248607

Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında
Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)
(Doktora Tezi)
Şaduman Halıcı
Eskişehir-2004

Ank... Üniversitesi
... KÜTÜPHANESİ

YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'NİN YAPILANMASINDA MAHMUT ESAT BOZKURT (1892-1943)

Şaduman HALICI

DOKTORA TEZİ
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ocak- 2004
Bu Tez Çalışması AÜAF'ce Desteklenmiştir. Proje No: 010883

ABSTRACT

Mahmut Esat, through out his education years from İstanbul to Lozan, was aware of the importance of freedom in a country where there was none. He understood the significance of consciousness of being a Turk, while inside the boarders of his country being a Turk was be littled and outside its boarders, it was perceived as being a "barbar." Esat especially comprehended the value of independence in his country where it was colonized by several countries through capitulations. He witnessed end of a six hundred years old empire and birth of a new country. Mahmu Esat, sometimes with his gun, sometimes as a parlementer in Turkish National Assembly, sometimes as a goverment member and sometimes as an intellectual writing for newspapers took active role in the establishment of a contemporary Turkey.

During the most difficult days of the independence war, in a burnt down and destroyed country, at the age of thirty, he became the Ministry of Economy. İn a time when the theocratic thought dominated the social structure he undertook the responsibility of Ministry of Justice. M. Esat organized the first economy congress and for the first time guided the Turkish nation on how to gain economic independence. He emphasized the importance of national economy and the principle of social state. When he was the Minister of Justice, with his legislations he established the roots of a contemporary, secular country and a social structure. He combated against bribery. He defended the principles of Atatürk's revolutions. From the very first day of İndependence War Mahmut Esat answering the question of how to structure a new Turkey, became one of the first theorist of the Kemalist ideology.

Mahmut Esat, Turkish National Assembly, Ministry of Economy, Ministry of Justice, Kemalist Ideology.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Şaduman HALICI'nın "Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)" başlıklı tezi **12 Ocak 2004** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Tarih (Türkiye Cumhuriyet Tarihi)** Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı)	:	**Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ**
Üye	:	**Prof.Dr.Zeki ARIKAN**
Üye	:	**Prof.Dr.Ergün AYBARS**
Üye	:	**Prof.Dr.Burhan ERDEM**
Üye	:	**Yrd.Doç.Dr.Kemal YAKUT**

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Ülkemizin pek çok sorunla yüz yüze geldiği bu günlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlayan siyasal, ekonomik, toplumsal, hukuksal ve psikolojik nedenlerin geniş bir perspektifte ve objektif olarak incelenmesi gerektiği kanısındayım. Zira, bu nedenlerin açığa çıkarılması ile pek çok soruya yanıt bulunabileceğine inanıyorum. İşte bu nedenle çalışmamda devrim kadrosu içinde yer alan Mahmut Esat ekseninde; Türkiye'nin çağdaş, demokratik ve laik bir devlet olarak nasıl yapılandığı sorusuna birinci elden kaynaklara dayanarak yanıt aramaya çalıştım.

Kuşkusuz, birinci elden kaynaklar söz konusu olduğunda parasal olanakların önemi de artmakta. Ben, bu konuda mensubu olmaktan her zaman gurur duyduğum üniversitemi yanımda buldum. Başta Rektörüm Sayın Prof. Dr. Engin Ataç olmak üzere Rektör yardımcılarım Prof. Dr. Fevzi Sürmeli ve Prof. Dr. Nezih Varcan'a; Dekanım Prof. Dr. Ali Ekrem Özkul ile TAB Yöneticim Öğr. Grv. Ayşegül Tokbudak'a engin hoşgörü ve destekleri için saygı ve teşekkürlerimi arz etmeyi bir borç biliyorum.

Araştırmalarım sırasında yapıcı tutumları ve yol gösterici eleştirileri ile beni yönlendiren Prof. Dr. Zeki Arıkan'a, ön jürimde yer alan Prof. Dr. Burhan Erdem ve Yrd. Doç. Dr. Kemal Yakut'a; Fransızca çeviri konusunda desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Gülnihal Gülmez ve Arş. Gör. Nejdet Karadağ'a, Mahmut Esat ile ilgili belge ve fotoğrafları kullanmama izin veren, kızı Gün Bozkurt Tekand'a sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Kaynaklara ulaşmam konusunda desteklerini esirgemeyen ATESE Başkanı Korgeneral İsmail Özalp, E. Hv. Kur. Alb. Erhan Enbatan, TBMM Dökümantasyon Daire Başkanı Ali Rıza Cihan ile TBMM Mikrofilm Arşivi, Türk Tarih Kurumu, Emekli Sandığı ve Başbakanlık Cumhuriyet arşivleri ile İzmir Milli Kütüphane çalışanlarına; beni yürekten destekleyen iş arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu çalışma ortak bir emeğin ürünüdür. Ancak, danışmanım ve hocam Sayın Prof. Dr. İhsan Güneş olmasaydı böyle bir ürünün ortaya çıkması olanaksızdı. Her kelimesini okuyarak düzelten, yalnız bilimsel değil tüm birikimi ile çalışmamın her aşamasında yanımda bulduğum sayın hocama ve Yrd. Doç Dr. Zeliha Güneş'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Uzun soluklu bir araştırmada moral desteğin değeri kuşku götürmez bir gerçek. Destekleri ile beni yüreklendiren aileme tüm içtenliğimle teşekkür ederim.

Araştırmamın her aşamasından büyük bir zevk aldım. Ortaya çıkan ürünün de okuyucuyu mutlu etmesi dileğiyle.

Şaduman Halıcı

Eskişehir

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ ii
ABSTRACT iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI iv
ÖNSÖZ v
ÖZGEÇMİŞ vi
KISALTMALAR xiii
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE SİYASET VE DÜŞÜN ADAMI OLARAK MAHMUT ESAT (BOZKURT)

1. YETİŞTİĞİ ORTAM 7

1.1. Ailesi, İlköğrenim ve İdadi Yılları 7
1.2. Yükseköğrenim Yılları 12
1.2.1. Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde Okuduğu Yıllarda Siyasal/Toplumsal Ortam ve Olaylara Bakışı 12
1.2.2. İsviçre'de Hukuk Öğrenimi Gördüğü Yıllar ve Lozan Türk Yurdu'ndaki Çalışmaları 24

2. ULUSAL MÜCADELEYE KATKILARI 45
2.1. Batı Anadolu'nun İşgali ve Kuvayı Milliye'nin Örgütlenmesi 45
2.2. Ülkeye Dönüşü ve Ulusal Mücadeleye Katılması 53

3. I. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ ÇALIŞMALARI.....71

3.1. TBMM'nin Açılışı ve Meclis'e Katılması.....71

3.2. Siyasal Eğilimini Belirleyen Oluşumlar.....76

3.3. İcra Vekilleri Heyeti'nin Oluşumu, Görev ve Sorumluluklarının Belirlenmesine Yönelik Düzenlemeler Hakkında Düşünceleri 80

4. YENİ DEVLETİN İZLEMESİ GEREKEN İÇ VE DIŞ SİYASA HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ.....102

4.1. İç Siyasa Hakkında Düşünceleri.....102

4.1.1.Halk Devleti Düşüncesi.....102

4.1.2.Halk Devleti'nin İzlemesi Gereken Politikalar.....108

4.1.2.1.Halkı Egemen Kılma Yolu: Mesleki Temsil Sistemi.....108

4.1.2.2.Halk Devleti'nin Eğitim Politikası.....117

4.1.2.3.Halk Devleti'nin Adli Politikası.....120

4.1.2.4.Halk Devleti'nin Mali Politikası.....125

4.2. Dış Siyasa Hakkında Düşünceleri: Dış Politikada Ulasalcı Tavır.....127

4.2.1. II. Londra Konferansı Karşısında Takındığı Tavır.....127

4.2.2. II. Londra Konferansı Sonrasında Askeri ve Siyasal Gelişmelere Bakışı.....133

4.2.3. Batılı Devletlerin Barışı Kurmaya Yönelik Girişimlerine Yaklaşımı.....140

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ YAPILANMASINDA MAHMUT ESAT (BOZKURT)

1. DÜŞÜNCENİN EYLEME DÖNÜŞMESİ: İKTİSAT VEKİLLİĞİ DÖNEMİ.....148

1.1. İktisat Vekilliğine Giden Yol.....148

1.2. İktisat Vekilliği ve "Zafer İktisadiyâtı Projesi" 151

1.3. "Zafer İktisadiyâtı Projesi" Çerçevesinde İzlenen Ekonomik Politikalar.....159

1.3.1.Üretimi Artırmaya Yönelik İzlenen Politikalar.....159

1.3.1.1. Ziraat Bankası'nı Canlandırma Girişimleri.....161

1.3.1.2. Türkiye Köy Bankaları Projesi'nin Hazırlanması.....168
1.3.1.3. İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklık [Kooperatif] Nizamname Numunesi'nin Hazırlanması:.....173
1.3.1.4. Modern Tarıma Geçişi Sağlamaya Yönelik Atılan Adımlar.....179
1.3.2. İthalât ve İhracata Yönelik İzlenen Politikalar.....189
1.3.2.1. Türkiye Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi'nin Kurulması.....189
1.3.2.2. Türkiye Devlet Ticaret Bankası'nı Kurma Çabaları.....196
1.4.Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanması.....199
1.4.1. Kongre İçin Yapılan Hazırlıklar.....199
1.4.2. Kongrenin Açılışı ve Çalışmaları.....213
1.4.2.1. Kongrenin Açılışı.....213
1.4.2.2. Çiftçi Grubunun Ekonomik İlkeleri.....220
1.4.2.3. Tüccar Grubunun Ekonomik İlkeleri.....222
1.4.2.4. İşçi Grubunun Ekonomik İlkeleri.....224
1.4.2.5. Sanayi Grubunun Ekonomik İlkeleri.....225
1.4.2.6. Misak-ı İktisadi'nin Kabul Edilmesi.....226
1.4.3. Türkiye İktisat Kongresi'nin Sonuçları.....228

2. İKTİSAT VEKİLLİĞİ DÖNEMİNDE VERİLEN GENSORU, SORU ÖNERGELERİ VE VEKİLLİKTEN İSTİFASI.....233
2.1. Gensoru ve Soru Önergeleri.....233
2.2. Mahmut Esat'ın İstifası ve Tazminata Mahkûm Edilmesi.....239

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN HUKUKSAL YAPILANMASI VE MAHMUT ESAT (BOZKURT)

1. ŞER'İ HUKUKTAN LAİK HUKUKA GEÇİŞ ÇABALARI.....246
1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuku Batılılaştırma Girişimleri.....246
1.2. Teokratik Devlet Anlayışından Hukuk Devleti Anlayışına Geçiş.....251
1.3. 1924 Anayasası ve Mahmut Esat.....254

2. LAİK HUKUK SİSTEMİNİN KURULMASI VE MAHMUT ESAT.....262
2.1. Adliye Vekilliğine Seçilmesi.....262
2.2. Türkiye Cumhuriyeti'ni Laik Hukuka Taşıyan Yasaların Hazırlanması.....267
2.2.1. Özel Hukuk Alanınla.....267
2.2.1.1. Medeni Yasa ve Borçlar Yasası.....267
2.2.1.2. Ticaret Yasası.....283
2.2.2. Kamu Hukuku Alanında.....286
2.2.2.1. Ceza Yasası.....286
2.2.2.2. İcra ve İflas Yasası.....292
2.2.2.3. Yargılama Hukuku Alanında.....295
2.2.2.3.1. Hukuk Davaları Muhakeme Usulü Yasası.....295
2.2.2.3.2. Ceza Davaları Muhakeme Usulü Yasası.....297
2.3. Adalet Örgütünde Yapılan Düzenlemeler.....301
2.3.1. Mahkemelerin Yeniden Örgütlenmesi.....301
2.3.2. Adli Tıp Kurumu'nun Yeniden Örgütlenmesi.....304
2.3.3. Ceza ve Tutukevlerini Çağdaşlaştırma Girişimleri.....305
2.4. Adliye Personelinin Özlük Hakları İle İlgili Düzenlemeler.....307
2.4.1. Adliye Personelinin Çağdaş Bir Görünüme Kavuşturulması.....307
2.4.2. Ekonomik Durumlarının İyileştirilmesi.....308
2.5. Adliye Vekilliği Döneminde Yapılan Diğer Yasal Düzenlemeler.....310
2.5.1. Avukatlık Yasası'nın Değiştirilmesi.....310
2.5.2. Hâkimler Yasası.....311
2.5.3. Emlâk ve Eytam Bankası Yasası.....315
2.6. Çağdaş Hukukçuların Yetiştirilmesi: Ankara Adliye Hukuku Mektebi'nin Açılması.....317

3. ADLİYE VEKİLLİĞİ DÖNEMİNDE VERİLEN GENSORU VE SORU ÖNERGELERİ.....325

4. ADLİYE VEKİLLİĞİNDEN İSTİFASI.....327

5. **MAHMUT ESAT'IN AVUKAT KİMLİĞİ**.....337
5.1. Bozkurt- Lotus Davası.....337
5.2. Müşerref Hanım Davası.....348

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ADLİYE VEKİLLİĞİNDEN AYRILMASINDAN ÖLÜMÜNE KADAR MAHMUT ESAT (BOZKURT)
(1930-1943)

1. DÜNYA BUNALIMI SONRASINDA İZLENEN EKONOMİK POLİTİKA VE MAHMUT ESAT (BOZKURT) 350
1.1.Bunalımın Ortaya Çıkışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Aldığı Önlemler:.....350
1.2.Mahmut Esat'ın Üretici Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri.....358

2. DIŞ POLİTİK GELİŞMELER VE MAHMUT ESAT.....372
2.1. Hatay Davası Karşısında Takındığı Tavır.....372
2.2. İkinci Dünya Savaşı ve Mahmut Esat.....379

3. ÖĞRETİM ÜYELİĞİ.....390

4. MAHMUT ESAT BOZKURT'UN YAŞAMDAN AYRILMASI.....399

BEŞİNCİ BÖLÜM
KEMALİZM VE MAHMUT ESAT

1. SİSTEMLER, İDEOLOJİLER VE MAHMUT ESAT 408
1.1. Mahmut Esat'ın Demokrasi Anlayışı ve Türk Demokrasisine Bakışı 408
1.2. Mahmut Esat'ın Sosyalizme ve Komünizme Bakışı 422
1.3. Mahmut Esat'ın Faşizme ve Nasyonal "Milli" Sosyalizme Bakışı 426
1.4. Mahmut Esat'ın Liberalizme Bakışı 428

2. KEMALİST İDEOLOJİ VE MAHMUT ESAT 431
2.1. "Atatürk İhtilâli"ne Bakışı 431
2.2. Kemalizmin Sistemleştirilmesi ve Mahmut Esat 444
2.2.1. "Cumhuriyetçilik" 450
2.2.2. "Milletçilik" 458
2.2.3. "Halkçılık" 474
2.2.4. "Devletçilik" 484
2.2.5. "Laiklik" 490
2.2.6. "İnkılâpçılık" 498

SONUÇ 510

EKLER 522

KAYNAKÇA 571

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜSBFY	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
AÜHFY	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ATESE Arşivi	: Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
AYG	: Anadoluda Yeni Gün Gazetesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BN	: Belge No
BT	: Belgenin Tarihi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
c.	: cilt
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre
Der.	: Derleyen
DEÜAİİTEY	: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları
ESA	: Emekli Sandığı Arşivi
GN	: Gömlek No
H.M.	: Hakimiyeti Milliye Gazetesi
İSH	: İstiklâl Harbi

K.	: Kısım
KN	: Kutu No
nd	: nolu dipnot
S.	: Sayı
s.	: Sahife
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TİH	: Türk İstiklâl Harbi
TİT	: Türk İnkılabı Tarihi
TPT	: Türk Parlamento Tarihi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TTKA	: Türk Tarih Kurumu Arşivi
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
YTE	: Yeni Tasviri Efkâr

GİRİŞ

30 Ekim 1918 tarihi, Batılı devletlerin yüzlerce yıldan beri güttükleri Türkleri Avrupa'dan ve Anadolu'dan atma politikalarını uygulamaya koyma yolunu açıyordu. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun önüne konan Mondros Mütarekesi, devletin tüm egemenlik haklarını elinden alıyor, ülkeyi işgale açık bir konuma getiriyor, silah ve cephanenin İtilaf Devletleri'ne terk edilmesini öngörüyor, Anadolu'yu parçalamayı, Türk ulusunu yok etmeyi hedefliyordu. Daha Mütarekenin mürekkebi kurumadan başlayan işgaller de bu hedefin açık göstergesiydi. Türk vatanın ve Türklüğün yok olma tehlikesi karşısında Saray ve İstanbul Hükümeti İmparatorluğun geleceğini müttefiklere boyun eğmekte ararken, Türk halkı kurduğu Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ile direnişe geçti. Yerel ve bölgesel nitelikler taşıyan bu direniş örgütleri Mustafa Kemal Paşa'nın çabası ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirildi ve Amasya'da ulusun geleceğini yine kendisinin belirleyeceği tüm dünyaya ilân edilerek Anadolu İhtilâli başlatıldı.

Yeni Türkiye Devleti altı yüz yılı aşan bir imparatorluğun siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal birikimi ile yoğrulmuş; dünya görüşleri, yaşam biçimleri, kültür düzeyleri birbirinden farklı ama ülkesinin bağımsızlığı, ulusun mutluluğu uğruna her türlü tehlikeyi göze almış ihtilâlci bir kadro tarafından kuruldu. Ulusun ve ülkenin işgalden kurtarılması düşüncesinde birleşen ulus temsilcilerinin önemli bir kısmı; bağımsızlık kazanıldıktan sonra ne olacağı sorusunu sormuyor, Osmanlı devlet ve toplum düzeninin devam edeceğini varsayıyordu. Bununla birlikte daha ihtilâlin ilk günlerinde ulus egemenliğini öne çıkararak geleneksel Osmanlı düşüncesini yadsıyan bir söylem içine giren Mustafa Kemal Paşa ile O'nu yürekten destekleyen bir avuç aydın, yurdun kurtarılması ile birlikte yeni devletin nasıl yapılanacağı sorusuna da yanıt arıyorlardı. İhtilâlin düşün ve eylem kadrosu içinde yer alan bu aydınlar, düşüncelerini TBMM çatısı altında ortaya koydukları gibi, o günün en etkin kamuoyu oluşturma aracı olan basını da bilinçli bir şekilde kullanıyorlardı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti ile Türk ulusunu gerçekçi bir ideale bağlayan Kemalist ideoloji; bu dönem aydınlarının düşünce ve eylemleriyle ortaya konulmadıkça yeterince anlaşılamayacaktır. Ne yazık ki bu konuda yayımlanmış biyografik çalışmalar yeterli değildir. İşte bu nedenle devrime yön veren, devrimci kadro içinde yer alan Mahmut Esat Bozkurt'u incelemenin yararlı olacağını düşündüm.

Mahmut Esat'ın Türkiye'de aldığı hukuk eğitimini İsviçre'de yinelemesi, kapitülasyonlar hakkında doktora yapması ve ülke için yaşamsal önemi olan bu konuda tam bağımsız bir bakış açısı sergilemesi, İttihatçı bir gelenekten gelmesi, bağımsızlık

mücadelesine silahı ile katılması, TBMM'nde yaptığı konuşmalarında yeni devlet için geleneksel olmayan bir yapılanma öngörmesi ve bu düşüncelerini kaleme aldığı makaleleriyle işlemesi, ülkenin ekonomik alt yapıdan tamamıyla yoksun olduğu bir dönemde İktisat Vekilliği ve teokratik toplum anlayışının varlığını sürdürdüğü bir ortamda Adliye Vekilliği yaparak çağdaş düşüncelerini uygulamaya dökmesi bu çalışmanın yapılmasında başlıca etkenlerdi. Mahmut Esat hakkında kapsamlı ve toplu bir çalışmanın bulunmayışı da itici bir güç oldu. Zira, varolan çalışmaların hemen tümü onun bir ya da bir kaç yönünü açığa çıkarmaya yönelikti.

Bu konuda yapılan ilk çalışma, Tarık Ziya Işıtman'ın kaleme aldığı "Mahmut Esat Bozkurt, Hayatı ve Hatıraları 1989-1943" isimli eserdir. Işıtman; Mahmut Esat'ın ilköğrenim yıllarına ait ipuçlarını verdiği bu kitabında O'nun temel kişilik özellikleri ile yükümlendiği görevler hakkında okuyucuyu bilgilendirmiş, makalelerinden örneklere, ölümü ile ilgili haber, yorum ve makalelere yer vermiştir[1].

Faruk Erem, Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla "anılması gerekenlerin başında" gördüğü Mahmut Esat için kaleme aldığı on üç sayfalık kitapçığında O'nun Türk hukuk tarihindeki yerini ortaya koymaya çalışmıştır[2].

Mahmut Esat'a yönelik üçüncü kitap, Cihan Yamakoğlu tarafından kaleme alınan "Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943" adlı çalışmadır. Yamakoğlu; İdeolojik bir nitelik taşıyan, bilimsellikten uzak bu çalışmasında Mahmut Esat'ın kimi makalelerine de yer vermiştir[3].

Son yıllarda Hakkı Uyar tarafından yapılan çalışma bu üç esere göre daha doyurucudur. Uyar'ın, Mahmut Esat'ın imzasız olarak yazılar yazdığı Halk Dostu'nun "sol milliyetçi gazete" logosunu kullanarak " 'Sol Milliyetçi' Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)" adı ile kaleme aldığı eseri, Mahmut Esat'ın siyasal yaşamına ve düşüncelerine yönelik bir ön çalışma niteliğindedir. Özellikle Mahmut Esat'ın kitap ve makalelerinden oluşan "ön listesi", çalışmamızda yol gösterici olmuştur[4].

Bu üç kitap yanında Mahmut Esat'ın çeşitli yönlerini ortaya koyan makaleler de bulunmaktadır. Bu çerçevede, ölümünün birinci yıl dönümü dolayısı ile Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin çıkardığı dergide Mahmut Esat için bir bölüm açılmıştır. Maarif Vekili

---

[1] Bkz. Tarık Ziya Işıtman, **Mahmut Esat Bozkurt, Hayatı ve Hatıraları 1892-1943**, (İzmir: Güneş Basım ve Yayınevi, 1944).

[2] Bkz. Faruk Erem, **50. Yıl ve Mahmut Esat Bozkurt**, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973).

[3] Bkz. Cihan Yamakoğlu, **Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943**, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 831, 1987).

[4] Uyar'ın verdiği "ön liste"de Mahmut Esat'a ait olmayan makaleler de bulunmaktadır. Örneğin; "Revandizlilerin Mücadelâtı" makale değil bir haberdir. Yine dizi yazı olarak verdiği "Sağ ve Sol Nedir" Mahmut Esat'a değil Mehmet Vehbi (Sarıdal)'ye aittir. Bkz. Hakkı Uyar, **"Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943**, (İstanbul: BükeYayınları, 2000).

Hasan Âli Yücel'in önsözü ile başlayan bu dergide; Cemil Bilsel Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılması konusundaki kararlığı; Şevket Memedali Bilgişin gerçekleştirdiği hukuk devrimi; Mazhar N. Göknil kişiliği, işgaller karşısındaki tutumu, Bozkurt-Lotus davası ve hocalığı, Nihat Erim ise ülkü adamı ve öğretim üyesi olarak gençliğe yol gösteren nitelikleri üzerinde durmuşlardır[5].

Ölümünün birinci yılında çıkarılan bir başka eser de Adliye Dergisi'nin Mahmut Esat'a ithafen çıkardığı ektir. Adliye Vekili A. Rıza Türel'in devrim adliyesi ile Mahmut Esat'ı bütünleştirdiği önsözün ardından, dönemin Cumhuriyet Başsavcısı Fahrettin Karaoğlan, adliye örgütünün çağdaşlaştırılması ve adliye personelinin özlük haklarında yapılan düzenlemelerle ilgili atılımları; Ceza İşleri Genel Müdürlüğü görevini yürüten Baha Arıkan, özgürlük hakkındaki düşünceleri ile Adliye Vekilliği dönemindeki radikal adımları; Dr. Fikret Arık, İsviçreli profesör Sausel Halle'ın bakışı ile Mahmut Esat'ın hukuk devrimini; Dr. Nurullah Kunter ise Türk ceza mevzuatına getirilerini değerlendirmişlerdir. Dergi ayrıca Mahmut Esat'ın ölümü ile ilgili haber ve makalelere de yer vermiştir[6]. Mahmut Esat'ın Türkiye'nin çağdaş bir medeni yasaya kavuşturulması yönündeki çabaları da yasanın çıkarılmasının on beşinci ve kırkıncı yıllarında kaleme alınan makalelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır[7]. Mahmut Esat'ın ölümünün ardından basında O'nun çeşitli yönlerini ortaya koyan makaleler de yazılmıştır.

Bunların yanı sıra akademik bir yöntemle Mahmut Esat'ı ele alan makaleler de bulunmaktadır. 1924'te Sada-yı Hak gazetesinde "Türk İhtilâlinin Düsturları" başlığı ile yayımladığı dizi yazısını Türkçeleştirerek yorumlayan Hakkı Uyar[8], ikinci çalışmasında da Türk Devrimi'nin teorileştirilmesinde Mahmut Esat örneği üzerinde durmuştur[9]. 1994 yılında Kuşadası'nda düzenlenen sempozyumda da Mahmut Esat'ın çeşitli yönlerini ortaya koyan bildiriler sunulmuş, bildiriler Dokuz Eylül Üniversitesi'nce Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi'nde toplanmıştır. Bu çerçevede; Kemal Arı, Mahmut Esat'ın yaşamı ve kişiliğini; Gülnihal Bozkurt, laik hukuka geçişteki katkılarını; Orhan Koloğlu, Medeni

---

[5] Makaleler için bkz. **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. I, S. 3, (Ankara: Maarif Matbaası, 1944).

[6] Makaleler için bkz. **Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, S. 1, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944).

[7] Makaleler için bkz. **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Kenan Matbaası, 1944.); Kudret Ayıter, "Türk Medeni Kanununun 40 ıncı Yılı 4 Ekim 1966", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 24, S. 1-4 (Ankara: Sevinç Matbaası, 1968), s. 151-154.

[8] Hakkı Uyar, "Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt I", **Tarih ve Toplum**, S. 99, Mart 1992, s. 18-24; "Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt II", **Tarih ve Toplum**, S. 100, Nisan 1992, s. 39-46.

[9] Hakkı Uyar, "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I", **Tarih ve Toplum**, . 20, S. 119, Kasım 1993, s. 9-15; "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-II", **Tarih ve Toplum**, c. 20, S. 120, Aralık 1993, s. 9-16.

Yasa'nın yurt dışındaki yankılarını; Zeki Arıkan, kapitülasyonlara yönelik doktora tezini ve bu konudaki düşüncelerini; Sina Akşin, Mahmut Esat ile Recep Peker'in devrim tarihi ders kitaplarını; Ergün Aybars, Mason localarına yönelik eleştirilerine dönem içinde verilen yanıtları; Seyfullah Edis, hukuk reformuna katkılarını; Durmuş Tezcan, Bozkurt-Lotus davasını; Suna Kili, hukuk devrimini ve çağdaşlaşmaya katkılarını; Necdet Öklem, "Anılarla Mahmut Esat Bozkurt"u, Gün Bozkurt Tekand ise, babası Mahmut Esat Bozkurt'u ele alarak incelemişlerdir[10]. Aynı derginin bir başka sayısında Mahmut Esat'ın Türk Devrimi'ndeki önemini vurgulayan Prof. Arıkan[11], 2000 yılında yapılan bir sempozyumda da "Kuşadalı Mahmut Esat Bozkurt"u analiz etmiş[12], ayrıca Mahmut Esat'ın kimi makalelerini de Türkçe'ye kazandırarak yayımlamıştır.

Mahmut Esat hakkındaki tek akademik çalışma ise Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın danışmanlığında Pelin Böke tarafından yapılmış ve hukuk reformu ele alınmıştır[13]. Bunların dışında döneme yönelik pek çok çalışmada da Mahmut Esat'a değinilmekte kimi zamanda Mahmut Esat ismi anılmadan uygulamalarına yer verilmektedir[14].

Görüldüğü gibi daha çok Adiye Vekilliği dönemindeki uygulamalara dönük olan bu çalışmalar Mahmut Esat'ın üzerinde daha ayrıntılı bir çalışma yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu nedenle çalışmamda; gerek uygulamalarıyla gerekse düşünceleriyle yeni Türkiye Devleti'nin yapılanmasında ve çağdaş bir devlet ve toplum yapısı kurulurken izlenecek yolun ortaya konmasında önemli bir rol oynadığı kanısında olduğum Mahmut Esat'ı tüm yönleriyle değerlendirmeyi amaçladım. Bu amacı gerçekleştirebilmek için de Mahmut Esat tarafından kaleme alınan kitap ve makaleleri temel aldım. Zira, oldukça üretken olan Mahmut Esat, elli bir yıl süren yaşamına biri doktora tezi olmak üzere yedi kitap ve beş yüze yakın makale sığdırmıştır. İlk gençlik yıllarında Ahenk, Köylü, İttihat ve Hizmet gibi gazetelerde kaleme aldığı yazılarını daha sonra Anadoluda Yeni Gün, Hakimiyeti Milliye, Sada-yı Hak, Vatan, Akşam, Anadolu, Son Posta, Tan, Yeni Asır, Yeni Sabah, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinde sürdürmüştür. Ulusal mücadele sırasında, ilk sayısı 8 Şubat 1921'de çıkan "Anadolu Duygusu" isimli "edebî, içtimaî, fennî ve ilmî" dergiye yazılar yazacağını

---

[10] Makaleler için bkz, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. II, S. 4-5, Yıl: 1994-1995, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1999), s. 189-293.

[11] Zeki Arıkan, "Mahmut Esat Bozkurt", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. III, S. 8, Yıl: 1998, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1995), s. 217-231.

[12] Arıkan, Zeki. "Kuşadalı Mahmut Esat Bozkurt", **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu**, (Editör:Ayşe G. Şerifoğlu), 23-26 Şubat 2000, İzmir, 2001.

[13] Pelin Böke, **Mahmut Esat Bozkurt ve Hukuk Reformu**, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1988), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

[14] Örneğin Doğan Avcıoğlu, Türkiye İktisat Kongresi'ne ayırdığı bölümde Mahmut Esat'ın adını anmamaktadır. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiyenin Düzeni**, c. I, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971), s. 226-233.

vaadetmiş[15] ancak, Milli Kütüphane'ne bulunan ilk üç sayısında makalesine rastlanmamıştır. Mahmut Esat'ın kaleme aldığı tüm kitap ve makalelerin listesi Ek: 6'da verilecektir.

Mahmut Esat'ın gerek Lozan'da yüksek öğrenim yaptığı yıllar gerekse ulusal mücadeledeki eylemleri hakkında bilgi olmaması beni bu dönemleri aydınlatmaya da yönlendirdi. Nasıl bir öğrencilik geçirdiği, ülkeye nasıl döndüğü, Kuşadası'nı nasıl savunduğu sorularına yanıt aradım ve bu amaçla Türk Tarih Kurumu ile Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı arşivlerinde çalışmalar yaptım. İktisat Vekilliği ile Adliye Vekilliği dönemine ait uygulamalarında ise makaleleri ile birlikte TBMM'nin gizli ve açık toplantılarında yaptığı konuşmalara ve gazetelere verdiği demeçlere öncelik verdim. Bunun yanında Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne tasnifte olduğu için giremedim. Adalet Bakanlığı arşivinden ise "su bastı" yanıtını aldım.

Bir yılı aşkın bir süre devam eden gazete taramasında Anadoluda Yeni Gün, Hakimiyeti Milliye, Akşam ve Anadolu gazetelerini gün gün taradım. Tarama sırasında yalnızca Mahmut Esat'ın makaleleri ve beyanatları değil, farklı dönemlere açıklık getirebilecek haber, yorum ve makaleleri de konularına göre bilgisayarda oluşturulan dosyalarda tasnifledim. Diğer gazetelerde ise olabildiğince ayrıntılı tarama yaptım, kimi konularda gerekli gördüğüm için Yeni Tasviri Efkar, İleri gibi gazetelere baktım, yine Mahmut Esat'ın bakanlığı sırasında yaptığı gezilere yönelik bölgesel gazetelere de ulaşmaya çalıştım. Bununla birlikte Ahenk gazetesi ile Sada-yı Hak'ın bazı ciltleri onarımda olduğu için göremedim.

Çalışmada; Mahmut Esat'ın düşünce örgüsünü de ortaya koymayı hedeflediğim için kimi zaman doğrudan aktarmalara yer verilecek, bunlardaki yazım yanlışları ile noktalama eksiklikleri olduğu gibi korunacak, parantez içinde verdiği ifadelerde köşeli parantez, sadeleştirme yapılan alıntılarda ise tek tırnak kullanılacaktır. Makalelerini dipnotlarda gösterirken de attığı imzaya sadık kalınacaktır.

Çalışmam; beş bölüme ayrılacaktır.

Birinci Bölüm dört kısımdan oluşacaktır. Birinci kısımda; Mahmut Esat'ın yaşamında çok önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğüm öğrencilik yılları, ikinci kısımda; ülkeye dönüşü ile ulusal mücadeleye eylemsel ve düşünsel katılımı, üçüncü kısımda İktisat Vekilliğine kadar I. TBMM'deki çalışmaları, dördüncü kısımda ise yeni Türkiye Devleti'nin izlemesini öngördüğü iç ve dış siyasa hakkında düşünceleri ele alınacaktır.

İkinci Bölüm; İktisat Vekilliği dönemine ayrılacak ve iki kısımdan oluşacaktır. Birinci kısımda İktisat Vekilliğine getirilmesi ile birlikte üretimi, ithalat ve ihracatı artırmaya dönük

---

[15] Ayrıca bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, (Ankara: TTK, 1995), s. 394.

düşünce ve uygulamaları ile Türkiye İktisat Kongresi, ikinci kısımda ise iktisat vekilliği döneminde verilen gensoru ve soru önergeleri üzerinde durulacak, ardından Mahmut Esat'ı vekillikten istifaya sürükleyen nedenler saptanacak ve istifa sonrasında tazminat ödemekle yükümlü kılınmasına değinilecektir.

Üçüncü Bölüm Adliye Vekilliği dönemine ayrılacak ve beş kısımdan oluşacaktır. Birinci kısımda; şer'i hukuktan laik hukuka geçiş çabaları ile 1924 Anayasası hakkındaki düşünceleri, ikinci kısımda; laik hukuk sisteminin kurulması, üçüncü kısımda adliye vekilliği döneminde verilen gensoru ve soru önergeleri, dördüncü kısımda vekillikten istifa nedenleri, beşinci kısımda ise avukat kimliği incelenecektir.

Dördüncü Bölüm; Adliye Vekilliğinden ayrılmasından ölümüne kadar geçen on üç yıllık süreyi kapsayacak ve dört kısımda ele alınacaktır. Birinci kısımda dünya bunalımı sonrasında yaşanan ekonomik sorunlara getirdiği çözüm önerileri, ikinci kısımda dış politikadaki gelişmeler karşısında takındığı tavrı, üçüncü kısımda öğretim üyeliği, dördüncü kısımda ise yaşamdan ayrılması incelenecektir.

Beşinci Bölüm; Kemalist ideolojiye ayrılacak ve iki kısımdan oluşacaktır. Birinci kısımda; çağdaş sistem ve ideolojilere bakışı, ikinci kısımda ise düşünce ve uygulamaları ile Kemalizm'i oluşturan altı ilke yanındaki duruşu ve Kemalist İdeoloji'nin sistemleştirilmesindeki çabaları ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE EYLEM VE DÜŞÜN ADAMI OLARAK MAHMUT ESAT (BOZKURT)

1. YETİŞTİĞİ ORTAM

1.1. Ailesi, İlköğrenim ve İdadi Yılları

Osmanlı Tarihinde önemli bürokratik ve askerî düzenlemelere damgasını vuran II. Mahmut Dönemi, siyasal yönden bu denli başarılı gelişmelere sahne olamadı. Önceki dönemlerden devşirilen sorunlarla yüz yüze kalan İmparatorluk, milliyetçi karakteri ağır basan isyanlara sahne oldu. Baş aktör de Rum tebaydı.

12 Temmuz 1821'de Patras Patriği Pol Germanos'un bütün Rumları Türklere karşı savaşa davet etmesi ile başlayan Mora isyanı, ulusal ve dinsel karakter taşıyordu. İsyan sırasında Müslüman halk ve askerler kalelere sığınarak savunmaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Rumlar, ele geçirdikleri şehirlerde buldukları Türkleri öldürerek, mallarını yağma ettiler. Rum ticaret gemileri ise, Türk filosuna "kafa tutarak", isyanı bütün adalara yaydı[16]. Mora, Atina, Teb ve Missolonghi 1822 yazında düştü. Osmanlılar Kuzeyden inip Atina ve Korent'i aldı, ancak Mora'ya inemedi. Hükümet, isyanı destekleyen Rum patriğini astı. Hem bu olay, hem de ülkenin diğer bölgelerinde Rumlara uygulanan baskılar Avrupa'nın "çirkin kafasını ortaya çıkarmasına" neden oldu. "Masum" Müslüman köylülerin öldürülmeleri hiç göz önüne alınmadan, onların savunma önlemleri Avrupa'ya Müslüman vahşetinin örnekleri olarak tanıtıldı[17]. Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması'nı öne sürüp Hıristiyanların koruyuculuğu bahanesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmasına, İngiltere'nin; çıkarları gereği zayıf bir Yunanistan'a ilk desteğini vermesine, uzun bir dönem güçlü ordusuyla dünyaya kafa tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun, bir valisinin yardımına muhtaç kalmasına ve bağımsız bir Yunanistan'ın doğuşunu hazırlayacak siyasal olaylara ivme kazandıran Mora'daki Rum tebaanın İmparatorluğa karşı ayaklanması[18] ve ayaklanma

---

[16] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri**, c. V, (Ankara: TTK, 1994), s. 112.

[17] Stanford F. Shaw, ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, c. II, (İstanbul: e Yayınları), 1983, s. 45.

[18] Karal, E. Z. **a.g.e**, c. V, s. 112-122.

sırasında pek çok "masum Türk"ün öldürülmesi, can güvenliğini tehlikede gören Mora'lı Müslüman ve Türklerin Anadolu'ya göç etmesine neden oldu.

Moralı Hacı Mahmut zadeler de bu göçmenler arasındaydı. Selçuk'ta Efes harabereleri yanında ve Menderes boyunda[19] II. Mahmut tarafından kendilerine bir fermanla[20], tımar olarak verilen Arvalya adlı çiftliğe yerleştiler. Çitlik; Selçuk'tan başlayarak sol tarafta Çamlık'a, sağ tarafta ise Pamucak'a kadar uzanan oldukça geniş bir arazi üzerinde kurulmuştu[21].

Mahmut Esat'ın babası, Hacı Mahmut zade Hasan Bey 1860 yılında doğmuştu. Çiftliğindeki ziraat işleri yanında ticaretle de uğraşan Hasan Bey'in Kuşadası içinde helvahaneleri bulunuyordu[22]. II. Meşrutiyetin ilânının ertesinde bu çiftlikte maden arama izni alan[23] ve Kuşadası'nda belediye başkanlığı yapan[24] Hasan Bey, 1914 yılında da İzmir Vilayeti Meclis-i Umumi üyesi olarak Kuşadası'nı temsil etmişti[25]. İttihat ve Terakki üyesi olan Hasan Bey, 18 Temmuz 1914'te kurulan Millî Aydın Bankası'nın da kurucuları arasındaydı[26]. Dört evlilik yapmış, yedi çocuğundan Süreyya, Mahmut Esat, Faruk, Kenan ve Ethem ilk eşi Mekkiye Hanım ile olan evliliğinden olmuştu[27]. 1869 yılında İzmir'de doğan Mekkiye Hanım

---

[19] Şükrü Kaya, "Mahmut Esat Bozkurt", **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1943; Aynı makale için bkz. Tarık Ziya Işıtman, **Mahmut Esat Bozkurt, Hayatı ve Hatıraları 1892-1943**, (İzmir: Güneş Basım ve Yayınevi, 1944), s. 9; **Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, (Ankara: 1944), s. 61 vd.

[20] Zeki Arıkan, "Kuşadalı Mahmut Esat Bozkurt", **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu**, (Editör:Ayşe G. Şerifoğlu), (23-26 Şubat 2000, İzmir, 2001), s. 285.

[21] Mahmut Esat'ın kızı Gün Bozkurt Tekand'la 8 Ocak 2003'te yapılan görüşmeden. Çiftliğin Arvalya olan adı daha sonra Atatürk tarafından "Eroğlu" olarak değiştirilmiştir.

[22] Gün Bozkurt Tekand; Hasan Bey'e padişah tarafından "Paşalık rütbesi" verildiğini ancak dedesinin bu unvanı kullanmadığını söylemiştir.

[23] Serap Yılmaz, "Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası'nın Yeri (XVII-XIX. Yüzyılları)", **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu**, s.208. 29 Kanunusâni 1324 olan bu arama izni ile 3000 dönüm araziye sahip Arvalya çiftliğinde antimuan, demir, manganez, arsenik ve cıva aranmıştır. Hasan Bey'in dışında Seher Hanım ile Persival Hatkinson'a da arama izni verilmiştir.

[24] Şükrü Kaya,. **a.g.m.**, s. 61.

[25] Hüseyin Rıfat. **İzmir 1914**, (Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe), (İzmir: Akademi Kitabevi, 1997), s. 77.

[26] Gündüz Ökçün, **1909-1930 Yılların Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan Anonim Şirketler**, (Türk İktisat Tarihi Semineri, 8-10 Haziran 1973), s. 36-37. Bankanın amacı "Aydın vilâyeti incir müstahsillerine .... akça ikraz ve incir mahsulünün istihsal ve füruhtuna müteallik her nevi muamelât-ı maliyye ve sarrafiyyeyi ifa ve Aydın'da teşekkül edecek Kooperatif İncir Müstahsilleri Şirketine, meclis-i idaresince takdir olunacak itibar ve tayin olunacak şerait dairesince akça ikraz ve hesab-ı cari küşad ve indelhace kefalet etmek ve mezkur şirketin muamelât-ı nakdiyesini ifa eylemek"tir. Hasan Bey, bankanın ilk kurucuları olan on altı kişinin yeterli olmaması üzerine Aydın valisi Nazım Paşa'nın "aracılığı ve müzahereti" ile sonradan bankaya dahil olan dört kişi arasında yer almıştır. Ayrıca bkz. Zeki Arıkan, (Proje Yöneticisi), Sabri Sürgevil, (Proje Yönetici Yardımcısı), Abdullah Martal, Oktay Gökdemir, Sabri Yetkin, Türkan Çetin, Hakkı Uyar, Erdal Aslan, Özlem Yıldırır, (Araştırma Ekibi), **Tariş Tarihi**, (İzmir: 1993), s.53-66; Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), s. 159.

[27] Hasan Bey'in ikinci eşinden Ali Fuat, dördüncü evliliğinden ise Sadiye Hanım dünyaya gelmişti. Ali Fuat Balkan Savaşları sırasında şehit oldu. Mahmut Esat ile birlikte İsviçre'de "ebelik" üzerine eğitim alan Süreyya Hanım burada apandistten öldü. Kardeşlerden Faruk ise Kuşadası Müfrezesi'nde Mahmut Esat Bey ile birlikte Yunanlılara karşı yurt savunmasına katıldı. Bkz. **ATESE Arşivi**, ISH-8, KN: 439, GN: 126, BN: 126-1, BT: 25.02.1336; ISH-8, KN: 439, GN: 120, BN: 120-1, BT: 01.03.1336.

ise Alaşehir'in Koçaklar köyünden Hatipoğulları sülalesinden Hoca Şakir Efendi'nin kızıydı[28].

Hasan Bey ile Mekkiye Hanım'ın ikinci çocukları olan Hacı Mahmut zade Mahmut Esat Bey, 1308 (1892) yılında Kuşadası'nda doğdu[29]. Çocukluk yıllarını dedesi ile ninesinden göç öyküleri dinleyerek geçiren Mahmut Esat, onların "hasret" ve "hicran"larına ortak oldu. Yurt sevgisini bu öykülerde tanıdı[30].

Mahmut Esat, Kuşadası'nda başladığı ilköğrenimini İzmir'de Yusuf Rıza Efendi[31] tarafından kurulan Darülirfan mektebinde tamamladı[32]. 1897 yılında, Arap fırını caddesinde Medine Yokuşu sokağında eğitim-öğretime başlayan bu okul, 12 Ağustos 1901 yılında Kerimağaları Konağı olarak bilinen yere taşındı. Okulun yönetim ve öğretim kadrosu; Yusuf Rıza Efendi'nin başkanlığında müdür, "ders nazırları" ve on öğretmenden oluşuyordu. Okul; ihtiyat, iptidai ve rüşdî kısımları olmak üzere sekiz sınıftı.

Tablo 1. Darülirfan Mektebi'nin Rüşdiye kısmının 1908 yılına ait ders ve öğretim kadrosu.

Dersler	Muallimler
Arabî, Ilm-i Ahlâk	Ali Refet Efendi
Kur'an-ı Kerim, Ulum-ı Diniye	Hafız Mehmet Esad Efendi
Türkçe ve Farisî	Hacı Musa Efendi
Tarih, Coğrafya, Resim	Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi
Hesap, Hendese	Ferruh Efendi
Fransızca ve Hesap	Rahmi Efendi

Kaynak. Sadiye Tutsak, **İzmirde Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, (Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), s. 213-245.

---

[28] Şakir Bey, Fransa'da eğitim almış ve üst rütbeli bir subaydı. (Gün Bozkurt Tekand'la 8 Ocak 2003'te yapılan görüşmeden)

[29] **Emekli Sandığı Arşivi,** Mahmut Esat Bozkurt Dosyası Kuşadası Nüfus Müdürlüğü'nün 14.6.1931'de düzenlediği Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti. (Adı geçen arşiv ve dosyadan kısaca E.S.A. olarak bahsedilecektir.) Nüfus Kağıdındaki bilgilere göre Mahmut Esat; İzmir ili, Kuşadası kazasının Dağ mahallesi, Çınarlı sokağında hane no 79, cilt no 1, sayfa no 112'de kayıtlıdır. Orta boylu, ela gözlü, buğday tenlidir. Vücutça herhangi bir eksikliği yoktur.

[30] Kaya, Ş. **a.g.m.**, s. 84.

[31] Düvenci lakabını taşıyan Yusuf Rıza Efendi (1865(?)-1929), Bulgaristan kökenli bir Türk ailenin oğludur. On dokuz yaşındaki kızı İrfan'ı İsviçre'ye giderken kaybetmesi, onun adına Darülirfan Mektebi'ni açmasına neden olmuş, burada ders vermiştir. Daha sonra yine kızlar için Bedraka-yı İrfan Mektebini kurmuş hem bu okulda hem de İzmir İdadisi'nin yönetiminde çeşitli görevler almıştır. Giyimi ile çağdaş, "zeki, malumatlı, cerbezeli tam manasıyla terakki-perver ve yaman" bir insan, öğrencilerini ezbere değil, olaylardan sonuç çıkarmaya yönlendiren bir hocadır. Ulusal mücadelede öğrencilerine "Kemalist marşlar" öğretmekten çekinmeyen Yusuf Rıza Efendi, Hisar camiinde verdiği vaazlarla da ulusal duyguları ayakta tutmaya çalışmıştır. Giysi devriminin ardından İzmir'de ilk şapkayı o giymiştir. 1919 Aralık ayı başlarında İstanbul'da vefat eden Yusuf Rıza Efendi'nin cenazesi 6 Aralık 1929'da İzmir'e getirilerek defnedilmiştir. Bkz. Tutsak, Sadiye. **İzmirde Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 81-82.

[32] Fahri Çoker, okulun ismini Yusuf Paşa mektebi olarak vermektedir, bkz. Çoker, Fahri. **Türk Parlamento Tarihi-Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları,1995, s. 522; Gün Tekand ise Yusuf Rıza Efendi Mektebinde okuduğunu belirtmiştir.

Okul, Ulum-ı Diniye ve Ahlâkiye, Arabî, Farisî, Türkî ve Fransızca derslerine büyük bir önem vermişti[33].

Mahmut Esat, Darülirfan mektebinin rüşdiye kısmını bitirdikten sonra, İzmir İdadisi'ne kaydoldu. Rüştiye üzerinde eğitim verebilecek bir okula olan ihtiyaçtan doğan İzmir İdadisi, 1886 yılında açılmıştı. Başlangıçta üç yıl olan idadi, yıl sonunda dörde, 1902 yılındada yedi yıla çıkarılmıştı. Türk, Ermeni, Yahudi ve Rum öğrencilerin birlikte öğrenim gördüğü İdadi, 1889 yılında yatılıya dönüştürüldü. Öğrencilerden yatak ve giyecek masrafları karşılığı olarak yılda 12 Osmanlı lirası ücret alındı. Fakir öğrenciler ise ücretsiz olarak öğrenim gördü[34].

Tablo 2. İdadi Şubesinin 1902 yılına ait dersleri ile eğitim kadrosu.

Müdür	İlyas Bahri Efendi
Muavin	Mustafa Cemil ve Abdulkadir Eferdiler
Coğrafya	İlyas Bahri Efendi
İlm-i Ahlâk	Abdülkadir Efendi
Fransızca	Yako Efendi
Hüsn-i Hatt	Mustafa Azmi Efendi
Resim	Ahmet Muhtar Efendi
Malûmat-ı Nafia	Hamazasb Haki Efendi

Arabî	İlyas Bahri Efendi
Tarih	Feridun Bey
Hesap	Hamazasb Haki Efendi
Hendese	Hamazasb Haki Efendi
Kavaid-i Osmanî	Abdülkadir Efendi
Ulum-ı Diniye ve Ahlak	Hafız Ahmet Efendi
Türkçe	Mustafa Cemil Efendi
Farisî	Mustafa Cemil Efendi

Kaynak. Sadiye Tutsak, **İzmirde Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, (Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), s. 162-163.

12 Ocak 1902'de İdadiye, üç yıllık ticaret ve sanayi şubeleri eklendi. Okulda ücretsiz okuyan öğrencilerin tümünün ticaret ve sanayi şubesindeki derslere devamı zorunluydu. Ücretli öğrencilerin ise isteğine bırakıldı.

[33] Tutsak, S. **a.g.e**, s. 213-215.
[34] **Aynı.**, s. 147-160

Tablo 3. Ticaret ve sanayi şubesinde okutulan derslerin sınıflara göre dağılımı.

I. Sınıf Haftada 12 saat olmak üzere	**II. Sınıf** Haftada 12 saat olmak üzere	**III. Sınıf** Haftada 9 saat olmak üzere
Usul Dersleri	İstatistik	Sanayi Makineleri
Fransızca	Hüsn-i Hatt-ı Fransavî	Fransızca
Emtia-yi Ticariye	Usul Defteri	Hüsn-i Hatt-ı Fransavî
Coğrafya-yı Sınaî ve Ticarî	Fransızca	
	Coğrafya-yı Sınaî ve Ticarî	
	Usul-i Muhasebe	

Kaynak. Sadiye Tutsak, **İzmirde Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, (Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), s. 158

1264 okul numarası ile Mahmut Esat, idadi yıllarında "haşarı, çevik ve kavgacı" bir öğrenciydi. Toplumsal konulara yönelik pek çok kitap okuyan Mahmut Esat, öğretmenleri ile "serbest tartışmalar" yapabilecek bilgi birikimine sahipti. Tarih derslerine büyük ilgisi vardı. Ancak matematik dersine karşı aynı ilgiyi duymadı, ara sıra derslerden bile kaçtı[35]. İzmir İdadisini bitirmeden dayısı Ubeydullah Efendi[36] tarafından İstanbul'a götürülen Mahmut Esat, lise öğrenimini burada tamamladı[37]. Ardından da Hukuk Fakültesine kaydını yaptırdı.

[35] Işıtman, T. Z. **a.g.e.**, s. 9-10.

[36] Siyaset adamı, gazeteci ve yazar olan Ubeydullah Efendi 10 Ocak 1858'de İzmir'de doğdu. Tıbbiye'yede öğrenim gördü ve Jön Türk hareketinin içinde yer aldı. İlk yazı deneyimini kendi imzasıyla çıkardığı "Haver" gazetesinde yaptı (1885). Paris'te "Servet" gazetesine İngilizce, Arapça ve Farsça çeviriler yaptı. Görev yaptığı Şam'da II. Abrülhamid'e "dil uzattığı" gerekçesiyle on üç ay hapisle cezalandırıldı. 1893'te İstanbul'a döndü. Kısa bir süre sonra gittiği Amerika'da "Chicago Sergisi" adlı gazetede çalıştı. Liverpool'da "Din ve Dünya" adlı risalesini yayınladı. "Hilal" gazetesine yazılar yazdı. Sofya'da "Doğruyol" adlı gazeteyi çıkardı. 1899'da İstanbul'a döndü. Taif'e sürgüne gönderildi ama 1905'te Mısır'a kaçtı. 1908 Temmuzunda Berlin'e gitti. Meşrutiyet'in yeniden ilânı üzerine İstanbul'a döndü ve Aralık 1908'de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Aydın'dan milletvekili olarak katıldı. İttihat ve Terakki Fırkası'nın izlediği siyasetin tanıtılması amacıı ile kurulan "el-Arab' gazetesini Arapça olarak yayınladı. 1910'da medreselerin ıslahı tartışmalarına katıldı. 1912 İçel'den, 1914'te ise İzmir'den milletvekili seçildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında "cihat" çağrısı yapmak üzere Afganistan'a gönderildi. Burada İngilizlere esir düştü. Savaş sonrasında Malta sürgünleri arasında yer aldı. 1924 Ekiminde İstanbul'da "Hukuk-ı Aile: Müslümanlığa göre Bir Erkek Dört Kadın Alabilir mi Alamaz mı?" başlığı ile bir risale yayınladı. Bu tarihlerde Beyoğlu evlendirme memurluğu yaptı. 1925'te "Resimli Gazete"de "Yaşadığım Günlerin Hesabına Ait Dağınık Yapraklar" başlığı altında Amerika hatıralarını yazdı. 1931 ve 1935'te Beyazıt mebusu seçilerek TBMM'nde görev yaptı. 11 Ağustos 1937'de öldü. Bkz. **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c.2, İstanbul: YKY, 1999, s. 635-636.

[37] Işıtman, T. Z. **a.g.e.**, s. 9-10; Çoker, F. **a.g.e.**, s. 522; Arıkan, Z. **a.g.s.**, s. 285. Kimi kaynaklarda ve ölümünden sonra gazetelerde yer alan bazı yaşam öykülerinde idadiyi İzmir'de bitirdiği belirtilmektedid.

1.2. Yükseköğrenim Yılları

1.2.1. Darülfünun Hukuk Fakültesi'de Okuduğu Yıllarda Siyasal/Toplumsal Ortam ve Olaylara Bakışı

10 Haziran 1908 tarihi, hem dünya devletleri arasındaki rekabeti başlatacak hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli dönüşümler yaratacak bir buluşmaya damgasını vurdu. İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicola Reval'de buluşup[38], Almanya'nın giderek artan gücüne karşı bir ittifak kurduklarında; Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya arasında bir türlü pay edilemeyen Makedonya sorununun da son aşamasına gelinmiş oldu. İki devlet, aralarındaki tüm görüş ayrılıklarını çözümleme programı içinde, Osmanlılara bağlı olsa da Makedonya valisinin ancak Avrupa devletlerinin onayıyla atanmasını ve kendisine aylıkları vilayetler bütçesinden ödenecek olan geniş bir Avrupalı memur kadrosunun yardımcı olmasını kararlaştırdılar. Avusturya buna karşı çıktı. Fransa'nın İngiltere ve Rusya'ya katılmasıyla ortaya çıkan üçlü ittifak karşısında Avusturya ile Almanya da yeni bir işbirliğine girince sonunda Birinci Dünya Savaşını başlatacak rekabet de başlamış oldu[39]. Avrupalı devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu dışarıda bırakarak, "her bir parçası binlerce kahramanın hûn-ı şehadetiyle yoğrulmuş"[40] Osmanlı vatanını bölüşme konusu yapması, Avrupa'nın "Hasta Adamı"nın cenaze törenini haber veriyor gözüktü ve "her derde devâ meşrutiyete acilen ihtiyaç bulunduğunu telkin etti"[41]. "Yıldız"ın bu görüşmeyi hiç dikkate almaması, "zevk ve sefalarını" düşünmesi, orduyu harekete geçirdi. Ordu, Yıldız'dan " yed-i zalimanesinde hırpalan(an)" hürriyetlerinden elini çekmesini istedi, aksi takdirde "iki yüz bin mücahid-i fî-sebî-illah" İstanbul'a yürüyecekti. Bu ültimatoma "hayr-hâhîliği ve âlicenablığı muktezîyâtındanmış" gibi hemen 'verdim' demesiyle Yıldız'dan "yaka kurtarılmış"oldu[42]. "Vatanı parçalayan kanlı pençelerden, vatanın ciğerini emen kanlı ağızlardan" hürriyetini kurtaran ordu "vücudlarının bekâsı câiz olmayacak müstebidleri belki bu defa yola gelirler de aziz vatana hizmet ederler" diyerek affetti[43].

10 Temmuz ertesi Kanun-ı Esasi yürürlüğe konarak meşrutiyet yönetimi benimsendi, seçimler ertesi Mebusan Meclisi açıldı. Kurulan 10'a yakın parti[44] ile canlanan siyasal yaşantı

---

[38] Feroz Ahmad, **İttihad ve Terkakki**, (Çev: Nuran Yavuz), (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986), s.19.
[39] S. F. Shaw, ve E.K. Shaw, **a.g.e.**, c. II, s. 263.
[40] Kuşadalı Mahmut Esat, "Bend-i Mahsus-İttihadın Lüzumu", **Hizmet**, 23 Nisan 1909, No: 18-160, s.3.
[41] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: Metin Kıratlı), (Ankara: TTK, 1991), s. 204.
[42] Kuşadalı Mahmut Esat, "Bend-i Mahsus-İttihadın Lüzumu".
[43] Kuşadalı Mahmut Esat, "Mesâil-i Tarihiye-'Tarihin Lüzumu'-Tarih Okumalıyız", **İttihad**, 12 Mayıs 1909, No: 37-179, s.1-2.
[44] Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), s. 18. Ayrıca bkz. T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. I.

içinde eğitim sorunları da önemli yer tuttu. Eğitime ilişkin strateji sorunları, eğitim felsefeleri ve eğitimin içeriği gibi konular siyasal gündemin ön plânda tartışılan konuları arasında yer aldı[45]. Yeni anlayışın okullara yansıması da uzun sürmedi ve kapılar sonuna kadar öğrencilere açıldı. Zira, 1907-1908 ders yılında öğrenci sayısı 263 olan Darülfünûn[46] Hukuk Mektebi'nin öğrenci sayısı birden bire 2189'a çıktı[47]. Mahmut Esat da o yıl Hukuk Mektebi'ne kaydını yaptıran öğrenciler arasındaydı[48]. Bununla birlikte Darülfünûn'un bir eleme yapmadan, başvuran her öğrenciyi kaydetmesi ve öğretim kadrosunun görevlerini tam olarak yapmaması fakültelerden özellikle de hukuk fakültesinden beklenen başarıyı engelledi[49]. Mahmut Esat'ın Hukuk Mektebinde öğrenim gördüğü yıllarda, 1900 yılında Darülfünun'da okumuş, meşrutiyet sonunda ise burada öğretmenlik yapmış olan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) şu bilgileri veriyordu:

> "...Darülfünûn siyasî ve meslekî bir maksatla kurulmuştur. Gayesi ilmî değildir. Hükûmet Batılılaşma arzusuna uygun olarak hayata sokmak istemiştir. Darülfünûn meslekîdir, sivil hayatın ihtiyacına cevap vermek için ilmî çalışmanın beşiği olan Fen ve Edebiyat fakülteleri düşünülmeden daha ziyade doktor, avukat yetiştirmek için Tıb ve Hukuk fakülteleri açılmıştır. Darülfünûn ilimden doğmadığı için ilme hizmet etmiyordu. Fakülteler arasında bir dayanışma yoktu, ne ilmî bir bağ, ne meslekî bir mefkûre vardı. Öğretim üyeleri arasında bir zihniyet ve ideal birliği yoktu. Öğretim üyelerinin kimisi medreseden yetişme hocalar, kimisi Mülkiye Mektebinden yetişmiş memurlar, kimisi de ecnebî mekteblerinde ve Avrupa'da yetişmiş kişilerdi..."[50].

1908-1909 eğitim-öğretim yılında dört yıllık[51] hukuk öğrenimine başlayan Mahmut Esat sınıfının en küçük öğrencisiydi. Devletler Hukuku dersini aldığı Cemil (Bilsel) Bey onun yaşamında önemli bir yer aldı. Cemil Bey için de Mahmut Esat başarılı bir öğrenciydi[52].

---

[45] İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, (Ankara: TTK Yayınları, 1993), s. 84-85.

[46] Darülfünun, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yirmi beşinci yıldönümünde, hükümetin çıkardığı 14 Ağustos 1900 tarihli nizamname gereğince kurulmuştur. "Yüksek öğrenim yaşına gelmiş bir çok gencin, yasağa rağmen, Avrupa üniversitelerine gitmelerini önlemek amacıyla alınan bir önlem niteliğindedir." Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye, Edebiyat isimlerini taşıyan üç subesi vardır. Metteb-i Hukuk ve Mekteb-i Tıbbiyi Mülkiye'de şubelerinden sayılmıştır. Ulûm-ı Âliye-i Diniye ile Hukuk şubelerinde öğrenim süresi dört, Eedebiyat şubesi ile Ulûm-ı Riyaziye ve Ulûm-ı Tabiiye ismi altında iki dala bölünen Fünun şubesinde öğrenim süresi üç yıldır. Bkz. Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964), s. 49-57.

[47] Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, c.3-4, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 1115.

[48] II. Meşrutiyet öncesinde Hukuk Mektebi'nde; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Ceza Kanunu, Hukuk-ı Düvel, Usul-ü Fıkıh, Ticaret-i Berriye Kanunu gibi dersler okutulmuştu. Bkz. Hasal Âli Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), s. 137.

[49] Mehmet Ali Aynî, **Darülfünun Tarihi**, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927), s. 34.

[50] H.Â. Koçer, **a.g.e.**, s.144. Okulunu bu niteliği Mahmut Esat'ın Fribourg'da yeniden lisans eğitimi almasına etkili olmuş olsa gerektir.

[51] Emrullah Efendi zamanında 21 Nisan 1912 tarihinde yapılan nizamname ile beş bölüme ayrılan Darülfünun'un Ulûm-ı Hukukiye şubesinde öğrenim süresi dört yıldır. Bkz. Unat, F. R. **a.g.e.**, s. 57.

[52] Cemil Bilsel, "Heyecan, İnan ve İnkılâp Adamı: Mahmut Esat", **Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944), s. 49.

Borçlar hukuku dersini Mustafa Fevzi Bey'den[53], Muhakeme Usulü derslerini ise Yorgaki Efendi'den[54] aldı. Daha sonra son Osmanlı Mebusan Meclisi başkanlığını yapacak olan Celalettin Arif Bey de Mahmut Esat'ın hocası oldu[55].

Hukuk eğitimi aldığı yıllarda iktisat konusuna da ilgi duyan, bu ilgisini İttihat Terakki yanlısı Hizmet gazetesinde yazdığı makalelerle ortaya koyan Mahmut Esat, İktisat'ın bilim olarak ortaya çıkışını sağlayan tarihsel olayların analizini yaptı. Merkantilizmin doğuşunu hazırlayan nedenleri, buna karşı doğan fizyokrasinin iktisat alanına getirdiği ilkeleri ve liberal öğretinin temel düsturunu tartıştı. İktisat bilminin temelinin ihtiyaç olduğunu vurguladı[56]. Bu yazılarıyla gazetecilik yaşamına da adım atan Mahmut Esat, yüksek öğrenim yıllarını etkin bir şekilde değerlendirdi. Derslerini çalışmak üzere bir araya geldiği arkadaşları ile öğreniminin sonuna dek Fransızcasını ilerletmek için de çaba sarfetti[57]. "Taşkın milliyetçiliği" ile "idealist", "canlı" ve "heyecanlı bir genç" olarak tanındı[58].

Mahmut Esat'ın yaşamında hukuk öğrenimi gördüğü yıllar hem düşünsel hem de siyasal bağlamda önemli izler bırakmış olmalıdır. Ancak, okulunun tek başına onun düşünce dünyasını etkilediği düşünülmemelidir. Hatta; yaşadığı siyasal, toplumsal ortam, hukuk fakültesinde aldığı teorik bilgilerin önüne geçmiş, düşünce dünyasının şekillenmesinde yaşantı ağır basmış gibi görünmektedir.

Özgürlüklerin son derece kısıtlı olduğu, baskıcı bir siyasal rejim altında çocukluk yıllarını geçiren Mahmut Esat, ilk gençlik yıllarında kendisini, zincirinden boşalan bir hürriyetin içinde buldu. Ancak, meşrutiyet yönetiminin ilk günlerinde İmparatorluğun durumu iyice karışıktı; yasa ve düzen bozulmuş, yönetim işlemez olmuştu. Otoritenin tanımlanmamış olduğu ve siyasal bir boşluğun hüküm sürdüğü böyle bir ortamda, bir iktidar mücadelesinin patlak vermesi kaçınılmazdı[59]. Abdülhamid ile kendisini hissettiren liberal muhalalefet ve İttihatçılar arasında baş gösteren bu mücadele, gerici bir ayaklanmaya elverişli ortamı hazırladı. İttihat ve Terakki "biraz müsamaha eder etmez fırsat bilen Yıldız gürûh-ı müstebidesi hemen fırsattan istifade diyerek Fransa derebeylerinin yaptıkları gibi [Din elden

---

[53] **Kurun**, 8 Şubat 1935, No: 6139-77, s. 10.
[54] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", **Anadoluda Yeni Gün (AYG)**, 7 Haziran 1337 (1921), No: 629-249.
[55] **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1934, No: 3599, s. 3 (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[56] Kuşadalı Mahmut Esat, "İktisat-(İlm-i İktisat Nasıl Teessüs Etti)", **Hizmet**, 21 Kanunusani 1324 (3 Şubat 1909), No: 2561; "İktisad-(İhtiyaç)", **Hizmet**, 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909), No; 2589.
[57] Bu çalışma gribi içinde daha sonra Irak Başvekili olacak olan Tevfik, Arnavut Krallığı yapacak olan Ahmet, Millet Meclisi Başkanlığında bulunacak olan Hikmet, Ticaret Vekilliği yapacak olan Cezmi (Erçin) ve Hukuk Gazetesi'nin sahip ve baş yazarlığını yapacak olan Cevat Hakkı (Özbey) beyler bulunuyordu. Bkz. Özbey, Cevat Hakkı, "Mahmut Esat Bozkurt'tan Muazzez Hatıralar", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 10, No: 61-62, s. 1-2.
[58] **y.a.g.m.**, s. 2.
[59] Ahmad Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, (Çev: Fatmagül Berktay (Baltalı)), (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996), s. 9-11.

gidiyor!] nidâ-yı riyâkârânesiyle vatanı altüst etti". Ancak "şanlı ordu(nun)" İstanbul surlarında kendisini göstermesiyle acele olarak geri çekildi[60].

Mahmut Esat, Hicri 31 Mart, Milâdi 13 Nisan 1909'da patlak veren bu ayaklanma[61] sırasında İstanbul'daydı. 10 Temmuz "inkılâb-ı mesuduyla şanlanan kalblerimiz, 31 Mart vakia-ı cinâiyyesiyle kan ağlıyordu" diyen Mahmut Esat, 30 Mart Pazartesi akşamı "server-i hürriyetle" gözlerini kapatmış, 31 Mart Salı sabahı gözlerini açtığında birden bire karşısında "kabus istibdadı" görmekle hüzünlenmişti. Mahmut Esat'a göre o gün, cehennem gibiydi. Sabah okuluna gitti. Benzinde bir uçukluk, kalbinde bir durgunluk vardı. "Evet" diyordu; "artık mahvoluyoruz. Hükümet-i zâlime-i hamidiye kanlı pençesini yine yaralı yüreklerimize uzatıyor." Gizliden gizliye feryad ederek sığınacak bir yer arayan Mahmut Esat, Bebek'e gitmeye karar verdi. Çarşamba günü saat yedide Bebek'e ulaştı, biraz dinlendi. Akşam Çamlıca'daki bir akrabasının gönderdiği kişi ile birlikte yola çıkan Mahmut Esat, tüfek sesleri arasında; arabadan vapura, vapurdan arabaya binerek saat yarımda Çamlıca'daki akrabalarının evine ulaştı. "Benzinde kan kalma(yan)" ev halkı, sabırsızlıkla İstanbul'da olup bitenleri duymak istiyordu. "İçi kan ağlayarak" olayları anlattıktan sonra biraz uyumak istedi, ama uyuyamadı. Bütün gece İzmir'i düşündü, "acaba İzmir ne halde idi?". Bu düşünce ile sabahı etti. Akrabaları ile vedalaştıktan sonra Bebek'e giderek çantasını topladı. Yürüyerek Arnavutköy'e giderken bir silah sesi ile irkildi. "Aslan gibi genç bir zabit hakka sarılmış yatıyor(du)." Sesini çıkarmadan doğruca iskeleye gitti. Vapur bulamayınca, bir arabaya bindi. Rıhtıma giderken Beşiktaş civarında bir Arap'ın, etrafında süngülü bahriye erleriyle ilerlediğini gördü. Arabacıya ne olduğunu sordu. "Ne olacak, efendimize hıyanetlik etmeye çalışan bir hain" cevabını aldı. Bu "hain"in kim olduğunu düşünürken rıhtıma ulaşmış, vapura binmişti. "Hain"in kim olduğunu da orada öğrendi. Ali Kabuli Bey'di[62] ve idama götürülüyordu.

---

[60] Kuşadalı Mahmut Esat, "Bend-i Mahsus-İttihadın Lüzumu".

[61] Geniş bilgi için bkz. Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma-31 Mart Olayı**, (Ankara: İmge Kitabevi, 1994); Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000), s. 337-346; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c. I, K. II, (Ankara: TTK, 1991), s. 184 vd.

[62] Girit doğumlu olan Binbaşı Ali Kabulî Bey, Deniz subayıdır. Bahriye Silahendaz Taburu ve Asar-ı Tevfik Zırhlısı komutanı olarak 31 Mart Olayı sırasında, 15 Nisan 1909'da taburundaki askerleri toplayarak "Padişah milletle kaimdir ... Milleti mahvetmek isteyen bulundukta, her kim olursa olsun, bu toplarla kahrına kıyam eylemek boynumuza borçtur" gibi sözlerle onları "harekâta" hazırlamak istemiş, Silahedaz Taburunun sancağında "bir takdir nişanesi olarak daimi surette" takılı duran 1. rütbeden Mecidî nişanı da subaylar tarafından sökülmüştür. Bu olaylar üzerine ve karadan yapılan "telkinlerin" etkisiyle ayaklanan erler tarafından Bahriye Dairesi'ne götürülen Kabulî Bey, Bahriye Şûrası'nca serbest bırakılmış, ancak başlarına tabur imamı Murat Efendi'nin bulunduğu askerler tarafından tutuklanarak kafeste Yıldız Sarayı'na getirilmiştir. Asiler, Yıldız Sarayı'nın önünde toplanıp, Kabulî Bey'in şeriata ve padişaha düşman olduğunu, Saray'ı topa tutmak niyetinde olduğunu anlatınca, Padişah soruşturma yapılması için binbaşının kendisine teslim edlmesini buyurmuş ve yanındaki paşalardan, Kabulî Bey'i karakola götürmelerini istemiştir. Ancak Kabulî Bey Sarayla karakol

Ertesi gün saat onda İzmir'e ulaştı. Bütün vücudunu bir serinlik kapladı, çünkü her tarafta "yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyeti, kahrolsun İstanbul irticâiyyunu" sesleri işitiliyordu. "Hürriyet Odusunun" İstanbul'a dayandığı haberini Kuşadası'nda aldı. Kuşadalılar "İttihad yolunda canımız fedadır" derken Mahmut Esat "yüzlerce âşiyâneleri söndürmüş, yüzlerce valdelerin böğrünü bükmüş, binlerce evlâd-ı vatanın kanını içmiş, hükûmet-i hamidiyenin sükûtu(nu)" istiyordu[63]. 31 Mart "vâkıa-i müessifesi" 10 Temmuz'da affedilmiş olan "hainlerin artık bekaî hayatları(nın) katiyyen câiz" olmadığını gösterdi[64]. Ve sonunda 14 Nisan Salı günü "avane-i müstebidesiyle beraber sükût ederek kahr edil(di), hûn-ı mazlumîn ile lekeledikleri o makam-ı muallâ" temizlenerek yerine "hürriyet-i kâmileyi hâiz bir hükûmet-i meşrûa-i meşrûta" oturtuldu. Mahmut Esat için bu, sevinçli bir haberdi ve haberi duyar duymaz, Kuşadası kaymakamı ile birlikte reji idaresinin "Aydın" vapuruyla Kuşadası İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Sakız adasına giderek Türk ve Hıristiyanlar tarafından yapılan söylevleri dinledi. Bu söylevlerin; aralarında "zaten" varolan samimi bağlılığı iyice sağlamlaştırdığını söyleyen Mahmut Esat, Sakız adasından sonra gittiği Çeşme'den de benzer hislerle dolu olarak Kuşadası'na döndü[65].

Yeni dönemin özgürlüklerle dolu olan siyasal ortamında düşüncelerini yazıya dökme fırsatı bulan Mahmut Esat irticai faaliyetlere karşı ilk tepkisini Hizmet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olan İttihat gazetesine yazdığı makalelerle verdi. "Din elden gidiyor şeriat isteriz" diye bağıranlara "Hürriyetsiz Müslümanlık olur mu?" diye soran Mahmut Esat'a göre; "Meclisi Mebusan istemeyiz, biz padişahımızla halifemizden başka kimse tanımayız" diyenler, halifenin üzerine düşen görevleri bilmiyordu[66].

Hizmet gazetesinde kaleme aldığı "Bend-i Mahsus" adlı makalesinde birleşmenin gerekliliği üzerinde duran Mahmut Esat'ın "hakimiyet-i milliye"den bahsetmesi dikkat çekiciydi[67]. "Bir milletin bekâsı, diğer milletlere, hükûmetlere karşı hakimiyet-i milliyesini

---

arasında iken, üstüne saldıran askerler tarafından ölüdürülmüştür. Bkz. Akşin, S. **a.g.e.**, s.95-105; Y.H. Bayur, **TİT**, c.I, K. II, s. 184 vd.; A. B. Kuran, **a.g.e.**, s.343.

[63] Kuşadalı Mahmut Esat, "İnkılâb-ı Kebirde Sonra", **İttihad**, 15 Mayıs 1909, No: 40-182, s. 4.

[64] Kuşadalı Mahmut Esat, "Mesâil-i Tarihiye 'Tarihin Lüzumu' Tarih okumalıyız".

[65] Kuşadalı Mahmut Esat, "İnkılâb-ı Kebirde Sonra", **İttihat**, 15 Mayıs 1909, No: 40-182, s. 4.

[66] Kuşadalı Mahmut Esat, "Bend-i Mahsus". Bu duruma örnek olarak Hz. Osman'ın ölüm nedenini gösteren Mahmut Esat şunları söyler: "Ey millet-i islâmiye! Vay ümmet-i Osmaniye! Bakınız Hazret-i Osman nicin şehid edildi? Mısıra vali nasb etdiği biraderzâdesi Mısır'da bir hareket-i gayri meşruasında dolayı ahalinin nefretini celb etdiğinden bunun azl edilmesini Mısır ahalisi Hazret-i Osman'a teklif etmişler ve Hazret-i Osman'dan cevab-ı red almışlardı. Şer'i şerife ve Müslümanlığa kat'iyyen sığmayan bu hali haber alan sahabe-i kerim Hazret-i Osman'a hitaben biraderzâdesini Mısır valiliğinden azl et dediler. Hazret-i Osman yine red etti. Hakka ve meşrûiyete riayet etmeyerek kendisini hal et dediler bunu da red etdi. Bunun üzerine Hazret-i Osman hanesinde Kur'an-ı âzim elşânı hîn-i kıraatinde şer-i şerife muhalefetden dolayı şehid edildi; ve şehid edenlere katil denmeyerek yalnız muhtî denildi. Ey millet-i islâmiye gördünüz mü? Müslümanlık ne kadar nazikdir !"

[67] Zeki Arıkan da bu konunun özellikle üzerinde durulması gerektiğine dikkati çekmektedir. Bkz. Arıkan, Z. Kuşadalı..., s. 285 vd.

tanındırabilmesi her halde o hükûmeti, o milleti teşkil eden efradın ittihad etmesiyle kâimdi." Millet "müttehid-i küldü". Dağınık olan milletin hakimiyet-i milliyesinin tehlikeye girmesi kaçınılmaz bir sonuçtu. Zira; düşen, yok olan ya da yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan hükümetlerin, düşme ve yok olma nedenleri incelendiğinde aralarında bir "ittihad" olmadığı görülecekti.

> "...Bir millet müddehid olmazlarsa şahsiyât ile uğraşarak, diğer birinin makul olan fikirlerini çekemeyerek red ve cerh ederse, bir tefrika kapusu açmış olur ki işte o zaman o milletin reiskârına geçirilmiş şahsın fikrine, keyfine hareket edilmiş olacağından bu hal istibdadın envâına kapı açа(caktı)...".

diyen Mahmut Esat'a göre bunun en güzel örneğini, en gelişmiş ülkelerde bile oldukça kanlı sayfaların olduğunu "bizi maziden haberdar eden ve bizim içün bir ders-i ibret makamına kâim olan" tarih vermekteydi.

Bu çerçevede milli tarihin önemi ve okunması gerektiği üzerinde duran Mahmut Esat, "adamakıllı" milli bir tarihe sahip olmadıkları düşüncesindeydi. "Zira devr-i menhûs istibdadda kudurmuş kelb gibi her şeyi, her mazlumu... her mağduru dalamağa alışmış olan kanlı dişler" doğal olarak geçmişteki övünç dolu milli öyküleri duymak istemedikleri gibi, duyurmak da istememişlerdi. Çünkü, Osmanlı'nın yüce ismini üç kıtaya yayan, Avusturya'yı haraca bağlayan, Alman sınırlarına kadar ilerleyerek "Şarl Ken"e "aman" dilettirenlerin "o adilâne, o hürriyetperverâne hareketini görmek veyahud işidmek onların takib etdikleri" siyasete uygun değildi. Osmanlı kavmini, yıllarca boyun eğdirmeye alıştırarak uçuruma getiren o "hainler" doğaldır ki atalarının "harekât-ı hürriyetperverânesiyle galeyana gelerek yine o hainleri tepeleyecek olan Osmanlıları bir tarih-i milli yazmaktan, iyi bir tarih okumakdan" alıkoyacaklar ve geçmişlerinden habersiz bırakacaklardı. "Zira işlerine böyle elverirdi!.."[68]

Meşrutiyetin ilânının ertesinde kaleme aldığı yazıları ile siyasal yelpazedeki yerini belirginleştiren Mahmut Esat, toplumsal konulara da önem verdi ve geleneklere başkaldırdı. Ülkenin içinde bulunduğu durumda hükümete ve bireylere düşen görevler üzerinde de duran Mahmut Esat, köylüleri eksen alarak onların ekonomik sorunlarını, eğtim konusunda karşılaştıkları güçlükleri gazete sütunlarına taşıdı. Bu bağlamda Ormanların yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğuna, "... birkaç işsiz güçsüz tembel(in), bir odun yük yaparak kasabada satmak için" çamları, zeytin ağaçlarını keserek ülkeyi bu güzelliklerden yoksun bıraktığına dikkati çekti.

---

[68] Kuşadalı Mahmut Esat, "Mesâil-i Tarihiye..."

Mahmut Esat, ormanların korunmasında hükümetin aldığı tüm yasal önlemlerin yanında bireylere, onun deyimi ile "köylü emmilere" de görevler düştüğü kanısındaydı. Zira, ülkesindeki köyler "harap" durumdaydı. Oysa, "Avrupa denilen Frenk memleketlerinde bu güzelliklere sahip olan köylülerin keseleri altun, kışlık ambarları zahire ile dolu" ydu. Öyle ise özellikle ziraat yapılamayan yerlerde, köylülerin zenginleşmesini sağlayacak yol, birlikten geçmekteydi. Köylüler, küçük bir dernek kurmalı, köylerinin ilerlemesi için her akşam bu dernekte birleşen köylülerin her biri, bir çam temizlemeyi ve bir zeytin ağacı aşılamayı üzerine almalıydı. Böylece köylerin suyu güzelleşmiş, ağaçları yetişmiş, ormanları dernekte söyleşe söyleşe düzenine konmuş olacaktı[69].

Ancak, köye giden gelen olmadığı için köylüler yine ürünlerini satamıyor, haftalık harçlıklarını çıkaramıyordu. Çünkü yolları yoktu. Oysa yollar "bir ülkenin yaşatıcı damarları"ndan biriydi. Bu nedenle köylüler "yollarını hükümet yapsın diye" boşuna beklememeliydi. Zira, Hükümet her şeyi yapacak kadar zengin değildi. O halde, kendileri için büyük yarar sağlayacak olan yolları köylüler, yine kendileri yapmalıydı. Bu sayede köyün çevre ile bağı kurulmuş; ticaret kolaylaşmış olacaktı. Üstelik yol, köylüleri eşkiyadan da koruyacak, "yurd düşmanı olan asalakların" yolsuzluk etmeleri önlenecek, "hükümet yolsuzluk yüzünden on saatte vardırabildiği askerini, jandarmalarını yollar düzenine girerse yine o yere beş saat evvel gönderebil(ecek) ve o hainleri bir ayak evvel savmış ol(acaktı)"[70].

Köylülerin önemli sorunlarından biri de, yetiştirilen ağaç ve ürünlere bir takım insanların zarar vermesiydi. Bu durumda, açıkta kalan çiftçi, "artık çiftini çubuğunu satıp savarak bir çiftlik beyinin yahut diğer bir çiftçinin yanında bedellik" etmek zorunda kalıyor, hükümete vereceği öşürü veremediği için "hazine denilen millet sandığı" da zarar ediyordu[71]. Mahmut Esat bir başka yazısında da, "duygusuz bir yürek, ... tarafından" yeştirdiği yüz fidanın sekseni odun yapılıp pazarda satılmak için kesilen bir köylünün yaşamını konu edinerek bu konu üzerinde önemle durdu[72]. O'na göre köylülerin "ocak söndüren" bu duruma düşmesinde, korucuların bulunmaması ve orman memurlarının dikkatsizliğinin yanında "vatanın yüzsüz çocuklarının" da eli vardı ve bu ellerin kırılması "orman memurlarının himmetini ve korucuların varlığını" gerektiriyordu. Ancak bu görev hükümetten beklenmemeli, köylü bu konuda da üzerine düşeni yapmalıydı. Mahmut Esat, bu amaç doğrultusunda her kasaba veya köyde oturan yerlilerden adam başı para toplanmasını, miktarın her köy ve kasabadaki halka göre belirlenmesini, belirlenen "korucu vergisi"ni

---

[69] Kuşadalı Mahmut Esat,"Köylü Emmilerle Bir Derdleniş-Ormanlar", **Köylü**, 3 Ağustos 1326 (1910), No: 595.
[70] Kuşadalı Mahmut Esat, "Köy Yolları", **Köylü**, 11 Ağustos 1326 (1910), No: 602.
[71] Kuşadalı Mahmut Esat, "Koruculuk", **Köylü**, 31 Ağustos 1326 (1910), No: 619.
[72] Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-1", **Köylü**, 7 Teşrinisani 1326 (1910), No: 675, s. 3.

veremeyecek olanların parasının daha zengin olanlardan alınmasını, köylünün üzerine düşen bu vergiyi her yılın başında dernek sandığına teslim etmesini, korucuların aylıklarının buradan verilmesini, artan paranın ise korucu tutabilecek gücü olmayan köylere gönderilmesini önerdi. Böylece ürünler "çalıcı, kapıcı, uzun ellerden" korunmuş olacaktı. Aksi takdirde her yıl "açıkta kalacak çiftçilerle dul kadınların ardı arkası kesilme(yecekti)[73].

Mahmut Esat'ın üzerinde durduğu önemli konulardan biri de eğitimdir. İlköğrenimin zorunluluğuna dikkati çeker. Gazete sütunlarında "herkes kendi düşüncesinde hür olduğu için" köy çocuklarının okuyamama nedenlerini tartışan Mahmut Esat, Osmanlı ülkesindeki otuz milyonluk nüfusun ancak yüzde yirmi, yirmi beşinin okuma-yazma bilmesinden hükümeti ama daha çok da çocuk babalarını sorumlu tutar. "Bir ülkede toplanan hemşehrilerin idare edicisi, bakıcısı; yoluna koyucusu olduğu için bu gibi işleri görmeğe; görmek için kanun yapmağa hükümet mecburdur" diyen Mahmut Esat, hükümetin millet meclisi tarafından kabul edilen bir yasa olmadıkça hiçbir iş yapamayacağına da dikkati çeker.

Çocukların; "bugün evine su çeksin, yarın fırına ekmek götürsün; öbürgün anası çamaşır yıkayacak ona hizmet etsin diye ... günlerce mektebe gitmekden alıkonmasıyla" cahil bırakıldığına ve bu cahil çocukların ileride "bir takım fena yollara" sapmasının ve "milletin başına bela kesilmesinin" kaçınılmaz olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat, babalardan "vatan yavrularını" hiç olmazsa ilk okumayı öğreten okullara göndermesini, hükümetten ise çocuklarını okula göndermeyen babaları cezalandırmasını ister[74].

Köylü gazetesine yazdığı "Çiftlik Mektupları" yazı dizisi ile, köylünün geleneksel sorunları üzerinde duran Mahmut Esat, bu öykülerden birinde "hekimsizlik ve ilaçsızlık" yüzünden ölen bir köylünün geride kalan karısı ve iki yetişkin oğlunu konu edinir. Öykü, köylü için birlik olmanın önemini ve çiftçinin kazanması için "daima sabanının sapına sarılma(sı)" gerektiği üzerinde durur[75]. Bir başka öyküde ise içkinin neden olduğu olumsuzlukları örnekler ve içki ile birlikte silah atmak geleneğinin "ocak söndüren" sonuçlarına dikkati çeker[76]. Evin iki oğlundan birini Yemen çöllerinde, diğerini istibdad döneminde yitiren bir ailenin geride kalan son kızlarının başına gelenleri anlattığı öyküde de "kız kaldırma" geleneğini eleştirerek "memleketin ahlâkını bozan, kız kaldırma işine" hükümetin önem vermesini, zorunlu yasalar çıkarmasını ve ağır cezalar uygulamasını ister[77].

---

[73] Kuşadalı Mahmut Esat, "Koruculuk", (1910)
[74] Kuşadalı Mahmut Esat, "Köylü Çocukları Neden Okuyamıyor", **Köylü**, 19 Ağustos 1326 (1910), No: 609.
[75] Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-2", **Köylü**, 9 Teşrinisani 1326 (1910), No: 676.
[76] Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-5", **Köylü**, 26 Teşrinisani 1326 (1910), No: 691.
[77] Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-3", **Köylü**, 12 Teşrinisani 1326 (1910), No: 679.

Öğrenciliği süresince kaleme aldığı bu yazıları ile devletin ve bireylerin görev ve sorumluluklarını işaret eden, özgürlüğün önemini vurgulayan ve geleneklere başkaldıran Mahmut Esat'ın İstanbul'da bulunduğu 1908-1912 yılları, Osmanlı İmparatorluğu için, siyasal anlamda "batış yılları" olduğu kadar uyanışın da gerçekleştiği yıllar olmuştu. İttihat ve Terakki, meşrutiyeti ilân ettiğinde; tanımlamasını yapmadığı İslâmcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük doğrultusunda ortak bir politika izledi. Aslında "İmparatorluk" olmanın gereği olarak ülkesinde Müslüman ya da Türk olmayan unsurları bir arada tutabilmek için "Osmanlıcılık" politikasına bağlı kalmak zorundaydı. Türk olmayan Müslüman unsuru kazanabilmek için de "İslâmcılık" politikasına sarılması doğaldı. Bu iki baskın politika arasında Türkçülüğün ön plâna çıkması içinse bir dizi acı deneyimin yaşanması ve buna bağlı olarak Türk ve Müslüman unsurda kültürel bir uyanışın başlaması gerekiyordu.

Ülkenin dinsel ve etnik propagandalara açık olan Makedonya'daki topraklarında hazırlanarak duyurulan II. Meşrutiyet, bu toprakların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmamasını; cins ve mezhep farkı gözetmeksizin tek bir vatanda ortak çıkarları olan özgür bir halk hedeflenmişti. Ancak, meşrutiyetle gelen "özgürlük sarhoşluğu" içinde Osmanlı devlet adamları dış siyasete gereken önemi vermedi[78]. Meşrutiyet daha emeklemeden, ülkenin Anadolu dışındaki topraklarında "yeni rejimin bu bölgelerde otoritesini kullanmaya kalkması korkusu ile"[79] milliyetçi karakteri ağır basan kıpırdanmalar başladı ve üçüncü ayını doldurmadan, önce Bosna-Hersek ardından da Bulgaristan İmparatorluktan koptu ve buralardan İstanbul ve Anadolu'ya göç eden Türk ve Müslüman halkın, kendilerine yapılan kötü davranışlara yerli halkın dikkatini çekmesi onlardaki milliyetçilik bilincinin uyanmasında etkili oldu[80].

II. Meşrutiyetle birlikte, İmparatorluğun Türk olmayan tebaalarının yaşadığı bölgelerde ulusçu ayaklanmalar da ivme kazandı. Bağımsızlık ve ilhak haberleri, o güne değin hukuk bakımından Osmanlı egemenliğinde olan Girit'e ulaşınca, Kandiye'de toplanan Hıristiyanlar, Girit'in Yunanistan'a katıldığını duyurdular. Ardından Girit Meclisini toplayarak, altı kişilik bir yönetim komitesi oluşturan Rum milliyetçiler Yunan Anayasasını kabul ettiler. Türk bayrağının yerine de Yunan bayrağı astılar. Venizelos'un başını çektiği bu ulusçu hareket karşısında İttihatçılar, Osmanlı Rumlarını hükümete karşı bir tutum almaya itebileceği düşüncesi ile, Girit yüzünden Yunanistan'la bir savaş taraftarı olmadı[81].

---

[78] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. IX, (Ankara: TTK, 1996), s. 218.
[79] F. Ahmad, **İttihat ve Terakki** , s. 251.
[80] Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, (İstanbul: İmge Yayınları, 1994), s. 101.
[81] E. Z. Karal, **a.g.e.**, c. IX, s. 230-233.

Girit ayaklanmasında milliyet ve din unsuru ön plânda iken, İmparatorluğun İslâm unsuru olan Arap illerinde de milliyetçi karekteri ağır basan ayaklanmalar vardı. Hükümet, 1908'de Şeyh İdrisi'nin Yemen'de ayaklanmasını önleyemediği gibi 1909'da Seyit İdris'in kendini mehdî ilân etmesi ile başlayan sorunları ve İmam Yahya'nın karşıt hareketlerini bir reform paketi ile çözmeye çalıştı ancak başarılı olamadı. Din birliği, İmam Yahya'nın "Türklere karşı cihad" ilân etmesine engel olamadı. Bölgeye gönderilen Harbiye Nazırı İzzet Paşa komutasındaki birlikler İmam Yahya'ya karşı başarı kazanmışsa da Trablusgarp Savaşı'nın başlaması nedeniyle bir anlaşma yapılarak sorun geçici olarak çözümlendi(13 Ekim 1911)[82].

1878 Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları bölüşme konusu yapılırken Kuzey Afrika'daki toprakları da gündeme gelmiş, Bismark Tarblusgarp'ı İtalya'ya önermişti. Oysa İtalya, Tunus'u istiyordu. Ancak bir oldu-bitti ile burayı Fransa'ya kaptırınca, siyasetini Trablusgarp'a yöneltti[83]. Zira Kuzey Afrika'daki Osmanlı toprakları İtalya'nın Akdeniz'deki eşitliği açısından büyük öneme sahipti[84]. İttihat ve Terakki, Trablusgarp'a gereken önemi vermedi[85]. Trablusgarp, Osmanlı Devletinin buradaki egemenliği iflas ettiği için "fazla olgun bir meyva gibi kendi ağırlığı ile düşüverecek" bir duruma geldi[86]. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen İtalya Osmanlı İmparatorluğu'nun Trablusgarp'ı kendi kaderine terk ettiğini iddia ederek 28 Eylül 1911'de bir nota verdi[87] ve yirmi dört saat içinde de bu notanın yanıtını istedi. Ancak, yanıt kendisine ulaşmadan Trablusgarp'ı[88] ardından da On İki Ada'yı işgal etti[89]. On İki Ada'nın işgali, Balkanlı Devletleri harekete geçirince, seferberlik ilânlarından rahatsız olan Osmanlı İmparatorluğu 18 Ekim 1912'de, Balkan Savaşlarının başlamasından bir gün önce İtalya ile imzaladığı Ouchy Anlaşması ile Trablusgarp ve On İki Ada'yı yitirdi[90].

Balkanlıları birleşmeye götürecek olaylar 1911 yılı sonlarından itibaren hız kazanmıştı. Ancak, devletleri birleşmeye götüren süreç Osmanlı Hükümeti'nin Arnavutluk'a özerklik tanıması ile başladı. Slav ve Rum unsurları devreden çıkararak oluşturulacak bir Arnavutluk'tan, ileride Avusturya-Macaristan'ın yararlanabileceği düşüncesi de buna yardım

---

[82] **Aynı**, s. 235-237
[83] **Aynı**, s. 269.
[84] Y.H. Bayur, **TİT**, c. II, K. I, (Ankara: TTK, 1991), s. 70.
[85] Geniş bilgi için bkz. A.B. Kuran, **a.g.e.**, s. 363-364; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi-Meşrutiyete Geçiş Süreci: I ve II Meşrutiyet**, c. I, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1997), s. 574-586.
[86] "Siyâsât", **Tanin**, 21 Kanunusani 1911.
[87] "İtalya Sefaretinin 28 Eylül 1911 Tarihli Notası", **Tanin**, 30 Eylül 1911.
[88] "Vükelâ Mabeyninde", **Tanin**, 30 Eylül 1911.
[89] "Siyâsât: İtalya ile Sulh Şayiâları", **Tanin**, 8 Kanunusani 1912.
[90] Barış anlaşması ile ilgili olarak bkz, "Sulh-İtalya Emirnâme-i Kraliyesi", **Tanin**, 19 Teşrinievvel 1912.

etti[91]. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı verdikleri bu savaşın amacı adeta "çok uluslu bir Osmanlı devletinin işlemezliğini kanıtlamaya çalış(maktı)"[92] ve savaş sonunda da Osmanlıcılık politikası ağır bir darbe yedi.

Bununla birlikte, ne Bosna-Hersek'in yitirilmesi ne de Bulgaristan'ın bağımsızlığı Arnavutluk'un İmparatorluktan ayrılması kadar büyük etki yapmadı[93]. İlk adımda ıslahat, sonra özerk yönetim ve en son olarak da bağımsızlık basamaklarını tırmanan Arnavutluktaki olaylar, Osmanlı Hükümeti'nin gelişen olayları göremezlikten gelmesi ile kolay sona ulaştı[94]. 28 Kasım 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilân etmesi ile halkın çoğunluğu Müslüman olan bir Osmanlı toprağının ilk defa İmparatorluktan ayrılıyor olması Panislamist politikanın iflasını getirdi[95]. Arnavutluktaki ayaklanma ve ayrılma hareketi karşısında "şaşıran" Türk unsurun bu harekete tepkisi "ırksal düşünmek ve kendi milliyetçiliklerine belirli bir biçim vermeye başlamak" oldu ve "ruhsal bir gereksinim" olarak tanımlanmamış bir Turancılık egemen olmaya başladı[96].

Aslında; 1908 Meşrutiyeti'nin en büyük eseri, dönemin kuşaklarına "Türkçülük ülküsünü" vermek oldu. 31 Mart "dersi" İttihatçıları "şeriatçılığa ve medreseciliğe" karşı uyandırmış, Ziya Gökalp "Lâ-Dinilik" deyimi ile Laikliği anlatmaya çabalamış[97], Necip Asım, Veled Çelebi, Mehmet Emin gibi yazarlar Türk kültürünün özgün yapısını ve zenginliğini ortaya koymak için çaba sarfederken "Genç Kalemler" çevresinde toplanan Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canip ise edebiyat ve dil alanında milliyetçiliğe yönelmişlerdi[98]. Türkçülük düşüncesi 31 Ağustos 1911'de kurulan[99] Türk Yurdu ile dernekleşti. "Türk Yurdu" ya da "Türk Talebe Yurdu", aynı zamanda İsviçre, Fransa ve Almanya'da bulunan Türk öğrenciler tarafından kurulmuş bir öğrenci derneğinin de adıydı ve pantürkist eğilimlere sahipti. Mehmet Emin, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Muhtar ve

---

[91] "Balkan Devletlerinin İttifakı", **Senin**, 10 Teşrinievvel 1328.
[92] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), (Ankara: TTK, 1991), s. 213.
[93] E. Z. Karal, **a.g.e.**, c. IX, s. 246.
[94] İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Tanin gazetesi Arnavutluktaki olayları oldukça hafife almaktadır. Debre milletvekili Basri Bey, bir grup arkadaşı ile dağa çıkarak "Arnavutluk'un muhtariyetini" isterken, Tanin "muhterem Arnavud kardeşler"den bu tür bir hareketin beklenemeyeceğini söylemektedir, bkz. "Şaiyât", **Tanin**, 11 Mayıs 1912. "Hıristiyan Arnavutlar" imzası ile verilen bir muhtırada ise; "Arnavutluk siyasî sınırının seçimi, Arnavut bayrağının oluşturulması, Arnavutluk'a Arnavutluk handan-ı kadimesine mensub bir genel vali atanması, Arnavutluk'da diğer kavimlere mensup mensup memurların uzaklaştırılması-yerlerine Arnavutların yerleştirilmesi, resmi dil olarak Latin harfleri ile okutulan Arnavutça'nın kabulü, bu taleplerin kabulü için büyük devletlerin kefilliğine başvurulması" istenmektedir, bkz. "İpek Hadisesi", **Tanin**, 14 Mayıs 1912.
[95] A.E. Oba, **a.g.e.**, s, 106-107.
[96] F. Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 254-255.
[97] Falih Rıfkı Atay, **Batış Yılları**, (İstanbul: Bateş Atatürk Dizisi, 2000), s. 62.
[98] François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri-Yusuf Akçura (1876-1935)**, (Çev. Alev Er), (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s. 61.
[99] Masami Arai, **Jön Türk Dönemi ve Türk Milliyetçiliği** (Çev. Tansel Demirel), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), s. 82.

Ziya Gökalp gibi isimlerin yer aldığı dernek, düşüncelerini yayın organları olan "Türk Yurdu" ve onun eki "Halka Doğru"[100] da tartışmaya açtılar. Türkçülük açısından ikinci önemli dernek Yusuf Akçura, Mehmet Emin, Hüseyin Fikret, Ahmed Ferid, Emin Bülend, Ahmed Ağaoğlu, Remzi Osman ve Fuad Sabit'in girişimleri ile 12 Mart 1328 (1912)'de kurulan Türk Ocağı oldu[101]. İttihatçıların, özellikle Enver Paşa'nın "siyasi olarak kullanmayı" amaçlayarak büyük destek verdiği Türk Ocağı, halkı milliyetçi bir ruhla eğitmeye ve onlara kültürel geçmişlerine saygı duymayı öğretmeye çabaladı[102].

Bu arada Avrupa'da Türk kültürüne olan eğilimin artması, Lamartine, Auguste Comte, Pierre Lafayette, Pierre Loti, Claude Farrère'in "dostane" yayınları ve nihayet Türkoloji çalışmaları Türkçülük akımının başlangıcında dış kaynaklı etken oldu[103]. Necip Asım'ın Léon Cahun'dan çevirdiği "Asya Tarihine Giriş"[104], "Türkçülüğü popülarize etmek ve siyasal sahaya taşıyarak resmî ideoloji haline getirmek açısından" büyük önem kazandığı gibi dönem içinde İstanbul'da en çok okunan kitap oldu[105]. Bir tarafta akademik çalışmalar, makaleler, şiirler ve "Yeni Turan" gibi romanlar, diğer tarafta Osmanlı İmparatorluğu'nun Trablusgarp ve Balkanlardaki askeri yenilgisi, ardından imparatorluk içindeki Türk olmayan unsurların milliyetçi ve ayrılmaya yönelik isyan ve gizli çalışmalarının yarattığı atmosfer dönemin kuşaklarında Türkçü eğilimi artırdı. Meşrutiyetin ikinci kez ilânından Balkan Savaşları sonuna kadar geçen evrede üç milyon kilometrekarelik topraklarının bir milyon yüz bini ile yirmi dört milyonluk nüfusunun beş milyonunu kaybeden[106] Osmanlı İmparatorluğunda "1908 kuşağı Türkçülükle idealsiz kalmaktan ve boşlukta sallanmaktan kurtul(du)"[107].

1908 kuşağının önemli isimlerinden biri olan Mahmut Esat, 1911-1912 öğretim yılı sonunda Hukuk Fakültesinden "parlak bir netice" ile[108] mezun olarak hukuk diplomasını aldı[109]. Babası Hasan Bey tarafından öğrenim hayatı yeterli görülerek, çiftliğin hukuksal işleri

---

[100] Halka Doğru, 11 Nisan 1913'ten itibaren haftalık bir dergi olarak İstanbul'da yayına başlamış ve 1914 Nisan ayına kadar yayınını sürdürmüştür. Türk Yurdu Derneğince basılan derginin ilk yıla ait 52 sayısı İstanbul Beyazıt Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bkz. Jacob M. Landau, **Pantürkizm** (Çev. Mesut Akın), (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999), s. 63, 67, 96.

[101] Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1831)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), s. 55.

[102] J. M. Landau, **Pantürkizm**, s. 63-64

[103] A.E. Oba, **a.g.e.**, s. 122.

[104] J. M. Landau, **Pantürkizm**, s. 49.

[105] A.E. Oba, **a.g.e.**, s.124

[106] F. Ahmad, **a.g.e.**, s, 252; Oba, A.E. **a.g.e.**, s.119.

[107] F. R. Atay, **Batış Yılları**, s. 63. Atay'a göre, "1923'te Atatürk, meşrutiyet milliyetçilerinin de hayallerini çok yukardan aşıp giden devrimlerini tasarladığı vakit, onu inanarak anlayanlar ve anlayarak ona sarılanlar, hep Türkçüler olmuştu. "Mahmut Esatlar, Şükrü Kayalar, Saracoğlular, Necatiler, Vâsıflar hepsi Türkçülükten gelme idi."

[108] T. Z. Işıtman, **a.g.e.**, s. 10.

[109] **E.S.A.**, Adalet Bakanlığı Özlük İşleri Sicil Genel Müdürlüğünden Emekli Sandığı Genel Müdürlüğüne Gelen Yazı, Sayı: 44636, Tarih: 27 Temmuz 1977.

ile uğraşmak üzere Kuşadası'na çağırılan Mahmut Esat, ideallerinin peşi sıra gitmeyi yeğledi ve dayısı Ubeydullah Efendi'nin de destekleri ile öğrenimine devam etmek üzere İsviçre'ye gitti[110].

1.2.2. İsviçre'de Hukuk Öğrenimi Gördüğü Yıllar ve Lozan Türk Yurdu'ndaki Çalışmaları

İsviçre'de Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptıran Mahmut Esat, Avrupa'daki pek çok Türk genci gibi her alanda kendisini yetiştirme çabası içine girmiş, Lozan'da pansiyon işleten Vaud'lı emekli bir öğretmen olan Mme Emma-Jenni Hoppeler Badan'dan Fransızca ve demokratik siyaset dersleri almıştı[111]. Mahmut Esat'ın deyimiyle, onda "Cumhuriyetçi fikirlere duyduğu aşkı bu kadın ateşlemişti"[112]. İsviçre'deki öğrencilik yılları hareketli geçmiş, bu nedenle de Cenevre'deki Türk Başkonsolosu ondan şikayetçi olmuştu[113].

Fribourg Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü yıllar Osmanlı Devleti'nin çalkantılı yıllarıydı. Fransız ihtilâlinin etkileri ve özellikle Rusya'nın kışkırtmaları ile İmparatorluktaki milliyetçi ayaklanmaların bağımsızlıkla sonuçlanmaya başlaması Avrupa da okuyan kimi Türk öğrencilerinde, Türlük bilincinin uyanmasında itici bir etken oldu. "Dünyanın şeklini değiştirecek olan o son saat çalmak üzere(dir). Şimdiden hazırlananlar o gün yaşamak hakkını eda edecekler(dir). İşte biz Türklüğü o saatde hazır bulundurmakla mükellefiz"[114] diyen gençler, Türklük bilincini yaymak için örgütlenme zorunluluğunu hissettiler ve bu düşünceyle Lozan'da, Cenevre de, Paris'te, Nöşatel'de, Zürih'te ve Berlin'de çeşitli öğrenci dernekleri ortaya çıktı[115].

1909 yılında, öğrenim görmek üzere Lozan'a gelen Osmanlı öğrencilerinin sayısı on beşe ulaşmıştı. Türk, Arap ve Arnavutlardan oluşan bu öğrenciler, aralarındaki kaynaşmayı

---

[110] Gün Hanım'ın verdiği bilgiye göre; Mahmut Esat, Lozan'a babasından habersiz gittiyse de aradaki kırgınlık kısa bir süre sonra giderildi ve Hasan Bey oğlunu desteklemeye devam etti. Ancak Hasan Bey 1916'da vefat ettiği için bir daha yüzyüze görüşemediler.

[111] Fikret Arık, "Profesör Mahmut Esat Bozkurt ve Bir Yabancı Gözü İle Türk Hukuk İnkılâbı", **Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944), s.27.

[112] Pierre Audeoud, "Konuşmalar" (Çev: Naim Zeki Yamaner), **İstanbul Barosu Dergisi, Medeni Kanunun 40. Yıldönümü Özel Sayısı (4.10.1926-4.10.1966)**, (c.XL-Ekim 1966), s. 428.

[113] Cemil Bilsel, **a.g.m.**, s.50.

[114] **Türk Tarih Kurumu Arşivi**, Yazmalar Bölümü, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu Muharrerât ve Zabt-ı Sabık Defteri (Belge kısaca TTKA, DN: Y/653 olarak anılacaktır.), Atmış Sekizinci Dernek, İdare Heyeti Raporu. Bu belge TTK'na Nail Moralı tarafından verilmiştir. Bkz. Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**, (Ankara: TTK, 1973), s. 64.

[115] **15 Mart Sene 1329-27 Mart Sene 1913 Cuma Günü Cenevre Yakınında Peti Lans Köyü'nde Kurulan İkinci "Yurdcular Derneği"nin Mevcud Nizamnameden Tadil İle Vücuda Getirdiği Yurdcular Yasası**, Dersaadet: Yeni Turan Matbaası, Tarihsiz. (Yazma, kısaca Yurtçular Yasası olarak anılacaktır.)

sağladıktan sonra, 15 Kanunusani 1910'da "Lozan Osmanlı Kütüphanesi" adı altında ilk örgütlenmeyi gerçekleştirdiler. Ancak, kimi öğrenciler tarafından etnik milliyetçiliğin öne çıkarılması, Türk öğrencileri rahatsız etti. Bunun üzerine Türk öğrenciler bu birlikten ayrılarak Teşrinisani 1911'de "Lozan Türk Yurdu" adıyla yeni bir örgüt oluşturdular[116]. Amaçları, "Türklük âleminde içtimâî inkılâp esaslarını hazırlamak ve onun mazisini, anânesini, milliyetini müdrik bir hale getirmek"ti[117].

Lozan Türk Yurdu, dilde Türkçe'yi benimsedi. Yapılan konuşmalar, verilecek konferanslar da Türkçe olacaktı. "Türklüğe" yararlı olan bir konuda Türkçe dışında bir dilde konferans verilebilmesi, idare heyetinin yetkisine bırakılmıştı[118].

Derneğe üye olacakların Türk olması, Lozan'da ikamet etmesi, iki asıl üye tarafından en az üç hafta önceden genel kurula takdim edilmiş olması, genel kurul üyelerinden en az üçünün onayını alması ve üyelik aidatını ödemesi zorunlu olacaktı. Bu koşulları yerine getirenler, Yurt tarafından kabul edilen törenle yemin ederek örgüte üye olabileceklerdi[119].

Örgütün çalışma koşullarını belirlemek üzere 7 fasıl, 27 maddeden oluşan ve "Töre" adı verilen bir tüzük hazırlanmıştı. Bu tüzükte örgütün amacı, üyeleri, idare heyeti ve örgüt üyelerinin görevleri şöyle belirlenmişti[120]:

Örgütün İdare Heyeti; baş, yazıcı ve kasadardan oluşacaktı. İdare Heyeti her sömestr başında genel kurul tarafından gizli oyla ve çoğunlukla oluşturulacaktı[121]. Baş'ın görevi; genel toplantılarda tartışmaları idare ve yurdu temsil etmekti. Yazıcı; resmi görüşmeleri kütüğe geçirecek, mektupları yazacak ve baş olmadığı durumlarda ona vekâlet edecekti. Paraları toplamak, kararlaştırılan yerlere harcamak ise kasadarın göreviydi. İdare Heyeti,

---

[116] **TTKA**, DN: Y/653, Giriş Kısmı. Derneğin üyelerinden olan Nail (Moralı) Bey, isim değişikliğinin nedenini şöyle anlatmaktadır: "1911'de Lozan'da tahsilde idim. Türk talebelerin 'Club Liberal Ottoman' adlı bir toplantı yeri vardı. İsminden de anlaşılacağı üzere cins, mezhep ayırmadan Osmanlı ülkesinde yaşayanların birlik, kültür ve sevgi konularını eleştirmek gayesini güden bu topluluk bizleri tatmin etmiyordu. Lozan'daki talebeler arasında Arnavutların 'Başkım', Ermenilerin 'Taşnak' ve diğer cemiyetleri, Rumların 'Eleniki Eteriya'sı ve diğer ekalliyetlerin Millî Cemiyetlerinin kesif ve maalesef Türklüğe, Türklere tecavüzlerle dolu çalışmaları karşısında biz bir Türk kurumunu tahakkuk ettirmeye mecbur olduk. O tarihte İtalyanların Trablusgarb'a saldırıları bizi çok müteheyyiç ediyordu. Türk talebe arkadaşlardan bir kısmı 'Club Liberal Ottoman' da kalmayı münasib görmüştü. Bu arkadaşların başına Numan Menemencioğlu geçti. Biz İlyas Ragıb Nurettin başkanlığında 'Lozan Türk Yurdu'nu tesis ettik." Bkz, Moralı, **a.g.e.**, s. 62-63.

[117] **Yurtçular Yasası,** 1. Fasıl, Madde: 2 "Yurtçuluğun Mefkûresi"; T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. I, s. 493. Lozan Türk Yurdu ile ilgili genel bir çalışma için bkz. Mehmet Şahingöz, "Lozan Türk Yurdu", **AAMD.**, Mart 1997, s. 31-75.

[118] **TTKA**, DN: Y/653, 7. Fasıl, Madde 25-27.

[119] Üyelerin edecekleri yemin şu şekildedir: "Türk bak! Yurdun sana olan hitabını dinle. İşine gelmezse dön.

1- Yurdun ve büyük Türklüğün mukaddes emellerinin töreden fiile çıkarılmasına çalışacağına
2- Töre mucibince, kararlarına ve taahhüdanına riayet edeceğine
3- Bunlara muhalefet edersen yurd, töre mucibince seni cezalandırır ve nihayet atar bu surette yurda ve Türklüğü karşı hiçbir kin bağlamayacağına namusun üzerine söz verir misin'

Tanrı tuttuğun bu büyük yolda yardımcın olsun. **TTKA**, DN: Y/653, Yurda Dühûl Merasimi.

[120] T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. I, s.493.

[121] **TTKA**, DN: Y/653, 3. Fasıl: İdare Heyeti, Madde 5-6.

yurtçuları haftada bir kez toplayacaktı[122]. Her yurtçu genel toplantılarda hazır bulunacak, toplantıya gelemeyecek olanlar ise nedenini başa bildireceklerdi. Her yurtçu, gelirinin yüzde biri[123] tutarındaki parayı yurda ödemek zorundaydı. İdare Heyeti her yurtçuyu altı ayda bir kendisinin belirleyeceği bir konuda konferans vermeye teşvik edecekti. Üyelerin ya da İdare Heyeti'nin yurt adına siyasi işlerle uğraşması yasaklanmıştı. Yurtçular davalarının doğruluğunu ve yurtçuluk emellerinin "kudsiyetini" yurtçu olmayan Türklere karşı savunacaklardı. Ayrıca, yurt üyeleri bir ailenin bireyleri sayıldıkları için, birbirlerine yardım edecekler ve Türk büyüklerine saygı göstereceklerdi[124].

Toplantılarda düzeni bozmak, yurtta görüşülen konuları yurt dışına taşımak, aylıklarını vermemek, yurt tarafından kendisine yüklenen milli işleri yapmamak ya da yurtçulara yakışmayan tavır ve davranışta bulunmak cezalandırılma nedenleriydi. Bu cezalar; ihtar, takbih, iki toplantıda bulunmaktan yoksunluk, aylığının iki katını vermek ve yurttan atılmak şeklindeydi. Varlıkları yurt için zararlı olduğu saptanan üyelerin, yurtla ilişikleri kesilecekti. Ancak İdare Heyeti, yurttan çıkardığı bir yurtçudan dolayı genel kurula karşı sorumlu olacaktı[125].

İlk toplantısını 2 Aralık 1911 Cumartesi günü yapan Yurt, 18 Ocak 1914'e kadar bu toplantılarını düzenli olarak sürdürecektir. Ancak, Birinci Dünya Savaşının başlaması ile birlikte üyelerinin savaşa katılması yurdun çalışmalarını kesintiye uğratmıştır. Lozan Türk Yurdu bu durumdan, Hacı Mahmutoğlu Mahmut Esat Bey ile Çeşmeli Aliçeoğlu Harun Bey'in Cenevre Türk Yurdu ortası kütüğüne kayıtlarını yaptırması ile kurtulmuş, yurt üyelerinin sayısı, başkan Fesçioğlu İbrahim Galip Bey ile birlikte toplanma yeter sayısına ulaşınca çalışmalarına yeniden başlamıştır. 7 Mayıs 1916'da Lozan'da yaptığı ilk toplantıda, "Türk gençlerine emin ve metin bir saha hazırlamak, Türklüğün büyük emelleriyle varlık ve duygularını yükseltmek ve bu vadide tertib edilecek konferanslarla gayeye doğru yürümek için" Lozan'daki Türk öğrencileri arasında milli duyguları uyandırabilecek çareler düşünülmüştür[126]. Bu amaç doğrultusunda çalışmalarına başlayan Lozan Türk Yurdu, Mahmut Esat Bey'in önerisi ile, Türk Yurdu, Servet-i Fünûn ve Harp dergilerine abone olunmasına ve bunların "Gögele Kahvesi"nde oluşturulacak "Türk Obası" kasasında biriktirilmesine karar vermiştir. Böylece, "Lozan Türklerinin milli duygularının gelişmesine

---

[122] **TTKA**, DN: Y/653, 4. Fasıl: İdare Heyeti'nin Vazife ve Salahiyeti, Madde 7-10.
[123] Bu miktar daha sonra "yarım" olarak değiştirilmiştir.
[124] **TTKA**, DN: Y/653, 5. Fasıl: Yurtçuların Vazifeleri, Madde 11-17.
[125] **TTKA**, DN: Y/653, 6. Fasıl: Madde 18-24.
[126] **TTKA**, DN: Y/653, Birinci Dernek, 7 Mayıs 1916.

hizmet" edilmiş olacaktır[127]. İstanbul'da yayınlanmaya başlayan "Yeni Mecmua" müdürlüğüne başvuran Yurt, bu derginin de düzenli olarak gönderilmesini sağlamıştır[128].

Lozan Türk Yurdu, 1916 yılının Ekim ayından başlayarak[129] "Türklük fikrini yurtçu olmayan kardeşler arasında yaymak"[130], yurtçular arasında Türlük duygularını geliştirmek ve birliği sağlamak amacıyla genel konferanslar verme kararı almıştır. Konferans vereceklerin önceden isimlerini yazdırmaları ve her yurtçunun kendi masraflarını karşıladıktan sonra davetliler için de ellişer santim vermesi kararlaştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Cenevre öğrenci müfettişi Rahmi Bey; "Kadın Terbiyesinde Takib Olunacak Usul ve Gaye", Cenevre Türk Yurdu Üyesi Münir Mazhar Bey; "Lale Devri"[131], Harun Bey; "Din"[132] hakkında konferanslar vermişlerdir. "Zayıf Adam Alçak Adamdır" başlığı altında verdiği konferansıyla İtalya'da Karbonari cemiyetlerinin teşkilatından bahseden[133] Cemal Bey'in ikinci konferansı "Rusya'daki Türkler" hakkındadır. Ayrıca, Namık Kemal'in kişiliği ve eserleri üzerinde özel bir sohbet de yapmıştır[134]. Hikmet Rahmi Bey "Milli Terbiye", Mustafa Besim ve Süheyb beyler "Yurtçuluk Kanaatleri" ile ilgili konferanslar vermişlerdir[135]. Süheyb Bey "Türk Soyunun Hayati Kuvvetleri"[136] ve "Taklid Meselesi" başlığı altında biri Türklük diğeri Türklerin ekonomik ve sosyal yaşamı ile ilgili olarak üyeleri bilgilendirmiş[137], ayrıca Osmanlı Edebiyatı hakkında da bir konferans vermiştir[138]. Kazım Esad Bey "Şehirlerin Hıfzu's-sıhhası"[139] "Sıtma"[140] ve "Frengi"[141], Nusret Bey ise "İttihat ve Terakki"[142] hakkında konferanslar vermişlerdir.

Lozan Türk Yurdu, Mahmut Esat Bey'in "Türklüğü yabancılara tanıtmak ve amaçlarından dünya efkâr-ı umumîyesini de bizâr etmek" düşüncesi ile genele açık

---

[127] **TTKA**, DN: Y/653, Dördüncü Dernek, 20 Mayıs 1916. Hem bu gazetelerin alınması, hem de Türklüğün propagandası için verilecek konferanslara üyelerin parasal destek vermesi istenmiştir. Üyelerden Mahmut Esat Bey 8, Cemal Bey 3.50, Nusret Bey 3.20, Talat Bey 5, Galip Bey 3.50, Süheyb Bey 3, Tevfik Bey 5, Harun Bey 3, Kemal Bey 3.50 Frank vermişlerdir. **TTKA**, DN: Y/653, Yedinci Dernek, 11 Haziran 1916.

[128] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.

[129] **TTKA**, DN: Y/653, On ikinci Dernek, 25 Teşrinievvel 1916. Bu miktar davetlilerin masraflarına yetmediği durumlarda yurt gerekli katkıda bulunacaktır.

[130] **TTKA**, DN: Y/653, Fevkâlade İçtimalar, 1917.

[131] **TTKA**, DN: Y/653, Yirmi Beşinci Dernek, 12 Şubat 1917; Yirmi Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu, 13 Nisan 1917.

[132] **TTKA**, DN: Y/653, Otuz Yedinci Dernek, 2 Haziran 1917.

[133] **TTKA**, DN: Y/653, Ellinci Dernek, 17 Teşrinisani 1917; Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.

[134] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.

[135] **TTKA**, DN: Y/653, 12 Nisan -20 Teşrinievvel 1917 tarihleri arasında Türk Yurdu İdare Heyeti'nin Yaz Sömestri Zarfında Gördüğü İşlerin Raporu.

[136] **TTKA**, DN: Y/653, Kırk Dokuzuncu Dernek, 10 Teşrinisani 1917.

[137] **TTKA**, DN: Y/653, Ellinci Birinci Dernek, 24 Teşrinisani 1917.

[138] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.

[139] **TTKA**, DN: Y/653, Ellinci Birinci Dernek, 24 Teşrinisani 1917.

[140] **TTKA**, DN: Y/653, Elli Sekizinci Dernek, 5 Kanunusani 1918.

[141] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Birinci Dernek , 26 Kanunusani 1918.

[142] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.

konferanslar düzenlemiştir. Türkçe ve Fransızca olarak verilen bu konferanslarda, Paris sefiri Münir Paşa "Harbin Tarihi Sebepleri", Cemal Bey "Türkün Hakkı", Cenevre Türk Yurdu'ndan Şükrü Bey[143] "Şark Meselesi" ve "Türk Milli Edebiyatı" hakkında dinleyicileri aydınlatmaya çalışmışlardır. Ayrıca Cemal Bey'in "Relation(s) futur(s) et actuelle(s) entre l'Allemagne et la Turquie"[144] başlıklı konferansı Alman Kulübü üyeleri, Alman ve Avusturya konsolosları, İran Talebe Cemiyeti Başkanı, Osmanlı konsolosu adına kâtipleri İbrahim Bey, İkdam gazetesi sahibi Cevdet Bey, Münir Paşa, Nusret Paşa, Hüseyin Siret ve Mısır temsilcilerinin de katıldığı kalabalık bir dinleyici kitlesi tarafından izlenmiştir. Bu konferanslarda Türk müziğinden örnekler verilmiş, klasik parçalar keman eşliğinde "terennüm" edilmiştir. Ayrıca, toplantıya katılan Türk şairi İhsan Raif Hanım[145] şerefine çay ziyafetleri düzenlenerek, şiirlerinden parçalar da okunmuştur[146].

Türklüğü hak ettiği mutluluğa kavuşturmak için ona benliğini öğretecek eserleri tanıtmak gerektiğini düşünen Yurt üyeleri bu amaçla Léon Cahon'un Türk Tarihi'ni çevirme işini Mahmut Esat Bey'e vermiştir[147]. Yaklaşık beş ay süren çeviri çalışması 1916 yılının Kasım ayında tamamlanmış ve her toplantıda bir bölümünün okunmasına karar verilmiştir[148]. İlk bölüm 9 Aralık 1916'da okunmuştur[149] .

Yurt çalışmaları arasında Türkiye'de iptidai öğretmenlerine gönderilmek üzere hazırlanan mektuplar dikkati çekmektedir. Yurt üyelerinin tartışarak hazırladığı bu mektuplarda; öğretmenlerden, öğrencilerine "iktisadi yaşamda Türlerden başkası ile alışveriş yapmamalarını tembih etmeleri" rica edilmekte, Türk çocuklarına milliyetlerinin öğretilmesi istenmektedir[150]. Tüm illere gönderilmesi oybirliği ile kararlaştırılan mektuplar iki kısımdan oluşmuştur. "Giriş" kısmında "çalışmak saatinin geldiği" belirtildikten sonra, öğretmenlere düşen büyük görevler, tarihten örnekler verilerek açıklanmış, "Program" kısmında ise ticaret, ziraat, eğitim ve sağlık konularının Türkler arasında yayılmasına çalışılması istenmiştir[151].

---

[143] Saracoğlu Şükrü.
[144] Türkiye ve Almanya Arasındaki Günümüzdeki ve Gelecekteki İlişkiler
[145] İhsan Raif Hanım; Köse Mehmet Raif Paşa ile Servet Hanımın kızları olup 1877'de babasının görev yeri olan Beyrut'ta doğmuştur. 1926 yılına değin yaşadığı kırk dokuz yıla dört evlilik, üç cocuk, bir kitap, yirmi beş dolayında şarkı, yüz elliye yakın şiir sığdıran İhsan Raif Hanım, bilinçli bir Türk şairidir. Hece ölçüsüyle Türk halk şiirinin nazım biçimlerini ilk kullanan kadın şair olmasının ötesine, "yurt sevgisi, ülkenin kalkındırılması, güçsüzlerin elinden tutulması..." konularında Türk kadınına öncülük etmiştir. Cocukları uyarıcı ninniler, gençleri coşturucu marşlar, halkı bilinçlendirici şiirler söylemiştir. Bkz. Cemil Öztürk, "İhsan Raif Hanım'ın Yayınlanmamış Şiirleri", **Toplumsal Tarih**, c. 10, S. 57, (Eylül: 1998), s. 35-46.
[146] **TTKA**, DN: Y/653, Fevkâlade İçtimalar, 1917.
[147] **TTKA**, DN: Y/653, Yedinci Dernek, 11 Haziran 1916.
[148] **TTKA**, DN: Y/653, On Dördüncü Dernek, 25 Teşrinisani 1916.
[149] **TTKA**, DN: Y/653, On Altıncı İçtima, 9 Kanunuevvel 1916.
[150] **TTKA**, DN: Y/653, Ellinci Sekizinci Dernek, 5 Kanunusani 1918. Bu yaklaşım yurt üyelerinin İttihat ve Terakki'nin "milli iktisat" politikasını onayladıklarını göstermektedirler.
[151] **TTKA**, DN: Y/653, Altmışıncı Dernek , 19 Kanunusani 1918.

Mektupların sonuna eklenen bir "sual listesi" ile de öğretmenlerden bulundukları memleketin iktisat, eğitim ve genel sağlık durumları ile ilgili bilgiler vermeleri beklenmiştir[152]. İki yüz adet bastırılan bu mektupların gerektiği takdirde kaymakamlara da gönderilmesi kararlaştırılmıştır[153].

Türklüğe hizmet etmeyi kendisine hedef alan Mahmut Esat Bey başkanlığındaki İdare Heyeti, Türk dünyasına Lozan'da kendilerini düşünen bir Türk topluluğu bulunduğunu gösterebilmek için İzmir'de çıkan Köylü gazetesine bir ilân göndererek, çocuklarını Avrupa'da okutmak isteyen ailelere gerekli olan bilgileri vermişlerdir[154].

Yurt toplantılarında üyeler, Yurt Yasası ve Töre üzerinde tartışmalar yaparak, koşullar çerçevesinde eklemeler ya da değiştirmeler yapmıştır. Bu çalışmalar sonucunda üyelerin "Gökbayrak" adlı yurt şarkısını öğrenmeleri zorunlu tutulmuştur[155]. Mahmut Esat Bey'in önerisi ile tartışma ve görüşmeleri sırasında ulusal bir başlık kullanmayı ve bunu Türkiye'de de yaygınlaştırmayı kararlaştıran[156] dernek, ulusal bir kimliğe bürünmeye başlamıştır. İletişimin ve haberleşmenin önemi üzerinde duran Lozan Türk Yurdu, İstanbul Türk Ocağı[157], Cenevre Türk Yurdu ve Almanların Lozan'daki kulüpleriyle samimi ilişkiler içine girmiş, ancak Alman kulüpleri ile olan ilişkilere resmiyet verilmesinden kaçınılmıştır[158]. Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilip Brest Litovks anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakmasından sonra ise sadrazam Talat Paşa'ya ve Bern sefiri Fuat Selim Bey'e gönderilmek üzere iki telgraf kaleme alınmış, masraflar için de her yurtçu üç frank vermiştir[159].

Lozan Türk Yurdu'nun geliri, üyelerinin Töre gereğince verdikleri aidatlardan oluşmaktadır. Ancak savaş koşulları ve haberleşme yollarının tıkanması gibi nedenlerle Türkiye'den para transferi yapılamaması üyeleri ekonomik sıkıntıya sürüklemiş, üyeler derneğe vermeleri gereken aidatı ödeyemez duruma düşmüştür[160]. Bu koşullarda yurt üyeleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak isteyen Mahmut Esat Bey'in "muavenet-i mütekâbile esası üzerinden" her yurtcunun elli santim vermesi hakkındaki önerisi oy birliği ile kabul edilmiştir[161]. Yurdun, üyelerinden para toplamakta çektiği sıkıntı karşısında, Töre

---

[152] **TTKA**, DN: Y/653, Ellinci Sekizinci Dernek, 5 Kanunusani 1918.
[153] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış Beşinci Dernek , 2 Mart 1918.
[154] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.
[155] **TTKA**, DN: Y/653, On Üçüncü İçtima, 10 Teşrinievvel 1916.
[156] **TTKA**, DN: Y/653, Dördüncü Dernek, 20 Mayıs 1916
[157] **TTKA**, DN: Y/653, On İkinci Dernek, 25 Teşrinievvel 1916.
[158] **TTKA**, DN: Y/653, Yirmi Sekizinci Dernek, 13 Nisan 1917, İdare Heyeti Raporu.
[159] **TTKA**, DN: Y/653, Fevkâlade Dernek, 5 Mart 1918.
[160] Örneğin; Tevfik Bey bu miktarı ödeyemeyeceğini söylemiştir.
[161] **TTKA**, DN: Y/653, Onuncu Dernek, 22 Ağustos 1916.

gereğince üyelerin para vermesi gerektiğini belirten Mahmut Esat Bey, Töre'nin on altıncı maddesindeki "yüzde bir" kaydının "yüzde yarım" olarak değiştirilmesini önererek de üyeleri rahatlatmıştır. Toplanacak paraların nerelere harcanacağını ve nasıl idare edilmesi gerektiğini gösteren bir nizamname yapılması hakkındaki önerisi de, ilgili projenin hazırlanması kararı ile sonuçlanmıştır[162]. Yurt idare heyetinin oluşum biçimine ait olmak üzere Mahmut Esat Bey, idare heyeti başkanının yurt genel kurulu tarafından seçilmesi ve başkanın da birlikte çalışacağı kasadar ve yazıcıyı seçtikten sonra bir program hazırlayarak genel kurulun onayına sunmasını önermiş[163] ve bu öneri oy birliği ile kabul edilmiştir[164]. Mahmut Esat Bey'in bu tavrı ile Lozan Türk Yurdu, uyum içinde çalışacak bir yönetime ve dönem sonunda genel kurula hesap verecek bir programa sahip olmuştur. Bu yönteme uygun olarak 13 Nisan 1916'da yapılan seçimlerde başkanlığa getirilen Mahmut Esat Bey'in oluşturduğu idare heyeti ve program genel kuruldan güvenoyu almış ve Lozan Türk Yurdu'nda Mahmut Esat Dönemi başlamıştır[165].

İtalyan siyasetçi Kavur'un "İtalyan milliyetçiliğini Avrupa efkâr-ı umumiyesinde tevdi' ettiğim gün İtalyan milliyetçiliği doğacaktır" düşüncesinden yola çıkan Mahmut Esat Bey, Türk milliyetçiliğini Avrupa'da yaymaya büyük bir özen göstermiştir. Mahmut Esat'a göre gerek konferanslar gerekse sohbetler, Türkiye'nin ve Yurdun "mukaddes davasının şuurunu ispat et(tiği)" gibi[166], yurtçuluk ve milliyetçilik düşüncelerinin kuvvetlenmesine de yardım etmiştir[167]. "Lozan Türk Yurdu, meşru davasıyla bütün Lozan Türklüğünü; Türkçü, milliyetçi yapmış", Lozan'da yaşayan bütün Türklerde birlik duygularını uyandırmıştır. Bunun son durağı, davanın Avrupa'da dinletilmesidir. Lozan Türk Yurdu'nun bu çalışmaları ile yurtçuluk içte ve dışta etkisini göstermiş, "dün 'nesebin ne' dendiği zaman 'Müslümanım' cevab-ı garibini veren Türk, bugün göğsünü kabartarak Türküm" demeye başlamıştır. Yakın bir gelecekte de bu akım "bütün Türk dünyasını istila edecek ve böylelikle kendisinden bihaber Türk alemi" yeniden hayata ve hakka kavuşacaktır. Amaca ulaşmak için en emin yol ise Avrupa'daki Türk gençliğini elde etmekten geçmektedir.

---

[162] **TTKA**, DN: Y/653, 11. Umum Dernek, 22 Eylül 1916.

[163] **TTKA**, DN: Y/653, Yirmi Dokuzuncu Dernek, 13 Nisan 1917. Önceki seçim yöntemine göre; başkan, kasadar ve yazıcı için ayrı ayrı oylama yapılmaktadır.

[164] **TTKA**, DN: Y/653, Otuzuncu Dernek, 21 Nisan 1917. Bu toplantıda programını ve katib Süheyb ve kasadar Talat Beylerden oluşan idare heyetini, genel heyetin onayına sunan Mahmut Esat güvenoyu alarak çalışmalarına başlamıştır.

[165] Mahmut Esat 20 Nisan 1916'dan 20 Nisan 1918'e kadar kesintisiz olarak dernek başkanlığını sürdürmüştür. 20 Nisan 1918'de aday olmayan Mahmut Esat'ın yerine Cemal Bey başkan olmuştur. 8 Kasım 1918'de yeniden başkanlığa seçilen Mahmut Esat, bu görevini Mayıs 1919'a kadar sürdürmüştür.

[166] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.

[167] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.

Mahmut Esat Bey'e göre; Lozan Türk Yurdu'nun "tuttuğu yol çok büyüktür. Türklük bu yolu aşarak istiklâline, hürriyetine, hakkına, şerefine kavuşacaktır." Bu yolun en belli başlı başarı şartları "sebat, ümid ve icab ettikçe mevki, şahsî menfaatleri ve izzeti nefsi gaye uğrunda hakir görmektir." Bunlar yurtçuluğun "ahlâkları"dır[168]. Yurt çatısı altında bulunan, ister taraftar olsun ister karşıt olsun her Türk saygındır. Düşüncelerini açıklamakta özgürdür. Hiç kimsenin "mütalaat ve muhakematı" sansüre tabi tutulmamalıdır. Yurdun amacı elli milyonluk Türk dünyasını haklarına kavuşturmaktır. Bu amaca ulaşabilmesi için yurdun "her türlü fırkacılığın üstünde kalması" gerekir. Yurt, siyasal partiye dönüşmemeli, yurdun amacı her şeyin üstünde olmalıdır[169]. Bununla birlikte Mahmut Esat, yurdun; gücünü kuvvetten alan ve gerektiğinde kuvvete başvurabilecek olan bir şubesinin de olmasından yanadır[170]. Zira "ilm ile hakikat ile başa çıkılamayan maniaların hakkından kuvvetle gelinmektedir." Lozan Türk Yurdu "sırf ilmi bir meclis olsa bile onun yanında icabında kuvvetine dayanarak hareket eder bir şube bulunması lazım gelir"[171] diyen Mahmut Esat Bey'e göre yurtlar ocağa dönüştürülmelidir. Çünkü "özellikle talebelik hayatında, talebelik bilgisiyle, talebelik tecrübesiyle" Yurt Yasası'ndaki görevlerin yerine getirilmesi olanaksızdır. Bu nedenle Mahmut Esat Bey, deneyimlerinden ve bilgilerinden yararlanılabilecek yüksekokul mezunlarından, en azından otuz yaşını geçmiş kimselerden yurt oluşturulmasını ve bunların "Türk milli aleminin müdiri" yapılmasını istemektedir"[172]

Lozan Türk Yurdu'nu yaşatmak, "tuttuğu yolda şereften şerefe yürütebilmek için" her yurtçunun, yurda samimi olarak bağlı olmasını zorunlu gören Mahmut Esat'a göre, bu bağlılık; aylıkları zamanında ödeyerek, toplantılara düzenli olarak katılarak, Türk milliyetçiliğinin yüklediği görevleri hakkıyla yerine getirerek ve yurtçuluğu istisnasız heryerde savunarak kendini gösterecektir. "Sandığa vakit ve zamanıyla borcunu ödemeyen yurdçu ne kadar milliyetçi olursa olsun mukaddes vecibeleri, fiilen yurdun mevcudiyetini tehlikeye düşür(müş)" olacaktır[173]. Töre'de belirtilen cezaların uygulanmasından korkularak bu ödevler yerine getirilmeye çalışılırsa, Yurdun çok geçmeden yıkılması kaçınılmazdır. Yurdun ve yurtçuluğun yıkılması ise Türklüğün öksüz kalması demektir. Bu durumda "yıkılan mabedin yıkıcıları" İdare heyeti ve üyeler olacaktır[174].

---

[168] **Aynı.**
[169] **TTKA**, DN: Y/653, Yetmiş Sekizinci Dernek.
[170] Bu düşüncesinde İtalya'daki Karbonari örgütünün izleri görülmektedir.
[171] **TTKA**, DN: Y/653, Ellinci Dernek, 17 Teşrinisani 1917.
[172] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış Birinci Dernek , 26 Kanunusani 1918.
[173] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.
[174] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.

Yurt toplantılarının düzenli olarak yapılmasına büyük önem veren Mahmut Esat Bey, yurt kuralları konusunda da oldukça hassastır. Toplantılara geç kalmayı bir "saygısızlık" olarak görür, geç kalan üyelerin vaktinde gelen üyeleri beklettiğini ve toplantıları "taciz" ettiğini söyler[175]. Yurda, özrünü bildirmeden gelmeyenleri ağır bir şekilde eleştirir, bu şekilde hareket edenlere "çekilip, diğer azanın faaliyetine mâni olmamasını" teklif eder[176]. O'na göre yurtçular, yurda ve Türklüğe kayıtsız kalmamalıdır. "Türklüğün yalnız fikir haline değil his haline de inkılâb etmesi ve Türklerin amaçlarına ulaşabilmesi için birleşmesi" gereklidir[177].

"Biz yurdçulara, her şeyden evvel sağlam bir ahlâk, dönmez, yıkılmaz bir azim ve sebat lâzım" diyen Mahmut Esat Bey'e göre, yurtçuların iki temel görevi vardır.

> "Birincisi; birbirimizin ufak tefek kusurlarını hoş görmek, birbirimizi bir eve mensub kardeşler gibi müdafaa ve himaye etmek, yurda mensub olmayan Türk kardeşlerimize karşı daima samimi davranarak onların muhabbetlerini celbe çalışmak, ikincisi de; ne denilirse denilsin tuttuğumuz yolun büyüklüğünde tereddüd etmeksizin daima yürümekdir".

Bunu gözüne kestiremeyen namuslu bir yurdçuya düşen en temiz ve büyük görev Yurd'u terk etmekdir. "Hasımlarımız muttasıl çalışıyorlar, biz onlarla müsavi bir suretde olsun çalışmazsak esir olmaklığımız muhakkakdır. Bu ise yirminci asrın milliyet hissinden doğan [milli izzet-i nefs] içün ne müthiş hacâlet..." [178] diyen Mahmut Esat Bey'in yaşamak hakkını elde etmek için, yurt üyelerinden beklentisi Türklüğü "çalmak üzere olan o son saate hazırlamak"tır[179].

Bu konuda kendisini sorumlu hisseden Mahmut Esat Bey, Türklerin milli duygularını geliştirmek[180] Türklüğün propagandasını yapmak[181] ve tarih bilinci uyandırabilmek amacıyla konferanslar da vermiştir. İlk konferansı, İlkçağ Türklerinin medeniyeti, dini ve hükümet şekilleri hakkındadır[182]. İslâmiyetten önce yaşayan Türklerin uygarlıklarını, hukuklarını, aile teşkilâtlarını, siyasetlerini, hükümetlerini ve edebiyatlarını anlatarak Türk milletinin milliyetiyle, medeniyetiyle, haklarında diğer milletlerden daha fazla haklı olduklarını söylemiştir. "Her şeyde muvaffak olan" Türk Milleti "milliyet vadisinde ilerleyebilmek, yaşayabilmek, yükselebilmek için" tarihini bilmekle yükümlüdür[183].

---

[175] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış İkinci Dernek , 2 Şubat 1918.
[176] **TTKA**, DN: Y/653, Fevkâlade Dernek, 5 Mart 1918.
[177] **TTKA**, DN: Y/653, Otuz Üçüncü Dernek, 5 Mayıs 1917.
[178] Utanç.
[179] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.
[180] **TTKA**, DN: Y/653, Dördüncü Dernek, 20 Mayıs 1916.
[181] **TTKA**, DN: Y/653, Yedinci Dernek, 11 Haziran 1916.
[182] **TTKA**, DN: Y/653, Dördüncü Dernek, 20 Mayıs 1916.
[183] **TTKA**, DN: Y/653, Sekizinci Umum Dernek, 19 Haziran 1916.

Yurtçular tarafından konferans verilmeyen toplantılarda "Türklerde Medeniyet" konulu sohbetlerin yapılmasını teklif eden[184] Mahmut Esat Bey, bu konuda da öncülük yapmış ve aynı başlıkla verdiği genele açık konferansında Türklerin menşelerini, dinlerini, kadınlarını, aile hayatlarını, bilim ve sanatlarını, hükümet ve siyasetlerini ve genel kurumlarını incelemiştir. Türklerin iki bin yıllık bir uygarlığa sahip olduğuna[185] dikkati çekerek Osmanlı Devleti'nden önce de bir tarihleri olduğunu vurgulamıştır.

Lozan Türk Yurdu, 30 Aralık 1916'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş günü dolayısıyla, Osman Han'ın bağımsızlığını ilân etmesinin yıl dönümünü kutlamak amacı ile genel bir toplantı düzenlemiş, Mahmut Esat Bey bu toplantıda devletin kuruluş gününe aid bir konferans vermiştir. Bu konferansında Osman Han'ın hayatından, Selçuk Sultanı Alaeddin'in ona kılıç, tuğ, davul göndermesinden bahsetmiştir. Sultan Alaeddin'in ölümü ve hanedanın sönmesi üzerine Osman Bey'in nasıl bağımsızlığını ilân ettiğini ve kendisine "Türk Arabı" olarak biat edilişini anlatan Mahmut Esat Bey, sözlerini "Nifakı bırakalım kardeşler! Çanakkale'de Homeros'un tasvir ettiği Truva kahramanlarının bile diz çökeceği celadet eserlerini gösteren Türk şehidlerinin ruhlarını bizâr etmeyelim" diyerek tamamlamıştır[186].

Tarih bilincinin oluşturulmasına önem veren Mahmut Esat Bey, Türklerin aleyhinde Türkçe ve yabancı dillerde yazılan kitaplara reddiyeler yazılmasını Lozan Türk Yurdu'nun görevi olarak benimsemiş ve Murat Bey'in[187] Tarih-i Ebu'l Faruk'u üzerinde durmuştur[188]. Kitapta, "yalnız Osmanlı Türk tarihinde değil, dünya tarihinde de şerefli bir yer almış olan Fatih, Yavuz Sultan Selim gibi büyük padişahların hiç hak etmedikleri tecavüzlere uğradıklarını" söyleyen Mahmut Esat Bey, bu durumu Türklük için bir "günah" olarak yorumlamaktadır. Murad Bey, "müverrihin görevlerine" uymamış, "yalan-yanlış topladığı" bilgilerle yazı yazmaya kalkışmış ve "bütün isnadlarını Rus, Fransız ve Rum müverrihlere yani Türklerin düşmanlarına" dayandırmıştır[189].

Yurt çatısı altında "Millet Saltanatı" başlığı ile verdiği konferansında, millet saltanatından "hakimiyet-i milliyeyi" kastettiğini söylemiştir. Bu düşüncesini tanınmış hukukçu ve düşünürlerin görüşleri ile destekleyen Mahmut Esat Bey'in devlet rejimlerinde aradığı tek özellik, halkı mutlu etmesidir[190].

---

[184] **TTKA**, DN: Y/653, Otuz Sekizinci Dernek, 10 Haziran 1917.
[185] **TTKA**, DN: Y/653, Fevkâlade İçtimalar, 1917.
[186] **TTKA**, DN: Y/653, On Sekizinci Dernek, 30 Kanunuevvel 1916.
[187] Mizancı Murat.
[188] **TTKA**, DN: Y/653, Kırk Beşinci Dernek, 17 Eylül 1917.
[189] **TTKA**, DN: Y/653, Kırk Yedinci Dernek, 27 Eylül 1917.
[190] **TTKA**, DN: Y/653, Otuz Altıncı Dernek, 26 Mayıs 1917.

Osmanlı Hükümeti'nin Aile Kararnamesini çıkarmasından sonra "İzdivaç ve Müfarekât Kanunu" başlığı ile bir konferans veren Mahmut Esat Bey, Cenevre Yurdu'ndan Salih Bey'in, bu yasa uyarınca gayrimüslim evliliklerinin hükümet üyesi önünde mi olacağı, sorusuna karşılık olarak, yasa gereğince Hıristiyan ve Musevilerin evliliklerinin artık papazlar ya da hahamlar önünde olmayacağını, bu işlemin hükümet tarafından oluşturulan bir heyet önünde yapılacağını söylemiştir. Bununla birlikte yasayı; Musevilerin, Rumların geleneklerine uyduğu halde Türklerin geleneklerini hiç dikkate almadığı, tüm "istibdâdını" Türkün sırtına yüklediği için eleştirmiştir. Türk'ü, Arap geleneklerine boyun eğdiren bu yasa ile dokuz yaşındaki bir kızın bile evlenmesine izin verilerek "büyük bir ahlâksızlığa" yol açıldığına işaret eden [191] Mahmut Esat Bey, bir başka toplantısında da çok eşle evlilik konusunu, ahlâk noktasından tartışmıştır[192].

Lozan Türk Yurdu toplantılarında kadına yönelik olarak yapılan tartışmalarda, kadınların yalnız Avrupa terbiyesine göre yetiştirilmesine karşı çıkan Mahmut Esat Bey, Türk ve İslâm'ın kadına tayin ettiği hukuklardan, Yurt töresine uygun olan kuralların, Avrupa hukukunun kadınları mutlu edecek kısımlarıyla tamamlanması gerektiği düşüncesindedir[193]. Yurt üyeleri kadına birey olarak bakmaktadır. Kadınlar, "hanım olsun" diye çalıştırılmadıkları için tembel, beceriksiz ve fiziksel olarak zayıf kalmışlardır[194]. Üyelerin kadınlık sorunu ile ilgili olarak aydınlatılmasına önem veren Lozan Türk Yurdu, hukuk öğrenimi gördüğü için "kadınlık meselesinin" hukuka aid kısmını açıklamak görevini Mahmut Esat Bey'e vermiştir[195]. İslam'da kadın hukukuna yazılan "tüze" yi okuyan Mahmut Esat Bey tarafından nikâhta "baliğ ve baliğa olmayanların ebeveynleri tarafından akd edilen nikahın hükmü, Küfv sorunu" tartışılmıştır. Mahmut Bey'in "küfv (denklik) meselesi menkusenin hoşnutsuzluğuna inzimam ettiği takdirde talak gerekir" demesine karşılık Süheyb Bey "menkuse hamile olmadıkça babası tarafından zevcinin, küfv olmadıklarını isbat ettiği takdirde, talak istenebilir ve şeriye mahkemesince verilebilir" demiştir. Türkiye'de buluğ yaşının onbeş olduğuna dikkat çekilmiş, İsviçre'de yirmi, Fransa'da yirmi bir yaşından itibaren başladığı hatırlatılarak bunun yararları ve zararları tartışılmıştır[196]. Mahmut Esat Bey, örtünmenin ve çok eşle evliliğin de karşısındadır ve bunların kaldırılması gerektiği düşüncesindedir. Boşanmaya ise sınırlamalar getirilmesini ister[197].

---

[191] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış İkinci Dernek , 2 Şubat 1918.
[192] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış Beşinci Dernek , 2 Mart 1918.
[193] **TTKA**, DN: Y/653, On Beşinci İçtima, 2 Kanunuevvel 1916.
[194] **TTKA**, DN: Y/653, Yirmi Birinci Dernek 15 Kanunusani 1917.
[195] Yurt tarafından hukuk öğrenimi gören Harun (Aliçe) Bey de bu konuda görevlendirilmiştir.
[196] **TTKA**, DN: Y/653, Yirmi Üçüncü Dernek, 3 Şubat 1917.
[197] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Yedinci Dernek, 10 Mayıs 1919.

Mahmut Esat Bey, yasaların yapılmasında gözetilmesi gereken unsurun da Türk halkının gereksinimleri olduğuna dikkati çekmiştir. "Kanunlarımızda şimdiye kadar nazar-ı itibara alınan nokta menfaatimize olub olmaması değil, dine tetabuk edüb edmemesi oldu" diyen Mahmut Esat'a göre bundan sonra yapılacak olan yasaların "Türklüğün menfaati her şeyden evvel nazarı itibara alınmalı"dır[198].

Türklerde milliyetçilik düşüncesinin geliştirilmesi için yoğun bir çaba harcayan Mahmut Esat Bey "milli fikirleri günden güne artan bir şöhretle, günden güne yükselen, köpüren, parlayan bir imanla etrafa dağılarak milliyetçilik duygularından bihaber kardeşleri(ni) uyunadırma(yı onları) haricin tehlikeli propagandalarından kurtararak (onlara) bir sabır, bir mabud ve bir iman vermeyi"[199] amaçlamıştır. Bu amacını da verdiği konferanslarla gerçekleştirmeye çalışmıştır. İlk konferansı, "Yaşamak İçin Boğuşmak Gerek" başlığını taşımaktadır. İki toplantı süresince verilen bu konferansın birinci kısmında Yunanistan'daki milliyet hareketleri hakkında bilgiler verilmiştir[200]. İkinci konferansı ise "Milliyetçi Olmak Zarureti" başlığını taşımaktadır. Türkçülüğün geliştirilmesi konusunda Cenevre Türk Yurdu'nun gözardı edilmemesine, "Lozan yurdunun mukadderatını idareyi deruhte edecek herhangi bir idare heyetinin programından Cenevre Yurtçuluğu(nun) uzak bulunmama(sına)" dikkati çeken Mahmut Esat Bey, Cenevre'deki Türkler için de "Niçin Milliyetçiyim?" başlıklı bir konferans vermiş ve oldukça olumlu tepkiler almıştır[201].

"Büyük Türkçülük ile Osmanlı Türkçülüğü" konusunda bir söyleşi yapan[202] Mahmut Esat Bey, "Türklüğün yek vücut olarak birleşmesi"ni ümit etmektedir[203]. Ancak, "umumi Türkçülük" düşüncesinin "bir çıkar olmadığı" nı da vurgulamaktadır[204]. Türkistan'ın bağımsızlığı dolayısıyla yurtçuluğun amacına doğru attığı adımların en büyüklerinden birinin daha gerçeğe dönüştüğünü görmekle yurtçuluk ve Türklük aleminin en mutlu günlerinden birini yaşadığını söyleyen[205] Mahmut Esat Bey, Yurdun Altmış İkinci Derneğini "hürriyet ve istiklalleri için kahramanca kanlarını feda eden Kırımlı kardaşları(nın) muvaffakiyet dileğiyle" açmış, yüzyıllarca hür ve bağımsız yaşayan Kırımlıların, esir geçen yıllarının çok

---

[198] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Yedinci Dernek, 10 Mayıs 1919.
[199] **TTKA**, DN: Y/653, 12 Nisan-20 Teşrinievvel 1917 Tarihleri Arasında Türk Yurdu İdare Heyeti'nin Yaz Sömestri Zarfında Gördüğü İşlerin Raporu.
[200] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış Üçüncü Dernek, 7 Şubat 1918.
[201] **TTKA**, DN: Y/653, Atmış Sekizinci Dernek-İdare Heyeti Raporu.
[202] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.
[203] **TTKA**, DN: Y/653, Dokuzuncu Umum Dernek, 31 Haziran 1916.
[204] **TTKA**, DN: Y/653, Seksen Altıncı Dernek, 1 Şubat 1919.
[205] **TTKA**, DN: Y/653, Altmışıncı Dernek , 19 Kanunusani 1918.

uzun sürdüğünü ve sonuçta hürriyete layık olduklarını ispatladıklarını söylemiş, ardındanda Yurt üyeleri "bu sevinçli ve şanlı haber"in kütüğe geçmesini kararlaştırmıştır[206].

Gerek Mahmut Esat Bey, gerekse onun teşvikleri ile yurt üyeleri tarafından verilen konferans ve diğer yurt çalışmaları ile Lozan'da, onlardan sonra gelecek olan kuşaklara "Türkçülük iman ve sevgisi ile dolu bir Türk gençleri dünyası bırak(ılmıştır)". Öyle ki, yurda fiilen üye olmayan Türk gençlerinin önemli bir kısmı, kendileri ile gönül ve düşünce birliği içine girmişler, Türklüklerini idrak etmeğe başlamışlardır.

"Tuttuğumuz yol büyük ve mukaddestir. Sebat edelim zafer bizimdir" diyen Mahmut Esat, hukuk ve bilime dayandıkları için başarılı olacakları inancındadır.

> "Hasımlarımızın gizliden gizliye fısıldadıkları sözleri dinleyelim bizi ıslah edecek kısım varsa kendimizi yoluna koymağa çalışalım, ıslah edecek hiçbir cihet bulamazsak bunu bir tarafa atarak mübarek yolumuzda koşmakta devam edelim. Biz hak ve ilme dayandıkça önümüze geçecek engelleri yıldırım kuvvetiyle devirir, yıkar, aşarız"[207]

diyen Mahmut Esat Bey'e göre, başarıya ulaşmak için eleştirilere açık olunmalı, nereden gelirse gelsin dikkate alınmalıdır. Önemli olan eleştirinin amaca nasıl hizmet edeceğidir.

Lozan Türk Yurdu üyeleri çeşitli dernek toplantılarında, savaş sonrası dönemde ülkelerinde yapılması gereken düzenlemelerle ilgili düşüncelerini de özgür bir ortamda tartışmışlardır. Bu çerçevede eğitimi; tahsil ve terbiye olmak üzere iki başlıkta ele alan Mahmut Esat Bey, "tahsilde" yerinden yönetimi benimserken, "terbiyede" merkeziyetçi bir tavır takınmıştır. Türk halkının en büyük gereksinimi olan "milli terbiye" meselesi üzerinde dikkatle durulması gerektiği düşüncesindedir. Bu amaç doğrultusunda "Türkçenin Öğütleri" başlığı altında bir eser hazırlamıştır. Masrafları kendisine ait olmak üzere Lozan Türk Yurdu adına bastırılan ve ilk bölümü "Seviye Faslı" olan bu eser, parçalar halinde çeşitli toplantılarda okunmuştur[208]. Toplantılarda özel okullara da değinen Mahmut Esat Bey, bu okulların eğitim bakanlığı tarafından desteklenmesini istemektedir. Avrupa'ya olabildiğince öğrenci gönderilmesi gerektiği üzerinde duran Mahmut Esat Bey'in, hükümetin yardımı yetersiz kaldığında oluşturulacak cemiyetler aracılığı ile öğrenci sayısının artırılmasını öngören önerisi de Yurt üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir[209].

Kullanılacak alfabe konusunda Mahmut Esat Bey, Türklerin, bin sene evvel latin harflerinden esinlenerek oluşturduğu bir elifbası olduğuna dikkati çekmiştir. O, "milliyetçi

---

[206] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış İkinci Dernek , 2 Şubat 1918.
[207] **TTKA**, DN: Y/653, 12 Nisan -20 Teşrinievvel 1917 tarihleri arasında Türk Yurdu İdare Heyeti'nin Yaz Sömestri Zarfında Gördüğü İşlerin Raporu.
[208] **TTKA**, DN: Y/653, Yedinci Dernek, 11 Haziran 1916.
[209] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Yedinci Dernek, 10 Mayıs 1919.

bir Türk" olarak bu harflerin iyileştirilmesi taraftarıdır. Bilimsel açıdan Latin ya da milli harflerden hangisinin uygun olacağı hakkında bilgisinin olmadığını söyleyen Mahmut Esat Bey, Latin harflerinin uluslararası niteliğine dikkati çeken Talat Bey'e karşı çıkmış[210] ve bu konunun Yasa'nın öngördüğü şekilde olması gerektiğini savunmuştur[211].

Lozan Türk Yurdu üyeleri din konusunda da tartışmalar yapmışlar ve dinde düzeltimlerin yapılması, milli bir şekil alması ve ibadetin Türkçe olması yönünde görüş birliğine varmışlardır. Mahmut Esat Bey'e göre de "Din, milli bir şekil almalıdır ve bu nedenle milli müessesattan ref edilmelidir. Maddi olmayıp yalnız manevi bir şekilde kalmalıdır". Şeyhülislamın kabinede yer almasının sebebini anlayamadığını söyleyen Mahmut Esat Bey'e göre, meclisi mebusana sahip bir memlekette ikinci bir yasama kuvvetinin varolması doğru değildir.[212] Yurt üyelerine; dinin, hükümet işlerine karıştırılması ile Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına nasıl zarar verildiğini anlatan Mahmut Esat Bey'e göre, "Hükümetin din ve meşihat ile alakası kesilmeli, Bab-ı Meşîhatın patrikaneden farkı olmamalı", "Türklük dine değil, din Türklüğe hadim kılınmalı"dır[213].

Mahmut Esat Bey, Panislamizmin gerçekleşmesini de olanaksız görmektedir. Vehib Bey'in "Hilafet ve Hilafet Kurumu" başlığı altında verdiği konferansında her İslâm ülkesinden kısmen seçimle ve kısmen tayinle gelen ilim adamlarının bir "meclis-i müctehidin" oluşturmasını, mebuslar meclisinden çıkan yasaların meşruiyetini bu meclisin onaylamasını ve bu şekilde Müslüman halk üzerindeki etkisini artırmasını öngören düşüncesine karşı çıkmış, bu önerinin kendilerini İslâm birliğine götürdüğünü, oysa "İttihad-ı İslâm"ın mümkün olmadığını söylemiştir.

Lozan Türk Yurdu'nu çeşitli toplantılarında ele alınan iktisadi konularda, Türkiye'deki sanayi ve ticaret hayatının gelişmesi için kapitülasyonların kaldırılmasını zorunlu gören Mahmut Esat Bey, fabrikalar kurmak için sermayenin bulunması gerektiğine dikkati çekmiştir. Çeşitli eşyaların üretilebilmesi içinse modern aletlere gereksinim vardır. Bunlar sağlanmadıkça, yüzde yüz hatta daha fazla gümrük vergisi konsa da sınırlardan yabancı mallarının geçmesi engellenemeyecek ve gümrük vergisini, halk vermiş olacaktır[214].

Türkiye'de ziraatin durumu üzerinde de duran Mahmut Esat Bey, ziraatı "harab eden" nedenlerin başında askerliği görmektedir. Diğer neden ise köylünün fakirliğidir. Bunun düzeltilebilmesi için bankalara ve sigortalara gereksinim vardır. Koruculuk teşkilatına da

---

[210] **TTKA**, DN: Y/653, Otuz Dördüncü Dernek, 12 Mayıs 1917.
[211] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Yedinci Dernek, 10 Mayıs 1919.
[212] **TTKA**, DN: Y/653, Otuz Yedinci Dernek, 2 Haziran 1917. Bu toplantıya Mahmut Esat'ın kız kardeşi Süreyya Hanım'da katılmıştır. Bkz. **TTKA**, DN: Y/653, Fevkâlade İçtimalar, 1917.
[213] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Yedinci Dernek, 10 Mayıs 1919.
[214] **TTKA**, DN: Y/653, Altmış Beşinci Dernek , 2 Mart 1918.

değinen Mahmut Esat Bey'e göre, bunlar varolduğu süre içinde düzen sağlanmakta ve hasılat artmaktadır. Ziraatin düzene girmesi için eğitime büyük önem veren Mahmut Esat Bey, Rumların yaptığı gibi bir senelik tâli ziraat mekteplerinin açılmasını teklif etmiş ve her iki teklifi de kabul edilmiştir[215]. Türk ziraatçilerinin Rum tüccar sandıkları tarafından nasıl ezildiğini açıklayan Mahmut Esat Bey, Türk işçi ve köylülerinin Rum sermayedarları tarafında "exploiter" edilmemesini[216] önermiştir[217].

Ulusal teşkilatımız ise dahili ve harici olmak üzere iki bölüme ayrılmalı, harici teşkilat için para bulunarak çalışmalarının verimli olması sağlanmalıdır. Dahili teşkilat için ziraat, ticaret, eğitim ve sanat bölümlerinden oluşan "ocaklar" kurulmalıdır. Her kazada açılacak olan "ocaklar"ın üyeleri, büyük şehirlerden gelen "salahiyetdar kimseler" tarafından aydınlatılmalıdır.

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesini imzalayarak savaştan çekildiği günlerde Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 kış tahsil döneminin başkanlığını üstlenen Mahmut Esat Bey, genel kurula sunduğu programında "Büyük Türk milletinin en felaketli günlerinde" Lozan Türk Yurdu'nun "...Türkün ve Türkçülüğün hakları(nı), yapılacak yayınlar yolu ile yabancı ülkelere duyuruca(ğını)" belirtmektedir. İdare Heyeti bu konuda oldukça radikaldir. "İşlerin en hayırlısı, aşırı olmayandır" düşüncesinin, onun için bir anlamı yoktur[218].

Bu amaçla Amerika Cumuhurbaşkanı Wilson'a ve Washington Darülfünûnu'nda okuyan Türk öğrencilere Lozan Türk Yurdu'nun düşüncelerine destek verilmesini isteyen mektuplar gönderilmesi kararlaştırılmıştır[219]. Tercümesi genel heyete okunan[220] ve Amerikan sefareti aracılığıyla gönderilen bu mektuplarda "bir Ermenistan mevcud olmadığı ve buraların Türklerle meskun olduğu" bildirilmekte ve haklarının savunulması istenmektedir[221].

Yurt; Rum ve Ermeniler tarafından yayınlanan istatistiklerdeki bilgileri çürütmek için Türkiye'den gerçek nüfus istatistiklerini getirtmekle kalmamış, Lozan'daki tarafsız ve bilimsel eserlerdeki istatistiklerden de yararlanmıştır[222]. Adından, Türkiye'deki Rum ve Ermeni unsurlarının haksız iddialarını bilimsel ve tarihi gerçeklere dayanarak çürütmek ve Türklüğün haklarını savunmak konusunda "küçük-büyük herkesin okuyabileceği bir tarz ve

---

[215] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Sekizinci Dernek, 11 Mayıs 1919.
[216] sömürülmemesini
[217] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Dokuzuncu Dernek.
[218] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.
[219] **TTKA**, DN: Y/653, Yetmiş Yedinci Dernek, 8 Teşrinisani 1918.
[220] **TTKA**, DN: Y/653, Seksen Beşinci Dernek, 25 Kanunusani 1919.
[221] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu. Yurdun başvurusuna Wilson tarafında verilen cevap da heyet önünde okunmuştur.
[222] **TTKA**, DN: Y/653, Yetmiş Dokuzuncu Dernek, 6 Kanunuevvel 1918.

hacimde" broşürler yayınlamıştır[223]. Kısa bir süre içinde hazırlanarak genel kurula okunan bu istatistiklere göre çoğunluğun Türklerde olduğu görülmüştür[224]. Mahmut Esat Bey'in önerisi ile, İzmir'in yalnız "milliyet esasları" çerçevesine göre değil, Türkiye'nin "hayat-ı iktisadîyesi"ne göre de Türk kalması gerektiğine dair bir muhtıra yazmak üzere de Cemal ve Süheyb Beyler görevlendirilmiştir[225].

Türkiye'nin içinde bulunduğu durum karşısında, Yurdu ve yurtçuları bekleyen en büyük görevin "neşriyat"a önem vermek olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat Bey, Türkiye'de çoğunluğun Türklerde olduğunu en tarafsız eserlere dayanarak kanıtlamak amacıyla "L'asies mineure et ses populations"[226], ayrıca "Türklerin vahşi olmadıklarını", Türklüğe yöneltilen "vahşilik" suçlamalarının gerçek dışı olduğunu, Dünya ve Türk-Osmanlı tarihini şahit göstererek kanıtlamak[227] için de "La Civilisation turque en Asie Mineure"[228] adlı eserlerin kaleme alınmasında öncü olmuş ve genel heyete "Umumi Türkçülük" hakkındaki düşüncesini açıklayarak bunun "bir çıkar olmadığını" söylemiştir[229]. Bu bağlamda Mahmut Esat Bey tarafından kaleme alınan bir eser ile de Türklerin devletler hukuku çerçevesinde yaşamak hakkına sahip oldukları kanıtlanmaya çalışılmıştır. Tüm bu eserler Payot kitaplığının camekanına konarak daha fazla kişiye ulaşması hedeflenmiş ayrıca üniversite kütüphanelerine de birer adet hediye edilmiştir.

1919 yılının Nisan ayından itibaren gerek Lozan, gerekse yurtdışında çalışan diğer Türk derneklerinin üyeleri arasında Türkiye'ye dönüş hazırlıkları başlamıştır. Lozan Türk Derneği, "vatanın ve milletin tehlikede bulunduğu kara günlerde Türk kardeşleri bir arada topla(yıp) bir Türk birliği vücuda getirmek"[230], Türklerin bir arada görüşüp kararlar almasına yardımcı olmak için genel bir Türk Derneği'nin Lozan'da açılmasına karar vermiştir. Bütün öğrenci cemiyetlerine ve İsviçre'de yerleşik bulunan tüm Türklere davetiyeler gönderilerek, bulundukları yerlerdeki öğrencilerden iki temsilci ile birlikte kendi üyelerini bu genel toplantıya göndermeleri istenmiştir[231]. Bu kararın alınmasının ardından Lozan Türk Yurdu, Mahmut Esat Bey tarafından hazırlanan genel derneğin tartışma gündemini kabul etmiş, Cemal Beyin isteği doğrultusunda, düşman boyunduruğu altındaki Türk illerinin de tartışma

---

[223] **TTKA**, DN: Y/653, Sekseninci Dernek, 14 Kanunuevvel 1918.
[224] **TTKA**, DN: Y/653, Seksen Birinci Dernek, 21 Kanunuevvel 1918.
[225] **TTKA**, DN: Y/653, Doksanıncı Dernek, 1 Mart 1919.
[226] Asya'daki Toplulukların Nüfusu.
[227] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.
[228] Küçük Asya Türk Uygarlığı.
[229] **TTKA**, DN: Y/653, Seksen Altıncı Dernek, 1 Şubat 1919.
[230] **TTKA**, DN: y.a.g.r.
[231] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Üçüncü Dernek, 5 Nisan 1919.

konusu yapılması gündeme eklenmiştir[232]. Bu gündeme giriş olmak üzere İdare Heyeti tarafından bir beyanname hazırlanmıştır. On bölüme ayrılan bu metnin ilk üç bölümünde tartışmalarda izlenecek yöntem ve Lozan Türk Yurdunca dernekten beklenen yararlar saptanmıştır[233]. 2 Mayıs 1919'da Lozan Türk Derneği İdare Heyeti tarafından kaleme alınan üç sayfalık bir beyanname ve davetiyeler İsviçre'de yerleşik bulunan yüz elli Türk'e gönderilmiştir[234]. Ardından da Genel Türk Derneği'nin gündemi "Lozan Türk Yurdunun noktai nazarının tayini ve fikirlerinin intihab olunacak murahhaslar tarafında müdafaasını temin" amacı ile genel heyetin tartışmasına açılmıştır[235]. Bunun amacı ise "münevver Türk gençlerinin fikirlerinden vücuda gelecek eserciği" Türkiye'de yayınlayarak halka dağıtmak ve "bu suretle Türklüğü muasırlaştıracak fikirleri şimdiden akide haline getirmeğe gayret" etmektir. Yurt üyelerinin kendi aralarında yaptıkları bu tartışmalarda "İçtimai İhtiyaçlarımız" başlığı altında eğitim, dil, aile ve kadın, din ve ahlâk konuları üzerinde durulmuş, milli teşkilat, yasaların alması gereken yön, Türkiye'nin iktisadi ihtiyaçları, örgütlenmesi ve sağlık konuları görüşülerek ortak bir program belirlenmeye çalışılmıştır[236].

Mahmut Esat Bey'in önderliğinde yapılan çalışmalar sonucunda Lozan Türk Yurdu, 17 Mayıs 1919 Cumartesi günü saat onda Maison de People'da Genel Türk Derneği'ni açmıştır. Derneğe, Cenevre Türk Cemiyeti ve Türk Yurdu, Lozan Türk Yurdu ve Türkiye Cemiyeti, Zürih Türkiye Cemiyeti ve Nöşatel Türk öğrencilerinin temsilcileri katılmışlardır. Dernek, Mahmut Esat Bey'in Lozan Türk Yurdu adına yaptığı nutukla açılmış, ardından diğer cemiyet temsilcileri kısa söylevler vermiştir. 35 Türk'ün katıldığı sabah toplantısında Genel Türk Derneği idare heyetinin seçimi yapılmış, 24 oyla Sezai Bey başkanlığa, 21 oyla Mahmut Esat Bey ikinci başkanlığa, 24 oyla Fahri ve 23 oyla Harun beyler yazıcılığa seçilmişlerdir. Beş gün süre ile gündeminde belirtilen konuları tartışmaya açan genel kongrede; "mefkûre meselesi", "dil", "eğitim" ve "muhaceret" sorunları üzerinde önemle durulmuş, 21 Mayıs 1919'da yine Mahmut Esat Bey'in Lozan Türk Yurdu adına yaptığı konuşma ile dernek çalışmalarına son verilmiş ve dernek üyeleri, "Ey Ulu Tanrı" millî marşını söyleyerek toplantı salonundan ayrılmıştır. Genel Türk Derneği'nin yaptığı çalışmaların Mahmut Esat Bey başkanlığındaki İdare Heyeti tarafında özetlenmesi ve çoğaltılması plânlanmıştır. Amaç,

---

[232] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Dördüncü Dernek, 12 Nisan 1919.
[233] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Altıncı Dernek, 26 Nisan 1919.
[234] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.
[235] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Yedinci Dernek, 10 Mayıs 1919.
[236] **Aynı.**

gazetelerde yayınlanmasını sağlayarak "Türklerin yaşamak istediklerini, hayatlarını ve kültürlerini yükseltmek için nasıl bir kuvvetle" çalıştıklarını Batılılarla anlatmaktır[237].

Genel Türk Kongresi ile birlikte Lozan'daki son çalışmalarını yapan Mahmut Esat Bey, kendisinden sonra gelecek İdare Heyeti'ne de yol çizmek istemiş bu amaçla bir takım dileklerde bulunmuştur. Yurt üyelerinin yurttan atılmalarını istemeyen Mahmut Esat Bey, kendi döneminde verilen cezaların affını ve Türk Derneği kararlarının özetini içeren beyannamelerin Türklere dağıtılmasını yeni idare heyetinde rica etmiştir. Yine bütün Türklerin yardımları ile yaklaşık ikiyüz Frank olan bir litograf makinesinin satın alınmasını ve yurt organı olarak ayda bir kez çıkarılmak üzere "Türk Birliği" adıyla, Türkçe ve Fransızca bir gazete yayınlanmasını önermiştir. Amacı, "Lozan'da bulunmayan diğer Türk kardeşleri de yurdun nüfuzu altına almak"tır. Gerektiğinde çeşitli yerlerde yayınlanacak olan bu gazete ile "Türklük haklarını müdafaa mümkün olacaktır". Üç yıl önce üç kişi ile başlayan yurt üyelerinin sayısı da artık yirmiye ulaşmıştır.

> "Fakat asıl şayanı memnuniyet olan cihet adedimizin yirmiye vasıl olmasında değil, fakat bütün Lozan'da ikâmet eden Türk kardeşlerimizin, yurda mensub olmadıkları halde, benim gibi aynı millî imanın sahibi olmalarıdır", "Yurtçulukda esas bütün Türk kardeşleri yurda ithal etmek değil, fakat bunlara yurtçuluk imânı telkin etmektir".

diyen Mahmut Esat Bey'e göre, uzun mücadeleler sonucunda Lozan Türk Yurdu, ulusal davasında başarılı olmuştur[238].

Mahmut Esat Bey, yedi ay süren Lozan Türk Yurdu başkanlığını 20 Mayıs 1919'da çalışma raporunu sunarak bırakmıştır. Yurda yaptığı hizmetlerden dolayı, üyelerin fotoğraf ve imzalarının bulunduğu bir teşekkürname ile ödüllendirilmiş[239] ve Lozan Türk Yurdu üyesi olarak 7 Haziran 1919'daki toplantıya son kez katılmıştır[240].

Lozan Türk Yurdu'nda yaptığı çalışmaları, verdiği konferansları, ortaya koyduğu eserleriyle Avrupa'da yaşayan Türklerde, hatta ülkesinde, Türklük ve Türkçülük bilincini uyandırmak konusunda yoğun bir uğraş veren Mahmut Esat, İsviçre'de bulunuşunun asıl nedeni olan hukuk öğrenimini de başarı ile noktalamış, 1913 yılında başladığı lisans eğitimini

---

[237] **TTKA**, y.a.g.r.

[238] **TTKA**, DN: Y/653, Lozan Türk Yurdu'nun 1918-1919 Kış Tahsil Devresi Zarfında Başardığı İşlerin Raporu.

[239] **TTKA**, DN: Y/653, Doksan Dokuzuncu Dernek, 20 Mayıs 1919. Mahmut Esat Bey, Lozan Türk Yurdu'na yaptığı hizmetlerde dolayı dernek üyelerince kendisine "büyük bir ulu ad" verilmesi ya da bir altın sayfa açılması gibi önerileri "sadece görevini yaptığı ve buna layık olmadığı" düşüncesiyle kabul etmemiştir.

[240] **TTKA**, DN: Y/653, Yüzüncü Dernek, 7 Haziran 1919. Aynı gün Başkan Kazım Esad, Mustafa Besim, Cemal, Süheyb Nizam, Pertev Amir ve Rahmi beylerden oluşan Lozan Türk Yurtçuları bir belge kaleme alarak "Lozan Türk Yurdu'nun başında Türklüğün uğradığı bu acı ve kara günlerde bütün varlığı ile çalışan Hacı Mahmud oğlu Mahmud Esad'ı yurdcu kardeşleri kutlar ve ona gönüllerinde en derin sevgi ve saygılarını saklar" diyerek Mahmut Esat Bey'in yurttaki son gününü belgelemişlerdir.

bitirdikten sonra 1917 yaz döneminde Fribourg Üniversiteki Hukuk Fakültesi'nde hukuk doktorasına başlamış ve 1918 yaz döneminde bu derslerini de başarı ile tamamlamıştır. 1917-1918 yıllarında doktora programında Hukuk Felsefesi Profesör Jaccoud, Roma Hukuku Profesör Tuor, Fransız Medeni Hukuku Profesör Legras, İsviçre Medeni Hukuku Profesör Aeby, Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukuku Profesör Bise, Kamu Hukuku Profesör Pedrazzini ile Profesör Gariel ve Kilise Hukuku Profesör Pedrazzini tarafından verilmiştir. Ders aşamasını tamamladıktan sonra doktora tezini yazmaya başlayan Mahmut Esat, "Du Régime des Capitulations Ottomanes leur caractère juridique d'après I'histoire et les textes" başlıklı çalışmasını 1919 yılı başında fakülte kuruluna sunmuştur[241].

Mahmut Esat, 132 sayfadan oluşan Osmanlı Kapitülasyon Rejimi başlıklı tezini[242] hazırlarken, konunun tarihsel ve hukuksal açılardan incelenmesini sağlayacak geniş bir kaynakça kullanmış ve üç bölümde kapitülasyonları incelemiştir. Kapitülasyonların ortaya çıkışını ortaçağlardaki gelişmelerde arayan Mahmut Esat, Osmanlıların bu kurumlaşmayı Hıristiyan ülkelerden gördüğünü, kapitülasyon rejiminin Batılı yazarlarca ileri sürüldüğü gibi İslamlara ya da Türklere karşı bir "Modus Vivendi" olarak kabul ettirilmediğini, kapitülasyonların Osmanlı hükümdarlarınca bir "ahidname" olarak verildiğini, tek yanlı olarak sultanlar tarafından verilen ahidnamelerin "muahede" yani çağdaş anlamda bir antlaşma niteliğinin olamayacağını, örnek gösterilen 1740 kapitülasyonlarının da eski ayrıcalıkların yinelenmesinden ve genişletilmesinden başka bir şey olmadığını savlamıştır. Tezin en dikkate değer yanı; kapitülasyonların tek yanlı olarak geri alınabileceği ve kaldırılabileceği iddiasıdır. Mahmut Esat'a göre kapitülasyonlar çağdaş anlamda bir antlaşma değil, ahidname olduğu için verenin iradesine göre geri alınabilir. Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonlar da tek yanlıdır. Bu nedenle istendiğinde geri alınabilir. Bunlar birer antlaşma kabul edilse bile, antlaşmaların hükümsüz kalması çerçevesinde yine de tek yanlı olarak geçersiz sayılabilir. Kapitülasyonlar, Osmanlı İmparatorluğu için olağanüsütü bir rejim oluşturamaz. Zira, İmparatorluğun onurunu zedelemekte, onun ekonomik ve ticari varlığını tehlikeye düşürmekte ve kamu güvenliğini tehdit etmektedir. Geçmişte, kapitülasyonların varlığı, iki dünya arasındaki ayrılıkla savunulurken Türkiye 1908'de daha modern bir

---

[241] **Christine.fracheboud@ unifr.ch**; Christine Fracheboud Responsable des archives Rectorat de I'Université de Fribourg.

[242] Zeki Arıkan bu tez için şu yorumu yapmaktadır: "Mahmut Esat'ın kapitülasyonlar rejiminin doğuşu ve kökleşmesi konusunda verdiği bilgiler, günümüzdeki araştırmaların vardığı sonuçlarla tam bir uyum içindedir. Günümüzden 70 yıl önce hazırlanan bu tezdeki sonuşların çağdaş bilimsel araştırmalarla doğrulanması Mahmut Esat'ın araştırma gücü ve yeteneğinin boyutlarını ortaya koymaktadır". Bkz. Zeki Arıkan, "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", **ÇTTAD**, c. II, S. 4-5, Yıl. 1994-1995, İzmir: DEÜAİİTEY, 1995, S. 226. Kapitülasyonlarla ilgili olarak bkz. Mehmet Emin Elmacı, **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar**, İzmir: DEÜAİİTE, 2001 (Basılmamış Doktora Tezi).

anayasaya kavuşmuştur. Bu durumda kapitülasyonların tamamen ortadan kalkmaması için hiçbir neden kalmamıştır. Kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin direnmelerinin de çağdaş kamu hukuku önünde hiçbir anlamı yoktur. Artık Türkiye'nin kapitülasyonlar rejiminin yaşamasına izin vermesi olanaksızdır[243].

Mahmut Esat tezin sonuç bölümünde de; Ortaçağdan başlayan kapitülasyon rejiminin köklerinin yasaların kişiye özgünlüğü (personnalité des lois) sistemine dayandığına, bu sistemin Alman hukukunun belirleyici özelliklerinden biri olduğuna, bu hukukun etkisi ile gelişen ticaret konsolosluğunun kapitülasyon rejiminin "Echelles du Levant" da olduğu gibi Avrupa, Asya ve Afrika'nın değişik bölgelerinde yayıldığına dikkati çektikten sonra, Osmanlı kapitülasyonlarının tümü hakkında verdiği genel bir bilginin ardından bunların İmparatorlukta varoluş nedenlerini ve hukuksal niteliklerini araştırmaya çalıştığını belirtmekte ve şöyle söylemektedir:

> "...Tarih bize gösterdi ki Osmanlı kapitüler rejimi daha sonra Osmanlılar tarafından fethedilen ülkelerin sahiplerince tanınmış eski ayrıcalıkların doğrudan devamı idi.
>
> Osmanlı kamu hukuku tarihinin incelenmesi kanıtlar ki değişik ticari, hukuksal ve benzeri ayrıcalıkları içeren ahidnameler sultanlar tarafından hiçbir zaman karşılıklı bağıtlar ya da antlaşmalar şeklinde anlaşılmamıştır. Fethedilen ülkelerde varolan yabancı kurumlara saygılı olan ve yabancı tebaya uygulanabilir özel düzenlemeler içeren Müslüman kamu hukuku, ki Osmanlı kamu hukukunun temelini oluşturur, kapitülasyon rejimini hemen hemen Osmanlı egemenliğinden önce varolduğu şekliyle korudu. Bu başka İslâm ülkelerinde de aynı şekilde oldu.
>
> Osmanlı İmparatorluğunca tanınan ilk ayrıcalıklar Greklere, Cenevizlilere, Venediklilere ve daha sonra Fransızlara vb. tanınan ayrıcalıklar oldu.
>
> Kapütüler rejim kaynağını İslâm ile Hıristiyan arasında adetler, dinler ve anlayışlar konusundan varolan farklılıklardan alan bir sistem olmamıştı. Çünkü Müslüman egemenliğinden önce aynı sistem bütün Küçük Asya'da, Bizans'ta ve Suriye'de üstelik de Hıristiyanlar arasında yürürlükteydi. Bize ulaşan tarihsel belgeler Türk sultanlarının devletin anayasasındaki kurallara uyarak yalnızca fethedilen ülkelerin eski hükümdarlarınca tanınmış olan ayrıcalıkların devamını kabul ettiklerini gösteriyor.
>
> Kamu hukukuna bağlı olduğu için Osmanlı kapitüler rejimi, bu kamu hukuku yürürlükten kalkınca geçerliliğini yitirmeliydi. Bu, modern hukuk anlayışısının mantıksal bir sonucu ve temel gereğidir.
>
> Kapitülasyonları birer antlaşma olarak incelemenin yararlı olduğunu düşündüğümüzde, bunların ya tek taraflı antlaşma ya da iki taraflı antlaşma olarak kaldırılmasının söz konusu olup olmayacağını saptamaya çalıştık.
>
> Gerçekten, tek taraflı antlaşma taraflardan birisinin isteği -reddetmesi- üzerine tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılabilir. Karşılıklı antlaşma ise, eğer ortaya çıkan beklenmedik olaylar ve zaman içinde getirilen değişiklikler sonucu olarak tarafların yaşamsal çıkarları için ciddi bir engel oluşturuyorsa, aynı şekilde eğer içeriği artık yeni durumlarla ve daha önce tâbi olduğu koşullarla uyuşmuyorsa, bu durumda varlığını sürdüremez olur. Çünkü tek taraflı antlaşmanın temelini oluşturan tarafların rızasıyla

[243] Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", s. 217-231.

yapılan özel bir antlaşma iki taraflı antlaşmanın özünü oluşturan niteliklerden yoksundur. Fakat (kapitülasonlarda) ne biçim açısından ne de tarafların ortak niyeti açısından herhangi bir antlaşma özelliği bulamıyoruz. Kapitülasyonları antlaşma olarak ele alan incelememizi yalnızca bir varsayıma dayandırdık.

Antlaşma biçimindeki ahidler kapitülasyonları onayladı. Ama bu onaylama hiçbir zaman herhangi bir ahidin temel niteliğinde değişimi içermiyordu.

Aynı şekilde kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nde istisnai bir rejim gibi düşünülebileceğini de savunduk. Çünkü bu rejimi gerektiren nedenler çok uzun zamandan beri ortadan kalkmıştır. Dahası Türkiye, Avrupa devletleriyle imzalanmış pek çok anlaşma gereğince uzun zamandan beri modern uluslararası kamu hukukunun hükümlerinden tam olarak yararlanıyor olmalıydı"[244].

Bu çalışmasıyla 24 Mart 1919'da "Cum laude" takdir derecesini alan[245] Mahmut Esat, İmparatorluğun güncel bir sorununa, kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılabileceği konusuna güçlü kanıtlarla açıklık getirmiş ve henüz yirmi yedi yaşında devletin bu hakka sahip olduğunu bir Avrupa üniversitesine kabul ettirmiştir.

Mahmut Esat Bey'in, Avrupalılara karşı Mondros Mütarekesi ile "siyaseten" yenildiğini düşündüğü Türkiye'nin, devletler hukukuna göre yaşama hakkını ve Türk halkının haklarındaki meşruiyeti kanıtlamak için kalemiyle ve düşünceleriyle yoğun bir mücadele içine girdiği günlerde, Anadolu baştan başa işgal edilmeye başlamış, azınlık unsurların Türk toprakları üzerinde hak talep eden seslerinin tonu yükselmiştir[246]. İşgal altındaki başkentte hükümet kıpırdayamaz duruma düşmüş, Türk halkı, haklarını savunmak için bölgesel ve yerel örgütlenmeler içine girmiştir[247]. Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerek ulusal kurtuluş savaşını başlattığı gün Mahmut Esat da Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Profesör Aeby'nin imzasını taşıyan çıkış belgesini almış, Türklüğü ve onun haklarını, bu kez silahıyla savunmak için İtalya üzerinden gizlice yurduna dönmeye karar vermiş, yola çıktığında O'nun Türkiye'ye ulaşmasından "korkan" Venizelos, Roma'ya çektiği bir telgrafla engellenmesini istemiştir[248]. Mahmut Esat Bey'in Lozan'daki çalışmalarının ne derece etkili olduğunu da gösteren bu girişim başarılı olmamış

---

[244] Mahmoud Essad, **Du Régime des Capitulations Ottomanes leur caractère juridique d'après l'histoire et les textes**, Stamboul, 1928, s. 115-116. Mahmut Esat, 1928'de bastırdığı tezinin bir nüshasını da Ankara Hukuk Fakültesine Hediye etmiştir. İsmet Paşa'ya ithaf yazısı eklediği kitabının kapak kısmına da Bluntschli'nin "Au dessus de tous les traités, se trouvent les droits des Nations" yani "ulusların hakları bütün antlaşmaların üstünde yer almaktadır" sözünü eklemiştir.

[245] **Christine.fracheboud@ unifr.ch.**

[246] Ermeni, Rum ve Kürtlerin istek ve eylemleri ile ilgili olarak bkz. İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1997), s. 26-30.

[247] Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, (İstanbul: YKY, 1998), s. 105 vd; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, c.1, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991), s. 123 vd; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler (1859-1952)**, (İstanbul: 1952), s. 478-527.

[248] T. Z. Işıtman, **a.g.e.**, s.12; C. Bilsel, **a.g.m.**, s. 50; Ş. Kaya, **a.g.m.**

Mahmut Esat, kendisi ile aynı düzlemde olan yurt arkadaşları[249] ile birlikte "Avrupa'da tam bir Türk gencine yakışan vakar ve azimle tahsilini bitirerek zebûnlar yurduna avdet et(miş)", geçimini sağlayacak yeterli malı ve mülkü varken, "burada serbestçe teneffüs edemedikçe, memleketin efendisi olarak yaşayamadıkça servet ve sâmân yerin dibine batsın" diyerek silahını alarak dağa çıkmıştır[250].

2. ULUSAL MÜCADELEYE KATKILARI

2.1. Batı Anodulu'nun İşgali ve Kuvayı Milliye'nin Örgütlenmesi

Avrupa'da ekonomik çıkarların yön verdiği emperyalist siyaset sonucu, tarihe Birinci Dünya Savaşı olarak geçecek olan büyük hesaplaşma başladığında, uzun zamandır kendisini yalnız hisseden Osmanlı İmparatorluğu Üçlü Anlaşma devletleri içinde emniyet arıyordu[251]. Ancak; İngiltere, Fransa ve Rusya ile yapılan görüşmeler sonuçsuz kalınca İttifak devletlerine eğilim arttı[252]. 2 Ağustos 1914'te Almanlarla imzalanan antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu safını seçmiş oldu. Savaşın başlangıcındaki iyimser hava, 1918 yılı sonlarına doğru yerini endişeye bıraktı. Ordunun durumu içaçıcı değildi. Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile "mahvolduğunu" kavrayan Osmanlı Hükümeti, çıkış yolununu Almanya'dan önce bir mütareke imzalamakta buldu[253]. Savaşa büyük kazançlar elde edeceğini düşünerek giren Hükümet, sonunda Anadolu'yu da elinden alacak mütarekeyi imzalamak zorunda kaldı. Mondros Mütarekesinin 7. Maddesine göre "Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdid edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı(nın) bulunması"[254] kazananlar arasında emperyalist bir yayılma tutkusunu dizginsiz bıraktı. Anadolu, değer biçilmez bir hazineydi. Bu yüzden Berlin, Viyana, Londra, Paris, Roma, Petrograd ve Atina'daki emperyalistler, bu hazineye göz dikmişler; "gizli anlaşmalara ve istilâ

---

[249] Mahmut Esat ile birlikte Saraçoğlu Şükrü ve ardından Kâzım Nuri beyler de Türkiye'ye dönmüşlerdir. Bkz. T. Z. Işıtman, **a.g.e.**, s. 12.

[250] **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1341 (1925), No: 404, s. 3. Türk Ocağı Başkanı ve Maarif Müdürü İsmail Habib Bey'in Edirne'de yaptığı konuşmadan.

[251] Osmanlı Hükümeti temsilcilerinin Üçlü Anlaşma devletlerine yaptıkları bağlaşma önerileri hakkında bkz. Y.H. Bayur, **TİT**, c. III, K. I, (Ankara: TTK, 1991), s. 133-173.

[252] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), c. I, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, 1997), s. 251.

[253] Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı**, (çev. Adnan Cemgil), (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982), s.483-484.

[254] Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması; Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 409, 1977), s. 2.

hakkına" dayanarak bu ganimetleri ele geçirmek için harekete geçmişlerdi[255]. Ancak her devletin Anadolu toprakları üzerindeki istekleri ve çıkarları birbiriyle çatışıyordu. İngiltere ile Fransa, Fransa ile İtalya, İtalya ile Yunanistan bir türlü anlaşamıyordu[256]. Özellikle son ikisi arasındaki mücadele 18 Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda iyice su yüzüne çıktı[257].

Savaşın başında tarafsız kalan, 1917 yılının Haziran ayında kral aleyhtarı bir ayaklanmanın sonucunda savaşa katılan ve savaş bittiğinde kazanan ülkeler arasında yerini alan Yunanistan, Başbakanı Eleutherios Venizelos kanalı ile barış görüşmelerinden çok şey bekliyordu[258]. Zira savaşa girerken İzmir ve hinterlantının kendisine verilmesini şart koşmuş ve bu konuda da söz almıştı. Oysa St. Jean de Maurienne Antlaşması ile İzmir ve Antalya bölgesi İtalyanlara verilmişti[259]. Müttefiklerin Venizelos'a kişisel olarak duydukları "hayranlık" ve Yunanistan ile İngiltere arasındaki çıkar birliği, barış konferansında Yunanistan'a güçlü bir destek sağlıyordu[260] ama, İtalya önce davranarak bu bölgeleri Yunanistan'a bırakmayacağını kanıtlamak istedi. 14 Aralık 1918'de İzmir limanına gelen İtilaf Devletleri donanması arasında bir İtalyan torpidosu da vardı. 29 Aralık 1918'de Marmaris limanına gelen İtalyan muhribinden çıkan iki binbaşı kasabadaki askeri bina, hastane ve fırınların durumunu inceledikten sonra Rodos'a döndü[261]. İtalya'nın eyleme dönük politikasına Yunanistan'dan cevap gecikmedi. Venizelos, barış konferansına sunmak üzere hazırladığı muhtırada Bandırma'nın doğusundan Akdeniz'e inen çizginin batısında kalan toprakların Yunanistan'a verilmesini istedi[262]. Koferansın 20 Ocak günlü toplantısında İngiltere, Türkiye'ye uygulanacak manda sistemlerini açıklarken ABD başkanı Wilson, Türkiye'nin parçalanmasını "erken" buluyor, İtalyan Başbakanı Orlando ise ülkesinin tek isteğinin, bölüşümün adaletli yapılması ve İtalya'nın payının verilmesi olduğunu beyan

---

[255] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, c. I, (Ankara: TTK, 1987), s. 1-2.
[256] Uçarol, Rıfat. **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000, s. 514.
[257] Ayrıntılı bilgi için bkz. Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar. Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çev: Şerif Erol), (İstanbul: Sabah Yayınları, 1996), s.17 vd.
[258] Barış konferansında Yunan istekleri için bkz. **Aynı**, s. 27-34.
[259] George Lenczowski, **The Middle East in World Affairs**, (New York: Cornel University, 1987), s. 77 vd.; Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, (Ankara: Turhan Kitabevi, 1986); Osman Olcay, **Sevr Andlaşmasına Doğru**, (Ankara: SBFY No: 455, 1981), s. LXIII vd; Y. H. Bayur, **TİT**, C. III, K. IV, s. 25-30.
[260] David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, (Çev: Mehmet Harmancı), (İstanbul: Sabah Kitapları, 1994), s. 391-392; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Egede Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, (Ankara: TTK, 1989), s. 14.
[261] Sıtkı Aydınel, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâyı Millîye Harekâtı**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi: 40, 1990), s. 15.
[262] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c. I, (Ankara: TTK, 1993), s. 77.

ediyordu[263]. "Manda altına alınacak veya işgal edilecek topraklardan İtalya'ya düşen pay verilmeliydi"[264]. İsteklerini 3-4 Şubat 1919'da Konferansın "Onlar Heyeti" önünde savunan Venizelos[265] ise Epir yöresinin kuzeyi, Ege Adaları (Oniki Ada, İmroz ve Bozcaada dahil), Trakya ve Batı Anadolu'yu istedi[266].

Venizelos Yunan isteklerini kabul ettirmeye uğraşırken, İtalyan delegesi M. Galli ise St. Jean de Maurienne Antlaşmasının hâlâ yürürlükte olduğunu savunuyordu. Ancak, İngiliz delegesi Sir Eyce Crowe aynı kanıda değildi. 1917 anlaşmasının Ruslar tarafından onaylanmadığı için geçersiz olduğunu söyledi[267]. Konferansta İtalyan delegesi "bu bölgedeki haklarımızı çiğnetmeyeceğiz"[268] derken, İtalyan Senetosunda uzun bir konuşma yapan Tittoni, İtalya'nın hammadde ve pazar ihtiyaçlarına değinerek "Ermenistan" ile Antalya arasındaki bölgenin İtalya'ya verilmesi konusundaki kararlılığı dile getirdi. Gerek İngiltere'nin bu isteklere sıcak bakmaması gerekse Wilson'un İtalya'nın Adriyatik'teki düşüncelerini onaylamaması üzerine İtalya delegasyonu 24 Nisan'da konferansı terketti ve 5 Mayıs 1919'a kadar toplantılara katılmadı[269]. İtalya'yı birden bire "barışı tehdit eden emperyalist saldırgan" durumuna düşüren müttefikleri onun aleyhinde birleşirken, Clemenceau; "Milletler Cemiyeti için ne başlangıç ama!" diyordu[270].

Siyasi yolla amaçlarına ulaşamayacağını anlayan İtalya'nın eyleme dönük hareketlerine hız vermesi karşısında Yunanistan'da aynı yolla ona cevap verdi. Batı Anadolu toprakları kısa sürede bu iki devletin güç gösterilerine sahne oldu. 18 Mart 1919'da bir İtalyan torpidosu Kuşadası limanına demirledi.[271]. 28 Mart'da İtalya, Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak ve şehirdeki asayişin bozukluğunu gerekçe göstererek Antalya'yı işgal etti. 3 Mayıs 1919'da Yunan bandıralı bir vapurla Kuşadası'na gelen Sisam kaymakam vekili, beraberinde bulunan belediye reis kâtibi ve Sisam polis müdürü ile birlikte iki saat kadar kaza kaymakamı ile görüşerek Sisam'a geri döndü[272]. Bu arada barış konferansının 6 Mayıs 'daki toplantısında Fransa, İngiltere ve Birleşik Amerika temsilcileri Venizelos'un İzmir'i işgal

---

[263] **Aynı**, s. 102.
[264] Harry N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları-I", (Çev: Müge Yılmaz), **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, c. 6, S. 35, (Ağustos 1970), s. 37.
[265] Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), (Ankara: TTK, 1986), 50.
[266] H. N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları-I", s. 38-39. Batı Anadolu, Meis adasından Marmara'ya çekilecek bir çizginin batısında kalan toprakları ifade ediyordu. Bkz. Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s. 117-118.
[267] H. N. Howard, **a.g.m.**, s. 39.
[268] Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s. 152.
[269] H. N. Howard, **a.g.m.**, s. 44.
[270] D. Fromkin, **a.g.e.**, s. 390-391.
[271] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 11, GN: 37, BT: 18.03.1919.
[272] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 30, GN: 152, BT: 11.05.1919.

etme isteğini onayladı[273]. Bu oldu-bittiyi kabullenmek zorunda kalan İtalya, Yunanistan'dan önce işgal sahasını genişletmek için adımlarını attı ve 7 Mayıs 1919'da Ciano Alessandro komutasındaki İtalyan Reçina Elena zırhlısı Kuşadası'na geldi[274]. Yapılan davet üzerine gemiye giden kaza kaymakamı geminin bir hafta kadar limanda kalacağını bildirdi[275]. Aynı gün gemi mürettebatından yüz yirmi er silahsız olarak karaya çıkarak, yedi saat kadar kasabayı gezdikten sonra gemilerine döndü. Mürettebatın bir kısmı ise bozuk olan gümrük iskelesini onarmaya başladı ve bir gün içinde bitirdi. Gemi kumandanı Ciano Alessandro'nun beraberindeki mevki jandarma mülazımı birkaç kişi ile birlikte Kuşadası ve Selçuk yolunun beşinci kilometresine kadar gidip geldi[276]. Bağçecik'ten su almak bahanesi ile Kuşadası-Selçuk şosesinin beşinci kilometresinde ve sahilde diğer bir iskele inşaatı için de 948 liralık kereste, deniz yolu ile İtalyanlar tarafından Balyanbolu'ya nakledildi[277]. 10 Mayıs 1919'da domuz avlamak için İzmir'den Kuşadası'na gelen birkaç yabancı subay, Pamucak civarına gittiği zaman bunlara Çirkince'nin Rum halkından yaya ve atlı olarak silahlı otuz kişi katıldı.[278].

İtalya; 11 Mayıs'da, daha önce kömür deposu inşa ettiği Marmaris'i, aynı gün öğleden sonra da Fethiye ve Bodrum'u işgal ederken[279] bir yandan da Yunanlıların İzmir'i işgal edeceği haberini yerel hükümete haber vererek, İtalyan mandası kabul edildiği takdirde işgale engel olacaklarını haber veriyordu. İtalyanların bu hareketlerinden şüphelenen Venizelos ise, Paris Barış Konferansı Dörtler Konseyi'nin İtalyanların katılmadığı oturumunda, İtalyanların İzmir'e çıkarma hazırlığı yaptığından şikayet etti ve İzmir'in güneyindeki bölgenin de on yıl süreyle Yunanistan mandasına verilmesini istedi[280]. Venizelos İzmir'i işgal etmek için hazırlıklarına devam ederken Dörtler Konseyi de İtalyan işgallerini onayladı. Ancak İtalya Yunan işgalinin güneye sarkmasını önlemek istiyordu[281]. Bu nedenle, 14 Mayıs 1919 günü öğleden sonra, Kuşadası'na yüzelli kadar asker çıkararak kazayı işgal etti. Aynı gün bir İtalyan müfrezesinin Selçuk yönüne doğru yürüyerek[282] istasyonu işgal etmesi[283] de

---

[273] S. Sonyel, **a.g.e**, s. 52; Z. Sarıhan, **a.g.e.**, 226, Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, (İstanbul: Meydan Neşriyat, Tarihsiz), s. 199; Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, (Ankara Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 1999), s. 93.
[274] **ATESE Arşivi**, İSH. 5, KN: 189, GN: 58, BT: 10.05.1919.
[275] **ATESE Arşivi**, İSH, 1, KN: 11, GN: 60, BT: 10.05.1919.
[276] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 432, GN: 177, BN: 177-1, BT: 11.05.1919.
[277] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 432, GN: 177, BN: 177-2, BT: 11.05.1919.
[278] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 432, GN: 177, BN: 177-3, BT: 11.05.1919.
[279] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 17, GN: 109, BT: 15.05.1919.
[280] Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s. 233.
[281] **Aynı**, s. 234-235.
[282] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 17, GN: 109, BT: 15.05.1919.
[283] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 17GN: 119, BT: 15.05.1919; Mehmet Şefik Aker, **İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali**, c. I, (Askeri Mecmua-Tarih Kısmı, No: 104, 1937), s. 57.

Yunanlılarca, Aydın'a doğru ilerlemelerini durdurmak için İtalyanlar tarafından alınan bir önlem olarak düşünüldü[284]. Mahalli hükümetin işgalleri protestosuna karşı İtalyan savaş gemisi kumandanı Alessandro;

> "İtalyan hükümetinin asker çıkarmakta fena bir maksadı olmadığı(nı), memurîn, hükümet-i metbûaları nâmına kemâ-fi-s-sâbık ifâyı vazife eyliyebilecekleri(ni), gerçi asayişi mahalliyede bir şey yoksa da istikbâl-i asayişe müteallik vukûbulacak herhangi bir hâdiseye, vukuundan evvel mâni olmak maksadına mebnî olduğu(nu) ve bu hareketlerin Hükümet-i Osmaniye ile İtalya Hükümeti arasında verilen karar neticesi olduğu(nu), Meğri, Marmaris, Bodrum sevahiline de bu vechile asker çıkarıldığı(nı)"

bildirerek, üst makamlardan aldığı emri "harfiyyen ve bilâ tehir" uygulamaya koymak zorunda olduğunu açıkladı[285]. 15 Mayıs günü, Kuşadası limanına gelen İtalyan nakliye gemisinden karaya asker çıkarılmasına devam edilirken[286],Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği ve ardından gelen cinayet haberleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak dağıtılacağına dair haber ve yayınların çoğalması[287], Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketinin örgütlenmesi için gerekli psikolojik ortamı hazırladı.

İzmir'in işgali üzerine bölgedeki dağınık askeri birlikler 57. Tümen komutanı Albay Şefik Bey'in emrinde toplandı. Şefik Bey, 17 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne sunduğu bir raporla İzmir'deki olaylar hakkında bilgi verirken, Rum köyleri halkının silahlı çeteler halinde Türk köylerine, İzmir-Aydın tren yolcularına "tecavüze ve eşkiyalığa" başladıklarını, bu saldırıların Kuşadası ve Söke'ye yayıldığını, Aydın ve havalisi hallkının aşırı heyecan içinde olduğunu da bildiriyordu[288]. Aynı gün öğleden sonra Kuşadası'ndan Söke'ye gelen üç İtalyan subayın kumandasındaki iki yüz er[289], herhangi bir olay yaşamadan kasabaya yerleşti[290] 57. Tümen komutanı, Söke'deki komutanlara ve yetkililere halkı silahlandırarak karşı koymaları için emirler vermesine rağmen başarı sağlanamadı[291]. Ancak Kuşadası'nda İzmir'in işgali ile birlikte, Balıkçı Hasan Reis ile Balıkçı Mehmet Reis'in de üyesi olduğu bir direniş örgütü kuruldu. Örgüt üyeleri, büyük gizlilik içinde ve düzenli olarak üyelerin evlerinde yaptıkları toplatılarda işgal karşısında alınacak tavrı saptamaya çalışıyorlardı. Toplantılarda, Şubat 1919'da Kuşadası'ndaki İtalyan askerlerinin komutanlığına getirilen, ancak daha sonra bölgedeki Kuvayi Milliye gücüne destek veren Kont Sforza'nın yaveri Ugo Luca adında bir

---

[284] **Aynı**, s. 72.
[285] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 17GN: 119, BT: 15.05.1919; Aker, **a.g.e.**, c. I, , s. 57.
[286] **ATESE Arşivi**, İSH. 8, KN: 433, GN: 13, BT: 15.05.1919.
[287] D. Kitsikis, **a.g.e.**, s. 210.
[288] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. I, s. 74-76; **TİH**, c. II, K.I, s. 74; İ. Tekeli ve S. İlkin, **Ege'de...**, s. 82-83.
[289] **ATESE Arşivi**, İSH. 8, KN: 432, GN: 224, BT: 17.05.1919.
[290] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 17, GN: 129, BT: 19.05.1919.
[291] S. Aydınel, **a.g.e.**, s. 83; M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. II, s. 75, 81-82.

İtalyan subayının da bulunması ilginçti[292]. Bu arada işgal sahalarını genişleten İtalya, Güllük iskelesine de iki yüz erden oluşan bir kuvvet çıkardı[293]. Kuşadası'nda bulunan İtalyan kumandanının, kaymakamlığa gönderdiği bir subay aracılığı ile işgalleri altındaki Selçuk ve Söke istasyonlarına Yunan saldırılarını önlemek amacıyla İtalyan bandırasını asmak için izin isteği[294] kaza kaymakamı tarafından Söke'de 135. alay komutanı Mazhar Bey'e iletildi. O da, 57. Tümen komutanı Albay Şefik Bey'i durumdan haberdar etti. Şefik Bey, "garip" ve "birtakım siyasi haklar elde etmeye yönelik" olarak algıladığı bu isteği kabul etmeye yetkili olmadığını İtalyanlara bildirdi ve durumu Harbiye Nezaretine iletti[295]. İtalyanların bölgedeki bu tutunma hareketleri karşısında 23 Mayıs'ta Selçuk istasyonunu işgal eden Yunan kuvvetleri Aydın yönüne doğru ilerlemeye başladı[296]. Şehirlerinin Yunan işgaline girmesini istemeyen Aydın halkı, Yunanlılara göre daha ılımlı gördükleri İtalyanları Aydın'a davet etmek üzere bir heyet oluşturdu ve Kuşadası'na gönderdi. Bu heyet, -Osmanlı Devleti'nin hakları saklı kalmak şartıyla- İtalyanları şehre davet etti. Aydın'daki İtalyan propaganda heyeti de halk istediği takdirde Aydın'ı işgal ve Yunanlıların Selçuk'tan Aydın havzasına ilerlemelerine engel olacakları yönünde garantiler vermekteydi. Oysa iki gün önce Selçuk'taki İtalyan kuvveti, beş kilometre batıya çekilmek zorunda kalmış, Selçuk Yunanlıların eline geçmiş, böylece Aydın yolu Yunanlılara açılmıştı. Aslında Eğridir'e kadar Aydın hattı boyunca işgal hakkı İtilaf Devletlerince Yunanlılara "bahşedilmiş" olduğu için İtalya'nın Yunanlıların Aydın'a ilerlemesine engel olamayacakları da anlaşılmıştı[297]. Nitekim 26 Mayıs günü Yunanlılar Aydın'ı işgal etti[298]. Müttefikler, Kuşadası sahilinin kuzeyinden, hattın beş kilometre mesafesine kadar olan yerlerin işgal "hakkını" da İtalyanlara bırakmıştı. İtilaf devletlerinin bu haksız işgal eylemlerine karşı koymak amacıyla 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in girişimi ile 12 Haziran 1919'da Çine Heyet-i Milliyesi kuruldu[299]. 16 Haziran günü Kurmay Yüzbaşı Selahaddin Bey'i Söke'ye göndererek durumu incelemesini isteyen Şefik Bey, "İslâm ahalisinin elleri kolları bağlı ölmektense düşmana misilleme yapmalarını, hükümetten icraat ve himaye bekleyecek bir zamanda olmadıklarını ve gönderilen silahlarla milli bir teşkilat kurmalarını" emretti[300]. Kısa zamanda sonuç veren bu girişimlerin ardından

---

[292] Bedirhan Çınar, "Türkiye İçin Dövüşen İtalyan Generali-2" **Milliyet**, 5 Ocak 1959.
[293] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 17, GN: 129, BT: 19.05.1919.
[294] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 37, GN: 90, BT: 22.05.1919.
[295] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. I, s. 92.
[296] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 37, GN: 91, BT: 22.05.1919.
[297] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 37, GN: 88, BT: 23.05.1919.
[298] **ATESE Arşivi**, İSH. 1, KN: 18, GN: 36, BN: 36-1, BT: 27.05.1919.
[299] Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, c. VI, (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), s. 1957-1958.
[300] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. II, s. 81-82; S. Aydınel, **a.g.e.**, s. 83.

19 Haziran 1919'da Söke Heyet-i Milliyesi kuruldu[301]. Aynı günlerde bölgedeki diğer Kuvayı Milliye güçleri Yunanlılara karşı yaptıkları baskın hareketlerinde kayıplar verdirmeğe başladı ve Yörük Ali Efe, Yunanlıların 4 Haziran'da işgal ettikleri Nazilli'yi 20 Haziran'da geri almayı başardı. Bu sırada, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde toplanan komutanlar, 'vatanın bütünlüğünü tehlikede gördüklerini ve milletin bağımsızlığını gene milletin azim ve kararının kurtaracağını' ilân ederken, barış konferansında ise Fransa Başbakanı Clemenceau tarafından Damat Ferit'e, Türkiye'nin eski sınırlarının korunması yönündeki isteğinin kabul edilmesinin olanaksızlığı dile getiriliyordu[302].

Haziran-Temmuz 1919'da bölgedeki işgal kuvvetlerinin askeri güçlerine bakacak olursak; İtalyanların Antalya'da bir makineli tüfenk, bir piyade alayı bulunmaktaydı. Antalya işgal kuvvetleri kumandanlığının karargahı Rodos'taydı. 33. Piyade Alayı'nın karargâhı olan Antalya'daki kuvvetlerden ayrılmış 800 ile 1000 erden oluşan birer kuvvet ise Isparta ve Burdur'a gönderilmişti. Fethiye, Marmaris ve Bodrum'da birer piyade bölüğü, Güllük iskelesi ve Çine'de birer piyade taburu vardı. Üç makineli tüfenk bölüğü Söke'de ve Koçarlı'daydı. Söke'de ayrıca bir piyade, bir süvari ve bir makineli bölüğü ile bir cebel bataryası da vardı. Antalya ile birlikte alay karargâhı olan Kuşadası'nda ise bir piyade taburuyla iki piyade bölüğü ve bir makineli tüfenk bölüğü bulunuyordu ki bu kıtalar 34. piyade alaylarına mensuptu. Liva karargâhları ise Leros Adası'ndaydı[303].

İtalyanların Anadolu'da işgal ettiği bölge oldukça genişti. Batı Anadolu'da Kuşadası Bölgesi olarak anılan işgal sahası; Efes, Urfalı, Burgaz, Kalamaki, Naibli, Teke, Musalı, Kemer, Kelebek, Erezköy, Karagaşlı, Söke, Koçarlı, Bağarası kaza ve nahiyelerinden oluşmaktaydı[304]. Fakat işgal bölgelerinde düşmanca davranmaktan çok, güler yüzlü görünmeyi, kendi politikaları için daha uygun bulan İtalyanlar, İstanbul'daki yüksek Komiseri Comte Sforza'nın "İslâmların muhabbetini kazanmak" şeklindeki direktiflerine uygun davranışlar sergiliyordu[305]. Zira, 1919 Eylül ayında Çine, Aydın'ın Subuyce nahiyesi ile Söke ve Kuşadası kazalarında bir keşif gezisine çıkan 57. Tümen komutanı Albay Şefik Bey, bu bölgede İtalyanların muvazzaf ve mili jandarmalara -yerel makamların da onayı ile- İtalyan elbise ve ayakkabıları dağıttıklarını belirledi. Şefik Bey'e göre, İtalyanların amacı, "efkâr-ı ahaliyi ve memurları yanlarına çekmek ve Osmanlı zabıta kuvvetini İtalyan şekline sokarak

---

[301] **Aynı**, s. 81; Geniş bilgi için bkz. Cevat Sökmensüer, **Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi, Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler, Hatıralarım**, (İzmir: Karınca Matbaacılık, 1978), s. 72-74; Gökbel, **a.g.e.**, s. 227-229; Enver Behnan Şapolyo, **Kuvayı Millîye Tarihi, Gerilla**, (Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957), s. 92; Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s. 331.

[302] Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s. 334-342.

[303] **ATESE Arşivi**, İSH-2, KN: 37, GN: 117, BT: 09.07.1919; İSH. 3, KN: 92, GN: 89, BN: 89-4 BT: 1919.

[304] M. Çelebi, **a.g.e.**, s. 117.

[305] C. Bayar, **a.g.e.**, c.VI, s. 1957-1958.

gerek halk, gerekse yabancılar üzerinde manevi etkiler yaratmaktı." Şefik Bey'in dikkatini çeken diğer bir nokta da İslâm gençlerinin İtalyan hizmetine alınmaları oldu. Sayıları yetmişi bulan bu gençlere aylık dokuz lira ücret, ayrıca yiyecek verilmekteydi. Başlangıçta silahsız yapılan talimlerin sonradan silahlı yapılacağı da alınan bilgiler arasındaydı[306]. Nitekim İtalyan işgal bölgelerini gezen Refet Bey de Nazilli'den Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir şifre yazı ile İtalyanların bölgedeki ılımlı siyasetlerine dikkati çekti. Refet Bey'e göre İtalyanlar, bölgede arabulucu bir siyaset izlerken, "yıllardan beri devam eden savaşlardan bîzâr kalan ve esasen vatani ve milli bir terbiye görmeyen halk" ve özellikle zengin tabaka, üstün bir uygarlığın etkisine yenik düşerek onların bölgede kalmasını yeğliyordu. Asayiş yolunda değildi. Bölgede bulunan ulusal heyetler yeterince aydınlatılamadığı için, siyaseten Türkleri destekler görünen İtalyanlar, halkı aldatabilmekte, hatta bazı yerlerde kıtalarına Türk gönüllüleri katabilmekteydi. Aydın sancağı ile Kuşadası kazasının ise sahibi yoktu. İzmir'deki vali ile Aydın'daki mutasarrıfın buralarda adı bile anılmamaktaydı. Oysa İtalyanların en önemli çalışma sahası Kuşadası, Söke, Çine kazaları ile Koçarlı nahiyesiydi. Refet Bey, Yunan işgali dışında kalan bu mıntıkanın sıradan bir mıntıka olmadığına dikkati çekerek, Harbiye Nezareti'nden bu mıntıkalara aydın bir devlet ve siyaset adamının gönderilmesi için her türlü fedakârlığın yapılmasını rica etti[307].

Oldukça yoksul bir durumda olan Söke ve Kuşadası mıntıkasında İtalyanlar ekonomik önlemler de almışlardı. Örneğin Söke'de, kapanmış olan Osmanlı Bankası şubesinin binası İtalyanlarca işgal edilmiş, Latin harfleriyle "Bank de Roma" levhası asılarak, Roma bankasının bir şubesi biçimine dönüştürülmüştü. İtalyanlar, kaza ve nahiyelerdeki hükümet işlerine de karışmamışlar, Yunanlılar aleyhindeki ulusal çabaları manevi olarak destekledikleri gibi, -pek az bomba ve dinamit vererek - maddi olarak da desteklemişlerdi[308].

Yunanlıların; Ayvalık-Bergama-Turgutlu-Ödemiş-Nazilli hattında olmak üzere tüm kuvveti 21 piyade taburu, bir süvari alayı ve dört bataryadan oluşuyordu. Bunlardan İzmir'de altı piyade taburu ile bir süvari alayı, Ayvalık, Manisa, Kemalpaşa ve Aydın'da ikişer piyade taburu, Bergama, Kasaba (Turgutlu), Bayındır, Ödemiş, Tire ve Nazilli'de birer piyade taburu bulunuyordu. Ayrıca bazı köyler ve civarların üç piyade taburu da vardı. Demiryolu muhafızı olarak da bir piyade taburu ayrılmıştı. Bu düzenleme ile Yunan işgal kuvvetleri İzmir'den yüz kilometre kadar uzaklaşmış ve sol kanadı Ayvalık'ta, sağ kanadı Büyük Menderes boyunca

---

[306] **ATESE Arşivi**, İSH-7, KN: 326, GN: 21, BN: 27-1/2/3, BT: 05.11.1919.
[307] **ATESE Arşivi**, İSH-5, KN: 203, GN: 210, BN: 210-1, BT: 24.01.1920.
[308] **ATESE Arşivi**, İSH-4, KN: 111, GN: 27, BN: 27-3, BT: 13.01.1920

Nazilli'ye kadar uzanmış ve iki yüz kilometrelik bir cephe üzerinde yayılmıştı[309]. İtalyanların ılımlı politikalarına karşı Yunanlılar işgal ettiği bölgelerde; Nazilli'den Kuşadası'na, Aziziye'den Aydın mıntıkasına kadar yerli halka büyük eziyetler yapıyorlardı[310]. Her ikisi de işgal gücü olmasına rağmen bu nedenlerden dolayı, dönem içinde Kuvayı Milliyecilerin aralarında yaptıkları yazışmalarda "düşman" olarak anılan Yunanlılar oldu.

2.2. Ülkeye Dönüşü ve Ulusal Mücadeleye Katılması

Müttefik Devletler, Anadolu'daki Türk varlığını ortadan kaldırmak konusunda kesin tavrını ortaya koyduğunda; Balkan Savaşları ile yıpranan, dünya savaşından bitkin bir halde çıkan, başkaları için savaşmaktan usanan Anadolu Türk'ü, anlamını yitiren çürük bir İmparatorluğa bağlanıp kalmanın boşuna olduğu acı gerçeğini öğrenmiş[311] ve yurt savunması için örgütlenmeye başlamıştı. Müdafaa-i Hukuk Dernekleri adı altındaki bu direniş örgütleri, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesinden sonra çalışmalarını hızlandırdı. Bu derneklerin bölgesel kongreler yaparak bireysellikten yöreselliğe geçtikleri sırada Liççiri isimli bir İtalyan nakliye gemisi Kuşadası önünde demir attı. Gemi, İtalyanlara gereksinimleri olan malzeme ile birlikte, bir miktar da asker getirmişti[312]. Teğmen Ugo Luca, kaptanla görüşmek üzere gemiye çıktığında, geminin ambarında iki "JönTürk'ün" bulunduğunu öğrendi. İsviçre'den İtalya'ya geçen ve Napoli'de gizlice gemiye binen bu "Jön Türk"ler Mahmut Esat ve Saracoğlu Şükrü'den başkası değildi. Amaçları İzmir'e çıkmak ve milli harekete katılmak olan bu gençler, gemide yakalanmış, silahları ellerinden alınarak kelepçelenmişti. Gemi Kaptanının, "mahalli hükümete teslim edersiniz" diyerek gemiden çıkardığı iki yolcu, bir manga İtalyan askerinin korumasında Luca'nın dairesine götürüldü. Kuşadası'ndaki direniş örgütünün üyelerinden olan Hasan Reis'in de bulunduğu bu toplantıda Luca, Mahmut Esat ve Saracoğlu Şükrü Beylere kahve ve sigara ikram ettikten sonra silahlarını geri verdi. Luca'nın bu tavrı karşısında iki gencin şaşırdığını farkeden Hasan Reis "kumandan bizdendir, sizi serbest bırakıyor" açıklamasını yaptı. Bu görüşme üçü arasında sürecek dostluğun da başlangıcı oldu. Ertesi gün, Luca'yı ziyarete gelen Kuşadası Kaymakamı Ferruh Bey, Mahmut Esat ve Şükrü beylerin kendisine teslim edilmesini isteyince Luca, suçlarını sordu. Ferruh Bey'e göre bu iki gencin suçu; "Hükümet idaresine karşı gelmek ve hükümeti yıkıcı mahiyette faaliyette bulunmak(tı)" ve hakklarında önceden verilmiş bir tutuklama yazısı vardı. Aslında Mahmut

---

[309] **TİH**, c. II, K. I, s. 134.
[310] **ATESE Arşivi**, İSH-5, KN: 194, GN: 228, BT: 11.08.1919
[311] S. Sonyel, **a.g.e.**, s. 1.
[312] B. Çınar, "Türkiye İçin Dövüşen İtalyan Generali-2", **Milliyet**, 5 Ocak 1959.

Esat ve Şükrü Bey'ler Lozan'dan İtalya'ya geçtiğinde Venizelos'un onların ülkeye dönmelerini engellemek üzere Roma'ya bir telgraf çektiği ve ardından 10 Temmuz 1919'da Paris Barış Konferansı Başkanı Clemenceau'ya "Mahmut Esat ve Şükrü nüfuzlu Jön Türk'tür"[313] demesi göz önüne alındığında böyle bir tutuklama kararında İtilaf Devletlerinin dolayısıyla Venizelos'un etkisinin olup olmadığı sorusu akla gelmektedir. Luca, Ferruh Bey'e "nöbetçinin uyumasından yararlanarak" kaçtıkları için, Mahmut Esat ve Şükrü Bey'i teslim edemeyeceğini söyledi. Durumu İstanbul'a rapor edeceğini ve kaçış olayından "Nazır beyefendinin" hiç hoşlanmayacağını belirten Ferruh Bey, biraz sonra da gülümseyerek Şükrü ve Mahmut Esat beylerle tanışmak istediğini, bir sakıncası yoksa Hasan Bey'in evinde yapılacak olan toplantıya gelmek istediğini ekledi. Luca, gizli olarak yapılan bu toplantılardan Ferruh Bey'in haberdar olmasına çok şaşırmıştı[314]. Biri işgal subayı, biri yerel hükümetin resmi görevlisi diğerleri hükümetin haklarında tutuklama kararı çıkardığı iki "Jön Türk" arasındaki bu karşılaşma, o günlerin siyasal ve pisikolojik durumunu ortaya koyması açısından oldukça dikkat çekiciydi. Bu görüşmenin ardından serbest kalarak bölgedeki milli mücadelenin örgütlemesi konusunda yoğun bir çaba içine giren Mahmut Esat Bey, "cidal cephesinin" yoksun olduğu "siyasi bilgi" eksikliğini tamamlayacak bir unsur oldu. "Hürriyet ve İtilafçıların sinsi sinsi uzattıkları zehirli dillerine" rağmen, hem bilgisi hem de silahıyla ulusal amaç doğrultusunda çalışmaya başladı[315]. Söke'de Ömer Ağa zade Hasan Bey başkanlığında kurulan Heyet-i Milliye, Kuvayı Milliye'yi de oluşturarak başına Giritli Cafer Ağa (Caferaki)'yı getirirken[316] Mahmut Esat Bey de Söke Heyet-i Milliyesine bağlı olarak bir başka milli kuvveti örgütledi[317] ve Söke'de Kız Mektebi denilen yerde oluşturulan "yer altı teşkilatı" nda Feride Hanım, Nurullah Bey ve Ahmet Bey ile birlikte "Çalıkuşu" parolasını kullanarak çalışmalarını yürüttü. Söke'de oluşturulan bu müfrezeler 21 Haziran 1919'dan itibaren Rum eşkıya ile eylemsel olarak savaşa başlayarak Türk halkının güvenliğini sağlamaya özen gösterdi[318].

1919 Temmuz ayı ortalarında Kuşadası'nda ki örgütlenmeyi de tamamlayan Mahmut Esat Bey, yüz yirmi kişilik bir milli müfreze oluşturdu[319]. Kuşadası'nda Heyeti Milliye başkanlığı görevini de üstlendi[320] ve Söke'yi de içine alan bu bölgede, gerektiğinde görev

---

[313] G. Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, s. 50.
[314] B. Çınar, "Türkiye İçin Dövüşen İtalyan Generali-3", **Milliyet**, 6 Ocak 1959.
[315] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c.II, s. 161.
[316] **Aynı**, s. 83; Aydınel, S. **a.g.e.**, s. 84.
[317] **Aynı**, s. 171; İ. Tekeli ve S. İlkin, **Ege'de....**, s. 167.
[318] S. Aydınel, **a.g.e.**, s. 84, 37 nd. (Aydınel, bu bilgiyi o günleri yaşayan ve bu gizli örgütün içinde yer alan Ahmet Kocaoğlu ile yapılan görüşmeye atıf yaparak veriyor).
[319] Rahmi Apak, **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, (Ankara: TTK, 1990), s. 109.
[320] İ. Tekeli ve S. İlkin, **Ege'de....**, s. 163

Ankara Üniversitesi
Kütüphanesi

yapabilecek olan bir müfreze daha topladı. Menderes nehrinin Güney sahilinde ise gözetleme bölgeleri oluşturuldu[321]. Bunun sonucunda düşman, Küçük ve Büyük Menderes vadilerinde iki tümenden fazla kuvvet bulundurmak, başlıca arazi kesimlerini sağlamlaştırmak ve tel örgülerle engellemek zorunda kaldı[322].

Bu arada, Yunanlılarla Türkler arasında bir sınır çizmek isteyen General Milne de 10 Ağustos 1919'da, Yunan orduları Başkumandanı Parakevopulos'a, General Hambury başkanlığında bir heyetin oluşturulduğunu bildiriyordu[323]. Kuvayı Milliyeciler arasındaki yaygın kanı, bu heyetin, "Yunanlılarla kan dökülmesine sebep olan âmilleri ve buna meydan vermeyecek tedbirleri tetkik etmek" ve "Aydın ve havalisini olsun Yunanlılara tahliye ettirecek kanaatleri toplamak" amacıyla oluşturulduğu ve işgal bölgesine gönderildiği yönündeydi. General Hambury'nin, bölgesinde keşif gezisine çıkacağı ve Kuvayı Milliye kumandanı ile görüşmek istediği haberini alan Albay Şefik Bey, Galip Hoca[324] ile birlikte, bu fırsattan yararlanarak bölgelerindeki haklı mücadelelerini generale anlatmak ve Yunanlıların bölgeyi boşaltmasını sağlamak için güvenilir kişilerden oluşacak bir heyet oluşturmaya karar verdi. 26 Ağustos'ta Galip Hoca'nın başkanlığında kurulan bu heyete Kuşadası Heyeti Milliyesi Başkanı Mahmut Esat Bey de davet edildi. Ancak, bölgedeki Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinin yaptıkları girişim sonucu, Albay Şefik Bey'in belirlediği heyetin generalle görüşmesi mümkün olmadı. Bunun üzerine Şefik Bey, Üçyol savaşından dönen Hacı Şükrü Bey'i Dalama'ya gönderdi. 27 Ağustos da Dalama'ya gelen general ile Nazilli'den gelen Hürriyet ve İtilaf taraftarı heyet arasında yapılan görüşmeler de, heyet adına konuşan kişinin "Bilâ-kayd ü şart İngiliz işgaline muvafakat ederiz" sözünü Hacı Şükrü Bey, defterine not etti[325].

Bu toplantının olduğu günlerde Anadolu içlerinde, Sivas'ta ulusal bir kongre toplama hazırlıkları son aşamasına gelmişti. 4-11 Eylül tarihleri arasında yapılan Sivas Kongresi, aldığı kararlar ve kurduğu örgütlerle, 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi ile ilk adımı atılan bir mücadelenin, yani vatanın parçalanma tehlikesini önlemekte Osmanlı Hükümetinin gösterdiği acizlik karşısında, ulusun kendi kaderini kendi eline almak uğraşısının zafere ulaşması demekti. Başarıya varmak için sağlam temeller atılmış, bütün hukuksal formüller tamamlanmıştı. Artık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, vatanın tümü adına konuşmak ve iş görmek yetkisine sahip ulusal, meşru bir kuruldu. Bu örgütün meydana

---

[321] **ATESE Arşivi**, İSH-2, KN: 37, GN: 158, BT: 13.10.1919; E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 92.
[322] **TİH**, c. II., K. I, s.187.
[323] Z. Sarıhan, **a.g.e.**, c. II, s. 39.
[324] Celâl Bayar.
[325] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. II, s. 208-209; C. Bayar, **a.g.e.**, c.VII, s. 2247-2252.

getirdiği Heyet-i Temsiliye de vatan ve milletin kaderi ile ilgili bütün işleri, ulusun çıkarlarına en uygun bir şekilde yürütmekle, başarıya ulaşabilmek için her önlemi almakla, gerektiğinde geçici bir hükümet olarak ortaya çıkıp yönetimi eline almak ve ulusal emellerin gerçekleşmesi için tüm ulusun maddî ve manevi güçlerini toparlayarak savaşmakla yükümlüydü[326].

Heyeti Temsiliye, Sivas Kongresi'nden sonra, kongrelerin tüzük ve bildirilerinden başka, Sivas Kongresi Tüzüğüne ek olarak, silahlı örgütler için gizli bir yönerge[327] düzenledi ve düşmanla çatışılan yerlerde bu yönergeye göre silahlı birliklerin kurulmasını istedi[328]. Yönerge ile "milli müfreze"lerin örgütlenmesi, kullanılması ve idarî, lojistik özellikleri saptandı[329]. Buna göre bağımsızlıklarını korumak uğrunda kurulan, örgütlenen ve her türlü karışma ve saldırıya karşı korunmuş olan Millî Müfrezeler, "devlet ve ulusun alınyazısında etken ve egemen olan ulusal iradeye bağlı ve onun hizmetinde olacaktı." Ulusal örgütlenmelerle ordu arasındaki bağlantıyı ise Heyeti Temsiliye koruyacaktı. Milli müfrezelerin iki türlü olarak örgütlenmesini öngören yönergeye göre; savaşmak, güvenliği ve dirliği sağlamak, sürdürmek, gerektiğinde de ordunun harekâtını kolaylaştırmak amacıyla gezici birlikler kurulacak; kasaba ve köyleri eşkıyanın saldırısından, Müslüman olmayan ögelerin ayaklanma ve baskınından korumak ve savunmak için de mahalle, köy ve bölgelerde durağan birlikler oluşturulacaktı. Gezici birlikler silah altında görev yapan erlerden başka bütün ulusun eli silah tutan gençlerinden oluşturulacak, tehlike anında yapılacak çağrı üzerine orduya katılacaktı. Birliklerin kurulması, buyruk, komuta ve yönetimi; askeri manga, takım ve bölükle özdeş olacak, birlikler yalnız kendi bölgelerinde değil, gerektiğinde komşu bölge birlikleriyle de işbirliği için öteki bölgelere geçeceklerdi. Bu görevler, yerel yönetim ve merkez kurullarının buyruğu ile olacaktı. İl merkez kurullarıyla Heyeti Temsiliye gerekli gördüğü bölgelerin birliklerini komşu bölgeye yönlendirerek birlikte hareket etmeye çağırabilecekti. Durağan birlikler, gezici birlikleri oluşturanların dışındakilerden kurulacak, kendilerince gerekli görülen köylerde, bucaklarda, kasabalarda, kasaba ve kentlerin mahallesinde savunma düzenlemeleri yaparak, Hıristiyanların toplu öldürmelerine, güvenliği bozacak amaçlarına, çetelerin saldırı ve cinayetlerine karşı önlemler alacaktı. Silah dağıtımı ve besin dağıtımı askeri yöntemlere göre yapılacaktı. Sağlık işlerinde önceden askerlikte ders görmüş olanlardan yararlanılacak, gereken silah ve sargı takımları ordudan istenecekti[330].

---

[326] Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, (Ankara: TTK, 1989), s.XI-XII.
[327] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Söylev-Belgeler**, c. III, (Ankara: TTK, 1989), s. 1653-1657.
[328] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Söylev**, c. I -1920, (Ankara: TTK, 1986), s. 373.
[329] S. Aydınel, **a.g.e.**, s. 308.
[330] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Söylev-Belgeler**, c. III, s. 1653-1657.

Milli müfrezeler Anadolu'daki ulusalcılar tarafından bu şekilde bir düzenlemeye tabi tutulurken, İzmir'in işgalinin ardından Harbiye Nezareti'ne, 18 Ekim 1919'da ise Konya'da 12. Kolorduya bağlanan 57 Fırka, bölgedeki askeri kuvvetleri; Demirci Mehmet Efe ise milli kuvvetleri temsil ediyordu[331]. Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 16 Kasım 'da 12. ve 14. Kolordulara; 23., 57. ve 61 inci Tümen Komutanlıklarına, ayrıca Refet Bey'e ve 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami'ye gönderdiği şifre ile Batı Anadolu'daki milli kuvvetlerin teşkilatlandırılmasını, gayri resmî olarak ordu birliklerince desteklenmelerini ve 23., 57. ve 61. Tümen komutanlıklarına bağlanmalarını bildirdi. Bunun üzerine milli kuvvetler bölük, tabur ve alay haline sokulmaya başlandı.[332]. 21 Aralık 1919'dan itibaren milli kıtalar da tıpkı nizamiye kıtaları gibi fırka kumandanlığına bağlandı ve kumanda karargahı Köşk mevkiinde tesis edildi. Buna göre 1920 yılı başında; Gediz nehrinden Küçük Menderes nehrine kadar karargahı Alaşehir olan Miralay Ömer Lütfü Bey kumandasındaki 23. Fırka cephesi bulunuyordu. Küçük Menderes nehrinden Büyük Menderes nehrine uzanan, batıya doğru Söke ve Kuşadası'nı da içine alarak, Küçük Menderes'in denize döküldüğü yere kadar olan bölgede ise 57. Fırka cephesi vardı. Her iki fırkanın kumandanları milli savaş itibariyle Miralay Refet Bey'in kumandasındaydı. "Nazilli mevki kumandanı Servet Bey" takma adını kullanan Refet Bey[333] de doğrudan doğruya Ankara'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bağlıydı "Askeri formül" itibariyle Konya'da 12. Kolordu kumandanlığına olan bağlılık da geçerliydi[334]. "Canlı cansız savaş gereksinimlerinin ülke içinden sağlanması ve ülkenin asayişi ve cepheden kaçışların takip işi" de Aydın havalisi Kuvayı Milliye Kumandanı adı altında Demirci Mehmet Efe'nin yetkisindeydi[335].

Ocak 1920'nin ilk günlerinde milli kıtalar doğrudan doğruya askeri fırka kumandanlığının emrine girdiği zaman, barış konferansı henüz bir karar vermemiş ve ne karar vereceği de belli olmamıştı. Türk kuvvetlerinin karşısında hiç durmadan yığınak yapan, tel örgülerle cephelerini güvenlik altına alan Yunanlıların, Anadolu'dan çıkmaya niyetleri olmadığı da anlaşılmıştı. Askeri gücü artırmak ve düşmanı hem gerilerden hem içerlerden yapılacak baskınlarla hırpalamak düşüncesinden hareket edilerek cephelerde yeni bir örgütlenmeye gidildi. Refet Bey'in 6 Şubat 1920 tarih ve 419 numaralı kararıyla gerek Küçük gerek Büyük Menderes havzalarında bulunan bütün Türk kuvvetleri "Menderesler Grubu" adını aldı. Menderesler Grubu kumandanlığını ise 57. Fırka kumandanı Miralay Şefik Bey

---

[331] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 8-9.
[332] **TİH**, c. II., K. II, s. 109-111.
[333] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 13.
[334] **Aynı**, s. 22-23.
[335] **Aynı**, s. 25.

üzerine aldı. Karargâh Nazilli'de kuruldu. Menderesler Grubu Cephesi ve kuvvetleri Şefik Bey'in 5 Şubat 1920 tarih ve 178 numaralı emri ile; Balyanbolu, Aydın, Koçarlı, Söke ve Kuşadası olmak üzere beş mıntıkaya bölündü.

Kuşadası sınırı, kaza sınırındaki cepheden denize kadar olan bölgeyi kapsıyordu. Güvenlik ve baskın müfrezelerinin bulunduğu[336] Kuşadası, 1920 yılı Şubat ayının başında "Umum İtalyan Kıtaatı Kumandanlığı"nın da merkezi olmuştu[337].

Batı Anadolu'da Kuvayı Milliye'yi örgütleme çalışmaları sürerken Yunan kuvvetleri cephelerini genişletme, İtalyan kuvvetleri ise Yunanlıların ilerlemesini durdurma çabaları içine girmişti. Yunanlıların Aydın cephesinden Kuşadası'na ve Söke'ye gelmek ve bu suretle orasını da işgal etmek düşüncesinde olduklarını anlayan İtalyanlar, bu hakerâtı sonuçsuz bırakmak için Söke'ye beş yüz kadar asker gönderdi[338]. Ayrıca, Kuşadası'na biri mirliva, biri ferik rütbesinde iki İtalyan generali geldi ve bunlardan biri Söke'ye giderek burada karargâhını kurdu[339].

İngilizler ise propaganda faaliyetlerine hız vererek miralay rütbesinde ordu rahibi İmling'i Çine'ye gönderdi. İmling; Çine, Nazilli ve Denizli'de yaptığı görüşmelerde, İngilizlerle Fransızların, Aydın'ı işgal etmesi durumunda halkın yurtlarına dönüp dönmeyecekleri hakkında sorgulamalar yaptı ve Yunanlıların Aydın'dan çekileceğini söyledi[340].

Yunanlılarla İtalyanların Türk toprakları üzerindeki çıkar çatışmalarına karşı, yurtlarını savunmak için yeniden örgütlenen Kuvayı Milliye içinde Menderesler Grubu kumandanlığına getirilen Miralay Şefik Bey, iş başına geçtiğinden kendisine bağlı bulunan sivil ve askeri komutanları, bu arada Kuşadası müfreze kumandanı Mahmut Esat Bey'i de haberdar etti. Mahmut Esat Bey de "dirayet ve fedakârlığından" dolayı Şefik Bey'i kutlayarak "vatanı ve iki bin yıllık Türk tarihinin namusunu kurtarmak için kılıç çektiğimiz gün biz hepimiz sizin arkanızda(yız)" diyerek emirlerine bağlı olduklarını bildirdi (14.01.1920)[341].

Sivas Kongresi'nin ardından yayınlanan ek tüzüğe uygun olarak, Kuşadası bölgesinde biri daimi, diğeri nizamiye bölüğü gibi muntazam donatılmış bir askeri kıta, diğeri de İsviçre

---

[336] **Aynı**, s. 26-.27.
[337] **ATESE Arşivi**, İSH-7, KN: 329, GN: 103, BT: 03.02.1920; İSH-7, KN: 329, GN: 136, BT: 05.02.1920.
[338] **ATESE Arşivi**, İSH-3, KN: 104, GN: 27, BN: 36-2, BT: 07.12.1919.
[339] **ATESE Arşivi**, İSH-2, KN: 52, GN: 97, BT: 30.12.1919; İSH-6, KN: 296, GN: 4BT: 30.12.1919.
[340] **ATESE Arşivi**, İSH-7, KN: 326, GN: 21, BN: 27-1/2/3, BT: 05.11.1919; İSH-4, KN: 111, GN: 27, BN: 27-3, BT:13.01.1920. İmling'in bölgede yaptığı bu sorgulamalar İtalyanlar tarafından hoş karşılanmamıştır. "Teşekkür ederim ki ahali yüz vermemiştir" diyen İtalyan bölük kumandanına göre İngiliz miralayı, "İtalyanları istememek ve yerine İngilizleri istemek için ahalii mahalliyeyi kandırmak -propaganda- için" gelmiştir.
[341] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 115, BN: 115-1, BT: 14.01.1920.

usulünce görev verildiğinde silah başı yapabilecek bir kıta oluşturan[342] Mahmut Esat Bey, Şefik Bey'in verdiği emirler doğrultusunda baskınlar yapmaya yöneldi. Kendisine ait olan Arvalya Çiftliği sırtlarında açılan bir hatta, iki gün süren bir baskın yaşandı. İki yüz metreden gerçekleştirilen bu çarpışmada, düşman yedi ölü bıraktı ve şiddetli şarapnel ateşinden dolayı ölülerini bile alamadı. Aziziye önünde bulunan mücahitlerine de saldırı emri veren, Naibli sırtlarında bulunan mücahitlerinin ise Gümüş Dağı'nda bulunanlarla birleşmesini isteyen Mahmut Esat'ın, çatışmaları sürdürebilmesi için cephaneye gereksinimi vardı. Bu nedenle Şefik Bey'e yazdığı mektupla bir sandık Osmanlı ve beş sandık Alman cephanesinin ivedilikle kendisine gönderilmesini rica etti[343].

12 Ocak 1920'de Aziziye ve Burgaz önündeki düşmana saldıran Mahmut Esat Bey'in mücahitleri aralıklarla dört gün savaştı. On metre mesafeden yapılan ve Yunanlıların top ateşi ile karşılık verdiği ilk çarpışmada, Mahmut Esat Bey'in müfrezesi kayıp vermezken, düşman iki ölü bıraktı. Dördüncü günün sonunda makineli tüfek kullanan Mahmut Esat Bey'in müfrezesi düşmanı kaçırmayı başarmış, 14 Ocak Cumartesi günü Naibli sırtlarını işgal eden mücahitleri ile Gümüş dağındaki mücahitleri ise Balatçık civarında düşmanla iki saat süren bir çatışma yaşamıştı[344].

Mahmut Esat, "Gavurları ezmek" için her türlü önlemi alırken mücahitleri, Ocak ayı boyunca baskınlara devam etmiş, Naibli sırtlarından, Küçük Menderes'e kadar haftada iki, bazen üç defa düşmanla çatışmalar yapmıştır. 27-28 Ocak tarihlerinde Naibli sırtlarını kuşatan bu mücahitler, Balatçık'ın 500 metre batısında "düşmanla" elli metreden savaşmıştır. İtalyanlar tarafından verilen bilgiye göre, bu çatışmada "düşman" yedi ölü ve çeşitli yaralı verirken, Mahmut Esat Bey'in müfrezesinde bir yaralı vardır. İki gün ara verilen çatışmalar yeniden başladığında ise "düşman" mitralyöz ve tüfenk ateşi ile karşılık vermiştir[345].

Mücahitleri ile birlikte girdiği tüm çatışmaları 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'e yazdığı mektuplarla rapor eden Mahmut Esat Bey, Şefik Bey'in kendisine gönderdiği övgü dolu mektuplardan sevinç duymakta[346] hakkında yapılan "teveccühlere" nasıl teşekkür edeceğini bilememektedir. Mahmut Esat Bey, "Zavallı vatana naçiz bir hidmetde bulunabilmek emeliyle" attığı birkaç kurşunun ve arkasına taktığı birkaç Türk gencinin Şefik Bey tarafından fazla önemsendiği düşüncesindedir. Bu ona vatanperverlik unvanını kolay kazandırmış olacaktır. Zira, "atalarının şerefini korumak için ölüme hazırlanmış Türk

---

[342] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III, s. 55; S. Aydınel, **a.g.e.**, s. 294.
[343] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 115, BN: 115-1, BT: 14.01.1920.
[344] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 117, BN: 117-1, BT: 22.01.1920.
[345] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 126, BN: 126-1, BT: 25.02.1920.
[346] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 117, BN: 117-1, BT: 22.01.1920.

gençliğini" ağır bir görev beklemektedir ve "harikalar göstermedikçe Türk illerini kurtarmak imkânı yoktur." Mahmut Esat Bey, ümitsiz değildir. Aslında, hayatında hiçbir zaman hatta en tehlikeli zamanlarda bile ümitsizliğe düşmemiştir. "Vatanın kurtulacağına asla şüphe kabul etmeyen bir îmânı" vardır. Şefik Bey'e yazdığı mektupta da başarıya olan inancını ifade eder; "vesâitsizliğe rağmen Türk sarıklarını cesim ordular halinde ilk defa Viyana önlerinde bulunduran, Türk donanmasını karadan yürüterek İstanbul'un surlarını çeviren kahraman ecdâdımızın ahfâdı isek biz bugünkü müşkülâtı kafamızla kanımızla iktihâm edeceğiz" der. İçinde bulundukları durum, büyük Osmanlı'nın kurduğu saltanatın ilk geçirdiği fırtına da değildir. "Timurlenk felaketin(i), İngilizlerin İstanbul boğazlarını zorlamalarını, Mısırlı İbrahim Paşa'nın Nizip'e kadar gelmesini, Rumların Ayastefanos'a dayanmalarını ve Celâli eşkiyası felaketlerini" hatırlatan Mahmut Esat Bey, bunların "Türk'ün mahremi" önünde yıkıldığına ve içinde bulundukları koşulların o dönemlere kıyasla daha uygun olduğuna dikkati çeker. "Viyana Kongresi önünde Fransa'yı kurtaran esbab ve vesâik bugün Paris Konferansı önünde daha fazlasıyla Türkler için mevcuddur" diyen Mahmut Esat Bey için tek koşul "iş başında adam gibi adamların bulunması(dır)". Bu doğrultuda görev yapacağını düşündüğü Ali Rıza Paşa kabinesinin vatanperverliğine de güvenmektedir[347].

Mahmut Esat Bey, silahlı mücadelesinde inandığı değerleri mitinglerle de destekler. 21 Ocak'ta Kuşadası'nda düzenlenen mitinge, Müslüman olan ve olmayan tüm kaza halkının katılmasını sağlar[348]. Yine onun çabaları ile Kuşadası halkının, kadınlar da dahil olmak üzere düzenlediği bir başka mitinge katılan İngiliz Papaz İmling, mitingde Yunan işgalini protesto eder[349].

Başta Mahmut Esat Bey olmak üzere Batı Anadolu'daki Kuvayı Milliyecilerin çabaları; yaptıkları baskınlar, düşmana verdirdikleri kayıplar, Müttefik devletlerin uzun süreden beri İstanbul Hükümetine yaptıkları baskının şiddetini artırmıştı. Mütareke hükümlerine uyulmayarak asker toplandığını belirleyen Müttefiklerin bu baskıları sonuçsuz kalmadı ve Harbiye Nezareti 12. Kolordu Komutanlığı aracılığıyla, bölgedeki askerî makamları, orduya bağlı kişilerin hiçbir şekilde Kuvayı Milliye'ye asker toplamaması konusunda uyardı[350]. Bu emrin askine bir hareketi "zararlı" bulan Albay Şefik Bey, Söke'ye[351] Yüzbaşı Faik Bey'i, mıntıka kumandanı olarak atadı. Söke'de yaptığı örgütlenmelerde İstanbul Hükümeti'nin emirlerini dikkate alan Faik Bey, bölgedeki

---

[347] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 126, BN: 126-1, BT: 25.02.1920.
[348] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 117, BN: 117-1, BT: 22.01.1920.
[349] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 126, BN: 126-1, BT: 25.02.1920.
[350] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 29-30.
[351] **Aynı**, s. 54.

çalışmaları ile ilgili olarak Şefik Bey'i bilgilendirirken, Saracoğlu Şükrü ve Mahmut Esat Bey'in takındıkları tavırdan dolayı de serzenişte bulundu. Mahmut Esat Bey'in, Şubat ayı başında beş-on günlüğüne Rodos'a gittiği bir sırada[352], 8 Şubat 1920'de yazdığı mektupta Saracoğlu Şükrü Bey'in İstanbul'a gitmesi nedeniyle[353] "ora ahvalinin salim bir mecraya girmesine intizar olunur" diyen Faik Bey, Kuşadası kazasında yaşı gelenlerin bir türlü askere alınamadığından yakındı. Faik Bey, teşkilatın Kuşadası kasabasında oluşturulmasında ısrar eden Mahmut Esat Bey'e, siyasî sakıncalarından dolayı bu şekilde bir hareketin olanaksızlığını anlatmış, buna rağmen Mahmut Esat Bey, "jandarma" adı verilerek oluşturulmasında ısrarcı olmuştu. Bununla birlikte, cephe kumandanlığı başka türlü bir emir verdiği taktirde razı olacağını bildiren Mahmut Esat Bey'e, hükümetin arzusunun da bu yönde olduğunu söyleyerek düşüncesinde ısrarcı olmuştu. Faik Bey, "güya İtalyanlardan mitralyöz alacakmış" diyerek Mahmut Esat Bey'in Rodos'a gittiğini de Cephe kumandanlığına bildirdi.

Faik Bey'in ikinci şikayeti; Domatce'de meydana gelen bir olayla ilgilidir. Buradaki Hıristiyan hırsızlar Müslümanlardan bir miktar hayvan çalıp Hükümet bunların yakalanmasını isteyince Domatce müfreze kumandanı da Söke ve Kuşadası'ndan yardım istemiştir. Bu isteğe jandarmanın karışık olarak sevkindeki sakıncayı ileri sürerek olumsuz yanıt veren Faik Bey, Mahmut Esat Bey'in yanıtının da olumsuz olmasını sağlamaya çalışmış, ancak O, başlarında subay bulunmadığı için bir sakıncası olmadığını belirterek gereksinim duyulan yardımı ulaştırmıştır. Bu karar sonucunda, Domatce dağlarına kadar devam eden izleme harekatı sırasında öldürülen yirmi iki Hıristiyan'ın cesetlerinin "kaybedilmiş" olduğunu, ancak dört-beş tanesi Domatce-Söke arasında öldürüldüğü için cesetlerinin görüldüğünü, bu nedenle şikayetler olduğunu Şefik Bey'e bildirerek Mahmut Esat Bey'den şikayetçi olan Faik Bey, bu durumun içerde ve dışarıda kötü bir etki yapmaması için sorunu ört-bas edecek bir rapor düzenledikleri bilgisini de mektubuna iliştirmiştir. [354].

Faik Bey'in Mahmut Esat Bey'e yönelik bu yakınmaları, yeniden örgütlenmeye başlanan bölgede Söke'nin Kuşadası'na mı, yoksa Kuşadası'nın Söke'ye mi bağlanacağı noktasındaki belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Faik Bey, Kuşadası müfrezesinin Söke'ye bağlanmasını istemektedir. Zira, kendisine bağlı olan askerî müfreze yetmiş kişiye ulaşmıştır ve oldukça düzenlidir. Bağarası'ndan gelecek yeni erlerle birlikte Kuşadası da kendilerine katıldığı takdirde oldukça güçlü bir müfreze oluşturulmuş olacaktır.

---

[352] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1, BT: 19.02.1920.
[353] Şükrü Bey, Mebusan Meclisine katılmak üzere İstanbul'a gitmişti.
[354] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 120, BN: 120-1, BT: 01.03.1920.

Faik Bey, Cephe kumandanlığı tarafından, hattın tahribi ile görevlendirilen Hıfzı Efendi'nin, yanındakilerle birlikte Söke'ye geldikten bir gün sonra Kuşadası'na geçerek orada yerleştiğini ve henüz herhangi bir girişimde bulunmadığını da 8 Şubat tarihli mektubuyla cephe kumandanlığına rapor edince[355], Mahmut Esat Bey de 19 Şubat'ta yazdığı bir mektupla İstihkâm subayı Hıfzı Bey'in on beş günden beri kendi cephelerinde bulunduğunu ve yaptığı çalışmaları Miralay Şefik Bey'e açıklamak zorunda kalmıştır. Amacı, Hıfzı Bey'in görevinde tembellik yapmadığını ve her hangi bir gecikmenin söz konusu olmadığını açıklamaktır. Zira, Mahmut Esat Bey Rodos'a gitmeden önce Hıfzı Bey'i mücahitleri ile tanıştırmış ve yokluğunda, Yunanlıların büyük önem verdikleri için tel örgü içine aldıkları sınırlarını gözetlemesini öğütleyerek, dönüşünde birlikte saldıracaklarını söylemiştir. Hıfzı Bey de Faik Bey aracılığıyla cepheden aldığı emir gereğince Faruk Bey[356] kumandasındaki kırk kişilik Kuşadası mücahitleriyle Balatçık ile Aziziye arasında bulunan bir köprüyü havaya uçurmuştur. Hattın kesilmesi nedeniyle, Aydın'dan gelen tren Ayasuluğ'a[357] ulaşamamış ve Kuşadası'nda bulunan jandarma binbaşısı Karosin İzmir'e dönememiştir.

Mahmut Esat Bey, istihkâm subayı sıfatıyla görevini büyük bir fedakarlık ve cesaretle yerine getirdiğini belirttiği Hıfzı Bey'in, kendisi Rodos'ta iken, Söke mıntıkasında da bir köprüyü havaya uçurmasına izin verilmesini istediğini, ancak Faik Bey'in, örneği Hıfzı Bey'de olan telgrafla "şimdilik benim mıntıkamda yapılması mümkün değildir" şeklinde yanıtladığını belirtmektedir[358].

Kuşadası'na geldiği zaman hazır bir cephe bulamayan Mahmut Esat Bey, bu cepheyi düzene koymak için büyük uğraş vermiştir. "Bu nazik mevkide yokdan (bir cephe) yaptık" diyen Mahmut Esat Bey'in emrinde, Şubat 1929 ortalarında dört yüz ile beş yüz arasında mücahit arkadaşı vardır. Silah verildiği takdirde bu sayıyı bin kişiye de çıkarabilecektir. Kendisine bağlı olan kuvvetler iki kısımdır. Bunlardan birisine "Akıncı" adını vermiştir. İkincisi ise düzenli bir kuvvet olan milis jandarmalardır. İtalyanların bunları jandarma zannederek terhis etmediğini belirten Mahmut Esat Bey, bölgesindeki "Rumların başı(nın) son derece ezik" olduğunu ve onları her zaman "ezebileceğini" söylemektedir. Zira kısa bir süre önce hırsızlık için gelen "eşkıya tepelenmiş", "asiliği" ile ünlü olan Domatce Köyü'ne girilerek "Türk satveti" gösterilmiştir. Çine ile Söke arasında uzatılacak telgraf hattı için de gerekli olan aletler Söke Kuvayı Milliyesi'ne gönderilmiştir. Ayrıca her köyde, Kuvayı Milliye heyetlerinin küçük bir modeli olan ve hareket günlerinde "ahz-ı asker" şubesinin

---

[355] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 120, BN: 120-1, BT: 01.03.1920.
[356] Mahmut Esat Bey'in kardeşidir.
[357] Selçuk.
[358] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-2, BT: 19.02.1920.

görevini yapan "koca baş" meclisi oluşturulmuştur. Bu meclis bir günlük beslenmeyi de sağlamaktadır. Kuvayı Milliye'ye bağlı olarak oluşturulan "Muhacirin Şubesi" ise bin sekiz yüz göçmenin beslenmesini sağlayabilecek güçtedir. Aynı günlerde Selçuk eserlerinden olan bir kale kapısı üzerinde Türk Ocağı inşaatına da başlanmıştır. Türk çocuklarının bu Ocak'ta "cihangir ruhu" büyütmelerini dileyen[359] Mahmut Esat Bey'in üzüldüğü tek şey, hazır bulunduğu on baskından birinde şehit mevkiine ulaşarak, "büyük harpte büyük şerefle can veren Türk kardeşler kafilesine" girememektir[360]. Sekiz ay süren bu çabaları sonunda çok yorulmuştur[361]. Bu nedenle Avrupa'ya giderek "vatana başka suretle çalışmak ve biraz dinlenmek" istemektedir. Miralay Şefik Bey'e "vatanımın selametini bütün mücahid kuvvetlerinin bir kumandana merbut olarak harbetmesinde gördüğüm içindür ki ayrılırken vatanları için ölmeye hazır ve emirlerine amade" beş yüz kişi bırakıyorum diyen Mahmut Esat Bey, yerine de binbaşı Nazım Bey'in görevlendirilmesini ister[362]. "Buraları aynı zamanda siyaseden mahsusdur. Her kumandan burada muvaffak olamaz. Çünkü işgal tahtında bulunuyoruz" diyen Mahmut Esat Bey, beş yüz kişilik bir kuvvetin az çok korku verebileceğini, ancak bunun gösterilebilmesi için başında siyasetten anlayan bir askerin olması gerektiği düşüncesindedir. Yabancılarla sürekli ilişkinin ve nazik bir durumun bulunduğu bölgenin hakkından ise ancak Nazım Bey gelebilecektir[363]. Yerine Nazım Bey'in atanmaması durumunda "emeklerine çok ağlayacağını" belirten Mahmut Esat Bey'e göre "zavallı memleketin ufuklarında ümid güneşleri parlamaya başla(mıştır)". O güneşlerin tamamen ortaya çıkması ise "Miralay Şefik Bey'in elinde parlayan Türk milletinin kılıcı ile zekâsına" emanet edilmiştir[364].

Miralay Şefik Bey'den aldığı bir mektup üzerine Avrupa'ya gitmekten vazgeçen Mahmut Esat Bey, örgütlenme hareketlerine hız verir. Askere alma yaşı gelenleri milis jandarma adı altında silah altına almayı sürdürür. Öyle ki yerli Rumların ya da Yunanlıların yapacağı bir saldırıyı anında karşılayabilecek durumdadır. Herhangi bir saldırıya karşı ellerinde bulunan top temizlenmektedir ve yeterince cephanesi de vardır. Ancak, bir nizamiye subayına gereksinimleri olduğunu belirten ve "bu pek nazik mevkide" görevlendirilecek subayın "Jandarma zabit" adını taşımasını isteyen Mahmut Esat Bey, gönderilecek subayın beslenmesini ve maaşını da karşılayabileceğine dikkati çeker.

---

[359] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-2, BT: 19.02.1920.
[360] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1, BT: 19.02.1920.
[361] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-2, BT: 19.02.1920.
[362] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1, BT: 19.02.1920.
[363] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-2, BT: 19.02.1920.
[364] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1, BT: 19.02.1920.

Kuşadası'nın müstakil bir mıntıka haline getirildiğini Şefik Bey'den öğrenen Mahmut Esat Bey; sınırları dışında kalan, ancak askeri teşkilat açısından Kuşadası'na bağlı olan Naibli ve Gümüş'ün de kendilerine bağlı kalması gerektiğini belirtir. Çünkü, Söke'ye bağlı olmayan bu yerler, Kuşadası ahz-ı asker şubesine bağlıdır. Yunanlıların İzmir'i işgallerinde buraları Kuşadası silahlandırmış, örgütlenmesini Kuşadası yapmıştır. Aydın ile bağlantısı kesildiği için, mülki idare açısından da Kuşadası'na bağlanması gerekmektedir[365].

Mahmut Esat Bey'in, Kuşadası'ndaki örgütlenmeye hız verdiği bu dönemde kendisine bağlı olan akıncıları da 21 Şubat 1920'de, Naibli sırtlarını işgal eden Yunanlılarla Balatçık'ta çatışmaktadır. Bu çatışmada Yunan kuvvetlerine mensup "ünlü" Yorgaki (Seyid Yakup) öldürülmüştür. Akıncılarını bu "başarılarından" dolayı kırk lira ile ödüllendiren Mahmut Esat Bey, Albay Şefik Bey'den de sonucun Demirci Mehmet Efe'ye bildirilmesini ister[366]. Yunanlılarla giriştikleri bu çatışmalarda cephaneye büyük miktarda gereksinim duyan Mahmut Esat Bey, Şefik Bey'e yazdığı bir mektupla, istediği cephanenin ivedilikle gönderilmesini, ayrıca yeni oluşturulan kuvvetleri daha hızlı bir şekilde silah altına alabilmek için de bir miktar, hiç olmazsa yirmi adet tüfenk gönderilmesini rica eder[367].

26 Şubat'ta yerine kardeşi Faruk'u bırakarak birkaç günlüğüne Rodos'a gidip[368] gelen Mahmut Esat Bey, Şefik Bey ile yaptığı tüm yazışmalarda Kuşadası'nın "nazik bir mevki" olduğuna dikkati çekmiştir. Gerçekten de bu bölge Yunan adalarına yakınlığı dolayısı ile önemli bir mevkidir. İşgal hareketleri bölge halkının "maneviyatının" kırılmasına neden olmuş, halkın, Yunanlıların nizamiye kuvveti olarak ileri sürdükleri başı bozuk çetelerin yaptıkları zulümlere karşı korunamaması umutsuzluk yaratmıştır. Bu çetelere karşı 57. Tümen komutanının aldığı önlemler Söke havalisinde olumlu sonuçlar vermişse de kuvvetin azlığı ve firarların çokluğu karşısında çete hareketlerinin önüne geçilememiş[369], yerli Rumların bölgedeki kışkırtıcı tutumları da buna eklenince durum iyice kötüleşmiştir. Özellikle Söke ve dolaylarındaki Rumlar, Yunan adalarıyla sıkı bir ilişki içindedir[370]. Adalardan Kuşadası'na gelen Rumlar Yunan işgal bölgelerine rahatlıkla ulaşıp bilgi aktarabilmekte, ayrıca yerli Rumlarla ilişkiye de geçerek dağıttıkları broşürlerle bölgedeki Türkleri kışkırtabilmektedir. Rumlar, adalardan getirdikleri yiyecek ve hayvanları da Kuşadası üzerinden Yunan işgal

---

[365] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 130, BN: 130-1, BT: 02.03.1920.
[366] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 130, BN: 130-2, BT: 02.03.1920.
[367] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 130, BN: 130-2, BT: 02.03.1920. Mahmut Esat Bey'in mektubunun ilgili maddesinin üzerine "23.02. 36'da yola çıkarıldı" kaydı düşülmüştür.
[368] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 126, BN: 126-1, BT: 25.02.1920; İSH-8, KN: 439, GN: 120, BN: 120-1, BT: 01.03.1920.
[369] **ATESE Arşivi**, İSH. 2, KN: 37, GN: 88, BT: 23.05.1919.
[370] Nurdoğan Taçalan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin**, (İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998), s. 121-122.

bölgelerine geçirebilmektedir[371]. Mahmut Esat Bey Kuşadası'nda bu tür çalışmalar yapan yerli ve adalı Rumlara ve onlara yardım eden Türklere karşı savaş açmış, sahil köylerinde bulunan mücahitleri ile Yunan kaçakçılarının ve Yunan işgalcilerinin Türk sahillerine çıkmasını engellemeye çalışmıştır. Askerlerinin başında iç bölgelerdeki düşmanla çarpışmaya gittiğinde ise sahili korumak üzere bir müfreze bırakmıştır[372]. Özellikle sığır kaçakçılığının önüne geçmek için kendisini "çok yoracak" bir mücadele içine giren Mahmut Esat Bey, 1920 yılının Şubat ayı sonlarında Kuşadası'na getirilen yetmiş küsür sığırın İngiliz subaylarının koruyuculuğu altında İzmir'e sevk edileceğini haber alınca, "Kuvayi Milliyeyi zor durumda bırakmamak için" bu sığırları birkaç kişi ile "kaldırtmış" ve sahiplerini ortaya çıkarmıştır. Bunlar, kaçakçılıkla uğraşan Giritli Türklerdir. Mahmut Esat Bey, sığır kaçakçılığı etmeyeceklerine, sığırları köylerine götüreceklerine ve bir daha Kuşadası mıntıkasından geçmemek üzere sığır satmayacaklarına dair kendilerinden söz alarak bunları serbest bırakmıştır[373]. Cephe kumandanlığı, sığır kaçakçılarını kurşuna dizmek yetkisini kendilerine verdiği halde hiçbir Türk kurşuna dizilmemiş, ancak Yunan kaçakçılar "tepelenmiştir". Mahmut Esat Bey, kaçakçılığı çok tehlikeli bulmaktadır. Zira Yunanlılar bu yolla sahillerle ilişkiye geçmekte ve "eşkıya" çıkarabilmektedir. İkinci olarak yerli Rumlarla ilişkiyi de bu yolla kurmaktadır. Yunanlıların besin durumlarının bozuk olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat Bey, kendileri erzak ve hayvan sevk etmedikçe durumlarının daha da kötüleşeceği, bunun ise ihtilâle zemin hazırlayacağı düşüncesindedir. Zira "açlık her ihtilâli yaratabilecek bir kudrettir." Kaçakçılığın ahlâki ve hissi yönü ise "Türk'ün tarihini, varlığını çekemeyen düşmana yiyecek vermemektir. Son olarak, vatanın kurtuluş şartlarından biri de, düşmanla kesin olarak her türlü ilişkinin kesilmesidir. İşte tüm bu nedenlerden dolayı kaçakçılığın üzerine gidilmiş ve tamamen önüne geçilmiştir. Mahmut Esat Bey, bu başarıda pek çok kimsenin "zimmed-i hak" olduğunu da Tümen kumandanlığına yazmıştır[374].

Mahmut Esat Bey, bölgesi dışında kalan işgalci ve yerli Rumların Türklere yaptıkları eziyetler karşısında da sessiz kalmamıştır. Çeşme'den kendisine gönderilen bir mektuptan, buradaki Yunanlıların dört yüz Türk'ü evsiz ve yurtsuz bıraktıklarını, işkence yaptıklarını, öldürdüklerini ve tecavüz ettiklerini öğrenen Mahmut Esat Bey, bu mektubu İtalyan generaline vererek, Rumların eylemlerini protesto etmiş[375], "Yunanlılar Türklere zulüm etmekte devam ederlerse hukuk-ı düvel kavâidi umumiyesine tevfikan" karşılık vereceğini

---

[371] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 130, BN: 130-1, BT: 02.03.1920.
[372] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 115, BN: 115-1, BT: 14.01.1920.
[373] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 130, BN: 130-1, BT: 02.03.1920.
[374] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 130, BN: 130-2, BT: 02.03.1920.
[375] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1, BT: 19.02.1920.

bildirmiştir. İtalyan generalinden, yaptığı protestonun bir örneğinin Rodos'ta bulunan İtalyan karargâhına, bir örneğinin de Yunan kumandanlığına ulaştırılmasını isteyen Mahmut Esat Bey, Albay Şefik Bey'i de olaydan haberdar ederek, Rumların yaptıkları insanlık dışı eylemlerin basın yoluyla kamuoyuna duyurulmasını rica etmiştir[376]. Şefik Bey'e sunduğu bir başka mektupta ise, "Kuşadası ve Havalisi Mücahitleri Nizamnamesi"[377] adıyla bir nizamname hazırladığını, Rumlara bölgesinde göz açtırmayacağını, eğer "Kuşadası Yunanlılara verilir ise" Kuşadası'nı yakacağını da bildirmiştir[378].

İstanbul'un işgali ile birlikte, Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Mart 1920 tarihli telgrafı ile, Anadolu'daki mülki ve askeri birimlerin Ankara'daki Heyeti Temsiliye'ye bağlanmasının ardından, Mahmut Esat Bey'in bağlı olduğu "Menderesler Grubu" adını taşıyan mıntıka, 19 Mart 1920'de "İzmir Cenup Cephesi" adını almış[379], Mahmut Esat da bu cepheye bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 18 Nisan'da Mahmut Esat'a bağlı olan seyyar müfrezeler Kuşadası'nın güneyinde Yunanlılarla çatışmaya girmiş, bu çatışma, yeni toplanan Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bildirilmiştir[380].

Mahmut Esat, Kuşadası bölgesini işgal etmiş olan İtalyanlarla "Türk hukuk ve şerefini muhafaza şartile" yakın ilişkiler kurmuştur[381]. Onlardan elde ettiği bilgileri fırka kumandanlığına ulaştırdığı gibi[382], çeşitli zamanlarda İtalyanlardan elde ettiği atmış altı kilo vazelin[383], dört bin battaniye ile bin kadar çadırı da 57. Tümen'e göndermiş[384], ayrıca, İtalyanlar tarafından kendisine teslim edilecek olan bin beş yüz battaniye ile üç yüz çadırı da develerle Şefik Bey'e göndereceğini bildirmiştir[385].

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne Kuşadası bölgesinden milletvekili seçilen Mahmut Esat Bey'in siyasal kimliğini dikkate alan İtalya, Büyük Millet Meclisi'ne

---

[376] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 126, BN: 126-1, BT: 25.02.1920.
[377] Belgede verilen tarihler tarandığı halde ATESE Arşivi'nde bu nizamnameye rastlanılmamıştır.
[378] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1, BT: 19.02.1920.
[379] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 33-34; R. Apak, **a.g.e.**, s.181; **TİH**, c. II, K. II, s. 111.
[380] **ATESE Arşivi**, İSH-12, KN: 838, GN: 1, BN: 1-6, BT: 24.04.1920.
[381] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 55.
[382] **Aynı**, s. 136. Örneğin; 57. Fırkaya kumandanlığına sunduğu 4 Nisan 1920 tarihli raporunda, İngilizlerin, ortak askeri harekat yapmayı teklif ettiğini, ancak bunun İtalya ve Fransa tarafından kabul edilmediğini bildirdi
[383] Mütareke hükümleri gereğince top kamaları ellerinde alınan Kuvayı Milliyeciler, bölgelerinde bulunan demircilere top kaması döktürmüşler, ancak bu kamalar şişme yapmıştır. Vazelin, bu kamaların şişmesini önlemek amacı ile kullanılmıştır. Bkz. E. B. Şapolyo, **a.g.e.**, s. 89.
[384] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 117, BN: 117-1, BT: 22.01.1920
[385] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1, BT: 19.02.1920. Şubat ayı sonlarında 57. Tümen Kumandanlığına ulaştırılan bu malzemelerin yanında, bir iki güne kadar da beş develik mühimmat gönderileceği haber verilmiştir. Bkz. **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 130, BN: 130-1, BT: 02.03.1920. Mahmut Esat'a göre; "Milliciler ne derse İtalyanlar yapıyordu".Çok miktarda tüfek, cephane, süngü, asker elbisesi, battaniye, yiyecek gibi şeyleri gayet küçük paralar karşılığında bol bol veriyorlardı. Hatta bir keresinde kamalarını aldıkları on buçukluk toplarını, "daneleriyle" birlikte Mahmut Esat'a geri vermişler ve bununla Yunanlılar topa tutulmuştu. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali II**, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003), s. 297.

yapacağı önerileri Mahmut Esat Bey aracılığı ile yapmayı tasarlamıştır. Nitekim, 6 Mayıs 1920'de bir İtalyan generali ile birlikte Rodos'tan Kuşadası'na gelen Kont Senni ile müfreze kumandanı Mahmut Esat ve İzmir Mebusu Şükrü Bey arasında bir görüşme yapılmıştır. İtalyanların TBMM'ni tanıma noktasında olduğunu göstermesi açısından oldukça önemli olan bu görüşmede General ile Kont Senni Türklere yardım sözü vererek, hiç zaman yitirmeden Kuşadası ile Rodos ve Rodos ile İtalya arasında postalarını işleteceklerini, İtalya'dan silah ve cephane getirilmesini kolaylaştıracak olan bu girişimin, Yunanlılara karşı çok etkili olacağını söylemişlerdir. Barış esaslarının, aşağı yukarı gazetelerde ilân edildiği şekilde olacağını zanneden general ile Kont Senni, bu konuda millicilerin ne düşündüklerini Mahmut Esat ve Şükrü beylerden öğrenmek istemiş ve İtalya'nın, Ankara'dan gelecek herhangi bir öneriyi barış konferansına bildirmek konusunda büyük memnunlukla aracılık edebileceğine dikkati çekmişlerdir. Fransa'nın, Venizelos'un sözlerine güvendiği için Yunanlıları savunduğunu belirten İtalyan general, eğer milliciler "makul ve şuurlu" öneriler ile gerçeği "efkâr-ı umumiye önünde canlandırabilirse" Fransa'nın Türklere eğiliminin artacağını, Türklerin İsviçre ve Paris'te yapacağı güçlü bir propagandanın da aynı düzeyde etkili olabileceğini savunmuştur. Mahmut Esat ve Şükrü beyler, bu yönde herhangi bir çalışmaları olmadığını ve dileklerinin Ankara ile Nazilli'deki 57. Tümen Kumandanlığına iletileceğini İtalyan heyetine bildirirken -kişisel olmak üzere- barış konusundaki düşüncelerini açıklamayı da ihmal etmemişler ve İzmir mıntıkası denilen yerlerde Yunan askeri bulunmasına izin veren hiçbir barışın milliyetçiler tarafından kabul edilmeyeceğine dikkati çekmişlerdir. Zira, gazeteler İzmir'de iki veya beş yıl sonunda referanduma gidileceğini ve İzmir'e bir çeşit muhtariyet verileceğini söylemekteydi. Oysa, buralarda Rum çoğunluğu yoktu. Bunu Yunanlılar gibi İtilâf Devletleri de bildiği halde bir "muhtariyet oyununu" oynamaya çalışıyorlardı. Yunan askeri bu iki veya beş yıl içinde, Türk çoğunluğunu kırmaya yönelik bir politika izleyecekti. Mahmut Esat ve Şükrü Bey'in bu düşüncelerini değerlendiren Kont Senni'ye göre; milliyetçi hükümet İzmir için, İtilaf devletleri gözetiminde yapılacak bir referanduma taraftar olmalıydı. Ancak, bu oylama yapılmadan, işgalden önce burada yerleşik olan Osmanlı halkı yurtlarına geri dönmeli, oylamaya katılabilmek için Osmanlı olduğunu ciddi bir belge ile kanıtlamalıydı. Milliyetçilerin basına ve barış konferansına yapacağı bu yönde bir öneriye İtalya aracılık edebilecekti. Bu sayede Yunanlıların oy kullanması önleneceği gibi, Anadolu'da barış egemen olacak ve "Türk düşmanlığı edenlerin iki ayağı efkâr-ı cihan nazarında bir pabuca sokulacaktı."[386]

---

[386] **ATESE Arşivi**, İSH-13, KN: 863, GN: 153, BT: 16.05.1920. Mahmut Esat ve Şükrü beyler birlikte kaleme aldıkları bu görüşmenin özetini 57. Fırka kumandanlığına göndermiş; barış konferansı için Türk temsilcilerine

Kuşadası bölgesinden ulusal davaya zarar verecek silahlı silahsız her türlü eyleme karşı önlem alan Mahmut Esat Bey, İstanbul Hükümeti'ne karşı da tavır almaktan çekinmedi. Damat Ferit Hükümeti'nin İngilizlerin yardımı ile Anadolu halkını Kuvayı Milliye'ye karşı ayaklandırmaya çalıştığı günlerde, 5 Haziran 1920'de Kuşadası limanına bir İngiliz gemisi geldi. Gemide bulunan Damat Ferit taraftarı bir takım kişilerin karaya çıkarak halkı ayaklanmaya teşvik edeceği yolunda bir dizi duyumlar alan Mahmut Esat Bey, daha önceden hazırlanmış olan mevzileri, kuvvetleri ile tuttu. İtalyan işgal kuvvetleri kumandanına ve onun aracılığı ile gemi kaptanına, gemideki hiçbir Türk'ün ve İngiliz'in karaya çıkarılmamasını, aksi takdirde karşı koyacağını bildirdi. Mahmut Esat Bey'in bu girişimi sonucunda gemide Türk olmadığını bildiren kumandan, karaya asker çıkarmadan Kuşadası'ndan uzaklaştı[387].

Mahmut Esat Bey'in Kuşadası bölgesindeki başarılı çalışmalarını Kâzım Bey de, yazdığı bir mektupla takdir etti. Zira kendisine sunulan raporlar, Kâzım Bey'de, Mahmut Esat Bey'in "ehliyet ve heveskârlığı" hakkındaki düşüncelerini güçlendirmişti. Kuşadası'nın düşmana karşı aldığı durumun lehlerinde pek önemli olduğuna dikkati çeken Kâzım Bey, bu bölgede "faal, kadr bir kuvvet" oluşturulmasını uzun zamandır ümit etmekteydi. Kuşadası ve Söke gibi her tarafı Yunan saldırılarına açık mıntıkalarda bulunan Müslüman halkın "on beş yasından yetmiş yaşına kadar olan bütün erkeklerinin ve hatta kadınlarının" silahlanması gerektiği düşüncesine katılan Kâzım Bey, Mahmut Esat Bey'in "dahili vatandan" silah beklemekte haklı olduğunu ancak; silah, cephane ve mekanizma kapakları mütarekeden sonra İtilaf devletlerine "kaptırıldığı" için, gereksinim duydukları silah ve cephaneyi başka yollardan -örneğin İtalyanlardan- sağlamalarını önerdi[388].

Mahmut Esat Bey'in küçük büyük herkesin silahlanmasını istemesi ve cephaneye gereksinim duymasının nedenleri vardı. 1920 yılının Haziran ayı sonlarına doğru Yunanlılar genel bir taarruz için hazırlıklarını tamamlamıştı. Bu saldırıların olacağını daha önceden haber alan Albay Şefik Bey, düşmanın ulaşım yollarını kesmek için Tahrip Müfrezesi Kumandanı Ragıp Bey'i Kuşadası'na gönderdi. Yunanlıların 22 Haziran'da saldırıları başlayınca, Mahmut

---

bir ay izin verileceğine ve bu kısa zamanda en çok yararı sağlayacak çalışmalar içine girilmesi gerektiğine dikkati çekerek Hükümet eğer propaganda yapmaya karar verirse, kendilerine gelecek telgrafları, yine telgraf yolu ile Rodos'a ve oradan İtalya ile İsviçre basınına gönderebileceklerini, zira buralarda gerekli örgütlenmelerinin ve adamlarının bulunduğunu, ancak telgraf ücreti ve bilhassa İsviçre basını için paraya gereksinimleri olduğunu bildirmişlerdir.

[387] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 438, GN: 114, , BT: 15.06.1920. Mahmut Esat Bey'in bu "emsâli azimkârane" çalışmaları Albay Şefik Bey tarafından takdir ve örneklerini teşvik etmek için 15 Haziran 1920 tarihli bir genelge ile bütün milli ve nizamiye kıtaları kumandanlarına bildirildi. Mahmut Esat, daha sonra bu olayı şöyle anlatacaktı: "Bir gün yine bir İngiliz dretnotu içindeki softalarla hain Vahdettin'in milliciler aleyhine çıkarttığı fetvaları dağıtmak için Kuşadası'na gelmişti. Bir avuç Türk genci, 70-80 kişilik bir kol, memleket dışındaki siperleri tuttular. Tek bir İngiliz neferinin, tek bir sarıklı softanın dışarı çıkmasına müsaade etmediler". Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali II**, s. 297.

[388] **ATESE Arşivi**, İSH-14, KN: 1013, GN: 144, BT: 10.06.1920.

Esat Bey'in ayırdığı bir müfreze ile Ragıp Bey, Cellât istasyonundaki Yunan müfrezesine gece bir baskın düzenleyerek büyük kayıplar verdirdi[389]. Mahmut Esat Bey'in Kuşadası'na geldiği ilk gün dost olduğu Hasan ve Mehmet Reislerle, İtalyan subayı Luca'nın da katıldığı[390] bu baskın sonucunda, Köşk Cephesindeki faaliyetlerini durduran Yunanlılar cepheden çektikleri kuvvetlerini Aziziye önlerinde topladılar.

İki piyade alayından oluşan bu kuvvetlerden bir kolu, geceleyin Aziziye'nin batısındaki sırtlardan ve Arvalya çiftliğinin güneyinden Kuşadası'nın kuzeyinde sabit duran deniz toplarının bulunduğu Otuzbir mevkiine soktular[391]. 3 Temmuz 1920 günü sabaha karşı İtalyan işgali altındaki Kuşadası mıntıkasına top ve makineli tüfeklerle donatılmış bir kuvvetle saldırdılar ve Arvalya mevkiine kadar ilerlediler. İtalyanlar tarafından acele olarak getirilen top, makineli tüfek ve atlı müfrezelerle Yunan kuvvetleri arasında şiddetli bir çarpışma başladı. Yunanlılar ileri harekâtlarını durdurmak zorunda kaldı[392]. Ertesi gün, Yunan kuvvetinin ikinci kolu, Gümüşdağ-Moreli-Üzümlü hattını işgal etti. Üç gün sonra da İtalyan karakolunun bulunduğu Korfalı köyüne saldırdılar ve köyü ele geçirdiler. Birkaç gün içinde Yunanlılar, İtalya'nın işgalinde bulunan Söke-Kuşadası mıntıkasında on kilometre derinliğinde bir alanı işgal ettiler[393]. İtalyanlar ise, bir taraftan kendi işgal mıntıkalarına giren Yunanlıları protesto ederek boşaltmalarını isterken, diğer yandan da Kuşadası'na asker ve cephane gönderilmesini hızlandırdılar. Antalya'dan beş subay, 254 er, beş top ve bir makineli tüfek, sekiz sandık top ve on sandık piyade mermisi getirdiler[394]. 9 Temmuz günü Cellat köyü ve istasyonuna saldıran Yunanlılar köyü işgal ettikten sonra ateşe verdiler. Bunun üzerine bölgeye gelen Kuşadası mücahitleri ile Yunanlılar arasında şiddetli çatışmalar başladı. Bu çarpışmalarda kaçabilen birkaç kişi dışında Yunanlılardan kurtulan olmadı[395]. 10 Temmuz'da, İngiliz donanması ve Yunanistan'ın Averof zırhlısı Kuşadası'na geldi. İngilizlerin desteği ile karaya asker çıkaran Yunanlılarla İtalyanlar arasında çıkan çatışmada bir İtalyan mülazımı öldürüldü. Ardından çıkan çatışmada ise yedi İtalyan eri yaşamını yitirdi[396] 11 Temmuz'da Kuşadası mıntıkasında Yunanlılarla İtalyanlar arasında başlayan şiddetli çarpışmalarda elli Yunan askeri ölürken, İtalyanların bir esir bir ölü kaybı oldu[397]. 12 Temmuz'da ise İtalyanlar limana gelen nakliye gemilerinden çıkardıkları mitralyözleri ve üç yüzden fazla askeri Yunan

---

[389] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 48.
[390] B. Çınar, "Türkiye İçin Dövüşen İtalyan Generali-5", **Milliyet**, 9 Ocak 1959.
[391] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 85-86.
[392] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 650, GN: 6, BN: 6-1, BT: 11.07.1920.
[393] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 86.
[394] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 650, GN: 6, BN: 6-1, BT: 11.07.1920.
[395] **ATESE Arşivi**, İSH-14, KN: 1013, GN: 74, BT: 10.07.1920.
[396] **ATESE Arşivi**, İSH-10, KN: 579, GN: 18, BT: 10.07.1920.
[397] **ATESE Arşivi**, İSH-11, KN: 673, GN: 99, BT: 12.07.1920.

işgal sınırına gönderdiler[398]. Yunanlıların saldırıları karşısında Türk müfrezelerinin de savunma harekâtına katılmasını isteyen İtalyan kumandan daha sonra bu düşüncesinden vazgeçerek, müfrezelerin geri alınmasını istedi[399]. Aslında Kuşadası mıntıkasındaki bu müfrezelerin faaliyetleri uzun zamandan beri İtalyanları rahatsız ediyordu. Yunanlılara karşı Kuşadası ve Söke mıntıkalarından yapılan saldırılar, İtalyanları müttefiklerine karşı zor durumda bırakmıştı. Türklerin Yunanlılara karşı saldırılarının kendi işgal mıntıkaları dışında olmasını isteyen İtalyanlar bölgedeki Kuvayı Milliye'nin kendi işgal mıntıkalarından Yunanlılara saldırmasını istemiyordu. Zira Yunanlılar bu durumdan şikayetçiydi. İtalyanların bu yöndeki telkinlerini dikkate alan müfrezeler saldırılarını sınırlardan değil, Yunan işgal mıntıkasının daha içerilerinden yaparak durumu idare etmeye çalıştı[400]. Ancak, bölgede önemli bir unsur olarak nitelediği İtalyanların, müttefiklerine karşıt bir tutum içine girmesini ulusal hareket için yararlı bulan[401] Mahmut Esat Bey, İtalyanların bu isteklerine uygun hareketler içine girmedi. Özellikle Cellât baskını, Yunanlıların İtalyanlar üzerindeki baskılarını artırdı. İtalyanların siyasal girişimleri ile iki devlet arasındaki sorun çözülünce[402] İtalyan işgal kumandanı Kuşadası'nda resmi polis ve jandarmadan başka hiçbir ferdin silah taşımaması hakkında bir emir yayınladı ve bu emir gereğince, Kuşadası'nda oluşturulan iki bölük nizamiye erinin silahları, yerel hükümet tarafından elleriden alınarak evlerine gönderildi[403].

İtalyanların bu girişimi ile bölgesindeki müfrezelerin dağıtılması karşısında yapılacak bir şey kalmadığını gören ve o güne dek elinde silah halkıyla birlikte sıcak çatışma ortamında işgalci güçlerle savaşan Kuşadası Mıntıkası Kumandanı Mahmut Esat Bey de üyesi olduğu Büyük Millet Meclisi'ne katılmak üzere Antalya yolu ile Ankara'ya geldi[404]. Mahmut Esat, siyasal mücadelesini 1920 yılının Ağustos ayında itibaren, ulusunun temsilcisi olarak katıldığı

---

[398] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 650, GN: 6, BN: 6-1, BT: 12.07.1920.
[399] M. Ş. Aker, **a.g.e.**, c. III., s. 86.
[400] **Aynı**, s. 78 vd.
[401] **ATESE Arşivi**, İSH-8, KN: 439, GN: 122, BN: 122-2, BT: 19.02.1920.
[402] Aker, M. Ş. **a.g.e.**, c. III, s. 190-191. Yunan Başbakanı Venizelos ile İtalya Başbakanı Tittoni 29 Temmuz 1919'da birbirlerine yardım edeceklerine ve barış konferansında birbirlerini destekleyeceklerine dair bir sözleşme imzalamışlardır. Buna göre; İtalya, elde edeceği bazı haklar karşılığında Yunanlılar'ı Doğu ve Batı Trakya ile Kuzey Epir davalarında destekleyecektir. Yunanistan da İtalya'nın Avlonya'da egemen olması ve Korfu'nun tarafsızlaştırılması düşüncelerini savunacaktır. Eger Yunanistan, Trakya ve Epir'de istediklerini elde edebilirse, Anadolu'da Menderes'ten ötede kalan yerleri İtalya'ya bırakacaktı. Ayrıca İtalya'ya İzmir'de ticaret hakkı da verilecektir. Buna karşılık İtalya da Ege'de işgal etmiş olduğu adaların egemenliğini Yunanistan'a devredecek, yalnız dinsel güvence ve kültürel hakları ile Rodos Adası İtalyanlarda kalacaktır. Taraflardan biri koşulları yerine getirmeyecek olursa, bütün anlaşma ortadan kalkacak, herkes dilediği gibi davranabilecektir. 22 Temmuz 1920'de İtalya anlaşmayı bozunca Venizelos İtalya'yı Sevr Antlaşmasını imzalamamakla tehdit etmiştir. Bkz. Howard, Harry N. "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları-II", (Çev: Müge Yılmaz), **BTTD**, c. 6, Eylül 1970, S. 36, s. 23.
[403] **ATESE Arşivi**, İSH-10, KN: 580, GN: 193, BT: 22.08.1920.
[404] Aker, M. Ş.**a.g.e.**, c. III., s. 86.

Büyük Millet Meclisi'nde vermeye çalışacak ve "beli silahlı girdiği inkılâba eli kalemli hizmet edecekti"

3. I. DÖNEM TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ ÇALIŞMALARI

3.1. TBMM'nin Açılışı ve Meclis'e Katılması

12 Ocak 1920'de "sulh hakkında milletin iradesini söylemek üzere"[405] İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisi'nin uzun ömürlü olamayacağı seziliyordu. Meclisin açılışına ses çıkarmayan İtilaf Devletleri, ülke temsilcilerinin ulusçu tavırlarının ağır basması ve Misak-ı Milli'nin kabul edilmesine tepki olarak İstanbul'un işgaline karar verdi. 16 Mart 1920'de başkentin işgal edilmesi, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini yok etmeye, "milletin esaret ve zilleti bir emrivâki olarak telakki etmesine yol açmak hedeflerine müteveccihti." Zira İstanbul'da, devlet güçlerine el konulmuş, Meclisi Mebusan "zorla ıskat" edilmiş, icra gücü İtilaf Devletlerinin "siyasî esareti" altına alınmış, adlî güç ise, -İstanbul'da kendi başlarına bildiri dağıtan, tutuklamalar yapan- büyük devletlerin eline geçmişti[406]. 16 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına işgalci güçlere çektiği bir tel ile İstanbul'un ve "ulusal bağımsızlığı temsil eden Meclis-i Mebusan"ın resmen işgal edilmesini protesto etti ve "hiçbir gücün ulusu yaşamak hakkından yoksun bırakamayacağına" olan inancını dile getirdi[407]. Mahmut Esat Bey'e göre; Meclisin, sarayın ve İngilizlerin eliyle dağıtılması, "milli tarihimizde sebk etmemiş bir facia", "Türk tarihinin asla affetmeyeceği bir cürüm"; gerek Türk gerekse uluslararası hukuk kurallarına indirilmiş bir "darbe" ve ulus iradesine karşı, onun en zor zamanlarında işlenmiş bir "suç"du[408]. Mustafa Kemal, 16 Mart'ta, ülkedeki tüm vali ve komutanlıklara gönderdiği şifre yazı ile işgalin protesto edilmesini isterken[409], ulusa yayınladığı bildiri ile de "İstanbul'u zorla işgal ederek Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve egemenliğine son veril(mesinin)", Türk ulusunu savunmaya çağırmak anlamını taşıdığını vurguladı[410]. 17 Mart 1920'de ordu komutanlarına gönderdiği genelgede ise; Meclisi Mebusan ile hükümet merkezinin işgali ile birlikte, anayasanın koruyuculuğu altında olan yasama, yürütme ve yargı güçlerinin yok olduğuna dikkati çekti. Mustafa Kemal Paşa,

---

[405] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Manası 5", **Hakimiyeti Milliye(H.M.)**, 14 Teşrinisani 1337 (1921), No: 352.
[406] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 30
[407] Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk**, c. I, (Ankara: TTK, 1986), s. 557.
[408] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Davası 2 Hukuk-u Düvel ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 9 Teşrinievvel 1337 (1921), No: 317.
[409] Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk**, c. I, s. 557.
[410] **Aynı**, s. 561.

bu durumda "vaziyet-i hazıranın, İstanbul ile rabıtasının tamamen kat edilmiş bulunan Anadolu'da icap edeceği tarzı idareye ait esasatı her milletin bu gibi zamanlarda müracat ettiği ahvale tevfikân bir meclis-i müessisân teşkili(ne)" olanak sağladığını ve "meclis-i müessisanın davetine imkân-ı maddi dahi gayri mevcut bulunduğundan bervechiati âzanın nihayet 15 gün zarfında ekseriyet teşkil edecek surette içtima ettirilmesi"nin kararlaştırıldığını bildirdi. Buna göre, Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) Ankara'da toplanacaktı. Medeni cesaretleri, düşünsel yetenekleri, dinî ve millî bağları güçlü kişelerden oluşacak olan üyelerin en az yirmi beş yaşında ve kötü ün yapmamış olması gerekmekteydi. Seçimlerde livalar esas alınacak, Müslüman olmayan unsurlar seçime katılamayacak ve her livadan beş üye seçilecekti. Seçimler, her liva idare ve belediye meclisleriyle müdafaa-i hukuk heyeti merkezleri tarafından aynı günde ve aynı anda yapılacak, her fırka, zümre, cemiyet tarafından aday gösterilebileceği gibi adaylar bağımsız olarak istedikleri yerlerden adaylıklarını koyabilecek, seçim sonunda üyelerin imza ve mühürlerini taşıyan üç tutanak düzenlenerek, biri seçim bölgesinde bırakılırken, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, diğeri de Meclise gönderilecekti. Meclisi müessisan üyeleri, meclisce aralarında belirleyecekleri "usul ve nizama" uygun olarak ödenek alacak, ancak geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak uygun görecekleri tutarlar üzerinden, mahalli mal sandıklarınca ayrıca bir özel hesap açılarak ödenecekti. Seçimler bu telgrafın varışından itibaren on beş gün içinde tamamlanarak üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecekti[411].

Genelgenin içeriği Mustafa Kemal ile ordu komutanları arasında iki gün süre ile telgraf başında tartışıldı[412]. Zira komutanlar tepkiliydi. Tepkinin kaynağı ise "Meclis-i Müessisan" adından kaynaklanıyordu. 3. Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey "Kurucu Meclis adı ile milletin aklının almayacağı bir meclis" toplamayı doğru bulmuyordu[413]. 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, yapılacak seçimler için Anayasanın ve seçim yasasının dikkate alınmasını istiyor, "Meclis-i Millî" üyesi olacak olanların nitelikleri için de seçim yasasına uyulması gerektiğini düşünüyordu. Belediyelerin ve idare meclislerinin seçimlere karışması ise gereksizdi. Karabekir'e göre, İstanbul meclisinden kaçıp gelenler ile yeni seçilecekler "Meclis-i Millî"de toplanmalı ve onların katılım ve kararları ile "Kurucu Meclis"

---

[411] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969), s. 513-514; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 55-57.

[412] Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk**, c. I, s. 563.

[413] Sabahattin Selek, **Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı**, c. II, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002), s. 690; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 57.

adı ilân edilmeliydi[414]. Oysa, Mustafa Kemal'in "Kurucu Meclis" deyimini kullanmasındaki amacı; "toplanacak meclise devletin yönetim biçimini değiştirme" yetkisi verilmesini ilk anda sağlamaktı[415]. Bu nedenle, komutanlara verdiği 18 Mart tarihli yanıtında; Meclisi Milli'nin yasal bir nitelik taşıyabilmesi için âyan ve mebusanın bir arada bulunması gerektiğini, oysa âyanın Ankara'ya gelemeyeceğini, içinde bulunulan koşullar nedeniyle "milletin müessisan" yetkisiyle seçeceği milletvekillerinin ülke sorunlarına çözüm bulabileceğini belirtti ve bu nedenle seçimlere belediye ve idare meclisleri ile Müdafaai Hukuk derneklerinin katılmasının zorunlu olduğunda ısrar etti[416]. Ancak komutanların direnişi karşısında[417] 19 Mart 1920'de illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği seçim bildirgesi niteliğindeki genelgede "Kurucu Meclis" deyiminin yerine "olağanüstü yetkili bir meclis" demekle yetindi[418].

Seçim Yönergesinin ardından Anadolu'da gerekli örgütlenmelere hız verildi. Bu arada, büyük devletlerin işgali altındaki İstanbul'da ise "milliyetçi avı" başlamıştı. Yakalananlar tutuklanarak birer birer Malta'ya sürgün edilmiş, mebuslar; "yasama dokunulmazlığı" gibi kavramların İngilizler için bir anlam ifade etmediğini gördükleri gibi[419], gerek İngilizlerin gerekse "bu facia" karşısında seyirci kalan müttefiklerinin, uymakla yükümlü oldukları en

---

[414] K. Karabekir, **a.g.e.**, s. 514-516

[415] Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk**, c. I, s. 563.

[416] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 57; K. Karabekir, **a.g.e.**, s.555-556.

[417] S. Selek, **a.g.e.**, s. 691. Kâzım Karabekir Mustafa Kemal'in 18 Mart tarihli şifresine verdiği yanıtta, düşünülen tarzda bir meclisin seçimini ve Ankara'da toplanmasını uygun bulmakta, ancak "millet için pek yabancı olan" meclisi müessisan kavramının yerine "inikad-ı diniye ve an'anat-ı milliyemize de muvafık ve ülfet dolayısıyla efkâr-ı umûmiyeye de pek mülâyim ve pek men'us geleceği cihetle bu meclise Şûra-yı Millî denilmesini" daha uygun bulmaktadır. Her seçim çevresinden seçilecek beş adayı da fazla bulmakta ve iki ya da üç adayı yeterli görmektedir. Bbkz. K. Karabekir, **a.g.e.**, s.556-557.

[418] Genelgeye göre; 1-Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclis, ulusun işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktı. 2-Bu meclise üye seçilecek kişiler, milletvekilleri ile ilgili yasal hükümlere uyacaklardır. 3-Seçimde sancaklar seçim bölgesi olacaktı. 4- Her sancaktan beş üye seçilecekti. 5- Her sancakta, ilçelerden gelecek ikinci seçmenlerle sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden ve sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaai Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarından ve il yönetim kurulu ile il merkezlerindeki belediye meclislerinden ve il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşmuş bir kurulca aynı günde ve aynı oturumda seçim yapılacaktı. 6- Bu meclis üyeliğine, her parti, her topluluk ve dernekçe aday gösterilebileceği gibi, her kişinin de bu kutsal savaşıma eylemli olarak katılması için bağımsız adaylığını isteldiği yerden koymaya hakı vardı. 7- Seçimlerde her yerin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçimin doğru yapılmasından sorumlu olacaktı. 8- Seçim, gizli oyla ve salt çoğunlukla yapılacak; oyları kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi, kurul önünde sayacaklardı. 9- Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imza edecekleri, ya da kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç tane tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki taneden biri seçilen kişiye verilecek, öteki de Meclise gönderilecekti. 10- Üyelerin alacakları ödenek, daha sonra Meclisçe kararlaştırılacaktı. Ancak, geliş yollukları seçimi yapan kurulların zorunlu giderleri olarak, uygun görecekleri tutarları üzerinden, her yerin hükümetince sağlanacaktı. 11- Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlamak üzere bitirilerek, üyeler yola çıkarılacak ve sonuç, üyelerin adlarıyla birlikte hemen bildirilecekti. Bkz. Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk**, c. I, s. 563-565; K. Karabekir, **a.g.e.**, s. 557-558; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 58-61; S. Selek, **a.g.e.**, s. 689-690; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis-Milli Mücadele'de Anadolu**, (İstanbul: 1990), s.12-14; Çoker, F. **a.g.e.**, s. 37-38.

[419] Bilâl Şimşir, **Malta Sürgünleri**, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985), s. 190.

basit hukuk kurallarını bile çiğnemekten çekinmediklerine şahit olmuşlardı[420]. Bu durum İstanbul'dan Ankara'ya büyük bir göç dalgasını başlattı[421]. Anadolu yanlısı aydınlar, Meclisi Mebusan üyeleri hem "tahlisi nefs eylemek" hem de devleti kurtarmak için Ankara'ya gelirken[422], Anadolu'da da seçim çalışmaları hızla devam etmekteydi. Hatta Sivas, Kayseri, Tokat, Yozgat, Kangiri ve Kastamonu, milletvekillerini belirleyerek Ankara'ya göndermişti. Ancak, İtilaf Devletlerinin ve sarayın rızası alınmadan seçim çalışmaları başladığı için ülkenin kimi yerlerinde idarecilerden kaynaklanan eylemlerle karşılaşıldı. Dersim, Malatya, Elazığ, Konya, Diyarbakır ve Trabzon'daki yerel idarecilerin olumsuz tutumları Mustafa Kemal'in komutanlarla kurduğu iletişim sonucunda önlenerek seçimler tamamlanabildi[423]. Kimi bölgelerde ise hiç seçim yapılamadı. İşgal altında bulunan kimi bölgelerin ise sadece belirli yörelerinde seçimler yapılabildi ki bunlardan biri de İzmir'di[424].

15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan güçleri işgal ettikleri yerlerde kendilerine özgü bir yönetim kurmuşlar ve bu bölgelerin İstanbul'a bağlılığını gündeme getirecek her olaya tepki göstermişlerdi. Zira, 1919 yılında Mebusan Meclisi için seçimlerin yapılmasına yönelik padişah iradesi İzmir'de de uygulanmak istendiğinde Yunanlılar seçimlerin yapılmasını zor kullanarak önlemişti. İzmir'in özel durumu nedeni ile Mecliste temsilini zorunlu gören yerel makamların seçimlerin tamamlanmasına yönelik tüm istekleri ise geri çevrilmişti[425]. Bu nedenle Aydın vilayeti ile Sivas arasında yapılan görüşmeler sonucunda, işgal altında olmayan Kuşadası'nın merkez olması ve İzmir seçimlerinin orada yapılması kararlaştırılmıştı. Gönderilecek memurların, işgal edilmemiş olan Ödemiş'i de içine alarak Kuşadası'nda seçimleri yapması Aydın ve Menteşe ve Havalisi Umum Kumandanlığı'nca bildirilmişti[426]. İzmir'de bulunan merkez Teftiş Heyeti de Kuşadası'na nakledilmişti. Bu hazırlıklardan sonra İzmir livası adına Kuşadası kazasıyla Kelas ve Balyanbolu nahiyelerinde seçimler yapılmış[427] ve "Umum Jandarma Kumandanı Refet, Ödemiş oğlu Şükrü, Aydın valisi sabıkı Tahsin, sabık

---

[420] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Davası 2", (1921).
[421] Ankara'ya yapıla göç ile ilgili olarak bkz; Yücel Özkaya, "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçış Olayı", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, (Ankara: AAMY, 1994), s. 889-905.
[422] B. Şimşir, **a.g.e.**, s. 190.
[423] Yerel idarecilerin olumsuz tutumları için bkz. **Nutuk**, c. 1, s. 571-574.
[424] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 62-64.
[425] **TBMM Arşivi**, İlhami Bey Dosyası, "Tedkik-i İntihab Neticesini Mübeyyen Mazbata". Hazırlamakta olduğu "Seçim Tarihi" adlı çalışmasında yer alan bu belgeyi kullanmama izin veren Prof. Dr. İhsan Güneş'e saygı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum.
[426] **TBMM Arşivi**, "Aydın Vilayetinden Varid Olan 562 Numarolu Telgrafname Sureti". Bu belge de Prof. Dr. İhsan Güneş'in "Seçim Tarihi" adlı çalışmasından alınmıştır.
[427] **TBMM Arşivi**, İlhami Bey Dosyası, "Tedkik-i İntihab Neticesini Mübeyyen Mazbata".

Aydın mebusu Yunus Nadi, sabık tahrirat müdürlerinden Nuri, Saruhan mebus-ı sabıkı İlhami Beyler" çoğunluğun oyları ile milletvikili seçilmişlerdi[428].

Mustafa Kemal Paşa 19 Mart 1920 tarihinde "olağanüstü yetkili bir meclis"in Ankara'da toplanacağını duyurduğu günlerde İzmir'de Yunan işgali devam ediyordu. Bu nedenle yine Kuşadası'nda yapılan seçimlerde Ali Enver (Tekand) Bey, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey, Süleyman Efendi, Dr. Mustafa (Bengisu) Bey[429], Reşit Bey[430] milletvekili seçildiler[431]. Meclisi Mebusan'da İzmir'i temsil eden Yunus Nadi, Hasan Tahsin ve Refet beyler de BMM'ne katıldılar[432]. Saraçoğlu Şükrü[433] ve İlhami beyler ise Ankara'ya gelmediler.

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yeni seçilen mebuslardan Mahmut Esat Bey ile Süleyman Efendi ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelen Yunus Nadi Bey[434] hazır bulundular.

Meclisin ilk oturumunda yoklama yapılmadığı için Mahmut Esat Bey'in o günkü toplantılara katılıp katılmadığı bilinmemektedir[435]. Meclisin 15 Mayıs 1920 günlü oturumunda İzmir'den seçilen diğer dört milletvekili ile birlikte Mahmut Esat Bey'in seçim mazbatasına dair "Tetkiki Mezabıt Encümeni Mazbatası" Meclis'e sunulmuş ve genel kurulun benimsemesi[436] ile 28 yaşındaki Mahmut Esat'ın milletvekilliği onaylanmıştır. Ancak Mahmut Esat, kurduğu Kuşadası cephesinde Temmuz ayı ortalarına kadar silahlı direnişini sürdürmüştür. O güne kadar Kuşadası ve yöresinde ulusalcıların Yunanlılara karşı her türlü

---

[428] **TBMM Arşivi**, "Aydın Vilayetinden Varid Olan 562 Numarolu Telgrafname Sureti".

[429] Seçim tutanağı 15 Mayıs 1920'de Genel Kurul'da kabul edilen Dr. Mustafa Bey bir süre sonra izinli olarak Meclis'ten ayrılıp, izin süresi dolduğu halde meclise katılmayınca, 8 Ağustos 1920'de Genel Kurulca istifa etmiş sayıldı.

[430] Üye defterinde meclise katıldığına dair bir kayıt olmayan Reşit Bey'in 22 Ağustos 1920'de öldüğü bildirildi. **TBMM ZC**, D. I, c. III, 22.8.1336 (1920), s. 410. " Merhumun Biraderi Asım" imzalı olarak "Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlığı ile Söke'den gönderilen telgrafta "İzmir Mebusu Reşit Bey vefat etti. Hükümete terettüp eden vazifeyi, esnayi sekeratta, ah arkadaşlarım Ankaradadır diye tahasür ve tahattür eylemesine binaen arz eylerim" deniliyordu. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 3, 22.8.1336 (1920), s. 410.

[431] Seçilen bu milletvekilleri ulusal mücadeleye çeşitli şekillerde hizmet etmişlerdi. Örneğin; Yunan işgali ile İzmir'den Rodos'a kaçan Ali Enver Bey, daha sonra Kuşadası'na gelerek Mahmut Esat ve Şükrü beylerle ilişkiye geçerek milli mücadeleye katılmıştır. Demirci Mehmet Efe'nin ulusal mücadeleye katılmasını sağlayan Süleyman Efendi, Nazilli Kongresini toplamış, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ni kurmuş ve Sivas Kongresi'ne temsilci olarak katılmıştır. Mustafa Bey ise Alaşehir'de kurduğu hastanede yaralıların tedavisi ile uğraşmıştır, bkz. F. Çoker, **a.g.e.**, c.III, s.515-531.

[432] Yunus Nadi Bey, 2 Nisan'da Ankara'ya geldi. Rahatsızlığını ileri sürerek Mebusan Meclisi'ne katılmayan Refet Bey ise Bolu ayaklanmasının bastırılması ile uğraşıyordu. 18 Ağustos 1920'de Ankara'ya gelen Refet Bey İzmir milletvekili olarak Genel Kurula takdim edildi. Malta'ya sürgüne gidenler arasında yer alan Hasan Tahsin Bey Malta'dan kaçmayı başararak 11 Mart 1922'de İzmir milletvekili olarak Genel Kurula takdim edildi. Bkz. F. Çoker, **a.g.e.**, c.III, s.515-531.

[433] Şükrü Bey, İstanbul'un işgali ile birlikte mebus seçilmeden önce mücadele verdiği cepheye geri döndü, aynı zamanda çiftçilik yaptı.

[434] Bilâl Şimşir Yunun Nadi Bey'in seçim çevresi olarak İstanbul'u göstermektedir. Bkz, B. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 191.

[435] Bununla birlikte, meclise katılan diğer milletvekillerine yapılan takdim töreninin Mahmut Esat Bey için yapılmaması onun açılışta bulunduğunu kanıtlar niteliliktedir.

[436] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, 15.5.1336 (1920), s. 313-314.

eylemlerini destekleyen İtalya'nın, Yunan protestosu ve İngiltere'nin devreye girmesi ile müttefikleri ile anlaşmaya varmasının ardından bölgedeki ulusalcıların silahlı mücadelesi durdurulmuş ve Mahmut Esat Bey de bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Antalya üzerinden Ankara'ya ulaşan ve ilk kez, Büyük Millet Meclisi'nin 16 Ağustos 1336 (1920) tarihli oturumuna katılan Mahmut Esat Bey, bu tarihten başlayarak 1943 yılı sonuna kadar Meclis çalışmalarını yürütecektir[437].

3.2. Siyasal Eğilimini Belirleyen Oluşumlar

23 Nisan 1920'de açılan TBMM, ulus egemenliğini üzerine aldığında Meclisi oluşturan milletvekillerinin hepsi Misak-ı Milli ilkeleri üzerinde uzlaşmıştı[438]. Ancak zaman geçtikçe, "tek bir kalp gibi çarpan" bu birliktelik bozulmaya, ülkedeki düşünsel ayrılılıklar mecliste de kendisini hissettirmeye başladı. 1920 yılı ortalarından itibaren de bu ayrılıklar Meclis içinde grupların oluşumunu sağladı. "Tartışmalarda düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek" amacını taşıyan gruplar, en basit konularda bile oyların dağılmasını ve meclis çalışmalarının aksamasını engelleyemedi[439]. Diğer yandan bu gruplar kimi zaman Mustafa Kemal'e karşı birleşerek meclisteki etkinliğini kırmaya yönelebiliyordu. Hatta 1920 Eylül ayında Mustafa Kemal karşı olmasına rağmen Halk Zümresi'nce desteklenen Tokat milletvekili Nazım Bey Dahiliye Vekilliğine seçildi[440]. Mustafa Kemal'in Meclis'e sunduğu Halkçılık Programı'nın görüşülmesi sırasında artan düşünce ayrılıkları, programın Teşkilatı Esasiye Kanunu olarak yasalaşmasından sonra iyice belirginleşti. Meclis tartışmaları uzuyor, yasalaşma çalışmaları gecikiyordu. Bu olumsuz durumdan rahatsız olan ve "meclis çalışmalarını daha düzenli bir şekle sokmak" isteyen kimi milletvekilleri yeni bir grup kurmaya yönelerek bu düşüncelerini Refet Paşa aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya ilettiler. Soruna doğrudan müdahale etmek kararı alan Mustafa Kemal Paşa, tüm Müdafaai Hukuk örgütlerine bir genelge yayımlayarak Meclis Başkanlığı ile ilişkilerini artırmalarını istedi. Ardından "İnkılâpçı zihniyete sahip" milletvekilleri ile görüşmeler yaptıktan sonra 10 Mayıs

---

[437] 16 Ağustos 1336 (1920) tarihli ellinci toplantısının birinci celsesinde "Reisisâni Vekili ile İkinci Reisvekili intihabı" için yapılan yoklamada ilk kez "mevcut" görülmektedir. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 3, 16.8.1336 (1920), s. 361-263. 22 Ağustos 1336 (1920) tarihli 55. toplantının birinci celsesinde "Anadolu Şimendifer Maaşatı Hakkında Kanun"u reddedenler arasında yer almış, ikinci celsede yapılan "Bağdat Demiryolları Maaşatı Hakkında Kanun"un oylamasına katılmamıştır. Bkz **TBMM ZC**, D. I, c. 3, 22.8.1336 (1920), s. 408, 419.

[438] Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, "TBMM'de Misâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu" **Tarih ve Toplum**, (Temmuz: 1985), s. 47-51; (Ağustos 1985), s. 50-54; (Eylül 1985), s. 33-35, 38-41; (Ekim 1985), s. 59-64; (Kasım 1985), s. 50-55.

[439] Faik Reşit Unat, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupunun Kurulması ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, c. 3, S. 13, (Ağustos: 1944), s. 2.

[440] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 359.

1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurdu[441]. Aslında Mustafa Kemal, böyle bir grubu daha önce Osmanlı Mebusan Meclisi'nde oluşturmaya çalışmış, ancak Nutuk'ta belirttiği nedenler dolayısı ile gerçekleştirilememişti.

Mahmut Esat Bey'in de üyesi bulunduğu grup, 10 Mayıs 1921'de 133 milletvekili ile birlikte ilk toplantısını yaptı. Toplantıda grubun; amaç, program ve tüzüğü belirlendi. İki temel ilke üzerine oturan grup, Misak-ı Milli çerçevesinde ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak barışı kurmayı hedefliyordu[442]. Aslında milletvekillerinin tümü bu amaç üzerinde hemfikirdi. Grubu diğerlerinden ayıran ikinci ilke oldu ki; burada, ulusal amaca ulaşmak için izlenecek programda Teşkilatı Esasiye Yasası'nın temel alınacağı belirtiliyordu[443].

Grup iç tüzüğünde yer alan ilkeler çerçevesinde grup üyeleri, ulusal bütünlük ve bağımsızlığın ancak yönetsel ve ekonomik yaşamda yaratılacak "terakkiperver bir cereyanla" sağlanacağı kanısındaydı. TBMM içindeki ulusal bütünlüğün cepheye ve cephe gerisine de yansımasını hedefleyen grup üyeleri, Meclis görüşmelerinin bu temel ilkeden sapmaması için aralarında "Teşkilatı Hususiye" oluşturabilecekti. Üyeler; "muhafazakârların" Meclisteki varlıklarını doğal kabul etmekle birlikte aşırıya kaçmasına "hoş bakmıyordu". Ulusal ahlâka uymayan eğilimleri de onaylamayan üyeler, ülke yaşamının iyileştirilmesi için ulusun dinini ve ulusal gereksinimi yeterli görüyordu[444].

Ulusal bağımsızlığı Misak-ı Milli çerçevesinde bir barışa oturtmak, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın ilkeleri içinde bir yönetim öngörmek ve ülke gelişiminde atılacak adımları taklitçilikten çok Türk halkının gereksinimleri ile anlamlandırmak gibi düşünceler Mahmut Esat'ın o güne değin savunduğu değerlerle örtüşüyordu. Bu uyuşma Mahmut Esat'ın Grup İdare Heyeti içinde yer almasını da sağladı. Grubun 11 Mayıs 1921'deki ikinci toplantısında yapılan ilk oylamada 70 oy alarak İdare Heyeti'ne seçilen Mahmut Esat[445], Meclis çoğunluğu yanında grup çoğunluğunu da yanına almak isteyen Mustafa Kemal'in grup iç tüzüğüne uygun olarak 1922 yılının ilk aylarında oluşturduğu gizli "komite"[446] nin de içinde yer aldı.

---

[441] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 172.
[442] F. R. Unat, **a.g.m.**, s. 4; Güneş, İ. **a.g.e.**, s. 172.
[443] F. R. Unat, **a.g.m.**, s. 5.
[444] **Aynı**, s. 13.
[445] **Aynı**, s. 7. İlk oylamada oylar şu şekilde dağılmıştır: Emin Bey (Canik) 72, Mahmut Esat Bey (İzmir) 70, Necati Bey (Saruhan) 69, Vehbi Bey (Karesi) 62, Rifat Bey (Kayseri) 61, Avni Bey (Saruhan) 58, Refik Şevket Bey (Saruhan) 55, Muhittin Baha Bey (Bursa) 54, Osman Nuri Bey (Bursa) 54, Rasim Bey (Sivas) 48, Zekâi Bey (Adana) 46, Şevket Bey (Sinop) 46, Şeref Bey (Edirne ?). Mustafa Kemal Paşa, Şeref Bey, Emin Bey, Mahmut Esat Bey ve Necati Bey'in üyelikleri kabul edilmiştir. 15 Mayısta yapılan ikinci seçimle de İdare Heyeti tamalanmıştır.
[446] II. Grup üyeleri tarafından verildiğ ismi ile "Selameti Umimiye Komitesi".

Gerek "I." Müdafaa-i Hukuk Grubu, gerekse "Selameti Umiye Komitesi" içinde yer alması ile tam bağımsızlıkçı ve ulusal egemenlikçi kimliği ön plâna çıkan Mahmut Esat'ın, aynı zamanda "Resmi" Türkiye Kominist Fırkası'na dahil edilmesi onun sol eğilimini de ortaya koyacaktır.

Emperyalizm ve kapitalizme karşı mücadele veren Türk ulusunun, sınır komşusu Sovyetlerden gelecek sosyalist düşüncelerden etkilenmemesi olanaksızdı. Her ne kadar sosyalizm, aydınlar arasında bile tam olarak bilinmiyorsa da emperyalist siyasete karşı olması yeterliydi. Yeşil Ordu ile grafiği yükselen Sosyalist düşünce, Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu'ya katılması ile silahlı bir güce de sahip oldu. Bu durum, o güne kadar bilgili ama tepkisiz kalan Mustafa Kemal'in ülkedeki sosyalist düşünceyi bir merkezde toplayarak kontrol altına almasına olanak tanıdı. Zira, " 'millet, meclis ve hükümet' böyle bir düzen yanlısı gözükmüyordu"[447]. Sovyet yardımlarını hızlandırmaya olanak tanıyabileceği de düşünülen Türkiye Kominist Fırkası 18 Ekim 1920'de kuruldu. Dokuz kişilik bir kurucu heyet ile otuz kişilik "merkezi umumisi" olan parti; Fevzi Paşa, Kâzım Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Bey, İsmet Bey, Hakkı Behiç Bey, Yunus Nadi Bey, Kılıç Ali Bey, Süreyya Bey, İhsan Bey, Eyüp Bey, Tevfik Rüşdü Bey ve Mahmut Esat Bey[448] gibi meclisin "en kıymetli, en namuslu, en vatanperver" üyelerinden oluşuyordu[449].

Beyannamesine göre Türkiye Komünist Fırkası; komünizmin düşman ulus değil düşman düşünce tanıdığını, düşmanın ise dışta emperyalizm içte kapitalizm olduğunu düşünüyordu. İnkılabı; evrim ve gelişme olarak algılayan partiye göre, evrim yollarının sonuncusu olan ihtilâl ise inkılâpçı hareketlere kapılarını kapayan uluslarda baskıya uğrayan düşüncenin patlamasıydı. Bu nedenle parti, Türkiye'yi inkılâp düşüncesine karşı baskı altında bulundurmamak için kurulmuştu. Parti, Anadolu'yu Batı'nın ekonomik kölesi olmaktan kurtaracak, böylece emperyalizmi en can alıcı yerinden vuracaktı. Komünist olmak için başka bir ulusa uyruk ya da egemen olmak gerekmediği düşüncesinde olan parti, komünizmin Türkiye'yi Müslüman ülkerle ve Rus Sovyet Cumhuriyeti ile doğal bir işbirliğine ittiği düşüncesindeydi. Zira komünizm İslâm ilkeleri ile de uyuşmaktaydı ve her ikisi de ortaklık ve eşitlikten yanaydı[450].

---

[447] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 140.
[448] Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic The Turkish War of National Liberation 1918-1923 Documentary Study.**, Volume III, Part I, (Ankara: TTK, 2000), s. 1102.
[449] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 141.
[450] Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)**, (İstanbul: BDS Yayınları, 2000), s. 93.

Meclis içinde bilimsel anlamda sosyalizmi özümsemiş sayılı milletvekillerinden biri olan[451] ve Türkiye'nin "emperyalist ve kapitalist dünyaya" karşı varolma mücadelesi verdiğini Yeni Gün ve Hakimiyeti Milliye gazetelerinde yazdığı çeşitli yazıları ile dile getiren Mahmut Esat, aynı zamanda Rusya'yı Türkiye'nin "doğal müttefiki" olarak görüyordu.

> "...Garb'ın kapitalist ve emperyalist devletleri asırlardır Türkiyemizin taksimi içün çalışıyorlar. Son zamanlarda kanlı dileklerini hakkımızda tatbike imkân bulan devletlerin karşısına komünist Rusya dikildi. Rusya sermayeci ve cihangir Garb'ı iktisadiyâtıyla, içtimaiyâtıyla, siyasiyâtıyla devirmek davasındadır. Şu sermayeciler ve cihangirler dünyasından en çok zarar gören ve hâlâ görmekde olan Türkiye içün komünist Rusya pek tabii müttefikdir...."

diyen Mahmut Esat, bu dostluğun "Rusya bu günkü prensiblerine sadık kaldıkça" da devam edeceğine dikkati çekiyordu[452].

Türkiye Komünist Fırkası, uzun soluklu olamadı[453], ancak savunduğu düşünceler kimi üyeleri tarafından seslendirilmeye devam etti.

Her üç oluşum içinde yer alması ile "inkılâpçı zihniyeti", "kıymetli, namuslu ve vatanper" nitelikleri Mustafa Kemal Paşa tarafından vurgulanan Mahmut Esat aynı zamanda "İttihatçı"ydı ve bu kimliğini açıkça dillendirdi.

1920 yılının Aralık ayında TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Adliye Vekili Celâleddin Arif Bey'in uzun süre Meclis ve Vekâlet çalışmalarından uzak kalması, Maarif Vekili Rıza Nur Bey'in de uzun süreli bir görev yükümlenmesi nedeniyle her iki vekâlet için seçimler yapılmasını uygun buldu ve hem maarif vekilliğine hem de vekâleten adliye vekilliğine seçilmek üzere Mahmut Esat'ı da aday gösterdi[454]. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupla, Türk ulusunun ve vatanının kurtuluşunu "program ve meslek hayatının inkişafı"nda gördüğünü vurgulayan Mahmut Esat, kendisinin "muhterem İttihat ve Terakki Fırkasının -tabiri caiz ise- sol cenahına kanaat-ı tamme ile merbut" olduğunu söyleyerek bu görevden affedilmesini rica etti (15.12.1336)[455].

Mahmut Esat bu kimliğini daha önce de İstanbul Harp Divanı'nın aldığı bir kararla "hürriyet kahramanı Niyazi Bey" in ailesine bağlanmış olan maaşı kesmesi üzerine, 27 Ekim 1920'de TBMM'ne bir önerge vererek "merhumun millete emanet bıraktığı" eşi, iki çocuğu

---

[451] Hasan İzzettin Dinamo, bu yıllarda Mahmut Esat'ın "koltuğunda" Marx'ın Kapital'i ile gezdiğini, öğrendiklerini Mustafa Kemal Paşa'ya da anlattığını belirtiyor. Bkz. H. Uyar, **a.g.e.**, s. 103-104.

[452] Mahmut Esat, "Türkiye Rusya Dostluğu", **H.M.**, 29 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 391.

[453] Tunçay, partinin üç ay kadar devam ettiğini ve "Çerkes Ethem ayaklanması dolayısı ile girişilen solu bastırma dalgası içinde bu parti(nin) de kendiliğinden eriyip git(tiğini)" söylemektedir. Bkz, M. Tunçay, **a.g.e.**, s. 94.

[454] **TBMM ZC**, D. I, c. 6, s. 376-377 (14.12.1336)

[455] Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, (İstanbul: Dilmen Yayınları, 1984), s. 216.

ve iki kız kardeşine " kifayet edecek bir maaş" verilmesini isteyerek de göstermişti[456]. Mahmut Esat'ın bu duruşu, İstanbul'un Anadolu'yu ittihatçılıkla suçlayan propagandaları ve Mustafa Kemal'in Anadolu hareketinin ittihatçılıkla ilgisi olmadığı yönündeki kesin tavrı dikkate alındığında, onun geçmişi ile olan manevi bağını koruduğunun ve kimi durumlarda farklı çıkışlar yapabileceğinin de göstergesiydi.

3.3.İcra Vekilleri Heyeti'nin Oluşumu, Görev ve Sorumluluklarının Belirlenmesine Yönelik Düzenlemeler Hakkında Düşünceleri

Dört yıl süren büyük savaş sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile hem altı yüz yılı aşkın hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu hem de ülke yazgısında yıllarca belirleyici olan İttihat ve Terakki fiilen tarihe karışıyordu. Savaşın yitirilmesi ile el değiştiren yönetimle ülkenin de kaderi değişecekti. İmparatorluktan arta kalan ama egemenlik yetkisi ve sınırları büyük devletlerin lütuflarına bırakılan alanda hüküm süren sultan ve iktidarı ele geçiren Hürriyet ve İtilaf yanlısı hükümetler ülkenin geleceğini büyük devletlerle "iyi geçinmek"te görüyorlardı. Ancak Türk halkı onlarla aynı kanıda değildi. Haklarını savunmak için ülkenin her yerinde örgütlendi. Emperyalist devletlere karşı bölgeyi ve yöreyi kurtarmak için halk tarafından atılan adımlar Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde ulusu ve ülkeyi kurtarmak amacına dönüştü. Bu amaç nasıl gerçekleştirilecekti? Kuşkusuz bunun yolu ülkeyi, bağımsızlığa; ulusu, egemenliğe götürecek karar alma organlarının oluşumunu gerektiriyordu ve bu gereklilik kongreler yolu ile örgütlenen Heyet-i Temsiliye'yi oluşturdu. Bir hükümet gibi çalışan Heyeti Temsiliye, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadar ülke yazgısında belirleyicisi oldu.

Büyük Millet Meclisi'nin açılması hazırlıkları sırasında, meclisin aldığı kararları uygulayacak olan organın şekli ve yapısı da tartışmaya açıldı ve sonuçta hükümet üyelerinin meclisten tek tek seçilmesi ve meclis başkanının bu hükümetin de başkanı olması ilkesi benimsendi[457].

23 Nisanda 1920'de "salâhiyeti fevkalâde" ile toplanan Büyük Millet Meclisi'nin 24 Nisan'da yapılan oturumunda Mustafa Kemal Paşa:

> "... Meclisi Âlinizde tekâsüf eden iradei âliyeyi milliyeye istinadetmek suretiyle meşruiyet ve kanuniyetini ve yine Heyeti Muhtereminizde tecelli eyliyen vicdanı milletin muhakemesine merbut bulunmak cihetiyle de mesuliyetini takdir ve tesbit

[456] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 187.
[457] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 228.

edecek bir kuvvetin idarei umur etmesi zarurîdir, bu kuvvetin şekli tabiisi ise bir hükümettir..."

diyerek yeni bir hükümetin oluşturulmasını istedi ve bu konudaki önerilerini de şöyle sıraladı: 1- Hükümet üyeleri tek tek Meclisten seçilecek, 2- Hem tek tek hem de toplu olarak yaptıkları işlerden dolayı Meclise karşı sorumlu olacak, 3- Meclis başkanı hükümete de başkanlık yapacak ve Meclise karşı sorumlu olacaktı. Padişahı bir devlet başkanı olarak tanımanın ya da onun yerine bir "padişah kaymakamlığı" oluşturmanın ülke koşullarına uygun olmayacağını da vurguladı.[458].

Kuşkusuz, yurt savunması konusunda birleşen milletvekillerinin yöntem konusunda da aynı düşüncede olması beklenemezdi[459]. Bir "ihtilâl meclisi" olarak toplanan Meclise Mustafa Kemal Paşa'nın sunduğu bu öneri, Osmanlı'nın geleneksel hükümet anlayışı ile örtüşmüyordu. Bu nedenle, kimi milletvekilleri daha dikkatli incelemek için önerinin basılarak dağıtılmasını[460] ve Heyet-i Temsiliye'nin bir süre daha görevini sürdürmesini istedi[461]. Ancak Mustafa Kemal Paşa, ülke koşullarının zaman yitirilmesine izin vermediğine dikkati çekerek, milletvekillerini "derhal memleket mukadderâtına el ko(ymaya)" çağırdı[462]. 25 Nisan 1920'de Tokat milletvekili Nazım Bey ve arkadaşlarının verdiği önerge[463] ile başlayan tartışmalarda hükümetin oluşum biçimini, görev ve sorumluluklarını belirleyecek bir yasaya olan gereksinim dile getirildi. Ancak bu, zaman alacak bir işlemdi ve ülke koşullarının zaman kaybına tahammülü yoktu[464]. Yapılan tartışmalar sonunda Celâleddin Arif Bey'in önerisi üzerinde uzlaşma sağlandı[465]. İcra Heyetini oluşturmak ve İcra Heyeti ile Meclis arasındaki ilişkiliyi yasalaştırmak üzere on beş kişiden oluşan bir layiha encümenin oluşturulması ve ilgili yasa tasarısı Meclis tarafından kabul edilinceye kadar geçici bir İcra Encümeninin görevlendirilmesi kabul edilerek[466] yedi kişiden oluşan ilk geçici hükümet kuruldu[467]. Bu arada Layiha Encümeni de oluşturulmuştu[468]. "Heyeti İcraiye meselesini

---

[458] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 32.
[459] I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki düşünce ayrılıkları için bkz. Güneş, **a.g.e.**, s. 120-225.
[460] Refik Bey (Konya), Hamdullah Suphi Bey (Antalya), Mustafa Taki Bey (Sivas), böyle düşünüyordu. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 33-37.
[461] Mustafa Taki Bey şöyle diyordu: "Heyeti Temsiliye şimdiye kadar, aylarca şu milletin bârigiranına tahammül etmişler, birkaç gün daha tahammül ederler". Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 37; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 229.
[462] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 36; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 229.
[463] Önerge için bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 52; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 230.
[464] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 53.
[465] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 58.
[466] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 55; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 232.
[467] Hükümeti oluşturan vekiller şunlardı: Celâleddin Arif Bey (Erzurum), Cami Bey (Aydın), Bekir Sami Bey (Tokat), İsmet Bey (Edirne), Fevzi Paşa (Kozan), Hamdullah Suphi Bey (Denizli). Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 59-61; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 233.

birinci mesele olmak üzere" ele alan Encümen, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisini temel alarak "İcra Vekilleri'nin Seçimine Dair Yasa Tasarısı"nı hazırladı[469]. Beş maddeden oluşan tasarıya göre; İcra Vekilleri Heyeti on bir kişiden oluşacaktı[470]. Meclisin mutlak çoğunluğu ile seçilecek her vekil, yapacağı görevinde bağlı olduğu encümenin görüşünü alabilecekti. Vekiller arasında çıkacak sorunların çözüm yeri BMM olacaktı. Meclis toplantıda olmadığı zamanlarda istifa eden vekilin yerine BMM reisi -daha sonra Meclisin onayına sunmak kaydıyla- meclis üyeleri arasından birini geçici olarak görevlendirecekti[471].

Tasarı hakkında yapılan tartışmalarda farklı görüşler dile getirildi. Güçler birliğine karşı olan kimi milletvekilleri, vekillerin tek tek meclis tarafından seçilmesine "emsali vâkı" olmadığı için karşı çıkıyor ve yürütme kurulu başkanının kendi arkadaşlarını seçmesini sağlayacak kabine sistemini önerirken[472], kimileri de geçici bir hükümet kurulmasını arzu ediyordu[473]. Sonuçta, hükümet üyelerinin mutlak çoğunlukla tek tek meclisten seçilmesi yöntemi kabul edildi[474] ve 3-4 Mayıs 1920'de yapılan seçimlerle BMM'nin ilk hükümeti kuruldu[475]. Ancak hükümeti önemli sorunlar bekliyordu. Haziran ayında başlayan Yunan genel saldırısı karşısında hükümet ilk firelerini vermeye başladı. Genel durumdan hükümeti sorumlu tutan milletvekillerinin eleştirilerine kişisel çıkarların eklenmesi, Mustafa Kemal'in icra vekilleri heyetinin içinde yer almasını uygun bulmadığı kişilerin seçilmesi ve ardından 1 Kasım 1920'de izne ayrılan Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey'in yerine geçici olarak seçilen Abdülkadir Bey'in üç gün sonra istifa etmesi[476] İcra Vekilleri Heyeti'nin seçimine dair olan yasanın yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kıldı. Nitekim, 4 Kasım 1920'de Çorum milletvekili Fuat Bey kırk üç arkadaşı ile birlikte İcra Vekilleri Seçimine Dair Yasa'nın ikinci maddesinin değiştirilmesine yönelik bir yasa önerisi yaptı. İç Tüzük gereğince önerinin layiha

---

[468] Layıha Encümeni; Rıza Nur, Celâleddin Arif, Yusuf Kemal, Yunus Nadi, Hamdullah Suphi, Hakkı Behiç, Sırrı, Refik, Haydar, Besim Atalay, Abdülkadir Kemalî ve Ferid beyler; Şeyh Servet ve Hilmi Efendi ile Emir Paşa'dan oluşuyordu. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 62-63.

[469] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 156.

[470] Tasarının öngördüğü vekâletler şunlardır: "Şer'iye ve Evkâf, Sıhhiyet ve Muaveneti İçtimaiye, İktisat (Ticaret, Ziraat, Orman ve Maadin), Maarif, Adliye ve Mezahib, Maliye ve Rüsumat, Nafıa, Dahiliye (Emniyeti Umumiye, Posta ve Telgraf), Müdafaai Milliye, Hariciye, Erkân-ı Harbiyei Umumiye. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 158.

[471] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 158; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 234.

[472] Ali Şükrü, Hamdullah Suphi, Tahsin beyler. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 160,

[473] "İcra Vekilleri diyoruz. Bu vekalet nedir ve İcra heyetine nereden geliyor?" diyen Nazım Bey, BMM'ni geçici olarak algılayan milletvekillerinden biriydi. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 167.

[474] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 172-173.

[475] İcra Vekilleri Heyeti şu kişilerden oluşuyordu: Şeriye Vekili; Mustafa Fehmi Efendi (Bursa), Müdafaa-i Milliye Vekili: Fevzi Paşa (Kozan), Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey (Tokat), Maliye Vekili: Hakkı Behiç Bey (Denizli), Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa (Yozgat), İktisat Vekili: Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Adliye Vekili: Celâleddin Arif Bey (Erzurum), Dahiliye Vekili: Câmi Bey (Aydın), Maarif Vekili: Dr. Rıza Nur Bey (Sinop), Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili: Dr. Adnan Bey, Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili: İsmet Bey (Edirne). Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 197-198, 202-203.

[476] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 241 vd; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 237.

encümenine gitmesi gerekirken kimi milletvekilleri biran evvel tartışılmasından yana tavır sergiledi[477]. İsmail Suphi Bey ise önerinin Teşkilatı Esasiye Yasası ile birlikte görüşülmesini istediyse de [478] milletvekilleri koşullar gereği yasanın bir an önce görüşülmesi gerektiği konusunda ısrar etti. Sonuçta, uzlaşma sağlandı ve ikinci madde; "İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi reisinin Meclis âzalarından göstereceği namzetler meyanından ekseriyeti mutlaka ile intihap olunurlar" şeklinde değiştirildi[479]. Madde bu şeklini 1920 yılı sonuna değin korudu. Teşkilatı Esasiye yasa tasarısı görüşülürken bu konu bir kez daha gündeme geldi ve İcra Vekilleri Heyeti Başkanının icra vekillerince seçilmesi kararlaştırıldı[480].

Teşkilatı Esasiye yasa tasarısının görüşülmesi sırasında hükümetin oluşumu ile birlikte vekillerin görev ve yetkileri konusu da gündeme geldi. Milletvekillerinin önemle üzerinde durdukları bu konu daha İcra Vekillerinin seçimine dair yasa tasarısı görüşülürken dile getirilmiş, Ragıb Bey (Amasya) tasarının "..mesuliyetleri de tespit eder bir surette" yeniden kaleme alınmasını istemişti[481]. Refik Şevket Bey ise yasa tasarısının isminin Heyeti Vekilenin "seçim ve vazifesine dair kanun" şeklinde değiştirilmesi için bir önerge vermişti[482]. Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 7. maddesinde ise "Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tâyin edilir"[483] denilerek, vekillere ait görev ve sorumlulukları belirleyecek yasanın yapılmasına olanak tanınmıştı. 22 Ocak 1921'de bu yasayı yapacak bir komisyon kurulması kararlaştırıldı[484]. Ancak, karar uygulamaya geçmedi. Bunun üzerine Hüseyin Avni Bey 29 Ocak 1921'de verdiği bir önerge ile Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 7. maddesi gereğince kabul edilen Heyeti Vekilenin görev ve sorumlulukları ile ilgili yasayı hazırlamak üzere özel bir Encümen oluşturulmasını istedi[485]. Meclisin 3 Şubat 1921'deki toplantısında yapılan seçim sonucunda da on beş kişilik bir encümen oluşturuldu[486]. Encümen üyelerinden Mahmut Esat ile birlikte Vehbi, Zekâi, Sırrı ve Yunus Nadi'nin Londra Konferansına gidecek heyet üyeleri arasında yer alması üzerine encümende oluşan sayısal boşluk Hüseyin Avni, Emin, Nafiz ve Fuad beylerin seçimi ile dolduruldu[487]. Bu değişim oldukça önemliydi. Zira gidenler Teşkilatı Esasiye Yasası taraftarı, gelenler Kanunu Esasi yanlısı idi.

---

[477] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 259.
[478] İsmail Suphi Bey (Burdur) bu düşüncedeydi. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 261.
[479] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 267.
[480] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 336; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 238.
[481] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 161.
[482] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 163.
[483] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 335-336; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 239.
[484] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 238.
[485] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 438.
[486] **TBMM ZC**, D. I, c. 8, s. 69
[487] **TBMM ZC**, D. I, c. 8, s. 133.

24 Kasım 1921'de Meclise gelen tasarı toplam on sekiz maddeden oluşuyordu. Buna göre, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın yedinci maddesindeki görevlere ek olarak BMM'nin görevleri; yasaların korunması, uygulanması, açıklanması, borçlanmaların ve ayrıcalıkların onaylanması, olağanüstü nişan, rütbe ve görevlerin verilmesi, heyeti vekilenin oluşturulması, tek tek veya toplu olarak düşürülmesi, sorumluluğunun saptanması, kara ve deniz kuvvetleri komutanlığının yönlendirilmesi, genel ve kısmî seferberlik ilânı, hükümetin yapacağı mütarekelerin onaylanması, yasal cezaların hafifletilmesi, af veya tecil edilmesi, genel af ilânı, askerin toplanması ve dağıtılması, her çeşit verginin tarh, tevzi ve kaldırılması, sıkıyönetim ilânı, meclisin başlangıç ve toplanma zamanının saptanması, değiştirilmesi ve gerektiği zaman feshi idi (Madde:1). Özel yasasına uygun olarak rütbe, nişan ve mansıpların dağıtılması sorumlu vekilinin veya Heyeti Vekilenin kararı ve BMM adına reisinin onayı ile yürütülecekti (Madde:2). Mahkemelerden geçerek kesinlik kazanan idam hükümleri Heyeti Vekile tarafından incelendikten ve Meclis reisi tarafından onaylandıktan sonra yerine getirilecekti (Madde: 3). Olağanüstü durumlarda kırk sekiz saat içinde meclisin onayını almak koşuluyla sıkıyönetim ilân etme ve buralara İstiklal Mahkemeleri gönderme yetkisi Heyeti Vekileye bırakılacaktı (Madde:4). BMM reisi Heyeti Vekilenin kararlarını kırk sekiz saat içinde onaylamakla yükümlü olacak, bu süre içinde reddedilmeyen kararlar doğrudan doğruya uygulamaya konacaktı (Madde:5). BMM reisinin huzuru ile alınacak Heyeti Vekile kararlarından doğrudan doğruya Heyeti Vekile sorumlu olacak, reisin oyu "istişari" olacaktı (Madde:6). BMM reisi, gerek meclisin gerekse Heyeti Vekilenin kararlarını ait olduğu makamlara göndermekle yükümlü olacaktı (Madde:7). Meclis reisinin yokluğunda görevleri ikinci reis tarafından yerine getirilecekti (Madde:8). Gerek Meclis reisi gerekse ikinci reisler Heyeti Vekilede yer alamayacakları gibi başka bir görev de yükümlenemeyecekti (Madde:9). Umuru Şeriye Vekili ile Heyeti Vekile Reisi Meclis tarafından seçilecekti. Heyeti Vekile reisi diğer vekilleri milletvekilleri arasından seçerek meclisten güven oyu alacaktı (Madde:10). Heyeti Vekile; reisinin başkanlığı altında toplanarak iç ve dış sorunlara çözüm üretecek, bunlardan onaylanması gerekenleri BMM'ne arz edecekti (Madde:11). Vekillerden her biri kendi vekâletini ilgilendiren görevleri usulüne uygun olarak yapacak, kendi alanını ilgilendirmeyen işleri ise Heyeti Vekileye arz edecekti. Ancak, Devletçe bir malî yükümlülüğü gerektiren sözleşmeler ile ayrıcalıkların Meclis tarafından onaylanması ve kabul edilmesi zorunlu olacaktı (Madde:12). Vekiller, hükümetin genel politikasından ortaklaşa, kendi vekâletlerine ait görevlerden bireysel olarak TBMM'ne karşı sorumlu olacaktı. Bununla birlikte tüm kararların yürürlüğe girebilmesi için Heyeti Vekile Reisi ile ilgili vekilin kararnameleri imzalayarak sorumluluğu üzerlerine almaları gerekecekti. Heyeti Vekile

tarafından kabul edilen kararlar tüm vekillerin imzalarını içerecek ve en sonunda da BMM Reisinin imzası bulunacaktı (Madde:13). Heyeti Vekile üyelerinden biri veya birkaçı veya tümü hakkında BMM üyelerinden biri veya birkaçı tarafından vekilin vekaleti ile ilgili görevlerini ilgilendiren işlerden dolayı şikayet olursa iç tüzük gereğince incelenmek üzere kura ile şubeye gönderilecekti. Şube tarafından suçlu bulunursa düzenlenecek olan kararname Meclis genel kurulunda okunacak ve ilgili vekil ya da vekiller çağrılarak açıklama istenecek, suçluluğu toplam üyenin üçte ikisiyle kabul edilirse evrak Divan-ı Âliye gönderilecekti (Madde:14). Meclisce suçlu olduğuna karar verilen vekil veya vekillerin üyelikleri düşecekti (Madde:15). Divan-ı Âli; ilgili suçlama mecliste okunmadan önce ve kararı veren şube dışında diğer dört şube üyeleri arasından gizli oyla belirlenecek dörder üyeden oluşacaktı (Madde:16). Divanı Âli üyeleri kendilerine gönderilecek evrakın genel kurulunda okunması ve ilgili suçlamanın okunması ve tartışılması sırasında mecliste bulunmayacaktı (Madde:17). Divan Âli, şubece suçlanan ve genel kurulda suçlulukları kabul edilen vekillerin sorgulamasını yaparak üçte iki çoğunlukla ilgili yasaya uygun ve kesin olarak hükmünü verecekti (Madde:18)[488].

Encümen'in "vahdet-i milliyeyi temin etmek, içtimaı İslâmı tefrikadan kurtarmak ve makamı hilafeti tahlis etmek"[489] düşüncesi ile hazırladığı bu tasarı adeta bir anayasa niteliği taşımaktadır. Encümen adına söz alan Salâhattin Bey de konuşmasına "Heyeti Vekilenin tâyini ve mesuliyetine dair olan bu Kanunu Esasi"[490] diye başlayarak tasarının anayasa özelliğini vurgulamıştır. Tasarıda dikkati çeken üç temel özellik vardır. Birincisi; Hükümet biçimini değiştirmeye yöneliktir. Güçler birliği sisteminden güçler ayrılığına kaymakta; Meclis Hükümeti sisteminden Kabine Sistemine geçmektedir. Bu özelliği dolayısı ile Osmanlı Kanunu Esasisi ile uyum sağlarken Teşkilatı Esasiye Yasası ile ters düşmektedir. Tasarının tartışılması sırasında aleyhte söz söyleyen hemen tüm milletvekilleri de bu konuda birleşmektedir. Zira Hamdi Namık (İzmit) ve Mehmet Emin (Erzincan) beyler "Hükümet şekli ile beraber birçok esasâtı ihtiva eden Teşkilatı Esasiye Kanunu mahiyetinde olan" bu tasarının görüşülmemesini istemişlerdir[491]. İkincisi; gerekçede belirtilen saltanat ve hilafet kurumlarına ait hakların daimiliğinin vurgulanmasıdır ki bu saltanatçı görüşün encümende üstünlük kurduğunun göstergesidir. Bu da BMM'nin benimsediği egemenliği, bağsız koşulsuz halka veren Teşkilatı Esasiye Yasası'na aykırıdır. Encümen üyeleri arasında yer alan ve tasarıya şerh koyan Ragıp Bey de gerekçenin bu özelliğini vurgulayarak, 1876 Anayasası'nın

[488] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 323-324.
[489] **Aynı**, s. 325.
[490] **Aynı**, s. 324.
[491] **Aynı**, s. 329-330.

ilk yedi maddesini "bâki" bırakacak bir meclis düşünemediğini, "kellesini torbaya koyarak bütün cihana karşı isyan eden bir ihtilâlci meclis(in), bu yedi maddenin ahkâmı hiçbir vakit bâkidir, diyeme(yeceğini)" vurgulamıştır[492]. Tasarının tartışılması sırasında gerekçedeki bu bölümün "hata" olduğunu kabul eden Salâhattin Bey'in "bir hissin tahtı tesirinde olarak"[493] bu ifadeyi yazdıklarını söylemesi de Encümen üyelerinin siyasal duruşlarını yansıtmaktadır.

Tasarının dikkati çeken bir başka yanı da meclis başkanı ile ilgili maddelerdir. Zira, meclis başkanının bir yandan yetkileri kısılırken diğer yandan sorumluluk alanı genişletilmeye çalışılmaktadır. Meclis başkanının, Vekiller Heyetinin kararlarını kırk sekiz saat içinde onaylamadığı zaman heyete uygulama yetkisinin verilmesi ise "reise karşı bir vesvese beslemek"tir. Gerek Meclisin gerekse Vekiller Heyetinin kararlarını ait olduğu makama göndermekle yükümlü kılınması da "Büyük Millet Meclisi Başkanını posta mütevezzii mevkiine indirmektir". Başkanın oyunu "istişari" görmek ise başkanlığa seçilecek kişinin "şeref ve onurunu zedelemeye yöneliktir"[494].

Tasarı ile ilgili tartışmalara, gerek Meclis kürsüsünden gerekse gazete sütunlarından katılan Mahmut Esat Bey, tasarının özellikle hükümet şeklini değiştirmeye yönelik ilkelerine karşı tavır almış ve akademik bir üslupla kendi yaklaşımını sergilemiştir.

O'na göre tasarı, vekiller heyetinin görev ve sorumluluklarını dair bir yasa olmaktan çok, vekiller heyetinin oluşum şekline dair bir "kanunnâme" niteliğindedir ve bu niteliği ile hem Teşkilatı Esasiye'ye hem de İcra Vekillerinin Seçimine Dair olan yasaya ters düşmektedir.

Yönetenlerin sorumluluk anlayışını tarihsel bir süreçte örnekleri ile açıklayan Mahmut Esat[495], yirminci yüzyılda bu anlayışın -idare sistemi ne olursa olsun- devletlerin hareket noktası olması gerektiği kanısındadır[496]. Bununla birlikte Encümen sözcüsü Salâhaddin Bey'in devlet yönetimindeki "istibdadın" güçler ayrılığı sistemi ile önlenebileceği iddiasına karşı çıkar. Üstelik tasarının güçler ayrılığından çok parlamentarizmi -ki bu tam bir parlamentarizm de değildir- savunduğuna dikkati çeker[497]. Mahmut Esat'a göre, parlamentarizm; "tefrik-i kuva usulünü tahdid eden muaddel bir şekilden başka bir şey değildir. Burada (hâkimiyet-i milliye) ekseriyet fırkasının elinde zebûndur. Siyasî terbiyeleri tekemmül etmemiş memleketlerde şuurlu kuvvetli bir ekseriyet fırkası da vücuda

---

[492] **Aynı**, s. 331.
[493] **Aynı**, s. 429.
[494] **Aynı**, s. 425-426.
[495] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 1 Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 5 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 370.
[496] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 2 Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 6 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 371.
[497] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 377.

getirilemeyeceğinden parlamentarizm tamamen mahdud bir sınıf idaresinde müncer olabil(mektedir)"[498]

Güçler ayrığında; "kuvvei adliye bir heyet tarafından, kuvvei icraiye ikinci bir heyet tarafından, kuvvei teşriîye de doğrudan doğruya milletin mümessili sıfatıyla gelen heyeti mebusan tarafından tatbik edilecek ve bunların diğerlerine tecavüz hakkı bulunmayacak, müdahale hakkı bulunmayacaktır"[499]. Aslını, İngiliz hukukundan alarak Locke tarafından gündeme getirilen ve ardından Montesquieu tarafından geliştirilen bu sistemin "en sadık" uygulayıcısı Kuzey Amerika'dır ve Wilson'un da kabul ettiği gibi orada bile tam anlamı ile uygulanamamıştır[500]. Güçler birliğinin İsviçre'deki uygulamasında da, yürütme heyetine parlamentonun kararına uyma zorunluluğu getirildiğini vurgulayan Mahmut Esat[501], saygın hukukçuların görüşlerine de yer vererek sitemin uygulamadaki olumsuzluklarına dikkati çeker[502].

Mahmut Esat, güçler ayrılığı düşüncesinin hiçbir yerde başarı ile uygulanamadığı ve encümen sözcüsünün iddia ettiği gibi istibdadı da engelleyemediği düşüncesindedir. Zira; "asıl maddî kuvvet olan icraî heyet bilhassa siyaset terbiyesi düşük olan memleketlerde daima tagallub ve tahakküm etmiş, [hâkimiyeti milliye] klişesini mânasız bir lafz haline koymuştur". Mutlak idarelerde " tacidârların elinde oyuncak olan millet hâkimiyeti ve iradesi bu defa da [tefrik-i kuva] nâmı altında icra heyeti denilen bir sınıfın emr ve nehyine vasıta kılınmıştır."[503] Çünkü, bölünen üç güç arasında uygulamada en büyük güce sahip olan yürütmedir. "Tefrik-i kuva denilen üç kuvvetin içinde hakikatde yalnız bir kuvvet vardır, o da icradır. Üst tarafı tatbikatta fanteziden başka bir şey değildir. Hâkimiyeti milliye hakikatde ancak icrada tecelli

---

[498] **Aynı**, s. 379. Parlamentarizm hakkındaki düşünceleri için ayrıca bkz. Mahmut Esat, "Vahdet-i Kuvva Tefrik-i Kuvva Nazariyeleri-Dahiliye Vekili Fethi Bey Efendi Hazretlerine Armağan" **AYG**, 23 Nisan 1339 (1923), No:1160-783; "Parlamentarizm Nazariyesi" **AYG**, 25 Nisan 1339 (1923), 1162-785.

[499] **Aynı**, s. 377.

[500] **Aynı**, s. 378; Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 2", (1921).

[501] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 379.

[502] Örneğin; Duguit, "Tefriki kuva tatbikatta Hıristiyanlığın teslisi gibi bir hayal kabilindendir. Teslis nasıl bir hayali muhal ise kanun sahasında ve tatbikat sahasında da tefriki kuva öyle hayali muhal oldu" demektedir. Güçler birliği sistemini benimseyen "Esmein" bile, "parlamento daima hakim mevkiinde kalacağı için" uygulama yeteneği olmadığını söylemektedir. "Neker" ise, sistemin "hakimiyeti milliye" ilkesinin aleyhinde olduğunu ve devletin siyasal birliğini ortadan kaldırdığını söylemekte; yürütme gücünün yasamaya karşı sürekli üstünlük kurmasına izin verdiği için "istibdadın bu suretle daha çok yol aldığın(a)" dikkati çekmektedir. Bkz **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 378. "Montevideav Darülfünunu" hocalarından "Arakaka" ise güçler ayrılığı ilkesine dayanan yürütme gücünün gittikçe genişleyerek ihtilâle neden olduğunu; siyasal yönden yeterince bilinçlenmemiş, ihtilâl zeminine uygun ve devlet adamlarının güçlerini askerlikten aldıkları ülkelerde güçler ayrılığı ile parlamentarizmin büyük bir tehlike olacağını söylemiştir. Bkz. Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 2"; "Dölakrasye" ise "Hukuk-ı Amme İçtimaiyât Prensipleri" isimli eserinde devlet güçlerinin üçe ayrılmasının nedeni "eski zamanlarda payansız salâhiyet sahibi olan beşeriyetçe, kâdim Yunan'ın (yarım allahları!) münzilesine çıkarılan kralların, imparatorların kuvvetlerini zaafa düşürmek" amacına yönelik olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 4 Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 8 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 373.

[503] Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 2", (1921).

eder."[504] Bu nedenle, istibdadı önlemek için güçler birliğinden daha iyi bir sistem bulmak olanaksızdır[505].

Mahmut Esat'a göre, güçler ayrılığını istemek, uygulanabileceğini düşünmek "bir serap ardından koşup gitmekten ibarettir." Güçler ayrılığı kabul edildiğinde yürütme gücünü elinde tutan hükümete yasama organının tüm müdahalesi engellenmiş olacaktır[506].

Bir "hayalden ibaret olan" güçler ayrılığı ilkesini ya da parlamentarizmi Türkiye'de uygulamak olanaklı mıdır? Mahmut Esat'a göre, güçler ayrılığı ve parlamentarizm gibi "yalnızca kişi hukukunu düşünen sistemler" Türkiye'nin koşullarına uygun değildir. Zira Türkiye'nin karşısında "elde edeceği" "iki büyük muvaffakiyet" vardır: "Birincisi milletin istiklâlini temin edecektir. İkincisi yedi asırdan beri Türk milletini daima kanatan idarenin elinden kurtaracak ve kendi idare ve hakimiyetini tesis edecektir." [507]. Bu nedenle "şimdilik" uygulanma olanağı yoktur. "Bugün için tehlikelidir, çünkü tefriki kuva kabul edildiği gün, nazariye veçhile bizim artık heyeti icraiye üzerinde teftişimiz kalmayacaktır"[508].

Duguit'in parlamentarizm sisteminin işleyebilmesi için hükümet ile parlamentonun "tesir ve prestişde" eşit olması gerektiğine dikkati çektiğini de hatırlatan Mahmut Esat[509], "parti hükümeti ilkesine göre kurulan bir güç" olan ve çoğunluk partisine dayanan bu sistemin Türkiye'de uygulanamayacağını da şöyle açıklar:

> "...Çünkü parlâmento esasını kabul etmek için ya bir Reisicumhur olması lâzımdır. Yahut da icraiyeyi temsil eden bir padişah bulunması iktiza eder. Biz bugünkü vaziyetimiz itibariyle bunu nasıl tesis edebiliriz? Padişah makamına heyeti teşriîyeyi ikame ederek, parlâmento sistemi tesis edecek isek buna imkân yoktur. Çünkü padişahın salâhiyeti başkadır. Reisicumhurun salâhiyeti başkadır. Heyeti teşriîye olan parlâmentonun salâhiyeti yine başkadır. Binaenaleyh parlamento sistemi başkadır. Heyeti teşriîye hakimiyeti var demektir. Binaenaleyh parlamento sistemi yok demektir..."[510].

"Parlamento sistemi"nin, siyasal partilerini oluşturmuş ve geliştirmiş ülkelerde başarı kazanacağına dikkati çeken Mahmut Esat, İngiltere örneğini verir. Ancak burada bile yakınmalar eksik değildir. Zira, "ekalliyette kalan partiler, hiçbir fark tanımıyor. Bu suretle zayıf düşüyor. Ve bu suretle fikirlerinden istifade etmek mümkün olan bu partilerden; kudreti içtimaiye erkânından olan bu insanlardan, ekseriyet partisinin istibdadı yüzünde istifade etmek mümkün olmuyor", diyerek Türkiye'de uygulanmasının olanaksızlığına dikkati çeker.

---

[504] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 3 Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre ", **H.M.**, 7 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 372.
[505] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 380.
[506] **Aynı**, s. 379.
[507] **Aynı**, s. 380- 381.
[508] **Aynı**, s. 379.
[509] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 4", (1921).
[510] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 379.

"Padişah yok, reisicumhur yok, zaten onu da kabul etmiyoruz" diyen Mahmut Esat, ülkede tek egemen unsurun Türk milleti olduğunu ve onun dışında başka egemen bir güç tanımadığını vurgular[511]. Ulus egemenliğini eline almış olan Büyük Millet Meclisinin de bunu devretmeye hakkı olmadığına dikkati çeker. Ülkenin "en felâketli günlerinde hayat isteyen, istiklâl isteyen, kudretini Türk köylüsünün vekâletinden alıp gelen" meclisin, "tarih önünde yegâne mesul" olduğu ve yükümlendiği görev ve sorumlulukları "hiçbir suretle diğer bir kudrete" veremeyeceği kanısındadır. Mahmut Esat, yetki ve sorumluk meclisten başka bir güce verildiğinde oluşacak manzarayı da şöyle çizer:

> "...Biz kalktık bütün salâhiyetimizi bir heyeti vekileye verdik. O heyeti vekilede vazifesini ifa etmedi. Biz tuttuk mesul ettik ve hattâ mesuliyetin son haddine vardık, heyeti vekileyi baştan başa astık. O zaman hakkı hayat isteyen bu Türk milletinin önüne biz davayı kaybederek çıkarız...."

Mahmut Esat'a göre ulus temsilcileri, sorumlu tuttukları vekiller heyetini temize çıkarma hakkına da sahip değildir. Yaşamak hakkını isteyen Türk milleti, bunu TBMM aracılığı ile yapmak istemektedir ve "bu büyük vazife" ondan başkasına bırakılmamalıdır[512].

> "...Biz bir sistem istiyoruz ki işler yapılmazdan evvel onda Türkiye halkının kontrolü olsun. Yoksa iş olup bittikten sonra dünya mesul tutulsa bizce bu Türkiye halkının en hakir menfaatini bile telâfi edemez. [Hâkimiyet-i milliye]nin bihakkın tecellisi, milletin şunu bunu mesul tutabilmesinden evvel mukadderâtıyla alakadar kararları bizzat verebilmesinde ve onları bizzat yapmasındadır..."[513]

diyen Mahmut Esat'a göre; vekiller heyetini sorumlu tutmakla, sorumluluklarını yerine getirmediğinde "asmakla, tehdidetmekle, tedibetmekle" yaşamak hakkını isteyen Türk ulusuna yeterli yanıtı vermek olanaksızdır[514].

Parlamenter sistemin Türkiye koşullarına uymamasının bir başka nedeni de gelecek her kabinenin farklı bir program uygulamaya koymak istemesidir. Zira;

> "...Parlamento sisteminde her kabine geldikçe memleketin daima yeni, yeni programlar karşısında kalmasının bir mânası da hiçbir iş yapılamaması demektir. Bu bizim memleket gibi işe, neticede azim ihtiyacı olan bir diyar için ne fecidir. O rütbe ki bizde iş yapamamak giderek müzmin bir hastalık haline gelecektir. Halbuki millet meclislerinin, içinde bu memleketin hazin devirleri seyredilen bir âyîne gibi vücuda

---

[511] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 379.
[512] **Aynı**, s. 380.
[513] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 4", (1921).
[514] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 380.

> getireceği programlar ise daima sabit kalacaklardır. Buna iş yapılmak istenen memleketlerde çok ihtiyaç vardır...."[515]

Tasarıyı Teşkilatı Esasiye Yasası açısından da değerlendirerek, yasanın tasarıya olan üstünlüğünü ortaya koymaya çalışan Mahmut Esat'a göre; Osmanlı Devletinin çöküşünü hazırlayan neden ülkenin yönetimini üretken Türklere vermemesidir. "Bu yaraya deva bulan" Teşkilatı Esasiye Yasası, üretken güçlerini sarayın elinden kurtarmayı başarmış ancak bunu da yeterli görmeyerek onu kendi geleceği hakkında söz sahibi kılmıştır.

> "...Bugün Türk milleti tamamen hareketinin mânasının tarihinden, iktisadiyatından alarak, tarihinin önünde titreyerek kendisine lâyık olan hukuku esasiyeye müstenit bir teşkilât kanunuyla dünyanın önüne atılıyor. Bu; iki cihetten zaferdir. Birincisi: Türk milleti hâkim oluyor. O bir zaferdir. Saraydan ve sınıf kanunu esasisinden kurtuluyor. İkincisi; Türk milleti daha [Burjuva] Avrupa'nın bile nail olamadığı bir esasa müstenid bir devlet kuruyor...."[516]

diyen Mahmut Esat, Meclis tarafından Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 7. maddesi gereğince ve yasanın ruh ve anlamına uygun olmak üzere bir "görev ve sorumluluk kanunu" yapmakla görevlendirilen encümenin, kendisine verilen bu yetkiyi aşarak parlamentarizmle karışık bir güçler ayrılığı sistemini kabul ettiğine oysa, Teşkilatı Esasiye'nin 2. ve 8. maddelerinin güçler birliğini benimsediğine dikkati çeker. Üstelik tasarı 93 Kanunu Esasisini aynen "kopya" etmiştir. Örneğin; tasarının 11'inci maddesinde "Heyeti Vekile; Reisinin riyâseti altında akdi içtima edip dahilî ve haricî umuru mühimmenin merciidir"[517] denilmekte, 93 Kanunu Esasisinin buna karşılık olan 28'inci maddesinde ise "Meclisi Vükelâ sadrazamın riyaseti tahtında olarak akd olub dahilî ve haricî umuru mühimmenin merciidir" denilmektedir[518]. Tasarının eski anayasadan aynen aldığı bu madde, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın Büyük Millet Meclisi'ne tanıdığı yürütme ve yasamaya ilişkin hak ve yetkilerini tamamen anlamsız kılmaktadır[519]. Tasarının 10'uncu maddesi de Kanunu Esasi'nin 97'inci maddesinin aynıdır[520] ve öngördüğü sistem Teşkilatı Esasiye Yasası'na aykırıdır.

> "...Vekiller Heyeti [dahilî ve haricî umuru mühimmenin merciî] olunca ve onları meclisce müntehib bir reis seçerek teşkil edince Büyük Millet Meclisi'nin, Teşkilatı Esasiye Kanununun 1 ve 2 ve 8'inci maddeleri hükmünce hâiz olduğu bilfiil ve bilzat

---

[515] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5 Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre ", **H.M.**, 9 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 374.
[516] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 381.
[517] Karşılaştırmak için bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 323.
[518] Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 3", (1921).
[519] Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 4", (1921).
[520] Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 3", (1921).

> idare hakkıyla [teşriî ve icraî salahiyet] nerede kalır?! Vekillerin birer birer intihab hakkı ne olur?!.."[521]

diye soran Mahmut Esat, yasa gereğince tüm vekillerin tek tek seçiminin Büyük Millet Meclisi'nin temel haklarından biri olduğuna dikkati çeker ve Encümenin tavrını Teşkilatı Esasiye Yasası'nın ruh ve anlamına karşıtlık olarak algılar[522].

Mahmut Esat'a göre, ulusun yaşama hakkını devam ettirebilmesi için tüm gücün Türk ulusunun temsilcisi olan TBMM'nde toplanması zorunludur. Teşkilatı Esasiye Yasası ve güçler birliği ilkesi ile kendi egemenliğine dayanan bir devlet kuran Türk ulusu, hiçbir zaman güçler ayrımını kabul etmeyecektir. Bununla birlikte kontrol hakkı kendisine ait olmak üzere "taksimine" de karşı değildir. Machiavel'in "'milletlerin hakkını gasbetmek için, milletleri çiğnemek için onları taksim ediniz. Tefrikaya düşürünüz" dediğine dikkati çeken Mahmut Esat, buna karşılık olarak "hürriyeti ve milletlerin hâkimiyetini tesis etmek istiyorsak kuvvetleri tefrik etmeyelim, tevhid edelim ve bütün kuvveti Türk milletini temsil eden parlâmentoya verelim" der ve hürriyetin ancak bu şekilde sağlanabileceğini söyler[523].

Mahmut Esat'a göre, yeni Türkiye'nin gereksinim duyduğu "görev ve sorumluluk kanunu" parlamentarizm ya da güçler ayrılığı gibi anlamını başka ülkelerden alan sistemlere ait olanlar değil, Türkiye'nin anlamına ve varolan yasalarına uygun olanıdır. Zira;

> "...doğrudan doğruya [vahdet-i kuva] esâsını kabul etmiş, fakat kuvvetleri klasik usulüyle üçe tefrik ederek icraî kuvvet gibi başlı başına korkunç ve tehlikeli kudretler kurmamış, yalnız memleketin işlerini alakadar bir çok dairelere tevzi' ve taksim etmiş yeni Türkiye'nin, aşağı yukarı bilvâsıta hükümet ve sistemindeki heyeti vekileye göre bir [vazife ve sorumluluk] kanunu yapmak her halde çok zor bir şey değildir...."

Güçleri bölen değil, "tevzi" ve "taksim" eden bir sistemin kabul edilmesini isteyen[524] Mahmut Esat, güçler ayrılığının ve parlamentarizm sisteminin ulusal egemenliği parçaladığı ve ulusa ait olan egemenliği bir sınıfın tekeline bıraktığı kanısındadır[525].

Bu durumda vekillerin görev ve sorumluluklarını belirlemek için yapılması gereken nedir? Mahmut Esat'a göre, uygun temel Teşkilatı Esasiye Yasası'dır. Bu konuda "çok kıskanç" davranılmalıdır. Zira, hem güçler ayrılığı hem de parlamentarizmden daha güçlü bir "görev ve sorumluluk" ilkesi belirlemiş, hem de Türkiye'nin koşullarına "en çok uyan en ince meşrutî bir teşkilât" yapılmıştır[526]. Yasanın 8. maddesi gereğince; Teşkilatı Esasiye

---

[521] Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 4", (1921).
[522] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 3", (1921).
[523] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 381.
[524] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 3", (1921).
[525] Mahmut Esat, Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5", (1921).
[526] **Aynı.**

Yasası'nın 1 ve 2'inci maddelerine uygun olarak yürütme ve yasama yetkilerine sahip olan ulus, TBMM aracılığıyla her vekâletin siyasetinin ana hatlarını çizmeli, ardından da tüm vekâletleri kapsayan genel bir siyasî program oluşturmalıdır. Bu şekilde iki program etrafında Meclis tarafından ayrı ayrı seçilerek toplanacak olan vekillerin görev ve sorumlulukları belirlenmiş olacaktır. Buna göre;

> "...Her vekil, her ay encümen huzurunda veya meclis önünde yapdığını izah etmek mecburiyetinde bulunmalıdır. İzahatı kâfi görülmeyen vekil vekâletten sâkıt olur, yerine meclisce yenisi intihab olunur. Mevkiini terketmek mecburiyetinde kalan vekil ise mesuliyetinin tecelli edecek mahiyetine göre divan-ı âlide cezasını görür. Yahud sadece ıskat olunmakla iktifa olunur. Devletin umumî siyaseti hakkında dahi vekiller heyeti yine muayyen zamanlarda umumî bir program etrafında izahat vermelidirler. İzâhat kâfi görülmeyince yerini terk edecek olan vekiller heyeti bittabi karşısında bulunduğu vaziyet derecesinde mesul edilecektir. Bu muayyen zamanlarda başka her mebus her vakit istîzah hakkına mâlik bulunacakdır...."[527]

Teşkilatı Esasiye Yasası'nı uygun olan bu yöntemle parlamentarizmin izin vermediği bir başka hak da yerini bulmakta, azınlıkta kalan milletvekilleri, vekillerine karşı "sesini yükseltebilmekte", görüşlerini "Türkiye'nin siyasî vicdanı önünde" açıklayabilmektedir[528].

Encümenin, vekillerin tümünün meclis tarafından seçilen bir başkan tarafından belirlenerek, Meclisten güvenoyu almasını öngören yöntemi ile hükümet üyeleri arasında sağlamaya çalıştığı uyum ve birliğin de yeterince sağlayamayacağına dikkati çeken Mahmut Esat, "Anadolu'nun her bucağından koşup gelen milletvekillerinin, memleketin yanık dileklerinden vücuda getirecekleri câmia programı etrafında toplananların tecanüsüyle, memleketin selameti için kendi hayalhanelerinde kuracakları tasavvurlar neticesinde vücuda gelmiş bir program etrafında yığılan birkaç kişi arasındaki tecanüs"de ulus egemenliğine dayanan derin farklar olduğu kanısındadır[529].

Vekiller heyetinin görev ve sorumluluklarını belirleyecek olan Encümen üyelerinin bu yetkilerini aştığı ve yeni bir hükümet şekli oluşturmaya çabaladıkları açıktır. Zira asıl konu ile ilgili olmak üzere 2, 4, 11, 12 ve 13 olmak üzere beş madde bulunmaktadır. Geneli itibarıyla da Teşkilatı Esasiye Yasası'nın ruhuna aykırı düşen ya da Mustafa Kemal Paşa'nın deyimi ile Yasayı "tahrip"[530] eden tasarı, Meclisin 1 Aralık 1921 tarihli oturumunda oya sunulmuş; Teşkilatı Esasiye Yasası'nın "mâna ve ruhuna muhalif görülerek" 4 kabul ve 2 çekimsere karşı 106 oyla maddelere geçilmesi reddedildiği sırada, görüşmelerin devam etmesini isteyen

---

[527] Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5"; **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 380.
[528] Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5", (1921).
[529] **Aynı.**
[530] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 423.

bazı milletvekilleri oylamaya katılmayıp, gerekli çoğunluğun sağlanmasını engellemek için oturumu terk etmişlerdir[531]. 3 Aralık 1921'de Salahattin Bey'in, tasarının özel encümene gönderilmesini isteyen önergesi ile Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının "İcra Vekillerinin Sureti İntihabı ve Heyeti Vekile Reisinin Meclisçe tasdiki noktasından da tekrar incelenmek üzere" Kanunu Esasi Encümenine gönderilmesini öngören önergeleri kabul edilerek tasarının Kanunu Esasi Encümeni ile özel encümene gönderilmesi kararlaştırılmıştır[532].

Tasarının meclisteki tartışmaları iktidar ve muhalefet arasında bir iktidar savaşına dönüşmüş ancak her iki taraf da istediği sonucu elde edememiştir. İki grup arasındaki çekişme Rauf Bey'in arabuluculuk yapması ve tasarının Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının istekleri doğrultusunda Kanunu Esasi ve özel encümenlerden seçilerek oluşturulacak yeni bir encümene gönderilmesi konusunda uzlaşma sağlanmıştır[533]. Teşkilatı Esasiye Yasası'na uygun olarak hazırlanması istenen tasarı bu encümende hazırlandıktan sonra Meclisin görüşüne sunulacaktır. Encümen İcra Vekillerinin seçimi ile görev ve sorumluluklarına ait iki ayrı yasa tasarısı hazırlamış, ancak görüşmeler cepheye giden Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile ertelenmiştir. Cepheden dönen Mustafa Kemal Paşa 1 Temmuz 1922'de milletvekillerinden tasarının görüşülmesi için uygun bir gün belirlenmesini istemiş ve öncelikli olarak İcra Vekillerinin Seçimine Dair olan yasa tasarısının görüşülmesinde uzlaşılmıştır[534].

On altı üyeden[535] oluşan encümenin hazırladığı tasarı beş maddeden oluşturulmuştu. Ancak, üyelerinin tümü tasarının yanında yer almamış, Hüseyin Avni[536], Dr. Fikret, Mustafa ve Hafız Ahmet beyler tasarının bazı noktalarına karşı çıkarak şerh koymuşlardı. Bu durum görüşmelerin oldukça tartışmalı geçeceğinin de göstergesiydi. İsviçre Anayasasından esinlenerek günün koşulları ve halkçılık ilkesine göre Mahmut Esat Bey tarafından kaleme alınan tasarının gerekçesinde, çağdaş devletlerde icra vekilleri heyetinin seçimi ve oluşturulması ile ilgili olarak üç temel yönteme dikkat çekiliyordu. Birincisi güçler ayrılığının esas alınmasıydı. Bu sistem vekillere, cumhurbaşkanı tarafından seçildiği için sorumluluk

---

[531] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 445; Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 1", (1921).
[532] **TBMM ZC**, D. I, c. 15, s. 4-5.
[533] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 250.
[534] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 176.
[535] Yunus Nadi Bey'in başkanlığında oluşan Encümenin Mazbata Muharriri Mahmut Esat Bey, Kâtibi ise Ragıb Beydir. Üyeler ise: Behçet Bey (Kangırı), Tevfik Bey (Kangırı), Mehmet Bey (Canik), Ahmet Nafiz Bey (Canik), Ali Sürüri Bey (Karahisarı Şarki), Mustafa Bey (Karahisarı Şarki) Mehmet Şeref Bey (Edirne), Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane), Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Dr. Fikret Bey (Kozan), Dr. Tevfik Rüsdü Bey (Menteşe), Hafız Mehmet Bey (Trabzon), Operatör Emin Bey (Bursa)'den oluşuyordu. Bunlardan Yunus Nadi, Mahmut Esat, Ragıb, Behçet ve Ali Sürüri beyler Kanunu Esasi Encümeninden gelen üyelerdi. Bkz. **TBMM ZC**, c. 21, s. 281; **AYG**, 6 Mart 1338 (1922), No: 320-433.
[536] Hüseyin Avni Bey'in şerhi imzasının altına yazılmamış, bu "hatayı" daha sonra söz aldığında düzeltmiştir. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 281-282.

vermiyordu. İkincisi olan kabine sisteminde ise kral yada cumhurbaşkanı tarafından seçilen başvekilin çalışma arkadaşlarını belirleyerek parlamentonun onayını aldıktan sonra devlet işlerinin yürütülmesi söz konusuydu. Üçüncüsü ise İcra Vekilleri Heyetinin doğrudan doğruya ve tek tek Meclis tarafından seçilmesi ile devlet işlerinin olabildiğince meclisin kontrolü altına alınmasını öngören sistemdi. "Bazı tadilâta maruz kalmakla beraber", "İcra Heyetleri diktatörlüğüne engel olduğu" ve devlet işlerini güvenceye aldığı için tasarıda esas alınan son sistemdi ve bu haliyle hem Türk halkının geleceğini bizzat eline almasını hem de İcra Vekilleri arasındaki uyumu sağlayabileceği düşünülüyordu[537].

İcra Vekilleri Heyeti'nin seçiminde önemli değişiklikler yapan tasarıya göre; BMM reisleri ve reisvekilleri ile Şeriye ve Evkâf, Dahiliye, Hariciye, Adliye, Müdafaai Milliye, Muvazenei Maliye, İktisat, Nafıa, Maarif, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye encümenlerinin reisleri ve İcra Vekilleri reisinden oluşan bir heyet, her vekâlet için Meclis üyeleri arasından en az üç kişiyi aday gösterecek, Meclis bunlardan birini seçecekti (Madde:1). İcra Vekilleri Heyeti Reisi için yapılacak seçimlere icra vekilleri de katılacak ve gerek icra vekillerinden gerekse meclisten en az iki kişiyi aday gösterecek ve meclis bunlardan birini seçecekti (Madde:2). Aday göstermekle yükümlü olan bu heyetler "adedi müretteplerinin" 2/3 ile toplanabilecek ve gizli oy ve mutlak çoğunlukla karar alabilecekti (Madde:3). İcra Vekilleri Reisi, icra vekilleri arasından seçildiği takdirde üzerinde bulunan vekâleti de Meclis kararı ile koruyabilecekti (Madde:4). İcra vekillerinden birinin herhangi bir nedenden dolayı görevi başından ayrılması gerektiğinde dönüşüne kadar yerine BMM tarafından geçici bir vekil seçilecek ve vekilin görev ve sorumlulukları ile yükümlü olacaktı. Geçici vekilin seçilmesinde vekil seçimine ait olan işlem geçerli olacaktı. Geçici vekil, vekilin görev ve sorumluluklarını üzerine almış sayılacaktı.

İcra vekillerinin oluşumunda aday gösterme yöntemini esas alan tasarı, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın dokuzuncu maddesinde düzeltme yapmayı zorunlu kılıyordu. Bu nedenle Encümen, ilgili maddede yer alan "İcra Vekilleri Heyeti, içlerinden birini kendilerine Reis intihabederler" kaydının çıkarılmasını uygun bularak, bu değişikliği de tasarı ile birlikte Meclisin görüşüne sundu[538].

Tasarı Mecliste tartışmaya açıldığında "mazbata muharriri" olan Mahmut Esat Bey'in rahatsızlığı nedeni ile Encümenin görüşlerini Yunus Nadi Bey savunarak, tasarının yeni olan

---

[537] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 279-280.
[538] **Aynı**, s. 281.

tek noktasının İcra Vekillerine Meclis tarafından seçilmiş bir başkan öngörmesi olduğuna ve Encümenin gereksinim duyduğu uyumu bu şekilde sağlamayı umduğuna dikkati çekti[539].

Tasarının bu haliyle yasalaşmasına karşı çıkan milletvekillerinin uzlaştıkları nokta aday gösterme yöntemiydi ve bunun, ulus egemenliğini "takyid" ettiğini, icra vekilleri reisinin bir kişi tarafından seçilmesi ile birden fazla kişi tarafından seçilmesi arasında bir fark olmadığını savunuyorlardı. Ali Şükrü Bey'e göre bu yöntem "doğrudan doğruya Meclisin en tabii ve en esaslı hakkını kökünden takyit ve iptal eden bir meseleydi"[540]. Ziya Hurşit Bey bu tasarının odaklandığı vekiller arasındaki uyum konusunda istenileni gerçekleştiremeyeceğini belirterek, Mustafa Kemal Paşa'nın bir önceki yasa görüşülürken yaptığı konuşmayı hatırlattı ve uyumun "vekiller arasında değil mecliste aranması gerektiği"ni söyledi[541]. Meclisin gösterilen adaylar arasından birini seçmek zorunda olması ise egemenliği, millet adına elinde bulunduran meclisi haklarından yoksun bırakmak olarak değerlendirildi. Gerekçede belirtilen ve yasanın genişletilerek düzeltildiği yönündeki düşünceye karşı çıkarak tasarının Teşkilatı Esasiye Yasası'ndan bile daha "şedid" olduğunu söyleyen Hakkı Hami Bey ise, İcra Vekilleri Heyeti ile Reisinin eskiden olduğu gibi BMM'nin mutlak çoğunluğu ile ve gizli oylama ile seçilmesini istedi[542].

Bu arada Mahmut Esat Bey'de Meclisteki yerini almıştı. Oldukça heyecanlı hatta biraz da kavgalı[543] geçen tartışmalara, encümen adına söz alarak katılan Mahmut Esat Bey'e göre, tasarıya karşı çıkılmasının temel nedeni "hâkimiyeti milliye meselisi"ydi. Encümen üyelerinin "hâkimiyeti milliyeyi ihlâl" etmekle suçlanmasını doğru bulmayan Mahmut Esat, tüm milletvekillerinin bu ilke etrafında birleştiklerine dikkati çekerek şöyle seslendi:

> "...Efendiler! Türkiyelilerin hâkimiyetini bütün dünyaya karşı tecelli ettirmek için burada toplanan bu Mecliste, hiç şübhe yok ki bu hâkimiyete darbe vuracak bir arkadaşınız bulunabilsin. Bizim en büyük şerefimiz bu son Hareketi Milliye tarihinin en büyük emeli cephede dövüşen Mehmedciklerle beraber kendi kendilerini idare edemeyeceği zannedilen Türkiyenin; dünyanın en müterakki, en medeni milletlerine karşı hâkimiyeti milliyeyi gösterir bir kanunla buraya gelip bu kanunu bütün dünyaya karşı çıkarmış olmalarındadır. Buraya her yan bakan gözü Türkiyeliler her zaman çıkarabilir!..."[544]

---

[539] **Aynı**, s. 282-284.
[540] **Aynı**, s. 285.
[541] **Aynı**, s. 292; Güneş, İ. **a.g.e.**, s. 252.
[542] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 296-297.
[543] Besim Atalay Bey ile Siverek milletvekili Mustafa Lûtfi arasında bir "mücadele" geçmiştir. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 301.
[544] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 302.

Bu arada Yozgat milletvekili Feyyaz Âli Bey, Teşkilatı Esasiye Yasası'nda "hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir" denildiğine dikkati çekerek Mahmut Esat Bey'in bu konudaki düşüncesini sorunca[545], Mahmut Esat Bey, "hâkimiyeti milliye"den ne anladığını da şöyle açıkladı:

> "...Hâkimiyeti milliye demek; milletin doğrudan doğruya mukadderâtı siyasiye, mülkiye ve idariyesini bilfiil idare etmesi demektir. ... maatteessüf şiir ve belâgat halinde çok büyük mânalar ifade eden ve dünyada büyük büyük ihtilâllere meydan vererek milletlerin sevine sevine kan dökmelerine bâdi olan bu hâkimiyeti milliye; kavanini esasiyede çok kayıtlar altına alınmıştır. ... yine milletlerin selâmetleri için lüzum ve zaruret derecesinde olmak şartiyle; tadili, kendi mânalarında parça parça kısımlara terk etmek mecburiyetinde kalıyorlar...."

Mahmut Esat, ulus egemenliğinin "kayıt altına alınması"ndan yanaydı. Zira, "hâkimiyeti milliye o kadar güzeldi ki onun aşkiyle, tamamii tatbiki için onun arkasından koştuğunuz zaman bir serap arkasından koşar gibi" olunuyordu. "Hâkimiyeti milliye kayıt altına girmedikçe hiçbir mâna ifade edeme(yecek), memleket anarşi haline gire(cekti)"[546]. Meclisin hâkimiyetini kayıt altına almayı zorunlu kılan neden ise; ülkenin bir "fırka hayatı" yaşamamasıydı. Ancak muhalefetteki milletvekilleri kendisi ile aynı düşüncede değildi. Fırka yaşamı yoksa da grupların varlığına dikkati çeken Hüseyin Avni Bey'e, grubun fırka olmadığı karşılığını veren Mahmut Esat Bey, mecliste "umumî ve resmi şekilde" fırka bulunmadığı için adayların seçiminin güç olacağına işaret etti. "Üç dört fırka bir arada bulunduğu zaman bunlar uyuşabilir. Vekillerini kolayca yaparlar" diyen Mahmut Esat, fırkalara sahip olmayan TBMM'de meclisten seçme yöntemi ile adayların kolay kolay belirlenemeyeceğini ve bu durumda ülkenin hükümetsiz kalacağını vurguladı. Ülke hükümetsiz kaldığında ise "memlekete karşı vermek mecburiyetinde" oldukları büyük hesabın "bârı sikleti altında inim inim inliyece(klerdi)". Mahmut Esat Bey'e göre tasarının temel amacı; ülkeyi "şu fırkasız zamanında hükümetsiz bırakmamaktı"[547]. Zira aday gösterme yöntemi ile "teşettüt" engellenecek, "tesanüd" sağlanacak ve hükümet kontrol altında tutulabilecekti. Bununla birlikte kişisel düşüncesi, meclisin bu adaylardan birini seçmek konusunda zorunlu tutulmamasıydı[548].

Mahmut Esat, milletvekillerinden tasarının aynen yasalaştırılmasını istedi[549]. Ancak çoğunluk bu isteğe uymadı ve aday gösterme yöntemi ile bu ilke üzerine kurulu olan birinci,

---

[545] **Aynı**, s. 303.
[546] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 303.
[547] **Aynı**, s. 307.
[548] **Aynı**, s. 323.
[549] **Aynı**, s. 303.

ikinci ve üçüncü maddeler çoğunluk kararı ile "tayy" edildi[550]. Bu maddelerin yerine geçmek üzere Sivas milletvekili Vâsıf Bey ile seksen beş arkadaşının verdiği önerge yasanın birinci maddesi olarak kabul edildi. Buna göre; İcra Vekilleri Reisi ile İcra Vekilleri BMM tarafından gizli oy ve mutlak çoğunlukla Meclis üyeleri arasından tek tek seçilecekti[551].

Tasarının dördüncü maddesi ile ilgili olarak yapılan tartışmalarda Mahmut Esat Bey'in İcra vekilleri riyasetine getirilecek olan kişinin vekiller arasından seçilmesine olanak verilmesi isteği[552] uygun bulunarak[553]; icra vekilleri reisi, icra vekilleri arasından seçildiği takdirde üzerinde bulunan vekâleti de Meclis kararı ile koruması ilkesi yasalaştı[554]. Milletvekilleri, Mahmut Esat Bey'in; vekilin vekâletini ilgilendiren bir görevden dolayı, her hangi bir mazeretle görevi başından geçici bir süre ayrılması halinde icra vekillerinden birinin vekil olması önerisini de benimsedi[555].

Bu yasa tasarısı, 8 Temmuz 1922'de değiştirilmiş şekliyle oya sunulmuş ve oylamaya katılan 184 kişiden 124'ünün kabulü ile yasalaşmış[556] ve İcra Vekilleri Heyeti üyeleri 9 Temmuz 1922'de ayrı ayrı istifalarını vererek yeni bir icra vekilleri heyetinin oluşumuna olanak tanımışlardır[557].

Muhalefetin zaferi olarak nitelendirilebilecek olan bu sonuç, meclis başkanının aday göstermesi yöntemini sonlandırdığı gibi, seçimde etkin olma kanallarını da tıkamıştır. Mustafa Kemal Paşa'yı İcra Vekilleri Riyaseti'nden de fiilen uzaklaştıran bu sonuç[558], ona başkanlıktan ve başkumandanlıktan çekilmeyi[559] düşündürecek kadar etkili olmuştur. Muhalefetin, son bir hamle ile boş olan İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti ile İcra Vekilleri Heyeti için seçim yapılması istemi ise Meclis tarafından kabul görmemiştir[560].

İcra Vekillerinin Seçimini belirleyen yeni yasa ile birlikte izlenecek yolu belirlemek isteyen Mustafa Kemal Paşa, 10 Temmuz 1922'de I. Grubun idare heyetini toplamış, toplantıda yeni heyetin seçimi ile ilgili görüş alış verişinde bulunulmuş, ardından da tüm grubu toplama kararı alınmıştır. 11 Temmuz'da tüm grup üyelerinin katılımı ile yapılan ve iki buçuk saat süren bu toplantıda icra vekillerinin aynen seçilmesi üyelerce benimsenmiştir.

---

[550] **Aynı**, s. 307-328.
[551] **Aynı**, s. 326.
[552] **Aynı**, s. 328.
[553] **Aynı**, s. 330.
[554] **Aynı**, s. 331.
[555] **Aynı**, s. 333-334.
[556] **Aynı**, s. 338. 46 kişinin kabul etmediği, 14 kişinin ise çekimser kaldığı oylamaya Mahmut Esat Bey katılmamıştır. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 341-342.
[557] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 349-351; **H.M.**, 11 Temmuz 1338 (1922), No: 554.
[558] Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk**, c. II, s. 663; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 253.
[559] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, c. IV, Ankara: TTK, 1991, s. 440; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 253.
[560] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 341-342.

Ancak, Adliye Vekili Refik Şevket Bey ile İktisat Vekili Hasan Bey'in, sağlık sorunları nedeni ile yeni hükümette görev almak istemediklerini belirtmeleri[561] üzerine Grup, iktisat vekâletine Mahmut Esat Bey'in "tavsiye ve iltizamı"nı kararlaştırmıştır[562].

12 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti için yapılan seçimde iki grup arasında daha önce de uzlaştırma görevini üstlenen Rauf Bey[563] oylamaya katılan 204 kişiden 197'sinin oyunu alarak İcra Vekilleri Heyeti Reisliğine seçilmiştir[564]. Aynı gün yapılan bir başka seçimle de yeni İcra Vekilleri Heyetine şu kişiler seçilmiştir[565]:

Heyeti Vekile Reisi	: Rauf Bey (Sivas-204/197)
Şeriye Vekili	: Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir- 204/186)
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekil	: Fevzi Paşa (Kozan- 208/200)
Müdafaa-i Milliye Vekili	: Kâzım Paşa (Karesi- 203/105)
Hariciye Vekili	: Yusuf Kemal Bey (Kastamonu- 203/198)
Dahiliye Vekâleti Vekili	: Ata Bey (Niğde- ? /160)
Maliye Vekili	: Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane- 193/179)
Adliye Vekili	: Celâleddin Arif Bey (Erzurum- 194/105)[566]
İktisat Vekili	: Mahmut Esat Bey (İzmir- 195/107)
Nafia Vekâleti Vekili	: Reşad Bey (Saruhan- 181/99)
Sihhiye Vekâleti Vekili	: Fuad Bey (Bolu-180/129)
Maarif Vekili	: Vehbi Bey (Karasi- 201/193)

Grubun genel toplantısında alınan karar doğrultusunda Mahmut Esat Bey iktisat vekilliğine seçilmiştir. Nafia Vekili Dr. Adnan Bey ise yerini koruyamayan tek vekil olarak kalmıştır.

İcra Vekillerinin Görev ve Sorumluluklarına İlişkin Yasa Tasarısı ise; Yunus Nadi Bey (İzmir) başkanlığında, mazbata muharriri Mahmut Esat Bey (İzmir), kâtip Ragıb Bey (Kütahya), Üyeler; Behçet Bey (Kangırı), Tevfik Bey (Kangırı), Mustafa Bey (Karahisarı Şarki) Ali Süruri Bey (Karahisarı Şarki), Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane), Dr. Tevfik Rüşdü Bey(Menteşe), Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Sıdkı Bey (Malatya), Operatör Emin Bey

---

[561] **H.M.**, 12 Temmuz 1338 (1922), No: 555.
[562] **AYG**, 12 Temmuz 1338 (1922), No: 917-540
[563] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 250.
[564] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 358; **H.M.**, 12 Temmuz 1338 (1922), No: 555.
[565] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 358-361; **AYG**, 13 Temmuz 1338 (1922), No: 918-541; **H. M.**, 13 Temmuz 1338 (1922), No: 556.
[566] İlk yapılan oylamada kullanılan 203 oydan 96'sını Celâlettin Arif Bey, 90'ını Veli Bey almış, çoğunluk sağlanamadığı için yapılan ikinci oylamada Celâlettin Arif Bey Adliye Vekilliğine seçilmiştir. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 361. Bununla birlikte Celâlettin Arif Bey yurtdışında bulunduğu için Adliye Vekâleti Vekilliğine Behçet Bey (Kangırı) seçilmiştir. Bkz. **AYG**, 16 Temmuz 1338, No: 920-543.

(Bursa) ve Dr. Fikret Bey (Kozan) olmak üzere on üç kişilik özel encümen tarafından hazırlanarak 15 Temmuz 1922'de Meclise sunuldu. Ancak, encümen üyeleri arasında bir birlik olmadığı tasarıya konan şerhlerden anlaşılmaktaydı. Zira; Mustafa, Hasan Fehmi ve Hüseyin Avni beyler bazı maddelerine karşı olduklarını belirtmişlerdi.

Gerekçeyi kaleme alan Mahmut Esat Bey'in de belirttiği gibi tasarı; Teşkilatı Esasiye Yasası'nın 1, 2, 3, 8'inci maddeleri ile 7. maddesinin son bölümü temel alınarak hazırlanmıştı. Tasarıya göre; meclis ve icra vekilleri arasındaki ilişkinin temeli, meclis tarafından vekillere verilecek "veçhe"lerle oluşturulacaktı. TBMM, ülkenin genel siyasetini ilgilendiren konularda İcra Vekilleri Heyetine genel ve her vekâlete de kendi görevleri ile ilgili konularda özel "veçhe"ler verecekti. Genel veçheler; hariciye, dahiliye, muvazenei maliye, müdafaai milliye ve iktisat encümenlerince seçilmiş ikişer ve diğer encümenlere seçilen birer kişiden oluşacak özel bir encümen tarafından ve İcra Vekillerinin huzurunda saptanacaktı. Vekâletlerle ilgili veçheler ise ilgili encümen tarafından görevlendirilen vekilin katılımı ile belirlenerek genel heyete sunulacaktı. Meclis gerektiğinde genel ve özel veçheleri düzeltebilecek ya da değiştirebilecekti[567].

Vekiller değiştikçe veçheler hakkında yapılacak işlemler de tasarının 8 ve 9. maddelerinde gösterilmişti. Buna göre; her vekil, vekâletini ilgilendiren işleri, yasa ve tüzükler ile BMM tarafından verilen veçhelere göre uygulamaya koyacağı gibi her vekil, seçilmesinin hemen ardından veçhe hakkındaki düşüncelerini ilgili olduğu encümene bildirecekti. Düzeltilmesini gerekli gördükleri ya da anlaşamadıkları noktaları ise Meclise arz edeceklerdi[568].

Tasarıya göre, icra vekilleri reisi, ortak görevlerinden dolayı icra vekilleri heyeti ile TBMM arasında "arz ve tebliğ"i sağlayacaktı. Vekillere danışmanlık yapacak olan icra vekilleri reisi aynı zamanda heyetin görüşmelerini düzenleyeceği gibi idare etmekle de yükümlü olacaktı.

Tasarı, 3 ve 4. maddelerinde İcra Vekilleri Heyeti'ne bırakılan görevleri, 'doğrudan doğruya yapılacak olanlar' ve 'Meclisin onayına sunulduktan sonra yapılacak olanlar' olmak üzere ikiye ayırmıştı. İç güvenliği sağlamak, halkın mutluluk ve refahını artırmak, devletin uluslararası ilişkilerini sürekli izlemek ve idare etmek, dış ülkelere temsilci göndermek, valileri atamak ve görevden almak, ordu müfettişi, ordu ve kolordu kumandanlarını atamak, barış anlaşmaları ile uluslararası her türlü sözleşmeyi görüşecek olan temsilcileri belirlemek, kırk sekiz saat içinde meclisin tartışmasına açmak koşulu ile ve geçici olarak sıkıyönetim ilân

---

[567] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 389.
[568] **Aynı**, s. 390.

etmek gibi işler İcra Vekilleri Heyetinin doğrudan doğruya yapacağı görevler arasında gösterilmişti. Mütareke yapma, savaş ilân etme ve barış yapma, genel ve özel seferberlik ilân etme, asker toplama ve dağıtma, kara ve deniz kuvvetlerini artırma ve azaltma, her türlü vergi koyma ve kaldırma, borçlanma, genel ve özel af ilân etme, takip ve ceza yasalarını erteleme, devletlerle siyasal ilişkiye girme, geçici sıkıyönetim ilân etme ve buralarda mahkemeler kurma, nişan ve unvan ile olağanüstü durumlarda rütbe ve mansıp verme, binbaşılık ile daha üst rütbedeki atamaları yapma, vilayet ve belediyelere bırakılanlar dışındaki sözleşme ve ayrıcalıkları imzalama ve kaldırma, mahkemelerden çıkan idam hükümlerini yerine getirme gibi işler ise meclis arz edildikten sonra uygulamaya konacak görevler olarak saptanmıştı. Tasarı ayrıca; bütçe yasasının dört ay önceden meclise gönderilmesi, ulusal iradeye uygun olmayan atamaların yapılmaması, İcra Vekilleri Reisi'nin devletin genel politikası konusunda ayda bir gerek kendi isteği ile gerekse TBMM'nin çağrısı ile meclise bilgi vermesi, her vekâletin ayda bir kez vekâletleriyle ilgili çalışmalar konusunda meclisi bilgilendirmesini de öngörüyordu. BMM Reisi ile İcra Vekilleri arasında çıkacak bir anlaşmazlık ise Meclis tarafından çözümlenecekti[569].

Görevleri bu şekilde belirlenen İcra Vekilleri Heyeti'nin sorumluluğu ne olacaktı? Tasarının ikinci bölümü sorumluluk konusuna ayrılmıştı. Vekillere hem siyasî hem de malî olarak sorumluluk yükleyen tasarıya göre; İcra Vekilleri, vekâletlerine ait görev ve uygulamalardan tek tek ve ortak görevlerden dolayı da toplu olarak BMM'ne karşı sorumlu olacaktı. Görevlerin ihmali, tecavüzü ya da kötüye kullanılması tek bir vekâleti ilgilendiriyorsa ilgili vekâletin vekili; eğer, İcra Vekilleri Heyetini ilgilendiriyorsa heyetin tümü değiştirilecekti. Devleti zarara uğratacak karar ve uygulamalardan dolayı İcra Vekillerinin tek tek ya da toplu olarak maddî sorumlulukları olacaktı[570].

Devlete ait işlerden sorumlu olan vekiller, bu sorumlulukları yerine getirmediğinde nerede yargılanacaktı? Tasarının son bölümü de bu soruya yanıt arıyordu. Buna göre; icra vekillerinden birinin ya da heyetin tümünün sorgulanmasına Meclis çoğunluğu tarafından karar verildiği takdirde, kura ile şubelerden birine gönderilecekti. Şubede yapılan inceleme sonucu hazırlanacak tutanak Meclise sunulacaktı. Yapılacak gizli oylama sonucunda çoğunluk mahkeme kararı alırsa, TBMM'den seçilecek dört üye ile Temyiz Mahkemesi Reis ya da üyelerinden Meclis Divanı Başkanı'nın kura ile belirleyeceği üç kişi ile oluşturulacak bir mahkemede sorgulamaları yapılacaktı. Meclisten seçilen dört üyeden biri yine meclisin

---

[569] **Aynı**, s. 390-391.
[570] **Aynı**, s. 391.

çoğunluğunun oyu ile reis seçilecekti. Mahkemede bulunacak olan savcı da Meclis üyeleri arasından seçilecekti[571].

Görev ve sorumluluk yasa tasarısı tartışmaları Teşkilatı Esasiye Yasası'nın geçerli olup olmadığı noktasında düğümlendi. Tasarının gerekçesine yönelik olarak yaptığı eleştirilerde Teşkilatı Esasiye'nin o günün koşullarında kabul edilmiş bir yasa olduğunu söyleyen Ali Şükrü Bey, "temelimiz, kökümüz yokmuş gibi" "şuradan buradan bir kanun alalım şeklinde .. uğraşmaktayız" "Bizim kökümüz gayet sağlamdır", "1300 senelik bir köktür", "sağa sola gitmeye hacet yoktur" diyerek görev ve sorumluluk belirlenirken Teşkilatı Esasiye'nin dikkate alınmamasını istedi ve Rousseau'nun "hakimiyet bağsız koşulsuz milletindir" sözünün Avrupa'nın "içtimaiyatının" ürünü olduğunu, Avrupa ile Türkiye'nin birbirine benzemediğini belirterek bu sözün Türkiye için anlamsız olduğunu iddia etti. "Bizim bugün içtimaiyatımızda hâkim olan doğrudan doğruya şeriat ve şeriata istinadeden kanundur", "bunun karşısında padişahı da halifesi de ve sairesi de birdir" diyen Ali Şükrü Bey, Mahmut Esat Bey'in "hakimiyeti milliye seraptır" sözünü bütün gazetelerde yazdığına dikkati çekerek, "serap olan bir şeyin arkasında koşma(yı)" gereksiz bulduğunu da ekledi ve tasarıya karşı çıktı[572]. Şeref Bey ise, Teşkilatı Esasiye Yasası'nın Türk halkının gereksinimlerinden doğduğunu, halk hükümetinin "katiyen her ferdin şahsan idarei hükümet etmesi" değil, halkın vekillerini meclise gönderip, vekillerin yine halk adına idare etmesi demek olduğuna dikkati çekti[573]. Tasarıya yönelik olarak yapılan diğer eleştiriler; Hükümete çalışmalarında tam bir serbestlik tanımadığı[574], Meclisin İcra Vekilleri Heyetine tek tek ya da toplu olarak veçhe vermesinin uygulamada olanaksız olduğu[575] gibi iki noktada birleşmekteydi. Encümen üyelerinden Mustafa Bey ise tasarının dördüncü maddesini eleştirerek, İcra Vekilleri Heyetininin meclise sunmak zorunda olduğu görevlerle ilgili olarak "hazırlandıktan sonra" kaydına karşı çıktı ve bunların meclisin onayı alındıktan sonra hazırlanmasını istedi. Hazırladıktan sonra Meclise sunulması durumunda Heyeti Vekileninin "mevkiinin sarsılacağı" kanaatinde olan Mustafa Bey vekillerin yargılanması ile ilgili konularda da eski Kanunu Esasinin esas alınması gerektiği düşüncesindeydi[576].

Mahmut Esat Bey'in hazırlanmasında önemli katkı yaptığı İcra Vekillerinin Görev ve Sorumluluklarına dair olan tasarı bu haliyle Meclis'te yasalaşamadığı gibi, bir daha Meclis gündemine de gelmedi.

---

[571] **Aynı**, s. 391.
[572] **Aynı**, s. 394-396.
[573] **Aynı**, s. 398.
[574] **Aynı**, s. 396.
[575] **Aynı**, s. 397.
[576] **Aynı**, s. 393.

4. YENİ DEVLETİN İZLEMESİ GEREKEN İÇ VE DIŞ SİYASA HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

4.1. İç Siyasa Hakkında Düşünceleri

4.1.1. Halk Devleti Düşüncesi

İlk gençlik yıllarından itibaren ülke sorunlarına karşı duyarlı olan Mahmut Esat Bey Refet Bey'in Eylül 1920'de Dahiliye Vekilliğine seçilmesi ile birlikte ülkenin içinde bulunduğu koşullar ve bunlar karşısında alınması gereken önlemler hakkındaki düşüncelerini dile getirmeyi "zemin-i zamana" uygun bularak yönetim sorunu üzerinde durdu.

Mahmut Esat, idare makinelerinin bozukluğu nedeniyle ihtilâl günlerinde ihtilâle yakışacak radikal önlemlerin alınmasının güç olacağını belirterek ihtilâli yaşatacak sistem ve programların oluşturulmasını zorunlu görüyordu. Böyle bir program ise ülkenin gereksinimlerinden doğmalı, halka hakkını vermeli, merkezle bağı tümden koparmayan ancak yönetimde ademi merkeziyeti benimseyen nitelikler taşımalıydı[577].

Mahmut Esat bu düşüncelerini dile getirdiği sırada Mustafa Kemal Paşa da Devletin yeniden yapılanmasına temel oluşturacak bir program hazırlamış ve 13 Eylül 1920'de bu programı TBMM Başkanlığına sunmuştu. 18 Eylül 1920'de oturum başkanı bu programı hükümetin beyannamesi olarak nitelemiş ve milletvekillerinin görüşüne açmıştı[578].

18 Eylül'de Meclis'te tartışılan program konusunda milletvekilleri arasında farklı düşünceler ortaya çıktı. Din unsuruna yer verilmediği için halkın ruhunun ve bağlı olduğu "mukaddesât"ın dikkate alınmamış olduğu, taklitçilik yapıldığı ve bir bolşevik programı olduğu gibi eleştiriler[579] karşısında Maliye Vekili Ferit Bey, bunun bir Bolşevik programı olmadığını[580] belirtirken, Dahiliye Vekili Refet Bey ise "bolşevik cereyanı, kapitalizm cereyanı, emperyalizm cereyanı" gibi hiçbir akıma dayanmadığını, "doğrudan doğruya milletin göbeğinden çıkan bir cereyan" olduğunu belirtti[581].

Tartışmalar sırasında kimi milletvekili belgenin, program değil, yasa olduğunu belirterek encümene gönderilmesini isterken[582] kimileri de bunun Meclis programı olduğunu belirtti[583]. Bu tartışmalar sırasında, böylesine geniş boyutlu bir programın hükümet yerine

---

[577] Mahmut Esat, "Memleketin Büyük Derdi", **AYG**, 12 Eylül 1920, No: 408-28.
[578] Program için bkz.
[579] Ali Şükrü Bey'in eleştirileri için bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 4, s. 204-205.
[580] **TBMM ZC**, D. I, c. 4, s. 205.
[581] **Aynı**, s. 207-208.
[582] **Aynı**, s. 203.
[583] **Aynı**, s. 206.

Meclise mal edilmesi görüşü ağırlık kazanınca[584] belgenin, her komisyondan seçilecek üçer kişiden oluşan özel bir encümene gönderilmesi kararlaştırıldı[585].

Gerek Konya isyanı dolayısı ile Dahiliye Vekili'nin encümen toplantılarına katılamaması gerekse encümenin, hükümetin teklif ettiği programı yeterli görmeyerek Meclis'in programı olacak şekilde düzenlemek istemesi ve hükümetle komisyonun kimi konularda görüş ayrılığına düşmesi programın Meclis gündemine iki ay sonra gelmesine yol açtı[586]. Mustafa Kemal tarafından sunulan program özel encümende ikiye ayrıldı. Programın amaç ve öğreti kısmının Meclisin bildirisi olarak yayınlanması saptandı. Zira, "Büyük Millet Meclisinin nereye gittiğini, hangi gayeyi istihdaf etdiğini ve ne gibi esasata müsteniden yürüdüğü dahil ve hariçte bazılarınca cayi sual görülebileceği ve bu gibi suallere cevap vermek de zaruri ve lâzım bulunduğu için" ilk dört maddenin ruhunun ancak Meclisin bildirisi olabileceği komisyonca uygun görülmüştü. Diğer iki bölümün hemen tamamını aynen kabul eden encümen, bu kısmın Teşkilatı Esasiye Yasası olarak yayınlanmasını uygun buldu. Ancak, meclisin ve yerel yönetimlerin oluşum biçimlerinde önemli değişiklikler yaparak[587] halkçılık temeli üzerine kurulu, merkeziyetçi olmayan bir yapı öngördü. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal konumu, egemenlik anlayışı gözönüne alındığında, ondan tamamen ayrılan anayasa tasarısı, ilk kez Amasya genelgesinde dile getirilen ulus egemenliği ve ulusun kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesini temel alarak, Türk halkını yönetime ortak etti.

Halkçılık Programı encümende ve mecliste tartışılırken, Mahmut Esat Bey de gazetelere yazdığı yazıları ile bu tartışmaya katıldı. Teşkilatı Esasiye yasa tasarısını Hükümetin "İdare Programı" olarak değerlendiren Mahmut Esat Bey, devletin yürütmeye ait ödevlerini yerine getirecek vekâletleri; hariciye, harbiye, maliye ve dahiliye olmak üzere dört vekaletle sınırlıyor ve dahiliye vekâletine büyük bir yer vererek diğer vekâletlerin bunun içinde birer genel müdürlük olarak örgütlenmesini öneriyor, yürütme işlerinde hangi ilkelerin temel alınacağını gösterecek bir idare programının Türk ulusunun gereksinimlerinden doğmasını istiyor, bunun için de geçmişin iyi bilinmesini gerekli görüyordu[588].

Mahmut Esat Bey, Descartes'in aksine, "bugünü anlamak için dünü bilmek gerektiği" tezini savunuyordu. Ülkenin, hukuk kuralları yanında sahip olduğu "örf ve teamülleri ... ile teşkilât tarihleri, ... cumhurun nereden gelip nereye gittiğinin bilinmesini" isteyen Mahmut

---

[584] İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 200.
[585] **TBMM ZC**, D. I, c. 4, s. 208-209.
[586] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 64; İ. Güneş, **a.g.e.**, s. 201.
[587] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 368-369.
[588] Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare 1 Hükümetin İdare Programı Münasebetiyle", **AYG.**, 9 Teşrinievel 1920, No: 431-51.

Esat, "bir örfnâme, bir teşkilât tablosu vücuda getirilmedikçe yeni bir idareyi sağlam temeller üzerine oturtma(nın)" da zor olacağı kanısındaydı[589].

İdare programına yansıyacak olan ulus gereksinimleri nasıl belirlenecekti? Mahmut Esat bu gereksinimler için "Kayıhanlılar"dan başlayarak, İmparatorluğun Tanzimat'a kadar geçen ilk evresini esas almıştı. Zira, Kayıhanlıların getirdiği "idare ve saltanatın" tanzimata kadar etkili olduğunu, bu sayede Osmanlıların kapsamlı bir idare sistemi oluşturup[590] halkın yapabileceğini halka devreden, "orijinal bir idare" kurduklarını ve bu idarenin "merkeziyetle adem-i merkeziyetin bir halitası" olduğunu belirtiyordu[591]. Ancak bu sistem Tanzimatla birlikte bozulmuştu. Zira O'na göre; Tanzimat, Fransız İhtilâli ile birlikte ortaya konan sistemin Osmanlı İmparatorluğu'nda aynen uygulanmasını öngören bir "taklitçilik"ti. Oysa, "bir memlekette kendisine ihtiyaç his edilen bir teşkilâtın, yine o memleketin iklim, tabiat, ahlâk ve an'aneleriyle alakadar bir takım sebeb ve şartlara" bağlı olması gerekmekteydi. Fransa'da ihtilâli yaratan nedenler, Fransız toplumunun gereksinimlerinden çıkmıştır[592] diyen Mahmut Esat, kurulacak idari sistemin ülkenin kendi koşullarından kaynaklanmasını öneriyordu..

Mahmut Esat, yeni Türkiye'de uygulanan idare sisteminin Ortaçağlardan kaldığını ve bu özelliği ile de Türk halkı için düşman kadar "tehlikeli ve korkunç" olduğunu düşünüyordu[593]. Halkı güçlendirecek başlıca yol ise; idare makinelerinin değiştirilmesi, kaldırılması "mahvedilmesi"ydi. Ardından kesin ve emin adımlarla yürütülecek bir program yapılmalı ve bu program dahilinde "memlekete göre, halka göre kanun, teşkilât ve hükümet" oluşturulmalı[594], tüm bunlar yapılırken de bilmin ve aklın yolundan uzaklaşılmamalıydı. Zira, "inkılâblarda eksikleri, halkın zararına devam edip giden eksiklikleri yıkıp, döküp, atmak, cezrî davranmak lâzım(dı). Yalnız bu yıkıp yakmak ameliyesi ilim ve mantıkla ne kadar az

---

[589] Mahmut Esat şöyle diyordu; "Teşhisini koyabilmek maksadıyla hastasının mazisini, ana ve babasının geçirdikleri marazları soruşturan bir doktor maharetiyle, kanunları ve teşkilâtı yapılmak istenen bir mülkün de hal ve mazisini bilmek gerekir". Bkz. **Aynı.**

[590] Mahmut Esat Bey'e göre, yapılan bütçeler ve nüfus cetvelleri bunun en güzel örnekleri olduğu gibi "Celâli eşkiyası tenkilinde Kuyucu Murat Paşa merhumun Sultan Ahmed'e yazdığı mektuplar ve yine büyük Köprülülerin memleket batarken büyük idare dehalarıyla saltanata itila devirlerini iadeye muvaffak olmaları ... idare tarihinde şaheser demeye sezadır." Bkz. Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare 1", (1920).

[591] Mahmut Esat Bey, "mesela, Hammer'e göre, İstanbul'u birinci Konstantin kendi namına inşa ettirdikten sonra onu, muazzam binalarla, camilerle, saraylarla, su kemerleriyle, köprülerle illh. İlh. umran eserleriyle dünyanın en güzel şehri yapan Sultan Süleyman'dır. Merkezi hükümetin eseridir." demektedir. Bkz. Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare 1", (1920).

[592] Mahmut Esat, "Memleketin Büyük Derdi", (1920).

[593] **Aynı.**

[594] Mahmut Esat Bey bu düşüncesinin; İbn-i Haldun, Montesquieu, Gustave le Bon, Durkheim, Pareto, Koçi Bey gibi bilim adamlarınca da ortaya konduğunu dile getirmektedir.

alakadar olursa; yıkıp yakılanların telâfisi de o nisbette zor ve müşgül olacakdı". Aklın ve bilimin yolu ise "halka ait olanı halka vermek"ten geçiyordu[595].

Mahmut Esat'a göre ülkenin gereksinimi halkçı bir yönetimin kurulmasıdır. Zira, varolan yönetim Anadolu'nun ve Türk halkının gereksinimlerine cevap verememektedir. Devletin, halkın hizmetinde olması gerektiğini düşünen Mahmut Esat, gerek Selçuklularda gerekse Osmanlılarda bu düşüncenin varlığına dikkati çeker[596]. Ancak, zaman içerisinde bu ilkeden vazgeçilmiş, "halk tabakası bir sınıfın hesabına çalışan alet olmaktan yakasını kurtaramamış", bu değişim ise İmparatorluğun çöküşünü hazırlamıştır[597]. Ölüm tehdidi karşısında yeni baştan ayaklanan Türkiye halkı ve en başta "Türkiyeli üreticiler", içerde saray ve onun işbirlikçilerine dışarıda ise dünya savaşından yengi ile çıkan "kapitalist ve emperyalistlere" karşı özgür varlığını korumak için silaha sarılmak zorunda kalmıştır. "Hayat içün, hak içün dahilî ve haricî düşmanlarla döğüşen Türkiyeliler" iç düşmanlara karşı zafer kazanarak birliğini sağlamış ve "yeni zihniyetten mülhem yeni bir idare" kurmak hakkını elde etmiştir. Bu yeni idarenin "şekli, mahiyeti, esası ne olacaktır" diye soran Mahmut Esat'a göre; "siyaset ve idare camiaya değil, bir şahsa veya bir sınıfa arkasını verdikçe" yıkım kaçınılmaz olmaktadır. Yıkılan ve devrilen yönetimlerden geriye kalan ise "güçsüz, takatsiz, perişan, zedelenmiş, mefkûresiz bir halk sürüsü ve bunun isketletleri"dir. Bu nedenle gerçek devlet, "camia saltanatını" yaşayan devlet olmalıdır[598]. Türkiye'nin yeni idaresi de anlamını "Türkiyeli halk ve müstahsillerin iktisadî, içtimaî menfaatlerinden almalı", halkın çıkarları yeni Türkiye'nin idaresine yön vermelidir[599] "Yeni hayat" için hazırlanan "Türkiyeliler" de halkçı bir devlet kurmalıdır. Zira çağdaş hukukun temel amacı da halk devleti kurmak ve insanlığın mutluluğunu sağlamaktır. Halkçılığı amaç edinen Türkler, "Halk devleti(ni) her yerde olduğu gibi Türkiye'de de kuracak" ve bu konuda "taassub" göstermeyecektir. Yeni Türkiye'nin Halk devleti Sosyalist bir nitelik de taşımayacaktır. Zira, "Türkiye Halk Devleti, esaslarını çizerken Türkiye camiasında şekli değil, maddî menfaatlarına müstenid cezrî tahavvülleri gözetecektir"[600].

Mahmut esat'a göre; Osmanlı-Türk tarihinde hiçbir zaman egemenliğine sahip olamayan[601] Türk halkı "üç asırdır döktüğü kanın bedeli olan" Teşkilatı Esasiye Yasası ile

---

[595] Mahmut Esat, "İdare Sanatı", **AYG**, 21 Eylül 1920, No: 416-36.
[596] Mahmut Esat, "Yeni Câmia İdarisi", **AYG**, 15 Mayıs 1337 (1921), No: 609-229.
[597] Mahmut Esat, "Türkiye Halk Devleti 1 Büyük Millet Meclisine Armağan", **AYG**, 11 Kanunusani 1337 (1921), No: 502-122.
[598] Mahmut Esat, "Türkiye Devletinde İdare Siyaseti", **AYG**, 12 Mayıs 1337 (1921), No: 607-227.
[599] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Manası 1 Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 9 Teşrinisani 1337 (1921), No: 348; Türkiye Halk Devleti I", (1921).
[600] Mahmut Esat, "Türkiye Halk Devleti 1", (1921).
[601] Mahmut Esat, "Mehmetçiğin Hakkı", **AYG**, 8 Mayıs 1337 (1921), No: 603-223.

halk idaresine temel olacak ilk adımı atmıştır[602]. Yasanın ilk üç maddesi ile "Tanzimat, 93 ve 324 Kanunu Esasileriyle az çok kayıd altına alınan Osmanlı-Türk sultanlarının hukuk ve salâhiyyeti şimdi tamamen Türkiye Devleti'nin temsil ettiği halka intikal etmiştir." Büyük Meclisin Türkiye'ye diktiği "bu en büyük abide"[603] hilafeti ve padişahlığı kaldırmasa da, halkın ve ülkenin geleceğini padişahın elinden alarak "Türkiyelileri sarayın velayetinden" kurtarmış, "câmiayı bir sürüye, hükümdarı da o sürüyü gütmekle mükellef bir çobana" benzeten düşünce Afrika'nın yarı uygar insanlarına geçmiştir. Türk halkı kendi geleceğinin egemeni olmuştur[604].

Halkın kendi kendini idare edemeyeceği ve "bir veliye muhtaç olduğu" düşüncesinin "yerleşip kalmış, klasik" bir düşünce olduğunu söyleyen Mahmut Esat, Abdülhamit'in istibdadına bile gerekçe olan bu düşünceyi "halkı daima esir mevkiinde yaşatmaya müsaid .... tehlikeli (bir) nazariye" olarak görür ve halkı cahillikle suçlayarak kendi kendini idare edemeyeceğini düşünen unsurlardan kaçının dünya önünde "kan kusan" ülkenin yardımına koştuğunu sorar[605]. "Dünyaya efendi olmak için gelen Türk halkının meşrutiyete ve mukadderatını bizzat idareye ehil olmadığını zan ve iddia edenler düşünmelidirler ki kendileri halktan çok aşağıdır, evet düşünmelidirler ki hür insanlığın manası, şuursuz bir sınıf veya şahıs tarafından idare edilmek değildir"[606] diyen Mahmut Esat'a göre, bütün dünya önünde yaşamak hakkını cephelerdeki zaferleriyle kanıtlayan Anadolu halkı, Teşkilat-ı Esasiye Yasası ile de "başına efendilik tacını" giymektedir[607]. Türk halkının bir koruyucuya gereksinimi de yoktur. "Türkiyeliler ma'tûh[608] ve gayri mümeyyiz yahud da mecnun değildirler". Bu nedenle "vasinin idaresine" gereksinimleri yoktur. Türkiye'de ne bir şahıs ne de bir sınıf idaresi kurulamayacak, Teşkilatı Esasiye Yasası ile gerçek "millî Türk ve Türkiyeli müstahsiller devleti" kurulacaktır[609]. Zira, "gelişigüzel bir kanun halinde ortaya atılmış bir eser" olmayan[610] yasanın birinci maddesi "Halk Saltanatı" devrini açmış[611] ve Türkiye Devleti, Halkçılığı kabul etmiştir[612].

---

[602] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Manası 6 Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 15 Teşrinisani 1337 (1921), No: 353.
[603] Mahmut Esat, "Sultanların Hukuku", **AYG**, 26 Mayıs 1337 (1921), No: 619-239.
[604] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Manası 7 Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 16 Teşrinisani 1337 (1921), No: 354.
[605] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 1 Cesur ve Fedakâr Türk Gençliğine", **AYG**, 31 Mayıs 1337 (1921), No: 623-243.
[606] Mahmut Esat, "Sultanların Hukuku", **AYG**, 26 Mayıs 1337 (1921), No: 619-239.
[607] **Aynı.**
[608] Bunak.
[609] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Manası 7", (1921).
[610] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Manası 6", (1921).
[611] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 1", (1921).
[612] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 2", **AYG**, 1 Haziran 1337 (1921), No: 624-244.

Halkçı bir devletin idare makinelerinin şekli ne olacaktır?

Mahmut Esat Bey, bu konuda farklı düşüncelerin varlığına dikkati çeker. Zira, "ademi merkeziyetten dem vuranlar"ın yanında, kendisi gibi "merkeziyetten bütün bütün ayrılmak istemeyen muhafazakârlar" da vardır. "Falan ya da filan sistemin, falan veya filan memlekette tatbikine geçmeden evvel, böyle bir sistemin o memleketin tarih ve içtimaiyâtıyla alakasının derecesini anlamak" gerekmektedir. "Şübhesiz en doğru idare makinaları, memleketin ihtiyacını temsil edenler, başka bir tabirle memleketin ihtiyacından doğmuş olanlardır."[613]

Mahmut Esat'a göre, halka istediği nefesi "üfleyebilecek" olan sistem, ademi merkeziyetçiliktir. Çünkü, Türkiye'nin "ruh ve itiyâdına" en uygun düşen idare şekli adem-i merkeziyettir. "Merkezi Hükümet ve Mahalli Hükümet" olmak üzere iki yönlü olacak olan bu şekil bir yönetim tarzında "birincisi temsilcisi aracılığıyla sancak, kaza ve nahiyede merkezî hükümeti temsil (ederken) ikincisi halka ait olanıdır ki tekmil teşebbüslerin makinasıdır, merciidir. Bilâ kayd-ı şart halka tevdî ve teslim edilmelidir."[614] Cengiz'in kurduğu "budun"[615] örgütü, Selçuklu ve Osmanlılarda ki idare şekilleri bunun Türk tarihindeki örnekleridir[616] .

Mahmut Esat, Teşkilatı Esasiye Yasası ile bir Halk Devleti kuran Türkiye'nin göz önünde bulundurması gereken unsurları da şöyle sıralar: Öncelikle ulusal hareketin "klasik bir vatan müdafaası" olmadığını halka gösterebilecek ve hissettirebilecek olan yeniliklerden, o gün için yapılabilecek olanlar uygulamaya konmalıdır. "Büyük fakat mazlum milletim, mazlum halkım anlasın ve görsün ki bu vatan müdafaası kendi dirliği içindir", "Kanı mütegallib bir sınıfın menfaat ve saadetini temin maksadıyla dökülmüyor" diyen Mahmut Esat'a göre bu uygulamalar, Türk halkının döktüğü kanın, onu egemen ve mutlu kılacak bir devlet için olduğunu kanıtlayacaktır. Ardından, Türk halkının bağımsızlık davasını "zafer tacıyla süsleyecek" koşullar hazırlanmalıdır. Zafere ulaşmak için ordu yeterli değildir. Asıl önemli unsur ordunun arkasındaki sivil örgütlenmelerdir[617]. Mahmut Esat, "millî ve iktisadî gayelerin istihsali için kabul ve iktiham olan asri harplerde geri teşkilatıdır ki muvaffakiyet sebeb ve amillerini ihzar eder"[618] diyerek ülkenin ekonomisini, sağlığını, bayındırlık işlerini, asayişini kapsayan bu örgütün "davayı kazanıncaya kadar" ülkeyi ayakta tutacak şekilde

---

[613] Mahmut Esat, "Memleketin Büyük Derdi", (1920)
[614] Mahmut Esat, "İdare Sanatı", (1920).
[615] Mahmut Esat Bey'e göre "(budun) bir nevî komün, adem-i merkeziyet"dir.
[616] Mahmut Esat, "Memleketin Büyük Derdi", (1920); Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle Mahmut Esat Bey, merkezle olan ilişkinin kesilmesini de uygun görmemektedir. Zira, "ihtilâli zafer gününe kadar yaşatmak" zorunludur. İhtilâli sürdürecek olan ulvi kudret millet olduğuna göre, milleti güçlendirecek yolların aranıp bulunması da zorunludur. Bkz. Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare-1", (1920).
[617] Mahmut Esat, "İdare Siyaseti", **AYG**, 8 Temmuz 1337 (1921), No: 654-274.
[618] Mahmut Esat, "Yeni Vekiller Heyeti", **AYG**, 22 Mayıs 1337 (1921), No: 615-274.

güçlendirilmesini ister[619]. Zira, karşı karşıya olunan sorun, sadece bir Türkiye sorunu değil, "şark meselesinin en kanlı safhasıdır." Bu nedenle başarıya ulaşmak için "cezri" davranmak, hazırlıkları ona göre daha geniş yapmak gerekmektedir[620].

Mahmut Esat, yeni Türkiye Devleti'nin iç siyasetinde yapılacak yenilik hareketini ise dört başlık halinde sıralar. Buna göre yeni devlet; seçimde "iktisadî amilleri" özellikle çiftçilerin temsilini sağlayarak üretici kesime "müteaddid rey" hakkını vermeli, Lonca örgütünü oluşturmalı, eğitim gibi genelin çıkarını ilgilendiren konularda devletleştirmeye gitmeli, adliyesini yeniden yapılandırmalı ve bütçede üretici kesimin sıkı kontrolünü sağlamalıdır[621].

4.1.2. Halk Devleti'nin İzlemesi Gereken Politikalar

4.1.2.1. Halkı Egemen Kılma Yolu: Mesleki Temsil Sistemi

TBMM Başkanlığına sunulan Halkçılık Programında ve özel encümenin Teşkilatı Esasiye Yasası olarak önerdiği belgede, Yeni Türkiye Devleti'nin "Halk Devleti" olarak nitelendirilmesi kabul edilmişti. Ancak, halk iradesini tam olarak meclise yansıtacak seçim şekli saptanmamıştı. Halk Devletinin meclisi nasıl oluşmalıydı? Halk Devletinde halkın iradesi Meclise nasıl yansıyacaktı? Bu sorunun yanıtı, yönetimde büyük dönüşümü de beraberinde getiriyordu. Zira Teşkilatı Esasiye Yasası'nın birinci maddesi ile egemenlik ulusa devredilmişti. Öyleyse egemenliği kullanacak kurumlar da buna göre düzenlenmeliydi.

TBMM'nin oluşumunda illeri temel alan Halkçılık Programı; her elli bin nüfusa bir üye olmak üzere, genel oy ilkesini benimsemişti[622]. Özel encümen[623] ise 24 Ekim 1920'de Meclise sunduğu raporunda, bu konuda önemli bir değişiklik yaparak Büyük Millet Meclisi'nin iller halkınca meslek sahipleri temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmiş üyelerden oluşmasını öngörüyordu[624]. "Mesleki Temsil" sistemini[625] benimseyen encümenin düşüncesine göre bu yöntemle "memlekette şimdiye kadar söz söylemeye mâlik olmayan;

---

[619] Mahmut Esat, "İdare Siyaseti", (1921).
[620] Mahmut Esat, "Yeni Vekiller Heyeti", (1921).
[621] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Manası 7", (1921).
[622] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 202.
[623] Özel Encümen; Başkan: Yunus Nadi, Mazbata Muharriri: İsmail Suphi Soysallı, Kâtip: Mehmet Şükrü, Üyeler: Fuat, İbrahim Süreyya, Mehmet Vehbi beylerden oluşuyordu.
[624] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 370.
[625] Bu konuda bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Mesleki Programı", **Atatürk Dönemini'nin Ekonomik ve Toplumsal Tarihi İle İlgili Sorunlar, 14-16 Ocak 1977, Tebliğler-Tartışmalar**, (İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları, 1977), s. 283-363.

hukukan mâlik fakat fiilen mâlik olmayan halk, meclise gelecek ve hukukunu sözü ile, fikri ile, reyi ile müdafaa ve muhafaza edecekti"[626].

Madde, bu şekliyle 18 Kasım 1920'de Mecliste görüşülmeye başlandı. Söz alan milletvekilleri çoğunlukla mesleki temsile taraftar görünüyordu. Kimi milletvekilleri ise sınıfsal bir temele sahip olan bu sistemin kapitalist olmayan ve sınıfların bulunmadığı Türkiye'de uygulanamayacağı, dünyanın hiçbir yerinde de uygulanmadığı[627], halkın seviyesine uygun olmadığı, Meclise gelecek olan "cahil" halktan bir yarar gelmeyeceği[628] tezini savunarak sisteme karşı çıkıyorlardı. "İhtiyaç, hissedilmeden verilirse hederdir" görüşünü paylaşan milletvekilleri ise, hakimiyetin halka verilmediğini, halkın kendisinin bunu aldığını söyleyerek, seçim konusunda da aynı yöntemin izlenmesi gerektiğini savunuyordu[629].

Gerek Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmalarıyla gerekse gazete sütunlarına taşıdığı yazılarıyla mesleki temsil tartışmalarına katılan Mahmut Esat Bey, konuyu geniş bir çerçeve içinde ele alarak mesleki temsilin anlamını, uygulama alanlarını, ülkede uygulanmakta olan seçim sistemi karşısındaki duruşunu mesleki temsile karşı yapılan eleştirileri de yanıtlayarak açıkladı.

Mahmut Esat için seçim; hem hak hem de bir vatan görevidir. Bu nedenle yurttaşlar oy vermekle yükümlü kılınmalıdır. "Bütün vatandaşların ihtihabâta iştirakiyle [irade ve hakimiyeti milliye]ye müstenid bir devlet idaresinin kurulması keyfiyeti, her vatandaşa terettüb eden bir vatan ve millet müdafaası kadar âli bir vazifedir." Çağdaş hukuk açısından; varlığını ulusal iradeden almayan her hangi bir hükümet, ulus egemenliğine dayanan bir devlette yönetme hakkına sahip değildir. Ulus iradesinin yansıması ise yurttaşların oylarını kullanmasına dayanmaktadır[630]. Bu aynı zamanda diktatörlüğün de önüne geçecektir. "Bütün vatandaşların memleketin idaresi ve müdürleri hakkında reylerini söylemeleri herhangi keyfi bir idareye, bir istibdada hatme çekebilecek olan en kısa yoldur." Keyfi yönetimleri önlemek ve halkı hak etmediği kötülüklerden kurtarmak ise "sosyal sözleşme" gereğince devletin görevidir. Zira, "o mukavelei içtimaîye ki insanları onun hükmünce câmia halinde yaşamaya karar verdikleri günden beri müşterek vatanî vazifeleri de hep beraber başarmağı deruhte etmişlerdir". Mahmut Esat, sözleşmeye uymayıp oyunu kullanmayan yurttaşların "istibdad idaresine" izin vermiş sayılacakları, istibdadın ise "nizam-ı alem"in en büyük düşmanı olduğu

---

[626] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 386-387.
[627] Hasan Basri Bey bu düşüncedeydi. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 415-416
[628] Hasan Basri ve Mustafa beyler bu şekilde düşünüyorlardı. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 416; c. 6, s. 121-122.
[629] Yahya Galib ve Halil İbrahim beyler bu düşüncedeydi. . Bkz, **TBMM ZC**, D. I, c. 6, s. 122-123.
[630] Mahmut Esat, "Şura İntihabları Halk İdaresi", **AYG**, 24 Teşrinisani 1337 (1921), No: 734-347.

kanısındadır. "İstibdadın veya herhangi bir idare-i mutlakanın imtilâsına düşen bir memleket, bir halk câmiası (ise) aşağı yukarı düşmana nefsini teslim etmiş" demektir[631].

Mahmut Esat'a göre yeni Türkiye, oy kullanmanın bir hak ve görev olduğu düşüncesini benimsemese bile bunun bir zorunluluk olduğunu kabul etmek durumundadır. Çünkü içinde bulunduğu koşullar "oy kullanma zorunluluğunu" gerektirmektedir. Zira, "siyasi terbiye" yönünden yeterince gelişmemiş olan yurttaşlar bu sayede bilinçlendirilebilecektir[632]. Mahmut Esat, halkın siyasal bilincinin yeterince gelişmemiş olmasını ise iki nedene bağlar. Birincisi "halkın meşrutiyete şimdiye kadar alışkın olmaması" ikincisi ise, "yüzlerce yıl devam eden bir istibdadın, çiğneyip yıkan zulmün(ünün) halkı hükümetten nefret ettirecek bir hale getirmiş olmasıdır"[633]. Halk siyasal açıdan bilinçlendiğinde ise ülkede gerçek bir halk idaresi kurulabilecektir. "Halk hakimiyeti ancak onun iradesinin tecellisiyle mümkündür". "Yeni Türkiyeliler (de) halk idaresinin inkişafına hâdim bütün vasıtalara müracaat mecburiyetindedirler[634].

Mahmut Esat Bey, bu düşüncelerini "İdarei Nevahi" yasa tasarının 42. maddesi görüşülürken Meclis'te savunmuş ve maddeye; oy vermeyen halkın para ile cezalandırılması ile ilgili bir bölüm eklenmesini istemiştir. Encümenin hazırladığı madde "nedensiz olarak seçime katılmayan ya da katıldıktan sonra görevini yapmayan seçim heyeti başkanı ile üyelerine beş liradan on liraya kadar para cezası öngörmektedir. Mahmut Esat'a göre bu, halk iradesinin yansıması için yeterli değildir. "Memlekette halk idaresi tesis ediyoruz. Halkı iktisaden, içtimaen ne kadar yükseltmek mecburiyetinde isek siyaten de o nispette yükseltmek mecburiyetindeyiz" diyen Mahmut Esat'a göre halk, hükümetinden "şapkası olmadığı için" hakkını isteyememektedir. Geçmiş dönemlere ait olan bu gibi düşünceler, yeni Türkiye'de artık yaşayamayacaktır. Düşünülmesi gereken halka hakkını kullandıracak yöntemleri geliştirmektir. Bu ise oy mecburiyeti ile olabilecektir. Ancak bu, "köylünün hayatta nasibi hep ceza ile onun önüne çıkmak ve onu hırpalamak" gibi algılanmamalıdır. "Bendeniz bir gül ile dokunmaya kıyamadığım köylüye bu cezayı tatbik etmeyi teklif etmek mecburiyetinde kalıyorum"[635] diyen Mahmut Esat'a göre bu ceza, köylüye hakkını araması için verilen bir cezadır[636]. Mahmut Esat, Türk halkının oy vermekle yükümlü kılınması zorunluluğunu yaşadığı bir örnekle de destekler. Zira, 1915'de Kuşadası'nda belediye başkanlığı için yapılan

---

[631] **Aynı.**
[632] Mahmut Esat, "Şura İntihabları Halk İdaresi", (1921).
[633] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 297.
[634] Mahmut Esat, "Şura İntihabları Halk İdaresi", (1921).
[635] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 297.
[636] **Aynı**, s. 302.

seçimlerde Türkler oy kullanmadığı için "milli bir facia" olmuş, başkanlığı bir Rum kazanmıştır[637].

Halk iradesini yansıtacak seçim sistemi ne olmalıdır? Mahmut Esat, yürürlükte olan seçim sistemine hem iki dereceli olması hem de üretici kesimi temsil edememesi nedeniyle karşıdır. Zira, çağdaş koşullarda parlamento ve seçim yöntemlerinin varoluş nedeni; ülkeyi temsil etmek, ulusu egemen kılmak ve geleceğini ulusun eline vermektir. Oysa, uygulamadaki iki dereceli seçim sistemi ulusu temsil etmekten, meslekleri ve sanayii korumaktan uzaktır. Halk, bu yöntemle çıkarlarını mecliste savunmadığı gibi, hükümete de sesini duyuramamaktadır. İki dereceli seçim yöntemi ile meclise girenlerin çoğu da halkın ve ülkenin gereksinimlerini kavrayamamıştır[638]. "Memleketin iktisadiyâtını temsil eden, daha açık tabirle memleketi yapan tabakayı (meclise) getirir bir vasıta" olamayan bu sistem; ülkeyi kurtarmaya yetmeyeceği gibi halkı da "efendi" yapamayacak ve onu "asırlarca yalnız politikacılığı, sersem politikacılığı ittihaz etmiş bir tabakanın elinde inlet(ecektir)" diyen Mahmut Esat, ne parlamento ne de herhangi bir seçim yöntemini kabul etmekle, özgürlüğün ulusa verildiği düşüncesindedir. İngiltere ve Fransa bunun en çarpıcı örnekleridir. Buralarda yapılan anayasalar "burjuva denilen tabakanın" haklarını verirken geride kalan halk "esir" konumunu sürdürmüş[639], "siyasî fırkaların entrikalarıyla memleketin hakiki servetini temsil eden tabaka,-daha açık bir tabirle- memleketin iktisadiyâtı baskı altında söylemeye mahkûm edilmiştir"[640]. Mahmut Esat, yeni devletin "halkçı" ve "demokrat" sıfatını kazanabilmesi için, halka kendisini yönetecekleri seçme hakkının verilmesi gerektiği kanısındadır[641].

Halk, bu hakkını nasıl kullanacaktır? Halkın, doğrudan doğruya kendi geleceğini eline alması olanaklı mıdır? Ülkenin sıkıntılarını "omuzlayan" halk tabakasının hiçbir ülkede doğrudan "hükümet dizginlerini" eline alamadığını söyleyen Mahmut Esat'a göre "her ne kadar Rousseau, hakkına sahip olmayan bir halkın bulunduğu yerde devlet ve hükümetten söz edilemeyeceğini söylese de" büyük ülkelerde, halkın doğrudan doğruya yönetime katılması olanaksızdır. Ancak bu, yürürlükteki sistemin devamı anlamına da gelmemelidir. Halka hakkını vermenin çeşitli yolları vardır. Mahmut Esat'a göre ilk yapılacak iş, iki dereceli seçim yöntemini bırakmaktır. Ardından genel oy yöntemi ile mesleki temsil sistemi kabul edilmelidir. Böylece ülkenin ekonomisini oluşturan meslekler meclise gelecek ve meslekleri hakkındaki düşüncelerini burada savunabilecektir. Zira, "çiftçi kendi mesleğini düşünmekle

---

[637] **Aynı**, s. 301-302.
[638] Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Meslekî İntihab", **AYG**, 24 Teşrinisani 1336 (1920), No: 463-83. **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 307.
[639] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 389.
[640] Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Meslekî İntihab", (1920).
[641] Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare 1", (1920).

çiftçiliği düşünüyor demektir, demirci de demirciliğini düşünmekle memleketin demirciliğini düşünüyor demektir." Mahmut Esat, meslek sahiplerinin mecliste yapacağı tartışmaları siyasi tartışmalardan daha yararlı bulur. "Hiçbir vakit memleket siyaset bildiğimiz şu fırkalardan ibaret değildir" diyen Mahmut Esat'a göre, "memeleket, iktisattır. ... iktisat himaye görmezse memleket sefil ola(caktır)"[642].

Mahmut Esat mesleki temsil yanlısı olmakla "vatan görevi" yaptığını düşünür. Zira, "Büyük Millet Meclisi önünde, sefalet içinde hakkını feryad eden bir tabakanın, öyle bir tabaka ki, .. memleketi asırlardan beri zayıf omuzlarında, bütün felaketleriyle taşı(yan) ve büyüklüğüne rağmen hakkı re'is-kârdan tard edilmek ol(an bir) tabakanın adına" söz söylemektedir. Ülkeyi yüzlerce yıl sırtında taşıyan çiftçiler ve diğer sanatları temsil edenler olduğu halde onlara hiçbir dönem kendilerini idare hakkı tanınmamıştır. Oysa, ülkeyi ülke yapan, ona anlam katan unsur üretici güçlerdir. "Sapanıyla, elinde o mübarek çekiciyle çalışan demirci ve çiftçi" başa geçirilmediği sürece ülkenin kurtulması olanaksızdır[643].

Osmanlı İmparatorluğu'nda kamunun çıkarlarının devlet düşüncesinin temelini oluşturduğunu söyleyen Mahmut Esat, yapılan yasa ve örgütlenmelerin de halkı korumaya yönelik olduğuna dikkati çeker. Ancak yasa ve devlet önünde haklarına sahip olan Anadolu köylüsü, uygulamada bundan yoksun bırakılmıştır. Devletin ulusal bir politika izleyememesi sonucu Anadolu köylüsü nefes alamayacak bir duruma gelmiş; ne devletin gücü, ne Tanzimat ne de Meşrutiyet Anadolu köylülerini ekonomik açıdan yüceltememiştir. "Saray, (Karl Marks) fabrikasının patronu, köylüler ve müstahsiller ise bunun işçileri, vatan muayyen bir tabakanın menfaatine çalışır bir fabrika!" durumuna gelmiş, bu ise İmparatorluğun ekonomik çöküşünün nedenlerinden birini oluşturmuştur[644].

Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir "Lonca" örgütlenmesinin varlığına da dikkati çeken Mahmut Esat, loncaları devletin yükselme nedenlerinden biri olarak görür. Zira ülkenin "hayat meselesi", "terakkiyâtı", "ihtilâli", "sabanı" loncalarda gizlenmiştir[645]. Sanayii koruduğu ve örgütlenmesine izin verdiği için sadece "kılıçla yürüyen" bir devlet olmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldan itibaren "Batı iktisadiyâtından yediği darbelerle hurdehaş ol(an)" meslek sahipleri korunmadığı ve desteklenmediği için sanayi dağılmış, lonca örgütleri yok olmuştur. Mahmut Esat'a göre, lonca örgütünün yok olması ile devlet de yıkılmıştır. Bu nedenle yeni devlette, "sanayi erbabının, meslekler erbabının, meclise girmesi, mecliste mesleklerini hükümete himaye ettirmesi, memleketin hayatı iktisâdiyesi itibariyle bir

---

[642] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 389.
[643] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 388-389.
[644] Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde Anadolu Köylüleri 1", **AYG**, 6 Kanunuevvel 1336 (1920), 472-492.
[645] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 390.

zarurettir." Mahmut Esat, yeni devlette loncalar olmadığı için sistemin uygulama alanı bulamayacağı yönündeki eleştirileri haklı bulmakla beraber, "Loncacılık ruhu"nun varlığına dikkati çekerek bunun canlandırılmasını ister. Zira uzmanlar bunun bir yıl içinde yapılabileceğini söylemektedir[646]. "Bu müddet zarfında teşkilâtımıza başlayabiliriz ve mütehassıslar göndeririz, çiftçileri, demircileri, ayakkabıcıları bir araya toplayarak sendikaları, daha güzel bir tabirle loncaları vücuda getiririz" [647] diyen Mahmut Esat, her mesleğe ait meslektaşların lonca halinde kendilerini tescil ettirmelerini zorunlu görür. Ancak tüm bunların yapılabilmesi için mesleki temsil yasalaşmalıdır. Böylece, gerekli olan seçim tüzükleri yapılabilecek, örgütlenmeyi sağlayacak kişi ve kurumlar harekete geçirilebilecektir. Anayasaya girmediği sürece sonuç almak olanaksızdır[648]."Çiftçilerin yüzde doksan beşi Türk olduğuna göre bu intihab Türkün ve onun iktisadiyatının hâkim olmasını temin edecektir." Bu nedenle meslek sahipleri de sendika kurmakla yükümlü kılınmalıdır. Böylece, ülke ekonomisi hareketli bir yapıya kavuşacak, ülke özgürleşecektir. Seçim sistemi değişmediği sürece yapılan tüm örgütlenmeler şekilde kalacaktır. "Bu tıpkı aynı adama yeni elbise giydirmek gibidir". "Anadolu çiftçisinin öğenderesi devletin genel siyasetine yön verdiği gündür ki bu memleket hürdür"[649].

Mesleki Temsil sistemi, birden bire ortaya atılmış bir sistem olmadığı gibi uygulama alanı da bulmuştur. Bu düşüncesini Batıdan ve Doğudan verdiği örneklerle kanıtlamaya çalışan Mahmut Esat, Batıda uzun yıllar tartışılan ve "doğruluğu" kabul edilen bu sistemin ilk uygulayıcısının İtalya olduğuna dikkati çeker. Gerek, Floransa'da sistemin verdiği olumlu sonuçlara değinen Hanoto'nun, gerekse Fransız hukukçu Duguit'nin, mesleki temsili uygulamayan ülke meclislerinin, halkı yeterince temsil edemediğine dikkati çektiklerini söyleyen Mahmut Esat, Mehmet Emin Bey'in "düşmanımızın yaptığını yapamayız" yolundaki eleştirisini ise "ilmin memleketi yoktur" diyerek yanıtlamıştır[650]. Mesleki temsilin her hangi bir ülkede uygulanıp uygulanmadığı da önemli değildir. Zira Türkiye'nin gereksinimlerine cevap verecek bir sistemin başka bir ülke tarafından uygulanmamış olması önemli değildir. Genel kabul görmüş ilkeler bulunmakla birlikte her ülkenin gereksinimlerinin farklılık göstermesi doğaldır. Yaygın olarak uygulama alanı bulamaması sistemin kötü olmasından kaynaklanmamış, "devletin dizginlerini ellerinde tutan ve onu sağmal inek farz eden mütegallibe kapitalistlerin işlerine elverme(diği)" için uygulanamamıştır. Buna rağmen

---

[646] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 306-307.
[647] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 390.
[648] Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Meslekî İntihab", (1920).
[649] Mahmut Esat, "Yeni Câmia İdaresi", **AYG**, 15 Mayıs 1337 (1921), No: 609-229.
[650] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 306.

Batıda, meslek sahipleri sendikalar aracılığıyla yönetimde etkili olmuşlardır. Halkçılığını ilân eden Türkiye'de mesleki temsili kabul etmemek, yeni Türkiye'nin anlamına ters düşecektir, diyen Mahmut Esat, halk hakkını aramadıkça böyle bir hakkın verilmesini garip görenleri ya da ihtilâl yolu ile bu hakkın elde edilmesini düşünenleri de yadırgar. Zira ona göre halk, çok uzun zamandan beri hakkını aramaktadır. Halk haklarının bilincindedir ancak "namesini dinleyecek kulak yok(tur)"[651].

Mecliste yapılan tartışmalarda milletvekillerinin seçim sistemleri konusundaki bilgi eksikliklerini de tamamlamaya çalışan Mahmut Esat, mesleki temsilin, dereceli seçimlerle ilgisi olmadığını açıklayarak, hem bir hem de iki dereceli seçimlerin mesleki temsil yönteminde uygulama alanı bulabileceğine dikkati çekmiştir[652].

Mesleki Temsil ile Meclise kimler girecek, kimler giremeyecektir? Kimi milletvekilleri "cahillerin", "memleketi anlamayan adamların" gireceğini söylemektedir. Mahmut Esat ise, meslek sahiplerinin kendi meslekleri ile ilgili bilgilerle donanmış oldukları için "cahil" olamayacakları kanısındadır. Zira, "ilim demek; yalnız okumak, yazmak değildir", "meslek erbabı olup ta dünyada cahil denebilecek bir kimse yoktur"[653]. "Çitçilik de, demircilik de bir ilimdir". Mahmut Esat'a göre, mesleki temsilde amaç, ülkenin ekonomisini iş başına getirmektir ve bu kabul edildiği gün ülkenin ekonomisini yapanlar; "avukatlar, eczacılar, muallimler, hocalar, çiftçiler, demirciler, doktorlar ilh.. millet meclisine gelecek, vatan ayaklanarak yürüyecek, millet kürsüsünde vatan söyleyecektir. Bu cehl değildir"[654]. Üretici kesim belki "kibar" söylevler veremeyecektir. Ancak, "çitçi çiftçiliğini düşünecek, demirci demirciliğini düşünecek, tabağ tabakçılığını düşünecek, ayakkabıcılar ayakkabılarını düşünecek ve bu suretle memleketi vücuda getiren unsurlar o memleketi hakikaten düşünmüş olacaktır"[655]. Ülkede var olan meslek sahiplerinin zaten mecliste temsil edildiğini düşünenlere ise yanıtı açıktır; uygulamada var olanı anayasaya geçirmekte bir sakınca yoktur.

Mesleki temsilde aydınlar meclise girebilecek midir? Bu sistem azınlığı meclise getirmek için mi kabul edilmek istenmektedir? Hıristiyanlar da meclise girebilecek midir? Milletvekilleri bu konularda endişelidir. "Avukatlık da bir meslektir" diyen Mahmut Esat'a göre, bu sistem aydınları meclisten uzaklaştırmadığı gibi azınlığı meclise taşıyan bir sistem de değildir. "Ekalliyeti meclise taşıyan sistem [Donet] yani haricî kısmet usulüdür" diyen Mahmut Esat, bu sistemin de yalnız siyasal partilerle varolabileceği düşüncesindedir. Ükede

---

[651] Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Meslekî İntihab".
[652] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 307.
[653] **Aynı**, s. 306.
[654] Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Meslekî İntihab".
[655] **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 389.

bazı meslekleri tekellerinde bulunduran Hıristiyanların, bu sistemle Meclise girmesine izin verileceği yolundaki endişeleri de yersiz bulur. Zira bu kesim ülkeye karşı "ihanetle, silah çekerek zaten vatandaşlıktan istifa etmiştir". Üstelik bazı meslekleri ellerinde bulundursalar da çoğunluk yine Müslümanlarda olacaktır. Meclise giremeyecek olan diğer bir unsur ise Tanzimat'ın "burjuvaları", "ülkenin sırtından geçinmeyi kabul eden memur tabakasıdır"[656].

Mahmut Esat, her ne kadar "vatanın bütün evlatları"nı ülkenin sahibi olarak görüyorsa da bunların; ülkeye yaptıkları maddi ve manevi katkılar oranında yetki sahibi olması gerektiği kanısındadır ve ülkenin üretken güçleri arasında önceliği çiftçilere ve zanaatçilere verir. Bununla birlikte; öğretmenlik, avukatlık, mühendislik, hocalık gibi ikinci derecede olan meslekler de göz ardı edilmemelidir[657].

Mesleki temsili Teşkilatı Esasiye Yasası'nın temeli olarak gören ve Halk saltanatını, "halk iktisadiyatının mutluluğu" olarak tanımlayan Mahmut Esat'a göre, anayasa yapmakla sorunlar çözümlenmiş olmayacaktır. Eskiyi yıkıp yeniyi yaparken "yarım yamalak" önlemler alınmamalı, anayasayı uygulamaya dökecek düzenlemeler de yapılmalıdır.[658]. "Gaye, Tanrının yeryüzünde tacidâr olmak için halk ettiği Türk milletinin bilzat ve bilfiil idareyi eline almasıdır. Memleketimizin hukukî, millî, dinî manasına en çok uyan idare budur"[659]. "Bizim yapacağımız milli idare ..., halkın iktisadiyâtını düzeltecek esaslara dayanmalıdır"[660] diyen Mahmut Esat, ülkeyi manen ve maddeten yapan meslek ve düşüncelerin yönetimde temsil edildiği gün halk saltanatının ve halk devrinin başlayacağı kanısındadır[661]. Bu nedenle mesleki temsili kabul etmek halkçılığın gereğidir. Kabul edilmediği takdirde "kanunun hiçbir hükmü kalmayacaktır" ki Mahmut Esat bunu halkla "alay etmek" olarak algılar. Ülkenin mutluluğunu, kurtuluşunu ve halkın geleceğini kendi eline almasını sağlayacak tek sistemin, mesleki temsil olduğunu vurgular. Ülkeyi oluşturan üreticilerin ancak bu sistemle korunabileceğine dikkati çeker. Zira, hakkını isteyen "[10] milyonluk Anadolu halkı" Büyük Millet Meclisi'nden hakkını vermesini beklemektedir[662].

Mahmut Esat, Mesleki Temsil sistemini; halkçığın gereği, ulusallığın simgesi, emeğin temsilcisi olarak görmüşse de meclis çoğunluğu onun bu düşüncelerini paylaşmamıştır. Meclisin, 30 Kasım 1920 günlü toplantısında İzmit milletvekili Hamdi Namık Bey'in mesleki temsili öngören maddenin reddedilmesini isteyen önergesinin kabulü ile 4. madde yeniden

---

[656] **Aynı**, s. 389-390.
[657] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 2", (1921).
[658] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", (1921).
[659] Mahmut Esat, "İdare Siyaseti", (1921).
[660] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", (1921).
[661] Mahmut Esat, "İdare Siyaseti", (1921).
[662] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 308.

düzenlenmek üzere encümene gönderilmiştir[663]. Yeni oluşturulan encümen ülkenin durumunu göz önüne alarak yaptığı "uzun" tartışmalardan sonra bir dereceli seçimi uygun bulduğu gibi, "milletin her sınıfını mecliste temsil edecek seçimin mesleki temsil olduğuna" karar vermiştir[664]. Tartışmalar, maddede "mesleki temsil ibaresi"nin kalıp kalmayacağı noktasında düğümlenmiş ve sonuçta maddeden çıkarılarak "Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntehap âzadan mürekkeptir" şekli, Meclis çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir[665].

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kararı ile mesleki temsil sistemi Teşkilâtı Esasiye Yasası'na girememiştir. Ancak bu gündemden düştüğü anlamına da gelmemektedir. Yeni Türkiye'nin kurumsallaşma aşaması içinde, gelişmelere bağlı olarak bir süre daha Meclis'teki "ılımlı sosyalistler" için anlamını koruyacak ve anayasa gereğince düzenlenecek olan il örgütlenmelerinde yeniden gündeme getirilecektir.

İllerdeki üretken güçlere kendi illeri ile ilgili konularda karar verme hakkının verilmesi gerektiğini düşünen Mahmut Esat, Teşkilatı Esasiye Yasası gereğince yeniden düzenlenecek olan il örgütlenmesinde, mesleklerin il genel meclislerinde nisbî bir şekilde temsil edilmesini ister. Valinin de doğal üye olarak katılacağı "Vilayet Şûraları"nı aynı zamanda halkın kendisini yetiştireceği bir okul olarak görür[666]. "Vilayet meclislerinde nisbî surette temsil edilmesi lâzımgelen çiftçilerin mübarek öğenderesi(nin)" gelecekte BMM'nin siyasetine yön vereceğine işaret eder [667].

Yeni yasanın, illere özel bir bütçe ayırdığına da dikkati çeken Mahmut Esat, bütçenin harcanması konusunda da halkın yetki sahibi kılınması gerektiğini düşünür[668]. Bütçenin önemli bir kısmının mahalline bırakılmasını, meslek sahiplerinden oluşan yerel meclislerin, bütçelerini düzenleyebilmesini isteyen Mahmut Esat; vali, kaymakam, müdür gibi idari görevlilerin de devlet adına, yapılan işleri denetlemesini öngörür[669].

Mahmut Esat'a göre; mesleklere dayalı olarak yapılacak olan seçim kusursuz olmayacaktır. Halkın gereksinimleri ile, Meclis'te çoğunluğu oluşturabilecek büyük arazi sahiplerinin amaçlarının çelişmesi ya da bilgi düzeyleri geri kalmış vilayet halkının oluşturacağı meclislerden beklenen sonucun alınmama olasılığı vardır. Ancak bunlar üstesinden gelinemeyecek sorunlar değildir. Zira, ülkede Avrupa'dakine benzeyen büyük toprak sahipleri yoktur. Bunlar, gelenek ve dinsel etkilerle halkı düşünen ve ülkeye yararlı

---

[663] **TBMM ZC**, D. I, c. 6, s. 165-166.
[664] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 297-298.
[665] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 312.
[666] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 2", (1921).
[667] Mahmut Esat, "Türkiye Devletinin Çiftçilik Siyaset ve Hukuku", **AYG**, 19 Haziran 1337 (1921), No: 637-257.
[668] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 2", (1921).
[669] Mahmut Esat, "Yeni Câmia İdaresi", **AYG**, 15 Mayıs 1337 (1921), No: 609-229.

olan büyük üreticilerdir. İnkılâp, bunları iş başından atmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Komünist ya da Bolşevik olmayan inkılâp, "ülkenin bütün evladını, onları iktisadî, içtimaî, manevî mevcudiyetlerine göre nisbî bir surette iş başına getirme(yi), memlekete müfid kılmak(yı)" amaçlamaktadır. Devleti yücelten üretken güçler olduğuna göre, yönetim de onların ellerine verilmelidir[670]. Zira, ülkeyi "sergüzeştçi" siyasetten kurtarmak, iktisat devleti yaratmak için üretken güçler egemen kılınmalı, bu gücü harekete geçirebilmek için de halkın eğitimine önem verilmelidir[671].

4.1.2.2. Halk Devleti'nin Eğitim Politikası

Gençlik yıllarından itibaren eğitim konusunda duyarlı olan Mahmut Esat, daha bu dönemlerde ilköğretimi zorunlu görmüş ve ilköğrenimden yoksun bırakılan çocukların, gelecekte ülke için büyük bir sorun oluşturacağını vurgulamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitime yönelik pek çok yasa çıkarıldığı hatta, Avrupa'nın en gelişmiş programları uygulanıp zorlamalara başvurulduğu halde yine de halkın okutulamadığına[672] dikkati çeken Mahmut Esat'a göre bunun nedeni, okul programlarının ülke gereksinimlerine uygun olarak düzenlenmemiş olmasıydı[673]. Oysa halk okumak istiyordu. "Hele şu son felaketler içinde bunun iyiliklerini çok takdir et(mişti)". Türk milletinin, tarihin hiçbir döneminde yeniliklere karşıt olmadığını düşünen Mahmut Esat, doğunun ve batının yalnız sistem ve yöntemleri alınarak, ülkenin sosyal ve ekonomik koşullarına uygun programlar oluşturulduğunda, yeni ve çağdaş olan her şeye kapısını açık tutan Türk halkını yönetmekten "daha güzel, daha zevk verici ve daha kolay" bir şey olmadığı inancındaydı[674].

1920 yılı Temmuz ayında Ankara'da kurulan ve Mayıs 1921'de "Türkiye Muallime ve Muallimler Dernekleri Birliği"adını alan birliğin geçici idare heyeti üyeleri arasında yer alan Mahmut Esat[675], yeni Türkiye Devleti'nin eğitime önem vermesini, eğitimi; Anadolu halkının gereksinimlerine uygun olmayan "zengin maarifi" olmaktan çıkarmasını gerekli görüyordu. Zira bu, halk devleti olabilmenin temel ilkelerinden biriydi. Türk köylüsünün çocuğa

---

[670] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 2", (1921).
[671] Mahmut Esat, "Şura İntihabları Halk İdaresi", (1921).
[672] Mahmut Esat, "Halk Maarifi", **AYG**, 15 Haziran 1337 (1921), No: 634-254.
[673] **TBMM ZC**, D. I, c. 14, s. 302.
[674] Mahmut Esat, "Halk Maarifi", (1921).
[675] Tunçay; Kâzım Nâmi (Duru) dışında, Mahmut Esat da dahil olmak üzere Mehmet Vehbi, Nafi Atuf (Kansu) Muhittin Baha (Pars), Sadrettin Celâl (Antel) ve eşi Leman Hanımlardan oluşan "muvakkat idare heyeti" üyelerinin sosyalist eğilimli olduğuna dikkati çekmektedir. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, (İstanbul: TVYY, 1999), 241, 115 nd.

yüklediği anlamdan yola çıkarak, nasıl bir eğitim sorusuna yanıt arayan Mahmut Esat, "bizde köylü nezdinde çocuk, her şeyden evvel iktisadî mâna ifade eden bir mevcudiyettir" diyerek, Türk toplumunda çocuğa yüklenen ekonomik role dikkati çekti. Köylerde çokeşliliğin temel nedeni de ekonomikti. Zira, "karısı doğurmayan erkek bir daha alı(yordu). Kasdı, sığırlara bakacak, hayvanları himaye edecek, tarlayı sürecek, odun yapacak olan sevimli, gürbüz yavrucağa malik olmak(tı)". Yeni Türkiye, köy okullarında uygulanacak olan programı yaparken çocuğun bu durumunu göz önünde bulundurmak zorundaydı. "Yoksa hazırdaki programın tatbiki için cebr değil, köylere ordular sevk etsek halkı yine okutamayız!" diyen Mahmut Esat'a göre; varolan program çocuğu bütün gün "mektebin duvarlarına" kapatmakta, dolayısıyla "iktisadî faaliyet sahasından" çekmekteydi. Eğitimin tüm güne yayılmasına karşı çıkan Mahmut Esat, bunun için iki gerekçe öne sürdü. Birincisi; ekonomik gücü bir yardımcı tutmaya yeterli olmayan çocuğun babası buna izin vermeyecekti. İkincisi ise, devletin genel çıkarlarına uygun düşmemesiydi. Zira, çocuğun bütün zamanını okulda geçirmesi ile üretim yaşamı "el işinden" yoksun kalmaktaydı. "O halde ne yapmalı ve köylüyü nasıl okutmalı?" Mahmut Esat'a göre uygulanacak program hem halkı okutmalı hem de ekonomiye zarar vermemeliydi. Bunu sağlayacak iki yol vardı: köy okullarına özgü bir program yapılması ve uygulanması, orduda zorunlu eğitim[676].

Mahmut Esat'ın köy eğitiminden temel beklentisi, halkın okuyup yazabilecek bir seviyeye getirilmesidir. "Gaye, maarif felsefesinin bütün mu'tîlerini tatbikat sahasına dökmek, orada tecelli ettirmek değil, halkı cehaletten kurtaracak ilk tedbirleri ittihaz etmekdir. Aksi halde Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olacağız" diyen Mahmut Esat'a göre, uygulamaya konacak olan program kısa olmalı; din bilgisi, okuma, hesap, Türk tarihine giriş ve Türk coğrafyasına giriş derslerini içermelidir. Bu program sayesinde okuma bilmeyen Türk köylüsü "dinini anlayacak, biraz okuyup yazacak, hesap yapabilecek ve üyesi bulunduğu ırkı ve ülkeyi tanıyabilecektir" ve ilk adım için bu yeterlidir. Uygulama aşamasında ise köylünün en boş zamanında günde iki saat sürecek bir okul yaşamı öngörmektedir. Bu süre çocuğu okutmak için yeterli gelmezse eğitim yılı artırılabilecek, daha üst eğitim almak isteyen çocuklar ise eğitimine şehirde devam edebilecektir[677].

Eğitimin en büyük sıkıntılarından birinin de öğretmen yokluğu olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat, bu soruna iki çözüm önerisi getirir. Birincisi; sayıları binlere varan emekliye, köy okullarında eğitim vermeleri koşulu ile toprak verilerek köylerde yerleşmelerini sağlamak, ikincisi; orta dereceli okulları bitiren gençlerden yararlanmaktır. Mahmut Esat'a

---

[676] Mahmut Esat, "Halk Maarifi", (1921).
[677] **Aynı.**

göre, yaşamdan tüm beklentileri küçük bir memuriyet olan bu gençleri üretken kılabilmek için bir "seferberlik" ilân edilmeli, köy okullarında öğretmenlik yapmaları sağlanmalı, maaş ve beslenme giderleri köy halkınca karşılanmalıdır[678]. Öğretmenlerden tek beklentisi ise ulusal davaya inanmış olmalarıdır ve bu beklenti O'nu 1922 yılında meydana gelen Darülfünun grevini desteklemeye itmiştir.

Mondros Ateşkesinden sonra ülkenin kurtuluşunu İtilaf Devletleri ile iyi geçinmekte gören kimi devlet adamı, gazeteci ve hocalar ülkenin tek yükseköğrenim kurumu olan Darülfünun'da da bu düşüncelerini savunmayı sürdürmüşler, konferans ve basındaki yazıları ile Türklüğü yeren değerlendirmelerde bulunmuşlardı. Öğrenciler ise hocalarının bu tavırlarını protesto ettikleri gibi "sırf işgal kuvvetlerine ve Saraya yaranmak için üniversitede milli varlığı yeren, milliyet şuur ve heyecanına karşı gelen" Ali Kemal, Rıza Tevfik, Cenap Şahabettin, Hüseyin Danış ve Barsamyan'ın hocalıktan çıkarılmasını istemişler ve bu yöndeki isteklerini Edebiyat Fakültesi Profesörler Kurulu'na da sunmuşlardı. Kurulun, beş hocanın görevden alınmasını gerektirecek kanıt bulunamadığı gerekçesiyle isteği reddetmesi üzerine öğrenciler greve gitmiş ve grev dalgası kısa sürede tüm fakülte ve yüksek okullara yayılarak büyümüştü[679]. Öğrencilerle Darülfünün yönetimi arasındaki mücadelenin yoğunlaştığı bu günlerde TBMM'nin Darülfünun'lu milletvekillerinden gelen telgraf; grevi idare eden, endişeli ve kırgın günler yaşayan "milliyetçi büyük talebe kitlesi"ne önemli bir moral destek oldu. Mahmut Esat, Dr. Fikret (Kozan), Dr. Tevfik Rüştü (Menteşe) ve Usta Numan (İstanbul) imzalarını taşıyan 19 Nisan 1922 tarihli bu telgrafta şöyle deniliyordu:

> "İstanbul Darülfünunu Talebesi arkadaşlarımıza,
> Azimkâr ve fedakâr milletimizin bütün şiddet ve heyecanıyla yaşamakta olduğu varlık, istiklâl ve hürriyet mücahedesinde yer yer kahramanlıklar ibrazıyla müsabaka edilirken pek yakın bir âtide beşer tarihinin devirlerini takbil edecek Türk halkı için sakladığı inkişaf ve inkılâbı ve şarkla garbın ittisalinde hilkatin ona tahsis ettiği vazâif ve istihkaki temin ve ikmal edecek olan vatanın en kıymetli evlâtları tedris için tahsis edilen rahleleri su-i istimal etmiş olanlara karşı gösterdiğiniz şahamet ve metaneti iftiharla öğrendik, var olunuz. Vatan ve millet sizden hoşnut ve sizinle mübahi olursa yeri vardır. Hürmetlerimizin kabulünü rica ediriz"[680].

Öğrenciler, Anadolu'dan aldıkları bu destekle Rektör Besim Ömer Paşa'nın "İngilizler bütün bunları takip ediyor, sizin için tehlikeli olabilir" tehdidine "sizin burada

---

[678] **Aynı.**
[679] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâzım İsmail Gürkan, **Darülfunun Grevi**, (İstanbul: Harman Yayınları, 1971).
[680] **Aynı**, s. 60.

Harrington'ununuz varsa, bizim de orada Mustafa Kemal'imiz var" diyebilmiş ve sonuçta beş hocaya "azl anlamına gelen" süresiz izin verilmesini sağlamışlardır[681].

Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin nitelikli öğretmene olan gereksinimi üzerinde durduğu gibi halka daha fazla eğitim olanağı sunulmasını da istemiş ve halkı okutmanın en iyi yollarından biri olarak da orduyu işaret etmiştir. Mahmut Esat'a göre, eğitimli ordu mensupları öğretmenlikle görevlendirilmeli ve askerlere köyler için yapılmış program çerçevesinde günde iki saat zorunlu eğitim verilmelidir. Böylece, üç yıl sürecek olan eğitim sonunda bambaşka bir düşünce ile evine dönen köylü, okuyup yazma isteği ile dolu olacaktır. Mahmut Esat, kız çocuklarını da bu eğitimden ayrı tutmamıştır. Zira "İslâm dininde okuyup yazmak bilmek namaz kılmak gibi erkek ve kadına [farz-ı ayn]dır."[682]

Köylerde verilen bu eğitimle halkın bilinçlenmesi yönünde önemli bir adım atılarak halkın hak ve görevlerine sahip çıkma duygularının güçleneceğini düşünen Mahmut Esat, bu ortamda köylünün daha üretken olacağı kanısındadır. Ancak köylüyü tam olarak mutlu kılmanın yolu onun haklarının devlet tarafından gözetilmesi ile olanaklı olabilecek, bu ise yeni devletin adliye örgütünü yeniden ele almasını gerektirecektir.

4.1.2.3. Halk Devleti'nin Adli Politikası

Yeni Türkiye Devleti'nin "halkçı" sıfatını kazanabilmesi için halkı mutlu kılacak örgütlenmeyi de sağlaması gerektiğini her fırsatta dile getiren Mahmut Esat, adalet örgütü üzerinde önemle durmuştur. "Paslanmış ve haldeki hukukî, siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî şartlar karşısında memlekette mânası kalmamış olan eski teşkilâtımız yeni dünya önünde, yeni Türkiye'nin ihtiyaçlarını tatmin edemez"[683] diyen Mahmut Esat'ın, Türkiye'nin yeni yaşamı için hazırlanabilmesi ve halk devletini oluşturabilmesi için devrimden beklentisi adliye örgütünün yeniden yapılandırılmasıdır[684].

Mahmut Esat, adliye örgütünde bir reform değil, yeni bir yapılanmanın gerekliliğine özellikle dikkati çeker. Zira, "adliyenin ıslah edilecek yanı kalmamıştır." Adalet ve devlet kavramları, birbirini tamamlayan iki unsur olduğu halde, Türk halkının adalet örgütünden yana "yüreği pek yanıktır". Devletin varlığını ve gerekliliğini anlamlı kılan, halkın "minnettarlığını" sağlayacak olan tek güç olan adalet, Osmanlı İmparatorluğu'nda tersine bir

---

[681] **Aynı**, s. 53, 79.
[682] Mahmut Esat, "Halk Maarifi", (1921).
[683] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd- Muhterem Mahalli Adliye Encümenine", **AYG**, 20 Kanunusani 1337 (1920), No: 511-131.
[684] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", (1921).

anlam kazanmıştır. Halk önünde mahkemeye düşmek demek; hakkını almak şöyle dursun, perişan olmakla eşanlamlıdır. Bu nedenle, köylüler arasında "beylik çeşmeden su bile içme" sözü yaygınlık kazanmıştır[685].

Ülkede varolan sorunların çözümünü tarihte aramayı ilke edinen Mahmut Esat, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan Tanzimat'a kadan geçen birinci dönemde baskın olan düşüncenin Arap hukuk felsefesi ve kaynağını bu felsefeden alan şer'i örgüt ve yasalar olduğuna dikkati çeker. İlâhi güce bağlılıkla uygulanan bu hukuk düşüncesinde; yer, gereksinimler, yaşam hatta şeriat bile adliye örgütünde değişiklikler yapılmasını zorunlu kıldığı halde hiçbir şey yapılamamış, "lüzumsuz ve kuru bir taassub halini alan cahilce itikadlarla" Tanzimat'ın ilânına kadar varlığı korunmuştur.

Tanzimat'tan yeni devletin kuruluşuna kadar geçen ikinci evrede ilkönce yönetim ve adliye sorununu ele alan Tanzimatçılar, yeniliğe olan gereksinimi kavramış ve bu konuda önemli adımlar atmışlarsa da ülkeyi değil, Batıyı mutlu kılmak istedikleri için başarıya ulaşamamışlardır. Zira, "Tanzimatçılar zannetmişlerdi ki Avrupakâri teceddüdü kabul eyleyen Türkiye, garp devletleri manzumesine dahil olunca şark meselesi kapanacak, ... Osmanlı saltanatı da -ebed müddet- olacak". Oysa "hazır elbise gibi memleketin sırtına geçirilen Tanzimat" ne ülke gereksinimlerini karşılayabilmiş ne de Avrupa'yı memnun edebilmiştir. Zira, "Türkiye davası teceddüd meselesi değil, siyaset ve iktisadiyât" olmuştur[686].

1908 Meşrutiyetinin ardından oluşturulan sulh mahkemeleri ve adlî katip kurumu örgütlenmesinde de yine Batı'nın taklit edildiğine dikkati çeken[687] Mahmut Esat'a göre, bu reform çabaları Türk halkının gereksinimlerine ve Türkiye'nin yönetsel bölümlenmesine uygun olmadığı için halk, yeniliklere karşıt bir tutum takınmış, "eskiliğe karşı olan muhabbet ve merbutiyet" artmış ve "irtica" da gerekçesini bulmuştur[688].

Oysa ülkenin, meşruiyetini Türk vatanından alan ulusal hukuka ve ulusal örgütlenmeye gereksinimi vardır. Yeni devletin adliye örgütü oluşturulurken ilk dikkate alınması gereken de bu olmalı, "her şeyi aynen değil, sistemi alarak" Türkiye'ye göre yeni bir örgütlenme yapılmalıdır[689]. "Biz istiyoruz ki artık bu memleket herşeyde olması lâzım geldiği gibi adliyesinde de muhtaç olduğu millî teşkilâtı vücuda getirsin. Bu teşkilât ki bu memleketin iktisadî, içtimaî, idarî tarihi mâna ve vaziyetiyle uyuşabilsin" diyen Mahmut Esat, yabancı etkisi ile yapılmış olan adliye teşkilâtının bütçe yetersizliği yüzünden ülkenin her tarafına

---

[685] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[686] **Aynı.**
[687] **Aynı.**
[688] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", **AYG**, 7 Haziran 1337 (1921), No: 629-249.
[689] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", (1921).

yayılamayacağı, yayılsa bile halkın gereksinimlerini karşılayamayacağı kanısındadır. Medeni yasa ile ceza ve arazi yasaları ise çağdaş bir "kıyafete" sokulmalıdır[690].

Yeni Türkiye'nin, yeni adliye programında neler olmalıdır? Mahmut Esat, yeni adliyenin ana hatlarını çizerken halkın bu konudaki şikayetlerinin gözönünde bulundurulması gerektiği kanısındadır. Masrafların ağırlığı, mahkemelerin hüküm verme işlemini uzatması, çıkan hükümlerin düzgün olmaması ve halkın "adalet kapısına" olan uzaklığı başlıca şikayet konularıdır[691]. Mahmut Esat'a göre bazı temel unsurlar vardır ki bunlar mutlaka yeni programda yer almalıdır. Örneğin; ulusun sinesinden çıkacak olan böyle bir programda kapitülasyonlar geçerliliğini yitirecektir[692].

Hüküm ve ilâm para ile verilemeyeceği için "mesarif-i mahkeme" kalkmalıdır[693]. Halktan mahkeme masrafı alınmasının anlamı "adaleti para ile satmak(tan)" başka bir şey değildir. Devletin borcu, adaletin sağlanması olduğuna göre, devletin kendi borcunu para karşılığında ödemesi "garibelerin garibesi"dir[694] ve bu "soytarılık" kesinlikle kaldırılmalıdır[695].

Mahkemelerin derecelendirilmesi yöntemi de bırakılmalıdır[696]. Temyiz de dahil olmak üzere cinayet davalarının iki dereceye tâbi tutulduğu halde küçük suçların üç dereceden geçirilmesini "ulu orta yapılmış" yasalara bağlayan Mahmut Esat, davaların uzamasına neden olduğu için yeni adliye programında, mahkemelerin derecelendirilmesi yönteminin de kaldırması gerektiği kanısındadır. İtiraz ve erteleme gibi "yalnız davayı savsaklamak emelinde bulunanların" yararlandığı yöntemlerin kaldırılması ise hükümlerin daha çabuk çıkmasını sağlayacaktır. Kaldırılacak olan mahkemelerde görevli hâkimler ise ülkenin adalet görmemiş yerlerine gönderilerek geçmiş dönemlerin önemli bir eksikliği tamamlanacaktır[697]. Bununla birlikte Divan-ı Temyiz görevini sürdürmeli ancak nitelikli üyelerden oluşturulmalıdır[698].

"Hakim-i münferid" yöntemi kabul edilerek, geniş arazili kazalarda da hâkim örgütlenmesi yapılmalıdır[699]. Yeni Türkiye, çok sayıda hâkime gereksinim duyduğu gibi, "küçük bütçe ile çok iş görmek" zorundadır. İçinde bulundukları koşullarda, henüz

---

[690] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", (1921).
[691] **Aynı.**
[692] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[693] **Aynı.**
[694] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", (1921).
[695] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", (1921).
[696] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[697] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi". (1921).
[698] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[699] **Aynı.**

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

örgütlenme görmemiş olan yerlerde sırf usule uymak için yerli halktan seçilen üyelerin "hukukun (h)'sini bile" anlamadıklarına dikkati çeken Mahmut Esat'a göre, üye sayısı üçe çıkarılmakla; hükümlerin doğru ve düzgün çıkması değil, gelenek ve kurallara uygunluk gözetilmiştir. Oysa, "üç hâkim ikâmesi suretiyle temin edilmek istenen adaletin tatbiki [temyiz, teftiş ve iştikâ' an-il-hükkâm[700]]'ı takviye ve tatbiki kabil bir hale ifrağ ile hasıl etmek pek mümkündür". Şeriat mahkemelerinde "hâkim-i münferid" yöntemi varolduğu için halkın bu mahkemelerden şikayeti Nizamiye Mahkemelerine göre daha azdır. Çünkü, şeriat kadılarının yetki alanları sınırlı iken, Nizamiye mahkemelerinin çok geniştir. Mahmut Esat, hükümlerin doğru ya da yanlış olmasında derecelerin, hâkimlerin çokluğu ya da azlığının büyük bir etkisi olmadığı kanısındadır. Buna kanıt olarak istatistikleri gösterir. "Derecât-ı mehâkim"in kaldırılması, "hâkim-i münferit" yönteminin kabulü, Mahkeme-i Temyizin seçkin hâkimlerden oluşması, ülkenin çeşitli bölgelerinde daha az üye ile oluşturulacak pek çok mahkemenin aynı azamanda "iştikâ' an-il-hükkâm" ile görevlendirilmesi sayesinde hükümlerin daha doğru ve daha çabuk çıkabileceği[701] inancındadır. Bu nedenle yeni adliye programında, hüküm ve karara itiraz etme yöntemine uygulanabilecek bir şekil verilip güçlendirilmesini ve Divan-ı Temyiz'in bu işle görevlendirilmesini gerekli görmektedir[702].

Yeni adliye programında mahkemeler birleştirilmeli, ticaret ve dinsel mahkemeler ise kaldırılmalıdır[703]. "Biz bu memlekette tek bir adliye tanıyoruz. ... Memleketin yalnız bir hukuku vardır" diyen Mahmut Esat, çağdaş hukukta din tabanlı mahkemelere yer verilemeyeceğine de dikkati çeker. Zira, "devletin kaza hakkı, istiklâlinin ruhu ve mânasıdır." Adli kapitülasyonlar da hükümsüz olacaktır. Çünkü ayrıcalıkların verildiği günün koşulları ile yeni Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar arasında derin farklar vardır. "Bütün bu imtiyazların nankör sahipleri onları, yetiştikleri şu azim vatanın akıttıkları kanıyla silmişlerdir". İsviçre'de ayrıca bir ticaret mahkemesi olmadığına dikkati çeken Mahmut Esat, medeni yasanın içinde bulunan "ukud" bölümü gereğince bu tür davalara hukuk hâkiminin baktığını söyleyerek[704] yeni adliye programı gereğince ticaret yasaların kaldırılmasını, buradan doğacak boşluğun ise hükümlerinin medeni yasaya eklenmesi ile giderilmesini önermektedir[705]. Hukuk ve ceza mahkemeleri ise "Adliye Mahkemesi" adı altında birleştirilerek, devletin tek yetkili makamı kılınmalıdır[706].

---

[700] Mahkeme reis veya üyesinin hüküm ve kararına itiraz etme.
[701] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", (1921).
[702] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[703] **Aynı.**
[704] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", (1921).
[705] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[706] **Aynı.**

Medeni yasa ile ceza yasasının da adliyede yapılacak yenileşme hareketinin temel unsurları olduğunu düşünen Mahmut Esat, ülkenin gereksinimleri ve çağdaş uygarlığın ölçülerinden ilham alınarak yapılacak yasaların ekonomik ve sosyal gereksinmelere köprü olacağını belirtir[707]. Hukuksal düzenlemeler yapmak üzere iki ayrı heyetin oluşturulmasını öngören Mahmut Esat, devletin "örfnâmesi"ni yazmak amacı ile toplanacak olan heyetin Anadolu'da bu konu ile ilgili incelemeler yapmasını, medeni yasanın bu incelemenin ardından yapılacak olan "örfname"den ilham alarak yeniden kitaplaştırılmasını ve sadece "muâmelâtı" değil, nikâhla ilgili hükümleri de içermesini ister[708].

Gerek ceza yasası, gerekse muhakeme usullerine ait olan yasalar yeniden gözden geçirilip, ülke gereksinimlerine göre yeniden düzenlenmelidir. "İtiraz ve ârâ kararları" gibi yöntemler kaldırılmalıdır[709]. Doğuda ve batıda çağdaş hukukun anladığı "dünyevî" yasalar ancak bunlardır[710].

Bir ülkenin genel örgütlenmesinin o ülkenin ekonomik, toplumsal koşulları ve ulaşım araçlarının varlığı ya da yokluğundan etkilendiğine, bu nedenle Montesquieu gibi toplumbilimcilerin her ülke için farklı yasalar, farklı yönetimler düşündüğüne dikkati çeken Mahmut Esat, Türkiye'nin geniş arazi yapısının oluşturulacak programlarda gözönüne alınması gerektiği kanısındadır. Öyle ki Türkiye'de bir kaza bazen Avrupa'nın bir ilinden daha büyük olduğu gibi, sancak ve iller ise batının bir kıtası, bir devleti olabilecek büyüklüktedir. Böylesine geniş bir arazide, yalnızca sancağa özel adlî örgütlenme ile halkın adalet gereksinimi nasıl ve ne şekilde karşılanacaktır diye soran Mahmut Esat'a göre; buna ne bütçe ne de eldeki hâkim sayısı yeterli değildir. Hatta vilayetler sancağa dönüştürülse bile varolan adalet örgütü, ülkenin heryerine adalet dağıtmaya yetmeyecektir[711].

> "Köylü yine adalet kapılarına uzak yolları, dağları, taşları yalın ayak, yırtık pırtık elbiseler içinde başı açık bin hakarete maruz kalarak aşıp gelmeğe mecburdur. Onun bu vaziyeti çok defa hakkından vazgeçmesini istilzam etmektedir. Köylünün hakkından vazgeçmesi, bize göre vatanın dayandığı direğin hergün bir parça daha kırılması demektir"[712].

Mahmut Esat, "o halde ne yapılmalıdır?" diye sormakta ve bu sorunun "seyyar hâkim" örgütünün kurulması ile çözümlenebileceğine işaret etmektedir. Zira, "uzun yolları aşmak, uzaklarda kalan adalet kapısını bulmak fakir ve perişan köylü için pek güç" olduğundan, bu

---

[707] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", (1921).
[708] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[709] **Aynı.**
[710] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", (1921).
[711] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", (1921).
[712] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", (1921).

yöntemle halkın adalet kapısına gitmesine gerek kalmayacak; hâkim, geniş kazasını dolaşacak ve mahkeme masrafı alınmadan, halkın davasını "ayağına kadar giderek" çözümleyecektir[713].

Mahmut Esat'a göre; iyi bir adliye örgütü oluşturabilmek için ele alınması gereken konulardan biri de sorgu hâkimliğidir. Bu nedenle program, sorgu hâkimliği kurumuna da özel bir önem vermelidir[714]. Hâkimlerin değişmezliği sağlanarak, maddî gereksinmeleri doyurulmalıdır[715]. Bu ise halk devletinin bütçesinin, yine halkın gereksinimleri doğrultusunda hazırlamasını gerektirmektedir.

4.1.2.4. Halk Devleti'nin Malî Politikası

Yeni Türkiye'nin üzerinde önemle durması gereken konulardan biri de bütçedir. "Teceddüd siyaseti"ni ülkenin savunma gücünü koruyabilmesi için zorunlu gören Mahmut Esat, "teceddüde" Teşkilatı Esasiye'den önce "bütçenin tensiki ile" başlanması gerektiği düşüncesindedir. "Bütçenin mühim bir kısmı köylüye terk olunmadıkça, adem-i merkeziyet gibi ıslahatın ehemmiyeti olamaz" diyen Mahmut Esat, yönetimi halka veren yeni Türkiye'nin, bütçenin idaresini de çiftçiye ve köylüye bırakması gerektiği kanısındadır. Zira, vergilerle devlet gelirinin "yüzde doksanbeşini" oluşturan unsur bu "sa'y sahipleri"dir[716].

Osmanlı Devleti, çiftçinin "sa'yını emerek" büyük bir imparatorluk kurduğu halde çiftçiyi kalkındıracak önlemler alamamış, çiftçiyi geleceğinden "mahrum" bırakmış, çiftçi uzun yıllar boyunca "kırtasî idare, bazı yerlerde mütegallibe, simsarlar (ve) Avrupa sermayesi"nin çıkarları doğrultusunda çalıştırılmış bunun sonucunda devlet, Batıya karşı "Afrika müstemlekesi" durumuna düşerken Türk halkının yaşamdaki "tek nasibi etrak-ı bi idrak" olarak anılmak olmuştur[717].

Mirebau'nun "topluma yapılan hizmetlerin bedeli" ve Ricardo'nun "genel hizmetlerin karşılanması için halktan alınan hisse" olarak yorumladıkları "vergi" tanımlarına katılan Mahmut Esat'a göre, Osmanlı Devleti'nde vergi, hiçbir zaman genelin çıkarı için kullanılmamıştır. Bu nedenle devletlerin çöküşünü hazırlayan nedenler için derin bir araştırma yapılmasına gerek yoktur. Bütçelerin incelenmesi yeterlidir[718].

---

[713] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", (1921).
[714] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi". Mahmut Esat Bey, Hukuk Fakültesindeki eğitimi sırasında "Usul-ı Muhâkemât" dersini aldığı Yorgaki Efendi'nin "Efendiler! Adliyemizi müstantiklerden başlayarak ıslah ediniz!." sözünün kendisinde çok büyük etki bıraktığını ve bu düşüncenin Avrupa'daki eğitimi sırasında da güçlendiğini belirtmektedir.
[715] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd...", (1921).
[716] Mahmut Esat, "Devletimizin 1336 Senesi Bütçesi", **AYG**, 14 Kanunusani 1337 (1920), No: 506-136.
[717] Mahmut Esat, "Türkiyeli Çiftçinin Siyasi İktisadi Hakkı", **AYG**, 17 Haziran 1337 (1921), No: 636-256.
[718] Mahmut Esat, "Devletimizin 1336 Senesi Bütçesi", (1920).

Halkçı Türkiye'nin, verdiği vergilerle bütçeye önemli bir gelir aktaran "sa'y sahiplerini" gözetmesi gerektiğini düşünen Mahmut Esat[719], bu düşünceden yola çıkarak 1920 bütçesini "halkçı hukuk zihniyeti ve iktisadi bir nazarla" eleştirir. Maliye Vekili'nin bütçeyi "bahtiyar" olarak adlandırmasını uygun bulmaz. Zira; halkın emeği ile, çektiği sıkıntılarla oluşturulan bütçeler yine halkın mutluluğunu sağlayacak önlemleri almadıkça "bahtiyar" olamayacaktır. "Mesut ve bahtiyar o bütçelerdir ki halkın taşan saadetinin artığıyla vücut bulurlar, yahut açık buldukları halde, bu açığın sebebi halk için ihtiyar olunan masrafın çokluğudur". Bütçenin denk olması ya da fazla vermesi de bir ölçü olmamalıdır. Zira, "emperyalist ve kapitalist idarelere" özgü olan bu anlayışın halkçılıkta yeri yoktur[720].

1920 bütçesinin toplumu korumaktan uzak olduğunu düşünen Mahmut Esat, nedenlerini rakamlara dayalı olarak açıklar. Buna göre: 46.839.868 lira olan bütçe gelirlerinin 20 milyonunu doğrudan doğruya halk "yani çiftçiler ve sabanlar" karşılamaktadır. Hükümetin toplam gelirden bu kesimi mutlu kılacak işlere ayırdığı miktar 3.146.706 lira iken Maliye Encümeni bunu 2.462.355 liraya indirmiştir. Bunun dörtte üçü memur maaşları için ayrıldığında geriye yaklaşık 600 bin lira kalmaktadır ki bu miktar halkın ekonomik, sosyal, bayındırlık, sağlık ve eğitim gibi temel gereksinimlerine yetmeyecektir. Hükümetin silah altına alınan halk çocuklarının geride bıraktıklarına ödenmek üzere teklif ettiği 400 bin liranın da encümen tarafından 250 bin liraya indirildiğine dikkati çeken Mahmut Esat, hükümetin encümenden "daha halkçı" olduğu sonucuna ulaşmıştır[721].

Bütçenin gelirler kısmında yer alan âşar ve tütün vergilerinden elde edilecek miktara da değinen ve âşar vergisini "halkı ezen" bir unsur olarak gören Mahmut Esat'a göre, Halkçı Türkiye âşar ve mültezim usullerine son vermeli, gelirler "arazi üzerinden vergi tarhı" yapılarak karşılanmalıdır[722].

Vekâletlere ayrılan bütçeleri de ele alan Mahmut Esat, Maliye'ye ayrılan miktarı çok yüksek bulur. Maliye işlerinin daha küçük bütçe ile görülebileceğini savunur. "Tahsilat"ın "bir miktar menfaat sağlanarak" köy muhtarlıklarına havale edilmesini önerir. Bunun aynı zamanda memur fazlalığının da önüne geçeceğini savlar. "Halk ve hak" idaresinde "az memur çok iş" ilkesinin prensip olarak kabul edildiği, hükümetin ve memuriyetin bir 'geçim yeri' değil, genel hizmetlerin yapılması için bir zorunluluk olduğunu vurgular[723].

---

[719] Mahmut Esat, "Türkiyeli Çiftçinin Siyasi İktisadi Hakkı", (1921).
[720] Mahmut Esat, "Devletimizin 1336 Senesi Bütçesi", (1920).
[721] **Aynı.**
[722] **Aynı.**
[723] **Aynı.**

Dahiliye ve Müdafai Milliye'ye ayrılan bütçeler ise halkın mutluluğunu sağlayacak niteliğe sahiptir. Emniyet-i umumiye ve Jandarma Komutanlığına ayrılan 9.987.411 lira "can, mal, ırz ve asayişi" sağlayacağı için çok görülmemelidir. Mahmut Esat, bu iki kurumda gereken tasarrufun sağlanması için millileştirmeye gidilmesini önerir. "Bir halkçı" olarak savaş bütçesini onaylaması ise koşulların gereğidir. Zira Türkiye'nin savaşı "insanların en aziz hakkı sayılan hürriyet ve istiklâl" içindir. Bu nedenle ulusal savunmaya ayrılacak bütçe ne kadar çok olursa "mazlum Anadolu köylüsünün halas saatleri o kadar yaklaşmış" olacaktır[724].

4.2. Dış Siyasa Hakkında Düşüneleri: Dış Politikada Ulasalcı Tavır

4.2.1. II. Londra Konferansı Karşısında Takındığı Tavır

İtilaf Devletleri, 25 Nisan 1920'de San Remo'da İngiltere'nin Türkiye ile yapılacak barış hakkında hazırladığı koşulları kabul etti. Fakat bu belgeler Ağustos ayına kadar imzalanamadı. Zira Lloyd George "Amerika Birleşik Devletleri'nin ne yapacağı belli oluncaya kadar" Türkiye ile hiçbir antlaşmanın yapılamayacağını söylüyordu. Amerika ise; Türkiye ile arasındaki barışı bozacak bir harekette bulunmamaya ve Türkiye'de hiçbir sorumluluk almamaya kararlı olduğunu tekrarlıyordu[725]. Bütün bunlara rağmen aylarca süren uzun görüşmelerin ardından, çatısı I. Londa Konferansı'nda kurulan ve San Remo'da geliştirilen düşünceler doğrultusunda tamamlanan antlaşma taslağı, 11 Mayıs 1920'de Versailles'deki Tevfik Paşa başkanlığındaki Türk heyetine sunularak yanıt için kendilerine bir ay süre tanındı. Taslağı inceleyen Tevfik Paşa bir yandan İstanbul'a çektiği telde; barış koşullarının, bağımsız bir devletin ilkeleriyle bağdaşmadığını, üstelik ulusalcıların da bu taslağı kabul etmelerinin "imkânsız" olduğunu bildirirken öte yandan İtilaf Devletleri ile yapılan görüşmeleri olabildiğince uzatmak istedi. İngiltere ise tasarıyı kabul ettirebilmek için bir yandan barış görüşmelerine Tevfik Paşa'nın yerine Damat Ferit Paşa'nın katılmasını sağlamaya çalışırken öte yandan da Yunanistan'ın Anadolu içlerine doğru yeni bir saldırı yapmasını plânladı[726] ve her iki politikayı da uygulamaya koydu. Nitekim, 12 Haziran 1920'de Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında Hadi Paşa ile Rıza Tevfik Bey'den oluşan Osmanlı heyeti Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Paris'te Osmanlı heyetine sunulan

---

[724] **Aynı.**
[725] H. N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları-II", s. 24.
[726] Laurence Evans, **Türkiye'nin Paşlaşılması 1914-1924**, (Çev: Tevfik Atanay), (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972), s. 349.

barış antlaşmasının koşulları Damat Ferit'in bile beklemediği kadar ağırdı[727]. Türk heyeti 8 Temmuz 1920'de Antlaşmanın çeşitli maddelerine itiraz ettiyse de bu itirazlar dikkate alınmadı[728]. Lloyd George'a "Türkiye öldü" dedirten ve Sevr Antlaşması olarak bilinen bu antlaşma, 10 Ağustos 1920'de, Sevr kasabasındaki ünlü porselen fabrikasında imzalandı[729].

Padişahın başkanlığında toplanan Saltanat Şurası, Antlaşmayı onaylarken, Misak-ı Milli'den ödün vermeme yanlısı olan TBMM ve Hükümeti bu antlaşmayı tanımadı ve Kâzım Karabekir Paşa'nın 17 Ağustos 1336 (1920) tarihli teklifi üzerine antlaşmayı imzalayanları gıyaplarında vatana ihanetle suçladı[730].

Bununla birlikte, askeri güçlerinin önemli bir kısmını çıkarılan iç ayaklanmalara ayıran TBMM ordusu, Yunan genel saldırısı karşısında başarılı olamadı. Doğu'da ise; hazırlanan barış esaslarının kendilerine sağladığı olanakları değerlendirmek isteyen Ermeniler, Haziran ayından itibaren ilerlemeye başlamış ve bazı bölgeleri işgal etmişti. Ancak, TBMM ordularının Ermenilere yönelik olarak başlattığı harekâtın başarı ile sonuçlanması ve ardından 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Barışı'nın[731] imzalanması TBMM'ne ordusunun bir bölümünü Batı'ya kaydırmasına olanak sağladı. Ermenilere karşı kazanılan bu başarı, İtilaf Devletleri arasında farklı seslerin yükselmesine yol açtı. Fransa başbakanı Leygues, 3 Aralık'ta Loyd George ve Kont Sforza ile yaptığı görüşmelerde; Hükümetinin barış şartlarında günün koşulları çerçevesinde bazı değişiklikler yapılmasına taraftar olduğunu, "İzmir Yunanistan'da kaldığı sürece Anadolu'da barışın sağlanamayacağı"nı belirtti. Kont Sforza ise ulusalcılarla iyi ilişkiler kurmanın İtalyan çıkarları ile uyuştuğunu düşünüyordu[732]. TBMM'nin Sovyetlerle kurduğu ilişkiler de İtilaf Devletlerini kaygılandırıyor ve barış metninde değişiklikler yapılması gerektiğini düşündürüyordu[733]. Zira Yunanistan'daki durum pek iç açıcı değildi. Venizelos'a düzenlenen suikast ile başlayan gerginlik ortamı, İtilaf Devletleri'ne muhalif tutumu yüzünden ülkesinden çıkarılan Kral Konstantin'in, Yunanistan'a dönüşü ile hafiflemişse de İtilaf Devletlerinin kaygılarını artırmıştı. Ancak, gerek Konstantin'in gerekse başbakan Rallis'in, İtilaf Devletleri politikasının benimseneceği yönünde yaptıkları açıklamalar bu kaygıları biraz olsun dindirdi. Nitekim, Yunanistan 6 Ocak'ta Anadolu içlerine

---

[727] Müttefikler tarafından Türk Heyetine sunulan barış koşulları ve Türk Heyetinin yanıtı için bkz. S.L. Meray ve O. Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, s. 7-41.

[728] Helmreich, **a.g.e.**, s. 239. Yalnız Boğazlar komisyonunu temsil edecek ülkeler arasına Türkiye de katıldı.

[729] D. Fromkin, **a.g.e.**, s. 410. Pioncaré'ye göre Sevr "talihsiz bir seçim"di. Zira; "çok kırılgan çinileriyle ünlüydü".

[730] **TBMM ZC.**, D. I, c. 3, s. 333.

[731] Antlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, c. I (1920-1945), (Ankara: TTK, 1983), s. 17-23.

[732] T. Baytok, **a.g.e.**, s. 131-135.

[733] Z. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, c. III, s. 173.

yeni bir saldırı harekâtını başlattı. Ancak, TBMM ordularına karşı her hangi bir başarı elde edemeden geri çekildi.

TBMM'nin bu başarısı ve Sovyetlerle olan ilişkilerin sıklaşması Anadolu'ya karşı izlenen İtilaf Devletleri politikasını eleştiren Fransa ve İtalya'nın İngiltere üzerindeki baskısını daha da artırdı. 25 Ocak 1921'de Paris'te toplanan İtilaf devletleri temsilcileri 26 Ocak'ta yaptıkları toplantıda "Doğu Sorunu"nu çözmek için 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplamaya ve bu konferansa Türk ve Yunan temsilcilerini de çağırmaya karar verdi[734].

Anadolu'daki Hükümeti tanımak istemeyen İtilaf Devletleri, konferansa katılma önerisinin İstanbul Hükümeti tarafından yapılmasını ve Türklerin, her iki hükümetin oluşturacağı ortak bir heyetle konferansa katılmasını öngördü. Bu çerçevede Tevfik Paşa 27 Ocak'ta doğrudan Mustafa Kemal Paşa ile konuşmak istedi. Ancak kişisel görüşmeye sıcak bakmayan Mustafa Kemal Paşa, TBMM ile ilişki kurulması gerektiğini bildirdi. Taraflar arasında yapılan yoğun yazışmalara göre İstanbul Hükümeti'nin isteği İtilaf Devletlerinin beklentisi yolunda ortak bir heyetin oluşturulması yönündeydi. Mustafa Kemal Paşa ise, TBMM başkanı sıfatı ile verdiği yanıtta; ulus iradesine dayanan Türkiye'yi temsil edecek tek yasal gücün TBMM olduğuna dikkati çekti ve İtilaf Devletleri'nin gerçekten Doğu Sorunu'nu çözmek istiyorlarsa, uluslararası her türlü ilişkide tek muhatap olan TBMM'ni konferansa doğrudan davet etmelerini[735] ve padişahın da ulus iradesinin tek temsilcisinin TBMM olduğunu ilân etmesi gerektiğini vurguladı[736].

Konferansa katılım konusu, 31 Ocak 1921'de TBMM'de yapılan görüşmelerde çeşitli yönleriyle tartışıldı. Kimi milletvekilleri İstanbul'dan ayrı bir heyetle konferansa katılma yanlısıydı. Bu grup, heyete katılacak üyelerin; işgal altındaki bölgelerin TBMM'deki temsilcilerinden olmasını, dil bilmesini, "azim ve imânı millî ile kalplerinin çarpıyor olması"nı[737], Avrupa'nın tanıdığı, bilgili "cin fikirli" kişiler olmasını ve "mandacı" olmamasını[738] istiyordu. Yunus Nadi Bey'in başını çektiği bir grup ise "murahhas heyet" yerine "siyasî heyet" gönderilmesinin daha doğru olacağı kanısındaydı. Zira, "murahhas" göndermek Sevr Antlaşmasını kabul etmek demekti[739]. Kimi milletvekilleri de katılımı,

---

[734] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 410.
[735] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 410-411. TBMM, bu çağrıyı 1922 yılında Yusuf Kemal Bey'i Londra ve Paris'e gönderirken bir kez daha yapacak; ancak Vahdettin bu çağrıyı "tüm duyu organlarını" kapatarak yanıtlayacaktır.
[736] **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 412-413.
[737] **TBMM GZC**, c. 1, s. 368-370.
[738] **TBMM GZC**, c. 1, s. 372-375.
[739] **TBMM GZC**, c. 1, s. 398.

TBMM'ne doğrudan yapılacak davete bağlıyor[740], kimileri de Londra'ya temsilci gönderilmesi halinde Türk-Rus dostluğunun zarar göreceğinden endişe ediyordu. Mahmut Esat Bey'in de içinde bulunduğu bir grup milletvekili ise hangi koşulda olursa olsun konferansa katılmayı uygun bulmuyordu[741].

Milletvekillerinin önemli bir kısmı, doğrudan çağrılmak koşulu ile "murahhas heyet" gönderilmesi düşüncesinde birleşirken Mahmut Esat Bey ve arkadaşları Meclise verdikleri bir önerge ile, gönderilecek heyetin "siyasi bir heyet" olması yolunda Yunus Nadi Bey'in önerisinin kabul edilmesini istedi[742]. 5 Şubat 1921'de yapılan oylamada ise "murahhas heyet" gönderilmesi kararlaştırıldı[743] ve seçim yapılarak heyet üyeleri saptandı[744].

Anadolu'yu temsilen 7 Şubat gecesi özel bir trenle Ankara'dan Antalya'ya hareket eden TBMM "murahhas heyeti"; Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında, Aydın milletvekili Cami, İzmir milletvekili Yunus Nadi, Trabzon milletvekili Hüsrev ve Adana milletvekili Zekai beylerden oluşuyordu. Londra'da kendisini bekleyen koşulların farkında olan TBMM ayrıca; İzmir milletvekili Mahmut Esat, Karesi milletvekili Vehbi, İzmit milletvekili Sırrı ile Erzurum milletvekili Necati, Muhtar, Muvaffak beylerle, Hariciye Müsteşarı Münir Bey, Rauf Ahmet Bey ve Ruşen Eşref Bey gibi milletvekilleri ve bürokratlardan oluşan güçlü bir kadroyu da bu heyetin yanında danışman olarak görevlendirdi. Heyetin yazmanlık görevi ise Ziya, Cemal, Zeki ve Ahmet beylere verildi. Yümni Bey ise askerî yazman olarak heyete katıldı[745].

Tevfik Paşa'nın başkanlığında Babıâli'de 11 Şubat 1921'de son toplantısını yapan İstanbul Hükümeti ise, "aynı gaye için" Anadolu ve İstanbul hükümetlerinin konferansa "müttehiden" katılmasını sağlayacak önlemlerin alınmasını ve Tevfik Paşa'nın, Wilson tarafından öne sürülen "milletlerin bilzat mukadderatlarına hâkim olacakları" tezinden hareketle savunma yapmasını karara bağladı[746].

Toplantıda her iki hükümetin de aynı amacı taşıdığı yönünde bir görüş belirmişse de İstanbul ve Ankara hükümetlerinin Sevr Antlaşması karşısındaki duruşları aynı değildi. Zira, İstanbul Hükümeti'nin görüşü, Sevr'de değişiklik yapılması yönündeydi. Sevr Antlaşmasına tümüyle karşı olan TBMM ise, barış için yeni bir antlaşma imzalanması gerektiği

---

[740] **TBMM ZC**, D. I, c. 8, s. 21.
[741] **TBMM GZC**, c. 1, s. 367 vd.
[742] **TBMM GZC**, c. 1, s. 401.
[743] Milletvekilleri yapılan oylamada iki çekimser, yirmi dört red, dört heyeti siyasiye gönderilmesi ve yüz bir milletvekili de doğrudan heyet gönderilmesi yolunda oy kullanmışlardır. Bkz. **TBMM GZC**, c. 1, s. 401-402.
[744] **TBMM GZC**, c. 1, s. 386.
[745] **Vakit**, 11 Şubat 1337 (1921), No: 1141; 13 Nisan 1337 (1921), No: 1202.
[746] **Vakit**, 13 Şubat 1337 (1921), No: 1143.

kanısındaydı. Dolayısı ile İstanbul Hükümeti "tadil", Ankara Hükümeti ise yeni baştan bir anlaşma yapmak emeliyle Londra'ya gidiyordu[747].

12 Şubat akşamı yola çıkan[748] yirmi kişilik İstanbul heyeti 17 Şubat'ta Paris'e ulaştı. Tevfik Paşa, rahatsızlandığı için Fransa başbakanını ziyaret edemedi. Aynı gün Brindizi yolu ile Roma'ya ulaşan[749] Anadolu heyeti ise, kendilerine resmî bir davet yapılmadığı için bir süre burada kaldı ve daveti bekledi. Beklenen davet geldikten sonra Londra'ya hareket etti[750]. İstanbul heyeti 18 Şubat'ta, Ankara heyeti de 19 Şubat'ta Londra'ya ulaştı[751]. Tevfik Paşa ile Bekir Sami Bey arasında Londra'da yapılan görüşmelerde her iki heyetin konferans önüne "muhasım" değil, "müttehid" olarak çıkması, ilk sözü alacak Tevfik Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nin görüşlerini açıkladıktan sonra, ulus isteklerinin Anadolu temsilcisi tarafından açıklanacağını söyleyerek sözü Bekir Sami Bey'e bırakması kararlaştırıldı[752].

21 Şubat 1921'de İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya temsilcilerinin katılımı ile Lloyd George'nin başkanlığında Saint James Sarayı'nda açılan ve Yunan Başbakanı Kalegeropulas'ın da dinleyici olarak katıldığı konferansın öğleden sonraki oturumunda Fransız uzmanlar müttefiklerin yardımı olmaksızın Yunanistan'ın Anadolu'da düzeni sağlayamayacağına dikkati çekti.

İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin Sevr Antlaşması konusunda görüş alışverişinde bulunduğu 22 Şubat'ta yapılan toplantıda Türk temsilcilerinin de dinlenmesi kararlaştırılmıştı. Ancak, Tevfik Paşa'nın rahatsızlığı dolayısıyla bir sonraki güne ertelendi[753]. 23 Şubat'ta yapılan toplantıda, Tevfik Paşa ile Bekir Sami Bey'in, Doğuda sağlanacak barışın hangi ilkeler üzerinde kurulması gerektiğini ayrı ayrı açıklamasının ardından müttefik devletler, her iki heyetten Sevr Antlaşması'nda düzeltilmesini istedikleri noktaları kesin bir dille belirlemelerini istedi. 24 Şubat'taki toplantıya, rahatsızlığından dolayı Tevfik Paşa katılamadı. Onu temsilen konferansa katılan Mustafa Reşit Paşa, "her iki heyet-i murahhasa arasında ittihad-ı efkâr mevcut olduğu cihetle" ve "ba'de beyan-ı mütalâa etmek hakkını muhafaza kaydıyla" Türkiye'nin konu hakkındaki düşüncelerini söylemek üzere sözü, Bekir Sami Bey'e bıraktı[754]. Bekir Sami Bey'in iki bölüm halinde konferansa sunduğu isteklerden birincisi;

---

[747] **Vakit**, 12 Şubat 1337 (1921), No: 1142.
[748] **Vakit**, 13 Şubat 1337 (1921), No: 1143.
[749] **Vakit**, 19 Şubat 1337 (1921), No: 1149.
[750] **Vakit**, 22 Şubat 1337 (1921), No: 1152; **TBMM ZC**, D. I, c. 8, s. 482.
[751] **Vakit**, 20 Şubat 1337 (1921), No: 1150.
[752] **Vakit**, 23 Şubat 1337 (1921), No: 1153.
[753] **Vakit**, 24 Şubat 1337 (1921), No: 1154; İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XI, S. 33, (Ankara: Kasım 1995), s. 584
[754] İ. Öztoprak, **a.g.m.**, s. 585. Bu konuda yaygın olarak kabul edilen görüş; konferansa katılan Tevfik Paşa'nın "söz ulusumun asıl temsilcilerine aittir" diyerek konuşma hakkını Anadolu temsilcilerine verdiği yönündedir. Vakit gazetesi de verdiği haberinde bu yönde bir ifade kullanmakta ve bu gelişme ile birlikte "birlik-ikilik

toprak ve siyasal konuları, ikincisi ise; malî ve ekonomik konuları içeriyordu. TBMM'nin heyete verdiği yönerge doğrultusunda ve Misak-ı Milli çerçevesinde oluşturulan bu istekler ne o günkü toplantıda ne de daha sonraki toplantılarda müttefiklerce hoş karşılanmadı. İtilaf Devletleri; Yunanlılara, İzmir ve Trakya'da yeniden inceleme yapılmasını, Türk heyetine de Sevr Antlaşması'nın biraz değiştirilmiş şeklini kabul ettiremeyince, 12 Martta yaptığı son toplantıda her iki tarafa bazı önerileri içeren birer proje verip, hükümetlerinden bu konudaki yanıtlarını olabildiğince çabuk konferansa bildirmelerini istedi[755].

II. Londra Konferansı'ndan, her iki taraf da politikalarında ödün vermeye yanaşmadığı için barışı kurmaya yönelik bir sonuç alınamadı. Bekir Sami Bey TBMM adına İngiltere, Fransa ve İtalya ile ikili anlaşmalar yaptıysa da bu metinler de daha sonra TBMM tarafından onaylanmadı[756].

II. Londra Konferansına katılan heyette danışman olarak bulunan Mahmut Esat Bey, gerek konferans konusu TBMM'nde görüşülürken Meclis'te yaptığı konuşmalarda gerekse yazdığı makalelerinde bu konuyu çeşitli yönleriyle ele almış ve konferansın barışı kurmaya yönelik bir karar alamayacağına dikkati çekmişti. Zira, Mahmut Esat'a göre konferans girişimi, İngilizlerin "manevrası"ndan başka bir şey değildi. Karşı karşıya olunan sorun Türk-Yunan ya da Türk-İngiliz meselesi değil, Doğu Sorunu'ydu ve İngilizlerin bu konuda Türkiye ile uzlaşma olanağı yoktu. "Misak-ı Milli'de isteğimiz şartlar o kadar ağırdır ki bunları kabul ettikleri takdirde her vakitten kuvvetli bir Türkiye'nin teessüs edeceğine şübheleri kalmaz"[757]. diyen Mahmut Esat'a göre, TBMM'nin konferansa doğrudan çağrılmamış olması da bunun kanıtıydı. Davetin İstanbul aracılığı ile yapılmış olması ise; İstanbul ile Ankara arasında bir "ikilik" yaratmak isteğinin göstergesiydi. İngiltere bu ikilikten yararlanarak sorunu kendi lehine çevireceği gibi[758] Anadolu Hükümeti'ni de zayıf düşürmeyi hedefliyordu[759]. Oysa Mahmut Esat'a göre, "Trabzon'da Hacı Veli Ağa'nın tesis edeceği bir hükümetle İstanbul'da teessüs eden bir Tevfik Paşa Hükümeti"[760] arasında fark yoktu. İstanbul Hükümeti, İngilizlerin "işlerine geldiği gibi" kullandığı bir "oyuncak"tı. "Hukuku esasiye ve Kanunu Esasi mucibince devletimizin şekil ve idaresi meşrutiyet usulüne ve bu usulde milletin

---

meselesi" kalmadığı gibi "Anadolu meselesi"nin de "Türkiye meselesi"ne dönüştüğünü düşünmektedir. Bkz. **Vakit**, 24 Şubat 1337 (1921), No: 1154; 10 Mart 1337 (1921), No: 1168. Bu kanının konferans öncesinde görüşen Tevfik Paşa ile Bekir Sami Bey'in aldıkları ortak karardan kaynaklandığı düşünülebilir.

[755] Y. H. Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, (Ankara: TTK, 1995), s.82.

[756] Bu anlaşmalar Bekir Sami Bey'in bakanlıktan alınmasına da neden olacaktır. Antlaşmalarla ilgili Mustafa Kemal Paşanın yorumu için bkz. **Nutuk**, c. II, s. 785-793.

[757] **TBMM GZC**, c. I, s. 388.

[758] **Aynı**, s. 389.

[759] Mahmut Esat, "Hukuk Saltanatı", **AYG**, 1 Şubat 1337 (1920), No: 521-141.

[760] **TBMM GZC**, c. I, s. 388.

hakimiyeti esasına müsteniddir" diyen Mahmut Esat'a göre, TBMM ve Hükümeti bu anlamı taşırken İstanbul Hükümeti, hukuksal dayanaktan yoksun "fuzulî" bir hükümetti[761].

Konferanstan Türkiye'nin istediği doğrultuda bir sonuç çıkmayacağına işaret ederek, ülkenin "selameti"ni konferansa katılmamakta gören Mahmut Esat Bey'e göre, Avrupalılar ya da İngilizler, Türkiye'yi sömürge durumuna getiren, Türk limanlarını "koloni" haline koyan, Sevr Antlaşması'nda Türkiye lehine belki bazı düzeltimler yapacak, ancak bu Türkiye'nin isteklerine uymayacaktı. "Biz kapitülasyon istemiyoruz. Biz Misak-ı Milli ile tayin ettiğimiz hududlar içinde, tarih önünde hür ve müstakil yaşamaya her milletten fazla lâyık olan biz Türkiyeliler orada hür ve müstakil kalmak istiyoruz" diyen Mahmut Esat, bu koşulların Avrupa'nın işine gelmeyeceğini özellikle vurguladı[762]. Nitekim konferans Mahmut Esat'ın öngördüğü bu nedenlerden dolayı sonuçsuz kaldı Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyeti Londra'dan ayrılarak Paris, Roma ve İstanbul yolunu izleyerek Ankara'ya hareket etti[763].

4.2.2. II. Lonra Konferansı Sonrasında Askeri ve Siyasal Gelişmelere Bakışı

TBMM temsilcilerine Sevr Antlaşmasını kabul ettiremeyen İtilaf Devletleri bu amaçlarına askerî baskılarla ulaşmaya çalıştı ve TBMM temsilcileri daha Ankara'ya ulaşmadan Anadolu'daki Yunan güçlerini yeniden saldırıya geçirdi. Ancak, TBMM ordularının yoğun direnişi karşısında herhangi bir başarı elde edemeyen Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı ve Anadolu sorunu yeniden Batı kamuoyunun gündemine oturdu.

İtalya kamuoyunun, TBMM ve Hükümetine karşı ılımlı tavrı iyice gün yüzüne çıktı. İtalyan gazeteleri Sevr çerçevesinde yapılacak bir barışın kalıcılığı konusundaki şüphelerini dile getirdi. Corielle della Sera; "Sevr Antlaşması geri alınarak Yunan ordusu Anadolu'dan çıkarılmaz ve İzmir, İstanbul ve Boğazlar gerçek sahipleri olan Türklere verilmezse Bolşeviklerle ittifak imzalayan yeni ve güçlü Türkiye(nin), ister istemez kainatı başdan başa tutuşturacak yeni bir felaket-i cihanın âmili" olacağını yazdı[764]. Nitekim, İtalyan kamuoyunun bu baskıları soncunda İtalyan ordusu, 1921 yılı Mayıs ayından itibaren başlattığı çekilme harekâtına hız verdi.

---

[761] Mahmut Esat, "Hukuk Saltanatı", (1920).
[762] **TBMM GZC**, c. I, s. 389.
[763] **Vakit**, 27 Mart 1337 (1921), No: 1184; 13 Nisan 1337 (1921), No: 1202; 15 Nisan 1337 (1921), No: 1204. Anadolu heyeti 14 Nisan'da Ankara'ya hareket etmiştir.
[764] Corielle della Sera'dan nakleden; **AYG**, 29 Temmuz 1337 (1921), No: 673-293.

Fransız kamuoyunun Anadolu'daki savaşa bakışı da İtalya'dan çok farklı değildi. İşgal ettiği bölgelerde yürüttüğü savaşın bütçeye getirdiği yük, parlamentoda sosyalist grubun hükümete karşı ağır eleştirilerine neden oldu. Adana yöresindeki başarısızlıklar Fransız basınının Hükümete yönelik eleştirilerinin dozunu artırırken, Fransız halkı da özlediği huzura kavuşabilmenin yolunun, 1914'ten beri süren savaşın sona ermesinden geçtiğini düşünüyordu[765]. Kamuoyunun bu baskısı Briand Hükümeti'ni Anadolu ile görüşmelere zorladı ve Franklin Bouillon başkanlığındaki bir heyet Ankara'ya gönderildi. 13 Haziran 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Yusuf Kemal Bey ile Heyet arasında yapılan görüşmeler olumlu geçti[766]. Ancak, yeni Yunan saldırısının başlayacağından haberdar olan Fransız Hükümeti, saldırı sonuna kadar beklemeyi çıkarlarına uygun buldu. Çok geçmeden de Yunan ordusu; gerek Fransa ve İtalya'nın, gerekse kamuoyunun baskılarına ve parlamentosundaki ağır eleştirilere aldırmayan Lloyd George Hükümeti'nin desteği ile 10 Temmuz'da ileri harekâta geçti. Böylece; Mahmut Esat'ın bakışı ile, "siyasi müzakerelerin halledemediği" Türkiye'nin geleceği sorunu "silahların gücüne havale" edildi. Yenice, İnegöl ve Yenişehir çevresinde süren çatışmalarda "Türklük için, bütün esir ve mazlum milletler için.... hürriyet ve istiklâl için" çekilen "yiğit Türk askeri"nin silahı, "her şeyi, kadını, ihtiyarı, çocuğu ve bütün bir siyasâtı kana, kıtale ve ateşe veren" düşmana karşı, "hakkın ve adaletin" mücadelesini başlattı[767].

On beş gün süren ve "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri" olarak adlandırılan bu mücadeleler sırasında Yunan ordusu[768], 17 Temmuz'da Kütahya'yı, 19 Temmuz'da ise Eskişehir'i ele geçirdi. TBMM ordusunun 21 Temmuz'da yaptığı karşı saldırıyı da püskürttü ve Türk askerini Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda bıraktı[769]. Yunan ordusunun bu başarısı Lloyd George'a, Yunanlıların Sevr Antlaşması ile yetinmeyeceğini söylemek ve "daha geniş çapta doyurulması"nı istemek fırsatını verirken[770] Yunan tarafının ise, "Ankara'yı ele geçirmek" düşüncesini açıkça dillendirmesine olanak tanıdı[771].

Türk askerinin Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, TBMM'de de yankısını buldu ve sert tartışmalara yol açtı.

---

[765] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, (Ankara: TTK, 1988); Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, (Ankara: TTK, 1994).

[766] **Nutuk**, c. II, s. 831; **TİH-Güney Cephesi**, c. IV, s. 244-246.

[767] Mahmut Esat, "İleri!", **AYG**, 11 Temmuz 1337 (1921), No: 656-276.

[768] Her iki tarafın güçleri hakkında bkz. **TİH-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri**, c. II, K. IV, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974), s. 43-59.

[769] Bu çekilmeyi gerekli kılan nedenler hakkında bkz. **Nutuk**, c. II, s. 813-815.

[770] Naşit Uluğ, "Sakarya Zaferi-Yeni Türk Devletinin Kuruluşuna Etkisi-II", **BTTD**, c. 6, Eylül: 1970, S. 36, s. 30.

[771] **TİH-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri**, s. 549.

23 Temmuz 1921'de Meclisin gizli oturumunda Heyeti Vekile Reisi olarak söz alan Fevzi Paşa, harekâtı ayrıntılı olarak anlattıktan sonra yapılan muharebelerde "muzaffer" olunamasa da "muvaffak" olduklarına dikkati çekti. Bununla birlikte, Yunanlıların Ankara'ya doğru yürüyüşlerinin olanak içine girdiğini vurgulayan Fevzi Paşa'nın, orduyu hareketinde serbest bırakmak için Heyeti Vekile'nin Meclisin Kayseri'ye çekilmesini uygun bulduğunu[772] açıklaması tartışmaların şiddetini artırdı. Çekilmenin ordu üzerinde yapacağı olumsuz etkiye dikkati çekerek, soğukkanlı ve mantıklı hareket edilmesini öneren çoğu milletvekili[773] Ankara'dan ayrılmama yanlısıyken kimi milletvekilleri başarısızlıktan komutanları sorumlu tuttu. Kimileri de Müdafaai Milliye teşkilatını, görevini yapmamakla suçladı[774]. Ordunun asker ve malzeme gereksinimlerine dikkat çekilerek bunların nasıl karşılanacağı tartışıldı[775].

Meclis'in 23 Temmuzda yaptığı dört oturum sonunda temel bazı konular karara bağlandı. Öncelikli olarak Meclis; çalışmalarına ara vermeden devam edecek ve Ankara'nın savunulması için gereken her türlü askeri önlem alınacaktı.

Yunan ordusunun ilerlemesi karşısında, halkın kışkırtılabileceğine dikkati çeken Fevzi Paşa'nın önerisi ile, İstiklal Mahkemelerinin çalışmalarına yeniden başlaması; Konya, Kastamonu ve Samsun'a birer mahkeme gönderilmesi kararlaştırıldı[776]. Mahkeme üyelerinin yeni bir seçimle belirlenmesi ilkesinin kabul edilmesinin ardından[777] 30 Temmuz'da yapılan oylamada on iki yeni üye belirlendi ki bunlardan biri de Mahmut Esat Bey'di[778]. 13 Ağustos'ta Kastamonu İstiklal Mahkemesindeki görevine atanan Mahmut Esat bu görevinden 15 Ağustos'ta ayrıldı[779].

23 Temmuz günü karara bağlanan diğer bir konu da cepheye Meclisten bir kurul gönderilmesine yönelikti. Edirne milletvekili Şeref Bey'in orduya "Meclisin selâmını götürmek üzere" milletvekillerinden oluşan bir heyetin gönderilmesine dair önerisi kabul

---

[772] **TBMM GCZ**, c. 2, s. 99-102.
[773] **Aynı**, s. 103.
[774] **Aynı**, s. 110.
[775] **Aynı**, s. 109-111. Mahmut Esat Bey'in de bu tartışmalara katıldığı ve cepheye yirmi bin kişinin gönderilmesini önerdiği Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmada bu sayıyı onaylamasından anlaşılmaktadır. Tutanakların tümü bulunamadığı için konuşmanın tam metni zabıtlara yansıtılamamıştır. Bkz. **TBMM GCZ**, c. 2, s. 111.
[776] **TBMM ZC**, D.I, c. 11, s. 349-351.
[777] **Aynı**, s. 352.
[778] Mahmut Esat Bey, oylamaya katılan 180 milletvekilinden 115'inin oyunu aldı. Diğer on bir milletvekilinden Veli Bey (Burdur) 118, Yusuf Bey (Denizli) 110, Necati Bey (Bursa) 109, Mustafa Necati Bey (Saruhan) 104, Hamdi Bey (Canik) 103, Neşet Bey (Kangırı) 100, Şevket Bey (Sinob) 97, Ali Saib Bey (Urfa) 97, Hacim Muhiddin Bey (Karesi) 96, Muhiddin Baha Bey (Bursa) 91 oy alarak seçilmişlerdir. Bkz. **TBMM ZC**, D.I, c. 11, s. 367; İlk yapılan oylamada çoğunluğu sağlayan Emin Bey (Canik)'in katılımı ile on iki üye tamamlanmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 11, s. 363.
[779] Ergün, Aybars, **İstiklal Mahkemeleri** 1920-1927, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997).

edildi[780]. Meclisin 24 Temmuz'da yaptığı oturumda yapılan oylamada[781] Mahmut Esat Bey de cepheye gidecek heyet üyeleri arasında yer aldı[782]. Aynı gün yola çıkarak 27 Temmuz'da cepheye ulaşan heyet, karargâhı dolaştıktan sonra yaralıları ziyaret etti. 27 Temmuz'da Meclis'e çektikleri telgrafla, ordunun; kumandanından erlerine kadar "düşmana son darbeyi indirme" konusunda "sarsılmaz bir imân" içinde olduğunu ve çalışmalarını güven içinde sürdürdüklerini belirterek milletvekillerini bilgilendiren[783] heyet üyeleri 1 Ağustos 1921'de Ankara'ya döndü.

Askere ya da Mahmut Esat'ın deyimi ile "milletin eli silahlı aksamı"na moral desteği niteliğindeki bu ziyarette; fırka, alay, tabur ve mangalardaki askerlerle görüşüldü ve gereksinimleri dinlendi. Cephe ziyaretinden olumlu izlenimlerle dönen Mahmut Esat'a göre; manevi açıdan çok güçlü olan asker, "düşmanı Anadolu'nun çöllerinde paralamak için büyük kin ve intikamla" saldırı emrini beklemekteydi. Kumandanlar da bağımsızlık davasının kazanılacağına ve düşmanın Anadolu'da "gömüleceğine" inanmıştı. Türkiye'yi istediği barışa götürecek koşulların askerî bir zaferle sağlanabileceği inancını taşıyan Mahmut Esat, TBMM'nin de üzerine düşeni yapmasını ve "kara günleri kanla silme(sini)" istedi[784].

Meclisin 2 Ağustos'ta yapılan açık görüşmelerinde cephe izlenimlerini aktaran milletvekilleri de Mahmut Esat'ın bu düşüncelerini paylaşıyordu. Ancak aynı gün yapılan gizli oturumda daha sert tartışmalar yapıldı. Meclis, başarısızlık karşısında bir sorumlu aramaya başladı. Kimi milletvekilleri "Ordu nereye gidiyor, ulus nereye götürülüyor? Bu gidişin elbette bir sorumlusu vardır. Sorumluyu ordunun başında görmek isterdik. O nerededir?" diye sormaya başladı. Mustafa Kemal'a göre, kasdedilen kendisiydi[785]. Mersin milletvekili Salâhattin Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesini istiyordu. Cepheden dönen kimi heyet üyelerinin de tam donanımlı "düşman" karşısında olağanüstü önlemler alınması gerekliliğine dikkati çekmesi, milletvekillerini Mustafa Kemal Paşa'nın tüm sorumluluğu yüklenmesi düşüncesi etrafında birleştirdi. Ancak bu düşüncede birleşen milletvekillerinin elde etmek istedikleri sonuç farklıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan milletvekilleri, başarısızlık durumunda otoritesinin sarsılabileceği kanısı ile bu tür bir

---

[780] **TBMM ZC**, D. I, c. 11, s. 350.
[781] **TBMM ZC**, D. I, c. 11, s. 357.
[782] Diğer üyeler; Salâhaddin Bey (Mersin), Vehbi Bey (Karesi), Rıza Nur Bey (Sinob), Nusret Efendi (Erzurum), Abdülgafur Efendi (Karesi), Şeref Bey (Edirne), Mehmet Durak Bey (Erzurum), Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir), Vehbi Efendi (Konya), Hacı Mustafa Efendi (Ankara), Hüsrev Bey (Trabzon), Ömer Lütfü Bey (Karahisarı Sahib), Sırrı Bey (İzmit) ve Mustafa Ağa (Dersim)'dan oluşmaktaydı. Bkz. **TBMM ZC**, D.I, c. 11, s. 360.
[783] **TBMM ZC**, D. I, c. 11, s. 363.
[784] "Dün Cepheden Gelen İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey İle Mülakat", **AYG**, 2 Ağustos 1337 (1921), No: 677-297.
[785] **Nutuk**, c. II, s. 815.

sorumluluğu üstlenmesini istiyorlardı. Mustafa Kemal'a göre amaçları "bozulmuş ve bozgunu sürecek olan ordunun başında" kendisinin kişiliğinin de "bozguna" uğramasıydı. Paşa'nın yanında yer alan ya da O'nunla kişisel sorunları olmayan milletvekilleri ise, içinde bulunan olumsuz koşulların onun önderliği ile giderilebileceğine inanmışlardı. Çünkü ordunun gereksinimleri büyük boyuttaydı[786].

Mahmut Esat Bey de Meclis'in 2 Ağustos günü yaptığı oturumda bu gereksinimlere dikkati çekti. Ona göre, cephedeki ordunun her şeyden önce askere gereksinimi vardı. Ordunun Sakarya'da saldırıya geçebilmesi için yirmi bin kişiyi yeterli gören Mahmut Esat bunun varolan kolorduya bir tane daha eklemek anlamına geldiğine ve Hükümetin de bu sayıyı çıkarabilecek güçte olduğuna dikkati çekti[787]. Kütahya-Eskişehir muharebelerini "zabit muharebesi" olarak tanımlayan Mahmut Esat, ordunun ikinci eksikliğinin de subay olduğu kanısındaydı. Geri çekilirken yeterli erzakı yanına alamayan ordunun yiyecek ve içeceğe de gereksinimi vardı. Kıtalara yaptığı ziyaretler sırasında yürüyüşten dönen bazı erlerin ayaklarında çarıklarının olmadığını gören ve Meclis'te "haykırarak" çarık istemediği için "utanan" Mahmut Esat Meclis'ten; askerin çarık, elbise, tütün ve sigara kağıdına olan gereksiniminin biran evvel karşılanmasını istedi. Tüm bu gereksinimler karşılandığında ve askere, alamadığı maaşları verildiğinde "düşman, yüzünü geldiği yere çevirecekti"[788].

Meclis'in Kayseri'ye alınması konusuna da değinen Mahmut Esat'a göre, Ankara'nın Yunanlıların eline geçmesi, Avrupa'nın önemseyebileceği bir olay olmakla birlikte Türkler açısından "dava" bitmeyecekti. Bununla birlikte ülke maddi açıdan zor bir devreye girecek, yapılmak istenen bütçe için gerekli olan para, "harap, zayıf, zavallı" Doğu illerinden sağlanamayacağı için, savunma olanağı kalmayacaktı. Bu nedenle "sonuna kadar dövüşülmeli" ve bunun için her türlü önlem alınmalıydı[789]. Bu önlemler alınırken de hükümetin geçmişteki yönetsel ve siyasal hataları eleştirilerek zaman yitirilmemeliydi. Yapılacak şeyin; ülkede birliği sağlamak, hükümeti güçlendirmek ve işi "demir ellere tevdi" etmek[790] olduğunu söyleyen Mahmut Esat, böylece yetki ve sorumluğun Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi yolundaki inancını da dile getirdi.

Mustafa Kemal Paşa ise Meclis çoğunluğunun isteği karşısındaki sessizliğini 4 Ağustos'ta TBMM Başkanlığına verdiği öneri ile bozdu ve "üç ay süre ile" başkumandanlığı kabul ettiğini bildirdi. Öneri, 5 Ağustosta Meclis'e sunulduğunda kimi milletvekilleri

---

[786] **TBMM GZC**, c. 2, s. 132 vd.; **Nutuk**, c. II, s. 815-817.
[787] **TBMM GZC**, c. 2, s. 142-143.
[788] **TBMM GZC**, c. 2, s. 143.
[789] **Aynı**, s. 143-144.
[790] **Aynı**, s. 144.

Başkumandanlığın TBMM'nin manevi kişiliğinde olduğunu öne sürerek "Başkumandan vekilliği"nin verilebileceğini, kimileri de Meclis yetkilerini kullanmak ayrıcalığının verilmesinin söz konusu olmayacağını söyleyerek bu haliyle öneriye karşı çıktı. Mustafa Kemal Paşa ise olağanüstü durumların, olağanüstü karar ve yürütümleri gerektirdiğine dikkati çekerek "vekil sıfatıyla" bu görevi üstlenemeyeceğini açıkladı[791]. Sonuçta; Rıza Nur ve sekiz arkadaşının Mustafa Kemal Paşa'ya "başkumandanlık" verilmesi hakkındaki beş maddelik yasa önerisi[792] 13 red oyuna karşılık 169 oyla kabul edildi[793]. Yasanın ikinci maddesi ile; TBMM'nin ordu ile ilgili tüm yetkileri Mustafa Kemal Paşa'ya veriliyor ve onun vereceği buyrukların yasa yerine geçmesi kabul görüyordu. Yasanın onaylanmasının ardından söz alan Mustafa Kemal Paşa, Hükümetin içe ve dışa karşı güçlü bir durumda bulunması gerekliliği üzerinde durarak ufak tefek nedenlerle yıpratılmaması gerektiğine dikkati çekti ve eğer bir güven sorunu varsa bunun hemen halledilmesini istedi. Genel Kurmay ile Müdafaai Milliye Vekilliklerini yürüten Fevzi Paşa'nın ilk görevini koruması, Müdafaai Milliye Vekilliğine Dahiliye Vekili olan Refet Bey'in getirilmesi ve yerine bir başkasının atanması yolundaki isteği de oybirliği ile kabul edildi[794].

Cepheye hareket etmeden önce birkaç gün Ankara'da kalan Mustafa Kemal Paşa, ordunun insan ve taşıt bakımından gücünün artırılması, yiyecek ve giyeceğin sağlanıp yoluna konulması ile ilgili çalışmalar yaptı. Savaşın kazanılması için "en küçük şeylerin bile dikkate alınması gerektiği"ne inanan Mustafa Kemal Paşa, 7 ve 8 Ağustos tarihlerinde "Tekâlif-i Milliye Emirleri"ni yayınladı. Türk halkını ulusal bir yükümlülük altına sokan bu emirlerde çoraptan ipliğe, benzinden tutkala, silah ve cephaneden taşıt araçlarına, patiskadan bakliyata kadar "en küçük şeyler" düşünülmüştü[795]. Mustafa Kemal Paşa; Müdafaai Milliye ve Erkânı Harbiye Vekilliklerini Başkomutanlık karargâhında birleştirdikten ve küçük bir yazı işleri örgütü oluşturarak yanına aldıktan sonra 12 Ağustos 1921'de Fevzi Paşa ile birlikte Polatlı'daki cephe karargâhına gitti[796].

Her iki tarafın, saldırı için son hazırlıklarını yapmaya başladığı bu günlerde "Türk milletini bu cehennemi gecelerin sabahına kavuştur. Çektikleri yeter oldu! ... Hürriyet ve istiklâl için döğüşen Türk milletinin dumanlı dağ başlarında kalmış kimsesiz kadınlarına, öksüzlerine acı.." diyerek Tanrıya yakaran Mahmut Esat, "mazlumlar Asyasının zulm

---

[791] **Aynı**, s. 164-165.
[792] **Aynı**, s. 174-175.
[793] **Aynı**, s. 180.
[794] **Aynı**, s. 180-181.
[795] Tekâlif-i Milliye Emirleri hakkında bkz. Nutuk, c. II, s. 823-825; Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, (Ankara: AAMY, 1998).
[796] **Nutuk**, c. II, s. 825.

dünyasına açtığı bayrak" olarak nitelediği Türk ulusuna da seslenerek ona davasının haklılığını bir kere daha hatırlattı.

> "...Ey milletim! Sen Allahın ve beşeriyetin vicdanının bütün insanlık için tanıdığı aziz bir hakkı istiyorsun. Hürriyet ve istiklâl istiyorsun, senin davan Tanrı ve vicdan davasıdır. Tahkir edilen yurdumuzun derin derdleri bizlere kanlı gözyaşları döktürürken inanalım ki, evveli bilinmeyen tarihimizin, o hak ve fazilet abidesinin yirminci asırda irtikab olunan kanlı cinayetlere bakan bir gözü, bir canlı heykeli halinde cebhelerde dim dik duran altın ordunun Garb-ı Asya kolunu teşkil eden mehmedçikler bu büyük davayı mutlak kazanacaklardır...."[797]

23 Ağustos 1921'de başlayan Yunan ileri harekâtı karşısında Türk ordusu pek çok badireler atlattı. Savunma hatları kırıldı. Ama kırılan hattın yerini hemen bir yenisi aldı. Sonunda; saldırıyı sürdürme gücünden ve yeteneğinden yoksun bırakılan Yunan ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. 13 Eylül 1921'de Sakarya Irmağı'nın doğusunda artık tek bir Yunan askeri bile kalmamıştı[798].

Türk halkının özverisi ile kazanılan bu zafer; TBMM ve Hükümeti'ni müttefiklere karşı siyasal açıdan güçlendirdiği gibi, müttefikler arasında varolan ilişkiyi de kopma noktasına getirdi. İlk ayrılış da Fransa'dan geldi. TBMM Hükümeti ile Fransa arasında 13 Haziran 1921'de başlayan ancak daha sonra kesilen görüşmeler Sakarya zaferinin ardından yeniden başladı ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile olumlu sonucunu verdi. Bu anlaşma ile siyasal, hukuksal, ekonomik ve askerî alanlarda bağımsızlığından ödün vermeksizin işgal edilmiş ülke topraklarını kurtaran TBMM Hükümeti'nin ulusal istekleri İtilaf Devletleri grubundan bir devletçe resmen benimsenmiş oluyordu[799]. Mahmut Esat'a göre; Türkiye'nin yaşama hakkını savunmaktan başka bir amaç gütmediğinin de kanıtı olan bu "ahidname"[800] Müttefikler arasında bir düşünce birliği olmadığını da ortaya koydu[801].

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra, 23 Ekim'de de Kızılay ikinci başkanı Hamit Bey ile İstanbul'da İngiliz Komiseri'nin anlaşması üzerine Malta'daki Türk tutuklular ile İngiliz tutuklularının değiştirilmesi kararı alındı ve uygulandı[802]. Ancak bu, İngiliz Hükümeti'nin Anadolu politikasını değiştirdiği anlamına gelmiyordu. Lloyd George Hükümeti "Hıristiyan halkın Türkler tarafından katledildiği" yolundaki iddiasına Sakarya zaferinin ardından daha sıkı sarıldı. Fransa, İtalya ve Amerikan hükümetlerine başvurarak

---

[797] Mahmut Esat, "Bayram Çıkarken", **AYG**, 19 Ağustos 1337 (1921), No: 700-311.
[798] **Nutuk**, c. II, s. 827.
[799] Antlaşma için bkz. İ. Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıcı Siyasal Andlaşmaları**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1968), s. 48-60; **Türkiye'nin Siyasî Andlaşmaları**, c. I, s. 48-60.
[800] Mahmut Esat, "Hazır Ol Cenge!", **AYG**, 22 Şubat 1338 (1922), No: 810-423. Mahmut Esat "ahidname"yi bir lütuf olarak algılıyordu.
[801] Mahmut Esat, "Cevabları Ne Olacak? **AYG**, 3 Mayıs 1338 (1922), No: 870-482.
[802] **Nutuk**, c. II, s. 785.

önlem alınmasını istedi. Oysa İngiliz Parlamentosu, hükümetinden farklı düşünüyor "Anadolu'da Hıristiyan halk kötü bir muameleye maruz kalmış ise buna Yunanlıları İzmir'e sokarak ve onların bu bölgedeki vahşetine göz yumarak İngiliz Hükümetinin neden olduğunu" ileri sürüyordu[803].

1921 yılının sonuna gelindiğinde İtalya eylemsel, Fransa hukuksal olarak TBMM Hükümeti ile anlaşmıştı. İngiliz Hükümeti ise, Türkleri "barbar" olarak göstermek isteyen politikasıyla kendi parlamentosunda bile yalnız bırakılmıştı. Avrupa kamuoyu kalıcı bir barışın biran evvel sağlanmasını istiyordu. Doğu Sorunu'nu çözecek olan bu barış nasıl olmalıydı? Lloyd George; Sevr Antlaşmasını bir kenara koyabilecek, Türkiye'yi tam bağımsız bir ülke olarak tanıyabilecek miydi? Bu sorular yanıtını 1922 yılı içindeki askerî ve siyasal gelişmelerle buldu.

4.2.3. Batılı Devletlerin Barışı Kurmaya Yönelik Girişimlerine Yaklaşımı

16 Mart 1921'de Sovyetlerle Moskova; 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile Kars[804] ve 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Antlaşmalarını imzalayan TBMM Hükümeti, 2 Ocak 1922'de de Ukrayna ile anlaşarak[805] askerî başarılarına siyasal başarılarını da ekledi ve 1922 yılının ilk aylarında tüm gücünü askerî hazırlıklara verdi. Hazırlık aşamasının uzaması, TBMM'nde harekâtın geciktiğini öne süren muhalefetin, Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik eleştirisinin dozunu yükseltirken aynı gecikme Müttefikler arasındaki ilişkiyi de olumsuz yönde etkiledi. Zira Lloyd George, 1921 yılı sonunda yardım sağlamak üzere Avrupa'ya giden Yunan Başbakını Gunaris'e[806] Yunanistan'ın fazla hayale kapılmamasını söylüyor; Lord Curzon, Pioncaré'yi "Türklerin avukatı" olmakla suçluyor, Pioncaré ise avukat olmadıklarını ama Türklerin, Yunanlıları bir savaşla Anadolu'dan çıkarmaları durumunda her iki "imparatorluk" için tehlikenin başlayacağını söylüyordu[807]. İngiltere'nin en büyük endişesi de Türklerin yakın bir saldırıda başarı kazanmasıydı[808]. Zira,

---

[803] T. Baytok, **a.g.e.**, s. 141.

[804] Antlaşma metni için bkz. **Düstur**, III. Tertip, c. 3, s. 14-21; İ. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, c. I, s. 39-47. Meclisteki tartışmalar için bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 18, s. 249-258,260.

[805] Türkiye-Ukrayna Muhadenet ve Uhuvviyet Ahidnamesi için bkz. **Düstur**, III. Tertip, c. 3, s. 10-13; Meclisteki tartışmalar için bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 18, s. 242-247, 259.

[806] Gunaris, Yunanistan'da 1922 Eylül ayında çıkan İhtilâl sonucunda askeri mahkemede yargılanacak ve kabinesindeki Stratos, Theotokis, Baltazzis ve Genel Kurmay Başkanı Hacı Anesti ile birlikte 28 Kasım 1922'de kurşuna dizilecektir. Fromkin, D. **a.g.e.**, s. 557; Nejat Göyünç, "Milli Mücadele ve Çağdışı Avrupa Basınında Yankıları", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Ankara: AAMY, 1994, s. 820, (dn:22).

[807] Z. Sarıhan, **a.g.e.**, c. IV, s. 250, 258; Y. H. Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, s. 107-108.

[808] Y. H. Bayur, **Türkiye Devletinin Dış...**, s. 107.

Yunanistan'ın askeri durumu saldırıyı karşılamaya elverişli değildi. Genaral Papulas, Türklerin Anadolu ordusunun durumunu soran Gunaris'e, yardım gelmediği takdirde çekilmenin kaçınılmaz olduğu yanıtını vermişti. Gunaris ise, 5 Mart'ta Atina'ya Anadolu'nun boşaltılması düşüncesiyle döndüğünde[809] parlamentodan güvenoyu alamamıştı. Ancak, Devrim Partisi Lideri Stratos'un hükümeti kuramaması üzerine 16 Mart'ta yeniden hükümet başkanı oldu[810]. Tüm bu gelişmeler olurken Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de TBMM ve Hükümeti'nin barış konusundaki düşüncelerini Lonra ve Paris'te yaptığı görüşmelerde anlattı. Yusuf Kemal Bey'in Londra'dan ayrıldığı günün ertesinde 22 Mart 1922'de Paris'te toplanan konferansta İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları; Curzon, Pioncaré ve Sanzer Tükiye ile Yunanistan'a bir mütareke çağrısında bulundular ve Atina, İstanbul ve Ankara'ya mütarekenin içeriğini bildirildiler[811].

Mütareke metninin "ince ve kavrayışlı" bir şekilde analiz edilmesini zorunlu gören Mahmut Esat'a göre mütareke; ordu kumandanlarının ufak bir süre için çarpışmaları durdurmak için imzaladıkları bir "akid" değildi. Mütareke; "oldukça uzun bir zaman için, devletlerce şartları tayin edildikten sonra imza ve tasdik edilen beynelmilel bir akiddi ki sulh şartlarını tespit için top, silah seslerini susdurarak, lâzım olan sukûn ve zemini hazırla(yan)" ve savaşan devletlerin geleceklerini belirleyen önemli bir belgeydi[812].

Türkiye'ye yapılan mütareke önerisi ise, Müttefikleri Türkiye ile anlaşmaya zorlayan nedenlerin sonucuydu. Mahmut Esat'a göre; Yunanistan'ın iç siyasetindeki karışıklık İngiltere'yi, Yunanistan'ın Türkiye sorununu başarıyla çözebileceği konusunda kuşkuya düşürmüş ve umutlarını kırmıştı. Yunanistan'da Kralcılarla Venizelistleri ortak bir görüş etrafında toplamanın olanaksızlığını ve Yunanistan'ın ekonomik ve sosyal durumunun savaşı kazanmaya yeterli olmayacağını ortaya koymuştu. Üstelik, Mısır ve Hindistan başta olmak üzere bütün İslâm dünyası, Türkiye'nin haklarının iadesi isteği ile propagandalarını artırmış, Fransa ise Ankara Antlaşması ile Türkiye hakkındaki görüşünü netleştirmişti. İtalya'nın da Türk-Yunan uyuşmasında İngiltere ile aynı düşünceyi paylaşmadığına dikkati çeken Mahmut Esat, "İngiltere(nin), önünde can çekişen Yunanistanla yalnız kalmış" olduğunu vurguladı. Bu koşullara Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu kötü durumun da eklenmesi gerektiğini düşünen[813] Mahmut Esat'a göre, Türkiye ile hukuksal açıdan savaşır durumda olan

---

[809] Z. Sarıhan, **a.g.e.**, s. 265-268.
[810] **Aynı**, s. 315.
[811] Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 262-263; Evans, **a.g.e.**, s. 361.
[812] Mahmut Esat, "Mütareke Meselesi", **AYG**, 27 Mart 1338 (1922), No: 838-451.
[813] **Aynı.**

Müttefikler, işin çıkmaza girdiğini kavrayarak mütareke önermişlerdi[814]. Ancak gerek mütarekenin yapıldığı zaman, gerekse yapılış şekli Mahmut Esat'ın kafasında pek çok soru işareti yaratmıştı[815]. Önerinin yapılış şeklinde ve mütarekenin içeriğinde iyi niyet unsurlarını göremeyen Mahmut Esat, mütarekenin Türkiye'yi "tuzağa düşürmek kasdını" taşıdığı inancındaydı[816] .

Mütarekeyi "iki tarafı keser bir kılıç" olarak niteleyen Mahmut Esat'a göre; metnin giriş kısmında yer alan; "[Şark-ı karib]de sulhu iade etmek ve yeniden can ve mal zayi etmeden [Küçük Asya]nın tahliyesi için teklifatta bulunabilmek maksadıyla Paris'te içtima etmiş olan üç [devlet-i muazzama]nın hariciye nazırları ilk vazifelerini alakadar olan hükümetlere muhasematın derhal tatilini mısırr-âna tavsiye etmek hususundan ibaret olduğunu takdir etmektedirler" ifadesi Türkiye'nin isteklerini karşılamaktan uzaktı. Zira Misak-ı Milli, yalnızca Küçük Asya'nın özgürlük ve bağımsızlığını içermemekte; İstanbul ile Doğu Trakya'yı da Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olarak görmekteydi. İtilaf Devletlerinin "Yakın Şark'ta" kan ve mal kaybını önlemek için savaşın derhal durdurulması yolundaki önerisinin ise "modası geçmiş" bir düşünce olduğunu ileri süren Mahmut Esat, "iki yıldan beri Türkiye(nin) yaralı bağrında ve bütün bir insanlığın önünde irtikab olunan bunca facialarn, beynelmilel hukukiyât huzurunda dökülen bunca masum kanlarının ... hakiki faili ve müsebbibi ... (olan) Avrupa diplomasisi"nin bu girişimini inandırıcı bulmuyordu[817].

Mütareke önerisinin altıncı maddesinde ise; "muhâsamât üç ay müddetle tatil edilecek ve müzakerât-ı sulhiyei eveliyenin tarafeynce kabulüne kadar üç aylık müddetle kendiliğinden teceddüd edilecektir" deniliyordu. Buna göre; barış koşulları belirleninceye kadar iki ordu aralarını ayıran on kilometrelik mesafede üç ay, belki daha fazla bir süre karşı karşıya duracak, birbirini gözleyecek ve koşullarda uyuşamazlarsa savaş yeniden başlayacaktı. Mahmut Esat'a göre; maddenin, müttefiklere barış koşulları belirleninceye kadar işgal ettikleri Türk topraklarını boşaltacaklarına dair bir kayıt getirmemesi, Türkiye'nin Misak-ı Milli ile dünyaya ilân ettiği barış koşullarını kabul etmeme eğiliminde olduğunun göstergesiydi[818]. Türk topraklarını boşaltma eğiliminde olmayan müttefiklerin yapılacak barış koşullarını da bildirmemesi "niyet ve kanaatlerindeki karanlı(ğın)" ifadesiydi. Yunanlıların oldukları yerde kalması ise onların "vahşetleri"nin devam etmesi sonucunu doğuracağı için müttefikler bu öneri ile can ve mal kaybını önlemiş olamayacaklardı. Mahmut Esat'a göre,

---

[814] Mahmut Esat, "Mütarekenin İç Yüzü", **AYG**, 29 Mart 1338 (1922), No: 840-453.
[815] Mahmut Esat, "Mütareke Meselesi", (1922).
[816] **Aynı.**
[817] Mahmut Esat, "Mütarekenin İç Yüzü", (1922).
[818] Mahmut Esat, burada Müttefiklerin Almanların mütareke önerisine, bağsız koşulsuz işgal ettiği araziyi boşalttıktan sonra kabul edilebileceği yanıtını verdiklerine dikkati çeker.

eğer İtilaf devletleri can ve mal kaybını önlemek konusunda gerçekten samimi ise; belirlenecek mütareke süresi içinde Türkiye'nin düşmandan arındırılmasını sağlamalıydı. Aksi davranış; iddialarındaki samimiyetsizliği ortaya koyacaktı. "Hakkını arayan Türkiye - müddetle mukid olsa bile- derhal tahliye ameliyesini kabul eden bir mütarekeyi red etme(yecekti)". Ancak, önerilen mütareke bu içerikten yoksundu[819].

Mütarekeye göre; müttefikler arası bir komisyonun Türk ordusunu ve askeri durumunu denetleyecek olması ise kabul edilemez bir koşuldur. İtilaf devletlerinin "fiilen değilse bile hükmen" henüz Türkiye ile savaşır durumda olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat, "Dünyanın hangi yerinde bir ordu(nun) kendisini hasımlarının teftişine bırakabil(eğini)" sorar[820]. Mahmut Esat'a göre; barış için savaşan Türkiye, mütarekeyi aynen kabul ederek Türk ordusunu "aylarca muattal bir vaziyette" bırakamayacağı gibi "düşmana" güçlenmesi için fırsat da vermeyecektir. Türkiye, "Makyavel'in bile parmak ısırdığı yeni bir Mondros Mütarekenâmesi tatbikatı değil", hakkını verecek "vicdanlı bir mütareke" istediğini[821], zaferin elde edilmesi için en kısa yolun savaşa bitmeyecekmiş gibi hazırlanmak olduğunu[822] ve Türkiye'ye barışı, Türk ordusunun gücünün getireceğini vurgular[823].

Bu duruşu ile genel anlamda "mütareke" düşüncesine karşı olmayan Mahmut Esat, müttefiklere verilecek yanıtın içeriğinde bulunması gereken iki temel nokta üzerinde ısrarla durmaktadır ki bunlardan biri; olumsuz propagandaya zemin hazırlamamak için mütarekenin reddedilmemesi ikincisi de; mütareke ile birlikte Türk topraklarının İtilaf askerlerinden arındırılmasının gerekliliğidir.

Müttefiklerin 22 Mart tarihli önerisini Yunanistan, Mahmut Esat'ın Yunan ordusuna zaman kazandırıp onu güçlendirmek amacını güttüğü yolundaki öngörüsünü haklı çıkaracak şekilde hemen kabul etti.[824] Ulusalcıların yanıtı ise Mustafa Kemal Paşa'nın Sivrihisar'da topladığı Bakanlar Kurulu ile birlikte hazırlandı[825]. Ancak Türkiye yanıtını göndermeden, konferansın son günü olan 26 Mart'ta müttefiklerin yeni barış önerisi Atina ile Ankara'ya ulaştı[826]. Dolayısı ile Türkiye'nin vereceği yanıt hem mütareke önerisine hem de Sevr Antlaşması'nın biraz hafifletilmiş şekli olan barış koşullarına yönelik oldu. TBMM'de yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra hazırlanan yanıt 5 Nisan'da müttefik devletlere sunuldu[827].

---

[819] Mahmut Esat, "Mütarekenin İç Yüzü", (1922).
[820] **Aynı.**
[821] **Aynı.**
[822] Mahmut Esat, "Mütareke Meselesi", (1922).
[823] Mahmut Esat, "Mütarekenin İç Yüzü", (1922).
[824] **Nutuk**, c. II, s. 867.
[825] **Nutuk**, c. II, s. 869; Sarıhan, **a.g.e.**, s. 345.
[826] Evans, **a.g.e.**, s. 362.
[827] Cevap notası hakkında Meclisteki tartışmalar için bkz. **TBMM ZC**, D.I, c. 18, s. 518-523

Bu belgede, Mahmut Esat'ın daha önce vurguladığı ilkeler yer aldı. Böylece TBMM, olumsuz yanıtı müttefiklerin vermesine neden olacak ortamı yaratmış oldu.

Mahmut Esat da, "tahminleri doğrultusunda" hazırlanmış olan notayı uygun bulmakta ve BMM'nin bu yanıtını sadece üç devlete değil, "hak duygusu bir olan beşeriyete uzattığı"nı düşünmekteydi. Umudu; "hakdan bahseden" İtilaf devletlerinin bu yanıtı "lâyık olduğu ehemmiyetle telakki ve kabul etmeleri(ydi)" [828]. Zira bu yanıtla, müttefiklerce Türkiye'ye sunulan ve Yunanlılarca da kabul edilen barış önerisinde dile getirilen "Yunan kuvvetleri tarafından Asyai Suğrâ'nn suret-i muslihânede tahliyesini ve bu havalinin mecmuu üzerinde Türk hâkimiyetinin iadeten tesisinin temin" edilmesi TBMM tarafından da kabul ediliyor ve boşaltma işlemine hemen başlanması isteniyordu[829]. Dolayısı ile Anadolu'nun boşaltılması konusunda da her iki taraf arasında bir uyum vardı. Türkiye sadece boşaltma işleminin mütareke ile başlamasını istiyordu. Mahmut Esat'a göre, içerikteki uyuma rağmen müttefikler Türkiye'nin bu notasına da olumlu yanıt vermeyecekti. Türkiye ise bu ortamda hakkını alıncaya kadar "silahını duvara asma(yacak)", "inanma(yacak)" ve "daima hazır ol(acaktı)". Zira; Türkiye için "ikinci Ergenekondan çıkış günleri yaklaşmakta(y)dı."[830]

Müttefikler, TBMM'nin notasına 15 Nisan 1922'de yanıt verdi. Yanıt; olumsuzdu. İtilaf Devletleri; "kırk dereden su getirerek" ilk önerilerinde ısrar ediyor ve mütareke görüşmeleri[831] ile birlikte Anadolu'nun boşaltılmasını ne kendilerinin ne de Yunan Hükümeti'nin kabul edeceğini bildiriyorlardı[832]. Mahmut Esat'a göre; barış "dizginlerini" elinde tutan ve "mazlum ve zayıf milletler dünyasının başına bela kesilen" İngiltere, "düşmandan arındırılmış" bir Türkiye ile barış masasına oturmaktan korkmakta ve Türkiye'ye Misak-ı Milli'den "fedakârlık" yaptırabilmek için amaçlarını gerçekleştirinceye kadar Yunan ordusuna Türk topraklarını "çiğnetmek" istemekteydi. Bu, İngiliz siyasetinin "maskesi sırıtınca gülen yüzü(ydü)". Fransa ve İtalya'ya gelince; kapitülasyonların devamını isteyen bu iki devlet ve özellikle ekonomik nüfuz bölgeleri isteyen İtalya, amaçlarını gerçekleştirebilmek için Yunan ordusunun Türkiye'yi boşaltmasına eğilimli değildi. Ancak bu devletlerin kamuoyundaki eğilimi de göz ardı edilmemeliydi. Times ve Tan gibi İngiltere ve Fransa'nın hatta İtalya'nın ciddi gazeteleri Misak-ı Milli'nin tanınmasını ve boşaltma koşulunun mutlaka kabul

---

[828] Mahmut Esat, "Türkler Tarih Önünde-Cevabî Notamız Münasebetiyle", **AYG**, 6 Nisan 1338 (1922), No: 847-460.

[829] Bununla birlikte, Anadolu'nun hemen boşaltılması da istenmiyor, "Mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir-Kütahya-Afyon Karahisar hatt-ı umumisinin ve mütareke mebdeinden dört ay zafında İzmir dahi dahil olduğu halde" tamamen boşaltılması öngörülüyordu. Mahmut Esat, "Notalar Etrafında", **AYG**, 20 Nisan 1338 (1922), No: 859-472.

[830] Mahmut Esat, "Türkler Tarih Önünde...", (1922).

[831] Mahmut Esat, "Yeni Nota", **AYG**, 18 Nisan 1338 (1922), No: 857-470.

[832] Mahmut Esat, "Notalar Etrafında", (1922).

edilmesini istemekteydi. Mahmut Esat'a göre kamuoylarının baskılarına rağmen, Anadolu'nun mütareke görüşmeleri ile birlikte boşaltılması isteğini reddederek "işlerini sağlama bağlamayı menfaatlerine uygun bulan" müttefiklere Türkiye'nin güvenmesi, Wilson ilkeleri ile onun uygulamasını unutması olanaksızdı. Türkiye, "bir dolap karşısında" bulunmaktaydı ve bu nedenle gözlerini "iki değil dört" açmalıydı[833]. Zira, müttefikler Türkiye'de elde etmek istediği çıkarlarından olabildiği kadarını kurtarma çabası içindeydi. Yunan ordusunun Türkiye karşısında yenilmeden anlaşma yolunu tutması da bunun kanıtıydı[834]. Çıkarlar söz konusu olduğunda Müttefiklerin Türkiye'ye karşı ortak hareket edeceklerine dikkati çeken Mahmut Esat, onlara güven duymadığını yineleyerek, TBMM'ne de şöyle seslendi: "Türkiyemiz beşeriyetin vicdanı önünde vazifesini yaptı. Türk milletinin mukadderâtını ellerinde tutmak hakkını kendilerinde görenlere düşen tarihi vazife düşmanlara fırsattan istifade ettirmemektir." Zira, "Türk köylüsü, Yunanlıyı saçlarından tutarak Akdeniz kıyalarında boğmadıkça veya Avrupalılar buna kanaat getirmedikçe büyük Türkiye(nin) dileklerini dinleyecek kulağa, (Türkiye ile) nota teati etmekde olan devletler malik değildir."[835] Bununla birlikte müttefiklerin son notasının da hemen reddedilmemesini isteyen Mahmut Esat, koşullar Türkiye'den yana olduğu için bundan yararlanılması gerektiği kanısındaydı[836]. Nitekim, Müttefiklerin 15 Nisan tarihli notasına 22 Nisan'da yanıt veren TBMM, mütareke üzerinde anlaşma sağlanamasa da barış görüşmelerini geciktirmenin uygun olmayacağını bildirerek İzmit'te bir konferans toplanmasını önerdi[837].

Mahmut Esat, Müttefiklerin Misak-ı Milli'deki koşulları kabul edecek kadar "sıkışmış" olmadıkları ve amaçlarına adım adım ulaşmak istedikleri kanısındaydı. Müttefiklerin, kapitülasyonları sürdürmek istediğini, İngiltere'nin; Boğazları ve Musul'u almak, Doğu ve Batı Trakya da dahil olmak üzere Yunanistan'ı "İstanbul kapılarına" kadar sokmak amaçlarından vazgeçmediğini, Batı diplomasisinin "ehl-i salib"i yeniden canlandırdığını, ancak bu kez amaçlarının dinî değil ekonomik olduğunu vurgulayan Mahmut Esat, kesin bir barış yapma isteğinden uzak olan İtilaf Devletleri'nin kalıcı barışı geleceğe bırakmak niyetinde olduklarını düşünüyordu[838]. Oysa Türkiye, barış isteğinde samimiydi. Düşmanlarını, "silahıyla" yenebilecekken barış masasına çağırması da bunun kanıtıydı. Türkiye'nin hakları

---

[833] Mahmut Esat, "Yeni Nota", (1922).
[834] Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 1-İtilaf Devletlerinin Sulh Teklifleri Münasebetiyle", **AYG**, 28 Nisan 1338 (1922), No: 866-479.
[835] Mahmut Esat, "Yeni Nota", (1922).
[836] Mahmut Esat, "Notalar Etrafında", (1922).
[837] **Nutuk**, c. II, s. 871.
[838] Mahmut Esat, "[Yakın Şark] Sulhu", **AYG**, 8 Mayıs 1338 (1922), No: 866?- 486.

bu kez de kabul edilmeyecek olursa "beşerin vicdanı hükmünü verecekti"[839]. "Makyavelliğin de bir haddi vardır" diyen Mahmut Esat, müttefiklerin bu isteği reddetmeyecekleri kanısındaydı.[840] Zira, Cenevre'deki konferans İngiltere'nin beklentilerine yanıt vermemişti. Rapallo'daki Rus-Alman anlaşması[841] ise Avrupa'yı yeniden karıştırmaya aday görünmekte ve müttefiklerin geleceklerini "karanlık içinde" bırakmaktaydı. Müttefikler arasında da düşünce birliği kalmamıştı[842]. Mahmut Esat'a göre, bu koşullarda Türkiye'nin önerileri tümüyle reddedilmeyecek, "şekline, kısmen de esasına" karşı çıkılacak, belki sadece konferans yeri olarak İzmit kabul edilmeyecekti[843].

Devletlerin karşılıklı notalarla barış arayışları sürerken Yunan ordusunun Türk halkına yönelik olumsuz tutumları da devam ediyordu[844]. TBMM, 18 Haziran 1922'de Meclis'e verilen bir öneri doğrultusunda "Yunan mezalimini" kınayan bir nota hazırlamayı kararlaştırdı. Hariciye Encümenince hazırlanan notanın mazbata muharrirliğini Mahmut Esat Bey yaptı[845]. Nota; Yunan ordusunun Türk topraklarını işgal etmesini hem uluslararası hukuka aykırı buluyor hem de devletlerarası hukuk açısından bir milletin özgürlük ve bağımsızlığına karşı işlenmiş bir suç olarak görüyordu. Yunan ordusunun işgal ettiği topraklarda Türk halkına yaptığı eziyetleri belgelere dayalı olarak ortaya koyan nota[846], tüm bu olaylardan da İtilaf Devletleri hükümetlerini sorumlu tutuyordu. Türk halkına yönelik eylemlerin çağdaş hukuk ile bağdaşmadığı ve uluslararası anlaşmalara aykırılığı vurgulandıktan sonra, "Avrupa milletleri(nin) buna nasıl tahammül et(tiği)" soruluyor ve bu eylemlerin, Türkiye'nin Müslüman olmasından kaynaklandığı izlenimini güçlendirdiğine dikkat çekilerek bu düşüncenin çağdaş dünyada yerinin olamayacağı dile getiriliyordu. Zira,

> "...Asrı hazır hukukiyatı vicdaninin din ve ırk farkı olmaksızın milletlere tanıdığı istiklâl ve hürriyet haklarını kendi hakkında da müdafaadan ve bütün milletlerin hür ve müstakil olarak mukadderatına sahibolmalarını istemekten başka bir gayesi olmayan

---

[839] Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 1...", (1922).
[840] Mahmut Esat, "Büyük Günler-İkinci Cevabî Notamız Münasebetiyle", **AYG**, 25 Nisan 1338 (1922), No: 863-476.
[841] Rusya ile Almanya arasında karşılıklı siyasal ilişki ve konsolosluk kurulmasını öngören bu anlaşma 16 Nisan 1922'de imzalanmıştır.
[842] Müttefikler arasında ilişkinin "parçalanması" ile ilgili olarak bkz. D. Fromkin, **a.g.e.**, s. 532-542.
[843] Mahmut Esat, "Cevabları Ne Olacak?", **AYG**, 3 Mayıs 1338 (1922), No: 870-482.
[844] **TBMM ZC**, D.I, c. 20, s. 559.
[845] Mahmut Esat Bey, bu göreve 12 Haziran 1338 (1922)'de getirilmiştir. Encümen başkanlığını ise Yunus Nadi Bey yapmaktadır. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 20, s. 440.
[846] **TBMM ZC**, D. I, c. 20, s. 558-559.

Türkiye, medenî dünyanın emperyalist gayeler peşinde yürüyen hükümetlere zâhir olmakta cihan için zarardan başka bir şey melhuz olmadığı kanaatindeydi...."[847]

Bu düşünce ile de tüm uygar ulusları, hükümetleri üzerinde etkili olabilecek girişimler yapmaya davet eden Türkiye, insanlık tarihi için bir "leke" oluşturan bu "işkencelere" son verilmesini istiyordu[848].

TBMM'nde görüşülerek son şekli verilen bu nota, Avrupa ve Müslüman dünyasının millet meclisleri ile basın kuruluşlarına gönderilerek etkili bir kamuoyu yaratılmak istendi. Zira, isteklerinden dönmeyecek olan Türkiye artık "bir alay dedikodulu diplomat lafları değil, evet veya hayır yollu kat'i bir cevap bekl(emekteydi)". Sevr'den sonra başlayan "notalar devri" kapanmıştı. "Piyesin son perdesi" oynanmaktaydı. Verilecek yanıt "evet" olursa Türkiye barış yanlısı olduğunu masaya oturarak gösterecek; "hayır" olursa "Türk köylüsü" haksızlığı "silahıyla" silecekti[849].

Müttefikler, Türkiye'nin son notasına resmî bir yanıt vermedi. Bununla birlikte İngiliz Hükümeti, İtalyan Dış İşlerine verdiği bir notada; "Yunanlıların çekilmesiyle gücünü yitirecek olan İtilaf Devletleri karşısında" Ulusalcıların müttefik önerilerini reddedebileceğine dikkati çekti ve bir savaş bırakışması olmadan çekilme olmayacağını vurguluyarak politikasından sapmadığını gösterdi[850]. Fransa ve İtalya ise Ulusalcılarla bir an evvel görüşmelerin başlamasından yanaydı. Beykoz'da ya da Venedik'te bir konferansın toplanması bir çok kez söz konusu oldu. Ama, Türkiye'nin kesin zaferine kadar bunların hiç biri gerçekleşmedi. Mahmut Esat'ın deyimi ile Yakın Doğu'daki barışın geleceği "silahların gücüne" terk edildi. Türkiye, yanıtını Büyük Taarruzla ve ardından Başkumandan Meydan Muharebesi ile verdi. Mudanya'da Müttefiklere Doğu Trakya'nın boşaltılması kaydını kabul ettirdi.

Mahmut Esat, Türkiye "Garibaldi'nin İtalya'da izlediği siyaseti kendisine örnek alarak adım adım ulusal birliğini kuracaktır. Bunu İtalya'da olduğu gibi bir yüzyıl içinde değil çeyrek yüzyıl içinde gerçekleştirebilecektir[851]" demişti. Türkiye Lozan'dan tam bağımsız ulus-devletinin alt yapısını kurarak ayrıldı ve bu, çeyrek yüzyıldan bile az sürdü.

---

[847] **TBMM ZC**, D. I, c. 20, s. 560.
[848] **TBMM ZC**, D. I, c. 20, s. 561.
[849] Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 1...", (1922).
[850] Evans, **a.g.e.**, s. 366.
[851] Mahmut Esat, "[Yakın Şark] Sulhu", (1922).

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN EKONOMİK YAPILANMASINDA MAHMUT ESAT (BOZKURT)

1. DÜŞÜNCENİN EYLEME DÖNÜŞMESİ: İKTİSAT VEKİLLİĞİ DÖNEMİ

1.1. İktisat Vekilliğine Giden Yol

İlk gençlik yıllarından başlayarak bilimsel ve sosyal anlamda ekonomik konularla ilgilenen Mahmut Esat ekonomiyi; devletin yükseliş ve çöküş unsurlarının temeli olarak görmüştü. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çöküş nedenini ekonomiye bağlayan Mahmut Esat, İmparatorluğun "kuruluşundan hilafetin intikaline" kadar olan dönemde devletin ekonomik alanda yükselmesini "dirlik" sisteminin sağladığı kanısındaydı[851]. Mahmut Esat'a göre, Avrupa'da "Feodalite belası, ortalığı kasıp kavur(urken)" Türk halkı bu dönemde siyasal olmasa da ekonomik egemenliğe sahipti. Bununla birlikte tımar, zeamet ve has sahiplerinin Türk olması, onların diğer unsurlardan daha çok gözetildiği anlamına gelmiyordu. Zira bu, "devletin esasen almak hakkını hâiz olduğu [şer'i öşrü] maaşı mukabili tarh etmek demekti". İmparatorlukta sermayenin baskısından uzak olan Türk halkı uluslararası ekonomik esaret altına da girmemişti. Vergiler hafifti ve toplumun genel çıkarı için kullanılmıştı. Gayrimüslim unsurlar da Avrupa ile karşılaştırıldığında ekonomik hukuk açısından Türklerle eşit haklara sahipti. Türkler; her türlü vergi yanında bir de "kan vergisi" verirken bu kesim yalnızca şer'i cizye vermekle yükümlü tutulmuştu[852]. Mahmut Esat'a göre; dirlik sisteminin dünyadaki ekonomik gelişmeler karşısında anlamını yitirmesi, ona dayanan yönetim ve siyasetin çöküşüne zemin hazırlamış, başta "loncalar [Corporation]" olmak üzere tüm "millî iktisat teşkilâtı" zayıflamış ve İmparatorluk, bir "anarşi devleti" haline gelmişti[853].

Tanzimat ile birlikte Türk halkının iktisadî durumu iyice bozulmuş, zayıf düşen "millî iktisat" Avrupa istilası karşısında büsbütün sarsılmış, üretici kesim; saray, mütegallibe ve

---

[851] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu 8-Tarihin İktisadî, Siyasî Mânası", **AYG**, 4 Haziran 1338 (1922), No: 884-507.
[852] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu 9-Tarihin İktisadî, Siyasî Mânası", **AYG**, 7 Haziran 1338 (1922), No: 887-510.
[853] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu 8...", (1922).

Avrupa sermayesi tarafından ezilmişti[854]. Dünyanın uluslararası ekonomi dönemini yaşadığı bir zamanda Türkiye, "iktisadi istilâ" altına girmiş, üretici kesim tüm ekonomik haklardan yoksun bırakılmış ve ezilmişti[855]. Devletin kuruluşundan itibaren "seferber" bir yaşam süren Anadolu köylüsü, İmparatorluğun mimarı ve gerçek sahibiyken onun "İktisadî yüzü", "çapullara, yağmalara" uğramak, "ocağını, malını, canını saray ve mütegallibelerin keyif ve arzularına hazır bulundurmak" olmuştu. Üretici kesim "sarayın, taşra mütegallibelerinin ve onların tabilerinin keselerini doldurmak" için çalıştırılmış, devletin tüm yükü onların omuzlarına çökmüştü. Mahmut Esat'a göre bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan ekonomik nedendi. Devlet; halkının ekonomisini, haklarını koruyamamış, eğitimini halka indirememişti[856]. Köylünün "emeği", "yüreği" içerde "tacidarlar" dışarda "emperyalist yabancılar" tarafından "emilmiş, çalınmış, yıkılmıştı". Servetin, üretimin öz sahibi olan Türk köylüsü, efendi olması gerekirken, "sultanların arpalığı" olmuş ve ne Tanzimat ne de Meşrutiyet onu efendi yapamamıştı[857].

Ekonomide üretimin; "tabiat, sa'y ve sermaye" olmak üzere üç unsura dayandığına dikkati çeken Mahmut Esat'a göre, Türkiyeli çiftçi yalnızca emeği ile değil sermayesi ve toprağı ile de üretken bir unsurken, çifti için gerekli aletleri yüksek fiyatlar ödeyerek almak zorunda kalmış ve her türlü siyasal ve sosyal örgütlenmeden yoksun bırakılmıştı. "Gayri sâfi hasılatının yüzde seksenini" vergi olarak verirken ve vergi, toplumun genel çıkarı için kullanılması gerekirken köylü; "bir iki hastane, biri iki yetimhane" dışında bir şey elde edememişti. Bu durum, çağdaş hukuk açısından devletin olmadığının göstergesiydi[858].

İhtilâl ve devrim sürecinin birlikte yürümesi gerektiği üzerinde ısrarla duran ve Türkiye'nin "maddi cephesini" yüzde doksan beşle çiftçilerin oluşturduğunu söyleyen Mahmut Esat, "çiftçiler diyarı" olan Anadolu'da kurulacak "Türkiye Halk Devleti"'nin, günün ekonomik koşulları çerçevesinde bir "çiftçi siyaseti" izlemesi gerektiği kanısındaydı. Zira, bütçeyi yapan güç; Türkiyeli çiftçi ve onun sanatıydı. Malî gücünü çiftçiden alan Türkiye, onu mutlu kılacak ekonomik politikaları yaşama geçirmeliydi[859]. Ülkeyi "istilaya gelen yabancılar" gibi, varolan ekonomik örgüt ve kuruluşları da Türk toplumu için "düşman" olarak algılayan ve bu nedenle "Türkiyeliler"i "işbölümü" yapmaya çağıran Mahmut Esat'a göre, bir yandan cephede savaşılırken diğer yandan Türkiye'nin anlamına uygun yapılacak bir örgütlenme hem Türk köylüsünü üretken duruma getirecek hem de cephedeki savaşımı

[854] Mahmut Esat, "Sultanların Hukuku", **AYG**, 26 Mayıs 1337 (1921), No: 619-239.
[855] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu 9...", (1922).
[856] Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde Anadolu Köylüleri 1", **AYG**, 6 Kanunuevvel 1920, No: 472-95
[857] Mahmut Esat, "Irkımın Yasaları", **AYG**, 26 Şubat 1922, No: 813-426.
[858] Mahmut Esat, "Türkiye Devletinin Çiftçilik Siyaseti ve Hukuku", (1921).
[859] Mahmut Esat, "Türkiyeli Çiftçinin Siyasî İktisadî Hakkı", (1921).

güçlendirecekti. "Türkiye bugün düşmanı koğarken dahilde kendisine mesud bir hayat hazırlamak istiyor"du ve "Halk Saltanatı" üretici kesimi mutlu ve egemen kılmakla kurulabilecekti[860]. Bu nedenle yeni Türkiye'nin kuracağı idare, halkın ekonomisini düzeltecek ilkelere dayanmalıydı[861].

Her şeyi "maneviyat" olarak düşünmeyi "tekke dervişliği" olarak algılayan ve yaşamı maddi ve manevi unsurların bileşkesi olarak gören Mahmut Esat'a göre; "maddiyat doyurulmadığında maneviyat da sarsılacaktı"[862]. Maddi ve manevi yaşamda en büyük rolü ekonomi oynadığı için halkın ekonomik çıkarları devletin ve onun siyasetinin temeli olmadıkça halk idaresi de söz konusu olmayacaktı. "Halk iktisadiyâtını umumî siyasetine şiar edinmeyen bir devlet (hükümet-i avam=Democratique) olabilir, daha ileri gider (Socialiste) olur, hatta (İştirakiyun=Communiste) de olabilir. Fakat daima adıyla, sanı arasında bir münasebet bulunmaz" diyen Mahmut Esat'a göre; Meşrutiyetin ilânı ile birlikte tüm sorunlarını çözdüğünü düşünen İmparatorluk, onu yaratan ve yaşatan unsuru gözetecek ekonomik politikaları üretemediği için başarısız olmuştu[863]. Oysa devlet, ekonomi siyasetinde halkın haklarını gözetmek durumundaydı. "Halkın iktisadiyâtı devletin siyaset ve kanunlarında ağır basmadıkça diğer idarî, siyasî teşkilat ... bir göz boyaması olmak mahiyetinden kendisini kurtaramayacaktı"[864]. Gerçek anlamda halk devletinin "iktisadiyât müesseseleri" ile kurulabileceğini düşünen Mahmut Esat'a göre[865] ihtilâl; "halka doğru giden iktisadî bir hareket ve siyasete" dayanmalıydı. Savaş durumu yaşayan Türkiye, ulusal amaçlarını ekonomik amaçlardan ayrı tutmamalı, kesin zafere ulaşmak ve halkını güçlü kılmak için ülkenin üretim gücünü artırmalı, ihracatını ve uluslararası ekonomik çalışmalarını düzene koymalıydı. Bu konuda en büyük görev ise İktisat Vekâletine düşüyordu[866].

Yeni Türkiye üretici kesimi koruyacak ekonomik önlemleri almalı; bankalarını, sendikalarını ve sigorta kurumlarını oluşturmalı, bu kesimin yaşamı, hayvanları her türlü zarar ve ziyana karşı koruma altına alınmalıydı. Ekonomik yaşama emeği ile, vatan savunmasına kanı ile katılan üretken güçlerin ancak bu şekilde "yarattığı ve yaşattığı devletin" efendisi

---

[860] Mahmut Esat, "Irkımın Yasaları"; "Osmanlı İmparatorluğu 1-Tarihin İktisadî, Siyasî Mânası", **AYG**, 12 Mayıs 1338 (1922), No: 868-490.
[861] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 2", **AYG**, 1 Haziran 1337 (1921), No: 624-244.
[862] Mahmut Esat, "Türkiye Devletinin Çiftçilik Siyaseti ve Hukuku".
[863] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu 10-Tarihin İktisadî, Siyasî Mânası", **AYG**, 12 Haziran 1338 (1922), No: 891-514.
[864] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu 8...", (1922).
[865] Mahmut Esat, "Türkiye Devletinde Eski Siyaset, Yeni Siyaset-Halkçılık Görüşüyle Tahlil", **AYG**, 3 Temmuz 1338 (1922), No: 909-532.
[866] Mahmut Esat, "Yeni Vekiller Heyeti", **AYG**, 22 Mayıs 1337 (1921), No: 615-235.

olabileceğini[867] düşünen Mahmut Esat, bu düşüncelerini eyleme geçirme fırsatını İktisat Vekâletine getirilmesi ile yakaladı.

1922 yılı Mahmut Esat'ın özel yaşamı için de dönüm noktasıydı. Zira, İzmir'li Menekşelizadelerden Doktor Hüsnü Bey[868] ile Beyza Hanım'ın çocukları olan Hatice Feheda Hanım ile evlenecek[869] ve yeni Türkiye Devleti'nin sorunlarına eğilirken eşinin manevi desteğini de yanında hissedecekti.

1.2. İktisat Vekilliği ve "Zafer İktisadiyâtı Projesi"

Aslında Mahmut Esat'ın iktisat vekili olması daha Mahmut Celal Bey'in vekillikten istifası ile birlikte 1922 yılı başında gündeme gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, boşalan vekâlet için aday göstermemiş ve seçimi milletvekillerine bırakmıştı. Meclis koridorlarında geçen isimler arasında Mahmut Esat ön sıradaydı[870]. Yeni Gün gazetesi de Mahmut Esat için adeta bir kampanya başlatarak, milletvekillerini etkilemeye çalıştı. Gazeteye göre, karşı karşıya olunan bir seçim sorunu değil, ülkenin "iktisat meselesi"ydi. Yeni Türkiye'nin iktisat vekâletine düşecek görevler, cephe savunması yapan orduya düşen görev kadar, hatta ondan da önemliydi. Bu nedenle yapılacak ekonomik örgütlenme bilimsel bilgiye dayanmalıydı[871]. Mahmut Esat; İstanbul'da ve ardından Avrupa'da hukuk eğitimi aldığı yıllarda ekonomik konulara ilgi duymuş ve bu konuda "tetebbuatta" bulunmuştu. İsviçre'de yaptığı doktorasında "kapitülasyonların Türkiye üzerindeki malî ve adlî tesirlerini" tartışmıştı. Üstelik o, köylünün "yüreği yanık bir aşıkı" olduğu kadar, ulusal davanın "ilim ve idrak" ile de aşığıydı. "Çiftçi oğlu çiftçi" olması dolayısıyla da Anadolu'nun ekonomik gelişiminde önemli olan ziraî bilgilerle donanmıştı. Yeni Gün; soruna bu açılardan yaklaşıldığında "adayı olan" Mahmut Esat üzerinde anlaşmazlığa düşülmemesi gerektiği inancındaydı. Zira Mahmut Esat, vekillik için gereken tüm koşullara "fazlası ile" sahipti[872].

---

[867] Mahmut Esat, "Türkiye Devletinin Çiftçilik Siyaseti ve Hukuku", (1921).

[868] Hüsnü Bey, Mütareke yıllarında İzmir'de Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü (Öktem) ve Mahmut Celâleddin Bey ile yakın ilişkileri ile tanınmaktadır. Bkz. C. Bayar, **a.g.e.**, c. 5, s. 1569.

[869] **E.S.A.**, Kuşadası Nüfus Müdürlüğü'nün 11.6.1954'te düzenlediği Nüfus Kayıt Örneği. Hatice Feheda Hanım, bu evlilikten önce, İzmir Fettah mahallesi 86 numaralı haneye kayıtlıdır. Bkz. **E.S.A.**, Kuşadası Nüfus Müdürlüğü'nün 13.3.1944'te düzenlediği Nüfus Kayıt Örneği. Hatice Feheda 1320 (1904) yılında İzmir'de dünyaya gelmiş, 10.11.1978'de vefat etmiştir. Bu evlilikten Gün ve Ay isimlerinde iki kızları ve Yüksel isminde bir oğulları olmuştur. Ankara doğumlu olan üç çocuklarından Gün; 19.7 1924'te, Ay; 23.4.1926'da, Yüksel ise 23.8.1927'de doğmuştur. Gün Hanım halen hayattadır. Oğlu Yüksel 21.05.1959'da, Ay Hanım ise 18.11.1983'de vefat etmişlerdir. Bkz. **E.S.A.**, Kuşadası Nüfus Müdürlüğü'nün 19.8.1999'da düzenlediği Nüfus Kayıt Örneği.

[870] "İktisat Vekâletine Kim Gelecek", **AYG**, 17 Kanunusani 1338 (1922), No: 779-392.

[871] "İktisat Vekâleti Meselesi", **AYG**, 19 Kanunusani 1338 (1922), No: 780-393.

[872] **AYG**, 17 Kanunusani 1338 (1922), No: 779-392; **AYG**, 19 Kanunusani 1338 (1922), No: 780-393.

Ancak Mahmut Esat'ın yerine İzmit milletvekili Sırrı Bey İktisat Vekili oldu[873]. Yaklaşık üç ay vekillik yapan Sırrı Bey'in 27 Nisan 1922'de istifa etmesi ile boşalan vekilliğe bu kez Mustafa Kemal'in gösterdiği üç aday arasından Hasan Bey (Trabzon) seçildi. İcra Vekilleri Heyeti'nin Seçimine dair yasa değişikliği ile hükümet üyeleri ayrı ayrı istifalarını verince Hasan Bey de istifa etti ve bir daha görev almadı. Bunun üzerine Birinci Grup, iktisat vekilliğine Mahmut Esat'ın seçilmesini uygun buldu ve 12 Temmuz 1922'de Rauf Bey'in başkanlığında kurulan İcra Vekilleri Heyetinde[874] 195 milletvekilinden 107'sinin oyunu alarak İktisat Vekili oldu[875]. Yeni Gün'e göre ülke, Mahmut Esat Bey gibi "kıymetdar bir mütehassıs, müstahsil köylünün candan bir aşıkını iktisadiyâtının başında bulundurmakla ne kadar iftihar etse yeriydi"[876].

İktisat Vekilliği gibi "ağır ve şerefli" bir görevi üzerine alan Mahmut Esat Bey, çalışma arkadaşlarına yönelik bir tamim yayımladı. Yeni Türkiye'nin içinde bulunduğu özgürlük ve bağımsızlık savaşından zaferle çıkmasını sağlayacak temel unsurun, ekonomi olduğuna bu kez vekil olarak dikkati çeken Mahmut Esat'a göre; "halkçılık" ve "halk efendiliği" ilkelerini temel alan "halk iktisadiyâtı" dönemi açılmaktaydı ve Türk halkı bu alanda da zafere ulaşacaktı. "Türk köylüsünün, Türkiyeli çiftçi ve sanatkârların tarihçe ve ilmce meşhur olan ve büyük bir tarih vücuda getiren sa'y'ı bugünkü muazzam istiklâl cidâlini silahla olduğu kadar öğenderesiyle, tezgâhıyla, sapanıyla başaraca(ktı)". Türkiye, zengin ekonomik kaynaklara sahipti. Ulusal davanın kazanılmasına yönelik girişimlerle eşzamanlı olarak bu kaynakların da harekete geçirileceğini söyleyen Mahmut Esat'ın umudu; çalışma arkadaşlarının bu büyük görevde sorumluluk bilinci ile kendisine yardımcı olmalarıydı[877].

Ülke savaş içindeydi ve Türkiye bunu kazandığı zaman yaşayacaktı. Ancak koşullar, Türkiye'nin zafer sonrası ekonomik kalkınmasını sağlayacak önlemleri almasına engel değildi. Yeni Türkiye'nin yeni tarihi artık "halk iktisadiyât ve fikriyat tarihi" olarak başlamıştı. "Halk devletinin ve gerçek milliyetçiliğin" temel ilkesi de buydu. Bu nedenle Mahmut Esat, uygulamaya koymak istediği programa "zafer iktisadiyâtı projesi" adını verdi.

Mahmut Esat, bu proje ile öncelik verdiği konuları da şöyle sıraladı:

Savaşın bir "iktisat işi" olduğunu ve Türkiye'nin yaşama savaşında ekonominin en büyük rolü oynayacağını düşünen Mahmut Esat, öncelikli olarak üretim ve tüketim, ithalat ve

---

[873] "İktisat Vekâleti", **AYG**, 20 Kanunusani 1338 (1922), No: 782-395; **TBMM ZC**, D. I, c. 16, s. 89-90 (19.1.1338).
[874] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 358; H.M., 12 Temmuz 1338 (1922), No: 555.
[875] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 358-361; **AYG**, 13 Temmuz 1338 (1922), No: 918-541; **H.M.**, 13 Temmuz 1338 (1922), No: 556.
[876] **AYG**, 31 Temmuz 1338 (1922), No: 932-555.
[877] "İktisat Vekilinin Tamimi", **AYG**, 17 Temmuz 1338 (1922), No: 921-544; **H.M.**, 17 Temmuz 1338 (1922), No: 559.

ihracatın dengelenmesi ve bunların yan unsurlarla desteklenmesi gerektiğini vurguladı. Böylece, ordunun gerisinde bir "iktisat cephesi" kurulabilecekti. Savaşı başarıya ulaştıracak güç, Türk halkı ve onun emeği olduğu için, halkı ekonomik yönden de güçlü kılacak "milli iktisadiyât" ilkesi gözetilecek, ticaret ve tüm ekonomik çalışmalara serbestlik egemen olacak, alış-veriş kolaylaştırılacak ve ulaşım araçları üzerinde önemle durulacaktı. Üreticileri ve tüm ülke halkını "mutlu ve ucuz" yaşatacak önlemler alınarak ziraat ve sanayi Zafer İktisadiyâtı Projesi'nin temel unsurları olacaktı[878].

Düşman saflarının Türk çiftçisinin öğenderesi ile deleceğini vurgulayan Mahmut Esat, en çok köylüyü düşünüyor, Ziraat Bankasının çiftçiye daha bol ve etkin yardımlarda bulunmasını hedefliyordu. Gereken ziraî alet ve tohumluklar hazırlanmaya başlamıştı bile. Adana ve Erzurum'da ziraat okulları açılması, köylü bankasının kurulması da bu projenin içindeydi. Küçük ölçekte ziraî krediler verecek olan köy bankalarının açılması ile Ziraat Bankasının da yükü hafifleyecekti[879].

Ulusal sanayiye ve ticarete de gereken önem verilecek ve bu bağlamda bir sanayi bankası kurmak için çalışmaları başlatılan proje tamamlanacaktı. Sanatkârların hissedâr olarak katılacağı bu bankaya hükümetin de sermaye koyacağını söyleyen Mahmut Esat, özel teşebbüs ile devlet ortaklığının yolunun açılacağının işaretlerini de vermekteydi. Un ve kumaş fabrikalarının açılması da düşünceler arasındaydı. Atıl durumda bulunan fabrikalar işletime açılacaktı. Bu bağlamda, Van Gölü'nde bulunan motor işletmesinin faaliyete geçmesi için gereken talimat verildiği gibi bölgede bulunan demir fabrikasının da kısa zamanda üretime geçirilmesi, Konya'da toplanan on kadar yerli şirketle birlikte; Kastamonu, Kayseri, Ankara ve Akşehir gibi ticaret merkezlerinde bulunan anonim şirket sermayelerinin artırılması da hedefleniyordu[880].

İthalat ve ihracatı geliştirme yolunda bir milli ithalat ve ihracat şirketinin kurulması için hemen hazırlıklara başlanacaktı. Bu şirketle; ihracat daha kolay ve yüksek satış oranı ile yapılacak, doğrudan doğruya ulusal tüccarlar tarafından gerçekleştirilecek ithalatla da ülke gereksinimleri daha ucuza mâl edilebilecek, aracılar ortadan kalkacak, yerli girişimciler Avrupa ile direkt ilişki kurabilecekti. Mahmut Esat'a göre, ulusal kuruluşlar ülkenin genel siyasetine olumlu bir yön vereceği gibi, ülkeyi "iktisadî esaretten", Türk tüccarını "yabancı hidmetçisi" olmaktan kurtaracaktı[881].

---

[878] **AYG**, 31 Temmuz 1338 (1922), No: 932-555.
[879] **Aynı.**
[880] **Aynı.**
[881] **Aynı.**

Türkiye, zengin servet kaynaklarına sahipti. Ancak, ardarda gelen savaşlar nedeni ile bunları harekete geçirememiş ve ülke "altın dolu ... kasa önünde eli böğründe" kalmıştı. Bunları harekete geçirecek unsur ise makinaydı. Ama Türkiye bu konuda dışa bağımlıydı. Mahmut Esat, bu konuda ülkeye girmek isteyecek yabancı sermaye ve girişimciye - Türkiye'nin yasalarına ve malî çıkarlarına uymak koşuluyla- her türlü kolaylığın sağlanacağı garantisini de veririyor, bu bağlamda Amerikalı ve Avrupalı sermayedârların maden ve petrol imtiyazı için bir takım girişimlerinin varlığına dikkati çekerek, bunların "zafer iktisadiyâtı" için ihmal edilmeyecek girişimler olduğunu vurguluyordu. O güne kadar varolan yabancı sermayenin ülkeye yarardan çok zarar getirdiğine de dikkati çeken Mahmut Esat, aracı olan unsurların ortadan kalkması ile yeni dönemde Türk sermaye, emek ve doğal kaynaklarının Avrupa ile doğrudan ilişkiye geçmesini zorunlu görüyordu. Avrupa sermayesi de bu konuda istekliydi. Zira Türkiye, Avrupa'nın gereksinim duyduğu pek çok şeye sahipti. Ancak yeni Türkiye, kendi koşulları doğrultusunda Avrupa ile ilişki kuracaktı. Yoksa Avrupa sermayesinin Tanzimat'tan beri izlediği amaçla yaşamasına ve kazanmasına "yaşamak isteyen Türkiye iktisadiyâtı" izin vermeyecekti. "Avrupa sermayesi diğer mütemeddin milletler hakkında tatbik edilen muameleyi yapdıkça kabul edilebilir ve her türlü teshilata nâil olabilir" diyen Mahmut Esat, uygar devletlerde yabancı sermayenin yerli sermaye kadar hakkı olmadığına da dikkati çekerek, Türkiye'nin böyle bir düşüncede olmadığını ama hükümetin eskiden olduğu gibi Avrupa sermayesinin yalnız "jandarması" olmayacağını[882] , kapitülasyon ve benzeri şartları kabul etmeyeceğini de vurguladı[883]. Zira Türkiye; barış sonrası dönemde devletlerin "imhakâr rekâbetinden" ve "haricin iktisadî boyunduruğundan iktisadiyâtı(nı) kurtarmadıkça istiklâli (de) daima tehlikede(ydi)[884].

İktisat Vekâletinde bu genel çerçeve içinde kısa sürede "hummalı bir faaliyet" ve "canlılık" kendini gösterdi. Öncelikli olarak varolan ekonomik durumu saptamaya yönelik çalışmalar başlatan Mahmut Esat, bu doğrultuda; sanayi, orman, ticaret, baytar, maden ve ziraat genel müdürlerinden ordu için yararlı olabilecek ekonomik çalışmalar ile ekonomik durumun düzeltilmesi için alınması gereken önlemlere yönelik düşüncelerini içeren raporlar düzenlemelerini istedi[885]. Anadolu'daki ilgili birimler ise bölgelerindeki sanayi, ticaret ve hayvancılığın üç yıllık durumunu gösteren raporlar hazırlayacaktı. Mahmut Esat böylece, sorunlarla ilgili bilgilere kaynağından ulaşmak ve ortak çözüm önerileri geliştirmek yolunu tuttu. Genel müdürlerce hazırlanan ilgili rapor ve projeler bir gün sonunda vekâlete

---

[882] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 109.
[883] **Aynı**, s. 111.
[884] **AYG**, 31 Temmuz 1338 (1922), No: 932-555.
[885] **AYG**, 18 Temmuz 1338 (1922), No: 922-545.

ulaştığında bir kurul tarafından incelenmesi ve raporlara dayalı bir program geliştirilmesi kararlaştırıldı[886]. Ziraat genel müdürü, ülkenin genel ziraî durumunu grafiklerle gösteren bir harita düzenlemekle görevlendirildi. Genel ekonomik durumun ise o güne kadar hazırlanmamış olan istatistiklerin çıkarılması ile ortaya konulabileceği kabul edilerek, matbu cetveller hazırlandı ve doldurulmak üzere merkeze bağlı birimlere gönderildi[887]. Anadolu'da faaliyet gösteren yabancı anonim şirketlerin şube, acente ve muhabir sayıları da ilgili birimlerden soruldu[888]. Tüm bunların yanında, ülkenin savaş durumunu koruduğu göz önüne alınarak, uzmanlardan oluşturulan "Harp İktisadiyâtı Encümen-i Âlisi" faaliyete geçirilerek, encümen komisyonu için ilgili talimatnamenin hazırlanması çalışmaları da başlatıldı[889].

Mahmut Esat bir yandan ülkenin iktisadî durumunu saptamaya çalışırken diğer yandan da konferanslar yoluyla halkı iktisadî konularda bilgilendirme yoluna gitti. Tevfik Rüşdü, Şükrü Kaya, Ticaret Genel Müdürleri Vehbi ve Menafi Genel Müdürü Nizamettin Ali beyler tarafından verilecek bu konferanslarda; ulusal ekonomi düşüncesinin geliştirilmesi yani "Türkiye'nin kendi kendine yetebileceği", halkın savaş içinde daha rahat nasıl geçinebileceği ve dünyadaki ekonomik gelişmelerin neler olduğu gibi konularda halk bilgilendirilmeye çalışılacaktı[890].

Yeni Türkiye'de yeni bir ekonomik dönem açmaya yönelik olarak başlatılan bu çalışmalarla birlikte Türk ordusu da saldırı plânlarına son şeklini veriyordu. 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz ve ardından 30 Ağustos'ta Başkumandan Meydan Muharebesi, 9 Eylül'de Yunan ordusunun İzmir'de "denize dökülmesi" ile son buldu ve onu izleyen günler içinde işgal altındaki pek çok şehir "kurtarıldı". Ancak, üç yılı aşkın bir süre işgal altında kalan bu bölgelerde Yunan ordusunun verdiği zarar büyüktü. Yağma ve çapul olayları ile boşaltma sırasında bölgeye yönelik uygulamalar, hallkın tüm zenginlik unsurlarını yok etti. Ekilebilir araziler büyük oranda zarar gördü. Bölgenin Yunan güçlerinden arındırılması pek çok sorunun da başlangıcı oldu. Zira, "ortada tahrib edilmiş koca bir kıt'a-i vatan vardı"[891]. Yeni Türkiye; bölgenin yeniden imarı, ticaret kurumlarının yeniden örgütlenmesi, halkın yeniden üretken duruma getirilmesi gibi temel sorunlarla yüzyüze geldi. Hükümetin genel siyaseti içinde yer alması gereken bu konular karşısında Mahmut Esat Bey de ekonomik sorunların çözümüne yönelik iki bölümden oluşan bir proje hazırladı. Projenin hemen uygulamaya geçirilecek olan kısmı "acil tedbirler"e yönelikti. Buna göre; vekâletin 1921

[886] **AYG**, 19 Temmuz 1338 (1922), No: 923-546.
[887] **AYG**, 20 Temmuz 1338 (1922), No: 924-547.
[888] **H.M.**, 23 Temmuz 1338 (1922), No: 564.
[889] **AYG**, 20 Temmuz 1338 (1922), No: 924-547.
[890] **AYG**, 11 Ağustos 1338 (1922), No: 939-562.
[891] **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 138.

bütçesinden artan üç yüz elli bin lira çiftçi, sanayici ve tüccarlardan oluşturulacak komisyonlar ve idare meclisleri aracılığı ile zarar gören halka dağıtılacak ve komisyonların başında bir uzman bulundurulacaktı. Halka etkili bir yardım için Ziraat Bankası'ndan hem aynî hem de nakdî olarak yararlanılacak, büyük miktarda zirai araç ve gereci sağlayacak olan banka aynı zamanda köylüye dağıtımı da üstlenecekti. Uzun süre işgal altında yaşayan bölge halkının borçlarını ödeyemeyecek bir duruma geldiği göz önüne alınarak "acil tedbirler" paketine bir "Morotoryum Kanunu" eklenmesi düşünüldü. Böylece borçlu kesimin alacak-verecek davası belirli bir süre için ertelenecek ve nefes almaları sağlanmış olacaktı. Paketin içinde yer alan dördüncü önlem ise evleri zarar gören halka yönelikti. Bu konuda önceki dönemde karşılıksız olarak kereste verilmesi kararı göz önüne alınarak, dağıtım için gerekli örgütlenmeye hız verilmesi öngörülüyordu[892].

Vekâletin bölgeye yönelik öncelikli olmayan politikası ise daha çok hükümet politikası niteliğindeydi. Mahmut Esat Bey, burada ulusal ekonomi düşüncesini vurguladı. Zira ona göre, Türk halkı bölgedeki sanayi kurumlarından, şirketlerden ve Türklere ait olmayan ayrıcalıklardan büyük zarar görmüştü. Bu nedenle Emval-i Metruke Yasası uygulamaya geçirilecekti.

Mahmut Esat bu proje çerçevesinde vekâlet tarafından hazırlanan ve Meclisin onayını bekleyen bir takım çalışmaların varlığına da dikkati çekti. Örneğin; bölgede en çok zarara uğradığını düşündüğü küçük çiftçiye yardım edebilmek amacı ile Köy Bankaları Yasası hazırlanmış ve Meclise gönderilmişti. Yine Ziraat Bankası'nın getireceği zirai araç ve gereçlerden gümrük vergisi alınmaması için hazırlanan yasa da Meclis'in onayını beklemekteydi[893].

Görüldüğü gibi proje; ulusal ekonomi temeli üzerinde Türk köylü ve çiftçisine yönelik yardımı ekonomik programın temeli yapmaktaydı. Programın düşünceden uygulamaya geçirilebilmesi ise bölgenin ekonomik durumunun kesin verilerle ortaya konmasını gerektirmekteydi. Mahmut Esat Bey de bu nedenle ekonomik bir inceleme gezisini amaca uygun buldu ve Vekiller Heyeti'nden bu konuda gerekli onayı Ekim ayı başında aldı[894].

Beraberinde Sanayi Genel Müdürü Nizamettin Bey olduğu halde 28 Ekim'de Ankara'dan trenle hareket eden Mahmut Esat[895]; Polatlı, Eskişehir, Karahisar, Manisa, İzmir,

---

[892] **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 138-139.
[893] **Aynı**, s. 139.
[894] **H.M.**, 5 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 622; **AYG**, 8 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 990-612.
[895] **H.M.**, 29 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 646; **AYG**, 29 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 1008-631; **H.M.**, 7 Teşrinisani 1338 (1922), No: 654.

Aydın[896], Balıkesir, Edirne ve Bursa dahil olmak üzere il merkezlerinden başlayarak kasaba ve köylere kadar giderek incelemeler yaptı[897].

Mahmut Esat'ın işgal sonrası bölgenin genel durumu ile ilgili izlenimlerini Köşk İstasyonu'nda kendisine seslenen bir ihtiyar özetliyordu: "Her şeyi kaybettik. Fakat hürriyet ve istiklâlimize nâil olduk"[898].

Bölgenin genel durumunu üretim ilişkileri açısından ele alan ve "Yunan işgalinden evvel, Yunan işgali zarfında ve Yunan işgalinden sonra" olmak üzere üç açıdan yaklaşan Mahmut Esat, tüm ülkeyi kapsayan saptamalarda bulundu. Buna göre; işgal öncesi dönemde ülkenin doğal zenginliklerini, emek ve üretimini Türk-İslâm unsuru temsil ederken yabancılar maddi sermayeyi sağlıyordu. Müslüman olmayan unsurlar ise Avrupa'nın köprüsü durumundaydı. İşgal sırasında ülkenin doğal kaynakları, emek ve üretimi yine Türkler tarafında temsil edilmesine rağmen baskı ve zulüm üreticileri ve üretimi felce uğratmış, dolayısı ile ekonomik hareketlilik durmuştu. Yalnız, yabancı sermaye ile onun köprüsü olan gayrimüslim unsurların faaliyeti görülmüştü. İşgal sonrasında ise ülkenin "muzir köprüsü" "kendi kendini berhava ederek" Türkiye'yi terk ettiği için her türlü ekonomik girişim, emek ve servet asıl sahiplerine; Türklere geçmişti. Durgunluk evresine giren yabancı sermaye ise bazı yerlerde, örneğin İzmir'de küçük çapta faaliyetlerini sürdürüyordu[899].

Mahmut Esat, bölgedeki ziraatçı, tüccar, sanayici ve köylülerin gereksinimlerini dinledi, banka müdürleri ile görüş alış-verişinde bulundu ve tüccar, sanayici ve halka yönelik konuşmalar yaparak; genel ekonomik durum ve Türkiye'yi "kurtuluş"a ulaştıracak ekonomik program hakkında dinleyicileri bilgilendirdi. Halkı şirketler kurarak yerli sanayiinin geliştirilmesine özendirmeye çalıştı. Bu çerçevede, Bursa'daki halıcılar için bir kooperatif şirketi ile banka kurulması için gereken çalışmaları başlattı[900].

Bununla birlikte işgalden arındırılan bu bölgede bir iktidar boşluluğu yaratılmaması da gerekiyordu. Yeni Türkiye ordusu ile düşmandan arındırdığı bölgenin yönetsel eksikliklerini bir an önce gidermeliydi. Bu gereklilik doğrultusunda Mahmut Esat Bey de kendi vekâletine düşen bürokratik kadroların atamasını başlattı. Anadolu'da oluşturulan yeni zirai bölümleme çerçevesinde Marmara ve Adalar denizini kapsayan birinci bölgede[901] merkez yapılan İzmir'de Ziraat Bölge Müdürlüğü oluşturularak bu göreve Ankara Ziraat Okulu Müdürü Yaşar Bey atandı. Baş Müdürlüğe bağlı olarak da altı ziraat müdürlüğü kurularak Manisa'ya

---

[896] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 107.
[897] **AYG**, 20 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1053-676.
[898] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 107.
[899] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 108.
[900] **AYG**, 20 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1053-676.
[901] Bölge; İzmir, Bursa, Karesi, Çanakkale, Saruhan, Aydın ve Denizli livalarını içeriyordu.

Ali Bey, Denizli'ye Aziz Bey, İzmit'e Ahmet Hamdi Bey ve Karesi'ye de Abdullah Zühtü Bey atandı[902].

Bölgede kapalı olan okulların yeniden açılması için eksik müdür ve öğretmen kadrolarının tamamlanması yoluna gidildi. Bu çerçevede Bursa Ziraat Okulu Müdürü olarak Ahmet Tevfik, Seydiköy'de Abidin Bey ve Karesi'de Sivas Çiftlik Okulu Müdürü Avni Bey görevlendirildi. Müdür ve öğretmenlerin bölgelerine ulaşması ile bu okullardaki eğitimin başlaması kararlaştırıldı[903]. Ayrıca; İzmir, Bursa ve Kayseri'deki ziraat okullarının eksiklikleri giderilerek eğitim-öğretime başlamaları sağlandı. Edirne Ziraat Okulu'nun eğitim-öğretim eksikliklerinin giderilmesi ve eğitime başlaması için gerekli emirleri verdi. Adana ve Erzincan'da birer ziraat okulunun açılmasına yönelik hazırlıkları da başlattı[904].

1922 yılı Kasım ayından itibaren projesini yürürlüğe koyan Mahmut Esat[905] gezi boyunca bölgedeki köylü ve çiftçilerin yetkisi içindeki acil gereksinimlerinin karşılanması için bir dizi önlemler aldı. Yetkisini aşanları Meclise getirdi. Çiftçileri biran evvel üretime geçirmek için de muhtaç olan köylülere tohumluk, ziraat aletleri, traktörler ve çift hayvanları dağıtılmasını başlattı[906]. Bunun için Muaveneti İçtimaiye Vekâleti ile ortaklaşa olarak ayırdıkları iki buçuk milyon lira ödeneğe ek olarak[907] köylüye üç yıl süreli ve üç eşit taksitte ödenmek üzere tohumluk, çift hayvanı ve ziraat aletleri verilebilmesi için gerekli yasal düzenleme, 1922 yılı iktisat bütçesine "istilâzedelere tâvizen verilecek tohumluk, hayvanât ve âlât-ı ziraîye bedeli" adı ile bir bölüm açılıp beş yüz lira ek yapılması ile giderildi ve toplam üç milyon, çiftçinin gereksinimlerine ayrılmış oldu[908]. Bir sonraki yılın ürününü garanti altına almayı amaçlayan Mahmut Esat[909] âşar ambarlarına el koyarak[910] Kütahya'da yetmiş sekiz köye otuz bin liralık karşılıksız, yetmiş bin liralık da ileride ödenmek üzere tohumluk ürün dağıtılmasını sağladı[911]. Trakya'ya tohumluk, çift hayvanı ve ziraî araç-gereç alımı için yüz elli bin lira gönderildi[912]. Aydın'a da bir kısmı karşılıksız bir kısmı sonradan ödenmek üzere yetmiş bin liralık havale yapıldı[913]. Atamaları yapılan ziraat müdürlerine beraberlerinde götürmek üzere ziraat aletleri verildi. Gezici fen memurlukları oluşturularak ziraat bölgelerini

---

[902] **H.M.**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 629; **AYG**, 10 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 992-615.
[903] **AYG**, 10 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 992-615.
[904] **AYG**, 13 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1047-670; **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 111.
[905] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 107.
[906] **AYG**, 20 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1053-676.
[907] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 109.
[908] **AYG**, 14 Teşrinisani 1338 (1922), No: 1022-645.
[909] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 110.
[910] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 112.
[911] **AYG.**, 13 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1047-670; **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 110.
[912] **Aynı.**
[913] **AYG.**, 29 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1061-684.

teftiş etmeleri ve köylülere fenni ziraat yöntemlerini uygulamalı olarak göstermeleri istendi. Bölgedeki bozuk ziraat araç ve gereçlerini onarmak üzere "Âlât-ı Ziraiye Tamirhaneleri" açılması kararlaştırıldı. Ayrıca ziraat müdürlerinin beraberinde götürdükleri fen memurları ve uzmanlar ile hayvan hastalıkları ile ilgili mücadele başlatıltı[914].

Bu gezi; Mahmut Esat'ın zafer iktisadiyâtı programında vurgulanan temel eksikliklerin bir an önce giderilmesi gerektiği yolundaki sezgilerini güçlendirdi. Yeni Türkiye, üretimini artırmak zorundaydı. Bunun için atılması gereken adımlar da bu gezide netleşti. Buna göre; emek ve üretimi temsil eden Türk çiftçi/köylüsünün temel eksiği sermaye idi. Bu nedenle sermaye artırılmalıydı. Çiftçi/köylü modern makine, araç ve gereçlerle donatılmalı, nakliye araçları sorunu çözümlenmeliydi. İthalat ve ihracatı dengede tutmak ve yeni Türkiye'nin kendi kendine yetmesini sağlamak için de bu alanda yeni örgütlenmelere gidilmeliydi.

1.3. Zafer İktisadiyâtı Projesi Çerçevesinde İzlenen Ekonomik Politikalar

1.3.1. Üretimi Artırmaya Yönlik İzlenen Ekonomik Politikalar

Gerek işgalden kurtarılan bölgelerde gerekse tüm ülkede varolan ekonomik sorunların başında, üretim sorununun geldiğine inanan Mahmut Esat, üretimi artıracak önlemlerin bir an önce alınması gerektiği kanısındaydı. Zira, üretim artırılmadığında ülkede ithalat ile ihracat arasında denge kurulamayacak, sürekli ithalat yapmak zorunda kalacak olan Türkiye dışa karşı borçlu-bağımlı kalacak, dolayısı ile kendi kendine yetme olanağı bulamayacaktı. Bu nedenle iktisat vekili olarak öncelikli olarak üretimi artıracak önlemlere öncelik verdi; nakit sermaye üzerinde durdu[915].

Ziraat Bankası, bir "istihsal bankası" olamamıştı[916]. Oysa ülke ekonomisinin temelini ziraat oluşturuyordu. Ziraatın gelişebilmesi ise krediye bağlıydı. Köylünün sorunlarını çözebilmenin, ülke ekonomisini günün koşulları ile uyumlu hale getirebilmenin ve ülkenin ekonomik etkinliğinin dörtte üçünü gerçekleştiren köylünün emeğini üretken kılabilmenin en uygun yolu, köylüye kredi verecek bir uygulamaya geçilmesiydi. Mahmut Esat'a göre, "halk idaresi" kuran Türkiye Devleti ve onun Meclisi amacına, "halk iktisadiyâtı müessesâtı"nı

---

[914] **AYG**, 10 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 992-615; 14 Teşrinisani 1338 (1922), No: 1022-645.

[915] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 109. (30.12.1338). Gerçektende bu dönemde kredi Türkiye'nin ekonomik sorunlarından biriydi. Çiftçinin kredi gereksinimini karşılamak üzere 1888 yılında kurulan ve pek çok şube ve sandıkları ülke yüzeyine yayılan Ziraat Bankası yeterli olamıyordu. Örneğin 1922 yılında bankanın ipotekli, zincirleme kefilli ve rehinli verdiği borç 4.377.511 liraydı ve bu miktar köylünün gereksinimlerini karşılamaktan uzaktı. Köylü tefecinin elinden kurtulamıyordu. Bkz. **AYG**, 14 Ağustos 1338 (1922), 941-564, s. 2.

[916] Mehmet Vehbi Sarıdal, **Sosyal Ekonomi Takrirleri Birinci Kitap: Dar Mânasile İçtimai Mesele: İşçi Meseleleri**, (İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1941), s. 360.

kurarak ulaşabilirdi. Zira, Meşrutiyet'in yaptığı yasalar ve onun özgürlük vaatleri halk iktisadiyâtı müesseseleri kurulamadığı için, halkı mutlu kılmamıştı. Halkçılık hareketinin ancak bu kurumların oluşturulması ile yaşama geçirilebileceğine dikkati çeken Mahmut Esat, bunun aynı zamanda atılacak devrim adımlarının da garantisi olacağını savlıyor, halkın ve köylünün; gösterişten öte "hakiki yeniliğin tadını iktisadiyât sahasında" alırsa devrimlere sahip çıkabileceğini düşünüyor, "bunlar fiiliyât sahasında tecellî etmedikçe her yenilik düşmeğe mahkûmdur. Düşen ve muvaffak olamayan her yeniliğin ardında memleket dâima karanlıkta kalır" diyordu[917].

Mahmut Esat'ın bu düşünceleri, "Mıntıka Ziraat Okullarının Ziraat Bankasına Bağlanması" ile ilgili olarak İktisat ve Muvazeneyi Maliye encümenlerinin ortaklaşa hazırladığı yasa önerisinde anlamını buldu. 24 Ağustos 1922'de Meclis'te görüşülen yasa önerisinin gerekçesinde; zirai kredi kurumları, ziraat sendikaları veya kooperatifleri ve zirai eğitim ziraatın gelişmesini sağlayan temel unsurlar olarak sıralanıyor ve ziraatla uğraşanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, geleceklerinin garanti altına alınması ve uğrayacakları zararların karşılanması bu kurumların varlığına bağlanıyordu. Ziraati "harabeden" kurtaran en önemli etkenin ise ziraat sendikaları olduğuna dikkat çekiliyor ve kooperatifleşmenin önemi vurgulanıyordu. Zira, Fransa'da oluşturulan "mübayaat, alât ve edevât, istihsâl ve satış kooperasyonları" bir yandan zirai maddelerin ucuzlamasını, niteliklerinin ve üretimin artmasını sağlayarak üretici ve tüketicilere büyük yarar sağlarken öte yandan yolsuzlukların önüne geçilmesinde büyük etken olmuştu. Bu nedenle, yeni Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik geleceği kurulurken ziraatle uğraşanlar korunmalı ve onların geleceğini garanti altına alacak kooperatif şirketlerine özel bir önem vermeliydi. Türkiye'de tohum, alât, hayvan gübre gibi, üretimi etkiyecek zorunlu maddelere olan gereksinimler için para ya da kredi bulmak zorunda olan üreticiler için oluşturulan Ziraat Bankası'nın bu amaca uygun davranmadığı vurgulandı. Banka politikasının günün koşullarına uygun hale getirilmesi, banka yönetiminde yetkin uzman ve müdürlerin görevlendirilmesi ve iki yüzü aşkın şubelerin sürekli kontrol altında bulundurulması kararlaştırılarak Ziraat Bankası'nın yeni devletin gereksinimlerine yanıt verecek şekilde yeniden örgütlenmesinin yolu açıldı[918].

---

[917] **AYG**, 17 Ağustos 1338 (1922), 944-567, s. 1.
[918] **TBMM ZC**, D. I, c. 22, s. 321-322.

1.3.1.1. Ziraat Bankası'nı Canlandırma Girişimleri

On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kredi verebilecek kurumlar yoktu. Bankacılık işlemleri de Türk olmayan sarraflar (Galata Bankerleri) tarafından yerine getiriliyordu. Yabancı sermayeye dayalı küçük çapta bankalar açılmaya başladığında ise bunlar üretici kesimin kredi istemini çoğu zaman karşılıksız bıraktığı gibi karşıladığında da yüksek faiz alıyorlardı. Devletin zirai kredi verecek kurumlara olan gereksinimini ciddi bir şekilde ilk ele alan Mithat Paşa oldu. 1863'te Rumeli'de "Pirot" kasabasında uygulamaya geçirilen "Memleket Sandıkları", 1867'ye kadar tüm yurt yüzeyine yayıldı. Böylece kredi işleri devlet mevzuatına girmiş oldu[919]. Başlangıçta olumlu sonuçlar veren Memleket Sandıkları zamanla işlevini yitirince, sermayesine "menafî hissesi" adı ile âşar vergisinin onda biri oranında zam yapılarak "Menafî Sandıkları" oluşturuldu[920]. Tüm ülkede yaygınlaşan sandıkların gerek verdiği borçları geri alamaması gerekse işlemlerinin sürekli ve düzenli olarak kontrol edilememesi ve artan kredi darlığı yeni bir örgütlenmeye zemin hazırladı. Menafî Sandıkları kaldırılarak[921], kredi işlerinin hükümet aracılığı ile organize edilmesini sağlamak üzere 15 Ağustos 1304 (1888) tarihli nizamname ile itibarî sermayesi on milyon lira olan Ziraat Bankası kuruldu[922]. 23 Mart 1332 (1916)'da ise Ziraat Bankası Yasası'nın kabul edilmesi ile bir devlet kuruluşu haline getirilen bankanın itibari sermayesi de on beş milyona çıkarıldı. Bu yasaya göre bankanın görevleri; zürraa, arazi sahiplerine, ziraaî sanayicilere, ziraatle uğraşan şirketlere ve yatırımcılara kredi vermek, cari hesap açmak, gerektiğinde hayvan, tohumluk, ziraî alet ve malzemeleri sağlayarak bunları peşin ya da taksitle çiftçilere satmak, arazi satın almak ve gerektiğinde bu araziyi imar ve taksim ederek taksitle ödenmek üzere isteyenlere vermek, vadeli ve cari hesap şeklinde yatırım kabul etmek, ücret karşılığında para transferi yapmaktı[923].

Ziraatin canlandırılması, çiftçinin korunması gibi temel amaçlarla kurulan banka, bir takım olumsuzluklar nedeniyle sermayesini koruyamadı ve beklenen yararı sağlayamadı. 1894 yılında Abdülhamit bankadan beş yüz bin lira borç aldı. Onu, Maliye hazinesine verilen borçlar izledi. Bu da bankayı zor duruma düşürdü. Zira 1894'ten 1912 yılı sonuna kadar maliyenin çeşitli şekillerde aldığı borç toplamı 9.092.374 liraya ulaşmıştı. Bankanın bu yapı

---

[919] Yusuf Saim Atasagun, **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939**, (İstanbul: Kenan Basımevi, 1939), s. 1-2.

[920] Memleket ve Menafi Sandıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi içir bkz. **Yüzyıllık Teşkilâtlı Zirai Kredi 1863-1963**, İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları, 1964, s. 101-112; Burhan Ulutan, **Bankacılığın Tekamülü**, (Ankara: 1957); Ömer Celâl Sarc, **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, (İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1934), s. 248 vd.; Halit Taşçıoğlu, **Ziraî Krediler**, (Ankara: 1959), s. 5 vd.

[921] H. Taşçıoğlu, **a.g.e.**, s. 8.

[922] Y. S. Atasagun, **a.g.e.**, s. 21.

[923] B. Ulutan, **a.g.e.**, s. 162; Y. S. Atasagun, **a.g.e.**, s. 27.

ile devam edemeyeceği anlaşıldığı için 1916 yılında yurtdışından getirilen bir uzman heyetin iki yıl süren bir inceleme sonunda hazırladığı rapor çerçevesinde bankaya, anlamına uygun bir şekil verilmek istendi. Ancak, mütarekenin imzalanması ile bu girişim de sonuçsuz kaldı[924].

Mütarekeden önce hükümete sürekli borç veren bankanın parasına, mütareke sonrasında bir taraftan işgal güçleri diğer taraftan İstanbul Hükümeti tarafından el konulmaya çalışıldı. Bu arada ulusalcılar da Anadolu'dan İstanbul'a para akışını durdurabilmek için her türlü önlemi aldı[925]. 1920 yılında askeriye, mülkiye ve maliye memurlarınca alınan 1.300.000 lira alacağı da BMM hesabına geçmişti. Hesapları tamamlanmamış olan "hissei iane matlubatı" ise bir milyonu aşmıştı. Bununla birlikte Ziraat Bankası İdare Merkezi henüz Kayseri'den Ankara'ya taşınmadığı ve yıllık bilanço henüz çıkarılmadığı için bunlar yaklaşık hesaplardı[926].

İstibdad yıllarından TBMM Hükümeti'nin kuruluşuna kadar hükümetlerin "darbelerine" uğrayarak "kıpırdayamaz" duruma gelen[927] bankanın bu sermayesi ile amacı doğrultusunda çiftçiye yardım yapabilmek olanağı yoktu. Zira, Adana kurtarıldığında, "aç, sefil, perişan" olan çiftçiye banka aracılığı ile yardım edilmesi düşünüldüğü halde, kasasında para olmadığı için yapılamamıştı. Adana ilinin girişimleri ile Osmanlı ve Suriye bankaları, zincirleme kefilli ve "ağır faizle" çiftçiye üçer yüz bin lira borç vermeye ikna edilmişti. Yine Gaziantep sancağı için de bankadan istenen elli bin lira sağlanamamış, Sakarya ve çevresindeki çiftçilere de aynı nedenle yardım edilememişti. Bununla birlikte banka, dışardan sermaye bulup işlemlerini artırmaktan da çekiniyordu [928].

Tüm bunlar, yeni devletin Ziraat Bankası sorununa "ciddi şekilde" eğilmesini zorunlu kılan nedenlerdi.

İlk ciddi girişimler, 1922 yılı Temmuz ayında bankanın 1922 bütçesi yapılırken gündeme geldi. 1922 yılı Temmuz başına gelindiğinde, faaliyette bulunan şube ve sandıkların sermayesi 4.066.126 liraya düşmüş, bunun 2.598.312 lirası verilen borç bakiyesi ve 1.241.545 lirası da gereksinim duyan sandıklara borç verilmek üzere merkez idaresince alınan kısımdı. Kalan; 226.269 lira da sandıkların nakit mevcuduydu[929]. Muvazenei Maliye Encümeni tarafından hazırlanan mazbatada bankanın içine düştüğü durumdan çıkabilmesi için bazı önlemlerin alınması zorunlu görülüyordu. Buna göre; Bankanın gelecekte "Sendika Agrikol=Çiftçi Birliği" şeklini alması için gereken çalışmalar başlatılmalı, bankayı çiftçi

---

[924] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, S. Sayısı: 11, s. 1.
[925] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 323, 327.
[926] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, S. Sayısı: 11, s. 1.
[927] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1.
[928] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, S. Sayısı: 11, s. 1
[929] **Aynı.**

birliğine dönüştürmek için tarafsız bir hükümetten yetkin bir uzman ile birlikte İstanbul'da uzmanlarca yapılmış olan rapor Ankara'ya getirilmeliydi. Bankanın varolan sermayesini koruması için gereken önlemlerin alınmasını da zorunlu gören encümen, bunun için 1920 yılı içinde Maliyenin Hükümetten aldığı paranın nakit olarak geri ödenmesi gerektiğine dikkati çekti. Nakit olarak ödeme olanaksız ise "Sultansuyu, Çukurova, Çifteler Harası gibi hükümetin sorumluluğunda olan çiftlik ve arazilerin bankaya devri ile bedellerinin banka alacaklarına karşılık olması ayrıca, bankanın ziraatla ve ziraatçilerle doğrudan ilişkiye geçmesi sağlanmalıydı[930]. Bankanın ithal edip çiftçiye dağıtacağı zirai araç, gereç ve traktörlerin onarımı için ikisi büyük olmak üzere on tamirhane oluşturulması da öngörülüyordu. Makine ve araç-gerecin onarımını yapacak "makinistlerin" yetiştirilmesi için de Ankara Ziraat Okulu'nda bir makinist sınıfı açılmalıydı[931].

Encümen, 1922 yılı banka bütçesinin gelire ait "A" cetveli toplamını 1.200.000 Lira maaş ve harcamalara ait "B" cetveli toplamını ise 411.123.000 Lira olarak öngörmekteydi. Mecliste yapılan tartışmalar sonunda Encümenin bankaya ait gelir ve gider toplamları aynen kabul edildi[932].

Mahmut Esat, 12 Temmuz 1922'de İktisat Vekili olduğunda Ziraat Bankası'nın içinde bulunduğu durum böyleydi. Bankayı gerçek kimliğine dönüştürebilmek için vekâletinin ilk haftasında bankanın canlandırılmasını sağlayacak temel ilkeleri belirlemek üzere başkanlığı altında bir komisyon oluşturdu. Müsteşar Hamdi, Sanayi Müdürü Nizamettin, Ticaret Müdürü Vehbi, Ziraat Müdürü Vehbi ve bir grup uzmandan oluşan komisyon 19 Temmuz 1922'deki ilk toplantısında[933] bankanın sermayesini artırmak için alınması gereken önlemleri tartıştı[934]. Bu heyete Meclisi temsilen Ragıb (Kütahya), Ali Cenâni (Gaziantep), Süreyya (Saruhan) ve Mahmut (Ergani) beyler de katıldılar[935]. Bankanın denetimini yapabilmek ve işlemlerini düzenli izleyebilmek için Kayseri'de bulunan genel merkezi Ankara'ya taşındı[936] ve genel müdürlüğü için Almanya'dan bir uzman getirilmesi için gerekli girişimler de başlatıldı[937].

Mahmut Esat, yolsuzlukları saptanan İstanbul'daki bankanın yeni borçlanmalar yapmasını da önlemeye çalıştı. İstanbul'daki Ziraat Genel Müdürüne bir telgraf çekerek "Türk köylüsüne ait olan" paraların Anadolu'daki "meşru hükümetin" izni alınmadığı sürece kullanılamayacağını, kullanılacak olursa sorumlu tutulacağını bildirdi ve Anadolu'nun

---

[930] **Aynı**, s. 2-3.
[931] **Aynı**, s. 4.
[932] **TBMM ZC**, D. I, c. 21, s. 234-258.
[933] **AYG**, 20 Temmuz 1338 (1922), No: 924-547, s. 2.
[934] **H.M.**, 20 Temmuz 1338 (1922), No: 562, s. 2.
[935] **AYG**, 23 Temmuz 1338 (1922), No: 926-549, s. 4.
[936] **AYG**, 26 Temmuz 1338 (1922), No: 928-551, s. 2.
[937] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1.

İstanbul temsilcisi Hamdi Bey'i de bu durumdan haberli kıldı. Ancak, tüm çabalara rağmen bankanın borç verme işlemleri devam edince, görevini kötüye kullanan tüm memurlar hakkında gereken soruşturmayı başlatarak sorunu yargıya havale etti[938]. Bankanın şahıslardaki alacakları ise toplanamadı[939].

Mahmut Esat, bankanın sermayesini güçlü kılabilmek için alacaklarının toplanmasını zorunlu görüyordu. Zira, kuruluşundan itibaren otuz yıl içinde küçük çiftçiye on milyon, büyük çiftçiye ise beş milyon lira borç veren bankaya, Hükümet dokuz yıl içinde dokuz milyon altı yüz bin lira borçlanmıştı. Bankanın faaliyete geçebilmesi için hiç olmazsa iki milyon lira hızlı bir şekilde ödenmeliydi[940].

Hükümetin bankaya olan bu borçları Mahmut Esat'ın vekil olarak çıktığı gezi sırasında İzmir'de iken Maliye Vekili Hasan Bey ile yaptığı görüşmede de söz konusu olmuş ve Hasan Bey işgalden arındırılan bölgede terkedilmiş mallardan üzüm, palamut, incir gibi ürünlerin bankanın alacaklarına avans ve karşılık olarak fiyat takdiriyle alınmasını ve satışta zarar olursa yüzde onunu tazmin etmeyi önermişti. Öneri, Mahmut Esat tarafından iki nedenle reddedildi. Öncelikli olarak yasa ve tüzüğüne göre bankanın bağımsız bir kurum olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat, bu durumda banka idare meclisinin onayının alınmasını zorunlu görüyordu. İkinci olarak; Maliye Vekilinin bu ürünleri fiyat belirleyerek vermesini uygun bulmamıştı. Zira, fiyatlar düşebileceği için bunların satışından zarar etme olasılığı yüksekti. Oysa devlet kuruluşu olarak zarar ve kâr ihtimali olan işlere banka yasası izin vermediği gibi, alım-satım işlemleri de yasa gereğince yapılmak zorundaydı. Fiyat belirlemeyi de hukuka uygun bulmayan Mahmut Esat, hem böyle bir sözleşme yapma yetkisini kendisinde görmemiş hem de alacaklı durumda olan bankanın alacağını fiyat belirleyerek değil, müzayedeye çıkararak tahsil edebileceğine dikkati çekmişti[941]. Bununla birlikte fiyat belirlenmeksizin mal vermesini Maliye Vekâletinden istemiş ancak kabul edilmemişti[942]. Mahmut Esat'ın bankanın alacakları sorununa ciddi olarak eğilmesi ile Maliye Vekâleti, faizleri hariç olmak üzere bir milyon üç yüz bin tutarında olan borcunun altı yüz bin liralık kısmını üç yüz bin lira nakit, üç yüz bin havale olmak üzere 1923 yılı Ocak ayı başında ödedi[943].

Bankanın yeniden yapılanması çalışmaları sırasında Mahmut Esat'ın özellikle üzerinde durduğu konu, Ziraat Bankası'nın asıl görevini, yani borç verme işlemini yürütmesini sağlamaktı. Bankanın işlemlerini aksatacak yükümlülükler almasını uygun bulmuyordu. Bu

---

[938] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 326-327.
[939] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1.
[940] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 109. (30.12.1338)
[941] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 113-114.
[942] **Aynı**, s. 328.(13.01.1339)
[943] **Aynı**, s. 328, 347-348.

düşünce Kütahya milletvekili Ragıb Bey'in ziraatle ilgili makine, yedek parça ve yanıcı maddelerden gümrük vergisi alınmamasına yönelik olarak Meclise sunduğu yasa önerisinin tartışmaları sırasında da ortaya kondu. Zira muvazenei maliye ve iktisat encümenleri ithal edilecek makine ile maddelerin Ziraat Bankası tarafından getirilmesini ve satılmasını öngörmüştü. Oysa Mahmut Esat, bu durumun hem ticaret serbestisini önleyeceğini hem de Bankanın asıl görevini yapmasına engel olacağını düşünüyordu. Mahmut Esat, Banka işleri ile makine işlerinin birbirinden ayrılmasına önem verdi[944] ve Kennedy ile yapılan Alât-ı Ziraiye Sözleşmesi ile şirketin, yıllık dört yüz bin lira tutarında bir satış yapamadığında bankanın devreye girmesini öngördü. Ancak bu Mecliste sert tartışmalara neden oldu ve banka aracılığı ile şirkete bağış yapıldığı, bankanın sermayesinin boşa harcandığı iddia edildi. Mahmut Esat'a göre bankanın, ülkeyi büyük miktarda ziraat araç ve gereçle donatmak için yıllık dört yüz bin liralık bir teminat göstermesi şirkete bir bağış değildi. Zira, yasası gereğince yapmakla yükümlü olduğu temel görevlerinden birini yerine getirecekti. Bankanın bu parayı "sokağa atmadığı(na)" dikkati çeken Mahmut Esat, idare meclisinin büyük miktarda ziraî araç-gereç alımı için karar verdiğini ancak kendisinin, ülkenin sahip olduğu tek kredi kurumunun milyonlarca lirasını bağlamak yerine sorunun şirket aracılığı ile çözümünü hem banka hem de ülke adına daha yararlı bulduğunu söyledi. Ayrıca banka, gerek satış örgütlerinin yetersizliği gerekse memurlarının bu konudaki bilgi eksikliği nedeni ile daha önce getirilen araç-gereci de satamamış, zarar etmişti. Mahmut Esat, "mazinin acı tecrübelerinden" yararlanıp Türkiye'nin "acemi bankacılık" dönemini aşarak, büyük sermayeli bir şirket girişiminin banka aracılığı ile özendirilmesinin yararlı olacağını düşünmüş ve dört yüz bin liranın sadece atölye açmak için bile yetmeyeceğini vurgulamıştı[945].

Mahmut Esat'ın çabalarıyla, Ziraat Bankası'nın "kâbil-i tenmiye" sermayesi beş milyon liraya, "itibari" sermayesi yedi milyona[946], sayısı yüz ondan üç yüz on beşe çıkarılan şube ve sandıkların nakit toplamı ise bir buçuk milyona ulaşırken köylüye yardımı da aynı oranda artı[947]. Ekonomik ve malî kuruluşların üreticilere kredi açmasını yükümlenen Banka[948], 1923 yılının ilk altı ayında köylüye bir milyonun üzerinde borç verdi ve yaklaşık doksan bin liralık zirai araç-gereci çiftçiye dağıttı, aynı miktardaki araç gereci dağıtmak için de hazırlıklarını tamamladı. Ege bölgesindeki; üzüm, incir, tütün ve Karadeniz bölgesindeki; fındık ve tütün üreticilerine depoladıkları ürünlerin karşılığı olarak "külliyetli miktarda" avans dağıtımı yaptı.

---

[944] **Aynı**, s. 328, 492-493, (24. 01.1339)
[945] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1.
[946] **AYG**, 17 Eylül 1339 (1923), No: 1281-904, s. 1-2.
[947] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1; **AYG**, 17 Eylül 1339 (1923), No: 1281-904, s. 1-2.
[948] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1.

Akdeniz bölgesindeki pamuk üreticilerine de beş yüz bin lira borç veren banka, üreticiyi "yabancılara el açmaktan" kurtardı[949]. Kennedy ile yapılan sözleşmenin iptalinden sonra Türklerin temsil ettiği bir şirketle yapılan sözleşme ile de bu yolda önemli bir adım atıldı[950]. Çiftçinin hayvan gereksinimi de dikkate alınarak banka aracılığı ile getirilen iki yüz damızlık boğa ve ineğin çiftçiye dağıtımına 1923 yılı Eyül ayında başlandı[951].

Atılan tüm bu adımlara rağmen bankaya istediği şekil ve düzeni veremediğini düşünen Mahmut Esat[952] bunun nedeni olarak bankanın yasa ve tüzüklerini görüyordu. Zira, banka yasası çağdaş ölçülerde ekonomik ilişkileri yansıtmaktan uzaktı. Varolan yasa ve tüzükle banka borç verme işlemini "uluorta" yapmakta, verilen borcun üretime dönük harcanıp harcanmadığını belirleyecek kayıtlar konmadığı için verilen borç takip edilememekteydi[953]. Bu sorununun çözümü için 1923 yılının ortalarında banka yasasında değişiklikler yapılmasına başlandı.[954]. 1923 yılı Ocak ayı başında Meclis'e gönderilmek üzere son şekli verilen yasa tasarısı[955], Mahmut Esat'ın vekilliği süresince Meclis'in gündemine alınmadı[956].

Eğitim konusunu her zaman önemseyen Mahmut Esat, vekilliği döneminde ziraat okulları konusuna da eğildi. Varolan okulların eğitim-öğretim eksiklikleri tamamlanırken ülkeye iki yeni ziraat okulu daha kazandırıldı ve Adana'da açılan ziraat okuluna Karacabey Çiftliği Müdürü Şevket Bey, Erzincan Ziraat Okuluna ise Zirai Kuruluşlar Mümeyyizi Tevfik Bey atandı[957]. Ayrıca Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde de üç adet Çiftçi Makinist Okulu açıldı[958]. Ankara Ziraat Okulu'na alınacak öğrenciler için ise, ülke koşulları göz önüne alınarak farklı bir uygulama başlatıldı. İllere ve livalara okulun kayıt ve kabul koşulları ile birlikte kapalı zarflar içinde sınav soruları da gönderilerek mülkî amirlerin başkanlığında vekâletçe görevlendirilen memurlardan oluşacak bir komisyon önünde soruların açılarak öğrencilere sorulması ve alınan yazılı cevapların vekâlete gönderilmesi istendi. Yapılan sınavlar sonunda sınav kâğıtları Vekâlet tarafından oluşturulan bir heyet tarafından inceledikten sonra okula girmeye hak kazananlar belirlendi[959].

---

[949] **Aynı.**
[950] **AYG**, 17 Eylül 1339 (1923), No: 1281-904, s. 1-2.
[951] **Aynı.**
[952] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1.
[953] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 117.
[954] **Aynı**, s. 117; **H.M.**, 26 Ağustos 1339 (1923), No: 898, s. 3.
[955] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 327.(13.01.1339)
[956] Bununla birlikte 19 Mart 1924'te kabul edilen bütçe kanunu ile banka anonim şirket haline getirildi. 1926'da da yasası kabul edildi.
[957] **AYG**, 22 Kanunusani 1339 (1923), No: 1081-704, s. 2.
[958] **AYG**, 17 Eylül 1339 (1923), No: 1281-904, s. 1-2.
[959] **AYG**, 10 Ağustos 1338 (1922), No: 938-561, s. 2.

Zirai eğitimde uygulamanın önemini bilen Mahmut Esat, "Mıntıka Ziraat Okullarının Ziraat Bankasına Bağlanması" için İktisat ve Muvazeneyi Maliye Encümeniyle ortaklaşa bir yasa tasarısı hazırladı. Ziraatı "ekonomik bünyenin en temel dayanaklarından biri" olarak gören encümen, gerek öğrencilere gerekse halka uygulamalı olarak verilecek eğitimle ziraatın canlandırılabileceğini düşünüyordu. Bunun için ziraatın elinde bulunan banka ve çiftliklere gereksinim vardı. Zira, okullar İktisat Vekâletine bağlı kaldıkça uygulamaya dönük eğitime geçilemeyecekti. Okulları hem iktisadi bir kalıba dökmek hem de iktisadi kuruluşlarla güçlü ilişkiler kurmasını sağlamak için ziraat bankasına bağlanması uygun görülüyordu[960]. Mecliste yapılan oylama sonucunda iki olumsuz, on bir çekimsere karşı yüz kırk dokuz oyla kabul edilen[961] yasa ile ziraat okulları pratiğe ağırlık verecek bir eğitim olanağına kavuşturulduğu gibi öğrencilerin ekonomik yaşamla doğrudan ilişkiye geçmesi de sağlanmış oldu.

Banka memurlarının sıra ile staj görmesini ve bankacılığın çağdaş ölçülerde kavratılmasını sağlayabilmek için Ankara'da bir ziraat bankası okulu açmayı plânlayan Mahmut Esat, aynı amaç doğrultusunda Avrupa'ya beş öğrenci göndererek buradaki bankalarda uygulamalı eğitim almalarını da düşündü[962]. Okul için gerekli hazırlıklar yapıldı, okutulacak dersler[963] belirlendi. 1923 yılı Mayıs ayında açılması kararlaştırılan okul, malî sıkıntılar nedeni ile açılamadı[964].

Mahmut Esat'ın İktisat Vekilliği süresince Ziraat Bankasını canlandırmak için yaptığı tüm girişimlerin 1922 yılı bütçesi hazırlanırken Muvazeni Maliye Encümenin, bankanın canlandırılması için öngördüğü önerilere dayandırıldığı görülür. Hükümetlerin değişmesine karşın devlet politikasının devamlılığı niteliğinde algılanabilecek bu durum ve buna bağlı olarak yapılan uygulamalar sonucunda büyük ölçüde başarıya da ulaşılmıştır. Mahmut Esat da otuz dört yıllık geçmişi ile bir karşılaştırma yaptığında bankanın, eskisine oranla "nisbet kabul etmeyecek derecede faal, faideli ve kuvvetli" olduğu kanısındadır[965] .

---

[960] **TBMM ZC**, D. I, c. 22, s. 322.
[961] **TBMM ZC**, D. I, c. 22, s. 332; **AYG**, 25 Ağustos 1338 (1922), No: 951-574, s. 2; **H.M.**, 25 Ağustos 1338 (1922), No: 589, s. 2.
[962] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1.
[963] Okutulacak dersler; "banka muamelatı, ilm-i iktisat, usul-ı muhasebe, bankalar tarihi, kavanin-i maliye ve iktisadiye , istatistik, iktisadi coğrafya"dan oluşuyordu.
[964] **H.M.**, 27 Nisan 1339 (1923), No: 801. s. 2.
[965] **H.M.**, 13 Eylül 1339 (1923), No: 914, s. 1.

1.3.1.2. Türkiye Köy Bankaları Projesi'nin Hazırlanması

İzleyeceği ekonomik siyaseti üretimi artırmaya, bunun ön koşulunu da üreticinin kredi sorununu çözmeye[966] odaklayan Mahmut Esat, bir yandan Ziraat Bankasının bu yöndeki çalışmalarını yeniden örgütlerken öte yandan da onun yükünü hafifletmek üzere Köy Bankaları Projesini yaşama geçirmeye çalıştı.

Köy Bankalarının Almanya, Fransa ve İtalya'daki olumlu sonuçlarına dikkati çeken Mahmut Esat, bu bankalardan aldığı sermaye ile tefecilerin elinden kurtularak kalkınan ve "efendi" olan köylülerin, ülkelerini de dünya siyasetinde "efendi" konumuna yükselttiğini vurguladı[967] ve Türkiye'de de Köylü Bankaları işe başladığı gün köylünün durumunun hızla düzeleceğine ve üretimin artacağına işaret etti. Mahmut Esat'a göre, üretimin artması ile köylünün dayanma gücü artacak dolayısıyla da bankalar aynı zamanda bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaştırılmasının temel unsurlarından biri olacaktı. İtilaf devletlerinin savaşı uzatarak Türkiye'nin ekonomik gelişmesini engellemeye çalışacaklarına dikkati çeken Mahmut Esat, ulusal davasını kazanmak isteyen Türkiye'nin, "düşmanları(nın) eski usul yıpratma siyasetine", oluşturacağı yeni ekonomik örgütleri ile karşı koyabileceğini düşünüyordu. Bu çerçevede Köy Bankaları, savaş sırasında ve savaş sonrasında hem köylünün karışılacağı güçlüklere karşı güvencesi hem de ülkede üretimin sürdürülmesinin itici gücü olacaktı[968].

"Yaratıcı bir zihniyetin mahsulü" olarak[969] ülkenin gereksinimlerinden doğan Köy Bankaları Yasası'nı Eylül 1922'de hazırlamaya başlayan Mahmut Esat, tasarının gerekçesini de kendisi kaleme aldı[970].

Gerekçede; Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren geçen ilk üç yüzyılda askerî, yönetsel, siyasal ve toplumsal kurumlarının çağdaşları ile karşılaştırıldığında güçlü ekonomik dayanakları olduğuna, ancak zaman içinde bu kurumların ekonomik etkinliğini yitirmesi ile Türkiye'nin de gücünü yitirdiğine dikkati çekti. Bu dönemi "İktisadî tereddî" [971] olarak adlandırdı. Dönem içinde; "Millî iktisadiyât"ın yıkıldığını, ülkenin yok olmanın eşiğine getirildiğini, Türk halkını hem dışarıdaki hem de içerideki Müslüman olmayan unsurların önünde savunmasız bıraktığını, devleti yaşatabilmek için başlatılan Tanzimat hareketinin ise "millî iktisat programı"ndan yoksun olması nedeni ile "kısır" kaldığını,

---

[966] **AYG**, 17 Ağustos 1338 (1922), 944-567, s. 1.
[967] **Aynı.**
[968] **Aynı.**
[969] M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 361-362. O tarihte Ticaret Genel Müdürü olan Mehmet Vehbi Bey, projenin hazırlanmasında "yakın bir alâka ile" çalışmıştı.
[970] **AYG**, 13 Eylül 1338 (1922), 969-592, s. 2.
[971] Soysuzlaşma.

ülkenin kendini "boşluk içinde" bulduğunu, Türk halkının içerdeki "gayri memnun" unsurlarla dışa karşı savunma gücünü her gün biraz daha yitirdiğini, yenileşme hareketlerinin ekonomik gelişmeyi sağlayacak kurumları göz ardı ettiğini, halkçılık düşüncesinden yoksun olduğu için başarılı olamadığını ve bu nedenle de halkın "eskiye" özlem duyduğunu belirtti. Türk köylüsünün "hükümetsizliğin ve teşkilatsızlığın tahakkümü altında kıvran(dığını)", "câmia iktisadiyâtıyla alakadar bir taazzuva sahib olama(dığını)" vurguladı[972]. Ayrıca, Türkiye'nin önünde "amansız" bir uluslararası ekonomi ve rekabet döneminin varlığına da dikkati çekerek Türkiye'nin buna hazırlanması gerektiğine işaret etti.

Türkiye buna nasıl hazırlanacaktı? Ekonomik gelişmenin temel dayanaklarını; kredi, sermaye, emek, asayiş ve nakliye araçları olarak sıralayan Mahmut Esat, bunlar içinde krediye öncelik veriyor, Türkiye'nin ziraat kredisi verecek kurumlarını bir an önce oluşturmasını istiyor ve "tarihi omuzunda taşıyan" köylüyü çağdaş ekonomik gelişmelerin gereği olan olanaklarla donatabilmek için "Türkiye Köy Bankaları"nın kurulmasını zorunlu görüyordu[973].

Projenin hazırlanması aşamasında çalışan dönemin Ticaret Genel Müdürü Mehmet Vehbi Bey'e göre, 1888'de Ziraat Bankası'nın kurulması ile bırakılan "mahalli kredi müesseseleri sistemine" yeniden dönüş anlamına gelen[974] Köy Bankaları projesi, uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından incelendiği[975] gibi İktisat Vekâletince basın aracılığı ile görüş bildirmek isteyenlerin düşüncelerine de açıldı[976]. Son şekli verildikten sonra Vekiller Heyetine sunuldu[977]. 6 Kasım 1922'de Vekiller Heyeti, tasarıyı TBMM Başkanlığına gönderdi[978].

Türkiye Köy Bankaları yasa tasarısı on bir maddeden oluşmaktaydı. İktisat Vekâletinin gözetim ve denetimi altında olacak olan bankanın amacı; köy ve kasabalardaki küçük çiftçi ve sanatkârlara yardım etmek, köylerin imarına, gelişmesine ve canlanmasına katkıda bulunmak ve köyün ekonomisini ilgilendiren bütün işleri denetlemekti. Banka, merkez ve şube örgütlenmeleri tamamlanıncaya kadar Ziraat Bankası ve şubeleri aracılığı ile idare edilecek, bunun için Ziraat Bankası'nın kadrosuna uzman ve memurlar atanabilecekti[979].

Köy bankalarının yapacağı işlemler; borç verme, yardım, yatırım ve diğer işlemler olmak üzere dört başlık halinde saptanmıştı. Buna göre banka; köylüye taşınır ve taşınmaz mallarının 3/4 üzerinden iki yüz liraya kadar, küçük çiftçilerin hayvan, zirai alet, ambarlanmış

---

[972] **AYG**, 16 Teşrinievvel 1338 (1922), 997-620, s. 3
[973] **AYG**, 17 Teşrinievvel 1338 (1922), 998-621, s. 4.
[974] M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 363.
[975] **AYG**, 17 Ağustos 1338 (1922), 944-567, s. 1.
[976] **AYG**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 991-614, s. 4.
[977] **H.M.** , 27 Teşrinievvel 1338 (1922), 645, s. 3; **AYG**, 27 Teşrinievvel 1338 (1922), 1007-640, s. 2.
[978] **TBMM ZC**, D: I, c. 24, s. 391.
[979] **AYG**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 991-614, s. 4.

ya da tarladaki ürünü gibi taşınabilen malları ile küçük sanatkârların araç-gereç gibi eşyalarını rehin alarak tahmini değerinin 3/4'üne kadar, köylü ve çiftçinin acil gereksinimlerini karşılamak üzere doğrudan doğruya itibarı şahsi üzerinden veya kefalete bağlayarak ya da saygın ekonomik bir kuruluşun önerisi ile yüz bin liraya kadar borç verebilecekti. Borç işlemlerinin en az 2/3'ünü aynî olarak; yani tohumluk, hayvan, ziraat ve sanayi araç gereçleri ya da ziraat şirketlerinin hisse senetleri olarak yapacaktı[980]. Mahmut Esat'a göre bankanın kredi işlemlerini ayniyât üzerinden yapmasının iki nedeni vardı: Birincisi; sermaye, gerçek değerinin iki-üç katı fazla bir oranla bankaya kredi sağlayacağından kurum, zirai araç ve gereçleri bol miktarda getirip köylüye dağıtabilecekti. Oysa, köylüye nakit borç verildiğinde hem kredi gücünden gereği kadar yararlanılamayacak hem de köylü araç-gereci sağlamak konusunda güçlüklerle karşılaşabilecekti. İkincisi, Türkiye Köy Bankası "istihsal kredi müessesesi" olduğu için ayniyat üzerinden yapılacak yardım bu amacı gerçekleştirme yolunda güçlü bir araç olacaktı[981].

Köy Bankaları; taşınmaz mallar için %4 faizle ve en çok on yıllık "imha müddeti" uygulayacak, taşınır mallar için bu süre üç yıl olacaktı. Faiz hadleri ise olağanüstü durumlarda yeniden düzenlenebilecek ancak hiçbir zaman devlet bankasının, banka kuruluncaya kadar da devletin kabul ettiği faiz oranından yüksek olmayacaktı. İtibarı şahsi olarak verilecek borçlarda ise % 6 faiz ve bir yıllık imha süresi kabul edilecekti[982].

Köy Bankaları, bedellerini peşin ödemek üzere başvuran çiftçi ve sanatkârlara %2 kâr payı ile zirai araç ve gereç verebileceği gibi köyün genel ekonomik çıkarı doğrultusundaki işlerde sermayesinin %20'si oranında "köy teşkilat idaresi"ne köyün adına %6 faizle nakit avans veya aynî yardım yapabilecekti. Bankalar ayrıca; köylerde üretim, tüketim, alım ve satım ile inşaat ya da çift hayvanı ve zirai ürün sigortaları gibi ziraat sigortası yapmak amacı ile oluşturulan ya da oluşturulacak olan kooperatif şeklindeki birliklere nakit veya aynen yardım yapacak, nakit ve ticari işlemlere de aracılık edebilecekti[983]. Böylece köylerde kooperatif hareketinin yayılması ve genişlemisinde bankalar etkin olacaktı.

Bankalar, istenildiği zaman geri alınmak üzere 100 kuruş ve üzeri yatırımları kabul edecek ve bunlara yıllık %2 faizle "aile tasarrufu" işlemi de yapabilecekti. Ayrıca, altı ay ya da bir yıl aralıklarla çekilebilecek yatırımları da kabul edecek olan banka bunlara da % 3-4

---

[980] **Aynı.**
[981] **AYG**, 13 Eylül 1338 (1922), 969-592, s. 2.
[982] **AYG**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 991-614, s. 4.
[983] **Aynı.**

faiz uygulayacaktı[984]. Bu özelliği dolayısı ile de bankalar birer "tasarruf sandığı" rolünü üstlenmiş olacaktı[985].

Bunların dışında bankalar; küçük çiftçi ve sanayicilerin ürün ve mallarını % 1 komisyon karşılığında satabilecek, köylüleri piyasalardan haberli kılacak, çift hayvanlarının ya da borca karşılık rehin tutulan malların sigorta edilmesi için gereken örgütlenmeleri oluşturacak ve nakl-i nukud işlemi yapabilecekti[986].

Tüm bu işlemler süresince bankaların verdiği borçlar, kâr, taşınır ve taşınmaz mallar her türlü vergiden bağışık tutulacaktı. Ayrıca, bankaların düzenleyeceği her türlü evrak ve senetten de damga, pul ve harç vergileri alınmayacaktı. Bankaların şubeleri ve genel müdürlüğü ile devlet daireleri arasında yapılacak her türlü haberleşme de ücretsiz olacaktı. Bankanın ithal edeceği her türlü sanayi ve ziraat araç-gereçleri ile nakliye araçları da gümrük vergisi kapsamı dışında olacaktı[987].

Bankanın sermayesi; on yıl süresince devletin genel bütçesinden verilecek on milyon lira, Ziraat Bankası'na yasası gereğince verilen "hisse-i menafi" payının 1/3'ü, iller ve livalar tarafından Vilayet İdare Yasası gereğince alınan "varidat-ı hususiyei mahalliye"nin %10'u[988] ile, özel bir yasayla devlet tarafından bankaya verilecek Türkiye madenlerinden birisinin işletme imtiyazından elde edilecek gelirlerden oluşacaktı. Bankanın sermayesi on beş milyona ulaştığında hisse-i menâfi ile varidat-ı hususiyenin % 10'u alınmayacaktı[989]. Sarıdal'a göre, banka sermayesinin önemli bir kısmının köylülerin verecekleri menafi hisselerinden oluşturulması, bankaların bünyesinde kooperatif niteliğinin saklı bulundurulmasına yönelikti. Banka idare meclislerine çiftçilerin üye olarak katılımının öngörülmesiyle de kooperatif idare ve işletme sistemine biraz daha yaklaşılmış olunuyordu[990].

Bankaların geliri ise; borç faizleri, yatırımlardan elde edilecek faizler, ihtiyat akçesi ile satın alınmış olan hisse senetleri ile tahvillerin faiz ve kâr payları, peşin ya da taksitle aynî olarak verilen sanayi ve ziraat araç gereçlerinin satış fiyatlarına konacak kâr payları, aracılık

---

[984] **Aynı.**
[985] M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 364.
[986] **AYG**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 991-614, s. 4.
[987] **Aynı.**
[988] Bu miktar bankanın o il veya livadaki şubesine yatırılacaktır.
[989] **AYG**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 991-614, s. 4. Proje hazırlanırken Ziraat Bankası, tütün rejisi ve ayrıcalıklı şirketlerin bankalara belirli miktarlarda sermaye koyması, bu şirketlerin kazançlarının yüzde beşini, anonim şirketlerin sâfi kazançlarının yüzde üçünü köy bankalarına ayırmaları, orman ve maden mültezimlerinden de iltizam bedellerinin yüzde onunu aidat olarak bankalara vermeleri ve böylece ülkedeki tüm ekonomik kurum ve kuruluşların köy bankalarına sermaye aktarmaları düşünülmüş ancak İktisat Vekâletince hazırlanan projeye eklenmemişti. Bkz. M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 365.
[990] M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 363-364.

işlemlerinden alınacak komisyonlar, bankaya yapılacak bağış, yardım ve vakıflardan oluşacaktı[991].

Bankanın alacak ve faiz işlemleri ise, iç tüzük çerçevesinde, mahkeme kararı ve ilâmı olmaksızın yapılabilecekti[992].

İhtiyat akçesi ise, sermayenin 1/5'ine ulaşıncaya kadar idare merkezi kasasında toplanacak ve aradaki fark korunacaktı. İhtiyat akçesi borç işlemlerinde ya da taşınır-taşınmaz mal alım ve satımında kullanılamayacak, bununla birlikte merkezi idarenin kararı ile değerli hisse senetleri veya tahvillerle değiştirilebileceği gibi saygın mali kuruluşlara da yatırılabilecekti. Tasarıda dikkati çeken bir başka madde; banka sermayesinin, yasasında belirtilen amaçlar dışında kullanılmasının; devlete, illere ve belediyelere borç verilmesinin ya da onlar tarafından el konulmasının engellenmesiydi[993]. Böylece Köy bankalarının Ziraat Bankası'nın karşılaştığı olumsuzluklarla yüz yüze gelmesi önlenmiş oluyordu.

Banka pojesi hazırlanırken köylerde kurulacak bankalar adına köylülerin "imece" yöntemi ile belirli arazilerde ürün yetiştirmeleri ya da orman işletmeleri, maden ve sınaî üretimde bulunmaları, bunlardan elde edilecek ürünlerin banka aracılığı ile satılarak bedellerinin banka sermayesine eklenmesi de düşünülmüş ancak "güçlük" ve "sakıncaları" göz önüne alınarak bundan vazgeçilmişti[994].

Mehmet Vehbi'nin, Türkiye'de "yepyeni bir zirai kredi cihazı" kurmaya dönük bir girişim olarak değerlendirdiği Köy Bankaları projesiyle, köylülerin ekonomik ve toplumsal durumlarının düzeltilmesi, üretim güçlerinin artırılması ve köylerin bayındırlaştırılması amaçlanmıştı[995]. Ancak TBMM Başkanlığının incelenmek üzere İktisat ve Muvazeni Maliye Encümenlerine gönderdiği yasa tasarısı, encümenlerden çıkıp TBMM'nin gündemine gelemedi ve Türkiye'nin ulusal ekonomi tarihinde uygulamaya dönüşemeyen bir proje olarak kaldı[996].

---

[991] **AYG**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 991-614, s. 4.
[992] **Aynı.**
[993] **AYG**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 991-614, s. 4.
[994] M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 366.
[995] **Aynı**, s. 367.
[996] Türkiye Köy Bankaları ile ilgili olarak basında çıkan son haber Adana milletvekili Zamir Bey başkanlığındaki İktisat Encümeni'nin toplanarak konuyu tartışmaya başladığı ile ilgiliydi. Bkz. **AYG**, 1 Kanunusani 1339 (1923), 1063-686, s. 3.

1.3.1.3. İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklık [Kooperatif] Nizamname Numunesi'nin Hazırlanması

Mahmut Esat, gerek yazılarında gerekse TBMM'de yaptığı konuşmalarında ulusal ekonominin gelişebilmesi için Türk halkının birlikler kurmasını sürekli vurgulamıştı. İktisat Vekili olunca düşüncelerini eyleme dökme fırsatını buldu. Bu konudaki ilk adımı 1922 yılı Eylül ayında düşmandan arındırılan bölgelere yaptığı inceleme gezileri sırasında attı. İzmir'de yayınladığı genelge ile Türk köylüsünün büyük özverisi ile kazanılan özgürlük ve bağımsızlık savaşının ulusal ekonomi ile desteklenerek yükseltilmesi zorunluluğuna dikkati çekti. Kişisel ya da küçük sermaye girişimlerinin ulusal ekonomiyi oluşturmaktaki yetersizliğini vurguladı ve Türk köylüsüne şirketler, özellikle de ulusal üretim kooperatifleri kurmalarını öğütledi. Kurulacak şirket ve kooperatiflere de her türlü yardımın yapılacağını belirtti. Yabancı sermayeye karşı olmayan Mahmut Esat, yabancı sermayedarların TBMM'nin yasa ve tüzüklerine uyma koşulu ile Türk şirket ve kooperatifleri ile ilişkiye girebileceklerinin sinyallerini de verdi[997].

Ancak, Türk köylüsü bu tür birlik ve kooperatiflerle ilgili yeterli bilgiye sahip değildi. Onun bu bilgi eksikliği de Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'nün "Kooperatif Şirketleri" başlığı ile Türk çiftçi, sanayici ve tüccarlarına yönelik olarak yayınladığı broşürlerle giderilmeye çalışıldı. Bu broşürlerde; kooperatiflerin yararları, çeşitleri, nasıl kurulacağı ve yönetimine ilişkin bilgiler verildi.[998].

Mahmut Esat tarafından kaleme alınan "İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklık (Kooperatif) Nizamname Numunesi" 1923 yılı Ağustos ayı sonunda Yeni Gün gazetesi aracılığı ile kamuoyuna duyuruldu[999]. Ardından da basılarak BMM üyelerine; il, liva ve kazalara; ziraat, ticaret ve sanayi müdür ve memurları ile bankalara ücretsiz olarak dağıtıldı[1000] ve ortaklık kurmak isteyenlerin bu tüzükteki örnekten üç kopya doldurup pul yapıştırarak dilekçeleri ile birlikte İktisat Vekâletine ulaştırması istendi. Zira, vekâlete ulaşan tüzükler onaylanıp tescil olunmasının ardından şirketlerin kuruluş işlemleri tamamlanacaktı[1001].

Tüzük örneği altı bölüm ve doksan yedi maddeden oluşuyordu.

Birinci bölümde; ortaklığın ismi, merkezi ve süresi ile ilgili bölümler ortaklıkları oluşturacak olanlar tarafından doldurulmak üzere boş bırakılmıştı. Tüzüğün üçüncü

---

[997] **AYG**, 11 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1045-668, s. 3; 28 Ağustos 1339 (1923), No: 1263-886, s. 1.
[998] **Kooperatif Şirketler**, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumîyesi Neşriyâtı: 24, (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923)); **AYG.**, 5 Nisan 1339 (1923), No: 1144-767, s. 4.
[999] **AYG**, 27 Ağustos 1339 (1923), No: 1261-885, s. 3.
[1000] **AYG**, 10 Eylül 1339 (1923), No: 1274-897, s. 3.
[1001] **İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklık (Kooperatif) Nizamname Numunesi**, Türkiye Büyük Millet Meclisi İktisat Vekâleti, (Ankara: Yeni Gün Matbaası, 1339 (1923)), s. 17. (Bu kaynak kısaca "Nizamname Numunesi" olarak anılacaktır.

maddesine göre ortaklıkların amaçları; ortaklığa dahil olanların ürünlerini gerek ham gerekse işlenmiş olarak satıp ortaklık adına üretim ve imalat yapmak, ortakların meslekleri ile ilgili üretim araçlarını satın alarak ortaklara vermek, ortaklığa katılmamış olan meslek sahiplerinin ürünlerini ortaklık adına satın almak veya satmak ve üretimi gerçekleştirmek için gereksinim duyduğu araçları satın almasına yardımcı olmak, ürün karşılığında ve gücü oranında ortaklara avans vermekten oluşuyordu[1002]. Dönemin Ticaret Genel Müdürü olarak tüzük örneğinin hazırlanmasına katkıda bulunan Mehmet Vehbi'ye göre, bu amaçlar doğrultusunda, alım ve satım olmak üzere ayrı ayrı ortaklıkların kurulabilmesi ya da her ikisinin bir ortaklık içinde toplanabilmesi ve ortaklıkların aynı zamanda kredi kurumu gibi çalıştırılması hedeflenmişti[1003]. Ortaklıkların, aynı meslekten olup da ortak olmayanların alım ve satım işlemlerine yardımcı olmasına yönelik olan madde ile de ortak olanlarla olmayanlar arasında oluşabilecek çekişme ve anlaşmazlıkların önüne geçilmesi, ortaklık şirketinin ortak olmayanlara da yararlı olabilmesi ve ortaklıkların yararlarının ortak olmayanlara gösterilerek ortaklığa katılmalarının özendirilmesi hedeflenmişti[1004].

Nizamname Numunesi'nin "Sermaye ve hisse senetleri ile taksitler"e ayrılan ikinci bölümünde; ortaklığın sermayesinin değişken ve nâma muharrer olacağı öngörülmekteydi. Senetlerin değeri ve kaç taksitle alınacağına yönelik bilgiler ortaklıkları oluşturacaklarca belirlenmek üzere boş bırakılmış, ancak taksitlerini zamanında ödemeyen ortakların üyeliklerinin düşeceği saptanmıştı. Her ortağın sorumluluğu sahip olduğu hisse senedinin değeri oranında olacaktı. Hisse senetleri ise ortaklığın hedeflediği meslek sahiplerine satılarak, bağışlanarak ya da rehin verilerek devredilebilecekti.[1005].

"Ortaklar"a ayrılan üçüncü bölümde; ortaklığa girmek isteyenlerin; Türk uyruklu olması, medenî ve şahsî hukuka sahip, reşit ve gerekli olgunluğa erişmiş olması, ortaklık tüzüğünü okuyup kabul ettiklerine dair basılı belgeleri imzalayıp mühürlemesi ve saygın iki kişinin imza ve mühürleri ile onaylatması gerekiyordu. Köy ve kazalarda herhangi bir ortaklığa giren ortaklar aynı amaç doğrultusunda çalışan bir başka ortaklığa üye olamayacaktı. Vefat eden ortağın hakları idare meclisinin kararı ile varislerine devredilebilecek, ortak olmak için gerekli koşulları yitiren ya da bir başka ortaklığa üye olanlar hakkında genel heyetin üçte ikisinin oyu ile çıkarma kararı verilebilecek, ortaklığa girişinden itibaren beş yıl içinde ortaklıktan çıkarılan ya da istifa eden üyelere hisse senetleri bedelinden kazanç veya ihtiyat akçesi payları verilmeyecekti. Buna karşın, beş yılı geçirdikten sonra istifa eden üyelere hisse

---

[1002] **Nizamname Numunesi**, s. 2; **AYG**, 27 Ağustos 1339 (1923), No: 1261-885, s. 3.
[1003] M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 149, 368.
[1004] **Aynı**, s. 150.
[1005] **Nizamname Numunesi**, s. 3-4; **AYG**, 27 Ağustos 1339 (1923), No: 1261-885, s. 3.

senetleri bedellerinin kârsız olarak üçte ikisi, ihraç edilenlere ise dörtte birinin geri ödenmesi öngörülmüştü[1006].

Tüzüğe göre ortaklığın; idare meclisi, müdürlük, teftiş heyeti ve genel heyet aracılığı ile yönetilmesi öngörülmüştü. Genel heyetin seçimi ile oluşacak olan İdare meclisi; hesapları denetlemek, ortaklığın taşınır ve taşınmaz mallarının korunmasını ve idaresini kontrol etmek, alım ve satım ve üretim işlemlerinin yürütülmesini denetleyerek bunlarla ilgili olarak müdürlüklerin yapacağı sözleşmeleri kabul ve tasdik etmek, ortaklık tüzük ve amaçları doğrultusunda satılacak ya da alınacak ürün, mal ya da üretim araçlarının toplanmasını, korunmasını ve dağıtımını sağlamak veya yapım ve üretimleri ile ilgili konularda gerekli önlemleri almak, ortaklıkta çalışacak müdür, memur ve işçileri seçmek, atamak, görevden almak, değiştirmek ve genel heyetin belirlediği miktarı geçmemek üzere verilecek maaş ve ücretleri saptamak, bir hesap yılı sonunda varolan mal ve demirbaş defterleri ile gelir, gider, kazanç ve bilanço cetvellerini, ayrıca ortaklığın işleri ile ilgili düşüncelerini içeren raporları hazırlayarak genel heyetin görüşlerine sunmak, genel heyeti toplantıya çağırarak görüşülecek konuları saptamak, müdür, memur ve işçilerin görevleri ile ilgili iç tüzükleri hazırlamak, ortaklığın iktisadi ilişkiler kuracağı kurum ve kuruluşları belirlemek, ortaklığın nakit birikimi ile ilgili kararları almak, geri alınması olanaksız olan borçlar ile zarar kaydı gerektiren toplam miktar ile ilgili olarak yapılacak işlemler ile tüzükte öngördüğü değişiklikleri genel heyete önermek, protestoları çekmek, dava açmak, ortaklık gelirlerini artıracak sözleşmeleri incelemek ve onaylamakla yükümlü olacaktı. Verilen yetkiler karşılığında yapacağı işlerden doğacak her türlü zarar ve ziyandan hem ortaklaşa hem de zincirleme olarak sorumluydu. İdare meclisine üye olabilmek için en az on hisse senedine sahip ve seçimden bir yıl önce ortaklığa katılmış olmak gerekiyordu. İdare meclisi en az on beş günde bir başkanı yönetiminde toplanacaktı. Özür bildirmeksizin üst üste üç toplantıya katılmayan üye, idare meclisinin vereceği çoğunluk kararı ile istifa etmiş sayılacak, boş olan üyeliklere yine çoğunluk kararı ile atamalar yapılacaktı[1007].

Müdürler; öncelikli olarak ortaklar arasından bulunamadığı durumlarda dışardan atanacak ve idare meclisi tartışmalarındaki oyu danışman statüsünde olacaktı[1008].

Ortaklığın işlem ve hesapları, genel heyetin meclis idare üyesi olmayanlar arasından gizli oyla seçilerek oluşturulacak süresi bir yıl ile sınırlı olan Teftiş Heyeti tarafından kontrol

---

[1006] **Nizamname Numunesi**, s. 4-5; **AYG**, 27 Ağustos 1339 (1923); **AYG**, 28 Ağustos 1339 (1923), No: 1263-886, s. 4.
[1007] **Nizamname Numunesi**, s. 5-8; **AYG**, 28 Ağustos 1339 (1923), No: 1263-886, s. 4; 29 Ağustos 1339 (1923), No: 1264-887, s. 3.
[1008] **Nizamname Numunesi**, s. 8; **AYG**, 29 Ağustos 1339 (1923), No: 1264-887, s. 3.

edilecekti. Heyetin içinden seçtiği başkan, idare meclisi toplantılarında oy hakkı kullanmaksızın katılabilecekti. Kontrollerini üç ayda bir yapacak olan heyet, belirlediği yolsuzlukları idare meclisine bildirecekti. Teftiş Heyeti dışında İktisat Vekâletinin de ortaklık üzerinde kontrol hakkı olacaktı. Teftiş Heyeti üyelerine genel heyetin kararı ile kazancın yüzde biri dışında yıl sonunda ücret verilecek ve bu ücret ortaklığın harcama hesabına kaydedilecekti[1009].

Her hesap yılı sonunda ya da yeni yılın ilk üç ayı içinde idare meclisinin daveti üzerine tüm ortaklar tarafından genel heyet toplantısı yapılacaktı. Ayrıca; idare meclisi, teftiş heyeti ya da iktisat vekâletinin isteği ile genel heyet olağanüstü olarak toplanabilecekti. Genel heyette bulunan ortakların her hisse senedi için bir oy hakkı olacak ve bu hak üçü geçmeyecekti. Hisse senetlerinin dörtte birine sahip olan ortakların bulunmadığı toplantılarda tüzük değişikliklerine karar verilemeyecekti[1010].

Genel Heyetin görevleri ise; İdare meclisi ile Teftiş Heyeti tarafından verilen yıllık hesap cetvellerini, bilanço ve mal defterlerini incelemek, ilgili raporları düzenleyerek gerekli kararları almak, kazancı paylaştırmak, gelecek yılın bütçesini inceleyerek aynen ya da düzelterek kabul etmek, idare meclisi üyelerini atamak, değiştirmek, görevden almak, haklarında yasal soruşturma başlatılmasını sağlamak ve ücretlerini belirlemek, teftiş heyeti üyelerini ve ücretlerini saptamak, şirket tarafından imzalanacak avans ve borçlanmaların miktarını belirlemek, taşınmaz mal alımına ve ortaklığın taşınır ve taşınmaz mallarının satımına, tahsil edilemeyecek borçların zarar kaydına karar vermek, idare meclisi yetkilerini gerektiği durumlarda kısmak, ortaklığın yararına olacak kimi önlemleri almak olacaktı.[1011].

Tüzüğün beşinci bölümünde "Alım ve Satım ve İstihsâl İşleri"ne ayrılmıştı. Ortakların ürünlerini ortaklığa teslim edebilmesi için ürünün miktar ve önemine göre ortaklık tarafından çeşitli yerlerde depo ve mağazalar açılması ve ortakların yıllık ürünlerini buralara teslim etmeleri öngörülüyordu. İdare meclisi ya da ortaklar arasından seçilecek bir veya birden fazla encümen, teslim edilen ürünün miktar, cins ve kalitesine göre sürüm değeri üzerinden fiyat belirleyecek[1012], ürünün satış, işletme ve dağıtım işlemleri idare meclisinin sürekli kontrolü altında ortaklığın müdürü aracılığı ile yürütülecekti. Ortaklık, ortakların birlikte üreteceği araç, gereç ve üretim vasıtalarını ortaklık adına satın alarak işletebilecek ya da belirli bir ücretle ortaklara kiralayabilecekti. Ürünlerini işleyebilmek amacı ile imalathane gibi sanayi ve ziraat kuruluşlarını kendi adına inşa edebilecek olan ortaklıkların malî işlemleri ise, kooperatif

---

[1009] **Nizamname Numunesi**, s. 9; **AYG**, 29 Ağustos 1339 (1923), s. 3.
[1010] **Nizamname Numunesi**, s. 10; **AYG**, 29 Ağustos 1339 (1923), No: 1264-887, s. 3.
[1011] **Nizamname Numunesi**, s. 10-11; **AYG**, 30 Ağustos 1339 (1923), No: 1265-888, s. 3.
[1012] **Nizamname Numunesi**, s. 11-12; **AYG**, 30 Ağustos 1339 (1923, s. 3.

bankaları kuruluncaya kadar Ziraat Bankası aracılığıyla yapılacaktı. Ortaklık, ortaklardan başkasına vereceği aracılık hizmetlerinden, idare meclisi tarafından belirlenecek miktarda komisyon alabilecekti[1013].

Ortaklar; ortaklıktan veya ortaklığın aracılığı ile dışarıdan her yıl genel heyetin belirleyeceği bir faizle avans alabilecekti. Ortaklık; depo edilen malların satışından elde ettiği miktardan; mal sahiplerinin avans borcu ile faizlerini ve ortak olmayanların malları için komisyon bedellerini ayırdıktan sonra kalanı mal sahiplerine iade edecekti. İdare meclisinin üçte ikisinin kararıyla faiz karşılığında borç bulmakla da yetkili kılınan Ortaklık; gerek ortaklar gerekse ortak olmayanlar tarafından ortaklığın kasasına verilecek emanet akçeler için belirli bir faiz ödeyecekti[1014].

Ortaklığın gelirleri; satış bedelleri ile alınan komisyonlar, avanslardan alınan faizler ve üretim ve imalâttan elde edilecek gelirlerden oluşacaktı. Memur ve işçilere verilecek maaş ve ücretler, kira, ısınma, aydınlatma ve kırtasiye, satın alınan ve satılan ürünlerin getirilmesi, toplanması, korunması ve dağıtımı için verilen bedeller, üretim ve imalat için yapılan harcamalar ise ortaklığın giderleri olarak belirlenmişti[1015].

Gerek ortaklardan gerekse dışarıdan alınan ürünün değeri ile bir yıllık masraflarının toplamını bir yıllık gelirden çıkardıktan sonra elde edilecek kazanç miktarından % 10 ihtiyat akçesine ayrılacak, kalan miktar yüz üzerinden değerlendirilerek, % 5'i idare meclisi üyelerine, % 1'i teftiş heyetine, % 4'ü memur ve işçilere ikramiye olarak, kalan % 90 ise; ortaklığa mal satan ortaklara, ortaklığa yapmış oldukları satışları oranında ve ortaklıktan mal satın alan ortaklara satın aldıkları toplam oranında dağıtılıcaktı[1016].

Tüzüğün altıncı bölümü "Ortaklığın Feshi ve Muamelesinin Tasfiyesi"ne ayrılmıştı. Buna göre; ortaklığın süresi bittiğinde ya da süresinden önce dağıldığı takdirde genel heyet toplanarak kendi üyeleri arasından belirleyeceği en az üç kişi aracılığı ile tasfiye işlemlerine ve hesaplara karar verecek ve bu işlemler süresince genel heyetin yetki ve sorumlulukları sürecekti. İktisat Vekaleti de işlemler süresince kontrol ve teftiş hakkına sahip olacaktı. Ortaklığın tasfiye işlemlerini yürütecek olan heyet, yönetsel ve hukuksal işlemlerde ortaklığı temsil edecek ve dağıtma kararının uygulamaya geçeceği tarihe kadarki bilançoları düzenleyip genel heyeti toplantıya çağırmakla yükümlü olacaktı. Tasfiye işleminin bitiminden sonra kesin bilançoyu düzenlemek ve ortaklığın sahip olduğu miktardan her ortağa düşeni belirleyip onaylayarak genel heyete sunmak görevi de bu heyete verilmişti. Genel heyet

---

[1013] **Nizamname Numunesi**, s. 12; **AYG**, 30 Ağustos 1339 (1923), s. 3.
[1014] **Nizamname Numunesi**, s. 13; **AYG**, 31 Ağustos 1339 (1923), No: 1266-889, s. 4.
[1015] **Nizamname Numunesi**, s. 13-14; **AYG**, 31 Ağustos 1339 (1923), s. 4.
[1016] **Nizamname Numunesi**, s. 14; **AYG**, 31 Ağustos 1339 (1923), s. 4.

tarafından incelenerek onaylanacak olan bilanço ve hesaplar İktisat Vekâleti'ne sunulacak, ilân edilmek üzere adli kâtibe gönderilecek ve ilân tarihinden on beş gün sonra yine aynı heyet tarafından yürürlüğe konacaktı[1017].

Ortaklığın işe başlaması, İktisat Vekâleti'nin kararı ve resmi gazete ile birlikte en az iki gazete ile ilânından sonra gerçekleşecekti. Şirket yıllık işlemleri ile ilgili olarak düzenleyeceği cetvelleri İktisat Vekâletine gönderecekti. Tüm memur ve işçileri Türk olacak olan Ortaklık, yabancı ülkelerde yabancı temsilci bulundurabilecek ve idare meclisinin kararı ile yabancı uzman getirebilecekti. Ortaklığın tüm işleri ve hesapları da Türkçe olacaktı. Ortaklık aynı amaçla kurulmuş olan diğer ortaklıklarla "itimad heyeti" oluşturabileceği gibi, Türkiye'de faaliyet göstenen tüm kooperatiflerden oluşacak "Umum Türkiye Kooperatifleri Heyeti Mecmuası"na da katılabilecekti[1018].

Ortaklıkların yaşama geçirilmesine büyük önem veren ve yayımladığı bir genelge ile hazırlanan örnek çerçevesinde çiftçi ve sanatkârlar tarafından oluşturulacak ziraat ve sanayi ortaklıklarına Vekâletçe borç verileceği gibi her türlü kolaylığın sağlanacağına da dikkati çeken Mahmut Esat, basına verdiği demeçlerle de halkın bu yönde yapacağı girişimleri özendirdi. Üretimi artırmak, Türkiye'yi ve Türk halkını "zengin edebilmek" için ortaklıklara verilecek önemin, Türkiye'nin güçlenmesine ve Türk halkının mutlu olmasına temel olacağını savladı[1019].

Mahmut Esat'ın bu çağrısı kısa süre içinde yanıt buldu ve tüzük örneği küçük el sanatları, ziraat işleri ve ziraat sanatları ile uğraşanlarla küçük çiftçiler tarafından sanat ve mesleklerinin gereksinimlerine göre yaptıkları küçük düzeltmelerle aynen kabul edilerek uygulamaya kondu. İstanbul Kehribarcıları Kooperatif Şirketi, İstanbul Umum Saraçlar Kooperatifi, İstanbul Otomobilciler Kooperatifi, İstanbul Umum Ayakkabıcılar Kooperatifi bu tüzük örneği çerçevesinde İstanbul'da yaşama geçirilen kooperatifler oldu[1020].

Tüzük örneği sanayi alanında da uygulamaya kondu ve bu çerçevede Edirne ve Bursa'da Konservecilik Kooperatifleri, Ödemiş'te ise küçük urgancılar arasında bir Urgancılık Yapım ve Alım ve Satım Kooperatif Şirketi kuruldu[1021].

Tüzük örneği çerçevesinde kurulan kooperatif şirketleri asıl yaygınlık ve başarıyı küçük ziraatçılar arasında gösterdi. Tire Kazası Çiftçiler Kooperatifi, Uşak ve Köyleri Çiftçiler Birliği Kooperatifi, Yeşil Bursa Tütüncüler Kooperatifi, Ödemiş Tütünleri İstihsal ve Alım ve

---

[1017] **Nizamname Numunesi**, s. 15; **AYG**, 31 Ağustos 1339 (1923), s. 4.
[1018] **Nizamname Numunesi**, s. 15-16; **AYG**, 31 Ağustos 1339 (1923), No: 1266-889, s. 4.
[1019] **H.M.**, 12 Eylül 1339 (1923), No: 913, s. 4.
[1020] M. V. Sarıdal, **a.g.e.**, s. 152-154.
[1021] **Aynı**, s. 154-155.

Satım Kooperatifi, Hendek Tütüncüler Ortaklığı, İzmit Tütün Müstahsilleri Kooperatif Şirketi, Bergama Tütün Müstahsilleri Kooperatifi, Samsun Tütün Müstahsilleri Kooperatifi, Çeşme Tütün Müstahsilleri Kooperatifi de İktisat Vekâletinin hazırladığı tüzük örneğinine göre kuruldu. 1913 yılında kurulmuş olan Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi de 1924 yılından sonra bu tüzük örneğini kabul ederek Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi unvanını aldı[1022].

Başta Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi olmak üzere, Vekaletin oluşturduğu örnek çerçevesinde kurulan bu kooperatif şirketlerin çoğunun yaptıkları tüzüklerinde ortaklarına avans olarak kredi sağlamayı da yükümlenmesi ile 1923 tarihli İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklık (Kooperatif) Nizamname Numunesi Türkiye'de üretim, alım, satım kooperatiflerini ve bunların kredi örgütlerini oluşturmaya yönelik olarak örnek alınan bir tüzük oldu[1023]. Böylece yeni Türkiye Devleti, Mahmut Esat'ın çeşitli yazılarında vurguladığı "iktisadî cidale toplu çıkmak" düşüncesini yaşama geçirmede önemli bir adım atmış oluyordu. İstanbul dışındaki büyük kentlerde ekonomiyi ellerinde tutan gayrimüslim unsurların ülkeden ayrıldığı, sistem tam belirginleşmediği için yabancı sermayenin de çekimser kaldığı bir ortamda ülke ekonomisini "Türkiyeliler"ce oluşturulacak birliklerle canlandırmak düşüncesi bu dönemde yaşamsal bir önem kazandı ve Türk ulusu ticaret, sanayi ve ziraate dönük oluşturduğu kooperatiflerle ülke ekonomisindeki yerini almaya başladı.

1.3.1.4. Modern Tarıma Geçişi Sağlamaya Yönelik Atılan Adımlar

Türkiye'nin temel geçim kaynağı tarımdı. Bu nedenle Mahmut Esat, çiftçiliğe ve çiftçiye özel bir önem verdi[1024]. Çiftçilik "Türk iktisadiyâtının pırlantası" olduğu halde hep ihmal edilmişti. Oysa "halk devleti olan yeni Türkiye"nin çiftçiliği ihmal etmesi "Türkiye'nin ve Türk halkının ihmali" demekti. Ülkede yeterli kredi kurumları bulunmadığı için çiftçinin çağdaş araç-gereç alabilecek sermayeyi bulamadığına, araç-gerece sahip olduğunda bilgi eksikliği nedeni ile etkin kullanamadığına ve bozulan araç gereci onartacak yerlerin olmadığına dikkati çekti. Türk çiftçisini ilk ve ortaçağların koşullarından kurtarmak ve Türk ziraatine çağdaş bir yön vermek amacında olan Mahmut Esat, savaş durumunu koruyan ülkenin yaşama ve savunma gücünü "her ihtimale karşı" sağlamlaştırmak, üretimi artırmak hatta ihracat yapabilecek bir duruma getirmek için Türk çiftçisinin modern tarım araçları ile

---

[1022] **Aynı**, s. 155-156.
[1023] **Aynı**, s. 368.
[1024] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 109.

donatmayı zorunlu görüyordu[1025]. O'na göre, ülkede "her şeyden evel" ziraati çağdaşlaştırmak ve üretimi artırmak gerekiyordu. Bu ikisi yapılmadığı sürece; barıştan sonra ülke "büyük" bir ekonomik bunalıma girecekti[1026]. Türkiye'deki araziye oranla nüfus eksikliğine dikkati çeken Mahmut Esat, bu eksikliğin de makine ile doldurulacağı kanısındaydı. Zira ülkenin bol olan kaynaklarından emek unsuru yeterli olmadığı için etkin bir şekilde yararlanılamamakta ve Türk halkı "altun dolu kasa önünde ... fakr-u zaruretten şikayet" etmekteydi[1027]. Bu nedenle kredi kurumlarını, makine ve araç gereçlerle çağdaş eğitimi "Türk çiftçilik iktisadiyâtının bükülmeyen çelik sehpası" olarak görüyor ve Türk çiftçiliği için çağdaş araç gereç devrine girmekten başka kurtuluş yolu olmadığını düşünüyordu[1028]. Yeni Türkiye artık gereksinimlerini borçlanarak değil "kendi kendine yeterek" karşılamak zorundaydı. Zira, "efendilik, hürriyet, hakimiyet" ancak bu yapıldıktan sonra gerçekleşebilecekti[1029]. Türkiye'nin kendi kendine yetmesini sağlayacak temel unsur ise çiftçiydi ve çiftçiye yapılacak yardım olabildiğince kapsamlı olmalıydı[1030].

Mahmut Esat, vekâlete gelir gelmez çiftçinin ziraî araç-gereç eksiğini gidermek için çalışmaları başlattı. Almanya'dan ziraî araç getirmek için yapılan girişim sonucunda Temmuz ayı sonunda İstanbul limanına bin pulluk, iki yüz orak ve iki yüz çayır makinesi[1031], İnebolu'ya yüz adet orak, yüz çayır, yüz elli pulluk, Samsun limanına ise yüz çayır, yüz elli pulluk giriş yaptı[1032]. Ağustos ayı sonlarına kadar bu araçlar Ziraat bankaları aracılığı ile karşılıklı olarak Anadolu halkına dağıtıldı[1033]. Ayrıca, Ankara ili ve çevresindeki çiftçilere yönelik olarak da bir ilân verilerek, bankanın istasyonda bulunan deposunda zirai araç ve gereci satın almak isteyenlere deponun her gün mesai saati içinde hizmet verdiği duyuruldu[1034].

Ancak, zirai araç gerece olan gereksinim çok büyüktü. Ülkede bunu karşılayabilecek ne yeterli örgütlenme ne de sermaye vardı. Gerçi Ziraat Bankası ülkenin gereksinim duyduğu ziraî makine ile araç-gereci getirmek ve bunları çiftçiye taksitle satmak için bir girişim başlatmıştı[1035]. Ancak, sorun sadece makine getirilmesi ile bitmiyordu. Bu araç-gereç

[1025] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1; **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 110.
[1026] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 149.
[1027] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1; **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 110.
[1028] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1; **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 148.
[1029] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), s. 1.
[1030] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 110.
[1031] **AYG**, 31 Temmuz 1338 (1922), 932-555.
[1032] **AYG**, 20 Temmuz 1338 (1922), 924-547, s. 2.
[1033] **AYG**, 25 Ağustos 1338 (1922), 951-572, s. 2.
[1034] **AYG**, 27 Eylül 1338 (1922), 981-604, s. 2
[1035] **H.M.**, 9 Teşrinievvel 1338 (1922), 629, s. 3.

bozulduğunda onarımını yapacak merkezler yeterli olmadığı gibi tüm yurt yüzeyine de yayılamamıştı. Üstelik çiftçi, bunları kullanacak yeterli bilgi birikimine de sahip değildi.

Mahmut Esat'ın hedefi; çiftçiyi bir yandan modern makine ve araç-gereçle donatırken öte yandan ona eğitim, makinesine onarım olanaklarını sağlamaktı. Bu nedenle Ziraat Bankası'nın sadece araç-gereç ithal etmeye yönelik girişimini yeterli bulmadı[1036]. Çiftçinin tüm gereksinimlerini karşılamak için ithal edilecek araç-gerecin, vekâletin belirleyeceği tarifeler üzerinde satılmasını uygun bulan[1037] Mahmut Esat, Türkiye'ye zirai makine ve araç gereç getirmek isteyen "Ottoman American Developman Kumpani"[1038] adlı Amerikan şirketinin temsilcisi Kennedy ile 1922 yılı Aralık ayı sonlarına bu amaç doğrultusunda görüşmeleri başlattı[1039]. Bir yandan Kennedy ile ön görüşmeleri yapmak üzere İktisat Encümeni Başkanı Zamir Bey'i görevlendirirken[1040] öte yandan ülkeye giriş yapacak ziraat makineleri ile ilgili gerekli çalışmaları yapmak üzere bir komisyon oluşturdu. İktisat Vekâleti Müsteşarı Hamdi Bey'in başkanlığında, Sanayi Genel Müdürü Nizamettin ve Ziraat Genel Müdürü Muhlis beylerle uzmanlardan oluşan komisyon, yurt yüzeyinde ilgili birimlerden ziraat makinelerine olan gereksinimlerini bildirmelerini istedi[1041].

Kennedy ile Zamir Bey arasındaki görüşmelerde hazırlanan sözleşme taslağı ise İktisat Encümeni'nde ele alındı ve bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra Heyeti Vekile'ye gönderildi.[1042] 21 Ocak 1923'te Vekiller Heyeti'nce onaylanan sözleşme[1043] karma encümene gönderildi. Ziraat makineleri ile ilgili çeşitli önerileri inceleyerek karşılaştırma yapan karma encümen tartışılmak üzere sözleşmeyi Ziraat Bankası İdare Meclisi'ne de gönderdi[1044]. Hem burada hem de Mahmut Esat Bey'in katılımı ile Zamir Bey'in başkanlığında yapılan İktisat Encümeni'nde yeniden ele alınarak küçük düzeltmeler yapılan "Âlât ve Edevât-ı Ziraîye Mukavelenâmesi" Mahmut Esat Bey İzmir'de bulunduğu için İktisat Vekâleti Vekili olan Feyzi Bey ile Kennedy arasında 12 Mart 1923'de imzalandı[1045].

Mahmut Esat'ın Türkiye'yi "makine devri"ne sokacağını umduğu bu sözleşmenin tarafları; İktisat Vekâleti ile Kuzey Amerika'da Newyork kentinde bulunan "Ottoman

---

[1036] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1; **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 151.
[1037] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 110.
[1038] Bu şirket aynı zamanda Arthur Chester'in öncülüğünde Türkiye'de demiryolu ve limanlar yapmak üzere Nafıa Vekâleti ile Çester Projesi olarak bilinen proje görüşmelerini de yürütüyordu. Chester projesi ile ilgili olarak bkz. Bülent Can Bilmez, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909-1923**, (İstanbul: TVYY, 2000.)
[1039] **AYG**, 27 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1059-672, s. 3.
[1040] **AYG**, 29 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1061-684(?), s. 3.
[1041] **AYG**, 22 Kanunusani 1339 (1923), No: 1085-708, s. 3.
[1042] **AYG**, 14 Kanunusani 1339 (1923), No: 1074-697, s. 3.
[1043] **AYG**, 22 Kanunusani 1339 (1923), No: 1081-704, s. 1.
[1044] **AYG**, 27 Şubat 1339 (1923), No: 1112-735, s. 3.
[1045] **AYG**, 14 Mart 1339 (1923), No: 1125-748, s. 4.

American Developman Kumpani" adlı şirketti. 22 maddeden oluşan ve altı yıl süre ile geçerliliğini koruyacak olan sözleşmenin temel hükümleri şunlardı:

Sözleşmenin yürürlüğe girmesi ile birlikte Türkiye'de "Âlat ve Edevât-ı Ziraîye Şirketi" unvanı ile bir anonim şirket kurulacak, sermayesi yaklaşık on bin lira olacak olan bu şirket[1046] üç ay içinde İktisat Vekâleti'nin göstereceği Türk limanlarına yine vekâletin vereceği liste doğrultusunda zirai makine, araç ve gereçlerini getirerek satışını yapacaktı. Ancak bu konuda "yegane acenta unvanına" sahip değildi. Şirketin sermayesinin yüzde yetmişine kadar Türkler tarafından altı ay içinde katılım yapılabilecek ve sermayenin yüzde kırkına Türk ortaklar katıldığında şirket Türk uyruğuna girecekti. Aksi durumda, Türk yasaları çerçevesinde çalışan bir Amerikan şirketi olacaktı. Her yıl getirilecek ziraat makineleri ile araç-gereç İktisat Vekaleti'nce hazırlanan cetveller çerçevesinde dağıtılacaktı. Şirket, ithal ettiği miktar, dağıtım yaptığı yerler ve satış sonuçları hakkında Mart, Haziran, Eylül ve Aralık ayları olmak üzere yılda dört kez İktisat Vekâleti'ni bilgilendirecekti. Şirket, zirai araç ve gereçlerin tümünü ya da bir kısmını Türkiye'de üretebilecekti. Vekâlet, hükümetin onayı ile ayrı bir sözleşme yaparak ziraî araç-gereçlerle makinelerin kullanımlarının gösterilmesi için şirkete örnek çiftlikler kurdurabilecek ve sözleşmenin bitimi ile birlikte bu çiftlikler devlete ait olacaktı. Gerek atölye ve tamirhanelere gerekse satış depolarında Türk usta ve işçileri istihdam edilecek, Türk uzman bulunmadığı durumlarda yabancı uzmanlar getirilebilecekti.

Ziraat makinelerinin Türk limanlarına girişinden itibaren İktisat Vekâleti'nin göstereceği yerlerde tamir atölyelerinin inşaatına başlamakla yükümlü olan şirket, bir yıl içinde on iki tamirhane açacaktı. Kurulacak atölyelerden biri, ilk yıl içinde seyyar olacak ve gereken yerlere gönderilecekti. Şirket, tamirhanelerin çalışması hakkında da yılda dört kez vekâleti bilgilendirecekti.

Ziraat makineleri ile araç ve gerecin satış koşulları ile fiyatları vekâlet ile şirket arasında ortaklaşa kararlaştırılacaktı. Şirket, ithal edilecek mallardan yüzde on beş, Türkiye'de üretilenden yüzde yirmi beş kâr payı alacaktı. Satılan makine, araç ve gereçlerden şikayet olduğunda İktisat Vekâleti ile şirket tarafından belirlenecek hakemlerin vereceği karar geçerli olacaktı. Şirket; peşin ve taksitli satış yapabilecekti. Satış tarifeleri Dolar ve Türk parası olmak üzere iki türlü olacak, ancak gerek peşin gerek taksitli satışlar Türk parası ile yapılacaktı. Taksitli satışlarda her taksit bedeli Dolar ve Türk parası üzerinden belirlenerek ödeme sırasında aradaki farka bakılacak, Türk parası yüksek olduğu takdirde aradaki fark Ziraat Bankasının şirkete karşı zimmetine kaydedilecekti. Bu şekilde Mart ayında başlayıp

[1046] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 148; **AYG**, 22 Kanunusani 1339 (1923), No: 1081-704, s. 1.

Şubat'ta bitecek olan satış yılının sonunda taksitli satış işlemi ve hesaplar görülerek Ziraat Bankası'na ait olacak toplam; borç toplamından düşük olduğu takdirde aradaki fark Ziraat Bankası'nca şirkete ödenecekti. Toplam fazla olursa bu miktar bankaya ait olacaktı. Yüz bin lirayı geçen taksitli satışlarda banka, müşteriye kefil olacaktı. Bir yıl içindeki peşin ve taksitli satışların toplamı dört yüz bin liradan az olduğu durumda ise banka; makine, araç ve gereçleri -altı yıl süresince- tarife fiyatının yüzde beş altında almayı yükümleniyordu. Ancak şirketin ilk üç yıllık satış toplamı üç milyonu bulduğu takdirde bu yükümlülük kalkacaktı.[1047]

Görüldüğü gibi; devlet-özel sermaye ortaklığını yaşama geçirmeyi öngören sözleşmede, devleti temsil eden Ziraat Bankası yükümlülük altına sokulmakta, vekâlet aracılığı ile de denetim mekanizması çalıştırılmaktaydı. Sözleşmede, tarımı modernleştirecek ziraî araç-gerecin ülkeye girişi sağlanırken, onarım ve eğitim konuları da göz ardı edilmemişti. Ayrıca hem taksitli satış hem de satışlardan doğabilecek şikâyetlerin dikkate alınması da sözleşmede çiftçinin korunmasına yönelik ilkelerdi.

Sözleşmeyi bastırarak halka dağıtan[1048] İktisat Vekâleti, uygulamaya geçirilebilmesi için gereken hazırlıkları da başlattı. Oluşturulan sekiz ziraat bölgesi üzerinde ülkenin ziraata elverişli arazileri ve bu arazilerde hangi tür üretim yapıldığını gösteren bir "ziraat haritası" hazırladı[1049]. İllerden ve livalardan gereksinim duydukları ziraat makineleri Vekâlete bildirildi. Vekâlet de Anadolu'ya getirilecek makinelerin sayılarını ve her vilayetin gereksinimlerini gösteren bir cetvel hazırladı[1050]. Ayrıca, bu cetveller üzerinde gereken incelemeleri yapmak ve boşaltım yapılacak iskeleler ile dağıtımların mevsimlere göre dağılımını saptamak üzere de bir komisyon oluşturuldu[1051]. Komisyon; sözleşme çerçevesinde getirilecek ilk parti makine, araç ve gerecin dağıtım bölgeleri ile yapılacak atölyelerin yerlerini gösteren bir liste hazırladı[1052]. Ardından hem bu listeyi hem de Anadolu'da yapılmasını öngördüğü sanayi tesisleri ile imalathaneler hakkında bir rapor hazırlayarak bunu şirkete gönderdi[1053].

[1047] **H.M.**, 23 Mart 1339 (1923), No: 771, s. 3; **AYG**, 14 Mart 1339 (1923), No: 1125-748, s. 4.
[1048] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1.
[1049] **Aynı.**
[1050] **AYG**, 16 Mart 1339 (1923), No: 1127-750, s. 1
[1051] Komisyon; Ticaret Genel Müdürü Vehbi, Sanayi Genel Müdürü Nizamettin, Ziraat Genel Müdürü Esat Muhlis, İstatistik Genel Müdürü Cemal Hüsnü, Ziraat Bankası Genel Müdür Vekili Zeki, Ziraî Aletler Şube Müdürü Ahmet ile Halkalı ve Versay Ziraat Okullarını bitiren Lütfi Arif beylerle, milletvekillerinden; Çayırlızâde Hilmi (Ankara), Ali Cenâni (Ayıntab), Zamir (Adana) ve Hacı Veli (Eskişehir) beylerden oluşuyordu. Bkz. **AYG**, 10 Nisan 1339 (1923), No: 1149-772, s. 3; **Akşam**, 15 Nisan 1339 (1923), No: 1640, s. 3; **H.M.**, 17 Nisan 1339 (1923), No: 792, s. 1.
[1052] **H.M.**, 20 Nisan 1339 (1923), No: 795, s. 1.
[1053] **H.M.**, 6 Mayıs 1339 (1923), No: 807, s. 3.

İktisat Vekâleti bu çalışmaları ile sözleşmeyi uygulamaya koymak için gerekli olan alt yapıyı hazırlarken gerek İstanbul basınında gerekse Mecliste sert eleştirilerle karşılaştı. Eleştiriler sözleşmenin içeriği yanında Mahmut Esat'ın kişiliğine de yöneldi. Mahmut Esat da aynı kanalları kullanarak hem sözleşmenin kazanımlarını hem de eleştirileri yanıtladı.

Mahmut Esat'a göre sözleşme; "Türkiye çiftçilik iktisadiyâtında zenginliğe kudret ve kuvvete doğru en esaslı yeniliklerden biri", çiftçinin "kurtuluşu" ve "en güçlü savunma silahı"ydı. Çünkü, çiftçinin gereksinimleri dikkate alınarak bu eksiklikleri gidermeye yönelik olarak plânlanmış ve bu çerçevede atölyelere öncelik verilmiş ve bunların hem yapım hem de onarım merkezi olarak kullanılmasını öngörülmüştü. Aynı zamanda bunlar birer eğitim kurumu işlevini de görecekti. Atölyelerde öğretmen gözetiminde yetiştirilecek Türk çocuklarına "sertifikalar" verilecek ve bunların vekâletin desteği ile kaza ve köylerde küçük sermayeli atölyeler açmaları sağlanacaktı. Atölyelerin dereceli olarak fabrika haline getirilmesi hedeflendiği için de buralarda üretilecek ziraî araç-gereci "himaye" için kâr payı koyulmuştu. Mahmut Esat'ın düşü "on sene sonra memleketin şurasında burasında küçük küçük alât-ı ziraîye fabrikaları(nın) vücud bul(masıydı)" [1054]. Her atölyede çalışacak "aklî" en az elli genç ile Türkiye birkaç yıl içinde modern makineleri kullanabilecek "iki-üç bin" gence sahip olacaktı[1055].

Ülkeye getirilecek çağdaş araç-gereçleri çiftçilerin kullanmayacağı yolunda yapılan sorgulamaları "çok yanlış, tehlikeli ve basit bir mantık" ürünü olarak algılayan Mahmut Esat, "denize girmeden yüzmek öğrenile(mediği)" gibi çağdaş makineler ile karşılaşmadan bunların nasıl kullanılacağını öğrenmenin de olanaksız olduğu kanısındaydı. Şirkete taksitle satış yaptırmaktaki amacını, para bulmakta sıkıntı çeken halkın bu sıkıntısını hafifletme olarak açıklayan Mahmut Esat, şirketi aynı zamanda bir kredi kurumu gibi de çalıştırmak istemişti. Kontrolü elden kaçırmamak için de şirketi, vekâletin denetiminde tutulmayı uygun bulmuştu. Vekâlet; uygun göreceği ülke gereksinimlerini çeşitli ülkelerden getirmek için şirketi aracı olarak kullanacağı gibi, araç-gereç satabilecek diğer kurum ve kuruluşlar da ülkede çalışmalarını sürdürebilecekti. Siyasi bir yönü de olmayan şirketin sermayesi "iktisadî ve müstahsil sermaye" idi. Ayrıca bu sözleşme ile yabancı sermayeyi ilk kez üretime dönük bir şekilde değerlendirecek olan Türkiye, "şiddetle" gereksinim duyduğu makinistlere kavuşacak, binlerce işçi bu sayede para kazanacaktı[1056].

[1054] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 148.
[1055] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1; **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 148.
[1056] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1.

Vekâletin, Ziraat Bankası ile yetkisini kullanarak sözleşmeyi yaptığına dikkati çeken ve bu yetkinin "korkuluktan" ibaret olmadığını vurgulayan Mahmut Esat[1057], bankanın ülkeyi büyük miktarda ziraî araç ve gereçle donatmak için yıllık dört yüz bin liralık bir teminat göstermekle şirkete bir "bağış" değil, yasası gereğince yapmakla yükümlü olduğu temel görevlerinden birini yerine getirdiği düşüncesindeydi. Banka; ülkenin gereksinimleri üzerinden vekâletin vereceği liste gereğince şirketin satamayacağı araç-gereci ıskonto ile satın alacaktı. Mahmut Esat'a göre, büyük bir sermaye ile işe başlayacak olan şirketin yıllık dört yüz bin liralık bir satışla yetinmesi, zararı baştan kabul etmesi demekti[1058]. Zira vekâlet, şirketin yapabileceği satış miktarını istatistikler çıkararak, illere ve livalara gereksinimlerini sorarak 1923 yılı içinde şirketin en az bir buçuk milyon liralık araç-gereç satabileceğini saptamıştı. Özel komisyonun incelemeleri ise bunun üç milyonu geçeceğini göstermekteydi[1059].

Sözleşmenin, serbest ticareti önlediği yolundaki eleştirileri de basın yoluyla yanıtlayan Mahmut Esat, şirketin tekel olmadığına ve araç-gereç satabilecek diğer kurum ve kuruluşların da bu hakka sahip olduklarına dikkati çekti. Serbest ticaretin engellendiği yolundaki eleştirileri de "yersiz" bulan Mahmut Esat, Türk yasa ve tüzükleri çerçevesinde her türlü girişim özgürlüğüne sahip olan yerli ve yabancı girişimcilere bu konuda hiçbir baskı uygulamadığını, çiftçilerin gereksinimlerini karşılamak için ticaret serbestisinin yeterli olmadığını, ticaret serbestisini savunan "serbest iktisat mektebi"nin "doğduğu ülkelerde bile öldüğü"nü, bu öğretinin Türkiye'nin "iktisat manasında yeri olmadığı(nı)", ülkenin ekonomik gelişmesinde ve malî gücünde "ezici, yıkıcı, öldürücü" bir etken olduğunu belirtti[1060].

Sözleşmeye yönelik eleştiriler yalnız içerik ile ilgili değildi. Bankanın yükümlü tutulması ile birlikte vekâletin sorumluklarını aştığı ya da sözleşmenin aceleye getirildiği gibi eleştiriler yanında sözleşmenin taraflarına yönelik bir soru önergesi veren Kayseri milletvekili Osman Zeki Bey, "mukavelenin akit ve imzasından dolayı" Kennedy'den komüsyon adı altında yetmiş bin liraya yakın bir simsarlık alınmak üzere bulunduğunu belirterek yanıtlanmasını bekliyordu[1061]. Osman Zeki Bey'in bu çıkışını "memleketin âli menfaatlerini her şeyin fevkinde gören ve hayati siyasiyeye yeni atılan bir adam için elîm bir itham" olarak

---

[1057] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 149. Heyeti Vekileden ve BMM İktisat Encümeninden oybirliği ile geçen sözleşme, Meclis onayına sunulmaksızın imzalanmıştı. Kimi milletvekilleri onay alınmamasını eleştiriyordu. Mahmut Esat ise; yürürlükte olan 1332 (1926) tarihli banka yasasının ikinci maddesinin üçüncü fıkrasının bu yetkiyi bankaya verdiğini düşünüyor ve Vekâletin izlediği yolun yasalara uygun olduğunu belirtiyordu. Bkz. **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1.

[1058] **Aynı.**

[1059] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 148.

[1060] **H.M.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 1.

[1061] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 147, 151; **H.M.**, 25 Mart 1339 (1923), No: 772, s. 3.

algılayan, suçlamanın yalnız şahsına değil aynı zamanda Meclis'e de yöneldiğini düşünen Mahmut Esat, "Mahmut Esat, Kayseri Mebusu Osman Zeki Bey'in zannettiği gibi yetmiş bin liralık simsarlık meselelerine tenezzül edecek ve o süfliyetler içinde dolaşacak adamlardan değildir. Mahmut Esat, üç yüz bin liralık servetini omuzunda silâh ile memleket için çiğneyen adamdır [Doğrudur sadaları] Bu süfliyete tenezzül etmez ve o servetin yıkık kalan kısmı da Türkiye'nin itilâsı ve Türk inkılâbının yükselmesi için naçiz ve âciz bir hediyedir ve bu hayatım o inkılâp yolunda fena (feda) bulacaktır"[1062] diyerek iddiaları çürütmek istedi. Ayrıca, gerek Chester Projesi'nin gerekse sözleşme girişiminin önlenmesi için ülkeye "ecnebi memleketlerden para geldiği"ne de dikkati çekti.

Mahmut Esat, "böyle çirkin bir vaka"dan haberli değildi, olması da olanaksızdı. Ama "ok yaydan çıkmıştı" ve bu durumda yapılması gereken üyelerinin Meclis içinde seçileceği bir "Tahkik Heyeti"nin oluşturulması ve konunun onun tarafından soruşturulmasıydı. Mahmut Esat, heyet, komisyon alındığını ortaya çıkardığında "mahkemeye milletin emniyetini suistimal eden bir adamım" diye gidecek, hem vekillikten hem de İzmir milletvekilliğinden istifa edecekti. Ama Osman Bey'den de bir isteği vardı. Heyet kendisini aklarsa, bu kez Osman Bey istifa ederek mahkemeye gitmeli ve "müfteriyim" diye açıklamada bulunmalıydı[1063].

Önergesinde kişilere yönelik bir suçlama yapmadığı gibi konunun da sadece duyumdan ibaret olduğunu belirten Osman Bey ise, Mahmut Esat'ı, sözleşme metni kendilerine dağıtılıp gerekli incelemeleri yaptıktan sonra yanıtlayacağını söyledi[1064]. Ancak konu TBMM'nde bir kez daha gündeme gelmedi.

Mahmut Esat'ın üretimi artırmada, dolayısı ile Türk ekonomisini 'kendi kendine yeter' konuma getirmede önemli bir işlev yüklediği "Âlât ve Edevât-ı Ziraîye Mukavelenâmesi", şirket kendisine tanınan sürede yükümlülüklerini yerine getirmediği için 12 Haziran 1923'ten itibaren hukuksal olarak geçersiz sayıldı[1065]. Şirketin İstanbul'daki bankaya teminat akçesi olarak yatırdığı beş bin lira ise geri ödendi[1066]. İktisat Vekâleti'nin, Kennedy tarafından temsil

---

[1062] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 152-153.

[1063] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 151-152; **H.M.**, 25 Mart 1339 (1923), No: 772, s. 3; 26 Mart 1339 (1923), No: 773, s. 3. Sözleşmeyi Vekâlet adına imzalayan Nafıa Vekili ve İktisat Vekâleti Vekili Fevzi Bey de "72 bin liralık simsarlık alındığı" ispatlanırsa hem vekillikten hem de milletvekilliğinden istifa edeceğini açıkladı ve Osman Zeki Bey'in de istifasını istedi. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 154.

[1064] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 155.

[1065] **H.M.**, 20 Temmuz 1339 (1923), No: 870, s. 3.

[1066] **H.M.**, 29 Temmuz 1339 (1923), No: 874, s. 2.

edilen şirket ile görüşmelerin yeniden başlatılabileceğini ilân etmesi[1067] üzerine şirketin sözleşmeyi yenileme isteği ise vekâlet tarafından kabul edilmedi[1068].

İktisat Vekâleti, Amerikan şirketi ile yapılan girişimin sonuçsuz kalmasından sonra da bu konudaki çalışmalarını sürdürdü. Zira, 1923 yılının Eylül ayı başında "Pelison" isimli bir Fransız şirketi Ankara'da bulunan temsilcisi aracılığı ile sermayesinin yüzde yetmişi Türk, yüzde otuzu yabancılardan oluşacak bir "Âlât-ı Ziraîye Türk Şirketi" kurmayı önermişti. Öneri kapsamında; şirketin sermayesinin İktisat Vekâleti'nin 1923 yılı bütçesinde varolan otuz bin liralık ödenek ile kendi kuruluşlarından sağlanması öngörülmekte ve vekâletin isteyeceği araç-gereçin hemen getirilerek dağıtılması yükümlenilmekteydi. Ayrıca, karşılıksız olarak ülkenin çeşitli yerlerinde tamirhane kurulması da öneriliyordu[1069].

Bu öneri çerçevesinde, şirketin İstanbul'daki temsilcileri olan Ticaret ve Sanayi Şirketi kurucu ve müdürlerinden Faik Sabri ve tüccardan Nuri Aziz beyler ile İktisat Vekâleti arasında yapılan görüşmeler olumlu bir şekilde sonuçlandı ve şirket tarafından hazırlanan sözleşme vekiller heyetine gönderildi[1070].

6 Eylül 1923'de Vekiller Heyeti'nce onaylanan[1071] ve Mahmut Esat'ın iktisat vekilliğinin son dönemine rastlayan "Alât ve Edevât ve Levâzım-ı Ziraiye Mukavelenamesi" on dokuz maddeden oluşuyordu. Kenedy ile yapılmış olan sözleşme ile hemen hemen aynı koşulları taşıyan yeni sözleşme ile Faik Sabri ve Nuri Aziz beyler Türkiye'ye ziraat araçları, makineleri ile yedek parçalarını getirmeyi ve bu işleri yapabilmek için de sözleşmenin yürürlüğe girmesini izleyen dört ay içinde "Alât ve Edevât ve Levâzım-ı Ziraiye Türk Anonim Şirketi" unvanıyla bir şirket kurmayı yükümleniyordu. Beş yıl süresince geçerliliğini koruyacak olan sözleşme kapsamında şirket, zirai araç-gereç ve yedek parçaların tümünü ya da bir kısmını Türkiye'de imâl edebilecek, halka kullanımlarını uygulamalı olarak gösterebilmek üzere uygun gördüğü yerlerde örnek çiftlikler kurabilecekti. Bunun için şirketin uygun göreceği arazinin karşılıksız olarak verilmesi konusunda şirketle ilgili arazi sahibi arasındaki ilişkilerde vekâlet şirkete yardımcı olacaktı. Şirket, peşin veya taksitli satış yapabilecek, ancak taksitli satışlarda Ziraat Bankası'nın kefaleti zorunlu olacak ve tüzüklerde belirtilecek miktarı geçmemek üzere faiz uygulayabilecekti. Maliyet ve satış fiyatları vekâlet ile şirket tarafından belirlenecek ikişer bilirkişiden oluşacak bir komisyon tarafından belirlenecek, üç ay süre ile geçerli olacak tarifeler Türk parası üzerinden belirlenecekti. Aylık

---

[1067] **H.M.**, 20 Temmuz 1339 (1923), No: 870, s. 3.
[1068] **H.M.**, 3 Ağustos 1339 (1923), No: 879, s. 4.
[1069] **Aynı.**
[1070] **H.M.**, 16 Ağustos 1339 (1923), No: 890, s. 1.
[1071] **AYG**, 7 Eylül 1339 (1923), No: 1272-895, s. 2.

olarak depo ve sandıklarında bulunan alet ve makine miktarlarını içeren cetvelleri depolarına en yakın ziraat memur veya müdürlüklerine bildirmekle yükümlü olan şirketin sermayesi her biri otuz liralık nama muharrer hisse senetlerine bölünmüş olmak üzere toplam elli bin lira olacak ve senetlerin yüzde yetmişi yalnız Türklere satılacaktı. Vekâlet her üç ayda bir yapacağı incelemeler sonucunda getirilmesine karar vereceği zirai araç-gereç ve makineleri içeren bir cetvel oluşturacak ve şirket bu cetvelde yazılı araç-gereç ve makineleri üç ay içinde vekâletçe belirtilecek yerlere ulaştırılmak üzere depolara gönderecekti. Şirket ayrıca vekâlet tarafından gösterilen yerlerde kademeli olarak on beş aylık bir sürede toplam on iki tamirhane açacaktı[1072].

Sözleşme gereğince, şirket imtiyaz ya da tekel konumunda olmadığı gibi, ziraai araç-gereç, makine ve yedek parça ithal edecek tek acente de değildi. Bununla birlikte vekâletin belirleyeceği araç-gereç, makine ve yedek parçayı ithal etmekte serbestti. Satışı yapılan tüm araçlardan doğacak şikayetler haklı bulunduğunda şirket bunları karşılıksız tamir etmekle ve değiştirmekle yükümlü olacaktı.

Vekâlet, her türlü işlemlerinde şirkete yardımcı olacaktı. Buna karşılık vekâlet ile şirketin ortaklaşa belirleyeceği on Türk genci her türlü harcamaları şirket tarafından karşılanmak üzere Avrupa fabrikalarında usta olarak yetiştirilecek, tamirhane ve depolarda çalışacak işçiler de Türklerden seçilecekti[1073].

Devlet-özel girişim ortaklığı ile yapılan bu sözleşme ile Mahmut Esat, üretimi artırmada büyük önem verdiği makineleşme ile birlikte yan kuruluşları ve sanayileşmenin alt yapısını oluşturmayı hedeflemiş, uygulamalı eğitimi ön plâna çıkarmış ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin yolunu açmıştı. Çalışanların Türklerden oluşması ise hem dönemin koşulları hem de Mahmut Esat'ın ilkeleriyle örtüşüyordu. Makineleşme hedefi, Mahmut Esat Bey İktisat Vekilliğinden ayrıldıktan sonra da Türkiye'nin tarımsal politikasındaki önemini sürdürdü.

[1072] **H.M.**, 17 Eylül 1339 (1923), No: 917, s. 2.
[1073] **H.M.**, 18 Eylül 1339 (1923), No: 918, s. 4.

1.3.2. İthalât ve İharacata Yönelik İzlenen Politikalar

1.3.2.1. Türkiye Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi'nin Kurulması

Yunus Nadi'nin deyimi ile "Türkiye'de iktisadiyât, iğne ile kuyu kazmaya" benziyordu ve bunları belirleyip sınıflayarak "parmağını peyder pey yaraların üzerine basan iktisat vekâleti" ithalat ve ihracat sorunları ile de ilgilenmeye başladı[1074].

Türkiye'nin ulusal anlamda bir ithalat ve ihracat politikasının olmaması, üreticilerin mallarının beş-altı hatta daha fazla aracının elinden geçerek dünya pazarlarına çıkmasına neden oluyordu. Bu durumda Türk üretici malının gerçek değerinin yarısını bile alamazken aradaki ikinci üçüncü dereceden aracılar zenginleşiyor ve ulusal ekonomi güçlenemiyordu. İthalatta da "çalınan" yine Türk üreticinin emeği idi. Bu olumsuzlukların bilincinde olan Mahmut Esat, çağdaş hükümetin gereği olan bir girişim başlatarak, ithalat ve ihracatı birlikte yürütecek ulusal bir şirket oluşturmayı ve uygulamada başarıya ulaştığı takdirde kooperatif ve sendikaların oluşturulmasına doğru gitmeyi plânladı[1075].

Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sağlamak ve özellikle ithalât ve ihracatta toptan satış yaparak aracıları kaldırıp, tüketim mallarının daha ucuza halka sunmak amacı ile yola çıkan Mahmut Esat[1076], 1922 yılı Temmuz ayı sonlarında bu konuda ilk adımı attı. Başkanlığı altında Ticaret Genel Müdürü Vehbi, Ankara Ticaret Odası Başkanı Attarzade Rasim Efendi, Hanifzade Mehmet Efendi ile Eskişehir milletvekili Emin ve Aziz Nuri beylerin katılımı ile bir toplantı yaptı. Katılımcılar; yabancı şirketlerle doğrudan ilişkiye geçip ithalat ve ihracat işlemlerini gerçekleştirmek, ithal edilen malları liman ve büyük şehirlerde kuracağı mağaza ve depolarda toplayarak Türk tüccara toptan ve düşük fiyatla satış yapmak, üretici ve tüccarın mallarını dış piyasalarda satmasına aracılık etmek amacıyla bir şirket oluşturulması konusunda prensip olarak anlaştılar[1077]. 27 Temmuzda Mahmut Esat'ın başkanlığında; ilk toplantıda bulunan katılımcılara ek olarak Bulgurluzade Mehmet, Feyzi ve tüccardan Ali İhsan, Nail, Eskişehir Pazarı sahibi Mazlum Rasim beylerle ticaret ve sanayi temsilcilerinin katılımı ile yapılan ikinci toplantı da ise İthalat ve İhracat işleri ile uğraşacak olan şirketin ülkenin ekonomik yapısına uygun olarak kooperatif ve anonim şirket şeklinde oluşturulması kararlaştırıldı. Şirketin tüzüğünü yapmak üzere Ticaret Genel Müdürü Vehbi, Sanayi Genel Müdürü Nizamettin, Ankara Ticaret Odası Başkanı Attarzade Rasim Efendi, Ticaret

---

[1074] Yunus Nadi, "İktisadiyâtımızda Mühim Bir Teşebbüs: İthalat ve İhracat", **AYG**, 28 Temmuz 1338 (1922), No: 930-553, s. 1.
[1075] **Aynı.**
[1076] **H.M.**, 28 Temmuz 1338 (1922), No: 568, s. 2.
[1077] **H.M.**, 25 Temmuz 1338 (1922), No: 565, s. 2.

Odası'ndan Şakir, Bulgurluzade Mehmet ve Feyzi beylerle tüccardan Ali İhsan, Nail, Mazlum Rasim beylerden oluşan özel bir komisyon kuruldu[1078]. Komisyon, 29 Temmuz 1922'de şirketin kuruluşu ile ilgili projeyi tamamladı. Buna göre; şirketin unvanı "Türkiye Milli İthalat ve İhracat Şirketi" olacak ve merkezi Ankara'da bulunacaktı. Türkiye'de ve yurt dışında şube, acente ve muhabir bulundurabilecekti. Yirmi beş yıl süre ile ithalat mallarını doğrudan doğruya kaynağından alacak, bu malları Türk limanlarında ve büyük ticaret merkezlerinde kuracağı depolarda toplayarak toptan satışını yapacak, ayrıca tüccarın her türlü malının dışarıya satılmasına da aracılık edecekti. Şirketin birer lira olacak olan hisseleri, ilk taksiti kayıt sırasında olmak üzere dört taksitte ödenecekti. Yirmi hisse alan herkes şirketin yıllık genel toplantısına katılabilecek, ilk hissenin kaydına başlandığı tarihten itibaren ilk altı ay içinde kayıtlarını yaptıranlar kurucu sıfatını kazanabilecekti. Her hisse sahibinin hisse adedine göre en fazla on dört oyu olabilecekti. Hisseler nâma muharrer olacak, Türkiyeli her kişi ve devletçe tanınmış Türk uyruklu kolektif, komandit, hisseli komandit, anonim kooperatif şirketlerle mesleki örgüt ve belediyeler hisse alabilecekti. Ortaklar akit ve sözleşmelerden hisseleri oranında sorumlu olacaktı. İdare heyeti şirketin işleri ile ilgili konulara göre şirket üyelerinden müdür ve yardımcı belirleyebileceği gibi, ücretli olarak yabancı uzmanlar kullanabilecekti[1079].

Mahmut Esat'ın, yabancıların "hizmetçisi" konumundaki Türk üreticilerini ekonomide egemen unsur yaparak, varolan "iktisadi esareti" kırmaya yönelik ulusal bir girişim olarak değerlendirdiği proje[1080], tüccar ve uzmanlardan oluşan komisyon tarafından bir hafta süresince ele alındı ve Vekiller Heyeti'nin onayına sunulmak üzere şirket tüzüğüne son şekli verildi.

Şirketin sermayesi her biri bir Osmanlı Lirası değerinde dört taksitle alınmak üzere sınırsız hisselerden ve hisselerin her tertibi bir milyon liradan oluşuyordu. İlk tertipteki hisse senetleri satılmadıkça ve karşılıkları ödenmedikçe ikinci tertip satışa çıkarılmayacaktı. Hisseler; üç yüz bin lira değerinde biner liralık üç yüz hisse, iki yüz bin lira değerinde ikişer liralık yüz bin hisse ve beş yüz bin lira değerinde yirmişer liralık yirmi beş bin hisseden oluşuyordu. Türk uyruklu her şahıs, şirket, meslekî örgüt ve belediyeler hisse alabilecekti. İlk altı ay sonuna kadar hisse alarak kurucu sıfatını kazananlara net kârdan belirli miktarda pay verilecek, gerek hisse senetleri gerekse kuruculuk nâma muharrer olacaktı. Sermaye iki yüz elli bin liraya ulaştığında işe başlanacaktı.

[1078] **H.M.**, 28 Temmuz 1338 (1922), No: 568, s. 2; **AYG**, 28 Temmuz 1338 (1922), No: 930-553, s. 2.
[1079] **AYG**, 30 Temmuz 1338 (1922), No: 931-554, s. 3.
[1080] **AYG**, 31 Temmuz 1338 (1922), No: 932-555, s. 1.

Şirket, kurucuların katılımı ile oluşan genel heyetin seçeceği dokuz kişilik geçici idare heyeti ile kuruluş işlemlerini yürütecek ve altı ay sonunda üç yıl süre ile iş görecek olan dokuz kişilik idare heyetini belirleyecekti. Genel heyet; idare heyeti üyelerinin tümünü veya bir kısmını değiştirme hakkına sahipti. Şirketin yirmi hissesine sahip olanlar idare heyeti üyesi olabilecekti. Yüz hisseye kadar her yirmi hissede bir oy ve yüzden bine kadar her yüz hisse için bir oy olmak üzere bir hisse sahibinin en fazla on dört oyu olabilecekti.

Şirketin net kârının % 9'u kâr payı olarak ayrılacak, ihtiyat akçeleri ayrıldıktan sonra kalan miktarın % 85'i ikinci kâr payı olarak dağıtılacaktı[1081].

Komisyon, kırk iki maddeden oluşan bu tüzüğü, her bir maddesini ayrı ayrı görüşerek onayladı[1082] Şirket, 19 Eylül 1922'de Ankara'da kuruldu. Kurucuları arasında elli dört milletvekili ve otuz yedi tüccar bulunuyordu[1083].

"Türkiye Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi" unvanını alan şirketin genel heyeti, 23 Eylül 1922'ye kadar bir milyon lira sermayesinin yüzde onu olan yüz bin lirayı sağlamıştı. Bu toplantıda şirketin kuruluşuna ait işleri yürütmekle görevli olan Naİl Bey, yüz bin liranın nasıl sağlandığını açıklarak şirketin kuruluşu ile ilgili yasal işlemlerin tamamlandığını ilân etti ve idare meclisi heyetinin bir an önce oluşturulması gerektiğine dikkati çekti. Aynı gün yapılan oylamada; Hacı Bekir Efendi (Konya), Çayırlızâde Hilmi Bey (Ankara), Edib Bey (Batum), Bedri Bey (Diyarbakır eski milletvekili), tüccardan; Ankara'lı Hanifzâde Mehmed Efendi, Erzurumlu Nafız Bey, Nail Bey (Kütahya eski milletvekili), İstanbul'dan Ali Çavuşzâde Hâmi Bey ve eski Ticaret Nazırı Mustafa Şerif Bey idare meclisi üyeliklerine Mustafa Şeref Bey idare meclisi başkanlığına, Nail Bey ise başkan vekilliğine seçildi. Her ikisinin bulunmadığı durumlarda başkanlık görevini yürütmek görevi Konya milletvekili Hacı Bekir Efendi'ye, şirket adına imza yetkisi ise Mustafa Şeref ile Nail beylere ve ikisinin yokluğunda Hanifzâde Mehmet Efendi'ye verildi. Şirketin muhasebeciliğine ise İtibarı Milli Bankası İstanbul Şubesi muhasebecisi ve Anonim Şirketler Komiseri Orhan Bey atandı[1084].

[1081] **H.M.**, 2 Ağustos 1338 (1922), No: 572, s. 2; **AYG**, 2 Ağustos 1338 (1922), No: 934-557, s. 2.

[1082] **AYG**, 10 Ağustos 1338 (1922), No: 938-561, s. 2; **AYG**, 13 Ağustos 1338 (1922), No: 940-563, s. 2; **AYG**, 14 Ağustos 1338 (1922), No: 941-564, s. 2; **AYG**, 21 Ağustos 1338 (1922), No: 947-570, s. 2; **AYG**, 23 Ağustos 1338 (1922), No: 949-572, s. 2; **AYG**, 25 Ağustos 1338 (1922), No: 951-574, s. 2; **AYG**, 30 Ağustos 1338 (1922), No: 955-578, s. 2.

[1083] Şirketin kurucuları için bkz. Selim İlkin, "Türkiye Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S. 2, (Ankara: TTK, 1971), s. 202 (Ek: Şirket Ortakları).

[1084] **H.M.**, 19 Teşrinievvel 1338 (1922), No: 643, s. 4. Şirket, merkez ve taşralarındaki şubeleri için gerekli olan müdür ve memur kadrosunu belirlemek için de aradığı koşulları içeren ilânlar yayımlayarak kamuoyunu bilgilendirdi. Buna göre; müdürlük için başvuracaklarda; askerlikle ilişkisi bulunmaması, yabancı dil bilmesi, daha önce her hangi bir malî ya da ticarî kurumda çalışmış olması ve yüksek okul mezunu özellikle de ticaretle ilgili bir okulu bitirmiş olması koşulları aranmaktaydı. Muhasebeci adayları da askerliğini bitirmiş ve hiç olmazsa idadi eğitim almış olmalıydı. Ayrıca bir sınava alınacak olan muhasebeci adaylarından işleri ile ilgili hukuksal bilgilerle donanmış olmaları bekleniyordu. Rüştiye ya da ona denk bir okul mezunu olması koşulu

Kuruluş çalışmaları tamamlandıktan sonra tüzük ve özetleri bastırılarak, Ankara'da 15 Ekim 1922'de ve taşrada 1 Kasım 1922'de kayıt işlemlerine başlandı. Bu sırada İktisat Vekâleti de verdiği ilânlarla Türk halkını ulusal-bağımsız ekonomisine sahip çıkmaya çağırdı. Bu ilânlarda:

> "Türkiye ekmeğiyle büyüyüp Türk vatanından kazandıkları paralarla kurşun alıb Türkiye'nin, Türk'ün mahvına çalışan ve vatanımızın en zengin aksâmını yakdırıb yıkdırmağa ve kardeşlerimizin şehâdetine vasıta olan ve kahraman ordumuzun muzafferiyetini mütâkib vehme düşerek vatanımızdan çekilib gitmekte olan Rum ve Ermenilerin tebdil-i tabiyet ederek dört ay sonra daha dehşetli hırs ve intikamla memleketimize gelmemesini arzu edenler gidenlerin kalan işlerini kendi esnaflarımız ellerine teslim edebilmek gayesiyle tesis eden [TÜRKİYE MİLLÎ İTHÂLÂT VE İHRÂCÂT ANONİM ŞİRKETİNDEN] acele hisse almak için istasyon caddesindeki idarehânemize müracaat etsinler"

deniliyor ve ilk dört ay içinde hisse alanların her yirmi hisse için bir kurucu hisse payına sahip olacakları, kurucuların ise yüzde yetmiş beş kârdan başka ayrıca yüzde on da kuruculuk hakkına sahip olacakları vurgulanarak şirkete katılım özendiriliyordu[1085]. Hisse almak isteyenler ise, şirketin anlaşma yaptığı Ziraat ve Osmanlı bankalarının merkez ve şubelerinde kayıt işlemlerini yaptırabileceklerdi[1086].

Bir başka ilânda ise; "damlaya damlaya göl olur" atasözünden yola çıkılarak, hane başına verilecek bir lira ile Türk halkının, Türk ticaretini eline alabileceğini bütün dünyaya kanıtlayabileceğine dikkat çekiliyor ve "işte bu maksatladır ki hisse senedlerimizi birer lira yaptık. İstiklâl uğrunda döktüğümüz kanları heder etmemek için koşunuz birer lira vererek hisse alınız" deniliyordu[1087]. Ulusal ekonominin oluşumunu, ulusal görev olarak gören diğer bir ilânda ise ülke ekonomisini zayıflatan temel unsurun, Türk halkının ekonomisine egemen olamaması gösteriliyordu:

> "Unutmayınız ki milli İktisâdiyatımıza hizmet bir vazifedir. Bu samimi hitab karşısında nazarlarınızı maziye irca' eder ve hatıralarınızı yoklarsanız, hiç süphesiz, sözlerimizi tasdik edeceksiniz. Çünkü milletimizi senelerden beri zaafa dûçâr eden avâmilden biri de iktisâdiyâtımıza hâkim olamamaklığımızdır; vakıâ memleketimizin muhtelif aksamında millî sanayimizin millî iktisâdiyâtımızın inkişâfı için bazı faaliyetler mahsusdur, fakat bu canlılık bütün memleket dahilinde ayrı ehemmiyetle tâkib edilirse daha ziyâde müsmir ve müfîd olur. ... Ey vatan mücadelesinde yekvücûd bir kitle gibi

---

aranan kâtip adaylarının aynı zamanda güzel yazı bilmesi, ticari ya da malî bir kurumda çalışmış olması ve bir yabancı dil bilmesi tercih nedeni olacaktı. Tüm bu görevler için başvuracak adaylardan ulusal savaşta hizmet ederek yaralanmış ya da sakat kalmış olanlara öncelik verilecekti. Bkz. **AYG**, 14 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1048-671, s. 4; **H.M.**, 20 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 691, s. 4.

[1085] **AYG**, 19 Teşrinisani 1338 (1922), No: 1026-649, s. 4.

[1086] **Aynı.**

[1087] **AYG**, 3 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1038-661, s. 4.

> çalışan aziz Türk hemşehrileri ve ey fedakâr, zabit, memur ve çiftçileri, kayd olunacağınız hisseler iktisâdî cebhemizi takviye edecek mermilerdir, ve bu mücadeleye iştirak millî bir vazifedir"[1088].

Vekâletin ilânlarına sütunlarını açan Yeni Gün gazetesi de başta Yunus Nadi olmak üzere şirketin tanıtım ve propagandasını üstlenmiş, ekonomide devlet müdahalesinin gerekliliğini ortaya koymaya çalışmıştır[1089].

Şirket ile ilgili olarak gerek Yeni Gün'de gerekse Hakimiyeti Milliye'de çıkan ilân ve haberlerdeki üslup ve benzetmeler dikkate alındığında Mahmut Esat'ın kaleminden çıktığı izlenimini vermektedir. Bu haberlerden birinde kişisel sermayelerle yapılan girişimlerin dünyada hükmünü yitirdiği ve ülke halkının birleşerek oluşturacağı şirketler eliyle "iktisat ve ticaret denizleri" yaratılacağı vurgulanıyor ve "başka memleketler bunu böyle ediyor da biz neden yapmayalım ve bizim onlardan eksik ne yanımız var?" diye sorularak Türk ulusunun şirkete katılması isteniyordu[1090]. Ulusal ekonominin "kıskançlıkla muhafaza"sını isteyen Hakimiyeti Milliye gazetesi de "milli unvanını mağşûsiyyetine siper eden yabancı ve muhtekir zümreler(in)" Türk halkına verdiği zararlara dikkati çektikten sonra Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'nin hem ülkenin ekonomik gereksinimine yanıt verdiğini hem de bu konudaki endişeleri giderdiğini vurguluyordu.

> "Milletin her ferdi bilâistisna onunla münasebetdâr olmak hakkını hâizdir. Her bir Türk lirası, tesisâtı iktisadîyemizin bir temel taşı olan bir şirkette pek büyük rol oynayacak ve pek kıymetli bir kuvvet olacaktır. Her Türk bilmelidir ki bir lira ile bu muazzam binâi iktisadîyenin bir temel parçasını temin ederken aynı zamanda memleketin istikbâlini ve kesesinin menfaatini temin ediyor"

diyen Hakimiyeti Milliye, halkı "zaman geçirmeden" kayıt olmaya çağırıyordu[1091]. "Bir liradan bir vatan doğar" başlığı altında ise vatan; "iktisadî ve kudsî" olarak ikiye ayrılarak ticarî faaliyetleri olmayan bir vatanın bağımsızlığını sürdüremeyeceği vurgulanıyordu. Zira, "bir düşman topu bir bina yıkar(ken) bir düşman ticarethanesi bütün bir beldenin hayat-ı iktisadiyesini birden bire mahvede(cekti)"[1092]. "Bir Rum Tüccarı"nın ağzından şirketin değerlendirmesini veren Yeni Gün, "artık ne Türkleri, ne Türkiye'yi avucumuz içinde eritemeyeceğiz. Şimdiye kadar Türk serveti bir limon idi, onu sıkıp suyunu biz alıyorduk,

---

[1088] **AYG**, 7 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1042-665, s. 4.
[1089] Yunus Nadi, "İthalat ve İhracat", **AYG**, 11 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1045-668, s. 4.
[1090] **AYG**, 11 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1045-668, s. 4.
[1091] **H.M.**, 11 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 683, s. 4.
[1092] **AYG**, 13 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1047-670, s. 4.

posasını kendilerine bırakıyorduk" diyen Rum tüccarın, İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ni Türkiye'nin ulusal ekonomiye geçisinin simgesi olarak gördüğüne dikkati çekiyordu[1093].

İktisat Vekâleti verdiği ilânlarla, şirkete ortak olan küçük sermaye sahiplerinin elde edecekleri kazançlara da dikkati çekti. Buna göre hisse sahipleri; mallarını daha ucuz ve kredi ile alabilecek, dışarıya daha hızlı ve kolay satabilecek, sattıkları malların bedelinden emin olabilecek, ciro ile ticaretini artırma fırsatını yakalayabilecek ve hissesi oranında kâr payı alabilecekti[1094].

Şirkete yönelik olumlu tepkilerin yanında kimi tüccar ve üreticilerin; şirketin halkı temsil etmediği, ithalat ve ihracat konusunda tekel oluşturarak serbest ticareti engelleyeceği yolunda endişe duydukları görülmekteydi. Halkın bu endişelerini dindirebilmek için bir açıklama yapma gereği duyan İktisat Vekâleti, şirketin üretici ve tüketicilere dönük olan amaçları çerçevesinde tamamiyle bir halk şirketi olduğuna ve isteyen her Türk'ün pay sahibi olabileceğine dikkati çekti. Bir milyon lira sermaye ile kurulan şirketin, ülkenin tüm üretimini ve bunların pazarlanmasını tekeline alabilmesinin söz konusu olamayacağını da vurgulayan Vekâlet, aynı zamanda hükümetin koruyucu rolü üzerinde de durarak devlet müdahalesini savundu[1095].

Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi gerek yabancı basında gerekse onlardan alıntılar yapan İstanbul basınında; kurucuları arasında çok fazla milletvekili bulunması ve şirket yöneticilerinin önemli bir kısmının İttihat ve Terakki'nin "başlıca rüesalarından" olması nedeniyle eleştirildi. Yine şirketin idare meclisi üyelerinden Mustafa Şeref Bey'in Lozan'a giden temsilciler heyetinde bulunmasına rağmen buradaki İngiliz Urquhart Şirketi ile Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi adına bazı görüşmeler yapması[1096] da eleştiri konusu oldu ve Rusya'daki çalışmaları sırasında temel ekonomik işleri tekeline alan bu şirketin Türkiye'deki ithalat ve ihracat işlerini de tekeline almak için Anonim Şirket'in adını kullanacağı iddia edildi[1097].

Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi tüm eleştiri ve iddialara karşın çalışmalarını sürdürdü ve üye kayıtlarına devam etti. Tüzüğü gereğince şirket işlemleri ile hesaplarını belli aralıklarla kontrol eden İktisat Vekâleti, basın aracılığı ile kamuoyunu da bilgilendirdi. Buna

---

[1093] **AYG**, 15 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1049-672, s. 4.
[1094] **AYG**, 24 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1056-679, s. 4.
[1095] **AYG**, 12 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1046-669, s. 4.
[1096] Görüşmeler için bkz. İlkin, S. Türkiye Milli İthalât..., s. 212-219.
[1097] **Akşam**, 19 Ağustos 1339 (1923), No: 1760, s. 1.

göre; Ankara merkezde 15 Ekim 1922'den 1 Kasım 1922'ye kadar Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ne hissedar olarak kayıt olanların listesi şöyleydi[1098]:

Türk lirası	Aded	Hisse kayd olanların miktarı
1000	1	bin hisseye kayd olan
20000	40	beşyüz hisseye kayd olan
600	2	üçyüz hisseye kayd olan
240	1	ikiyüz kırk hisseye kayd olan
10000	50	ikiyüz hisseye kayd olan
450	3	yüzelli hisseye kayd olan
480	4	yüzyirmi hisseye kayd olan
14000	140	yüz hisseye kayd olan
900	15	altmış hisseye kayd olan
1000	20	elli hisseye kayd olan
440	11	kırk hisseye kayd olan
950	38	yirmibeş hisseye kayd olan
400	20	yirmi hisseye kayd olan
300	30	on hisseye kayd olan
200	40	beş hisseye kayd olan
62	31	ikişer hisseye kayd olan
404	404	birer hisseye kayd olan

Tabloda yer alan bilgiler doğrultusunda şirket; on beş günlük süre içinde Ankara merkezde toplam 850 kişiye 51.426 Türk Lirası tutarında hisse senedi satışı yapmıştı. Bu hisse sahiplerinden 173'ü milletvekili, 175'i tüccar, memur ve subaylardan oluşuyordu. Geriye kalan hisse sahiplerinde ise esnaf ve askerler yoğunluktaydı. Birer liralık hisse alanların tümü ise öğrenci ve ordu mensuplarından oluşuyordu[1099].

24 Ocak 1923 tarihine kadar, Şirketin hisse senetleri kayıt işlemlerini yapan Adapazarı İslâm, Eskişehir Çiftçi, Ziraat, İtibâr-ı Milli ve Osmanlı bankalarından tahsil edilip Ankara'da şirket kasasına giren meblağ toplamı; 12.485 Liraya ulaştı. Ankara'da ise 71.618 Liralık hisse senedi taahhüd olunmuştu. Ayrıca 57.911 Liralık hissesinin taşralarda taahhüd olunduğu şirket idaresince İktisat Vekâleti'ne bildirilmişti[1100].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan ekonominin Türkleştirilmesi politikasının yeni Türkiye Devleti'ne yansıması olarak değerlendirilebilecek olan ve Türk ulusunu, o güne kadar çekingen kaldığı ticarete çekerek bu alanda da etkin kılmak amacını taşıyan Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi, Mahmut Esat Bey Vekillikten ayrıldıktan sonra da çalışmalarını

[1098] **AYG**, 3 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1038-661, s. 4; **H.M.**, 6 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 679, s. 4.
[1099] **AYG**, 3 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1038-661, s. 4; **H.M.**, 6 Kanunuevvel 1338 (1922), 679, s. 4.
[1100] **AYG**, 5 Şubat 1339 (1923), No: 1093-716, s. 2.

sürdürmüş, 1937'den sonra etkinliğini yitirmiş ve 7 Nisan 1946'da Ankara 2. Asliye Ticaret Mahkemesinin aldığı kararla kapanmıştır[1101].

1.3.2.2. Türkiye Devlet Ticaret Bankası'nı Kurma Çabaları

Türkiye İktisat Kongresi'nin 28 Şubat 1923 günü yapılan altıncı genel toplantısı sırasında "bankalar ve kredi meseleleri" ile ilgili olarak bir konferans veren Mahmut Esat Bey ulusal ekonominin dayanağı olacak bir "devlet bankası" kurulması, tüccar ve işçilerin destekçisi olmak üzere oluşturulacak diğer bankaların da bu "ana banka" etrafında toplanması gerektiğine işaret etmiş[1102] ve bu gereklilik Tüccar Grubunun ekonomi ilkelerine "ticaret ana bankası" kurulması isteği olarak yansımıştı.

Söz konusu banka ile ilgili yasa önerisi 1923 yılı Nisan ayı başında tamamlandı. Tasarı; Türkiye'de ulusal ekonominin kurulmasına dönük olarak yapılacak çalışmalarda mübadele ya da alış-verişi önemsemekte, üretici ve tüketiciler arasındaki ilişkinin her iki tarafı da aynı derecede mutlu kılması gerekliliğinden hareketle, ticareti; kişilerden ziyade tüm halka ait bir "mesele" olarak algılamaktaydı. Ticarî işlemleri "küçük iç ticaret", "büyük iç ticaret" ve "dış ticaret" olarak ayırmıştı[1103]. Ulusal ekonominin geliştirilmesinde kasaba ve köylerdeki küçük ticarete büyük pay veriyordu. Küçük çapta iç ticaretin geliştirilmesi ile sağlanacak ticarî güç tasarrufunun ise küçük tüccarların şirketler altında toplanması, ticaret alım-satım kooperatiflerinin kurulması ve yaygınlaştırılması ile olabileceğini öngörüyor ve bu konuda en büyük görevin devlete, illere ve belediyelere düşeceğini vurguluyordu. Sınırlı sayıda sermaye sahiplerinin girişimleri ile yürütülen büyük iç ticaretin ise, anonim şirketler ile toptancı kooperatif şirketlerinin kurulması ile gelişebileceğine[1104] dikkati çekerek ticarî işlemlerde kooperatif şirketlere etkin bir konum öngörülüyordu.

Bununla birlikte, tüm dikkati dış ticarete çeken gerekçede; devleti ilgilendiren temel ekonomik alan olarak dış ticaretin, kişi ya da şirketlerden çok toplumun ekonomik çıkarlarını korumakla yükümlü olması gerektiği üzerinde duruluyor, liberal ekonomik öğretiye açıkça cephe alınarak, "köhne ve ölmüş" ekonomik ilkelerin Türk ulusal ekonomisinde derin yaralar açtığı vurgulanıyordu. İthalat ve ihracat işlemlerinde limanların önemine dikkati çekilerek

---

[1101] Şirketin 1923'ten sonraki çalışmaları için bkz. S. İlkin, Türkiye Milli İthalât..., s. 219-228. Mete Tunçay, Şirketi "devlet yardımıyla zengin yaratma politikasının ilginç bir uygulaması" olarak yorumlamaktadır. Bkz. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması**, (İstanbul: TVYY, 1999), s. 173, 65 nd.

[1102] **AYG**, 2 Mart 1339 (1923), No: 1115-738, s. 1; **Akşam**, 2 Mart 1339 (1923), No: 1596, s. 1.

[1103] Türkiye İktisat Kongresi öncesinde yayımlanan Heyeti Faâle Raporu da aynı ayrımı yapmıştı.

[1104] **AYG**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 1145-768, s. 2; **HM.**, 6 Nisan 1339 (1923), No: 783, s. 2

İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin ve Antalya gibi limanlarda ithalat ve ihracat malları üzerindeki yabancı sermaye egemenliğine ve bu limanlarda çalışan yerli girişimcilerin yabancı sermayenin "ikinci ve üçüncü derecede" aracıları konumuna düşürüldüğüne işaret ediliyordu. Zira, "doğrudan doğruya ecnebi mahrecler ve ecnebi sanayi ve ticaret merkezleriyle iş yapmak isteyen Türk tacirleri ve Türk ticaret şirketleri daima ecnebi sermayesinin amansız rekâbetine maruz kalmış", bu ortam içinde ihracat yapan Türk tüccarları dış pazarlarla doğrudan ilişkiye geçememiş, Türk tüketicilerin gereksinimlerini doğrudan karşılamak fırsatını bulamamış ve yabancı sermayenin koruyuculuğu altında çalışan gayrimüslim unsurların aracılık faaliyetleri Türk üretici ve tüketicilerinin zararına olarak yalnızca bu unsurlara kazanç sağlamıştı[1105]. Gerekçe; bütün bunların geçmişte kaldığını ve Türkiye'nin önünde yeni bir ekonomik dönem açıldığını vurgulayarak, yeni dönemde ticaretin Türkleştirileceğini ve izlenecek ekonomik siyasetin liberal bir ekonomik siyaset olmayacağını açıkça belirtiyordu. Zira; ulusla bağı olmayan aracı unsurlar devreden çıkmış ve ülke yabancı sermaye ile karşı karşıya kalmıştı. Bu ortamda ulusal ekonomi harekete geçirilmeli ve yabancı sermaye karşısında yerli sermaye devletin koruması altına alınmalıydı.

> "...Artık kemâl-i vuzuhla ortaya çıkan hakikat memleketimizin millî iktisâdiyâtını kendi faaliyetleriyle idare ve sevk eden millî tacirlerimizi ecnebî sermayesinin karşısında himaye etmek ve ticaret-i hariciyemizi devlet kudretiyle tanzim ve tensîk eylemek zaruretidir. İktisâdiyâtın her sahasında müterakkî olan memleketlerde bile metruk olan liberal iktisât sisteminden memleketimizin de tamamiyle vazgeçmesi ve zürrâi, sınaî diğer sahalarda olduğu gibi millî iktisâdiyâtımızın ticaret-i hariciye sahasında da ehemmiyet ve faaliyetle alakadar olmasını kabul etmek zamanı gelmişti...."[1106]

İki milyon lira devlet sermayesi ile kurulacak olan "Türkiye Devlet Ticaret Bankası"; kredi sağlayarak küçük ve büyük iç ticaretin gelişmesinde etkili olacak, ticarî işlemlere aracılık edecek ve ticaretle ilgili her türlü banka işlemlerini yapacak, gerek kişisel gerek şirketleşmiş ticaret unsurlarını destekleyecekti[1107].

Türkiye Devlet Ticaret Bankası'nın amacı; ticaret alanında her türlü işlemler ile ticarî akitlerde bulunmak, ticarî işlemlere aracılık etmek, ticarî şirketler kurmak ve güçlenmelerini desteklemek ve ticaretle ilgili her türlü banka işlemlerini yaparak Türk ulusal ekonomisini geliştirmek ve canlandırmaktı. İktisat Vekâleti'nin gözetim ve denetiminde olacak olan

---

[1105] **Aynı.**
[1106] **Aynı.**
[1107] **Aynı.**

Banka, bir idare meclisi ile Vekâletçe belirlenen ve İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı ile atanan ve görevden alınan bir genel müdür tarafından yönetilecekti[1108].

İktisat Vekâleti, bankaya sermaye olmak üzere iki milyon lira ayırmış, bunun dışında kuruluş harcamalarında kullanılmak ve on yıllık faiziyle beraber geri ödenmek üzere Maliye hazinesinden de iki yüz bin lira avans verilmesini kararlaştırmıştı. Banka, idare meclisinin kararı ve İktisat Vekâletinin onayı ile "âdi ve mümtaz" borç senetleri ihraç ve istikraz akdine yetkili olacaktı. İhraç olunacak âdi borç senedi sahibine miktarı sonradan belirlenmek üzere faiz verilmesini öngören yasa tasarısı, mümtaz borç senedi sahibine ise yine miktarı sonradan belirlenecek faizin dışında kâr payı verilmesini de saptamıştı. Buna göre kâr payları; bankanın yıllık net kârının genel toplamının bankanın nakit sermayesi ile mümtaz surette ihraç olunmuş borç senetlerinden sağlanan meblağa göre nisbet dahilinde ikiye ayrılacak ve mümtaz borç senetlerinden oluşan miktara isabet eden kârın yarısı bankanın net kârına eklenerek diğer yarısı mümtaz borç senetleri sahiplerine dağıtılacaktı[1109].

Vekâletin denetim ve kontrolünde bulunan bankaya, iç yönetiminde ve tüm işlemlerinde tam bir serbestlik tanınmış ve bir "şahsiyet-i hâkime" olduğu vurgulanarak bütçesi dahilinde örgütlenme ve işlem yapma yetkisi verilmişti. Kuruluş amacı içinde ve vekâletin uygun görmesi ile gayrimenkul tasarrufuna hakkı olan bankanın sermayesi, ihtiyat akçesi, kârı ve tasarruf ettiği gayrimenkulleri, var olan ya da koyulacak olan her türlü vergi ve yükümlülükten bağışık tutulmuştu. Bunun dışında banka; merkez ve şubeleri için gerekli olup ithal edeceği mefruşat ve levâzım için gümrük vergisi, işlemleri ile ilgili her türlü evrak, senet, sözleşme ve ilânlar için de damga vergisi ödemeyecekti. Ayrıca, banka merkez ve şubelerinin yapacağı her türlü haberleşme de ücretsiz olacaktı[1110] ki bu ayrıcalıklarla banka devlet koruması altına alınmış oluyordu. Merkez idaresi Türkiye Devleti'nin başkentinde olacak olan banka, idare meclisinin gerekli gördüğü yerlerde ve yabancı ülkelerde şube açıp muhabir bulundurma yetkisine de sahip olacaktı[1111].

Tasarı, bankanın elde edeceği net kârın dağıtımını ise şöyle belirlemişti: Bankanın yıllık kârından idare ve işletme harcamaları ile ihraç olunmuş borç senetlerinin faizleri ile faizle birlikte anaparadan ödenen kısımları ve çeşitli zararlar düşüldükten sonra kalan net hasılatın

---

[1108] 4 Nisan 1923'te basın aracılığı ile kamuoyunun bilgisine sunulan on iki maddelik yasa önerisinin ilk iki maddesi bir gün sonra değişikliğe uğradı. İlk şeklinde bankanın sadece dış ticarete yönelik olarak saptanan amacı bu değişiklikle genelleştirilerek tüm ticarî işlemleri içine aldı. Genel anlamda ele alınan tahvilat ise yapılan eklemelerle tahvilat ihracı, çeşitleri ve faiz işlemlerini de kapsayacak şekilde genişletildi. Bkz. **AYG**, 4 Nisan 1339 (1923), No: 1143-766, s. 3; **H.M.**, 4 Nisan 1339 (1923), No: 781, s. 4; **AYG**, 5 Nisan 1339 (1923), No: 1145-767, s. 3.

[1109] **AYG**, 5 Nisan 1339 (1923), No: 1145-767, s. 3.

[1110] **AYG**, 4 Nisan 1339 (1923), No: 1143-766, s. 3; **H.M.**, 4 Nisan 1339 (1923), No: 781, s. 4.

[1111] **Aynı.**

yüzde yetmiş beşi aslî sermayeye eklenecek, yüzde on beşi ihtiyaç akçesi olarak ayrılacak, yüzde onu ise idare meclisi üyeleri ile banka memur ve işçilerine ikramiye olarak dağıtılacaktı. İhtiyat akçesi bir milyon liraya ulaştığında yüzde onbeşlik kısım aslî sermayeye eklenecek, bankanın kârı meydana gelen bir zararı kapatmaya yetmediğinde ise iktiyat akçesinden karşılanacaktı. Bu şekilde azalan ihtiyat akçesine yüzde on beşlik kısım ayrılmaya devam edecekti[1112]. İktisat Vekâleti bankanın tüm işlem ve hesaplarını denetlemek ve kontrol etmek hakkına sahip olacaktı.[1113].

Ulusal ekonominin kurulması çabaları içinde ülkenin ticaret işlemlerini devlet müdahale ve kontrolüne alan, ticaretin Türkleştirilmesine ve ticarî kooperatif şirketlerinin oluşturulmasına olanak tanıyan bu yasa tasarısı, TBMM'nin gündemine alınamadı.

1.4. Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanması

1.4.1. Kongre İçin Yapılan Hazırlıklar

Mudanya'da imzalanan mütareke ile birlikte I. Dünya Savaşı'ndan beri süre gelen askerî harekâtı zaferle sonuçlandıran TBMM ve Hükümeti, mütarekeyi izleyen günlerde gerçekle yüz yüze geldi. On yılı aşkın bir süre boyunca seferber yaşayan Anadolu halkının tüm ekonomik gücü tükenmiş, üretken nüfusun önemli bir kısmı yitirilmiş, 1915'ten itibaren fiilen savaş alanı olan Anadolu toprakları yanmış-yıkılmıştı. Ekilebilen arazilerin önemli bir kısmı kullanılmaz duruma gelmiş, kasaba ve şehirlerdeki yerleşim alanlarının çoğu yok olmuştu. Meslek sahibi pek çok insanını savaşlarda kaybeden ülke, ekonomiyi elinde tutan gayrimüslim unsurların da ülkeyi terk etmesi ile kendisine yeni dayanak noktaları bulmak ve Türkiye'yi geleceğe hazırlamak için politikasını belirlemek zorundaydı. Yeni savaşım ülkenin ekonomik bağımsızlığını sağlamaya yönelik olmalıydı. Ama bu nasıl yapılacaktı? Yeni Türkiye'nin siyasetine yön verenlerin önemli bir kısmı "milli iktisat" politikasını uygulamaya koymaya çalışan İttihat ve Terakki döneminde yetişmiş ve ülke gerçekleri ile yüz yüze gelmişti. Ulusal mücadelede "tam bağımsızlık" ilkesi etrafında bütünleşen bu kişiler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük devletlerin koruyuculuğu altında her türlü ayrıcalığı elde ederek ülke ekonomisine de hakim olan gayrimüslim unsurların savaş süresince olumsuz eylemleri ile de mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu koşullarda yeni devletin politikasının belirlenmesinde iki temel ilke öne çıkıyordu. İlki; bağımsız ve ulusal bir ekonomi oluşturmak,

---

[1112] **Aynı.**
[1113] **Aynı.**

ikincisi; Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında Türk halkına ve yerli girişimlere öncelik vermekti. Ancak bu nasıl sağlanacaktı?

Bu görevin önemli bir kısmı, İktisat Vekilliğine seçilen Mahmut Esat'a düşüyordu. İttihatçı gelenekten gelen, ulusal mücadele süresince tam bağımsızlıkçı bir üslupla ulusal kimliği ön plâna çıkaran ve asıl kurtuluşun ekonomik zaferle sağlanacağını savlayan Mahmut Esat'a göre; öncelikli olarak yapılması gereken varolan koşulların belirlenmesiydi. Bunun için de ülkenin ekonomik unsurlarının bir araya getirilmesi gerekiyordu.

Mahmut Esat'ta bir İktisat kongresi toplamak düşüncesi işgalden arındırılan bölgeye yaptığı inceleme gezisi sırasında belirginleşti. Ülke gereksinimleri ile burada bir kere daha yüz yüze gelen Mahmut Esat, "uzun senelerden beri unutulmuş olan (Türk) iktisadiyâtı hakkında memleketi(n) iktisat âmillerinin bir araya gelerek düşünmelerini, noktai nazarlarını Büyük Millet Meclisine ve Büyük Millet Meclisi Hükümetine bildirmelerini ve teşebbüsü şahsileri ile orada yapılması lâzım gelen işlere derhal orada karar vererek harekete gelmelerini" uygun buldu. Bu düşüncesini uygulamaya geçirmek için de 21 Kasım 1922'de[1114] İzmir'den Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çeki. Telgrafta; "memleketin iktisadiyâtı uzun senelerden beri unutulmuştur. İktisat âmilleri dinlenmemiştir. Bu meslek adamlarını dinlemek ve onların dileklerine göre bir iktisat programı vücuda getirmek, doğrudan doğruya memleketin vicdanını ve kalbini dinleyerek bir program vücuda getirmek lâzımdır ve bu çok hayırlı olur" diyen Mahmut Esat; İktisat Kogresi'nin, "halkçı olan" TBMM Başkanının fahri başkanlığı altında açılmasını, Hükümetin ve Meclisin ilkelerine uygun bularak telgrafında Mustafa Kemal Paşa'dan fahri başkanlığı kabul edip etmeyeceğini de sormuş ve Mustafa Kemal'den hem girişimine hem de başkanlığa yönelik olumlu yanıt almıştı[1115].

Kongre ile ilgili Aralık ayı sonundan itibaren basına yansıyan ilk haberlere göre, İktisat Vekaletinin girişimleri ile Türkiye'nin tüm çiftçi, sanatkâr, tüccar ve amelelerinden oluşacak bir kongre toplanacak ve burada Türkiye'de ekonomik örgütlerin oluşturulması ve ticari gelişimin sağlanması ile ilgili sorunlar tartışılacaktı[1116].

Aynı günlerde İstanbul'da da Milli Türk Ticaret Birliği, Türk tüccarların doğrudan doğruya Batılı tüccarlarla iletişim kurmasını sağlayacak acil önlemleri almak üzere bir "Ticareti Hariciye Kongresi" düzenlemeyi düşünmüştü. Gerekli hazırlıklar tamamlanamadığı

[1114] Gündüz Ökçün, bu tarihi 12 Teşrinisani olarak vermektedir. Bkz. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, (Ankara: AÜSBFY, 1971), s. 12.
[1115] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 171.
[1116] **AYG**, 27 Kanunuevvel 1338 (1922), No: 1059-672, s. 3.

için Kongre, önce 15 Ocak 1923 tarihine ertelenmiş[1117] daha sonra toplanma tarihi İktisat Vekâletinin belirlemesine bırakılmış ve Kongreye Mahmut Esat'ın başkanlık etmesi Birlik tarafından rica edilmişti. Mahmut Esat 2 Ocak'ta verdiği yanıtta; Vekâletin hazırlıkları ile uğraştığı Türkiye İktisat Kongresi'ne dikkat çekerek Milli Türk Ticaret Birliği'nin de bu kongreye katılmasını ve birlik tarafından yapılan girişimin "üç ay kadar" ertelenmesini rica etti[1118]. Bu istek çerçevesinde düzenleyeceği kongreyi erteleyen ve Türkiye İktisat Kongresi'ne katılma kararı alan Milli Türk Ticaret Birliği, kongreye katılmadan önce İstanbul'daki ekonomi uzmanları ve tüccarların katılımı ile bir toplantı yapmayı uygun buldu[1119]. 22 Ocak'ta Milli Türk Ticaret Birliği Genel Merkezi'nde yüzü aşkın Türk tüccarı banka ve şirket müdürlerinin katılımı ile yapılan toplantıda; kongrenin gündemine alınmasını gerekli gördükleri konular ile tüccarların önerileri ve kongreden beklentileri tartışıldı[1120].

Kongre'de İstanbul'u temsil edecek olan Milli Türk Ticaret Birliği üyelerinin beklentileri "her şeyden evvel bir [Misak-ı İktisadî] vücuda getirmek" ve ekonomiyi kural ve yasalarla yeniden düzenlemekti[1121]. Kongreye katılım konusuna büyük özen gösteren tüccar temsilcileri, kongrede savunacakları raporları bastırdı[1122]. Sergi için de sanatkâr ve esnaf birliklerinin destekleriyle "beş, altı sandık" eşya toplayan[1123] tüccar grubu kongre için gerekli çalışmalarını tamamlarken Vekâlet de kongreye yönelik çalışmalarını hızlandırdı.

Kongrede ele alınacak ekonomik sorunlarla ilgili olarak bir program oluşturmayı uygun bulan İktisat Vekaleti, Mahmut Esat Bey'in başkanlığı altında gerçekleştirilen toplantı sonucunda çoğu milletvekillerinden oluşan bir "Heyeti Faâle" seçerek üyelerini programı oluşturmakla görevlendirdi. Heyeti oluşturan milletvekilleri; Osmanzade Hamdi Bey (Ertuğrul), Enver Bey (İzmir), Necati Bey (Saruhan), Vehbi Bey (Konya), Reşat Bey (Saruhan) ve Hacı Bekir Efendi (Konya) idi. Posta ve Telgraf Genel Müdürü Sabri Bey ile tüccardan Ali İhsan Bey de heyet üyeleri arasında yer aldı[1124]. Kongrenin gerek açılış gerekse iktisadî programlarının temel esaslarını belirleyen Heyeti Faâle[1125], 18 Ocak 1923'te Mahmut Esat'ın katılımı ile yaptığı toplantıda kongre için şehirde alınması gereken önlemleri tartıştı,

---

[1117] Ökçün, G. **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 85.
[1118] **Aynı**, s. 85-86.
[1119] **AYG**, 21 Kanunusani1339 (1923), No: 1080-703, s. 4.
[1120] **AYG**, 24 Kanunusani1339 (1923), No: 1083-706, s. 2; **H.M.**, 24 Kanunusani1339 (1923); No: 721, s. 3.
[1121] **Yeni Tasviri Efkâr (YTE)**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 2635-607, s. 3.
[1122] Ayrıntılı bilgi için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 90-109.
[1123] **YTE**, 14 Şubat 1339 (1923), No: 2634-606, s. 3.
[1124] **H.M.**, 16 Kanunusani 1339 (1923), No: 714, s. 3.
[1125] **H.M.**, 18 Kanunusani 1339 (1923), No: 716, s. 3.

İktisadî program ile ilgili düzenlemeleri tamamladı[1126] ve aldığı kararları İzmir Belediyesi ile ilgili birimlere bildirdi[1127].

Vekâletin, kongre üyelerine dağıtmak üzere bastırdığı Heyeti Faâle Raporu'nda; kredi sorunu, üretimin düzenlenmesi ve artırılması, gümrük sorunu, vergiler ve ulaşım araçları konularının kongrede ele alınması öneriliyordu[1128].

Rapor, ulusal ekonomi düşüncesi üzerine oturtulmuştu. Türkiye'deki ekonomik girişimlerin sermaye ve kredi yoksunluğundan dolayı gelişemediği vurgulandıktan sonra, Türkiye'nin Batı ile arasındaki mesafeyi hızla kapatabilmesi, "gururu milli" ile uyuşacak bir ekonomik döneme girebilmesi ve Türklerin "refah gayesine" ulaşabilmesi için ekonomik örgütlerin kurulmasını zorunlu görüyordu. Zira, ekonomik örgütleri ve kredi kurumları olmayan bir ülke, toplumsal kurumları ne kadar gelişkin olursa olsun uzun süre "payidâr" olamayacaktı[1129].

Raporda, Batı sermayesinin Türkiye'de pek çok uygarlık eseri yarattığı fakat ulusal ekonomiye de büyük zarar verdiği belirtilirken, yabancı sermaye karşıtı bir söylem içine girilmiyor, aksine Türkiye'nin yabancı sermayeye gereksinimi vurgulanıyordu. Ancak, siyasal amaçlar güdecek ve ulusal ekonominin gelişmesini engelleyecek hiçbir girişime geçit verilmeyeceği de açıkça ifade ediliyordu. Ekonominin tüm alanlarında atılım yapmak zorunda olan Türkiye'nin bunu "para iktisadiyyâtı" ile değil "kredi iktisadiyyâtı" ile gerçekleştirebileceğini vurgulayan rapor, ziraatin gelişmesini de krediye bağlayarak, bankalara olan gereksinim üzerinde duruyor, bu çerçevede, çiftçiye kredi sağlayacak olan Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılmasını ve Türkiye'de ulusal bankacılığın kurulmasını istiyordu. Bu nedenle Türkiye'nin, "kendi milli prensipleri dahilinde ticaret kredisi veren bankalar(ı)" bu arada ulusal sanayi bankasını ve tüm bu bankalar arasında "nazımlık" görevini üstlenmek üzere de ulusal bir devlet bankasını vakit geçirmeden kurmak zorunda olduğuna işaret ediliyordu[1130].

Raporda, üretimin düzenlenmesi konusu zirai ve sınai olmak üzere iki başlık halinde verilmişti.

Türkiye'nin ekonomik niteliğinin "köylü istihsali" olduğunu vurgulayan rapor, 'gereksinimler için üretim'i değil, 'ticaret için üretim'i öngörüyor, Türkiye'nin ziraai

---

[1126] **H.M.**, 19 Kanunusani 1339 (1923), No: 717, s. 3.
[1127] **AYG**, 19 Kanunusani 1339 (1923), No: 1079- 702, s. 3.
[1128] **AYG**, 6 Şubat 1339 (1923), No: 1094- 717, s. 4; **İzmir İktisad Kongresi** (Heyeti Faâle Raporu), (Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbuası, Şubat 1339 (1923)), s. 1. (Bu kaynak kısaca; Heyeti Faâle Raporu olarak anılacaktır.)
[1129] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 2-8; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 68-71.
[1130] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 2-8; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 68-71.

ekonomisinin kurtulabilmesi için, birliklerin ürünlerini satın alıp iç ve dış piyasalarda satacak "satış kooperatifleri"nin ve bunlara kredi sağlayacak olan "itibar kooperatifleri"nin oluşturulmasını istiyordu[1131].

Raporda, sınai üretim konusunda şu tespitlere yer veriliyordu. Zirai sanayi, değirmencilik ve madencilik ilkel durumdaydı. Sütçülük, meyvacılık yok denecek kadar azdı. Dokuma sanayii, şeker, ispirto gibi büyük zirai sanayi ise yoktu. Varolan ilkel yöntemlerle ormanlardan gereğince yararlanılamıyordu. Kısaca, Türkiye'nin temel sanayii "el işçiliği ve imalathâne" konumundan öteye geçememişti. Dolayısıyla sanayi her alanda "ferdî, dağınık ve güçsüz" kalmıştı. Oysa Türkiye, zirai sanayisini geliştirebilmek için yeterli hammaddeye sahipti. Raporda Türkiye'nin, servet kaynaklarını kullanarak zirai sanayisini geliştirebilmesi için tıpkı zirai üretimde olduğu gibi birliğin sağlanması; "sanayi kooperatifleri"nin, "sanayi kredi müesseseleri"nin ve "anonim şirketler"in kurulması, büyük sanayinin oluşturulmasında devletin, "irşad ve iştirak" ile halka yol göstermesi isteniyor ve devletin, "yalnız idare ve siyaset devleti olarak değil, belki iktisat devleti olarak Türkiye(nin) sanayi sahasında mühim vazifeleri" olduğuna dikkat çekiliyordu[1132].

Ticaretin düzenlenmesi konusuna da deyinen rapor; üretim ile tüketim arasındaki önemli ilişkilerin "mübadele", "alış-veriş" diğer bir değişle "ticaret" olduğunu vurguluyor, ticareti; kâr amacı olsun olmasın üretim ile tüketim ilişkilerine aracılık eden ekonomik bir işlem olarak görüyor ve ticarî işlemleri üç başlıkta topluyordu. Buna göre; köy, kasaba ve şehirlerde ilkel tarzda pazar, dükkân ve mağazalar aracılığı ile yürütülen alım-satım işlemleri "küçük dahili ticaret", ülke çapında toptan alım-satım işlemleri "büyük dahili ticaret" ve ithalat ile ihracat işlemlerini geniş ölçüde ve toptan gerçekleştirme de "ticareti hariciye" olarak belirtiliyordu. Türkiye'nin küçük iç ticaretinin fazlasıyla gelişmiş olduğu, bu ticareti yürüten tüccar sayısının "binleri" bulduğu ve bu nedenle; pazarların düzenlenmesi, ticari unsurların haller aracılığı ile biraraya toplanması, oluşturulacak alım-satım kooperatifleri ile ticarî güçlerin birleştirilmesi gerektiğine dikkat çekiliyordu[1133].

"İthalat ve İhracat Ticareti" olarak ele alınan dış ticaret konusunda da Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları ortaya koyarak; hammadde ve ihracat mallarının doğrudan dış piyasalara satılamadığı gibi alımının da yapılamadığını belirten rapor, bunun nedenini de Türklerin dış ticaret ile uğraşmaması ve dış ticaretin Müslüman olmayan unsurlar aracılığı ile gerçekleştirilmesi olarak sunuyordu. Dış ticareti "ülke meselesi" olarak gören rapor, dış

[1131] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 8-12; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 72-73.
[1132] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 12-15; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 75.
[1133] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 16-19; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 76.

ticaretin büyük sermayeli anonim ve kooperatif şirketlerle yürütülebileceğine dikkati çekiyor ve "ticaret-i hariciye devlet tarafından millî iktisat zihniyeti ile sevk ve tercih olunmalıdır" diyerek dış ticaret konusunda en büyük görevin devlete düştüğünü vurguluyordu. Kongreye ise; dış ticaretin hangi alanında devlete görev düşeceği ve bunlardan hangisinin dış ticaretle ilgili anonim ve kooperatif şirketlerce yerine getirilmesi gerektiğinin belirlenmesi öneriliyordu[1134].

Rapor, devletin izlemesi gereken gümrük politikasına da eğilmişti. Gümrükleri bir gelir kaynağı olarak görmeyerek sorunu; "ihracatta gümrük" ve "ithalatta gümrük" olmak üzere iki başlıkta toplamıştı. Türkiye'nin sahip olduğu hammadde ve ürünlerden hangisinin ihracının tamamen yasaklanacağı ya da tamamen serbest bırakılacağı hatta serbestlikle beraber koruma ve ödülle özendirileceği, hangilerine hafif gümrük vergisi uygulanacağı ya da ihracatları yasaklanmamakla birlikte ağır gümrük vergisine tabi tutulacağı gibi sorular "tetkik" ediliyor ve devletin ilgili birimlerine bu konuda "rehber" olma görevinin Kongrede ele alınması öneriliyordu. Bununla birlikte, ithalatta "serbest mübadele ve açık gümrük" siyaseti döneminin sona ereceğine ve gümrüklerde "himaye"nin temel ilke olması gerektiğine de dikkat çekiyordu[1135].

Vergi konusunu da ele alan rapor; devletin "idare müessesesi" değil "iktisat müessesesi" olmasını savunuyor[1136], ulusal ekonominin gelişebilmesi içinse, ulaşım araçlarının zorunluluğunu vurguluyordu. Uygar dünyanın buhar döneminden elektrik dönemine geçtiğini belirterek, Türkiye'nin uluslararası ekonomide hak ettiği yerini alabilmesi için "kağnı devrini" geride bırakmasını, "demiryolu ile sağlam şoseler üzerinde sürat ve emniyetle işleyen otomobiller"in kullanılmasını istiyordu. Bu konuda amaca ulaşabilmek için sermaye sorununa da eğilen rapor, demiryolu yapımında yerli sermaye yetersiz kalacağı için Türk ve yabancı sermaye ortaklığına işaret ediyor, bireysel ve siyasal çıkarlar güdülmemesi koşulu ile Türkiye'nin Batı sermayesinden yararlanmak için "bir lahza tereddüd" göstermeyeceğini vurguluyordu. Daha az harcama gerektirecek olan şoseler içinse Türk sermayesi yeterli bulunuyordu[1137].

Halkçı ve dayanışmacı bir söylem içinde ulusal ekonomi ilkesini vurgulayan, ekonomik zafer olmadığı sürece "dava"nın tam anlamı ile kazanılmış olmayacağına dikkati çeken ve Mahmut Esat'ın düşünceleri ile birebir örtüşen bu rapor, onun kaleminden çıktığı izlenimini veriyordu. Mahmut Esat'ın imzası ile 5 Şubat 1923'te illere ve livalara gönderilen genelgede

---

[1134] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 19-20; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 78.
[1135] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 20-23; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 79-80.
[1136] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 23-27; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 81-82.
[1137] **Heyeti Faâle Raporu**, s. 27-31; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 82-84.

de aynı düşüncelere yer verilmişti. Genelgede Mahmut Esat; Kongrenin Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşması ve fahrî başkanlığı ile 15 Şubat 1923'te İzmir'de toplanacağını ve bini aşkın temsilcinin İzmir'e hareket ettiğini belirttikten sonra, Türk halkının kongre ile birlikte yeni bir döneme adım atacağına dikkat çekiyor ve "beşeriyetin kudretinin fevkinde, büyük fedakârlıkların iktihâmıyla istiklâl ve hürriyetini, tırnak ve dişleriyle boğuşarak yirminci asırda bir kere daha kazanan Türk milleti(nin), önünde yeniden yeniye açılmakta olan iktisat cidâli sahasın(da da), aşılması çetin ve güç ve fakat herhalde zaferle aşacağı hayat cidali sahnesine büyük bir azim, metanet ve emniyetle" yürüyeceğini, Türkiye İktisat Kongresi'nin, Türkiye'nin ulusal ekonomisinde bir "dönüm günü" ve Türk ekonomi tarihinde "itilâ' devri"nin başlangıcı olacağını vurguluyordu. "Bütün bir tarihimizde inhitat sebeblerini iktisadiyâtımızın zaafıyla ifade edebiliriz" diyen Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin "bayrağını yükselterek" yürürken "sabanın, çekicin, sa'yın ve bütün iktisat şuâbâtının" hakkını istemeyi davasının en başında gördüğünü, "hürriyet ve istiklâlin sırrı(nın) burada" olduğunu sabana, çekice ve emeğe dayanan tüm mesleklerin küçük görüldüğü ülkelerde çöküşten kaçınılamayacağını, oysa "hayat(ın) bir iktisat cidâli" olduğunu, yeni Türkiye'nin Kongre ile çöküş yıllarını geride bırakıp yeni bir dönemi; "iktisat günlerini" açacağını ve "Türkiyelilerin" ekonomik savaştan da zaferle çıkacağını savunuyordu[1138].

Türkiye İktisat Kongresi'ne katılmak üzere beraberinde Ticaret Genel Müdürü Vehbi Bey[1139] ile birlikte 7 Şubat 1923'te Ankara'dan ayrılan Mahmut Esat Bey[1140], gerek burada gerekse İzmir'de basına verdiği demeçlerle kongrenin toplanma amacı ve beklentileri ile ilgili düşüncelerini kamuoyu ile paylaştı.

Mahmut Esat, Türkiye'deki ekonomik unsurların "zürraî, sanatkâr, tüccar ve amele" sınıflarından oluştuğunu düşünüyordu. İktisat kongresinde de bu sınıflar temsil edilecekti. Banka ve şirket temsilcilerine de gerekli bildirimler yapılmıştı[1141]. Hükümetin "yol göstericiliği" ile toplanacak olan kongre, Türkiye'nin ve Türk milletinin yeteneklerini ortaya koyabilceği bir fırsattı. Ulus ve ülke bu kongre ile gereksinimlerini "elbirliği" ile inceleme ve araştırma olanağı bulabilecek, ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlamaya yönelik olarak uygulanacak genel çalışma programını ve yöntemini belirleyebilecekti[1142].

İzmir'de, Anadolu gazetesine verdiği demeçte ise, on beş yıl süren savaşların ardından Türkiye'nin önünde yeni bir dönem açıldığını vurgulayan Mahmut Esat, "iktisat cidâli" adını

[1138] **AYG**, 6 Şubat 1339 (1923), No: 1097-717, s. 2; **H.M.**, 6 Şubat 1339 (1923), No: 732, s. 3.
[1139] Mehmet Vehbi Sarıdal.
[1140] **AYG**, 8 Şubat 1339 (1923), No: 1096-719, s. 3.
[1141] **AYG**, 9 Kanunusani 1339 (1923), No: 1070-693, s. 4.
[1142] **AYG**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 1102-725, s. 1; **H.M.**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 740, s. 3; **YTE**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 2636-608, s. 2.

verdiği bu dönemde de başarıya ulaşmanın zorunluluğuna işaret ediyordu. Zira, "silah zaferleri geçici şeylerdi."

Vekâlet olarak, bu yeni dönemde Türkiye'yi başarıya ulaştıracak ekonomik programı oluşturduklarını söyleyen Mahmut Esat, Vekâletin girişimi ile toplantıya çağrılan kongrenin, program uygulamaya geçirilmeden önce bir kere de ülkenin ekonomik unsurlarını dinlemek ve onların gereksinimlerini öğrenmek isteğinde oldukları için kongreyi topladıklarını, öncelikli amaçlarının ülkedeki ekonomik unsurların birbirini tanımasını sağlamak olduğunu belirtti. Zira, "İzmir'deki Türk taciri Fransız tacirleri tanıdığı halde farazâ Konya'daki meslekdaşını tanım(amaktaydı)." Mahmut Esat bu çercevede; sendika, dernek, çiftçi-işçi ve tüccar kulüpleri gibi birlikler kişisel ya da grupsal girişimlerin sonucu olarak ortaya çıkacakların, Hükümet aracılığı ile tek bir merkezde toplanacağına işaret etti. Oluşturulması konusunda vekâletin her türlü desteğini alacak olan bu merkez, Türkiye'deki tüm ekonomik unsurların gereksinimlerinde hükümet ile birlikler arasındaki ilişkiyi sağlayacak, istek ve dileklerin hükümete ulaştırılmasına aracılık edecekti. Mahmut Esat'ın "hayatın yarısı" olarak gördüğü bu örgütlenmenin hem yabancılarla hem de yerli unsurlarla yapılacak tüm ekonomik işlemlerde tek yetkili organ olması plânlanıyordu[1143].

Kongrede ele alınması gereken konular arasında Türkiyenin ekonomik yaşamında örgütlenmelere özellikle de sendikalara büyük önem veren Mahmut Esat[1144], Hükümetin; çiftçi, sanayici, işçi ve tüccarların istek ve gereksinimlerinden, kişisel girişimleri ile yapabilecekleri işlerden kongre sonunda her grubun hazırlayarak Vekâlete sunacakları "muhtıra"lar aracılığı ile bilgileneceğini ve bunların uygulamaya geçmesi için her türlü kolaylığın sağlanacağı güvencesini verdi. Bu çerçevede, kongre dağılmadan önce, kongre kararlarını hükümet nezdinde izlemek üzere bir "büro-kalem" oluşturulması öngörüldü. Katılımcıların kongre dağılmadan önce yapacakları bir başka görev ise, bir sonraki toplantının nerede ve ne zaman toplanacağı ile ilgili kararları vermekti[1145]. İktisat Vekâleti, 15 Şubat'ta açılacağını duyurduğu kongrenin kapanış tarihini ise belirlememiş, kesin kararı katılımcılara bırakmıştı[1146].

Vekalet; kongre ile birlikte, zirai ve sanayi ürünleriyle makine ve araç gereçlerin tanıtılacağı bir sergi açmayı da plânladı ve bunun için yerli girişimcilerle birlikte yabancı fabrika ve kuruluşlarla da ilişkiye geçti[1147].

[1143] **AYG**, 22 Şubat 1339 (1923), No: 1108-731, s. 2.
[1144] **AYG**, 9 Kanunusani 1339 (1923), No: 1070-693, s. 4.
[1145] **AYG**, 22 Şubat 1339 (1923), No: 1108-731, s. 2.
[1146] **Akşam**, 24 Şubat 1339 (1923), No: 1590, s. 1.; **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 177.
[1147] **AYG**, 9 Kanunusani 1339 (1923), No: 1070-693, s. 4.

Kongre için, İzmir Karataş'taki İttihat Terakki Mektebi binasını uygun bulan İktisat Vekili, daha sonra bu binadan vazgeçerek Kordon'daki eski Osmanlı Bankası'nın depoları olarak kullanılan Hamparsomyan'ın mağazalarını yeğledi[1148]. Bu doğrultuda gerekli hazırlıkların yapılmasını İzmir Valiliğine bildirdi[1149].

Şubatın ilk haftasında kongreye katılmak üzere yola çıkan temsilciler birer birer İzmir'e ulaşırken Kongre binasını tamamlama çalışmaları da hız kazandı. Sergide gösterime sunulacak tüm ürünler için çeşitli pavyonlar oluşturuldu[1150].

Kongre Heyeti Faâle'si tarafından yayımlanan programa göre; Kongrede önce İzmir şehri adına belediye temsilcisi konuşacaktı. Ardından Mustafa Kemal Paşa ile İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in konuşması ile kongre açılmış olacaktı. Kongre üyeleri dört encümene ayrılacak ve her encümenin hazırlayacağı proje, genel heyete sunulacaktı. Genel heyette görüşüldükten sonra temsilcilerin genel heyete vereceği önergeler için belirli bir gün saptanacaktı. Kongre çalışmalarına son verirken her encümenden seçilecek birer kişi ile oluşturulacak "Daimi Heyet" kongre kararlarını ve muhtıraları hükümete ulaştıracaktı[1151].

Kongreye isteyenler dinleyici olarak katılabilecekti. Yedi bin kişilik kongre binasında, kadınlar için ayrıca üç yüz kişilik yer ayrılmıştı[1152]. Salonunun sağ tarafı tüccarlara, sol taraf işçilere, merkez çiftçilere, merkez ile sol taraf arasında kalan bölüm ise sanayi temsilcilerine ait olacaktı. Kongreye misafir olarak davet edilen Rus ve Azerbaycan sefirleri ile Mareşal Fevzi Paşa ve Asım Paşa için[1153] işçi temsilcilerine ayrılan bölümün önünde, yabancı dinleyiciler için de çiftçi ve tüccar temsilcilerinin arkasında özel yerler ayrıldı. İktisat Vekâleti tarafından "Kongre Tarihçesi"ni kaleme almak üzere "Neşriyat Kalemi" oluşturuldu. Aka Gündüz Bey'in görevlendirildiği bu Kalem'de kongreye katılan Türk temsilcilere ait kişisel bilgiler not edilecek, böylece temsilcilerin birbirlerini tanımalarına ortam sağlanacaktı[1154].

İzmir Belediyesi de temsilcilerin barınma sorununu çözmeye yönelik önlemler aldı. İzmir halkı evlerini temsilcilere açtığı gibi, Musevi cemaati de yetimhane gibi genele açık mekânları gerekli malzemelerle donatarak barınacak yeni alanlar oluşturdu[1155]. Kongre içinde

---

[1148] **H.M.**, 23 Kanunusani 1339 (1923), No: 720, s. 3
[1149] **H.M.**, 19 Kanunusani 1339 (1923), No: 717, s. 3; **H.M.**, 22 Kanunusani 1339 (1923), No: 719, s. 3.
[1150] **AYG**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 1102-725, s. 1; **H.M.**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 740, s. 3; **YTE.**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 2636-608, s. 2.
[1151] **AYG**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 1103-726, s. 3; **H.M.**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 741, s. 1.
[1152] **AYG**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 1102-725, s. 1; **H.M.**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 740, s. 3; **YTE.**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 2636-608, s. 2; **Akşam**, 24 Şubat 1339 (1923), No: 1590, s. 1.
[1153] **H.M.**, 18 Şubat 1339 (1923), No: 742, s. 3
[1154] **AYG**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 1103-726, s. 3.
[1155] **AYG**, 11 Şubat 1339 (1923), No: 1098-721, s. 3; **H.M.**, 11 Şubat 1339 (1923), No: 736, s. 3.

donanımlı bir lokanta hazırlandı[1156]. Kongre binasına telgraf ve telefon hatları çekilerek merkez telgrafhane ile bağlantı sağlandı[1157]. Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü bina içinde posta ve telgraf şubeleri açtı. Kongre hatırası olmak üzere posta pulları üzerine "sürşarj" yapıldı. Reji idaresi ise "İktisat Kongresi Hatırası" yazılı sigaraları piyasa sürdü[1158]. Kongre için İzmir'de yapılacak örgütlenme çalışmalarını yürütmek üzere ayrıca bir Heyeti Faâle oluşturuldu. Maarif Müdürü Vasıf, Borsadan Fehmi, Belediyeden Fehmi, tüccardan Cemal ve Rahmi beylerle otelci Naim, Halit ve Doktor Memduh beylerden oluşan bu heyet kongre üyelerinin dinlenme ve barınma ile ilgili gereksinimlerini de dikkate alarak çalışmalarını yürüttü. İzmir Ziraat Müdürlüğü de bu çalışmalarda etkin rol oynadı[1159].

İzmir Belediyesi ile Vekâletin açılış hazırlıkları sürerken kongreye katılacak üyelerin seçimine de Ocak ayı ortalarından itibaren başlandı. Örneğin; Erzurum, Konya, İzmir illeri ile Antalya, Eskişehir, Kayseri, Kütahya, Erzincan, Amasya livaları ve İnebolu, Tosya, Karaman gibi kazalardan toplam iki yüz elli üye belirlendi[1160]. Şubat'ın 13'ünde Kongreye katılacak iki yüz elliyi aşkın temsilci İzmir'e ulaşmıştı[1161].15 Şubat'ta ise bu sayı dört yüze ulaşırken çevre illerden elli, İstanbul'dan ise iki yüz katılımcının 16 Şubat'ta İzmir'e gelmesi bekleniyordu. Yolda bulunan üç yüzü aşkın temsilcinin dilekleri ve Mustafa Kemal Paşa ile Mahmut Esat Bey arasında yapılan görüşme sonunda kongrenin 17 Şubat Cumartesi günü açılması kararlaştırıldı. Akşam gazetesi, Mahmut Esat'ın ricası üzerine bu değişikliği saat yedide yaptığı akşam baskısı ile halka duyurdu[1162].

İzmir, 15 ve 16 Şubat günlerini Kongre heyecanı ile geçirdi. 15 Şubat'ta kız öğrenciler Hilâli Ahmer yararına kongre üyelerine rozetler dağıttı[1163]. 15 Şubat akşamı İzmir Belediyesi tarafından Kongre binasında beş yüz kişilik bir öğle yemeği verildi[1164]. Aynı gün akşam İzmir çiftçileri de Mahmut Esat bey adına Karantina'da bir yemek verdi[1165].

Türkiye İktisat Kongresi gerek TBMM gerekse dış basında geniş yankı buldu[1166].

[1156] **AYG**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 1102-725, s. 1; **H.M.**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 740, s. 3; **YTE.**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 2636-608, s. 2.
[1157] **AYG**, 12 Şubat 1339 (1923), No: 1099-722, s. 3.
[1158] **AYG**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 1103-726, s. 3.
[1159] **Akşam**, 4 Mart 1339 (1923), No: 1598, s. 3.
[1160] **H.M.**, 19 Kanunusani 1339 (1923), No: 717, s. 3; **H.M.**, 22 Kanunusani 1339 (1923), No: 719, s. 3.
[1161] **AYG**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 1102-725, s. 1; **H.M.**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 740, s. 3; **YTE.**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 2636-608, s. 2.
[1162] **Akşam**, 24 Şubat 1339 (1923), No: 1590, s. 1. Kongrenin ertelenmesi ile ilgili olarak ayrıca bkz. **YTE**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 2635-607, s. 3; **AYG**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 1103-726, s. 3; **H.M.**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 741, s. 1.
[1163] **Akşam**, 4 Mart 1339 (1923), No: 1598, s. 3.
[1164] **H.M.**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 741, s. 3.
[1165] **H.M.**, 18 Şubat 1339 (1923), No: 743, s. 3.
[1166] Türkiye İktisat Kongresi'nin Türk basınındaki yankıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 29-64.

Kongreye yönelik olarak TBMM'nden gelen ilk kapsamlı eleştiri Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in 3 Şubat 1923'te Meclis Başkanlığına verdiği bir soru önergesi ile gündeme geldi. 5 Şubat'ta Mahmut Esat'ın yanıtladığı önergede; kongre girişiminin İktisat Vekâletinden mi geldiği, yoksa Hükümetin ortak kararı ile mi olduğunu soran Ali Şükrü Bey, gündem hakkında da bilgi istemekteydi. Kongreye katılmak için pek çok milletvekilinin seçilmiş olduğuna da dikkati çeken Ali Şükrü Bey, bu durumda Meclis çoğunluğu kalmayacağı için ülkenin içinde bulunduğu kritik günlerde Meclisin iki-üç günlüğüne tatil edilmesinin doğru olup olmayacağını soruyordu[1167].

Soru önergesi, Mahmut Esat'a Türkiye İktisat Kongresi hakkında açıklama yapması için iyi bir fırsat verdi. Hükümetin bu konuda bir karar almadığına dikkati çeken Mahmut Esat, ülke ekonomisine en büyük hizmetlerden birini yapmanın yolu, görev ve sorumluluklarının "en kıymetli parçası" olarak gördüğü kongreyi doğrudan doğruya kendisinin topladığını belirtti[1168].

Gündem ile ilgili olarak Vekâletin kongre karşısındaki durumunun yalnız "teşebbüs ve teşvik" oluğunu, Vekâletin bir gündem belirleyerek katılımcıları sınırlamadığını, gündemin bizzat üyeler tarafından saptanacağını, bununla birlikte Vekâletin, kongrede ele alınacak ekonomik sorunların sınırlarını çizen "sırf tenvir amacıyla" bir kitapçık hazırladığını, bu kitapçıkta; kredi-sermaye, gümrük, üretim ve tüketimin düzenlenmesi, şirket ve sendikaların önemi, köylüye nasıl yardım edileceği, köy bankalarının nasıl açılacağı ve Ziraat Bankası'nın nasıl yeniden yapılandırılacağı, bir ticaret bankasının gerekli olup olmadığı, sanayii korumak için bir sanayi bankası oluşturmanın doğru olup olmayacağı gibi konulara yer verildiğini belirtti[1169]. Ali Şükrü Bey ise, Kongreye "Hükümet parmağının" girmesine karşıydı. Bu tür kongrelerin "istişari" olarak toplanabileceklerine ve alacağı kararların da "temenniyattan" öteye geçemeyeceğine dikkati çeken Ali Şükrü, her meslek kendi çıkarlarını düşüneceği için birliğin sağlanamayacağını iddia ederek ülkenin ekonomi politikasını belirleyecek olan tek organın TBMM olabileceğini söyledi. Vekâletin kongrede görüşülmesini istediği konuların bizzat Vekâlete düşen görevler olduğuna dikkati çeken Ali Şükrü, Mahmut Esat'ın acil ve yapılabilecek işler yerine "lüks olan"a kaçarak, "Avrupa'da bazı mütalaatı celb edecek mahiyette bulunan muazzam bir iş yapmak" isteğinde olduğunu iddia etti[1170]. İktisat politikasını belirleyecek tek organın TBMM olduğu düşüncesini paylaşan, ancak "öz iktisat

---

[1167] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 170. Zira bu günlerde tarafların Lozan'da yürüttükleri barış görüşmeleri müttefiklerin ekonomik konularda direnmesi ve kapitülasyon uygulamasının devamında ısrar etmesi karşısında Türk heyetinin bu koşulları kabul etmemesi yüzünden kesintiye uğramıştı.

[1168] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 170-171.

[1169] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 171-172.

[1170] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 174-175.

evlatlarının iktisat siyasetine dair söyleyeceği şeyleri dinlemek de TBMM'nin görevidir" diyen Mahmut Esat, bu açıdan Kongre'nin "süs" olmadığı kanısındaydı[1171]. Mahmut Esat'ın bu düşünceleri karşısında "eğer iktisat vekili olsa idim memleketin siyaseti iktisadiyesi hakkında lâzım gelen umumî esasları tesbit edib ortaya koymadan iktisatçıların karşısına çıkmazdım. ... Yani ben bir şey düşünmedim, siz düşünün de bana bir şey verin demek, ben bu işi yapamıyorum demektir" diyen Ali Şükrü Bey, ülkenin izleyeceği iktisadi "veçheleri" İktisat Vekâleti'nin hazırlayıp Meclise onaylatmadan, halktan ya da meslek sahiplerinden görüş almaya kalkmasını doğru bulmuyordu. Ali Şükrü Bey'e göre, bu durumda "herkes aklına geleni ortaya atacak ve müzakerâttan hiç bir faide hiç bir netice hasıl olmayacaktı"[1172]. Hükümetin, ekonomik unsurların kendisine yol göstermesini gerekli gördüğünü ve buna her zaman gereksinim duyacağını vurgulayan Mahmut Esat ise, bazı ülkelerde bu tür kongrelerin meslek sahiplerinin girişimleri ile olduğuna dikkati çekti. Ancak, savaşlar nedeni ile uzun yıllar boyunca ihmal edilen Türkiye'de "irşat ve teşvik" yapılamamış, bu görevi de İktisat Vekâleti üzerine almıştı. Zira, "halkın kendi kendine toplanmasına veya İktisat Vekâleti'nin teşvikiyle toplanmasına dair kanunlarda hiç bir kayıt hiç bir mümanaat (yoktu)"[1173].

Dünyadaki örnekleriyle her mesleğin kendi kongresini düzenlediğini söyleyerek farklı mesleklerin temsil edilmesi ile oluşacak bir kongreyi "çorba"ya, "aşure"ye benzeten ve aralarında ortak çıkarlar bulunmayan iki bin kişinin oluşturacağı bir kongreden sonuç çıkmayacağını düşünen Ali Şükrü Bey'i[1174] "iktisat bir küldür" diye yanıtlayan Mahmut Esat, ülkenin ekonomik unsurlarının bir arada karar vermesinde hiç bir sakınca olmadığına dikkati çekti ve İsviçre'den örnekler vererek bu tür kongrelerin dünyanın her yerinde yapıldığını vurguladı. Ayrıca yapılmadığı düşünülecek olsa bile "biz hep gördüğümüz gibi yapan bir millet miyiz?", "biraz da kendimiz yapalım"diyerek, Türk halkının yeni bir şey yapma yeteneğine sahip olup olmadığını sorguladı[1175].

Milletvekillerinin kongre üyesi seçilmesi konusunu da açıklık getiren Mahmut Esat, İktisat Vekâleti'nin milletvekillerinin seçimini engelleyecek bir karar alamayacağına ve bunun, TBMM'nin halledebileceği bir konu olduğuna dikkati çekti. Barış görüşmelerinin en kritik günlerinde Meclis'in tatil edilmesini de kişisel olarak doğru bulmayan Mahmut Esat, bu konuda karar verecek olan tek organın da TBMM olduğu düşüncesindeydi[1176].

[1171] **Aynı**, s. 177.
[1172] **Aynı**, s. 174.
[1173] **Aynı**, s. 177.
[1174] **Aynı**, s. 181.
[1175] **Aynı**, s. 182.
[1176] **Aynı**, s. 173.

Mahmut Esat, kongre toplanacağından Meclis'in haberli olmadığını söyleyen Ali Şükrü Bey'e, İktisat Vekili'nin görev ve sorumluluklarını belirleyen bir yasa olmadığını hatırlatarak -ki Ali Şükrü bu yasanın karşısında yer almıştı-, vekâletin bir kongre toplamak için Meclis'in iznine gereksinimi olmadığına dikkati çekti[1177].

Kongreye yönelik bir başka eleştiri İzmir Milletvekili Tahsin Bey'den geldi. 'Eğer hedef ve amacı iyi belirlenmişse', Kongre'nin "iktisadi bir inkılab"a neden olacağını söyleyen Tahsin Bey, Mahmut Esat'ın Kongre programını Vekiller Heyeti'ne sunarak yöntem ve mevzuat çerçevesinde Hükümet tarafından yapılacak "fedakârlıklar" hakkında kesin bir karar alınması gerekliliğine dikkati çekti. Hükümetten "fiili veya vaadi" izin almadığı takdirde "bin kişilik müstahsiller kongresinin" sadece dilek ve temennilerde kalacağını, bunun da "gülünç ... bir şekil" alacağını söyledi[1178]. Tahsin Bey'e göre Mahmut Esat, Hükümetin yapabileceği yardımı ve göstereceği kolaylıkları daha Ankara'da iken belirlemeliydi[1179].

Genel anlamda kongre girişimini olumlu karşılayan Türk basın organları tüm eksiklerine rağmen ulusal ekonomi unsurlarının biraya getirilmesini yeni Türkiye'nin gelecekte uygulayacağı ekonomik program açısından yararlı buluyordu. Akşam gazetesinden Ahmet Muhiddin Kongre'yi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin bir devamı olarak görüyor, "Türklüğün Erzurum ve Sivas'ta kudret ve ihtişam ile tecelli eden varlık iradesinin" İzmir'de de ekonomik varlığını ortaya koyacağını vurguluyordu[1180]. Vakit'ten Mehmet Asım ise, Kongrede alınacak kararların ulusal ekonominin gereksinimleri hakkında ortaya konacak "resmî bir anket" olacağını düşünüyordu[1181]. Ahmet Emin de Kongreyi, hem dışarıya verilecek bir yanıt hem de Türk halkının ekonomik konulara ilgisini artıracak bir girişim olarak algılıyordu[1182].

Kongreden beklentiler ise farklıydı. Örneğin Tan gazetesi, "yeni bir hayat ve faaliyet devrinin" açılmasını sağlayacak bir çalışma ile mesleki ve ekonomik bir programın ortaya konmasını[1183], Aydınlık'tan Şefik Hüsnü; kongreden olumlu bir sonuç çıkması için tüm tartışma ve düşüncelerin köylü ve işçi sınıfının yararında düğümlenmesini[1184], İleri'den Feridun Fikri ise; tüm girişimlerin ekonomik özgürlüğün sağlanmasına, yerli sermayenin kendisini ortaya koymasını engelleyen nedenlerin ortadan kaldırılmasına, ticaret serbestisinin getirilmesine ve üretim kooperatiflerinin oluşturulmasına yönelik olmasını istiyordu[1185].

[1177] **Aynı**, s. 176.
[1178] İzmir Mebusu Tahsin, "İzmir İktisat Kongresi 1", **H.M.**, 6 Şubat 1339 (1923), No: 732, s. 1.
[1179] İzmir Mebusu Tahsin, "İzmir İktisat Kongresi 2", **H.M.**, 7 Şubat 1339 (1923), No: 733, s. 1.
[1180] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 30.
[1181] **Aynı**, s. 35.
[1182] **Aynı**, s. 42-43.
[1183] **Aynı**, s. 45.
[1184] **Aynı**, s. 47.
[1185] **Aynı**, s. 49-55.

Kongreyi "Mahmut Esat'ın eseri" olarak gören Suphi Nuri ise nelere gereksinim duyulduğu, ülkenin üretici-tüketici ve aracı unsurlarının yarının Türkiye'sinden nasıl bir ekonomik idare bekledikleri gibi soruların kongrede yanıt bulmasını istiyor ve Mahmut Esat'ın yarının ekonomik plânı ile örgütünü kongreden çıkarabilirse Türkiye'ye en büyük hizmeti etmiş olacağını düşünüyordu[1186].

Kongre dış basında da yankı buldu.

İstanbul'dan muhabiri aracılığı ile Times gazetesine çekilen telgrafta Kongre; Türklerin, Rumların yokluğuna rağmen İzmir'i canlandırabileceklerini ispatlamaya yönelik bir girişimi olarak algılanıyordu[1187]. Orient News'e göre; Mustafa Kemal Paşa tarafından açılması ve katılımcıların tümünün Türk olması Kongre'nin önem ve değerini artırıyordu. Lozan'daki barış görüşmelerinin kesintiye uğraması da bu niteliğinden bir şey kaybettirmemişti. Yakın Doğu'nun uzun bir süreden beri savaşlara sahne olduğu için yabancı sermayenin Türkiye'ye girmeye korktuğuna dikkati çeken gazete bu durumda Türkiye'nin kendi kaynaklarına yönelmesini doğal bularak, geçmişteki kadar hareketli olacağını düşündüğü gelecekteki savaşımına hazırlanması için Kongre'nin önemli olacağını vurguluyordu[1188]. Atina telsizi ile tüm dünyaya duyurulan haberde ise Kongre programının yabancı sermayeye ve yabancı vapur işletmelerinin Türk sahillerinde ticaret yapmasına karşı hükümler içerdiğine dikkat çekiliyordu[1189]. Yeni Gün gazetesi de "ahval-i iktisadiyeye ve İstanbul vaziyeti ticariyesine" tamamen hakim bir kaynaktan aldığı duyumlardan yola çıkarak Kongre'nin; Türkiye'nin "iktisadi düşmanları"nın "iblisâne" propagandalara girişmesine neden olduğuna dikkati çekiyor, bunların "düşmanın son çırpınışı" olduğunu ve ulusal ekonomi yolunda Türkiye'nin amacına hızla yürüyeceği inancını dile getiriyordu. Türkiye'deki gayrimüslim unsurların kongrenin toplanmasını "şüpheli" görmeleri hatta toplanmama olasılığını yüksek bularak "Türkler(i) bu yolda tesanüd göstermekten çok uzak" bulmaları gibi düşüncelerin, Türk halkının "intibah ve teyakkuz" gücünü artırdığını yazıyordu[1190]. Mahmut Esat ise, yabancı, özellikle de İngiliz ve Yunan gazete ve ajanslarının kongre aleyhinde yaptığı propagandalarla 'Türklerin yabancı sermayesine karşı olduğu' yolundaki iddiaları tamamen "uydurma söz" ve "iftira" olarak değerlendirdi. Türk yasa ve tüzüklerine uyması koşulu ile her türlü sermayeye açık olduklarına iç ve dış kamuoyunun dikkatini çekerek Türkiye'nin bu konudaki tavrını Chester Projesi ile ortaya koyduğunu vurguladı.

[1186] **Aynı**, s. 55.
[1187] **AYG**, 21 Kanunusani 1339 (1923), No: 1080-703, s. 4.
[1188] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 63-64.
[1189] **Akşam**, 7 Şubat 1339 (1923), No: 1576, s. 3.
[1190] **AYG**, 31 Kanunusani 1339 (1923), No: 1089-712, s. 4.

> "Efendiler! Türkiye her medeni devlet gibi ve her vâdide olduğu gibi iktisadiyâtta da istiklâl ve hürriyeti istemekten başka bir şey yapmıyor ve iktisat kongresi de bunu temin için toplanıyor. Ecnebi sermayesine karşı Türkiye'nin hiçbir buğz ve adaveti yoktur ve onun memlekete girmesi için her türlü teshilâtı da bütün medenî milletlerde olduğu gibi göstermeye âmadedir. Ancak kendimizi Yirminci Asrın ortasında hiçbir devletten geri görmediğimiz gibi hiçbir milletten de aşağı şerait kabul ederek Türkiye'yi esirler ülkesi haline getiremeyiz" [1191].

diyen Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına verdiği önemi Türkiye İktisat Kongresini toplayarak göstereceği kanısındaydı.

1.4.2. Kongrenin Açılışı ve Çalışmaları

1.4.2.1. Kongrenin Açılışı

> "17 Şubat Cumartesi, küşad günü. Trenler sabahtan beri her taraftan kongre âzasını ve zâirleri taşıyordu. Çabuk yetişmek için arabaya binenler telaşla [kongre binasına] diyordu. Bunu arabacılar da çokdan öğrenmişlerdi. Şehrin her semtinden boşanan insan cereyanları kongre binasına doğru akıb gidiyordu"[1192].

Akşam gazetesinden Ahmed Muhiddin, açılış günündeki coşkuyu kamuoyuna böyle yansıtmıştı.

Eski Osmanlı Bankası deposu olan kongre binasını çevreleyen tüm sokaklara güvenliği sağlamak üzere polis ve jandarma yerleştirilmişti. Girişine uzanan sokağın başına bir zafer takı kurulmuş, binanın sağ tarafı özel bir girişi olan sergiye ayrılmıştı. Sol taraf ise toplantı salonu olarak düzenlenmişti. Binanın kapısında duran polis ve jandarma, ziyaretçilerin belgelerini "nezaketle" kontrol ettikten sonra onlara yol gösteriyordu. Kapıdan girince sağ tarafta kongreye özel posta ve telgraf şubesi vardı. Binanın sağ ve sol tarafları sergi ile toplantı salonu arasındaki bağlantıyı kuran bir koridorla birleşiyordu. İki yanın arasında kongre lokantası ve lokantanın üstünde ise Ertuğrul Mızıkası için ayrılmış olan bölüm bulunuyordu. Halılarla kaplı merdivenlerden çıkılarak ulaşılan toplantı salonu kırmızı ve beyaz renklerle süslenmiş, sol tarafa ise yine Türk halıları ile döşenmiş başkan ve konuşmacı kürsüleri yerleştirilmişti. Kürsülerden salona bakıldığında, hemen sağda Heyeti Faâle ve Teftişiye için ayrılmış bölüm, onun sağında ise kanepeler yerleştirilerek mülkî ve askerî erkân ile sefirlere ayrılan köşe bulunuyordu. Bunun tam karşısında ise dört gruba ayrılan kongre üyelerine ait bölüm vardı ki, her bölümün üzerine kime ait olduğunu belirten işaretler

---

[1191] **AYG**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 1102-725, s. 1; **H.M.**, 15 Şubat 1339 (1923), No: 740, s. 3; **YTE**, 16 Şubat 1339 (1923), No: 2636-608, s. 2; **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 172-173.

[1192] **Akşam**, 9 Mart 1339 (1923), No: 1603, s. 3.

konulmuştu. Salonun üst kısmı ise yarısı bayanlara yarısı baylara olmak üzere dinleyicilere ayrılmıştı[1193].

Saat dokuzda -açılışın başlamasına daha bir saat on beş dakika olmasına rağmen- kongre salonu dolmuştu. Sanayici, çiftçi, tüccar ve işçi temsilcilerinden oluşan bin iki yüz temsilci ile dört bine yakın dinleyici yerini almıştı ki dinleyicilerin önemli bir kısmını kadınlar oluşturuyordu. Heyeti Faâle son hazırlıklarını tamamlarken dokuz buçuğa doğru askerî erkânın bir kısmı yerini aldı. Azerbaycan sefiri Abilof ve Rus sefiri Aralof beylerle, mülkî erkân ve yabancı temsilcilerin dinleyiciler arasındaki yerini aldığı sırada saat ona geliyordu ve salonda bulunanlar birden ayağa kalktı. Salona giren Fevzi Paşa idi. Beraberinde Manisa sanayi temsilcisi olarak kongreye katılan Kâzım Karabekir Paşa bulunuyordu ve sivil giyinmişti. Saat on olduğunda, tek tük gelen ve telaşla yer arayanların dışında salondan ses çıkmıyordu ki bu sessizlik "otomobil öttü" cümlesi ile bozuldu. Gelen, Mustafa Kemal Paşa idi. Coşku içinde ayağa kalkan temsilci ve dinleyicilerin önünde ağır adımlarla ve onları selâmlayarak ilerleyen Mustafa Kemal Paşa'nın yerini alması ve Ertuğrul Mızıkası'nın "İstiklal Marşı"nı çalması ile kongrenin açılış töreni başladı[1194].

İzmir Belediyesi adına Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü Bey'in kısa bir söylevinin ardından Türkiye İktisat Kogresi'nin açış konuşmasını yapmak üzere Mustafa Kemal Paşa kürsüye geldi[1195].

Sözlerine, Kogre üyelerinin "vatanî, hayatî ve millî" bir amaçla toplandıklarını söyleyerek başlayan Mustafa Kemal Paşa; uzun yılların Türkiye'nin ekonomik bünyesinde açtığı yaraları tedavi edecek olan katılımcıların "memleketi mâmuriyete, milleti refahiyât ve saadete isâl edecek yolları bulmak için" yapacakları toplantının başarı ile sonuçlanmasını diledi[1196].

Konuşmasında; Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ekonomik nedenlere bağlayan Mustafa Kemal Paşa, kişisel saltanatın kapitülasyonlara ve "Düyun-u Umumiye belasına" yol açarak ülkeyi yabancıların sömürgesi durumuna getirdiğini, bu durumdan ülkenin "aslî unsuru" olan Türklerin zararlı çıktığını, devletle birlikte Türk ulusunun da "mahvolduğunu", yeni bir dönemi başlatan TBMM ve Hükümetinin ise Misak-ı Milli ve Teşkilatı Esasiye ile ortaya konan tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkeleri çerçevesinde "milleti zengin memleketi

---

[1193] **Aynı.**

[1194] **Akşam**, 25 Şubat 1339 (1923), No: 1591, s. 2; 9 Mart 1339 (1923), No: 1603, s. 3; **H.M.**, 19 Şubat 1339 (1923), No: 743, s. 1.

[1195] **H.M.**, 19 Şubat 1339 (1923), No: 743, s. 1.

[1196] **İktisad Esaslarımız; 17 Şubat 339 (1923): 3 Mart 339 (1923) Tarihine Kadar İzmir'de Toplanan İlk Türk İktisad Kongresinde Kabul Olunan Esaslar ve İrad Olunan Nutuklar**, (İzmir: Anadolu Matbaası, 1339 (1923)), s. 53. (Bu kaynak kısaca; "İktisat Esaslarımız" olarak anılacaktır.)

mamur" etmeyi amaçladığını, ülkenin gerçek kurtuluşa erişmesi için bu ilkelerin "kağıt üzerinde" kalmaması ve tam bağımsızlık için ulusal egemenliğin ekonomik egemenlikle sağlamlaştırılması gerektiğini belirtti. Zira, içinde bulunulan dönem; "bir iktisat devrinden başka bir şey" olmadığı ve halk devri de "iktisat devri mefhumu" ile açıklanabileceği için ülkeyi bayındırlaştırmak, ulusun kalkınmasını ve zenginliğini sağlamak için yeni Türkiye'nin de "iktisat devri"ne girmesi gerekiyordu. Türkiye'nin ekonomik kalkınması için ziraate, sanayie ve ticarete önem vermek zorunda olduğuna dikkati çeken Mustafa Kemal Paşa[1197], bu üç alanda başarıya ulaşmanın yolunu, ülke gereksinimleri ile uyum içinde olacak "sa'y misak-ı millisi" şeklindeki program üzerinde ulus temsilcilerinin birlikte çalışmasında gördüğünü[1198], ülkenin ekonomik yapısının ise, birbirlerine gereksinimi olduğu için aralarında bir fark olmayan "çiftçi", "san'atkâr", "tüccar" ve "amele" sınıflarına dayandığını belirtti. Yeni Türkiye'nin ekonomik kalkınması için sermayeye olan gereksinime de dikkati çeken Mustafa Kemal Paşa, Türk yasalarına uymak koşulu ile yabancı sermayeye karşı olmadığını vurguladı ve ekonomik nedenlerle kesintiye uğrayan barış görüşmelerine işaret ederek Türk halkının tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkelerinden "zerre kadar" ödün vermeyeceğinin ve Türkiye Devleti'nin ve Hükümetinin "Jandarma" olmayacağının altını çizdi[1199].

Mustafa Kemal'den sonara kürsüye gelen ve amele, sanatkâr, çiftçi, tacir ve "çilekeş" Türk hanımlarını selâmlayarak konuşmasına başlayan İktisat Vekili Mahmut Esat Bey; Türk ekonomi tarihini; Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan hilafete kadar, Hilafetten Tanzimat'a kadar, Tanzimat'tan Teşkilatı Esasiye dönemine kadar ve yeni Türkiye ile Teşkilatı Esasiye Dönemi olmak üzere dört bölüme ayırıyor[1200] ve ilk üç dönem içinde ulusun çıkarlarının gözetilmediğine, ekonomik sorunlara ulusal çözümler getirilemediğine, ülkenin ekonomik koruyuculuktan yoksun kaldığına, devletin çağın gereklerine uygun bir yapılanmaya gidemediğine, gittikçe ağırlaşan kapitülasyonlar ile ülkenin "yabancı istilasına" açık bir konuma getirildiğine ve görünürde Türklerin olan devletin, ekonomik açıdan yabancıların sömürgesi durumuna düşürüldüğüne dikkati çekiyordu.

Ulusal egemenliği 'ulusal ekonomi egemenliği' olarak algılayan ve ekonomik egemenlik gerçekleşmediği sürece ulusal egemenliğin "serap" olmaktan öteye gidemeyeceğine inanan Mahmut Esat, Türkiye'nin Teşkilatı Esasiye ile ortaya koyduğu

---

[1197] **İktisat Esaslarımız**, s. 64-65; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 254-255.
[1198] **İktisat Esaslarımız**, s. 53-61; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 243-252.
[1199] **İktisat Esaslarımız**, s. 62-66; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 252-256. Dönemin literatürü içinde "jandarma devlet" kavramı Liberal Ekonomik Sistem içinde ekonomiye müdahale etmeyen Devletin konumunu belirlediği için Mustafa Kemal'in bu söylemi, yeni Türkiye'de ekonomi alanında klasik anlamda bir liberalizmin uygulanmayacağı şeklinde de yorumlanabilir.
[1200] **İktisat Esaslarımız**, s. 67-68; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 257.

ilkelerin "bir tutam kanun yaprakları" olarak kalmaması, yeni Türkiye'yi "iktisâden mâmûre haline getiren" ilkeler olması gerektiğine de işaret etti[1201]. Yeni Türkiye'nin ekonomik yapılanmasının varolan sistem ve politikaların hiçbirin aynı olmayacağını, "biz iktisat meslekleri tarihinde mevcud mesleklerden hiçbirine mensub değiliz. Ne [bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar] mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz" diyerek Türkiye'nin, ülkenin anlam ve gereksinimlerine, ekonomik tarihinin ruhuna uygun bir politika izleyeceğine dikkati çekti ve yeni Türkiye'nin, yeni ekonomik anlamına göre oluşturacağı yeni okula "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" adını verdi. Türkiye'nin, ülke gereksinimlerine göre varolan ekonomik sistemlerden yararlanmayı da göz ardı etmeyerek, izleyeceği "muhtelit iktisadi sistem"i de şöyle tanımladı:

> "...İktisadî teşebbüs kısmen devlet ve kısmen de teşebbüs-ü şahsî tarafından deruhte edilmelidir. Meselâ büyük kredi müessesâtını, sanayi teşebbüsâtını ilâh. Devlet idare edecekdir. Çünkü memleketimizin iktisadî vaziyeti bunu istilzâm ediyor. Hülâsa bazı hususatda iktisadiyyâtımız devletleşdirme usulünü takib edecek, bazı hususatda iktisadî teşebbüslerini şahsî teşebbüslere terk edecekdir...."

Bu ekonomik sistem içinde Devlet, "meselâ gümrüklerde" korumacı bir politika izleyecek[1202] ve bu politikayı da "çiftçinin öğenderesi, san'atkârın çekici hülasa (Türk) iktisadiyyâtı(nın) menafi-i âliyesi" belirleyecek ve böylece "milli bir devir" başlayacaktı[1203].

Mahmut Esat, yeni dönemde ekonominin canlanması için alınması gereken acil önlemleri ise; "1- Meslek teşkilatı, 2- Kredi müessesâtı, 3- Makine devri, 4- İktisat cidâline toplu çıkmak, 5- İstihsâlimizi tezyid ve tanzim, ithalat ve ihracatımız arasında tevâzün husule getirmek" olarak sıraladı.

Meslek örgütleri ile korporatif devlet anlayışını ortaya koyan Mahmut Esat, çiftçi dernekleri, işçi ve tüccar sendikaları kurulup, "hayatın yarısı" olarak gördüğü bu meslek sahiplerinin birlikte düşünmesi sağlanmadıkça, içeriye ve dışarıya karşı devletin zayıf konumunu sürdüreceğine dikkati çekti. "Asrımızın iktisat cidâline girerken münferid değil, toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Çünkü asr-ı hazır iktisadiyâtı bunu istilzâm ediyor. Ferdî teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe, akim kalmağa mahkûmdurlar" diyen Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin ülke gereksinimlerini tam anlamı ile karşılamak, üretimi artırmak, "kendi kendine yetmesini" sağlamak için "kooperatif şirketlere" ve üretimi

---

[1201] **İktisat Esaslarımız**, s. 70-71; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 259-260.
[1202] **İktisat Esaslarımız**, s. 72-73; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 262-263.
[1203] **İktisat Esaslarımız**, s. 75; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 264.

dışarıya taşıyarak ithalat ve ihracatı arasındaki dengeyi kuracak örgütlenmelere önem vermesi gerektiğini söyledi. Türkiye böylece, ekonomisini "iflas tehlikesinden" kurtarmış olacaktı[1204].

Mahmut Esat'a göre, ekonomiyi canlandıracak bir başka etken de eğitimdi. Varolan "zengin ve âlim milletlere uyan sistem" bırakılmalı, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısına uygun bir eğitim politikası izlenmeli, "âlim ve feylesof" yetiştirmek, programın sonraki hedefi olmalıydı[1205].

Mustafa Kemal Paşa gibi, ülkede ekonomik anlamda belirgin bir sınıfın varolmadığına dikkati çeken ve her dört unsurun da doğrudan doğruya "yabancı sermayenin esiri ve hizmetkârı" olduğunu vurgulayarak bu durumdan çıkışı, güçlerin birleştirilmesinde gören Mahmut Esat, böylece hem sınıfsız bir toplum yapısına hem de kooperatif birliklerin ülke için önemine bir kere daha dikkati çekti[1206]. Ancak bu durum "Yeni Türkiye İktisat Mektebinin" yabancı sermayeye karşı "taassub" gösterdiği anlamına da gelmiyordu. Türkiye'yi çağdaş bir devlet ve Türkleri uygar bir ulus olarak tanıyıp, eşit koşullarda ve Türkiye'nin yasalarına uygun olarak gelecek her türlü yabancı sermayeye tüm kolaylıklar gösterilecekti[1207].

Mahmut Esat'ın yaptığı bu konuşmanın ardından kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, Kongre için bir genel başkan ve ayrıca çiftçi, sanayi, tüccar ve işçi gruplarının temsilen de birer başkan seçimini önerdi. Ardından da Ankara'ya gitmek zorunluluğuna dikkati çekerek toplantıların sonuna kadar bulunamayacağını bildirdi ve kürsüden ayrıldı. Mustafa Kemal'den sonra kürsüye çıkan Heyeti Faâle Başkanı ve Posta ve Telgraf Genel Müdürü Sabri Bey'in, Kongre dolayısı ile Mustafa Kemal'e, İktisat Vekâletine ve Belediyeye; başarı dileklerini içeren mektuplarından dolayı da Aralof ve Abilof'a teşekkür edilmesi yolundaki önerisi kabul edildi. Ardından kürsüye gelen Rus ve Azerbaycan sefirleri "Yaşasın Türkiye, Yaşasın Türk Ordusu" dilekleri ile Kongreye bir kez daha teşekkür ettiler ve oturuma öğleden sonra toplanmak üzere ara verildi[1208]. Arada, İzmir Belediyesi tarafından Mustafa Kemal Paşa şerefine verilen öğle yemeğinde sefirler, askerî ve mülkî erkân hazır bulundu. Yemek sonrasında sergi gezildi[1209].

Kongrenin öğleden sonra saat üçte başlayan ikinci oturumunda, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi doğrultusunda Manisa sanayicilerini temsilen Kongreye katılan Kâzım

---

[1204] **İktisat Esaslarımız**, s. 75-76; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 264-265.
[1205] **İktisat Esaslarımız**, s. 76; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 266.
[1206] **İktisat Esaslarımız**, s. 74; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 263.
[1207] **İktisat Esaslarımız**, s. 74-75; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 263-264.
[1208] **AYG**, 19 Şubat 1339 (1923), No: 1105-728, s. 1.
[1209] **AYG**, 19 Şubat 1339 (1923), No: 1105-728, s. 1.

Karabekir Paşa oy birliği ile başkanlığa seçildi[1210]. Genel heyet, 17 Şubat akşamı Ankara'ya hareket edecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın uğurlanma töreninin Kongre adına Başkan Kâzım Karabekir tarafından yapılmasını kararlaştırdığı gibi, kongrenin açılışı dolayısı ile yurt içi ve dışından gelen telgraflara cevap verilmesi kararını da aldı[1211]. Zira, TBMM'deki çalışmaları dolayısı ile Kongre'ye katılamayan başta Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey olmak üzere Heyeti Faâle üyelerinden Saruhan milletvekilleri Reşat ve Mustafa Necati, Ertuğrul milletvekili Osmanzâde Hamdi Bey çektikleri telgraflarla Kongre başkanlığına başarı dileklerini sunmuşlardı. Tekfurdağı Ticaret ve Sanayi Odası, İstanbul Rus Ticaret Odası ile Rusya, Ukrayna, Maverai Kafkas Şûralar Cumhuriyetleri Şark-ı Karib Ticaret-i Hariciye Mümessilliği de kongreye başarı dileklerini sunanlar arasındaydı[1212].

Türkiye İktisat Kongresi'nin 18 Şubat'ta yapılan ikinci genel toplantısında başkan vekilleri ile her livadan birer üyenin katılımı ile oluşturulacak grup encümenleri için seçim yapıldı. Örneğin, başkan vekilliğine Manisa temsilcisi Karaosmanzâde Kâni Bey ile kâtipliğe Kırkağaç temsilcisi ve Yeni Gün muhabiri Lütfü Arif Bey'i seçen Çiftçi grubu kırk dört temsilcisinden oluşan bir encümen oluşturarak çalışmalarına başladı[1213]. Sanayi Grubu'na Selâhattin Bey (Ayvalık), İşçi Grubuna Aka Gündüz Bey (Kütahya) ve Ticaret Grubuna da Alâiyelizâde Mahmut Bey (Gediz)'in hem başkan vekili hem de grup başkanı olarak seçilmesinin ardından her meslek grubu kendi encümenlerini oluşturarak aralarında toplanmaya başladı. Kongre'nin 24 Şubat'taki ikinci genel toplantısına kadar sürecek olan grup encümen toplantılarında alınan kararların, grup genel heyetlerinde tartışıldıktan sonra düzenlenecek raporların başkanlık divanına verilmesi ve böylece grupların birbirlerinin çalışmalarından haberdar olması ilkesi kabul edildi. Başkanlık divanının, tartışmaların yöntemi ile ilgili olarak belirlediği talimatnamenin de basılarak üyelere dağıtılması kararlaştırıldı[1214].

20 Şubat 1923'te İşçi Grubu; çeşitli kollardan gönderilen raporları incelerken, Çiftçi Grubu; âşar, güvenlik ve hayvan hırsızlığı, reji ve eğitim konularını, Sanayi Grubu; telgraf,

---

[1210] Seçime yönelik olarak bkz. Kâzım Karabekir, **Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi**, (Yay. Haz: Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp), (İstanbul: Emre Yayınları, 2001).

[1211] **AYG**, 19 Şubat 1339 (1923), No: 1105-728, s. 1; **H.M.**, 20 Şubat 1339 (1923), No: 744, s. 3.

[1212] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 236-237. Bu dilek ve temennilere Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa imzası ile yayımlanan cevapta şöyle deniliyordu: "İstiklâl-i millîmizi te'bîd ve tahkim edecek yegâne âmilin ancak istiklâl-i iktisâdîyemiz olduğunu takdir buyuran bir çok zevat ve heyet-i muhtereme tarafından kongrenin küşâdı münasebetiyle beyân-ı tebriki mutazammun telgraflar varîd olmaktadır. Bu telgrafların ifade etdiği kat'i mâna bütün Türkiye halkının halâs-ı hakikimizi iktisat cebhesinin zaferinde gördüğünü mealen bulunuyor. Kongrenin meşâgil-i kesiresi bunlara ayrı ayrı cevab yazmaya mâni olduğundan ajans vasıtasıyla ilânına mecburiyet hâsıl olan teşekkürât-ı mahsusamızın lütfen kabulünü rica ederim." Bkz. **AYG**, 21 Şubat 1339 (1923), No: 1107-730, s. 3; **Akşam**, 21 Şubat 1339 (1923), No: 1587, s. 1.

[1213] **H.M.**, 20 Şubat 1339 (1923), No: 744, s. 3.

[1214] **H.M.**, 21 Şubat 1339 (1923), No: 745, s. 2.

ulaşım, ulaşım araçlarının fiyatları ve koruma yöntemleri ile ilgili konuları tartıştı. Ticaret grubu ise örgütlenme çalışmalarını tamamlamaya öncelik verdi[1215].

21 Şubat'ta toplanan Çiftçi Grubu; Ziraat Encümeni tarafından hazırlanan âşar yönteminin iyileştirilmesini öngören tasarıyı görüştü. Yirmiye yakın üyenin söz aldığı tartışmalar sonunda Lütfü Arif Bey'in önerisi üzerine encümenin tasarısı reddedilerek âşarın kaldırılmasına karar verildi. Ardından zirai eğitim konusu ele alınarak encümenin hazırladığı tasarı aynen kabul edildi[1216]. Ticaret-i Umumiye ve Tedrisât-ı Ticariye, Şirketler ve Banka, Vergi, Ticaret-i Bahriye, Orman, Maden, Gümrükler ile Vesâit-i Nakliye olmak üzere sekiz şubeye ayrılan Ticaret Grubunda ise aynı gün; Banka, Maden ve Gümrük şubeleri görüşmelerini tamamlayarak hazırladıkları raporları encümenlerine teslim ettiler. Diğer şubeler ise bir gün daha çalışma kararı aldı. Sanayi Grubu ise; gümrük, Teşvik-i Sanayi Yasası, yollar, özel ve ayrıcalıklı tarifeler, bankalar ve kredi, sanayi eğitimi ve sanayi odaları konularını tartıştı[1217].

22 Şubat'ta yaptığı toplantı ile Çiftçi Grubu; rejinin kaldırılması, üretim serbestisinin sağlanması, hayvan ve hububat hırsızlıklarının önlenmesini kabul etti. Ticaret Grubu; oybirliği ile Türkiye'de bir "Ticaret Bankası" kurulmasına karar verdikten sonra banka için gerekli olan sermayenin nasıl sağlanacağına yönelik olarak tartışmalarını sürdürdü. Sanayi Grubu ise; gümrüklerde sıkı bir tarife yönteminin uygulanması ve yerli sanayiinin korunması, tarifelerin belirlenmesi sırasında Hükümetin ilgili sanayi kuruluşları ile sanayicilerin düşüncelerini alması, Teşvik-i Sanayi Yasası'nda günün gereksinimlerine göre düzeltimler yapılarak yasanın gereğince uygulanması, Türkiye'deki merkez sanayiinin demiryolu ve şoselerle birbirine bağlantısının sağlanması, sanayi eğitiminin İktisat Vekâletine bağlı Sanayi Genel Müdürlüğü gibi bir merkezde birleştirilmesi, eğitimin pratikleştirilmesi ve usta-çırak kurslarının açılması, sanayi bankalarının hızla açılması ve oluşturulacak sanayi odalarının bir merkezde toplanarak aralarındaki ilişkinin kurulmasını kabul etti[1218].

Çiftçi, Sanayici, Tüccar ve İşçi Grupları, encümen ve grup genel kurullarında tartıştıkları konuları raporlaştırılarak Kongre'nin genel toplantısında tartışmaya açılmak üzere Başkanlık Divanı'na sundular. Böylece grup çalışmaları sona ermiş ve Türkiye İktisat Kongresi'nin ikinci genel toplantısının yapılması için gerekli hazırlıklar tamamlanmış oldu.

[1215] **AYG**, 22 Şubat 1339 (1923), No: 1108-731, s. 2.
[1216] **AYG**, 22 Şubat 1339 (1923), No: 1108-731, s. 1; **Akşam**, 23 Şubat 1339 (1923), No: 1589, s. 1.
[1217] **AYG**, 23 Şubat 1339 (1923), No: 1109-732, s. 3; **H.M.**, 23 Şubat 1339 (1923), No: 747, s. 2; **Akşam**, 23 Şubat 1339 (1923), No: 1589, s. 1.
[1218] **AYG**, 25 Şubat 1339 (1923), No: 1110-733, s. 3; **H.M.**, 25 Şubat 1339 (1923), No: 748, s. 2.

Kongrenin ikinci genel toplantısı, 24 Şubat 1923 Cumartesi günü saat ikide oldukça üzücü bir haberle açıldı. Yakalandığı hastalıktan kurtulamayan Azerbaycan sefiri İbrahim Abilof Bey vefat etmişti. Haberin Başkanlık Divanı tarafından kongre üyelerine duyurulması ile birlikte toplantıya beş dakika ara verildi. Divanın, görüşmelerin yöntemine yönelik hazırladığı talimatnamenin görüşülmesi ile yeniden başlayan toplantı ile 4 Mart 1923'e kadar sürecek olan Türkiye İktisat Kongresi'nde çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının ekonomi ilkelerine yönelik hazırladıkları tasarılar görüşülerek kimi ekleme, düzeltme ve çıkarmalarla kabul edildi.

1.4.2.2. Çiftçi Grubunun Ekonomik İlkeleri

Çiftçi Grubunun ekonomik ilkelerine yönelik olarak hazırlayıp genel kurula sunduğu tasarıların görüşülmesine 24 Şubat'ta başlandı[1219]. Reji, Ziraat ve Maarif, Âsayiş, Âşar, Ziraat Bankası ve İtibar-ı Ziraî, Yollar, Orman, Ziraatte Hayvanat ve Ziraatte Makine sorunları ile Çiftçiliğe Ait Bazı Maddeler olmak üzere toplam on başlık altında ele alınan bu ilkelerin karara bağlanmasına yönelik çalışmalar 3 Mart'a kadar sürdü.

24 Şubat'ta; reji idaresinin ve yönteminin kaldırılması, tütün ziraatı ile ticaretinin serbest bırakılması, işlenmemiş tütün ihracatının yasaklanması ve tütünden alınan verginin yeniden düzenlenmesi[1220], köylüye zirai konularda pratik bilgiler verecek ücretsiz Türkçe kitap ve dergi dağıtılması, pratik eğitimin yaygınlaştırılması ve bu çerçevede en az beş dönümlük bir bahçeye sahip olacak köy ilk okullarında çiftçiliğin pratik olarak öğretilmesi ve bu eğitime kışla ve askeri talimgâhlarda da devam edilmesi ilke olarak kabul edildi[1221].

25 Şubat 1923'te yapılan üçüncü genel toplantı da ise, grubun asayişin sağlanması ile ilgili olarak düzenlediği tasarı tartışıldı. Hayvan hırsızlığı, yol kesiciliği, soygunculuk ve bunlara yardım temel asayiş sorunları olarak görüldü. Önlenmesi için; güvenliği sağlamada suiistimalleri görülenlerin devlet memuriyetinden çıkarılması, sorumluların en ağır şekilde cezalandırılması, köy bekçileri ile korucuların görevleri dışında başka işlerde kullanılmaması,

---

[1219] Çiftçi Grubunun İktisat Esasları'nın tümü için bkz. **İktisat Esaslarımız**, s. 3-19; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 390-405.

[1220] **AYG**, 26 Şubat 1339 (1923), No: 1111-734, s. 2; **H.M.**, 26 Şubat 1339 (1923), No: 749, s. 3. Fide ekimi ile ilgili madde sonradan yayımlanan "Reji Meselesi"nden çıkarılmıştır. Karşılaştırmak için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 390.

[1221] **AYG**, 26 Şubat 1339 (1923), No: 1111-734, s. 2; **H.M.**, 26 Şubat 1339 (1923), No: 749, s. 3. Gazete haberleri ile son yayımlanan metindeki farklılıklar için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 390-392.

meydana gelen sorunlardan hükümetin ve güvenlik güçlerinin en kısa zamanda bilgili kılınması için kazaların birbirine telefon hatları ile bağlanması ilke olarak kabul edildi[1222].

Kogre'nin 26 Şubat günü saat birde açılan dördüncü genel toplantısında, âşar konusu tartışıldı.[1223]. Çiftçi ve işçi guruplarının onayladığı, ancak tüccar ve sanayi gruplarının, yerine "adil bir usulün" getirilmesini istediği tartışmalardan sonuç çıkmadı ve âşar konusunda grupların kendi görüşlerini içeren birer tasarı hazırlaması ilkesinde birleşildi.[1224].

26 Şubat'ta yapılan dördüncü genel toplantıda, Ziraat Bankası ile ilgili tasarı görüşülerek kabul edildi. Buna göre; Hükümetin, aldığı borçları hızla geri ödeyerek banka sermayesinin bir daha kullanılmamasını sağlayacak önlemlerin alınması, banka yasa ve tüzüğünün borç işlemlerini artıracak şekilde yeniden düzenlenmesi, banka yardımlaşma şirketlerinin hızla açılması kararlaştırıldı[1225].

1 Mart 1923'te yapılan yedinci genel toplantı da ise, yollarla ilgili tasarı görüşüldü[1226] ve hızla "örümcek ağı gibi" çağdaş ulaşım olanaklarının sağlanması, her yıl alınan yol vergisinin kaldırılarak yerine yol yapım yükümlülüğü getirilmesi, demiryolu tarifelerinin "makûl" bir seviyeye çekilmesi, vapur tarife ve nakliye ücretlerinde indirim ve kolaylıklar sağlanması, ekonomik hakların korunması için demiryolu idarelerinde İktisat Vekâletinden uzmanların bulundurulması ilkeleri kabul edildi[1227].

2 Mart 1923 günü ise, ormanlarla ilgi olarak saptanan ilkeler tartışılarak; varolan ormanların korunması, yeni alanlar yaratılarak ormanların çoğaltılması, ağaç bayramları yapılarak öğrenci ve halkın en az bir ağaç dikmekle yükümlü tutulması, kasaba ve köylerde geçimini ormandan sağlayan halkın miri ormanlardan yararlanması kabul edildi[1228]. Aynı gün köylü ve çiftçilerin hayvan hastalıkları konusunda bilgilendirilmesi, ülkenin her yerinde "bakteriyolojiler" kurulması, "mücadele heyetleri" oluşturulması, hükümet aracılığı ile hayvan getirilerek taksitli satışının yapılması ve ağnam vergisinin diğer vergiler gibi taksitle ödenmesi ilkeleri benimsendi[1229].

3 Mart'ta yapılan genel toplantıda ise, grubun zirai ve hayvansal ürünlerin yabancı ürünler karşısında korunmasını, pancar üretiminin özendirilmesini ve şeker fabrikaları

[1222] **AYG**, 27 Şubat 1339 (1923), No: 1112-735, s. 2; **H.M.**, 27 Şubat 1339 (1923), No: 750, s. 1; **Akşam**, 6 Mart 1339 (1923), No: 1600, s. 1. Karşılaştırmak için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 392-394.
[1223] **Akşam**, 8 Mart 1339 (1923), No: 1602, s. 3.
[1224] **AYG**, 28 Şubat 1339 (1923), No: 1113-736, s. 3. Karşılaştırmak için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 395-396.
[1225] **AYG**, 28 Şubat 1339 (1923), No: 1113-736, s. 3. Karşılaştırmak için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 395-396.
[1226] **H.M.**, 4 Mart 1339 (1923), No: 754, s. 2.
[1227] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 396-398.
[1228] **H.M.**, 4 Mart 1339 (1923), No: 754, s. 2; G. Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, s. 398-399.
[1229] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 399-401.

açılmasına yönelik ilkeleriyle[1230] birlikte tamirhanelerin ve makinist okullarının açılması, usta yetiştirilmesi, basit ziraat aletleri üretecek fabrikaların kurulması, zirai aletlerle traktörlerde kullanılan gaz, benzin, vakum yağlarından gümrük vergisi alınmaması gibi ilkeler kabul edilerek[1231] Çiftçi Grubunun Türkiye İktisat Kongresi'ne sunduğu tüm ekonomik ilkeler karara bağlandı.

1.4.2.3. Tüccar Grubunun Ekonomik İlkeleri

Tüccar Grubunun ekonomi ilkelerine yönelik genel kurula sunduğu tasarıların görüşülmesine 25 Şubat'ta yapılan üçüncü genel toplantıda başlandı[1232]. 3 Mart'ta kabul edilen ilkelerle birlikte; Bankalar, Kambiyo ve Borsa İşleri, Cuma Tatili, Maden Meselesi, Orman Meselesi, Ticaret-i Bahriye Meselesi, Ticaret İşlerini Kolaylaştıracak Esaslar, Gümrük Siyaseti, Gümürük Muamelâtı, İhnisar Sisteminin Ref'i, Kavanin ve Ahkâm-ı Ticariyetinin Islah ve Tadili, İtibar Teşkilat ve Teshilâtı, Ticaret Odaları, Ticaret-i Hariciye Müesseseleri, Şirketler, Ticarete Ait Mevadd-ı Müteferrika, Tedrisat-ı İktisadiye, Temettu Vegisi, Vesait-i Nakliye Meselesi ve Vesait-i Muhabere olmak üzere yirmi başlık altında görüşülerek ilke kararları alındı.

25 Şubat'ta yapılan genel toplantıda Ticaret-i Bahriye Grubunun; kabatoj, Deniz Ticareti Bankası kurulması, denizciliğin ve deniz ticaretinin korunması, deniz sanayiinin kurulması, deniz taşımacılığı yapan araçların sigortalanması, seyrisefain idaresinin ticari bir heyet tarafından idaresi, Karadeniz ve Akdeniz'de hızla limanlar inşa edilmesi, motorların transit eşya taşımasına izin verilmesi, deniz ticaretinde dayanışmayı sağlayabilmek amacı ile esnaf cemiyetlerinin kurulması, deniz ticareti meslek okullarının açılması, balıkçılık ve balık ürünlerinin korunması ile ilgili önerileri görüşülerek kabul edildi[1233].

26 Şubat'ta yapılan dördüncü genel toplantıda ise, Ticaret Bankası kurulması ile ilgili öneri tartışıldı. Ancak yapılan tartışmalar, üyelerin bu konuda daha fazla aydınlatılması gereğini ortaya koydu. Bu nedenle kongre üyeleri Mahmut Esat Bey'in toplantıya davet edilmesini kararlaştırılarak dördüncü genel toplantıya son verdi[1234]. Grubun bu kararı doğrultusunda Mahmut Esat Bey, 28 Şubat'ta "bankalar ve kredi" konusunda bir konferans

---

[1230] **Aynı**, s. 402-403.
[1231] **Aynı**, s. 403-405.
[1232] Ticaret Grubunun İktisat Esasları'nın tümü için bkz. **İktisat Esaslarımız**, s. 20-40; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 406-425.
[1233] **AYG**, 27 Şubat 1339 (1923), No: 1112-735, s. 2; **H.M.**, 27 Şubat 1339 (1923), No: 750, s. 1. Karşılaştırmak için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 412-414..
[1234] **AYG**, 28 Şubat 1339 (1923), No: 1113-736, s. 3.

vererek kredi konusuna büyük önem verdiğini açıkladı. Türkiye'nin yeni bankalar oluşturmadığı takdirde yabancı sermaye tarafından "ezileceğini", kişisel girişimlerle banka açılamayacağını, Hükümet "yardımını"nın gerektiğini, Hükümete düşen görevin ulusal ekonominin dayanağı olacak büyük sermayeli bir "devlet bankası" oluşturarak özel bankaları bu "ana banka" çevresinde toplamak olduğunu vurguladı. "Kanaatimiz, Türk iktisadiyyâtı(nın) bankalarla başlamasıdır" diyen Mahmut Esat, Vekiller Heyeti'nin bununla ilgili projelerini tamamladığına ve İktisat Vekâleti'nin de Köy Bankaları kurulması için hazırladığı tasarıyı TBMM'ne sunduğuna dikkati çekti[1235]. Bu açıklamaların ardından yapılan toplantıda Ticaret Grubu'nun bankalarla ilgili tasarısı görüşülerek kabul edildi. Tasarı; uygun bir isim altında ticaret bankası kurulmasını, Hükümetin de sermaye koyarak hissedarlığa katılmasını ancak gerektiğinde halka satarak banka ile ilgisini yavaş bir şekilde kesmesini, banka hisse senetlerinden vergi alınmamasını öngörüyordu[1236].

Grubun kambiyo ve borsa sorunlarına yönelik hazırladığı tasarı ise, 27 Şubat'ta yapılan beşinci genel toplantıda tartışılarak kabul edildi. Tasarı ile; kambiyo merkezleri ile özellikle nakil ve tahvilat borsalarının ulusallaştırılarak, buralara "Türk'e düşman siyasi entrikaların" girişini engelleyecek önlemlerin alınması, borsaların düzenlenmesi, yabancı kambiyosunun beklenmedik yükseliş ve düşüşlerinden piyasaları koruyacak önlemlerin alınması, şirket hisse senetlerinin de Maliye ve İktisat vekâletlerinin ortak onayından sonra ithal edilebilmesi ve uzman ekonomistlerden oluşacak bir kambiyo komisyonunun hızla oluşturulması kabul edildi[1237]. Aynı gün grubun madenlerle ilgili olarak sunduğu tasarı da görüşülerek onaylandı. Madenlerin bilimsel jeolojik incelemelerinin yapılması, önemli kaynakların ulusal çıkarlar doğrultusunda işletilmesi, maden haritalarının çıkarılması, kömür havzalarının canlandırılması gibi ilkelerle[1238] birlikte Cuma günleri genel tatil günü olarak kabul edildi.

Kongrenin 1 Mart 1923'te yapılan yedinci genel toplantısında ise, ticari işlemlerin kolaylaştırılmasına yönelik olarak hazırlanan tasarı ile inhisar sisteminin kaldırılması, ticari yasa ve hükümlerin düzeltilmesi, itibar teşkilat ve teshilatı, ticaret ve sanayi odaları ve şirketler hakkındaki ilkeler kabul edildi[1239].

[1235] **AYG**, 2 Mart 1339 (1923), No: 1115-738, s. 1; **Akşam**, 2 Mart 1339 (1923), No: 1596, s. 1.
[1236] **AYG**, 2 Mart 1339 (1923), No: 1115-738, s. 2.
[1237] **AYG**, 1 Mart 1339 (1923), No: 1114-737, s. 1; **H.M.**, 1 Mart 1339 (1923), No: 752, s. 3. Karşılaştırmak için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 406-407.
[1238] **AYG**, 1 Mart 1339 (1923), No: 1114-737, s. 1; **H.M.**, 1 Mart 1339 (1923), No: 752, s. 3. Karşılaştırmak için bkz. G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 408-410.
[1239] **H.M.**, 4 Mart 1339 (1923), No: 754, s. 2.

2 Mart'ta yapılan sekizinci genel toplantıda grubun ormanlarla ilgili ilkeleri kabul edilerek[1240] orman tüzüğünün çağdaş ilkeler çerçevesinde yenilenmesi, orman haritaları ile istatistiklerin çıkarılması, ihalelerde açık zarf yönteminin benimsenmesi, fabrika sahiplerinin Avrupa'dan getireceği her türlü araç-gereçten gümrük vergisi alınmaması, kereste kaçakçılığının önlenmesi, geçimini kerestecilikle sağlayan çiftçilere ormanlardan ağaç verme yönteminin devamı ilke olarak benimsendi[1241]. Grup aynı gün; çağdaş posta-telgraf yöntemlerinin uygulamaya konularak yaygınlaştırılmasına ve telgraf ücretlerinde indirim yapılmasına yönelik ilkeleri de kabul etti.[1242].

Tüccar Grubunun 2 ve 3 Mart'ta görüşerek kabul ettiği ulaşım araçlarına yönelik ilkeler çerçevesinde yol yapımlarının tamamlanması, yol vergisinin kaldırılması, hükümetin demiryolu yapımını bir programa bağlaması, şimendifer ücretlerinin asgari düzeye çekilmesi, şimendifer kumpanyalarınca kaybedilen malların karşılanması, otobüs ve yük kamyonlarından gümrük vergisi alınmaması, uçaklarla posta ulaşımına izin verilerek Türk hava sahasının işletim hakkının Türk şirketleri ile Türk vatandaşlarına verilmesi ilke olarak kabul edildi[1243]. Aynı gün grubun ticarete yönelik diğer maddeleri de görüşülerek[1244], ülkenin önemli ticaret merkezlerinde ticaret okullarının açılması, ticaret okulları bulunmayan yerlerde çırak okulları oluşturulması kararlaştırılarak[1245] Ticaret Grubu'nun ekonomik ilkeleri saptandı.

1.4.2.4. İşçi Grubunun Ekonomik İlkeleri

İşçi Grubunun ekonomik ilkelerine yönelik olan tasarısı[1246], kongrenin 27 ve 28 Şubat'ta yapılan beşinci ve altıncı genel toplantılarında ele alındı ve 1 Mart'ta yapılan toplantıda 3. maddesinin de onaylanmasıyla toplam otuz dört maddeden oluşan ilkeler Kongre üyelerince kabul edildi[1247].

Buna göre; "amele" yerine "işçi" kavramının kullanılması, işçi sağlığına yönelik önlemlerin alınması, bunların giderleri için de "sağlık vergisi" konulması, işçilere dernek ve sendika kurma hakkının verilmesi[1248], Tatil-i Eşgal Yasası'nda bunların oluşumunu

---

[1240] **H.M.**, 4 Mart 1339 (1923), No: 754, s. 2.
[1241] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 410-412.
[1242] **Aynı**, s. 425.
[1243] **Aynı**, s. 423-424.
[1244] **H.M.**, 5 Mart 1339 (1923), No: 755, s. 2.
[1245] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 421-423.
[1246] İşçi Grubu'nun İktisat Esaslarının tümü için bkz, **İktisat Esaslarımız**, s. 46-52; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 430-435.
[1247] Başlangıçta otuz dokuz maddeden oluşan tasarı beş maddenin çıkarılması ile 34 madde olarak kabul edilmiştir. Bkz, **AYG.**, 23 Nisan 1339 (1923), No: 1133-756, s. 2; **H.M.**, 4 Mart 1339 (1923), No: 754, s. 2.
[1248] **AYG**, 1 Mart 1339 (1923), No: 1114-737, s. 1; **H.M.**, 1 Mart 1339 (1923), No: 752, s. 3.

engelleyen maddelerin işçi yararına düzeltilmesi, tüm işçiler için bir saat dinlenme dışında çalışma süresinin sekiz saat olması, zorunlu hallerde mesai saati dışında çalıştırılacak işçilere iki katı ücret ödenmesi ve bu sürenin de dört saati aşmaması ilke olarak benimsendi. Bunun dışında kadın ve çocuk işçilerin çalışma süreleri ile tatillerini belirleyen ilkeler de kabul edildi. İşçi Grubunun; hastalanan işçilere üç aya kadar tam gündelik, üç ay sonunda iyileşme olasılığı olmadığı için işten çıkartılan işçilere ise ikramiye verilmesini öngören ilkeleri ile birlikte bedelleri işçi ve işverenin ortaklaşa ödeyeceği kaza ve yaşlılık sigortaları yapılmasına yönelik ilkeler de benimsendi.

Grubun, ziraat işçilerini korumaya yönelik olarak ticaretin serbest olması ve tekel ayrıcalıkları verilmemesi, tütün rejisi ile benzer ayrıcalıkların kaldırılması, hammade ihracının yasaklanması ve ihraç ürünlerinden ağır vergi alınması gibi ilkeleri de kabul edildi. Ayrıca; kişilerin geliri üzerinden vergi ödemesi, yıllık ikramiyelerin eşit dağıtılması, cemiyetlerin oluşumunu engelleyen Esnaf Talimatnamesi'nin yürürlükten kaldırılması, fakir köylü ve işçilerin adi borçları yüzünden yıllık yiyecek, zirai araç ve çift hayvanlarının satılmasını önlemek amacı ile İcra Yasası'na bir madde eklenmesi de İşçi Grubunun ekonomik ilkeleri olarak kabul edildi.[1249]. Kongrenin 27 Şubat'ta yapılan toplantısında ise, milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil sisteminin kabulünü öngören ilke tartışmaya açıldı. Halk egemenliğinin tamamıyla belirmesinin, ekonomik unsurların yönetime katılması ile olacağı kanısında olan kongre üyeleri seçimde mesleki temsil sisteminin kabulünü ve seçim yasasının buna göre düzenlenmesini hükümete önerme kararını aldı[1250].

1.4.2.5. Sanayi Grubunun Ekonomik İlkeleri

Sanayi Grubunun ekonomik ilkeleri, kongrenin 1 Mart 1923'te yapılan yedinci genel toplantısının saat ikide başlayan ikinci oturumunda ele alınmaya başlandı[1251]. Gümrüklerde Himaye Usulü, Teşviki Sanayi Yasası, Yollar ve Vesait-i Nakliyede Hususî Tarife, Sanayi Bankaları, Tedrisat-ı Sınaiye ve Sanayi Odaları konularında belirlenen ilkeler kabul edildi[1252].

Gümrüklerde Koruma Yöntemine ilişkin olarak dört maddeden oluşan tasarı; ülkede üretilen mallarla hammaddelerin ihracına ağır vergiler konulmasını, buna karşılık hammadde

---

[1249] **AYG**, 2 Mart 1339 (1923), No: 1115-738, s. 1; 23 Nisan 1339 (1923), No: 1133-756, s. 3; Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 430-434.

[1250] **AYG.**, 28 Şubat 1339 (1923), No: 1113-736, s. 1; **AYG**, 1 Mart 1339 (1923), No: 1114-737, s. 1; **H.M.**, 1 Mart 1339 (1923), No: 752, s. 3. Mesleki Temsil ilkesi Ticaret Grubunca reddedilmiş, ancak diğer üç gurubun çoğunluğu ile kabul edilmiştir.

[1251] Sanayi Grubunun İktisat Esaslarının tümü için bkz. **İktisat Esaslarımız**, s. 40-45; G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 426-429.

[1252] **H.M.**, 4 Mart 1339 (1923), No: 754, s. 2.

ithalatının yasaklanmasını, üretimi olmayan ve sanayi için gerekli olan hammaddelerle her çeşit makine ve makine parçalarından gümrük alınmamasını öngörüyordu. Mamul ve mamul olmayan ürünlerin ise vergisiz ya da hafif gümrük vergisi ile ithali isteniyordu[1253].

Teşviki Sanayi Yasası'nda yapılması öngörülen değişiklikler ise sekiz maddede toplanmıştı. Bu çerçevede; yasada bulunan hammaddelere yönelik cetvelin sanayicilerce belirlenmesi, vergi bağışıklıklarının yaygınlaştırılması, bağışıklık ve izinlerinin yalnızca Türk vatandaşlarına uygulanması, sanayi şirketlerinin sermayesinin en az yüzde yetmiş beşinin Türklerin elinde bulunması, yeni sanayi kuruluşları oluşturulması ve her yıl sergi açılarak ulusun yerli malı kullanmasının zorunlu tutulması ilke olarak kabul edildi[1254].

Yol ve ulaşım araçlarının tarifeleri konusunda ise; demiryolu ve şose yapımlarına hız verilmesi, demiryolu ve vapur idarelerinin yerli ürünleri özel tarifelerle nakletmesi saptanan ilkeler arasındaydı. Ayrıca grubun, sanayicilere kredi verecek sanayi bankalarının oluşturulmasını, sanayi okullarının açılmasını, bu okulların İktisat Vekâleti Sanayi Genel Müdürlüğü'ne bağlanarak tek merkezde toplanmasını, eğitimin pratikleştirilmesini, sanayi çırak okullarıyla usta kurslarının açılmasını, ülkedeki sanayi okullarında öğrenim gören öğrencilerin uzmanlıklarını yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmesini ve orta dereceli okulları bitirmiş olanlardan "sanat mühendisleri" yetiştirilmesini öngören ilkeleri de kabul edildi[1255]. Sanayi örgütlenmeleri konusunda da karar alan Grubun, her liva ve kazada bir sanayi odası kurulması, odalar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve başkentte bütün sanayi odalarını kapsayacak Merkez Sanayi Odası oluşturulması yönündeki ilkeleri ile birlikte esnaf cemiyetleri ile loncaların canlandırılmasını ve sahipsiz kalan sanayi kuruluşlarının sanat erbabına verilmesini öngören ilkeleri de kabul edildi[1256] ve Türkiye İktisat Kongresi'nin 24 Şubat'ta görüşmeye başladığı gruplara yönelik ekonomik ilkeler saptandı.

1.4.2.6. Misak-ı İktisadi'nin Kabul Edilmesi

Türkiye İktisat Kongresi, 3 Mart'ta yaptığı dokuzuncu genel toplantısının ardından 17 Şubat 1923'ten beri sürdürdüğü çalışmalarını sonlandırdı. Kongre üyeleri gelecek yıl toplanacak kongrenin yer ve zamanının belirlenmesi işini Hükümete bıraktı ve o güne kadar kabul edilen tüm ilkeleri içeren bir "Misak-ı İktisadi" hazırlamaya başladı[1257]. 4 Mart 1923'te

---

[1253] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 426.
[1254] **Aynı**, s. 426-427.
[1255] **Aynı**, s. 428-429.
[1256] **y.a.g.e.**, s. 429.
[1257] **H.M.**, 5 Mart 1339 (1923), No: 755, s. 2.

Kâzım Karabekir Paşa'nın başkanlığında saat on buçukta açılan veda toplantısında ise İzmir Belediyesi adına söz alan Haydar Rüştü Bey'in kısa konuşmasının ardından, Misak-ı İktisadi olarak adlandırılan şu belge okunarak oybirliği ile kabul edildi.

"Madde: 1 Türkiye, millî hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklâl ile, dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde: 2 Türkiye halkı millî hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde etdiğinden, hiç bir şey'e feda etmez; ve millî hâkimiyete müstenid olan Meclis ve Hükûmetine daima zahirdir.

Madde: 3 Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesâii iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matûfdur.

Madde: 4 Türkiye halkı, sarfettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetişdirir. Çok çalışır: vakitde, servette ve idhalâtta ısraftan kaçar. Millî istihsalini temin içün icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

Madde: 5 Türkiye halkı, servet itibariyle bir altun hazinesi üzerinde oturduğuna vâkıfdır. Ormanlarını evlâdı gibi sever, bunun içün ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetişdirir. Madenlerini kendi millî istihsâli için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

Madde: 6 Hırsızlık, yalancılık, riya tenbellik büyük düşmanımız; taassubdan uzak dindarâne bir salâbet herşeyde esasımızdır. Her zaman faideli yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesâtına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

Madde: 7 Türkler, irfan ve ma'rifet âşıkıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat herşeyden evvel memleketinin malıdır. Marife verdiği kudsiyet dolayısıyla [Mevlid-i Şerif] Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder.

Madde: 8 Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk mikrobtan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava bol güneş ve temizliği sever. Ecdad mirası olan binicilik, nişancılık, avcılığı, denizcilik gibi bedenî terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde: 9 Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesâtına düşman olmayan milletlere daima dostdur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebetde bulunmaz. Türk ilim ve san'at yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebetde fazla mutavassıt istemez.

Madde: 10 Türk açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde: 11 Türkler, hangi sınıf meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle el ele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak içün seyahatlar ve yerleşmeler yaparlar.

Madde: 12 Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadî Misaka göre yetiştirir"[1258].

[1258] "Misak-ı İktisadî Esasları", **Türkiye İktisat Mecmuası**, c. 2, 16 Nisan 1339 (1923), No: 14, s. 323-324. Burada verilen ilkelerle Yeni Gün gazetesinde ve "İktisat Esaslarımız" ile ondan alıntı yapan Ökçün'ün kitabındaki metinler arasında farklar vardır. Karşılaştırmak için bkz, **AYG**, 6 Mart 1339 (1923), 1118-741, s. 1; **İktisat Esaslarımız**, s. 1-2; Ökçün, G. **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 387-389.

1.4.3. Türkiye İktisat Kongresi'nin Sonuçları

Türkiye İktisat Kongresi; ekonomiye yön veren çeşitli meslek gruplarını örgütlü olarak ilk kez bir araya getirmesi, mesleklere yönelik sorunların ele alınması, çözüm önerilerinin tartışılmasına zemin hazırlaması ve Cumhuriyetin izleyeceği ekonomik siyasette dikkate alınması gereken temel ilkeleri saptaması bakımından Türk tarihindeki önemli yerini almıştır.

Kongre sonucunda yayınlanan ve yeni devletin ikinci andı olan Misak-ı İktisadî, Misak-ı Milli'den daha uzun bir metin olmasına karşın onun kadar net bir politika ortaya koyamamış, Kongre sonrasında değerlendirmeler yapan ulusal basın da eleştirilerini bu nokta üzerinde odaklamıştır. Türkiye'nin en önemli sorununun "millete iktisadî bir terbiye vermek" olduğu, Misak-ı İktisadî'nin de bunun yolunu açtığı[1259] belirtilmesine karşılık metin, doyurucu bulunmamıştır. Örneğin Hüseyin Cahit; Misak-ı İktisadî'yi "boş bir hûlya!.." olarak değerlendirmiştir[1260]. Kongreyi, ülkede varolan tüm meslek sahiplerini bir araya getirerek tanışmalarını ve gereksinimlerini tartışmalarını sağlayan bir ortam hazırladığı için "çok faideli" bulan Necmettin Sadak da metinden dolayı hayal kırıklığına uğramıştır. Misak-ı İktisadî'nin ülke ekonomisine yönelik genel ilkeleri ve ekonomik siyasetin ana hatlarını ortaya koyamadığına, metindeki ekonomiye dönük olan iki ilkenin de "umumî" ve "tabii nasihat" sınırlarını geçemediğine dikkati çekmiş, bu özelliği dolayısı ile Kongrenin "ahlâk cemiyetine" dönüştüğünü savunmuştur[1261]. Metinden Türkiye'nin ekonomik siyasetinin ne olacağının anlaşılamadığını söyleyen Suphi Nuri de "dinî veya ahlâkî" bulduğu Misak-ı İktisadî'yi, ekonomik egemenlikten bahsetmediği ve ilkelerin "neden" ve "nasıl" sorularını yanıtlamadığı için eleştirmiştir[1262].

Basında Kongreye daha doğrusu Misak-ı İktisadî'ye yönelik olarak yapılan bu eleştirilere, özellikle de İleri gazetesinin Misak-ı İktisadîyi Kongre çalışmalarının tek sonucu gibi gösteren yayınlarına yanıt, Türkiye İktisat Kongresi Mazbata Encümeni'nden geldi. Kongrenin açılış gününden itibaren yapılan çalışmalara, her meslek grubunun ortaya koyduğu ekonomik ilkelere, bu ilkelerin "halkçılık ruhu" ve "memleketçilik zihniyeti" ile kabul edilen ve hükümete sunulmak üzere hazırlanan "millî bir lâyıha" olduğuna dikkati çekerek Misak-ı İktisadî'nin Türk halkının "iktisat âleminde bizzat kendisini mücehhez bulundurması için

---

[1259] Tan Gazetesinden naklen Ökçün, G. **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 366.

[1260] Ökçün, G. **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 367-368. Hüseyin Cahit'e göre metne asıl konulması gereken ilkeler şunlardı: "Türk Türk'ün gözünü oymayacaktır, Türk kendisinin muvaffakiyeti için mutlaka başka Türklerin alçalması lâzım gelmeyeceğini bilecektir, Türk bu vatanda bütün Türklerin saadeti için kâfi iş bulunabileceğini hatırdan çıkarmayacaktır."

[1261] Ökçün, G. **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 370-371.

[1262] **Aynı**, s. 371-373.

murahhaslarının verdiği bir ahit" olduğunu belirtti[1263]. Milli Türk Ticaret Birliği de yaptığı bir toplantıda ilkelerin "bir takım ahlâkî nesâyih ile lüzumsuz ve malum iktisadî esâsattan ibaret olmadığı(nı)" açıklayarak eleştirileri kabul etmediğini ortaya koydu[1264].

Türkiye İktisat Kongresi'ni düşünceden eyleme geçiren Mahmut Esat Bey de Kongrenin kazanımlarını basına verdiği demeçle değerlendirdi. Kongreyi yalnızca ekonomik yaşamda değil, siyasal ve hukuksal alanlarda da yeniliklere ve halkçılığa doğru atılmış 'güçlü, temelli ve uygar' bir adım olarak değerlendiren Mahmut Esat, Kongrenin; ülkede bir "iktisat meselesi"nin varolduğunu ortaya koyduğunu, "Türkiyelileri" bu konuda düşünmeye ittiğini, kadın-erkek çeşitli mesleklerin bir arada hak ve gereksinimlerini "tam bir hürriyet ve serbesti" içinde gelişmiş ve uygar bir yöntemle tartıştığını, ülkedeki tüm unsurların dileklerini Meclise ve Hükümete "bağıra bağıra" duyurmasına zemin hazırlayarak devlet ve hükümeti aydınlatmasının ilk yolunu açtığını, meslek sahiplerinin tanışmasını ve birlikler etrafında toplanmasını sağladığını vurguladı. Kongrenin aynı zamanda meslekî temsilin ne dereceye kadar uygulanabileceğini ve yararlı olabileceğini, Türk ulusunun sadece "harb ve darb" ulusu olmadığını, "yabancıların gaddarâne tecavüzünden biraz nefes alınca" çağın gerekleri doğrultusunda uygar adımlar atabileceğini ortaya koyduğuna da dikkati çeken Mahmut Esat, Türkiye'nin ulusal çehresinin yansıdığı bu ilk kongrenin ardından her yıl düzenlenecek olan kongrelerin ülkede bir çeşit "millî iktisat kontrolörü" rolünü oynayacağı yönündeki kanısını da kamuouyu ile paylaştı. Yayınlandıktan sonra görebildiği Misak-ı İktisadî'nin ise, ekonomik programı tam olarak yansıtmadığını kabul ederek daha sonraki yıllarda yapılacak kongrelerden "tam manasıyla bir iktisat programı" çıkabileceğine işaret eden Mahmut Esat, değerlendirilmesi gereken asıl unsurun grup kararları olduğuna dikkati çekti[1265].

Türkiye İktisat Kongresi ile ilgili olarak, yalnızca Misak-ı İktisadî ilkeleri ele alınarak yapılacak bir değerlendirme, Kongrenin Türkiye'nin siyasal ve ekonomik tarihindeki yerini belirlemekte yeterli olmayacaktır. Zira, ekonomik unsurların kendi mesleklerine yönelik sorunlarını ve çözüm önerilerini ilke olarak belirlemesine olanak sağlayan Kongre, aynı zamanda siyasal iktidarın da kendini ifade etmesi için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Siyasal iktidarın temsilcileri olan Mustafa Kemal Paşa ile Mahmut Esat'ın konuşmalarında söylem birliği vardır. Her ikisi de Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ekonomik nedenlere bağlamakta, yarı sömürge durumuna düşen İmparatorlukta sömürülen unsurun Türkler olduğunda, TBMM ve Hükümeti'nin bu yeni dönemde ekonomik bir savaş vermek ve

---

[1263] **AYG**, 11 Mart 1339 (1923), No: 1122-745, s. 3; **H.M.**, 11 Mart 1339 (1923), No: 760, s. 3
[1264] G. Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 375.
[1265] **AYG**, 20 Mart 1339 (1923), No: 1130-753, s. 1; **Akşam**, 25 Mart 1339 (1923), No: 1619, s. 3.

bundan da başarıyla çıkmak zorunda olduğunda birleşmekte, tam bağımsızlık ve ulus egemenliği ilkelerinden ödün verilmeyeceğini vurgulamaktadırlar.

Türkiye İktisat Kongresi, yeni Türkiye Devleti'nin izleyeceği ekonomik program konusuna da açıklık getirmiştir. Bir kere, tam bağımsızlığın ekonomiyi de kapsadığı en yetkili ağızlardan dile getirilmiş, ekonominin ulusal bir çizgi izleyeceği açıklık kazanmıştır. Zira, Mustafa Kemal Paşa açış konuşmasında, Müslüman olmayan unsurların ticaretteki etkinliklerinin sınırlandırılacağına, Mahmut Esat ise ticarette aracı unsurların devreden çıkarılacağına dikkati çekmiştir.

Yeni Türkiye Devleti'nin izlemesi gereken ekonomik politikayı; ülkenin ve halkın gereksinimlerine yanıt verecek, devleti "iş devleti" yapacak bir politika olarak tanımlayan Mahmut Esat, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde izlenen liberal ekonominin ülke için "öldürmeci felaket" olduğuna dikkati çekmiş, "Yeni Türkiye İktisat Mektebi"nin izleyeceği yeni ekonomik politikanın ise "muhtelit" olacağını vurgulayarak 'biz bize benzeriz' anlayışını ön plâna çıkarmıştır. Ancak, ekonomik sistem içinde büyük girişimlerde örneğin kredi, sanayi, ziraat, işçi ve ticaret işlerinde devlet koruması ve müdahalesini "zarurî ve kat'i" görmüş[1266], devletin ekonomideki rolünün belirleyici olacağına dikkat çekmiş ve ekonomide müdahaleciliği savunmuştur.

Yabancı sermaye karşıtı bir tutum almayan siyasal iktidar yeni dönemde devletin, Mustafa Kemal'in değimi ile "sermaye jandarmalığı" yapmayacağını vurgulayarak Türk yasalarına uymak koşulu ile her türlü sermayeye kolaylık sağlanacağını net bir şekilde ortaya koymuş ve böylece devlet eliyle kapitalizm ilkesini benimsemiştir.

Gruplar tarafından ortaya konarak kabul edilen ekonomik ilkeler ise Kongre öncesinde başlatılan kimi girişimlerin, Mahmut Esat tarafından Kongre öncesinde kaleme alınan yazı ve basın açıklamalarının, Heyeti Faâle Raporu'nda belirtilen ilkelerin, Mustafa Kemal Paşa ile Mahmut Esat'ın açış konuşmasında üzerinde durdukları konuların ve her grubun kendi mesleklerine yönelik sorunlarla çözüm önerilerini içeren toplu belgeler niteliği taşımıştır.

Siyasal iktidar, Kongrede alınan kararları özenle uygulamaya çalışmıştır. 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan ve 9 "Umde"den oluşan beyannamede[1267] ekonomik işlerde ulusal egemenlik ilkesine uyulacağı, Âşar vergisinin değiştirileceği, ulusal bankaların sermayesinin artırılacağı, yeni demiryollarının yapılacağı ve ülkenin bayındırlaştırılacağı gibi Kongre kararları benimsenmiştir.

[1266] **AYG**, 20 Mart 1339 (1923), No: 1130-753, s. 1; **Akşam**, 25 Mart 1339 (1923), No: 1619, s. 3.

[1267] İhsan, Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", **AAMD**, c. III, S. 8, (Mart 1987), s. 440.

1922 yılı Temmuz ayından itibaren İktisat Vekili olarak Mahmut Esat tarafından atılmaya başlanan ekonomik adımların uygulaması Türkiye İktisat Kongresi ile birlikte hız kazanmıştır. Kongrede meslekî birliklerin oluşturulmasına ve loncaların canlandırılmasına yönelik ilkeler Mahmut Esat tarafından hazırlanan İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklıkları Nizamname Nümunesi ile yaygınlaşmıştır.

Mahmut Esat, 1922 yılı Ağustos ayı içinde ormanların korunması, işletilmesi, ağaç yetiştirilmesi, orman ürünlerinin satın alınması ve aşılama gibi konuları içeren yeni bir orman yasa tasarısı hazırlayarak Heyeti Vekileye sunmuştur[1268]. Ayrıca, yürürlükteki Baltalık Yasası'nı ormanların korunması açısından "tehlikeli" bularak bu yasayı yürürlükten kaldıracak yedi maddelik yeni bir yasa önerisi hazırlamış ve 19 Ocak 1923'te Vekiller Heyetine göndermiştir. İki yüz elli maddeden oluşan orman yasası ise aynı günlerde Vekiller Heyetinden özel encümene yollanmıştır[1269]. Kongre sonrasında ise, 13 Mart'ta Manisa'da yapılan ilk ağaç bayramı ülkenin çeşitli yerlerinde kutlanmaya başlanmıştır[1270]. Haziran ayında Vekâletçe yayınlanan bir genelge ile de geçimlerini odun ve kömürcülükle geçiren ailelere mirî ormanlardan orman talimatı gereğince yüzer kantara kadar odun ve kömür sağlayarak istedikleri yerlerde satmalarına, ayrıca ev, ağıl gibi gereksinim duydukları binaların inşaat ve onarımı için de mirî ormanlardan kereste elde edebilmelerine olanak tanınmıştır[1271]. Orman haritalarının çıkarılması için de bütçede gerekli ödenek ayrılmıştır[1272].

Kongre üyelerinin banka-kredi ve sermaye konularına gösterdiği hassasiyet, ulusal bankacılık ve ziraat bankasının canlandırılmasına yönelik olarak kabul edilen ilkeler ise Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olması ile eyleme dökülmeye başlanan kimi girişimleri içermektedir. Bu doğrultuda sermayeyi kaza ve köylerdeki çiftçinin hizmetine sunmak üzere köy bankaları projesi oluşturulmuştur.

İttihat Terakki ile başlayan ulusal-yerel bankacılık anlayışı Kongrede daha da geliştirilerek devlet desteği ile ulusal bankacılık ön plâna çıkarılmış, şube sayıları artırılan Ziraat Bankası'nın asıl yükümlülükleri ile ilgilenmesine dönük önlemler alınmış, zirai araç-gereç ve makine gereksinimlerinin karşılanması, bunlar için fabrika, tamirhane ve makinist okullarının açılması, hayvanların nitelik ve niceliklerinin artırılması ile hastalıklarla mücadeleye yönelik önlemler de bu dönemde uygulamaya konmaya başlanmıştır.

[1268] **AYG**, 23 Ağustos 1338 (1922), No: 949-572, s. 2.
[1269] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 56-57.
[1270] **AYG**, 15 Mart 1339 (1923), No: 1126-749, s. 3.; 26 Mart 1339 (1923), No: 1135-758, s. 3.
[1271] **H.M.**, 15 Haziran 1339 (1923), No: 840, s. 2.
[1272] **Akşam**, 11 Temmuz 1339 (1923), No: 1724, s. 3.

Serbest ticaretin önemine inanmış olan Mahmut Esat, İktisat Vekilliği süresince kişi ya da kurumların ticaret özgürlüklerini engelleyen olumsuzluklarla -ülke koşullarının elverdiği ölçüde- mücadele etmiş, hatta, bazı il ve kazalardan bu yönde aldığı duyumların, vali ve mutasarrıflarla yaptığı yazışmalarda doğrulanması üzerine bir genelge yayınlayarak "müdahale her kim tarafından olursa olsun" kesinlikle önlenmesini, yasalar gereğince cezalandırılmasını hatta sorumluların tutuklamasını istemiştir[1273].

Türkiye'nin 'kendi kendine yetmesini' sağlamak, İthalat ve İhracat arasında denge kurmak ve bu alanları devlet korumasına almak için de Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi kurulmuştur. Ülkenin üretim gücünün artırılması için ithalattan gümrük vergisi alınmaması ve izlenecek gümrük siyasetini ülke gereksinimlerinin belirlemesi gerektiği kanısında olan Mahmut Esat'ın[1274] bu düşünceleri hem Kongre öncesinde hazırlanan Heyeti Faâle Raporu'na hem de kongreyi açış konuşmasına aynen yansımış ve vekilliği süresince üretime dönük ithal ürünlerden gümrük alınmaması yolunda bir politika izlemiştir.

Yeni devletin izleyeceği yol siyasetine özel bir önem veren ve yolları hem üretimi artıracak hem de ulusal birliği sağlayacak bir unsur olarak gören Mahmut Esat, bu nedenle Nafıa Vekâleti tarafından yürütülen Chester projesi ile yakından ilgilenmiş ve proje ile Türkiye'de "kısmen devletçilik" uygulanması yapılacağına, ülke ekonomisine "yeni bir hareket, yeni bir faaliyet" geleceğine, doğu illerinin "harsen, içtimaen, siyaseten" ve ekonomik açıdan gelişeceğine dikkati çekmiştir[1275].

Mahmut Esat'ın İktisat Vekilliğinden ayrılmasından sonra da Kongre kararları aynı hızla uygulamaya geçirilecektir. Bu çerçevede 1924 yılında demiryolu ve liman işletilmesi amacıyla katma bütçeli genel müdürlükler kurulacaktır. 1924'te çıkarılan yasa ile ülke tasarruflarını ulusal kuruluşlarda toplamak ve ulusal sanayiin finansman gereksinimini karşılamak amacıyla kurulan İş Bankası ve 1925'te kurulan Sanayi ve Maadin Bankası devlet olanakları ile özel sektör oluşturmaya dönük örnekler olacaktır. Kongrede Çiftçi Grubunun önemle üzerinde durduğu Âşar vergisi ise 1925'te kaldırılacak ve yerine arazi vergisi konacaktır. Aynı yıl, iç tüketimi sağlamak üzere tütün alımı, işletilmesi, sigara üretimi ve satışı devlet tekeline alınacak; şeker fabrikaları için kağıt muafiyeti ve ayrıcalıkları verilerek Ticaret Vekâleti'nin uygun göreceği yerlerde şeker fabrikaları açılmasına olanak sağlanacak, bu çerçevede Eskişehir, Turhal, Alpullu ve Uşak şeker fabrikaları hizmete açılacaktır.

[1273] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 59 (29.01.1339).
[1274] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 491 (24.01. 1339).
[1275] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 510 (08.04. 1339).

28 Mayıs 1927'de kabul edilen 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Yasası ise yerli girişimcileri sanayi alanına çekmeye dönük özendirici ilkeler içerecektir. Tüm bu adımlara karşın 1920'li yıllar içinde İşçi sorununa eğilmeyen siyasal iktidar, bu konudaki yasal düzenlemeleri ancak 1930'ların ortasında uygulamaya geçirebilecektir.

2. İKTİSAT VEKİLLİĞİ DÖNEMİNDE VERİLEN GENSORU, SORU ÖNERGELERİ VE VEKİLLİKTEN İSTİFASI

2.1. Gensoru ve Soru Önergeleri

23 Nisan 1920'de açılarak 16 Nisan 1923'e kadar çalışmalarını yürüten I. Dönem TBMM'de 12 Temmuz 1922'de kurulan Rauf Bey Hükümetinde İktisat Vekili olarak yer alan ve dönemin sonuna kadar bu görevini sürdüren Mahmut Esat Bey hakkında milletvekillerince gensoru önergesi verilmemişti. Buna karşın yirmi bir soru önergesi verilmiş, bu soru önergelerinden onu Mahmut Esat Bey tarafından biri de İktisat Vekâleti Vekili olarak Feyzi Bey tarafından yanıtlanmıştı.

Yanıtlanan soru önergelerinden üçü Gaziantep milletvekili Yasin Bey'e aitti. 16 Eylül 1338 (1922)'de TBMM Başkanlığına yaptığı başvuru ile Gaziantep'in deneyimli Ziraat memuru Salih Efendinin Maraş'a gönderilerek yerine Kastamonu Ziraat Okulu öğretmeni "Gazianteb'de uşaklıkla yetişmiş" Fazlı Efendi'ye "yüzlerce lira harcırah" verilerek atanmasının "sebep ve illetini" sorgulayan[1276] Yasin Bey'i, Meclisin 29 Ocak 1339 (1923) günü yapılan oturumunda yanıtladı. Mahmut Esat Bey, yapılan atamayı uygun buluyor ve vekaletin kıdemli bir memuru olan Salih Efendi'nin atama ile hem terfi ettirildiğini hem de haklarının iade edildiğini düşünüyordu. Türkiye'nin bir "halk devleti" olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat, "mektebi âli" mezunu olan Fazlı Efendi'nin "uşaklıkla yetişmiş bir adam" olmadığını, vekâletin yetkin bir memuru olduğunu da belirtti[1277].

Yasin Bey, 7 Eylül 1338 (1922)'de TBMM başkanlığına verdiği soru önergesinde ise; işgalden arındırılan bölgelerde Yunanlılar tarafından yapılan yıkımlara işaret ederek Mahmut Esat Bey'den "mezkûr tahribat ve nehib ve garat hakkındaki tetkikatını ve mezkur zürra ihtiyacatını telâfi edecek seri ve müsmir mütalâatını" sözlü olarak yanıtlamasını istedi[1278]. Yasin Bey'in bu önergesini TBMM'nin 21 Eylül 1338(1922) günü yaptığı oturumunda

[1276] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 56.
[1277] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 56.
[1278] **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 138.

yanıtlayan Mahmut Esat Bey, önergenin ülkenin yaşamsal sorunlarından birine değindiğine dikkati çekerek Hükümetin genel siyaseti ile ilgili bulduğu konunun vekâletine düşen noktalarına açıklık getirdi. Yunanlılar tarafından yapılan yıkıma yönelik olarak hükümet ve iktisat vekaletince belirlenmiş net bilgiler olmadığına ve bu veriler tam olarak elde edildiğinde kesin önlemlerin alınabileceğine dikkati çektikten sonra "zarar ve ziyanların" belirlenmesine başlandığını ve düşmandan arındırılan bölgelerde uygulanmak üzere iki bölüm halinde bir proje hazırladığını söyledi. Mahmut Esat Bey'in bahsettiği bu proje daha önce açıklanan ve hemen uygulamaya geçirilmesi öngörülen "acil tedbirler" ile peyderpey uygulanacak önlemlerdi. Projenin tam anlamı ile yaşama geçirilebilmesi için bölgenin ekonomik durumunun, ne kadar çiftçi ile "servet"in zarara uğradığının kesin olarak belirlenmesi gerekiyordu. Bununla birlikte, küçük çiftçi ile Türk köylüsüne yardımı ekonomik programın başına koyduklarını ve vekâletinin, çalışmalarını bu yönde yürüteceğini belirtti[1279].

Yasin Bey, 25 Teşrinisani 1338 (1922)'de TBMM Başkanlığına verdiği üçüncü önergesinde ise "Baltalık Kanununun neşir ve ilân edilmediğini ve halkın bundan istifade edemediği"ne dikkati çekerek nedenlerini sordu[1280]. Soru önergesine 29 Ocak 1339 (1923)'da verdiği yanıtında vali ve mutasarrıflıkların yasadan haberdar edilerek uygulamasının başlatıldığını söyleyen Mahmut Esat, yasadan yeterince yararlanılamadığını da kabul ediyordu. Zira; Nafia Vekâletinden, kaza ve livalar ile İktisat Vekâletinin memurlarından oluşan bir heyet tarafından uygulama yerlerinin belirlenmesi gerekirken, maddi olanaksızlıklar yüzünden vekâletler ilgili memurlarını gönderememiş, buna karşın pek çok kaza ve livada baltalıklar belirlenerek dağıtım yapılmıştı. Yasin Bey'in sorusu Mahmut Esat'a yürürlükteki yasayı eleştirme olanağı da verdi. Zira yasa, ormanların korunması için yeterli değil aksine "tehlikeli" idi. Mahmut Esat'ın, bu yasanın iptaline yönelik yeni bir yasa hazırlayarak TBMM'nin onayına sunmak üzere olduğunu açıklaması üzerine Yasin Bey, İktisat Vekilinin bu açıklamalarından "Meclisin kabul ettiği bir kanunun tatbikatını muvafık görmediği için" uygulamayı geciktirdiğinin anlaşıldığını söyledi. Bununla birlikte, ormanların korunması açısından yasanın iptali gerekiyorsa bunun yapılmasını kabul ediyordu. Mahmut Esat ise ülke için yararlı bulmamakla birlikte her türlü güçlüğe karşı Baltalık Yasasının uygulandığını söyleyerek Yasin Bey'i yanıtladı[1281].

Mahmut Esat'a yönelik bir başka soru önergesi de Eskişehir Mebusu Mehmet Emin Bey'den geldi. Mehmet Emin Bey, 27 Eylül 1338 (1922)'de TBMM Başkanlığına verdiği

---

[1279] **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 138-139.
[1280] **TBMM ZC**, D. I, c. 25, s. 87; D. I, c. 27, s. 56.
[1281] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 56-57.

soru önergesi ile "Vebayı Bakari memleketin her tarafında elyevm icrayı tahribat yapmaktadır. ... İtfası mümkün olan bu yangının söndürülmemesi nedendir? Serveti umumiyenin mahvü harabiyetine neden seyirci kalınıyor?" diyerek İktisat Vekâletinden açıklama istedi[1282]. TBMM'nin 12 Ekim 1338 (1922)'de yaptığı oturumunda Emin Bey'in sorularını yanıtlayan Mahmut Esat, sözlerine Türkiyeli köylülerin ekonomik yaşamının temel unsuru olan "hayvanatı bakariyenin"[1283] durumu hakkında kendisine açıklama yapma fırsatı verdiği için Emin Bey'e teşekkür ederek başladı ve vekâletinin ülkeyi "çok tehdit etmekte olan bu felâket karşısında seyirci kalmadığına" milletvekillerinin dikkatini çekti. Mahmut Esat Bey'in vekâleti devraldığı ilk günden itibaren önemle üzerinde durduğu bir sorun olan veba hastalığı ilk kez 1921 Eylül-Ekim aylarında görülmüş ancak elde serum bulunmadığı için ilk müdahale gecikmişti. Ordu hayvanları tarafından taşındığı için de geniş bir alana yayılmıştı. Mahmut Esat'a göre; serumlar iki ay içinde bulunduğu halde sorunu çözmek mümkün olmamıştı[1284]. Veba ile mücadele konusunda, kendisinden önceki dönemle vekilliğinin ilk üç ayının bir karşılaştırmasını yapan Mahmut Esat; on bir ay içinde yüz binden fazla hayvana serum verildiğini bunun elli bininin üç aylık vekilliğinde yapıldığını, ilk sekiz ayda günde iki yüz sekiz sığıra serum verildiğini, son üç ayda da bu sayının beş yüz elliye çıkarıldığını, on bir ayda verilen serum miktarının dört bin litre olduğunu, bunun iki bin litresinin son üç ayda kullanıldığını, ilk sekiz ayda yüzde yetmiş kayıp varken son üç ayda bu oranın yüzde ikiye düştüğünü ve hastalığın hemen hemen önüne geçildiğini belirtti[1285].

Mahmut Esat, veba ile mücadele konusunda yapılan harcamanın otuz bin lira kadar olduğuna, buna karşın İngiltere de yalnız şap hastalığı için dört milyon harcanarak hastalığın bir ay içinde önlendiğine dikkati çekti. Hastalığın ordunun elinde bulunan hayvanlar aracılığı ile temiz olan bölgelere yayıldığını da vurgulayan Mahmut Esat, bunun önüne geçilmesi için Müdafaai Milliye Vekâleti'nin iki kez dikkatinin çekildiğini ve en son 10 Ekim'de konu ile ilgili bir yazının gönderildiğini açıkladı. Mahmut Esat, tüm olanaksızlıklara karşın, 1922 yılı Ekim ayı sonunda hastalığın tamamen yok edileceği garantisini de verdi. "Hastalık var, yok, ona bakmayacağız, hedefi aslimiz depolarımızda serum hazırlamaktır" diyen Mahmut Esat, Ekim ayı içinde iki laboratuarın üreteceği serum miktarının bin litreye çıkarılacağına ve herhangi bir olumsuzluk karşısında kullanılmak üzere depolanacağına işaret etti[1286].

[1282] **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 337, 367.
[1283] Sığır cinsinden olan hayvanlar.
[1284] **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 368.
[1285] Özellikle Ankara, Konya ve Kastamonu'da kordonların kaldırılması hazırlıkları başlatılmış, Eskişehir'deki kordon ise tamamen kaldırılmıştı. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 367.
[1286] **TBMM ZC**, D. I, c. 23, s. 368. 1922 yılı sonlarında Orta Anadolu'da yok denebilecek bir duruma gelen veba, başta Çanakkale olmak üzere düşmandan arındırılan bazı il ve köylerde şiddetini hâlâ sürdürüyordu.

Veba salgınına yönelik bir başka soru önergesi de Tokat milletvekili Rifat Bey tarafından verildi. 25 Şubat 1339 (1923)'te TBMM Başkanlığına yaptığı başvuru ile Tokat ve çevre köylerinde uzun zamandan beri süren vebanın bütün hayvanlara zarar verdiğine dikkati çeken Rifat Bey, hastalıkla mücadele konusunda vekâlet tarafından alınan önlemleri sordu[1287]. Rifat Bey'e, İktisat Vekâleti Vekili Feyzi Bey tarafından verilen yazılı yanıt TBMM'nin 21 Mart 1339 (1923)'da yaptığı oturumda okundu. Buna göre, vekâlet çeşitli tarihlerde bölgeye yüz seksen altı litre dokuz yüz otuz beş gram serum ile birlikte salgın hastalıklar ödeneğinden elli bir bin yedi yüz kırk kuruş göndermiş ve alınan ciddi önlemler sonucunda hastalığın önüne geçildiği, bölgedeki ilgili birimlerce vekâlete bildirilmişti[1288].

Karesi milletvekili Abdülgafur Efendi'nin 30 Nisan 1338 (1922) tarihli soru önergesinin konusu ise "müecceliyeti askeriye mukabilinde ziraat edilen ikişer yüz dönüm araziyi nevahi ve kurada keşif ve tahkik etmek üzere izam edilen" Ankara Ziraat Müdürü Ahmed Bey'in idare meclisi ve vilayetin kararı gereğince "onar lira ücret alması lâzım iken bâzı köylerden fazla ve bilhassa İç nahiyesinde mülhak Susuz karyesinden Cennetoğullarından Hasan Hüseyin ve Hatiboğullarından diğer Hasan Hüseyin ağalardan hilâfı karar yirmişer lira aldığı" yolundaki duyumlardı. Abdülgafur Efendi, durumun Dahiliye Vekili Ali Fethi ve İktisat Vekili Mahmut Esat ile İktisat Vekâleti Vekili Feyzi Bey'den sorulmasını istedi[1289]. Mahmut Esat Bey'in, Abdülgafur Efendi'ye verdiği yazılı yanıt TBMM'nin 11 Kasım 1338 (1922)'de yapılan oturumunda okundu. Mahmut Esat, TBMM Başkanlığına gönderdiği yanıtında vekâletin konu ile ilgili inceleme ve araştırmalarının henüz devam ettiğine ve sonuç alındığında kendilerine bildirileceğine dikkati çekti[1290].

Bolu milletvekili Şükrü Bey ise, 25 Kanunuevvel 1338 (1922)'de TBMM Başkanlığına yaptığı başvuru ile Mahmut Esat Bey'in 1922 yılının Ekim ve Kasım aylarında düşmandan kurtarılan bölgeye yaptığı gezi dolayısı ile bu bölgenin ekonomik durumu ile ilgili bazı soruları yanıtlamasını istedi. Bölgenin kereste gereksiniminin nasıl karşılandığını, ormanlardan sağlanan ürünlerin bölgelerin yeniden imarı için yeterli olup olmadığını soran Şükrü Bey, orman ürünlerinin ithalinin engellenebilmesi için iç üretimi gerçekleştiren kişi ve

---

Hastalığın Yunan ordusu tarafından yayıldığı kanısında olan Mahmut Esat, gereken önlemleri alarak bölgeye serum göndermiş, ancak silah altında bulunduğu için veteriner eksikliği önemli bir sorun olmuştur. Vekâletin girişimi ile terhis edilen otuz veteriner hemen bölgeye gönderilmişse de 1922 yılında Türkiye vebadan tam olarak temizlenememiştir. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 111.

[1287] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 481; D. I, c. 28, s. 111.

[1288] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 111-112.

[1289] **TBMM ZC**, D. I, c. 24, s. 467.

[1290] **TBMM ZC**, D. I, c. 24, s. 467. İktisat Vekâleti Vekili Feyzi Bey'in TBMM Başkanlığına gönderdiği yazıdan anlaşıldığı üzere; Ahmed Bey hakkında, "suiistimal maddesinden dolayı cünha ile lüzümu muhakemesine dair" karar verilmiş ve kararname mazbatası sureti kendisine tebliğ edilmek üzere 9 Teşrinisani 1338 (1922) tarihli tezkere ile Ankara vilayetine gönderilmiştir. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 24, s. 468.

kuruluşlara uygulamada yeterli kolaylıkların sağlanamadığına dikkati çekerek Türkiye'nin sahip olduğu geniş orman alanlarından yararlanılamamasının ve dolayısı ile yabancı ürünlerle rekabet edilememesinin nedenini yönetimin güttüğü politikaya bağladı. Zira Şükrü Bey'e göre aynı nedenle, Zonguldak madenlerinde yıllık dört milyondan fazla sayıda kullanılan sütunların Romanya'dan ithal edilmesi, servetin dışarı çıkmasına neden oluyordu. Şükrü Bey, bunların gerçeklik payı olup olmadığını ve bu sütunların Türkiye'de üretilip üretilemeyeceğini Mahmut Esat Bey'in yanıtlamasını istedi. Şükrü Bey'in yanıt aradığı bir başka konu da, Bursa'da ipek ve koza ihracının İktisat Vekâleti'nce durdurulduğu yönünde aldığı duyumlardı[1291]. Mahmut Esat Bey, 1 Ocak 1339 (1923)'da İktisat Vekaletine gönderilen[1292] Şükrü Bey'in kapsamlı sorularını 29 Ocak 1338(1923)'de yanıtladı. Öncelikli olarak kurtarılan bölge halkının ormanlardan yararlanması için TBMM'nin kabul ettiği Orman Yasası'nın "harfiyen" uygulandığına dikkati çeken Mahmut Esat, köylülerin bu yasa çerçevesinde yeniden bina inşa ettiklerini açıkladı. Zonguldak madenlerine yönelik olarak yeterli gelmeyen sütunların Romanya'dan alındığını doğruladı. Yabancı ülkelerden getirilen sütunlarla rekabet edebilmek için orman varlığının yetmediğine, bunun için, "hızarhaneler, fabrikalar" yapmanın ve usta yetiştirmenin gerekliliğine dikkati çekti. Türkiye'de sütunların el ile yapıldığını ve bunu yapan ustaların da askere alındığını vurgulayarak ormanlardan yeterince yararlanılamamasını ülkenin bu konudaki eksikliklerine bağlayan Mahmut Esat, vekilliği ile birlikte karşı karşıya kaldığı güçlükleri aldığı idarî kararlarla giderme yoluna gittiğini, ancak varolan orman yasası ile tüzüğünün tüm önlemlerin alınması için yeterli olmadığını, bu nedenle hazırlanan orman yasasının özel encümene gönderdiğini açıkladı[1293]. Bursa ilinde ipek ve koza ihracının durdurulduğu yönündeki haberlerin ise doğru olmadığını, bu tür bir uygulamanın Vekiller Heyetinin kararı ile yapılabileceğini ve İktisat Vekâletinin buna yetkisi olmadığını açıkladı[1294].

İzmit milletvekili Sırrı Bey ise, 30 Aralık 1338 (1923)'de TBMM Başkanlığına verdiği soru önergesi ile Adapazarı'nda bulunan ahşap ve demir fabrikasına yönelik üç sorusuna yanıt aradı. İlkinde, "halkın emeği ve parası ile" inşa edilen fabrikanın tasararruf hakkının ilgisiz kişilere verildiğine ve tapuya kaydı konusunda bazı girişimlerin olduğuna dikkat çekerek haberin doğruluk derecesini sorguladı. İkinci olarak, "Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalâthanesi Osmanlı Anonim Şirketi" unvanıyla kurulan şirketin onay işlemlerinin yapılıp yapılmadığı ve imalâthanenin gerçek tasarruf sahiplerinin kimler olduğunun araştırılıp

---

[1291] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 57-58.
[1292] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 134 .
[1293] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 58-59.
[1294] **Aynı**, s. 59.

araştırılmadığı öğrenilmek isteniyordu. Sırrı Bey son olarak da, fabrikaya verilen "yarım milyon metre mikâp" keresteye ait koşullara sahiplerinin uymadığını bu nedenle sözleşmenin fesh edilip edilmeyeceğini soruyordu[1295]. 1 Ocak 1339 (1923)'te İktisat Vekâletine gönderilen[1296] soru önergesine, 29 Ocak 1339 (1923)'te yanıt veren Mahmut Esat, fabrikanın farklı kişilere verildiği ya da tapuya kayıt edilmek istediği yolunda vekâletine bilgi ulaşmadığını söyledi. Vekâletin bilgisi dışında böyle bir grişimin yapılması ise, yasa gereği olanaksızdı. Mahmut Esat'a göre Şirketin onay işlemleri yürütmesi de gereksizdi. Zira, şirket 1333 (1917)'de İstanbul'da kurulmuştu. Gerçek tasarruf sahiplerinin ise yine şirketin kendisi olduğunu söyleyerek, anonim şirketlerde kişi ya da gerçek tasarruf sahiplerinin isminin söz konusu olamayacağına dikkati çekti. Şirket sahiplerinin hissedar olduğunu vurguladı. Sözleşmenin feshi konusunda ise, sahiplerinin orman sözleşmesinin süresini geçirdiği için İktisat Vekâleti'nin sözleşmeyi tanımadığını, buna karşın şirketin işi yapamamasına yönelik gerekçelerini de sunarak yeniden Vekâlete başvurması üzerine konuyu Vekiller Heyetine taşıdığını, buradan çıkacak karara göre hareket edileceğini açıkladı[1297].

I. Dönem TBMM'nde Mahmut Esat'a yönelik olarak verilen bir başka soru önergesi de Türkiye İktisat Kongresi ile ilgiliydi. Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in 3 Şubat 1339 (1923)'te TBMM Başkanlığına verdiği ve İzmir'de yapılacak İktisat Kongresi'nin girişimcisi, gündemi ve görüşülecek ekonomik sorunların sınırlarının çizilip çizilmediğine yönelik olarak verdiği bu önerge[1298] 5 Şubat 1923'te Mahmut Esat Bey tarafından "Kongre İçin Yapılan Hazırlıklar"a ayrılan bölümde verildiği şekli ile yanıtlandı.

İzmit Milletvekili Sırrı Bey ile Kayseri Milletvekili Osman Zeki Bey'in önergeleri ise Kennedy ile yapılan Alâtı Ziraiye Mukavelenamesine aitti. 22 Mart 1339 (1923) tarihli soru önergesinde sözleşme ile Ziraat Bankasının yükümlülük altına sokulmasına karşı çıkan Osman Zeki Bey, aynı zamanda "komisyon" alındığını da iddia ediyordu. Mahmut Esat, 24 Mart 1923'te verdiği yanıtla hem Osman Zeki Bey'in sorularını hem de İzmir Milletvekili Sırrı Bey'in soru önergesini[1299], gerek sözleşmeye ayrılan bölümde gerekse ziraat bankası ile ilgili bölümde verildiği şekli ile yanıtladı.

I. Dönem TBMM'nde; ulaşım araçlarından çiftçilere ne kadar dağıtım yapıldığını[1300], Çal kazasının ekonomik durumunun ne olduğunu[1301], Elviyei Selâse Ziraat Bankalarının hangi

---

[1295] **Aynı**, s. 59-62.
[1296] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 134.
[1297] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 59-60.
[1298] Ali Şükrü Bey'in soru önergesi ve Mahmut Esat Bey'in yanıtı için bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 170-182.
[1299] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 147-155.
[1300] **TBMM ZC**, D. I, c. 24,s. 529
[1301] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 39; D. I, c. 27, s. 57

durumda bulunduğunu[1302], Zonguldak Amele Birliği Cemiyeti'nin toplantılarına amele müfettişlerinin neden katıldığını[1303] sorgulayan ve Denizli'deki Pandozoplos fabrikası ile ilgili bilgi istenen[1304] soru önergeleri ile Ereğli Kömür Havzası[1305] ve İstanbul iplik fabrikası hakkındaki soru önergeleri[1306] Mahmut Esat tarafından yanıtlanmadı. Ayrıca; çiftçiye verilen tohumluklarla[1307] Ziraat Bankası memurlarından Aziz Bey hakkında Akşam gazetesinde çıkan başmakale[1308] hakkındaki açıklama istekleri de yanıtlanamadı. Yanıtsız kalan bir başka soru önergesi ise, Mükellefiyeti Ziraiye Yasası'nın Muş sancağında gerektiği gibi uygulanamamasının nedenlerini sorguluyordu[1309].

1 Nisan 1923'te ulus temsilcilerinin aldığı seçim kararı ile I. Dönem TBMM 16 Nisan'da yaptığı son toplantının ardından çalışmalarını sonlandırdı. En yaşlı üye olarak Abdurrahman Şeref Bey'in açış konuşması ile 11 Ağustos 1923'te ilk toplantısını yapan[1310] II. Dönem TBMM 14 Ağustos'ta yaptığı seçimle de yeni Vekiller Heyetini belirledi. Ali Fethi Bey'in başkanlığında kurulan yeni hükümette Mahmut Esat Bey, İktisat Vekilliği görevini korudu[1311] 22 Eylül 1923'de istifa edinceye kadar bu görevini yürüten Mahmut Esat Bey ve vekaleti hakkında herhangi bir gensoru ya da soru önergesi verilmedi.

2.2. Mahmut Esat'ın İstifası ve Tazminata Mahkûm Edilmesi

Mahmut Esat, II. Dönem TBMM'nde sürdürdüğü İktisat Vekilliği görevinde henüz bir ayını doldurmadan 22 Eylül 1923'te TBMM Başkanlığına istifasını verdi. İstifa mektubunda "İstirahate muhtacım. Esbabı sıhhiyeme binaen umuru İktisadiye Vekâletinden istifa eylediğimi arz eylerim efendim hazretleri"[1312] diyen Mahmut Esat'ın vekillikten ayrılma nedeni basında farklı şekilde yorumlandı. Örneğin, Yeni Tasviri Efkâr ve Akşam; 22 ve 23 Eylül'de tohumluk ve ziraat araç-gereç dağıtımında görülen yolsuzluklarla ilgili Halk Fırkası Grubu'nda Mahmut Esat'a pek çok soru sorulmasını neden olarak gösterirken[1313] Vatan; "İktisat Vekâletine aid bazı hususat hakkında fırkada cereyan eden müzakerât" sonucunda

---

[1302] **TBMM ZC**, D. I, c. 25, s. 501
[1303] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 56
[1304] **TBMM ZC**, D. I, c. 26, s. 471.
[1305] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 34.
[1306] **TBMM ZC**, D. I, c. 27, s. 131.
[1307] **Aynı**, s. 419.
[1308] **TBMM ZC**, D. I, c. 28, s. 195.
[1309] **Aynı**, s. 243.
[1310] **TBMM ZC**, D. II, c. 1, s. 2.
[1311] **TBMM ZC**, D. II, c. 1, s. 61; **H.M.**, 15 Ağustos 1339 (1923), No: 889, s. 1. 190 Milletvekilinin katıldığı oylamada Mahmut Esat Bey 189 oy almış, Mahmut Celâl Bey'e ise bir oy verilmişti.
[1312] **TBMM ZC**, D. II, c. 2, s. 232.
[1313] **Akşam**, 23 Eylül 1339 (1923), No:1781, s. 1; **YTE**, 24 Eylül 1339 (1923), No: 3535-807, s. 1.

kendisine gösterilen güvensizlik nedeniyle "istifaya mecburiyet hissettiğini" yazdı[1314]. Tanin ve İkdam gazeteleri ise, fırka grubunda "amele meselesi" hakkında "sorguya" çekilen ve bu konuda çeşitli sorular yöneltilen Mahmut Esat'ın istifa etmek zorunda kaldığını savlıyordu. Mahmut Esat da Halk Fırkası Grubunun 22 Eylül'de yaptığı toplantıda Türkiye'nin ekonomik durumu ve "amele cereyanları" ile ilgili olarak yaptığı konuşmanın ardından, sağlık durumunun yoğun iş temposunu kaldıramadığını ve yorgun düştüğünü söyleyerek istifasını TBMM Başkanlığına takdim ettiğini açıkladı[1315].

Halk Fırkası Grubu ise yaptığı şu basın açıklaması ile Mahmut Esat'a güvensizlik oyu verildiği yönündeki haberleri yalanladı:

> "24 Eylül 39 tarihli Vatan gazetesine Ankara'dan keşide kılınan bir telgrafnâmede İktisat Vekili sabıkı Mahmut Esat'ın Halk Fırkası müzakeresinde kendisine itimatsızlık âsârı gösterilmiş olduğundan dolayı istifaya lüzum his ettiği dermeyân edilmektedir. Mahmut Esat deruhte ettiği İktisat Vekâletinde pâk-ı nâsıyesi ve lâ-yetagayyer azim ve imânıyla bir buçuk sene kadar mühim bir zaman zarfında fevkâlâde sarf-ı mesâi etmiş ve tabiyatıyla fikren, bedenen yorulmuştur. Halk Fırkası Grubu bu hususta müşarünileyhin dermeyân ettiği mazereti teessüfle kabul etmek ıstırarında kalmış ve dairei hutunda istirahati ve â'zâsından diğer birisinin intihâbını tesbit etmiştir. Binaenaleyh Mahmut Esat Bey hakkında adem-i itimâd âsârının vücudu gayri varîd olmakla beyân-ı keyfiyet olunur"[1316].

Bu açıklama; Mahmut Esat'ın istifa nedenine açıklık getirmese de "amele meselesi" istifasında önemli bir rol oynadı. Zira Mahmut Esat, 31 Ağustos'ta başlayan Aydın demiryolu işçilerinin grevine destek vermişti. Bir İngiliz şirketi tarafından yönetilen İzmir-Aydın demiryolu hattında çalışan Türk işçiler, Mondros Mütarekesinin imzalanmasının ardından gerekçe gösterilmeden işten çıkarılarak yerlerine Rum ve Ermeniler alınmış, bunun üzerine şirketin Türk çalışanları örgütlenmiş ve Türk Ocağı'ndan da büyük destek görmüşlerdi. Ulusal Mücadelenin kazanılmasının ardından da Türk işçiler özellikle Rum ve Ermeni işçilerin işten çıkarılması yönünde isteklerde bulunurken şirket, Türkiye İktisat Kongresi'ne temsilci olarak katılan beş işçinin işine son vermişti. Bunun üzerine Aydın demiryolu işçileri 9 Eylül 1922'den itibaren işten çıkarılanların iadesi, çalışma ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, ücretlerin artırılması, işçilerin kadroya alınması, ücretli yıllık izin hakkı gibi kongre kararlarıyla da uyumlu isteklerde bulunmuş ancak şirket tarafından bu istekler kabul görmemişti. Bunun üzerine Hükümet, Mahmut Esat'ın yakın dostu ve İzmir milletvekili Enver (Tekand) Bey başkanlığında bir komisyon oluşturarak tarafların uzlaşmasına çalışmış

[1314] **Vatan**, 24 Eylül 1339 (1923), No: 162, s. 1.
[1315] **AYG**, 24 Eylül 1339 (1923), No: 1287-910, s. 1.
[1316] **AYG**, 26 Eylül 1339 (1923), No: 1289-912, s. 2; **Akşam**, 28 Eylül 1339 (1923), No: 1786, s. 3.

ancak sonuç alınamayınca işçiler greve gitmişti. Greve gidilmesinde itici güç olanlardan biri de Mahmut Esat'ın Lozan Türk Yurdu'ndan arkadaşı olan Harun Aliçe idi. Aynı günlerde Mahmut Esat'ın ısrarla üzerinde durduğu Mesai Yasası da 26 Ağustos'ta İktisat Encümeninde görüşülerek kabul edilmiş, Meclisin gündemine alınmış ancak 31 Ağustos'ta grevin başlaması nedeniyle ertelenmiş ve Mahmut Esat güç durumda kalmıştı[1317]. Yine Ağustos 1923'te İstanbul "Bomonti" bira fabrikası işçilerinin, işten çıkarılan kişilerin yeniden işe alınmalarını sağlamak amacıyla gittikleri grev de Mahmut Esat tarafından desteklenmiş, öne sürdükleri istekler İstanbul Umum Amele Birliği ve Mahmut Esat'ın devreye girmesi ile kabul edilmişti. Hükümetin tavrı ise işçilerden yana değildi. "İşçi hareketlerine karşı müsamahakâr politikalarından dolayı ağır eleştirilere uğrayan"[1318] Mahmut Esat'ın ekonomideki müdahaleci tutumu da Hükümetin politikaları ile çelişmeye başlamıştı. Bu durumda Mahmut Esat, istifa etmeyi uygun buldu.

Meclis Başkanlığına verdiği istifası kabul edilen Mahmut Esat Bey, TBMM'nden aldığı bir aylık izinle[1319] 26 Eylül'de Ankara'dan ayrılarak bir süre dinlenmek için memleketi olan İzmir'e hareket ederken[1320], Mahmut Esat'ın vekilliği döneminde bilgi ve aktif çalışmalarından büyük destek gördüğü iki genel müdürü ile Ticaret ve Sanayi Genel Müdürü Vehbi ve Nizamettin beyler de istifa ettiler[1321]. Bir kaç gün sonra da Mahmut Esat'ın bürokratlarından Maden Genel Müdürü Kenan Bey istifasını verdi[1322].

Mahmut Esat ise dinlenmek üzere gittiği İzmir'de, İzmir Çiftçiler Birliği'nin iki yüzü aşkın üyesi ile 28 Eylül'de yaptığı toplantıya başkanlık etti. Tüm kazalarda "Çiftçiler Birliği" oluşturulması ve tohumlukların bir an evvel dağıtılması gibi kararların alındığı bu toplantılarda birlik üyelerini "üzüm ve incir buhranının sebepleri" hakkında bilgilendiren[1323] Mahmut Esat, Türkiye'nin ekonomik sorunları/çiftçi sorunları ile aktif olarak ilgilenmeyi sürdürdü.

[1317] Ayrıntılı bilgi için bkz. Serçe, Erkan. "1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi: Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üçgeni Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, S. 66, (Bahar 1995), s. 86-104.

[1318] Erdal Yavuz, "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, (Der: D. Quataert ve E. J. Zürcher), (Çev: Cahide Ekiz), (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), s. 169.

[1319] **TBMM ZC**, D. II, c. 2, s. 344.

[1320] **AYG**, 27 Eylül 1339 (1923), No: 1290-913, s. 3.

[1321] **AYG**, 1 Teşrinievvel 1339 (1923), No: 1293-916, s. 2. Yeni Gün, "sosyalist" ve "komünist" oldukları gerekçesi ile görevlerinden "çekilmek mecburiyetinde" kalarak istifalarını verdiklerine; sosyalizm ve komünizm hakkında "bir dereceye kadar" bilgi sahibi olan "bu iki gencin", konu hakkında bilgisi olmayıp "sosyalizmi bir hıyanet gibi göstermek" isteyenlerce "feda" edildiğine dikkati çekmektedir.

[1322] **AYG**, 3 Teşrinievvel 1339 (1923), No: 1295-918, s. 2.

[1323] **AYG**, 30 Teşrinievvel 1339 (1923), No: 1320-943, s. 3.

8 Kasım 1339 (1923)'da izin süresi bir ay daha uzatılan[1324] Mahmut Esat Bey, bu süreyi doldurmadan vekilliği döneminde yapılan bir uygulamadan dolayı TBMM'nin gündemine alındı. Konu; Mahmut Esat tarafından Vekiller Heyeti'nin onayı ile Ziraat Genel Müdürlüğüne getirilen Abdülkadir Zeki Bey'e banka bütçesinden -Avrupa'dan getirilecek yabancı uzman için saklı tutulmuş olan kısımdan- maaş ve ödenek ayrılmasıydı.

6 Temmuz 1338 (1922)'de TBMM'nin onayına sunulan Ziraat Bankası bütçesinin giderlere ait 'B' cetvelinde banka genel müdürlüğüne ayrılan maaş ve ödeneklerin bu göreve atanacak yabancı bir uzman getirilinceye kadar saklı tutulması kaydı düşülmüştü. Bütçe onaylandıktan sonra İktisat Vekilliği görevini üzerine alan Mahmut Esat, yoğun uğraş vermesine karşın, bu görev için yetkin bir uzman bulamazken şube ve sandık sayıları üç yüzü aşan Ziraat Bankası'nın artan işlemlerinin tek bir genel müdür ya da genel müdür yardımcısı ile yürütülmesi olanaksızlaşmıştı. Bu durum karşısında söz konusu yabancı uzman bulununcaya kadar Ziraat Bankası genel müdürlüğüne bir asil memurun atanmasını zorunlu gören Mahmut Esat, atama ve maaş yükseltilmesi ile ilgili konuyu Rauf Bey'in başkanlığındaki Vekiller Heyeti'ne taşımıştı. Vekiller Heyeti'nin bu yönde aldığı karar doğrultusunda da Kasım 1920'den itibaren Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcılığı görevini yürüten Abdülkadir Zeki Bey, yabancı genel müdüre verilmek üzere saklı tutulan miktardan maaşına on beş lira zam yapılarak 19 Temmuz 1339 (1923)'den itibaren Genel Müdürlük görevine asaleten atanmıştı[1325].

15 Eylül 1339 (1923)'da ise İktisat Vekili olarak yazdığı bir tezkere ile TBMM Başkanlığına başvuran Mahmut Esat, 19 Temmuz 1339 (1923)'dan itibaren Aldülkadir Zeki Bey'in maaş ve ödeneğinin, saklı tutulan genel müdürlük ödeneğinden verilmesi konusuna bir açıklık getirilmesini rica etmiş[1326] ve ilgili tezkere 19 Eylül'de Muvazenei Maliye Encümenine gönderilmişti[1327].

Mahmut Esat'ın vekillikten ayrılmasından sonra, Ziraat Bankası bütçesini incelerken TBMM'nin aldığı karar dışında bir harcama yapıldığını fark eden Muvazenei Maliye Encümeni[1328], İktisat Vekili Hasan Bey'in katılımı ile Kütahya milletvekili Ferid Bey'in

---

[1324] **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 292.
[1325] **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 694-695.
[1326] **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 694.
[1327] **TBMM ZC**, D. II, c. 2, s. 179.
[1328] **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 701.

başkanlığında konuyu ele alarak yapılan uygulamadan dolayı Vekiller Heyetini sorumlu buldu[1329].

Encümen, öncelikli olarak İzmir ve Edirne'nin kurtuluşunun ardından pek çok yerde açılan şube ve sandıklarla artan banka işlemlerinin tek bir genel müdürlükle yürütülmesindeki güçlükleri kabul ederek, Vekiller Heyeti'nin aldığı kararın bankanın yararına olduğunu düşünüyordu. Ancak, uygulama hatalıydı. Zira, Meclisin onayı ile çıkan gerek 1922 ve 1923 yılı bütçe yasalarında gerekse 1923'te Muvazenei Maliye Encümeni'nce belirlenip onaylanan banka bütçesinde genel müdürlük maaşı hizasında "mevkuf tutulacaktır" kaydının yer almış olması, uygulamayı eldeki yasalara aykırı duruma getirmekteydi. Bu durum karşısında Encümen, "sarahatı kanuniyeye muhalif kararlar ittihazına ve bu kararlara istinaden icraatta bulunmaya, esbabı mucibesi ne olursa olsun hiç bir makam veya heyetin salâhiyeti olamayacağı bedîhi bulunduğun(a)" dikkati çekerek, gereken karar TBMM'ce verilmek üzere Vekiller Heyetini, yasalara aykırı uygulamasından dolayı sorumlu tuttu ve 19 Temmuz 1923'ten itibaren verilen maaş ve ödenek toplamlarının, atama kararını veren İcra Vekilleri Heyetinden alınmasını kararlaştırdı[1330].

Muvazenei Maliye Encümeni Mazbatası, TBMM'nin 1 Aralık 1339 (1923)'da yaptığı oturumunda tartışıldı. Kimi milletvekilleri konunun Divan-ı Âli'ye götürülmesi ya da mahkemeler aracılığı ile çözümlenmesi gerektiğini düşünürken kimileri de Kanunu Esasi Encümenine gönderilmesi taraftarıydı[1331]. Aynı oturumda yaptığı konuşma ile konu hakkındaki düşüncelerini milletvekilleri ile paylaşan dönemin Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey'e göre, İktisat Vekâleti atama önerisini yaparken bütçesindeki kayıt ve koşulları incelemeli, bütçenin TBMM'nin aldığı karar doğrultusunda harcanması sorumluluğunu taşıyan Maliye Vekâleti ise bu sorumluluğunun gereklerini yerine getirmeliydi. Vekiller Heyetinin yoğun gündemi içinde İktisat ve Maliye vekâletlerinin sorumluluklarına düşen incelemeleri "fiilen yapmasının" olanaksız olduğuna dikkati çeken Rauf Bey, bunun bir

---

[1329] Encümenin diğer üyeleri şunlardı: Mazbata Muharriri: Ahmed Muhtar (Trabzon), Kâtib: Fuad (Konya), Üyeler; Mükerrem (İsparta). Mustafa Abdülhâlik (Kângırı), Yahya Galib (Kırşehir) ve Kâzım Hüsnü (Konya). Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 695.

[1330] **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 695. Konuyu, "Cumhuriyet Döneminde Suistimaller" adlı çalışmasında ele alan Cemal Kutay, olayın Kütahya milletvekili Recep (Peker) ile Saruhan milletvekili Reşat beylerin TBMM'ne verdikleri bir "teklif" ile, "3 Aralık 1924"te ve "Mahmut Esat Adliye Vekili iken" gerçekleştiğini belirtmektedir. Kemal Zeki Gençosman da tarih vermemekle birlikte Cemal Kutay'ı yinelemekte ayrıca TBMM'nin "Ziraat Umum Müdürlüğünü ya da Müdürünü kayırdığı" yönünde karar aldığını belirtmektedir. Bkz, Cemal Kutay, **Cumhuriyet Döneminde Suistimaller, Meclis Tahkikatı Divan-ı Âliler**, (İstanbul: Ercan Matbaası, 1958), s. 7,9; Kemal Zeki Gençosman, **Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları**, (İstanbul: 1976), s. 95-96. Oysa olay, Muvazenei Maliye Encümeninin banka bütçesini incelemesi sırasında ortaya çıkmış, 1 Kanunuevvel 1339 (1923)'da TBMM'nin gündemine gelmiş ve aynı gün Vekiller Heyeti "zühul" ettiğinden sorumlu tutulmuştur. Kararın alındığı tarihte Mahmut Esat, Adliye Vekili değildir. İzinli olarak İzmir'de dinlenmektedir.

[1331] **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 697-702.

"mazeret" olamayacağını da kabul ediyordu[1332]. "Mademki bir mesuliyeti müştereke vardır, madem ki karar ittihaz edilirken bir nokta hakkında muvafakat ediliyor, bu bir vazifedir ve her vazife mukabilinde bir mesuliyet vardır. ... Bu bir hata ise bunda vâzıülimza olan rüfeka zühul etmişlerdir" diyen Rauf Bey, olayda "kasıt" unsurunun bulunmadığı, dalgınlıkla unutmanın söz konusu olduğu kanısındaydı. Rauf Bey'e göre olay, aynı zamanda bir uyanışın da başlangıcıydı. Rauf Bey, Vekiller Heyetinin kontrolü konusuna dikkati çekerek "genç" devletin ilke ve kurallarının bekçisi olması ve bunların "takip ve tetkik" edilmesi gerekliliğini ortaya koyması açısından gelecekte olabilecek küçük, büyük olaylara örnek olabilecek olan "bu hata"nın sorumluluğunu "memnuniyetle" kabul ediyordu[1333].

Tartışmalar sonunda; söz konusu harcamanın bütçede bulunmadığına ve aynı zamanda İcra Vekillerince alınan kararın "zühul eseri" olduğuna karar verildi. Cezayı ya da mahkemeye gönderilmesini gerektirecek bir durum bulunmadığı görüşü etrafında birleşen milletvekilleri, "tashihi hata suretiyle telâfisi icâbeden" bu durum karşısında karar verme yetkisinin TBMM'de olduğunu belirten Karahisarı Şarkî milletvekili Ali Sururî Bey'in önerisini kabul ederek, yapılan harcamanın Vekiller Heyetinden tazmin edilmesine karar verdi[1334]. Atamanın yapıldığı sırada barış görüşmelerini yürütmek için Lozan'da bulunan Hariciye Vekili İsmet Paşa ile Rıza Nur ve Hasan beyler ödeme kapsamı dışında tutuldu. Heyetin geriye kalan üyeleri tarafından Maliyeye nakit olarak ödenecek, 19 Temmuz 1339 (1923)'dan itibaren dört buçuk aylık maaş ve ödenek karşılığı olan miktardan heyet üyelerine "elli küsür" lira düşmekteydi[1335].

Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ise 3 Aralık 1923'te TBMM Başkanlığına çektiği telgrafla konu hakkındaki düşüncelerini milletvekilleri ile paylaştı[1336]. Telgrafında; "Ziraat Bankası Müdürü Umumisi tahsisatının Heyeti Vekileden tazminine dair Meclisi

---

[1332] **Aynı**, s. 698.

[1333] **Aynı**, s. 699.

[1334] **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 702-703; **AYG**, 2 Kanunuevvel 1339 (1923), No: 1349-973, s. 1; **İleri**, 3 Kanunevvel 1339 (1923), No: 2079, s. 1; **Tevhidi Efkâr**, 3 Kanunevvel 1339 (1923), No: 3905-877, s. 2; **Vatan**, 4 Kanunevvel 1339 (1923), No: 233, s. 3.

[1335] **Vatan**, 4 Kanunevvel 1339 (1923), No: 233, s. 3. Vatan gazetesi Heyeti Vekilenin ödeyeceği miktarı "altı bin lira" olarak Kutay, "on dokuz bin dört yüz sekiz lira altmış beş kuruş" olarak veriyordu. Gençosman ise önce "1940 lira 65 kuruş" olarak belirtilen miktarın daha sonra "1200" lira olduğunun anlaşıldığını söylüyor. Bkz, C. Kutay, **a.g.e.**, s. 9; K. Z. Gençosman, **a.g.e.**, 95,97. İleri gazesetesi ise vekillerin payına "kırk lira kadar" düştüğünü belirtmektedir. Bkz. **İleri**, 3 Kanunevvel 1339 (1923), No: 2079, s. 1 Zeki Bey'in genel müdür yardımcılığındaki maaşı 6000 kuruştu. Genel müdürlüğe ataması ise buna 1500 kuruş (15 lira) eklenerek yapılmıştı, bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 3, s. 696. Vekiller Heyeti dört buçuk aylık aradaki farkı ödemekle yükümlü kılındığına göre bu miktar 67,5 lira yapmakta ve bunun üzerine ödenekler eklenerek tazmin edilmesi istenmekteydi.

[1336] Kutay, konu genel kurulda görüşülürken Mahmut Esat'ın düşüncelerini aktardığını; Gençosman ise "Cumhuriyetin genç ve idealist adliye bakanı kürsüye geliyor" diyerek Mahmut Esat'ın Meclis'te yaptığı konuşmaya dikkati çekiyor. Bkz. C. Kutay, **a.g.e.**, s. 11; K. Z. Gençosman, **a.g.e.**, 97. Oysa Mahmut Esat, TBMM Başkanlığına çektiği telgrafla düşüncelerini iletmiş, Meclis'te konuşma yapmamıştır.

Âli'nin verdiği karara kemâli iftiharla muttali ol(duğunu)" belirten Mahmut Esat, kendisini böyle bir karar almaya iten nedenleri de şöyle açıkladı:

> "Ziraat Bankasının umur ve muamelâtı pek ziyade tevessü etmiş ve Türk çiftçisinin tırnaklariyle, alınteriyle kazanarak verdiği tekâliften vücut bulan sermayesi âzîm miktarlara bâliğ olmuştur. Ahvali fevkalâde içinde celbi müşkil ve vakte muhtacolan ecnebi mütehassısın vüruduna kadar milletin yegâne müessesei iktisadiyesini yalnız bir Müdürü Umumi Muavini ile idare etmeyi herhangi bir tehlike ihtimaline ve pek vâsi olan banka muamelâtının halkın en muhtaç zamanlarında mefluciyetine meydan vermemek maksadiyle muvafık görmemiştim. Şu kadar ki, ecnebi mütehassıs celbi hususunda Millet Meclisinin izhar ettiği arzu ve kararı infazen elyevm vazifesine başlamış olan mütehassısın tedarikine tevessül etmiştim bunun vazifeye mübaşaretine kadar bankanın mer'i kanun mucibince maaşı bütçede murakkam ve mevkuf bulunan tahsisattan tediye edilmek üzere muvakkat bir müdürü umumi ile tedviri umuru esbabı mesrudeye binaen Heyeti Vekileye arz etmiş ve zarureti fevkalâde karşısında teklifim kabul olunmuştur".

Kararın alındığı sırada TBMM'nin toplantı halinde olmadığına ve bütçede bulunan hükmün ise o yıla ait olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat, tüm bunlara karşın vekilliği sırasında "vikayesiyle tavzif olunduğum Heyeti Vekile kararı vakâyıından dolayı Hakimiyeti Milliyeyi de müemmin olan usulü esasiyeyi murakabe zımnında" TBMM'de kararlaştırılan "tazminat şerefinin" sadece kendisine ait olmasını Meclisten rica etti. Ancak TBMM, Meclisin aldığı kararların "hiç bir surette tebdil, tadil, tağyir" edilemeyeceğine dikkati çekerek tazminatın tüm Vekiller Heyetinden alınması kararını yineledi[1337] ve vekillerin kendi aralarında anlaşmaları gerektiğine işaret etti[1338].

Konu ile ilgili olarak vekillerin aralarında anlaşıp anlaşamadıkları ya da ne kadar ödeme yaptıklarına yönelik kesin bilgiler yoktur. Ancak dönemin gazeteleri incelendiğinde paranın tüm üyelerce ödenmesi ilkesinin kabul edildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

[1337] **TBMM ZC**, D. II, c. 4, s. 47-48.
[1338] **İleri**, 6 Kanunevvel 1339 (1923), No: 2082, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN HUKUKSAL YAPILANMASI VE MAHMUT ESAT (BOZKURT)

1. ŞER'İ HUKUKTAN LAİK HUKUKA GEÇİŞ ÇABALARI

1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuku Batılılaştırma Girişimleri

17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da aklın ve doğal haklar düşüncesinin ön plâna çıkması, pozitif hukuk kurallarında bu iki unsurun bağlayıcılığını gündeme getirdi. Ekonomik ve toplumsal yaşamda meydana gelen büyük değişimler ise bu kuralların tüm vatandaşların eşitliğini sağlayacak şekilde yeniden sistemleştirilmesini gerekli kıldı. 18. yüzyıl sonunda Avrupa'da kendini gösteren demokrasi ve devrim hareketleri Batı toplumlarında birey ile devlet ilişkilerini ulusal-laik bir temelde sistemleştirerek uygun bir dengeye oturturken[1339] çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda parçalayıcı bir etki yaptı. Koşullar, teokratik bir ortaçağ manzarası taşıyan imparatorlukta; devlet teşkilatında esaslı değişiklikler yapmayı, laik-liberal bir dünya görüşüne dayanan yeni hükümler koymayı gerektirirken[1340] Osmanlı yöneticileri akılcılık ve doğal hukuk düşüncesine oldukça uzak kaldılar. Hukukun temeli şeriata dayandığı için Tanrı buyruklarını ve onun yeryüzündeki temsilcisi olan halife-sultanın uygulamalarını sorgulamaktan kaçındılar. Bununla birlikte, ülkenin ekonomik, siyasal ve toplumsal çöküşünü durdurma istenci, devleti yeni arayışlara itti. III. Selim ile askeri alanda başlayan Batı'nın teknik yeniliklerini İmparatorluğa kazandırma hareketi II. Mahmut döneminde geniş alanlara yayıldı. Akılcılık ile doğal hukukun getirisi olan can ve mal güvenliği ile yasalar karşısında herkesin eşitliği ilkesi ise Gülhane Hattı Hümayunu'nda anlamını buldu. Devletin "inhitat" nedenini şeriatın ve "faydalı" yasaların uygulanmamasına bağlayan Ferman, ülkedeki düzensizliğin giderilmesi için yeni yasaların konulmasını gerekli gördü[1341].

Gülhane Hattı Hümayunu, her alanda önemli değişiklikleri beraberinde getirdi. Ancak Ferman'ın temel hedefi hukukta reforma işaret etmesiydi. Ferman; çağdaş anayasalarda varolan can, mal, ırz ve namus gibi temel hakları "ihsan" olarak da olsa Osmanlı tebasına vererek anayasal düzene geçişin ilk basamağını oluşturdu. Fermandaki kimi eksiklikler 1856

[1339] Geniş bilgi için bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat 1**, (İstanbul: MEB Yayınları (Tıpkı Basım), 1999), s. 139-154; Yavuz Abadan, "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **AÜHFD.**, c.14, S. 1-4 (1957), (Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959).
[1340] Y Abadan,.**a.g.m.**, s. 11.
[1341] H.V. Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 166.

tarihli Islahat Fermanı[1342] ile giderilerek tüm Osmanlılar için din ve ırk farkı gözetilmeksizin yasalar önünde eşitlik ve özgürlük ilkesi getirildi. Müslüman olmayanlar devlet memurluklarını da kapsayan siyasal haklarla donatılırken varolan dinsel ayrıcalıklar da aynen korundu. Vicdan özgürlüğü de yalnızca bu kesime tanındı. Ferman ayıca; tasarruf haklarına saygı gösterilmesi, işkencenin kaldırılması ve hapishanelerde insanca davranılması, mezhep ve eğitim özgürlüğü, suçlu kişilerin mülklerinin müsadere edilmemesi, iltizam yönteminin kaldırılarak verginin doğrudan alınması, mahkemelerin açık olması ve ilamların yayınlanması, tüm -erkek- tebanın şahitlik konusunda eşit olması, cinayet, ticaret ve ceza davalarında karma mahkemeler kurulması ile bu mahkemelerde yürütülecek hukuk ve ceza yasalarıyla mahkeme usullerinin düzenlenmesi gibi çağdaş anayasal ilkeleri de içerdi.

Tanzimat'ın düşünce dünyasında yarattığı özgür ortam; aydınların yönetimde ıslahat düşüncelerini açığa vurmasına ve bu düşüncelerini ciddi olarak savunmalarına ortam hazırladı. Yeni Osmanlıların çabaları ve dış siyasal koşulların zorlamasıyla 1876'da Kanun-ı Esasi ilân edilerek anayasal düzen kuruldu[1343].

Tanzimatçılar, yeni yasalara işaret eden Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilkelerini titizlikle uygulamaya koydular. Kamu ve özel hukuk alanındaki yasalaşma hareketlerini adliye örgütünde yaptıkları düzeltim ve yeniliklerle desteklediler. Ancak, devletin teokratik yapısı gereği şer'i yasa ve örgütlere dokunmadılar. Bununla birlikte Batı kaynaklı laik yasa ve örgütleri Osmanlı hukuk sistemine eklediler. Böylece, birbiriyle uzlaşması olanaksız olan Tanrı kaynaklı hukuk sistemi ile laik hukuk sistemini yanyana yaşattılar.

Tanzimat'ın ilânından yedi ay sonra kabul edilen (3 Mayıs 1840 tarihli) Ceza Yasası; tüm Osmanlı bireylerini kapsadı. Bunu, 1851'de çıkarılan Kanun-u Cedit ve 1810 tarihli Fransız Ceza Yasası'nın hemen aynen tercüme edilmesi ile 1858'de hazırlanan Ceza Kanunnamei Hümayûn'u izledi ki bu yasa ile modern anlamda ceza hukuku, Osmanlı Devleti'ne girdi[1344]. 1846 tarihli memurların görev, yetki ve sorumluluklarını belirlemek için düzenlenen yönetsel yasa ile de memurların işleyecekleri suçlara verilecek cezalar belirlendi[1345].

[1342] Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. 5, s. 250-251; c. 6, s. 5-6.

[1343] 1876 Anayasası'nın "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi" başlığını taşıyan 8 ile 26. maddeleri Tanzimat ve Islahat Fermanlarında belirtilen ilkelerin tekrarı niteliğindedir. Bununla birlikte Anayasa; padişaha sürgüne gönderme yetkisi veren ünlü 113 maddesi ile Gülhane Hattı'nın bile gerisinde kalmıştır. Anayasa ile ilgili olarak bkz. Suna Kili, **Türk Anayasaları**, (İstanbul: Tekin Yayınları, 1982), s. 9-25.

[1344] Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Benimsenmesi**, (Ankara: TTK, 1996), s. 99-100; Coşkun Üçok ve Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı**, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1976), s. 321-322.

[1345] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. 5, s. 173.

Tanzimat Döneminde özel hukuk alanında çıkarılan ilk yasa, Fransız Ticaret Yasası'nın bazı bölümlerinin çevirisi ile oluşturulan 1850 tarihli "Kanunnâmei Ticaret" oldu. Bunu; 1862 tarihli "Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi" ile 1864'te çıkarılan "Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi" izledi[1346]. Fransa'dan çeviri yolu ile hazırlanan bir başka usul yasası ise 1879 tarihli Ceza Muhakemeleri Usulu Kanunu oldu. "Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye Kanun-u Muvakkati" ise 21 Haziran 1879'da yayınlandı[1347].

Ceza hukuku alanında Batılı yasalar örnek alınırken, toplumsal yaşamı düzenleyen yasalarda yerli unsurlar ön plâna çıkarılarak "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye" hazırlandı. Özel bir komisyon tarafından 1868-1876 yılları arasında Hanefi mezhebinin ilkelerine göre hazırlanan bu yasa, İslâm dünyasının ilk medeni ve borçlar yasası olması dolayısı ile hukuk tarihinde önemli bir yer aldı[1348]. Mecelle gibi İslâm hukukuna dayalı olarak hazırlanan diğer bir yasa ise 1858 tarihli Arazi Kanunu oldu[1349].

Fermanla birlikte ortaya konan yeni bir hukuk devleti düşüncesi yargı örgütünde de düzeltimi zorunlu kıldı. Ancak, devlet din esaslarına dayandığı için şeriat mahkemelerinin kaldırılması söz konusu olamadı. Tanzimat dönemine kadar yargı örgütünün temelini kadı mahkemeleri oluşturuyordu. Bunun dışında, Müslüman olmayan halkın özel hukuk alanındaki bazı işlerini gören Cemaat Mahkemeleri ile kapitülasyonların gereği olan ve konsolosluğun temsil ettiği devletin vatandaşı ile Osmanlı tebası arasındaki ticaret konuları dışında kalan davalara bakan Konsolosluk Mahkemeleri bulunuyordu[1350].

1840 tarihli Ceza Yasası'nı uygulamak üzere İstanbul'da "Meclis-i Tahkikat" kuruldu. Bu mahkemelerde tek yargıç sistemine son verilerek yargılamaya başka üyelerin de katılması sağlandı. Kısa sürede tüm ülkeye yayılan Meclisi Tahkikatlar ile modern mahkemelere gidişin ilk adımı atıldı[1351].

Ticaret Mahkemeleri de 1840'ta örgütlendi. Böylece ticari uyuşmazlıklara ayrı mahkemelerde bakılması ilkesi benimsenerek adlî yargı içinde ayrı bir bölüm oluşturma yolunda önemli bir adım atıldı. 1848'de yabancı devletlerin baskıları ile bu mahkemeler geliştirilerek karma ticaret mahkemeleri haline getirildi. 1847'de yabancı uyrukluların yargılanması ile ilgili karma ceza ve hukuk mahkemeleri oluşturuldu. 1860'da çıkarılan "Ticaret Kanunu Zeyli" ile de her mahkeme deniz ve kara ticareti olmak üzere iki kısma

---

[1346] H.V. Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 196-197; C. Üçok ve A. Mumcu, **a.g.e.**, s. 329.
[1347] G. Bozkurt, **a.g.e.** s. 103-106.
[1348] C. Üçok ve A. Mumcu, **a.g.e.**, s. 328; H.V. Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 192.
[1349] H.V. Velidedeoğlu, **a.g.m.**, s. 180-181.
[1350] E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi- Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, c. 6, (Ankara: TTK, 1988), s. 155-156.
[1351] G. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 116; E. Z. Karal, **a.g.e.**, c. 6, s. 150.

ayrıldı. Bu mahkemelerin üstünde değeri beş bin kuruşu aşan davaları istinaf makamı olarak incelemek üzere İstanbul'da "İstinaf-ı Deaviyi Ticaret Divanı" örgütlendi[1352].

1865'te çıkarılan "Vilâyet Nizamnamesi" ile ticaret mahkemeleri dışında kazalarda "Meclis-i Deavi", sancak merkezlerinde "Meclis-i Temyiz" ve il merkezlerinde "Divan-ı Temyiz"in oluşturulması benimsenerek Nizamiye Mahkemeleri kuruldu. 1871'de yayınlanan "Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamname" ile bu mahkemeler bidayet ve istinaf olmak üzere ikiye ayrıldı[1353].

Batılılaşma sürecinde; 1875'te avukatlık, 1878'de noterlik, 1879'da ise savcılık, icra memurlukları ve adliye müfettişlikleri gibi yeni kurumlar da Osmanlı İmparatorluğu'na girdi[1354]. 1879'da "Teşkilatı Mehâkim Kanunu" ile Adalet organları, yönetim organları karşısında bağımsızlaştırılırken[1355], hâkim olacaklarda aranan nitelikler ve terfi koşulları da belirlendi. Davaların iki derecede bakılmasını öngören yasaya dayalı olarak il merkezlerinde istinaf mahkemeleri, tüm ülkede hukuk kurallarının doğru ve aynı şekilde uygulanabilmesi için de İstanbul'da tek bir Temyiz Mahkemesi oluşturuldu[1356].

1913 yılında ise "Sulh Hâkimleri Kanun-u Muvakkat"ı[1357] çıkarılarak; kaza, nahiye ve köylerde sulh hâkimliği adı ile seyyar hâkimlikler kuruldu[1358]. "Hükkam-ı Şer'in Evsaf ve İmtiyâzatı Hakkında Kanun"[1359] ile kadı olmanın koşulları, "Mehâkim-i Şer'iye ve Nizamiye'nin Tefrik-i Vezâifi Hakkında Nizamname"[1360] ile de Şeriye ve Nizamiye Mahkemelerinin görev alanları belirlendi. 1917 tarihli "Bilimum Mehâkim-i Şer'iye ile Merbutatının Adliye Nezaretine Tahvil-i İrtibatı"[1361] ile de şer'i mahkemelerin Şeyhülislamlıkla ilişkisi kesilerek Adliye Nezaretine bağlandı. Böylece, Osmanlı Devleti modern hukuk anlayışına biraz daha yaklaştırıldı[1362]. 1917'de kararname olarak çıkarılan "Usul-u Muhakeme-i Şer'iye"[1363] ise Adliye sisteminin bütünleştirilmesine doğru atılan önemli bir adım oldu.

[1352] Mustafa Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", **Tanzimat 1**, (İstanbul: MEB Yayınları (Tıpkı Basım), 1999), s. 213-215; Karal, E. Z. **a.g.e.**, s. 150-153; Üçok ve Mumcu, A. **a.g.e.**, s. 332.
[1353] G. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 125; Üçok ve Mumcu, **a.g.e.**, s. 333-334; Nizamname için bkz. **Düstur**, I. Tertip, c. 1, s. 352 vd.
[1354] G. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 125 vd.
[1355] Üçok ve Mumcu, **a.g.e.**, s. 334.
[1356] M. R. Belgesay, **a.g.m.**, s. 216-217.
[1357] **T.V.**, 20 Cemaziyelevvel 1331 (14 Nisan 1329), No: 1444.
[1358] Bozkurt, G. **a.g.e.**, s. 133.
[1359] **Düstur**, II. Tertip, c. 6, s. 1027-1028. Takvim-i Vekâyi ile neşr ve ilânı: 15 Ağustos 1330, No: 1918.
[1360] **Düstur**, II. Tertip, c. 6, s. 1334. Takvim-i Vekâyi ile neşr ve ilânı: 3 Teşrinievvel 1330, No: 1967.
[1361] **Düstur**, II. Tertip, c. 9, s. 270. Takvim-i Vekâyi ile neşr ve ilânı: 1 Nisan 1333, No: 2840.
[1362] Yusuf Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri ÜzerineBazı Düşünceler", **Belleten**, c. 2, S. 90, Nisan: 1959, s. 452.
[1363] **Düstur**, II. Tertip, c. 9, s. 783-794. Takvim-i Vekâyi ile neşr ve ilânı: 31 Teşrinievvel 1333, No: 3053.

Hukuksal yapılanmaya paralel olarak, hukuk eğitiminde de olumlu adımlar atıldı. Zira, Batıdan alınan yasaları uygulayabilecek hukukçulara gereksinim duyulması "sistemli ve esaslı bir hukuk öğretimini" zorunlu kılıyordu. 1869'da ilk hukuk mektebi açıldı. 1874'te lise düzeyine indirilen, iki yıl sonra kapatılan bu okul 1878'de yeniden açıldı. 1900'de ise Darülfünun'un içine alınarak İstanbul Hukuk Fakültesi'nin temeli atıldı[1364].

Osmanlı İmparatorluğu'nda "reform devrinin başlangıcı", "ilk ıslahat programı" ve devletin Avrupa tarzı modernleştirilmesinin ilk girişimi[1365] olarak değerlendirilen Tanzimat'ın düşünce alanında yarattığı büyük değişim, Meşrutiyetin ikinci kez ilânı ile birlikte doğan özgürlük ortamında anlamını buldu. Yasalarda, adlî örgütlenmede radikal dönüşüm isteyen sesler yükseldi. Ülkede Batılı anlamda "Code" bulunmadığına dikkati çeken Celal Nuri; yasaların bütünlük oluşturmaktan uzak, "mâkabl ve mâbaddan" yoksun olduğunu söyleyerek "adliyedeki noksanlığa" dikkati çekti. Hatta şer'i mahkemelerin kaldırılmasını önerdi[1366]. Ziya Gökalp ise Şeriat Mahkemeleri'nin Şeyhülislâmlığın otoritesinden çıkarılmasını istedi[1367]. Ancak dönem içinde özellikle Mecelle üzerinde yoğun tartışmalar yapılarak yasanın eksiklikleri vurgulandı. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Ziya Gökalp ve Mansurizâde Said gibi düşünürler dünya ve toplum sorunlarının şeriattan kurtarılması ve aile hukukuna yönelik eksikliklerin giderilmesi yönünde yoğun uğraş vererek İttihatçıların 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi'ni çıkarmasında etkili oldular.

Hukukta reform istekleri özellikle II. Meşrutiyet sonrasında yapılan Hükümet programlarında da kendini gösterdi. Hüseyin Hilmi Paşa (1909), İbrahim Hakkı Paşa (1910), Sait Paşa (1911), Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1912) ve Mehmet Said Halim Paşa (1913) hükümet programlarında sistemdeki sorunlara ve çözüm önerilerine işaret ettiler[1368]. Dünya savaşı ile birlikte azalsa da gündemden düşmeyen çağdaş hukuk istenci Talat Paşa'nın 1917'de sunduğu hükümet programında da açıklıkla ortaya kondu[1369]. Ancak, savaş koşullarında "derin ve esaslı icraat ve inkılabat" yapmak mümkün olmadı.

Gülhane Hattı ile açılan ve devletin yıkılışına kadar süregelen dönemde modern bir hukuk sistemi oluşturmak yönünde ciddi adımlar atılmakla birlikte sistem çağdaşlaştırılamadı.

[1364] Ahmet Mumcu, **Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)**, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1977), s. 9-12; Üçok ve Mumcu, **a.g.e.**, s. 334.
[1365] Y. Abadan, **a.g.m.**, s. 4-5.
[1366] Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1990, s. 44.
[1367] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978, s. 442.
[1368] Programlar için bkz. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, c. I, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1997), s. 287-319.
[1369] Talat Paşa'nın hükümet programında; "... milletimiz asr-ı hazırın icabat-ı zaruriye ve medeniyesine karşı lakayd kalamaz. Harpte muzafferiyet temin-i hayat için vatana ne kadar lazımsa ıslahat ve teceddüdat yolunda muvaffakiyet de o kadar lâzımdır. Biz bu yolda kemal-i azim ile gayeye doğru yürüyeceğiz...." deniliyordu. Bkz. **Aynı**, s. 320-322.

Dinin; devlet ve toplum yaşamı üzerindeki otoritesi ile bu otoriteyi sağlayan kurumların varlığını koruduğu, dünyaya ait tüm işlerin şeriat süzgecinden geçtiği, kapitülasyonlar ile ticarî ayrıcalıkların tüm bağlayıcılığı ile sürdüğü bir devlette laik, eşitlikçi ve sistemli bir haklar dizgesi yaratmak olanaksızdı. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde kapitülasyonları kaldırmak yönünde atılan adım da olumlu sonuç vermedi. Fiilen kaldırıldı ama hukuksal olarak kaldırılamadı. Dünya savaşı sonunda ise tüm ağırlığı ile varlığını korudu[1370].

1.2. Teokratik Devlet Anlayışından Hukuk Devleti Anlayışına Geçiş

Yeni Türkiye Devleti'ni kuracak olan bağımsızlık mücadelesi 'hakların savunması' temeli üzerine oturmuş, Türk halkı ülkenin her yerinde "müdafaa ve muhafazai hukuku millet ve memleket"[1371] için örgütlenmişti. Amasya Genelgesi, 'ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişinin kurtaracağı' ilkesini getirmiş, "hâkimiyeti milliye" ilkesine dayanacak bu direnişin hangi sınırlar içinde olacağını belirleyen Erzurum Kongresi'nde ise 'milletin dahilî ve haricî istiklâlinden vazgeçmeyeceği' vurgulanmış[1372], yabancıların 'ne şekilde olursa olsun' iç işlerine karışamayacağı, azınlıklara eşitliği bozacak ayrıcalıklar tanınmayacağı, yabancı devletlerin koruyuculuğunun kabul edilmeyeceği ilân edilmişti. Ülkedeki tüm savunma örgütlerini tek çatı altında birleştiren Sivas Kongresi'nde ise bu ilkeler güçlendirildi. Ulusalcıların zorlamasıyla İstanbul'da Meclisi Mebusan toplandı. Ancak, Meclisi Mebusanın çalışmaları İtilaf Devletleri ve Osmanlı yöneticileri tarafından olumlu karşılanmadı. Özellikle Misak-ı Millî'nin ilânından sonra İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ederek Meclis'i çalışamaz hale getirdiler. Bu olayı, Omanlı Devleti'nin özgürlük ve egemenliğine indirilmiş bir darbe olarak niteleyen Mustafa Kemal, "makarrı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere" Ankara'da olağanüstü yetkilerle donatılmış yeni bir Meclis topladı[1373].

24 Nisan'da Meclis'te yaptığı konuşmada "kuvvei adliyesi müstakil olmayan bir milletin Devlet halinde mevcudiyeti kabul olunamaz" diyen Mustafa Kemal Paşa, ulusun "istiklal ve mevcudiyetinin bakası için" her şeyden önce "müdafaai hukuk ve mevcudiyete

---

[1370] Mahmut Esat Bozkurt, **Devletler Arası Hak "Hukuku Düvel"**, (Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940), s. 29.
[1371] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 9.
[1372] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 16-17.
[1373] **Nutuk**, c. I, s. 281.

kabiliyetli bir millet halinde beynelmilel hukuk ve vazaifine hürmet olunmasını" öngören bir sisteme gereksinim olduğunu vurguladı[1374].

Ancak, yeni devletin hukuk sisteminde yeni bir yapılanmaya işaret eden bu düşüncenin uygulamaya geçirilmesi için gerekli olan koşullar henüz sağlanamamıştı. Zira, yurt savunması konusunda birleşen ulus temsilcilerinin çoğu geleneksel Osmanlı devlet ve toplum anlayışını koruyordu. İcra Vekilleri Heyeti'nin 9 Mayıs 1920'de TBMM'de okunan programında da çağdaş yasalar yapılacağı yönünde bir eğilim yoktu[1375].

İşte bu günlerde Mahmut Esat, aydın olmanın sorumluluğu ile yeni Türkiye Devleti'nin adliye sorunları üzerinde durarak kamuoyu oluşturmaya çalıştı. "Adlî örgütlenme"yi; Devletin varlığındaki anlam ve gerekliliğin ifadesi, halkı mutluk kılacak "yegâne müessese" olarak ele alan Mahmut Esat, Celâlettin Arif Bey'in Adliye Vekilliği döneminde adliyenin "yeni baştan yapılanmaya" gereksinim duyduğuna dikkati çekerek, Türk halkının varolan örgütlenmeden "yüreği yanık" olduğuna, TBMM ve Hükümetinin yalnız vatan savunmasıyla yükümlü olmadığına ve varolan örgütlenmenin "yeni dünya önünde yeni Türkiyenin ihtiyaçları(nı) tatmin" edemeyeceğine dikkati çekti. Yeni Türkiye'nin yeni adliye programında ise; kapitülasyonların, ticaret ve ruhanî mahkemelerin kaldırılmasını, mahkemelerde derecelendirmeye son verilmesini, hâkim-i münferid yönteminin kabul edilerek büyük kazalarda hâkim teşkilatının kurulmasını, Anadolu'da yapılacak incelemeler sonucunda oluşturulacak "örfname"den ilham alınarak medeni yasanın yeniden kitaplaştırılmasını, ceza kanunu ile yargılama yöntemlerinin ülke gereksinimlerine göre yeniden yapılmasını, adliye personelinin özlük haklarının yeniden ele alınmasını istedi[1376]. Yasaların ulusun gereksinimlerinden doğmasını; masrafların ağırlığından, hükümlerin geç ve hatalı çıkmasından, "adalet kapısının" uzak olmasından yakınan halkın şikayetlerine yanıt verilmesini, seyyar hâkim teşkilatı kurularak "adaletin halkın ayaklarına" kadar götürülmesini gerekli gördü[1377]. Onun bu düşünceleri Mustafa Kemal'in 1 Mart 1922'de TBMM'nin açılışı dolayısıyla yaptığı konuşma ile de desteklendi. Hükümetin temel görevinin ülkede yasayı egemen kılmak olduğunu vurgulayan Mustafa Kemal, adliye işlerindeki temel amacın da adaletin dağıtımında "sürat" ve "emniyeti" sağlamak, sistemi çağdaşlaştırmak ve varolan yasaları uygar toplumların ölçüsünde "ıslah, ihya ve tecdid" etmek olduğunu vurguladı. 8

[1374] **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 30.

[1375] Varolan yasaları uygulayacak hâkimlerin ekonomik durumlarının düzeltilmesi, terfi ve görevlerine dikkat ve özen gösterilmesi, kararların hızla çıkmasını sağlayacak önlemler alınması, hâkimi münferit usulünün kabul edilmesi öngörülüyordu. Bkz. **TBMM ZC**, D. I, c. 1, s. 242.

[1376] Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd-Muhterem Mahalli Adliye Encümenine", **AYG**, 20 Kanunusani 1337 (1920(1)), No: 511-131, s. 1.

[1377] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", **AYG**, 7 Haziran 1337 (1921), No: 629-249, s. 1.

Nisan 1923'te yayınladığı "Dokuz Umde"de ise 'tüm yasaların hukuk bilimine ve ulus gereksinimlerine göre düzenleneceğine' işaret etti[1378].

Mahmut Esat da, 1921 Teşkilatı Esasiye Yasası ile "Tanzimat, 93 ve 324 Kanunu Esasileriyle az çok kayıt altına alınan Osmanlı Türk sultanlarının" hukuk ve yetkilerinin tamamen Türkiye Devletine geçtiğini ve "Türkiye Halk Devleti"nin kurulduğunu vurguladı[1379]. Ancak, hilafet ve padişahlığa dokunulamamıştı[1380]. Bu iki başlılığa son verecek ortam, Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine İstanbul Hükümetinin de davet edilmesi ile oluştu. 1 Kasım 1922'de TBMM, hilafet ve saltanat kurumlarını ayırarak saltanatı kaldırdı. Saltanatın kaldırılması ile doğan devlet başkanlığı konusundaki boşluk ise 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilânı ile dolduruldu.

"Halk Cumhuriyeti"nin kurulması ile birlikte ülkedeki "adalet müessesesinin" yeni baştan yapılandırılması gerektiğine işaret eden Mahmut Esat, uygulanmasını istediği adalet programını da ortaya koydu. "Cumhuriyetin bir adliyesi ve bunun ceza ve hukuk mahkemeleri ismini taşıyan adalet müesseseleri" olduğunu, halkın "hükümleri, usulleri muntazam ... tek bir mahkeme" istediğini, Halk Cumhuriyeti'nde, "nizam ve şeriat" mahkemeleri adı altındaki ikiliğin devamının "akıl ve mantıkta" yerinin olmadığını, ticaret mahkemeleri ile mahkemelerdeki derecelendirme yönteminin kaldırılması gerektiğini, Cumhuriyet ile uyumlu yasaların yapılmasının zorunlu olduğunu, medeni yasanın yalnız borç faslını değil; veraset, aile hukuku ve kişi haklarını da içerecek şekilde yeniden düzenlenmesini, uygulamasının ise tek bir mahkemeye verilmesini istedi. Ülkenin yetişmiş hukukçulara olan gereksinimini ve Hukuk Mektebi'nin bu konudaki yetersizliğini de vurgulayan Mahmut Esat, "Mekteb-i Kuzzat" veya "Mekteb-i Nüvvab" adı altındaki okulların "tamamen fuzulî" olduğuna dikkati çekerek hukuk eğitiminde laik ve tekli bir yapılanmaya işaret etti. Tüm bu adımların da çağdaş hukukun öngördüğü ilkelere göre, Türk halkının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gereksinimlerinin dikkate alınarak atılmasını istedi[1381].

Mustafa Kemal de 1 Mart 1924'te yaptığı TBMM'ni açış konuşmasında:

> "...mühim olan nokta adlî telakkimizi, adlî kanunlarımızı, adlî teşkilâtımızı, bizi şimdiye kadar şuurî gayrişuurî tesir altında bulunduran, asrın icabatına gayri mutabık revabıttan bir an evvel kurtarmaktır. Millet; her mütemeddin memlekette olan terakkiyatı adliyenin, memeleket ihtiyacatına tevafuk eden esasatını istiyor. Millet, serî ve katî

[1378] Dokuz Umde için bkz. **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, (Ankara: TTK, 1991), s. 516-518.

[1379] Mahmut Esat, "Sultanların Hukuku", **AYG**, 26 Mayıs 1337 (1921), No: 619-239, s. 1; Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânası 1", **H.M.**, 9 Teşrinisani 1337 (1921), No: 348, s. 1.

[1380] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânası 7", **H.M.**, 16 Teşrinisani 1337 (1921), No: 354, s. 1

[1381] Mahmut Esat, "Türkiye Adliyesi", **AYG**, 3 Kanunusani 1340 (1924), No: 1377-1001, s. 1.

29 Ekim 1923 tarihli yasa ile Cumhuriyet rejimi fiilen benimsenip Anayasaya geçirildiğinde Kanunu Esasi Encümenince ilgili yasayı tamamlayacak diğer maddelerin de belirlenip TBMM'ne sunulacağı saptanmıştı. Gerçekten de kısa bir süre sonra komisyonun[1386] hazırladığı yeni Teşkilatı Esasiye Yasası'nın temel ilkeleri basına yansıdı[1387].

Mahmut Esat, yeni projeyi "ihtilâlin hukuk-u esasiye prensiplerine" aykırı olduğu, 1921 Anayasası'ndan "başka nazariyâta" dayandığı diğer bir değişle güçler birliği ilkesini ortadan kaldırdığı gerekçesiyle eleştirdi. Mahmut Esat şöyle diyordu:

> "...1336 Teşkilât-ı Esasiyesi vahdet-i kuvâ nazariyelerine istinad ediyordu. İnkılâbın ve vatan müdafaasının halk hâkimiyetine, millet iradesine müstenit bulunması ve muvaffak olması için bu, be-heme-hal lâzımdı. ... Teşkilâtı Esasiye sadece ihtilâl ihtiyacâtını ifaden eden bir eser değildi. Vahdet-i kuvâ nazariyelerinin bir tecelliyâtı idi. ... Türkiye, asrî bir cumhuriyet halinde teessüs ve teşekkülü mefkûre olarak kabul etmiş bulunuyor. En son hukuk-u esasiye nazariyâtına göre tecehhüz etmekten müstagni kalabilir mi? Bize göre hayır. Uzun meşrutiyet ve kanunu esasi tecrübelerinden sonra, memleketin idare usullerine en çok tevafuk edenin bu sistem olduğu anlaşıldı. ...
>
> Kanunu Esasî Encümeni'nin tesbit ettiği maddeler arasında vahdet-i kuvâ izlerine tesadüf olunduğu gibi, tefrik-i kuvâ, parlamentarizm esasâtına temas eden kaideler görülmektedir. Bu surette ki, Cumhuriyet Kanunu Esasîsinin hangi tipe mensup olduğunu göstermek bile güçleşiyor. Hele hâkimiyeti milliye bahsinde, her hangi bir hukuk-u esasiye sistemiyle telifi kabil olmayan cihetler mevcuttur. Bunlar teferruat kabilinden şeyler olsaydı bir diyeceğimiz kalmazdı. Fakat esasâta ilişen noktalardır. Nazariyâtta yerini bulamayan, her telden çalan büyük kanunlar halk hâkimiyeti için çok tehlikelidirler. Anarşiye, ihtilâllere müncer olurlar. Çünkü çok elastikidirler. Tevillere müsaittirler. Zaman zaman bir sınıfın, bir zümrenin hattâ bir şahsın bile tahakküm silâhı olabilirler. Hürriyet nâmına hakın boynunu esarete uzatırlar. ..." [1388]

Mahmut Esat, projede temel alınan sistemdeki belirsizliği ise şöyle açıklıyordu:

> "...Kanunu Esasî Encümeni'nin ihzar ettiği yeni maddelere göre hâkimiyeti milliye Millet Meclisi'nde tecelli ediyor; Türkiye Reisicumhuru mebus olamıyor; parlamenter usullerde olduğu gibi hükümetin muvafakati ile meclisi feshedebiliyor. Şu bir kaç madde mefhumu arasında bütün kanunu esasî sistemlerini seyredebiliriz. Hatta görülmemiş ve duyulmamışları bile. ..."

Türkiye'nin halk egemenliğini güçlendirecek bir anayasaya gereksinim duyduğuna işaret eden Mahmut Esat, ulus egemenliğinin ise ancak güçler birliğinin uygulanması ile belirebileceği kanısındaydı. Güçler ayrılığı ve parlamentarizmi "zümre ve sınıf hükümeti" olarak tanımlayan Mahmut Esat, Wilson'un da güçler ayrılığını bu şekilde gördüğüne,

---

[1386] Mazbata Muharrirliğini; Celâl Nuri (Gelibolu), Kâtipliğni Feridun Fikri (Dersim) beylerin yaptığı Encümenin diğer üyeleri şunlardı: İlyas Sami (Muş), Ebubekir Hâzım (Niğde), İbrahim Süreyya (izmit), Faik (Ordu), Ali Rıza (Kırşehir), Avni (Bozok), Refet (Bursa), Mahmud (Siirt), Ahmed Süreyya (Karesi). Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 7, s. 217.

[1387] **H.M.**, 4 Şubat 1340 (1924), No: 1037, s. 1; 26 Şubat 1340 (1924), No: 1056, s. 1.

[1388] Mahmut Esat, "Cumhuriyet Kanunu Esasîsi", **Vatan**, 21 Şubat 1340 (1924), No: 312.

Duguit'nin de parlamentarizmi hükümet diktatörlüğüne en uygun yöntem olarak tanımladığına dikkati çekiyor, yeni anayasaların güçler birliği ilkesine, meclislerin ve ulusların mutlak egemenliğine doğru yürüdüğüne işaret ediyordu[1389]. Anayasanın güçler birliği ilkesinden taviz vermesi; ulus egemenliğine dolayısı ile ihtilâlin ilkelerine aykırıydı. "Cumhuriyet mesuliyet ise, vahdeti kuvâ bunu her sistemden fazla temin edecektir" diyen Mahmut Esat, komisyon üyelerinden , devrim ilkelerini "bir köşeye" atmamalarını istedi[1390].

Mahmut Esat'ın Meclisin üstünlüğü konusunda gösterdiği bu kıskanç tutum anayasa görüşmelerinin tartışmalı geçeceğinin de ilk işaretiydi. Teşkilatı Esasiye yasa tasarısı 9 Mart'ta TBMM'de görüşülmeye başlandı. Ancak, milletvekilerinin çoğunun düşüncesiyle Encümenin görüşü kesişmedi. Özellikle Cumhurbaşkanına fesih yetkisi veren 25. madde ile veto yetkisi veren 36. madde büyük tartışma yarattı[1391].

Mahmut Esat da yaptığı konuşmada bu maddeler karşı çıkıyor ve şunları söylüyordu:

> "...Kanunu Esasi Encümeninin hazırladığı yeni Kanunu Esasi lâyihası bendenizin görüşüme, anlayışıma göre inkılâbın en aziz umdesini en mukaddesî bir umdesini, [Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir] umdesini za'fa duçar etmektedir. Ve Kanunu Esasi Encümeni alisinin hazırladığı bu son lâyihanın asrı hazır hukuk nazariyatı içerisinde nederece yer bulacağını bendeniz keşfedememekteyim ... bendenizin anlayışıma ve kavrayışıma göre inkılâbın büyük umdesine hanis olan bu yeni kanunun, asrı hazır hukuku esasiyesi ve son hukuk esasatı arasında adını bulamamak tehlikesi karşısındayım..." [1392].

Tasarı hazırlanırken "inkılâbın ruhunu"nun daima göz önünde bulundurulduğunu vurgulayan Encümen üyelerine katılmadığını belirten Mahmut Esat, aksine "şehitlerin ruhu"na "darbe" vurulduğunu düşünüyordu. Bu düşüncesini "Hangi darbe?" diye karşılayan Yunus Nadi'ye ise şu yanıtı veriyordu:

> "...Efendiler dünyanın hangi köşesinde, hangi Devlet teşkilâtında -Cumhuri devletlerden sarfınazar ediyorum- Sultani meşrutiyetlerin, kırallık meşrutiyetlerinin hangi birinde bir Meclisin ve Kanunu Esasi Encümeninin iddiasına göre bilâkaydüşart hâkimiyetin mahalli tecellisi olan bir Meclisin; icrai ve teşrîî salâhiyetleri haiz olan bir Meclisin nasıl böyle keenlemyekûn feshine karar vermek kabildir? ...
>
> Rica edererim. Bundan büyük darbe; bütün Teşkilâtı Esasiye, bütün hukuk esasiye tarihi içinde ne vakit iltikabedilmiştir. [Bravo sesleri]..." [1393].

[1389] **Aynı.**
[1390] **Aynı.**
[1391] **TBMM ZC**, D. II, c. 7, s. 219.
[1392] **Aynı**, s. 240.
[1393] **Aynı.**

Fesih yetkisiyle birlikte Meclisin gensoru hakkından bile yoksun kalacağını, zira gensoru tehlikesi ile karşı karşıya kalan bir hükümetin hemen Cumhurbaşkanına başvurarak Meclisin feshini isteyebileceğini belirten Mahmut Esat, konuşmasını şöyle sürdürdü:

> "...Efendiler iyi bir hükümet gelir, iyi bir Reisicumhurumuz vardır. Bunlar riayet eder. Doğrudur. Fakat mesele, bir Reisicumhur meselesi değildir. Bütün bir Türk mukaddesatı meselesidir. [Bravo sesleri].
> Efendiler Türk milletinin mukadderatını, bahusus Hâkimiyeti Milliye Esası üzerine Millî Hakimiyetine çok kıskanç olan Türk Milletinin mukadderatını, can, kan, mal, pahasına, yangın pahasına hâkimiyetini kurtaran bir milletin mukadderatını ihtilâlin, inkılâbın başlangıcından dört beş sene geçmeden evvel mutlak idarede bile olmayan bir sisteme terk ve tevdi edemeyiz efendiler. [Bravo sesleri] [Alkışlar].
> Efendiler bendeniz zannediyorum ki Kanunu Esasiye Encümeni, bu [fesih] ve [veto] maddelerini tesbit ederken hattâ diyeceğim ki biraz acemicesine hareket etmiştir. Madem ki bu hakkı almak, mutlaka lâzımdı. Başka bir yola sapmak icabederdi. ... bir meclis vardır. tasavvur buyurunuz ki kabine; Meclisi fesheyliyecektir ve diğer bir Meclisi âyan da yoktur. Meclis, feshedileceğini haber almıştır ve bir saat evvel kabinenin fesih kararına aid olan maddeyi ben ilga ettim demiştir. Kabine o vakit nereye gidecektir ve ne yapacaktır? Arkadaşlar sulisanı ekseriyet lâzımmış fesih zamanında ekseriyet bile olur efendiler. O zaman ne olacaktır efendiler? Kabine terki mevki edecektir. Bittabiî reisicumhurda müşkül mevkide kalacağından o da terki mevki etmek ihtiyacını görecektir. Bu olmadığı takdirde memlekette bir ihtilâl olacaktır. Kanunu Esasiden ve cumhurî meşrutiyetten gaye ise memleketi, ihtilâllere vermek değil, nizam ve intizam altına almaktır. ... bunu kabul edemeyiz efendiler. Hukuk namına, millet hakimiyeti namına, Türk hukuku namına, Türk inkılâbı namına ayıp bir hareket olur efendiler...." [1394].

Mahmut Esat, İnkılabın ruhunu koruduğunu savlayan Encümenin, Meclisi gensoru verme hakkından bile yoksun bıraktığını vurgularken kimi milletvekillerinin Âyan Meclisi isteklerini de şöyle yanıtladı:

> "...bazıları diyorlar ki kürsüde isimlerini tadat edemiyeceğim, âyanı tesis ile Millet Meclisinin fesih meselesini meşru bir şekle koyabiliriz. Çünkü: Zaman zaman meclis çalışamıyacak bir hale gelebilir. Fırka meseleleri vardır. Bilahare birtakım mesail karşısında bulunuyor. İşlerini yürütmez. Bütün işlerin hakimi yeganesi olan millete, müracaat zarureti hâsıl olur ve o zaman âyanın reyini alır. Âyanın behemahal bu seplere binaen tesisi lüzumuna kaani ve mutmain değilim. ... Mamafih pratik ve âmeli cihetleri de vardır. Millet tarafından müntehib bir âyan olursa ve reisicumhur da onun reyini almak mecburiyetinde kalırsa o zaman az ve çok Hâkimiyeti Milliye mutasavver rahnelerden kurtarılmış olabilir. Faydasız değildir. ..."
> "Meclislerin tahakkümü bütün tarih içinde ancak bir veya iki misâl irae olunabilir. Fakat tahakküm ve istibdadın menbaı, tarihin başlangıcından, tarih, devlet mefhumunu tanıdığından bugüne kadar bütün icra heyetlerinden gelmiştir. [Bravo sesleri, alkışlar] Ve efendiler milletlerin bugüne kadar döktükleri kan, hep icra heyetlerinin milletlerin başına indirdikleri mütemadi istibdad yumruklarından ileri gelmiştir. [Bravo sesleri] ve

[1394] **Aynı**, s. 241.

> nihayet efendiler, Milletin mümessili olan Meclisin muvakkat bir tahakkümü ve istibdadı olmakla beraber, meclisin muvakkat bir tahakkümü milletin tahakkümü demektir ki bu da zalimlere ve müstebitlere karşı istimal edilir. [Bravo sesleri, alkışlar] Mamafih efendiler, işleri doğru, dürüst götürmek ve memleketin mukadderatını nadiren bile, tehlike karşısında bırakmamak için ikinci bir meclisin ihdasıyle Reisicumhura o meclisin reyini almak suretiyle fesih hakkını vermek; benim şahsi kanaatime göre amelî bir faydayı da haizdir ve diğer memleketlerde de hakikaten böyle yapılmaktadır. Âyanın reyini aldıktan sonra feshedilir. Fakat âyanın reyini almaksızın, yalnız icra heyetinin reyini alarak bir meclisi feshetmek hukuk âleminde de bir ayıbolur. Efendiler hiçbir hukuk âliminin kavrıyamıyacağı büyük bir sakatlık olur ve bu inkılâb kabul edilecek böyle bir maddeyi yarın behemehal silecektir. Tarih, imhal edebilir. Fakat ihmal etmez. Türk milleti hürriyetinin ve istiklâlinin zevkini bütün tarih içinde her milletten fazla tatmış bir milletir. Hiçbir zaman, hiçbir vakit ve hiç bir suretle bu hakkını feda edemez"[1395]

diyerek sözlerini tamaladı. Ancak Mahmut Esat'ın eleştirileri bununla kalmadı.Vatan gazetesine yazdığı bir makalede [1396] Encümeni "Meclis Hükümeti" sisteminden uzaklaşmakla ve "Hükümet Meclisi" yaratmakla suçlayarak şunları söyledi:

> "Yeni Kanunu Esasi lâyihası Cumhuriyet riyasetine Millet Meclisini fesih hakkını veriyor. Türkiye reisicumhuru bu salâhiyetini, hükümetle müzakere ve onun reyini aldıkdan sonra istimâl edecekdir. ... şunu işaret edelim ki bu maddenin [Teşkilatı Esasiye] ve [Hakimiyeti Milliye] esasâtıyla telifi çok müşkül bir iş olacakdır.
>
> [Parlamenter] sistemleri kabul eden Avrupa devletlerinde hükümet reisleri bu salâhiyeti hâiz bulunuyorlar. İsviçre, Şimal-i Amerika gibi demokraside çok ilerlemiş memleketlerin Kanunu Esasileri ise böyle bir hak tanımıyorlar. Meclis hakimiyetine müstenid Teşkilatı Esasiyemize bunu sığdırmak mümkün olabilecek midir?! Bize göre mutlaka hayır! [Hakimiyeti Milliye]nin fiiliyatda en âli tecelligâhı millet meclisleridir. Bunların icra heyetlerince feshi Hakimiyeti Milliye esasıyla ne dereceye kadar te'lifi kâbil bir hâdisedir? Hukuk-u Esasiye nazariyatla fesih mefhumunu nasıl ifade edebilir? Hakimiyeti Milliye felsefiyâtı, demokrasi ihtilâl tarihleri bunu ne yolda anlatabilirler? Hatta tefrik-i kuvvaya tarafdar olanlar bunu nasıl izah edebilirler?! Bir sürü sualler ki kil-ü kal de olsa bunlara kanaatbahş hesabları bulmakda maharet gösteremeyeceğiz. Fransa, Almanya gibi devletler icra heyetlerine fesih hakkını kabul ediyorlar. Fakat bu, Türkiyemiz içün be-heme-hal alınması icab eden bir örnek değildir. Türk inkılâbı [Hakimiyeti Milliye] esasâtına bilâkaydüşart riâyete azimkârdır. Hukuk-u esasiye ve onun tarihi hiçbir safhasında, hiçbir yaprağında bize böyle bir mecburiyet tahmil etmiyor. Buna şiddetle isyankârdır. [Fesih] hukuk-u esasiye mefhumuna her vakit ayrı düşmüş bir zihniyetdir. Bize göre icra heyetlerinin [fesih hakkı] halk ihtilâllerinin bir fedakârlığıdır. Asr-ı hazır hukuk-u esasiye terakkiyâtının bunu silib götüreceğinde şübhemiz yokdur. İlk millet hakimiyeti ihtilâlleri, irade ve azimleri önünde tacidârları dize getirmişlerdi. Bunlar milletlerin mefsub haklarını teslime rıza gösterdiler. Fakat tahtlarını tehlikeden korumak istediler. An'anatın nüfuzu bunu kendilerine bahş etdi. [Fesih salahiyeti]ni aldılar. Bu bir saltanat tuzağıdır ki İngiltere'de tarihi manasını taşıyor. Fransa ve Almanya da ise ekseriyet liderlerinin sandalyelerini kurtarmak maksadıyla hasımlarına karşı kullanılabilecekleri son bir vasıtadır. Hukuk-u Esasiye

---

[1395] **Aynı**, s. 241.

[1396] Mahmut Esat. "Hükümet Meclisi - Meclis Hükümeti", **Vatan**, 11 Mart 1340 (1924), No: 331, s. 1.

nazariyâtına göre en asrî bir devlet esasını kabul eden yeni Türkiye'de ve onun halk inkılâbında bu, yerini nerede bulabilir?!..."

Fesih yetkisini "irtica silahı" olarak gören Mahmut Esat, inkılabın geleceğinden duyduğu endişeyi de şöyle dile getiriyordu:

"...1336 [Teşkilatı Esasiye]si Kanunu Esasi Encümenince aynen bırakılmışdır. İnkılâbın bu yüksek âbidesi icraî ve teşriî salâhiyetleri şahsında topluyor, hakimiyeti bilakaydüşart milletde buluyor. İdare usulünü bilzat ve bilfiil halkın mukadderâtına hâkim olması esasında görüyor. Bununla, ulu orta bir [fesih salâhiyeti] nasıl uyuşabilir?! [Fesih salâhiyeti]nin ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu Türk milleti meşrutiyet tarihinde acı ve haşin hadiselerle tanıdı ve gördü. Saltanat Kanunu Esasisinin [35] inci maddesi, 1328 [Halaskârlar darbe-i hükümeti]ni vücuda getirdi. Kim te'min edebilir ki böyle bir salâhiyetin yenilenmesi inkılabın seyrinde umulmayan, görülmeyen irticaların elinde silah olamaz ve olamayacakdır. Ve yine kim te'min edebilir ki hükümet daima ve her vakit inkılâbcıların elinde kalacakdır?! İhtilâl tarihlerinin çok nankör, çok çileli, çok vefasız tecelliyâtı vardır. Her şey'i hesaba katmak, tedbirleri almak lâzımdır. Bu günün ekseriyeti yarını ekalliyeti olabilir. Hal-i hazırda reiskârda bulunanlar âtide yerlerini terke mecbur kalabilirler. İnkılâb her hangi bir günde çıkması muhtemel düşmanlarına eliyle satır veremez. [Halk Hakimiyeti]nin kontrole tahümmülü yokdur. Be-heme-hal bir meclis hükümeti istiyoruz. Halk hükümeti başka suretle tesis edemez. Hükümet meclisleri milletler ve inkılâblar içün her vakit tehlikedirler. Hükümet meclisleri millet hakimiyeti mümessilliğini ifade edemezler...."

Mahmut Esat, ihtilâlin henüz tamamlanmamış olduğu bu nedenle fesih yetkisinin karşıt düşüncelere uygun zemin hazırlayabileceği yolundaki kanısını da şöyle açıklıyordu:

"...Türk ihtilâlinin güneşli çehresi ilk önce hakimiyeti milliye prensipleri arasından doğdu. Sonraları yekdiğerini takib eden inkılab merhaleleri hep bu esaslar etrafından inkişaf etdi. Fakat inkılâb henüz tekâmül halindedir. Onun yıkmak ve devirmek mecburiyetinde bulunduğu müessesâtı yeni Türkiye tarihi omuzlarından silküb atmamışdır. İnkılâb siyasî, iktisadî rollerini ikmâl etmemiş, büyük ve kudsî mücadele bitmemişdir. Daha şimdiden halk hakimiyetini [fesih salahiyeti] ile kısmak, mutlak mânasında, asrî bir Türkiye kurmak azmiyle ilerleyen inkılabı üs-ül-harekesinden, şuur ve mefkûresinden ayrı düşürmekle birdir.

Türkiye'nin genç ve dinç ihtilâli kan ve yangın dalgaları arasında demir eliyle [Millet Hakimiyeti]ni yazdı ve te'sis etdi. Mürekkebi kurumayan bu mukaddes ahdın bir kalem çırpısıyla solmasına, bir tutam kâğıt parçası halinde bir köşeye atılmasına nasıl gözlerini kapar? İnkılâb yolunda ölenlerin türbeleri üstünde bu günah nasıl işlenir?..."

Mahmut Esat, fesih için öne sürülen 'Hükümetin Meclise karşı güçlendirilmesi' gerekçesini de uygun bulmuyordu:

"...Deniliyor ki, Hükümetin zaafı işlerin sür'atle yürümesine mâni' olur!. Hükümeti Meclise karşı kuvvetlendirmek lâzımdır. Zaman olur ki Meclis işleyemeyecek bir vaziyete düşer. Bunu tazelemek ve yeni bir yürüyüş vermek zaruridir. Fakat bu arzuların tatmini mutlaka [hakimiyeti milliye]nin [fesih] tehdid ve takyidi altında

bulundurulmasıyla mı kâbildir?!. İcra heyetlerine [fesih salâhiyeti]ni vermeyen milletler bu mutalebi te'min edemiyorlar mı?.. Osmanlı İmparatorluğu meşrutiyeti [fesih salâhiyeti]ne rağmen bunu yapabildi mi?! [Teşkilatı Esasiye]nin bütün muvaffakiyetleri sırasında Türk icra heyetinde böyle bir salâhiyet var mıdır? Kanunu Esasi Encümeninin teklifi gibi bilakaydüşart bir [fesih salâhiyeti] mevcud mu idi? Meclis istibdadından, bunun tehlikelerinden bahs olunuyor. Cevabını geçen makalelerimizde vermişdik. İlave edelim ki mantık ve akl-ı selim haricine çıkan çalışma seneleri muayyen bir meclisi millet her zaman kontrol edebilir. Hatta vaktinin hitamından evvel bile efkâr-ı umumîye muvacehesinde dağılmağa mecbur kalabilir. Fakat icra heyetlerinin tahakkümü be-heme-hal büyük ve muvaffakiyeti çok şübheli halk kıyamlarıyla imha olunabilir. Tarih bunun misalleriyle doludur. Bize geliyor ki Hükümet Meclisin iradesine ne kadar istinad ederse icraatında millet hakimiyetini o mertebe temsil eder. O mertebe kuvvetli bulunur. İtiraf ederiz ki Teşkilatı Esasiye noksandı. Bunun itmamı, icra cihazlarına salâhiyet bahş edilmesi lüzumu lâzım ve lâbüddür. Fakat bütün bu noksanlar ikmâl olunurken [Meclis Hükümeti] esasından ayrılmamak icab eder. Bu, inkılâbımızın en har ve en samimi bir umdesidir. [Halk Hakimiyeti]ni yaşatmak içün hayatî bir zaruretdir...."

Mahmut Esat için geçerli olan Meclis Hükümeti sisteminin korunmasıdır. İhtilâlin prensipleri ancak bu şekilde yaşayabilecek ve geleceğe aktarılabilecektir.

Önerinin geneliyle ilgili olarak 16 Mart'ta devam eden görüşmelerde söz alan Saraçoğlu Şükrü de yaptığı açıklamalarla Mahmut Esat'ı destekledi[1397]. Aynı gün maddeler üzerinde başlayan görüşmeler 23, 30 Mart ve 6, 7, 13 ve 20 Nisan'da yapılan oturumlarda devam etti.

"Meclisteki özgürlük ve demokrasi havasının bir kanıtı"[1398] sayılabilecek tartışmalarda Encümen başkanı olarak Yunus Nadi milletvekillerince eleştirilen maddelere yönelik uzun bir savunma yaptı. Bu savunusunu Cumhuriyet gazetesinin sütunlarına da taşıyarak fesih yetkisine karşı olan milletvekillerine özellikle de Mahmut Esat'a yanıt verdi. Meclis dışında fesih yetkisiyle donatılmak istenen makamın "cumhurî devlet"te "meclisce icra işlerinin başına geçirilen" ve devleti "temsile memur edilen" cumhurbaşkanlığı olduğunu, Dünyanın hemen her ülkesinde bu hakkın kabul edildiğini ve bu yetkinin verilmesi ile "fena hareket" edilmiş olmayacağını vurguladı[1399].

Hakimiyeti Milliye gazetesi de benzer görüşlerle Yunus Nadi'yi destekledi. Yetkiler, belki "çok görülebilir" diyen gazete "pek çok tecrübeler geçirmiş olan milletlerin kaffesinde" devlet başkanlarına bu tür yetkilerin verilmesi gerekliliğinin kabul edildiğini ve yetkilerin "sırf devlet makinesinin faaliyetinde elzem olan intizam ve ahengi tesis" etmek amacında olduğunu savundu[1400]. "Herhangi bir krize karşı ... bu iki hakla silâhlanması gerektiği inancında" olan Mustafa Kemal Paşa ise bu yetkilerin kendisine verilmesine karşı çıkan

---

[1397] **TBMM ZC**, D. II, c. 7, s. 526-531.
[1398] M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti...**, s. 92.
[1399] Yunus Nadi, "Devlet Esâsatı", **AYG**, 16 Mart 1340 (1924), No: 1439-1063, s. 1.
[1400] "Veto ve Fesh", **H.M.**, 24 Mart 1340 (1924), No: 1079, s. 1.

Mahmut Esat ve Sarçoğlu Şükrü'yü yanına çağırdı. Sabaha kadar süren tartışmalar sonunda Cumhurbaşkanı, veto ve fesih yetkisinden vazgeçti[1401]. Mustafa Kemal Paşa gibi, TBMM de ikna olmuştu. Fesih yetkisini öngören 25. madde 23 Martta 130 milletvekilinin katılımı ile yapılan oylamada 127 red ve bir çekimser oyla kabul edilmedi[1402]. Veto yetkisini öngören 36. madde ise Teşkilatı Esâsiye ve bütçe yasaları dışarıda bırakılarak, 'ilânı uygun bulunmayan yasaların on gün içinde yeniden görüşülmek üzere' Meclise gönderilmesi şeklinde yeniden düzenlenerek benimsendi[1403].

20 Nisan 1924'te TBMM'de kabul edilerek 24 Mayıs'ta yürürlüğe giren 1924 Teşkilatı Esasiye Yasası Mahmut Esat'a göre "noksandı". "Türk ihtilâlinin temellerini, düsturlarını ifade etmiyor", ulus egemenliğini tam anlamıyla yansıtmıyor, 1921 Teşkilâtı Esasiye Yasası'nda yer alan "idare usulü bizzat ve bilfiil milletin mukadderatını idare etmesi esasına müsteniddir" ilkesini ortadan kaldırıyor, Halk Fırkası'nın programına da uymuyordu. Bu gerekçeleri nedeniyle de yasaya karşı eleştirel tutumunu sürdürdü[1404].

[1401] Falih Rıfkı Atay, **Atatürçülük Nedir?**, (İstanbul: Ak Yayınları, 1966), s. 35.

[1402] **TBMM ZC**, D. II, c. 7, s. 1010. 23 Martta yapılan oylamada çoğunluk bulunmadığı için tüzük gereğince 24 Martta ikinci oylama yapılmış reddedenler 126'ya düşerken çekimserler ikiye çıkmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 7, s. 1019. Yeni Anayasa Yunus Nadi'yi de hoşnut etmemişti. Özellikle 25. maddenin reddedilmesini gazetesinde oldukça sert bir şekilde eleştirdi. Red olayını; "meclisleri hiçe sayan hâkanların hareketinden daha fena" olarak yorumlarken yetkilere karşı duran milletvekillerinin "milli hakimiyetin ne olduğunu bilmeyen mahluklar", "memleketin hayatını entrikaya tâbi tutmak isteyen" ve "milletin bir daha mebus bile yapamayacağı en menfur adamlar" olduğunu iddia etti. Savunuları ise "âcizane" ve "bayağı propaganda", "gaflet ve cehalet" olarak niteledi. "Memleketin iktisâdiyatında vesâiresinde fiilen tecrübe ederek min hays-ül-mecmû' solda sıfır olduklarını gördüğümüz kimseler"den kasdı ise Mahmut Esat'dı. Yunus Nadi; "Meclisleri milletle(rin) yerine ikâme ederek [Hâkimiyeti Milliye]nin mahfuziyeti nam ve hesabına meclisleri müdafaa etmek, milletin hakimiyetini baltalamak" olarak gördüğü bu tavırdan dolayı duyulacak "ayıp ve hacâllet"in ise "onun başları olan hesabât ve ihtirasâta" ait olduğunu söyleyerek sorunun ulusal egemenlik değil de kişisel hırslar olduğunu savundu. Ancak, Yunus Nadi bu düşüncelerini gazetesinde yazdığı gün yani 24 Mart'ta TBMM'de Maliye Vekâletinin bütçesi görüşülürken Kastamonu milletvekili Halid Bey "emvali metrukeden" olan İstanbul'daki Manuk Matyosyan matbaasının "müzayede ile" değil de "takdiri kıymet usulüyle" ve değerinin çok altında kime satıldığını Maliye Vekilinden sorduğunda, matbaanın Yunus Nadi Bey'e "icar" edildiği anlaşıldı. Mustafa Abdülhalik Bey'in "Hükümetin tahtı temininde" bulunan "emvali menkule"nin nasıl "icar" edileceği hakkında yasal bir düzenleme olmadığı yolundaki sözleri ikna edici bulunmadı. Milletvekilleri, Yunus Nadi'nin kaleme aldığı "makale(nin) bundan dolayı yaz(ıl)mış" ve "mükafatı(n) peşin verilmiş" olduğunu seslendirdi. Konu fazla detaylandırılmadı ve başkan Fethi Bey'in müdahalesi ile bütçe görüşmelerine geri dönüldü. Bkz. Yunus Nadi, "Hakimiyeti Milliye)ye İlk Darbe!", **AYG**, 24 Mart 1340 (1924), No: 1446-1070, s. 1; **TBMM ZC**, D. 2, c. 8, s. 120. (30 Mart 1924)

[1403] **TBMM ZC**, D. II, c. 7, s. 1022-1023; M. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti**, s. 93; H. Uyar, **Mahmut Esat...**, 52.

[1404] Bkz. Mahmut Esat, Türk İhtilâlinin Düsturları 12", **Saday-ı Hak**, 6 Haziran 1924. Mahmut Esat'ın bu başlıktaki dizi yazıları Hakkı Uyar ve Zeki Arıkan tarafından yayınlanmıştır. Bkz. H. Uyar, **Mahmut Esat...**; Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938**, c. II, I. Kitap, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003), s. 555-576.

2. LAİK HUKUK SİSTEMİNİN KURULMASI VE MAHMUT ESAT

2.1. Adliye Vekilliğine Seçilmesi

Mustafa Kemal Paşa, daha 1920'de Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliğine getirilmesini düşünmüştü[1405]. Fakat O, "gerek İstanbul ve gerek Avrupa Darülfünunları Hukuk Fakültelerinde geçmiş 15 senelik hayatı tahsiliyem zarfında adliyemiz ve kavanin-i hazıramız hakkında edindiğin kanaat pek radikaldir. Bu kanaatlarımın kuvveden fiile çıkarılmasına Heyet-i Vekile-i muhteremin vaziyeti hazırasının gayri müsait olduğunu tahmin ediyorum"[1406] diyerek bu görevi üstlenmemişti(15 Kanunuevvel 1336/1920). 1924 yılına gelindiğinde, artık kurtuluş sağlanmış, yeni devletin yapılanmasına hız verilmişti. Bu ortamda Mahmut Esat'ın da hükümette yer alması ve yapılacak devrimlerde belirleyici olması gerekiyordu. Zira, Mahmut Esat, atılan devrim adımlarını yeterli görmüyordu. Devrimin, ülkenin gereksinim duyduğu "bütün noktalara parmağını basamadığını", siyasal sistemleri değiştirirken adliye işlerine eğilemediğini, Necati Bey'in Adliye Vekâletini yeni bir şekle koyduğunu ancak, hâlâ "on üç asır evvel Bağdat Çöllerinde yazılmış ve on üç asırdan beri Türkün mukadderatını idare eden" yasaların değiştirilemediğini, "bir kısmı Arap bir kısmı Frenk kokan" bu yasalarla devlet ve toplum yapısının çağdaşlaştırılamayacağını, bu yapıyı çağdaşlaştırabilmek için adliyede "ıslahatın" değil "yeniden yapılanmanın" zorunlu olduğunu vurguluyordu[1407].

Mahmut Esat, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının ardından istifa eden İsmet Paşa Hükümeti'nin[1408] yerine aynı gün kurulan Fethi Bey Hükümeti'nde Adliye Vekili olarak yer aldı[1409]. Necati Bey'in izlediği programa devam edileceğini[1410], çağdaş ve halkçı uygar uluslarca kabul edilen sistemlerle donanmış çalışmaları "inkılâpçı Türk Cumhuriyeti

---

[1405] **TBMM ZC**, D. I, c. 6, s. 276.
[1406] N. Mazıcı, **a.g.e.**, s. 216-217.
[1407] **TBMM ZC**, D. II, c. 10, s. 140 (8.11.1340).
[1408] **TBMM ZC**, D. II, c. 10, s. 358.
[1409] **TBMM ZC**, D. II, c. 10, s. 375. Fethi Bey (İstanbul) Müdafaai Milliye Vekâleti'ni de üzerinde bulunduruyordu. Şükrü Kaya Bey (Menteşe) Hariciye Vekili, Receb Bey(Kütahya) Dahiliye Vekili ve İmâr Vekâleti Vekili, Mustafa Abdülhalik Bey (Kangırı) Maliye Vekili, Feyzi Bey (Diyarbakır) Nafıa Vekili, Mazhar Bey Sıhhıye ve Muavenet-i İçtımâiye Vekili, Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane) Ziraat Vekili, Ali Cenâni Bey (Gaziantep) Ticaret Vekili, Saraçoğlu Şükrü Bey (İzmir) Maarif Vekili oldular. Bkz. **Cumhuriyet**, 23 Teşrinisani 1340 (1924), No: 196, s.1; **H.M.**, 23 Teşrinisani 1340 (1924), 1279, s.1; **Akşam**, 23 Teşrinisani 1340 (1924), No: 2197, s. 1. Yeni Hükümeti; "intikal, istihale kabinesi" olarak tanımlayan Necmettin Sadak, hükümetin "fırkadan ayrılacaklar", "gayri memnunlar" ve "bir az yabancı hissi verenler"den oluştuğunu, Mahmut Esat'ın da Halk Fırkasının siyasetine "muârız" olduğunu iddia ediyordu. Bkz. Necmettin Sadık, "Teceddüdün Mânası", **Akşam**, 24 Teşrinisani 1340 (1924), No: 2198, s. 1.
[1410] **Cumhuriyet**, 24 Teşrinisani 1340 (1924), No: 197, s. 3.

adliyesi için şiar" olarak kabul edeceğini ve adliye personelinin tam bir özgürlük içinde görevlerini yapacaklarını açıkladı[1411].

27 Kasım'da TBMM'de okunan Hükümet programında da; Cumhuriyetin ceza, hukuk, usul ve teşkilata dair yasalarının çağdaşlık ve halkçılık ilkeleri çerçevesinde ülke gereksinimleri dikkate alınarak hazırlanıp TBMM'nin onayına sunulacağı, komisyonlarda hazırlanmış ya da hazırlanmakta olan hukuku aile ve medeni yasa ile ceza yasasının kısa sürede Meclis'e arz olunacağı, eytam sandıklarının düzene konulacağı ve adliyede "vahdeti kaza" ilkesi doğrultusunda yürünerek adaletin eşit ve hızlı dağıtımı hedefine duraksamaksızın ilerleneceği belirtildi[1412].

Fethi Bey Hükümeti Meclis'ten oy birliği ile güvenoyu aldı[1413]. Mahmut Esat, Necati Bey döneminde başlatılan İstanbul adliye teftişleri çerçevesinde Sultanahmet Sulh ve Cinayet mahkemeleri ile ilgili raporları inceleyerek çalışmalarına başladı[1414]. İstanbul Adliyesi Baş Müfettişi Esat Bey ile Adliye Müsteşarı Kâzım Bey'i Ankara'ya davet etti[1415]. Ankara'daki mahkemelerde incelemelerde bulunan heyetle aynı zamanda bir dizi görüşme de yaptı. Bu görüşmeler sonucunda adliyede değişmez ve esaslı bir program hazırlamak üzere uzmanlardan oluşan bir kongre düzenlenmesi karara bağlandı[1416]. Ardından Özel Kalem Müdürü Cemal Hakkı ve Adliye Baş Müfettişi Esat beylerle birlikte Eskişehir, İzmir ve İstanbul'u kapsayan bir denetleme gezisine çıktı[1417].

Gezi, Türkiye'nin iki partili siyasal yaşama adım attığı bir dönemde yapılması ve Mahmut Esat'ın Adliye Vekili olarak kamuoyuna ilk dikkat çekici açıklamalarda bulunması dolayısıyla oldukça önemliydi. Gezi boyunca yaptığı konuşmalarla; hukuk alanında halkın gereksinimlerinden kaynaklanan halkçı ve lâik yeni bir yapılanmaya gidileceğini ve bu

---

[1411] **H.M.**, 27 Teşrinisani 1340 (1924), No: 1283, s. 1.

[1412] **TBMM ZC**, D. II, c. 10, s. 397-398; **H.M.**, 27 Teşrinisani 1340 (1924), No: 1283, s. 1; **Akşam**, 28 Teşrinisani 1340 (1924), No: 2202, s. 1; **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1925-1960**, c. 1, (Ankara: TC Başbakanlık O. Ve M. Daire Başkanlığı, 1978), s. 6-7.

[1413] **TBMM ZC**, D. II, c. 10, s. 408; **Cumhuriyet**, 28 Teşrinisani 1340 (1924), No: 201, s. 1.

[1414] **Cumhuriyet**, 12 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 215, s. 2; 16 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 219, s. 2; Mahmut Esat, geçirdiği rahatsızlık dolayısı ile hemen görevine başlayamadı. Bir süre yüksek ateş nedeniyle evinde dinlenen Mahmut Esat'ı, Ali Fethi Bey ziyaret ettiği gibi Mustafa Kemal Paşa da başyaverini göndererek durumu ile ilgili bilgi aldı. Bir ara kırk bir dereceye kadar yükselen ateşi, alınan ciddi önlemlerle düşürüldü. Mahmut Esat tam anlamı ile sağlığına kavuşmadan görevinin başına döndüyse de kısa bir süre sonra yeniden rahatsızlandı. Ancak O, dinlenmek yerine yurt gezisine çıkmayı uygun buldu. Bkz. **H.M.**, 5 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 1290, s. 1; **Cumhuriyet**, 7 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 210, s. 2; **H.M.**, 9 Kanunuevvel 1340 (1924), 1293, s. 1; **Akşam**, 9 Kanunusani 1341 (1925), No: 2244, s. 1. **Cumhuriyet**, 21 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 223, s. 3.

[1415] **Cumhuriyet**, 18 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 221, s. 2 (Gecikmiştir)

[1416] **Cumhuriyet**, 16 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 219, s. 2.

[1417] **Cumhuriyet**, 12 Kanunusani 1341 (1925), No: 246, s. 3; **H.M.**, 12 Kanunusani 1341 (1925), No: 1321, s. 1.

yapılanmada "teşkilât"a önem verileceğini ortaya koydu. Zira, varolan adliye örgütü gereksinimlere yanıt vermekten uzaktı[1418].

Mahmut Esat'ın bakanlığına yönelik olarak vurguladığı eksiklikler, 1925 yılı Adliye bütçesi görüşülürken milletvekillerince de açıklıkla ortaya kondu. TBMM'nin 21 ve 23 Şubat'ta gündemine aldığı bütçe görüşmelerinde özellikle hukukçu milletvekillerince, Türkiye'nin ve Türk halkının çağdaş gereksinimleri ve adaletin dağıtımı konusu üzerinde duruldu[1419]. Varolan yapının suçlunun cezalandırılmasını önlediğine dikkat çekilerek[1420] ceza davalarında üçte iki koşulunun kaldırılması ve jüri yönteminin kabul edilmesi, cinayet davalarına üç, cünha davalarına bir kişi ile bakılması, bu sayede açığa çıkacak hâkimlerle boş olan mahkeme kadrolarının doldurulması önerildi. Mahkeme kararlarının gecikmesine celplerindeki aksamaların[1421] ve mahkeme usullerindeki eksikliklerin[1422] neden olduğu vurgulanarak bu konuda önlem alınması istendi. Ayrıca; hâkimi münferit usulünün kabulü, hâkimlerin onur ve şereflerinin korunması, maaşlarının yükseltilmesi[1423], hâkimlerle ilgili tasarının bir an evvel yasalaşması, Doğu illerine gönderilecek adliye personelinin yetkin kişilerden seçilmesi[1424], Avukatlık Yasası'nın köylüyü gereksinim duyduğu dava vekiline kavuşturacak şekilde yeniden düzenlenmesi, yeni bir icra yasası yapılması, mahkemelerin davalara gün boyuncu bakması[1425], Mahkemeyi Temyiz'in iş yükünün hafifletilmesi için varolan altı dairesine uzmanlardan oluşan şubeler eklenmesi, cinayet mahkemeleri savcılığı ile asliye mahkemeleri savcılıklarının birleştirilmesi, sulh hâkimleri sayısının artırılması[1426], yalancı şahitliğe çare bulunması, tutuksuz yargılama ya da kefaletle serbest bırakma yöntemlerinin uygulanması[1427], hapishanelerdeki olumsuz koşulların düzeltilmesi için Avrupa'dan uzman getirilerek ülkenin çeşitli bölgelerinde "üç-beş" büyük hapishane inşa edilmesi[1428], yetim haklarının kısa süre içinde yasalaşması, adlî şikayetlerin yetkin bir şekilde

---

[1418] Bkz. **Cumhuriyet**, 15 Kanunusani 1341 (1925), No: 249, s. 2; **H.M.**, 15 Kanunusani 1341 (1925), No: 1324, s. 2; **Akşam**, 15 Kanunusani 1341 (1925), No: 2250, s. 2; **Cumhuriyet**, 28 Kanunusani 1341 (1925), No: 262, s. 3; **H.M.**, 28 Kanunusani 1341 (1925), No: 1335, s. 1; **Akşam**, 3 Şubat 1341 (1925), No: 2269, s. 3; **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1341 (1925), No: 273, s. 3.

[1419] Hatta, tartışmaların yeterliliği ile ilgili önergeler verildiğinde görüşmelerin devamını isteyen kimi milletvekillerince Mahmut Esat Bey'den "bütün adliyeci arkadaşların", "hukuka ait dert ve duygularını" ortaya koymalarını isteyip istemediği soruldu. Mahmut Esat, yanıtını, görüşme yeterliliği oya konulduğunda ayağa kalkmayıp devamını istediğini belli ederek verdi. Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 253. (23.2.1341)

[1420] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 228-231.

[1421] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 247.

[1422] **Aynı**, s. 257-259.

[1423] **Aynı**, s. 230-231.

[1424] **Aynı**, s. 233-234.

[1425] **Aynı**, s. 248-249.

[1426] **Aynı**, s. 257.

[1427] **Aynı**, s. 254-255.

[1428] **Aynı**, s. 232.

değerlendirilmesi için varolan müfettiş sayısının artırılması[1429] ve bir adliye kütüphanesi oluşturulması istendi. Bir yıl içinde sorgu hâkimi (müstantik) ve hâkim yetiştirmenin olanaksız olduğu vurgulanarak Adliye Meslek Mektebi'nin yarar sağlamadığına dikkat çekildi[1430].

Mahmut Esat'ın milletvekillerinin bu önerilerine verdiği yanıtlar uygulamaya koyacağı programın özetiydi. Cinayet mahkemelerinde üçte iki çoğunluk yönteminin kaldırılmasını ve beş olan üye sayısının üçe indirilmesini destekledi. Bu sayede kazanılacak hâkimlerle bütçeye yük getirmeksizin yeni bir örgütlenme olanağının doğacağını belirtti. Ancak, cünha davalarının "hâkimi münferitlik" ile idaresine sıcak bakmadı. "Hâkimi müctemi" usulünün yaygınlaştırılmasını destekledi[1431]. Tebligatta yalnız mübaşirlerden değil jandarmalardan da yararlanma yollarının aranacağını belirtti[1432].

1925 yılı içinde hapishaneler konusundaki yaklaşımının "mahkumları daha fazla içerde bırakmamak" olacağını söyledi[1433]. Eytam işlerine "büyük önem" verdiğini, görevi devr alır almaz oluşturduğu komisyonca hazırlanmakta olan yasanın bir ay içinde Meclis'e sunulacağını[1434], teftiş kurullarının daha düzenli ve hızlı çalışmasını sağlamak üzere yeni bir talimatnamenin hazırlanacağını, Doğu illerinde görev alacak olan hâkimlerin maaşlarında iyileştirme yapılacağını, hâkimler yasasının kısa sürede çıkarılacağını[1435], Temyiz Mahkemesi'nin iş yükünü azaltacak önlemlerin alınacağını açıkladı[1436]. İstinaf Mahkemelerinin yeniden açılmasına sıcak bakmayan[1437] Mahmut Esat, jüri yöntemine ise kesinlikle karşı olduğunu vurguladı[1438].

Hukuk eğitimi konusuna da eğilen Mahmut Esat, Adliye Meslek Mektebi'nin yararına inanıyordu. Zira varolan müstantiklerin çoğu okullu değildi. Oysa Adliye Meslek Mektebinden mezun olan öğrenciler kısa bir deneyime tabi tutulduğunda bunlardan daha yararlı olabilecekti. Hukuk Mektebi'nin ise hâkim yetiştirmeye bile yeterli gelmediği[1439] kanısında olan Mahmut Esat'ın 1925 yılı için önemli hedeflerinden biri de Ankara'da bir hukuk mektebi açmaktı[1440]. Adlî Tıp Kurumu'nu da önemle ele aldığını belirten Mahmut

---

[1429] **Aynı**, s. 233.
[1430] **Aynı**, s. 234-235.
[1431] **Aynı**, s. 250.
[1432] **Aynı**, s. 269.
[1433] **Aynı**, s. 250.
[1434] **Aynı**, s. 251.
[1435] **Aynı**, s. 252.
[1436] **Aynı**, s. 253, 262.
[1437] **Aynı**, s. 264.
[1438] **Aynı**, s. 262.
[1439] **Aynı**, s. 252.
[1440] **Aynı**, s. 279.

Esat, "ilmî ceza"nın bu kurumdan bağımsız düşünülemeyeceğini ve uygulanabilmesi için bu kurumun bir zorunluluk olduğunu düşünüyor ve bunun için gerekli önlemleri alacağını belirtiyordu[1441].

Adliyede yeni bir örgütlenmeye gidileceğine ve bu konuda gerekli olan yasal düzenlemelerin yapılmakta olduğuna da dikkati çeken[1442] Mahmut Esat, varolan örgütlenmenin değiştirilmesinin, dönüştürülmesinin ya da yeniden yapılanmasının "bir kalem çırpısında" yapılacak bir iş olmadığının farkındaydı. Bu derece önemli olan bir konunun bilimsel bir çerçevede ele alındıktan ve uzmanların katılımı ile oluşacak bir komisyonda tartışıldıktan sonra yasalaşması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle bütçe görüşmeleri ile eş zamanlı olarak Adliye Baş Müfettişi Esat Bey ile Adliye Müsteşarı Kâzım Bey ile yaptığı görüşmelerin ardından 21 Şubat'ta bir kongre topladı[1443].

Kongre; Adliye Encümeni üyeleri, İstanbul ve İzmir'den davet edilen uzmanlar, kimi adliye memurları, Adliye Vekâleti erkânıyla, Mahkemeyi Temyiz başkan ve başkan yardımcıları, İstanbul Barosu avukatları ile otuza yakın kişinin katılımıyla[1444] 8 Mart'a kadar çalışmalarını sürdürdü[1445].

Kongre'de; Adliye Vekâleti'nin tartışılmasını önerdiği dokuz madde çerçevesinde uzmanlar görüş alış verişinde bulundu. Buna göre; istinaf mahkemelerinin kapatılması ile ortaya çıkan yeni durumda Türkiye Cumhuriyeti Temyiz Mahkemesi'nin konumu, cinayet ve ceza mahkemelerinin varolan örgütlenmeleri, savcılık (müddeiumumilik) teşkilatı, tebligat ve icra sorunu, mahkemelerin dayanacağı ilkeler, mıntıka talimatnamesi, müfettişlik konusu, mahkemelerde dosya ve zabıtlar ile Cumhuriyet adliyesinin esasları tartışıldı. Ayrıca; cinayet ve asliye mahkemeleri savcılıklarının birleştirilip birleştirilmemesi, cinayet mahkemelerinin üye sayısının üçe indirilmesinin olanaklı olup olmadığı, mıntıka talimatnamesi gereğince Doğu illerine gönderilecek adliye personeline yapılacak maaş zammı ve kalış süreleri, denetleme bölgelerinin yaygınlaştırılarak merkezin güçlendirilmesi de tartışıldı[1446].

[1441] **Aynı**, s. 269.
[1442] **Aynı**, s. 263. (23.2.1341)
[1443] **Aynı**, s. 279. (23.2.1341); **Cumhuriyet**, 16 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 219 s. 2; **Cumhuriyet**, 18 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 221, s. 2; 17 Şubat 1341 (1925), No: 282, s. 4.
[1444] **Cumhuriyet**, 12 Mart 1341 (1925), No: 305, s. 1.
[1445] **Cumhuriyet**, 9 Mart 1341 (1925), No: 302, s. 1. Temyiz Mahkemesi başkan ve yardımcıları ile İstanbul Barosu'ndan avukat Tahsin ve Cevad beyler de bu kongreye çağrıldı. Çağrının, İstanbul Barosu'na değil de Tahsin ve Cevad beylere yapılmasını Avukat Ali Haydar ile Baro Başkanı Lütfi Arif beyler eleştirdiler ve ülkenin en yetkin hukukçularının barındıran İstanbul Barosu'nun temsil edilmediğini iddia ettiler. Bkz. **H.M.**, 8 Şubat 1341 (1925), No: 1344, s. 1; **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1341 (1925), No: 284, s. 2; 22 Şubat 1341 (1925), No: 287, s. 2.
[1446] **Cumhuriyet**, 12 Mart 1341 (1925), No: 305, s. 1.

Yapılan tartışmalar sonucunda üyeler; "20-30" yıl süre ile uygulanacak bir adliye programı belirledi. Programın bu derece uzun soluklu olması ile kongre üyeleri, adlî sistemde istikrarı sağlamayı ve her vekil değiştikçe adliye sisteminin de beraberinde değişmesini önlemek istiyordu. Necati Bey döneminde kaldırılan istinaf mahkemelerinin yeniden açılması düşüncesine hâkim azlığı nedeniyle sıcak bakılmadı[1447]. Temyiz Mahkemesi'nin sayısının artırılması yerine temyiz dairelerinin desteklenmesi, üye sayısının artırılması ve görevlerinin; "ticaret", "ahkâm-ı şahsiye", "cünha ve cinayet" işleriyle uzman olarak ilgilenmek üzere bağımsız dairelere ayrılması ilkesinde birleşildi. "Hâkim-i müctemi" yönteminin uygulanması, müstakil cinayet mahkemelerinin oluşturulması, sulh mahkemelerinde de savcı bulundurulması, adaleti halkın/köylünün ayağına götürmek üzere nahiye ve sulh mahkemelerinin sayısının artırılması, illerde bağımsız cinayet mahkemeleri ile kazalarda bağımsız mahkemeler oluşturulması, mahkemelerin görev alanlarının yirmi dört saatlik mesafeyi geçmemesi, hâkimlerin Adliye Vekâleti erkânıyla Temyiz Mahkemesi'nden oluşacak bir heyetçe bağımsız olarak seçilmesi ilke olarak benimsendi. Serbest hukukçuların devlet memurluğuna yerleştirilebilmesinin önünü açmak için de hâkim ve sorgu hâkimi maaşlarının artırılması kabul edildi.[1448]

Böylece, uzmanların ve ulus temsilcilerinin de görüşleri doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş uygarlığa taşıyacak uzun soluklu bir program belirlendi. Mahmut Esat da 22 Kasım 1924'ten 22 Eylül 1930'a kadar süren Adliye Vekilliği süresince bu program çerçevesinde çalışmalarını yürüttü.

2.2. Türkiye Cumhuriyeti'ni Laik Hukuka Taşıyan Yasaların Hazırlanması

2.2.1. Özel Hukuk Alanında

2.2.1.1. Medeni Yasa ve Borçlar Yasası

Din ile devlet işlerinin iç içe geçtiği Osmanlı Devleti'nin modern bir medeni yasası olamamıştı. Tanzimat'la birlikte başlayan hukukta batılılaşma süreci çerçevesinde devlet adamları, kamu hukuku alanında batıdan çeviri yoluyla yasalaşma yoluna giderken, özel hukuk alanındaki boşluk da kendisini göstermişti. Dönemin Sadrazamı Âli Paşa, Fransız Medeni Yasası'nı tercüme ettirerek laik aile hukukunu Osmanlı'ya sokmak istediyse de başta

[1447] **H.M.**, 23 Şubat 1341 (1925), No: 1357, s. 1.
[1448] **Cumhuriyet**, 9 Mart 1341 (1925), No: 302, s. 1.

Cevdet Paşa olmak üzere gelenekselci kanadın direnişi ile karşılaştı. Cevdet Paşa'nın girişimleriyle İslâm hukukuna dayanan üstelik Hanefi mezhebinin ilkelerini esas alan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye" oluşturuldu.

Mecelle, açık ve anlaşılır hükümler taşımadığı gibi kişilerin devletle ve birbirleriyle olan ilişkilerini çağdaş ölçülerde düzenlemiyor, maddeleri arasında uyum bulunmuyor, kişi, aile, miras ilişkileri ile aynî haklara yönelik pek çok önemli konuyu içermediği için tam bir medeni yasa niteliğini taşımıyordu[1449].

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri boyunca Mecelle'deki eksiklikler kimi devlet adamları ve aydın hukukçularca gündemde tutularak aile hukukunun yasalaştırılması gereği üzerinde duruldu. 1885'te Fransız Medeni Yasası Türkçe'ye çevrildi. Hukuk Mektebi ve Mecelle hocası olan Celaleddin Bey, satış akdinden başlayarak bu yasa ile Mecelle'yi karşılaştıran bir makale yazdı. Mahmut Esat'ın hukuk eğitimi aldığı yıllarda ise Hukuk hocası ve emekli mahkeme reisi olan Haçeriyan Efendi İsviçre Medeni Yasası'nı çevirerek 1912 yılında Adliye Ceridesi'nde yayınladı[1450]. 1916 yılında ise Alman Medeni Yasası Türkçe'ye çevrildi. Mansurizade Said'in; çok eşliliğe, Celal Nuri'nin; çocukların küçük yaşta evlendirilmesine karşı çıkan yazıları, Ziya Gökalp'in; hukuk, siyaset ve ekonomi alanlarında dinin etkisinin kırılması yönündeki makaleleri bu alanda reform yapılmasında itici güç oldular. Nitekim 1916 yılında "İhzar-ı Kavanin Komisyonları" oluşturuldu. Bu komisyona; Mecelle, Aile Hukuku ve Ticaret Hukuku alanlarında düzenleme yapma görevi verildi. Pek

---

[1449] Yunus Nadi, "Türk Kanunu Medenisi", **Cumhuriyet**, 9 Teşrinievvel 1341 (1925), No: 510, s. 1; Mehmet Asım, "Yeni Kanunu Medenimiz", **Vakit**, 10 Teşrinievvel 1341 (1925), No: 2794, s. 1; Hıfzı Veldet. "Kanunlaştırma Hareketleri", s. 192-196. Mahmut Esat, Mecelle'nin çağdaş hukuk düşüncesinden uzaklığını şu düşüncelerle açıklıyordu: "Türk milletinin ihtiyacına uygun zan edilen ... Mecelle mucibince 'hakk-ı şüf'a'nın [satılık bir mala ortak veya komşu olanın, aynı para ile satın almak üzere başkalarına tercih olunması-droit de preemption] isbatı içün 'taleb-i musâvebe'nin izhârı lâzımdır [yani bir adamın satacağı mülkünün mülâkısındaki mülk sahibi tarafından aynı fiyat ve şeraitle tercihan iştira edilmesi hakkı] 'taleb-i musâvebe' vakıasının şu suretle cereyan etmesi şer'i kanun mukteziyâtındandır. Her hangi bir mahalde, mesela tiyatroda bulunduğunuz bir zamanda, yahud yoldan geçerken, veya evinizde yap yalnız otururken, işidiyorsunuz ki evinize mülâsık diğer bir ev satılmakdadır. Derhal ayağa kalkacaksınız ve yüksek sesle: 'Ben bu eve talibim!' diye bağıracaksınız. Bu vaziyetde kalan adamın etrafa vereceği hayreti, garib, gülünç vaziyeti, mecnun tesirini tasavvur edebilirsiniz. Bu mecnunane hal izhar edilmedikce 'hakk-ı şüf'a'nın mahkemece kabulu mümkün değildir. Demek oluyor ki ihtiyacımıza mutabık olduğu zann edilen ve bir takım kudsî mahiyetler izafe olunan şer'î müdevvenât-ı hazıra, bir vatandaşı, hakkını istihsal içün ya maskaralık etmeğe veyahud yalan yere yemin eylemeğe mecbur kılıyor. Başka bir misal daha: mezrûâta (ekinlere) hasar iras eden ve şuraya buraya giren çekirgelere dair vaktiyle mehâkim-i şer'îyece ve şeriât adına ısdar edilmiş ve berâi tebliğ tarlalara bırakılmış ilâm kayd ve suretlerine müsadüf oldum. Bu ilâmlarda, hâkim, şeriât namına, bu haşarata, fuzuli tecavüz etdikleri yerlerden çıkub gitmelerini emr ediyordu!..." Mahmut Esat, biriktirerek sakladığı bu örnekleri ileride yayımlamayı düşündüğünü söylemektedir. Bkz. **Akşam**, 19 Haziran 1926, No: 2761, s. 1. Hıfzı Veldet'e göre; yasanın yürürlüğe girmesinden kaldırılmasına kadar geçen 57 yıl sürsince Mecelle'yi tam olarak anlayabilen hukukçuların sayısı "parmakla gösterilecek" kadardır.

[1450] G. Bozkurt, "Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman Hukukunun Türk Hukukuna Etkisi", **AÜHFD**, c. 45, S. 1-4 (1996), (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998), s. 29-30.

çok ülkenin yasalarını inceleyen komisyonların çalışmaları sonunda yürürlüğe giren tek yasa 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi oldu[1451].

Kararname; aile hukukunda pek çok yenilikleri hukuk sistemine sokmakla birlikte İslâm hukukundan ayrılamadı. Tüm eksikliklerine karşın önemli bir adım ve düzenlediği alanlarda ilk olma özelliğini taşıdı. Ancak; tutucu Müslümanların, yargı yetkileri ellerinden alınan gayrimüslimlerin eleştiri ve siyasal baskıları sonucu uzun ömürlü olamadı. 19 Haziran 1919'da işgal güçlerinin isteği ile çıkarılan "Hukuk-u Aile Kararnamesinin İlgasına İlişkin Muvakkat Kanun" ile yürürlükten kaldırdı[1452].

Yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşu ile birlikte çağdaş bir medeni yasa oluşturulması düşüncesi de dillendirilmeye başlandı. Zira varolan koşullarda devletin, hukuku farklı mahkeme ve farklı hukuk kuralları ile uygulaması modern devlet anlayışına, hukukun birliği ilkesine uymuyordu. Üstelik laik ve modern yasaların bulunmayışı Batılı devletlerin kapitülasyonların devamı konusundaki gerekçelerini de haklı kılıyordu[1453]. Bu nedenlerle 1923 yılı başlarında eski yasaları düzeltmek ve günün koşullarına uygun hale getirmek üzere Adliye Vekâletince komisyonlar oluşturularak ilk adım atıldı. Yeni Devlet, Lozan Antlaşması ile kapitülasyonları kaldırıp hukuk sistemi ile yasa ve mahkemeleriyle yepyeni bir Türk adalet organı yaratmayı yükümlendiğinde, oluşturulacak yeni yasaların niteliğini de belirledi. "Yabancıların da baş eğmesi lâzım gelen bu adalet organının karakteri ... Lâyik olacaktı"[1454]. Hükümet, komisyonların çalışmalarına hız verdi. Bu komisyonlardan biri olan "Medeni Kanun Komisyonu" birincisi; temel kurallar, mal ve tasarruf hukuku, borç ve akitlere, ikincisi; kişi hukukuna ait olmak üzere ikiye ayrıldı. Komisyonların çalışma yöntemlerine yönelik olarak bir talimatname kaleme alındı. Buna göre; komisyonların düşüncesi, yasaların yapılmasında öncelikli olarak "ahkâmı fikhiye ve hukukiyeye" dayanmak, bunun yanı sıra "mileli sairece kabul ve tatbik edilmiş esasattan" da yararlanmaktı. Medeni yasa ve borçlar yasası ile ilgili komisyonlar ise 1916 yılında oluşturulmuş olan "Mecelle ve Ahkâmı Şahsiye" komisyonlarının çalışmalarını tamamlayacaktı. Talimatname, yasalarda yapılacak düzeltmelerde ve yeni konulacak hükümlerde dinsel hükümlerin temel alınacağını gösteriyordu[1455]. Nitekim, ilk toplantısını 2 Mayıs 1923'te İstanbul'da yapan Ahkâmı Şahsiye Komisyonu tasarılarda şer'i dayanaklar aramaya başladı. İzleyen toplantılar yöntem ve kelime

---

[1451] G. Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, s. 166.

[1452] Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, (Ankara: 1974), s. 293 vd; G. Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, s. 174.

[1453] Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı", **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul Üniversitesi Yayınları**, (İstanbul: Kenan Matbaası, 1944), s. 7-8.

[1454] **Aynı**, s. 8.

[1455] H. V. Velidedeoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu", **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul Üniversitesi Yayınları**, (İstanbul: Kenan Matbaası, 1944), s. 348-349.

tartışmalarıyla geçti. Vacibat (Borçlar) Komisyonunda da şeriata dayanan hukuk olabildiğince korunmaya çalışıldı[1456]. Ziya Gökalp'in "hars" ilkesine uyan, Adliye Vekili Seyit Bey'in "hukuk hars işidir" düsturundan hareket eden bu komisyon, eski Mecelle komisyonundan bile daha "muhafazakâr" bir tutum takındı[1457].

Komisyonlar bu yönde çalışmalarını sürdürürken eğitimlerini Avrupa'da tamamlamış kimi hukukçu ve aydınlarca ülkede yasa birliğinin sağlanması, geçmişle olan bağların koparılması ve Avrupa hukukunun çeviri yoluyla ülkeye kazandırılması yönünde tartışma da başlatıldı[1458]. Ancak, laik devlete geçilemediği için bu yönde olumlu bir gelişme olmadı. Bununla birlikte komisyonların çalışmaları bir süreliğine tatil edildi. Bu süre içinde Türkiye Cumhuriyeti laik devleti egemen kılarak laik hukuka geçiş için gerekli olan zemini hazırladı. 19 Mayıs 1924'te de "Tadili Kavanin Komisyonlarının Suret ve Tarzı Faaliyetine Dair" yeni bir talimatname çıkarılarak komisyonlara yeniden işlerlik kazandırıldı.

Talimatname'ye göre; o güne değin kararlaştırılan madde ve hükümler üzerinde de inceleme ve düzeltme yapma yetkisi olacak olan komisyonlar; kısa aralıklarla toplanacak, şekil ve kırtasiye işleriyle zaman yitirmeksizin, "asrî devlet mefhumuna" ve Türk halkının gereksinimlerine yanıt verecek "modern" yasaları "çok acele" hazırlayacaktı[1459].

Vekâletin verdiği bu direktifler çerçevesinde çalışmalarına yeniden başlayan komisyonlar, Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliğine seçildiği günlerde; kişi hakları ile ilgili kısımda "80-90" maddeyi tamamlayabilmiş; veraset, mülkiyet, vesayet gibi konulara henüz el sürmemiş, borçlar kısmında ise ancak "190-200" maddelik bir tasarı hazırlamıştı. Yapılan çalışmaların en göze çarpan yanı bir kaynaktan alınmamış olmasıydı. "Bazı maddeleri İsviçre'den, bazı maddeleri Almanya'dan, Fransa'dan ve nihayet bir çok mühim kısımları da mezheb-i hanefî, şâfi, hanbeli, maliki kütüb-i fıkhiyesinden iktibas" edilmişti[1460]. Bu nedenle de maddeler birbirleriyle uyumsuzdu. Mahmut Esat, "Babil kulesine" benzettiği bu durumu şöyle açıklıyordu:

> "...Meselâ İsviçre Medeni Kanunu şârihi redingotlu Curti'nin başına silindir şapka yerine yeşil sarık sararak kıyafetinin üst tarafı olduğu gibi bırakılmış, yine, İmam

---

[1456] **y.a.g.m.**, s. 352-353.

[1457] Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, (Ankara: Bilgi Yanınevi, 1975), s. 245.

[1458] Örneğin, Şevket Memedali 1923'te Adliye Dergisinde "Kanunlarımızda Vehdet Prensibi" başlığı ile yayınladığı makalesinde geçmişle olan tüm bağların koparılması gerektiğini ve tüm yasaların bilimsel dayanaklarını Batı hukukunda arayarak yasa birliğinin sağlanmasını "acil bir zaruret" olarak gördüğünü açıkladı. Bkz. H. V. Velidedeoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu", s. 355.

[1459] **Aynı**, s. 356.

[1460] Nitekim Mahmut Esat, borçlarla ilgili tasarıyı Meclise göndermek istediğinde komisyonun başkanı olan Mustafa Fevzi Bey tarafından maddeler arasında bir "insicam" olmadığı yönünde bilgilendirilince bu isteğinden vazgeçti. Bkz. **Akşam**, 19 Haziran 1926, No: 2761, s. 1.

> Hanefi'nin yeşil sarığı çıkarılarak başına silindir şapka geçiril(mişti) ... Evlenme boşanma faslında ... (taaddüdü zevcat)ı yasak edememişler, ... evlenme sırasında karı kocasının tekrar evlenemeyeceğine dair şart koşarsa koca evlenemeyecek, koşmazsa evlenebilecek!.. Moral ve âmme nizamı kâle alınmamış.. düşünülmemiş bile ... İş bu kadarla kalmamıştı. Medeni Kanun taslağı ... Hıristiyanlar için ayrı, Yahudiler için yine ayrı bir takım kurallar kavrıyordu! Şu hale göre, Türk hâkimi karşısında Müslüman görünce molla, Hıristiyan görünce papaz, Yahudi görünce haham olacaktı?..."[1461]

Mahmut Esat'a göre komisyonların güttüğü düşünce tarzı ile yasa yapmak olanaksızdı. "Bu tarz-ı mesai memleketin ve inkılâbın şiddetle zaman kayb etmeksizin muhtaç olduğu adlî ıslahatı temin edemezdi". İşte bu nedenle Mahmut Esat "bunların hepsini bir tarafa bıraktı..", "yeniden işe başladı..":

> "...Vakit fevt etmeden, süratle ve âzami faaliyetle gayeye varmak lâzım, zarurî ve kat'i idi. Eski komisyon arkadaşlarımın hemen hepsi bu lüzuma kâni olmakla beraber memleketin ihtiyacına göre kanunlar yapmak endişesinde bulunduklarından ve programlarının esası da bu endişeden mülhem olduğundan kendimi hayli zaman bir çıkmazda buldum ve çok düşünmek mecburiyetinde kaldım, şüphe yok ki bu düşünülmesi lâzım gelen bir nokta idi ve ben kendilerine ceffelkalem 'memleketin ihtiyacı haricinde kanun yapalım!' da diyemezdim. Evvela, memleketin onlarca kasd edilen ihtiyacının ne olabileceğini düşündüm. Buna kıstas ne olabilirdi? Ve bu ihtiyacı kim takdir edebilirdi? ... eski komisyonlar, şimdiki İstanbul adliye dairesinin Marmara'ya nazır odalarında çalışıyorlardı. Şüphe yok ki memleketi bu odalardan görüp mücerredât içinde ihtiyacını kavramak kabil değildi. ... bizim memleketin ihtiyacı muasır medeniyetin kendisi idi .... Kurûn-ı vüstaî efkâr ile asrî görüşleri bir arada toplamak ve bunları telif etmek şübhesiz ki mümkün değildir. Çünkü muasır medeniyet bir küldür. Ya aynen alınır, ya alınmaz. Hiç bir tadilata tahammülü yoktur ve medeniyetin vatanı da yoktur. Her yere ya aynen girer, yahut girmez...."[1462]

Mahmut Esat bu düşüncelerini ilk kez Çankaya'da açığa vurdu. Zira o günlerde Çankaya'da da hukuk sisteminde yapılacak devrimlerin şekilleri tartışılıyordu. Mahmut Esat bu toplantılardan birinde, en kestirme yolun Avrupa medeni yasalarından birinin hızla tercüme edilip uygulanması görüşünde olduğunu açıkladı. Onun bu düşüncesine Mustafa Kemal, "çocuğum, istediğini yaparsak tercüme ettireceğimiz bu kanunları memleketimizde tatbik edecek elemanlarımız var mıdır?" diye sordu. Mahmut Esat Mustafa Kemal Paşa'ya şu yanıtı verdi:

> "Paşam; bir gün Avrupada çok mükemmel yeni bir silâh icat edildiğini işitseniz, memleketimizde bunu kullanmasını bilen askerimiz yoktur diye o silâhı almakta

---

[1461] Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı", s. 9-10; **Akşam**, 19 Haziran 1926, No: 2761, s. 1.
[1462] **Akşam**, 19 Haziran 1926, No: 2761, s. 1.

tereddüt mü edersiniz? Elbette ki hayır.. silâhı alır ve onu kullanabilecek askerleri de yetiştirirsiniz"[1463].

Mahmut Esat, 'nasıl yasalar' sorusuna yanıt ararken medeni ve borçlar yasası ile ilgili komisyonlarda yürütülen çalışmaların tempoları ve tarzları devrim düşüncesi ve heyecanıyla bağdaşmıyordu. Tüm çaba ve özendirmelere karşın kısa bir süre içinde çağdaş bir medeni yasa yapılabileceği yolundaki ümitler gittikçe azalıyordu. Bu ortamda; bir yandan komisyonlar çalışmalarını yürütürken öte yandan Mahmut Esat, evinde ve makam odasında kimi hukukçularla özel toplantılar yaptı. Bu toplantılarda Batılı devletlerin medeni yasalarından hangisinin Türk medeni yasasına kaynak olabileceği tartışıldı. Alman medeni yasasının açık, İtalyan yasasısının ise orijinal olmadığı saptandı. Avrupa'nın "en genç", "demokratik" ve "halkçı" yasası olan İsviçre Medeni Yasası'nın en uygun yasa olduğu konusunda görüş birliğine varıldı[1464].

Çalışmalarını yürüten Ahkâmı Şahsiye Komisyonu ise 1925 Eylül sonunda aile hukukuna yönelik tasarıyı tamamladı. Tasarı, 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi ile büyük benzerlikler taşıyordu[1465]. Vacibat (Borçlar) Komisyonu ise kimi hükümlerinde yine fıkıhtan uzaklaşamamıştı[1466]. Komisyonun 7 Eylül'e kadar yaptığı çalışmalar sonucunda Mecelle ile İsviçre Borçlar Yasası'nın karışımından oluşan "melez" bir tasarı ortaya çıkmıştı[1467]. Oysa;

> "...Türk ulusunun, medeni milletler ailesinden bir üye olmasına ve mutlaka olması lâzım geldiğine göre, kayıtsız şartsız bu milletlerin hak sistemlerini benimsemesi lâzımdı. Tıpkı bir klübe, bir partiye intisap edecek kimsenin, klüp ve parti nizam ve usulünü aynen kabul etmesi, benimsemesi gibi, medeni kamuna girmek davasını güden bir devletin de, bu kamunun icaplarını kendine mal etmesi zorağı vardı...."[1468]

Bu koşullarda "artık eski hukukçuların başka ihtiyaç nazariyelerini" dinleyemeyeceğini düşünen Mahmut Esat[1469], komisyonların önünde yaptığı şu konuşma ile onların görevlerine son verdi:

> "Sayın Arkadaşlar!
> Türk ihtilâlinin kararı, batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar,

---

[1463] Şevket Memedali Bilgişin, "İnkılâpçı (Mahmut Esat Bozkurt) ve Türk Hukukunda İnkılâp", **AÜHFD**, c. I, S. 3, (Ankara: Maarif Matbaası, 1944), s. 317.
[1464] Ş. M. Bilgişin, **a.g.m.**, s. 318.
[1465] Benzerlikler için bkz. H. V. Velidedeoğlu, "İsviçre Medeni Kanunu ...", s. 357-358.
[1466] Örneğin, 65 ve 92. maddelere ait olan gerekçe fıkıh kurallarına dayandırılmıştı. Bkz. **Aynı.**, s. 359, 40 dn.
[1467] **Aynı**, s. 359.
[1468] M.E. Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı", s. 11.
[1469] **Akşam**, 19 Haziran 1926, No: 2761, s. 1.

ettiği din esasını kabul etmiyen vicdanlarına tahakküm olur. Bunu asrı hâzır devlet telakkiyatı kabul edemez. Din, devlet nazarında vicdanlarda kaldıkça muhteremdir ve masumdur. Dinin hüküm halinde kanunlara girmesi tarihin seyrinde ekseriya tacidarların, mütegallibenin, kavilerin keyif ve arzularının tatminine vasıta olmasını istilzam etmiştir. Dini dünyadan ayırmakla asrı hâzır devleti beşeriyeti tarihin bukanlı beliyesinden kurtarmış ve dine hakiki ve müebbet bir taht olan vicdanı tahsis etmiştir...."

Çağdaş dünyada toplumlar arasında gereksinim farkları bulunmadığına dikkati çeken gerekçe; yabancı bir devletten alınan yasanın Türk halkının gereksinimlerini karşılamayacağı yolundaki iddiaları da şöyle yanıtladı:

"... Prensipleri yabancı bir memleketten iktibas edilmiş olan Türk Kanunu Medenisi lâyihasının mevkii meriyete vaz'ından sonra memleketimizin ihtiyacatı ile kabilî telif olmaması müddeası varit görülmemiştir. Bahusus İsviçre Devletinin muhtelif tarih ve ananata mensup Alman, Fransız ve İtalyan ırklarını ihtiva (eden) ... bir muhitte tatbik elastikiyetini gösteren bir kanunun Türkiye Cumhuriyeti gibi yüzde doksanı mütecanis bir ırkı ihtiva eden bir devlette tatbik kabiliyetini bulabilmesi şübhesiz görülmüştür. Bundan başka mütemeddin bir milletin mütekâmil bir kanununun Türkiye Cumhuriyetinde cayı tatbik bulamayacağı noktai nazarı sakat görülmüştür. Bu tez Türk milletinin medenî kabiliyeti haiz olmadığını ifade eden bir mantık silsilesine müncer olabilir. ... Unutmamak lâzımdır ki Türk milletinin kararı muassır medeniyeti bilâ kayduşart tekmil prensipleri ile kabul etmektedir. Bunun en bariz ve canlı delili inkılâbımızın kendisidir. Muasır medeniyetin Türk camiası ile kabili telif olmayan noktaları görülüyorsa bu, Türk milletinin kabiliyet ve istidadındaki noksandan değil, onu fuzulî bir surette ihata eden kurûn-ı vustaî teşkilat ve dinî müdevvenat ve müessesattandır. ... Şu çiheti de işaret etmek lâzımdır ki: Muasır medeniyeti almak ve benimsemek kararıyla yürüyen Türk milleti, muasır medeniyeti kendisine değil, kendisi muasır medeniyetin icabatına her ne bahaya olursa olsun ayak uydurmak mecburiyetindedir. Yaşamak kararında olan bir millet için bu şarttır...."

Gerekçede son olarak; kapitülasyonların ve azınlık haklarının ancak lâik hukuk sistemi içinde söz konusu olabileceği belirtildi. "... Muhtelif dinlere mensup tebaayı ihtiva eden devletlerde tek bir kanunun bütün camiada tatbik kabiliyetini ihraz edebilmesi içün bunun din ile kat'ı münasebet etmesi" gerektiği vurgulandı.

Türk Medeni Yasası'nın gerekçesi çağdaş dünyada din ile devlet işlerinin bir arada yürütülemeyeceğini açık ifadelerle ortaya koyuyordu. Mahmut Esat, tasarının TBMM'de bir bütün halinde görüşülmesinde ısrarcı oldu. Zira, yapılacak en küçük bir değişikliğin yasanın bütünündeki dengeyi bozacağı kanısındaydı[1489]. Tasarı, 17 Şubat 1926'da bir bütün olarak tartışmaya açıldı.

[1489] **H.M.**, 9 Şubat 1926, No: 1653, s. 1.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa, milletvekilleri, elçiler ve çok sayıda dinleyicinin katıldığı "tarihi celse"de[1490] Adliye Vekili Mahmut Esat, Mazbata Muharriri Şükrü Kaya ile Emin, Besim Atalay ve Yusuf Kemal beyler söz aldılar.

Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisin açılışı dolayısı ile yaptığı konuşmada işaret ettiği 'tüm yasaların hazır olduğu' vurgusuyla sözlerine başlayan Mahmut Esat, bu yasaları Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı "ilham"la hazırladığını, karşılaştığı tüm güçlüklerde İsmet Paşa'yı yanında bulduğunu, yasaların devrimin anlamını ortaya koyacağını, bir an önce uygulamaya konmasının Türk ulusu için yaşamsal bir önem taşıdığını ve Türk halkının ancak bu şekilde devrimin kazanımlarından yararlandırılabileceğini, aksi halde devrimin anlamından tam olarak yararlanılamayacağını, Türk Medeni Yasası'nın; toplumsal yaşama düzgünlük getireceğini, Türk tarihinin "en hazin siması" olan Türk kadınına hak ettiği değeri verdiği için toplumu da güçlendireceğini açıkladı. Mahmut Esat'a göre; bu yasayı kabul yolunda kalkan eller sayesinde "13 asır duracak ve Türk milletine, Türk câmiasına yeni ve feyizli medeni bir hayat" açılacaktı[1491].

Her dönemin kendi yasaları olacağına dikkati çeken Şükrü Kaya; Cumhuriyeti güçlendirmek için irticayı besleyen kuralların kaldırılarak laik yasalar yapılmasındaki zorunluluğa işaret etti. Kadını haklarından yoksun bırakan ulusların, kendi yarısını felç etmiş olacağını savladı[1492]. Besim Atalay, Cumhuriyetin; Saltanat ve hilafet "artığı" yasalarla yaşayamayacağını, Yusuf Kemal ise oldukça insancıl ve basit hükümler içeren yasanın Türk ulusuna yeni bir yön belirleyeceğini belirtti[1493].

Tasarı; 17 Şubat 1926'da oybirliği ile bir bütün olarak kabul edildi, Türk ulusuna "yeni ve feyizli" uygar bir yaşamın kapıları açıldı.

İç ve dış basında geniş bir yankı uyandıran yasa; Cumhuriyeti idare edenlerin hatırasını sonsuza kadar yaşatacak Türkiye'deki en büyük devrim belgesi[1494], milyonlarca insanın hayatını değiştiren gerçek bir devrim[1495], çağdaş Türklüğe hayat ve onur veren "medeniyet" yasası[1496], Türk ulusunun yenilikçi ruhunun simgesi[1497] devrimin; düşünce ve duygudan uygulamaya dökülmesi[1498], ulusun ruhunu değiştiren "muazzam bir hadise"[1499] olarak

---

[1490] **Cumhuriyet**, 18 Şubat 1342 (1926), No: 641, s. 1.
[1491] **TBMM ZC**, D. II, c. 22, s. 230.
[1492] **Aynı**, s. 231
[1493] **Aynı**, s. 232-233,
[1494] Necmettin Sadak, "Hakiki İnkılâp", **Akşam**, 19 Şubat 1926, No: 2643, s. 1.
[1495] Jurnal de Jenev'den naklen; **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1342 (1926), No: 649, s. 1.
[1496] Yununs Nadi, "Kanunu Medeni", **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1342 (1926), No: 651, s. 1.
[1497] Mir (Bulgaristan) gazetesinden naklen; **H.M.**, 9 Mart 1926, No: 1680, s. 2.
[1498] Ağaoğlu Ahmet, **H.M.**, 18 Şubat 1926, No: 1661, s. 2.
[1499] Matin'den naklen; **Cumhuriyet**, 3 Mart 1342 (1926), No: 654, s. 2.

değerlendirildi. Mahmut Esat'ın yükseköğrenimini tamladığı Fribourg Hukuk Fakültesi de bir mektupla kendisini kutladı[1500].

Medeni Yasa'nın bu derece büyük yankı uyandırmasının nedenleri neydi?

Yapısı bakımından açık ve anlaşılır olan yasa ile karı-koca, evlat edinme, ana-baba, boşanma, evlenme gibi pek çok Türkçe kelime hukuk diline kazandırılıyordu. Kolay anlaşılıp ezberlenebilmesi için cümleler; "Evlenme kişiyi reşid kılar.", "Kişinin ismi değişmekle şahsı değişmez.", "Eve kadın bakar." gibi olabildiğince kısa tutulmuştu.

Kişi özgürlüğü ve hukuksal eşitlik üzerine kurulan yasa ile Türk halkı her türlü teokratik düşünce ve etkilerden arındırılmış bir aile hukukuna kavuşuyordu. Çok eşle evlilik ve küçük yaştaki kız çocuklarının evlendirilmesi işlemi sonlandırılıyordu. Evlenme işlemi ilân ve kayıt işlemlerine bağlanıyor, boşanma kayıt altına alınarak aile kurumu güçlendiriliyordu. "Babasını isbat edemeyen çocukların, kocasından haberi olmadan bilmem ne sebeple boş düşmüş olan zevclerin, henüz daha beşikte iken masumları kendilerine ya da başkalarına tervic eden vasilerin"[1501] dönemi kapanıyordu. Toplumsal ve ekonomik yaşama katılan kadın, Batılı hemcinslerinin sahip olduğu haklarla donatılıyordu. Aile ve miras hukukunda erkek egemenliğine son veriliyor, mirasta kadın-erkek farkı kaldırılıyor, vasiyet ve veraset kurumları çağdaş ölçülerde düzenleniyor, evlat edinme ile ilgili işlemler ilk kez Türk hukuk sistemi içine alınıyordu[1502]. Hâkime takdir hakkı da tanıyan yasa; yasal hüküm bulunmayan olaylarda hâkimi, kararlarında özgür bırakarak "adaletin tecellisinde" ciddi bir adım atıyordu[1503]. Tüm vatandaşlar için genel ve eşit bir haklar dizgesi oluşturan yasa, bu özelliği ile Lozan'da bir takım ayrıcalıklar elde etmiş olan farklı din ve mezhepteki Türk vatandaşlarının kendilerine verilen bu ayrıcalıklarından vazgeçmesini sağlayarak, ulus olma bilincinin yerleşmesinde de önemli bir unsur oluyordu. Laiklik temeli üzerine oturan yasanın 266. maddesiyle de, medrese kökenli milletvekillerinin yoğun baskılarına karşın[1504] reşit olan herkes dinini seçmekte özgür bırakıldı.

Mahmut Esat, yasanın kazanımlarını yabancı bir gazeteciye verdiği beyanatında şöyle anlatıyordu:

[1500] **H.M.**, 8 Mart 1926, No: 1679, s. 1.

[1501] **TBMM ZC**, D. II, c. 22, s. 231

[1502] Medeni Yasa'nın kazanımları için bkz. Fuad Hulûsi Demirelli, "Türk Kanunu Medenisine Neler Borçluyuz?" **Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin-İstanbul Üniversitesi Yayınları**, (İstanbul: Kenan Matbaası, 1944), s. 72-90; **Cumhuriyet**, 4 Teşrinievvel 1926, No: 864, s. 1; **H.M.**, 4 Teşrinievvel 1926, No: 1883, s. 1

[1503] **Akşam**, 6 Nisan 1926, No: 2689, s. 1; Ayrıca bkz. Kemaleddin Birsen, "Medenî Kanunu Lâfzile Tatbikte Hâkimin Takdir Salâhiyeti ve Hukukî Mesuliyetine Dair Düşünceler", **Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin-İstanbul Üniversitesi Yayınları**, (İstanbul: Kenan Matbaası, 1944), s. 91 vd.

[1504] Mahmut Esat, bu baskılara İsmet Paşa'nın desteği ile karşı koyduğunu belirtiyordu. Bkz. **H.M.**, 13 Eylül 1927, No: 2221, s. 3.

"...Memleketimizin kadınları, çocuklarımızın anaları, Türk aileleri daha düne kadar esirden pek farklı bir vaziyette değil idiler. Hiçbir sebep dermeyan etmeden, hiçbir formaliteye lüzum görmeden bir erkek istediği anda karısını terk eder ve kapu dışarı atabilirdi. Bir Türk kadını ve anası her hangi bir Avrupa memleketindeki hizmetçiden daha fazla efendisinin keyfi muamelesine tâbi ... idi. O her amelenin mâlik olduğu 14 günlük bir müddet-i feragata bile mâlik değildi. Türk adliyesindeki inkılâb ile, yegâne hakkı kocasından lütf ve inayet istirham etmek olan Türk kadınının ... bu günkü kanun nazarındaki mevkîi her hangi bir Avrupa kadınınınkinin aynı olub harekâtında ve mülk inhasında serbestii tâma mâlik ve yalnız izdivaç ve talak meselelerinde değil aynı zamanda veraset meselelerinde de mazidekinin tamamiyle aksine olarak erkekle aynı hukuka haiz bulunmaktadır. Bundan maada 'dini akd-i izdivaç' Türkiyede tamamiyle hususi bir mahiyeti haiz olub kanunen hiçbir kıymeti yokdur. Yalnız 'medenî izdivaç' kanunen mûteberdir. İzdivaç eden şahısların din farklarının hiçbir ehemmiyeti yokdur. Bir Müslüman kadın intihab etmiş olduğu erkekle, ister Müslüman olsun, ister Hıristiyan veya Yahudi olsun, bilâ kayd-u şart evlenebilir. Yeni kanunun bilhassa bu mevadının Millet Meclisindeki haca meb'usların pek şedid itirazlarına maruz kaldığını sizden saklamak istemem, bu nokta etrafında tamam iki gün uğraşılmış ve nihayet Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin müdahalesiyle bu hususda da muvaffakiyet elde edilmişdir...."[1505]

Yasa, yayınlanmasından altı ay sonra yürürlüğe gireceği için hukukçulara inceleme ve bilgi edinme olanağını da tanıyordu. Adliye Vekâleti, bu konuda gerekli önlemleri daha tasarı yasalaşmadan almaya başladı. İsviçre Medeni Yasası'nın şerhini çevirmek üzere hukuk profesörlerinden Tevfik Kâmil, Veli ve Şevket beylerle uzmanlardan oluşan bir komisyon kuruldu ve çalışmalar başlatıldı[1506]. İsviçre, Alman ve Fransız Medeni Yasaları ile ilgili olarak bu ülkelerde yayımlanmış kimi eserlerin çevirisi yapıldı. Yasanın TBMM'de kabul edilmesinden sonra ise; ilgililerin yeni hükümler hakkında bilgilendirilmesi için Darülfünun hocaları ile Avrupa'da eğitim almış hukukçuların yardımıyla ülkenin çeşitli yerlerinde konferanslar verildi. Uzmanların konu ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunması kararlaştırıldı. Konferanslar "kurs" şeklinde yapılacak, hâkim ve avukatların katılımına olanak sağlayacak şekilde düzenlenecekti[1507]. Bu çerçevede Darülfünun Hukuk Fakültesi, Medeni Yasa ile ilgili olarak verilen derslere hâkim, avukat, adliye personeli ve tüm ilgililerin fakülteden izin almak koşulu ile katılabileceklerini, derslerin gün ve saatlerini vererek duyurdu[1508]. Nişanlanma, evlenme ve boşanmaya yönelik kimi belirsizliklere de bir talimatname yayınlanarak açıklık getirildi[1509].

[1505] **H.M.**, 13 Eylül 1927, No: 2221, s. 3.
[1506] **H.M.**, 8 Şubat 1926, No: 1652, s. 1.
[1507] **Akşam**, 6 Nisan 1926, No: 2689, s. 1. Örneğin; Manisa Türk Ocağında Avukat Bahir Bey tarafından bir konferans verildi. Bkz. **H.M.**, 21 Nisan 1926, No: 1720, s. 4.
[1508] **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1926, No: 710, s. 2.
[1509] **H.M.**, 25 Haziran 1926, No: 1775, s. 1; 26 Haziran 1926, No: 1776, s. 1; **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1926, No: 826, s. 3.

Mahmut Esat'ın deyimi ile "lâyik ve demokratik Türk adaletinin bir hücceti, teminatı ve muasır milliyetçi demokratlar medeniyetinin en zengin ve en süslü tacı" olan Türk Medeni Yasası[1510] 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girdi.

Türk Medeni Yasası'nın tamamlayıcısı olan Borçlar Yasası ise 26 Eylül 1925'te oluşturulan Vâcibât-Vecibeler (Borçlar) Komisyonunca İsviçre Borçlar Yasası'nın (Code des Obligation) Türkçe'ye çevrilmesi ile hazırlandı. Şükrü Kaya'nın başkanlığında milletvekillerinden; Mustafa Fevzi, Hasan Fehmi, Asaf, Saki ve Abdullah, hâkimlerden; Fuat Hulûsi, Sabri, Şefkati, Osman, profesörlerden; Ebül'ulâ, Abdurrahman Münip, Samim, Mustafa Reşit, Vasfi Raşit ve Avukat Nâzım beylerden oluşan komisyon[1511] çalışmalarında Mecelle'deki "kelime oyunları" yerine sadeliği esas aldı. Kimi Arapça sözcük ve deyimler kaldırılarak yerlerine Türkçe sözcükler seçildi. Bu bağlamda "Vecibeler" yerine "Borçlar" sözcüğünün kullanılması kabul edildi[1512]. 557 maddelik Borçlar yasa tasarı üst komisyon ve Mahmut Esat tarafından gözden geçirildikten ve 6 Nisan 1926'da Vekiller Heyeti'nde onaylandıktan sonra[1513], 10 Nisan 1926'da Adliye Encümeni'ne gönderildi[1514]. Encümende yapılan kimi sözcük düzeltimlerinin ardından kabul edilen tasarı TBMM'ne sunuldu[1515]

Tasarının gerekçesinde; 1851 maddeden oluşan ve o güne değin yalnız iki yüz maddesi uygulamaya geçirilebilen Mecelle'nin; ülkenin gelişmesine, halkın gereksinimlerine yanıt vermediği, bu koşullarda hak dağıtmakla yükümlü olan Türkiye Cumhuriyeti mahkemelerinin pek çok güçlüklerle karşı karşıya kaldığı, bu durumdan ise halkın zarar gördüğü vurgulandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin var olan "adlî zaafa" hızla son vermek, Cumhuriyeti gereksinim duyduğu çağdaş yasalarla donatmak amacıyla İsviçre'den alınarak hazırlanan Borçlar Yasası'nın hızla kabul ve uygulamaya geçirilmesi istendi.

TBMM'nin 22 Nisan 1926'da yaptığı oturumda bir bütün olarak tartışılmasına başlanan tasarı ile ilgili olarak Mahmut Esat, Tunalı Hilmi, Refik, Muhtar ve Kâzım Vehbi beyler görüşlerini açıkladılar.

Tasarıyı; hilafet ve saltanat gibi Ortaçağa ait kurumları yıkan yasalardan biri olarak değerlendiren Mahmut Esat, Türk ulusunun ekonomik, toplumsal ve ticarî yaşamını felce

---

[1510] **Cumhuriyet**, 25 Teşrinievvel 1926, No; 885, s. 2. Pek çok kez Türk Medeni Yasası'nı değerlendiren ve eleştirilere yanıt veren Mahmut Esat'ın düşünceleri için bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Kanunu Medeni İçin", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 3, No: 23-24, 16 Eylül 1937, s. 2-3; "Türk Kanunu Medenisi Hakkında: Kritikler", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 3, No: 25-26, 6 Birincikanun 1937; . "Medeni Hukuk ve Medeni Kanun", **Fikirler**, c. 8, S. 172, 1 Temmuz 1938; "Serbest Boşanma Hakkında", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 6, No: 43-44; "Serbest Boşanma Aleyhinde", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 7, No: 47-48.

[1511] H.V. Velidedeoğlu "İsviçre Medeni Kanunu...", s. 360, 43 dn.

[1512] **H.M.**, 19 Mart 1926, No: 1690, s. 2.

[1513] **TBMM ZC**, D. II, c. 24, s. 200/1.

[1514] **Aynı**, s. 86.

[1515] **Aynı**, s. 130.

uğratan Mecelle'nin yerine geçerli olacak olan bu yasa ile yaşama ait tüm unsurların yeniden güçleneceğini ve birlik duygusunun canlanacağını belirtti[1516].

Uygarlığın gelişmesine koşut olarak, toplum ve bireylerin ilişki ve gereksinimlerinin de geliştiğine işaret eden Adliye Encümeni Başkanı Refik Bey ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin Mecelle'den doğan boşlukları ve ortaya çıkan sıkıntıları bu yasa ile gidermek azminde olduğunu, Medeni Yasa ile Türk aile yaşamında "çığır açan" Türkiye'nin Borçlar Yasası ile de Cumhuriyetin hukuk ilkelerini tamamlayacağını vurguladı. Ulusun gelişiminde önemli bir etken olacağını düşündüğü yasanın onurunun ise, hazırlanmasında büyük bir özen ve dikkat gösteren Mahmut Esat'a ait olduğunu belirtti[1517].

Tasarının dili ile ilgili görüşler sunan Tunalı Hilmi Bey ise; gerek Encümenin gerekse Adliye Vekâleti'nin deyim ve sözcüklerde yaptığı Türkçeleştirmeden dolayı "milletine karşı, anadiline karşı en büyük borçlarını" ödediği kanısındaydı[1518].

Görüşmeler sırasında, Medeni Yasa ile birlikte yürürlüğe girmesi kaydı eklenen Borçlar Yasası 22 Nisan 1926'da oy birliği ile kabul edildi[1519].

İstanbul ve Ankara'da hazırlanan komisyonlarca Ağustos ayı içinde şerhleri tamamlanan[1520] Medeni Yasa ile Borçlar Yasası bazı çeviri hataları ya da cümle düşüklükleri nedeniyle eleştirilere uğradı. Bu eleştirileri göz ardı etmeyen Mahmut Esat, yaptığı açıklama ve yayınladığı genelgelerle konunun uzmanlarından görüş bildirmelerini, uygulamadaki kimi aksaklıkların da avukat, hâkim ve savcılar tarafından Vekâlete iletilmesini istedi[1521].

Medeni Yasa ile Borçlar Yasası Türkiye Cumhuriyeti'ni uygar devletler ailesinin bir üyesi kıldığı gibi Türk toplumunu laik kurallar çerçevesinde yeniden yapılandırarak toplumsal yaşamı çağdaş ilkelere oturttu.

[1516] **Aynı**, s. 173.
[1517] **Aynı**, s. 174.
[1518] **Aynı**, s. 173.
[1519] **H.M.**, 23 Nisan 1926, No: 1722, s. 1; **Vakit**, 23 Nisan 1926, No: 2985, s. 1
[1520] **Vakit**, 28 Ağustos 1926, No: 3109, s. 1
[1521] **H.M.**, 21 Mayıs 1926, No: 1750, s. 1; **Akşam**, 20 Eylül 1928, No: 3570, s. 1

2.2.1.2. Ticaret Yasası

Osmanlı Devleti'nde ticaret alanındaki ilk ciddi girişim; Tanzimatla birlikte başlayan batılaşma süreci içinde Fransa'dan iktibas edilen 1850 tarihli "Kanunnâmei Ticaret" oldu. Yasa, pek çok çeviri hatasına ve ticaret alanındaki gereksinimleri karşılayamamasına rağmen uzun süre yürürlükte kaldı. 1908 yılında ticaret alanındaki boşluğu doldurmak ve yeni bir yasa yapmak amacıyla bir komisyon oluşturulduysa da olumlu bir sonuç alınamadı. 1916 yılında atılan bir başka adım da savaş nedeni ile sonuçsuz kaldı[1522].

Çağdaş bir hukuk sistemi oluşturma amacıyla yola çıkan yeni Türkiye Devleti, ticari ilişkilerini çağdaşlaştırmaya 1923'ten sonra hız verdi. Zira varolan yasa, ülke gereksinimlerine yanıt vermediği için ticaret mahkemeleri, karşılaşılan pek çok soruna modern ilişkilerde yeri olmayan örf ve adetler çerçevesinde çözüm arıyordu.

Mahmut Esat, Adliye Vekili olduktan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası kurallar çerçevesinde ekonomik ve ticari yaşamını yeniden düzenlenmesi gerektiğine dikkati çekti[1523]. Eski adliye nazırlarından Celâl Bey'in başkanlığında 1925'te uzmanlardan bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon varolan yasayı "tamamen gayri mevcut telakki ederek" çalışmalarını yürüttü. Alman Ticaret Yasası'nı temel aldı. Ancak, bazı konularda İtalya Ticaret Yasası'ndan hatta o sırada İtalyan parlamentosuna sunulan yeni yasa tasarısı ile Belçika Ticaret Yasası'ndan da yararlanarak yeni bir Kara Ticaret Yasası hazırladı ve 31 Aralık 1925'te Adliye Vekâletine sundu[1524]. Mahmut Esat, bu tasarıyı yeniden gözden geçirerek kimi eklemeler yaptıktan sonra[1525] hükümete gönderdi.

23 Ocak 1926'da İcra Vekillerince onaylanan tasarının gerekçesinde; uygar dünyada en çok değişim geçiren yasalardan birinin de ticaret yasası olduğunu, Fransa'dan iktibas edilen yürürlükteki yasanın dünya ile yakın ilişki içinde olan ve ticari faaliyetleri sürekli artan Türkiye Cumhuriyeti'nin gereksinimlerine yanıt veremediğini, buna karşın devrimin gerçekleştirmek istediği en büyük amaçlardan birinin ekonomik durumun gelişmesi ve ülkenin refahının sağlanması olduğunu vurguladı. Cumhuriyetin "en esaslı ve mübrem" yasalarından biri olarak tanımladığı bu yasa ülke ticaretinin hız ve güvene kavuşturulacağını belirtti[1526].

[1522] G. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 203.
[1523] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, s. 590.
[1524] **Akşam**, 8 Kanunusani 1342 (1926), No: 2601. s. 3.
[1525] **Cumhuriyet**, 14 Kanunusani 1342 (1926), No: 606. s. 2.
[1526] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, S. Sayısı: 175, s. 624/21.

Ticaret yasa tasarısının da bir bütün olarak görüşülmesine karar verildi. 29 Mayıs 1926'da TBMM'de ele alındı. Trabzon milletvekillerinden Muhtar ve Rahmi beyler tasarıya yönelik eleştirilerde bulundu.

Tasarının 280. maddesinde yer alan; şirket sözleşmelerinin Ticaret vekiline gönderilmesi kaydına karşı çıkarak ilgili vekile gönderilmesini isteyen Muhtar Bey, 297. madde ile yasanın uygulama tasarısında da buna göre bir düzenleme yapılması gerektiğine dikkati çekti[1527]. Mahmut Esat Bey ise yasanın bir "idare kanunu" olmadığını, hâkim tarafından uygulamaya konacak bir yasa olduğunu, ilgili vekâletin her zaman sözleşmeyi görme hakkının bulunduğunu söyleyerek "dünyanın hiç bir yerinde olmayan bir esası yeni Ticaret Kanununa koymakta faide değil ... mahzur" olduğunu açıkladı[1528].

Refik Bey ise; Medeni Yasa İsviçre'den alındığı halde Ticaret Yasası'nın neden Almanya ve İtalya'dan alındığını, İsviçre yasası ile diğerleri arasında ne kadar yakınlık olduğunu, ayrı bir ticaret yasası bulunmayan ve ticari ilişkilerini medeni yasasındaki şirketlere yönelik bölümle yürüten İsviçre'den alınan medeni yasa ile hazırlanan yasa arasında çelişkiler olup olmadığını sordu.

Mahmut Esat, İsviçre'de ticaret ile ilgili ilgili hükümlerin Borçlar Yasası içinde ayrı bir bölüm olarak ele alındığına, bu hükümler çağdaş gerekinimleri karşılayamadığı için İsviçre'nin bile yeni bir ticaret yasası yapmak üzere bulunduğuna dikkati çekerek, Alman ve İtalyan yasalarının Türkiye'nin gereksinimlerine yanıt verebilecek modern hükümlere sahip olduğu için tercih edildiğini açıkladı. Medeni Yasa ile Ticaret Yasası'nın hükümleri arasında bir karmaşa olup olmayacağı yolundaki tereddütleri ise, Ticaret yasalarının istisnai kurallar içerdiğine işaret ederek her iki yasa arasında hukuksal açıdan "insicam" aranamayacağını söyleyerek giderdi[1529].

Bu açıklamaların ardından oya sunulan yasa ve uygulama tasarıları Adliye Encümenin yasaya eklediği bir madde ile birlikte 29 Mayıs 1926'da kabul edildi[1530]. Böylece Türkiye Cumhuriyeti kara ticaretine yönelik çağdaş bir yasaya kavuşturulmuş oldu.

[1527] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, s. 577-578.

[1528] **Aynı**, s. 590.

[1529] Mahmut Esat şöyle diyordu: "Kanunu Medeni ile Ticaret Kanunu arasında hukuk noktai nazarında esasen insicam mevzubahis olamaz. Ticaret kanunları ahkâmı istisaniyeyi ihtiva eder. Eğer Ticaret Kanuniyle Kanun Medeni aynı insicam tahtında olursa o zaman Ticaret Kanunu vazına esasen lüzum yoktur, o, Kanunu Medeni olur. Ticaret Kanunu ahkâmı istisaiye ve şazzlardan mürekkeptir. Hatta hâkim Ticaret Kanunda tatbik edecek bir madde bulamadığı takdirde Kanunu Medeniye girer. Fakat Ticaret Kanununda madde buldukça örf ve adete geçmez. Yani ahkâmı istisnaiye buldukça onu tatbik eder. Çünkü ticaretin alelâde hadisatı medeniyeden başka bir hususiyeti vardır ki, o da ahkâmı istisnaiyeye tâbi olmasıdır. Gerek sürat hususunda, gerek ahkâm hususda kanunu medenilerde bu yoktur...." Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 25, s. 590-591.

[1530] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, s. 591.

Bu yasanın tamamlayıcısı konumunda olan Deniz Ticareti'ne yönelik yasa tasarısı ise 1929 yılında, Mahmut Esat'ın "dünyanın en yeni yasalarından biri" olarak kabul ettiği Alman Deniz Ticareti Yasası'ndan aynen alınarak hazırlandı[1531]. Önce hukukçulardan oluşan bir heyet tarafından Fransızca metninden tercüme edilen tasarısı, ardından Mahmut Esat başkanlığında Adliye Hukuk İşleri Müdürü Sabri Şakir, Ankara Birinci Hukuk Mahkemesi Reisi Şefkati, Hukuk Mektebi profesörlerinden Cemil, Ali Şevket, Süheyb Nizami, Mazhar Nedim ve İktisat Vekâleti adına hazır bulunan Ticaret Genel Müdürü Saadettin beylerden oluşan komisyon tarafından üslubu, hükümleri ve içeriği açısından baştan sona kadar tek tek incelendikten ve Almanca metinle karşılaştırıldıktan sonra[1532] Vekiller Heyeti'ne gönderildi. Mahmut Esat, 4 Ocak 1929'da Vekiller Heyetinde tartışılmaya başlanan tasarının[1533] 1926'da kabul edilen Ticaret Yasası ile "birbirini veli" edeceği kanısındaydı[1534].

Tasarı; 17 Nisan 1929'da Vekiller Heyeti'nde, 18 Nisan'da ise Mahmut Esat'ın katılımı ile yapılan görüşme ve tartışmalardan sonra Adliye Encümeni'nde aynen onaylandı[1535].

Adliye Encümeni gerekçesinde şu düşüncelere yer verdi:

> "...Müstakil bir kanun olarak elde bulunan ticareti bahriye kanununun yüz yirmi iki sene evvel Fransa'da tedvin edilmiş bir kanundan hicrî 1280 tarihinde iktibas edildiği nazarı itibara alınınca bu eski hükümlerin hali hazır ihtiyacını temin etmiyeceği ve her halde asrî ve mütekâmil bir kanuna ihtiyaç lüzumu kendiliğinden tezahur eder. İşte bu zaruret dolayısıyla pek yeni tadilleri havi olan Alman kanunundan aynen alınarak vücuda getirilen bu lâyıha deniz ticareti işlerinin ehemmiyetile mütenasip ve muasır hukukî telâkkilere tamamen uygun olmak noktasından encümenimizce kabule şayan görülmüştür...."[1536]

13 Mayıs 1929'da TBMM'de bir bütün halinde görüşmeye açılan tasarı Mazbata Muharriri Salâhattin ve Adliye Encümeni Reisi Refik beylerin konuşmalarının ardından yapılan oylama sonucunda aynen kabul edilerek Ticaret Yasası'nın Deniz Ticareti'ne yönelik ikinci kitabı olarak yasalaştı[1537].

Açık ve sade bir dille yazılmakla birlikte denizcilikle ilgili terimleri ve uluslararası nitelikteki yabancı sözcükleri olduğu gibi bırakan yasa ile gemi mülkiyetine ve gemi sahiplerine ilişkin hükümlere açıklık getirildi. Kaptanların hak ve görevleri ile yükletene, yolcuya ve üçüncü şahıslara karşı sorumlulukları ayrıntıları ile saptandı. Deniz ticareti ile

---

[1531] **Akşam**, 6 Nisan 1928, No: 3406, s. 1.
[1532] **TBMM ZC**, D. III, c. 11, S. No: 163, s. 60/1
[1533] **Akşam**, 5 Kanunusani 1929, No: 3676, s. 3.
[1534] **Akşam**, 6 Nisan 1928, No: 3406, s. 1.
[1535] **TBMM ZC**, D. III, c. 11, S. No: 163, s. 60/2.
[1536] **Aynı.**
[1537] **TBMM ZC**, D. III, c. 11, s. 46-48.

ilgili sigorta mevzuatı, gemi sicilleri, bayrak çekme ve indirme yetkileri belirlendi. İçerdiği hükümleri dolayısıyla hukuksal ilişkileri ve bunlardan doğacak olasılıkları oldukça geniş bir şekilde belirleyerek kurallar koyan yasa, bu özelliği ile mahkemelerin kolay karar verebilmelerinin önünü açtı[1538].

Böylece Türkiye Cumhuriyeti, 1926 yılında uygulamaya giren Ticaret Yasası'nın kara ticareti kısmı ile beraber toplam 1485 maddeden oluşan, "vatandaşlara ve yabancılara en geniş teminatı bahşeden muasır medeniyetin en yeni, en mütekâmil ve ticari hadiseleri vüs'atle kavrayan" bir ticaret yasasına kavuşturulmuş oldu[1539].

2.2.2. Kamu Hukuku Alanında

2.2.2.1. Ceza Yasası

Klasik Osmanlı Ceza hukuku; İslâm ceza hukuk kuralları ile kanunnamelerde yer alan ceza hukukuna ilişkin hükümlerden oluşmuştu. 1826'da müsadere yönteminin kaldırılması ve 1838'de "siyaseten katl"i yasaklayan ilk ceza kanunnamesinin çıkarılması ile sistemli sayılabilecek bir ceza hukukuna adım atıldı[1540]. Konu ile ilgili ilk kapsamlı yasa ise Tanzimat'ın ilânından yedi ay sonra (3 Mayıs 1840) çıkarılan Ceza Yasası oldu. 1851'de şer'i hükümlere daha fazla yer verilerek yeniden düzenlenen bu yasa, kendisinden beklenen yararı sağlayamadı. 1858'de hazırlanan "Ceza Kanunnamei Humayûnu"[1541] ise "medrese taassub ve zihniyetinin" eseriydi[1542]. Meşrutiyet döneminde yapılan eklemelerle de adeta "kırk yamalı bohçaya" döndü[1543].

Hukukun üstünlüğünü kabul etmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde "muasır medeniyet için ağır bir leke" olan bu yasanın geçerliliğini koruması söz konusu değildi[1544].'Bağsız koşulsuz laik prensiplerle donatılacak' yeni yasalaşma hareketi içinde Cumhuriyet devrinin kendine özgü bir ceza yasası yapması da kaçınılmazdı. Nitekim, bu alandaki eksikliklere dikkati çeken Adliye Vekili Mahmut Esat, Cumhuriyetin "üç ana kanunu"ndan birisinin de ceza yasası olacağını vurgulayarak[1545] ceza hukuku alanındaki yasalaşma sürecini başlattı.

[1538] **TBMM ZC**, D. III, c. 11, S. No: 163, s. 60/2
[1539] **TBMM ZC**, D. III, c. 11, S. No: 163, s. 60/1
[1540] Bozkurt, G. **a.g.e.**, s. 96.
[1541] Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, c. I, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989), s. 344-345.
[1542] Falih Rfkı, "Kanunu Ceza", **H.M.**, 2 Mart 1926, No: 1673, s. 1.
[1543] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1-3.
[1544] Falih Rfkı, "Kanunu Ceza".
[1545] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1-3.

Ağustos 1925'te biri yasada yapılacak değişiklikleri saptamak[1546] diğeri de yasayı kaleme almak üzere iki komisyon kurdu[1547]. Yasayı kaleme alacak komisyon, çeşitli ülkelerin ceza yasalarını inceledikten sonra İtalyan Ceza Yasası'nın temel alınmasını[1548] ve bu yasaya ülke gereksinimleri doğrultusunda eklemeler yapılmasını kararlaştırdı ve yasa tasarısını 17 Ekim 1925'te tamamladı[1549]. Temyiz heyetince yeniden incelenen bu tasarı hükümete sunuldu[1550]. 20 Aralık 1925'te İcra Vekilleri Heyeti'nde görüşülerek benimsenen tasarı TBMM'ne gönderildi[1551].

21 Aralıkta tasarıyı ele alan Adliye Encümeni'ni bu tasarıda bazı değişiklikler yaptı. Ancak, Adliye Vekili Mahmut Esat bununla yetinmedi, 29 Aralıkta 1925'te kendi başkanlığında Yusuf Kemal (Sinop), Ahmet Saki (Antalya) uzman ceza hukukçusu Fahri Bey, Temyiz Mahkemesi başkan ve üyelerinden oluşan yeni bir komisyon kurarak tasarıyı bir kez de burada inceletti[1552]. Böylece, Türk inkılâbını ve Cumhuriyetin kazanımlarını savunacak ve koruyacak çağdaş bir ceza yasa tasarısı hazırlanmış oldu[1553].

Tasarı, 1 Mart 1926'da TBMM'de görüşülmeye başlandı. Mahmut Esat, TBMM'de yaptığı konuşmada varolan yasanın eksikliklerine dikkati çekerek bu yasa ile devrimin ve Cumhuriyetin çıkarlarının korunamayacağını belirtti. Yeni yasa tasarısının demokratik yapısı gereğince "dünyanın en güzel eserlerinden" biri olduğunu, Cumhuriyetin korunması için "kuvvetli bir müdafa silâhı" olacağını söyledi:

> "...Arkadaşlar! Ceza Kanunumuz çok serttir. Çünkü inkılâp çok kıskançtır. Fakat şunu Heyeti Celilenize temin edebilirim ki, sertliği ile beraber ilmî bir eserdir. Bundan korkacak olanlar ve korkması lâzım gelenler Türk milletinin menfaatlarına, Türk milletinin hukukuna ve inkılâbına karşı tekin olmayanlardır ve bunların korkması lâzımdır. ... Fakat memleketimizi sevenler, bizden olanlar, namuslu olanlar, bu sert Ceza Kanununda kendilerine bir masuniyet melcei bulacaklardır. Bu Ceza Kanunu namuslu insanlar için bir masuniyet hüdcetidir. Korkacak olanlar arz ettiğim gibi tekin olmayanlardır. İnkılâbın ve devletin mânası tekin olmayanları, zorbaları mütecavizlerini korkutmaktadır, ezmektedir...." [1554]

[1546] Bu komisyon Eskişehir'de Temyiz Mahkemesi Reisi İhsan Bey'in başkanlığında, Temyiz üyelerinden ve başsavcıdan oluşuyordu.

[1547] Yunus Nadi, "Türk Ceza Kanunu", **Cumhuriyet**, 2 Mart 1926, No: 653, s. 1.

[1548] Türkiye'nin temel aldığı İtalyan Ceza Yasası, demokratik İtalya'nın ceza yasasıdır. İtalya'da Faşizm benimsendikten sonra bu yasa değiştirilmiştir. Mahmut Esat, İtalyan siyasetçilerinden Nitti'nin "Demokrasiler" adlı kitabında; 'Faşist yönetim, dünyanın en güzel ceza yasalarından biri olduğunda şüphe olmayan eski yasayı kaldırdı. Bunun değerini Türkler bildi ve aldı" dediğine işaret ediyor. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Ceza Kanunu; Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 2, No: 14, 10 Haziran 1936, s. 2-3.

[1549] **Vakit**, 18 Teşrinievvel 1341 (1925), No: 2802, s. 4.

[1550] Yunus Nadi, "Yeni Büyük Kanunlarımız", **Cumhuriyet**, 30 Kanunuevvel 1341 (1925), No: 591, s. 1.

[1551] **TBMM ZC**, D. II, c. 23, s. 19/1.

[1552] **Cumhuriyet**, 30 Kanunuevvel 1341 (1925), No: 591, s. 2.

[1553] **Cumhuriyet**, 14 Kanunusani 1342 (1926), No: 606, s. 2; **H.M.**, 1 Mart 1926, No: 1672, s. 1

[1554] **TBMM ZC**, D. II, c. 23, s. 4-5.

Tasarının, Mahmut Esat imzasını taşıyan gerekçesinin giriş bölümünde; çağdaş devleti ilkel siyasal oluşumlardan ayıran temel göstergelerden birinin toplumun geleceğini ilgilendiren kuralların yasalaştırılması olduğu, oysa Türkiye Cumhuriyeti'nin kitaplaştırılmış bir medeni yasasının bulunmadığı, Mecelle'nin ise Türk halkının gereksinimlerine yanıt vermediği vurgulandı:

> "... Mecellenin kaidesi ve anahatları dindir. Halbuki, hayatı beşer hergün hatta her an esaslı tahavvüllere maruzdur. Bunun tahavvüllerini, yürüyüşünü hiç bir zaman bir nokta etrafında tespit etmek ve durdurmak mümkün değildir. Kanunları dine müstenit olan devletler, kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin mütlaplarını tatmin edemezler. Çünkü dinler lâyetegayyer hükümler ifade ederler. Hayat yürür, ihtiyacat süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade edemezler.
>
> Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması, asrı hâzır medeniyetin esasatından ve eski medeniyetle yeni medeniyetin en mühim farikalarından birisidir. Esaslarını dinden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları nazil oldukları iptidaî devirlere bağlarlar ve terakkiyata mani belli başlı müessir ve âmiller arasında bulunurlar. Türk milletinin mukadderatını asrı hâzır içinde dahi kurûn-ı vustâ ahkâm ve kavaidine raptetmekte, dinin layetegayyer ahkâmından mülhem olan ve uluhiyetle daimî temas halinde bulunan kanunlarımızın en kuvvetli müessir olduklarına şübhe edilmememelidir...."
>
> "...Kanunu Medeni mebhasinde Türk Cumhuriyeti hâkimleri derme çatma fıkıh kitaplarından ve din esasasından istinbat ve istihraç suretiyle icrayı kaza etmektedirler. Türk hâkimi hükümlerinde muayyen bir içtihat bir kavil ve bir esas ile mukayyet değildir. ... Netice itibariyle Türkiye halkı adaletin tatbikinde ittiratsızlığa ve mütemadi tezebzübe maruz kalmaktadır. Halkın mukadderatı muayyen ve müstakar bir adalet esasına değil, tesadüfe ve talihe bağlı ve birbirini mütenakız kurûn-ı vustaî kaidelerine merbut bulunmaktadır. Cumhuriyet adaletinin bu keşmekeşten, yokluktan ve pek iptidaî vaziyetten kurtarılması inkılâbın ve asrı hâzır medeniyetinin icabatına muvafik yeni bir Türk kanunu medenisinin süratle vücuda getirilmesini ve takninini zarurî kılmıştır."
>
> "Milli hayatı içtimaiyenin nazımı olan ve yalnız ondan mülhem bulunması icabeden müdevven bir kanunu medeniden Türkiye Cumhuriyetinin mahrum kalması ne asrı hâzır medeniyeti icabatıyla ve ne de Türk ihtilâlinin istilzam ettiği mâna ve mefhumla kabilî telif değildir".

Gerekçe yalnız din kurallarını değil, örf ve adetlere mutlaka bağlı kalmayı da gelişmenin önündeki engellerden biri olarak görüyordu:

> "...Örf ve adete ve göreneklere sureti mutlakada bağlı kalmak davası, beşeriyeti en iptidaî vaziyetinden bir adım ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiçbir mütemeddin millet böyle bir akide etrafında kalmamış ve hayatın icabatına tevfiki hareketle zaman zaman kendini bağlayan örf ve âdetleri yıkmakta tereddüt etmemiştir. ... Esasen ihtilâller bu hususta en müessir bir vasıta olarak istimal edilmişlerdir..."
>
> "Şübhe yok ki, kanunların gayesi herhangi bir örf ve âdet veya yalnız vicdanla alâkadar olması icabeden ahkâmı diniye değil, siyasî, içtimaî, iktisadî, millî vahdetin her ne bahaya olursa olsun temin ve tatminidir. ...Asrı hazır medeniyetine mensup devletlerin ilk farikası din ile dünyayı ayrı ayrı görmektir. Bunun aksi, devletin kabul

Tasarı ile "ülülemre" ait olan takdir hakkının, egemenliği eline almış olan Türk halkına geçtiğini vurgulayan mazbata muharriri Yusuf Kemal Bey, var olan yasada ceza kavramının bile anlaşılmamış olduğunu verdiği örneklerle ortaya koydu. Kısası ve din hükümlerini ortadan kaldıran yeni yasa ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin bambaşka bir ruh kazanacağına ve ceza hukukunda devrim yapacağına dikkati çekti[1555].

Feridun Fikri Bey ise "Garbın en mükemmel bir kanunu, İtalya Ceza Kanunu" temel alınarak hazırlanan tasarıyı geneli itibariyle oldukça başarılı buldu. Bununla birlikte; İtalyan Ceza Yasası'nda bulunmayan idam hükmünü getirdiği, siyasal hak ve hürriyetleri yeterince güvenceye almadığı düşüncesiyle eleştirdi. İsviçre, Romanya, Portekiz ve Felemenk devletleri ile Almanya'nın bazı hükümetlerinde idam cezasının kaldırıldığına, Fransa'da siyasal idamın yasaklandığına ve ünlü Avrupalı hukukçu Garo'nun "idam cezası medeniyetin huzurunda ricat etmektedir" sözüne dikkati çekerek tasarıdan idam hükmünün çıkarılmasını istedi[1556].

Mahmut Esat, maddedeki siyasal özgürlüklere yönelik cezalar daha fazla güçlendirilecek olursa, kişilerin siyasal özgürlükleri için toplumun özgürlüğünün tehlike düşürülmüş olacağını, Türkiye'de hiç bir vatandaşın böyle bir hakkı olmadığını, Feridun Fikri'nin Garo'dan yaptığı alıntının devamını okumadığını, oysa burada "ancak idam cezası milletler için bir ilâçtır" dendiğini belirterek konuşmasını şöyle sürdürdü:

> "...bilirsiniz ki fertler her zaman için ilâç kullanmazlar. Fakat ihtiyaten raflarının bir köşesine ilacı nasıl yerleştirirler ve icabı halinde nasıl kullanırlarsa cemiyetler de idam cezasını rahatsız oldukları zaman kullanırlar. Tekrar arz edeyim ki, fertler nasıl ara sıra rahatsızlandıklarında sakladıkları ilacı kullanırlarsa, cemiyetler de böyle ara sıra rahatsız oldukları zaman bu ilacı kullanırlar. O zaman sulh ve sükûn gelir. İdamı kabul etmeyen milletler zaruret halinde ilaçsız kalmış zavallı insanlara benzerler...."
>
> "...Yeni Ceza Kanun Lâyihasına vaz edilen idam cezasının hedefi doğrudan doğruya memleketin ve Türk milletinin büyük ve âli menfaatlarını kurtarmaktan başka bir şey değildir. Denebilir ki, idam cezasiyle inkılâba vaki olan taarruzların önüne tamamen geçilebilir mi? İtiraf ederim ki geçilmez, fakat bilmek lâzımdır ki, Türk Milletinin ve inkılâbının menfaatlarına kasdedenler bunu be-heme-hal hayatları ile öderler. Başka türlü kurtulmanın imkânı yoktur ve olamaz. Nazariyatta ne denilirse denilsin, bir cürmün neticesini hayatiyle ödemek ile hayatiyle ödememek arasında büyük farklar vardır. Bu cihet herkesin kulağına küpe olmalıdır ve küpe olmak lâzım gelir ki, Türk Milletinin büyük fedakârlığı ile vücut bulan inkılâba en ufak bir taarruz behemahal hayat ister...."[1557].

[1555] **Aynı**, s. 6-8.
[1556] **Aynı**, s. 8-11.
[1557] **Aynı**, s. 13-14.

Tartışmaların ardından bir bütün olarak oya sunulan tasarı bazı sözcüklerde düzeltme öngören hata ve sevap cetveliyle birlikte kabul edilerek yasalaştı[1558].

Eski yasanın; 'cinayet, cünha, kabahat' olarak belirlediği cezayı gerektiren fiiller yeni yasa ile 'cürm ve kabahat' olmak üzere iki dereceye indirildi. Ceza usulünde 'münferid habs' ilkesi kabul edildi. Şartlı salıverme, ceza erteleme, "tevbih-i adli" gibi ilkeler hukuk sistemine alındı. Tecil ilkesi ile ceza hukukunda önemli bir adım atıldı. Kanun koyucular tarafından "inkılâpçı millet için", "inkılâpçı bir meclis için" görev olarak algılanan[1559] cezanın uygulanmasında "münferid hapis" yönteminin benimsenmesiyle hükümlülerin topluma kazandırılması amaçlandı. Cezada ve cezanın uygulamasında elastikiyet sağlandı. Böylece, hafif cezaları gerektiren fiillerden başlayarak uyarma ile yetinmek, cezayı ertelemek, hafif cezalardan hüküm giyen kadın ve çocukların cezalarını evlerinde çekmelerini sağlamak ya da ağır cezadan hüküm giyenlerin bu cezalarının bir kısmını tamamladıkları ve iyi hal gösterdikleri durumlarda açık yerlerde ya da kamu hizmetlerinde cezalarını tamamlamalarına olanak tanımak gibi uygulamalar ceza hukukuna alındı. Bununla birlikte cinayet suçlarına ağır cezalar getirildi[1560]. Avukatlar gibi serbest meslek sahiplerinin, kişilere bilinçli olarak (ayn-ı kasd) verdikleri zararların suç unsuru oluşturacağı kabul edildi. Büyütmek, okutmak bakmak ya da sanat öğretmek üzere kendisine teslim edilen kişi üzerinde sahip olduğu hak ve yetkileri kötüye kullananlar veya aile fertlerinden birine kötü davrananlar hakkında çeşitli cezalar öngörüldü. Hakaret ve küfre ait suçlarda hâkime takdir hakkı tanınırken kendisine yönelik şiddetten dolayı hakaret eden kişinin hakareti suç sayılmadı. Bir dava sırasında taraflar ya da vekilleri tarafından dava hakkında mahkemeye sunulan belgelerde veya savunmada bulunan küçük düşürücü sözlerden dolayı kovuşturma yapılmaması ilkesi benimsendi. Dilencilik yasaklandı. Dilenen ya da küçük yaştaki çocuklara dilencilik yaptıranlar suç kapsamına alındı[1561]. Polis ve adliyeyi gereksiz yere oyalayanlarla mahkemeye gelmeyen şahitlere para ve hapis cezaları öngörüldü[1562].

Ayrıca; Cumhuriyetin kazanımlarına karşı işlenecek suçlara da ciddi cezalar öngören yasa ile; dini, dinsel duyguları ya da dince kutsal kabul edilen değerleri alet ederek devletin güvenliğini bozacak hareketlerde bulunan ya da özendirenler hakkında ağır cezai yaptırımlar getirilerek ve dinsel düşünce ve duygulara dayanan siyasal cemiyetler yasaklanarak laik

---

[1558] **Aynı**, s. 19.
[1559] **Aynı**, s. 6.
[1560] Yusuf Kemal Bey, doğum ve ölüm oranlarını karşılaştırarak yaptığı istatistiksel bir açıklama ile nüfusun her yıl yaklaşık otuz bin artmasına karşılık bunun beş binin cinayetler sonucunda yitirildiğine dikkati çekerek Cumhuriyetin cinayet suçlarına sert davranmasındaki zorunluluğu vurguladı. Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 23, s. 7.
[1561] **Akşam**, 24 Nisan 1926, No: 2689, s. 1.
[1562] **Akşam**, 1 Temmuz 1926, No: 2770. s. 1; **Vakit**, 14 Haziran 1926, No: 3037, s. 1.

cumhuriyet gözetildi. Bu özelliği ile yasayı "Cumhuriyetin himayesi kanunu" olarak niteleyen Mahmut Esat bir Alman gazetesine verdiği demeçte şunları söyledi:

> "...Mazi ile mücadelemiz bize dinî propaganda ile alâkadar olan siyasî propagandalar ile de mücadele eylemek lüzumunu hissettirmiştir. Dinî mesâili, siyasetle karıştırmak idamı müstelzemdir. Bu maddenin tatbikinde de hiçbir suretle müsamaha gösterilmemesi mukarrerdir. Eğer biz kendimizi bir irticadan korumak ve inkılâb sayesinde elde edilen muvaffakiyeti muhafaza eylemek istiyor isek dinî siyaseti, hocalar siyasetini ilelebed memleketden uzaklaşdırmaklığımız lâzımdır. Her ne kadar bir dinin hususi riayetkârı isek de siyasî bir takım maksada alet edildiği anda ona karşı en şedid mücadeleden de çekinmeyiz. Biz şimdiki şekl-i hükûmet içün en büyük tehlikeyi dini siyasetin aks-ül-amelinde görüyoruz...." [1563].

Ülke gereksinimlerini tam ve mükemmel olarak karşılayan "ikmâl bir eser"[1564], "mazinin tasfiyesinde kat'i ve büyük bir adım"[1565], "Türk inkılâbının en kuvvetli müeyyidelerinden biri"[1566] olarak değerlendirilen yasanın basına ve gazetelere yönelik olan 132 ve 161. maddeleri "bazı makamlar elinde dehşetli bir silah olabileceği" gerekçesiyle eleştiriye uğradı. Örneğin yasanın 132. maddesi ile belirlenen; 'devletin kara, deniz ve hava güçlerinin yapacakları hareketlerle ülkenin savunma araçlarına yönelik bilgilerin; haber, makale ya da fıkralarla açığa vurulmaması, herkes gibi gazetelerin de bu konulara uymak zorunda olması' yönündeki hüküm kabul edilmekle birlikte maddede yer alan "askerlik etrafında havadis neşr etmek" ibaresi oldukça genel bulundu. Askeri makamlardan hangi tür yayınların suç oluşturacağının belirlenmesi istendi. Yine yasanın 161. maddesinde geçen "aslı olmayan havadis" ibaresinin "aslı olmayan havadisi" şeklinde değiştirilmesi gerektiği, aksi takdirde herhangi bir gazete sahibinin, haberi olmaksızın yayınlanmış olan bir haberden dolayı ciddi bir sorumluluk yüklenmiş olacağı iddia edildi[1567].

1 Temmuz 1926'dan itibaren yürürlüğe girecek olan yasanın uygulamasını kolaylaştırmak amacıya bir takım önlemler alındı. Bu çerçevede, Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi üyelerinden Hafız Fahrettin ve İhsâiyat ve Müdevvenâtı Kanuniye Müdürü Galib Bingöl beyler tarafından eski ve yeni yasayı karşılaştıran istatistiksel bir eser hazırlandı[1568]. Yasanın ülkenin her yerinde aynı anda ve aynı şekilde uygulamaya konmasını sağlamak üzere Adliye Vekaletince "Ceza Kanununun Tatbikatı Hakkında Kanun Lâyihası" hazırlandı. 16

[1563] **H. M.**, 13 Eylül 1927, No: 2221, s. 3.
[1564] Yunun Nadi, "Türk Ceza Kanunu", **Cumhuriyet**, 2 Mart 1926, No: 653, s. 1; Yasanın getirileri ile ilgili olarak bkz, Nurullah Kunter, "Ceza Mevzuatımız ve Mahmut Esat Bozkurt", **Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, S. 1, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944), s. 34-36.
[1565] Falih Rıfkı, "Kanunu Ceza".
[1566] **Vakit**, 2 Mart 1926, No: 2936, s. 1.
[1567] **Vakit**, 3 Mart 1926, No: 2937, s. 1.
[1568] **H.M.**, 7 Nisan 1926, No: 1709, s. 2; **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1926, No: 693, s. 5.

Mart 1926'da İcra Vekilleri Heyetince, 21 Nisan'da ise Adliye Encümeni'nde onaylanan yasa tasarısı[1569] TBMM'nin 26 Nisan'da yaptığı oturumda bir bütün olarak kabul edildi[1570]. Kastamonu milletvekili Ali Nazmi, Antalya milletvekili Ali Saki ve Fahrettin beylerin katılımı ile bir heyet oluşturularak yasanın uygulamaya konulmasındaki ilkeler belirlendi[1571]. Uygulama ile birlikte birinci savcıların ve sulh mahkemeleri savcılarının uymaları gereken kurallar vekalet tarafından yayınlanan bir talimatname ile açıklığa kavuşturuldu[1572]. Savcılıkların mesaileri ise bir cetvelle düzenlendi[1573].

Adliye Vekâleti, yasanın yürürlüğe girmesi ile birlikte değişecek olan müstakil ve müretteb cinayet mahkemelerinin isimleriyle, birleştirilen savcılıkların alacakları unvanları bir tebligatla duyurdu. Buna göre; müstakil cinayet mahkemeleri 'ağır ceza daireleri' adını alacak ve idam, ömür boyu sürgün ve ağır hapis cezalarını gerektiren suçlara ait davalara bakacaktı. "Mevadı cinaiyyeyi rü'yetle mükellef asliye mahkemeleri" ise "ağır ceza davalarını bakmakla mükellef asliye mahkemeleri" adını alacak ve yargılama alanı; varolan cinayet dairelerini kapsayan yerler olacaktı. Ceza yasası gereğince cinayet ve asliye savcılıkları birleştirilecek her asliye mahkemesinde, bulunduğu bölgenin ismi ile anılan bir savcı ile savcı yardımcısı bulundurulacaktı. Ağır ceza davalarına bakan asliye mahkemelerindeki savcılara 'birinci müddeiumumi' ismi verildi ve ağır ceza dairesi merkezinde bulunan diğer ceza dairelerinde de görev yapmakla yükümlü kılındı[1574].

Eski yasada bulunan bazı fiilleri suç kapsamından çıkaran, bazılarını da para cezasına çeviren yeni yasa gereğince mahkumiyetleri sonlanan hükümlüler aynı gün tahliye edildi[1575]. İlgili birimlerce ceza sürelerinde indirim yapılacaklar belirlendi. İstiklal Mahkemesi mahkumlarını da kapsamına alan hükümler çerçevesinde ilk bir hafta içinde yüz ellinin üzerinde mahkum tahliye edilirken yaklaşık aynı sayıdaki hükümlünün cezalarında indirim yapıldı[1576]. Mahmut Esat ise Ege bölgesinde savcılara yönelik olarak yaptığı toplantılarla yasanın önemli maddeleriyle ilgili açıklamalarda bulundu[1577].

Cumhuriyetin kazanımlarını korumak ve savunmak üzere çıkarılan Ceza Yasası'na savcılar tarafından ilk atıf ise Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast nedeniyle yapıldı.

[1569] **TBMM ZC**, D. II, c. 24, S. Sayısı: 149, s. 230/1-8.
[1570] **Aynı**, s. 215.
[1571] **H.M.**, 19 Nisan 1926, No: 1718, s. 1.
[1572] Bkz. **H.M.**, 14 Haziran 1926, No: 1774, s. 1; **Akşam**, 14 Haziran 1926, No: 2757. s. 1; **Vakit**, 14 Haziran 1926, No: 3037, s. 1.
[1573] **Akşam**, 1 Temmuz 1926, No: 2770. s. 1; **Vakit**, 14 Haziran 1926, No: 3037, s. 1.
[1574] **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1926, No: 745, s. 2.
[1575] **Akşam**, 4 Temmuz 1926, No: 2773. s. 1.
[1576] **Akşam**, 9 Temmuz 1926, No: 2778. s. 1.
[1577] **H.M.**, 20 Temmuz 1926, No: 1807. s. 2; **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1926, No: 791, s. 3.

2.2.2.2. İcra ve İflas Yasası

Adliye Vekilliği görevini devraldığı günden itibaren halkın icra işlemlerinden duyduğu rahatsızlıklara tanık olan[1578] Mahmut Esat, yürürlükteki yasanın çağdaş uygarlığın gereksinimlerine yanıt vermediği kanısındaydı. Zira, çağdaş bir yasada icra işlerinin tek başına ele alınması ve mahkemelerle icra işlerinin hızla sonuçlandırılması gerekiyordu. Hızlı karar alabilme ise tüm devlet örgütlerinin görevini zamanında yapmasına bağlıydı[1579].

Yürürlükteki icra yasanın eksiklikleri; Medeni, Borçlar, Ceza ve Ticaret yasalarının yürürlüğe konması ile iyice belirginleşti ve yeni bir yasa yapılması zorunluluk oldu. "İcra, hakkın rüknüdür" diyen Mahmut Esat da 1927 yılındaki hedefini, yeni bir icra yasası hazırlamak olarak belirledi[1580]. Bunun için Temyiz Mahkemesi'nin eski başkanlarından Şevki, profesörlerden Cevad ve Reşit beylerle İstanbul İcra Reisi Refik Bey'den oluşan bu komisyon kurdu ve bu komisyona Almanya ve İsviçre yasalarını çevirme görevini verdi[1581].

"Adliyede sür'at"i ilke edinen Mahmut Esat, kapsamlı bir çalışma gerektiren yeni yasanın hazırlanması zaman alacağından, uygulamadaki aksaklık ve çelişkileri yürürlükteki yasada değişiklikler yaparak giderme yoluna gitti. Bu çerçevede ilk değişiklik 1927 yılında yapıldı. Mahmut Esat, kendi başkanlığında uzmanlardan oluşan bir komisyon kurdu. Bu komisyon on altı maddelik bir tasarı hazırladı[1582]. 13 Ocak 1927'de İcra Vekilleri Heyeti'nde, 14 Şubatta da Adliye Encümeni'nde görüşülen tasarı 2 Mart 1927'de TBMM genel kurulunda kabul edildi. Yürürlükteki yasanın, 10, 22, 51, 87, 88, 95, 103, 131, 133 ve 135 maddeleri düzeltildi. 143. maddeye ek yapıldı ve yasaya iki yeni madde eklendi[1583]. Yapılan değişiklik ve eklemeler icra işlerinin hızla sonuçlanmasını sağlamaya yönelikti[1584]. Bu çerçevede savcılığa; icra işlerini savsaklayan mülkiye ve zabıta memurları hakkında kovuşturma yapma yetkisi verildi.

İkinci değişiklik ise 1928 yılında yapıldı. Şevki Bey'in başkanlığındaki komisyon Almanya ve İsviçre İcra Yasaları üzerinde yaptığı çalışmalarda icra işlerine hız ve kolaylık verecek kimi hükümlerin, yasa tasarının tamamlanmasını beklemeksizin uygulamaya konmasını yararlı buldu[1585] ve yürürlükteki yasaya beş yeni madde ekleyen bir tasarı hazırladı. 22 Şubat 1928'de İcra Vekilleri Heyeti'nde, 10 Marta da Adliye Encümeni'nde

---

[1578] **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1341 (1925), No: 397, s. 2.
[1579] **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1341 (1925), No: 397, s. 2.
[1580] **H.M.**, 17 Kanunusani 1927, No: 1987, s. 1.
[1581] **Akşam**, 24 Kanunuevvel 1926, No: 2986, s. 3.
[1582] **H.M.**, 12 Kanunusani 1927, No: 1982, s. 3.
[1583] **TBMM ZC**, D. II, c. 30, s. 9-17.
[1584] **H.M.**, 4 Mart 1927, No: 2033, s. 3.
[1585] **TBMM ZC**, D. III, c. 3, S. No: 90, s. 58/4.

görüşülen tasarı[1586] 15 Mart 1928'de yapılan görüşme ve tartışmaların ardından kabul edildi[1587]. Böylece hukuk davalarının önemli bir kısmının icra dairelerinde sonuçlandırılması ve ilâmsız ihbar ilkesi benimsenmiş oldu. İhbarname süresi de bir haftadan on beş güne çıkarıldı. Yasa ile, icra dairesine başvuran alacaklının dilekçe yazdırmak, pul yapıştırmak ya da kayıt yaptırmak gibi harcama gerektiren uygulamalarına da sona verildi[1588].

Yeni icra ve iflas yasası ise Şevki Bey'in başkanlığındaki komisyon tarafından İsviçre İcra ve İflâs Yasası'nın Fransızca metninden, gerektikçe Almanca metinle de karşılaştırma yapılarak çevrildi. Bu metin, Mahmut Esat başkanlığında İstanbul Birinci Hukuk Dairesi Başkanı Feyzi Daim, Hariciye Vekaleti Hukuk Müşaviri ve Ankara Hukuk Mektebi Medeni Hukuk Hocası Veli, Baş Müfettiş Ferit ve Adliye Vekâleti Hukuk İşleri Müdürü Sabri Şakir beylerden oluşan bir komisyon tarafından incelendikten sonra tasarı biçimine dönüştürüldü.

Mahmut Esat, İsviçre federal yasasının tercih edilmesinin nedenlerini şöyle açıkladı:

> "...İsviçrenin Federal kanunu diğer memleketlerin kanunlarına tercih etmekliğimize sebep te bu kanunu onlardan daha pratik, daha yüksek buluşumuzla beraber Türk Cumhuriyeti için İsviçre kanunu medenisini ve borçlar kanununu evvelce almış olmaklığımız ve bu kanunlar arasında insicamı muhafaza içindir...."[1589]

Tasarı; "Türkiye Cumhuriyeti adliye kanunları arasında prensip insicamını sağlamak" ve Cumhuriyeti "baştan başa yeni ve demokratik hukuk desatirile techiz etmek" amaçlarıyla hazırlanmıştı[1590]. Tasarının "ruhu ve esası ... işleri mahkemeye düşürmeden çar çabuk bitirmek ve tezden hakkı yerine getirmekti'[1591]. Ayrıca, iflas kuralının; ticari işlemlerinden farklı olarak itibarın artırılmasına yönelik olması ve hukuksal etkileri açısından hızlı ve etkili hükümler içermesi gerektiği dikkate alınarak o güne değin, ticaret yasasının bir bölümü olan ve ticaret mahkemelerince görülen iflas işlerinin ticaret yasasından ayrılması ve tasarıya 'icra ve iflâs' isminin verilmesi uygun bulundu[1592].

6 Şubat 1929'da İcra Vekilleri Heyeti'nde ve 2 Nisan'da da Adliye Encümeni'nde benimsenen İcra ve İflâs yasa tasarısı 18 Nisan 1929'da TBMM'de bir bütün olarak görüşüldü. Söz alan tüm milletvekilleri tasarı ile ilgili olumlu görüş bildirerek özellikle borç yüzünden hapis cezasının kaldırılmasını destekledi. 'Kişinin, kişiyi hükümet organlarına başvurarak cezalandırması' yöntemine son veren tasarının bu hükmü ile feodal sistemi de

---

[1586] **TBMM ZC**, D. III, c. 3, S. No: 90, s. 58/3.
[1587] **Aynı**, s. 50-58. Yasa; 21 Nisan 1928'de yürürlüğe girmiştir.
[1588] **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1928, No: 1405, s. 2; 17 Nisan 1928, No: 1415, s. 3; **Akşam**, 25 Nisan 1928, No: 3425, s. 2.
[1589] **TBMM ZC**, D. III, c. 10, s. 67.
[1590] **Aynı**, S. Sayısı: 136, s. 100/1.
[1591] **Aynı**, c. 10, s. 68.
[1592] **Aynı**, S. Sayısı: 136, s. 100/2.

yıktığına işaret eden Akçoraoğlu Yusuf Bey, "ihtiyar bir Türkçü olmak sıfatile" de Türkçe kelimelerin seçilmiş olmasından duyduğu mutluluğu şu sözlerle dile getirdi:

> "...Bakınız, ne kadar güzeldir, öz Türkçe yazılmıştır. [Borçlu, borcunu öder, ödemezse kanunda yazılı usullerle Devlet ödetir.] Ne kadar temiz, pürüzsüz, güzel, saf ve öz Türkçedir. Bunu yazan yaşasın...." [1593]

İcra ve İflas Yasa tasarısı ile uygulama tasarısı aynı gün kabul edilerek yasalaştı. 1928'de eski yasaya giren ilâmsız icra yönetimini benimseyen bu yasa ile; icra dairelerinin, yalnız alacaklının gösterdiği emlâk ve mallarla yetinmemesi, belirleyebildiği tüm malvarlığına el koyabilmesi kabul edildi. Adî borçtan dolayı hapis cezası kaldırılmakla birlikte borcunu veremeyeceği hakkında yalan yere yemin etmiş olanlara ağır hapis öngörüldü. Böylece eski yasada kişisel hukuk çerçevesinde ele alınan borç, yeni yasa ile kamu hukuku konusu yapıldı. İflâsa yönelik olarak getirilen özellikle hileli iflas kararları ile ilgili hükümlerle ticaret, düzen ve güvenceye kavuşturuldu.

Yasanın, 4 Eylül'de yürürlüğe girecek olması dolayısıyla Adliye Vekâleti'nce bazı hazırlıklar yapıldı. Bu çerçevede İstanbul İcra Dairesi Başkanı Refik Bey, yeni yasaya şerh yazmakla[1594] ve yasa ile ilgili konferanslar vermekle görevlendirildi. İstanbul İcra Dairesi'ne bağlı olmak üzere üç icra memurluğu kurularak her birine bir yardımcı atandı[1595]. Yasa gereğince; borç yüzünden tutuklu ve hükümlü olanlar tahliye edileceği için isim listeleri hazırlandı[1596]. Yasa'nın 4 Eylül'de yürürlüğe girmesi ile de tüm ülkede aynı anda tutuklu ve hükümlüler serbest bırakıldı[1597]. İcra ve İflâs yasası gereğince ilk açık duruşma ise Refik Bey'in başkanlığında 18 Eylül 1929'da yapıldı[1598].

Yasa, yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra icra işlerini geciktirdiği gerekçesiyle eleştirilere uğradı[1599]. Eleştiriler; ilâmsız icra yöntemi ile borç için hapsin kaldırılmış olmasında toplandı[1600]. İstanbul Barosu'na bağlı kimi avukatlar, Baro başkanlığı aracılığıyla yasaya karşı tepkilerini ortaya koyarken Yunus Nadi de gazetesinde bu eleştirilere katıldı[1601].

[1593] Besim Atalay Bey, bunun başka vekaletlere de örnek olmasını istemiş, Akçora oğlu Yusuf Bey de özellikle, Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarca eleştirilen Bütçe Encümenin örnek alması gerektiğini söylemiştir. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 10, s. 69.

[1594] **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1929, No: 1812, s. 4; 6 Nisan 1928, No: 1405, s. 2; **Akşam**, 6 Nisan 1928, No: 3406, s. 1.

[1595] **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1929, No: 1905, s. 3.

[1596] **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1929, No: 1912, s. 1.

[1597] İstanbul'da 54 erkek ve iki kadın törenle serbest bırakıldı. Bkz. **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1929, No: 1913, s. 1; **Akşam**, 5 Eylül 1929, No: 3914, s. 1.

[1598] **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1929, No: 1913, s. 1.

[1599] **Cumhuriyet**, 23 Mart 1930, No: 2111, s. 3.

[1600] Bkz. **Akşam**, 24 Teşrinievvel 1929, No: 3963, s. 1; **Cumhuriyet**, 26 Mart 1930, No: 2114, s. 1.

[1601] Yunus Nadi, "Yeni İcra Kanun Muamelatı Karıştırmış, İtiyadı Bozmuş ve Galiba İşleri Biraz Çıkmaza Sokmuştur", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1930, No: 2138, s. 1.

Yasa, muhalefete iktidarı eleştirmesi için de iyi bir fırsat verdi. Mahmut Esat ise yasanın Türk halkının gereksinimlerine yanıt verdiğini düşünüyordu. Yasayı eleştirenlerin, doyayısıyla da kaldırılmasını isteyenlerin "liberal geçinen" bazı gazetecilerle "murabahacılar"[1602] olduğuna dikkati çekti. Toplumun bir kesiminin çıkarı için yasa çıkarılamayacağını vurgulayarak İcra ve İflas yasasını, tüm getirileri ile sonuna dek savundu.

2.2.2.3. Yargılama Hukuku Alanında

2.2.2.3.1. Hukuk Davaları Muhakeme Usulü Yasası

Usulü Muhakemâtı Hukukiye Kanunu, Tanzimatla birlikte başlayan resepsiyon sürecinde Fransız usul yasası örnek alınarak 1879 yılında hazırlandı. 1909 ve 1911'de bu yasaya bazı eklemeler yapıldıysa çağdaş usul yasalarında bulunması gereken niteliklere kavuşturulamadı.

Yeni Türkiye Devleti kurulduktan sonra, 1923'te oluşturulan "İhzar-ı Kavanin Komisyonları"ndan biri de bu konuda bir tasarı hazırlamak üzere görevlendirildi. Ancak olumlu bir sonuç çıkmadı. Mahmut Esat, Adliye Vekili olduktan sonra 1925 yılında yeni bir "Usulü Muhakemâtı Hukukiye Komisyonu" oluşturdu ve üyelerden hızlı bir çalışma yapmalarını istedi[1603]. Hukuk Fakültesi hocalarından Mustafa Reşid Bey'in başkanlığındaki komisyon Alman yasasını temel almakla birlikte kısmen de İsviçre yasasından yararlanarak çalışmalarını yürüttü. 1925 yılı Eylül ayına kadar; yetki, dava, hâkimin reddini gerektiren durum ve nedenler, davanın ikâme yöntemi ve tanıklarla ilgili kısmı tamamladı[1604]. Ancak, Medeni Yasa'da İsviçre hukukunun temel alınması yönünde verilen kesin karar sonucunda Mahmut Esat'ın direktifleri ile çalışmalarını bu devletin muhakeme usulü yasasına yönlendirdi ve İsviçre'nin Neuchâtel kantonunun 7 Nisan 1925 tarihli yasasını çevirmeye başladı[1605]. Kimi toplantılarına Mahmut Esat'ın da katıldığı komisyon[1606] İsviçre yasasını temel almakla birlikte, eksik olan kısımları Alman ve Fransız hukukundan tamamlayarak 1926 yılı sonunda çalışmalarını tamamladı. Tasarı, Ocak 1927'de bir yandan Temyiz Mahkemesi'nde; Temyiz hukuk daireleri başkanları ile üyelerinden oluşan on bir kişilik özel

---

[1602] Mahmut Esat, "Ne Yapmalı 2", **Anadolu**, 14 Eylül 1932, No: 5408, s. 1-2.
[1603] **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1341 (1925), No: 410, s. 3.
[1604] **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1341 (1925), No: 477, s. 3.
[1605] **Cumhuriyet**, 19 Mart 1342 (1926), No: 670, s. 3; G. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 206.
[1606] **Akşam**, 20 Haziran 1342 (1926), No: 2762, s. 2.

bir heyet tarafından[1607], öte yandan Mahmut Esat'ın katılımı ile Adliye Encümeni'nde yeniden gözden geçirildi[1608]. 11 Mayıs 1927'de İcra Vekilleri Heyeti'nde, ardından da Adliye Encümeni'nde benimsendi. Tasarının gerekçesinde; yürürlükteki yasanın şeriat ve fıkıh kurallarına dayalı olarak hazırlandığı, yapılan düzeltmelerin "Mecelleye bir can, bir kuvvet verebilmek gayretinden mülhem" olduğu, 4 Ekim 1926'da ise Mecelle ile ona dayalı tüm kuralların ortadan kalktığı vurgulandıktan sonra, kabul edilen çağdaş yasaların, özellikle de Medeni Yasa'nın uygulamasını kolaylaştırmak ve etkili kılmak üzere bu yasanın hazırlanmış olduğu belirtildi[1609].

TBMM'de hızla ve bir bütün halinde görüşülmesi kabul edilen[1610] tasarı 18 Haziran 1927'de tartışmaya açıldı. Söz alan milletvekillerinden Necip Ali Bey (Denizli), yürürlükteki yasanın hukuk devrimi ile bağdaşmadığını söyleyerek tasarıyı destekledi. Buna karşın Reşit Bey (Malatya), mahkemelerin 20 Temmuz-5 Eylül tarihleri arasında tatil edilmesini öngören 176. maddeye karşı çıktı; "tatili faaliyet ve istirahat edilecek zaman değildir" diyerek bu maddenin "tayy" edilmesi istediyse de 1926 tarihli Memurin Kanunu'na aykırı bulunarak kabul edilmedi[1611]. Kimi milletvekilleri de tasarının bütün olarak oya sunulmasına itiraz ettiler[1612]. Ancak, tasarı bir bütün halinde oylanarak 18 Haziran 1927'de kabul edildi[1613].

Medeni, Borçlar, Ticaret yasaları yanında komisyonda bulunan yeni icra yasası da dikkate alınarak hazırlanan bu yasa ile; hukuk muhakemeleri alanında bulunmayan bazı kurum ve kurallar hukuk sistemi içine alındı. Bu çerçevede; sigorta işlemlerinden doğan tazminat davaları ile ilgili yetki davaları, haksız bir fiilden doğan davaların sonuçlandırılacağı merciler, Türkiye'de ikametgâhı olmayanlar hakkında uygulanacak mal ve ahkâmı şahsiye davaları, "hali sabıka irca" ve tahkikat hâkimliği ilk kez hukuk muhakemeleri usulüne girdi. Yasa aynı zamanda; eski yasada bir madde içinde, belirsiz ve karışık olarak verilmiş olan mahkemelerin görev ve yetkileri ile reddi hâkim konusuna açıklık getirdi. Gerek eski yasada gerekse Alman ve Fransız yasalarında bulunmayan ve İsviçre yasasında "Reform" unvanıyla geçen kısım da "ıslah" olarak usul hukukuna alındı. Böylece herhangi bir kişiye işlediği suçu düzeltme olanağı tanındı.

[1607] **TBMM ZC**, D. II, c. 33, s. 7.
[1608] **Anadolu**, 25 Kanunusani 1927, No: 3787, s. 1. Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Ali Nazmi Bey (Kastamonu) daha sonra yaptığı açıklama ile Encümenin dört ay boyunca her gün toplanarak yasa üzerinde çalıştığını söylemiştir. Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 33, s. 109.
[1609] **TBMM ZC**, D. II, c. 33, s. 6-7.
[1610] **Aynı**, s. 57-60.
[1611] **Aynı**, s. 109.
[1612] **Aynı**, s. 111.
[1613] **Aynı**, s. 112-113.

2.2.2.3.2. Ceza Davaları Muhakeme Usulü Yasası

Ceza davaları muhakeme usulüne yönelik yasa Osmanlı hukuk sistemine 1879 yılında, Fransız ceza usulünden iktibas edilerek alınmıştı. Ancak, "salâhiyettar olmayan eller" aracılığı ile yapıldığı için pek çok çeviri hatası vardı. Bu nedenle Meşrutiyet döneminde düzeltmeler yapıldıysa da çağdaş ceza usulünde bulunması gereken koşullara kavuşturulamadı[1614].

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmalarında işaret ettiği çağdaş hukuk sistemini kurmak amacıyla yola çıkan yeni Türkiye Devleti yöneticileri, yasalarını uygar dünyanın öngördüğü ölçütlerde yeniden düzenlemeye başladığında ceza usulü ile ilgili de bir komisyon oluşturdu. Zira yürürlükteki yasa, ceza davalarının hızla sonuçlandırılmasını sağlayacak hükümler içermediği gibi uygulamada pek çok aksaklık ve şikayetlerle de karşılaşılıyordu. Bu durumu; 'hukukun yerini bulmaması' olarak değerlendiren Mahmut Esat, yeni yasanın hazırlanması zaman alacağı için, yürürlükteki yasanın bazı maddelerinde değişiklikliler yapılmasını istedi. Davaların hızla görülüp sonuçlandırılmasını sağlayacak hükümler içeren bir yasa tasarısı hazırlandı. 18 Nisan 1925'te İcra Vekilleri Heyeti'nde onaylanan tasarı Adliye Encümeni'nde yapılan değişikliklerin ardından 22 Nisan'da Meclisin gündemine alındı[1615]. Söz alan milletvekilleri tasarının birinci ve üçüncü maddelerine itiraz ettiler.

Tasarının birinci maddesine göre; cinayet davaları ile ilgili kararın çoğunlukla alınması, böylece hâkim eksikliği nedeniyle özellikle Doğu illerinde davaların sonuçlandırılmasındaki gecikmenin önlenmesi amaçlanıyordu. Görüşmeler sırasında özellikle Besim ve Feridun beyler bu maddeye karşı çıkarak eski haliyle bırakılmasını istediler. Besim Bey, ceza davalarında "bir masumu tecziye etmekten ise bir mücrimi tebrie etmek evlâdır" ilkesinin geçerli olduğunu iddia ederken; Feridun Fikri Bey ise jüri taraftarı olduğunu belirten bir konuşma yaptı[1616].

Mahmut Esat Bey'in Besim Bey'e yanıtı oldukça sert oldu. Uzun yıllar Batı'da, hem de hukuk alanında öğrenim gördüğüne dikkati çekerek böyle bir ilkeyi hiç bir yerde duymadığını söyleyen Mahmut Esat, suçluların sürekli temize çıkarıldığı bir ülkede adaletin olup olamayacağını sordu; "...o mücrimler ki masumların ve mazlumların hakkını çiğnemiştir. Bir masumu tecrim etmemek için bin mücrimi tebrie ediyorsunuz, dünyayı zulüm içinde bırakıyorsunuz" diyerek adliyenin; suçluların sığınağı olmadığını, suçlunun lehine hareket edemeyeceğini, hakkın ve adaletin tarafsız olduğunu, gerçeği bulup hükmünü vereceğini

---

[1614] **TBMM ZC**, D. III, c. 9, S. No: 116, 26/1-2; **TBMM ZC**, D. III, c. 9, s. 16; **Akşam**, 24 Kanunusani 1929, No: 3695, 1-3.
[1615] **TBMM ZC**, D. II, c. 18, s. 481.
[1616] **Aynı**, s. 482-487.

belirtti. "Mücrimin lehinde olması demek, Adliyenin mücrimi himaye dairesi olması demektir. ... Mücrim be-heme-hâl cezasını görmeli ve çekmelidir. Mücrimin cezasını görmemesi demek, mazlum ve masumların ceza çekmesi demektir" diyen Mahmut Esat, beş kişiden oluşan cinayet mahkemelerinde iki kişinin suçsuz bulması ile üç kişinin oyunun "gürültüye gittiğine" ve beraat kararının çıktığına dikkati çekti. Yapmak istedikleri değişiklikle bu sakıncayı ortadan kaldırmak istediklerini, "ekseriyeti, akalliyete tabi" etmenin "istibdat fikirlerini meşru görmek" olacağını söyledi. Jüri konusunda ise, adaletin bir "ilim ve sanat" işi olduğuna işaret ederek Türkiye'de uygulanamayacağını belirtti[1617].

Tasarının üçüncü maddesi ise; tutukluluğun devam ettiği durumlarda ya da acil bir durumda şahidin mahkemeye "ihzar" edilmesini öngörüyordu. Madde, "celp" değil "ihzar"ı öngördüğü, bu da zorlama içerdiği gerekçesi ile kişi özgürlüklerini kısıtlayıcı bulundu. Bu eleştirileri, tutuklunun da hakları olduğuna işaret ederek ve "mevkuflu ve müstacel mevat demek, içeride bir adam vardır, beklemektedir. Celp ile, davetiye ile gelmiyen bir şahit yüzünden o adamcağız orada bekleyecek ve inleyecektir" diyerek yanıtlayan Mahmut Esat, uzun süre hapiste kaldıktan sonra Temyizde beraat eden kişinin hakkının nasıl verileceğini milletvekillerinden sordu. Mahmut Esat'ın isteği; şahitleri hızla mahkemeye getirmek ve suçlanan kişinin haklarını ya iade etmek ya da suçlu bulmaktı. İstatistikler de maddenin bu şekilde değiştirilmesini zorunlu kılıyordu[1618].

Tartışmaların ardından, oya sunulan tasarı aynen kabul edilerek yasalaştı[1619]. Yasa ile; ceza davalarında kararın, çoğunluğun oyu ile alınması, şahidin "ihzar" edilebilmesi, şahitlerin sorgulama sırasında verdiği ifadenin geçerli olması, mahkeme sırasında okunan her türlü evrak ve ifadenin yazılması yerine yalnızca evrakın türü, tarihi, ifadenin kime ait olduğu ile mahkeme sırasındaki değişikliklerin not alınması, yalancı şahitliğin sorgu hâkimliğine gönderilmeden esas dava ile birleştirilmesi, cünha ve kabahat davalarının mahkemece sanığın bulunması gerekli görülmedikçe vekilinin katılımı ile görülmesi, yaş düzeltmeleri ile ilgili sorunların aynı mahkemede görülmesi ve esas dava ile birlikte temyiz edilmesi, sorgu hâkimi bulunmayan yerlerde sulh hâkimlerinin delil ve suç aletlerini toplayarak suçluları ait olduğu savcılığa sevk edebilmesi kabul edilerek davaların hızla görüşülüp sonuçlandırılması yönünde önemli adımlar atıldı.

[1617] **Aynı**, s. 488-489.
[1618] **Aynı**, s. 491-493.
[1619] **Aynı**, s. 498.

Ceza usulünde yapılan bu değişikliklerin kısa süre içinde uygulamada olumlu sonuçlar vermesi[1620] Adliye Vekâleti'nin çalışmalarını diğer yasalar üzerinde yoğunlaştırmasına olanak tanıdı. Başta medeni yasa olmak üzere, borçlar, ceza ve ticaret yasaları kabul edilip uygulamaya geçirildikten sonra da ceza usulü yasasına duyulan gereksinim daha da arttı[1621]. Zira, "mutlakiyet devirlerinden kalma" olan mevcut yasa Türkiye Cumhuriyeti'nin benimsediği çağdaş hukuka yön verecek niteliklerden uzak olduğu gibi "Türk rejimi" ile de bağdaşmıyordu[1622]. Bu nedenle Yeni hukuk sistemi ile uyum sağlayabilecek yeni bir yasa tasarısı hazırlamak üzere Hukuk Fakültesi Reisi Tahir Bey'in başkanlığında Temyiz Mahkemesi eski üyesi Asım, Hukuk Tarihi Hocası Yusuf Ziya, Ceza Muhakemeleri Usulü Hocası Cevdet Ferit, Ceza Hukuku Hocası Vehbi, Adliye Meslek Mektebi Ceza Hukuku Hocası Avukat Bahir, Karma Hakem Mahkemesi üyesi Vasfi Raşit, Mülkiye Mektebi Medeni Hukuk Hocası Avukat Sıddık Sami beylerden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyon, Alman ceza muhakemeleri usulü yasasını temel almakla birlikte örgütlenmede bazı değişiklikler öngören bir tasarı hazırlayarak çalışmalarını tamamladı. Hazırlanan tasarı, Ankara'da Mahmut Esat Bey'in başkanlığında Başsavcı Nihat, Müsteşar Fuat, Teftiş Heyeti Başkanı Selim Nafiz, Ceza İşleri Müdürü Aziz, Hukuk Fakültesi Ceza Muhakemeleri Hocası Baha ve Ağır Ceza Reisi Ali Rıza beylerden oluşan bir heyet tarafından yeniden incelenerek[1623] İcra Vekilleri Heyeti'ne sunuldu. 9 Ocak 1929'da İcra Vekilleri Heyeti'nde benimsenen ve bir bütün halinde görüşülmesi kabul edilen tasarı[1624] Adliye Encümeni'nde de uygun bulunduktan sonra milletvekillerine dağıtıldı[1625].

426 maddeden oluşan ve "adalet prensiplerini ihlal etmemek şartile" davaların kolay ve hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasını amaçlayan tasarı 4 Nisan 1929'da TBMM'nde görüşülmeye başlandı[1626]. Mecliste yaptığı konuşmada tasarının hazırlanma aşamalarına değinen Mahmut Esat, daha bilimsel ve daha yeni ilkelere dayandığı ve yeni ceza yasası ile uyum sağladığı için Alman ceza usulünün temel alındığını belirtti. Bununla birlikte Türk hukuk sistemine uygun olmadığı için "İstinaf Mahkemeleri" ile jüri yönteminin alınmadığını söyledi[1627]. Tasarı; Necip Ali, Enver ve Mazbata Muharriri Salahattin beylerin destekleyici konuşmalarının ardından bir bütün olarak oya sunuldu ve aynen kabul edilerek yasalaştı[1628].

[1620] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1-3.
[1621] **Akşam**, 20 Haziran 1342 (1926), No: 2762, s. 2.
[1622] **TBMM ZC**, D. III, c. 9, S. No: 116, 26/2-4.
[1623] **Aynı**, S. No: 116, 26/1.
[1624] **H. M.**, 10 Kanunusani 1929, No: 2697, s. 1.
[1625] **H. M.**, 2 Nisan 1929, No: 2776, s. 1.
[1626] **TBMM ZC**, D. III, c. 9, S. No: 116, 26/2-4.
[1627] Mahmut Esat, jürinin Türkiye'de uygulanamayacağını da şu sözlerle açıkladı: "...Jüri bize göre hukuk ilminin adalet esaslarının ayrılık kabul etmez prensiplerinden birisi değildir. ... tamamen kurûn-ı vustaî bir

Mahmut Esat'ın "insanın ömründen fazla süren" kovuşturma aşamasını hızlandırarak sonuçların kişi yaşarken alınmasına olanak tanıyacağını[1629] düşündüğü bu yasa ile; yetkileri açıklığa kavuşturulan savcılara kamu davaları açma konusunda geniş takdir ve adlî zabıta memurlarına emir verme hak ve yetkileri tanındı. "Lüzumu muhakeme" ve "men'i mahkeme" hakları sorgu hâkimlerinden alındı. Sorgu hâkimliği ile savcılar arasında "tahkikat hâkimliği" oluşturularak mahkemelerin yapılışında "pratik ve sistematik" bir yöntem benimsendi. Ayrıca; Temyiz Mahkemesi'nin bir evrakı incelerken gerek gördüğü takdirde sanık hakkında beraat kararı verebilmesi ve ilgili mahkemenin bu karara uyması, Temyiz mahkemelerinde açık duruşma yapılabilmesi, "reddi hâkim", beraat edenler hakkında da "iadei muhakeme" gibi çağdaş kural ve kurumlar Türk yargılama usulüne alındı. Müsadere gibi sadece para cezası gerektiren konularda gıyapta yargılama kabul edilirken, ceza işlerinde suçlanan kişinin mahkemede bulunması zorunlu tutuldu. Ağır cezayı gerektiren konularda ise temyizin önü açıldı[1630].

Mahmut Esat'ın deyimiyle "ana dilimizi ilmî sahada dahi hâkim kılmak" amacıyla yasada; "mürafaa" yerine "davaya duruşma", "kaziyei mahkeme" yerine "davanın kat'ileşmesi", "derdest" yerine "yakalama", "müddei şahsi" yerine "davacı", "hali sabıka irca" yerine "eski haline getirme", "şahitlerin istimaı" yerine "şahitlerin dinlenmesi" gibi Türkçe sözcükler kullanıldı. Böylece yasa, hukuk dilinin Türkçeleştirilmesinde de önemli bir adım oldu[1631].

1926'da Medeni Yasa ile başlayan, borçlar, ceza, ticaret ve usul yasalarıyla devam eden süreçte 18 Nisan 1929'da kabul edilen İcra ve İflâs yasası ile "Cumhuriyet kanunları serisi"[1632] tamamlandı. Mahmut Esat'ın girişimleriyle, dört yıl gibi kısa bir süre içinde çıkarılan bu "ana kanunlar"la Türkiye Cumhuriyeti laik, çağdaş hukuk devletleri ailesine girdi. Amerikalı profesör Hudson'ın deyimi ile; "asrımızda kısa bir müddet zarfında bu kadar manidar bir hatve atılmamıştı"[1633].

---

müessesedir. Eğer hukuk bir ilim ise -ki bizce bunda şüphe yoktur- milletin büyük mürakabesi altında onun takibini sanatkârlarına, hukukcularına bırakmak lâzımdır. Yoksa hakkın ve adaletin mukadderatı her önümüze gelen bir gayrimesulün anlayışına bırakılırsa hak ve adalet namına neler yapılabileceğini önceden kesdirmek zorolmaz zannederim. ... yeni hukuk prensipleri önünde jüri ... ricat etmekte olan bir müessesedir...." bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 9, s. 15-22. Mahmut Esat'ın Jüri ile ilgili düşünceleri için ayrıca bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Jüri Meselesi", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 2, No: 16, 1 İkinciteşrin 1936, s. 2-3; . "Jüri Meselesi", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 3, No: 17-18, 11 İkincikanun 1937, s. 6-7.

[1628] **TBMM ZC**, D. III, c. 9, s. 23.

[1629] **Akşam**, 22 Kanunusani 1926, No: 3693, s. 3.

[1630] **TBMM ZC**, D. III, c. 9, s. 23; **Akşam**, 24 Kanunusani 1926, No: 3695, s. 1-3.

[1631] **Aynı**, S. No: 116, 26/2.

[1632] **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1929, No: 1812, s. 1.

[1633] **H.M.**, 21 Teşrinisani 1342 (1926), No: 1930, s. 1.

Mahmut Esat'ın Türkiye Cumhuriyeti'nde çağdaş ve laik bir hukuk sistemi kurmak yolunda sarfettiği çaba ve gösterdiği kararlılık çalışma arkadaşlarınca da takdir edildi. Konya milletvekili Refik Bey, TBMM'nde yaptığı konuşmada düşüncesini şu sözlerle dile getirdi:

> "...Garp milletleri arasında şerefli bir mevki ihraz etmiş olan necip milletimiz hayatın her şubesinde sur'atle ilerlerken adlî hayatını da hiç şübhesiz her şeye tercihen daha mütekâmil bir hale getirmeği ihmal edemezdi. Genç, çalışkan ve kudretli Adliye Vekilimiz uzun senelere sığmayacak kadar devamlı bir çalışma ile milletin mühtaç olduğu işte bu kanun külliyatını ihzar ederek Heyeti Celilenize arzetmiş ve kabulünüze iktiran ederek kanuniyet şeklini iktisap ettirmiştir. Ben cidden yüksek ve çalışkan olan kıymetli Adliye Vekilimizi millet kürsüsünden büyük bir takdir ve hörmetle selâmlamakla büyük bir zevk duymaktayım. ... Türk ceza kanunu, borçlar kanunu, kara ve deniz ticareti kanunları, icra ve iflas kanunu, ceza ve hukuk muhakemeleri usulu kanunları gibi kanunlarımızla ebediyen iftifar etsek yeridir...." [1634]

Akçora oğlu Yusuf Bey ise , "...Türkiye binasının esaslarını teşkil eden Türk medeni kanunu, Türk ceza kanunu ve diğer kanunlarla beraber ... Mahmut Esat Beyefendi arkadaşımız, Türk Cumhuriyetinde cidden esaslı hizmet etmiş bir arkadaşımızdır. Kendilerini tebrik ederim" dedikten sonra hukuk sistemine kazandırılan Türkçe sözcüklere dikkati çekti ve Mahmut Esat'ın yasa dilinin Türkçeleştirilmesindeki rolünü de vurguladı[1635].

2.3. Adalet Örgütünde Yapılan Düzenlemeler

2.3.1. Mahkemelerin Yeniden Örgütlenmesi

Mahmut Esat, Adliye Vekili olduktan sonra Adliye örgütünde yeni bir düzenlemeye gidileceğine dikkati çekerek bu konuda yasal düzenlemelerin yapılmakta olduğunu açıklamıştı[1636]. Bu düzenlemeler "bir kalem çırpısında" yapılamayacağı için de adımlarını topladığı Adliye Kongresi'nde belirlenen ilkeler doğrultusunda atmayı kararlaştırmıştı[1637].

Mahmut Esat'ın adliye örgütünü yeniden düzenlerken iki temel hedefi vardı. Biricisi; mahkemelerden hızlı ve adil kararlar çıkmasını sağlamak, ikincisi ise; "mahkemeleri köylülerin kapısına kadar götürmek"ti.

Mahmut Esat, kongrede alınan karar doğrultusunda Necati Bey döneminde kapatılmış olan istinaf mahkemelerinin yeniden açılmasına karşı çıktı. Kimi milletvekillerince çeşitli zamanlarda meclisin gündemine getirilen bu konuya istatistiklerle yanıt verdi. İstinaf

---

[1634] **TBMM ZC**, D. III, c. 11, s. 47 (13.5.1929).
[1635] **TBMM ZC**, D. III, c. 10, s. 69.
[1636] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 263. (23.2.1341)
[1637] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 279. (23.2.1341)

mahkemelerinin kapatılmasından sonra davaların daha çabuk sonuçlandırıldığını vurguladı[1638].

"En kuvvetli mahkemeler, en kuvvetli heyetler, hesaplarını kanunun amir olduğu teftişata açan mahkemelerdir" diyen Mahmut Esat, denetime önem verdi. 1925 Mayısında yedi ayrı Denetleme Kurulu oluşturarak mahkemeleri inceletti[1639]. 1925'te yirmi olan müfettiş sayısını 1926'da otuz ikiye çıkardı. 1927 Nisanına gelindiğinde Doğu illerindeki adliye örgütlerinin denetlenmesi tamamlanmış, Batı illerindeki denetime ise hız verilmişti[1640].

Mahmut Esat, vekâletinin ilk sekiz ayı içinde pek çok bölgede yeni hukuk, ceza ve ticaret mahkemelerinin kurulmasını sağladı[1641]. Bu çalışmalarıyla Türk adliye örgütünü çağdaşlarının önüne geçirmeyi başardı. Zira, 1925 Ağustos ayında İstanbul Asliye Savcılığı'na gelen 2012 evraktan 1235'i bir ay içinde asliye mahkemesine gönderilirken, 1925 yılında Yedinci Hukuk Mahkemesindeki 2954 davadan 2277'si aynı yıl içinde karara bağlanmıştı[1642].

Mahmut Esat, istinaf mahkemelerinin kapatılması ile iş yükü artan Temyiz Mahkemesi'nin sorunları ile de yakından ilgilendi[1643]. İnşaatı biter bitmez bu mahkemenin Ankara'ya taşınmasını kararlaştırdı[1644]. Hukukta ve hükümde gaye birliğinin esas olduğunu belirterek Temyiz Mahkemesi'nin sayısını artırmak yerine, kadrosunu genişleterek iş yükünü azaltmaya çalıştı[1645]. Bu doğrultuda Temyiz Mahkemesi'nde bir ticaret dairesinin örgütlenmesi karara bağlanarak bütçeye alındı[1646]. Bununla birlikte 1926 yılında kabul edilen Ceza Yasası, Temyiz Mahkemesi'nde bir takım değişikliklerin yapılmasını zorunlu kıldı. Alınacak önlemler, Temyiz Mahkemesi üyelerinden Hafız Fahri Bey'in de katılımı ile Adliye Encümeni'nde ele alındı. Yapılan görüşmeler sonunda Temyiz Mahkemesi'nin gereksinimlere yanıt verecek şekilde genişletilmesi ve yeni yasanın belirlediği hükümlere uygun olacak

---

[1638] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 3.

[1639] **TBMM ZC**, D. 2, c. 13, s. 214, (8.2.1341); **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1342 (1926), No: 738, s. 2; **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1. Müfettiş ve savcılara yönelik olarak yayımladığı bir genelge ile de ulaşım gibi olağan üstü haller dışında bir aydan fazla istintak dairelerinde kalan ve üç ay içinde sonuçlandırılmayan davaların ve yasal bir nedene dayalı olmaksızın hukuk davalarını geciktirilenlerin -hakkında gerekli olan işlemlerin yapılabilmesi için- hızla vekâlete bildirilmesini istedi. Bkz. **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1341 (1925), No: 452, s. 2.

[1640] **TBMM ZC**, D. II, c. 31, s. 80. (12.4.1927)

[1641] Bu çerçevede 11 müstakil cinayet mahkemesi, 25 müstakil hukuk mahkemesi, 1 ticaret mahkemesi, 25 ceza ve hukuk işlerine bakacak mahkemei asliye, 2 müretteb cinayet mahkemesi ile il merkezlerinde görev yapmak üzere 40 sulh hâkimliği, 40 muavinlik ile 40 nahiye sulh hâkimliği ve 15 hâkimi münferitlik örgütlendi. Bkz. **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 3.

[1642] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 3; **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1341 (1925), No: 475, s. 3; **Cumhuriyet**, 8 Kanunusanin 1342 (1926), No: 600, s. 3.

[1643] **H.M.**, 18 Kanunusani 1341 (1925), No: 1326, s. 1.

[1644] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 3.

[1645] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 262. (23.2.1341)

[1646] **Vakit**, 6 Mart 1342 (1926), No: 2940, s. 3.

şekilde örgütlenmesi kararlaştırıldı[1647]. Bu amaçla hazırlanan yasa tasarısı 10 Mayıs 1926'da TBMM'de görüşülerek 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmek üzere kabul edildi. Yasa gereğince Temyiz Mahkemesi; Ceza ve Hukuk olmak üzere iki kısma ayrıldı. Üç hukuk ve üç ceza dairesi oluşturuldu.[1648].

Ceza Yasası gereğince Cinayet Mahkemelerinde de cürm ve kabahat suçlarını kapsayan yeni bir örgütlenmeye gidildi[1649]. "Müretteb" cinayet mahkemelerinden bir kısmı müstakil mahkemelere dönüştürüldü[1650]. Cinayet ve asliye mahkemesi savcılıkları birleştirildi. Mahmut Esat'ın "İnkılâbın hassas ve kıskanç bekçileri"[1651] olarak nitelediği savcıların, bulundukları bölgelerin isimleri ile anılması ve yanlarında bir yardımcı bulundurması kabul edildi[1652]. Böylece, hem "ihtisas ve sür'at"' sağlanmış oldu hem de kazanılan pek çok savcı ile adliye kadrosundaki açıklar dolduruldu[1653]. Mahkemelerdeki diğer personel açığı ise terfileri gelenlerle ve meslek okulu mezunları ile giderildi[1654].

"Adalet halkın kapılarında beklemelidir" diyen Mahmut Esat'ın, en çok üzerinde durduğu konulardan biri de sulh mahkemeleriydi. Bunu, izlediği adalet programının "prensip noktalarından biri" olarak görüyor ve sulh mahkemeleri ile "adaleti köylülerin kapılarına götürme(yi)" amaçlıyordu[1655]. İzmir'de Şubat 1925'te kurduğu iki sulh mahkemesi ile bu amacı gerçekleştirmek doğrultusunda ilk adımını atan Mahmut Esat[1656], kısa sürede sulh mahkemesi sayısını artırdı. 1926 Martına kadar açılan yeni sulh mahkemeleri sayısı 17'si illerde, 5'i kazalarda ve 69'u nahiyelerde olmak üzere toplam 91'e ulaştı[1657].

[1647] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, S. No: 150, s. 68/1-4.
[1648] **Aynı.**
[1649] **Cumhuriyet**, 8 Kanunusanin 1342 (1926), No: 600, s. 3.
[1650] Bozüyük, Tokad, Çorum, Rize, Sivas, Gazi Ayıntab, Karesi, Kayseri, Karahisarı Sahib, Mardin ve Malatya'da yapılan bu değişiklikle halk kendi bölgeleri dışında kalan illere gitmekten kurtarıldı. Ayrıca; Aydın, Amasya, Bolu, Kırşehri, Kütahya, Giresun il merkezleri ile Düzce kazasında asliye ve hukuk mahkemeleri açılarak yargılamada hız sağlandı. Bkz. **Vakit**, 25 Mart 1342 (1926), No: 2959, s. 2.
[1651] **Vakit**, 6 Mart 1342 (1926), No: 2940, s. 3.
[1652] **Cumhuriyet**, 5 Mart 1342 (1926), No: 656, s. 1.
[1653] **Cumhuriyet**, 27 Teşrinievvel 1342 (1926), No: 887, s. 2; **Vakit**, 6 Mart 1342 (1926), No: 2940, s. 3.
[1654] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1; **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1341 (1925), No: 467, s. 2.
[1655] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1-3.
[1656] **H.M.**, 8 Şubat 1341 (1925), No: 1344, s. 1; **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1341 (1925), No: 273, s. 3.
[1657] Ankara, İzmir, Sivas, Gazi Ayıntab, Kastamonu şehirlerinde ikişer sulh mahkemesi açılmış ve Adana, Boz Ok, Konya, Niğde, Antalya, Isparta, Canik, Karaman, Ödemiş, Akhisar, Borçka, Resülayn, Marmara-Paşalimanı, Manyas, Hamdibey, Bigadiç, Susuğırlık, Küsud, Arhavi, Vice, Hemşin, Gölpazarı, Sabanca, Selçuk, Çesmaltı, İnönü, Domaniç, Torbalı, Asiyozgad, Dikili, Turanlar, Balyambolu, Adagide, Babaköy, Taraklı, Ağın, Çallı Cuma, Şuhud, Bozöyük, İnönü, Karaysile, Aybasdı, Akhisar Marmarası, Sorgun, Güdül, Cebel, Yığlıca, Muzgan, Yenice Koca, Akçaşehir, Kadıköy, Hermencik, Bahaeddin, Mapavri, Ardaşin, Ayate, Kargı, Koçarlı, Keçibolu, Ovacık, Münare, Çarşamba, Kıbrıscık, Mengen, Kavaklı, Alaçam, Şabanözü, Mücid, Başvartinik, Keman, İbradı, Topaklı, Şaphane, Ahi Köy, Keresu, Cihanbeyli, Aksar, Eşher, Reşadiye, Aklani, Cümleova nahiye ve köylerinde de birer sulh mahkemesi oluşturulmuştur. Bkz. **Vakit**, 25 Mart 1342 (1926), No: 2959, s. 2. 1924 yılında 85'i illerde ve kasabalarda 14'ü nahiyelerde olan sulh mahkemelerinin sayısı 1925'te 85'i illerde 57'si nahiyelerde olmak üzere 142'ye, 1926'da105'i illerde, 90'ı nahiyelerde olmak üzere 195'e, 1927'de ise 136'sı illerde 99'u nahiyelerde olmak üzere 235'e çıkarıldı. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 3, s. 227-228,

Atılan bu adımlarla elde eldilen başarı, Lozan Antlaşması gereğince Türkiye'de bulunan ve 1927 yılında Mahmut Esat'ın isteği ile Türkiye adliyesi hakkındaki gözlemlerini bir rapor halinde Vekâlete sunan yabancı hukuk müşavirlerince de ortaya kondu. Türk adliyesi ve hâkimlerinin "vicdan, kanaat, liyakat, muamelede sürat ve dürüstî itibariyle cihan medeniyetinin hiç bir adlî teşkilatından geri" olmadıkları bu uzmanlarca kabul edildi.[1658].

2.3.2. Adli Tıp Kurumu'nun Yeniden Örgütlenmesi

Adli Tıp Kurumu 2 Nisan 1333 (1917) tarihli yasa ile adliye örgütü içine alınmış, Adli Tıp Meclisi'ne bağlanmış, ancak meclisin görev ve yetki alanlarını belirleyen bir nizamname yapılamamıştı.

1926 yılı başında yalnızca İstanbul, Bursa, Ankara ve İzmir'de birer Adli Tıp Kurumu bulunuyor, diğer yerlerde kurumun görevlerini hükümet tabibleri yerine getiriyordu. Kurum tarafından yükümlenilen görevlerin bir uzmanlık gerektirdiğinü düşünen Mahmut Esat, uzman doktor yetiştirmek üzere Avrupa'ya öğrenciler gönderdi[1659]. Ardında da "cezacıların gözlüğü"[1660] olarak nitelediği, Adli Tıp Kurumu'nu çağdaş ölçülere sokacak yasal çalışmaları başlattı.

Adliye Vekâletince hazırlanıp İcra Vekilleri Heyetince 29 Kasım 1925'te onaylanan yasa tasarısı[1661], 7 Aralık 1925'te Sıhhiye ve Adliye encümenlerinde de görüşüldü. Bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra benimsendi[1662]. 19 Nisan 1926'da "müstacelen müzakere" edilmek üzere TBMM Genel Kurulu'na gelen tasarı aynı gün görüşülerek kabul edildi[1663].

Yasa ile Adliye Vekâletine bağlanan Adli Tıp Kurumu, adli tıpla ilgili her türlü çalışma ile yükümlü kılındı. Genel müdürlük, adli tıp meclisi, morg ve müşahadehane ve kimyahane şubeleri oluşturuldu. İllerdeki adli tıp doktorları da kurum içine alındı. Mahkemelerin ve adliye dairelerinin kuşku duyduğu olaylarda ya da birden fazla sanığı bulunan davalarda Adli Tıp Meclisi son yetkili makam sayıldı.

(24.4.1928). Mahmut Esat'ın sulh mahkemeleri konusunda gösterdiği hassasiyet halkın da desteğini almıştır. "Mengen Kadınları Adına Hayriye" imzasıyla Mahmut Esat'a gönderilen şu telgraf verilen desteği ortaya koyması açısında güzel bir örenektir: "İstirhâmatımızın is'afıyla sulh hâkimliği içün emr buyurulduğuna ve tenezzülen cevab verildiğine sevinçli göz yaşlarıyla ağladık. Allah bizleri bu şekil idareye düşürdüğünden bahtiyarız, teşekkürâtımızın kabulü müsterhemdir" Bkz. **H.M.** 28 Mart 1342 (1926), No: 1699, s. 2.

[1658] **TBMM ZC**, D. II, c. 31, s. 81. (12.4.1927)

[1659] **Vakit**, 22 Şubat 1342 (1926), No: 2928, s. 5.

[1660] **Cumhuriyet**, 27 Teşrinievvel 1342 (1926), No: 887, s. 2.

[1661] **TBMM ZC**, D. II, c. 24, S. Sayısı: 141, s. 150/8.

[1662] **TBMM ZC**, D. II, c. 24, S. Sayısı: 141, s. 150/8-9.

[1663] **TBMM ZC**, D. II, c. 24, s. 134-135.

2.3.3. Ceza ve Tutukevlerini Çağdaşlaştırma Girişimleri

Toplumsal ve ekonomik açıdan büyük bir önem taşıyan hapishaneler konusu, yeni Türkiye Devleti için önemli bir sorundu. Tutuklu ve hükümlü sayısının fazla oluşu, bunların üretici konuma geçirilememesi ve hapishanelerin gerekli fiziksel koşullara sahip olmaması başlıca sorunlardı. Bu sorunların çözümü yolunda ilk adım Eylül 1923'te atıldı. Hazırlanan yasa tasarısı 12 Eylül'de Dahiliye ve Muvazenei Maliye Encümenlerine gönderildi[1664]. Şubat 1924'te yeniden Dahiliye Encümeni'ne yollanan yasa tasarısı[1665] Meclisin gündemine gelemedi. Bununla birlikte, Mustafa Necati Bey döneminde yapılan mahkeme reformu çerçevesinde tutuklu ve hükümlü sayısında önemli bir azalma oldu[1666].

Mahmut Esat görevi devraldığında temel sorunlar geçerliliğini koruyordu. Nitekim 1925 yılı bütçe görüşmeleri sırasında konu kimi milletvekillerince gündeme getirildi. Feridun Fikri Bey, hapishanelerdeki olumsuz koşullara dikkati çekerek bunların düzeltilmesi için Avrupa'dan uzman getirilmesini, ülkenin çeşitli bölgelerinde "üç-beş" büyük hapishane inşa edilmesini önerdi[1667]. Mahmut Esat ise yasa gereğince hapishanelerin idaresi konusunun Dahiliye Vekâletine ait olduğuna ve ilgili reform projesinin bu vekalet tarafından hazırlanması gerektiğine işaret ettikten sonra, hapishanelerin yalnızca mahkumların cezalarını çektiği bir yer olmadığını, onları faydalı birer yurttaş olarak topluma kazandırmakla yükümlü olduğunu, bunun sağlanabilmesinin ise büyük mali kaynak gerektirdiğini vurgulayarak 1925 adliye bütçesine, hapishane koşullarını iyileştirecek önlemlerin dahil edilmesine sıcak bakmadı. Zira, "adliyenin hapishanelere gelmeden evvel yapacağı ... çok iş var(dı)". Bu işler tamamlanmadığı sürece hapishanelerin sorunlarına eğilmeyi uygun bulmamakla birlikte vekâletinin denetimlerle üzerine düşen görevi yaptığına dikkati çekti. 1925 yılı içinde vekâletin hapishaneler konusundaki stratejisinin "teftiş" ile "mahkumları daha fazla içerde bırakmamak" olduğunu açıkladı[1668].

Mahmut Esat, Denetleme Kurulları ile hapishanelerin sorunlarını saptadı[1669]. 1925 yılı Eylül ayında yayınladığı bir genelge ile de savcılardan hapishanelerin haftada bir gün denetlenmesini istedi[1670]. Kendisi de yaptığı gezilerde öncelikli olarak hapishaneleri denetleyerek görüştüğü tutuklu ve hükümlülerin sorunlarını dinledi. Borç yüzünden hapis yatan kimi hükümlülerin borçlarını ödeyerek salıverilmelerini sağladı. Yeni Ceza Yasası ile

---

[1664] **TBMM ZC**, D. II, c. 2, s. 32.
[1665] **TBMM ZC**, D. II, c. 5, s. 522.
[1666] **Aynı.**
[1667] Mustafa Eski, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati**, (Ankara: AAMY, 1999), 114-115.
[1668] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 250-151, (23.2.1341).
[1669] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 3.
[1670] **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1341 (1925), No: 483, s. 1.

de, eski yasada bulunan bazı fiiller suç kapsamından çıkarıldığı için bu yasaya göre hüküm giymiş olanları serbest bıraktırdı[1671].

Gerek kabul edilmiş olan Medeni Yasa, gerekse yürürlüğe giren Ceza Yasası hapishane örgütünün yeniden yapılandırılmasını ve bazı tasfiyeleri zorunlu kıldı. Zira ülkenin çeşitli bölgelerinde ağır ceza mahkemeleri emrinde bulunan dört yüzü aşkın hapishane adliye bütçesine önemli bir yük getiriyordu. Vekâlet bu duruma son vermek amacıyla Alman Hapishaneler Nizamnamesini örnek alarak bir talimatname hazırladı[1672]. Buna göre; ilki Ankara'da olmak üzere beş mıntıka hapishanesinin oluşturulması öngörüldü. İstanbul, İzmir ve iki Doğu ilinde de yapılması düşünülen yeni hapishanelerin; mahkumların üretici konuma geçmesini sağlayacak mekânların oluşturulabilmesi için şehir dışındaki geniş arazilerde kurulması, il ve kazalardaki hapishanelerin kapatılması ve ağır ceza mahkemeleri emrinde birer tutukevi bulundurularak bir yıla kadar hüküm giymiş olan mahkumların ceza sürelerini burada tamamlaması kararlaştırıldı[1673].

Mahmut Esat, hükümlülerin sağlık ve eğitim konusundaki gereksinimlerine yanıt verecek çağdaş koşullarda hapishaneler öngördüğü için Avrupa ve Amerika'da bulunan hapishaneler üzerinde incelemeler yapmak ve yapılacak ilk hapishanenin yerini belirlemek üzere de özel bir komisyon oluşturdu[1674]. Yapılan çalışmalar hapishanelerin tek bir önlemle çağdaşlaştırılmayacağını bir "mecmuai tedbir" alınmasının zorunlu olduğunu ortaya koydu[1675]. İlk hapishanenin nerede yapılması gerektiği konusunda ise uzun süre ortak bir karar alınamadı[1676]. 1929 Eylül ayında Eskişehir'de dört bin kişilik bir hapishane inşa edilerek İstanbul hapishanesindeki hükümlülerin buraya taşınması kararlaştırıldı[1677].

Öte yandan hem yeni açılacak hapishaneler için hem de varolanların yapısal sorunlarını çözmek ve personelin çalışma koşullarını iyileştirmek amacıyla hapishanelerin Alman hükümetlerinde bulunan proje, fotoğraf ve yönetmeliklerinin örnekleri istendi. İlgili belgeler Şubat ve Nisan 1930'da Hamburg ve Bayern Adalet Bakanlıklarından sağlanarak gönderildi. Bu belgeler üzerinde çalışmalar başlatıldı[1678]. Ancak, Mahmut Esat'ın vekiliği döneminde hapishane ve hükümlülerin yaşam koşulları önemli ölçüde iyileştirilirken, çağdaş ölçülerde açılması öngörülen mıntıka hapishaneleri projesi yaşama geçirilemedi.

[1671] Bkz. **Akşam**, 4 Temmuz 1926, No: 2773. s. 1.
[1672] **Akşam**, 10 Haziran 1342 (1926), No: 2752, s. 1; 26 Temmuz, 1342 (1926), No: 2795, s. 3
[1673] **H.M.**, 27 Temmuz 1342 (1926), No: 1814, s. 3.
[1674] **Akşam**, 23 Teşrinievvel 1342 (1926), No: 2884, s. 1.
[1675] **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1928, No: 1533, s. 2
[1676] **Akşam**, 4 Kanunusani 1929, No: 4034, s. 1.
[1677] **Akşam**, 28 Eylül 1929, No: 3937, s. 1.
[1678] G. Bozkurt, **a.g.m.**, s. 38.

2.4. Adliye Personelinin Özlük Hakları İle ilgili Düzenlemeler

2.4.1. Adliye Personelinin Çağdaş Bir Görünüme Kavuşturulması

Yeni Türkiye Devleti, hukuk sistemini çağdaşlaştırırken, adalet dağıtmakla yükümlü olan personelinin çağdaş bir görünüme kavuşturulmasını da gerekli görmüştü. Bu konudaki ilk adım Mustafa Necati Bey döneminde atılmış; hâkim, adliye memurları ile avukatların taşıdıkları çeşitli renk ve şekillerdeki elbise ve başlıkların "mahkemeyi ihlâl" ettiği bunun sonucunda da halkın adliyeye olan güveninin sarsıldığı gerekçesiyle bir yasa tasarısı hazırlanmıştı. 3 Nisan 1924'te görüşülerek yasalaşan tasarı ile adliye personelinin taşıyacakları giysinin Adliye Vekâleti tarafından belirlenmesi kabul edilmiş[1679] ve bu çerçevede İtalya ve Fransa'dan bilgi ve giysi örnekleri alınmıştı[1680].

Mahmut Esat'ın vekâleti devralması ile birlikte yasa uygulamaya geçirildi. Mustafa Necati Bey dönemindeki örnekler üzerinde yapılan düzeltmelerin ardından[1681] Mahmut Esat'ın başkanlığında İstatistik Müdürü Galib Bingöl, Başmüfettiş Halil, Ticaret Reisi Esat ve Zat İşleri Müdürü Nazmi beylerden oluşan heyet 18 Haziran 1925'te yaptığı toplantı ile personelin taşıyacağı giysiye kesinlik kazandırdı. Buna göre hâkimlerin; geniş kollu, yüksek yakalı siyah çuhadan manto giymesi ve aynı kumaştan yapılan ve çapraz iki parmak genişliğinde sırma ile işlenerek ortasında sırmadan bir yıldız bulunan başlık takmaları kabul edildi. Ayrıca; cinayet ve cürüm davalarına bakan hâkimlerin giysilerinin yaka, göğüs ve kollarında vişne çürüğü renginde, ticaret ve ahkâmı şahsiye davalarına bakan hâkimlerinse neft yeşili şeritler bulunması, her iki hâkim grubunun yakalarına ayrıca defne dalları işlenmesi, savcıların; kordonla çevrilmiş bir manto ile sırmalı başlık, avukatların; yakası beyaz sırma ile çevrili manto, temyiz başkanının; çapraz sırma ile işlenmiş ortasında iki yıldız bulunan başlık kullanmaları kabul edildi[1682].

Vekâletin verdiği direktifler doğrultusunda Galib Bingöl tarafından hazırlattırılan örnek kıyafetler Mahmut Esat'ın incelemesinden geçtikten sonra Ankara ve İstanbul'da sergilendi. Avukatların giyecekleri örnekler ise Baroya gönderildi[1683]. 1 Ağustos'tan itibaren yeni giysileriyle görevlerini yürütecek olan adliye personeli[1684] için atölyelerin çalışmaları

[1679] **TBMM ZC**, D. II, c. 8, s. 293-296.
[1680] M. Eski, **a.g.e.**, s. 107.
[1681] **Akşam**, 20 Temmuz 1341 (1925), No: 2430, s. 1.
[1682] **Akşam**, 19 Haziran 1341 (1925), No: 2402, s. 1; **Akşam**, 1 Ağustos 1341 (1925), No: 2442, s. 1.
[1683] **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1341 (1925), No: 408, s. 3; **Akşam**, 20 Temmuz 1341 (1925), No: 2430, s. 1; **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1341 (1925), No: 432, s. 4.
[1684] **Akşam**, 30 Temmuz 1341 (1925), No: 2440, s. 2.

hızlandırıldı. Ancak, tüm giysiler hazır edilemedi[1685]. Bu durumu göz önüne alan Adliye Vekâleti aldığı bir karar doğrultusunda personelin kademeli olarak 15 Eylül'e kadar giysilerini tamamlamalarına olanak tanıdı[1686].

1 Ağustos 1925'te İstanbul ve Ankara'da hâkimler, avukatlar, zabıt kâtipleri ve müşavirler yeni giysilerini giydiler[1687]. İlk gün yapılan duruşmalarda kimi hâkimlerin yemin ve karar okuma dışında başı açık olarak görev yapmaları üzerine durum, yetkili makalar tarafından Adliye Vekâleti'ne iletildi[1688]. Bunun üzerine Mahmut Esat tarafından tüm adliye personeline yönelik yedi maddelik bir genelge yayınlandı.

Bu genelgede; hâkim, savcı ve zabıt kâtiplerinin duruşmalar sırasında, sorgu hâkimlerinin ise suçüstü halleri dışında görev yaparken kendilerine ait giysi ve şapkaları giymesi zorunlu tutuldu. Bununla birlikte hâkimler tebliğ, yemin etme ve karar okuma dışında bir süre için başlarını açabileceklerdi. Ayrıca; savcı ve yardımcılarının duruşmalar sırasında başlıklarını takması, kordonlarını göğüslerinin sağ tarafına asması, savcıların başlıklarını yıldızları sağ taraftan görünecek şekilde takması, avukatların başlıklı ve giysi yakalarının ilikli olması, mübaşirlerin kendilerine ait giysi ve çantayı taşımaları, süvari mübaşirlerinin sağ omuzlarına kendilerine ait kordonları takmaları, resmî elbise taşıyan mübaşirlerin açık renk ayakkabı giymeleri, her iki günde bir tıraş olmaları, nezâket kurallarına "son derece" uymaları ve düğmeleri açık gezmemeleri belirtildi[1689].

Böylece, Mahmut Esat'ın deyimiyle "Cumhuriyetin şerefi yolunda vatanın en ücra köşelerinde menfaatlerini hatta hayatlarını istihkar ederek çalışan fedakâr"[1690] adliye personeli inkılâbın ruhu ile bağdaşan çağdaş bir görünüme kavuşturulmuş oldu.

2.4.2. Ekonomik Durumlarının İyileştirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nde "karnı tok" bir adalet örgütü oluşturmayı hedefleyen Mahmut Esat, adalet dağıtmakla yükümlü olan personelin ekonomik koşullarının yaptığı görevle bağdaşmadığının farkındaydı. Hâkimler Yasası ile yapılacak maaş zamlarının tek bir kararla değil, yasalar çerçevesinde belirlenmesini sağlandı. Genişletilen Temyiz Mahkemesi hâkimlerinin maaşlarına da yüzde elliden doksan beşe kadar zam yapıldı. Bu çerçevede; 1925

[1685] Ankara ve Bursa'ya dokuz yüz giysi gönderilirken İzmir için sipariş edilenler yetiştirilemedi. Bkz. **Akşam**, 1 Ağustos 1341 (1925), No: 2442, s. 1.
[1686] **H.M.**, 11 Ağustos 1341 (1925), No: 1497, s. 4.
[1687] **Akşam**, 2 Ağustos 1341 (1925), No: 2443, s. 1; **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1341 (1925), No: 443, s. 2; **H.M.**, 2 Ağustos 1341 (1925), No: 1486, s. 1.
[1688] **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1341 (1925), No: 442, s. 1; **Akşam**, 2 Ağustos 1341 (1925), No: 2443, s. 1.
[1689] **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1341 (1925), No: 453, s. 2.
[1690] **H.M.**, 13 Eylül 1928, No: 2579, s. 1.

yılında 190 lira alan Temyiz üyesinin maaşı 1926'da 300 liraya; 220 lira alan ikinci başkanların maaşı 400 liraya, 260 lira alan birici başkanların maaşı 500 liraya yükseltildi. Bu iki yıl süresince Temyiz hâkimleri dışında kalanlara zam yapamayan vekalet 1927 yılı bütçesinde tüm Cumhuriyet hâkimlerine yüzde yirmiden doksana kadar değişen oranlarda zam öngördü. Bu çerçevede; kazada 75 lira alan mahkeme reisinin maaşı 105 liraya, 60 lira alan savcının maaşı 95 ile 100 liraya yükseltildi[1691]. Asliye savcısının maaşı 70 lira, savcı başyardımcısınınki ise 50 liraydı[1692].

Bunun yanı sıra; Doğu illeri "tevkid mıntıkası" kabul edilerek bölgeye gidecek hâkimlerin belli sürelerde görev yapmak koşuluyla maaşlarına, bulundukları yerlere göre yüzde yirmiden atmışa kadar zam yapılması ve kademelerinin yükseltilmesi de kabul edildi[1693]. Hakkari merkez ve bağlı yerler için %60; Ankara merkez için %50; Van, Siirt, Bitlis merkez ve bağlı yerler ile Havran, Mazgird, Nazımiye, Ovacık, Çarşamba ve Genç için %40; Artvin, Kars, Erzurum, Elaziz, Diyarbekir, Mardin, Gümüşhane, Şebinkarahisar, Erzincan, Urfa ve Malatya merkezleri için %34 görev tazminatı öngörüldü[1694].

Mahmut Esat, vekilliği sürecesince adliye personelinin ekonomik beklentilerine yanıt vermeye çalıştı. Ülke olanaklarının elverdiği ölçüde de önemli iyileştirmeler yaptı. Hatta pek çok Avrupa ülkesindeki meslektaşlarının önüne geçirdi[1695]. Bu çabalarıyla bağımsız kararlar alınmasına katkı sağladığı gibi öngördüğü koşullu zam sayesinde açık olan boş kadroları doldurarak hukukun yerini bulmasındaki gecikmelerin önüne de geçti.

[1691] **TBMM ZC**, D. II, c. 31, s. 78-79. (12.4.1927)
[1692] **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1342 (1926), No: 821, s. 4.
[1693] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 3.
[1694] **Anadolu**, 3 Haziran 1927, No: 3695, s. 2.
[1695] **Akşam**, 6 Nisan 1928, No: 3406, s. 1. Türk adliye personelinin Avrupalı meslektaşlarından daha iyi bir durumda olduğunu düşünen Mahmut Esat bu düşüncesini Fransız adliye bütçesine atıf yaparak verdiği şu örnekle destekliyordu: "Bakınız, Fransız hâkimleri ile Türk hâkimlerinin maaşları arasında ne kadar fark var. Bizim hâkimlerimiz Fransa hâkimlerinden çok fazla maaş alıyor. Şu bütçeye nazaran Fransa'da Temyiz mahkemesi reisine senede 45,000 Frank, yani bizim paramızla ayda 300 lira veriyorlar. Biz ise ayda 510 lira veriyoruz. Fransa'da hayat daha ucuz diyorlar. Acaba Eskişehir Paris'ten daha mı pahalıdır. Temyiz azaları bizde 310 lira aylık alıyorlar. Fransa'da 250 lira alıyorlar. Orada baş müddei umumi senede 45.000 Frank, bizde ayda 410 lira alıyorlar. Fransa ile Türkiye'nin servetlerini mukayese edersek bizim hâkimlerimiz çok fazla maaş alıyorlar demektir". Bkz. **Akşam**, 24 Kanunusani 1929, No: 3695, s. 1-3.

2.5. Adliye Vekilliği Döneminde Yapılan Diğer Yasal Düzenlemeler

2.5.1. Avukatlık Yasası'nın Değiştirilmesi

Mustafa Necati Bey'in adliye vekilliği döneminde, 3 Nisan 1924'te avukatlık mesleğinin tam bir düzen içinde gelişmesini sağlayabilmek, mesleğin ve halkın çıkarlarını korumak amacı ile çıkarılan "Muhammat Kanunu" uygulamada pek çok eleştiri ile karşılaşmıştı. Bu eleştiriler Mahmut Esat görevi devraldığında da sürdü. Ancak O, henüz dokuz aylık olan bir yasanın "iyiliği veya fenalığı"nın ancak deneyimlerle ortaya çıkabileceğini belirtti[1696]. Bununla birlikte zaman içinde yasanın, kimi hükümlerinin mükteseb hakları ihlal ettiği görüldü. Mahmut Esat, bu olumsuzlukları gidermek için yasada bazı değişiklik ve eklemelerin yapılmasını uygun buldu. Bu amaçla hazırlanan tasarı 7 Aralık 1925'te İcra Vekilleri Heyetince benimsendi[1697]. Adliye Encümeni'nde ele alındıktan sonra[1698] 2 Ocak 1926'da TBMM'de görüşülerek kimi ekleme ve düzeltmelerle kabul edildi[1699].

Yasa ile; stajyerlik süresi iki yıla indirildi. Kimi milletvekillerinin atamanın kura ile yapılması önerisi reddedilerek bu yetki Mahmut Esat'ın isteği doğrultusunda Adliye Vekaletine verildi[1700] Artık "önüne gelen herkes" avukatlık yapamayacaktı[1701]. Yasa, kimlerin avukatlık ya da dava vekilliği yapabileceğini de belirledi; beş yıl hâkimlik yapanlarla, Hukuk Fakültesi veya mektebinde okunan derslerden sınav olduktan sonra diploma alarak yine beş yıl dava vekilliği yapanların avukat olabilecekleri, ruhsatnamesiz ve aralıksız olarak en az on yıl mahkemelerde dava vekilliğinde bulunanların ise sınava tâbi tutulduktan sonra avukatlık hakkını elde edebilecekleri saptandı. Avukatlık Yasası'nın yayınlandığı anda ruhsatnameye sahip olanların baro oluşmamış yerlerde dava vekilliği yapabilecekleri, ruhsatnamesiz olarak beş yıl dava vekilliği yapanların ise sınav sonucunda avukat olabilecekleri belirlendi[1702]. Mülkiye Mektebi mezunlarına da avukatlık hakkı tanındı[1703]. Baro oluşturabilmek için gerekli olan avukat sayısı ondan yediye indirildi[1704]. Baro oluşturulan yerlerde mahalli savcının, avukatlar hakkında yasanın beşinci maddesinde yazılı "mücazatı intibahiye" uygulamasını

[1696] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1, 3.
[1697] **TBMM ZC**, D. II, c. 21, s. 26/1.
[1698] **TBMM ZC**, D. II, c. 21, s. 26/12-14.
[1699] **Aynı.**
[1700] **TBMM ZC**, D. II, c. 21, s. 63.
[1701] **Aynı**, s. 23, 25.
[1702] **Aynı**, s. 63-64.
[1703] Ancak, mezunlar fark derslerinden sınava alındıktan ve iki yıl süre ile staj yaptıktan sonra avukat olacaklardı. Bkz. **Aynı**, s. 62-63.
[1704] **TBMM ZC**, D. II, c. 21, s. 22.

barodan isteyebilmesi, baronun; isteme tarihinden itibaren on beş gün içinde karar verme zorunluluğunun olması, bu süre içinde karar verilmediği ya da verilmesini engelleyen nedenler bildirilmediği takdirde isteğin savcı tarafından mahkemeye götürülebilmesi ilkeleri de benimsendi[1705].

Bu yasaya, 20 Aralık 1926'da bir madde daha eklendi. Buna göre; görevlerinden istifa ederek ayrılan hâkimlerle bu sınıftan sayılan adliye memurlarının, istifalarının kabul edildiği tarihten itibaren görev yaptıkları yerlerde iki yıl süre ile avukatlık ve dava vekilliği yapamayacakları kararlaştırıldı[1706].

2.5.2. Hâkimler Yasası

1876 Kanunu Esasisi hâkimlerin görevden alınamayacağını; meslekî gelişmeleri, görev değişiklikleri, emeklilikleri ve görevden çıkarılmalarının ise özel bir yasa hükmüne bağlı olduğunu saptamış[1707] ancak, böyle bir yasa yapılamamıştı. Bu durumda, seçimi ve yükseltilmeleri yasalara değil de kişilere bağlı olduğu için konumundan ve geleceğinden emin olamayan hâkimler, kararlarında da özgür olamamıştı[1708]. Hâkimleri denetleyecek ciddi örgütlerin bulunmadığı ve en önemli kanıtın tanık olduğu bu ortamda rüşvet, çıkan kararlarda önemli bir etken olmuştu.

Oysa, Adliye ve yasa kavramları ile hâkimlerin yetkinlik ve bağımsızlıkları ayrılık kabul etmeyen 'ikiz' kavramlardı. Yasalar ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar onları uygulamaya koyan hâkimler gerektiği ölçüde yetkin ve bağımsız değillerse bu mükemmellik bir anlam ifade etmeyecekti[1709].

Ulus egemenliği ilkesini yeni kurduğu çağdaş devletin temel taşı olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti'nin; devletin ve hâkimlik mesleğinin onurunu zedeleyen, hukukun yerini bulmasını önleyen, çağdaş ve laik hukuk anlayışı ile bağdaşmayan bu olumsuzlukların devam etmesine izin vermesi söz konusu olamazdı. 1924 Anayasası ile de bu konudaki kararlı tutum ortaya kondu[1710].

[1705] **Aynı**, s. 22.
[1706] **Aynı**, s. 116.
[1707] Bkz. S. Kili, **Türk Anayasaları**, s. 20
[1708] **TBMM ZC**, D. II, c. 22, s. 288/10.
[1709] Ağaoğlu Ahmet, "Hâkimler Kanunu", **H.M.**, 25 Şubat 1926, No: 1668, s. 1; "Adliyemiz", **H.M.**, 29 Teşrinievvel 1926, No: 1908, s. 2.
[1710] Anayasanın 54, 55, 56 ve 57. maddeleri ile hâkimlerin; bütün görevlerinde ve kararlarında bağımsız olduğu, yasada gösterilen usuller dışında görevden çıkarılamayacakları, başka bir görev alamayacakları ilkeleri benimsendi. Ayrıca hâkimlerin; nitelikleri, hakları, görevleri, aylık ve ödenekleri, göreve atama ve görevden çıkarma koşullarının özel bir yasa ile gösterileceği saptandı. Bkz. S. Kili, **Türk Anayasaları**, s. 55.

Konu ile ilgili ilk ciddi adım ise Mahmut Esat tarafından atılarak hâkimler yasa tasarısı hazırlandı ve İcra Vekilleri Heyeti'nce 7 Ocak 1925'te onaylandı[1711]. Hâkimlerin içinde bulunduğu koşulları "kanunlarımızı tatbik edecek zevatın mukadderâtı kanunla muayyen değildir. Büyük bir tezat karşısındayız, mukadderâtından, atisinden emin olmayan bir hâkimin hakkiyle ifayı vazife etmesi ve vazifesinde muvaffak olması fevkâlbeşer bir hadise olurdu" diyerek açıklayan Mahmut Esat, tasarı ile hâkimlerin durumunu istikrara kavuşturmayı; yükseltme, görevden çıkarma, kademe indirme ve maaş zammı gibi kararların yasaya ve yasal gereklere dayalı olarak alınmasını sağlamayı hedefliyordu[1712]. Mart 1926'da Adliye Encümeninde görüşülmesine başlanan tasarı[1713], daha önce Hükümet tarafından onaylanan (23 Aralık 1925)[1714] 'Hâkimlerin Muhakeme ve Tahkik Usulleri Hakkında Yasa' tasarısı ile birleştirildi ve "Hâkimler Yasası" olarak TBMM'ne sunuldu[1715]. 22 Şubat 1926'da TBMM'de görüşülmeye başlanan tasarı kimi maddelerinde yapılan düzeltmelerin ardından 3 Mart 1926'da yasalaştı.

"Adliye ıslahatının bir müeyyidesi" ve uygulama aracı olan[1716], "Cumhuriyet devrinde hükkâmı fertlerin tahakkümünden kurtaran"[1717], adaletin dağıtımı gibi oldukça önemli bir görevi omuzlamış olan hâkimleri güvenceye, mesleği istikrara kavuşturan[1718], hâkimlerin özgürlüğünü, mesleki bilgilerle donanmış olmasını ve adlî vicdanı sağlamaya yönelik olan bu yasa; yüzlerce yıl ülkenin üzerine "kâbus gibi çöken" ve toplumsal yaşamı "felce uğratan zihniyeti" yıkıyordu[1719]. Mahmut Esat da yasanın, adliye çalışanlarının "mesleğe candan merbutiyet hissi" uyandıracağını umuyordu[1720].

Yasa ile hâkim olabilmenin koşulları belirlendi. Hâkimlik yapabilmek için hukuk diplomasına sahip olmak ve adlî mahkemelerde bir yıl süre ile uygulama yapmak zorunluğu getirildi[1721]. Hâkimlerin yükseltilmesi için öncelikli olarak kıdemini, ardından meslekî yeterliliğini dikkate alan yasa, bu yeterliliğin takdirini de tek bir makama bırakmaktan kaçındı. Hâkimleri derecelendirerek de belli bir süre görev yaptıktan sonra hangi dereceye

---

[1711] **TBMM ZC**, D. II, c. 22, s. 288/9.
[1712] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 252. (23.2.1341)
[1713] **H.M.**,19 Mart 1341 (1925), No: 1378, s.1; 20 Mart 1341 (1925), No: 1379, s.1; 27 Mart 1341 (1925), No: 1378, s.1.
[1714] **TBMM ZC**, D. II, c. 22, s. 288/21.
[1715] **TBMM ZC**, D. II, c. 22, s. 288/23 vd.
[1716] Ağaoğlu Ahmet, "Hâkimler Kanunu", **H.M.**, 25 Şubat 1926, No: 1668, s. 1.
[1717] **H.M.**, 22 Şubat 1926, No: 1665, s. 4.
[1718] **Akşam**, 27 Ağustos 1926, No: 2827, s. 3.
[1719] Ağaoğlu Ahmet, "Adliyemiz", **H.M.**, 29 Teşrinievel 1926, No: 1908, s. 2.
[1720] **Vakit**, 6 Mart 1926, No: 2940, s. 3; Yasa'nın kazanımları ile ilgili olarak bkz. Fahrettin Karaoğlan, "Mahmut Esat Bozkurt", **Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, S. 1, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944), s. 2-5.
[1721] **TBMM ZC**, D. II, c. 22, s. 288/16.

yükseltileceklerini yasal kayıt altına aldı. Dereceler arasındaki maaş farkları da belirlendi. Böylece, hâkimlerin çalışmaları ve mesleki gelişimleri yasal güvence altına alınmış oluyordu.

Yasanın onaylanmasının ardından hâkimlerin seçimi, yer değiştirilmesi ve ödüllendirilmesine yönelik olan hükümleri hemen uygulamaya geçirildi. Mahmut Esat, görevine bağlı, mesleğinde uzman ve gereken kıdeme sahip tüm hâkimlerin hak ettikleri yükseltmeyi alacağına işaret etti[1722]. Vekalet, buna yönelik hazırlık çalışmalarını tasarı mecliste iken başlatmış, Zat İşleri Müdürlüğü hâkimlerin sicil işlemlerini tamamlamıştı[1723]. Tasarının yasalaşmasının ardından hâkimlerin "terfi defterleri"ni hazırlamak üzere Adliye Vekaletinde Temyiz Mahkemesi'nden gelen üyelerin de katılımıyla bir "Tefrik Encümeni" ve "İntihap Encümeni" oluşturuldu[1724]. Bu encümenler; sicilleri inceleyerek hâkimlerin kaçıncı derecede olduklarını, yükseltmeye hak kazananları ve "terfi levhası"nda kaçıncı sırada yer aldıklarını belirledi. Vekâlet, terfi edenleri de atamaları konusunda bilgilendirdi[1725].

Yükseltmelerle birlikte terfi atamaları da uygulamaya geçirildi. Ancak atamalar özellikle İstanbul'da tepkiyle karşılandı. Taşra ve İstanbul'daki kimi hâkimler istifa etti[1726]. İstanbul adliyesinden gelen istifa haberlerinin kimi gazetelerde abartılarak yorumlanması üzerine Mahmut Esat, kesin ve sert bir basın açıklaması yaptı. İstifa olayını "adi bir vaka" olarak değerlendirdi, gerekçesinin maaş azlığı olmadığına dikkati çekti. Devlet işlerinde ciddiyetin önemini, gelenek haline gelmiş kimi uygulamaların Cumhuriyet adliyesinde yerinin olmadığını vurguladı[1727].

[1722] **H.M.**, 24 Ağustos 1926, No: 1842, s. 2.

[1723] Bu konudaki ilk adım Mustafa Necati Bey tarafından atılmış, oluşturulan komisyonlarla o günde dek dağınık ve düzensiz olan bilgiler derlenmiştir. Bkz. M. Eski, **a.g.e.**, s. 104-105.

[1724] **H.M.**, 5 Temmuz 1926, No: 1792, s. 3.

[1725] 1926 Eylül ayı başında hâkimlere yönelik ilk "terfi levhaları"nı tamamlayan Vekalet, yükseltilmeye hak kazananların isimlerini basın aracılığı ile kamuoyuna duyurdu. Buna göre; 65 hâkim ikinci, 352 hâkim üçüncü, 101 hâkim dördüncü, 72 hâkim beşinci, 18 hâkim altıncı dereceye ve 21 hâkim de altıncı dereceden ikinci sınıfa yükseltildi. Personele de şu örnekteki telgraflar gönderildi; "İntihap Encümenince dördüncü dereceden beşinci dereceye irtifa etmeye istihkak kesb etmiş yetmiş iki zat meyanında dokuzuncu olarak terfi levhasına kayd oldunuz. Mukaddem olan sekiz zat terfi ettikten sonra beşinci derecede olan ikici sınıf mahkeme-i asliye riyasetlerinden birine tayin olacaksınız efendim". Bkz. **Akşam**, 27 Ağustos 1926, No: 2827, s. 3; Bkz. **H.M.**, 4 Eylül 1926, No: 1853, s. 1.

[1726] **Akşam**, 3 Kanunuevvel 1926, No: 2923, s. 2.

[1727] Mahmut Esat şöyle diyordu: "...Bu münasebetle bir noktacığı işaret ederim, ki ekseriya istifa edenler arasında İstanbuldan ayrılmaksızın her türlü terfilere ve maaş zamlarına nail olmak isteyenler az değildir. ... İstifa edenlerden bazıları kendilerine taşrada en büyük adlî rütbeler verildiği halde musirren (inatla) İstanbul'da kalarak terfilerinin orada yapılmasını istemişlerdir. Bu yapılmayacakdır ve yapılamaz. Cumhuriyet adliyesinin terfi' ve terfîh prensipleri geçen devirlerin hiçbirisiyle kıyas edilemez. ... Eskiden olduğu gibi şu nazırın veya bu nüfuslu zatın tavsiye olunmasıyla Cumhuriyet adliyesinde tefeyyüz (yükselme) imkânı yokdur ve daima yok olacakdır. Bâhusus adliye aleminde imtiyaz ve istisna her meslekden fazla bâgız (nefretle) ve adâvetle (düşmanlık) karşılanan bir zihniyet ve bir kafadır ki, inkılâb adliyesi bunun imhâsıyla mükellefdir....." Bkz. **H.M.**, 8 Kanunuevvel 1926, 1947, s.1.

Mahmut Esat, açıklamasındaki kararlılığı yasal bir güvenceye bağlamaktan da kaçınmadı. İstanbul'daki ilk istifalarla birlikte bu konudaki hazırlıkları başlatarak istifa eden hâkimlerin iki yıl süre ile avukatlık yapmalarını engelleyen bir yasayı Meclis'ten çıkardı[1728].

Hâkimler Yasası'nın kabul edilmesi ile kadınların hâkim olup olamayacağı da gündeme geldi. Daha yasanın çıkmasından bir yıl önce Mahmut Esat, "Türk kadınını hâkimlik mesleğine yükselmiş olarak görmekten" ulusal bir onur duyacağını dillendirmişti[1729]. Hukuk Öğrencileri Cemiyeti'nin onursal başkanı ve Denizli milletvekili Necip Ali Bey de Cemiyetin İdare Heyeti'ne gönderdiği bir mektupta, kadınların hâkimliği konusunda "vaad-i kuvvi" almış olduğunu yazmıştı[1730]. Cemiyette yaptığı bir sohbet sırasında da bu söze dikkati çekerek geçmiş dönemlerle bir karşılaştırma yapan ve günün koşullarının kadına toplumsal işbölümünde büyük bir pay ayırmak zorunluluğuna dikkati çeken Necip Ali Bey, Fransa'da bile olmayan bu hakkın Türk kadınına verileceğini vurgulamıştı[1731].

Hâkimler Yasası'nda ise kadınların hâkim olup olamayacağına ilişkin bir hüküm yoktu. Mahmut Esat'a göre de hanımların hâkim olmalarını önleyecek yasal bir engel bulunmuyordu[1732]. Bu durumda, hukuk mezunu olan kadınlar vekalete başvurduklarında ve gerekli koşullara sahip oldukları saptandığında hâkim olabileceklerdi[1733]. Nitekim kısa bir süre sonra da Adliye Vekaleti bu yönde önemli bir adım atarak hukuk fakültesi mezunlarından Süreyya Hanım'ın[1734] İzmir'e, Melahat Hanım'ın Bursa'ya, Nigar Hanım'ın ise İzmit'e aza mülazımı olarak atanmasına karar verdi[1735]. Cumhuriyetin ilk kadın avukatı Süreyya Hanım 26 Aralık 1927'de ilk savunmasını yaptı[1736]. İstanbul Barosu'nun ilk kadın avukatı ise Mülkiye Mektebi hocalarından Sıddık Sami Bey'in eşi Bedia Hanım oldu. 16 Ocak 1928'de Baroya başvuran Bedia Hanım[1737] 26 Ocakta aldığı kimliği ile resmen Baroya kaydedildi[1738]. 1928 yılı sonlarına doğru Beyhan, Şükûfe, Güzide ve Nigar hanımların avukatlık için İstanbul Barosuna yaptıkları başvuruları Cumhuriyet Gazetesi "erkekler için tehlike çanları çalıyor" başlığı ile verdi[1739]. Mahmut Esat'ın vekilliğinin son yılında, 1930'da ise Nezahat ve Beyhan

---

[1728] **Akşam**, 3 Kanunuevel 1926, No: 2923, s. 2; **Akşam**, 19 Kanunuevel 1926, No: 2940, s. 2.
[1729] **Akşam**, 12 Kanunusani 1341 (1925), No: 2247, s. 1.
[1730] **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1342 (1926), No: 634, s. 4.
[1731] **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1342 (1926), No: 637, s. 1-2.
[1732] **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1927, No: 1139, s. 1.
[1733] **Vakit**, 26 Şubat 1926, No: 2932, s. 1; **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1342 (1926), No: 649, s. 1.
[1734] Ağaoğlu Ahmet Bey'in kız kardeşidir.
[1735] **Vakit**, 24 Mart 1926, No: 2958, s. 1.
[1736] **Cumhuriyet**, 27 Kanunuevvel 1927, No: 1306, s. 3.
[1737] **Cumhuriyet**, 27 Kanunusani 1928, No: 1327, s. 1.
[1738] **Cumhuriyet**, 28 Kanunusani 1928, No: 1328, s. 2.
[1739] **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1928, No: 1571, s. 1.

Hanımlarla ilk kadın hâkimlerine kavuşan Türkiye Cumhuriyeti, Dünya'da Almanya'dan sonra kadın hâkimi olan ikinci ülke olma onuruna erişti[1740].

2.5.3. Emlâk ve Eytam Bankası Yasası

Mahmut Esat, Adliye Vekilliği süresince yeni devleti şer'i hukuktan laik hukuk sistemine taşıyacak yasa ve örgütlenmeleri uygulamaya koyarken, ülkenin toplumsal sorunları üzerinde de durdu. Bu doğrultuda yetimlerin sorunlarına da eğildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yetim malları başlangıçta vasiler aracılığıyla korunma altına alınmıştı. Ancak, zaman içinde bu yöntemin uygulamada yarattığı pek çok haksızlıklar göz önüne alınarak 1852 tarihli nizamname ile yetimlerin hukuksal yetki ve malları Şeriye Mahkemesine devredildi. Bununla birlikte, aksaklık ve haksızlıklar giderilemedi. 1915'te yetim paralarının yatırıma dönüştürülmesi ve elde edilen kârdan sermayeleri oranında pay verilmesi sağlanarak sistemin aksayan yönleri düzeltilmeye çalışıldı. Ancak, temel sorun "bir teşkilât ve idare meselesi" olduğu; eytam sandıkları yaygınlaştırılamadığı, memurlar kâr ve zarar hesabı konusunda yeterli bilgiyle donanmadığı için yetim haklarını bütünüyle korumak söz konusu olamadı[1741].

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Eytam İdaresi düzenli işlemiyordu. Üstelik on yılı aşkın süre boyunca savaş alanı olan Anadolu'nun baştan başa yeniden imarı bir zorunluluk olmuştu. Cumhuriyet, bu sorunlar üzerinde ciddiyetle durdu. İlk adımı Kasım 1923'te, Hükümete bir Emlak Bankası kurulmasını önererek Adliye Vekili Mustafa Necati Bey attı[1742]. Kısa bir süre sonra Vekâleti devralan Mahmut Esat da bu düşünceyi uygulamaya geçirecek hazırlıkları başlattı. İzmir milletvekili Celâl Bey'in başkanlığında banka ile ilgili ilkeleri belirlemek üzere Ankara'da bir "Eytâm İşleri Komisyonu" oluşturdu[1743]. Bu komisyon, Mahmut Esat'ın direktifleri doğrultusunda yetimlerin para ve mallarının Emlâk Bankası aracılığı ile idare edilmesini sağlayacak ilkelleri belirleyerek bir yasa tasarısı hazırladı[1744]. Medeni Yasa ile de tasarruf hakkı güvenceye alınarak o güne değin bankanın yaşama geçirilmesinin önündeki engel kaldırıldı[1745]. Komisyonun hazırladığı tasarı Mahmut Esat tarafından gözden geçirildikten sonra Hükümete sunuldu[1746]. 10 Mart 1926'da Hükümetçe

---

[1740] **Akşam**, 30 Nisan 1930, No: 4150, s. 1.
[1741] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, S. No: 169, s. 352/1.
[1742] **AYG**, 6 Teşrinisani 1339 (1923), No: 1327, s. 1.
[1743] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 251. (23.2.1341)
[1744] **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1341 (1925), No: 394, s. 1.
[1745] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, s. 327.
[1746] **Vakit**, 6 Mart 1926, No: 2940, s. 3.

benimsenen tasarı Adliye Encümenine gönderildi. Encümen, Adliye ve Maliye vekillerinin katılımı ile yaptığı görüşmelerden sonra[1747] Emlâk ve Eytam Bankası yasa tasarısına son şeklini verdi.

Tasarı, 20 Mayıs 1926'da TBMM'de görüşülmeye başlandı. Kimi milletvekilleri bankaya "eytamın da karıştırılmasına" gerek olmadığını belirtti. Mahmut Esat ise bankanın yetim paraları ile kurulacağına işaret ederek bunun bir zorunluluk olduğunu vurguladı[1748].

Maddeler üzerinde yapılan tartışmalar sırasında 6. maddede yetimlerin alacakları kâr payını artıran[1749], 23. maddede de ise Adliye Vekiline, Banka İdare Meclisi üyelerinin üçte birini seçme yetkisi tanıyan[1750] düzenlemeler yapılarak tasarı oya sunuldu. 20 Mayıs 1926'da yapılan ilk oylamada çoğunluk sağlanamadı. 144 milletvekilinin oy kullanmadığı 22 Mayıs'ta yapılan oylamada ise tasarı; 4 çekimser, 2 boş oya karşılık 134 oyla yasalaşabildi[1751].

Yasa gereğince Eytam İdareleri kaldırılacağı için; Ankara, İstanbul, İzmir, Karesi, Bursa, Eskişehir, Aydın, Manisa, İnebolu, Samsun, Trabzon, Antalya, Adana, Konya ve Diyarbakır'dan oluşan on beş tasfiye merkezi oluşturularak, merkezler aracılığı ile elde edilen miktarların Ziraat Bankası şubelerine yatırılması sağlandı.

Hükümete; yirmi milyon lira sermayeyle bina ve üzerine bina inşa edilecek arsa ve arazi sahiplerine ikrazatta bulunmak amacıyla "Emlâk ve Eytam Bankası Türk Anonim Şirketi" kurma yetkisi veren bu yasa ile, ülkenin yeniden inşası yolunda önemli bir adım atıldı. Kaldırılacak olan Eytam Sandıkları'nın nakitleri ve yasanın ilânı ile birlikte tahsil edilecek ve terekeden sağlanacak meblağın bankaya yatırılması öngörülerek yetim hakları devlet güvencesine alındı. Bu çerçevede; bankanın asli sermayesi ile bankaya yatırılacak yetim sermayelerinin birbirine karıştırılmaması, banka işlemlerinden yetimlere bir sorumluluk getirilmemesi, yetimler adına konan paranın doğrudan doğruya cari hesaptan olması, yetimler tarafından bankaya yatırılacak meblağa % 9 faiz uygulanması ilkesi benimsendi[1752].

Tasarıyı hazırlayan Celâl Bey tarafından, 'Türkiye için bir zorunluluk' olarak görülen yasanın ülkenin üç temel sorununa çözüm getireceği umuluyordu. Yasa ile; Yunan ordularının baştan başa yıktığı Anadolu yeniden imar edilebilecek, İstanbul ve Ankara'nın konut sorununa çözüm getirilebilecekti. Vurguncuların, arsa spekülasyoncularının zulümlerine son

---

[1747] **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1342 (1926), No: 687, s. 2; **H.M.**, 6 Nisan 1926, No: 1708, s. 2; 7 Nisan 1926, No: 1709, s. 2
[1748] **TBMM ZC**, D. II, c. 25, s. 329.
[1749] **Aynı**, s. 336.
[1750] **Aynı**, s. 346.
[1751] **Aynı**, s. 408.
[1752] **Vakit**, 27 Mart 1926 , No: 2961, s. 1.

verilecek, tefecilerin yağmaları önlenecek, "itibar muhtekirleri elinde mahv olan ... zavallı emlâk sahipleri" kurtulacak ve en önemlisi artık "yetimlerin milyonları heba olmayacaktı"[1753].

Yasa, bu özellikleri dolayısıyla oldukça zor çıktı. Mahmut Esat, 1925 Şubatında bir ay içinde yasanın çıkarılacağına işaret ettiği halde[1754], bir yılı aşkın bir süre sonra yasalaşabildi. Mahmut Esat daha sonra kaleme aldığı bir yazıda, yasaya karşı çıkanların "eytam memuru bazı hocalar" olduğunu söyleyecekti[1755].

2.6. Çağdaş Hukukçuların Yetiştirilmesi: Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin Açılması

Osmanlı Devleti'nin adalet dağıtan görevlileri kadılardı. Tanzimat'a kadar kadıların yetiştiği tek öğretim kurumu ise medreselerdi. Kaynağını şeriattan alan medreseler ümmet bilinci doğrultusunda tek tip bilginin aktarıldığı öğretim kurumlarıydı. Dolayısı ile dönem içinde hukuk, şeriat kuralları ile aynı anlama geliyordu. Batı tarzı eğitim düşüncesi Osmanlı'ya Tanzimat öncesinde girdi ve Tanzimatla birlikte yaygınlık kazandı. Batı kaynaklı mevzuat bu alanda eğitim verecek okullara olan gereksinimi de ortaya koydu. Ancak ikili yapı burada da kendisini gösterdi. Bir yandan İslam anlayışına göre kadı yetiştirmek amacıyla 1854 yılında açılmış olan Medresetülkuzat'tan eleman yetiştirilirken[1756] öte yanda bir kaç kez farklı isimlerde açılıp kapandıktan sonra[1757] 1880'de üç yıllık Mekteb-i Hukuk kuruldu.

[1753] Mehmet Asım, "Emlâk Bankası", **Vakit,** 22 Mayıs 1926 , No: 3014, s. 1. Yetim sandıklarının tasfiyesine başlandığında sandıklarda toplam 350 bin lira bulunurken Mahmut Esat'ın bu konudaki kararlılığı sonuncunda 1928 yılına gelindiğinde bankalara yatırılan miktar altı buçuk milyona ulaştırıldı. Yasa, yetim haklarının devlet güvencesine almakla birlikte Türkiye'nin yeniden imarında önemli bir görev yükümlendi ve ülkenin çağdaş yaşam alanlarına kavuşturulmasının ilk adımı oldu. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 3, s. 228, (24.4.1928).

[1754] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 251. (23.2.1341)

[1755] Mahmut Esat şöyle diyordu: "...[Emlâk ve Eytam Bankası] nı kurmağa teşebbüs ettiğim zaman en çok müşkülâtı Eytam memuru bazı hocalardan gördüm. Kendilerini din kisvesi içinde saydırmaya çalışan bu adamlar, bankayı kurdurmamak için ellerinden gelen tahrikatı yaptılar. Fakat muvaffak olamadılar. Yetimlerin hakkı bunların sirkatinden kurtarıldı...." Bkz. Mahmut Esat, "Soyguncular Elinde Din!", **Anadolu**, 16 Mart 1933, No:5561, s. 1-2.

[1756] İlk adı "Muallimhane-i Nüvvab" olan okula 1907'de "Mekteb-i Kuzzat" denilmiş bir süre sonra da "Medresetülkuzat" olarak anılmıştır. Bkz Ahmet Mumcu, **Ankara Adliye...** , s. 7. Sayın Ahmet Mumcu'nun bu eseri Hukuk Fakültesi'nin 50. yıl dönümü dolayısıyla çıkarılmış titiz bir çalışma ürünü olup ilgililere geniş bir ufuk açmaktadır.

[1757] 1863'te Darülfünun kuruldu. 1865'te kapatılıp 1870'de yeniden faaliyete geçirildiğinde ise hukuk eğitimi bir ders olarak örgütlendi. Ancak, kısa bir süre sonra hem programını uygulamada başarısız olması hem de kamuoyundan alınan tepkiler üzerine kapatıldı. Hukuk alanında modern anlamda ders programlarına sahip olan ilk eğitim kurumu; 1874'de açılan Darülfünun-i Sultanî'nin içinde Mekteb-i Hukuk-i Sultanî adıyla örgütlendiyse 1880'de yeniden kapatıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz A. Mumcu, **y.a.g.e.** s. 1-15; E. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. 7, (Ankara: TTK, 1988), s. 193-222; Sadrettin Celâl Antel, "Tanzimat Maarifi", **Tanzimat 2**, (İstanbul: MEBY Tıpkı Basım, 1999), s. 441-462; M. Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", **Tanzimat 2**, s. 463-467.

Programında İslam Hukuku ile ilgili derslere ağırlık veren bu okul, 1900'de yeniden açılan Darülfünun-ı Şahane'nin içine alındı.

Yeni Türkiye Devleti kurulduğunda adalet sistemine; birincisi Medresetülkuzat, ikincisi Darülfünun Hukuk Şubesi, üçüncüsü Mektebi Mülkiye olmak üzere üç kanaldan eleman yetiştiriliyordu. Ancak her üç kurum da çağdaş bilgilerle donanmış eğitim programlarına sahip değildi. Üstelik yeni devletin personel gereksinimine de yanıt vermiyordu. Bu nedenle 17 Kasım 1920'de adalet örgütünde görev yapacak personelin seçilme ve atanma koşullarını belirleyen bir talimatname çıkarıldı. Hukuk Mektebi ve Medresetülkuzat mezunları dışında hukuk formasyonu olmayanların da yapılacak sınavı başarmaları koşulu ile adalet örgütüne girebilmelerine olanak tanındı[1758].

Alınan bu önlem de ülke gereksinimlerine yanıt vermemiş olsa gerektir ki Kastamonu milletvekili Adlülkadir Kemal Bey 16 Mart 1921'de Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmasını önerdi. 19 Mart 1921'de TBMM'nin gündemine alınmasına karşın[1759] dokuz ay sonra, 19 Ocak 1922'de görüşmeye açılan ve Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin ilk adımı olan bu öneride Abdülkadir Kemali Bey, ülkenin Birinci Dünya Savaşında yitirdiği "irfan ordusu"nun yerini hızla doldurmak ve savaş dolayısıyla eğitimini tamamlayamayan gençleri yarı cahillikten kurtarmak amacıyla Adliye Vekâletine bağlı olmak üzere Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmasını istiyordu[1760]. Maarif Encümeni'nce "mekâtibi ibtidaiyeye bile bina ve levazımı dersiye ve muallim bulunamadığı" gerekçesiyle "müttefiken" reddedilen önerinin TBMM'de görüşülmesi de engellenmek istendi. Bunun üzerine söz alan Adliye Vekili Refik Şevket Bey (Saruhan); ülkenin yüksek eğitimden yoksun olduğunu, gençlerin ülkeye faydalı olabilmesi için İstanbul'a bağımlı olmanın zararını iki yıllık deneyimlerin ortaya koyduğunu, Anadolu'nun her yerinde yalnız hukuk mektebi değil, üniversite açılması gerektiğini, Batılı devletlerce sürekli gündeme getirilen bu eksikliğin adlî kapitülasyonların kaldırılmasında da etkili olacağını, gerçek adliye ve gerçek adalet ilkeleri için bunun bir zorunluluk olduğunu vurgulayarak önerinin hemen reddedilmemesini, mali durum uygun olduğunda yeniden ele alınmak üzere ertelenmesini istedi[1761]. Sonuçta Kastamonu milletvekili Dr. Suat Bey'in verdiği önerge kabul edilerek "tekrar müzakere edilmek üzere" 1338 bütçesine ertelenmesi kabul edildi[1762].

Mustafa Kemal Paşa'da 1 Mart 1922'de Meclisi açış konuşmasında;

[1758] A Mumcu, **a.g.e.** s. 22-23.
[1759] **TBMM ZC**, D. I, c. 9, s. 149.
[1760] **TBMM ZC**, D. I, c. 16, s. 86-87.
[1761] **Aynı**, s. 87.
[1762] **Aynı**, s. 88.

> "...Teşekkür olunur ki, Adliye Vekâletimiz mevcut mehâkimimizi evsaf-i mahsusayı haiz hükkâmla teçhiz ve takviye edebilmek için Hukuk Fakültesi tesisine karar vererek Meclis-i Âlinin muvafakatini almıştır. Bu müessesei âliye için 1338 senesi bütçesine lâzım gelen meblâğ ithal olunmuştur. ...bu hususun ikmâli hayat-i adliyemize bütün dünyaca şayan-ı kabul bir manzara-i tekâmül bahşeyleyecektir..."

diyerek bu konudaki kararlılığı üstelik, "fakülte" olarak örgütleneceğine işaret ederek vurguladı[1763]. Ancak, savaş koşulları içinde bu konu bir kez daha dillendirilmedi.

Mahmut Esat, 3 Ocak 1924'te yayınlanan yazısı ile konuyu yeniden gündeme taşıdı. Cumhuriyet'in adliye programını çizdiği bu yazısında; Türkiye'nin çağdaş yasalarını oluştururken, ülkenin hâkim eksikliğine dikkati çekiyor, Hukuk Mektebi'nin gereksinimlere yanıt vermediğini vurguluyor ve "Mektebikuzzat" ve "Mektebi Nüvvab" nâmı altında iki ayrı eğitim kurumunun "tamamen fuzulî" olduğunu belirtiyordu[1764].

1 Mart 1924'te de Mustafa Kemal 'Türk ulusunun, üzerinde kâbus bulunduramayacağını' söyleyerek bu düşünceleri destekledi. 3 Mart 1924'te devrim yasaları çıkarıldı[1765]. 22 Kasım 1924'te de Mahmut Esat Adliye Vekilliğine seçildi ve okulun açılması için gerekecek harcamaları 1925 yılı bütçesine aldı. Ancak, bütçeyi yeniden düzenleyen Muvazenei Maliye Encümeni bu düşünceye karşı çıktı. Okulun ödeneğini İstanbul'daki Hukuk Mektebine vermeyi, burada "leyli bir hukuk şubesi" açmayı ve vekaletin gereksinim duyduğu hukukçuları bu şubede yetiştirmeyi uygun buldu. Oysa Mahmut Esat, Encümenle aynı kanıda değildi ve bu düşüncesini TBMM'ne taşıyacağını belirtti.

Mahmut Esat, "dünyanın en güzel inkılâbını yapmış bir memlekette" çağdaş hukuku okutmak üzere, Türkiye'nin merkezi olan Ankara'da bir hukuk okulunun açılmasını zorunlu buluyordu[1766]. Bu okulla; yeni ve güçlü ilkelere aracılık etmeyi, hâkim sayısını artırmayı ve "maarif kudretini, nurunu biraz da Anadolu içine" yaymayı amaçlıyordu. Bu nedenle, bütçe görüşmeleri sırasında milletvekillerinden, Encümenin değil Vekâletin düşüncesini benimsemelerini istedi[1767].

Kimi milletvekilinin; okulun İstanbul Hukuk Mektebi kadar gelişim gösteremeyeceği ya da yeterli öğretmen kadrosunun bulunmadığı doğrultusunda yaptıkları eleştirilere de katılmadı ve "denize girmeden yüzmek öğrenilmez" diyerek geciktirmenin anlamsız olduğunu vurguladı. Zira, okulun programı bile belirlenmişti. Öğretmen sorununun ise zaman içinde

---

[1763] **TBMM ZC**, D. I, c. 18, s. 4-5; Mumcu, **Ankara Adliye...**, s. 30.
[1764] Mahmut Esat, "Türkiye Adliyesi", **AYG**, 3 Kanunusani 1340 (1924), No: 1377-1001, s. 1.
[1765] Bu devrim adımlarının ardından Mustafa Necati Bey döneminde adalet örgütüne icra memuru, zabıt kâtibi ve sorgu hâkimi yetiştirmek üzere 2 Eylül 1924 Ankara'da Adliye Meslek Mektebi açılmıştır. Mahmut Esat'ın vekilliği sürecince de desteklenen bu okulun öğrenim süresi bir yıldır. Bkz. Mumcu, A., **Ankara Adliye...**, s. 15-20; M. Eski, **a.g.e.**, s. 112-114.
[1766] **TBMM ZC**, D. II, c. 14, s. 282.
[1767] **Aynı**, s. 279.

çözümlenecek bir konu olduğunu, belki ilk yıl yeterli gelmeyeceğini ancak ülkenin bu konuda yetkin milletvekilleri ile adliye personeline sahip olduğunu belirtti[1768].

Bütçe görüşmeleri sonunda Konya milletvekili Fevzi, Çorum milletvekili İsmail Kemal ve Rize milletvekili Ali Bey ile beş arkadaşının okulun Ankara'da açılması yönünde verdikleri önergeler birleştirildi ve yapılan oylama sonucunda Ankara Hukuk Mektebi'nin açılması kabul edildi[1769]. Bütçedeki ilgili fasıl da "Ankara'da açılacak leyli hukuk yurdu masarifatı" olarak değiştirildi. Mahmut Esat'ın "leyli" ve "yurt" sözcüklerinin kaldırılması isteği ise kabul edilmedi ve bölüm "Ankara'da açılacak leyli hukuk mektebi memurin ve müstahdemin maaş ücürat ve masarifi" olarak yeniden düzenlendi[1770]. Okul yatılı olunca bütçede ayrılan otuz bin liranın yeterli olmayacağı düşünüldü ve kadrosu ile ilgili bölüm yeniden belirlenmek üzere Muvazenei Maliye Encümenine gönderildi[1771]. Bütçesi yeniden Meclisin gündemine geldiğinde ise okulun Ankara'da açılıp açılmaması bir kez daha tartışma konusu oldu. Mazhar Bey (Aydın), İstanbul'a bile yeterli öğrenci bulunmazken Ankara'da yeni bir okulun açılmasını istemedi. Abidin Bey (Saruhan) ise; Ankara'da açılacak hukuk mektebine yetkin öğretmen bulunamayacağını, bu nedenle de öğrencilerin iyi yetiştirilemeceğini belirterek okulun Ankara'da açılmasına karşı çıktı[1772]. Bunun üzerine söz alan Mahmut Esat, Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmasının kabul edilmiş olduğunu, bu konuda konuşmayı gereksiz bulduğunu, söz konusu olan konunun istedikleri sekiz bin lira zammın verilip verilmeyeceği olduğunu açıkladıysa[1773] da Muhtar Bey (Trabzon) yaptığı uzun açıklamaların ardından eski kararın kendilerini bağlamadığını söyledi[1774]. Otuz bin lira olan fasla okul için eklenen 8320 liranın oylaması ise ancak iki kez tekrar edildikten sonra kabul edilebildi[1775].

Görüldüğü gibi, gerek Muvazenei Maliye Encümeni'nin takındığı tavır, gerekse 21 ve 23 Şubattaki görüşmelerde kimi milletvekillerince ortaya konan düşünceler Ankara'da bir Hukuk Mektebi'nin açılmak istenmediğini ortaya koymaktadır. Henüz çağdaş yasaların çıkmadığı, yasa hazırlayan komisyonların ise laik yasa düşüncesini kavrayamadığı bu ortamda, 'yeni bir hukuk düzeni kurulacağından söz edemeyen Mahmut Esat' oldukça güç durumda kalmış ancak sonuçta okulun açılma kararını meclisten çıkarabilmiştir[1776].

[1768] **Aynı**, s. 282-283.
[1769] **Aynı**, s. 283.
[1770] **Aynı**, s. 286-287.
[1771] **Aynı**, s. 284.
[1772] **TBMM ZC**, D. II, c. 16, s. 244. (26.3.1341)
[1773] **Aynı**, s. 244-246.
[1774] **Aynı**, s. 247.
[1775] **y.a.g.y.**, s. 246.
[1776] A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, s. 58.

Bu kararın ardından Mahmut Esat, okulun açılma çalışmalarını hızlandırdı. Okulun Eylül ayında açılması, üç yıl eğitim vermesi ve yüz öğrenci alınması plânlandı. Mezun olacakların Darülfünun mezunları ile aynı haklara sahip olacağı da belirtildi[1777]. Okulun programını hazırlamak üzere Darülfünun Devletler Hukuku 'Müderrisi' Cemil Bey görevlendirildi. Sadri Maksudi, Ağaoğlu Ahmed, Saracoğlu Şükrü, Yusuf Kemal, Şükrü Kaya, 'Müderris' Cemil, Hariciye Müsteşarı Tevfik Kemal, Yusuf Akçura, Adliye Müsteşarı Kâzım, Mustafa Fevzi, Ziraat Bankası Hukuk Müşaviri Şevket ile Mahmut Esat beylerin okulun ilk 'müderrisleri' olması plânlandı[1778].

Mahmut Esat, "İnkılaba inanmış Türk hukukçularını", Ankara'da açılacak Hukuk Mektebi hakkında görüş alışverişinde bulunmak üzere 1925 yılı Ağustos ayının ikinci Pazar günü makamına davet etti. Çağrıya uyarak vekalete gelen uzmanlara; 'Tanzimat devrinin beceremediği, meşrutiyet devrinin başaramadığı bir hukuk inkılâbının arefesinde olduklarını ve bunun için derhal hazırlanmak ve inkılâbı yürütebilecek elemanları yetiştirmek' zorunda olduklarını belirtti ve onlardan destek istedi[1779]. Aldığı destekle de bir komisyon oluşturdu[1780].

Komisyon; "Fakülte" yerine "Mektep", "Müderris" yerine "Profesör" unvanının kullanılmasını[1781], araştıran, sorgulayan hukukçular yetiştirilmesi için hukukun "mukayeseli ve muhakemeli" okutulmasını, "tetkik ve tenkit"in okulun temel ilkesi olmasını benimsedi[1782].

Komisyon üyeleri, 'Kurucular Meclisi sıfatıyla' okutulacak dersleri ve bu derslere girecek profesörleri de belirledi. Buna göre; Türk Hukuk Tarihi ile birlikte Yunan Hukuku, İslav Hukuku, Feodal Hukuk gibi pek çok dersler yeni programa alındı. Ağaoğlu Ahmet'in Anayasa Hukuku, Yusuf Akçura'nın Siyasi Tarih, Şevket Memedali'nin Ticaret Hukuku, Cemil Bey'in Devletler Hukuku, Süheyb Nizami'nin İdare Hukuku, Tevfik Kâmil'in Roma Hukuku ve Yusuf Kemal'in İktisat derslerini vermesi kararlaştırıldı. Şevket Memedali'nin "akan suları durduran" uyarılarıyla Mecelle dersi programa alınmadı. Yerine konacak Medeni Hukuk dersi için Medeni Yasa komisyonu üyesi Veli Bey, Ceza Hukuku için Darülfünun

---

[1777] **H.M.**, 21 Mayıs 1341 (1925), No: 1430, s. 1; **Akşam** 22 Mayıs 1341 (1925), No: 2374, s. 1

[1778] **H.M.**, 10 Ağustos 1341 (1925), No: 1496, s. 2; 11 Ağustos 1341 (1925), No: 1497, s. 4.

[1779] Şevket Memedali Bilgişin, "İnkılâpçı (Mahmut Esat Bozkurt) ve Türk Hukukunda İnkılâp", **AÜHFD**, c.1, Sayı: 3, (Ankara: Maarif Matbaası, 1944), s. 316.

[1780] 15 Eylül 1925'te ilk toplantısını yapan ve Mahmut Esat'ın başkanlığında toplanan bu komisyon; Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura, Şevket Memedali (Bilgişin), Cemil (Bilsel), Tevfik Kâmil (Koperler), Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Süheyb Nizami (Derbil) beylerden oluşuyordu

[1781] Komisyon üyelerinden Süheyb Nizami (Derbil)'ye göre; Üniversitenin bir parçası olan Fakülte unvanı ve Ankara'da bir üniversite olmadığı için kullanılmamıştı. Daha da önemlisi "İnkılâpçı hukukçular yetiştirecek bir çığır açmak" isteyen komisyon üyeleri okulun Batı'daki örnekler gibi anılmasını uygun bulmuş, "hukuku mukayeseli ve muhakemeli okutmak" çığırını açan "Harward Mektebi", "Lozan Mektebi" gibi Türkiye'de de bu çığırın "Ankara Mektebi"nce açılmasını benimsemişti. Süheyb Nizami'nin bu ilk toplantıda tuttuğu tutanak için bkz. A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, 60-66.
M., 27 Ağustos 1341 (1925), No: 1511, s. 1.

[1782] Bu konuda yapılan tartışmalar için bkz. A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, 64-65

Ceza Hukuku Müderrisi Baha Bey, Mahmut Esat'ın önerisi ile konan Hukuk Tarihi dersi içinse yine onun önerisi ve komisyonun uygun bulması ile Paris Hukuk Fakültesi Profesörü Sadri Maksudi Bey'in görevlendirilmesi kararlaştırıldı. İsviçre'de olduğu gibi özel bir bilim kurumu oluşturmak isteyen ve vekâletin okulun işlerine karışmasını doğru bulmayan Mahmut Esat, belirlenen öğretim üyelerinin vekâlet tarafından atanmasını da istemedi. Bunun üzerine komisyon üyeleriyle birlikte alınan karar doğrultusunda atamalar özel kalemden yazılan bir tezkere ile yapıldı[1783]. Ayıca, Adli Tıp dersi için Sıhhiye Vekili Refik, Maliye için Maliye Vekili Hasan ve Hukuk Tarihi dersinin fıkıh kısmı için de Saruhan milletvekili Mustafa Fevzi beyler atandı. İhtilâller Tarihi ise konferans şeklinde "Tedris Heyeti" başkanlığına seçilen Mahmut Esat tarafından verilecekti. Onursal idarecilik ise Cemil Bey tarafından üslenildi[1784]. Heyetin aldığı karar doğrultusunda Tedris Heyeti onursal başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa ile Türk Hukuk Tarihi onursal profesörlüğüne seçilen İsmet Paşa durumdan haberli kılındı[1785].

İdare ve öğretim kadrosu böylece belirlendikten sonra okul için yer bulma çalışmalarına hız verildi. Bu amaçla, yeni yerine taşınacak olan Posta Telgraf binası tahsis edildi[1786]. Ancak bina, henüz boşatılmadığı gibi hem eğitim hem de idare ve yatakhaneler için yeterli değildi. Bu nedenle Sanat Okulu arkasında bir ev kiralanarak bahçesinde inşaata başlandı. Bina önemli bir sorun olunca okulun açılış tarihi bir kaç kez ertelendi. Türk Ocağı binasında eğitime başlanması düşünüldü[1787]. Sonunda okulun açılışını daha fazla geciktirmek istemeyen Mahmut Esat ve Cemil beyler postane binası boşalıncaya kadar Halk Partisi Merkezi olan eski TBMM binasında eğitime başlanmasını uygun bularak durumu İsmet Paşa'ya bildirdiler. İsmet Paşa da 2 Ekim'de yazdığı şu mektupla TBMM binasının kullanılması isteğini onayladı:

[1783] A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, 63-64.

[1784] **H.M.**, 21 Eylül 1341 (1925), No: 1532, s. 2.

[1785] Mustafa Kemal Paşa şu yanıtı ile görevi kabul ettiğini bildirdi:
"Ankara Hukuk Mektebi Tedris Heyeti Reisi Mahmut Esat Bey Efendiye,
Ankara Hukuk Mektebi'nin 15 Eylül 341 tarihinde içtima eden profesörleri tarafından mezkûr mekteb Heyeti Tedrisiye Fahri Riyasetini kabul etmekliğim hakkında vâki olan teklifi kemâl-i memnuniyetle kabul etdim. Mektebin, müstakbel faaliyetinde Türk inkılâbının ve medeniyetinin ruhuna muvafık tedrisatda bulunmak suretiyle vazifemize nâfi olmasını temenni ederim.

Reisi Cumhur Gazi M. Kemal"

İsmet Paşa da şu yanıtı ile görevi kabul etti.
"Ankara'da Adliye Hukuk Mektebi Tedris Heyeti Reisi Mahmut Esat Beyefendi Hazretlerine
Muhterem tedris heyetinin Türk Hukuk Tarihi fahrî profesörlüğünü tevcih etmek suretiyle âcizlerini tedris heyeti meyanına kabul buyurmasını fahr ve meserretle telakkî ederim ve riyâset-i âliyelerinde bulunan profesörlere ayrı ayrı hissıyât-ı ihramkâranemi takdim eylerim.

Türk Hukuk Tarihi Fahri Profesörü İsmet"

Bkz. **H.M.**, 22 Eylül 1341 (1925), No: 1533, s. 1; **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1341 (1925), No: 501, s. 2.

[1786] **H.M.**, 10 Ağustos 1341 (1925), No: 1496, s. 2; 11 Ağustos 1341 (1925), No: 1497, s. 4.

[1787] **H.M.**, 29 Teşrinievvel 1341 (1925), No: 1565, s. 3.

"Kardeşim Mahmut Esat Beyefendi,
Hastalığınıza müteessir oldum. İstirahat zamanında rahatsız etmemek için derhal ziyaretten men-i nefs ettim. Yarın görüşürüz.
Mektebin eski Meclis Binasında açılması pek muvafıktır. Yarın Saffet Bey'e ben de söylerim. Gözlerinden öperim aziz kardeşim"[1788].

Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin açılış hazırlıkları çerçevesinde, öğrencilerin kayıt ve kabul koşulları da belirlendi. Temel koşul, öğrencilerin lise mezunu olmasıydı. Lise on birinci sınıfı bitirenlerle yedi yıllık idadi mezunları ve lise dokuzuncu sınıfı bitirdikten sonra meslek okullarına devam edip diploma almış olanların sınavsız olarak kayıt yaptırmaları kabul edildi. Yatılı öğrenciler sınavla alınacaktı ve sayıları Adliye Vekâletince belirlenecekti[1789]. Daha Ağustos ayında seksen kişinin başvurduğu okula[1790] Kasım başında kayıt yaptıran tüm öğrenci sayısı 218'i buldu[1791].

Adliye Hukuk Mektebi, 5 Kasım 1925 günü öğleden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası salonunda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, Başbakan İsmet İnönü, Meclis Başkanı Kâzım Paşa, bakanlar, milletvekilleri, adliye personeli ve hukukçuların katılımı ile yapılan bir törenle açıldı. Okulun açılışı dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşma bir dönemin kapandığının en güzel ifadesi oldu. Konuşmasına Türk Devrimi'ni tanımlayarak başlayan Mustafa Kemal Paşa, din ve mezhep bağları yerine "Türk milliyeti" bağı ile birbirine bağlanan ulusun, yaşamak için gerekli olan gücü çağdaş uygarlıkta bulabileceği düşüncesini ilke edindiğini, bunun zorunlu sonucu olarak genel yönetimiyle tüm yasalarının ancak dünyasal gereksinimlerden doğacağını vurguladı. Ardından, "büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek" eski hukuk sistemini "temelinden" ortan kaldırmaya giriştiklerini ve yeni hukuk anlayışını "elifbasından" öğrenecek yeni hukukçuları yetiştirmek üzere Hukuk Mektebi'ni açtıklarını söyledi[1792].

Oldukça ateşli bir konuşma yapan Mahmut Esat ise; "bozuk" ve "sakat" kuralların Türk ulusunun geleceğinde belirleyici olamayacağını, ulusların dünya işlerini din ile, din tehdidiyle yürütmeye olanak olmadığını, dinin yalnız vicdanlarda kalması gerektiğini ve Ankara Hukuk Mektebi ile birlikte geleneksel düşüncenin tarihe karıştığını belirtti[1793].

[1788] Mumcu, A., **Ankara Adliye...**, 72.
[1789] **H.M.**, 27 Ağustos 1341 (1925), No: 1511, s. 1; A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, 115-116.
[1790] **H.M.**, 11 Ağustos 1341 (1925), No: 1497, s. 4.
[1791] **H.M.**, 8 Teşrinisani 1341 (1925), No: 1573, s. 1.
[1792] **H.M.**, 6 Teşrinisani 1341 (1925), No: 1572, s. 1-2; **Cumhuriyet**, 6 Teşrinisani 1341 (1925), No: 537, s. 1-2; A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, 75-83.
[1793] **H.M.**, 6 Teşrinisani 1341 (1925), No: 1572, s. 1-2; **Cumhuriyet**, 6 Teşrinisani 1341 (1925), No: 537, s. 1-2; A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, 84-87.

Türk devriminin izlediği ve izlemek zorunda olduğu yolun ve laik, çağdaş hukuk eğitiminin Türkiye'ye girişinin ifadesi olan bu iki konuşmanın ardından Mahmut Esat tarafından "Hukuk-u Medeniye"ye giriş üzerinde ilk ders verildi[1794].

Yabancı basının; "Lozan Mektebi"nin ürünü olarak gördüğü, "kur'anî ve marksist tesirlerden tamamen azade" bulduğu, "Müslüman bir milletde hukukî teokrasi"nin kaldırıldığının işareti saydığı Adliye Hukuk Mektebi[1795] 7 Kasım 1925'te eğitime başladı. 13 Ocak 1926'da yeni binasına taşındı[1796]. Mahmut Esat, "İhtilâller Tarihi" başlıklı konferanslarına 30 Ocak 1926'da başladı ve konferansların içeriği hakkında öğrencilerini şu sözlerle bilgilendirdi.

> "...İhtilâller Tarihi ehemmiyeti itibariyle de dikkate şayandır. İnsanlığın bütün te'sisâtıyla nereye doğru gitmekde olduğunu, temâyüllerini, ale-l-ıtlak tarihden ve daha fazla bir vuzuhla ve bir serâhatle gösterebilir. Bilhassa hukuk namzedleri içün bunun bir ehemmiyeti daha vardır ki o da, hukukun ale-l-umûm içtimaî, siyasî ve iktisadî müessesâtın devlet ve hükümet mefhumlarının gökle, rabbâniyetle değil; yerle, insanlıkla alâkadar olduğunu göstermesindedir...."[1797]

Mahmut Esat, "iki tahsil devresi" sürdürmeyi plânladığı bu konferanslarında Batılı ulusların yenileşme hareketlerini, bu hareketlerin düşünsel zeminini, ihtilâllerin nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koyacağını, bu çerçevede Türk İhtilâline özel bir önem vereceğini ve son olarak Rus Komünist İhtilâli ile "hazırlanmakta olan anarşist İhtilâllerini" inceleyeceğini belirtti. Daha sonraki konferanslarında ise bu konuları sistemli bir şekilde ele aldı.

Mahmut Esat, Adliye Vekili olduğu süre içinde okul ve öğrencilerin sorunları ile de yakından ilgilendi. Profesörlük maaşını da okulun yatılı öğrencilerine bağışladı[1798]. Başarılı olan gençleri eğitimlerine devam ettirmek üzere Avrupa'ya gönderdi. Böylece, Türkiye Cumhuriyetin'nin aydın hukukçulara kavuşmasının önünü açtı.

Mahmut Esat, Hukuk Mektebi'nin halka açılmasına da öncülük etti. Öğretim üyelerine her ay halka açık ve tartışmalı konferanslar verdirdi. Türk inkılâbı ile ilgili konuların tercih edildiği bu konferanslarla "yapılanlar, söz ve yazı ile takviye ve teyid" edildi. Türk

---

[1794] İlk ders; "Mukaddime, İlm-i Hukuk ve İskolastik Hukukun Zararları, Hukuk Kaideleri, İlk Hak ve İlk Vazife ve Hak ile Vazifenin Münasebeti, Devlet ve Hukuki Kaidelerin Vazı ve Teyidi, Müeyyideler, Hukuk Kaidelerinin Sair İçtimai Kaidelerden Farkı ve Bizzat İhkak-i Hakkın Memnuiyeti" bölümlerinden oluşuyordu. Bkz. A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, 84-87.

[1795] La Bugari'den naklen; **H.M.**, 2 Mart 1342 (1926), No: 1673, s. 1.

[1796] **H.M.**, 13 Kanunusani 1342 (1926), No: 1630, s. 1;

[1797] **H.M.**, 31 Kanunusani 1342 (1926), No: 1645, s. 1; **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1342 (1926), No: 625, s. 1; **H.M.**, 3 Şubat 1342 (1926), No: 1648, s. 1.

[1798] **Vakit**, 28 Şubat 1342 (1926), No: 2934, s. 4.

aydınlarının inkılâba karşı borçlarını ödemesi sağlandı[1799]. Böylece, Adliye Hukuk Mektebi ile yalnız milliyetçi, akılcı, kabullenen değil sorgulayan hukukçuların yetiştirilmesi sağlanmakla kalmadı Türk Devrimi de bu okulla birlikte halka anlatılmaya ve benimsetilmeye çalışıldı.

3. ADLİYE VEKİLLİĞİ DÖNEMİNDE VERİLEN GENSORU VE SORU ÖNERGELERİ

Mahmut Esat, 22 Kasım 1924'ten 22 Eylül 1930'a kadar sürdürdüğü Adliye Vekilliği görevinde herhangi bir gensoru önergesiyle karşılaşmadı. Vekâletinin çalışmaları hakkında on soru önergesi verildi. Bunlardan yedisini yanıtladı. İki tanesi yanıtsız kaldı, biri de kapsamı gereğince Maliye Vekâletine gönderildi.

Sırası ile Kâzım Vehbi (Ergani), İsmail Safa (Adana), Şefik (Beyazıd), Hasan Fehmi (Kastamonu), Mehmet Vehbi (Karesi), Tunalı Hilmi (Zonguldak) ve İrfan Ferit (Mardin) beyler tarafından verilen soru önergelerinde; Çermik'te bağımsız bir adliye binası inşaatı için yeterli ödenek verilip verilmediği[1800]; Fresko Gazinosu'nda çalışan bir kadının tanınmış bir emniyet memuru ve gazino personeli tarafından zorla götürüldüğü haberinin doğru olup olmadığı, doğru ise nasıl bir yasal işlem yapıldığı[1801]; Beyazıt'a bağlı bazı kazaların neden mahkemesiz ve hâkimsiz bırakıldığı[1802]; mahkemelere yapılmak istenen etki ve mahkeme kararları ile ilgili yayın yapanlar karışışında Adliye Vekaleti'ne ne gibi görevler düştüğü[1803]; bir maaş kuponu, vergi, ferağ, ifraz gibi yönetsel işlemleri izlemek görevinin yalnızca avukatlara ait olduğu hakkında illere bir emir verilip verilmediği[1804], ufak tefek hatta ırza namusa dokunan zabıta olaylarına neden olanlarla saldırıya uğrayanların adlarının gazetelerde yayınlanmaması hakkında Adliye Vekâleti'nin hangi önlemleri aldığı[1805] ve 3 Haziran 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi tarafından kaleme alınan yazı hakkında ne düşündüğü Mahmut Esat Bey'den soruluyordu.

Mahmut Esat, Çermik'te adliye binası inşaatı için vekâletine ait bütçede ödenek bulunmadığını, ilgili birimlere Maliye Vekâleti'nin yüz elli liralık ödenek gönderdiğini[1806];

[1799] Bkz. Ağaoğlu Ahmet, "Hukuk Mektebinin Bir Kararı", **H.M.**, 3 Kanunusani 1342 (1926), No: 1973, s. 1; **H.M.**, 1 Şubat 1927, No: 2002, s. 1; **H.M.**, 26 Nisan 1927, No: 2083, s. 3.
[1800] **TBMM ZC**, D. II, c. 17, s. 250.
[1801] **TBMM ZC**, D. II, c. 11, s. 158.
[1802] **TBMM ZC**, D. II, c. 12, s. 4.
[1803] **TBMM ZC**, D. II, c. 12, s. 126.
[1804] **TBMM ZC**, D. II, c. 21, s. 103.
[1805] **TBMM ZC**, D. II, c. 28, s. 125.
[1806] **TBMM ZC**, D. II, c. 17, s. 250.

Fresko Gazinosu ile ilgili konunun sorgu hâkimliğine havale edildiğini, yasal işlemlerin sırasıyla yapıldığını ve yasaların herkes için aynı şekilde uygulanacağını[1807]; Beyazıt merkezde yalnızca bir hâkim açığı olduğunu, onun da atanmak üzere bulunduğunu, buna karşın maaşların az olması ve bölgenin sosyo-ekonomik yapası nedeniyle Kulp'a hâkim ve savcı, Eleşkirt ve Tutak'a ise sulh hâkimi bulunamadığını, bu olumsuzlukların hâkimlerin atama, kıdem ve zamlarının bir yasa ile belirlenmemiş olmasından kaynaklandığını, hazırladıkları Hâkimler Yasası kabul edilirse bu sorunun çözümleneceğini[1808], Türkiye Cumhuriyeti mahkemelerinin hiç bir zaman etki altında kalmayacaklarını, böyle bir girişime izin vermeyeceğini, herkesin eleştiri hakkı bulunduğu için yayınların yasaklanamayacağını ya da yayından dolayı cezalandırılamayacağını[1809]; maaş kuponu, vergi, ferağ, ifraz gibi yönetsel işlemler için savcılıklara emir verilmediğini üstelik Avukatlık Yasası'nın buna izin vermeyeceğini, böyle bir olay yaşanmışsa kendisine şikayet gelmesi gerektiğini, geldiği takdirde yasal işlemin hemen yapılacağını[1810]; ırz ve namusa yönelik zabıta olayları ile ilgili vekâletinin iki türlü işlemi öngördüğünü, ilkinde yani doğrudan doğruya genel ahlâkı ilgilendiriyorsa Cumhuriyet savcılarının hemen dava açmaya yetkisi olduğunu, ancak yayın bir aile ya da kişiyi ilgilendiriyorsa kişinin dava açması gerektiğini, bu tür durumlarda yasaların savcılara dava açma yetkisi tanımadığını zira, açtıkları takdirde kişi ya da ailenin daha zor durumda kalabileceğini söyledi[1811].

İrfan Ferit (Mardin) Bey'in önergesine konu olan ve Yunus Nadi'nin "Kimi Kimden Şekva Edelim" başlıklı yazısını ise kapsamlı bir şekilde yanıtladı. Yunus Nadi bu yazı ile kendisinin de sanık bulunduğu gazeteciler davasının Bursa'ya naklini eleştiriyor, nakil kararını veren Temyiz Mahkemesi'nin "dalgınlıkla hareket etmiş" olduğunu, bu karar ile davaların kendilerine 'yabancı kılındığını', savunma haklarının ellerinden alındığını, "bu işte adaleti rencide eden büyük bir arıza" olduğunu ve verilecek hüküm ne olursa olsun kendilerini tatmin etmeyeceğini belirtiyordu. Yazıyı "teessür ve teessüfle" karşılayan Mahmut Esat, Ceza Usulü Muhakemeleri Yasası'nın davaların nakli yetkisini, kendisine ve cumhuriyet savcılarına tanıdığını, dünyanın her yerinde de yetkinin bu makamlara ait olduğunu, "kulaktan kulağa dolaşan fiskoslar" ve "şuna buna (yapılan) bir çok müracaatlar" nedeni ile savcılığın Temyizden istek yaptığını ve kendisinin de bu isteği onayladığını söyledi. Ardından, nakil nedenlerinin takdirinin "Yunus Nadi Bey'in gazetesinin değil, Türk Cumhuriyetinin Temyiz

---

[1807] **TBMM ZC**, D. II, c. 11, s. 158.
[1808] **TBMM ZC**, D. II, c. 12, s. 57-58.
[1809] **Aynı**, s. 213, 214.
[1810] **TBMM ZC**, D. II, c. 21, s. 103-104.
[1811] **TBMM ZC**, D. II, c. 28, s. 125-126.

Mahkemesinin" yetkisinde olduğunu, "adaleti rencide eden"in Ceza Usulü Yasası değil Yunus Nadi Bey olduğunu, "çok kudsî" ve "inkılâbın en aziz armağanı" olan basın özgürlüğünün, "Cumhuriyet gazetesi sütunlarında görüldüğü gibi her gün yıkılan bir namus harebesi, yığını demek" olmadığını, "İnkılâpların kan pahasına kurduğu" basın özgürlüğünün "bir vatandaşın hürriyetinden asla üstün" olamayacağını, her ikisinin de aynı derecede birbiriyle eşit olduğunu vurguladı[1812].

Mahmut Esat tarafından yanıtlanan bu önergelerin dışında Ergani milletvekili Kâzım Bey'in; aleyhine dava açtığı Bozok Valisi Abdülaziz Bey adına mahkemece gönderilen davetiye hakkındaki sorusu ile[1813] Burdur milletvekili Hüseyin Baki Bey'in; gerek Dünya Savaşı gerekse Ulusal Mücadele sırasında askerlerce işgal edilen emlâk bedellerinin neden hak sahiplerine ödenmediği yönündeki soru önergesi[1814] yanıtsız kaldı. Denizli milletvekili Yusuf Bey'in, tasarruf kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulabilmesi için Kadastro yapan ülkelerden hangisinin tercih edildiğine dair olan önergesi ise Maliye Vekâletine gönderildi[1815].

4. ADLİYE VEKİLLİĞİNDEN İSTİFASI

Mahmut Esat, 1930 yılı sonuna kadar sürdürdüğü Adliye Vekilliği görevinde hem hukuk sisteminde hem de adliye örgütünde radikal adımlar atarak yeni bir dönemi açtı. Ancak, görevinin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmek üzere aldığı kimi kararlardan ya da çıkardığı yasalardan dolayı yoğun eleştirilere uğradı. Türkiye'nin yeni bir demokrasi deneyimini başlattığı dönemde adliye vekilliği görevini yürüten Mahmut Esat, vekaletini ilgilendiren konularda muhalefet partisinin de hedefi oldu. Yapılan eleştirilere CHF'nın "azad kabul etmeyen bir üyesi" olarak yanıt verdi ama olayların gelişimi Mahmut Esat'ı istifaya sürükledi. Barut "irtişası", gazeteciler davası, Haydar Rifat'a açtığı dava ve Fethi Bey'le polemikleri bu süreçte önemli rol oynadı.

Bu süreç; "Barut İrtişası" olayı ile başladı. 1.500.000 sermaye ile ve sermayenin yarısı Hükümet, yarısı da Lüfi Bey ve ortaklarınca karşılanmak üzere "İbrahim Beyzade Lütfi ve Şürekâsı Kollektif Şirketi" unvanıyla bir anonim şirket kurulmuş, şirkete barut ve patlayıcı maddeler tekeli verilmiş, bu tekel bir süre sonra Lütfi Bey ve ortakları tarafından, yönetim

---

[1812] **TBMM ZC**, D. III, c. 20, s. 55. Mahmut Esat ile Yunus Nadi arasında 1924 Anayasa görüşmelerinde başlayan düşünce ayrılığının devamı niteliğindeki bu olaydan sonra Mahmut Esat, İsmet Paşa'ya yazdığı bir mektupla olayı değerlendirecek, Yunus Nadi'yi "mahkemeye düşürmediğini", ancak "af da etmediğini" söyleyecektir. Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.01-55.335.3.E2., 30.07.1930.

[1813] **TBMM ZC**, D. II, c. 12, s. 126, .

[1814] **Aynı**, s. 126, 213,214.

[1815] **TBMM ZC**, D. II, c. 23, s. 23.

merkezi Paris'te bulunan bir Fransız şirketine satılmıştı[1816]. Ancak, ortaklığın tasfiye işlemleri yapılırken ortaklar arasında harcamalardan dolayı anlaşmazlıklar çıkmış ve sorun Nesim Mazliyah, Şekip Adut, Marko Naom ve Mustafa Arif beylerden oluşan hakemlere götürülmüştü. Hakemler heyetinin incelemesi sonunda, verilen ifadelerin ve yapılan "itirafların" suç unsuru taşıdığı ve "iki yıldan beri" İstanbul Barosu'nda bulunan bu belgelerin çeşitli dedikodulara yol açtığı "bir vatandaş" tarafından Adliye Vekâletine haber verildi. Bunun üzerine Mahmut Esat hızla harekete geçti[1817]. Verdiği direktiflerle İstanbul Cumhuriyet Savcısı Kenan Bey, 4 Temmuz 1929'da Jül Fresko, Leon Fresko, Jak Basat, Solomon Nassi ve İbrahim Beyzade Lütfi beyleri "irtişa" ve "Cumhuriyetin şerefi ile oynamak" suçaları ile tutukladı[1818]. Rüşvet olayında Fresko kardeşlerle Lütfi Bey'in büyük rol oynadığı saptandı[1819]. Aynı günlerde hem Başvekil İsmet Paşa hem de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa rüşvet olayında gösterdiği hassasiyet dolayısıyla Mahmut Esat'a "iltifat" ve "teveccüh"lerde bulunuyor, Mahmut Esat ise Başvekile yazdığı mektubu ile Cumhuriyet adliyesinin büyük liderlerin sevgisine layık olmaya çalışacağı belirtiliyordu[1820].

Rüşvet davası ile ilgili kovuşturma Ekim 1929 başında tamamlandı. Lütfi Bey, Jül Fresko, Leon Fresko, Avukat Nesim Mazliyah, Jak Basat, Salomon Nassi ile Avrupa'da bulunan Kemal Nassi Efendiler "fişek, barut ve mevadı infilâkiye imtiyazının müzayedisine fesat karıştırmak ve devlet memurlarına rüşvet vermek"ten dolayı suçlu bulundu[1821].

Rüşvet olayı mahkemeye sevk edildiğinde, dosyanın bir örneği de kendisine gönderilen Mahmut Esat, yaptığı basın açıklaması ile kovuşturmanın geçirdiği evreleri maddeler halinde anlattı. Gerek kendisine gerekse kovuşturmayı yürütenlere yapılan baskılara işaret etti[1822]. Türkiye Cumhuriyeti'nde rüşvetin yer bulamayacağını ve buna girişenlerin en ağır şekilde cezalandırılacağını açıkladı[1823].

Mahmut Esat bu açıklama ile yetinmedi ve "bazı suçlarından dolayı memurlar ve ortakları hakkında takip ve muhakeme usulüne dair" bir yasa tasarısı hazırladı. 27 Kasım'da İcra Vekilleri Heyetince onaylanan tasarı ile "rüşvet, irtikap ihtilâs, zimmete para geçirmek ve Devlet müzayedelerine fesat karıştırmak" fiillerini işleyen memurlar ile ortakları hakkında

---

[1816] **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1929, No: 1855, s. 3.
[1817] Bkz. **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1929, No: 1854, s. 1-3; **H.M.**, 22 Teşrinisani 1929, No: 3005, s. 1; 1 Kanunuevvel 1929, No: 3014, s. 1.
[1818] **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1929, No: 1853, s. 1.
[1819] **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1929, No: 1861, s. 2; **H.M.**, 16 Temmuz 1929, No: 2878, s. 3; 19 Temmuz 1929, No: 2880, s. 1.
[1820] **BCA**, 030. 01-55.335.1. E2. 28.08.1929.
[1821] **H.M.**, 13 Kanunusani 1930, No: 3057, s. 1.
[1822] **H.M.**, 1 Kanunuevvel 1929, No: 3014, s. 1.
[1823] **Aynı**, s. 2.

yapılacak izleme ve kovuşturmada Ceza Muhahekemeleri Usulü Yasası'nın genel hükümlerinin esas alınması öngörüldü. Tasarı, 26 Nisan'da TBMM'de görüşülmeye başlandı[1824]. Mahmut Esat'ın deyimi ile; varolan "usul ve merasim müşkülatını kaldırarak, Devlet ve millet malına göz dikmişleri sür'atle takip ve muhameke huzuruna çıkaracak", rüşvet alıp verenleri "Devlet makinesi dışına" atacak[1825] olan bu tasarı 5 Mayıs 1930'da kabul edilerek yasalaştı[1826].

"Barut İrtişası" olayı, tutuklamaların hemen ertesinde basında çok farklı yorumlanmış, sorgulamalarla ilgili çelişkili bilgiler verilmiş[1827], hatta eski Maliye Vekili Hasan Bey rüşvet almakla suçlanmış[1828], "büyük memurların" da ortak olduğu iddia edilmişti[1829]. Bu tutum karşısında Mahmut Esat, verdiği demeçle basını eleştirdi ve kovuşturmanın sağlıklı yürüyebilmesi için "abartılı" haberlerin yayınlanmamasını istedi ve "yalan yanlış haberlerle efkârı umumiyenin tağlit edilmesine" izin vermeyeceğini açıkladı[1830]. Aynı gün Vakit muhabiri Namık Bey, "gazetesinde aslı olmayan haberler verdiği" için polis tarafından savcılığa sevk edildi[1831]. Bunu, İstanbul'da yayın yapan diğer Türkçe gazeteler izledi ve gazetelerin sahip ve sorumlu müdürleri hakkında "hilafı hakikat ve müheyyiç neşriyat"tan dava açıldı[1832]. Gazeteciler davası kısa bir süre sonra İstanbul savcılığının gerekçeli isteği ve Mahmut Esat'ın uygun bulmasıyla Bursa'ya nakledildi[1833]. Davanın Bursa'ya alınması basında büyük tepkilere neden oldu.

"Barut İrtişası" olayının tutuklu sanıklarının ve gazeteciler davasında Cumhuriyet gazetesinin avukatlığını üstlenen Haydar Rifat Bey[1834] de tüm bu olaylara Mahmut Esat aleyhinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektuplarla katıldı ve Mahmut Esat'tan şikayetçi oldu. Mahmut Esat'a gönderdiği mektupta ise avukatı olduğu iki davanın kendi yararlarına olarak sonuçlanmasını 'biraz da tehdit eder şekilde' istedi. Mektupların içeriklerini "Darülfünun salonlarında"[1835] anlattı. Bunun üzerine Mahmut Esat, Haydar Rifat aleyhine "hakaret ve sövme" ile "tehdit" davası açarken Haydar Rifat da Mahmut Esat

---

[1824] **TBMM ZC**, D. III, c. 18, S. Sayısı: 124, s, 1-3.
[1825] **TBMM ZC**, D. III, c. 19, s, 15-17.
[1826] **TBMM ZC**, D. III, c. 19, s, 35-36.
[1827] **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1929, No: 1854, s. 1-3; **H.M.**, 10 Temmuz 1929, No: 2871, s. 1.
[1828] **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1929, No: 1880, s. 1; **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1929, No: 1881, s. 1.
[1829] **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1929, No: 1879, s. 3.
[1830] **H.M.**, 6 Ağustos 1929, No: 2898, s. 1.
[1831] **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1929, No: 1883, s. 1.
[1832] Gazetecilerin dokunulmazlıklarının kaldırılması istemi Adliye Vekâleti kanalıyla Başvekâlete gitmiş, incelemek üzere kurulan Karma Encümen ise bir sonraki devreye bırakmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 19, S. Sayısı: 185, s. 8.
[1833] **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1930, No: 2162, s. 4; Meclis Tutanağında "hissiyatına mağlûp olarak" kelimeleri yerine "esasa muhalif olarak" yazılmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 20, s. 7.
[1834] **H.M.**, 28 Nisan 1930, No: 3159, s. 4.
[1835] **H.M.**, 5 Mayıs 1930, No: 3166, s. 1.

aleyhine "tasnii cürüm" davası açtı[1836]. Mahmut Esat'ın açtığı dava 12 Haziran 1930'da sonuçlandı ve Haydar Rifat Bey iki yıl hapis ve 370 lira ağır para cezasına çarptırıldı[1837].

Bununla birlikte özellikle Son Posta ve Yarın gazeteleri Mahmut Esat'a yönelik saldırılarını sürdürdü. Mahmut Esat, "bıçağın kemiğe dayanması"na neden olan bu yazıların vekilliği sırasında attığı radikal adımların hazmedilememesinden kaynaklandığını düşünüyordu. İsmet Paşa'ya yazdığı bir mektupla da bu düşüncesini ortaya koydu. Altı yıl boyunca izlediği politikadan "muhaliflerin, komünistlerin, mürtecilerin, ecnebilerin, suikastçilerin yorgun düştüğü(ne)" işaret ederek bunlar karşısında hareketsiz kalmayacağını, "hatta devlet kudreti kisvesini bir tarafa bırakarak sade bir vatandaş" sıfatıyla "memleketin hesabını sorabilecek kadar zindeliği nefsinde" bulduğunu belirtti[1838].

Mahmut Esat, mektubunun devamında, uygun bulunursa 1 Ağustos 1930'dan başlayarak on beş gün kadar devam edecek bir denetleme gezisine çıkmak ve ardından bir süre İzmir ve Selçuk'ta dinlenmek istediğini de İsmet Paşa'ya iletti. Başvekil'in 2 Ağustos'ta verdiği yanıtta bu isteği onaylaması üzerine[1839] Orta ve Batı Anadolu gezisine başladı. Ancak, bu seyahat sonrası dinlenmek için gittiği İzmir, bambaşka olaylarıyla Mahmut Esat'ı içine çekti. Zira, İsmet Paşa'nın Sivas nutkuna yanıt vermek üzere İzmir'i seçen Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey, Mahmut Esat'ın attığı kimi adımlara, çıkardığı yasalara da eleştirel yaklaşıyordu. 12 Ağustos 1930'ta Yalova'da Cumhuriyet gazetesi muhabirine verdiği demeçte Adalet işlerinde temel şikayetinin "mahkemelerin iş görmemesi" olduğunu, adalet işlerinin hızla görülmesi için mahkemelerin sıkı bir "teftiş ve nezaret" altında bulundurulması gerektiğini söylemişti. Bu eleştirileri 24 Ağustos'ta Kayseri'de yanıtlayan Mahmut Esat ise Türk adliyesinin bütün örgüt eksikliğine rağmen en hızlı adliyelerden biri olduğunu, denetim bakımından dünyanın pek çok ülkesinin önüne geçtiğini, Türk hâkiminin bağımsızlığı konusunda ise en küçük bir tereddüdü bile kabullenemeyeceğini açıklamıştı[1840].

Mahmut Esat, Orta ve Batı Anadolu'da denetimlerini tamamlayarak Uşak üzerinden 2 Eylül akşamı İzmir'e geldiğinde[1841], Fethi Bey de İzmir'e yola çıkmak üzereydi. İzmir'de Fethi Bey'in ziyareti nedeniyle yoğun bir hareketlenme vardı. Mahmut Esat Bey, Mustafa

---

[1836] **Akşam**, 11 Nisan 1930, No: 4131, s. 1; 16 Nisan 1930, No: 4136, s. 1; 26 Nisan 1930, No: 4145, s. 2; **H.M.**, 25 Nisan 1930, No: 3156, s. 1.

[1837] **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1930, No: 2190, s. 3; **H.M.**, 13 Haziran 1930, No: 3202, s. 1-4; **Akşam**, 14 Haziran 1930, No: 4192, s. 1-2. Kararın tam metni için bkz. **H.M**, 15 Haziran 1930, No: 3204, s. 4. Haydar Rifat'ın açtığı dava, Mahmut Esat tarafından aleyhine açılan dava sonuçlanıncaya kadar ertelendi. Haydar Rifat'ın suçlu bulunması ile de dava düştü.

[1838] **BCA**, 030.01-55.335.3. E2., 30.07.1930.

[1839] **BCA**, 030.01-55.335.3. E2., 02.08. 1930.

[1840] **Anadolu**, 28 Ağustos 1930.

[1841] **Anadolu**, 3 Eylül 1930.

Kemal Paşa'ya çektiği bir telle İzmir halkının Fethi Bey'in aleyhinde olduğunu, geldiği takdirde "belki hakarete uğrayabileceğini", gelmemesinin daha uygun olacağını bildirdi ise de Mustafa Kemal Paşa'nın desteğini alan Fethi Bey, 4 Eylül'de İzmir'e geldi ve büyük bir coşku ile karşılandı. Bu doğaldı. Zira, ülkenin dış ticarete açılan en büyük ikinci limanı ve ihracat ürünleri piyasasında önemli bir yere sahip olan İzmir, 1929 Dünya bunalımı nedeniyle ekonomik sıkıntıyı en çok hisseden illerin başında geliyordu. Fethi Bey'in İsmet Paşa'ya yanıt vermek için İzmir'i seçmesinin temel nedeni de bu olmalıydı. Ancak, İzmir Mahmut Esat'ın de seçim bölgesiydi. Fethi Bey'in İzmir'de, Hükümetin bile beklemediği kadar büyük bir coşku ile karşılanması pek çok olumsuzluğu beraberinde getirdi. Hükümet yanlısı yerel makamların Fethi Bey'in konuşmasını önlemek istemesi ve buna CHF il örgütünün de destek vermesi, SCF yanlısı Hizmet ve Yeni Asır gazeteleri ile CHF yanlısı Anadolu gazetesinin kışkırtıcı yayınları İzmir'deki ortamı daha da gerdi. Anadolu gazetesi taşlandı, on iki yaşında bir çocuk yaşamını yitirdi, on beş kişi yaralandı. CHF il binası saldırıya uğradı[1842]. Arif Oruç SCF yanlısı Son Posta'da olayları sert bir şekilde eleştirerek Halk Fırkası'nı suçladı. Duyguları ve onurları çiğnenmek istenenlerin "Mısır ehramları önünde kamçılanan esirler" olmadığını söyleyerek Mahmut Esat'a da gönderme yaptı ve olaydan O'nu sorumlu tuttu[1843]. Zira, tırnak içinde verdiği bu cümle Mahmut Esat'ın en sık kullandığı ifadelerden biriydi.

Olaylar yatıştırıldıktan ve Gazi'nin yeniden devreye girmesinden sonra Fethi Bey, 7 Eylül'de Alsancak Stadı'nda büyük halk kitlesi önünde konuşmasını yaptı. "Cumhuriyeti ebedileştirmek" gayesi ile yola çıktıklarını söyleyen Fethi Bey, partisinin laik yapısını vurguladı. Vergiler üzerinde durdu. Ekonomide liberalizmi benimsediklerini anlattı ve beklendiği gibi Hükümetin demiryolu politikasına değinerek, imtiyazın Belçika grubu yerine "daha ağır" koşullarda Türk şirketine verilmesini eleştirdi[1844]. Konuşmadan dolayı Fethi Bey'in halktan aldığı olumlu tepki ve SCF yanlısı basının iktidar partisine yüklenmesi

---

[1842] İzmir olayları ile ilgili olarak SCF yanlısı yorumlar için Son Posta ve Yarın, CHF yanlısı yorumlar için Hakimiyeti Milliye ve Akşam, biraz daha tarafsız yorum için Cumhuriyet gazetelerinin 5-10 Eylül tarihlerinde ayrıntılı bilgi bulunabilir. Ayrıca bkz. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1950); Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997); Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999); Tevfik Çavdar, "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 8, (İstanbul: İletişim yayınları), s. 2059 vd.; Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998. Serbest Fırka ile ilgili basında yer alan seçme yazılar için bkz. Kâzım Öztürk, **TPT TBMM-III. Dönem 1927-1931**, c. II, (Ankara: TBMMVY), s. 359-425.

[1843] Öztürk, Kâzım. **TPT TBMM-III. Dönem 1927-1931**, c. II, s. 383. ABD'nin Ankara Büyükelçisi J. Grew anılarında; "Türkiye'nin liderleri, Fethi Bey'in İzmir'de gördüğü sıcak kabulden son derece hayrete düştüler. Mahallî otoritelerin akılları başlarından gitti. Kendisinden hiç hoşlanılmayan Adalet Bakanı Mahmut Esat'ın da herhalde bu karışıklıklarda hissesi var. O sırada kendisi İzmir'de bulunuyordu ve hiç şüphesiz mahallî otoriteler, Halk Partisi uğruna neler yapabileceklerini kendisine göstermek çabasına düştüler" diyordu. Bkz. Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 185.

[1844] **Son Posta**, 7 Eylül 1930, No: 43, s. 2.

Hükümeti harekete geçirdi. Başvekil, vekillerine Ankara'da toplanmalarına dair bir "emirname" gönderdi. Aynı emri alan Mahmut Esat, İsmet Paşa'ya yazdığı bir mektupla, "bütün mülhakata davetliyim. Teftişten avdetimden beri bir dakika dinlenmedim. Mutlaka hareketim lâzımsa emirlerini bekliyorum" diyerek İzmir'de kalmak istediğini belirtti[1845]. Mahmut Esat'ın Ankara'ya gitmemesi, İsmet Paşa'nın bu isteği onayladığını gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa ise 10 Eylül 1930'da yayınladığı bir tebliğ ile Adadolu gazetesine ve CHF merkezine yapılan saldırıları "hükümet otoritesine karşı bazı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecavüz" olarak nitelendirdi ve bu kişilerin Cumhuriyet yasalarının takibinden kurtulamayacağını belirtti[1846]. İsmet Paşa da Dahiliye ve Adliye Vekâletlerine gönderdiği genelge ile;

> "Asayişi muhil ve türlü maksatlarla kanuna muhalif neşriyat, tahrikât ve harekât yapanlar hakkında kanunun emrettiği takibat bila tereddüt icra olunmalıdır. Fikir münakaşalarının masuniyeti ancak zabıta ve adliyenin memleketin nizam ve asayişini mahfuz tutmasile mümkündür"[1847]

diyerek muhalefet yanlısı basının kovuşturulmasının önünü açtı. Mahmut Esat Bey ise bu tarihlerde, 12 Eylül'de açılması plânlanan Adliye Müfettişleri kongresine yönelik çalışmaları yürütüyordu. Ancak, 11 Eylül'de kongre gerekçesiz olarak ertelendi ve Mahmut Esat Kuşadası'na, ardından da Söke'ye gitti[1848]. Bu arada İzmir'de tutuklamalar başladı. Önce Son Posta gazetesinin sorumlu müdürü Selim Ragıp, ardından Hizmet başyazarı Zeynel Besim, Yeni Asır gazetesinin sahiplerinden Behzat Arif ve sorumlu müdürlerinden Kadızade Bedri ve Abdullah Abidin, Halkın Sesi başyazarı Sırrı ve sorumlu müdürü Fuat beyler "hilâfi kanun neşriyattan" dolayı tutuklandılar[1849]. Hükümetin özellikle SCF yanlısı basına yönelik bu tutumu, muhalefet partisi tarafından sert bir şekilde eleştirildi ve bunun sonucunda kovuşturma kapsamına Anadolu gazetesi de alındı. İzmir'den ayrılan Fethi Bey ise Bandırma'ya giderek İzmir söylevinde değinmediği adliye konusuna burada dikkati çekti. Başta Ticaret Odaları olmak üzere sermaye çevreleri ile kimi gazetecilerce kredi olanaklarını daralttığı ve borç için hapsi engellediği gerekçeleriyle yoğun bir eleştiriye uğrayan İcra ve İflâs Yasası'nı sert bir şekilde eleştirdi. Bu yasanın, kredilerin kesilmesinin ve ekonomik bunalımın temel nedeni olduğunu, Türkiye'de uygulama alanı bulamadığını ve "ilga" edileceğini söyledi[1850].

[1845] **BCA**, 030.01-55.335.3. E2., 09.09. 1930, s. 1.
[1846] **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, s. 599-600.
[1847] **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1930, No: 2282, s. 1; **H.M.**, 13 Eylül 1930, No: 3294, s. 1; A. Avşar, **a.g.e.**, s. 133.
[1848] **Anadolu**, 3 Eylül 1930, 4 Eylül 1930; 11 Eylül 1930; 14 Eylül 1930.
[1849] **H.M.**, 14 Eylül 1930, No: 3295, s. 1-3; **Son Posta**, 15 Eylül 1930, No: 51, s. 1.
[1850] **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1930, No: 2282, s. 4; **Akşam**, 14 Eylül 1930, 4284, s. 1-2.

Söke'den Ödemiş'e geçen Mahmut Esat Bey, Fethi Bey'in İzmir ve Bandırma'daki söylevlerine 17 Eylül'de Ödemiş'te "Adliye Vekili olarak değil" milletvekili kimliği ile yanıt verdi. Mahmut Esat, İzmir'de "hakarete uğrayanın" CHF olduğunu, Partinin, "tarihten" ve "aldatılmış, temiz yürekli vatandaşların kanından" korktuğu için bu hakaretlere yanıt vermediğini, "öcünü, tarihe ve cumhuriyet kanunlarına" bıraktığını ve "bir kısım vatandaşların" gerçeğin nerede olduğunu, aldatılmış olduklarını kısa bir süre içinde görüp anlayacaklarından kuşku duymadığını söyleyerek sözlerine başladı. Ardından da "Niçin Cümhuriyet Halk Fırkasındanım" sorusunu yanıtlayarak devam etti. "...Cumhuriyet Halk fırkası azasındanım, çünkü bu fırka en büyük Türk'ün, Gazinin fırkasıdır. Bugün onun âli idaresi altındadır. Yarın filen idaresi altında çalışacaktır" diyen Mahmut Esat'ın bu sözleri oldukça dikkati çekiciydi. Zira henüz SCF'den desteğini çekmemiş olan Mustafa Kemal Paşa, "âdilâne ve bitarafane" tutumunu koruyordu.

Dünyanın en büyük inkılâbını yaptığı ve Türk ulusunu dünyanın en uygar ulusları arasına soktuğu için Cumhuriyet Halk Fırkası üyesi olduğunu belirtmesi ise, Sivas'ta CHF'nın politikasının "...bilhassa İstiklal mücadelesinin safhaları, ıstırapları ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaksızın" anlaşılamayacağına dikkati çeken İsmet Paşa'nın konuşması ile örtüşüyordu[1851].

Mahmut Esat'ın Ödemiş söylevi; Sivas'ta, Fethi Bey'in eleştirilerine yanıt veren İsmet Paşa'yı destekler nitelikteydi. Bu söylevinde CHF'nın "çiftçi ve köylü" partisi olduğuna, atılan devrim adımlarından örnekler vererek dikkati çekti. "Dünyanın ecnebi boyunduruğu altında kalan milletlerdir ki vergi vermezler" diyerek tüm bu adımların halkın vergileri ile yapılması zorunluluğuna işaret etti. CHF'nın "Türk parasile, Türk işçisiyle" yedi yıl içinde ülkeyi "demir çemberle" ördüğünü, partinin bu politikasının "yalnız gelecek nesillerin değil, bugünkü nesillerin de yaşaması, istiklâl ve hürriyetini müdafaa etmesi için" gerekli olduğunu, yabancı sermayenin çekimser kaldığı bir ortamda "memleketin müdafaası" demek olan demiryolu politikasını geciktirmenin Türkiye'ye yarar sağlamayacağını vurguladı[1852].

Fethi Bey'in Türk adliyesinin bağımsız olmadığı yönündeki iddialarını ise "Türk Hâkimlerini rencide edici" sözler olarak değerlendirdi. Bozkurt-Lotus davası sırasında Paris sefiri iken "Hükümete çektiği telgrafta hâkime emir verilerek kaptanın tahliyesini temin ettirmek" isteyerek bizzat Fethi Bey'in bu bağımsızlığı bozmak istediğine işaret etti. İcra

---

[1851] **Anadolu**, 18 Eylül 1930; **Akşam**, 19 Eylül 1930, No: 4289, s. 2.
[1852] **Aynı.**

Yasası'nı eleştiren Fethi Bey'e "dünyanın en geri memleketi, dünyanın en geri milleti Türk milleti midir ki borç için hapis vatanımızda yer bulsun" diye sordu[1853].

Mahmut Esat'ın ne Hükümetin genel politikasına yönelik savunuları ne de vekâleti ile ilgili eleştirilere verdiği yanıtlar, milliyetçi söylemi kadar etkili oldu. Mahmut Esat bir milletvekili olarak ve "samimi kanaat(le)" Ödemişlilere seslenirken henüz bastırılmış olan Ağrı isyanına da gönderme yaparak şöyle diyordu:

> "...C.H.Fırkası azasındanım. Çünkü bu fırka bu vatanın maddî, manevî varlıklarını yabancıların ellerinden alarak Türk milletine verdi. Ellerinizi vicdanlarınıza koyarak düşünelim, hatta düne, bugüne kadar C.H.Fırkasından olup ta bugün nedense dönmüş olanlara soralım, ilmî mütalea diye C.H. Fırkasına sövdükleri şu anda taşıdıkları saadeti hangi fırkanın siyaseti sayesinde edindiler? Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde, memleketimizin bugün ticarî ve malî müesseselerinde kimler çalışıyordu, ve bunlar kimlerin ellerinde bulunuyordu? Türk olmıyanların değil mi? Bugün kimin elindedir. Türklerin. Bütün bunlar Cumhuriyet Halk Fırkasının mahsulüdür. Bağlar, bahçeler, hatta dağlar, ovalar, mal, mülk memleketin iktisadiyatı baştan başa Türk olmayanların elinde değil mi idi? Bugün bütün bunlar Türk'lerin eline geçti, bu da Cumhuriyet Halk Fırkasının siyasetinin semeresidir. Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan binlerce Türk'ün bağ, bahçe, mülk sahibi olduğunu az mı görüyoruz. C.H. Fırkasındanım, çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıklarile esasen efendi olan Türk Milletine mevkini iade etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost ta düşman da bilsin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmıyanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır. Köle olmaktır. Dünyanın en hür bir memleketindeyiz. Onun adına Türkiye diyorlar. Meb'usunuzun samimi kanaatini söylemesi için bundan daha müsait yer bulunamazdı. Onun için duygularımı saklıyamıyacağım...."[1854]

Bu konuşma basında, özellikle İzmir'de SCF yanlısı basında yoğun bir eleştiriye uğradı. Anayasayı "baltaladığı" ve "Türk adliyesini harice karşı fena mevkie düşürdüğü" iddia edildi[1855]. Oysa, daha 1925'te, Aydın'da "Türkiye Cumhuriyetinde efendi olarak yaşamak hakkı Türklerin ve Türk olanlarındır. Bunu yâr da ağyâr da böyle bilmelidir" derken alkışlarla karşılanmıştı[1856]. Mahmut Esat, yapılan eleştirilere karşı kendisini şu sözlerle savundu:

> "Ben Ödemiş nutkunda bu memleketin efendisi Tüklerdir. Öz Türk olmıyanların hakkı hizmetçiliktir, köleliktir. Demekle misafirlerimiz olan ecnebileri kasdetmedim. Esasen bir memleketin dahili, siyasi münakaşalarında yabancıların yeri yoktur ve olamaz. Bu hak vatan evlâtlarına aittir. Benim kastım teşkilâtı esasiye mucibince Türk

---

[1853] **Aynı.**
[1854] **Aynı.**
[1855] **Son Posta**, 20 Eylül 1930, No: 56, s. 3. Teşkilâtı Esasiye Kanununun 88. Maddesi; "Türkiye'de din ve ırk ayırd edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir. Türkiye'de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yanışına vardığında resmî olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğü kabul olunan herkes Türktür" diyordu. Bkz. S. Kili, **Türk Anayasa...**, s. 62.
[1856] Bkz. **Cumhuriyet,** 2 Haziran 1341 (1925), No: 384, s. 2.

olup hâlâ Türkten başka milliyet iddia edenler varsa onlardır. Türk harsını samimi kabul edipte Türküm diyene sözüm yoktur"[1857].

Ancak bu açıklama İzmir'deki muhalif basının Mahmut Esat'ın istifasını istemesine ve ülkeden uzaklaştırılacağı söylentilerine engel olmadı. İsmet Paşa'nın Halk Fırkası Grubu'nu toplantıya çağırdığına ve kabinede değişiklik yapılacağına dikkati çeken Cumhuriyet gazetesi de Adliye Vekili'nin Varşova sefaretine ataması yapılacağı söylentilerinin asılsız olduğunu ancak vekâletten alınabileceğini[1858], Akşam ise Mahmut Esat'ın "çekilmesinin pek muhtemel" olduğunu belirtti[1859]. 22 Eylül 1930'da da Mahmut Esat, İzmir'den gönderdiği şu mektupla Başvekil İsmet Paşa'ya istifasını sundu.

"Başvekil İsmet Paşa Hz.
Ankarada mecliste ve fırkada faideli ve serbest çalışabileceğimi düşünerek bir kaç defa istifamın kabulü için vuku bulan ricalarım teveccüh ve iltifatı devletleri eseri olarak kabul buyurulmamıştı.
Yeni fırkanın memleketimizde ittihaz ettiği ve böyle giderse Türk milleti ve inkılâbı için vahim olabileceği fikrinde bulunduğum son hadiseler ve cereyanlar karşısında bu eski düşüncem daha fazla kuvvetlendi. Bilhassa kanunsuz vaziyet ve hücumlara karşı Vekillik kayıtlarından azade olarak millet ve memleket muvacehesinde mücadeleyi bir mebus vatandaş vazifesi tanımakta bulunduğumdan Adliye Vekâletinden istifamın kabulünü sarsılmaz hürmetlerimle istirham ederim. Gazi inkılâbının hükûmet şefi Büyük İsmet Paşanın yüksek reisliğinde çalıştığım seneler hayatımın en şerefli günleriydi efendim hazretleri"[1860].

Bu mektup kamuoyuna malolduğunda muhalif basın, Mahmut Esat'ın görevden affedilme isteğini İsmet Paşa tarafından istifaya zorlandığı şeklinde yorumladı. Ancak İsmet Paşa Fırka Gurubu'nda yaptığı konuşmada; Mahmut Esat Bey'i kendisinin istifaya davet etmediğini, bir kaç kez vekaletten çekilmek istediğini, ancak kendisinin bu isteği kabul etmediğini, bu defa ısrar ettiğini, kendisinin bu kez üzülerek kabul ettiğini bildirdi[1861]. Böylece Mahmut Esat'ın beş yıl on ay süren Adliye Vekilliği sona erdi.

Aslında 1930 yılına gelindiğinde Mahmut Esat, amaçladığı ve kendisinden beklenen misyonu tamamlamış, "şeflerinden aldığı ilhamla" laik hukuk sistemininin ve çağdaş adalet örgütünün temel taşlarını koymuştu. İcra ve İflâs yasasının çıkarılması ile birlikte -ki bu yasa bazı çıkar çevrelerince hiç de hoş karşılanmadı- son Cumhuyiret yasası da uygulamaya

---

[1857] **Anadolu**, 21 Eylül 1930.
[1858] **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1930, No: 2286, s. 1-4.
[1859] **Akşam**, 22 Eylül 1930, No: 4292, s. 1.
[1860] **Akşam**, 23 Eylül 1930, No: 4293, s. 1. İstifa haberini "Elhamdülillah, Adliye Vekili Nihayet İstifaya Mecbur oldu. İsmet Paşa bir kere daha kuvvetlendi" diyerek veren Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesi, basın özgürlüğünün "en büyük düşmanlarından biri" olarak gördüğü Mahmut Esat'ın istifası ile Fethi Bey'in "mühim bir vesile kaybetti(ği)" kanısındaydı. Bkz. **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1930, No: 2291, s. 1.
[1861] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1930, No: 2293, s. 1.

konduktan sonra, 1929 yılı sonunda itibaren ülkenin toplumsal ve ekonomik sorunlarına yöneldi. Yolsuzluklarla mücadele ederken, devletteki yetkilerini kullanarak ayrıcalıklar elde eden kimi bürokratlarla karşı karşıya geldi. Gerek rüşvet olayı gerekse bu olaydan kaynaklanan gazeteciler ve Haydar Rifat davaları hem İstanbul'un etkin kesimlerinin, özellikle de mason cemiyeti üyelerinin, hem de basının Mahmut Esat'a tepki vermesine neden oldu. Kimi zaman bu tepki kişiliğine ve ailesine saldırı boyutlarına ulaştı. Özellikle Mahmut Esat'ın "Öz Türk" kavramını kullanması Mahmut Esat karşıtları için iyi bir silah oldu.

İzmir milletvekili Vasıf Bey'in Fırka Grubunda dediği gibi, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu; CHF'na, sorunun ülkedeki hoşnutsuzlukların göstergesi olduğunu, yapılan gösterilerin hiç bir anlamı olmadığını iddia etmenin "gaflet" demek olacağını ve ulusun, başarıları çok çabuk unuttuğunu öğretmişti[1862]. Fethi Bey'in İzmir gezisini plânladığında, Orta ve Batı Anadolu'da denetim gezisinde bulunan Mahmut Esat'ın İzmir'e gitmesi ise gezi programından ya da Müfettişler Kongresi düzenlemekten çok Fethi Bey'in İsmet Paşa'ya yanıt vermek için İzmir'i seçmesinden kaynaklamış gibi görünüyordu. İzmir'de hiç beklemediği ölçüde olumsuz tepki alan Hükümetin, bu ortamda yaşadığı şokun ve duyduğu kaygının, o hükümetin ateşli bir üyesi olan Mahmut Esat'ı etkilememesi de olanaksızdı. Ve yine güçlü bir olasılıkla Mahmut Esat, partisinden ve başbakanından aldığı direktifler doğrultusunda İzmir'deki çalışmalarını yürüttü. Ödemiş konuşması ile yalnızca CHF'nın, Hükümetin değil ihtilâlin savunusunu yaptı. Adliye Vekili olarak değil milletvekili olarak yaptığı bu konuşmada 'samimi inancı olan' 'öz Türklerin haklarına' işaret etmesinden dolayı uğradığı yoğun eleştiri karşısında yürekten bağlı olduğu partisinin yıpratılmaması için istifa etmek onurunu da gösterebildi.

Mahmut Esat, istifa mektubunda bir öngörüde de bulunuyor, "son hadise ve cereyanlar"ın "Türk milleti ve inkılâbı için vahim olabileceği"ne dikkati çekiyordu. Bu tehlike karşısında da vekillik zırhına sığınmadan, bir birey olarak yanıt verebilmek için istifa ettiğini açıklıyordu. Bu öngörüsü, SCF'nin kendi kendini fesh etmesinin ardından -partinin yetkili ağızlarınca her fırsatta vurgulanmasına karşın- inkılâbın hassas noktası lâiklik karşıtı Menemen "kaytaklığı" ile gerçeğe dönüştü. Mahmut Esat ise istifa gerekçesinde vurguladığı gibi ulus temsilcisi olarak SCF ile olduğu gibi yolsuzluklarla da mücadelesini sürdürdü. Liberalizm'e karşı tavır aldı. Bu mücadelesi sırasında kimi zaman eleştiri oklarını CHF'na yöneltmekten de çekinmedi. Vekillikten istifasının ardından kimi haberlerde yer aldığı gibi "Sol" isimli bir gazete[1863] çıkarmadı. Ancak "Sol Milliyetçi" bir gazete olan Halk Dostu'nda

[1862] **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1930, No: 2294, s. 4.
[1863] **Anadolu**, 23 Teşrinisani 1930.

kaleme aldığı "Hırsızlar Teslim Olunuz!", "Hırsızlar Kim?" gibi yazıları ile yolsuzlukların üzerine üzerine gitti. Bu çabalarını Yeni Asır ve Anadolu gazetelerinde kaleme aldığı; "Haydut Tefeciler", "Ellerimiz Tefecilerin Yakasında", "Yobazlar Elinde Din" "Kravatlı Eşkiyalar" gibi yazıları ile sürdürdü ve devlet eliyle zenginleşmeye çalışanlara, din istismarı yapanlara karşı savaş açtı. "Öz Türklüğü" ve "Topyekûn Türkçülüğü" ise yaşamının son gününe kadar savundu. Büyük üst yapı dönüşümlerinin yapıldığı bu günlerde, bir aydın olarak, asıl sağlanması gerekenin toplumsal refah olduğunu her fırsatta vurgulamaktan da kaçınmadı.

5. MAHMUT ESAT'IN AVUKAT KİMLİĞİ

5.1. Bozkurt-Lotus Davası

2 Ağustos Salı gecesi; Türkiye'nin bağımsızlığını tüm dünyaya kanıtlayacağı bir olayın başlangıcı oldu. Ali İhsan Paşa tarafında işletilen ve 1 Ağustos 1926'da Kuruçeşme'den aldığı kömür yükü ile Mersin'e gitmek üzere hareket eden Bozkurt gemisi, Beyrut'tan İstanbul'a gelmekte olan 'Masejeri Maritim' şirketine ait Fransız bandıralı "Lotus" gemisi ile Midilli Adası yakınlarındaki Sığrı limanı önünde saat 23.30'da çarpıştı[1864].

Çarpışmada sekiz Türk öldü. Aldığı yolcularla İstanbul limanına gelen Lotus, yükünü boşalttıktan sonra Fransa'ya geri dönerken[1865], Deniz Şubesi Müdürü Câmi Bey olayla ilgili

---

[1864]Bozkurt'un ön kısmında bulunan ateşçi Rizeli Mustafa İbrahim olayı şöyle anlatıyordu: "Sığrı kenarı üzerinde altı mille yolumuza devam ediyorduk. (Lotus)'da İzmir'den Sakız boğazından geliyordu. Seyrü sefere göre bizim ve onun sağ tarafları takib etmemiz lâzım geliyordu. Biz sağı takib ederken Lotus da 15 mil süratle geliyordu. Biz sağa açacağını zannediyorduk. Halbuki pek fena yanaşmışdı. Bu sırada bizim kaptan, düdüğünü iki kere öttürdü ve biz haykırdık. Hemen bir iki dakika içinde Lotus sancak alabanda yaptı ve bize bindirdi. ... ortadan bindirdi. Üç saniyede ikiye ayrıldı. Kıç taraf 'bir, iki, üç' diye sayacak bir zaman zarfında suda kaynayıverdi. Kazan patlamışdı. Patlama üzerine istim iki ateşçiyi Göreleli Hüsnü ile Sinoblu Ahmed'i yakdı. Lotus hatasını anlayarak denizin üstünde geri geri çabalarken Bozkurdun baş tarafı tam ambar bölmeleri hizasından bölündüğü için su üzerinde durabiliyordu. O da yavaş yavaş su içine gidiyordu. Kıç tarafta tayfalardan Sürmeneli Arslan Mehmed ile Arab İbrahim kıç direğinin dibine kaçdılar. Kıç kısmı ani batarken İbrahim şaşırmış direği sımsıkı sarılmışdı. Sular arasında kaynadı. Arslan Mehmet direğin tepesine fırlayarak suya atıldı. Kıçta kalan İkinci Çerhçi Nizamettin kıç taraftan kendini Lotus vapuruna atarak zinciri tutmak istedi. Denize düşdü. Lotus'dan bir İngiliz seyyah kendisine simit atarak kurtardı. İkinci kaptan Hüsnü efendinin ölümü hepsinden daha acıklı oldu. Kendisi tam kaptan köşkünde idi. Lotus o hizaya bindirdiği için göremedik ezildi mi ne oldu bilmem. Kömür memuru Bahriye mütekâidi Tahsin Bey kıçda kamarada uyuyordu. Kamarot Osman'la beraber kaynadı gitti. Şimdi kurtulanlardan hepsi denize düştüler ve mütemadiyen çabaladılar. Ben İstanbullu Hakkı ile geminin baş tarafında yarım saat kaldık. Baş kısım yanarken Hakkı yandığının farkında değil sımsıkı Luntal demirine yapışmışdı. Öylece denize gitti. Ben de bir tahtaya tutunarak yarım saat kadar yüzdüm. Sonra Lotus'un tahlisiye sandalı yetişdi, kurtuldum" **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1342 (1926), No: 803, s. 4; 5 Ağustos 1342 (1926), No: 804, s. 1; **Akşam**, 7 Ağustos 1342 (1926), No: 2807, s. 1.

[1865] Yaşamını yitirenler; İkinci kaptan Hüsnü ve kömür memuru Tahsin Beylerle, tayfa Sinoplu İsmail, Ahmet, İbrahim, Hakkı, Hüsnü, Osman beyler, kurtulanlar ise Süvari Hüsnü Kaptan, Çerhçibaşı Halil, İkinci Çerhçi

incelemeleri başlattı. Kaza sırasında yakınlarını kaybedenlerin savcılığa başvurması ile İstanbul savcılığı olaya el koydu. Kaza sırasında Lotus'u idare etmekte olan mülazım Jan Desmons, Bozkurt'un süvarisi Hasan Kaptan ve üç Fransız tayfası sorgulandıktan sonra Desmons ve Hasan Kaptan tutuklandı[1866]. Her iki kaptan ile görgü tanıkları sorgulanırken ayrıca Amiral Vasıf Paşa ile Bahriye Ticareti uzmanlarından kurulu yedi kişilik bir Fen Heyeti oluşturuldu. Sorgu hâkimi Hatemi Bey ile birlikte, her iki kaptanın iddialarını da dikkate alarak harita üzerinde çalışma yapan bu heyet, özellikle gemilerin seyrettikleri yönde hangi fenerlerin görülebileceği konusuna açıklık getirmeye çalıştı[1867]. Sonuçta; her iki kaptan da hatalı bulundu[1868]. İstanbul Savcısı Fuat Bey tarafından iddianamenin düzenlenmesi ile görevlendirilen Cemil Bey, her iki kaptanın da yeni Ceza Yasası'nın 383 ve 455. maddeleri[1869] gereğince cinayetle yargılanması isteği ile evrakı Hatemi Bey'e gönderdi[1870]. Hatemi Bey'in de bu düşünceyi paylaşması ile kaptanların Ağır Ceza'da yargılanmasına karar verildi. Aynı günlerde Fransız Denizcilik Cemiyeti olay nedeniyle Fransa Hükümetine başvurarak, çarpışma Türk karasuları dışında olduğu için Türkiye'nin yargılama yetkisi olmadığı iddiasıyla Hükümetinden, Türk Hükümetine müdahalede bulunmasını istedi[1871].

Nizamettin, Lostromu Salih, Makineden Asıf, Tayfa Mustafa, Hacı Kadir, Mehmet, Arslan Mehmet, Rizeli Mustafa beylerdi. Bkz. **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1342 (1926), No: 804, s. 4.

[1866] Bu arada Mesajeri Maritim Lotus'da meydan gelen hasar nedeniyle Birinci Ticaret Mahkemesinde 2 bin liralık tazminat davası açarken, Bozkurt'un işletmecisi Ali ihsan Paşa da İkinci Ticaret Mahkemesinde 120 bin liralık zarar davası açtı. Zararı karşılandığı takdirde şahsi hukuk davasından vazgeçeceğini beyan ettiyse de sorgu hâkimliği olay ölümle sonuçlandığı için incelemelerini sürdürdü. Bkz. **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1342 (1926), No: 805, s. 3; 7 Ağustos 1342 (1926), No: 806, s. 2; 13 Ağustos 1342 (1926), No: 812, s. 4.

[1867] **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1342 (1926), No: 809, s. 3; 12 Ağustos 1342 (1926), No: 811, s. 4; 13 Ağustos 1342 (1926), No: 812, s. 4

[1868] **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1342 (1926), No: 816, s. 4. Heyet; Hasan Kaptan'ın "yanlış manevra" yaptığına karar vermiştir. Desmons'un hakkında belirlediği sekiz kusurdan bazıları şunlardır: "Lotus zabiti, Hasan kaptan tarafından yanlış manevra icrasını müteakib, çalınan iki düdük sesini işitmesi lazım gelirken bunu işitmediğini iddia eylemiştir. [Düdüğün çalındığı sabittir]. Bozkurtun yeşil fenerini evvela görmediğini iddia eylemiş ve müteakiben ancak 'hadiseden on beş saniye evvel' gördüğünü söylemiştir. Halbuki tahkikatı adliye 'Lotus' yolcuları ile Bozkurt taifesinin şehadatı ve fen heyeti raporu bu fenerin bir buçuk iki milden görüldüğünü isbat etmekdedir. Bu feneri görür görmez Lotusun rotasını tebdil etmesi icab ederdi". Bkz. **Akşam**, 23 Ağustos 1342 (1926), No: 2823, s. 1.

[1869] 383. Madde: "Bir kimse tedbirsizlik veya dikkatsizlik veya sanat ve meslekte tecrübesizlik veya nizam ve emir ve kaidelere riayetsizlik neticesi olarak bir yangına veya infilâka veya batmaya ve deniz kazasına veya umumî bir tehlikeye mutazammın tahribata ve musibetlere sebebiyet verirse otuz aya kadar hapse ve yüz liraya kadar ağır cezayi nakdiye mahkûm olur. Eğer bu fiilden bir şahsın hayatınca tehlike hâsıl olursa altı aydan bir seneye kadar hapse ve elli liradan yüz elli liraya kadar ağır cezayı nakdiye ve bundan ölüm vukua gelirse beş seneden fazla olmamak üzere hapse ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkûm olur.
455. Madde: "Tedbirsizlik veya dikkatsizlik veya meslek ve sanatta acemilik veya nizamat ve evamir ve talimata riayetsizlik ile bir kimsenin ölümüne sebebiyet veren şahıs bir seneden dört seneye kadar hapis ve otuz liradan ikiyüz liraya kadar ağır cezayı naktiye mahkûm olur. Eğer fiil bir kaç kişinin ölümünü mucip olmuş veya bir kişinin ölümüyle beraber bir veya bir kaç kişinin mecruhiyetine sebebiyet vermiş ... ise iki seneden sekiz seneye kadar hapis ve iki yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır cezayi naktiye mahkûm olur." Bkz. **TBMM ZC**, D. II, c. 23, S. No: 80, s. 42, 48.

[1870] **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1342 (1926), No: 816, s. 4.

[1871] **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1342 (1926), No: 826, s. 3.

Pioncaré Hükümetinin de bu iddiayı benimsemesiyle birlikte Bozkurt-Lotus olayı siyasal zemine taşındı.

Türk basını, Fransız Denizcilik Cemiyeti'nin bu başvurusunu 'Avrupalıların henüz Türkiye'yi anlamadığının' göstergesi olarak yorumladı. Ağır Ceza Reisi Ali Fehmi Bey ise Ceza Yasası'nın 6. maddesine dikkati çekerek Türkiye'nin yargılama yetkisine sahip olduğunu ve 28 Ağustosta mahkemenin başlayacağını kamuoyuna duyurdu[1872]. Nitekim, Ali Fehmi Bey başkanlığındaki Ağır Ceza Mahkemesi, Ceza Yasası'nın 6. maddesinin kendisine verdiği yetki ile 28 Ağustos 1926'da her iki kaptanı Ceza Yasası'nın 383 ve 455. maddelerine göre yargılamaya başladı[1873].

Mesajeri Maritim Şirketi'ni İstanbul Barosundan Avukat Lütfü Fikri ve Emin beylerin, Ali İhsan Paşayı ise Hayrettin Bey'in temsil ettiği davanın iddia makamında ise Savcı Cemil Bey bulunuyordu. Kaptanlar sorgulandı. Desmons, Türk mahkemesinde yargılanmasının yasal olmadığını iddia etti. Şahitler dinlendikten sonra mahkeme; Ticareti Bahriye ve Erkânı Harbiyei Bahriye heyetleri ile, Amiral Vasıf Paşa ve 11 Eylül'de İstanbul'a gelecek olan Lotus tayfalarının dinlenmesine ve her iki kaptanın tutukluluk halinin devamına karar vererek duruşmayı 11 Eylül'e erteledi[1874].

Kaptanın serbest bırakılmaması ve mahkemenin 11 Eylül'e ertelenmesi Fransız basınının kullandığı dili sertleştirdi. Fransız Dışişleri Bakanı Briand, Türkiye elçisi Fethi Bey ile görüştü[1875]. 9 Ağustos tarihli baş makalesiyle olayı; 'cinayet ya da kabahat suçu bulunmayan alelade bir vaka' olarak yorumlayan Tan gazetesi, Türkiye'yi 'yasal olmayan bir tutukluğu devam ettirmekle' ve uluslararası hukuka uymamakla suçluyor, öne sürülen 6. maddenin Lozan'da Türkiye tarafından imzalanan İkamet Sözleşmesi'nin 15 ve 17. maddeleri[1876] ile hükümsüz kaldığını iddia ediyordu. Ayrıca, Briand'ın "Türk sefirine karşı kullanmağa mecbur kaldığı lisanın", sorunun hızla halledilmesine verdiği önemi gösterdiğini

---

[1872] Zira, 6. Madde; "Bir ecnebî Türk Ceza Kanununca asgarî bir seneden eksik olmayan ve şahsî hürriyeti tahdid eden bir cezayı müstelzim cürmü ecnebî memleketinde Türkiye'nin veya bir Türk'ün zararına işlediği ve kendisi de Türkiye'de bulunduğu takdirde Türk Ceza Kanununca ceza görür. Fakat bu cezanın üçte biri indirilir ve idama bedel yirmi sene ağır hapis cezası tatbik olunur" diyordu. Bkz. **Akşam**, 27 Ağustos 1342 (1926), No: 2827, s. 2; **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1342 (1926), No: 826, s. 3;

[1873] **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1342 (1926), No: 828, s. 1.

[1874] **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1342 (1926), No: 828, s. 1; **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1342 (1926), No: 841, s. 1

[1875] **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1342 (1926), No: 832, s. 1.

[1876] "İkâmet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Sözleşme"nin 15. Maddesi; "16. madde hükmü mahfuz kalmak şartile, Türkiye ve diğer düveli âkide arasındaki münasebatta, salâhiyeti adliye mesaili hukuk beyneldüvel esasatına tevfikan hallolunacaktır." 17. Madde ise; "Türkiye'de ecnebilerin şahısları ve malları için Türkiye mehâkimi nezdinde hukuku düvele ve diğer memleketlerde sureti umumiyede tatbik edilen esas ve usullere muvafık bir himaye altına alınacakları hususunda müemmen bulundurulacağını Türkiye Hükûmeti beyan eyler" denilmektedir. Bkz Cemil Bilsel, **Lozan**, c. II, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998), s. 654-655.

belirtiyordu[1877]. Le Jurnal 'Ankara Hükümeti'ne Fransa'nın yüz verdiğini, Lozan'da verilen izinle hükümet olduğunu iddia ederken[1878] Figaro, olayı "Şark vekayiin bir parçası" olarak görüyordu[1879]. Matin ise; hem ertelemeyi hem de tutukluluğun sürmesini "Türk makamları(nın) şâyan-ı esef bir laubaliliği", "Türk zabıtasının Fransa'ya karşı bir tuzağı" ve "Fransa'ya karşı açıktan açığa bir hakaret" olarak görüyordu[1880]. 6 Eylül tarihli Ekselsiyor gazetesinde bir Fransız amirali ise Türkiye'nin bu şekilde hareketinin Fransa'nın "rehavetinden"; "Kilikya olaylarından, Ankara İtilafnamesinden, meşum Lozan Antlaşmasından" ileri geldiğini iddia ediyordu[1881].

Gerek Fransız Hükümeti'nin gerekse basınının bu çıkışları Türk kamuoyunca; 'olayın Türkiye için ne anlama geldiğinin henüz kavranamamış olduğunun göstergesi' olarak yorumlandı. Savcı Başyardımcısı Süreyya Bey, iddiaları; "bize göre kaptan hâlâ tutukludur. Cumhuriyet mahkemesi hakiki mesul tahakkuk edene kadar herhangi bir kaptanın diğerinden farklı muamele görmesine cevaz vermemektedir. Hadiseden her iki kaptan da mesul bulunmaktadır" diyerek yanıtladı[1882]. Ağır Ceza Mahkemesi ise kaptanın yargılama sonuna kadar tutukluluk halinin devamına karar verdi[1883]. Necmettin Sadak, Fransız basının ve kamuoyunun çıkardığı "gürültü" ve korkularının temel nedeninin; Desmons'un, iddia ettikleri gibi haksız yere tutuklu bulundurulması değil kapitülasyon haklarının ortadan kalkması olduğunu söylüyor ve hem Türkiye'de yargının bağımsızlığını hem de kapitülasyonların tarihe gömüldüğünü vurguluyordu[1884]. Fransız basınının takındığı tavrı 'dikkatsiz bir hafiflik' olarak yorumlayan Yunus Nadi ise biraz daha ileri gidiyor ve Türkiye hakkında bu denli "cahil olan bir memleketle dost geçinmenin hiç bir hükm ve kıymeti" olmadığını

[1877] **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1342 (1926), No: 832, s. 1; **Akşam**, 2 Eylül 1342 (1926), No: 2833, s. 1.
[1878] **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1342 (1926), No: 835, s. 1.
[1879] **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1342 (1926), No: 837, s. 2.
[1880] **Akşam**, 8 Eylül 1342 (1926), No: 2839, s. 1.
[1881] **Vakit**, 12 Eylül 1342 (1926), No: 3124, s. 1.
[1882] **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1342 (1926), No: 832, s. 1; **Akşam**, 2 Eylül 1342 (1926), No: 2833, s. 1.
[1883] **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1342 (1926), No: 833, s. 1.
[1884] "Onlar hâlâ eski an'ane mucibince, Türkiye adliyesi tarafından bir Fransız kapudanın tevkif edilebilmesine ve Türkiye mahkemelerinde bir Fransız teb'asına hesab vermeğe mecbur olmasına tahammül edemiyorlar. Ve Bab-ı âli devri zamanından kalma bir itiyadla zan ediyorlar ki, bir Fransız, her hangi bir sebeble Türk hâkimlerinin eline düşünce, Fransa Hükümeti siyasi bir talebde, lüzum olursa siyasi bir nümayişde bulunur ve Fransız derhal merasimi mahsusa ve ihtirama ile tahliye edilir! Fransızların hatası, hâlâ iki devlet arasındaki siyasî münasebetleri, müstakil Türkiye Cumhuriyeti kavanin-i adliyesiyle karışdırmakdan ileri geliyor. İki devlet arasındaki siyasî münasebetler başka, bir devlet adliyesi ve mehâkimleri başkadır. Siyasi münasebet vasıtasıyla mahkemeler üzerinde tesir icra edebilmek ancak hâkim devletlerle esir devletler arasında kabildir. İşte Fransızların ve umumiyetle ecnebilerin memleketimiz hakkında telakkilerinde esas olan yanlışlık buradadır. Fransa Hükümeti bir İngiliz veya Amerika mahkemesinde mahkeme edilen bir tebası hakkında nasıl bir vaziyet alırsa, "Lotus" meselesinde aynı vaziyeti almağa, yani Türkiye mahkemesinde adaletin tecellesine intizar etmeğe ve mehâkimin istiklaline dokunmaktan sureti katiyede içtinabeye mecburdur". Necmettin Sadak, "Bir Hadise Münasebetiyle", **Akşam**, 3 Eylül 1342 (1926), No: 2834, s. 1.

yazıyordu[1885]. Bununla birlikte gazeteciler ve hukukçular arasında duraksama gösterenler, "Desmons'u serbest bıraksak daha iyi olur" diyenler de vardı. Bunlara karşı Mahmut Esat, geri çekilmenin Türkiye'nin uluslararası saygınlığını sarsacağına, İsmet Paşa'nın Lozan'da binbir zorlukla kaldırdığı adlî kapitülasyonlara kapıların yeniden açılmış olacağına dikkati çekiyordu. Bu ortamda Mustafa Kemal ve İsmet Paşa Mahmut Esat'ı çağırarak, sorunun bir kez de O'nun tarafından açıklanmasını istediler. Mahmut Esat o günü şöyle anlatıyordu:

> "Anlattım ve sözlerimi şöyle tamamladım: Paşam, La Haye Adalet Divanı'na gidelim, kimin haklı olduğu orada belli olsun. Ben haklılığımıza inanıyorum. Müsaade ederseniz davamızı ben savunayım. Kaybedersem yurduma bir daha dönmem. Fakat kazanacağız! Hem Adalet Divanı önüne gitmeden Fransızların dediğini yapacak olursak Fransız devletinin gözdağı karşısında boyun eğmiş olacağız. Bu da onlara diğer sorunlarda aynı gözdağını ileri sürmek yürekliliğini verecektir. Halbuki La Haye Divanı'na gidersek davayı kaybetsek dahi şeref ve haysiyetemiz zedelenmez. Çünkü, uluslararası bir mahkemenin hükümüne uymak şerefsizlik değil, tersine büyük şereftir."

Mahmut Esat'ın bu sözlerine verilen yanıt; "Güle güle git. Kazanacaksın. Kazanmasan da bu millet seni bağrına basacaktır" oldu[1886]. Nitekim, Hükümetin 12 Ağustos 1926 tarih ve 4075 sayılı kararnamesi ile Bozkurt-Lotus davasının Lahey Daimi Adalet Divanına götürülmesi kararlaştırıldı ve "adli salahiyet meselesi" hakkındaki anlaşmazlığa ait "tahkimnâmenin düzenlenmesi ve dava safahatını takib, müzareke ve müdafaası içün" Mahmut Esat "murahhas" tayin edildi. Hariciye Vekâletinin 22 Ağustos'ta Mahmut Esat Bey'e bu konuda "salahiyet-i kâmile" verilmesi hakkındaki önerisi ise İcra Vekilleri Heyeti'nce aynı gün kabul edilerek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylandı[1887].

Ankara, sorunun Lahey'e götürülmesi düşüncesini benimserken; Pioncaré Hükümeti, maslahatgüzarı Biruje'yi Ankaraya göndererek Lozan'da imzalanmış olan İkamet ve Salâhiyeti Adliye Sözleşmesi'nin 13. maddesine dayanarak Desmons'un serbest bırakılmasını istedi[1888]. Zira Desmons, 9 Ağustosta İstanbul Savcılığına verdiği dilekçe ile kefaletle serbest bırakılmasını istemiş, Savcı Fuad Hulusi Bey bu isteği olumlayarak evrakı sorgu hâkimliğine göndermiş ancak Hatemi Bey, sekiz kişinin ölümüne neden olunduğu gerekçesiyle isteği reddetmişti[1889]. 31 Ağustos'ta Mahmut Esat başkanlığında, Hariciye Vekâleti hukuk müşavirleri ile Devletler Hukuku Profesörü Cemil ve Ceza Profesörü Baha beylerden oluşan

---

[1885] **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1342 (1926), No: 835, s. 1; **Akşam**, 2 Eylül 1342 (1926), No: 2833, s. 1.
[1886] Kemal Arıburnu, **Atatürk ve Çevresindekiler**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995), s. 24-25.
[1887] **BCA**, Bakanlar Kurulu Kataloğu (030.18.01)-21.60.17., 22.08.1926.
[1888] **Beynelmilel Bozkurt-Lotus Davasında Türk-Fransız Müdafaaları**, (Ankara: Türk Ocakları Matbaası, 1927), s. 58. (Kaynak; kısaca Bozkurt-Lotus Davası-Tahkimname olarak anılacaktır).
[1889] **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1342 (1926), No: 818, s. 3; **Akşam**, 14 Eylül 1342 (1926), No: 2845 s. 1.

bir komisyon Desmons'un kefaletle serbest bırakılması isteğini görüştü. Fransız Hükümeti de önce tahliyesini ardından yargılama sonuna kadar kefaletle serbest bırakılmasını istedi. Ancak mahkeme, Fen Heyeti'nin yaptığı çalışmalarla olayı aydınlığa kavuşturuncaya kadar tutukluluğun sürmesine karar verdi[1890]. Mahkemenin bu kararına uyarak Biruje'ye isteğin reddedildiğini söyleyen Türk Hükümeti, kovuşturmanın kendi yargılama yetkisine dahil olduğunu, bu konuda Fransa Hükümeti'nin bazı şüphe ve tereddütleri varsa sorunun Lahey Adalet Divanı'na havale edilebileceğini bildirdi[1891]. Fransa, Türkiye'nin isteği doğrultusunda, Türk mahkemesinin bu davaya bakmaya yetkisi olup olmadığı hakkında karar verilmek üzere konunun Lahey'e götürülmesini kabul etti. Ardından, sefaret başkâtibi aracılığı ile yargılamanın Lahey'den hüküm çıkıncaya kadar ertelenmesi ve kaptanın kefaletle serbest bırakılması isteğini yineledi[1892]. Ancak, 11 Eylül'de Ağır Ceza'da yargılamaya devam edildi. 10.30'da başlayan mahkeme, Lütfü Fikri Bey'in dinlenmesini istediği tanıkların getirilmesi için 14 Eylül'e ertelendi[1893]. Bununla birlikte 12 Eylül'de Ağır Ceza Mahkemesi üyeleri, Fen Heyeti'nin hazırladığı raporu görüşerek Desmons'un altı bin lira kefaletle serbest bırakılmasına ve yargılamanın tutuksuz devamına karar verdi ve ertesi gün Desmons serbest bırakıldı[1894]. Hasan Kaptan'ın serbest kalması ise hem dilekçesini geç vermesi hem da kefaleti ödeyememesi yüzünden gecikti[1895]. 14 Eylül'de yapılan yargılama sonucunda Desmons iki ay yirmi gün hapse ve 22 lira ağır para cezasına, Hasan Kaptan ise dört ay hapse ve 33 lira ağır para cezasına çarptırıldı[1896].

Mahmut Esat ise hem yargılama kararını hem de sonucu şöyle değerlendirdi:

[1890] **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1342 (1926), No: 831, s. 2; **Akşam**, 14 Eylül 1342 (1926), No: 2845 s. 1.

[1891] **Bozkurt-Lotus Davası-Tahkimname**, s. 58. **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1342 (1926), No: 836, s. 1; **Akşam**, 6 Eylül 1342 (1926), No: 2837, s. 1.

[1892] **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1342 (1926), No: 840, s. 1; **Akşam**, 10 Eylül 1342 (1926), No: 2841, s. 1.

[1893] **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1342 (1926), No: 842, s. 1; **Akşam**, 12 Eylül 1342 (1926), No: 2843, s. 1.

[1894] **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1342 (1926), No: 843, s. 1; **H.M.**, 14 Eylül 1342 (1926), No: 1863, s. 1.

[1895] Son Saat gazetesi bin lira vererek bir yardım kampanyası başlatınca Cumhuriyet altı bin lirayı ödemek istedi. Ancak Başsavcı Fuat Hulusi Bey sorunun çözümlendiğini ve Hasan Kaptan'ın serbest bırakıldığını duyurdu.

[1896] **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1342 (1926), No: 845, s. 2. Bu sonucu; "Kapitülasyonların ilgasına muvafakat etmemek için Türk adliyesinin müstakil olabileceğinden veya Türk mahkemesinin kifayet ve kabiliyetinden şübhe edenler; eminiz ki bu iddialarından mahcup kalmışlardır..." diyerek yorumlayan Falih Rıfkı, mahkeme salonunu dolduran halkın konuya gösterdiği ilgiyi de şu cümlelerle anlatıyordu: "...Biz İstiklal Muharebesi'ni yaptığımız zaman ne için harb ettiğimizi, Lozan'da istiklâl istediğimiz zaman istiklâlin ne demek olduğunu biliyorduk. Haritalar üzerinde mevcut imiş gibi görünmek için Sevr Muahedesi de kâfi idi. Mahkemenin her celsesinde ağır ceza mahkeme salonunu dolduran halk her hangi bir vapur kazasının fenni tafsilâtına merak ettiği için oraya toplanmamıştır. Onlar Türk adliyesinin istiklâl manzarasını görmek için o salona gittiler...." bkz. Falih Rıfkı, "Müstakil Adliye", **H.M.**, 17 Eylül 1342 (1926), No: 1866, s. 1. Fransız kamuoyunun kararı siyasî bir zafer gibi göstererek 'erkeklik tesellisi' yaptığını düşünen Akşam gazetesi ise; "Yalnız şunu söyleyelim ki, Türk efkarı umumiyesi bu hadise münasebetiyle Fransa'nın hakiki temayüllerini görmüş ve öğrenmiştir. Türkler anlamıştır ki, Fransa bile, en küçük bir hadisede izzeti nefsini memnun etmek için Türkiye'nin istiklali adliyesini ayaklar altına almaktan, kapitülasyon zihniyetinin tekrar avdetinden zerre kadar tehâşî (sakınma-çekinme) etmemektedir. Ancak Türkiye, bundan sonra bu gibi kuru sıkı tezahürata pabuç bırakan bir memleket değildir..." diyordu. Bkz. **Akşam**, 19 Eylül 1342 (1926), No: 2850, s. 1.

"Davamızda çok haklıyız. Şu kadarını söyleyebilirim ki Türk adliyesinin Bozkurt-Lotus hadisesinde istimâl ettiği salâhiyyet, mümasil vakayıda bütün mütemeddin milletlerce kabul edilen ve tatbik olunan usulün aynıdır. Fransızlar bizzat böyle hareket etmişler ve etmektedirler. Türk milleti de aynı hakkı istimâlden başka bir şeyi yapmış değildir. İstiklâline sahip, medenî bir millet sıfatıyla böyle hareket etmekliğimiz icab ederdi. Öyle yapıldı. Hukuk-ı düvel esasatına muhalif hareket etmedik. Türk adliyesi en mütemeddin ve hukuk sahasında en müterakki milletlerin kanunlarıyla, teşkilatıyla ve zihniyetiyle mücehhezdir. Bozkurt-Lotus davasını böyle görmek ve bu cihetten anlamak lazımdır. Çünkü dava, bu esasa göre idare edilmiştir"[1897].

Ankara'da ise aynı günlerde tahkimname imzalamak üzere Lahey'e gidecek heyet belirlendi. 12 Eylül'de yapılan bakanlar kurulu toplantısı sonucunda Mahmut Esat'ın başkanlığında Profesör Cemil Bey ile Hukuk Müşaviri Veli Bey'in Lahey'e gitmesi kararlaştırıldı[1898]. Ardından hummalı bir çalışma başlatıldı. Mahmut Esat, Ankara'da çalışmalarını sürdürürken Veli Bey, İstanbul'a giderek Avrupa hukuk kitapları üzerinde incelemeler yaptı[1899]. Heyet, tahkimnamede yer alacak esasları belirledi. Mahmut Esat başkanlığında; Yusuf Kemal, Cemil, Veli, Reşat Nuri (kâtip) beylerden oluşan Türk heyeti Fransız temsilcileriyle ortak tahkimname düzenlemek üzere 23 Eylül'de İstanbul'dan Cenevre'ye hareket etti[1900]. Mahmut Esat, hareketlerinden önce basına şu demeci verdi:

"Buradan doğru Cenevre'ye gidiyoruz. Orada birkaç gün kaldıktan ve tahkimnâmeleri ihzâr ve tanzim ettikten sonra Lahey'e gideceğiz. Davamızda hukuk noktai nazarından çok haklıyız. Mevzuat-ı kanuniye lehimizde ve hakkımız âşikârdır. Binaenaleyh kazanacağız ümid-i kuvvisiyle gidiyoruz. Eğer hakka karşı bâgîz ve adâvet varsa davayı gaib ederiz. Fakat böyle olmadığını zannediyorum. Netice, hâkimlerin vicdan ve takdirine kalmış bir keyfiyettir. Mes'ele, Türkiye'nin adlî istiklâli mes'elesidir. Tarafeyn münâsebâtını ihlâl edecek bir vaziyet hasıl olmasından çok müteessirim. Ayrıca İstanbul matbuatının muhikk davamızı müdafaada gösterdikleri salâbet ve vatanperverliğe karşı da mütahassis ve müteşekkirim. Cümleye ayrı, ayrı selâmlar"[1901].

Türk ve Fransız heyetleri arasında Cenevre'de yapılan görüşmeler sonunda Lahey Adalet Divanı'nından şu konularda karar vermesi istendi:

"Türkiye, 2 Ağustos 1926 tarihinde Fransız Lotus vapuruyla Türk Bozkurt varupuru arasındaki müsademe neticesinde Bozkurt'un, sekiz Türk gemicisi ile yolcusunun ölümüne mucib olarak batmasından dolayı Fransız gemisinin İstanbula muvasalatı esnasında Türk vapuru kaptanıyla aynı zamanda, hadise esnasında Lotus vapurunda nöbetçi kaptan bulunan Desmons aleyhinde Türk kanunları mucibince müşterek cezaî

[1897] **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1342 (1926), No: 852, s. 1-2; **Akşam**, 22 Eylül 1342 (1926), No: 2853, s. 1; **H.M.**, 22 Eylül 1342 (1926), No: 1871, s. 1.
[1898] **Vakit**, 13 Eylül 1342 (1926), No: 3215, s. 1; **H.M.**, 13 Eylül 1342 (1926), No: 1862, s. 1.
[1899] **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1342 (1926), No: 845, s. 2
[1900] **Akşam**, 21 Eylül 1342 (1926), No: 2852, s. 1.
[1901] **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1342 (1926), No: 854, s. 1-2; **Akşam**, 24 Eylül 1342 (1926), No: 2855, s. 1; **Vakit**, 24 Eylül 1342 (1926), No: 3136, s. 1

takibat yapmakla ikamet ve adli salâhiyyet hakkındaki 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Mukavelenâmesinin 15 inci maddesine mugayir olarak beynelmilel hukuk prensiplerine muhalif hareket etmiş midir? Eğer muhalif hareket etmiş ise bu prensipler hangileridir"[1902].

Fransızların Divan için hazırladıkları metinde: "Türkiye Kaptan Desmons'u tutuklamakla devletlerarası hukuka uygun hareket etmiş midir" sorusu sorulurken Mahmut Esat bu formülü kabul etmemiş ve önerisi doğrultusunda "Türkiye Kaptan Desmons'u tutuklamakla devletlerarası hukuka aykırı hareket etmiş midir" sorusu benimsenmişti. Bu sözcük değişikliği ile Mahmut Esat, davayı kanıtlamak yükünü Fransızlara yüklemiş oluyordu[1903].

Görüşmeler sırasında Fransa Hükümeti Temsilcisi Hanri Frumajo, Desmons aleyhinde süren yargılamanın ve mahkumiyet cezalarının ertelenmesini ve Desmons'un serbest kalması için ödenen kefaletin Lahey Divanı'na verilmesini öngören bir madde konmasını istemişse de bu öneri Mahmut Esat tarafından kabul edilmemişti[1904]. Böylece; Fransa, Lahey Adalet Divanı'nında iddialarını ispatlamak zorunda bırakıldığı gibi Bozkurt-Lotus davasının Türk yasaları gereğince doğal akışını sürdürmesi ve dava sonuçlanıncaya kadar Türkiye'nin maddi ya da manevi hiçbir tazminat ödememesi de kabul edilmiş oldu. Bunun yanı sıra, Lahey Adalet Divanı'na oy verme yetkisiyle bir Türk hâkiminin katılımı da Fransa'ya kabul ettirildi[1905].

Türk Heyeti bir yandan tahkimname görüşmelerini yürütürken öte yandan Divan'da yapılacak savunma için bilgi topladı. Tanınmış hukukçularla görüşmeler yapıldı. Benzer davalar ve elde edilen sonuçlar hakkında pek çok örnek olay bulundu. Öyle ki, Türkiye'nin davasını haklı çıkaracak örneklerin bolluğu karşısında Mahmut Esat bile "fazla nikbin olmağa" başlamıştı. Ancak verdiği direktiflerle araştırmalara devam edildi. Lion'da bulunan kimi belgelerin getirilmesi için de Cemil Bey görevlendirildi. 17 Ekim'de Cenevre'den hareket eden Türk Heyeti, 21 Ekim'de İstanbul'a döndü. Davayı kazanacaklarına olan inançlarının "yirmi gün süren hukuk maçı" sonunda daha da güçlendiğini düşünen Mahmut Esat, bu davanın Türkiye'nin bağımsızlığına gösterilecek saygının bir ifadesi olduğunu şu sözlerle ortaya koydu:

[1902] **Bozkurt-Lotus Davası-Tahkimname**, s. 63. **Cumhuriyet**,14 Kanunusani 1927, No: 965, s. 1; 19 Kanunusani 1927, No: 970, s. 3.
[1903] K. Arıburnu, **a.g.e.**, s. 25.
[1904] **Bozkurt-Lotus Davası-Tahkimname**, s. 60
[1905] Mahmut Esat; Fransızların Türkiye'den davayı kaybederse, Fransız bayrağını selâmlamasını istediğine dikkati çekiyor. **Cumhuriyet**, 22 Teşrinievvel 1342 (1926), No: 882, s. 1-2.

"Halkımız pek haklı olarak bu meseleyi alaka ile ve kıskançlıkla takib etti. Zaten Türk halkının akl-ı selimi ve görüşü hakikatlerin en kuvvetli muhiklerinden biridir. Mesele bazılarınca belki küçük görünebilir. Fakat hakikat Türk adliyesinin medenî milletler adliyesine eş olarak istiklâl davasıdır. Fazla bir şey istediğimiz de yokdur. Bazı Fransız gazetelerinin ve bazı münsaf Fransızların itiraf ettikleri vecihle kapitülasyonlara alışık olanları [Lozan] muahedenamesi mucibince memleketimizde Türklüğün kârına ihdâs olunan yeni vaziyetle istîfâsları zordur; fakat Türk milleti esir devletlerle alakadar en küçük bir ananenin iddiasına muvafakat edemez. Dikkat etmek lâzımdır ki bu cebhede açılacak en ufak bir gedik milletin hâkimiyeti hesabına çok acı teamüllere müncer olabilir. Mazinin bu teamülleri ise meçhulümüz değildir. Davamızın, her mütemeddin millete yapılan muamelenin bizden esirgenmesine tahammülü yoktur. Buna tahammül etmemek bizim hakkımızdır. Hakkımızı müdafaa ediyoruz"[1906].

Görüştüğü pek çok hukukçunun kendisi ile aynı düşüncede olduğunu söyleyen Mahmut Esat'a göre "davaya şimdiden kazanılmış nazarıyla bakılabilir(di)"[1907].

Mahmut Esat, bu düşüncesine karşın Lahey'de yapacağı savunma için ciddi bir hazırlık içine girdi. Türk Ceza Yasası İtalya'dan, Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası Fransa'dan alındığı için İtalyan ve Fransız hukukçularının yazılı görüşlerine başvurdu[1908]. Bu arada, Cenevre'de hazırlanan ve Hariciye Vekâleti'nin 15 Kasım 1926 tarihli tezkeresiyle İcra Vekilleri Heyetine sunulan tahkimname 24 Kasım'da oybirliği ile kabul edildi[1909]. Lahey mahkemesinde Türkiye'yi Feyzi Daim Bey'in temsil etmesini isteyen Mahmut Esat Bey'in önerisi, İcra Vekilleri Heyeti'nin 12 Ocak 1927 tarihli toplantısında kabul edilerek Cumhurbaşkanınca onaylandı[1910]. Ardından; Feyzi Daim[1911] Cemil, Veli ve Tevfik Rüştü beylerle hariciye hukuk müşavirlerinin katılımlarıyla bir dizi toplantılar yapıldı[1912]. Elde edilen bilgi ve belgelerle birlikte Frankfurt Üniversitesi Hukuku Düvel profesörlerinden Karl Strupp'un 1927 yılı başında yayınladığı eserdeki kimi örnek ve hükümlere dayanarak[1913] ve İsviçreli hukukçu Profesör Mercier'in de görüşü alınarak Divan'a verilecek iki muhtıra ile Fransız muhtırasına karşı yapılacak savunma hazırlandı[1914]. 12 Temmuz'da Lahey'e gitmek üzere Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a gelen Mahmut Esat, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı

[1906] Mahmut Esat, Cenevre'de İsviçre Medeni Yasası'nı hazırlayan kişinin mezarını ziyaret ederek çelenk koymuştur. İsviçre basınınca "kadirşinasâne hareket" olarak yorumlanan bu ziyaret ile İsviçre kamuoyunu da kazanmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 22 Teşrinievvel 1342 (1926), No: 882.

[1907] **H.M.**, 24 Teşrinievvel 1342 (1926), No: 1903, s. 1.

[1908] **Cumhuriyet**, 14 Kanunusani 1927, No: 965, s. 1.

[1909] **BCA**, 030.18.01-21.71.17., 24.11.1926.

[1910] **BCA**, 030.18.01-22.82.21., 12.01.1927.

[1911] **H.M.**, 13 Kanunusani 1927, No: 1983, s. 1; **Cumhuriyet**, 14 Kanunusani 1927, No: 965, s. 1.

[1912] **H.M.**, 18 Kanunusani 1927, No: 1988, s. 2; 30 Kanunusani 1927, No: 2000, s. 1; **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1927, No: 1000, s. 2; **H.M.**, 22 Şubat 1927, No: 2022, s. 2

[1913] Mahmut Esat'ın "Lotüs davasında mesnetlerimizi bulabildiğimiz kıymetli mehazlardan biri" oldu dediği Karl Strupp'un kitabı "bu tarihî hatıra" nedeniyle daha sonra Türkçeye çevrilmiş ve önsözü Mahmut Esat tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. Karl Strupp, **Avrupa ve Amerika Umumî Hukuk Düvel Mebdeleri**, (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929).

[1914] **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1927, No: 1047, s. 3; 21 Nisan 1927, No: 1060, s. 1-2.

görüşmenin ardından Adliye kütüphanesinde çalıştı. Cemil Bey'i daha önce Lahey'e gönderen[1915] Mahmut Esat, kâtip Ziya ve Veli beylerle birlikte 17 Temmuz'da Lahey'e hareket ederken[1916] dünya kamuoyuna da şöyle seslendi:

> "İstediğimiz şey gayet basittir. Bütün medeni milletler hakkında olduğu gibi bunlar derecesinde medeni bir devlet ve milleti temsil etdiğine şübhe olmayan Türk milleti hakkında da hukuk-ı düvel esasatının bila kayd ve şart tanınmasıdır. Bütün beşeriyetin mal-ı müştereki olan açık denizlerde Türk ticaret vapurlarının ve Türk bayrağının hukuk-ı düvel prensipleri dahilinde muamele görmesi icab eder. Biz de bunu istiyoruz, hak varsa -ki bunda şübhe etmek istemem- davayı kazanmaklığımız lâzımdır"[1917].

Lahey Adalet Divanı, 2 Ağustos 1927'de Bozkurt-Lotus davasını görüşmeye başladı. İlk önce tahkimname okundu[1918]. Ardından savunmalara geçildi. İlk savunma Fransız Temsiclisi devletlerarası hukuk profesörleri ve Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Basdevant tarafından yapıldı. 2-3 Ağustos günü sabah ve öğleden sonra olmak üzere dört oturumda yaptığı savunmada Basdevant; Lotus tarafından yanlış bir manevra yapılmışsa suçun geminin güvertesinde işlenmiş anlamına geleceğini, bu durumda da suça ait yargılamanın geminin taşımakta olduğu devlette yapılması gerektiğini, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nın İkamet Sözleşmesi'nin 15. madde hükmüne göre yargılama hakkına sahip olmadığını ve Fransa Hükümeti ile Kaptan Desmons'a tazminat vermesi gerektiğini iddia etti ve bu iddialarını pek çok örnekle destekledi[1919].

Mahmut Esat ise 4 Ağustosta tarafların eşitliğini vurgulayarak savunmasına başladı. Ardından olayı yeniden anlattı ve bunu yaparken Fransız temsilcisinin kimi hatalarını belgelerle ortaya koydu. 15. madde hükmünün açık ve kesin olduğunu belirttikten sonra "Fransız muhtırasında olduğu surette tefsir edilebilecek olduktan sonra, bu nev'i istidlal tarzına mukavemet edebilecek hiçbir muahede metni yahud madde bulunamaz" diyerek, davada söz konusu olan şeyin 15. maddenin yorumlanması olmadığını belirtti. Daha sonra

---

[1915] **Anadolu**, 14 Temmuz 1927, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1927, No: 1142, s. 3; 17 Temmuz 1927, No: 1144, s. 3.

[1916] **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1927, No: 1145, s. 3.

[1917] **H.M.**, 18 Temmuz 1927, No: 2163, s. 1.

[1918] Tahkimnamenin okunmasının ardından, Milletler Cemiyeti'ne üye olmayan Türkiye'nin özel durumu gereğince cemiyet nizamnamesinin 35. maddesi ile talimatnamenin 35. maddesine uyularak Divan tarafından istenen ve Mahmut Esat tarafından kaleme alınan şu beyanname okundu: "Ben Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından usulü dairesinde verilmiş ruhsatı haiz aşağıdaki imzanın sahibi, Beynelmilel Dahili Adalet Divanı talimatnamesinin 35 inci maddesinin 2 inci fıkrası hükümlerine tevfiken, 2 Ağustos 1926 tarihinde Bozkurt ve Lotus vapurları arasında husule gelen ve iki hükümet delegelerinin 12 Teşrinievvel 1926 tarihli Divan Başkanlığına 4 Kanunusani 1927 tarihinde tevdi' edilmiş olan tahkimnameye mevzu teşkil eden müsademe sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti ve Fransa Cumhuriyetleri Hükümetleri arasında husule gelen ihtilafda mezkur Divan hükmünü kabul edeceğini hükümeti namına beyan eder. Lahey'de 24 Kanunusani 1927'de tanzim edilmiştir. Lahey'de Türkiye Cumhuriyeti Maslahatgüzzarı Mahumt Esat". Bkz. **Bozkurt-Lotus Davası-Fransa Müdafaası**, s. 2.

[1919] Fransa'nın savunması için bkz. **Bozkurt-Lotus Davası-Fransa Müdafaası**, s. 1-96.

Divanın görevinin, Türkiye'nin uluslararası hukuk kurallarını ihlal edip etmediği hakkında karar vermek olduğuna işaret etti. Herhangi bir ülkenin ceza yasasını belirlemekte ve yargılama hakkında 'yerellik ve koruma tarzını' kabul etmekte serbest olduğunu, Türkiye'nin; kendi vatandaşlarına karşı işlenen suçlar için mahkemelerine yetki veren himaye usulünü kabul eden pek çok devlet gibi bir uygulama yaptığını, himaye usulünün uygulanmasını engelleyen hiçbir kural bulunmadığı gibi Türkiye ile Fransa arasında Fransızlara karşı himaye usulünü uygulamaktan alıkoyan bir sözleşmenin de olmadığını açıkladı. Fransız savunmasında kanıt olarak sunulan Kostarika konusununun Lotus-Bozkurt olayına örnek olamayacağına dikkati çekti. Bunu örneklerle destekledi. Yine pek çok ülkede meydana gelen benzer olaylarda ne tür kararlar alındığını Divanın bilgisine sundu. Fransa'nın da aynı uygulamayı yaptığına işaret eden Mahmut Esat savunmasını şu sözlerle tamamladı:

> "Türkiye, büyük milletler ailesi meyanına girmek istemiş ve bunun bütün hukukunu taleb ve itihsal etmişdir. Fakat Türkiye bunu icab etdirdiği mecburiyetleri de seve seve kabul etmiştir. İsviçre Kanunu Medenisini, İsviçre Borçlar Kanununu, İtalyan Ceza Kanununu, Alman Ceza Kanununu memlekette mevkii mer'iyete koydu. Fakat Türkiye'nin bu suretle asrîleştirilmiş olan kanunları ilk günlerden itibaren manialara çarpıyor. Türkiye beynelmilel hukuktan mütahassıl bütün mecburiyetleri ifa etmek ister. Fakat kendisinde bu mecburiyetlerin haricinde her ne olursa olsun taleb edilmesine razı değildir..."[1920].

Tarafların 9 ve 10 Ağustosta birbirlerinin tezini çürütmek için yaptıkları son savunmaların[1921] ardından mahkeme sonlandı. Uluslararası Adalet Divanı yaptığı görüşme ve oymalanın ardından 7 Eylül 1927'de Türkiye'nin tezini haklı bulduğunu açıkladı: Karara göre;

> "1. 2 Ağustos 1926 tarihinde Fransız Lotus vapuruyla Türk Bozkurt vapurları beyninde vukua gelen müsademe neticesinde Fransız vapurunun İstanbula muvasalatını müteakib Türk kanunlarına tevfiken Lotus vardiyesinde kumanda eden mülazım Desmons aleyhine Bozkurt rakıblarından sekiz Türk tebasının ölümü dolayısıyla takibat-ı cezaiye icra etmekle Türkiye 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan İkâmet ve Salâhiyet-i Kazaiye Ahidnamesinin 15. maddesi hilafına hukuk-u düvel prensiplerine muğayyir hareket etmemişdir;
>
> 2. Binabirin Türkiye'nin mülazim Desmons aleyhine takibat icra etmekle hukuk düvel prensipleri hilafına hareket ettiğinin tahakkuku şartıyla mumaileyhe itası tezekkür edilecek olan tazminat hakkında itai karar lüzumu görmemektedir"[1922].

[1920] Mahmut Esat'ın yaptığı savunmanın tam metni için bkz. **Bozkurt-Lotus Davası-Türk- Müdafaası**, s. 1-41.
[1921] Fransız karşı savunması için bkz. **Bozkurt-Lotus Davası-Fransız Mukabil Müdafaası**, s. 1-31; Türk karşı savunması için bkz. **Bozkurt-Lotus Davası-Türk Mukabil Müdafaası**, s. 1-24.
[1922] **Bozkurt-Lotus Davası-Divanı Adalet Kararı**, s. 25.

Mahmut Esat'ın pek çok devletin ceza ve ceza usulü yasalarından verdiği örnekler, dünyaca tanınmış hukukçuların sözlerinden derlediği metinler ve ateşli savunması Bozkurt-Lotus Davası'nı bir oy fazla ile Türkiye'ye kazandırdı.

Bozkurt-Lotus olayı, iki gemin çarpışmasından kaynaklanan "adi bir deniz olayı" değil, kimliğini kanıtlamaya çalışan özgür Türkiye ile emperyalist Fransa arasında bir davaydı. Bu dava bir karşı çıkıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nden dünya ailesine bir mesajdı; tüm ayrıcalıkları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karıştığının, tam bağımsız Türkiye'nin uluslararası hukukta eşit olduğunun, Türk hukukçularının çağdaş ülkelerdeki meslektaşları ile aynı yetkinlikte olduğunun mesajıydı.

Dava, Türk komuoyunun tam bağımsızlık ülküsüne bağlılığının da simgesi oldu. Basın, Fransız iddialarına karşı aynı söylemle karşı koydu. Türk ulusunun "en ufak" haklarının "en büyük kıskançlıkla" savunulacağı, hiçbir şekilde taviz verilmeyeceği dünya ailesine gösterildi.

Bozkurt-Lotus Davası, uluslararası hukuk için de örnek bir olay oldu. Bu olaydan sonra, uluslararası sözleşmelerde açıkça hüküm altına alınmayan ya da uluslararası hukuk kuralı bulunmayan konularda; "Uluslararası Hukukda, devletlerin yargı yetkisini açıkça sınırlayan bir kural olmayan konularda devletler yargı yetkisine sahip olduklarını ileri sürebilirler" görüşü geçerli oldu[1923].

Adliye Vekili olarak Türk hukukunu çağdaşlaştıran Mahmut Esat, uluslararası bir mahkemede Türk Cumhuriyeti'nin adlî bağımsızlığını korumadaki kararlılığını ve çabasını Bozkur-Lotus davasında yaptığı savunmayla da ortaya koydu. Bu savunma, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyetinin uluslararası hukukta eşitliğini kanıtladığı gibi Mahmut Esat'a da "Bozkurt" soyadını kazandırarak başarısını ölümsüzleştirdi.

5.2. Müşerref Hanım Davası

2 Ağustos 1929 Cuma günü Kuşadası'nın Hacıkırım Kavağı denilen mevkiinde bulunan Hacıkomiser Bahçesi'nin şose yoluna bitişik kıyısında, tabanca ve taş kullanılarak öldürülmüş bir erkek cesedi görülmüştü. Akşama doğru bunun Kuşadalı Kodu Rıza Efendi olduğu anlaşılınca üvey oğlu İlyas Efendi olayı Kuşadası Cumhuriyet Savcılığına bildirmiş ve Bozdoğanlı ailesinden Mehmet Ağa ile eşi Şahver ve 17 yaşındaki kızları Müşerref hanımlardan şüphelendiğini söylemişti. Bunun üzerine soruşturmayı başlatan savcı, suçun işlendiği mahalle en yakın yerlerde bulunanların, bu arada Müşerref Hanım'ın ailesinin de

[1923] Arıntılı bilgi için bkz. Tezcan, Durmuş. "Bozkurt-Lotus Davasının Önemi ve Yeri", **ÇTAD**, İzmir: DEÜ-AİİTEY, s. 267-274.

ifadelerine başvurmuştu. Savcı, Müşerref Hanım'ın ifadesini alınırken "bağırıp çağırmasını" ve "kalbinin fazla çarpmasını" kanıt sayarak Müşerref Hanım hakkında idam isteği ile İzmir Ağır Ceza Mahkemesine başvurmuş ve bunun sonucunda Müşerref Hanım tutuklanmıştı.

Avukat Ömer Fuat Bey tarafından savunulan Müşerref Hanım on beş ay süren yargılama sonunda beraat ederek serbest bırakılmıştı[1924]. Ancak, Temyiz Mahkemesi bu kararı bozmuş ve Müşerref Hanım'ın idam isteği ile yeniden yargılanmasını istemişti[1925].

Bu karar üzerine Müşerref Hanım, Mahmut Esat Bey'den kendisini savunmasını rica etti. 19 Aralık 1932'de başlayan duruşmasında da Mahmut Esat Bey'in kendisini savunacağına söz verdiğini söyleyerek davanın ertelenmesini istedi. Ancak Mahkeme Başkanı Ali Rıza Bey, Mahmut Esat'ın baroya kayıtlı olmadığına, yasalara göre avukatlık yapabilmek için iki yıl hâkimlik yapmış olmak ve baroya kayıtlı bulunmak gerektiğine dikkat çekti. Bunun üzerine Müşerref Hanım'ın avukatı Ömer Fuat Bey, Mahmut Esat Bey'le görüştüğünü, kendisinin savunmayı yapacağına söz verdiğini söyledi ve İzmir Barosu'na kayıtlı olmamakla birlikte her hangi bir baroda kayıtlı olabileceğine işaret ederek isteği yineledi. Mahmut Esat'ın mahkemeye kabul edilip edilemeyeceği yönünde yapılan tartışmaların ardından karar verilmek üzere mahkeme ertelendi[1926].

Mahmut Esat, Müşerref Hanım'ın davasını "vicdanen ve kanunen" masum olduğuna samimiyetle inandığı ve ekonomik gücünün avukat tutmaya yetmediğini öğrendiği için kabul etti. 9 Şubat günü yapılan davaya Ömer Fuat Bey ile birlikte katıldı. Kuşadası Barosu'nun 16 numarasına kayıtlı bulunduğuna dair olan avukatlık belgesini mahkeme başkanlığına sunduktan sonra savunmasını yaptı[1927].

Savunmasını, Temyiz Mahkemesi'nin gerekçeleri üzerine kuran ve savcının tüm iddialarını güçlü kanıtlarla çürüten Mahmut Esat, 20 Mart 1933 yapılan son duruşmada Müşerref Hanım'ın beraatini sağladı[1928]. Böylece, yoksul ve "kara bahtlı bu Türk kızını" özgürlüğüne kavuşturmakla kalmadı hem avukatlıktaki başarısını hem de "zayıf ama haklı"nın yanında olduğunu bir kez daha ortaya koydu.

[1924] **Anadolu**, 28 Kanunuevvel 1932; 10 Şubat 1933; 15 Şubat 1933.
[1925] **Anadolu**, 15 Şubat 1933.
[1926] **Anadolu**, 20 Kanunuevvel 1932.
[1927] **Anadolu**, 10 Şubat 1933.
[1928] **Anadolu**, 21 Mart 1933.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ADLİYE VEKİLLİĞİNDEN AYRILMASINDAN ÖLÜMÜNE KADAR MAHMUT ESAT (BOZKURT)
(1930-1943)

1. DÜNYA BUNALIMI SONRASINDA İZLENEN EKONOMİK POLİTİKA VE MAHMUT ESAT (BOZKURT)

1.1. Bunalımın Ortaya Çıkışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Aldığı Önlemler

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile ekonomik bağımsızlığını da elde ederek tam bağımsızlığına kavuşan Türkiye, 1911 yılından beri aralıksız olarak süren savaşların yıkımlarını gidermek, acılarını dindirmek ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için gerekli önlemleri alırken tüm dünyayı saran ekonomik bunalımla yüz yüze geldi.

1929 yılının Eylül ayında önce Amerika'da; Newyork borsasında tüm borsa değerlerinin hızla düşmesiyle başlayan bunalım kısa sürede tüm Avrupa'yı etkisi altına aldı. Esham ve tahvilat borsaları çöktü[1929], para ve sermaye piyasaları olumsuz etkilendi, üretim yavaşladı, fiyatlar hızla düştü, iflaslar arttı, işsizlik yaygınlaştı[1930]. Öyle ki 1932 yılının ilk aylarına gelindiğinde Almanya'da yedi, İngiltere'de dört, Amerika'da on ve Dünya genelinde otuz beş milyon insan işsiz kalmıştı[1931].

Bütün ülkelerde buhrana yönelik ilk tepki, iç pazarın korunması oldu. 1930'dan itibaren bu yönde ilk adımı Amerika attı ve zaten yüksek olan gümrük duvarlarını iyice yükseltti. Amerika'yı Kanada, Küba, Meksika, Fransa, İtalya ve İspanya izledi. 1931'de ise Hindistan, Peru, Arjantin, Brezilya, Çin ve Litvanya gümrük tarifelerini yükseltti, aynı yıl İngiltere de kesin olarak "himayeciliği" benimsedi. 1933 yılı sonuna gelindiğinde Avrupa'da koruma önlemi almamış devlet hemen hiç kalmadı[1932]. Her ülkenin kendi ekonomisini korumaya yönelik olarak aldığı bu koruyucu önlemler, uluslararası ticaret hacminin daralmasına ve

---

[1929] Louis Pommery, **Yeni Zamanların İktisat Tarihi (1890-1939)**, (Çev: Cahit Talas), (Ankara: SBF Yayınları, Yeni Matbaa, 1956), s. 94.
[1930] M. Öğüt Yazman, **Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, (Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayii, 1973), s. 63.
[1931] İsmail Hüsrev, "Dünya Bunalımı Ne Halde?", **Kadro**, c. 1 , 1932 (Tıpkı Basım), (Ankara: Ankara Üniversitesi Ticari İlimler Akademesi Yayın No: 121, 1978), s. 18.
[1932] L. Pommery, **a.g.e.**, s. 100-101.

dünya ekonomisinin küçülmesine yol açtı[1933]. Amerika ve Avrupa'da "tarife himayeciliği" beraberinde "idare himayeciliği"ni getirdi. 1931'den sonra özellikle Fransa kontenjanlama yöntemini geniş bir şekilde uyguladı. Devletler, kambiyoyu kontrol altına almaya başladı ki bu ithalatın kontrolünü de beraberinde getirdi ve devletler arasında kliring antlaşmaları arttı. Bunalım, uluslararası kredi piyasalarını da felce uğrattı. Borçlu olan devletlerden çoğu borçlarını ödemeyi kesti[1934]. Bunalım; uygulanan ekonomik politikaların sorgulanmasına da yol açtı. Devletin ekonomik işlere karışmaması, dış ticaretin serbest olması ve altın esasına dayanan para rejimi gibi ilkeleriyle klasik liberalizmin ilkelerinin geçersizliği kendini gösterdi[1935].

Dünya ekonomisine geleneksel bir kaç ihraç ürünü ile bağlı bulunan, buna karşın pek çok sanayi tüketimi ve sermaye mallarını ithal etmek zorunda olan[1936] Türkiye, 1929 yılı sonlarında bunalımı Türk parasının değer kaybetmesi ile hissetti. Zira, ihracatı tarımsal ürünlere bağlı olan Türkiye'de 1928-1929 yılı kurak geçmiş, dolayısı ile tarımsal üretim düşmüştü. Öte yandan sanayileşme çabası içinde olan ülkenin geniş ölçüde ithalata gereksinimi vardı. Bu, Türkiye'nin dış ödemeler dengesinin bozulması anlamına geliyordu. 1929 yılı, Osmanlı borçlarından Türkiye'nin payına düşen kısmının ilk taksitinin de ödeme yılıydı. Bununla birlikte, Lozan'da kabul edilen Ticaret Antlaşması gereğince Türkiye'ye getirilen gümrük kısıtlaması bu yıl sona ermiş ve Türkiye 6 Ağustos 1929'da yeni gümrük düzenine geçmişti. Yerli üretimi olan mallardan azami vergi alınmasını öngören yasa gereğince ithal mallarına uygulanan ortalama gümrük vergisi yüzde 13'ten yüzde 46'ya çıkarılmıştı[1937]. Hükümetin beklentisi yeni tarifenin ülkeye, özellikle sanayi alanında önemli girişimlerde bulunma olanağı sağlayacağı yönündeydi. Ancak, ekonomik bunalım buna geçit vermedi[1938]. Türk lirasının dış değerinde meydana gelen büyük düşüş ise ülkede var olan olumlu havayı gölgede bıraktı[1939]. Ayrıca, gümrüklerin yükseleceği düşüncesi ile yeni tarife belirlenmeden aşırı bir ithalat gerçekleştirilmiş[1940] ve talep fazlası olarak mal stoklanmıştı.

[1933] İlhan Tekeli ve İlkin Selim, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2: 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları**, (Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 30, 1983), s. 4.

[1934] L Pommery, **a.g.e.**, s. 102-103.

[1935] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 216.

[1936] Avni Zarakolu, "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, (Ankara: AÜSBF Yayınları-513, 1982), s. 90.

[1937] Bu oran 1930 ortalarında yüzde 60'lara kadar yükseltilmişti. Bkz. Şevket Pamuk, "Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'la Yeniden Bakış", **Bilanço 1923-1998**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s. 34.

[1938] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 76.

[1939] Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, (Ankara: AÜSBF Yayınları No: 513, 1982), s. 55.

[1940] Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi: TBMM III. Dönem 1927-1931**, c. 2, (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No: 9, 1995), s. 1.

Stoklanan mal için tüccarın piyasadan önemli miktarda döviz satın alması da Türk lirasının değerini düşürmüş[1941], İsmet Paşa da, tüccarın bu davranışını "isabetsiz bir telaş" olarak değerlendirmişti[1942]

Bunalımın Türkiye üzerindeki etkilerini azaltmaya çalışan Hükümet, alınacak önlemleri 12 Aralık 1929'da Başvekil İsmet Paşa'nın ağzından açıkladı. İsmet Paşa bu konuşmasında Türk parasının değerini yükseltmek için alınan önlemleri belirterek, iç ve dış politikada "istikrar ve emniyetin" ekonomik gelişmenin temel dayanağı olduğunu, ödemeler dengesini açıktan kurtarmayı ve devlet bankası kurmayı amaçladıklarını söyledi. Aynı zamanda kendi kendine yetme zorunluluğunu dile getirerek ulusu tasarrufa çağırdı. İlk önlem olarak, vekâletlerin dış alımları ile özel idare ve belediyelerin dış harcamalarının durdurulduğuna dikkati çekti[1943]. Hükümet, bu uygulamalarıyla ithalata doğrudan müdahale ederek döviz sarfiyatını önlemeyi amaçlıyordu.

Başvekilin konuşmasında dikkati çektiği konular kısa bir süre içinde Hükümet tarafından uygulamaya kondu.

Türk parasını korumak için yürürlükte olan 1447 numaralı yasayı[1944] yeterli bulmayan Hükümet varolan koşullar içinde bu konudaki hükümet yetkilerini artırabilmek, alınan kararları etkili bir şekilde uygulayabilmek ve paranın değerini düşürmek isteyenleri ağır bir şekilde cezalandırabilmek amacıyla "Türk Parasını Koruma Hakkında" bir yasa tasarısı hazırladı[1945]. 20 Şubat 1930'da kabul edilen yasanın birinci maddesi gereğince; "kambiyo, nükut, esham ve tahvilat alım ve satımının ve memleketten ihracının tanzim ve tahdidi" ile Türk parasının korunması ile ilgili karar alma yetkisi Hükümete verildi[1946] ve böylece döviz talebi üzerindeki hükümet kontrolü artırıldı.

Başvekilin ulusu tasarrufa ve yerli mallarını kullanmaya yönelik çağrısı ülkede olumlu yankı uyandırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın da desteğini alan Hükümet, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti"nin kurulmasını ve her yılın 12-18 Aralık günlerinin "Tasarruf ve Yerli Malları Haftası" olarak kutlanmasını kararlaştırdı[1947].

[1941] Necmeddin Sadık, "Buhranın Sebepleri 1", **Akşam**, 18 Şubat 1930, No: 4079, s. 1; "Milli Mücadelenin İkinci Sayfası 1", **Akşam**, 23 Şubat 1930, No: 4084, s. 1.
[1942] **TBMM ZC**, D. III, c. 14, s. 31.
[1943] **Aynı**, s. 32.
[1944] 16 Mayıs 1929'da kabul edilen Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu; kambiyo spekülasyonunu yasaklama, döviz alım-satımını zorunlu işlemlerle sınırlama, döviz gereksinimlerinin çeşitlerini gösterir listeler yayınlama ve döviz alım-satımlarını düzenleme konularında Maliye Bakanlığını yetkili kılmakta ve bu ilkeleri ile Türkiye'de kambiyo denetimine girişin başlangıcı olarak değerlendiriliyordu. Bkz, N. Töre, **a.g.m.**, s. 55.
[1945] **TBMM ZC**, D. III, c. 16, Sıra No: 83, s. 1.
[1946] **Aynı**, s. 47.
[1947] Erdinç, Tokgöz, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, (Ankara: AÜSBF Yayınları No: 513, 1982), s. 42.

Ülkenin ekonomik gelişmesine yardım etmek, iskonto fiyatını belirlemek, para piyasasını düzenlemek, hazine işlemlerini yapmak ve hükümetle ortaklaşa Türk parasının istikrarını sağlayacak tüm önlemleri almak[1948] üzere "Cümhuriyet Merkez Bankası" adıyla bir devlet bankasının kurulması kararlaştırıldı. Bu konuda hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Mayıs 1930'daki toplantısında benimsen yasa tasarısı 9 Haziran 1930'da TBMM'ne sunuldu[1949] ve 17 Haziran 1930'da da TBMM'de kabul edildi. İsmet Paşa yasayı; "devlet himayesinde devletin maliyesini ve milletin iktisadiyâtını tanzim ve müdafaa edecek başlıca vasıta" olarak değerlendiriyordu[1950].

Devletin ekonomik yaşamda daha aktif bir rol almaya başladığı bu dönemde Hükümet, "İktisadi Politika" belirleme çalışmalarına da hız verdi. Bir yandan Âli İktisat Meclisi, İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey'in başkanlığından bir komisyon kurarak 1929 yılının Haziran ayında "Türkiye'nin İktisadî Programı"nı hazırlarken[1951] öte yandan K. Müller ve H. Schacht adlı uzmanlara aynı konuda rapor hazırlama görevi verildi[1952]. Ancak, hazırlanan raporlar Hükümet tarafından yeterli görülmedi. Hükümet yeni bir program hazırladı[1953].

1930'ların sonlarına gelindiğinde, Hükümetin ısrarla üzerinde durduğu "paranın istikrarı" tam olarak sağlanamadığı gibi, "uzun dönemde bu sorunu çözümleyeceği umulan" Merkez Bankası da faaliyete geçirilemedi[1954]. Bunalım; özellikle tarım kesimini hırpaladığı halde bu kesimi koruyacak etkin önlemler alınamadı. Dönem içinde bu kesime yönelik tek etkin önlem 8 Haziran 1930'da TBMM'den geçen "Tütün İnhisarı Kanunu" oldu. Yasa gereğince; ihraç amacıyla iç pazardan tütün ve tömbeki satın almak, işlemek, kıymak; sigara, sigar, enfiye, ağız ve pipo tütünü yapmak, bunları etiketlemek ve paketlemek, tüm bu ürünleri ithal etmek ve iç pazarda satmak yetkileri İnhisar İdaresi'ne verildi[1955]. Ancak, yasanın görüşülmesi sırasında tütün ihracatı yapan milletvekillerinin, tütünün devlet tekeline alınmasına karşı çıkan söylemleri[1956] Hükümetin tarım kesiminde iç fiyatları artırıcı yeni önlemler alamayacağının da işareti oldu. Bunun üzerine Hükümet, tarımsal kredinin

---

[1948] **TBMM ZC**, D. III, c. 20, Sıra No: 242, s. 1.
[1949] **Aynı**, s. 148.
[1950] **Aynı**, s. 273.
[1951] Şakir Kesebir'in Plânı ve değerlendirmesi için bkz. Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 98-110.
[1952] Bu raporlar ve değerlendirmesi için bkz. Tekeli ve İlkin **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 110-115.
[1953] Tekeli ve İlkin tarafından Programa yönelik olarak yapılan değerlendirmede; Başbakanın programda ülke gereksinimlerinden en zorunlu ve en pratik olanlara değinildiğini, programın masraf karşılığının bütçe içinden çıkarılmaya çalışıldığını söylediğine dikkat çekilerek program, genel bir çerçeve çizmekten ve harcamaların nasıl sağlanacağını açıklamaktan uzak bulunuyordu. Bkz. Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 124.
[1954] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 124-125.
[1955] **TBMM ZC**, D. III, c. 20, s. 103.
[1956] Bkz. **Aynı**, s. 103-118.

maliyetini düşürmeye yönelik düzenlemelere başvurarak, piyasadaki tefeci/tüccarın kontrol alanını daraltma yoluna gidecekti[1957].

Hükümetin bunalım karşısında aldığı önlemlerin olumlu sonuçlar vermemesi ve Avrupa'nın Türkiye'nin siyasal rejimini "diktatörlük" olarak tanımlaması[1958] Mustafa Kemal Paşa'yı yeni arayışlara yöneltti. Bunalımdan etkilenen geniş halk kitlelerinin rahatsızlığını ve kimi Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin siyasal rejimine yönelik eleştirilerini gidermek ve hükümete alternatif politikalar önerebilmek amacıyla Halk Fırkası'na muhalif yeni bir partinin kurulmasını zorunlu gördü[1959]. Aynı zamanda ekonomik politika önlemlerine siyasal düzenlemelerle çözüm arayışı anlamına da gelen bu politikada[1960] kurulacak partinin Cumhuriyetçi, laik ve milliyetçi olması temel ilkeler olarak benimsendi.

Muhalefet fırkası, Fethi Bey'in başkanlığında 12 Ağustos 1930'da "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adı ile kuruldu[1961]. Yeni partinin, Hükümetin uygulamakta olduğu ekonomik programa alternatif olacağı, başına konan "Serbest" sözcüğü ile kendisini gösterdi. Zira, partinin programında da; vergi indirimi, "nafıa teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle yüklenilmesinden" sakınılması, Türk parasının değerinin yükseltilmesi, yabancı sermayeye hızla "yol açılması" gibi önlemlerin alınacağı sayılıyor, vatandaşların refahını, malî ve ekonomik her türlü girişimlerini engelleyen "Hükümet müdahalesini(n)" kabul edilmeyeceği vurgulanıyordu. Partinin ulaşmak istediği amaç ise; her türlü "harsî, iktisadî, malî" girişimlerde "devletin mükellef olduğu murakabe hududunu tecavüz edecek müdahalelere meydan vermemek"ti[1962]. Bu ilkeleri ile "saf bir liberal politika"yı savunacağının işaretlerini-veren SCF[1963], bunalımın artırdığı sorunlara yönelik olarak CHF'ye karşı etkili bir muhalefet yapmaya başladı[1964]. Özellikle; demiryolu, vergi, tekeller, yabancı sermaye ve Türk parasına yönelik politikalarını eleştirdi. "Devletçilik" anlayışına yönelik etkin muhalefet ise parti üyelerinden Ağaoğlu Ahmet'ten geldi[1965]. Partisine yönelik eleştirileri 30 Ağustos 1930'da Sivas demiryolunu açarken yaptığı konuşma[1966] ile yanıtlayarak, Hükümetin demiryolu

---

[1957] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 187.
[1958] H. Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, (İstanbul: Boyut Yayınları, 1999), s. 118.
[1959] Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka...**, s. 29.
[1960] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 154.
[1961] Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997), s. 47.
[1962] **Aynı**, s. 105-106.
[1963] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 158.
[1964] Fethi Bey Yarın gazetesine verdiği demeçte; "...hükümetin malî ve iktisadî sahada takip ettiği yanlış siyaset, bugünkü sıkıntılı vaziyeti ihdas etmiştir, yani hükümet yedi seneden bire attığı her adım, memleketi merhale merhale iktisadî çıkmaza sokmuştur..." diyordu. Bkz. Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 142.
[1965] Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, (İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2001), s. 176; Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 144-160.
[1966] Konuşma için bkz. Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, c. 1 (1929-1932), (Ankara: AÜSBFY No: 569, 1988), s. 95-104.

politikasındaki zorunluluğa işaret eden İsmet Paşa, vergilerin ağırlığını ise "milletin varlık meselesi için fedakârlık ettiği" şekkinde açıkladı. Ancak, asıl dikkate değer olan CHF'nin "mutedil devletçi" olduğunun açıklanmasıydı[1967]. Liberalizmi "Türk halkının güç anlayacağı bir nazariye" olarak değerlendiren İsmet Paşa, Hükümeti "mutedil devletçi" olmaya iten nedeni ise "memleketin ihtiyacı ve milletin fikri temayülü" olarak belirtti[1968].

Fethi Bey, İsmet Paşa'yı yanıtlamak için İzmir'i seçmiş[1969], o sırada İzmir'de bulunan Mahmut Esat, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta İzmir halkının Fethi Bey'in aleyhinde olduğunu belirterek İzmir'e gelmemesini önermiş, buna karşın Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı destekle geldiği İzmir'de coşku ile karşılanmıştı. Ancak Fethi Bey'in İzmir'de yaptığı konuşma ve ardından çıkan olaylar partinin uzun soluklu olamayacağının ilk işaretleri olmuş, kısa bir süre sonra da Mustafa Kemal Paşa başlangıçta verdiği desteği çekmişti[1970]. Sonuçta Fethi Bey, parti grubunda alınan karar gereğince SCF'nin feshine dair hazırlanan metni 17 Kasım 1930'da Mustafa Kemal Paşa'ya sundu[1971].

Türkiye'nin, ekonomik bunalımı "tek parti" ile aşacağı anlamına gelen bu gelişme, aynı zamanda CHF'nin dönem içinde uygulayacağı ekonomik politikayı da netleştirdi. Partinin, 10 Mayıs 1931'de başlayan ve sekiz gün süren Üçüncü Büyük Kurultayı'nda, "devletçilik" ilke olarak parti programına alındı[1972]. Özellikle ekonomik alanda "devletin faal bir hale getirilmesini kabul eden parti, devletçiliği bunalım koşullarında ülke ekonomisini "koruyup yükseltecek" bir ilke olarak görüyordu. Artık devlet, ekonomi işleri ile "fiili surette" ilgilenecek, özel girişime yön verecek, yapılmakta olan işleri düzenleyip kontrol edecekti.

Devletçilik, parti programına girmesi ile uygulamada hız kazandı. 1930 yılların sonuna kadar bir yandan başta demiryolları olmak üzere yabancıların elinde olan rıhtım, elektrik ve telefon şirketleri satın alınıp millileştirilirken[1973] öte yandan sanayi, madencilik ve enerji alanlarında çalışmalar yapacak kamu kuruluşları oluşturuldu. 1933'de Sümerbank, 1935'te ise Etibank ile Elektrik İşleri Etüd İdaresi kuruldu.

[1967] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2**, s. 161-163.
[1968] M. Öğüt Yazman, **a.g.e.**, s. 67.
[1969] Ahmet Ağaoğlu, Fethi Bey'in söylevi için İzmir'in seçilmesinin nedeni olarak, İzmir'de SCF'nin ilgi ile karşılanması, hürriyet ve serbestlik duygusu gelişmiş olan İzmirlilerin aynı zamanda aydın, heyecanlı olması, yörenini zenginliği ve basının canlı olmasını gösteriyordu. Ayrıca, "para ve değnek siyasetini İzmirde tesiri olmadığı" da biliniyordu. Bkz. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka...**, s. 49-50.
[1970] Ayrıntılı bilgi için bkz. **Aynı**, s. 64-78; Ç. Yetkin, **a.g.e.**, s. 209-219
[1971] A. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 104-106.
[1972] Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Programı**, Ankara: TBMM Matbaası, 1931, s. 4-5.
[1973] M. Ö. Yazman, **a.g.e.**, s. 72-73.

Nizamnamesi 1 Eylül 1931'de İcra Vekilleri Heyeti'nce onaylanan "Cümhuriyet Merkez Bankası" ise 3 Ekim 1931'de resmen faaliyete geçirilerek[1974] Türk parasının değerini koruma yolunda devlet eliyle önemli bir adım atılmış oldu. Kambiyonun kontrol altına alınması ithalatın kontrolünü de beraberinde getirdi ve Hükümet kliring antlaşmalarına yöneldi. "Malın mal ile mübadelesi" anlamına gelen bu yöntem gereğince örneğin 1932'de bir Avusturya şirketi ile Türk tütününün Avusturya malları ile değişimini öngören bir antlaşma yapıldı[1975]. Bunu, 1933'ten sonra başta Almanya olmak üzere[1976], çeşitli Avrupa ülkeleriyle yapılanlar izledi. 1931 yılında çıkarılan 1873 sayılı "Ticaret Mukavelesi veya Modüs Vivendi Aktetmiyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalâta Memnuiyetler veya Tahdit veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun" kabul edilerek ithalata kontenjan/kota konulmaya başlandı. 1932 yılında çıkarılan 1993 sayılı "Takas Komisyon Teşkili Hakkında Kanun" ve 1932 yılında çıkarılan "Çay, Şeker ve Kahve İthalâtının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun" da dış ticarette devlet müdahalesinin araçları oldu[1977]. Ayrıca 1933'te 2297 sayılı "Ödünç Para Verme Kanunu" ile de serbest para piyasasının düzenlenmesi ve faiz hadlerinin belirlenmesi bir düzene sokuldu. 1936 yılında çıkarılan 3003 sayılı yasa ise İktisat Bakanlığına sanayi üretimlerinden zorunlu gördüklerinin maliyet ve toptan satış fiyatlarını denetleme ve belirleme yetkisi tanındı. Devletin ekonomik alanda ticarî yöntemlerle faaliyette bulunmasına olanak sağlayan ve bu amaçla kurulacak ekonomik devlet teşekküllerinin kuruluş ilkelerini düzenleyen 3460 sayılı "İktisadî Devlet Teşekkülleri Kanunu" ise 1938'de çıkarıldı[1978].

Devletçi uygulama; kendisini özellikle sanayi alanında gösterdi. 1930'lu yıllardan başlayarak yapılan çalışmaların birikimi olarak ortaya çıkan ve 17 Nisan 1934'te uygulamaya geçen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı[1979], o güne değin Sovyetlerin başarı ile uyguladığı plânlı ekonomiyi Türkiye'ye taşıdı. Plân çerçevesinde; 1934'te Kayseri ve Bakırköy Bez Fabrikaları, 1935'te Isparta Gülyağı ve Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikaları, 1936'da İzmit Kâğıt Fabrikası, 1937'de Ereğli ve Nazilli Bez Fabrikaları, 1938'de Gemlik Suni İpek ve Bursa Merinos Fabrikaları ile 1939'da Karabük Demir Çelik Fabrikaları işletmeye açıldı[1980].

[1974] **H.M.**, 3 Teşrinievvel 1931; Tekeli, İ. ve İlkin, S. **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3: Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 39, 1982, s. 293.

[1975] L. Pommery, **a.g.e.**, s. 102.

[1976] T. Timur, **a.g.e.**, s. 136.

[1977] N. Töre, **a.g.m.**, s. 56.

[1978] M. Ö. Yazman, **a.g.e.**, s. 78.

[1979] Sanayi kesiminde devletçiliğin gelişimi için bkz. Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3**, s. 134-219; A. Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, (Ankara: TTK, 1972).

[1980] Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, (Ankara: AÜSBF Yayınları 513, 1982), s. 72.

Türkiye, uygulamaya koyduğu plânlı ekonomi ile dünya ekonomik bunalımından temel sanayisini oluşturarak çıkıyordu.

Sanayideki bu gelişme, bunalımdan en çok etkilenen ve etkisi II. Dünya Savaşı sonuna kadar da sürecek olan tarım kesiminde kendisini gösteremedi. İç ticaret hadleri tarımsal ürünler aleyhinde bozulmuş, sınırlı kaynak kullanımı sonucu üretim ve fiyatlar düşmüştü. Fiyat düşüşleri ilk önce uluslararası piyasalarla bağlantılı olarak ihraç ürünlerinde kendisini göstermiş[1981], tarımsal ürünlerdeki düşüş ve tarımsal gelirin azalması, çiftçinin Ziraat Bankası'ndan, esnaf ve tüccardan aldığı kredilerle devlete olan vergi borcunu ödeyememesine neden olmuştu. Bu aynı zamanda vergi bakayalarının artması anlamına geliyordu. Alacağını tahsil edemeyen Ziraat Bankası'nın kredi işlemlerini durdurması ya da daha ağır koşullara bağlaması ise köylünün bankadan kredi almasını engellemiş[1982], hem iç hem de dış pazar için üretim yapan köylüler, fiyatların düşmesi sonucunda aldığı borçları ödeyemeyecek duruma düşüp topraklarını ve hayvanlarını satarak ortakçılığa dönmek zorunda kalmıştı[1983]. Her ne kadar devlet bu kesime yönelik önemli düzenlemeler yapmışsa da bunlar genel bir kalkınma stratejisi olmaktan öte, karşılaşılan sorunlara yönelik olarak, dönemin koşulları ölçüsünde uygulamaya konan ancak bütünlükten uzak önlemlerdi. Tarımda maliyetleri düşürüp fiyat makasını[1984] önlemek için sermaye yeterli olmadığından bazı malların üretimini azaltarak arz yönünden ürün fiyatlarının yükseltilmesi yöntemine başvuruldu. 1932 yılında Ticaret Odaları temsilcilerinin katılımı ile Ankara'da yapılan kongrede tütün, afyon ve buğday ekim alanlarının sınırlandırılması yolunda yapılan öneri, Hükümet tarafından benimsendi. 3 Temmuz 1932 tarih ve 2026 sayılı yasa ile belirlenecek taban fiyatından buğday için destekleme alımı yapma yetkisi verilen Hükümet bu yetkiye dayanarak Ziraat Bankası aracılığı ile piyasadan destekleme alımları yapmaya başladı[1985]. Bunun yanında; afyon tekelinin kurulmasına yönelik bir dizi çalışma yapıldı. Tütün, yumurta, üzüm ve incir gibi ülkenin temel ihraç ürünlerine yönelik kongreler düzenlenerek üreticilerin sorunları gündeme getirildi. Tarımsal araştırma ve eğitimde yeni bir örgütlenmeye gidildi[1986]. Hükümet; özellikle küçük çiftçinin ekonomik durumunu düzeltmek amacı ile tarım kredi kooperatiflerinden sonra tarım satış kooperatifleri kurulmasına önayak oldu. 1935'te şeker, tuz gibi bazı tüketim

---

[1981] Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, (Ankara: AÜSBF Yayınları 513, 1982), s. 86.

[1982] A. Zarakolu, **a.g.m.**, s. 91.

[1983] Ş. Pamuk, **a.g.m.**, s. 38.

[1984] Yerli ürün fiyatlarının hızla düşmesi karşısında ithal mallarının fiyatlarının daha az oranda düşmesinin tarımda çalışanlar aleyhine yarattığı durum.

[1985] A. Zarakolu, **a.g.m.**, s. 95.

[1986] Tekeli ve İlkin, **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3**, s. 107-133.

mallarının fiyatları düşürülerek fiyat makasının etkisi hafifletilmeye çalışıldı. Aynı yıl kabul edilen bir başka yasa ile de yabancı uyrukluların Türkiye'de küçük sanatlarla uğraşmaları yasaklanarak bu alan Türk vatandaşlarına bırakıldı[1987].

Ancak tüm bu önemler tarım kesimini rahatlatmaya yetmedi. Buğday ve tütünde yapılan destek alımları sınırlı bir düzeyde kaldı[1988]. Devletin ekonomik alana yaptığı müdahalelerde işçiler, küçük üreticiler ve yoksul köylüler ihmal edildi. Her ne kadar Hükümet 1933 tarih 2279 sayılı "Ödünç Para Verme Kanunu" ile faiz hadlerini düzenleyerek küçük üreticileri ve yoksul köylüleri tefecilerin elinden kurtarmayı amaçladıysa da yasal önlemler tefecilerin köylü üzerindeki baskılarını ortadan kaldırmaya yetmedi[1989].

Mahmut Esat da gerek kaleme aldığı yazıları ile gerekse TBMM'ndeki çalışmalarıyla yaşam koşulları gittikçe ağırlaşan küçük üretici, yoksul köylü ve işçilerin sorunlarını sosyo-ekonomik açıdan ele aldı. Çözümü "devlet müdahalesinde" gören Mahmut Esat, devletçiliğin ideolojik bir ilke olarak kabulünden sonra yazdığı yazıları ile genelde liberalizm/serbestçilik özelde ise Türkiye'deki "Serbestçiliğe" eleştirilerini yöneltirken, kimi zaman da eleştiri oklarını CHF'nin uygulamalarına yöneltmekten kaçınmadı.

1.2. Mahmut Esat'ın Üretici Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri

1930 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye, bunalımın etkilerini iyice hissetmeye başlamıştı. Öyle ki, "memlekette bir ıstırap havası esiyor(du)". Mahmut Esat bu sıkıntıyı; "1- İktisadî ve malî. 2- İnkılâbın icabatı" olmak üzere iki nedene dayandırdı[1990].

Ekonomik ve malî yapı ile düşünceler çağdaşlaştırılamadığı sürece "modern millet modern memleket" olunamayacağını vurgulayan Mahmut Esat, Türkiye'de "iktisadî teşkilatın" ve "iktisadî zihniyetin" hâlâ ilkel bir halde sürdüğüne; üretim ve tüketim arasındaki dengenin kurulamadığına, malın piyasaya arzının düzenlenemediğine, para ve kredi darlığının varlığını sürdürdüğüne dikkati çekti. Buna karşın kredi örgütleri yoktu. Bu örgütlenme yapılmadığı sürece atılan tüm girişim adımları sonuçsuz kalacaktı. "Komünist değiliz amma, medeniyet tarihini bir iktisat meselesi olarak tesbit ve izah eden Karl Marks'ın anlayışları öyle bir kalem darbesiyle yıkılacak şeylerden değildir. Memlekete para bulacağız; be-heme-hal.

[1987] A. Zarakolu, **a.g.m.**, s. 96.
[1988] Ş. Pamuk, **a.g.m.**, s. 38.
[1989] T. Timur, **a.g.e.**, s. 139.
[1990] Halk Dostu, "Memleketin Istırapları", **Halk Dostu**, 10 Kanunuevvel 1930, No: 7, s. 1. Bu yazı ile birlikte "Hırsızlar Teslim Olunuz" başlığı altında seri halinde yazılan yazılar her ne kadar "Halk Dostu" imzası ile yayınlanmışsa da dilin kullanımı, yapılan örneklemeler ve soruna yaklaşım, yazıların Mahmut Esat'ın kaleminden çıktığını ortaya koymaktadır. Mahmut Esat aynı gazetede "Bozkurt" ya da "Boz kurt" unvanıyla da yazılar yazmıştır.

Memlekete kredi teşkilatı yapacağız" diyen Mahmut Esat, Türk İnkılâbı'nı başarılı kılmak için bunların gerçekleştirilmesini zorunlu görüyordu. Ekonomik bunalım içindeki Batı'nın Türkiye'ye kredi vermeyeceğini düşünüyor[1991], bu durumda yapılacak işin; parayı ülke içinde bulmak olduğunu, bütçede tasarrufa gitmeyi, bir kısım işleri durdurmayı, devletlerarası hukukun verdiği hakla Osmanlı borçlarının taksit bedellerini azaltıp süresini uzatmayı gerekli görüyordu. Bu önlemler ile "en aşağı otuz kırk milyon lira" tasarruf edilecek ve bu miktar, kredi olarak piyasaya sürüldüğünde üreticiler ve tüccarlar "harekete gelecek", işçiler "işleyecek" ve İnkılâp, bu savaştan da "kazanarak" çıkacaktı[1992].

Ülkenin yaşadığı sıkıntıların diğer bir nedeni olarak "İnkılâbın icabatı"nı gösteren Mahmut Esat, İnkılâbın, "henüz halka mâledilmediğini, mâledilmek için gerekli olan önlemlerin alınamadığını", çok işlerin yapıldığını ama, bunların 'Türk gençlerince, Türk işçilerince, Türk tüccarlarınca' sindirilemediğini; muazzam programların, yepyeni yasaların, temiz işlerin "istibdad meşrutiyet artığı sistemlerin, zihniyetlerin elinde" kaldığını, "idare makinesi(nin)" kısmen yenileştirildiğini ancak, "büyük bir kısmı(nın) kalûbelâ yadigârı" olduğunu belirtti[1993].

Dünya bunalımının sadece ekonomik nedenlere bağlanamayacağına dikkati çeken Mahmut Esat, I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmaların, bunalımın kaynağında etkili olduğu tezini savundu[1994]. Bunalımın ekonomik nedeni olarak Liberalizmi gördü[1995]. Liberalizme; ekonomik alanda devlete hiçbir hak tanımadığı ve onu "fedakâr bir jandarma" durumuna getirdiği için karşı çıktı[1996]. Oysa, ekonomik yaşamda "dizginsiz liberallik" anarşiye yol açabilirdi. Liberalizmin "kişinin başına gelenler kendi kusurudur" yaklaşımına ise sosyal devlet ilkesini göz ardı ettiği için karşı çıkıyordu. Sanayisi, ticareti ve ziraati gelişmemiş devletlerde uygulanan liberalizmin bu ülkeleri "kuvvetlilerin esiri" durumuna getirdiğine dikkati çekerek Tanzimat'la birlikte uygulamaya konan sistemin Türkiye'yi de yarı sömürge durumuna getirdiğini belirtti[1997]. Liberal sistemlerin yirminci yüzyılın gereksinimlerini taşıyabilecek kadar güçlü olmadığını vurguladı[1998]. İngiltere'nin bile gümrüklere müdahale yoluyla liberalizmden saptığına dikkati çeken Mahmut Esat, CHF'nin kongrede aldığı karar doğrultusunda ekonomik duruma "müdahale" etmesini tek çıkış yolu

---

[1991] **Aynı.**
[1992] **Aynı.**
[1993] **Aynı.**
[1994] **TBMM ZC**, D. IV, c. 5, s. 31.
[1995] Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 1", **Anadolu**, 2 Teşrinievvel 1932, No: 5423, s. 1-2.
[1996] Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 2", **Anadolu**, 4 Teşrinievvel 1932, No: 5425, s. 1-2.
[1997] Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 3", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1932, No: 5427, s. 5.
[1998] **TBMM ZC**, D. IV, c. 5, s. 31.

olarak görüyordu[1999]. Partinin vergilerle ilgili olarak aldığı önlemleri, buğday ve tütüne gösterdiği ilgi ve uygulamaları, borçluya yüklenmeyen bankaların, aynı zamanda kredi açmaya yönelmesini olumlu çabalar olarak değerlendiriyor, buhran üzerinde "en hayırlı" etkiyi ise, devlet bankasının yapacağını düşünüyordu[2000]. Bununla birlikte istikrarsızlığı; "buhranı şiddetlendiren belli başlı âmillerden biri" olarak görüyordu. "Mutedil devletçi" olan CHF'nin "zaman zaman bu sınırları aşan uygulamaları"na dikkati çekerek "bu aşışlar(ın), bu kaçışlar(ın), bu dışta kalışlar(ın) tabiatile bir emniyetsizlik, bir itimatsızlık havası" yarattığını; üretici, tücar ve sanayicilerin bu ortamdan zarar gördüğünü düşünüyordu. Uygulamadaki ekonomik sistemin bazı kesimlerin hoşuna gitmemesini doğal karşılayan Mahmut Esat, buna karşın istikrarsızlığın kimseyi mutlu kılmayacağına işaret etti. Zira, "muhakkak olan bir şey varsa o da kararsızlıktan hiç kimsenin hoşlanmayacağı(y)dı."[2001]

Mahmut Esat'a göre, "Bitlis dağlarında" buğday tanelerini taş üzerinde ezerek, yaptıkları unu ıslak parmakları ile yalayıp açlıklarını gidermeye çalışan askerlerin ya da adliye binası önünde soğuktan donarak ölen "ırgatın" ortaya koyduğu "maziye ait siyah tabloyu" yok etmek, "hiç değilse yüzde 45'e indirmek" yeni rejimin borcuydu. Bu da sermayenin gücü ile değil "devletin müdahalesi" ile olanak içine girebilecekti[2002]. Her ne kadar ekonominin "normalleşmesi" Dünya ekonomisinin düzene girmesine bağlıysa da bu, Türkiye'nin dünya ekonomisinin düzelmesini beklemesi anlamına gelmiyordu[2003]. "Hüner, ortalığı cayır cayır yakan bugünkü buhran fırınını biraz olsun serinletmekti"[2004]. Zira, üreticiler zor durumdaydı.

Üreticilerin durumunu, "içinden coşan duygularla" ortaya koyan Mahmut Esat, Dünyanın "yıkılıp kavrulduğu"[2005] koşullardan, Türkiye'nin de en az diğer devletler kadar etkilendiği kanısındaydı. "Sâ'y para etmiyor, mal para etmiyor, mahsul para etmiyor, mülk para etmiyor(sa)" Türkiye de buhrandan etkilenecekti[2006]. Bu öyle bir buhrandı ki; on beş liralık zeytin ağaçları elli kuruşa, bir lira olan tütünün okkası dört hatta iki kuruşa, onbeş-yirmi kuruşa verilen incirin okkası üç buçuk kuruşa düşmüş; afyon, pamuk ve fındık ise maliyetini bile karşılayamayacak hale gelmiş; seksen bin liralık binalar altı-yedi bin liraya, on beş liralık koyunlar iki liraya satılır olmuştu. "Yarı aç yarı tok" bir yaşam sürdüren köylü, aydınlanmak için lamba bile yakamıyordu. Üretici sürekli ürününü kaça satabileceğini,

---

[1999] **Aynı.**
[2000] Mahmut Esat, "İnkılabın Eksikleri", **Anadolu**, 26 Ağustos 1931, No: 5489, s. 1.
[2001] Mahmut Esat, "İktisat Vekili Diyor ki", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1932, No: 5427, s. 1-2.
[2002] Mahmut Esat, "Yakın İhtilaler-3", **Anadolu**, 8 Teşrinievvel 1931, No: 5125, s. 1.
[2003] Mahmut Esat, "Ne Yapmalıyız?." **Anadolu**, 13 Eylül 1932, No: 5407, s. 1.
[2004] Mahmut Esat, "Milletin Hali-2" **Anadolu**, 22 Eylül 1932, No: 5415, s. 1-2.
[2005] Mahmut Esat, "Yarı Açlar!.. 1", **Anadolu**, 18 Teşrinievvel 1932, No: 5437, s. 1-2.
[2006] Mahmut Esat, "Acılar İçinde", **Anadolu**, 14 İkinciteşrin 1932, No: 5460, s. 1-2.

sattığında borcunu kapatıp kapatamayacağını, çocuklarını nasıl doyuracağını ve eğitim masraflarını nasıl karşılayacağını düşünüp duruyordu. Zira, bunalımdan büyük ölçüde etkilenen afyon, pamuk, tütün, incir ve üzüm üreticileri, talep azlığı ve para değerinin yüksekliği sorunları ile yüz yüze gelmiş, üretici, ürününü maliyetinin altında satmak zorunda kalmıştı. Bu satıştan elde ettiği miktar ise, bunalım öncesinde yaptığı borçlanmaları kapatmaya yetmiyordu. Borcunu ödeyemeyen üretici, taşınır-taşınmaz tüm mal varlığını satışa çıkarıyor, ancak bunlar da "yok pahasına" giderken belli bir kesim büyük kâr ediyordu. Borçlu olan, ürünü para etmeyen üreticiler yokluk ve açlıkla savaşırken bir yandan da tefecilerin sürekli baskıları ile karşı karşıya kalıyordu. Açlıkla yüz yüze gelen üretici, bir sonraki yıl ekmek için ayırdığı ürünü tüketiyordu. Köylü vergisini bile veremeyecek duruma düştüğü için bu durumdan devlet de büyük zarar görüyordu[2007].

5 Aralık 1931'de TBMM Başkanlığına verdiği bir soru önergesi ile tütün üreticilerinin ekonomik durumlarını TBMM'nin gündemine taşıyan Mahmut Esat; İzmir, Aydın ve Manisa dolaylarında tütünün okkasının on kuruşa satıldığı haberinin doğru olup olmadığını ve bu durumda alınması düşünülen önlemlerin neler olduğunu maliye ve iktisat vekillerinden sordu[2008].

Dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Burdur) 10 Aralık 1931'de verdiği yanıtta; tütün fiyatlarında geçen yıllara oranla büyük düşüşler olduğunu kabul etti. Bununla birlikte, on kuruşa satılan tütünlerin "ıskarta edilmiş tütünler" olduğunu, bunların tütün piyasasında belirleyici olamayacağını, fiyatlardaki düşüşlerin dünya bunalımından kaynaklandığını vurguladı ve Mahmut Esat'ın "memleketin iktisadiyatını hercümerc" ettiğini iddia etti[2009].

Mahmut Esat ise Şeref Bey'e verdiği yanıtta "tütün herhangi bir çiftçi mahsulü gibi, buğday gibi değildir, yahut börülce gibi değildir" diyerek; tütün, fındık, pamuk, incir ve üzüm gibi ürünlerin Türkiye'nin dış ticaret dengesinde ve Türk parasının değerinin korunmasında önemli rol oynadığına, Dünya buhranı karşısında hükümetin "çok müşkül" durumda kaldığına dikkati çekerek tüm ekonomik sorunlara neden olarak dünya bunalımının gösterilmesini doğru bulmadı. Zira bu düşünce, önlem alınmasını geciktiriyordu. Her ulusun, kendi durumunu ayrı ayrı düşünerek, kendi önlemlerini bularak bunalımın önüne geçebileceğine

---

[2007] Mahmut Esat, "Yarı Açlar 3", **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1932, No: 5440, s. 1; "Milletin Hali-2", (1932); "Acılar İçinde", (1932).
[2008] **TBMM ZC**, D. IV, c. 5, s. 28.
[2009] **Aynı**, s. 28-29.

inanan Mahmut Esat[2010], önlemleri ortaya koyabilmek için de gerçeklerin bilinmesini istiyordu. Oysa Mustafa Şeref Bey, yüksek fiyatlar göstererek gerçekleri saklıyordu[2011].

İzmir, Muğla ve çevresindeki tütüncülerin, Samsun ve Trabzon'daki üreticilerin durumları günden güne kötüleşiyordu. Adana'daki pamukçularla afyon üreticilerinin durumu da farklı değildi. Üretici kesim yoklukla mücadele ediyor, Türk halkı ekonomik durumun "dayanılmaz" olduğunda birleşiyordu. Mahmut Esat, bu koşullarda bunalımın etkilerini ve Türk halkının acılarını hafifletebilmek için bazı "radikal" adımların bir an önce atılmasını[2012], ve devletin köylü sorununa bir an evvel eğilmesini zorunlu görüyordu[2013].

Türkiye'nin atması gereken radikal adımları yine ülke gerçeklerinde arayan Mahmut Esat, nüfusun "yüzde doksan beşi"ni oluşturan üreticilerin en önemli sorununun 'borç' olduğunu, bunalımdan önceki ekonomik koşullarda borçlanan üreticilerin, varolan koşullarda borçlarını ödeyebilmesinin olanaksız olduğunu düşünüyordu. "Üç sene evvel bin lira ödünç almış bir Türk müstahsili düşünelim. Tütünün okkasını o zaman iki liraya satıyordu. Bin okka tütün yapıyordu. İki bin lira alıyordu. Bin lirasile borcunu kapatıyordu. Üst tarafı ile çoluk çocuğunu geçindiriyordu. Bu sene başında bir okka tütün vasatî on kuruş etti. Bunun tutarı yüz liradır!. Şimdi müstahsil şu bin lira borcunu ne ile ödesin?"[2014] diyen Mahmut Esat, üç-dört yıl önceki kazançlarına güvenerek borçlanan üreticilerin, bunalım koşullarında ana parayı değil, faizleri hatta vergilerini bile ödeyemeyecek duruma düştüğüne dikkati çekti. Üreticilerin tüm mal varlıkları satışa çıkarılsa bile alacakları tahsil etmenin "fiilen" olanaksız olduğunu düşünen Mahmut Esat, çıkış yolunu borçları taksitlendirmekte görüyor[2015] ve bunun "bir devlet" ve "bir rejim meselesi" olduğunu söylüyordu[2016]. Atılacak ikinci radikal adımı ise; faizleri hatta borçlanılan ana sermayeyi günün para değerine oranlamakta görüyordu. Zira, "dört sene evvelki bin (lira) bugünkü bir çok alışverişlerde iki lira ile ifade olunabili(yordu)"[2017].

"Taksitlendirme" ile "tecil"in karıştırılmaması gerektiğine de işaret eden Mahmut Esat, birincide; ödeme zamanı gelmiş borcun çeşitli vadelerle ödenmesini, "moratoryum" anlamına gelen tecilin ise borcun belirli bir zamandan sonra ödenmesini gerektirdiğine dikkati çekerek, Türkiye için piyasaları hareketlendirecek olanın taksitlendirme olduğunu, Avrupa'nın çeşitli

---

[2010] **TBMM ZC.**, D. IV, c. 5, s. 30.
[2011] **TBMM ZC.**, D. IV, c. 5, s. 32.
[2012] Mahmut Esat, "Ne Yapmalıyız?.", (1932).
[2013] Mahmut Esat, "Öz Türk Köylüleri 1", **Anadolu**, 20 İkinciteşrin 1932, No: 5461, s. 1-2.
[2014] Mahmut Esat, "Milletin Hali-1" **Anadolu**, 21 Eylül 1932, No: 5414, s. 1-3.
[2015] Mahmut Esat, "Ne Yapmalıyız?.", (1932).
[2016] Mahmut Esat, "Ne Yapmalı?. 2" **Anadolu**, 14 Eylül 1932, No: 5408, s. 1-2.
[2017] Mahmut Esat, "Ne Yapmalıyız?.", (1932).

ülkelerindeki başarılı uygulamalarından verdiği örneklerle açıklıyordu[2018]. CHF gibi "mutedil devletçi" olan bir partinin temel savunusunun da bu olması gerektiğini düşünüyordu[2019]. Zira, halkın yoksulluk içinde yaşamasına, "ihtilali" "halk için" yapan CHF'nin izin vermeyeceği kanısındaydı[2020].

Ekonomik olayların toplu düşünülmesi gereken olaylar olduğuna inanan Mahmut Esat, taksitlendirmenin hem kişileri hem de bankaları kapsaması gerektiğini düşünüyordu. Zira, "yalnız bankalara teşmil edilirse, bunlar mevduatlarını halka ödeyeme(yecek). Yalnız şahıslar hakkında tatbik edilirse, bunlar da bankalara borçlarını vereme(yecekti)"[2021].

Taksitlendirme, hem alacaklıyı hem borçluyu koruyacak, aynı zamanda ülkenin kredisini de güçlendirecek bir unsurdu. Üretici kesimin tüm mal varlığını sattığı halde yine borcunu kapatamadığına dikkati çeken Mahmut Esat, taksitlendirmenin bir an evvel yaşama geçirilmesini istiyordu. Zira, mal ve mülklerin değeri henüz sıfırlanmamış, ancak "% 80" oranında değer kaybına uğramıştı. Bu değerlerin sıfırlandığı güne ertelenecek olan önlemler ise ülkeye hiç bir yarar sağlamayacaktı[2022]. Taksitlendirme yapılmayacak olursa, borçlar ödenmeyecekti. Oysa borçlar taksite bağlandığında, borçlu malını ucuza satmak zorunda kalmayacak, piyasaya mal arzı azalacak bu ise fiyatları etkileyecek ve böylece devlet "zulmün" önüne geçmiş olacaktı. Temel görevi ulusu, özellikle malî ve ekonomik zararlardan, korumak olan "mutedil devletçi" bir partinin[2023] "Cumhuriyetçi halkçı", "mutedil devletçi" ve "milliyetçi" ilkeleri de, borçların taksite bağlanmasını gerektiriyordu[2024]. Mahmut Esat'a göre, "ihtilali yapan büyük parti(nin) tam kendisini göstereceği zamandı."[2025].

Mahmut Esat, borçların taksitlendirilmesinin yasalaşması düşüncesini CHF Grubu'na da taşıdı. Köylünün içinde bulunduğu zor şartları bu kez de Grupta dile getiren Mahmut Esat, bir komisyon oluşturularak sorunun incelenmesini istedi[2026]. CHF Grubu'nun onayladığı bu öneri değerlendirilmek üzere İktisat ve Ziraat Vekâletlerine gönderildiyse de[2027] bu konudaki kısıtlı yasal önlemler ancak 1935 yılında alınabildi.

14 Haziran 1935'te TBMM'de kabul edilen yasa gereğince Ziraat Bankası'nın 1931 yılı sonuna kadar ipotekli ve zincirleme kefilli bütün tarım alacaklarının yüzde üç faizle ve on beş

[2018] Mahmut Esat, "Milletin Hali-1" (1932); "Ne Yapmalı?. 2", (1932).
[2019] Mahmut Esat, "Ne Yapmalı?. 2", (1932).
[2020] Mahmut Esat, "Milletin Hali-2", (1932).
[2021] **Aynı.**
[2022] Mahmut Esat, "Ne Yapmalı?. 2", (1932).
[2023] Mahmut Esat, "Yarı Açlar 3", **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1932, No: 5440, s. 1-2.
[2024] Mahmut Esat, "C.H. Fırkası ve Hasımları" **Anadolu**, 18 Eylül 1932, No: 5411, s. 1-2.
[2025] Mahmut Esat, "Yarı Açlar 3", (1932).
[2026] **Anadolu**, 13 Kanunuevvel 1932.
[2027] **Anadolu**, 16 Kanunuevvel 1932.

yıla bölünmesi ilkesi kabul edildi. Taksitlerin her biri beş liradan aşağı düşmeyecek ve ilk taksit 1936 yılında alınacaktı. Taksit zamanlarının belirlenmesinde ise ürünün toplanma ve satma mevsimleri göz önünde bulundurulacaktı[2028]. Bankanın, ipotekli ve zincirleme kefilli alacakları dışında kalan tarım ve ticarete yönelik alacakları ile hazine borçları ve 1931 yılından önce yapılmış tüm alacakları ise taksitlendirme dışında bırakıldı. 24 Haziran 1935'te yürürlüğe giren yasa çerçevesinde Hükümet, ilgili birimlere gönderdiği yazı ile borçları taksitlendirilecek olanlar hakkında devam eden işlemlerin durdurulmasını, hayvan ve ürünlere el koyma uygulamalarına son verilmesini istedi. Alacaklı konumda olan banka ise, köylünün alım-satım işlemlerini kolaylaştırmak ve mülkiyet haklarını korumak amacı ile borçlu olanların isimlerinin listeler halinde Tapu dairesine verilmesi gerektiğini Ziraat Bankası şubelerine bildirdi[2029]. 1935 yılı Temmuz ayı ortalarında ise köylünün tarımsal kredi kooperatiflerine olan borçları -ilgili yasa olmamasına karşın- Ziraat Bankası tarafından şubelere gönderilen bir genelge ile 1936 yılına kadar ertelenerek taksitlendirildi[2030].

Borçların taksitlendirilmesi ile birlikte tekel idaresinin piyasaya girmesi gerekliliği üzerinde de duran Mahmut Esat, devletin özellikle incir üretimine "sür'atle müdahalesini" istedi[2031]. Zira, 1929 ile 1930 fiyatları arasında üretici aleyhine yüzde atmışlık bir fark oluşmuştu[2032]. Oysa, Türkiye'de "yüzbinlerce insan" incircilikle geçimini sürdürüyordu ve incir, Türkiye'ye döviz girdisi sağlamanın yanında, ithalat ve ihracat arasındaki dengede de önemli bir üründü. "İnhisar idaresi vakit kaybetmeden işe müdahale etmeli, piyasadan bir iki yüz bin liralık mal almalı" diyen Mahmut Esat, devletçi olan, ekonomik işlere müdahale ilkesini kabul eden bir devlette bunun, haklı bir istek olduğunu, bunalımlı dönemlerde üreticiyi "serbest rekabetin, başıboşluğun zulmünden" korumanın devletçi prensiplerin başında geldiğini, İnhisar İdaresi'nin piyasadan alacağı mal ile hem fiyatların üreticileri "ağlatmayacak kadar" yükseleceğini hem de idarenin ispirtoya olan gereksinimini karşılayacağını savundu. Aynı zamanda yükselen fiyatlarla ülkeye döviz girdisi de sağlanmış olacaktı[2033].

Mahmut Esat, bunalım koşullarından yararlanarak yasadışı kazanç elde etmek isteyenlere, "tefecilere, faizcilere, rehincilere", "muhtekir" ve "kravatlı eşkiyalar"a karşı da mücadele başlatarak Hükümetin ve kamuoyunun dikkatini bunalımın toplumsal sorunlarına çekmeye çalıştı.

[2028] **Ulus**, 16 Haziran 1935, No: 4978, s. 1; 21 Temmuz 1935, No: 5022, s. 1.
[2029] **Ulus**, 6 Temmuz 1935, No: 5007, s. 1.
[2030] **Ulus**, 11 Temmuz 1935, No: 5012, s. 1.
[2031] Mahmut Esat, "İncirlerimizin Hali", **Anadolu**, 13 Teşrinievvel 1932, No: 5433, s. 1.
[2032] Mahmut Esat, "İncir Üzüm Hesapları", **Anadolu**, 5 Teşrinievvel 1933, No: 5728, s. 1-2.
[2033] Mahmut Esat, "İncirlerimizin Hali", (1932).

Ekonomik bunalım içindeki İnkılâbın temel sorunlarından birini "rüşvet ve kanunsuz kazanç" olarak gören ve bunların geçmiş dönemlerden miras kaldığını düşünen Mahmut Esat, eskiye oranla azalmasına karşın rüşvet ve yasadışı kazancın temel bir sorun olarak devam ettiği kanısındaydı[2034]. Bunalım döneminin "hırsızları" ile geçmiş dönem "hırsızları" arasındaki farkları da şöyle sıralıyordu:

> "...Meşrutiyette -istibdatta olduğu gibi- ricalden hırsızlar vardı. Bunlar milletin en dar ve sıkıntılı zamanlarında hükümet kuvvetile vagon almak, memleketin ihtiyaçlarından ihtikâr etmek suretile zengin olurlardı." "Bugünküler daha maharetlidirler. Daha cesurdurlar. Şebekeleri daha geniştir. Daha tehlikelidir"[2035]. "Teşkilat halindedir", "korkusuzdur ... Hükümetle alay ederler. Kanunların hükümlerine gülerler. ... Kendilerini öne sürmeden kimseye iş gördürmezler. ... Akla hayale sığmayan dolapları kurarlar. Hükümetin şerefini ceplerinin kârı olarak kullanmak isterler...."[2036]

Mahmut Esat, "yakalarına yapışmak" istediği "bugünün hırsızlarını"; "millet, devlet, hükümet nüfuzunu kullanarak teşebbüs erbabının -yabancı, yerli- önlerini kese(nler), Devletin, milletin şerefini utanmadan, korkmadan pazara çıkar(anlar)" olarak görüyor ve bu "soyguncuların başı"nda ise; "Hamidiye Tezkereliler"in geldiğini düşünüyordu. Öyle ki, ulusal ekonominin düşmanı ve ulusal girişimlerin engeli olan bu kesim Terkos şirketini yaşatmak için her yola başvururken, "hırsızlık yapamayacaklarını anladıkları için" devlet bankası girişimini sonuçsuz bırakmak için de ellerinden geleni yapmışlardı. Mahmut Esat, bunların Hükümet üzerinde bir baskı unsuru olduğuna da dikkati çekti. Zira, "bir hükümet bunların hoşuna gidebilmek için mutlaka ceplerini millet zararına doldurmak mecburiyetinde(y)di." Aksi halde, "çete halinde" hemen faaliyete geçen bu grup, içerdeki ve dışardaki "düşman yabancıların" malî kuruluşlarından da yardım görerek topladıkları güçle "hırsızlığa" devam ediyordu. "Devletçe bir imtiyazlı şirket kurulacak mı bunlar hemen haber alırlar. İşe karışırlar. Bin bir yalan söylerler. Müteşebbisleri hükümetin haberi olmadan korkuturlar. Pay isterler ve alırlar!. Bu paylar hep milletin kesesinden çıkar!" diyen Mahmut Esat, sonunda zararlı çıkanın yine Türk halkı olduğunu vurguladı[2037].

Halkı yokluğa sürükleyen "hırsızlar" kimdi? Mahmut Esat'a göre; "1-Bazı ecnebî malî müesseseler. 2- Bu müesseselerin adamları (ki) bunların çoğu öz Türk değildir. 2- Devletin nüfuzunu gizli gizli kullananlar. 4- Dalavereciler, mürteşiler, raşiler. 5- Şantajcılar. 6- Haysiyet, şeref bezirganları. 7- Adi sokak hırsızları"ydı[2038].

[2034] Halk Dostu, "Hırsızlar Teslim Olunuz!.. 1", **Halk Dostu**, 13 Kanunuevvel 1930, No: 10, s. 1.
[2035] **Aynı.**
[2036] Halk Dostu, "Hırsızlar Teslim Olunuz!.. 2", **Halk Dostu**, 14 Kanunuevvel 1930, No: 10(1), s. 1.
[2037] Halk Dostu, "Hırsızlar Teslim Olunuz!.. 2", (1930).
[2038] Halk Dostu, "Hırsızlar Kim?.", **Halk Dostu**, 21 Kanunuevvel 1930, No: 18, s. 1.

Birinci "hırsız kolu" ile sonuncusu arasındaki tek farkı; birincilerin daha güçlü olması ile açıklayan Mahmut Esat, kamuoyunun bunları "keşfedebilmesi" için de "çetenin" ilgi alanlarını sıraladı. Buna göre; dışarıya "büyük mikyasta" para kaçırmak, yabancı ülkelerde Türkiye'nin ekonomik ve malî durumu ile ilgili aleyhte söylentiler çıkarmak, ulus, devlet ve hükümet aleyhinde yazılı propaganda yapmak, Türk parasının değerini kimi zaman düşürüp kimi zaman yükselterek aradaki farkı "çalmak" bu grubun işiydi. Bunların "şebekesi" durumunda olan ikinciler, birinci gruptakiler için "soygunculuk" yapanlardı. Kendilerine verdikleri "payeler" ile elçilikler önünde ihracat belgeleri toplamaya çabalayan "üçüncü kol" ise; kovuldukları halde "kertenkele gibi" "hükümet kapısına yapışan", dilekleri kabul edilmediği zaman "kıyameti koparan" ve hemen hükümet aleyhinde propagandaya başlayanları içine alıyordu. Çoğunluğunu; "nüfus teskeresi Türk olanların" oluşturduğu "dördüncü kol" ise; Türk parasının değeri üzerinde oynayarak aradaki farkla "ceplerini dolduran", "devlet memurlarına yanaş(arak), rüşvet teklif ede(n)" başarılı olamayınca iftira yoluna giden "eşkiyalardı". Aynı zamanda birinci grubun başarısı için çalışan bu "kol"a "Öz Türklere kapılarını kapatan" yabancı malî kuruluşlarca kredi desteği de veriliyordu. Diğer "hırsız çeteleri" ise herkes tarafından bilindiği için "izaha bile değmez"di[2039].

Mahmut Esat, Hükümetin bu gruplara yönelik olarak açtığı mücadeleyi görmekle birlikte, önlemleri "yıldırıcı" bulmuyor ve "çok sert bir cidal" bekliyordu[2040]. "İnkılâba bakıldığı zaman orada Türk halkının, halka bakıldığı zaman orada İnkılâbın heyecanları sevinçleri görülsün, bu iki varlık birbirinin içinde yaşasın.." diyen Mahmut Esat, bunun; "idare makineleri"nin, "sistemler"in, özellikle "zihniyetin" İnkılâbın gereklerine göre "tam Avrupalı" hale getirilmesi ile olanak içine girebileceği kanısındaydı. Başarıya ulaşabilmenin "sermayesi" ise; "karar ve azimdi." [2041]

İzmir'de Yemiş Çarşısı'nda "üç-beş simsarın", "üç-beş ihracatçının" aileleri ile birlikte beş yüz bin üreticinin kaderini belirlemesine de karşı çıkıyordu. Zira bu kesim, koşullar ne olursa olsun, ürünün gerçek değerinde satılmasına engel oluyordu. Ürün; kimi zaman bol, kimi zaman kıt, kimi zaman da temiz olmadığı için para etmiyor, "kanayan, çırpınan" üzüm ve incir üreticileri oluyordu[2042]. Üretici kesimi, içinde bulunduğu zor koşullardan yararlanarak "soyanları" "kravatlı eşkiyalar" olarak adlandıran Mahmut Esat, bu kesimin toplumda saygı görmesine karşı çıkıyor[2043], yasal önlemlerle bunların "kontrol altına alınmasını" istiyordu.

[2039] Halk Dostu, "Hırsızlar Kim?. ", (1930).
[2040] Halk Dostu, "Hırsızlar Teslim Olunuz!.. 2", (1930).
[2041] Halk Dostu, "Memleketin Istırapları", **Halk Dostu**, 10 Kanunuevvel 1930, No: 7, s. 1.
[2042] Mahmut Esat, "Yemiş Çarşısı Faciası", **Anadolu**, 4 Teşrinievvel 1933, No: 5727, s. 1-2.
[2043] Mahmut Esat, "Kravatlı Eşkiyalar 1", **Anadolu**, 9 Teşrinievvel 1933, No: 5731, s. 1-2.

Mahmut Esat, ticaret özgürlüğünden yola çıkarak üreticiyi "haraca bağlayan" bu kesimin ürün fiyatlarının düşmesinde de büyük rolü olduğu kanısındaydı. Hatta bunları bir dönem İzmir dolaylarında eşkiyalık yapan Çakırcalı'dan daha "zararlı" buluyordu[2044].

"Beş yüz bin öz Türk müstahsilin" "kravatlı eşkıyalar" tarafından soyulduğu yönünde yazdığı yazılarının İstanbul ve İzmir basınında alıntılar yapılarak geniş yankı bulması ve ardından İzmir'de "Çiftçi Gazetesinin" yayın hayatına girmesi kimi çevreler tarafından Mahmut Esat'ın "bilerek bilmeyerek" sosyalistliğe, komünistliğe zemin hazırladığı gerekçesiyle eleştirildi[2045]. Mahmut Esat ise bu eleştirileri sosyalist ya da komünist değil "öz Türk kavmi için" Türk ulusunun "maddî, manevî saadeti için milliyetçi" olduğunu söyleyerek yanıtladı. Üreticinin sorunlarını "milli bir acı" olarak niteledi[2046].

"İhtilali yapan partinin prensipleri bir latife değildir" diyen Mahmut Esat, Milliyetçilik ve Halkçılık ilkelerinin işçinin ve üretici kesimin sorunlarına eğilmeyi gerektirdiği kanısındaydı[2047]. Serbest ekonomik sistemin tefeciye, "kıravatlı eşkiyaya yemlik olduğu"nu düşünüyor, sorunun çözümünü de "devletçilik"te, "devlet müdahalesi"nde görüyordu[2048].

Daha önceden de belirtildiği gibi Hükümet 1933 yılında bu konuda yasal bir önlem aldıysa da tefecilik tam olarak kontrol altına alınamadı. Dünyanın ikinci büyük savaşa sürüklendiği yıllarda etkisini iyice artırması karşısında Mahmut Esat da çeşitli gazetelerde seri halinde yazdığı yazıları ile mücadelesini sürdürdü. Zira, "tefecilik belâsı" ülkeyi çevrelemiş, "köylü ve kasabalı çiftçiler" tefecilerin baskısı ile bunalmıştı[2049].

Amacını; "İngilterenin (Şekispir)inin, Fransanın (Korney)inin trajedilerini" taklit etmek değil, "bunlardan üstün ve millî bir yarayı çırıl çıplak meydana koymak" olarak açıklayan Mahmut Esat, çözüm için önce sorunun açıklıkla ortaya konması gerektiğini düşünüyor ve "şekavet ocağı" olarak gördüğü tefeciliğin ortadan kaldırılmasını istiyordu[2050].

Devletin tefeciliğe yönelik olarak aldığı önlemlerin sorunu çözmekte yeterli olmadığına dikkati çeken Mahmut Esat, % 9'dan fazla faiz uygulamasını yasaklayan "Murabaha Nizamnamesi"nin tefecilerin "entrikaları" ile hükümsüz kaldığını, köylüyü sahte senetlerle borçlu gösteren tefecilerin icra yolu ile çiftçinin elindeki tüm mal varlığına el koyduğunu vurguluyordu. Köylü ve küçük çiftçinin "sesini çıkarmayıp, borçluyum.!" demesi üzerine yasaların çaresiz kaldığına dikkati çekiyor, bu soruna çözüm bulmak için Celâl Bey(Bayar)'in

---

[2044] Mahmut Esat, "Kravatlı Eşkiyalar 2", **Anadolu**, 10 Teşrinievvel 1933, No: 5732, s. 1-2.
[2045] Mahmut Esat, "Bana Dediler ki.. 1", **Anadolu**, 22 Teşrinievvel 1933, No: 5742, s. 1.
[2046] Mahmut Esat, "Bana Dediler ki.. 2", **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1933, No: 5743, s. 1-2.
[2047] **Aynı.**
[2048] Mahmut Esat, "Bana Gücenenlere", **Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1933, No: 5746, s. 1-2.
[2049] Mahmut Esat, "Haydut Tefeciler", **Anadolu**, 26 Temmuz 1943, No: 9314, s. 1.
[2050] Mahmut Esat, "Ellerimiz Tefecilerin Yakalarında 2", **Yeni Asır**, 19 Ağustos 1938, s. 2.

İktisat Vekilliği döneminde tefecilik yasasının çıkarıldığını, ancak umulan amacın gerçekleşmediğini, tefecinin hem yasaya karşı geldiğini hem de vergi vermekten kaçtığını belirtiyordu[2051].

Tefeciliği, "en az yılda yüzde yüz faiz getiren bir san'at" olarak tanımlayan Mahmut Esat, tefeciyi ise "en az yüzde yüz faiz alan merhametsiz, ahlâksız bir adam", "halkın parasile yine halkı haraca bağlıyan bir soyguncu", "milletin ve Cümhuriyetin düşmanı", "şehirleri salgınlara bağlayan bir şaki"[2052], "halkın yiyecek, içecek, yakacak gibi en zorlu ihtiyaçlar karşısında kıvrım kıvrım kıvranıp, sıkıştığı bir günde, onu haraca bağlıyan bir zorba, bir haydud"[2053] olarak nitelendirdi. Yüz binlerce insanın "Cümhuriyetin feyizlerini tatıp, rejime sevgi besleyecek"ken tefeciler yüzünden yaşama gözlerini yummak zorunda kaldığına dikkati çekti. Halkın, zarara uğrayacağını bile bile tefecilere gitmesini ise "denize düşen yılana sarılır" atasözü ile açıkladı[2054]. Tefecinin yalnızca borçlu olan nesli değil, gelecek kuşakları da yokluğa sürüklediği kanısındaydı. Zira, "bir defa eteğini tefecinin, faizcinin tuzağına kaptıran kimse, bir daha kendisini ondan kurtaram(ıyor), bütün varı yoğu satıldıktan sonra yine borcunu ödemek imkânı bulamayan (halk) ömrünün sonuna kadar çoluk çocuğu ile bunların emrine" giriyordu[2055]. Sonuçta; "otuz kırk lira aylıkla bir memur iken, ... tefecilikle beş on yıl içinde yüz binlerce liralık adam" haline gelen tefeciler "müreffeh" bir yaşam sürerken, halk ise "katilinin hizmetinde ... bir uşak" durumuna düşürülüyordu ki Mahmut Esat bu manzarayı "yürekler acısı" olarak niteliyordu[2056].

Bu manzarayı ortadan kaldırmak içinse; Cumhuriyet'in savcısı, zabıtası" "borçlunun haber vermesiyle, yahud mahkeme önünde borç senedi içindeki paranın bir kısmını inkâr etmesiyle" hemen harekete geçmeli "bir şakiyi, bir hırsızı, bir katili, herhangi bir mütecavizi nasıl takip ediyorsa, tefeciyi de öyle takip etmeli", "bacağı bukağılı, boğazı lâleli mahkeme önüne sürmeli" ve hesap sormalıydı[2057]. Zira, bu sorun çözülmediği sürece Türk köylü ve çiftçisi Cumhuriyetin kazanımlarından yararlanamayacak ve güzel olan hiçbir şeyin tadına varamayacaktı.

> "...Dağlardan eli silahlı eşkiyayı sürüp indiren devlet, bu cepleri para dolu tefeci, faizci haydutlarının nedense haklarından gelemedi. Derebeyliğin yalnız adı kaldı. Mütegallibe kasabalarda yüz üstü yere serildi. Fakat tefeci, faizci kuduz gibi ayakta durmaktadır. Önlerine gelen zayıfları dalamakta ısırmaktadırlar. Bunlar sıksanız, dulların iniltisi,

---

[2051] Mahmut Esat Bozkurt, "Haydut Tefeciler", (1943).
[2052] Mahmut Esat Bozkurt, "Ellerimiz Tefecilerin Yakalarında 1", **Yeni Asır**, 18 Ağustos 1938, s. 2.
[2053] Mahmut Esat Bozkurt, "Haydut Muhtekirler", **Anadolu**, 1 Birincikanun 1941, No: 8719, s. 1-2.
[2054] Mahmut Esat Bozkurt, "Ellerimiz Tefecilerin Yakalarında 1", (1938).
[2055] Mahmut Esat Bozkurt, "Tefeci Baskını ", **Yeni Sabah**, 8 İkinciteşrin 1943, s. 1.
[2056] Mahmut Esat Bozkurt, "Ellerimiz Tefecilerin Yakalarında 2", (1938).
[2057] Mahmut Esat Bozkurt, "Haydut Tefeciler", (1943).

> öksüzlerin âhı, kimsesizlerin emeği sızan varlıklarile köyleri, kasabaları, şehirleri baskınları altında tutmaktadırlar..."

diyen ve bu düşünceleri nedeniyle tefecilerden hakaret dolu mektuplar aldığını söyleyen Mahmut Esat[2058], bu tarihten sonra yazdığı yazılarında eleştiri dozunu yükseltti.

Mahmut Esat, tefecilerden daha acımasız gördüğü "muhtekirlerin" ise; "un, yağ, kömür, bulgur, patates, bez ... kıtlığı var" diyerek ve "ortada hiçbir hakiki kıtlık sebebi yokken; hatta memleket bolluk içinde yüzerken" panik yarattıklarına dikkati çekti. Fiyatları yükselterek halkı yokluğa mahkum eden ve "ticaret serbesttir" düşüncesini kendisine siper eden bu kesimin ahlâk değerlerinden de yoksun olduğunu ileri sürdü. Silahı; "kasasına doldurduğu para" olan, köylüyü soyarak sermayesini artıran ve sermayesi artıkça güçlenen[2059] vurguncuları savaş koşulları içinde "dış düşmanlardan daha tehlikeli" gören Mahmut Esat, konunun TBMM'nde ele alınması sırasında Van milletvekili İbrahim Bey'in idam cezası isteğini de yerinde buldu, hatta bu cezanın bile yeterli gelmeyeceğini belirtti[2060].

Ekonomik bunalımın acılarını hafifletmek için temel önlem olarak taksitlendirmeyi, İnhisar İdaresi'nin piyasalara müdahalesini ve devletin yasa dışı kazanç elde edenlerle yapacağı mücadeleyi ele alan Mahmut Esat, bunların yeterli olmayacağını da vurguladı. CHF'nin ilkelerine dikkati çekerek partinin "mutedil devletçiliğini", "devlet müdahaleciliği" olarak değerlendirdi. Devletin; tüccar, sanayici ve vapur işletmecilerinin sorunlarına da eğilmesini ve bu kesimin güvenle çalışmasını engelleyen unsurları "kökünden" yok etmesini istedi.

Türk halkının çoğunluğunu oluşturan üretici kesim içinde işçilerin haklarına da devlet "müdahale" etmeliydi. İşçinin yoksulluktan kurtarılması için iş olanakları yaratılmalıydı. İşçinin alış-veriş gücünün düştüğüne dikkati çeken Mahmut Esat, bu durumda "bir zincirin halkaları gibi bağlı bütün işler(de)" durgunluk olduğunu vurgulayarak, bu kesimin de ekonomik koşullarının iyileştirilmesini alınacak temel önlemlerden biri olarak ele aldı[2061].

İlk gençlik yıllarından itibaren iş ve işçi sorunlarını göz ardı etmeyen Mahmut Esat, İktisat Vekilliği döneminde işçi haklarını yasalaştırmak yolunda önemli bir adım atarak "Mesai Kanunu" çalışmalarını başlatmış, ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştı. Ekonomik buhranın kendisini yoğun olarak hissettirmeye başladığı günlerde ise, Meclis ve kamuoyunun gündemine yeniden giren iş yasanın geçirdiği aşamaları özenle izledi.

[2058] Mahmut Esat Bozkurt, "Tefeci Baskını", (1943).
[2059] Mahmut Esat Bozkurt, "Haydut Muhtekirler", (1941).
[2060] **Aynı.**
[2061] Mahmut Esat, "Ne Yapmalı?. 2", (1932).

Yaşamı ve uygarlığı yapan gücün "iş" olduğunu düşünen Mahmut Esat, tıpkı köylü gibi işçileri de geçmişte ülkeyi "kanı ile koruyan" ve "her şeyi yapan" unsurlar olarak görüyor ve gelecekte de vatanın yine onların emeği ile yükseleceğine inanıyordu. Bu nedenle, çağdaş uygarlık yolundaki Türkiye, işçisinin haklarını iade etmeli, "Türk inkılabı sermayeci olduğu kadar ameleci" de olmalıydı. Çağın ekonomik, toplumsal ve siyasal gereklerine göre yepyeni bir toplum yaratmakta olan inkılap için bu sorun göz ardı edilemeyecek kadar önemliydi.

> "...Ne denirse densin, Türkiyemizde bir işçi mes'elesi vardır. Hem de Devletin müdahalesini isteyen bir işçi mes'elesi vardır. Bu dava devletin elile halledilirse Türk milletinin istikbali için bir kuvvet olacaktır. İşçinin hakkını ödeten Türk demokrasisi, git gide hayatın hakikatlerine teslim olacağı -bence- şübhe götürmeyen komünizm selinin önüne işçilerle çıkacaktır. Muasır demokrasiler komünizmi sermaye kuvvetile değil, hakları ödenmiş işçilerle mağlûp edebilirler...."[2062]

diyen Mahmut Esat'ın işçilere yönelik olarak istediği olanaklar da "çok şeyler" değildi; sıcak bir çorba, haftada iki kez et yiyebilecek ekonomik koşullar ile hastalıklarında "insan gibi" bakılmalarını ya da iş yolunda kazaya uğradıklarında sigortadan yardım görmelerini sağlayacak hukuksal zeminin hazırlanması idi[2063].

1931 Kongresinde; "milliyetçi Türk amelesinin ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağı(nı)" ve bir iş yasası yapacağını belirten CHF'nin[2064], bu kararıyla "memleketin en büyük işlerinden birine parmağını basmış" olduğunu, uygulamaya geçirilmesinin ise "Türk İnkılabına yeni bir hamle" vereceğini vurguladı[2065].

Almanya, İngiltere, İsviçre, Fransa ve "hatta faşist İtalya"daki uygar hükümetler, işçi ve sorunları ile ciddi olarak ilgilenmiş ve yasal önlemleri almıştı. Türkiye de işçi haklarını kabul ederek inkılaba modern bir anlam katabilirdi. Zira, "komünizm sermayenin değil sırtı pek, karnı tok işçilerin elinde can verecekti." Türkiye'deki komünizm propagandalarının "fasılasız hamlelerle" sürdüğüne dikkati çeken Mahmut Esat, devlet güçlerinin ya da yasaların bu propagandaları "bir hadde" kadar önleyebileceğini vurgulayarak işçi haklarının bir an evvel iadesini istedi. Bu propagandaları "mecalsiz düşürecek en esaslı tedbir Türk işçisine de medeni memleketlerde olduğu gibi hayatını hakkını tanımaktır. Onunla yakından alakadar olmaktır. Hayatı ve hakkı tanınan Türk işçileri demokratik inkılabı(n), bileği bükülmez bir

---

[2062] Mahmut Esat, "Türk İşçileri", **Anadolu**, 14 Ağustos 1931, No: 5079, s. 1.
[2063] **Aynı.**
[2064] Mahmut Esat, "Birlik Olacaktır", **Anadolu**, 19 Ağustos 1931, No: 5083, s. 1; "Türk İşçilerinin Hakları", **Anadolu**, 20 Ağustos 1931, No: 5084, s. 1.
[2065] Mahmut Esat, "Türk İşçilerinin Hakları", (1931).

bekçisi olacaktır" diyen Mahmut Esat, işçi hakları ile sermayenin uzlaştırılmasını, demokrasiler için en doğru yol olarak görüyordu[2066].

Büyük önem verdiği iş yasası hakkında Hükümetin politikasını yakından izleyen Mahmut Esat, TBMM Başkanlığına verdiği soru önergesinde de; "Türk amelesinin vaziyetile alâkadar olan iş kanunu Büyük Meclisin müzakeresine ne zaman arzolunacaktır? Bu kanunun esasları nelerdir?" diye sorarak dönemin iktisat vekilinden yanıtlamasını istedi[2067]. Mustafa Şeref Bey, 7 Aralık 1931'de verdiği yanıtında; yasa tasarısının hazır olduğunu ve vekiller heyetinde son incelemelerin yapıldığını söyleyerek, yeni bir yasa yapmaktaki güçlüklere dikkati çekti ve tasarının dayandığı ilkeleri açıkladı[2068].

Mahmut Esat ise, bu yasaya yönelik çalışmaların on yıl önce başlatıldığını, o gün doğan çocukların şimdi işçi olduklarını vurgulayarak, geçen süreyi -güçlükler ne olursa olsun- yeterli bulduğunu belirtti. Zira, "mesele ne kadar büyük olursa olsun, ne kadar büyük tetebbüata muhtaç bulunursa bulunsun, on senede kavranılması müşkül olmayan işlerdendi". Hükümetin bir an evvel işçi sorununa eğilmesi gerekiyordu. "Muasır medeniyeti bütün icaplarile ve temayüllerile benimsemiş olan memleketimizde, henüz amele işine el değilmemiştir" diyen Mahmut Esat, "yabancı propagandalar"a bir kere daha dikkati çekerek hükümetin işçi sorununu göz ardı edemeyeceğini yineledi. "Muasır medeniyet bir takım cüzlerden terekküb eden bir yekûndur. Bunun bir kısmı ihmal edilirse diğer cüzler de dağılmak tehlikesine maruz" kalacağını belirtti. Türk işçisinin ekonomik ve toplumsal yaşamını düzenleyerek onu çağdaş uygarlığın gereklerine göre bir "kadro" içine alınmasını sağlayacak iş yasasına olan "şiddetli" gereksinimi bir kez daha vurguladı. Üstelik istenen, işçi haklarının Almanya'da olduğu gibi anayasaya alınması değil, öncelikli olarak bir iş yasasının çıkarılmasıydı[2069].

Mahmut Esat'ın önemle üzerinde durduğu İş Yasası ancak 1936 yılında yasalaştı.

Mahmut Esat dünyayı saran ekonomik bunalımın Türkiye'ye yansıyan, özellikle de küçük üreticileri ve işçi/köylüleri etkileyen sorunları üzerinde durdu. Kendisi de çiftçi olduğu için bu sorunların üretici kesim üzeride yaratacağı olumsuzlukların bilincindeydi. Aynı zamanda ulus temsilcisi olmanın kendisine yüklediği sorumlulukla bunalımın yalnızca ekonomik boyutuna değil, toplumsal boyutuna da dikkati çekerek sosyal devlete geçilmesi gerektiği mesajını verdi.

[2066] Mahmut Esat, "Türk İşçilerinin Hakları", (1931).
[2067] **TBMM ZC.**, D. IV, c. 5, s. 14 (5.12.1931).
[2068] **TBMM ZC.**, D. IV, c. 5, s. 23. Bu konuda bkz. Mesut Gülmez, **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)**, (Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 236, 1991); Makal, Ahmet. **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, (İstanbul: İmge Kitabevi, 1999).
[2069] **TBMM ZC.**, D. IV, c. 5, s. 24-25.

2. DIŞ POLİTİK GELİŞMELER VE MAHMUT ESAT

2.1. Hatay Davası Karşısında Takındığı Tavır

Mondros Mütarekesi'ne dayalı olarak başlayan Anadolu'nun işgali sürecinde Çukurova'ya giren Fransa, İskenderun-Hatay'ı da işgal etmişti. Ancak bölgedeki yerel direnişi kıramayan ve Anadolu'da tutunamayacaklarını anlayan Fransa, Sakarya Zaferi'nin ardından TBMM ile anlaşmak zorunda kalmış ve 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnâmesi ile hukuksal olarak savaşı bitirmişti. Türkiye ile Fransız mandası altındaki Suriye arasındaki sınırı belirleyen bu anlaşma ile; İskenderun'un Fransa mandasında olduğu kabul edilmekle birlikte, İskenderun-Hatay bölgesi için özel bir yönetim kurulması, bölgenin Türk soyundan gelen halkının kültürlerini geliştirmeleri için her türlü kolaylığın sağlanması ve resmi dilin Türkçe olması kabul edilmişti[2070]. Ancak, Türkiye'nin "istiklâl kavgasında" Türkiye için, Türkiye'de kalmak için savaşan Hatay, "yaralı bir arslan yavrusu" gibi anasından ayrı düşürülürken, ana vatan da yavrusundan ayrı bırakılmıştı. Üstelik, ne 1921 anlaşması ne de 1926'da Ankara'da Tevfik Rüştü ile Fransa'nın Türkiye sefiri Albert Sarraut arasında yapılan anlaşma[2071] Hatay Türklüğünü baskılardan koruyabilmiş, "Hatay, övey ana elinde kalan bir öksüz gibi" hırpalanmış, acıları dayanılmaz bir hal almıştı. "Türkleri hapsetmek, yaralamak, öldürmek, kadınlara, çocuklara Türk olan her şeye hakaret" son noktaya ulaşmıştı[2072]. İşte bu günlerde Mahmut Esat Bey, 18 Haziran 1932'de verdiği bir soru önergesi ile "İskenderun ve Antakya'da meskun öz Türklere karşı Fransa Hükümetince Ankara İtilâfnamesi ahkâmına riayet edilip edilmediğini" Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'den sorarak[2073] Hatay Türklerinin sorunlarını TBMM'ne taşıdı. Tevfik Rüştü Bey yanıtında; konu ile ilgili olarak Fransa Büyükelçisi ile sürdürülen görüşmelerde oldukça ilerleme kaydedildiğini belirtmekle birlikte, Meclise yeterli bilgi sunabilecek durumda olmadığını söyleyerek ayrıntılı bilgi için uygun zamanın vekaletine bırakılmasını genel kuruldan ve Mahmut Esat Bey'den rica etti[2074]. Mahmut Esat ise, bu ricayı kabul etmekle

---

[2070] Bu konuda bkz. Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, (Ankara: 1966); Nurettin Ardıç, **Antakya-İskenderun Etrafındaki Türk Davasının Tarihi Esasları**, (İstanbul: 1937); Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, (Ankara, 1990); İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, c. I (1920-1945), (Ankara: 1983).

[2071] Türkiye ile Fransa arasında 30 Mayıs 1926'da imzalanan bu anlaşma ile, 1921 Ankara İtilafnamesinden arta kalan bazı sınır sorunları çözümlenmiş, taraflar ayrıca, aralarındaki anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi ve taraflardan birine bir saldırı olduğunda diğerinin tarafsız kalmasını yükümlenmişti Bkz. **Atatür'ün Milli Dış Politikası**, c. 2, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi Yayınları, Yayın No: 34, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1992), s. 411-413.

[2072] M.E. Bozkurt, "18 Yıl... Hatay Davası Ardında 1", **Yeni Asır**, 12 Temmuz 1938, No: 9908, s. 1-2.

[2073] **TBMM ZC**, D. IV, c. 9, s. 160.

[2074] **Aynı**, s. 299.

birlikte Fransız basınının olumsuz tutumuna dikkati çekti. Türkiye aleyhindeki bu yazılarda Düyun-u Umumiye borçlarının taksitle ödenmesinin eleştirildiğini ve bu eleştirilerle Türkiye'nin "muahedelere hürmet etmez, sözüne riayet etmez" ve "ahit-şiken" olarak tanıtıldığına dikkati çekti. Tüm borçlu devletler dünya barışının devamı için borçlarını "helal ederken" Tükiye'nin borcuna sadık kaldığına ve dayanabileceği ölçüde uygun taksitlerle ödeme yolunu tuttuğuna işaret ederek asıl anlaşmalara uymayanın hatta bununla yetinmeyerek Antakya ve İskenderun'da kimi Türk düşmanlarını barındıranın da Fransa olduğunu vurguladı ve sözlerine şöyle devam etti.

> "...Aldığımız haberlere göre bunun (1921 hükümlerinin) hiç birine riayet edilmemiştir. Ermeniler, bir takım siyasî mülteciler, halife, sultan döküntüleri, bazı Türk düşmanları, Fransa tarafından bu itilâfnameye riayet edilmemesi kâfi gelmiyormuş gibi, oradaki [400 000] Türkün başına musallat edilmiştir. ... Eğer sulhun temini, insanlığın selâmeti muahedelere riayet ise, Fransanın buna riayet etmesini ve oradaki 400 000 Türkün muahede mucibince, fazla değil, korunmasını istiyoruz. ... İskenderonda, Beylânda, Antakyada 400 000 bin öz Türk yaşıyor. Bu parça bizim kalbimizden koparılmış kanlı bir parça gibi bu memleketimizin en kara günlerinde Fransanın eline teslim edildi. Fransa Alsasloreni elli sene unutmadı. Ben milliyetçi bir Türk mebusu sıfatile o parçayı ölünceye kadar unutamam [Bravo sesleri alkışlar]. Yalnız bu kadar da değil; oradaki 400 000 Türkü bizden sonra gelecek Türk nesilleri de unutamıyacaktır [Bravo sesleri alkışlar]. Nasıl ki Fransa Alsasloreni elli sene unutmıyacak kabiliyette bir millet ise, buna inansın ki Türk milleti de kendi öz parçasını, kendi öz kalbinin parçasını elli bin sene unutmıyacaktır [Alkışlar]. Benim bir mebus sıfatile kendi hesabıma istediğim yegâne şey şudur: tarihin bu kanlı tek parçası, kalp parçası, orada çırpıyor. Biraz sükûn bulabilmesi -o da belki- Fransa'nın imzaladığı muahedeye riayet etmesile mümkündür. Başkasını ittiham etmesini bilenler, evvelemirde kendilerinin vaziyetlerini düşünmelidirler, ondan sonra başkalarına söz söylemelidirler [Bravo sesleri, şiddetli alkışlar]...."[2075]

Ancak bölgedeki karışıklıklar ve Türklere yönelik şiddet eylemleri sürdü. 1930'ların ikinci yarısından sonra Avrupa'daki siyasal bunalımın gün geçtikçe artması Fransa'yı Suriye'deki mandasını sorgulamaya itti. 8 Eylül 1936'da Suriye Hükümeti ile bir anlaşma yapan Fransa, bu ülke üzerindeki manda isteğinden vazgeçti. Anlaşmanın yürürlüğe girmesi Hatay'ın Suriye'ye katılması ile eş anlama geliyordu.

İşte bu günlerde Mahmut Esat, "Antakya ve İskenderun için çıkar yol buraların düpedüz ANA VATANA kavuşuvermesidir" diyerek Hatay davası karşısındaki kesin tavrını ortaya koydu.

> "...Üç yüz bin öz Türkün yaşadığı bu toprakları istiyoruz!
> Bu topraklarda yaşayanlar da bizi istiyorlar.

[2075] **TBMM ZC**, D. IV, c. 9, s. 299-300; **Akşam**, 26 Haziran 1932, No: 4924, s. 1.

Niçin?
Çünkü:
Biz onların, onlar da bizim kanımızı taşıyorlar.
Dilimiz, tarihimiz, kültürümüz bir.
Duygularımız bir.
Herşeyimiz bir.
Bir tende vuran bir tek yürek gibiyiz.
Bir tek yüreğiz.
Bu yerler binlerce yıldır, Türktür.
Bir olmak, söz götürmez hakkımızdır.
Bu hak yerine konmadıkça, yirminci asır doğruluğun, değil, kuvvetin ifadesi olarak kalacaktır.
Zaten yirminci asır bundan başka nedir ki?!..."[2076]

Mahmut Esat'a göre, "İskenderun, Antakya ve Bilân"ı Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlayan hukuksal, siyasal, ekonomik ve ulusal nedenler vardı. Bir kere Ankara İtilafnâmesi ile bu bölgeye özel bir idare tanınmış; Fransız mandası altına giren Suriye idaresinden başka bir şekil verilmişti. Buna göre; burada çekilecek Suriye bayrağının bir köşesinde Türk bayrağının bulunması, okullarda Türkçe eğitim yapılması, memurların önemli kısmının Türklerden olması ve resmi dilin Türkçe olması kabul edilmişti. Ankara İtilafnâmesi ile "azçok hakşinas" davranan ve bölgenin Türk olduğunu kabul eden Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlığını vermesi ile İskenderun, Antakya ve Bilân'ın da yeni durumun yeni koşullarına uygun hale getirilmesi gerektiğine işaret eden Mahmut Esat, devletlerarası hukuk açısından da bunun bir zorunluluk olduğunu vurguladı. İtilafnamenin imzalandığı koşullarda bağımsız bir Suriye söz konusu olmadığına, böyle olsaydı Türkiye'nin bölgeyi Suriye'ye bırakmayacağına dikkati çekti. Türkiye'nin karşısına Fransa'yı değil, Suriye'yi çıkaran koşullarda "tıpkı Lozan'ın Montrö'de tadili gibi" Ankara İtilafnâmesini'nin değiştirilmesi gerektiğini vurguladı. Bunun Türkiye Cumhuriyeti'nin "münakaşa götürmez bir hakkı" olduğunu ve Fransa'nın bu konuda Türkiye ile konuşmayı reddedemeyeceğini söyledi[2077].

Siyasal açıdan bölge, Türkiye'nin güvenliği için yaşamsal bir öneme sahipti. 1936 yılı koşullarında İskenderun sınırının "tabiî" olmadığını, bu "tabiisizliğin" Türkiye için daima bir güvensizlik oluşturacağını, bu nedenle bölgenin Türkiye'ye katılmasının bir zorunluluk olduğunu savladı[2078].

[2076] M.E. Bozkurt, "Tarihin Yürüyüşünü Kimse Durduramıyacaktır", **Son Posta**, 1 Birinciteşrin 1936, No: 2216, s. 1-9.
[2077] **Aynı**, M.E. Bozkurt, "Hukuku Düvel Bakımından Antakya İskenderun-Bilân", **Son Posta**, 3 Birinciteşrin 1936, No: 2218, s. 1-11.
[2078] **Aynı.**

Suriye için yaşamsal bir önemi olmayan İskenderun limanı Türk ekonomisinin doğal bir ihraç iskelesiydi. "Küçük Asya"nın ürünleri için de son durak burasıydı. Bu nedenle bölge Türkiye'nin ekonomisi için de yaşamsaldı[2079].

Türkiye, bölge ile ilgili davasında ulusal nedenleri de göz ardı edemezdi. Wilson'un savunduğu ilkelerin uygulamada "çok rağbet" gördüğüne; İtalya'nın, Almanya'nın, Japonya'nın milliyet esaslarına göre kurulduğuna; Polonya, Çekoslovakya, Litvanya gibi devletlerin bu ilke ileri sürülerek yaratıldığına, Fransa'nın Alsace-Laurenne'i "elli yıl boyunca" unutamayıp sonunda kendine kattığına işaret eden Mahmut Esat, "biz niçin ve nasıl İskenderunu, Bilânı, Antakyayı unutabiliriz?" diye sordu. Bölgeyi Türkiye mandasına vermek yolundaki eğilimlere de karşı çıkarak "düpedüz ana vatana kavuşuvermesi"ni istedi[2080].

Mahmut Esat, 24 Ocak 1937'de imzalanan Türk-Fransız Anlaşması ile Hatay'ın Suriye'den ayrı, yarı bağımsız bir siyasal varlık olarak kabul edilmesinin ardından 25 Ocak'ta Siyasal Bilgiler Okulu'nda Hatay hakkında verdiği konferansında da bu düşüncelerini yineledi. Tarihsel, ekonomik ve devletlerarası hukuk açısından Hatay sorununu ele alarak Hatay'ın beş bin yıllık bir Türk ülkesi olduğunu pek çok kanıt göstererek ortaya koydu. 1921 Ankara İtilafnâmesi, 1923 Lozan Antlaşması ve 1926 Ankara İtilafnâmesi göz önüne alındığında Hatay'ın Fransız mandasına bırakılan "Suriye arazisi" dışında kaldığına işaret etti. Türk Hükümeti'nin "revizyonist" ve "emperyalist" olmadığını vurguladı. "Bütün dünyayı verseler ve bunun için de bir Türkün burnunun kanaması lâzım gelse istemeyiz. Lâkin Türk yurdundan bir çakmak taşı dahi istendiği zaman her Türk kanını vermeye hazırdır" diyerek Hatay konusunun ulusal bir dava olduğunu, Türkiye ile Fransa'nın Hatay'ın geleceğine yönelik olarak Uluslar Kurumu'nda toplandığı bu günlerde, Cenevre'den gelen son haberlerin "memnuniyeti mucib" olduğuna işaret etti. Ancak Türk ulusunun, Hatay konusu "tam ve kati şeklini" almadığı sürece "hassasiyetini" kaybetmeyeceğini belirtti ve konferansını şu sözlerle tamamladı:

> "...bütün dünya bilmelidir ki istiklâl mücadelesinin en buhranlı günlerini kazandığı zaferle hiçe indiren ve Türk milletine yirminci asır medeniyetinin başında bir yer işgal ettiren En Büyüğümüz Atatürk sağlam ve her zamankinden dip diridir. İnönünde maküs taliimizi yenen İnönü'de içimizdedir. Ve nihayet her şeyin fevkinde olan Türk milleti gene onların emirlerinde yekvücuttur...."[2081]

1937'de Cenevre'de İsmet İnönü'nün Hatay'ın Suriye'den "bir parça" olarak kalmasının "hakka ve bütün bir geçmişteki duruma" uygun olmayacağını söylediğine ve sonuçta "Türk

---

[2079] **Aynı.**
[2080] **Aynı.**
[2081] "Pr. M.E. Bozkurd Hatay Hakkında Konferansını Verdi", **Ulus**, 26 Sonkanun 1937, No: 5567, s. 1-6.

Hatayın muhtariyeti"nin elde edildiğine işaret eden Mahmut Esat, artık Hatay'ın bir millet meclisi bulunacağını, Suriye'ye asker ve vergi vermeyeceğini, kendi yasalarını yapabileceğini, mahkeme ve zabıtasını kurabileceğini ve bütün bunların üstünde bir Hatay bayrağının yükseleceğini belirtti. Bayrağın Türk Bayrağı'ndan tek farkı ise yıldızının içinin kırmızı ve kenarlarının beyaz olmasıydı. Yani ayrılık, yalnız yıldızın kenarlarındaydı. Bir gün bu fark da kalmayacak ve yıldızlar birleşecekti[2082].

Ancak, Cenevre Sözleşmesi'nin uygulamaya konmasındaki aksaklıklar bu farkın kolaylıkla kaldırılamayacağının göstergesi oldu. Uluslar Kurumu, Hatay'a delegelerini gönderip aradan bir yıl geçtiğinde sözleşmenin kağıt üzerinde kaldığı ortaya çıktı. Mahmut Esat, Hatay'ın "işkenceden" kurtulamadığı hatta işkencenin boyutlarının arttığı, Uluslar Kurumu'nun "artan işkencelere şahid olmakla" kaldığı, herkesin ve her yerin umutsuz olduğu o günlerde Atatürk'ün duruma el koyduğuna şöyle dikkati çekti:

"...ATATÜRK işi ele alıyor.
O, işi ele aldı.
Tıpkı geçen yıl. Hatay davasının ilk günlerinde olduğu gibi..
Büyük adam, İstanbula gitti. Adanaya uğradı. Mersinde askeri teftiş etti!
Yabancılar elinde inliyen Hatayın etrafında döndü dolaştı ve dinledi.
Ve sonra varılan netice şu oldu:
Cenevre mukavelesi bâkidir.
Uluslar kurumu komisyonu Hatayı terketti.
Yarım kalan intihabın hükmü yoktur.
Mesele Türkiye ile Fransa arasında Cenevre mukavelesine göre halledilecektir.
Ve bütün bu işlerin doğru dürüst bitirilmesi için Türk ordusu Hatay topraklarına ayak basacaktır".
"Çünkü:
Hatay bizim gibi bir tarihe bağlı..
Hatay bizim gibi duyuyor.
Hatay bizim gibi konuşuyor.
Bayramımız Hatayın bayramı. Yasımız Hatayın yası..
Hatay biz, biz Hatay!..
Hatay önünde..
Ve bu durum içinde..
Başında ATATÜRKİYLE Türk Ulusu, hızını alamamaktan doğan bir hınçla ayakta bekledi.
Tıpkı, bel kayışlarını koparararak kınından sıyrılmış bir kılınç hınciyle titredi. En güzel şifasını yine her vakit her şeyde olduğu gibi ATATÜRKÜN ellerinden aldı.
Tanrım o elleri TÜRK ulusunun başından eksik etmesin...."[2083]

Hatay'ı anavatana bağlayacak adımlar içinde Hatay "Türküm!" diye bağırmış, anavatan onun bu feryadına yabancı kalmamış, her feryadı sabırla dimdik ayakta dinlemiş, "[Ulusal

[2082] Bozkurt, M.E. "18 Yıl... Hatay Davası Ardında 1", (1938).
[2083] Bozkurt, M.E. "18 Yıl... Hatay Davası Ardında 2", **Anadolu**, 13 Temmuz 1938, No: 9909, s. 1-2.

pakt] ın içinden koparılan" "Anavatanın kalp parçası"na kavuşmak isteyen Türk ordusu Hatay'a girmişti. Mahmut Esat, manzarayı şöyle betimliyordu:

> "...Ve şimdi İskenderunda, Antakyada, Beylânda Baharda açan Lâleler gibi, her estiği yerin bahtında bitmez baharlar açan TÜRK bayrağı esiyor!..
> Ve Hatay bu bayrağın gölgesinde solmaz baharlarını yaşıyor ve örüyor..
> Örecek ve yaşıyacaktır da..
> Hatay kızları, Mehmetçiğin karşısında siyahlarını yırttılar..
> Ve bu siyahlar içinden allı beyazı renkleriyle doğdular.
> TÜRK ordularının ayak bastığı yerlerde karanlıklar dağılır, sabah olur.
> Hürriyet ve istiklâl sabahları..
> Kutlu olsun Hataya"[2084].

Mahmut Esat için Hatay'da sona ulaşılmamıştı. Son durumda söylenecek söz, alınacak kararlar vardı ve bunların da günü gelecekti. "Ne zaman" sorusunu kendisi yanıtladı: "Kim bilir belki yarın belki yarından da yakın". Ancak şiir ve hayal soruyu açıklamak için yeterli değildi. Hayalleri de geçen realiteye bakılmalıydı. Türkiye, Atatürk'ün Hataylılara; "ağlamayın, kurtuluş günleriniz uzak değildir" dediği günleri yaşıyordu ve Atatürk sağ oldukça Hatay'ın gerçek kurtuluşu yakındı[2085].

Hatay'ın anavata kavuşmasına olanak tanıyacak siyasal ortamı ise Avrupa'daki gerginliğin her geçen gün silahlı vuruşmaya doğru gitmesi sağladı. Doğu Akdeniz'deki güvenliğini güçlü bir Türkiye ile gerçekleştirebileceğini göz önünde bulunduran Fransa, Türkiye'nin tezini kabul etti ve 23 Haziran 1939'da her iki devlet arasında imzalanan yeni bir anlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılımı kabul edildi. Hatay Parlamentosu da Türkiye ile birleşme kararını verdi. TBMM de 30 Haziran 1939'da yaptığı toplantı ile kararı onadı[2086]. Mahmut Esat 2 Temmuz'da kaleme aldığı makalesinde "Hatay dâvasının sonu"nu şöyle anlatıyordu:

> "1939 yılı, Temmuz (Haziran) ayının 30 u.
> Günlerden Cuma;
> Saat 17.
> Millet Meclisinin ikinci celsesi açıldı.
> Hariciye vekili kürsüde;
> 'Hatay'ın ana vatana ilhakı hakkındaki kanunun, müsadenizle müzakeresine başlanmasını rica ederim' dedi. Meclis bu talebi, heyecanlı ve şiddetli alkışlarla karşıladı..

[2084] **Aynı.**
[2085] **Aynı.**
[2086] Görüşmeler için bkz. **TBMM ZC**, D. VI, c. 3, s. 430 vd. Anlaşma için bkz. **TBMM ZC**, D. VI, c. 3, S. No: 146.

Şimdi Saracoğlu anlatıyor: Hatay'ın ilhakı hakkında Fransızlarla yapılan mukaveleleri aydınlatıyor. Neredeyse mukaveleler, Meclisin tasvibine konacak... Ve biraz sonra Hatay resmen ana vatana kavuşacak.

Evet, biraz sonra ana vatan Hatay'ı göğsüne basacak.. Hatay'la ana vatan yirmi yılın hasretini biribirinin göğsünde dinlendirecekdir.

Yirmi yıl içinde, yirmi saniye olsun ne Hatay ana vatanı, ne de ana vatan Hatay'ı unutabildi. Birbirinin içinde birer kıvılcım gibi yandılar.

Bir yandan Hatay, diğer yandan ana vatan, birbiriyle buluşmak için ellerine ne geçirdilerse kullandılar. Vuruştular, uğraştılar, çalıştılar. Biraz sonra birbirinin boynuna sarılmış olacaklardır. Dakikalar geçiyor ve bu an gittikçe yaklaşıyor.

Saat [17.30]

Saracoğlu nutkunu bitirdi. Alkış selleri içinde kürsüden ayrılıyor.

Reis Hatay'lı saylavı kürsüye çağırdı.

Şimdi Hatay'ı dinliyoruz. O, ayrılık yüzünden yirmi yıldır çekilen acıları ve bu anların gönüllere serptiği ferahlığı hazin bir eda ile anlattı ve anlattı...

Hatay'ın esirlik yılları gözlerimin önünde canlanıyor.

Onun ilâhî camilerinin titrek kandilleri altında diz çökmüş, boynu bükük ihtiyarları görür gibiyim. Elleri göklere uzanmış gözlerinden akan yaşlarla kurtuluş gününü bekliyorlar. Kadınlar, genç kızlar, erkekler delikanlılar.. Gözleri ana vatanın ufuklarına dikili haber bekliyorlar. Kurtuluş haberini bekliyorlar.

Bu göz yaşları ve bu bekleyiş yirmi yıl sürdü!..

Artık Hatay geliyor. Ve gelmesine yıl, ay, gün, saat değil.. Dakikalar var. Fakat dakikalar, şimdi yıllardan da uzun!.

Hatay geliyor.. Fakat tek başına değil, elinde hediyesiyle geliyor. Bunu sayın saylav Muhittin Baha güzel hitabesiyle müjdeliyor.

Hatay geliyor ve Türk-Fransız ittifakıyla geliyor!

Hakkın sembolü olan Hatay, insanlık haklarının garantisini de beraber getirdi.

Türk-Fransız ittifakı, Türkler ve Fransızlar için değil, insanlığın da sükûnu rahatı ve hakları için bir garantidir.

Hatay'ın ilhakı, bugün geçmişteki ananeyi yıktı. Aktif politika çağı başladı. Türk, çıktığı yere gene girebilirmiş! İşin asıl büyük önemi budur.

Saat [18]i yirmi dakika geçiyor.

Reis Şemsettin seslendi.

'Tayini esamiyle Hatay'ın ilhakı lâyihasını reylerinize arzediyorum.'

Meclis hademeleri dolaşıyor. Ve reyleri topluyor.

Saat [19]a çeyrek var. Bir alkıştır koptu.. Ve sürüyor.

Hatay ana vatana kavuştu!.

Türk milleti! Dâvaların kutlu olsun..

Fakat ah! Ne olurdu? Bu anı Atatürk'le beraber yaşasaydık!.

İnönü sağolsun"[2087].

Hatay, 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı yasayla Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili oldu ve TBMM'de beş milletvekili ile temsil edildi[2088].

[2087] Bozkurt, M.E. "Hatay Dâvasının Sonu", **Ulus**, 2 Temmuz 1939, s. 1-9.

[2088] Hatay milletvekilleri; Abdullah Mursaloğlu, Abdülgani Türkmen, Bekir Sıtkı Kunt, Hamdi Selçuk ve Mehmet Tecirli 20 Kasım 1939'da TBMM'de and içmişlerdir. Bkz. **TBMM ZC**, D. VI, c. 6, s. 28-29.

2.2. İkinci Dünya Savaşı ve Mahmut Esat

Birinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın siyasal haritası yeni baştan çizilmiş ve yenenler cephesinde İngiltere'nin; Ortadoğu'daki Alman rekâbetinden kurtulup adasına gelebilecek olası tehlikeyi bertaraf etmesiyle, Fransa'nın; Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı sınırlarını güvenceye almasıyla, İtalya'nın; topraklarını genişletmesiyle, Japonya'nın ise Uzakdoğu'da etkin bir rol üstlenmesiyle barış sağlanmıştı. Savaşın bitirilmesinde etkin olan ABD ise savaş sonrası dönemde Avrupa'nın işlerine karışmamak yönündeki siyasetine geri dönmüştü. Bununla birlikte yapılan barış antlaşmalarıyla yenik devletlerin toprak kayıplarına uğratılması, ağır savaş tazminatları ödemek zorunda bırakılması, askeri kısıtlamalar ve ekonomik yükümlülükler getirilmesi, yeniklerin toprakları üzerinde kurulan yeni devletlerde milliyet ilkesinin göz ardı edilmesi kalıcı barışı tehdit etmişti. Hatta yenenler arasında olmasına karşın İtalya bile Anadolu'da kendisine bırakılan bölgelerin Yunanistan'a verilmesinden hoşnut değildi. Bu koşullar; yenik devletlerin kendilerine dayatılan koşulları değiştirmek, yenenlerin ise statükoyu korumak yönünde yoğun çabalarına neden oldu. Ancak, ne Milletler Cemiyeti'nin kurulması ne Locarno Antlaşması ne de Kellogg-Briand Paktı savaşı önleyemedi[2089]. Sınır hoşnutsuzluklarından doğan gerilim, ülkelerin iç siyasal yapılarındaki değişiklikler ve ekonomik bunalımla bütünleşince daha da arttı. Zira, İtalya'da 1922'de iktidara gelen aşırı ulusçu Faşist Parti, Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak ülküsünü dış politikasının temeli yapmış, ekonomik bunalımı öne çıkararak demokrasiyi tümden kaldırmıştı. Aynı yıl, Rusya da diğer Sovyetleri bünyesine alarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğini kurmuştu. Versailles Antlaşması'nın Alman toplumu üzerindeki onur kırıcı koşullarına bunalımın yarattığı işsizlik ve açlık tehlikesi eklenince Almanya'da da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesi kolaylaşmıştı(30 Ocak 1933). Şubat 1933'te Versailles'i tanımayacağını ve emperyalist bir politika izleyeceğini açıklayan Hitler, İngiltere'nin de desteğini alarak Polonya ve Çekoslovakya'dan toprak istemlerinde bulundu. Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekildi. 1935'te ise Versailles'in silahlanmayı kısıtlayan maddesini tanımadığını açıklayan Hitler, İtalya'ya yanaştı. Ren bölgesine girdi. İtalya ise Habeşistan'ı işgal etti. Bu gelişmeler, Japonya'nın Çin'e yaptığı baskılarla Uzakdoğu'yu da etkisi altına aldı. 1936'da Almanya ve Japonya'nın başını çektiği pakta bir yıl sonra İtalya'nın da katılımı ile "Berlin-Roma-Tokyo

---

[2089] Geniş Bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000); Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980)**, c. I, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989); Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973); Kâmuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997). Birleşmiş Milletler için bkz. Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma**, (Ankara: AÜSBFY, 1964).

Mihveri" oluştu. Bu birliktelikten güç alan Almanya, 1938'de Avusturya'yı işgal ederek birleştiğini açıkladı. Çekoslovakya'ya karşı da Südet Almanlarının özerklik isteklerini destekledi. Bu istek başta İngiltere ve Fransa tarafından da kabul edildi. Ancak, Hitler'in isteklerini artırması karşısında Çekoslovakya'nın seferberlik ilân etmesi, Sovyet Rusya'nın Çekoslovakya'yı, İtalya'nın ise Almanya'yı destekleyeceğini açıklaması ve Almanya'nın Südet bölgesinin kendisine verilmesinde ısrarcı olması Avrupa'yı savaş tehlikesi ile yüz yüze getirdi. Eylül 1938'de yapılan Münih Konferansı ile barış için yeni bir umut oluştuysa da Ekim 1938'de Polonya'nın ve Çekoslovakya'nın bir bölümünü işgal etmesi, Çekoslovakya'nın bazı topraklarını Macaristan'a bırakması ve İngiltere ile Fransa'nın bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalması Almanya ve İtalya'nın yayılmacı politikalarına hız vermesi ile sonuçlandı. Almanya'nın Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi ile İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya sessizliğini bozarak işgali protesto ettilerse de Almanya buna yeni işgal ve isteklerle yanıt verdi. İtalya ise Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale başladı. Bu gelişmeler karşısında İngiltere ve Fransa; Polonya, Yunanistan ve Romanya'ya garantiler verirken Türkiye ile İngiltere Mayıs 1939'da karşılıklı yardımı öngören bir deklarasyon imzaladı[2090]. Mihver devletleri karşısında gücünü artırmak isteyen İngiltere ve Fransa Sovyet Rusya'yı da aralarına almak istedilerse de Ağustos 1939'da bir Saldırmazlık Paktı imzalayarak Rusya'nın tarafsızlığını sağlayan Almanya, 1 Eylül 1939 Cuma günü savaş ilân etmeksizin Polonya'ya girdi. 3 Eylül'de İngiltere, Polonya'ya verdiği garanti yükümlülüğünü yerine getirmek üzere Almanya'ya savaş ilân etti. Altı saatlik bir tereddüt ardından da Fransa savaş kararı aldı. Böylece, 1945 yılına kadar sürecek olan büyük hesaplaşma başladı[2091].

Savaşın 1941'e kadar olan dönemi Mihver devletlerinin üstünlüğü ile geçi. 1941-1943 yılları arasında dengeyi sağlayan Müttefik devletler, 1943'ten sonra üstünlüğü ele geçirdi. Pek çok ülkenin taraf olduğu bu savaşta Türkiye, başlangıçta her iki blokla da iyi ilişkilerini sürdürdü. Ordusunun eksikliklerini tamamlamak üzere Almanya'dan askeri malzeme alımına gitti. İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardıma dayanan siyasal bir ilişki içine girdi. Ancak Türkiye'nin müttefiklerle olan bu ilişkisi karşısında Almanya'ya sipariş edilen denizaltı, top ve savaş uçaklarının teslimi Hitler'in emri ile durduruldu (Mayıs 1939). Buna karşılık olarak Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom ihracatını yavaşlatması üzerine Almanya, verdiği bir nota ile Türk Hükümetinin dış politikasını eleştirerek bir dizi isteklerde bulundu ve kabul

---

[2090] Metin için bkz. İ. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, c. I, s. 591 vd.

[2091] Geniş Bilgi için bkz. R. Uçarol, **Siyasi Tarih**; Liddell Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, (Çev: Kerim Bağrıaçık), c. I, (İstanbul: YKY, 2003); Armaoğlu, F. **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi...**; Armaoğlu, F. **Siyasi Tarih...**; Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, (Ankara: İmge Kitabevi, 2001); Reşat Sagay, **XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972).

edilmediği takdirde Türkiye'ye kredi ve savaş malzemesi vermeyeceğini, ticaret antlaşmasını yenilemeyeceğini bildirdi. Türkiye'nin notaya yanıtı da aynı derecede sert oldu ve 1 Eylül 1939'da Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişki tamamen kesildi. Almanya ile yaşanan bu gerginlikle birlikte Sovyetler Birliği'nin Boğazlar bölgesinde hak iddia etmesi Türkiye'yi İngiltere'ye yakınlaştırdı. Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Antlaşması ile Türkiye, bu devletlerin destek ve yardımlarını sağladığı gibi Sovyet tehlikesine karşı kendisini güvenceye aldı[2092]. 1940 yazında Fransa'nın Almanlarca işgali ile Müttefikler yanında savaşa girmesi yönündeki baskılar karşısında yine bu antlaşmaya dayanarak uzun süre tarafsızlığını sürdürdü. Almanların 1941 yılı başında Yunanistan ve Ege adalarını işgal etmesi Alman-Sovyet dayanışmasını sarsarken Türk-Sovyet ilişkilerinde ılımlı bir hava estirmeye başladı[2093]. Zira, Alman yayılmasından Türkiye de endişe duyuyordu. Ancak Hitler, 28 Şubat 1941'de İnönü'ye gönderdiği mesajla; Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı önlemler alacak olan Almanya'nın bu harekâtının Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına tehdit oluşturmadığını, Türkiye'ye yönelik bir saldırı niyeti taşımadığını, Almanya'nın bu bölgede hiçbir toprak talebi olmadığını ve Alman birliklerinin Türk sınırından belli bir uzaklıkta duracağını bildirdi. İsmet Paşa ise yanıtında; ne Alman ne de Müttefiklerin isteklerine boyun eğmeyecek olan Türkiye'nin, kendi politikasını kendisinin belirleyeceği ve her türlü saldırı ve isteğe karşı topraklarını koruyacağı yönündeki kararlığını Hitler'e bildirdi[2094]. Almanya bu kez Trakya'da toprak ve Ege'de bazı adaları önererek Türkiye'yi yanına çekmeye çalıştı. 18 Haziran 1941'de de Türkiye ile Almanya arasında Dostluk Antlaşması imzalandı[2095]. Bu yakınlaşma Müttefiklerin Türkiye'ye olan baskılarını da beraberinde getirdi. Ardından Amerikan yardımı geldi.

Türkiye, 1941-1942 yıllarında savaşan her iki tarafla kurduğu siyasal ve ticari ilişkilerle yansızlığını koruduysa da 1943'te Almanların Stalingrad'da yenilmesi ile Müttefikler

---

[2092] R. Uçarol, **a.g.e.**, s. 636-637.

[2093] Türkiye'nin Mihver ve Müttefik devletlerle olan ilişkileri için bkz. Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, (Ankara: TTK, 1991); C. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c. II, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 198-210; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, (Ankara: T.C. Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, 1973); Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara: 1974; R. Uçarol, **a.g.e.**; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar-Milli Mücadeleden Demokrasiye**, (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001), c. I-II., s. 256 vd; Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, (Ankara: 1959); Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, (İstanbul: 1967); Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, (Ankara: 1992); Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, (Ankara: 1968); K. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası**, (Ankara: 1983); SSCB Dışişleri Bakanlığı, **İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları**, (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000).

[2094] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, (Ankara: T.C. Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, 1973), s. 96-97.

[2095] Metin için bkz. İ. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, c. I, s. 637-639.

Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki baskıları artırdı. 31 Ocak 1943'te Adana'nın Yenice istasyonunda İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve İngiltere Başbakanı Churchill arasında yapılan görüşmeler sonunda Türkiye tarafsızlığını korumakla birlikte Müttefiklere iyice yakınlaştı. 4-6 Aralık 1943'te İnönü, Roosvelt ve Churchill arasında yapılan Kahire Konferansı'nda ise İnönü, Türk ordusunun silah ve malzeme eksikliğinin giderilmesi koşuluyla savaşa katılmaya razı oldu. Ancak, Türkiye'nin yansızlığını sürdürmesi konusunda gösterdiği direnç ve oyalama siyaseti, İngiltere ve ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini ve yapılan askeri yardımı kesmelerine neden oldu (Nisan 1944). Müttefiklerin kararlı tutumu ve Mihver devletlerinin işgal ettiği bölgelerden birer birer geri çekilmeye başlaması karşısında Türkiye 2 Ağustos 1944'te Almanya ile siyasal ve ekonomik ilişkilerini kesti. Sovyet Rusya'nın Balkanlardaki girişimleri ve Müttefiklerin 1 Mart 1945'ten önce Almanya'ya savaş ilân eden ülkelerin San Fransisco Konferansına katılabileceğini belirten muhtırasını da dikkate alarak 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etti. 27 Şubat'ta da Birleşmiş Milletler Bildirisini imzaladı. 5 Mart 1945'te ise San Fransisco Konferansı'na resmen çağrılarak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyeleri arasında yer aldı.

7 Mayıs 1945'te Almanya'nın teslim olması ile sona eren II. Dünya Savaşı yılları Türkiye için dış politikada gerginliğin doruk noktaya ulaştığı yıllardı. Bu ortamda, TBMM'deki çalışmaları ve basındaki yazılarıyla ülkenin ekonomik ve toplumsal konuları ile ilgili düşünce ve önerilerini ortaya koyan Mahmut Esat, bu yılların siyasal konjonktürüne de uzak durmadı. Devletlerin, kıtalararası gerginliğin sıcak çatışmaya dönüşmesini engellemek yolunda gütmeye başladığı silahsızlanma politikasının arka plânını ortaya koymaya çalıştı. Cenevre'de "Terk-i Teslihat" konferansı için hazırlıklar yapıldığı sırada Batılı devletlerin bütçelerini analiz etti. 1930 yılı için İngiltere'nin bir milyar iki yüz milyon, Fransa'nın ise bir milyar yüz milyon Türk lirasından oluşan savaş bütçelerinin, Türkiye'nin toplam bütçesinin on katı olduğuna, diğer bir değişle Türkiye'nin on yıl içinde bütün işleri için ayırdığı bütçeyi bu devletlerin bir yıl içinde yalnızca savaşa ayırdığına, sınırlarına yönelik bir savaş tehdidi olmayan İsviçre'nin savaş bütçesinin on beş milyon Türk lirasına yakın olduğuna, silahsızlanmanın gündeme gelmesi ile Amerika'da ordunun insan gücünün ikiye katlandığına, Fransa'nın "ileri karakolu" olan Lehistan ve Sırbistan'ın Ruslara ve İtalyanlara karşı silahlanmaya hız verdiğine, Japon generalinin yaptığı açıklamalarla Japon ulusunu Amerika ile savaşa hazırlanmaya çağırdığına dikkati çeken Mahmut Esat, Avrupa'nın silahsızlanma politikasını samimi bulmadı[2096].

[2096] Mahmut Esat, "Silâhlı Medeniyet.. Sulh Propagandaları!.", **Akşam**, 8 Kanunusani 1932, No: 4759, s. 1-2.

"Gün geçmiyor ki [terki teslihat] âşıkları denizlere yeni yeni muharebe gemileri indirmesinler. Ordularını, istihkâmlarını takviye etmesinler. Yine gün geçmiyor ki sulh propagandaları ortalığı çınlatmasın. Konferanslar, içtimalar birbirini takib etmesin!.

[Versay], [Saint-Germain], [Trianon], Neuilly muahedelerile iktisat âleminde rol sahibi milletler bir demir kıskaç içine alındı. Medeniyetin mütemayiz bir kitlesi İsanın dikenli tacını başında taşımağa mahkûm.. Cihan harbinin ateşlerinde kızdırılmış, kıpkızıl bir tacı!. Bunların bu hal içinde işi gücü galibler hesabına çalışmaktır. Aç, susuz, çıplak çalışmaktır.. Hem de galiplerin silâhlanmaları hesabına!..

Tarihin hiçbir galibi, umumî harbin muzafferleri kadar mağlüplardan öç almadı...."[2097].

Galip devletlerin; silahsızlanma politikasının arkasına gizlenerek, "silahsızlığı silah yapmak" ve kendi lehlerine olan statükoyu korumak istediklerine dikkati çeken Mahmut Esat, devletlerin emperyalizmi "tutundurmak" isteğine dayanan bu politika değiştirilmediği sürece dünya barışının sağlanamayacağı tezini savundu[2098]. Çin'in Japonya tarafından "boğazlanmasını" seyreden silahsızlanma politikasının iflas ettiğini iddia etti[2099]. İnsanlığın yarıdan fazlasının esir olduğu, "fikriyatıyla, mesaisiyle, herşeyiyle" soyulduğu, hukuk adına emperyalizmin meşrulaştırıldığı, tüm konferans kararlarına ve bütün taahhütlere rağmen "güçsüz milletlere" "boyunduruk takmak", bunları "süründürmek" amacıyla savaş bütçelerinin artırıldığı 20. yüzyılın emperyalist anlayışına "yuh" dedi[2100].

Hitler'in işbaşına gelirken "basamak" olarak kullandığı arkadaşlarını öldürttüğü, Avusturya'nın kanlı olaylara sahne olduğu, İtalya'da demokratların, komünistlerin ve sosyalistlerin Mussolini'ye karşı "bıçaklarını" bilediği, Amerika'da grevlerin kan akıttığı, istikrarsız adımları ile Rusya'nın bir ileri bir geri gittiği, İngiltere'de "aç" ve "işsiz" insanların Londra'ya yürüdüğü, demokratik cumhuriyeti kralcılara teslim etmek istemeyen İspanya'nın sosyalistlerle anlaşmaya çalıştığı, Balkanların siyasal ve toplumsal sorunlarla çalkalandığı, Çin'in; Japonya'nın "bıçağı altında debelendiği" bu yüzyılın sorunlarına 18. yüzyılın ekonomi ve toplum anlayışıyla yanıt verilemeyeceğini vurguladı[2101]. Liberal siyasetin Avrupayı ihtilâllere sürüklediğine, Avrupa'nın sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrıldığına dikkati çeken Mahmut Esat'a göre "sağın galebesi pek geçici olacaktı", " son zafer" ise "sollarındı". Zira, Faşistlik "eski mukaddes ittifakçılar gibi" dünyayı "ufak tefek tadillerle yaşatmaya" çalışmaktaydı. Bu şekilde aldatılması olanaksız olan insanlık, eninde sonunda "insanlığa yaraşan yerini" alacaktı ki Mahmut Esat buna "Modern Ulusçuluk" diyordu. Sağ'ın yenilmesi "kominizmanın zafer kazanması" anlamına da gelmeyecek, "yeni hayatın icaplarına uygun

---

[2097] **Aynı.**
[2098] **Aynı.**
[2099] Mahmut Esat, "İki Konferans -Cenevre ve Londra-", **Anadolu**, 18 Temmuz 1933, No: 5660, s. 1-2.
[2100] M.E. Bozkurt, "Yuha Yirminci Asıra 1", **Anadolu**, 13 Haziran 1936, No: 6637, s. 1; "Yuha Yirminci Asıra 2", **Anadolu**, 14 Haziran 1936, No: 6638, s. 1.
[2101] Mahmut Esat, "Düşen Medeniyet", **Akşam**, 17 Ağustos 1934, No: 5695, s. 1-4.

yeni bir adalet ve yeni bir hakimiyet sistemi kurulacaktı" [2102]. "Düşen mazi, zorlukla doğan yeni bir medeniyetin önündedir" diyen, "yeni hayatın ana hatlarını" belirleyecek olan rejimin ne faşizm, ne komünizm ne de nasyonal sosyalizm olmayacağını, bunların ergeç yıkılacağını savlayan Mahmut Esat, yeni uygarlığa yön verecek olan rejimin "Türk ihtilâlinin formüllerinden" çıkacağını belirtti[2103].

Hitler'in Polonya'yı işgalinden yaklaşık bir yıl önce kaleme aldığı yazılarıyla da savaş hakkındaki düşüncelerini yazıya döken Mahmut Esat, bir dünya savaşı çıkacağına inanmadı. Savaş "dedikodularının" nedenini Almanya ile Çekoslovakya ya da Südet Almanları arasındaki anlaşmazlığa bağlayarak Avrupa'nın o günkü siyasal koşullarında Südetler sorununun genel bir savaşa neden olmayacağını savladı. Zira, olası bir savaş Avrupa'nın siyasal rejimlerini yıkacak, komünizmin ya da faşizminin yerleşmesini sağlayacaktı. Oysa her iki rejim de kapitalizm için bir "ölüm tehlikesi" idi. Kapitalizm savaşa izin vermeyecekti. İngiltere'nin; Fransa topraklarına bir saldırı olmadığı sürece savaşa girmeyeceğini resmen açıklaması, Çekoslovakya'da Lord Runçiman Heyeti'nin Almanları haklı bulması, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Roosvelt'in "Amerika harb etmeyecektir" diyerek politikasını açıkça ortaya koyması da Avrupa'yı "harb arefesinde" görmenin "fazlaca bir evham" olduğunun göstergeleriydi[2104]. Üstelik Hitler, Fransa topraklarında gözü olmadığını da açıklamıştı. Böyle bir hareketin Alman davası aleyhinde olacağını da "Hitler gibi bir devlet şefi herkesten fazla takdir" edebilirdi. "Yeni ve büyük bir idare" kurmakla meşgul olan Rusya'nın ise "yerinde rahat durması" bir zorunluluktu ve Japon tehlikesi de henüz geçmiş değildi. Bu koşullarda ne Fransa'nın ne de Rusya'nın savaşa girmesine olanak yoktu. Südetler konusunda Almanlar'ı haklı bularak "zira, kendi dillerini söyliyen, kendi kanlarını taşıyan, kendi tarihlerine bağlı kardeşlerinin hürriyetlerini, istiklâllerini istiyorlar" diyen Mahmut Esat, Hitler'in Nurenberg'de "Çekler vaktiyle nasıl Avusturya'ya karşı hürriyet ve istiklallerini istediler ve aldılarsa biz de ırkdaşlarımızın hürriyet ve istiklalini istiyoruz. Çekler kendilerine hak tanıdıkları bir şeyi neden Almanlara tanımıyorlar?" sözlerinden yola çıkarak Alman davasının başarılı olmasını diledi. Çünkü sorun yanlızca "Südetlerin Almanya'ya geçmesi" konusuydu, dünyanın bu durum karşısında tek ödevi "noterlik" olmalıydı[2105].

Ancak, Hitler için sorun yalnızca Südetlerin Almanya'ya katılması değildi. Almanya'yı tüm dünyanın egemeni yapma arzusuyla Polonya'ya saldıran Hitler kısa sürede emperyalist amacını gösterince Avrupa da sessizliğini bozdu. Sıcak savaşın Avrupa'yı etkisine aldığı bu

---

[2102] Mahmut Esat Bozkurt,, "Ölüm Padişahlara!", **Son Posta**, 20 Ağustos 1936, No: 2174, s. 1-2.
[2103] Mahmut Esat, "Düşen Medeniyet", **Akşam**, 17 Ağustos 1934, No: 5695, s. 1-4.
[2104] M.E. Bozkurt, "Harp Olacak Mı? 1", **Anadolu**, 16 Eylül 1938, No: 7631, s. 1.
[2105] M.E. Bozkurt, "Harp Olacak Mı? 2", **Anadolu**, 17 Eylül 1938, No: 7632, s. 1-10.

günlerde Türkiye, yansızlığını ilân ederek her iki blokla da siyasal ve ticari ilişkilerini sürdürmeye özen gösterdi. Bu çerçevede Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında yapılan bağlaşmayı "akıl politikası" olarak değerlendiren Mahmut Esat, bu bağıtla her iki ülkenin barışı korumak konusundaki kararlılığını ortaya koyduğunu düşünüyordu. Bununla birlikte bağlaşmanın asıl önemi karşılıklılık esasına dayanmasındaydı.

> "...Türk-İngiliz bağlaşması iki yanlıdır. Bununla iki devlet birbirini garanti etmektedirler. Daha açık söylemek lâzımsa denebilir ki, Akdeniz'de İngiliz menfaatine dokunan Türke dokunmuş, Türkün menfaatine ilişen İngilize ilişmiş olur. ... Bugün, Osmanlı imparatorluğunun 19 uncu asırdan inkırazına kadar imzaladığı herhangi bir muahede karşısında bulunmuyoruz. Meselâ Paris muahedesiyle büyük devletler hasta osmanlı devletini garanti ediyorlardı. Halbuki son Türk-İngiliz deklarasyonuyla teminat altına alınan şey Türk Cümhuriyeti menfaati değil, aynı zamanda İngiliz imparatorluğu menfaatidir. Türkler; İngiliz imparatorluğunu, İngilizler de Türk devletini koruyacaklardır. Son bağlaşmanın, bir büyük mânası da budur. Müsavattır. Karşılıklı olmasıdır. Bu bir eserdir ki, her yönden yükseklik ifade ediyor. Bununla, Türkiye'nin, Türk milletinin ne demek olduğunu ve tarihin yürüyüşüne nasıl müessir olabileceğini anlamak zor değildir. Eser, maddi olduğu kadar moral bakımdan da büyüktür...."[2106]

Mahmut Esat, bağlaşmanın Türkiye'nin diğer devletlerle olan dostluk ilişkilerini zedelemediğini, yeni anlaşmalar yapmasına engel olmadığını belirterek Türkiye'nin barıştan yana politikasını savundu ve bu politikanın "pasiflik" olmadığına dikkati çekti.

> "...Türk cümhuriyetinin güttüğü dış siyasanın, barış olduğunu, bilmem tekrarlamak lâzım mıdır? ... Bizde barış politikası, şu veya bu hükümetin değil, partinin ve kendisini Parti prensipleriyle ifade eden Türk devletinin icabıdır.
>
> Atatürk ihtilâli, Türk milletinin haklarının korunmasını, yabancı milletlerin haklarına saygıda buldu. Bu saygının normal verimi ancak barıştır. Şu halde bizde barış politikası ihtilâlimizin büyük esaslarından biridir. ... bu politikadan her hangi bir pasiflik, bir uyuşukluk, bir yılgınlık kokusu duymak, onu, anlamamak demektir.
>
> Biz savaşan, savaşlardan yılan bir millet değiliz. Şu hale göre, barış severliğimizin sebebi, harp korkusu olamaz. Biz kendimizin ve bütün bir insanlığın haklarının, barışın koruyabileceğine inandığımızdandır ki, onu tutmak davasındayız...."[2107]

Daha 1929'da "hukuku düvelin rolü sulhü tutarak kitali uzaklaştırmak olmalıdır"[2108] diyen Mahmut Esat, bu cümlelerle Türkiye'nin "yurtta sulh, cihanda sulh" anlayışına olan bağlılığını ortaya koyarken, Hitler'in emperyalist politikası Avrupa'yı kuşatmış, Fransa bir hafta içinde Almanlarca işgal edilmişti. Mahmut Esat da Ağustos ve Eylül 1940'da kaleme aldığı yazılarında savaşın emperyalist niteliği üzerinde durdu. Savaş ve yayılma nedenlerini; sanayi alanında meydana gelen büyük "inkişaf ve tekâmül", bunun getirisi olan "istihsali

---

[2106] M.E. Bozkurt, "Akıl Politikası", **Ulus**, 16 Mayıs 1939, s. 1-9.
[2107] M.E. Bozkurt, "Barış Politikamızın Anlamı", **Ulus**, 26 Mayıs 1939, s. 1-5.
[2108] Karl Strupp, **Avrupa ve Amerika Umumî Hukuk Düvel Mebdeleri**, s. 1. (Mahmut Esat'ın önsözü).

sürmek ihtiyacı", büyük sanayiciler arasındaki rekabet, sanayi ürünlerinin sürüleceği "koloni ve mahreçler" elde etmek, az gelişmiş ulusları hammadde yetiştiren ve aynı zamanda "mahreç rolünü gören sömürgeler haline" getirmek olarak saptadı. Silah ve sanayi baskısı ile ulusların ve dünyanın "bahtına" egemen olmak davası kazanılsa bile bunun ürünlerinden ulusların değil "zümreciklerin" yararlanacağını, bizzat yenen devlet yurttaşlarının bile buna izin vermeyeceğini, çıkacak ihtilâllerin "davayı kökünden" sarsacağını, insanlığın kendisini sınırlayan "bu tokattan" kurtulacağını, savaş sonunda "adilâne bir tevzi esasına" dayanan yeni rejimler kurulacağını belirtti ve bunların Kemalist rejimden "çok yararlanacağı" tezini yineledi[2109].

Fransa'nın işgali ve kısa sürede teslim olmasını ise yalnızca Fransa için değil, bütün bir insanlık için "korkunç" olarak niteleyen Mahmut Esat, bu çöküşün nedenini de Fransa'daki partilerde, parlamento yaşamında ve bir şefin olmayışında görüyordu.

> "...Düşününüz bir kere, Fransızlar, büyük ihtilâllerini yaparken, sokak başlarına kadar kurulan giyotinlerde, birbirini, hak ve hürriyet için boğazlarken, kral başları koparken bütün dünyaya meydan okuyorlar, yeni rejime hasım bütün Avrupayı yenmek kabiliyetini gösteriyorlardı. İşte bu Fransanın çocukları yirminci asrın ortasında bir haftada bir içim su gibi, içiliverdiler. Hem de maddî bakımdan mehip ve azametli varlıklariyle beraber yıkıldılar. Neden? Buna bir çok sebepler gösterilebilirse de, birinin yanında bence bunların hepsi teferruattır. Savaştan önceki Fransada partiler, Fransa parlâmento sistemi, Fransada hükümet usulü, gazeteleriyle, edebiyatiyle, kültüriyle bir demokrasi değil, milleti içinden yıkan, onu muhtelif milletlermiş gibi birbirine öz düşmandan fazla düşman yapan ve bütün morali, maneviyatı yere düşmüş paçavra haline koyan bir şekil almıştı. Lâfın kısası rejimin düştüğü bu vaziyet Fransız milletinin maneviyatını yedi, bitirdi. 170 milyonun mukadderatına hakim, maneviyatsız Fransa da, bütün maddi varlığının azametine rağmen bir hafta sürmeden yere vuruldu ve çöktü. O kadar ki, silâhını, müttefiki İngiltereye değil, düşmanlarına teslim etmek için tehalük gösterecek kadar çöktü ve düştü! Parça parça düştü!! Ben bu düşüşün en esaslı amilini Fransanın şeflere malik olmamasında buluyorum. Eğer malik olsaydı Fransa düşmiyecekti...."[2110]

Mahmut Esat, savaşın seyrinin Mihver Devletleri lehine olduğu bu günlerde, kazananın "mutlaka" İngiltere olacağı kanısındaydı. Zira; Polonya'yı, Danimarka'yı, Norveç'i, Belçika ve Fransa'yı "yere seren" totaliterlerin karşısında demokrasi dünyası vardı. Bu nedenle totaliterlerin "bizzat çıkardıkları yangınlar içinde, önce tutuşmağa ve sonra yanmağa mahkûm" olduklarına inanıyordu.

[2109] M.E. Bozkurt, "Bugünkü Savaşın Anlamı", **Anadolu**, 31 Ağustos 1940, No: 8279, s. 1; "Savaşın Amacı", **Anadolu**, 2 Eylül 1940, No: 8281, s. 1.
[2110] M.E. Bozkurt, "Fransanın Yıkılışı", **Anadolu**, 17 Eylül 1940, No: 8296, s. 1-2.

"...Neden? Bir kerre totaliterler, İngiltereye asker çıkarmağa muvaffak olamıyacaklardır. Çünkü buna İngiliz kuvvetleri karşısında maddî imkân yoktur. Olsa bile, çıkardıkları asker, derhal İngiliz topraklarında imha edilecektir. ... İngiltere mutlaka yenecektir.

Neden? Bir yandan kendini şiddetle müdafaa etmekle beraber, diğer yandan totaliterlerin hariçle irtibatlarını kesmek için, ablukayı gün geçtikçe sıkıştıracak, artıracaktır. Bu abluka, totaliterleri o kadar zorlu bir duruma koyacak, o kadar zorlu bir durumda bırakacaktır ki yalnız savaşın devamı için lâzım olan şeylerden değil, bir insanın yaşama ihtiyacı olan yiyecek, içecekden de mahrum kalacaklardır. Demeyiniz ki; Bu kadar yerler, totaliterlerin istilâsı altındadır. Binaenaleyh bu yerleri, bu yerler halkını, işletirler, geçinme yolunu bulurlar ve savaşa devam ederler. Bu, varid değildir. Çünkü bu yerler sanayi memleketleridir. Sanayi ise mide işi değildir. Nerede kaldı ki sanayii dahi harekete getirebilmek için iptidai maddelere ihtiyaç vardır. Bu maddeler ise ne bu memleketlerde, ne de totaliterlerde var. Dışardan getirilmesine de İngiltere manidir. Şu halde ne olacak? Dövüşülecek. Ve dövüşülecek.. Ve nihayet, İngiltere yenecektir. ... Londra harap oluyor, yanıyor diyorlar. Ya Berlin?! Ya Hamburg vesaire yerlerinde mi duruyorlar? Londra yanar, hattâ kül olabilir.. Ne çıkar? Başta İngiliz kraliçesi bütün varını yoğunu milletinin muztariplerine bağışlar.. Bomba sağnakları altında bütün genç İngiliz kızlariyle yaralıların imdadına koşar.. ... Bunlar olur, bunlar, olağan şeylerdir. Fakat bu ıstıraplara meydan verenlerin yarını ne olacak? Çok ağır hesap...."[2111]

Almanya, Japonya ve İtalya arasında yapılan "Üçler Anlaşması" da; İngiliz direnişi karşısında bunalan ve İngiltere'nin saldırılarına karşı ne yapacağını bilemeyen Almanya ve İtalya'nın kendilerine müttefik bularak "manen olsun teselli" bulmak isteğinden kaynaklanmıştı. Rusya ve Amerika'yı hedef alan bu "tedafüî" ittifaktan çıkan ilk sonuç; iki taraflı tehlike ile karşı karşıya kalan ve o güne değin "müstereddid" olan Rusya'ya hangi safta yer alacağını göstermesiydi. İkincisi ise; Almanların Avrupa'da yayılmasından ekonomisi açısından büyük endişe duyan, Japonya ile geçmişe dayalı pek çok sorunları bulunan Amerika'nın, Japonya'nın Çin'e saldırısı ile iyice artan bu sorunları karşısında kararının belirginleşmesiydi. Mahmut Esat'a göre Amerika, savaşa girmek için "eşref saati"ni beklemekteydi ve sonuçta demokrasiler kazanacaktı[2112].

Demokrasilerin karşısında olan Faşizm ise yıkılacaktı. Zira, Mussolini ve Ciyano'nun "küçük milletlere hak yoktur" prensibi, dış politikada Faşizmin emperyalist yüzünü ortaya koyarken, iç politikada da İtalyan ulusunu en temel haklarından yoksun bırakmaktaydı. Mussolini'nin "kumar oynadığını", "hayal ardında" koştuğunu belirten Mahmut Esat; Habeşistan, Trablusgarp, Bingazı, Eritre, Somali ve Arnavutluk'un birer birer düştüklerine

---

[2111] M.E. Bozkurt, "İngiltere Mutlaka Yenecektir", **Anadolu**, 19 Eylül 1940, No: 8297, s. 1-2.
[2112] M.E. Bozkurt, "Üçler Anlaşması", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1940, No: 8315, s. 1-2.

dikkati çekerek Faşizm'in de bu düşüşün altında "ezilmeğe mahkum" olduğunu söyledi[2113]. Komünizm ise daha savaş koşullarında tavizler vermeye başlamıştı[2114].

Mahmut Esat, savaş koşulları içinde Türk-Alman ilişkilerine de dikkati çekti. Hitler'in Bulgaristan'ı işgalinin iki nedeni olduğuna, birincisinin; Arnavutluk'ta Yunanistan karşısında güç bir duruma düşen İtalya'ya yardım ve Akdeniz'de yeni üsler elde etmek, ikincisinin; Sırbistan'ı çevreleyerek bu devleti Mihvercilerin arzularına kolayca bağlamak olduğuna işaret etti. Bu sayede savaşın ağırlığının Akdeniz'e kaydırılmak ve "baharda yapılacak" Alman saldırılarına karşı İngiltere'yi saldırı gücünden yoksun bırakmak istendiğini vurguladı. Akdeniz'in savaş alanı olması ise Türkiye'yi yakından ilgilendiriyordu. Bu durum karşısında Türkiye, Hitler tarafından verilen garantilere itibar etmemeliydi. Zira, savaşın başlangıcında "Avrupa küçük devletlerine" verilen garantiler kısa sürede ihlal edilmiş, kendilerine garanti verilen bu devletler "aynı Hitler'in ordularının istilası altına" girmişti. Bu nedenle Türkiye'nin içerde en güçlü güvencesi silahlanmak ve "yarını kılıç elde beklemek"di[2115]. Dışarıda ise Müttefiklerle birlikte olmalıydı. Müttefik devletlerin Türkiye'yi kendi yanlarında görme isteklerini destekleyen, Türkiye'nin barış masasına "Almanlarla yanyana ve mağlûplar gibi" oturmasına karşı çıkan Mahmut Esat, Türkiye ile İngiltere arasındaki "ittifak" anlaşmasının geçerli olduğunu ve hiç bir gücün Türkiye'yi yeniklerle aynı masaya oturtmaya cesaret edemeyeceğini vurguladı[2116]. Zira, sıcak çatışmaya girmese de Türkiye'nin Müttefik devletlerin başarılarında büyük payı vardı.

> "...Acaba Türkiyemiz, şu iki numaralı dünya savaşı başlıyalı bugünkü müttefiki İngiltereye ve dünküsü Fransaya, [elinden gelen bütün yardım]larda bulunmadı mı? Kan akıtmamış olmakla beraber..
>
> Boğazlardaki sükûn, kendisini kime borçludur? Ve bu İngilterenin aleyhine midir?
>
> Suriyede İngilizler, Fransızlar istedikleri gibi tasarruf ediyorlarsa, bunda en çok âmil olan kimdir? Nihayet, Süveyş kanalında, Mısırda, Trablusgarpta müttefikimiz İngiltere, muzaffer bir halde bulunuyorsa, bunda Türkiyenin hiç bir dahli yok mudur? İtalyanın yıkılışında Türklerin hiç bir rolü olmadı mı? Türkiyemiz, kan akıtsaydı, acaba müttefiki için daha faydalı mı olacaktı? ... Tarihin hükmünü vereceği günler yaklaşıyor. Bence, o, diyecek ki: 'Yansız kalıp da, ittifakına Türkiye kadar sadık kalmış, hattâ elde silâh yardımda bulunanlardan fazla müttefiklerine faydalı olmuş bir devleti, ilk defadır ki sayfalarıma almaktayım..' Bu hüküm, Türk milleti ve onun mukadderatını elinde tutanlar için, eşsiz bir şeref hâlesi olacaktır. ... Eğer biz, koca bir orduyu ayakta, eli tetikte tutuyorsak, bu, bize çatmak cesaretinde bulunanlara, dolayısıyla müttefiklerimize zarar vermeleri ihtimali olanlara karşıdır...."[2117]

[2113] M.E. Bozkurt, "Façistlik Yıkılacaktır", **Anadolu**, 10 Şubat 1941, No:8437, s. 1-4.
[2114] M.E. Bozkurt, "Moskof Politikası", **Anadolu**, 1 Haziran 1943, No: 9259, s. 1.
[2115] M.E. Bozkurt, "Kılıç Elde!.", **Anadolu**, 6 Mart 1941, No: 8461, s. 1.
[2116] M.E. Bozkurt, "Türk-İngiliz İttifak Muahedesi", **Yeni Sabah**, 4 Birincikanun 1943, No: 1989, s. 1-3.
[2117] M.E. Bozkurt, "Türk-İngiliz İttifak Muahedesi", **Anadolu**, 8 Birincikanun 1943, No: 9448, s. 1-2.

Türkiye'nin son beş yıl içinde İngiliz çıkarlarını pek çok devletten daha fazla koruduğu kanısında olan ve "neden sulh masasına, Almanlarla yanyana ve mağlûplar gibi oturacak mışız?" sorusunu yineleyen Mahmut Esat, Türkiye'nin savaş sonunda Müttefiklerin yanında yer alması gerektiğini ısrarla savundu.

Savaşın başından itibaren gerek Mihver gerekse Müttefik devletlerle ilişkilerini korumak yönünde kararlı bir politika izleyen Türkiye, savaş sonrası demokratik dünyada yerini alabilmek amacıyla Mihver devletlere savaş ilan ettiği günlerde Mahmut Esat yaşamdan ayrılmıştı. Ancak O, II. Dünya savaşının Türk gençliğine pek çok öğretisi olduğu kanısındaydı. Türk genci, Fransız Akademisi üyelerinden André Maurois'in "Fransa Faciası" adlı kitabını okumalı; "bir millet neden yıkılır, neden çöker, neden ayaklar altında kalır ve neden yok olur?.." öğrenmeliydi. Zira bu kitaba göre; başbakanlarına kadar Fransız aydınları ahlâklarını yitirip, sefahate düşerken, Almanlar; yiyeceklerinden, içeceklerinden fedakarlık ederek silahlanmıştı. Onların silahlanmasını önemsemeyip "parti kavgaları, hükümet başına geçmek hırsları içinde birbirini yiyen" Fransa, sonunda "düşman tokadını" yemiş ve "yerin dibine geçmiş"ti. Bu durum Türk gençliğine "ibret" olmalı; ulusunu, vatanını "demir gibi bir ahlâkla, saçından tırnağına kadar silahla" beklemeliydi. Ancak bu şekilde "bay" olunabilirdi[2118]. Yorga'nın da dediği gibi[2119], gittikleri her yere uygarlık götüren, adil bir yönetim kuran Türkler, bando seslerini çalmaya devam ettiği sürece "Türk milleti yaşayacak ve yaşatacaktı"[2120].

Mahmut Esat, 1930'lu yılların ilk yarısında bir savaş olasılığı görmedi. Almanya'nın milliyet ilkesi çerçevesindeki isteklerini destekledi. Bu istekler için Avrupa'nın kapitalizmi tehlikeye düşürecek bir savaşa girmeyeceğini savladı. Başta İngiltere olmak üzere devletlerin Almanya'nın işgal ve ilhaklarına ses çıkarmaması da onun bu öngörüsünü doğruladı. Avrupa'daki gerginliğin sıcak savaşa dönüşmesinden sonra Türkiye'nin barışçı politikasının önemini vurgulayan ve bu politikanın devamını isteyen Mahmut Esat'ın önemli bir öngörüsü de savaşın Mihver devletleri lehine geliştiği günlerde İngiltere'nin, yani demokrasinin savaşı kazanacağına dikkati çekmesi, Türkiye ile İngiltere arasındaki ittifakın dünya barışını korumada etkin olacağını ve Türkiye'nin barış masasına Müttefiklerle birlikte oturması gerektiğini vurgulaması oldu.

[2118] Bozkurt, M.E. "Bir Milletin Yıkılışı", **Anadolu**, 18 Haziran 1942, No: 8916, s. 1.
[2119] Mahmut Esat, Nikola Yorga'nın Balkan Devletleri Tarihi'ne atıf yapıyor.
[2120] Bozkurt, M.E. "İki Bando Sesi", **Anadolu**, 24 Şubat 1943, No: 9132, s. 1-2.

3. ÖĞRETİM ÜYELİĞİ

Mahmut Esat'ın adliye vekilliğinden ayrıldıktan sonra milletvekili ve gazeteci kimliği ile Türkiye'nin iç ve dış sorunlarına yöneldiği yıllar aynı zamanda Kemalizm'in sistemleştirilmesinin hız kazandığı yıllar oldu. Aslında, yeni Türkiye Devleti'nin önder ve kadrosu tam bağımsızlık ülküsü ile dışarıda emperyalist güçlere, içerde onların işbirlikçilerine karşı eylemsel mücadelesini yürütürken aynı zamanda "zihniyet" mücadelesi içine de girmişti. "Eski" olan her şeyin tamamen reddedildiği bu mücadelede yeni devletin üzerinde oturacağı düşünsel temel başta Mustafa Kemal'in çeşitli yer ve zamanda yaptığı konuşmalarıyla, ardından Anadolu'da Yeni Gün ve Hakimiyeti Milliye gazetelerinin sütunlarında en yetkin ağızlardan dile getirilmeye, halk ihtilâli ile kurulan yeni devletin üzerinde oturacağı siyasal, hukuksal, ekonomik ve toplumsal temel yapı daha savaş ortamında halka anlatılmaya başlanmıştı. İşte bu günlerde Mahmut Esat, genç cumhuriyetin ders kitaplarının ihtilâlin benimsediği ilkeler çerçevesinden yeniden yazılması gerektiğine dikkati çekmiş[2121] ve bu konuda ilk adım Cumhuriyet henüz bir yaşını doldururken atılarak 1924'te ortaöğretim tarih programlarına bağımsızlık savaşı, Lozan Antlaşması, Cumhuriyetin ilânı ve halifeliğin kaldırılması gibi konular eklenerek[2122] gençlerin bilinçlendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştı.

Devrim ilkelerine bağlı gençler yetiştirmeye ve devrimin ortaya koyduğu düşünce sistemini korumaya özel bir önem veren Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları; 1925 yılında da Ankara Hukuk Mektebi'ni açmış, çağdaş bilgilerin çağdaş yöntemlerle verildiği bu okulda, Türk İhtilâlinin felsefesi ilk kez Mahmut Esat tarafından "İhtilaller Tarihi" konulu konferanslarda ele alınmıştı. Birinci ve ikinci sömestrde haftada iki saat olmak üzere verilecek bu derslerde İngiliz İnkılâbı ve prensipleri, Fransız İnkılâbı ve prensipleri, Türkiye ihtilâlleri, Rusya İhtilali ve prensipleri ile birlikte Almanya, İtalya ve Merkezi Avrupa'daki "teceddüd" hareketlerinin anlatılması plânlanmış[2123] ve büyük ölçüde de bu plâna uyulmuştu.

1920'li yılların sonlarına doğru ise ihtilâl ve devrimin genç kuşaklara ve halka benimsetilmesi yaygın bir düşünce oldu. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu ise okuyabilen sayısını artırmaktan geçiyordu. 1928 alfabe devrimi bu konuda ciddi bir adım oldu. Bununla birlikte devrimi toplu olarak anlatan ve savunusunu yapan yayınlar henüz yoktu.

1930'lara gelindiğinde gerek iç, gerekse dış ekonomik ve siyasal gelişmelere bağlı olarak Türk ihtilalinin anlamını, yeni devletin ideolojisini hem halka hem de gençliğe anlatma ve aşılama çabası hız kazandı. Bu konuda "Vatandaş İçin Medenî Bilgiler" kitabı öncü oldu.

[2121] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 9", **Sada-yı Hak**, 3 Haziran 1340 (1924), No: 1350.
[2122] Şerafettin Turan, "Devrim Tarihi", **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim "Sosyal Bilimler" II**, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, 1998), s.164.
[2123] A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, s. 141

İnkılâba bağlı gençler yetiştirme düşüncesi lise ve dengi okullarda uygulamaya geçirilerek 1931-1932 öğretim yılında lise ve öğretmen okullarının son sınıflarına "Türk İnkılâbı ve Cumhuriyet Devri Tarihi" dersi kondu[2124]. Türk Tarih Kurumu tarafından liselerde okutulmak üzere dört cilt olarak hazırlanan tarih kitaplarının 4. cildi "Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Dönemi"ne ayrıldı. Halkevleri de düzenlediği konferanslarla devrim düşüncesinin yığınlara aktarımında etkin rol oynadı. 1933 yılına gelindiğinde Maarif Vekâletince alınan karar doğrultusunda "Türk İnkılâbı ve Cumhuriyet Devri Tarihi"nin "daha esaslı ve şümullü" öğrenimini sağlamak amacıyla derslerin lise ve öğretmen okullarının her üç sınıfında da okutulması kararlaştırıldı. Bu girişimle, gençlerin "Türk Milli Devletinin kuruluşu, millî istiklâl mücadelesi, cümhuriyet devrinde memleketin terakki ve inkişafı hakkında" daha geniş bilgilerle donatılması amaçlandı[2125].

Bunun yanı sıra; 1932'de Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Mehmet Şevki (Yazman) tarafından çıkarılan Kadro dergisinde Türk ihtilâl ve devrimi teorileştirilmeye çalışılırken İnkılâp düşüncesinin yeni nesle aktarılması konusu da özenle işlendi[2126]. Bu çerçevede; Türk gençliğinin "devletin filân millî dava üzerinde siyasetin nedir? denildiği zaman, cevabını; hiç olmazsa üç satırda kristalleşmiş bir düsturla ifade edebil(mesi)" gerektiğine işaret eden Şevket Süreyya[2127], inkılâbın ancak "ileri ve disiplinli bir kadronun iradesinde" temsil edilebileceğine ve inkılâbın çıkarlarının ancak inkılâp heyecanı "içinde yetişecek disiplinli, kendinden emin ve hâdisata nüfuz etmesini bilir bir inkılâp nesli elinde" korunabileceğine dikkati çekti[2128]. "Biz inkılâpların en erkeğini yapmış bir milletiz. Sesimizi yükseltmek ve duyurmak sırası gelmiştir" diyen Burhan Asaf ise, bir "İnkılâp Kitaphanesi" yapılmasını, 1933 yılı sonuna dek Türk İnkılâbı hakkında "hiç olmazsa 100 eser" yazılmasını; bir kısmı "içel", bir kısmı da "dışel" için olacak bu eserlerden ikincilerin bir kaç dile çevrilmesini önerdi[2129].

Aynı yıl başında Recep Peker de "halka bizzat halk tarafından inkılap terbiyesi vermek gayemizdir" diyerek CHP'nin konuya verdiği öneme dikkati çekti. Zira, CHP Genel Merkezince illerde belirlenen 1300 "hatip" bu konuda kursa tabi tutulmaya başlanmıştı.

[2124] Bkz. **H.M.**, 4 Birincikanun 1933, No: 4446, s. 1

[2125] **Aynı.**

[2126] Kadro hareketi ve Kadrocular hakkında bkz. Merdan Yanardağ, **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**, (İstanbul: Yalçın Yayınları, 1988); Naci Bostancı, **Kadrocular ve Sosyo-Ekonmik Görüşleri**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990); Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994); Mustafa Türkeş, **Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım**, (Ankara: İmge Kitabevi, 1999); İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Bir Cumhuriyet Öyküsü-Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak**, (İstanbul, TVYY, 2003).

[2127] Şevket Süreyya, "Gençnesil Meselesi", **Kadro**, Nisan-1932, s. 5-9.

[2128] Neşet Halil, "İnkılap ve Kadro", **Kadro**, Birinciteşrin-1932, s. 44-46.

[2129] Burhan Asaf, "İnkılâbımızın Sesi", **Kadro**, İkinciteşrin-1932, s. 33-37.

Halkevleri; "inkılâp terbiyesi verecek müesseseler" olarak görülmüş, radyo bir "kültür müessesesi" olarak kabul edilmiş, sesli ve sessiz sinema filmlerinin çekimine hız verilmiş, ulusal bayramların "daha heyecanlı" kutlanması için komisyonlar oluşturulmuştu[2130].

Dönem içinde gerek Kadro'da gerekse Şubat 1933'de Halkevleri merkez yayın organı olarak çıkarılan Ülkü dergisinde Türk devrimi farklı şekillerde yorumlanırken asıl üzerinde durulan konu devrim ideolojisinin geniş yığınlara anlatmak görevinin kime ya da hangi kuruma ait olduğu konusuydu.

Emin Erişilgil daha Mayıs 1927'de kaleme aldığı "İnkılabımızı Tanıttırmak Hususunda Vazifemiz" başlık yazısında bu görevin Darülfünun'a ait olduğuna dikkati çekmişti[2131]. 1932 yılında Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Bey ise devrim düşüncesinin oluşturulacak bir İnkılap Enstitüsü ile verilmesinin daha uygun olacağını gündeme getirdi[2132]. Hakimiyeti Milliye ve Cumhuriyet gazeteleri de ülkede yapılan devrimlere Darülfünunun sıcak bakmamasını eleştirdi[2133]. Örneğin Falih Rıfkı, 23 Temmuz 1932 tarihli Cumhuriyet'te Darülfünun'un yalnız bir bilim kuruluşu olmadığını, "müstesna inkılâp zamanlarında" devrimi "kafalara ve ruhlara" yerleştirmekle yükümlü olduğuna dikkati çekti[2134]. Şevket Süreyya ise; yeni devletin siyasetinin dayanakları olan inkılâpçılık, devletçilik ve milliyetçilik anlayışının "işleneceği, terkip ve izah" edileceği yer Darülfünun iken, Darülfünun kürsülerinin Türk İnkılâbı'nın ilk gününden 1933'e kadar "cemiyet ilimleri sahasında, inkılâbın kuruluş ve yaratılış davâlarını işleyen, reel olan, orijinal olan bir tek eser, bir tek broşür hattâ bir tek sahife" vermediğini, inkılâbın "davâları ve zaruretleri"nin Darülfünun kürsülerinde "hiç bir aksi sada" bulamadığını belirtti[2135]. Zeki Mesut ise "İnkılâp Maarifi" başlıklı yazısında; devrimin düşünce sistemini işlemek görevinin Maarif Vekaleti'ne düştüğüne, bu sistemin İnkılâp Türkiyesi'nin maddi ve manevi gereksinimlerini karşılayacak ve Türkiye'nin yaşama koşulları içinde başarılı olabilecek vatandaşlar hazırlayacak şekilde olmasına, çağdaş bilim ve

---

[2130] "Recep Peker'le Söyleşi: İnkılap Terbiyesi Nasıl Olmalı ve Ne Yapmalı?", **Anadolu**, 3 Şubat 1933, No: 5527, s. 1-5.

[2131] Ş. Turan, **a.g.m.**, s. 164.

[2132] Sina Akşin, "Bozkurt ve Peker'in Devrim Tarihi Ders Kitapları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. 2, S. 4-5, Yıl: 1994-1995, (İzmir: 1995), s. 233.

[2133] Darülfünun'a yöneltilen eleştiriler ve İsviçre'den getirilen Prof. Albert Malche'ın raporu hakkında bkz. Utkan Kocatürk, "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notlar", **AAM Dergisi**, c. I, S. I, Ankara: 1984, s. 3-96; Rıfat Özsoy, "Darülfünun, 1933 Üniversite Reformu", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu 3-6 Ekim 1995**, (Ankara: AAMY, 1998), s. 639-652; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), s. 310-312.

[2134] Bkz. R. Özsoy, **a.g.m.**, s. 647.

[2135] Şevket Süreyya, "Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", **Kadro Aylık Fikir Mecmuası**, Tıpkı Basım, (Yayına Haz. Cem Alpar), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980, Şubat 1933, s. 7-9.

tekniğin alınması yanında, "terbiye"nin ulusal bir nitelik taşımasına ve "mutlaka milli inkılâbın umdelerine uygun olması" gerektiğine dikkati çekti[2136].

Bu eleştiriler, Cumhuriyetin kurucularına Üniversite reformu için gereken ortamı hazırladığı gibi Türk devriminin tek kanaldan teorileştirilmesi, devrim ideolojisine bağlı devrimci kuşaklar yetiştirilmesi ve Türk gençliğinin dönem içinde hız kazanan kimi siyasal ideolojilerden korunması için de iyi bir fırsat verdi. Mayıs 1933'te yapılan üniversite reformu ile Darülfünun'un yerine İstanbul Üniversitesi kuruldu. Üniversite gençliğini faşist, nazi ve komünist akımlardan korumak, Cumhuriyet ideallerine bağlamak, devrim anlayışını onlara benimsetmek amacıyla[2137] üniversitenin Tarih Şubesi'ne bağlı olarak bir İnkılâp Enstitüsü kuruldu[2138]. Enstitünün kürsü fahri başkanlığını ise Maarif Vekili Reşit Galib Bey üstlendi[2139].

Reşit Galib Bey, İstanbul Üniversitesi'nin 1 Ağustos 1933'teki açılış töreninde yaptığı konuşma ile Enstitülere yüklenen anlamı şöyle ortaya koydu:

> "...Yeni Üniversitenin en birinci vasfı, millîliği ve inkılâpçılığıdır. Bunun içindir ki üniversitenin Edebiyat ve Hukuk fakültelerinin tedrisatı bu iki mühim esasa göre teşkilatlandırılmıştır. Millî tarih için yeni kürsüler ihdas edilmiştir. Türk inkılâbının ideolojisini yeni Üniversite işliyecektir. Bu maksatla kurulan Türk İnkılâbı Enstitüsü, Üniversitenin en mühim cihazı ve bu cihaz yalnız orada çalışanların değil, yalnız bağlı olduğu Edebiyat Fakültesi'nin değil, talebesinden profesörüne kadar bütün Cumhuriyet münevverlerinin, bütün memleketin malıdır. O İnkılâp aşkı ve imanının kürsüsü olacak, hangi fakülteden olursa olsun, her talebe ancak orada bir imtihan geçirdikten sonra diploma almayı vazife ve şeref bilecektir. İnkılâp Enstitüsü, hukukî, siyasî, adlî, içtimaî, iktisadî ve malî sahalarda ve umumî surette millî kültür sahalarında Türk inkılâbını doğuran sebepleri, Türk inkılâbının ana unsurlarını, prensiplerini, inkılâptan doğan Türk istikbâlini her safhasında tetkik edecektir...."[2140].

[2136] Zeki Mesut, "İnkılâp Maarifi", **H.M.**, 27 İkincikanunun 1933, No: 4143, s. 1.

[2137] S. Akşin, **a.g.m.**, s. 233; Bülent Tanör ve Zafer Toprak ve Halil Berktay, **"İnkilap Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı?**, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997), s. 18.

[2138] **Anadolu**, 3 Ağustos 1933

[2139] Reşit Galib Bey , Üniversite Eminliği tarafından yapılan teklifi İstanbul Üniversitesi Emini Neşet Ömer Bey'e yazdığı şu yazı ile kabul ettiğini bildirmiştir: "Türk İnkılabı kürsüsünün tarafımdan deruhte edilmesine dair olan mektubunuzu memnuniyetle aldım. Bu, çok mühim olduğu kadar çok aziz fahrî vaziyfeyi yapanlar ve yapacak olanlar arasında bulunmak benim için ebedî bir iftihar olacaktır. Edebiyat fakültesine ve eminliğine teşekkürlerle saygılarımı teyit ederim." Bkz. **H.M.**, 6 Ağustos 1933, No: 4327, s. 1. Reşit Galib Bey kısa bir süre sonra Maarif Vekilliğinden ayrılacak ve Mart 1934'te yaşamını yitirecektir. Bkz. **H.M.**, 6 Mart 1933, No: 4534, s. 1

[2140] **H.M.**,1 Ağustos 1933; **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1933; Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995), s. 359; Şevket Süreyya, "İnkilâp Kürsülerinde İnkilâp İlmileşmelidir", **Kadro Aylık Fikir Mecmuası**, c. 3, S. 28, Nisan 1934-Tıpkı Basım, (Yayına Haz. Cem Alpar), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980. s, 5-6; Seçil Akgün ve Nesim Şeker, "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi İçindeki Yeri, 1942-1980", **Bilanço 1923-1998**, (Editör: Zeynep Rona), c. 1, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), s. 226.

Bu cümlelerin ışığında İnkılâp Enstitüsü'nün görevi; Şevket Süreyya'nın da dikkati çektiği gibi, "inkılâbın ideolojisini yapmaktı"[2141].

İnkılâp Enstitüsünde; Yusuf Hikmet'in İnkılâbın dış politikası, Yusuf Kemal'in ekonomi politikası, Recep Peker'in askeri konular üzerinde ders vermeleri kararlaştırıldı[2142]. Kuşadası'nda dinlenmekte olan Mahmut Esat Bey ise, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Maarif Vekili tarafından Türk İnkılâbı'nın "hukukî ve adlî tarihini" okutmakla görevlendirildi (15 Kasım 1933)[2143]. 27 Kasım 1933'te Maarif Vekili Hikmet Bey'in başkanlığında Mahmut Esat ve Yusuf Kemal beylerin katılımı ile bir toplantı yapılarak "İnkılâp dersleri" ile ilgili konular görüşüldü. Enstitünün Aralık'ta açılması, derslerin Mart ayında başlaması ve derslerin bir bölümünün konferans şeklinde yapılması saptandı[2144]. Enstitü ile ilgili talimatname ise Aralık 1933'te tamamlandı[2145]. Derslerin üç ay süre ile haftada dört gün ve öğleden sonraları verilmesi[2146], üniversite son sınıf öğrencileri ile Harp Akademisi, Mühendis, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi son sınıf öğrencilerinin derslere devam etmesi kararlaştırıldı[2147]. Derslere devam zorunlu tutuldu. Öğrenciler sınavlara hazırlanırken Enstitüde verilen dersler yanında Nutuk ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yayınlanan Tarih IV'ten de sorumlu olacaktı. Yabancı uyruklu öğrencilerin sınavları ise sözlü olacaktı. Üniversiteden mezun olabilmek içinse Enstitüde verilen derslerden başarılı olma koşulu aranıyordu[2148].

Falih Rıfkı'nın "hukukçu, ziraatçi, edebiyatçı, riyaziyeci, herkes"in ulusal davaya karşı görev ve sorumluluklarını anlayacağına işaret ettiği[2149] İnkılâp Enstitüsü, Yusuf Hikmet Bey'in 4 Mart 1934'te Üniversite Konferans Salonu'nda verdiği ilk dersle eğitime başladı. Saat 17.30'da başlayan; Prof. Malche, dekanlar, Enstitü ve Harp Akademisi dahil

---

[2141] Şevket Süreyya, **a.g.m.**, s. 6.

[2142] **Cumhuriyet**, 5 Mart 1934, No: 4533, s. 3; İnkılâba bağlı gençler yetiştirme düşüncesi lise ve dengi okullarda uygulamaya konmuş; o güne dek lise ve öğretmen okullarının son sınıflarında okutulan "Türk İnkılâbı ve Cumhuriyet Devri Tarihi"nin "daha esaslı ve şümullü" öğrenimini sağlamak amacıyla derslerin bu okulların her üç sınıfında da okutulması kararlaştırılmıştır. Maarif Vekâletince ilgili okullara bildirilen bu karar doğrultusunda gençlerin "Türk Milli Devletinin kuruluşu, millî istiklâl mücadelesi, cümhuriyet devrinde memleketin terakki ve inkişafı hakkında" daha geniş bilgilerle donatılması amaçlanmıştır. Bkz. **H.M.**, 4 Birincikanun 1933, No: 4446, s. 1.

[2143] **Anadolu**, 16 Teşrinisani 1933; **Halkın Sesi**, 16 Teşrinisani 1933. İnkılap Enstitüsünde Yusuf Hikmet Bayur: dış politika, Yusuf Kemal Tengirşek :ekonomi ve Recep Peker: dünyadaki siyasal parti ve sistemler karşısında Türk İnkılâbı konuları üzerinde dersler vermiştir. Ayrıca kendilerine asistan da atanan bu dört profesörden Yusuf Hikmet Bayur'a Enver Ziya Karal, Yusuf Kemal Tengirşek'e Ömer Lütfü Barkan, Recep Peker'e Hıfzı Veldet Velidedeoğlu asistan olarak atanmış, Mahmut Esat Bey'in asistanlığını ise Yavuz Abadan yapmıştır. Bkz. S. Akşin, **a.g.m.**, s. 233; Tanör ve Toprak ve Berktay, **a.g.e.**, s. 18.

[2144] **Akşam**, 27 Teşrinisani 1933, No: 5437, s. 2..

[2145] **Cumhuriyet**, 15 Kanunuevvel 1933, s. 2..

[2146] **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1934, s. 2.

[2147] **H.M.**, 2 Mart 1934, No: 4530, s. 1.

[2148] A. Arslan, **a.g.e.**, s. 432.

[2149] Falih Rıfkı, "İnkılap Enstitüsü", **H.M.**, 3 Mart 1934, No: 4531, s. 1.

İstanbul'daki bütün yüksekokulların profesör ve öğretmenleri ile son sınıf öğrencilerinin hazır bulunduğu ilk ders aynı zamanda radyo aracılığı ile Türk halkına da ulaştırıldı[2150]. Maarif Vekaleti, İstanbul'un ardından 9 Mart 1934'te Ankara'da da bir İnkılap Kürsüsü açılmasını kararlaştırdı. Kürsüye; Hukuk Fakültesi ile yüksekokul öğrencilerinin kaydedilmesi, dışarıdan dinleyici de kabul edilebilmesi ve derslerin İstanbul Enstitüsü'nde görevlendirilen kişilerce verilmesi saptandı[2151]. Ankara İnkılap Kürsüsü İsmet Paşa'nın verdiği ilk ders ile açıldı[2152].

O güne değin kaleme aldığı çeşitli yazılarıyla ve yaptığı konuşmalarla Türk ihtilâl ve devrimine yön vermeye, devrimin amaç ve hedeflerini açıklamaya çalışan Mahmut Esat'ın İnkılâp Enstitüleri ile Türk İnkılâbı'nın ideolojisini sistemleştirmek konusunda resmen görevlendirilmesi oldukça isabetli olmuştu. Zira, Nihat Erim'in de belirttiği gibi "bu konu onun için biçilmiş kaftandı". Mahmut Esat, "inkılâp hakkında hem salâhiyetle hem de aşk ve imanla konuşacak", "her derste karşısında toplanan binden fazla Türk gencini coşturmaya, inandırmaya ve onlara yeni rejimi sevdirmeğe muvaffak" olacak adamdı[2153].

İstanbul İnkılâp Enstitüsündeki ilk dersini 8 Mart 1934'te veren Mahmut Esat, "İhtilâllerin felsefesi ve hukukiyâtı" konulu dersine şu sözlerle başladı:

> "Her şeyden önce dünyanın Türk soyundan olan en büyük şefini, Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini ve onun yüksek şahsiyetinde, Türk İhtilâlini hürmetle selâmlarım. [Alkışlar] Büyük Şef, ihtilâlin hukuk tarihini, Türk gençliğine anlatmamı tasvib buyurmuşlar. Bu çok ciddî işi Maarif Vekâleti bana tebliğ ettiği zaman yapıp yapamıyacağımı düşünmedim bile... Çünkü şefim emredince bu dünyada yapılmayacak bir iş olmadığına inanım vardır. [Alkışlar]
>
> Gazi Mustafa Kemal, Türk milletinin önünde ilerliyen bir zafer bayrağıdır. Bu bayrak bugün de, yarın da, öbür günde yükselecek ve hep yenecektir.
>
> Arkadaşlar ben dünkü yeneni ve yenileni yaşadım, ben dünkü yeneni ve yenileni gördüm. Yenen, hep bu yücelenen, yücelen ve sonra yayından fırlayan alevden bir ok gibi karanlıkları yakan büyük Türk Şefi idi"[2154].

[2150] Bkz. **H.M.**, 5 Mart 1934, No: 4533, s. 1; **Cumhuriyet.**, 5 Mart 1934, No: 4533, s. 1.

[2151] **Cumhuriyet**, 10 Mart 1934, No: 3536, s. 1

[2152] İsmet Paşa'nın Ankara İnkılâp Enstitüsünde verdiği ilk İnkılâp dersi için bkz. **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, c. 3, S. 14, Nisan 1934.

[2153] Nihat Erim, "Gençlik ve M. E. Bozkurt", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. I, S. 3, (Ankara: Maarif Matbaası, 1944), s. 328.

[2154] **Cumhuriyet**, 9 Mart 1934, No: 3535, s. 1-4; 2 Nisan 1934'te Ankara İnkılap Enstitüsü'ndeki ilk dersini Halkevinde veren Mahmut Esat, bu dersine şu sözlerle başladı: "Hanımlar Beyler! Dersimin mevzuuna girmezden önce Ankara'nın inkılap kürsüsünden dünyanın Türk soyundan olan en büyük Şef'ini, Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini, onun yüksek şahsiyetinde, Türk İhtilâlini sonsuz saygılarımla selamlarım.
Büyük Şef'im, ihtilâlin hukuk tarihini, Türk gençliğine anlatmamı tensib buyurmuşlar. Bu çok ciddî işi Maarif Vekâleti bana tebliğ ettiği zaman; yapıp yapamıyacağımı düşünmedim bile... Hemen kabul ettim; hazırmlanmağa başladım. Çünkü Şef emredince, başarılmayacak iş olmadığına inanım vardır. Gazi Mustafa Kemal, Türk milletinin önünde ilerliyen bir savaş, bir zafer bayrağıdır. Bu bayrak bugün de, yarın da, öbür günde.. bütün güçlükler üstünde yükselecek, yükselecek ve hep yenecektir. Türk gençliği! Bunu dost da -eğer varsa- düşman da böyle bilmelidir. Ben.. Dünkü yeniş ve yenilişi yaşadım. Ben.. Dünkü yeneni ve yenileni gördüm. Yenen; Hep yücelen, yücelen.. Sonra yayından fırlamış bir ok gibi, karanlıkları yakan şefiyle, Türk milletinin kendisi idi. Yenilen; onun yürüyüşüne karşı koymak istiyen bütün bir dünya oldu!. Yaklaşmakta olan yarın içinde,

10 Mart'ta verdiği ikinci konferansında da ihtilâllerin felsefesi ve hukuku konusuna değinerek "seviye ve tekamül nazariyeleri" üzerinde duran Mahmut Esat[2155], 19 Mart'ta Wilson İlkeleri ve Mondros Mütarekesi[2156], 9 Nisan'da Mütareke Günlerinde Türkiye'nin "İçten ve Dıştan İzmihlâli"[2157], 10 Nisan'da Devlet, Sorumluluk ve Disiplin kavramları[2158], 24 Nisan'da Erzurum Kongresinin Ulusal Mücadele Tarihindeki Yeri[2159], 14 Mayıs'ta Erzurum Kongresi ve Ulusal Egemenlik[2160], 15 Mayıs'ta Erzurum Kongresinde Alınan Kararlar[2161], 16 Mayıs'ta Laiklik, Azınlıklar ve Manda konuları[2162] üzerinde durarak İstanbul İnkılâp Enstitüsü'ndeki üç aylık görevini tamamladı.

Ankara İnkılap Kürsüsünde ise "Türk İhtilâlinin Hukuk Tarihi" konulu ilk konferansını 2 Nisan 1934'te veren Mahmut Esat[2163], 4 Nisan'da aynı konuya devam etti[2164]. 28 Nisan'da Wilson İlkeleri Çerçevesinde Türk Ulusu ve Uygarlığı[2165], 2 Mayıs'ta Hukuksal Açıdan Mondros Mütarekesi[2166], 3 Mayıs'ta Kurtuluş Savaşı'nın Başlangıcı[2167], 7 Mayıs'ta Hukuksal Açıdan Erzurum Kongresi[2168], 20 Mayıs'ta Erzurum Kongresi ve Misakı Milli[2169], 23 Mayıs'ta Kapitülasyonlar[2170], 24 Mayıs'ta Azınlıklar ve Manda konuları[2171] üzerinde durdu.

Mahmut Esat, "geniş kültürünün ve heyecanlı ruhunun bir ifadesi olan"[2172] İstanbul İnkılap Enstitüsü ve Ankara İnkılâp Kürsüsü'nde verdiği konferanslarını 3 Eylül 1934'ten başlayarak İzmir Halkevinde de yineledi. Türk İhtilâlinde Vatan Müdafaası, Türk İhtilâlinde

---

yenecekleri ve yenilecekleri bugünden görüyorum. Yenilecekler büyük yürüyüşün önüne çıkmak istiyen bahtsızlar olacaktır. Yenecek büyük Şefiyle kadın erkek, çoluk çocuk bir kaya parçası gibi yükselen Türk milleti olacaktır. Ben bukadar inanıyorum!. Siz de inanınız!. Gün bütün eserleriyle, inancın verimidir.
Türk Gençliği! Dünün düşen tarihi, inansızlığın yıkıklığı, bugünün yükselen tarihi inancın varlığıdır.
Türk milleti!. İnan ki yapasın.. Senin yapamayacağın bir şey yoktur." Bkz. **H.M.**, 3 Nisan 1934, No:4558, s. 1-4. Her iki metni karşılaştırmak için bkz. M. E. Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 31.

[2155] **Cumhuriyet.**, 11 Mart 1934, No: 3537, s. 1-5; **Akşam.**, 11 Mart 1934, No: 5539, s. 2.
[2156] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934, No: 3546, s. 1-5; **H.M.**, 20 Mart 1934, No:4548, s. 1-3.
[2157] **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1934, No: 3564, s. 3.
[2158] **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1934, No: 3565, s. 3.
[2159] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1934, No: 3579, s. 5.
[2160] **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1934, No: 3599, s. 3.
[2161] **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1934, No: 3600, s. 3.
[2162] **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1934, No: 3601, s. 3.
[2163] **H.M.**, 3 Nisan 1934, No:4558, s. 1-4.
[2164] **H.M.**, 29 Nisan 1934, No:4584, s. 1-2.
[2165] **H.M.**, 5 Nisan 1934, No:4560, s. 1-2.
[2166] **H.M.**, 3 Mayıs 1934, No:4588, s. 1-3.
[2167] **H.M.**, 4 Mayıs 1934, No:4589, s. 1-6.
[2168] **H.M.**, 8 Mayıs 1934, No:4593, s. 1-5.
[2169] **H.M.**, 21 Mayıs 1934, No:4606, s. 1-5.
[2170] **H.M.**, 24 Mayıs 1934, No:4609, s. 1-5.
[2171] **H.M.**, 25 Mayıs 1934, No:4610, s. 1-2.
[2172] **Ulus**, 22 İlkkanun 1943, s. 2.

Milliyetçilik, Saltanat ve Din, Türk İhtilâlinde Türk Medeniyeti ve Feyizleri, Türk Rejiminin Yabancı ve Muasır Rejimlerle Mukayesesi gibi konular üzerinde durdu[2173].

Türk İhtilâlini ihtilâlci bir üslupla anlatan[2174], şiirsel anlatımına coşku ve heyecanını da ekleyen Mahmut Esat, derslerinde Türk İhtilâlinin; kendisine özgü olduğu, siyasal, ekonomik, sosyal ve toplumsal anlamda yeni ve tam bağımsız bir devlet kurduğu, ortaya koyduğu düşünce sistemi ile yeni bir toplum yaratırken; ezilen, yarısömürge olan uluslara da örnek olduğu düşüncelerini işledi. Tarih bilgisini, inandığı değerlerle bütünleştirdiği bu derslerinde; başarı için inanmanın zorunlu olduğunu İsa'dan, Muhammed'den, Ebubekir ve Ömer'den verdiği örneklerle ortaya koydu. Düşüncelerini Kuran'dan verdiği ayetlerle destekledi. Kürsüde kimi zaman "vatan düşmanlarını yenmek için; cesaret, cesaret, daima cesaret" diyen Danton'u, kimi zaman "ah hürriyet, senin adına ne cinayetler işleniyor" diyen Madam Rolan'ı, kimi zaman da "Masumum. Fakat idama mahkûm olmuşum ne çıkar? Türk Milleti sağ olsun" diyen Mithat Paşa'yı canlandırdı. Şeyh Bedrettin'in ve Namık Kemal'in yaşam öykülerini kullandı. Laik toplum ve devlet yapısının gerekliliğini vurgularken "Batıl her vakit batıldır. Felaket, onun hak suretinde görünmesindedir" diyen Baki'ye atıf yapıp "kaytaklığın" tehlikelerine işaret etti. İhtilâllerden bahsederken; Locke'a, Nietzcshe'ye, Poul Janey'ye, Jan Jures'e, Rousseau'ya can verdi. Tüm özgürlüğü ile Marx'ı, Engels'i, Lenin'i, Mussolini'yi övdü, yerdi. Türklük, Türkçecilik aşkını Ali Şir Nevai'nin, Fuzuli'nin beyitleriyle; Lastik Sait'in, Karacoğlan'ın, Köroğlu'nun, Yunus Emre'nin dörtlükleriyle örnekledi. Mehmet Emin'in, Nazım Hikmet'in şiirlerinde gerçek milliyetçiliği buldu. Kemalizm'in gelecek için de ışık olacağını belirtti[2175].

Mahmut Esat, İnkılâp Enstitüsü'ndeki coşku ve heyecanını Hukuk Fakültesinde verdiği Devletler Genel Hukuku dersinde de sürdürdü. 1940'da Hukuk Fakültesi yayınlarından çıkan ve İsmet Paşa'ya atfettiği "Devletler Arası Hak 'Hukuku Düvel'" kitabında Türkiye'nin ve

---

[2173] **Anadolu**, 4 Eylül 1934; **Anadolu**, 11 Eylül 1934; **Anadolu**, 18 Eylül 1934; **Anadolu**, 25 Eylül 1934; **Anadolu**, 26 Eylül1934. Ayrıca bkz. **Halkın Sesi**, 4 Eylül 1934, No: 2262, s. 1; **Halkın Sesi**, 5 Eylül 1934, No: 2263, s. 2; **Halkın Sesi**, 6 Eylül 1934, No: 2264, s. 2; **Halkın Sesi**, 11 Eylül 1934, No: 2267, s. 1.

[2174] Bu konuda bkz. S. Akşin, "Bozkurt ve Peker'in Devrim Tarihi Ders Kitapları", **ÇTTAD**, s.233-244.

[2175] Mahmut Esat'ın İnkılap derslerindeki coşku ve heyecanı 1948'de "Kemal Yolu" dergisinde de örnek olarak gösteriliyor ve şöyle deniliyordu: "Üniversitenin son sınıfına gelen bir talebe İnkılap Tarihi diye bir ders okur. Bu derste milli mücadele, mütarekeler, muahedeler okutulur. İnkılâp Tarihi Türk Milleti'nin altın kitabıdır. Bu güzel eserin havasına ve cazibesine kapılması lazımgelen üniversite talebelerinin koşarak sınıfları dolduracağı yerde yoklama günlerini gözleyerek gitmemek için fırsat kolladığı görülmektedir. Üniversiteliyi bu şekilde harekete sevkeden sebepler bellidir. Talebe bu kürsüde aradığı heyecanı, teneffüs etmek istediği milli havayı bulamıyor. Bu kürsüden konuşanlar üniversitelinin kalbine seslenemiyorlar. İnkılap Tarihi geçmiş bir devrin hikayesi değildir. Hele talebeyi yutmak için ihdas edilmiş bir masal kürsüsü hiç değildir. haftada bir defa iki saat üstüste biçimsiz bir vakitte yapılan bu dersler bir meskenet yuvası ve gerilere çekilenlerin yarattığı bir fiskos yatağıdır. İnkılâp kürsülerinde Mahmut Esat Bozkurt ruhunu istiyoruz. Bizi dinletecek sürükleyici bir realitenin canlı sesini duymak istiyoruz bu kürsü yeniden nizamlanmalı ve ona gereken ehemmiyet verilmelidir". Bkz. H. Uyar, **a.g.e.**, s. 68-69; Kemal Yolu, "İnkılap Kürsülerinden Daha Milliyetçi Bir Ruh Bekliyoruz", **Kemal Yolu** [Komünizm Düşmanı Milliyetçi Dergi], c. 1, S. 6, Ocak 1948, s. 15.

Türk ulusunun uygar ve devletlerarası hukukta eşit olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Berlin Üniversitesi profesörlerinden Fon Listz'in yöntemi ile kaleme aldığını belirttiği bu kitabında "yeni bir tecrübe" de yaparak, kapsam içinde çeşitli çağlarda Türklerin devlet durumunu, "devletler arası hak" bakımından ele aldı ve bu hakkın "ne islamlığın, ne hıristiyanlığın, ne yahudiliğin, ne de budizmin malı"olduğunu, "bütün insanlığa" ait bulunduğunu, her ulusun az çok bu yapıya emek verdiğini savundu[2176]. Mahmut Esat, "acemi ağızlarda ve kalemlerde bir nevi kozmopolitizm propagandasını kolayca alabilecek olan" Devletler Arası Hak dersini, 18-25 yaşları arasındaki Türk çocuklarının ulusal duygularını güçlendirmek, vatan aşkını her şeyin üstünde tutmanın değerine olan inançlarını artırmak yolunda değerlendirdi ve bunu da "ustalıkla", "incelikle" yaptı[2177].

Hukuk Fakültesi'nde İnkılâp tarihi derslerini de yürüten Mahmut Esat, 1936 ders yılından itibaren Siyasal Bilgiler Okulu'nda Anayasa Hukuku dersini vermeye başladı. 1941'de İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan milletvekillerinin iki görevden birini tercih etmeleri yönündeki kararın Ankara'daki yüksek okul ve kürsülere de yaygınlaştırılması üzerine Mahmut Esat, Hukuk Fakültesi ile Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki öğretim üyeliklerinden ayrıldı[2178]. Bununla birlikte Hukuk Fakültesinde verdiği Devrim Tarihi derslerini yaşamının sonuna dek sürdürdü[2179].

Nihat Erim'in de belirttiği gibi sosyal bilimlerde ulusallığın zorunluluğuna inanan ve öğrencilerini bu inancı doğrultusunda yetiştirme başarısını gösteren Mahmut Esat[2180], yeni Türkiye Devleti'nin kurtuluşunda ve çağdaş bir devletin kuruluşunda silahıyla, kalemiyle ve

---

[2176] M.E. Bozkurt, **Devletler Arası Hak...**, "Önsöz". Devletler Arası Hak'ı; hukukun bu dalında Türk eğitimi açısından başlatılan bir inkılâbın öncüsü olarak değerlendiren Nihat Erim şöyle diyordu: "Devletler Arası Hak adlı kitabı, ilk defa olarak devletlerarası hukuku tarihini kendi milli tarihimiz bakımından incelemiş bir eserdir. Mahmut Esat'a gelinceye kadar umumiyetle garb müelliflerinden birinin kitabı esas olarak alınıyor ve o adapte ediliyordu. Tabii her müellif dünya hâdiselerini kendi milletini haklı çıkaracak bir tarzda tefsir ettiği için, bizim gençlerimiz de hocalarının nümune ittihaz eyledikleri müellifin tesiri altında bırakılıyordu. Bu ise milli kültür bakımından pek tehlikeli idi. Mahmut Esat, bu geleneği kökünden sarsacak bir adım atmıştır. Bundan sonra devletlerarası hukuku sahasında ders okutacak veya eser verecek profesörlerimizin aynı yoldan yürüyeceklerine hiç şüphe etmiyoruz". Bkz Nihat Erim, "Mahmut Esat Bozkurt'un Meslek Hayatına Kısa Bir Bakış", **Ulus**, 24 Birincikanun 1943, s. 2; "Gençlik ve M. E. Bozkurt", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. I, S. 3, (Ankara: Maarif Matbaası, 1944), s. 328.

[2177] N. Erim, "Mahmut Esat Bozkurt'un Meslek Hayatına Kısa Bir Bakış"

[2178] Diğer profesör milletvekilleri şunlardı: Hukuk Fakültesi'nde; Yusuf Kemal, Hasan Saka, Yusuf Ziya Özek, Siyasal Bilgiler Okulunda; Hasan Saka, Hazım Atıf Kuyucak, Reşid Haliboğlu, Fuad Köprülü, Atıf Akgüç Dil ve Tarih Fakültesinde; Fuad Köprülü, Ali Muzaffer Göker, Besim Atalay, Dr. Selim Dilemre, Hasan Raşid Tankut, İbrahim Necmi Dilmen, Haim Hazım Onat, Şemseddin Günaltay, Yüksek Polis Enstitüsünde; Salâhaddin Yargı, Galib Pekel, Edip Kemal Ergin, Sadri Ertem, Ahmed Şükrü Esmer, Atıf Akgüç, Kadastro Mektebi'nde; Refet Canıtez. Bkz. **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1941, No: 6149, s. 1-3; **H.M.**, 26 Eylül 1941, s. 2. Milletvekillerinin öğretim üyeliğini tercih etmemelerine yönelik bir eleştiri için bkz. Ahmet Emin Yalman, "Meb'usluk ve Hocalık", **Vatan**, 29 Eylül 1941, Sayı: 395, s. 1-3.

[2179] Ölümünden sonra bu ders Bekir Sıtkı Baykal tarafından verilmiştir. Bkz. A. Mumcu, **Ankara Adliye...**, s. 165, 10dn., 166.

[2180] N. Erim. "Mahmut Esat Bozkurt'un Meslek Hayatına Kısa Bir Bakış".

uygulamalarıyla savunusunu yaptığı devrimi İnkılâp dersleriyle olgunlaştırırken devrime bağlı gençlerin yetiştirilmesinde de etkin bir rol oynamış, devrimci olmanın sorumluluğunu da yerine getirmiştir.

4. MAHMUT ESAT BOZKURT'UN YAŞAMDAN AYRILMASI

Kuşadalı Mahmut Esat, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem iç hem de dış pek çok siyasal, toplumsal sorun ve etnik ayaklanmalarla karşı karşıya olduğu bir dönemde dünyaya gözlerini açtı ve tüm yaşamı mücadele ile geçti. İsyan, hüzün, heyecan ve coşku dolu bu mücadelede; silahıyla, düşünceleriyle, uygulamalarıyla savaş verdi. Düşman; kimi zaman emperyalistler, kimi zaman işbirlikçiler, kimi zaman sarıklı-sarıksız yobazlar, masonlar, hırsızlar, tefeciler, vurguncular kimi zaman da serbestçiler oldu. Çağdaş bir Türkiye'de "aşık" olduğu öz Türk köylülerinin, öz Türk işçilerinin daha iyi bir yaşama kavuşmaları için özgürce savaşırken sağlığını hep ikinci plâna itti. Çoğu zaman yüksek ateşten yatağa düştüğünde tam olarak iyileşmeyi hiç bir zaman beklemedi. Türk Ulusu'nun vekili olarak yükümlendiği işler için görevinin başına dönerken "sıtmadan titreyen ellerle" düşüncelerini kağıda dökmeyi de ihmâl etmedi. Türk İhtilali'nin ideolojisini anlatmakla görevlendirildiğinde; Ankara, İstanbul, İzmir üçgeninde neredeyse gün aşırı yolculuk yaparken de yazılarına ara vermedi. Genç beyni, toplumsal bir yaraya değindiği "Yürekler Acısı" adlı makaleyi bitirdikten beş dakika sonra, yorgun bedenine yenik düştü ve "memlekete daha pek çok işler yapabileceği genç bir yaşta"[2181] ulusundan ayrıldı.

16 Aralık 1943 Perşembe günü Yeni Sabah gazetesindeki yazı masasının başında aniden rahatsızlanan Mahmut Esat, arkadaşlarından yardım istedi. Kısa bir süre sonra da sol tarafı felç oldu. Cağaloğlu Sıhhat Yurdu'nda tedavi altına alındığında beyin kanaması geçirdiği anlaşıldı. Doktorları; Prof. Dr. Muhtar Özden, Prof. Dr. Fahrettin Kerim ve Prof. Dr. Neşet Ömer'in[2182] tüm çabalarına karşın durumunda bir düzelme olmadı. 19 Aralık'ta komaya girdi. Hastalığı süresince yalnızca limonata içebildi. 21 Aralık 1943 Salı günü saat 18.10'da yaşama gözlerini kapattı[2183].

Ölüm haberi, aynı saatlerde genel toplantısını yapmakta olan Temyiz Mahkemesine ulaştığında "Osmanlı ve Türk adliye tarihinde ilk kez" Mahmut Esat için Temyiz'de bir tören

---

[2181] **Akşam**, 22 Kanunuevvel 1943, No: 9040, s. 1.

[2182] Kemal Arı, "Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği", **ÇTTAD**, c. 2, S. 4-5, Yıl: 1994-1995, (İzmir: DEÜAİİTE, 1995), s. 197.

[2183] **Cumhuriyet**, 22 Birincikanun 1943, No: 6949, s. 1-3; **Vakit**, 22 Kanunuevvel 1943, No: 9282, s. 1-4; **Vatan**, 22 Birincikanunu 1943, No: 1095, s. 1-2.

yapıldı. Mahmut Esat, Birinci Başkan Halil Özyörük'ün "veciz" konuşması ile anıldı[2184]. Ertesi gün Hukuk Fakültesi ile Siyasal Bilgiler Okulu'nda tüm dersler O'nun anısına bir dakikalık saygı duruşu ile başladı. Hukuk Fakültesi profesörlerinden Nihat Erim, Vasfi Raşit ve Süheyl beylerle Fakülte Müdürü ve Mahmut Esat'ın dava arkadaşı Feyzi Bey ile birlikte her sınıftan birer temsilci seçilerek cenaze töreni için İstanbul'a gönderildi[2185].

Bu arada Mahmut Esat'ın nereye gömüleceği sorusu da gündeme geldi. Başbakan İsmet İnönü, Mahmut Esat'ın ailesine Ankara'ya gömülmesi yönünde bir öneri götürdü. Ancak, Mahmut Esat, eşi Feheda Hanım'a Kuşadası'ndaki çiftlik toprağına, babasının yanına gömülmeyi vasiyet etmişti. Bu son isteği doğrultusunda cenazenin İzmir'e götürülmesi kararlaştırılarak program yapıldı[2186]. Cenaze, tahnit edildi. Türk bayrağına sarılı olan tabut, 23 Aralık günü saat 10'da Sıhhat Yurdu'ndan alınarak Hukuk Fakültesi öğrencilerinin elleri üzerinde Ankara caddesi yoluyla Adliye binası önüne getirildi. Bir polis ve bir jandarma müfrezesinin eşlik ettiği cenaze alayına; İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, CHP İdare Heyeti Başkanı Doktor Behçet Uz ve heyet üyeleri, İstanbul Üniversitesi Rektörü Doktor Tevfik Sağlam, Emniyet Müdürü Ahmet Demir, Basın Birliği Başkanı Hakkı Tarık Us, eski ve yeni milletvekilleri, profesörler, hâkimler, savcılar, adliye müfettişleri, İstanbul Barosu mensupları ile kalabalık bir halk kitlesi eşlik etti. Cenazenin önünde TBMM, Başvekâlet, CHP Genel Sekreterliği, İstanbul ve İzmir CHP İdare Heyeti Başkanları, İstanbul ve İzmir milletvekilleri, İstanbul Barosu ile pek çok özel ve resmi kurumun ve dostlarının çelenkleri yer alıyordu. Adliye binası önünde yapılan bir dakikalık saygı duruşunun ardından programa göre tabut bir otomobille limana götürülecekti. Ama öğrencileri izin vermedi. Şehir bandosunun çaldığı "matem marşıle" Eminönü'ne oradan Galata Rıhtımı'na kadar gene eller üzerinde getirilerek Tırhan Vapuru'na yerleştirildi ve son kez saygı duruşu yapılarak törene son verildi. Saat 11.30'da İzmir'e hareket eden Tırhan Vapuru[2187], 24 Aralık'ta cenazeyi İzmir'e getirdi. İskelede bekleyen Vali yardımcısı Agâh Erman, Belediye Başkanı Reşad Leblebicioğlu, Polis Müdürü, adliye, eğitim, ziraat, belediye çalışanları, CHP İdare Heyeti üyeleri, basın mensupları ile sevenleri vapura çıkarak tabutun önünde saygıyla eğildiler ve ailesine başsağlığı dileklerini sundular. Vapurdaki bu törenin ardından cenaze Memleket Hastanesi'ne kaldırıldı[2188]. İzmir valiliği ve belediyesince düzenlenen program çerçevesinde 25 Aralık Cumartesi günü saat 13'te başlayan resmi törenle hastaneden alınan cenaze, şehir bandosunun

[2184] **Ulus**, 24 İlkkanun 1943, s. 1-2.
[2185] **Vatan**, 23 Birincikanun 1943, No: 1096, s. 3.
[2186] Gün Bozkurt Tekand'la 8 Ocak 2003'te yapıla yapılan görüşmeden.
[2187] **Cumhuriyet**, 22 Birincikanun 1943, No: 6949, s. 1-3; **Akşam**, 22 Kanunuevvel 1943, No: 9040, s. 2; **Ulus**, 24 İlkkanun 1943, s. 1-2; **Vakit**, 24 Birincikanun 1943, No: 9284, s. 3.
[2188] **Anadolu**, 24 İlkkanun 1943, s. 1. **Ulus**, 25 İlkkanun 1943, s. 1-2; **Anadolu**, 25 İlkkanun 1943, s. 1.

Anadolu Üniversitesi
Kütüphane ve Dokümantasyon

çaldığı "matem marşı" eşliğinde Kaymakam Nihat Bey caddesini ve Birinci Kordon'u izleyen yoldan Atatürk heykeline kadar omuzlar üzerinde taşındı[2189]. Ay yıldızlı al bayrağa sarılı tabut Türk izcilerinin, "yarın yurt işlerinin mesuliyet yüklerini taşıyacak olan omuzları üzerinde bütün bir halkın ve dostlarının gözyaşlarının serpildiği yollardan geçerek" yavaş yavaş Alsancak istasyonuna ilerledi. Burada İzmir halkı, öğrenciler, Torbalı CHP ile Halkevi temsilcileri, Tepeköy adliyesi ile halkı adına tabut üzerine çelenkler konuldu. Ardından Bozkurt ailesi adına Ertuğrul Faiz Tuncer tarafından bir teşekkür konuşması yapıldı ve Mahmut Esat'ın tabutu Selçuk'a götürülmek üzere Aydın trenine konuldu. Tren, Selçuk istasyonuna vardığında başta Kuşadası Kaymakamı Fevzi Hamurculu, Kuşadası Belediye Başkanı Fuad Akdoğan, CHP Kuşadası Başkanı Dr. Sezai Yavaşça ile Selçuk parti başkan vekili ve Kızılay Başkanı Ali Sarızeybek olduğu halde binlerce hemşerisi tarafından karşılandı. Ertuğrul Faiz Bey tarafından yapılan konuşmanın ardından Selçukluların omuzları üzerinde parti binasına götürülen cenaze "yeryüzündeki son gecesini bu çok sevdiği çatı altında" geçirdi. Bu son gece, tabutun başında ışıklar yakıldı. Sabaha kadar jandarmalar ve hemşehrileri tarafından "ihtiram nöbeti" tutuldu. 26 Aralık 1943 Pazar günü İsabey Camii'nde kılınan namazın ardından yine eller üzerinde Kuşadası çıkışına kadar taşınan ve otomobile yerleştirilen cenaze "dört kamyon, bir otobüs ve yüzlerce atlı kafilelerin" eşliğinde çiftliğine götürüldü[2190] ve uğrunda düşmanla çarpıştığı çiftliğinde, babasının yanında "Türkün kanı, Türkün teriyle yuğrulmuş" topraklara gömülerek "o toprağın bir parçası" oldu[2191].

Mahmut Esat'ın toprağa verilmesinin ardından oğlu Yüksel Bozkurt, kardeşleri Faruk, Etem ve Kenan Bozkurt ile akrabaları adına Ertuğrul Faiz Tuncer, gösterilen ilgiye Anadolu gazetesi aracılığı ile teşekkürlerini sundular[2192].

Yeni Türkiye'nin kuruluşu ve Cumhuriyetin kurumsallaşmasına katkısı daha yaşamda iken dostlarınca takdir edilen Mahmut Esat, son yolculuğuna da yine dostlarının kaleme aldığı yazılarıyla uğurlandı.

Fahri Ecevit'e göre Mahmut Esat "insan adamdı, erkek adamdı".

[2189] **Ulus**, 26 İlkkanun 1943, s. 1; Anadolu, 26 İlkkanun 1943, s. 1.

[2190] **Anadolu**, 28 Birincikanun 1943,
Ulus, 26 İlkkanun 1943, s. 1; Anadolu, 26 İlkkanun 1943, s. 1.

[2191] Ali Agâh Dinel, "M.E. Bozkurt'un Tabutunun Arkasından Giderken", **Anadolu**, 27 İlkkanun 1943, s. 1
Ulus, 26 İlkkanun 1943, s. 1; Anadolu, 26 İlkkanun 1943, s. 1.

[2192] İlanda şöyle deniyordu: "Kıymetli ölümüze İstanbulda hastahaneden başlayıp İzmire kadar bizzat refakat eden zevatla çelenk göndermek suretiyle sevgilerini ibraz buyuran Büyük Millet Meclisi, Başvekâlet, Vekâletler, Temyiz mahkemesi riyaseti, ve C. H. P. sekreterliğine, bilcümle C. H. P. teşkillerine., halkevlerine, matbuat, teşekküller ve şahsî dostlarına gösterdikleri kıymetli alâkadan ve İzmire kadar cenazeyi karşılamak üzere gitmiş bulunan Kuşadası ve Selçuk parti reisleri ve kederimize iştirak kadirşinaslığında bulunan bütün vatandaşlara arzı teşekkür ve minnetdarî ettiğimizin sayın gazetenizle bildirilmesini rica ediyoruz". Bkz. **Anadolu**, 28 Birincikanun 1943.
Ulus, 26 İlkkanun 1943, s. 1; **Anadolu**, 26 İlkkanun 1943, s. 1.

"...Büyük ve muntazam bir baş, arkaya doğru taranmış seyrek saçlar, boz derili ve hafif çilli bir yüz, büyükçe, kemerli bir burun, ufak olmasına rağmen, hayat, ifade, ısrar dolu içe işliyen gözler, sarp ruhundan vuran ışıltı ile aydınlık gözler, parlak gözler.. Bunların üzerinde neşeli veya kızgın da olsa; ağır şeyler düşünürken de, hafif işlere gülerken de çatık gibi duran; gözler kadar mânalı iki kaş.. Mahmut Esat'ın geniş ve çıkıntılı alnının alt sınırından başlıyan bütün bu hayat ve ifade unsurları yüzün her köşesinde müessir bir hâkimiyetle yayılırdı ve alın bu mükemmel dekor üstünde sağlam payandalı bir kubbe gibi parıldardı. Mahmut Esat'ın gülerken olduğu gibi ağır bir mevzu üzerinde düşünürcesine konuştuğu sıralarda dahi eli, ağız hizasına yükselmiş ve dudakları biraz kapatmış bulunurdu.. Ağır konuşur, kelimeleri âdetâ ruhunun örsünde döve döve konuşur ve kısık sesinde muhatabını kendine çekip bağlıyan bükülmez ve tok bir ısrar sezilirdi. O konuşurken dinlememek mümkün değildi. Dinlerken de hissederdiniz ki size çarpan ve sizi alıp götüren kudret, kelime ve cümlelerinin maddi katılık veya yumuşaklığından ileri gelmiyor, onun ruhudur ki omuzunuza elini koymuş ve sizi fikirlerin, anut ve kuvvetli fikirlerin fakat samimi ve âhenkli fikirlerin câzibesiyle kavramıştır. Mahmut Esat'a nadiren itiraz edilir, ekseriya fikirleri teslimiyetle benimsenir, fakat hemen daima ona hayran olunurdu. Fikirlerine ve ifadesine yayılmak değil, derinleşmek unsuru hâkimdi. ...

Mahmut Esat pek mütevazıydı, gururlu değil, vakarlı idi ve hiç bir zaman, hiç bir surette vakarının zerresini kaybetmedi. Ara sıra pek sevgili dostlarının bezminde zarif bir mizah şivesiyle espriler yapmağı severdi. ... konuşma zarafetinde emsalsizdi diyebilirim. ...

Mahmut Esat'ın her fikir ve kanaatten önce tuttuğu ve bunların hepsinden üstün sayıp taptığı ide, Türklük fikri idi.. 'Türk' derken bağrının alev alev yandığı, sesinin bir kraterden gelir gibi asil ve derin sesler gürültüsiyle sarsıldığı hissedilirdi. Memlekete bağlılık onda bir ihtirastı. Cengâver nesillerin epopesi hiç durmadan ruhunun temellerinde akar, ve mütevazı gönlünde yalnız Türk ırkının büyük gururu kabarıp taşardı..

Şiir severdi, Türk klasiklerinden, ve bilhassa Baki'den hoşlanırdı. Ruhii Bağdadi'ye bayılırdı. Fakat yalnız Gazi Giray'ın söylediği:

Râyete meylederiz kamet'i dilcû yerine

Tuğa dil bağlamışız zülf-ü semenbû yerine

Beytini okuduğu sıralardadır ki içinin hacmı artar, Türkün kahraman meziyetlerini öğen mısraları bir dindar saygısı ile, gözler yaşararak tekrar ederdi...."[2193].

Şükrü Kaya'ya göre onurlu, hassas ve çekingen bir kişiliğe sahip olan Mahmut Esat, öğrencilerine arı bir Türkçe kullanarak coşkuyla hitap edebilen bir konuşmacıydı.

"Mahmut Esat, çağdaşları bütün Türk gençleri gibi millici ve yurt severdi. Terbiye, tahsil, görenek, gelenek onun bu duygularını artırmış, kuvvetlendirmiş olabilir. Fakat o ilk millicilik ve yurtseverlik dersini daha çocukken dedesinin ve ninesinin hasretli ve hararetli gözyaşlarile anlattıkları kaybedilmiş vatan hikâyelerinden aldığını söylerdi. ... Mahmut, Millî Mücadeleye düşman husumeti kadar istibdad ve irtica nefretile girmişti ve ölünciye kadar bu husumet ve nefreti fikrinde gönlünde yaşattı. Düşmanla çarpışma, Mahmut Esadın ruhuna huşunet, irtica ve ihanetle uğraşma kalbine vesvese verdi. Onun felsefesince, cehalet ve ihanete dayanan istibdad bu memleket ve bu millete bütün

[2193] Fahri Ecevit, "Ölümü Dolayısiyle: Mahmut Esat Bozkurt", **Ulus**, 23 Birincikanun 1943, s. 2.

düşmanlardan daha çok kötülük yapmış ve zarar vermişti. İhtilâlde de, her şeyden önce ihanetten çekinmeli idi. Bu ihraz ve endişe Mahmut Esadın yaşayışında, düşünüşünde, münasebetlerinde, işlerinde ve eserlerinde daima izlerini gösterdi.

Babası Hasan Beyin uzaktan uzağa hatırımda kalan siması onun İngilizlerin country gentlman dedikleri tipte taşralı varlıklı kibar bir adam çehresidir. Hemşerileri onu çok sever ve sayarlardı. Haysiyet ve şerefine bağlı, mağrur başlı ve bakışlı bir adamdı. Oğlu Mahmut Esatta da bu karakter ziyadesiyle vardı. Utangaçlığı ve çekingenliği bundan geliyordu. Hususî ve siyasî hayatında Mahmut Esada çok ıstırap veren bu benlik oldu. ...

Mahmut Esat Bozkurt, siyasi hayat ve faaliyetinde şeflerinin beğendiği ve güvendiği, fırka ve meclis arkadaşlarının sevdiği ve öğdüğü çalışkan, müsbet fikirli ve verimli bir siyaset adamıydı. İnkılâp yapısında onun fikir, söz, yazı, iş ve eser harçları azınsanamaz. ...

İsviçreden ciddî ve dolğun malûmat yükü ile dönmüştü. Onun burada doymaz ve yorulmak bilmez, mütalâa ve tetebbularile çok olgunlaştırmış ve çok millileştirmişti. İfadesi de malûmatı gibi yeni, taze ve canlı idi. Eserleri de hep o karakteri taşır. Kanaatlerinde samimî, iddialarında musir, münakaşalarında çetin, mantığı kuvvetli, hükümleri kesin idi. Sesinin uzaktan ve derinden gelen hafif boğuk, kulaktan ziyade ruha ve cana söyleyen tatlı bir perdesi vardı. Hukuk kanaatleri doğrudan doğruya kendi içtihâtlarının eseri ise de felsefesinde uzun müddet birlikte yaşadıkları dayısı Ubeydullah Efendinin klâsik düşünüşlerinin tesiri gözükürdü. Güzel konuşur, güzel söyler, güzel yazardı. Onun sohbetlerinden, nutuklarından ve yazılarından edebiyat kitaplarına alınabilecek derin mânalı temiz ve pürüzsüz güzel Türkçe cümleleri çoktur.

Üniversitede, meclis kürsüsünden daha coşkun bir hatip olurdu. Ankarada ve İstanbulda talebelerinin sınıfını doldurduklarını ve hocalarının derse gelemediği günleri teessürle geçirdiklerini gene talebelerden işitirdik.

Sözleri ve yazıları yalın bir kılıç savlet ve hamlesi kadar sert ve keskindi. Ruhunda duyduğu heyecanı güzel Türkçesile muhatabına telkin etmenin yolunu bilirdi. Mahmud Esadın aslını ve asıl hüviyetini yalnız sözlerinden ve yazılarından anlamağa çalışacaklar muhakkak derin bir hataya saplanacaklardır. Onun ruhu, vicdanı çok duyumlu ve hassastı. Bir çocuğun ağlamasını, bir hastanın inlemesini tüyleri ürpermeden dinliyemez, fakrü, zaruret ve ihtiyacın önünüze serdiği acıklı manzaralara gözleri yaşarmadan bakamazdı. ... Mahmut Esat yüksek ruhlu, temiz duygulu bir Türk çocuğu idi. Hizmetleriyle bu millete ve vatana lâyık bir adam olarak öldü"[2194].

Ali Agâh Dinel'e göre Mahmut Esat, tüm ömrünü Türk gençliğine "yurt sevgisi" vermeye adamıştı.

"Bizim Tanzimat ve hatta meşrutiyet devri vatanseverliğimiz ve milliyetçiliğimiz biraz nazari bir vatanseverlik ve milliyetçilik idi. Türk vatanseverliği, Türk milliyetçiliği asrın telâkkisine uyan hüviyetlerini, kurtuluş savaşında ve Cumhuriyet devrinde iktisap etmiştir. Bu mesul ve feyizli değişmede Mahmut Esadın büyük bir hissesi olduğunu tereddüdsüz söyliyebiliriz.

İtiraf ederiz ki, Mahmut Esat [çok müfrit ve şoven] bir milliyetçi idi. Onun [ırkî milliyetçiliği] bizim [milli bünyemize] uymıyan bir milliyetçiliktir.

Fakat -evvelce de söyledik yine tekrar ederiz- Mahmut Esat bu telâkkisinde çok samimi idi. O, coşkun ruhlu ve cezbeli ruhlu bir ülkü adamı idi. Onun için çok derin

[2194] Şükrü Kaya, "Mahmut Esat Bozkurt", **Cumhuriyet**, 23 Birincikanun 1943, No: 6950, s. 1-3.

olan bilgisine rağmen bu gibi ifratlara düşmekten kendisini alamamıştır. Esasen hangi ülkü adamı ifrata düşmekten tamamiyle kurtulabilmiştir.

Mahmut Esat samimi bir ülkü adamı olduğu içindir ki dersleri, nutukları, konferansları, kitapları, makaleleri Türk gençliğinin ruhunda derin akisler ve izler bırakmıştır. ...

Asırlarca [ümmet] telâkkisinin uyuşturucu tesiriyle kendisini unutmuş ve bu yüzden varlığı bile tehlikeye düşmüş bir millet için Mahmut Esat gibi ülkü adamlarına ihtiyaç vardır...."[2195].

Murat Çınar'a göre ise Mahmut Esat'ta "üç mâşukanın kara sevdası vardı. Vatan. Millet. İstiklâl".

"Onu daima bu üç sevginin ateşinde yanarken bulurdunuz. Köye ve köylüye her şeyiyle bağlı idi. Mebus oldu. Vekil oldu. Profesör oldu. Bütün bu sıfatları taşırken ona ne vakit kim olduğunu sorsalar, o daima şu cevabı verirdi:

Kuşadalı çiftçi Hasan beyin oğlu Mahmut Esat. ...

Ne vakit ... hizmetleri sayılsa daima gözleri dolar ve: Ben hiç bir şey yapmadım. Bu millet ve bu vatan o kadar çok sevgiye ve hizmete lâyıktır ki bizim yaptıklarımız hiçtir. Ben yaptıklarımla övünmüyorum. Daha fazla yapamadım diye yanıyorum, derdi.

Bir gün Selçuk'ta babasının çiftliğinde dolaşıyorduk. Tanıdığı bir köylü ile karşılaştı. Hal ve hatır sordu. Hava çok soğuktu. Köylünün üstü başı yırtıktı. Zavallı üşüyor, titriyordu. Mahmut Esat sırtındaki yakası kürklü paltoyu çıkarıp o hemşehrisinin sırtına geçirdi. Kendisi paltosuz İzmir'e gelerek hazır elbisecilerden yirmi liraya bir palto alıp giydi.

Köylüye verdiği lutur paltonun bir hâtırası vardı. Bozkurt Lotüs dâvasına gittiği zaman devlet kendisine yevmiye ve harcırah vermişti. Bu paralardan yalnız bu paltoyu, bir de dört, beş cilt kitap almıştı. Arta kalan parayı: Yedim, içtim, kitap, palto aldım. Bunlar da arttı. Diye maliye hazinesine iade etmişti.

Milli savaşta düşman Bozkurdun Kuşadasındaki evlerini, dükkânlarını yaktı. Elinde elli bin liralık harikzede mazbatası vardı. Nüfuzunu kullandı da dalavere ile mal ve mülk aldı demesinler diye vekil bulunduğu müddetçe kullanmıyarak kasden hükümsüz bıraktığı bu mazbatayı yırtıp attı.

Bozkurdu kara sevdasının ateşinden bir an kurtulmuş göremezdiniz. Mebus iken, vekil iken, avukat iken, hatta yerken ve içerken o daima vatanı terennüm eder, milleti konuşur; köylüyü düşünürdü.

Muğla ağır ceza mahkemesinde idam mahkûmu iki suçluyu müdafaa ediyorduk. Suçlulardan biri çiftlik çubuk sahibi bir zengin idi. Diğeri de bu çiftliğin işçilerinden bir köylü idi. Benim hazırladığım müdafaanameyi tetkik ederken:

-Aman Murat dikkat edelim. Zengini kurtaracağız diye köyceğizli Abdullahı ihmal etmeyelim. Müdafaanda Abdullaha daha geniş yer ver. Demiş ve bu müdafaanamenin Abdullaha ait kısmını kendi kalemile mümkün olabildiği kadar takviye etmişti.

Bozkurdun ölümile memleket kolay kolay yerine koyamıyacağı aziz bir evlâdını; genç hukukçular kıymetli hocalarını, biz de çok değerli bir meslektaşımızı kaybettik. Yıllarca bize vatan ve istiklâl şiirleri terennüm etmiş olan bu aşk ve heyecan timsalinin yokluğile: Vatan mahzun, biz mahzun..."[2196].

[2195] Dinel, Ali Agâh. "M. E. Bozkurt'un Tabutunun Arkasından Giderken", **Anadolu**, 27 Birincikanun 1943, No: 9464, s. 1-2.

[2196] Çınar, Murat. "M. Esat Bozkurdun Ölümü- Vatan mahzun, biz mahzun", **Adliye Dergisi-Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 67-68.

Mahmut Esat'ın siyasi yaşamının Türk gençlerine "ibret teşkil edecek başarılarla tarihe mal olacak kadar kıymetli" bulan Nihat Erim, özellikle Adliye Vekilliği dönemine ve Bozkurt-Lotus olayına dikkati çekiyor ve şöyle diyordu:

> "Adliye Vekilliği esnasında; Şeflerinden aldığı ilhamla, Lozan'da milletlerarası medeni âlemde şerefli mevkiini almış olan yurdumuzun, modern bir devletin, bir 'hukuk devletinin' malik bulunması lâzım gelen mevzuata kavuşturmak hususunda emsalsiz bir muvaffakiyet göstermiştir. Türk Kanunu Medenisi ve onu takibeden diğer kanunlar, en ileri hukuk tekniğine göre, garbın en medeni memleketlerinde kabul edilmiş ve yıllarca tatbik sahasında işlenmiş hukuk âbideleridir. 1926 yılında eski hukuk müntesiplerinin eski alışkanlıklarına ne derece kuvvetle sarılmış olduklarını Atatürk, Ankara Hukuk Fakültesini açış nutuklarında, keskin çizgilerle ve içi yanarak belirtmişti. Bizi maziye çeken bütün kuvvetlerle, Mahmut Esat genç yaşından, ve herşeyin üstünde dâvaya ve Şeflerine olan imanından aldığı kuvvetle arslanlar gibi çarpışmış ve inkılâbımızı adliyeye taallûk eden safhasının hedefine çok yaklaştırmıştı.
>
> Mahmut Esat'ın Adliye Vekili olarak, Devlet adamı sıfatiyle başardığı bu işin değeri ne kadar büyük olursa olsun, Lotüs-Bozkurt hâdisesinde gösterdiği celâdet ve nefis itimadı her türlü öğmeğe hak kazandıracak kadar önemlidir. ... Fransa'nın en değerli devletlerarası hukuk profesörlerinden ve Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Basdevant Türkiye'nin devletlerarası hukukuna aykırı hareket ettiğini isbat edebilmek için kütüphaneler devirdi, mevcut bütün misalleri ortaya döktü. Fakat tezini isbat edemedi ve Lotüs davası Türkiye'nin şerefi olarak milletlerarası münasebetler, milletlerarası adalet arşivlerinde yer aldı. Bu muvaffakiyeti kazanan Mahmut Esat o tarihte henüz 35 yaşında idi. Bu, aynı zamanda Türk inkılâbının bir zaferi idi: Genç bir Türk devlet adamı, hukukçusu dünyanın en tanınmış hukukçularından biri ile karşılaşmış ve onu mat etmişti. Lotüs dâvası Lozan'ı tatbikat sahasında perçinlemiştir"[2197].

İstanbul Hukuk'tan hocası ve yakın çalışma arkadaşı Cemil Bilsel için Mahmut Esat, bir "inan ve heyecan" adamı idi ve ölümü ile Türkiye "kudretli bir inkılâpçı"yı yitirmişti.

> "...Mahmut Esat tam bir inkılâpçı idi. Dilde ve dirimde esaslı değişimler, devrimler isteklisi ve inkılâbın gönüllü bir bekçisi idi.
>
> Dil dâvası bugün teşkilâtlanmış milli bir dâvadır. Mahmut Esat bu dâvanın öncülerinden biridir. 1925'te Medeni Kanun hazırlanırken kanuna bir fazla Türkçe söz koymak, bir eksik yabancı kelime yazmak için çok çırpınmıştı. Öz Türkçe bir söz onun için en güzel yabancı kelimeden güzeldi. Bugünkü dilimizi en güzel yazanlarımızdan biri idi. Kanuna bir çok kelimeleri kendi koydu. İki yıl önce bana Esas Teşkilât Kanununu(n) Türkçeleştirilmesinden bahsederken yirmi yıl önceki kadar ateşli ve inkılâpçı idi.
>
> Dirimde de esaslı değişiklik isteklisi idi. Dirim derken hukuk iktisat siyaset gibi yaşama yollarımızı nizamlıyan bütün esasları muradediyorum.
>
> Türk Kanunu Medenisini aynen İsviçre'den alınışında yalnız kanun metnini değil ileri garp dirim şartlarını düşünürdü. İsviçre ileri demokrat bir memlekettir. Yaradılışı itibariyle çok ileri olan Türkü İsviçreli kadar ileri ve müreffeh yapmak. İşte onun ideali bu idi ve bunun yapılabileceğine inanlı idi.
>
> İnan adamı idi. İnanını kime karşı olursa olsun söylemekten, müdafaa etmekten çekinmezdi. En büyük inanı Türk milleti, Türk milletinin büyüklüğü idi. Ona bu uğurda

[2197] Nihat Erim, "Mahmut Esat Bozkurt'un Meslek Hayatına Kısa Bir Bakış".

yaptırılmayacak iş, kabul ettirilmeyecek güç yoktu. Lotüs işini bu inanla üzerine almış, adalet mahkemesi ve dünya önünde bu inanla müdafaa etmiş ve kazanmıştı. Gene büyük bir inanı Türk inkılâbı idi. O bu inkılâbın vekil iken ödevli, sonraları gönüllü bekçisi idi.

Heyecan adamı idi. Sözlerinde, derslerinde, yazılarında hep heyecan arar. Onun için yaşama heyecandadır. Heyecan vermiyen hareket, heyecan vermiyen söz, heyecan vermiyen ders veya nutuk cansızdır. Sözlerini, cümlelerini, hareketlerini hep buna göre seçer. İnkılâp derslerine hep bu heyecan hâkim olmuştur. ...

Büyük Millet Meclisinde de inanla müdafaa etti. Adliyemize Cumhuriyet ruhunu ve Cumhuriyet vakarını ve adliyenin istiklâlinin asıl aşılayan odur. İfratlarını dâvasına bağlılığında, samimiliğinde aramalıdır.

Onun bütün zulmü kendisinedir. Millet ve memleket işlerinde kararlı ve vakarlı ve dikkatli olan Mahmut Esat, hususi hayatında nizamsız ve intizamsızdır. Çok kuvvetli bünyesine rağmen genç yaşta ölüşü bu yüzdendir. ... Eğer hayatını intizama koymak kaabil olsaydı bilgisinden, fikrinden ve kaleminden memleket daha uzun yıllar daha çok nisbette faydalanırdı. Bununla beraber arkasında her faniye nasip olmıyan bir şöhret ve muvaffakiyet bırakıyor. ... Cumhuriyet tarihinde onun hamleli hareketleri her vakit hatırlanacaktır"[2198].

Mahmut Esat'ın arkasından kaleme aldığı yazısına "Bir İnkılâpçının Ölümü" başlığını atan Falih Rıfkı ise O'nu şöyle tanımlıyordu:

"...Mahmut Esat her şeyden önce Türke ve Türklüğe inanan, Devlet ve Millet hakkını ve haysiyetini her şeyin üstünde tutan, vefalı ve cesur bir dâva adamı idi. Kuvay-ı Milliye çeteleri arasında silâhı ile, Meclis kürsüsünde kuvvetli hatipliği ile, mesuliyet makamlarında prensipçi ve ıslahatçı kanunları ile, Üniversite kürsüsünde ilmi ile, maddî ve mânevi bütün varyoğunu Türk kurtuluşuna vakfetmiştir. Şahsi hayatı, herkes gibi, çıkışlar ve inişler gösterir: fakat fikrî ve siyasi hayatı, Cumhuriyet gençliklerine daima örnek olarak verilebilecek, şaşmaz bir dürüstlükte kalmıştır. ...

Doğrudan doğruya rejime ve şeflere yönelmek cüretini göstermiyen kinler, hınçlar ve garazlar, bir zamanlar, Mahmut Esad'ın üstüne yığıldı: o bütün hücumları açık ve içinde bir arslan yüreği çarpan göğsü ile kabul etti. Mahmut Esat, her fâni gibi, maddeten kalka düşe hayatını bitirdi. Fakat mânen daima yüceliğini tuttu. Öldükten sonra, büyümekte devam edecektir..."[2199].

Faruk Nafiz, Mahmut Esat'ı "kafasıyla garplı, kalbiyle şarklı" ve "her iki cepheden de ... büyük bir adam" olarak niteledi[2200]. Yaşamı süresince pek çok yazı kaleme aldığı Anadolu gazetesinin sahibi ve başyazarı Haydar Rüştü Öktem'e göre de Mahmut Esat "gazeteciliğin ezelden beri âşıkı idi", "okur, daima okurdu. Türk edebiyatını, Türk tarihini, Avrupa milletleri tarihlerini kafasına sindirmişti". Dönemin Adliye Vekili Ali Rıza Türel ise; Mahmut Esat'ın "her faniye nasip olmayan zengin bir manevi miras" bıraktığı kanısındaydı[2201].

[2198] Cemil Bilsel, "Heyecan, İnan ve İnkılâp adamı: Mahmut Esat", **Ulus**, 23 Birincikanun 1943, s. 2.
[2199] Falih Rıfkı Atay, "Bir İnkılâpçının Ölümü", **Ulus**, 23 İlkkanun 1943, s. 1.
[2200] T. Z. Işıtman, **a.g.e.**, s. 89.
[2201] Ali Rıza Türel, "İnkılâp Adliyesi ve Mahmut Esat", **Adliye Dergisi-Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944), s. 1.

Gençliğe ilk adım attığı yaşlarda ulusal egemenliğin önemini vurgulayan; vatanından yüzlerce kilometre uzakta Türklük bilincini yeşertmeye ve yaymaya çalışan, ülkesinin sorunları karşısındaki duyarlılığı ile silahına sarılan, henüz otuz yaşında ekonomik alt yapısı olmayan bir devlette İktisat Vekilliği gibi zor bir görevi üstlenerek ulusunu ekonomik faaliyetlerin içine çekmeyi başaran, genç Cumhuriyeti laik ve çağdaş hukuk devletine taşıyan, ülke sorunlarına yönelik düşüncelerini her zaman açıkça söyleme cesareti gösterebilen, yurt duygusunu her şeyin üzerinde tutan, yetkin bir hukuk adamı; arı Türkçe'si, coşkun anlatımı ve şiirsel üslubu ile örnek bir gazeteci; kişiliği, şeflerine ve davasına inancı ile Türk Devrimi'nin eylemsel ve düşünsel temel yapı taşlarından biri ve coşkusu, heyecanı, inancı ile Türk gençliğine örnek olacak bir devrimci olan Mahmut Esat'ın ölümü ile Türk Devrimi, büyük işçilerinden birini daha yitiriyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM
KEMALİZM VE MAHMUT ESAT

1. SİSTEMLER, İDEOLOJİLER VE MAHMUT ESAT

1.1. Mahmut Esat'ın Demokrasi Anlayışı ve Türk Demokrasisine Bakışı

Demokrasi; "demos"(halk), "kratos"(yönetim) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelen, halk yönetimi olarak adlandırılan siyasal bir rejimdir. Bu rejimin temel özelliği; yöneticilerin, yönetme gücünü halktan/ulustan alması, bunun için belli aralıklarla seçimlerin yapılması, yönetme haklarının çoğunluğa ait olması, azınlığın haklarının da güvence altında tutulması, bireylerin yasalar karşısında eşit olması; kişilere, ailelere, zümrelere, sınıflara herhangi bir ayrıcalığın tanınmaması, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınması ve geliştirilmesidir. Toplumlar, uzun bir mücadelenin sonunda büyük bedeller ödeyerek demokratik rejimlere ulaşmışlardır. Özellikle 1789 Fransız Devrimi ile başlayan demokrasi dalgası önce Avrupa'da, giderek de tüm dünyada etkili olmuştur[2202].

Teokratik bir monarşi ile yönetilen Osmanlı İmparatorluğu da bu dalgadan etkilenerek Tanzimat ve Islahat gibi temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan, Müslümanlarla Müslüman olmayanları eşitleyen fermanların ardından 1876'da anayasalı ve parlamentolu meşruti yönetime geçmiştir. 14 Şubat 1878'de Meclisi Mebusan'ın kapatılmasıyla engellenen demokratikleşme çabaları, 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânından sonra ivme kazanmış, ancak 31 Mart isyanı, Arnavutluk sorunu, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır. Bununla birlikte dönem içinde halkçılıkla eş anlamda kullanılan bir demokrasi anlayışı Osmanlı aydınlarınca işlenmiştir.

Halk egemenliği temeli üzerine kurulan yeni Türkiye Devleti ise savaş koşulları içinde BMM'yi toplayarak, demokrasinin gereği olan ulusun temsiline öncelik vermiş, ulusu oluşturan bireylerin eşit olduğu sınıfsız bir toplum yapısını öngörmüş, çağdaş bir devlet kurma yolunda siyasal, ekonomik ve toplumsal tüm adımlar ulus temsilcilerinin kararı doğrultusunda atılmıştır. I. TBMM demokratik yaşamın da başlangıcı olmuştur. 1923'te Halk Fırkası'nın kurulmasıyla tek partili bir dönemi başlatan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları 1925 ve 1930'daki iki deneyimle çok partili yaşama adım atarak demokratik yaşamın

---

[2202] Buna karşın kadınlara İngiltere'de tam olarak 1928'de; Fransa'da 1944'te; İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Çin'de ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra seçme ve seçilme hakkının verildiği, Amerika'da ise zenci-beyaz ayrımının 1960'lara kadar sürdüğü gözden uzak tutulmamalıdır.

sınırlarını genişletmeye çalışmış ise de her iki deneyim de başarısızlıkla sonuçlanmış ve Türkiye 1946 yılına kadar tek partili demokratik bir sistem ile yönetilmiştir[2203].

CHP'nin ve Kemalist Devrim'in etkin üyelerinden biri olan Mahmut Esat ise demokrasiyi genel anlamıyla "hürriyet, müsavat, adalet" ilkelerine dayanan "halk hakimiyeti" olarak tanımlarken[2204], hukuksal açıdan demokrasiyi; yasalar önünde birbirine eşit bireylerin tümünün egemenlik gücüne sahip olması olarak değerlendirmiştir. "Hakimiyet kudretinin tatbiki kanunen cemiyetin bir veya birkaç hususî sınıfına münhasır değildir. Fakat camianın tekmil azalarına aittir. Bütün bu azaların iradesi umumî intihapla taayyün eden ekseriyetçe ifade olunur" diyen Mahmut Esat, "demokrasi hükûmeti"ni ise; halk egemenliğine dayanan hükümet olarak algılamıştır. İhtilâl anayasalarında "millet hakimiyeti-auverainte nationale" şeklinde formüle edilen bu ilkenin, halkın doğrudan doğruya hükümeti eline almasını öngördüğüne ancak, siyasal açıdan doğrudan kullanımı olanaksız olduğu için halk tarafından seçilen vekiller aracılığı ile kullanıldığına dikkati çekmiştir[2205].

18. yüzyılda Fransa'da Jakobenlerin ortaya koyduğu; "hâkimiyetini mümkün olduğu kadar vasıtasız kullanması hâkim halkın borcudur" düşüncesini benimseyen Mahmut Esat'a demokrasi düşüncesinde Fransız ihtilâlcileri kaynaklık etmiştir. O, demokrasiyi siyasî algılayan görüşü benimsememiş, bu anlayışı "muasır demokrasilerin ıstırabı" olarak değerlendirmiş ve aynı başlık altında verdiği konferanslarında; demokrasinin nasıl ve neden ihtilâl yaptığını, demokrasinin topluma neler vaadettiğini ve o gün için daha neler verebileceğini tartışmıştır[2206].

İhtilâlleri hazırlayan nedenlerin yalnızca siyasal nedenler olmadığını, ihtilâlcilerin yalnızca siyasal egemenlik için mücadele etmediklerini belirtmiş, "demokrasi ihtilâli bundan çok fazla şeyler istedi; siyasî, iktisadî, içtimaî düzen istedi. Bunları ısrarla, kan dökerek istedi ve aldı. Demokrasi devletinin hukukî temelleri siyasî, iktisadî, içtimaî salâhiyetler üzerine kuruldu"[2207] diyerek demokrasinin ekonomik ve toplumsal içeriğine de dikkati çekerek demokrasi düşüncesi ile halkçılık anlayışını birleştirmiştir.

Dünya ihtilâllerinin; devletin, yasalarıyla ekonomik ve sosyal işlere müdahalesini gerekli gördüğünü, demokrasinin getirisi olan özgürlüklerin kamunun zararına kullanılmaması

[2203] Duverger'nin de dikkati çektiği gibi CHP'nin "başta gelen özelliği, demokratik ideolojisi" olmuştur. Maurice Duverger, **Siyasal Partiler**, (Çev: Ergun Özbudun), (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986), s. 359.
[2204] Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 1", **Anadolu**, 11 Ağustos 1931, No: 5076, s. 1.
[2205] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 4 Şubat 1930, No: 3079, s. 2. Mahmut Esat'ın Hukuk Mektebi'nde verdiği bu konferans "Muasır Demokrasilerin Istırapları" başlığı ile Ayın Tarihi'nde aynen verilmiştir. Bkz. **Ayın Tarihi**, c. 21, S. 71, Şubat 1930, s. 5554-5568.
[2206] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 4 Şubat 1930, No: 3079, s. 2.
[2207] **Aynı.**

gerektiğini vurgulamıştır[2208]. "İnkılâbı hazırlayan sebeplerle inkılâp içinde alınan tedbirler"in siyasal olduğu kadar ekonomik ve toplumsal olduğuna da dikkati çekerek halkın; devletten siyasal haklar yanında ekonomik ve toplumsal isteklerde de bulunduğunu ve bunların demokrasiyi güçlü kılan unsurlar olduğunu belirtmiş, tek başına var olacak hürriyetin "hayal ardında koşmak"tan başka bir anlamı olmayacağını savlamıştır.

> "...Şübhe yok ki demokrasi, devleti meccanen dağıtan fırıncı dükkânı demek değildir. Fakat halkın bu saf dileklerinde devlet faaliyetinin yalnız siyasî sahada kalamayacağını iktisadiyatla iştigal demokrasinin bellibaşlı işlerinden biri olduğunu kolaylıkla anlayabiliyoruz. Fikrim şudur ki, bütün ömür iktisadiyatı içtimaiyatı kuvvetli olmayan fertlerin siyasî hakimiyeti, hürriyeti de cılız olur. Zaruret içinde çırpınan bir camiaya hürriyetin var, hâkimsin demek onu biraz da hayal ardında koşturarak üzmek demek olmaz mı? Şahsî hürriyeti temin ile mükellef olan demokrat devlet onun mesnedi olan içtimaî iktisadî tedbirleri de almak mecburiyetindedir...."[2209]

Mahmut Esat'a göre demokrasi yalnızca "hürriyet faaliyeti" olmadığı gibi amacı da sadece siyasal bir egemenlik "kuru bir hükûmet davası" değildir. Demokraside halkın siyasal egemenliği "bir esas olduğu kadar bir vasıtadır" ki amacı, "ferdin, ferdî hürriyetin, müsavatın, ruhî yükselmenin tekâmülile beraber iktisadî, içtimaî varlıkların inkışafıdır". Demokrasinin yalnızca siyasal bir hareket olarak görülmesi onu mutlakıyetten ayırmak için yeterli gelmeyecektir. "Demokrasi yalnız siyasî sahaya hasredilirse yeni bir idare sistemi yeni bir hükûmet sistemi kurulabilir. Fakat şümulü iktisadiyata, içtimaiyata temas etmedikçe muasır cemiyetler yaratılamayacaktır"[2210]. Demokrasiyi, tek başına siyasi hürriyet olarak algılamak ve bu çerçevede "politikacılık sahasına" dökmek ise "post kavgacılığı" olduğu kadar halk egemenliğini sınırlamak demektir.

> "...Demokrasiyi sade siyasî bir faaliyet olarak anlamak, onu mukayyet kabul etmek demek olur. Halbuki halk hâkimiyeti mukayyet değildir; mutlaktır. Siyasî sahada mutlak, iktisadî sahada mutlak, içtimaî sahada mutlaktır. Demokrasiler yalnız bir kayit ile mukayyettirler, o da, mutlak hâkimiyetlerinden vazgeçmek hakkına malik olmamalarıdır. ... insanlığın gerilemeğe değil yalnız ilerlemeğe hakkı vardır"[2211].
> "Demokrasi, ... iktisadî ve içtimaî neticeleri istilzam eyler. Çünki halk siyasî salâhiyeti elinde tutunca her şey biribirine zincirlenir. Halk siyasî salahiyeti en çok iktisadî kudreti istihsal için kullanır. Yani eşyanın mülkiyeti için.. Halk bunu çoktanberi müsavat rengi altında istemektedir...."[2212]

[2208] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 5 Şubat 1930, No: 3080, s. 2.
[2209] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 6 Şubat 1930, No: 3081, s. 2.
[2210] **Aynı.**
[2211] **Aynı.**
[2212] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 7 Şubat 1930, No: 3082, s. 2.

Devletin halkına karşı yükümlülüğünü "kuvvetini teyit, himayesini bahş ve hakkın temininden" ibaret gören, devletlerin; her şeyden önce bu görevlerini yürütebilmek için zorunlu olan ekonomik araçları sağlamakla yükümlü olduğunu, bunun doğal sonucu olarak da ekonomi ile ilgilenmesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, demokrasinin amacının; devletçilik olduğuna işaret ediyordu.

> "...Şu halde bu gayelerin istilzam ettiği vazifelerin bir kısmı yalnız devlet tarafından ifa edilir, bir kısmı da devlet ile başkaları arasında taksime uğrar. Devlet faaliyetinin derece ve şekli fertler arasında münasebatın cinsine göre veya faaliyet sahasının icabatına nazaran tayin ve tahdit edilmiştir. Bu kaideye uygun olmıyan ferdî teşebbüsler ikinci derecede kalır. Halkın ve ferdin tedricî inkişafını temin etmek devletin takip ile mükellef bulunduğu yüksek bir prensiptir. Bu prensip üç muhtelif istikamette tatbik edilmelidir:
> 1-Camianın bir uzvu olan ferdin inkişafına,
> 2-Camianın şimdiki ve ilerideki azasının muhassalası bulunan halk kütlesi hakkında,
> 3-Ve nihayet her halk kütlesinin azası bulunduğu nev'i beşer hakkında. Binaenaleyh devlet, ferdî, millî ve insanî olmak üzere üç kısım menfaatler ile meşgul olmağa mecburdur...."[2213]

Çağdaş demokrasilerin "en derin yarası"nın ekonomi sistemi olduğunu, demokrasilerin yaşayabilmek için bu sistemleri "radikal bir surette" düzeltmesi gerektiğini düşünen Mahmut Esat, çıkarlarını bu sistemin devamında gören "günün kuvvetli kilikleri"nin değişime karşı çıkacağını, bu nedenle de ihtilâlin kaçınılmaz olacağını savladı. "Kendi menfeatlerini de anlamıyacak kadar haris ve inat olan serbest sermayenin kapıları ihtilâlin elile şiddetle çalınmaktadır" diyen ve devlet müdahale etmediği için başlayacak ihtilâl nedeniyle "komünizmin hercümercini gölgede bırakacak korkunç bir anarşi"nin egemen olacağına dikkati çeken Mahmut Esat, anarşiyi önlemenin yolunun; "akıl yoluna girmek", "sermayeye, zekâya, çalışmaya haklarını vermek" dolayısı ile devletin "bir hadde kadar" müdahalesini savunmaktan geçtiğini, demokrasilerin; faşizm, komünizm ve sosyalizm akımlarına karşı koyabilmesi için bunun bir zorunluluk olduğunu savundu.

> "...Yeni iktisat siyasetinde devlet, müdahalesini bir hadde kadar götürebilecektir. Esasen işin akla, akıldan da ziyade zamanın kanunlarına, hadise mantıkına uyanı da budur. Bir kül olan medenî camia, şu bu arzunun değil, vardığı medenî merhaleler icabatının tâbiidir. İktisadî hayatta devletin tek bir müdahalesi ferdi inkâra varır. Halbuki cemiyet kadar fert te vardır...."[2214]

Bu çerçevede liberalizm ile demokrasinin bağdaşmayacağını, devletin görevinin yalnızca bireylerin özgürlük ve mülkiyet haklarını korumaktan ibaret olmadığını belirten

---

[2213] **Aynı.**
[2214] Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 3", **Anadolu**, 8 Teşrinievvel 1931, No: 5125, s. 1.

Mahmut Esat, bireyler arasında tam bir eşitlik olmadığı için liberalizmin "devleti gece bekçisi rolüne indirmek" ve "zayıfı kavinin keyfine bırakmak" anlamına geleceğini söyleyen Lasalle'ın ve devletin amacının, "önce herkesi yaşıyacak bir şeye malik" etmek gerektiğine işaret eden Fichte'nin düşüncelerini benimsedi[2215]. Çağdaş demokrasileri ise günün uygarlık gereklerini yerine getiremeyecek kadar "fazla yorgun" ve "ağır hasta" buldu. Çağın "ıstırap" ve "sarsıntı"larının klasik demokrasilerin iç siyaset anlayışından kaynaklandığını, bu siyasetin "demokrasileri aşındıran, yıpratan, onun otoritesini zaafa veren bir yük" olduğunu belirterek de "tabiî kanun" düşüncesine karşı çıktı:

> "...Umumî servet tevziatı, [Tabiî kanunlar] adı verilen bir takım muhayyel prensiplere bırakılmıştır: Memleketlerin bütün varlıkları ... başı boş, serbest, kontrolsüzdür. Demokrasiler sokağa bir sigara atana bile temizlik adına ceza kesiyorlar. Bütün bir beşer kütlesinin, bütün bir memleket servetinin alabildiğine istismar edilmesine hâlâ bir çare gösteremediler...."

Mahmut Esat, servetin, hakkın gerekleri doğrultusunda "daha adilâne" dağılması gerektiğini, oysa doğal yasaların, zayıfların güçlüleri ezmesine yol açtığını, bu durumun ise "bir dereceye kadar" devlet müdahalesi ile önlenebileceğini düşünüyordu.

> "...Umumî servetin bugünkünden daha insaflı tevzii, zekâ, çalışma, sermaye paylarının daha haklı dağıtılması iktisadî faaliyette devlet müdahalesini talep etmektedir. ... faaliyet ifaden eden iktisadî karakteri devlet, başı boş bırakamaz. ... demokrasi kanunları, bütün bir insan camiasının, bir diyar servetinin üç, beş kişinin keyfine, arzusuna göre kullanılmasına göz yumamazlar...."[2216]

Demokrasi düşüncesinin bir kaç devletin tekelinde olmasına ve onlar tarafından kendi çıkarlarına kullanılmasına da karşı çıkarak evrensel bir bakış açısını ortaya koydu.

> "...Bugünkü dünya politikası, bütün zahirlerine rağmen milletlerin mukadderatına hâkim birkaç kuvvetli devletin şahsî menfeatine oynadıkları oyundur. Vaziyetlerini muhafaza etmek oyunudur. Halbuki ıstırap bu vaziyetin devamından ileri geliyor. Fransa, Amerika, İngiltere, Japonya, Hollanda gibi. Bugünün politikası vakit kazanma, zaferi ezme oyunudur. Bundan feragat edilebilir mi? Milletleri haksız ve zalimane denebilecek bir surette istismardan vazgeçen bir siyaset yoluna girilebiliyor mu? Meselâ Fransa, Suriye topraklarında Türkiye menfeatlerini tehditten, ona suikastler tertibinden, şu bu memlekete göz dikmek, şu bu milleti küçük, hakir görmek, istediklerini yaptırmak davasından vazgeçebiliyor mu? İngiltere, Japonya falan falan memleketin sırtından geçinmek, vâsi ölkeler içindeki insanları kendi hesaplarına çalıştırmak sevdasından vazgeçebiliyorlar mı? Hollanda gibi bir avuç insanlık bir devlet kırk beş milyon Cava'lıyı esir sürüleri gibi kullanmak hırsını bir tarafa bırakacak mı? Lafın kısası cihan harbinden sonra milletlerin menfeatleri bir yana bırakılarak, dar kafalı bir avuç

[2215] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 9 Şubat 1930, No: 3084, s. 2.
[2216] Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 2.", **Anadolu**, 7 Teşrinievvel 1931, No: 5124, s. 1.

> politikacının keyfine, arzusuna göre silah kuvvetile imzalanan muahedeleri (Makyevel)in değil, yirminci asır aklının icabatına göre bir kere daha gözden geçirebiliyor muyum? İşin çetin düğümlerinden birisi budur...."[2217]

Mahmut Esat'a göre, çağdaş demokrasilerin kurulabilmesinin yollarından biri, ulusların çağın ekonomik ve ulusal zorunluluklarına göre anlaşmalarından ve devletlerarası hukuk ilkelerinin her ulus için eşit uygulanmasından geçiyordu. Bu yapılmadığı sürece ihtilâller kaçınılmaz olacaktı:

> "...[Hukuk-u Düvel] üç beş kişinin görüşünü ifade eden halihazıra değil, siyasî camiaların iktisadî, milli haklarına göre yazılacaktır. Böyle bir anlaşmadan evel şu ve bu propagandalara kapılan, silâhını terkeden millet; Farmasonluğun iğnesi beşiğinde can veren, tarihin ilk mazlum varlığı olacaktır. Bizce yakın ihtilâl sebeplerinden birisi, Demokrasilerin haricî siyaset sistemidir...."[2218]

Demokrasinin "kendisinin değil sistemlerinin eskidiğini" düşünen Mahmut Esat, demokrasilerin dış siyasada çıkar birliği ve eşitliği gözeterek ihtilâlleri, iç siyasada ise ulus egemenliğini benimseyip halkın çıkarını gözeterek anarşiyi önleyeceğini savlıyordu. Bu sayede "yakın ihtilâller" demokrasiyi; Komünizme ve Faşizme teslim etmeyecek, onu çağın gerekleriyle, "yeni iktisadî, siyasî sistemlerle zırhlayacak", "Komünizm bu zırha çarpacak, yine Demokrasiye uyacak, Façizm bu zırh üzerinde paralanacaktı"[2219].

İç siyasada halkın çıkarını gözetecek, anarşiyi önleyecek ve çağın gereklerine uygun olacak sistem ise devletin ekonomiye müdahalesi ile kurulabilecekti. İsviçre, Almanya, Belçika ve Fransa gibi "demokrat devletler"den örnekler veren Mahmut Esat, bu ülkelerde demokrasinin uygulamada yalnız siyasal ve "ruhî ferdiyetçi sahada" kalmadığını, demiryollarının, büyük vapur işletmelerinin, bankaların; tarımsal, sosyal, sağlıkla ilgili girişimlerin, işçilerin ve çiftçilerin durumunun, kısaca "fertlerin serbest teşebbüsile başarılmayacak, başarılsa bile camianın menfaatlerini tatmin edemeyecek" işlerin devlet tarafından yükümlenildiğine, hatta halkı toprak sahibi yaparak ve ona kredi olanakları sağlayarak "mes'eleyi kökünden sökecek" önlemlerin alındığına dikkati çekti. Demokrat devletlerin liberal öğretiden "saptığına" da işaret eden Mahmut Esat, Türkiye için devletçiliği demokrasinin gereği olarak algıladı.

> "...Eğer Mançister İktisat Mekteplerinin 'Laisser faire laisser passer-lese fer lese pase' kaidesine müstenit bir demokrasiye sadakat lâzımgelse idi bütün bunları yapmamak ve herkesi ufukları bitmeyen mutlak hürriyet, mutlak ferdiyet denizlerinin içinde başıboş

[2217] Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 1.", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1931, No: 5123, s. 1.
[2218] Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 1", (1931).
[2219] Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 2", (1931).

bırakma icab ederdi. ... Hakikat, hürriyet denizlerinde yüzmek bilmeyenler vardır ki onlara yüzmeği devlet öğretecektir. Bu denizlerde yüzmeğe meceli, takati az olanlar vardır ki onları devlet kollıyacaktır. Bu denizlerde yalnız başlarına yüzecekler vardır onları da demokrasinin kabul ettiği ferdi hürriyet haklarının derecesi nisbetinde devlet siyanet eyliyecektir. Gene yapılması fertlerin ve camianın yükselmesi için başarılması icap eden iktisadî hareketler vardır ki bunları devlet görecektir...."[2220]

Mahmut Esat, demokrasi; "siyasîdir, ruhîdir, ferdiyetçidir, müsavatçıdır", "kafa ve kalp işidir", "içtimaî muavenat iktisadî teşkilat işi değildir, ekmek ve yağ düşünen mide mes'elesi değildir" söylemine karşı çıkarken[2221] Mustafa Kemal Paşa'nın Medeni Bilgiler'de yaptığı demokrasi tanımıyla ters düştü[2222].

O'na göre Mustafa Kemal Paşa, demokrasinin siyasi olduğunu söylerken bunun ekonomik sistemlerle karıştırılmaması gerektiğine işaret ediyordu:

"...C H. Partisinin üyeleri bilirler ki devrimi yapan Büyük Partinin altı prensibi vardır. Üçü mevzuumuzu yakından alâkadar eder.

Bunlar; Halkçılık, Devletçilik, Cümhuriyetçiliktir.

Büyük Partinin, Dördüncü kurultayının birkaç gün önce toplantılarını yaptığı Kamutayda, bütün üyelerin karşısında ve başında şu prensip duruyordu: Egemenlik ulusundur. ...

Benim anladığıma göre: 1- Atatürk, Demokrasi esası itibarile siyasidir, demekle bunu ekonomsal sistemlerle karıştırmamak lâzım demek istedi. Daha açıkçası, ekonomsal liberallik demokrasinin, millet hâkimiyetinin şartı değildir, dedi. İktisadî serbestçilik olmayabilir, fakat demokrasi vardır. Zira, iktisadî serbestçilik, demokrasinin şartı değildir.

Benim anladığıma göre: 2- Partinin mevzuumuzu alâkadar eden üç prensibi; ...: Ekonomsal liberalliğin, demokrasinin şartı olmadığını gösterir. Çünkü: Eğer Türk rejimi, demokrat bir rejim değilse Partinin halkçı olması ne demektir? Bunu nasıl izah edeceğiz? Eğer Türk rejimi, demokrat değilse, bu rejim millet hâkimiyetine dayanmıyorsa, Partinin Cumhuriyetçi olması ne demektir? Yoksa, eski (Venedik)te olduğu gibi bizde de Aristokratlar Cumhuriyeti mi var diyeceğiz? Böyle bir tevil, Türkün içtimaî, kamusal varlığiyle de uygun değildir. Eğer Türk rejimi, demokrat değilse onun devletçiliğini nasıl anlatacağız? Türk rejimi serbest iktısadçı olmadığına göre komünist midir, diyeceğiz?..Böyle bir görüş realitelere zıttır. Şu halde neyiz biz?! ... Biz, Türk devriminin vesikalarına; ilmin verimlerine göre siyasal bakımdan demokratız. 'Egemenlik ulusundur' prensibini kabul etmiş bir rejimdeniz. Biz, gene Türk devriminin vesikalarına, ilmin verimlerine göre ekonomsal bakımdan iktisad işlerinde müdahaleyi kabul eden devletçileriz.

[2220] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 8 Şubat 1930, No: 3083, s. 2.

[2221] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 4 Şubat 1930, No: 3079, s. 2.

[2222] Zira Mustafa Kemal, "esas itibariyle siyasi mahiyette" olan demokrasinin "müsavatperver", "fikrî" ve "kafa meselesi" olduğunu, "bir içtimai muavenet veya bir iktisadi teşkilat sistemi", "bir mide meselesi" olmadığını savunuyordu. Bkz. A. Afetinan, **Medeni Bilgiler**..., s. 31. İki söylem arasındaki bu çelişkiden dolayı "ihtar" da alan Mahmut Esat şöyle diyordu: "Bir gün Atatürk dedi ki: 'Demokrasi, esas itibarile siyasîdir. Ekonomsal değildir. (Bartelmi) bunu iyi görmüş, iyi anlamış.' Ben, bu hakikati önce Atatürk'ten öğrenendim. Sonra, bu ihtarın tesiri altında demokrasiyi bir daha, bir daha okudum: Hangi kitabı açtımsa, Şefin görüşü, anlayışı teeyyüd etti". Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Demokrasisi ve Ekonomsal sistemi", **Tan**, 21 Mayıs 1935, s. 1-3.

Demokrat olmak için de iktisadî serbestçiliği, hani şu, devlete yalnız (gece bekçiliği) vazifesini lâyık gören sistemi benimsemeği lüzumlu görmüyoruz. Buna, ilim bakımından olsun, devrimimizin prensipleri bakımından olsun, inanmıyoruz...."[2223]

Mahmut Esat, Batı demokrasilerine oranla genç bir demokrasiye sahip olan Türkiye'nin, bu devletlerin karşı karşıya olduğu sorunları ve bunların neden kaynaklandığını görerek ve bilerek hareket ettiğini, demokrasisini zayıflatacak unsurları atacak önlemleri almakta olduğunu[2224], Türkiye'deki devlet sisteminin temel taşının demokrasi olduğunu, gerek bilimsel gerekse uygulamada demokrasinin "en doğru ve en güzeli"nin Türkiye'de bulunduğunu düşünüyordu.

"...Tatbikat görümünden, Atatürk demokrasisinin on sekiz yıllık verimi ... bin yılın tasfiyesini on sekiz yıla sığdırmak olmuştur! Bu kadar da değil.. Tasfiyeden sonra, Türk ulusunu, modern millet haline koymak olmuştur!.

Demokrasinin değerini ölçmekte mehek, verimleri ise, Atatürk demokrasisiyle boy gösterebilecek modern bir devlet sistemini ben bilmiyorum.

Dün, bin yıl geride olan bir ulus, bugün bu sistemle 18 yılda bin yılı aşıyor.. ve bugünü yaşıyanların bir kısmını da geçiyor.. heybete bakınız!

İlim görümünden hiç bir eksiğimiz yoktur. Sistemimiz tam bir demokrasidir. Türk cümhuriyeti ulus egemenliğine dayanıyor. Yapılan bütün işler milletin iradesinin şekillenmiş birer formülü, birer ifadesidir. Ve bundan başka bir şey değildir.

Türk ulusu iradesinin, tecellileridir ki bugünü yarattı. Yaşadığımız günler iki büyük Şefin başkanlığı altında ulusal dileklerden doğdu...."[2225].

Mahmut Esat, Türkiye'nin demokrasi yolunda atması gereken adımların varlığına da işaret ederek ulus iradesinin tek dereceli seçimle belirmesini istedi. İki dereceli seçimin ulus egemenliğini "az çok tecezzi" ettiğini, halk iradesinin tam olarak belirmesi için "milletin reylerini doğrudan doğruya kullanması" gerektiğini vurguladı[2226]. Bununla birlikte demokrasi için siyasal partilerin varlığını zorunlu görmedi. Çok partili sistemi kabul etmemiş olan ülkelerde demokrasi ve cumhuriyetten bahsedilemeyeceği iddialarını ise yersiz buldu. Özgürlük, eşitlik ve adalet ilkelerine dayanan demokrasinin devlete yükümlediği görevlerin bu ilkelerin gereklerini yerine getirmekten ibaret olduğunu, bunun dışında demokrasinin, halk iradesini ister tek bir partiyle isterse çeşitli partilerle ortaya koymakta serbest olduğunu belirtti.

"...Bir faraziye yapalım: Siyasî bir insan camiası tasavvur edelim ki orada fırkaya lüzum görülmiyor. Çünkü herkesin dileği birdir. Halk, iradesini münferiden, serbestçe izhar ediyor. Orada, halkın, devlet ve hükümet işlerinde, kendi mukadderatında mutlak

---

[2223] Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Demokrasisi ve Ekonomsal Sistemi", (1935).
[2224] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, s. 230.
[2225] Mahmut Esat Bozkurt, "Kemalist Demokrasi..", **Ulus**, 20 Mart 1939, s. 1.
[2226] Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 1", **Anadolu**, 11 Ağustos 1931.

bir hâkimiyeti vardır. Hürriyete, adalete, müsavata hakkile riayet olunur. Böyle bir yerde demokrasi yoktur diyebilir miyiz? Halkı fırka teşkiline cebredebilir miyiz? Asla!.. Aksi hareket, demokrasiye muhalif olur. Hürriyete aykırı düşer, tahakküme, istibdada varır...."[2227]

Mahmut Esat'a göre partiler, demokrasiyi güçlendirmiyor aksine belli başlı "zaaf" unsurlarından biri oluyordu. Demokraside partilerin "şart" olmadığını, "ihtiyare bırakılmış" olduğunu, eşitlik, özgürlük ve adalet demokrasinin vazgeçilmez şartlarıyken[2228] partilerin "ana prensipler"den olmadığını söyleyen Mahmut Esat, çok partili yaşamın demokrasiler için koşut olarak görülmesini de "partizanlık" olarak değerlendiriyor ve Türkiye için uygun bulmuyordu.

"...Demokratik milletlerin siyasî teşkilleri bakımından, imreneceğimiz, kıskanacağımız bir şey göremiyorum. Vaktiyle onlardaki muhtelif partiler usulüne, bizde ağızlarının suyu akanlar oldu. Belki bunlardan şurada burada hâlâ bulunanlar da vardır. Bu gibiler, demokrasiyi ancak muhtelif partilerle anlıyabiliyorlar. Böyle anlatabiliyorlar. Fakat bence bu, demokrasi değil, partizanlık ilmidir!... ...

Son zamanlarda, bazı demokrasilerin kendilerini kurtarabilmek için, partilere son vermek mecburiyeti karşısında kaldıkları da bilinen şeylerdendir.

Demokrasi, kendini partiler uğruna kurban veren bir müessese demek değildir.

Atatürk demokrasisi, insanlar arasında sınıf, imtiyaz, fark tanımayan bir sistemdir. Ve bu sosyal olsun, ekonomik olsun, siyasal olsun her yönden böyledir.

Bu alanlarda müsavilik tanıyan bir demokraside muhtelif partilerin anlamı ne ile ifade olunabilir? Akılsızlıkla, mantıksızlıkla değil mi? Yahut sadece entrikacılıkla değil mi?..."[2229].

Bununla birlikte Mahmut Esat, partilere karşı olmadığı gibi yasaklanması taraftarı da değildi. Dolayısı ile "Tek Partili"lik Mahmut Esat için kalıcı değil, geçiciydi. Var olan koşullar nedeniyle Türkiye'nin çok partili yaşamı kaldıramayacağını, henüz tam anlamıyla devrimi yerleştiremediği için muhalefetin yıkıcı olacağını ısrarla savundu:

"...Türkiye İnkılâp içindedir. Yepyeni bir demokrasi kurmakla, onu işlemekle meşguldür. Düşmanları çoktur, ... muhalefet, inkılâp hâlinde bulunan heryerde, hele bizde düşmanların ekmeğine yağ sürüyor. Önce inkılâpçıları sonra da rejimi zayıflatıyor. Bu işleri başarıncıya kadar muhalefete paydos diyoruz. ... Fırkaları hırslar, arzular değil, tebellür etmiş, kesafet peyda etmiş, katılaşmış içtimaî, iktisadî, siyasî menfeatler yaratır. Akla estiği gibi, yahut şöyle bir can sıkıntısı dolayisile fırka kurulmaz. Aksi hal, tıpkı, demokraside herkes gazete, mecmua çıkarabilir diye, mücerret halkı soymak için, şu bu ticarethaneyi tehdit için bir defaya mahsus olarak zaman zaman çıkarılan, şantajcı risalecikler, ceridecikler kabilinden birşey olur. ... Hoş biz fırkalar menedilsin de demiyoruz. İsbat ediyoruz ki inkılâplar, fevkalâde zamanlardır. İnhidâm hâlinde bir mazi ile yükseliş hâlinde bir istikbâl cidal içindedir. Maziyi yıkmakla, hâli ve istikbâli

---

[2227] **Aynı.**
[2228] **Aynı.**
[2229] Mahmut Esat Bozkurt, "Kemalist Demokrasi..", (1939).

> kurmakla meşgul inkılâpçılara karşı muhalefet, bilmiyerek, bazan da bilerek düşman unsurlara alet olur. Bizim ve yabancı tarihlerin yakın ve uzak tecrübeleri böyle söylüyor. Bundan millet ve memleket ödenmez zararlar görür. Yeni eseri ikmal edinciye, yerleştirinciye kadar şuur ve sükûn içinde hep birlik bir elden çalışmak lâzımdır. Daha ileriye giderek diyeceğiz ki, yerinde olmak şartile böyle bir esbabı mucibeye istinat eden hükümet, yeni açılacak bir fırkaya müsaade etmese bile, demokrasiye muhalif harekette bulunmuş olacağını asla kabul etmeyiz. ... Nihayet, demokraside, fırka hakkının matbuat hakkından üstün olduğunu kimse iddia edemez. Şurası muhakkak ki milletlerin büyük menfeatleri her şeyin üstündedir. Türk demokrasisi, Türk inkılâbı zararı yüz defa; yüz milletçe de denenmiş şekillere kurban verilemez. 'Dürüst fırkalar, yerleşmiş, kökleşmiş Demokrasileri iyi işleten iyi vasıtalardır.' Bunu anlarız. Ama inkılâbını başarmakla meşgul bir memlekette [Her neye mal olursa olsun fırka olmazsa demokrasi olmaz] davasını bütün varlığımızla reddederiz...."[2230]

Mahmut Esat, muhalefetin ülke için yarar getirmediğini Türk tarihinden verdiği örneklerle de ortaya koydu. Zira; Patrona Halil ve arkadaşı Muslu "bir kaftan giymek, bir kuleye dizdar olmak sevdasile" yeniçerileri ayaklandırmış, Lâle Devri ile birlikte Nedim edebiyatını yakmış; Kabakçı Mustafa ve arkadaşı Ebe Selim henüz başlayan bir yenileşme tarihini "Şeriat İsterük" diyerek Üçüncü Selim'in "kanında" boğmuştu. Meşrutiyet döneminde Halâskârlar orduyu bozmuş, İttihat ve Terakki Meşrutiyeti ilân edip "Türkçülük şuurunu işlerken", onun muhalifi olan İttihad-ı Muhammedi 31 Mart "irticaına" neden olmuş; halife-sultana yaranmak ve "post kapmak" isteyen Derviş Vahdeti Meşrutiyeti "esir almış"tı. Hürriyet ve İtilaf; "İngiliz casusu [Fiç Moris] in akıl hocalığı altında çalışa çalışa Balkanları İstanbul kapılarına kadar" vermiş, "vatan cinayetini Mahmut Şevketin kanında gömmeyi gözüne kestir(miş)di"[2231]. Mondros Mütarekesinin ardından "imparatorluğun cenazesini gassal halifenin elile düşmanlara sat(arak)" da "ülkenin en azılı düşmanlarının" bile yapamayacağını yapmıştı. İstiklal savaşları sırasında ise İkinci Grub'un "Kurtuluş davasını yarıda bıraktırmasına çok birşey kalmamıştı". Cumhuriyet döneminde ise hükümeti elde etmek için ulus adına "bütün bir kazanılmış varlığı ateşe ve kana verecek kadar ileri" giden Terakkiperverler, "Şeyh Sait irticaile Cümhuriyet tarihinin içinde kalın kanlı bir iz çiz(erken)" Serbest Fırka "Fethi Beyin safdilliği yüzünden" inkılâbın sarsılmasına neden olmuş; Menemen baskınını, sonra da "çala kalem" bir basın yasasının çıkışını hazırlamıştı[2232]. Fethi Bey'in İzmir konuşması sırasında dinleyenlerin "yeni harfleri istemiyoruz, Arap harfleri istiyoruz, şapka istemiyoruz, fes istiyoruz" diye bağırmaları, şapkaların yere atılması, yırtılması ise "İnkılâbın icabatı(nın) bir kısım halka ne kadar sinebilmiş" olduğunun

---

[2230] Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 2", **Anadolu**, 12 Ağustos 1931, No: 5077, s. 1.
[2231] Mahmut Esat, "Muhalefetin İçyüzü", **Anadolu**, 7 Ağustos 1931, No: 5073, s. 1; Mahmut Esat, "Fırka Blânçoları" **Anadolu**, 25 Ağustos 1931, No: 5088, s. 1.
[2232] Mahmut Esat, "Muhalefetin Armağanları", **Anadolu**, 6 Ağustos 1931, No: 5072, s. 1; "Muhalefetin İçyüzü", (1931).

göstergesiydi[2233]. "Menemen sokaklarında dökülen kan" ise tarihte bu fırkanın izi olarak kalacaktı. İşte bu nedenlerle "gelecek nesiller bugüne kadarki muhalefetleri sırasile millet, vatan düşmanı, hürriyetin katili diye anarlarsa" iftira etmiş olmayacaklardı[2234]. Mahmut Esat, bu gerçeklerin muhalefet kavramını; "ihanet, suikast, düşman" ile eş anlamlı kıldığı ve Türk siyasal tarihinde "idealist bir muhalefet"in bulunmadığını ortaya koyduğu kanısındaydı. Zira, O'na göre; "her muhalefet bayrağı altında mürtecilerin, hırsızların, vatan hainlerinin yabancı parası ile yabancı dilekleri yürütmek istiyen satılmışların hükmü yürütülmek isten(miş)di" ve dava; milliyet davası değil, "post kavgası"ydı[2235].

> "...Neden inkılâp içinde muhalefet zararlı oluyor? [Şekspir] in tabirince İşte mes'ele burada. İnkılâp, eskiliğin yeniliğe teslim olması, yerini onun hükümranlığına bırakması demektir. İnkılabın ayakları altında çiğnenip kalmış bir sürü menfaat ankazı vardır. Bunları kaybedenler yeni rejimin elleri böğründe kalmış amansız düşmanlarıdırlar. Yeni rejim ne kadar ileri gider, ne kadar radikal olursa kendisini kuşadacak hasımların o kadar sert ve çok olacağına şüphe edilmemelidir...."[2236]

Mahmut Esat, devrimini henüz yerleştirmemiş olan Türkiye Cumhuriyeti'nde olası bir muhalefetin devrimden ödün vermekle eş anlamlı olacağı, devrim düşmanlarının muhalefetin içine sızacağı kanısındaydı. Türkiye'nin pek çok düşmanı vardı. Kapitülasyonların kaldırılması ile siyasal ve ekonomik çıkarlarını kaybeden "Yabancılar", saraylarından ve servetlerinden olan "Halife sultanlar", ülke dışına çıkarılan "Saltanat hanedanı", din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasıyla "geçimlerinden olan" "Şeriatçılar", yeni yasalar karşısında "bilgileri sıfıra inen" "bir kısım hukukçular", çıkarları bozulan "murabahacı" ve "mütegallibe mültezimler", vatana dönemeyecek olan "Yüzellilikler"[2237], İnkılabın "yer vermemeye başladığı" "Türk olmıyan, Türklüğü benimsemeyenler", "aleyhlerinde az çok cidal" başlatılan "Hırsızlar", yeni harfler yüzünden okuma-yazmasını kaybedenler, "şapka taassuplarını tahrik edenler" ve tüm bunlarla ilgisi olan ve eski rahatlarını kaybeden "milyonca insan" inkılâbın zayıf noktasını kolluyordu[2238]. Fırsatını buldukları ilk anda -amaçları farklı da olsa- muhalefet partilerinin "tabiî azaları, tabiî yardımcıları" olacaklardı.

> "...Bizim tehlike gördüğümüz cihet organize edilmiş siyasî muhalefetlerdir. Siyasî teşekküllerdir. İnkılabı yürütmiye çalışan partiye karşı koyan bir fırka ne kadar temiz

---

[2233] Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 2", (1931).
[2234] Mahmut Esat, "Muhalefetin Armağanları", (1931); "Muhalefetin İçyüzü", (1931).
[2235] Mahmut Esat, "Muhalefetin İçyüzü", (1931).
[2236] Mahmut Esat, "İnkılâp İçinde Muhalefet", **Anadolu**, 9 Ağustos 1931, No: 5074, s. 1.
[2237] Yüzelliliklerin sürgün yıllarında Türkiye aleyhindeki tutumları ile ilgili olarak bkz. Şaduman Halıcı, **Yüzellilikler**, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
[2238] Mahmut Esat, "İnkılâp İçinde Muhalefet", (1931).

maksatlı olursa olsun bu düşman kafilelerinin ona iltihak edeceğinde biran şüphe edilmemelidir. Zira bunlar varlıklarını iş başındaki inkılâpçıların devrilmesinde, mazinin iadesinde bulabilirler. Bu onlar için bir yaşama cidalidir. İki partinin birbirini hırpalamasından bunlar istifade eder, sonunda parsayı bunlar toplar. Bu parsanın yekunu: İrtica, hırsızlık, hainlik, millet hesabına kazanılmış şeylerin yıkımıdır".

"Şeyh Sait irticaı, Çerkes Sami suikasti Terakkiperverleri takip etmedi mi? Balkan devletlerinin ayaklanması Başkımcılardan, Hürriyeti İtilaf gürültülerinden, halaskârlardan istifade etmedi mi? Eli bayraklı mürteciler, dün bu vatana ihanet eden, bu memleketin şu bu devlete ilhakını mahzarlarla istiyenler Serbest partinin içine karışıp inkılaba hücum etmediler mi? Hırsızlar, menfeat düşkünleri Serbest Fırkayı kullanmak istemediler mi? Menemen baskını serbest muhalefetten cesaret almadı mı?..."[2239]

"Bir nesil değişinciye kadar, yeni esaslara millet ve memleket ısınıncaya kadar" tehlikenin süreceğine dikkati çeken Mahmut Esat[2240], eleştirilere "hararetle" taraftar olmakla birlikte demokrasinin "gıdasını" ayrılıktan değil birlikten almasından yanaydı[2241].

"...Biz birlik istiyoruz. Tehlike olsun olmasın birlik istiyoruz. Birlik bayrağı altında tehlikelerin üstüne yürümek istiyoruz. ... Bazı noksanlar olabilir. İdealist arzulara uymıyan şeyler, yerinde olmıyan bazı işler, bazı hareketler bulunabilir. Türk milleti hesabına paylaşamayacağımız hiç birşey yoktur. Herşey milletindir. Eksikleri ayrılıkla değil, birbirimizi tenkit ede ede birlikle, elbirliğile yoluna koyabiliriz. Hem de kolaylıkla... Mutlaka birleşeceğiz. Tıpkı bir zamanlar hasretlerini çeken sevgili kardeşler gibi sarmaş dolaş olarak birleşeceğiz. Mutlaka, Mutlaka... Muvafik, muhalif tanımıyoruz bile. Biz tarihin kaydedebildiği en büyük bir davanın bayrağı altında toplanmış Türk ihtilâlcileriyiz. O kadar...."[2242]

Birleşme için öngördüğü "saçak altı" da CHP idi: "Birlik, fırkanın saçakları altında kurulacak; düşünceler hep orada buluşacak, orada konuşacak, orada anlaşacaktır. Yerinde olmıyan şeyleri bu konuşmalar yerine koyacak, eksikleri bu anlaşmalar tamamlıyacaktır" diyen Mahmut Esat, neden CHP'de bileşilmesi gerektiği sorusunu da şöyle yanıtladı:

"...Çünkü Türk Milleti iyilikleri muhalefette değil, Gazinin yanında buldu, orada görüyor. Cumhuriyet Halk fırkası ise Büyük Şefin evidir. Orada toplanacağız; arzularımızı orada yaptıracağız. Mademki Gazi Cumhuriyet Halk fırkasının reisidir. Muhalefet -bu bir hak olmakla beraber- siyasi görüşler de ondan ayrılmak demektir. Türk Milleti En Büyük Türkten ayrılamaz.

Birlik olacaktır. Çünkü Cumhuriyet Halk Fırkası şunun bunun değil, bütün milletin malıdır. Tapusuna sahip olduklarını zannedenler aldandıklarını görmekte gecikmezler. Orası öz Türk inkılâbının bir mabedidir ki inkılâba bağlı olanlar birbirlerini orada bulacaklardır. Herşeyi orada yoluna koyacaklar, bozuk şeyleri orada düzelteceklerdir. Birlik olacaktır. Türk ihtilâlciliğinde şahıs yok ideal vardır. İdealin muvaffakiyetleri vardır. Türklük vardır. Şahsî iğbirarlar, kinler, menfeat endişeleri o küçüklüklerdir ki,

---

[2239] **Aynı.**
[2240] **Aynı.**
[2241] Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 2", (1931).
[2242] Mahmut Esat, "Birlik Bayrağı Altında", **Anadolu**, 13 Ağustos 1931, No: 5078, s. 1.

dönüp bakmağa bile değmezler. Her fedakârlığa değen şey Türk Milletinin yükselmesi davasıdır. Bütün gençlik inkılâp fırkasının içinde toplanacaktır. Zaten bu fırka ve bu fırkanın eserleri onundur, o yaşatacaktır. ...

Birlik olacaktır. Çünkü Türk işçileri haklarını ve memleketin selâmetini muhalefette değil birlikte bulacaklardır. İşçi bunu anladı, diğer vilâyetlerde olduğu gibi bir Türk, bütün Türkler içindir. ...

Bütün bir siyasî tarihimizle, maruf yabancı memleketlerin inkılâp tarihlerile biliyor ve inanıyoruz ki muhalefet bütün hüsnüniyetlerle mücehhez olsa bile yeni bir rejimi kurmakla meşgul milletlerde vahim neticelere varıyor. Yalnız inkılâbı değil, milleti de memleketi de batıracak kadar. Bunun için bütün Türk milleti siyasi dileklerini birlikle yürütecektir. Bu bir kurtuluş zaruretidir. ... Birlik olacaktır. Türk demokrasisini kurtarmak için. Onu eski ve yeni cereyanlara hâkim kılmak için"[2243].

CHP ile halkın, "elbirliğile" vatanı kurtardığına ve devrimleri yaptığına dikkati çeken Mahmut Esat, "muhalefet, fikir ve hareket düşmanı" olmadığını, yalnızca demokrasiyi "başıboşlar rejimi zannedip te muhalefeti ticaret vasıtası yapmanın" karşısında olduğunu, devrim içinde muhalefetin tehlikeli olacağına işaret ederek ve tarihin tanıklığına başvurarak "tehlike vardır" demek istediğini, "düşmanların, muhalefet muvafakat kavgalarından istifadelerine meydan verme(mek)" için Gazi'nin partisinde bileşilmesini istediğini de vurguladı[2244].

Devrim içindeki Türkiye'de çok partili yaşamı devrimden ödün vermekle eş anlamlı gören Mahmut Esat, özgürlüğün de "imha için bir silâh olarak" olarak kullanılamayacağı kanısındaydı. İstanbul'da kendisini ziyarete gelen hâkimlere;

"...Milletler avâm-firîbliğe, demagojiye münceir olan nazariyât ve hürriyet teranelerinden bizâr ve yorgundurlar. Türk milleti ve onun kanunları kurûn-ı ûlâ ve vustâda şunun bunun elinde bir vasıtai tahakküm ve ihtiras olan mukaddes dinler gibi hürriyetin de zamanımızın bazı entrikacılarının elinde bir vasıtai tagallüb ve menfaat olmasına müsaide edemez. Hürriyet Türk milletinin ve onun umumî menfaatlerinin siyâneti mânasını ifade etmelidir..."[2245]

diyen Mahmut Esat'a göre; kişisel özgürlükler, toplumun özgürlüklerinin önüne geçmemeliydi.

"...Şahsi hürriyeti anarşi derecesine kadar götürmek, memleketin baisi felâketi olur. Şahsi hürriyetlerin yanında tesanüdü içtimai vardır. on milyon Türkten her biri yekdiğerine birtakım menfaatlerle bağlıdır ki, şahsi hürriyeti mutlak bir surette kabul ettiğimiz takdirde, bu tesanüdü içtimai kalmaz. Ve memleket hürriyet uğruna kurban gider. En büyük hürriyet memleketin tesanüdü ve memleketin, Türklüğün büyük menfeatlarıdır. Ferdi hürriyet, büyük ve umumî hürriyetin yanında daima fedakârlık yapmak mecburiyetindedir. Medeni bir halde yaşamak isteyen milletler, bunu kabul

---

[2243] Mahmut Esat, "Birlik Olacaktır", **Anadolu**, 19 Ağustos 1931, No: 5083, s. 1.
[2244] M.E., "Türk Hakimiyeti 4", **Anadolu**, 27 Ağustos 1931, No: 5090, s. 1-3.
[2245] **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1341 (1925), No: 407, s. 1.

etmek zaruretindedirler. Efendiler! Hürriyeti, imha için bir silâh olarak istimal ettiremeyiz...."[2246]

"Hürriyet, camianın malıdır ki, hududları kanunların, hattâ kâmil insanlar için aklıselimin 'dur' dediği yerde biter"[2247] diyen, uygar dünyada hürriyetin ulusların "emrinde" olduğunu, hürriyeti alet ederek Türk ulusunun "en küçük menfaatini bile duçar etmek hakkına" hiç kimsenin sahip olmadığını söyleyen Mahmut Esat[2248], hürriyetin ulusun varlığına, devletin otoritesine, vatandaşların haklarına karşı bir "terör aleti" olarak kullanılmasına karşıydı.

"... Hürriyet, şüphe yok ki, beşeriyetin en güzel mallarından biridir. Fakat bunun en çok tadına varıldığı yer hükûmet kuvetinin nafiz ve müessir olduğu mahaldir. Devlet otoritesini zâfa düşüren insanlar, hatipler, gazeteler nazarımda müstekreh bir cinayet işlemektedir. Bu yüzü sert bir hakikattir. ... Zaman oldu, Türk milletinin varlığını dayadığı büyük kuvvetler, hürriyet adını anarşiye verdiler, ve nihayet koca bir vatan parçası tarihin kazasına uğradı, hürriyet diye koptu.

Başo adında bir Rum, hem de meşrutiyet meb'usu sıfatile Türk milletinin büyük kürsüsünden 'Benim türklüğüm Osmanlı Bankasının türklüğü kadar bir şey' diye bağırdı. Bu sada bu vatan evlatlarının kulaklarında acı acı çınlamaktadır. Kendisine: 'bu bir hakarettir' denildiği vakit, 'Hürriyetimi kullandım!' dedi. ... Din bayrağı altında bu milletin, hürriyetini, varlığını imhaya kasteden Şeyh Sait isyanına tarihte dizginsiz hürriyetin bir kan lekesi denilecektir.

Bütün bunların cezasını çekmiş bir millet olduğumuzu unutmuyoruz ve unutmayacağız. Şurada burada lâf atanları, hilebazları, desisekârları, muhtekirleri bir takım bayağı mütecavizleri hesaba çekiniz. Bunlar da size hürriyetlerinden, serbestiden, ticaretten, korkarım ki, dem vuracaklardır. 'Allah Allah, bu memlekette hürriyet yok mu' diye bağıracaklardır. ... Hürriyet milletlerin bir malı ise - malın emniyeti onun hayatına bağlıdır. Sıyanet hakkının müeyyidesi devlet otoritesidir. ... demokrasiler, cümhuriyetler tenkitlerin mahsulüdürler. Bunlarla doğdular, bunlarla yaşıyabilirler. ... samimi tenkit ve mütalealar olsa olsa bize kuvvet olurlar. ... Sükuttan yalnız zulüm ve istibdad hoşlanır. Fakat hususî emelleri tatmin için devlet otoritesini zâfa salacak kastî tenkitleri, propagandaları, hareketleri bu vatanın yüksek menfaatlerile oynıyan muzmerli fikirler tacil eder. Bu gibileri yok edinceye kadar koşturmakta acz göstereceğimizi umanlar her an aldanacaklardır...."[2249]

Mahmut Esat, basın özgürlüğünü de Türk halkını, Türk İnkılâbını koruyacak ve güçlendirecek temel unsurlardan biri olarak görmekle birlikte[2250] basının "hürriyet" adına ülkenin ve ulusun geleceğini tehlikeye atmasına karşıydı.

[2246] **TBMM ZC**, D. II, c. 21, s. 13 (02.01.1926).

[2247] "Adliye Vekili M. Esat Beyin İstanbulda söylediği mühim bir nutuk", **Ayın Tarihi**, c. 17, s. 4982. (Mahmut Esat'ın 16 Ekim 1929 Çarşamba günü Belvü'de İstanbul savcılarına yaptığı konuşma). Ayrıca bkz. Baha Arıkan, "Kendi Sözlerile Mahmut Esat Bozkurt", **Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, S. 1, (Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944), s. 6-25.

[2248] **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1341 (1925), No: 489, s. 2, (Savcılara ve Adliye Müfettişlerine gönderdiği tamimden)

[2249] "Adliye Vekili M. Esat Beyin İstanbulda söylediği mühim bir nutuk".

[2250] Adliye Vekili Ne Diyor?, **Cumhuriyet**, 11 Kanunuevvel 1340 (1924), No: 214, s. 1.

"...Zaman oldu ki İstanbulun içinde Volkan, Serbesti adile gazeteler çıkarıldı. Bunlar da memleketin canına kıyarcasına yazılar yazdı. 31 Mart irticaı bu neşriyatın bir ifadesi oldu. Ortalık sâf vatan evlâtlarının kanına boyanınca bunlardan hesap soruldu. Muharrikler matbuatın hürriyetini bağırdılar. ... Günler oldu ki bu toprakların harimi ismetinde çıkan rumca, ermenice gazetelerle ecnebi gazeteler hürriyet adına türklüğü tahkir hakkını kendilerinde buldular. O kadar ki bu yazılar ecnebi memleketlerde yazılsa Türkiyenin protesto hakkı olurdu. Öyle hadiseler oldu ki şimdi çıkmak hakkını kendinde görmiyen bir gazete Cumhuriyet Hükûmetinin ağyara yüzsuyu dökmeksizin germi verdiği şimendifer siyaseti etrafında yazarken, tren raylarına vatan evladının kemikleri travers yapılıyor diyecek kadar kasıdane ve zalimane bir ifade ile hür olmak hakkını kendisinde gördü"[2251].

"Muhaliflik te, muvafıklık ta gazeteciliğin elinde zaman zaman, bir geçim vasıtası olarak kullanıldı. Bu şart altında milletler gazetelere hürriyeti az çok esirgerlerse haksız sayılmazlar. Bu çok ağır hükmü verirken vicdanım pek rahat ve çok sakindir. Şüphesi olanlar, ellerini vicdanlarına koysunlar ve düşünsünler. Hakikati bulacaklar ve anlayacaklardır!. Hürriyet mi istiyorsunuz?! ... O halde önce ona hürmet ediniz. Önce onu bir geçim, bir tecavüz, bir ihtiras vasıtası olmaktan çıkarınız. O vakit göreceksiniz ki hürriyet size kendiliğinden gelecek ve sizin olacaktır...."[2252]

Basının görevinin; ulusun, inkılâbın ve Türk İnkılâbı prensiplerinin "yüksek çıkarlarını" korumak olduğunu düşünen Mahmut Esat, ayrı bir basın yasasının var olmasını da gereksiz buluyor, çağdaş hukukta yerinin olmadığını düşünüyordu. Bu nedenle basın suçlarının özel yasalarla, özel cezalarla değil "umumî kanunların hükümlerine tâbi tutulması" gerektiği kanısındaydı. "Cürüm cürümdür" diyen Mahmut Esat, çok gerekli görüldüğü takdirde hızlı bir yargılama yönteminin kabul edilebileceğini de belirtiyordu.

1.2. Mahmut Esat'ın Sosyalizme ve Komünizme Bakışı

Marx ve Engels'in düşüncelerini "dikkate değer" bulan Mahmut Esat, Marx'ı, "âlim bir adam"olarak gördü. Düşüncelerinin "sağlam", yönteminin güçlü olduğu kanısındaydı[2253]. Ortaya attığı sosyalizm uğrunda yüz yüze kaldığı hapis, sürgün ve ekonomik sıkıntılara karşın davasından vazgeçmediğine işaret ederek "büyük feragat örneklerinden" biri olduğunu belirtti. "Dava mahiyeti itibariyle ne olursa olsun, bugün Rusya'da Marx'ın heykelleri yükseliyor. Dava dünyayı düşündürüyor" diyerek bunun bilgi, yüksek düşünce ve feragatin verimi olduğuna işaret etti[2254].

Mahmut Esat, "hukukun en doğru tahlilini" de Marx'ın yaptığı kanısındaydı.

[2251] **Aynı.**
[2252] Mahmut Esat, "Matbuat Hürriyeti", **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1932, No: 5442, s. 1.
[2253] **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-2, (Ankara Halkevinde verdiği ikinci İnkılâp ders).
[2254] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 68.

"...Hukukun ne olduğunu onun mahiyetini kâmil manasile Marx söyledi. Metodu keşf Marx a nasip oldu. Marx, [Conribution a la ciritique de l'économie politique-İktisat ilmî tenkidine yardım] adındaki eserinin meşhur mukaddemesinde Hegel i tenkid ederken, hukukun bizatihi kendisini izaha muktedir olmadığını ileri sürer yani hukuk kendi kendini anlamaz. Bu tez, Marx ın [Matérialisme historque- Tarihi maddiyetçilik] davasının belli başlı seki taşlarından biri oldu. Bana öyle geliyor ki: Marx bunda çok haklıdır. Hukuk; hayat icabatının bir tecellisidir bir tezahürüdür, Yoksa kendikendile bir tecelli değildir...."[2255]

Marx'ı "iktisat dâhisi" olarak da gören Mahmut Esat, O'nun özellikle işçi ücretlerindeki ve üreticilerin kazançlarındaki düşüklüğün ekonomik bunalıma neden olacağı görüşünü benimsedi[2256] ve 1930'lu yıllarda yazdığı makaleleri ile Türkiye'nin bu konudaki sorunlarına eğildi. Ancak, komünist olmadığını da vurguladı: "Ben ne sosyalistim ne de komünist. Ben sadece bir Türk milliyetçisiyim. Duygularım ve hayatım bundan ibarettir"[2257] diyen Mahmut Esat, Marx'ın Kapital isimli eserinde belirttiği gibi, halkın ayaklanarak burjuvaları "tepeleyip" hükümetin başına geçirilmesi düşüncesine katılmamakla birlikte halkçılığın gereği olarak "halkın sa'yını devletin siyasetinin nizamı olarak" kabul etmeyi gerekli görüyordu[2258].

Bununla birlikte Marksizm'in "tekâmül" kabul etmemesini, "eli silahlı" ihtilâl istemesini, gelişmenin silahla desteklenerek başarıya ulaşabileceğini öngörmesini ve dinden ahlâka kadar her şeyde önceliği ekonomiye vermesini eleştirdi[2259]. Komünizmin aksayan yanının "çok güzel" olmasından kaynaklandığını belirten ve "o kadar güzel ki, yer yüzü ile anlaşamıyor! Tıpkı İsa Peygamberin meşhur prensibi gibi: 'Sana bir tokat vurana yüzünün öbür tarafını çevir!.." diyen Mahmut Esat, "bu esası herkes benimseseydi yahut benimseyebilseydi yeryüzünde insanoğlu(nun) mutlak bir barışa kavuş(acağı)" tezini ileri sürdü. İnsanoğlunun yaratılışı gereği, mutlak eşitlik olamayacağı için komünizmin de başarıya ulaşamayacağını, "er geç kaybedeceğini" iddia etti[2260].

"...Komünizmin müstakbel mağlubiyeti kendi davasının içindedir. Bu da maddi hayatta mutlak müsavatı icap ettirmesidir. Maddi hayatta mutlak müsavat demek; kabiliyetleri, zekâları fazla çalışmak kudretinde bulunanları ilah ilah en kabiliyetlilerle, az çalışabilenlerle, zekâsı dûn olanlarla müsavi paylara mazhar etmek demektir. Bu insanlığın hilkatine, cibilliyetine muhaliftir. Nihayet unutmamak lâzımdır ki bir devlet

---

[2255] Mahmut Esat Bozkurt, "Önen-Türk Devrimi Bakımından" **Hukuk Gazetesi**, S. 1, No: 8, 31 Mart 1935, s. 2-3.
[2256] Mahmut Esat, "Ne Yapmalı?. 2", **Anadolu**, 14 Eylül 1932, No: 5408, s. 1-2.
[2257] **Cumhuriyet**, 11 Mart 1934, No: 3537, s. 1-5, (İstanbul Üniversitesi'nde verdiği ilk dersi); **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-2, (Ankara Halkevinde verdiği ikinci İnkılâp dersi)
[2258] Mahmut Esat, "Halkın Alın Yazısı", **H.M.**, 23 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 386, s. 1.
[2259] **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-2, (Ankara Halkevinde verdiği ikinci İnkılâp ders).
[2260] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 194.

rejimi insanlar içindir. Esasında insanlığın tâbi olduğu ruhî kanunlara uymıyan bir sistemin tutmaması, mağlup olması siyasî kat'iyet kabilinden bir şeydir...."[2261]

Komünizm, haksızlıkları kökünden koparıp atmak istediği ve mutlak eşitlik kurmayı ülkü edindiği için başarılı olamayacaktı:

"...Neden? Çünkü insanın fizyolojik ve psikolojik eğilimlerine uygun değildir de ondan. Neden? Çünkü insanlarda bir zekâ, bunun neticesi bir egoizma hasleti vardır. Bu farklı zekâ ve bunun verimi olan egoizma kaldıkça, komünizmin dilekleri hayatta tatbik kabiliyeti bulamazlar. Ve bulamayacaklardır...."[2262]

Mahmut Esat, egoizmin serbest rekabete dayanan liberal sistemlerin ürünü olduğunu, komünist ekonomik sistemin kurulması ile düşünce ve terbiyenin de değişeceğini ve "egoizm yerine altrüizm"in geçeceğini öngören tarihi metaryalistleri de şöyle yanıtladı:

"...tarihi maddiyetçilik yahut materialisme historique, hakikati, insanın su içme ihtiyacını değiştiremez, cinsi ihtiyacına, karın doyurmak zaruretlerine mani olamaz. Tıpkı bunlar gibi, egoizmi, belki bir hadde kadar değiştirebilir; kökünden söküp atamaz. Çünkü egoizm [benlik] fizyolojik ve psikolojik bir haslettir. Zekâ gibi...

Egoizm [benlik] nihayet zekâya dayanır. Zekâ hiçbir ekonomik sistemle değiştirilemez.

Egoizm kökünden sökülüp atılamayınca, komünizm de bütün verimleriyle tatbikatta tecelli edemez.

Komünizm, özel mülkiyeti kabul etmez. Komünizm miras tanımaz. Komünizme göre fert yok, kamu vardır. komünizme göre bütün ekonomik teşebbüsler en küçük teferruatına kadar devlete aittir.

Komünizm eşit pay, eşit gündelik davası güder vs. Özel mülkiyet yok, eşit gündelik, eşit pay. İşte insanı, insanlıktan çıkaran prensipler!"[2263]

"Komünizm, fert için cemiyet hesabına mutlak bir feragat istiyor. [Buda efsanesi] gibi bir feragat.. Camianın fertten fedakârlık, feragat istemek hakkıdır. Fakat yirminci asrın icabatı kadar.. Onsekizinci asrın, bugünün iktisadî, siyasî, içtimaî adaletsizliğini yapan esaslarını değiştirecek kadar.. Beşerin huyu ıslâh olunur. Fakat bu, fizik kanunların sınırlarını aşamaz. [Komünizm] in davası bunları da aşmak istiyor ki düşeceği yer burasıdır. Bütün bu mülâhazalar bir yana bırakılsa bile, ellinci asrı, yirminci asırdan önlemeğe kalkışmak beş yaşında bir çocuğa kırk yaşında bir âdâmın vazifesini yükletmeğe benzer ki bu, çocuğun ezilmesile nihayetlenir. Sistemleri zamanların, hâdiselerin icabatı yapar. Ve bunlar öldürür.."[2264]

En zayıf noktası "ferdi inkâr" olan komünizmin "sermayenin değil, sırtı pek karnı tok işçilerin elinde can vereceği" kanısında olan Mahmut Esat, bu nedenle Türk işçilerinin yasal güvenceye kavuşturulmasını desteklediği gibi; CHP'nin 1931'deki büyük kongresinde bu

---

[2261] Mahmut Esat, "Yakın İhtilâller 3", **Anadolu**, 8 Teşrinievvel 1931, No: 5125, s. 1.
[2262] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 198-199.
[2263] **Aynı**, s. 200-201.
[2264] Mahmut Esat, "Kemalizm 2", **Anadolu**, 4 İkinciteşrin 1932, No: 5453, s. 1-2.

doğrultuda alınan kararının da ülkede "fasılasız hamlelerle" süren Komünist propagandasını "bir hadde kadar" durdurabileceği düşüncesindeydi.

Kopenhag'da düzenlenen ve "mücadeleyi, ameleyi tahakküm altında tutan devletlere değil işçilere müreffeh bir vaziyet veren hükümetlere çevirmeliyiz" diyen komünist kongresine işaret ederek, komünizmin bilmin ve son uygulamaların karşısında yenilmeye mahkûm olduğunu, tamamen sönmese bile tutunabilmek için büyük fedakârlıklar yapacağını ve "bir çeşit sol demokrasi olacağı"nı savlıyordu. Bu çerçevede 18. yüzyılın serbest demokrasileri de varlığını sürdürebilmek için sola doğru "dümen kırmak" zorundaydı:

> "...İtalyalı büyük alim [Vilfreto Pareto]nun dediği gibi cidal hayat için bir zarurettir. O kalktığı gün medeniyet kurur. İnsanlık durur. Bu vaziyette yalnız sermaye değil, işçi de yok olur. Hatta insanlık bile. Bu böyle olmakla beraber, 18 inci asrın klâsik demokrasisi de, iktisadî hayatta zaif ile kaviyi, sermaye ile işçiyi, başıboş bırakmakta inat edemez. Yaşamak için bu inattan vazgeçecektir. Sermaye ile işçi uzlaşacaktır. Bunun tılsımı sermaye karşısında yirminci asır işçisini, Mısır ehramlarının kamçı darbeleri altında yükselten firavinlerin esirleri halinden çıkarmakdır. Bu, sermayenin selameti için, demokrasinin kuvvetlenmesi için müstacil bir zarurettir...."[2265]

Komünizmin "hayatı tarihin de ilerisinde" aradığı için yaşamını sürdüremeyeceğini düşünen Mahmut Esat, son yıllar içinde bu ideolojinin gerilediğine; hem siyasal hem de ekonomik olarak "düştüğüne" işaret ediyor[2266], bu durumun bizzat ideolojinin uygulayıcıları tarafından da ortaya konduğunu söylüyordu:

> "...[Komünizm], geri gelecektir. Zaten gerilemiştir de. Bu hükmü, tatbikatı ve müşahedelerimizi teyit eden komünist şeflerin eserlerinden çıkartıyoruz. [Troçki] geçen sene bir kitap neşretti. Adı, [Ve şimdi Stalin bürokrasisi ve Alman ihtilâli]dir. Fransızcasını okudum. Çok âlimane ve vâkıfane yazılmıştır. Üslûbu çok ateşlidir. Bu eserde, bugünkü Rusya'nın 1917 ihtilâli prensiplerinden nasıl ve ne kadar ayrıldığı vuzuhla gösterilmektedir. Zaten bizzat [Stalin] tarafından yazılmış olan [Nazarî ve amelî Lenincilik] kitabına hâkim zihniyetten de, bunu anlamak müşkül değildir. Bizce [Komünizm] in bir sakat yanı var ki o çökecektir. Bu sakatlık ferdî teşebbüsü tanımamaktadır. Halbuki ferdî faaliyet hayattır. Gene bu sakatlık [Vels]in dediği gibi komünist prensiplere göre devlet teşkilâtı yapabilmektedir ki buna imkân yoktur. Yirminci asrın yaşama telâkkileri, iktisadî mekanizması; komünist prensiplerini hayli hırpalıyacaktır. Zaten hırpalamıştır da.. Ancak şunu kabul edebiliriz ki bu yıpratma mücadelesi içinde yirminci asıra hâkim olmak davasını güden on sekizinci asrın liberal prensiplerinden çok şeyler dökülecektir. Zaten dökülmüştür, dökülmektedir de...."[2267]

[2265] Mahmut Esat, "Türk İşçilerinin Hakları", **Anadolu**, 20 Ağustos 1931, No: 5084, s. 1.
[2266] **Cumhuriyet**, 11 Mart 1934, No: 3537, s. 1-5, (İstanbul Üniversitesi'nde verdiği ilk dersi); **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-2, (Ankara Halkevinde verdiği ikinci İnkılâp dersi); Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi", **Tan**, 24 Mayıs 1935.
[2267] Mahmut Esat, "Kemalizm 2", (1932).

Bununla birlikte komünizmin bir tehlike olarak görülmesine ve böyle görüldüğü için öğrenilmesinin reddedilmesine de karşıydı. Milliyetçi olmak, sosyalist ve komünist düşünceleri öğrenmeye engel değildi:

> "...Ben Türküm ve milliyetçiyim. ... On bin yıla bakan bir tarihimiz var. ... Dünya medeniyetine eş olmuş bu neslin çocukları sosyalistleri, komünistleri okumaktan korkmazlar. Ben şuna inanıyorum ki, fikirleri okumadan, mütaleadan, tenkitten kaçınanlar yalnız zayıf fikirlerdir. Dünyada fikirleri yenecek bir kuvvet yoktur. Bir kuvvet vardır: o da daha kuvvetli fikirdir. ... Ben sosyalist fikirleri okumaktan korkmuyorum. Çünkü Türk milliyetçiliği, yaşamak davası , aklı fikri sosyalist fikirlerine galebe eder...."[2268]

Bu düşünceleriyle İktisat Vekilliği döneminde Marx'ın Kapital'ini Türkçe'ye çevirtme girişimlerinde bulunan, ancak vekillikten ayrıldığı için sonuçlandıramayan Mahmut Esat daha sonra da Kapital'in Türkçe'ye kazandırılmasında ısrarcı oldu. Aksine bir hareketi, devletçiliği benimseyen Türkiye için "büyük bir eksik"lik olarak değerlendirdi[2269]. Sosyalizmin ve sosyal mücadelelerin tarihini bilmekle "kısmen olsun" Türkiye Devleti prensiplerinin ve edebiyatının da açıklığa kavuşacağını savundu[2270].

1.3. Mahmut Esat'ın Faşizme ve Nasyonal "Milli" Sosyalizme Bakışı

Mahmut Esat; iç siyasası hükümdarlığa ve diktatörlüğe, ekonomisi korporasyonlara dayanan, dış siyasa açısından da emperyalist olan Faşizmi 20. yüzyılın komünizme karşı koyan önemli olaylarından biri olarak gördü[2271]. Mussolini'nin yüzyılın "büyük adamlarından biri" olduğunu, "eserinin" İtalya'yı anarşiden koruyarak "ona yeni bir hayat, yeni bir kudret, yepyeni hız" verdiğini belirtti. Faşizmin ayrıcı niteliğinin Carta del Lavoro=İş Şartı olduğunu söyledi ve bu şartı "cidden mühim bir eser" olarak değerlendirdi. Faşizmin ekonomik programını "ana hatlarıyla" Türkiye'deki ekonomik program ile benzeştiren Mahmut Esat'ın Faşizme getirdiği eleştirinin daha çok rejimin siyasal anlayışına yönelik olduğu dikkati çekiyordu.

> "...Bence [Façizm] in zayif yeri iktisadî değil, siyasî cephesidir. İtalyanın eski Haricîye Nazırı (Kont İsforça) nın iki kitabını okudum. Birisi [Asri Avrupa'nın yapıcıları], diğeri [Diktatörler ve diktatörlükler]dir. [Kont İsforca] Façizm'e çok hücum

---

[2268] **Cumhuriyet**, 11 Mart 1934, No: 3537, s. 1-5, (İstanbul Üniversitesi'nde verdiği ilk dersi); **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-2, (Ankara Halkevinde verdiği ikinci İnkılâp dersi)
[2269] Mahmut Esat Bozkurt, "Karl Marx ve Türkler", **Tan**, 26 Temmuz 1935, s. 1-5.
[2270] Max Beer, **Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi**, (Çev: Zühtü Uray), (İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, 1941), (Önsöz), s. XVI.
[2271] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 44.

ediyor. Hücumlarında fazla sinirli, biraz da tarafgirdir. Bununla beraber tenkitlerinin en kuvvetlisi [Façizm]in siyasî cephesine tevcih edilenidir. Ayni mütalaayı Paris darülfünunu hukuku esasiye hocalarından [Jozef Bartelmi]nin yeni çıkan [Muasır demokrasinin buhranı] adlı kitabında da gördüm. Vakıâ [Mussolini devleti] isimli bir eserde, liberal İtalya ile façist İtalya arasında yapılmış iktisadî mukayeseleri ehemmiyetle okudum. İtalya'nın büyük şefinin kıymetli nutuklarını da alâka ile takip ediyorum. Bunlara göre, bugünkü İtalya'yı maddeten dünkünden mes'ut kabul etmek lâzımdır. Fakat ben şuna kaniim ki bir milletin bütün mes'elesi komünistlerin iddia ettiği gibi, yalnız mide mes'elesi değildir. Milletlerin manevî, moral cihetleri de vardır.

Yirminci asır insanı, kurunu ulâ esiri değildir. O esirler içinde, gırtlağına kadar tıka basa doyurulanlar, maddeten herşeyden müstağni bırakılanlar bile "Ah hürriyet!" dediler, insan mes'elesini yalnız mide mes'elesi görmek, onu hayvanla bir tutmak olur ki hakikat bu değildir. Bunun için [Façizm], siyasî hürriyetler bahsinde günün birinde daha çok müsamahakâr davranmak mecburiyetinde kalacaktır. Façist sistemin bence büyük zaaflarından birisi Papa'ya, Kral'a orduya fazla dayanmasıdır. Bu üç kuvvetin elbirliğile, iş başına geçmesidir. İtalya'da siyasi hürriyetlerin fazlaca tahdidi sebeplerini azçok bunda görebiliriz. Halbuki bu kuvvetlerden ilk ikisi tarihin cereyanına muhaliftir. Tarihin yürüyüşü mukavemeti kabil olmıyan bir dalgadır ki önüne çıkanı behemehal sürükler; mutlaka yok eder...."[2272]

Faşizmi, "başlı başına bir rejim değil, daimî bir idarei örfiye" olarak tanımlayan Mahmut Esat, bu özelliği nedeniyle ulusların geleceklerini belirlemede uzun soluklu olamayacağı, emperyalist niteliğinden dolayı da yıkılışının kolaylaşacağı kanısındaydı[2273]. II. Dünya savaşının Mihver devletleri aleyhine geliştiği günlerde kaleme aldığı bir makalede de "Habeşistan, Bingazi, Eritre, Somali, Arnavudluk(un) birer birer" düştüğüne işaret ederken Faşizmin, "bu düşüşün altında ezilmeğe mahkûm" olduğunu belirtiyordu.

"Küçük milletlere hak yoktur" ilkesini benimseyen Faşizmin, iç siyaset açısından demokrasiyi yani ulus egemenliğini hiçe sayarak İtalyan ulusuna "en mukaddes" haklarını bile tanımadığına işaret eden Mahmut Esat, Faşist/Mussolini politikasını; "iç bakımdan diktatör, dış bakımdan istilâcı", "ne içe, ne dışa hak yok; her şey Mussolinidir" ilkesine oturtuyor, Roma İmparatorluğunu yeniden kurmak isteyen Faşist politikanın, İtalyan ulusunun bu yükü kaldırıp kaldıramayacağını düşünmediğine dikkati çekiyordu. "Bir kere daha sabit oldu ki zalimlerin, diktatörlüklerin muvaffakiyeti şimşek aydınlığına benziyor: Işığı tez geçer, ve kendi kendini yakarak biter. Arkası, uzun süren karanlık olur. Sönmeyen ışık milletin kendisidir. O da, ayağını yorganına göre uzatırsa!" diyen Mahmut Esat, İtalya'nın içinde bulunduğu durumdan çıkış yolunun, ülkenin geleceğini ulusun eline vermek olduğunu söyleyerek bir anlamda Faşizm için de son durak olarak demokrasiyi işaret ediyordu[2274].

[2272] Mahmut Esat, "Kemalizm 2", (1932).
[2273] Mahmut Esat, "Yakın İhtilâller 3", (1931); Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 194.
[2274] Mahmut Esat Bozkurt, "Façistlik Yıkılacaktır", **Anadolu**, 10 Şubat 1941.

Faşizm; iç siyasette ulus egemenliğini benimsemediği, dış siyasette ise emperyalist amaçlar güttüğü için yaşayamayacak, hayatı gerilerde aradığı için de "ölecek"[2275], tıpkı ekonomik liberalizm gibi "tarihin ve insanlığın ardında kalan kaytaklık" olacaktı[2276].

Mahmut Esat, Almanya'da Hitler döneminin siyasal rejimi olan Nasyonal Sosyalizm'i de "Hitler diktatoryası" olarak tanımlıyor; ekonomide "devlet sosyalizmi", milliyetçilikte ırkçı bir anlayış ve dış siyasada emperyalist olmasını bu rejimin belirleyici özelliği olarak görüyordu[2277].

1.4. Mahmut Esat'ın Liberalizme Bakışı

Ekonomik konulara olan ilgisini çok genç yaşlardan itibaren ortaya koyan Mahmut Esat, hukuk eğitimi aldığı yıllarda İttihat ve Terakki yanlısı Hizmet gazetesine yazdığı yazılarda liberalizmin doğuşunu da tarihsel bir süreçte analiz etmişti[2278]. Ekonomi literatürüne egemen olduğunu gösteren bu yazılarda liberalizme karşı açık bir tavır almayan Mahmut Esat, daha sonra liberalizme cephe aldı ve yaşamının sonuna kadar liberalizm/serbestçilik düşüncesinin; demokrasi, ulus-devlet anlayışı ve halkın gereksinimleri ile bağdaşmadığı tezini savundu.

Liberalizmin öncüsü olan fizyokrasinin 18. yy. Avrupasının ekonomik ve toplumsal koşullarının zorlaması ile doğduğunu[2279], ekonomiyi "kanlı ve hırsız tahakkümünden kurtarmak için" ortaya atıldığını[2280] ancak, ekonomik girişimlerde özgürlük ilkesini kabul ederken, ulus egemenliğiyle siyasal özgürlüğe yer vermediği için eleştiriye uğradığını belirtti. Malthus, Ricardo ve Sen Simon tarafından yapılan eleştirilerle yıpranmaya başlayan öğretinin adeta bir "derviş hırkasına" döndüğünü, 19. yüzyılın ikinci yarısında bu eleştirileri yanıtlanmaya çalışan Stuart Mill'in "ferdiyetçi sosyalist" bir söylem içine girdiğini, Bastiya'nın ise öğretinin haksızlıklarını itiraf etmek zorunda kaldığını iddia etti[2281]. Liberallerin [Dönuaye], "insanın uğradığı felâket kendi kusurudur. Devletin yardımına lüzum yoktur, o, cezasını çekmelidir!" görüşüne karşı çıktı. Bu düşünce ile liberallerin, toplumdaki düşüş ve yükselişlerin yalnız kişilerle değil, hayatın genel karakteri ile doğrudan ilişkisi olduğunu göz ardı ettiklerini belirtti. Siyasal, toplumsal hareketlerde insanları mutlak olarak serbest bırakmak nasıl anarşiye, "kuvvetlinin zayıflara tegallübüne müncer" olursa,

---

[2275] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 206.
[2276] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi", (1935).
[2277] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 193.
[2278] Bkz. Kuşadalı Mahmut Esat, "İktisad-(İlm-i İktisat Nasıl Teessüs Etti)", **Hizmet**, 21 Kanunusani 1324 (3 Şubat 1909), No: 2561; "İktisad-(İhtiyaç)", **Hizmet**, 23 Şubat1324 (8 Mart 1909), No; 2589.
[2279] Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 1", (1932).
[2280] Mahmut Esat, "Liberalliğin Ölümü 4", **Anadolu**, 9 Teşrinievvel 1932, No: 5429, s. 2..
[2281] Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 1", (1932); "Liberallik Masalı 2", (1932).

ekonomide dizginsiz bir liberalliğin de aynı sonucu doğuracağını savundu[2282]. Doğada var olan ekonomik yasaların değişmezliğini ve devletin "fedakâr bir jandarma gayretiyle" herkesi bu yasalara uydurmaktan başka hiçbir işe karışmaması gerektiğini iddia eden liberalizmin yaşamasının olanaksız olduğunu savladı.

19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya ve İngiltere'de; "Giyom Roşer, Hilde Brant, Şarl Kenis, İngram ve Şmuller'in" başını çektiği Tarihçi Okul'un "her yer için değişmez iktisat esasları" olamayacağını ve ekonomi biliminin bir milletin tarihsel gelişim nedenleri ile açıklanabileceğini ortaya koyması ile, "fizyokrat ve liberal mektep" ilkelerinin "bir tomarcık kağıt haline" geliverdiğini iddia etti[2283]. Ulusların farklı çıkarlara sahip olduğunu söyleyen Frederik List'in görüşlerini benimsedi. Liberalizmin ancak sanayisi, ziraatı ve ticareti gelişmiş olan devletlerde olumlu sonuçlar verebileceğini, bu alanlarda gelişmemiş devletlerde uygulanacak liberalizmin ülkeyi "kuvvetlilerin esiri" durumuna getireceğini savundu[2284].

> "...Liberal sistemin bugüne göre en sakat yeri çok ferdiyetçi ve çok nazarî müsavatçı olmasıdır. Camiaya çok az, hemen hemen hiç denecek derecede küçücük hakcıklar tanımasıdır. Liberal sistemin pek nazarî mutlak müsavatçılığı zaifle kaviyi hayat müsaraasında başıboş bırakıvermesini intaç etti. Bu başıboşluk servet tahakkümüne sermaye tegallûbune müncer oldu. Bu, esaretlerin en dayanılmazıdır.."[2285].
>
> "Yalnız tarihî hakikatlerin birer icabı olan iktisadî hadiseler değil ... dinler bile her yer için muttarit bir çehre arzedemiyorlar. Allah mefhumunda anlaşan insanlar onu tanımak, ona ibadet etmek akidelerinde ayrılıyorlar. Metafizik dinlerin vazettiği umumî kaidelerde böyle ayrılıklar çıkarsa, bunlar bile birbirini ilga ederse varın siz iktisat işlerini düşününüz!...."[2286]

20. yüzyılın temel sorunun siyaset ve ekonomi sistemlerinde gören Mahmut Esat, 18. yüzyılın ürünü olduğuna işaret ettiği "liberal medeniyeti" 20. yüzyıl için fazla "ihtiyar" ve "yorgun" buluyordu. Ancak eleştirisi özellikle ekonomik liberalizm düşüncesineydi:

> "...[Liberal medeniyet] ... Dünyayı yürütemiyor. Zira bu medeniyet on sekizinci asrın verimidir. Yirminci asır ile on sekizinci asır arasındaki mesafe: eski medeniyetlerle on dokuzuncu asır hayatı kadar farklıdır. Yaşama şartları o kadar değişmiştir. [Karl Marks]ın o dahiyane tahlillerinde görüldüğü gibi, on sekizinci asrın iktisadî, hatta siyasî ve içtimaî şartlarına göre yuğurulmuş [Liberal sistem]le yirminci asrı ifade etmek mümkün değildir. Yirminci asrı [Liberal medeniyet]in omuzlarında taşıtmak davası, bir [Karasevda]dır ki bunun sonu, tıpkı karasevdalıların akıbeti gibi ölümdür.. Gözlerden düşen dinler bile zamanla yerlerini, vaktin icaplarına bırakırlarsa, varın siz artık, on sekizinci asır prensiplerinde değişmemezlik, ebedilik görenlerin ruhlarındaki darlığı ve ıztırabı düşünün!.. Hayat sistemler için değil, sistemler,

---

[2282] Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 3", (1932).
[2283] **Aynı.**
[2284] Mahmut Esat, "Liberalliğin Ölümü", (1932).
[2285] Mahmut Esat, "Kemalizm 2", (1932).
[2286] Mahmut Esat, "Liberalliğin Ölümü 4", (1932).

> programlar hayat içindir. Bunu anlamak lâzımdır. ... Tatbikat gösteriyor ki [Liberal medeniyet] artık ismi var cismi yok bir [Anka kuşu] olmuştur. Misal mi istiyorlar: İngiltere sosyalistlerle himayecilerin elinde, Fransa radikal sosyalistlerde, İtalya façistlerde, Almanya yakında Hitler'cilerde, fakat bugün bile liberallerde değil. Rusya komünistlerde. Dünyanın mukadderatına nâzım büyük milletler liberalliği çoktan bıraktılar. Yirminci asra uymıyan liberal medeniyet şimdi onun ayakları altında çiğneniyor...."[2287]

Siyasal liberalizmi "mutlak" gören, "ihtilâllerin en aziz armağanı olan siyasî hürriyetlerin tamamen taraftarı, hattâ koruyucusu" olmak gerektiğini düşünen[2288] Mahmut Esat, liberalizm/serbestçilik anlayışının Türkiye'deki uygulamalarını da tarihsel bir süzgeçten geçirdi. Uygulamanın başlangıcı olarak Tanzimat'ı ele alan Mahmut Esat, "Cumhuriyet'e kadar seksen seneden fazla süren" bu dönemde, "başıboş, serbest bir surette" Avrupa ekonomisinin rekâbetine açılan ülkenin Batı sermayesi tarafından sömürüldüğünü, bu sermayenin "ileri karakolu" olan yerli Müslüman unsurların da liberal siyaset sayesinde sömürüye ortak olduğunu, siyasal liberalizmin ise ülkeyi parçaladığını; Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın bu siyaset sonucu yitirildiğini vurguladı. Meşrutiyetin; hem siyasal hem de ekonomik liberalizme güç kazandırdığını, bu dönemde devletin "gırtlağına kadar borca bat(tığını)", alınan paraların yoksulluk içindeki Anadolu köylüsüne, "Öz Türklere" değil, padişah ve çevresine harcandığını, Meşrutiyetin "Tanzimatın müsavi hukuklu hainlerine" emellerine ulaşmaları için uygun ortamı hazırladığını; Kanunu Esasi'ye dayanan bu unsurların dizginsiz bir serbesti" içinde çalışmalarını sürdürdüğünü ve sonuçta Meşrutiyetin ilânından I. Dünya savaşına kadar geçen on bir yılda uygulanan siyasal liberalizmin "Rumeli'nin on, on bir gün içinde" elden çıkmasına yettiğini, ekonomik liberalizmin ise açık gümrükleri, ekonomik ve adlî kapitülasyonları ile Türkiye'nin kapılarını sonuna kadar açtığını, kazanç vergisi vermeyen yabancıların şimendifer, ticarethane ve vapurlardaki tüm "kazanç müesseselerine" egemen olduğunu, buna karşın "Yemende, Arnavutlukta ölmek ve öldürmekle" uğraşan Türk'ün elinde "bir kırık sabanla ... çobanlık" bırakıldığını belirtti[2289].

Mahmut Esat, Türkiye Cumhuriyeti için siyasal liberalizmi benimserken, ekonomik liberalizmin ülkenin beklentilerine yanıt veremeyeceğini ısrarla vurguladı.

[2287] Mahmut Esat, "Kemalizm 1", **Anadolu**, 3 İkinciteşrin 1932, No: 5452, s. 1-2.
[2288] **y.a.g.m.**
[2289] Mahmut Esat, "Serbestçiliğin Kanlı Tarihi", **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1932, No: 5430, s. 1-2.

2. KEMALİST İDEOLOJİ VE MAHMUT ESAT

2.1. "Atatürk İhtilâli"ne Bakışı

Yeni Türkiye Devleti, Türk halkının hak arayışı ile başlattığı ihtilâl sonucunda kurulurken Mahmut Esat, hem düşünsel hem de eylemsel olarak bu arayışın içinde yer aldı. Silahıyla cephede "vatan toprağını" savunurken, kalemiyle ihtilâlin düşünsel temelini oluşturmaya; siyasal, hukuksal gerekçelerini analiz etmeye çalıştı. İhtilâli; "bir camianın, bir milletin devlet ve hükümet sistemlerinde ve prensiplerinde vukua gelen sert ve kuvvetli değişiklikler", "mazlum beşeriyeti efendiliğe, hakkına ve benliğine isâl eden fikir akınları", "içtimaî, iktisadî, siyasî iki muhtelif sistemin veya tarzın yekdiğeriyle fikren ve nihayet silâhla musâraası", "eski ve yeni hukukun, eski ve yeni hukuk zihniyetinin çarpışması" olarak tanımlayan Mahmut Esat, bu değişikliklerin de ancak silahla başarılabileceği kanısındaydı[2290]. İhtilâlin, sistemin bir kısmını olduğu gibi tümünü de değiştirebileceğini belirten Mahmut Esat[2291] ihtilâli, yalnızca devlet ve hükümet şekilleriyle ilişkilendirmenin "sakat ve basit bir görüş" olacağını düşünüyordu.

> "...Bir milletin ihtilâl hakkı, zorbaların bulanık suda balık avlamaları demek değildir. Bir milletin ihtilâl hakkı demek şu veya bu adamın post kavgası demek değildir. İhtilâl hakkı demek, bir milletin yaşatma davası demektir. Bir milletin büyük menfaatlerinin harekete geçmesi demektir...."[2292]

Mahmut Esat, bu düşünceleri ile de ihtilâli bir hak olarak algılıyordu. Ulusları "ayağa kaldıran", ihtilâle iten nedenlerin "ufak tefek sebepler" olmadığına, halkın "bıçak kemiğe dayanınca" ihtilâl hakkını kullandığına[2293], tarihin; bir ulusun ihtilâlsiz olarak hakkına kavuştuğunu kaydetmediğine, ihtilâli yapanın ve haklıyı takdir edenin ulus olduğuna işaret ediyor, ihtilâl hakkının da yalnızca ileriye gitmek için kullanılması gerektiğini düşünüyordu[2294].

> "...Bir milletin yaşama ve durmadan ilerleme hakkı vardır. bu hak bir millet için sonsuzdur. Fakat bir milletin [ilerlemiyeceğim, yaşamıyacağım, öleceğim] demesini hiç

[2290] **H.M.**, 31 Kanunusani 1342 (1926), No: 1645, s. 1; **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1342 (1926), No: 625, s. 1; **H.M.**, 3 Şubat 1342 (1926), No: 1648, s. 1; **H.M.**, 9 Mart 1934, No:4537, s. 3 (Mahmut Esat'ın İnkılâp Enstitüsünde verdiği "Hukuk ve Adliye Tarihi" konulu dersi)

[2291] Bu çerçevede 1908 meşrutiyeti yalnız siyasal alanı kapsarken Türk İhtilâli siyasal, ekonomik, toplumsal alanları kapsamıştı. Bkz. **H.M.**, 3 Nisan 1934, No: 4558, s. 1-4, (Mahmut Esat'ın Ankara İnkılâp Kürsüsünde verdiği ders)

[2292] **Cumhuriyet**, 31 Mart 1935, No: 3904, s. 6, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders)

[2293] **H.M.**, 3 Nisan 1934, No: 4558, s. 1-4, (Mahmut Esat'ın Ankara İnkılâp Kürsüsünde e verdiği dersi

[2294] **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-4, (Ankara Halkevinde verdiği ikinci İnkılâp ders)

> değilse hukukan tanımamak lâzımdır. Neden? Çünkü milletlere yaşama ve ilerleme gerilemekten, ölmekten daha uygundur. ... Bir milletin gerilere gitmeğe, sağlara sapmağa hakkı yoktur. Çünkü gerilerde ölüm vardır. bir millet intihara karar veremez, çünkü bir millet bir nesil değildir. Önünde istikbal vardır...."[2295]

Mahmut Esat; ihtilâli bir hak olarak görmeyen ve ulusların karşı karşıya kaldığı "zulme" çare olarak basının varlığını yeterli bulan Kant'ı da şu sözlerle eleştirdi:

> "...Bir milletin mukadderatını yalnız matbuata bırakmak çok tehlikelidir. Vakıâ şerefli matbuat bellibaşlı bir vasıtadır. Fakat düşününüz. Bir milletin hâkimiyetini inkâra karar vermiş bir teşekkül matbuatı kaparsa millet hakkını ne ile istiyecektir. Koskoca bir millete kafa tutmak istiyen bir hükûmet birkaç gazeteyi herhalde çok zorlukla kapıyacak değildir. milletin ellerine kelepçe vuran matbuata da kilid vurabilir. Demek oluyor ki Kantın düşünüşü sakattır. Millet için asıl olan ihtilâldir...."[2296]

Mahmut Esat'a göre Türk halkı, haklı nedenlere dayanarak ihtilâli başlatmıştı. Sadrazam Talat Paşa tarafından 10 Ekim 1918'de Meclis-i Mebusan'da okunan Nutku Hümayun'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Wilson ilkeleri çerçevesinde "memleketin şerefile mütenasib" bir barış yapacağının belirtilmesini "umumî bir çöküntü, takatsizlik ... düşmana iltica edecek sulh talebi" olarak değerlendiren ve bu metin ile İmparatorluğun kaderinin "düşman takdirine" bırakıldığını savlayan Mahmut Esat, Wilson ilkelerinin Türkiye'nin egemenliğini tanımakla birlikte Anadolu'da yaşayan kimi unsurlara "geniş bir inkişaf hakkı" verdiğini, bunun ise İmparatorluğun paylaşılmasına yönelik yüzlerce yıldan beri sürdürülen "siyaset ve propagandaların' ilkeleştirilmesinden başka bir anlam taşımadığını düşünüyordu[2297].

İmparatorluğu barışa götüreceği düşünülen Mondros Mütarekesi ise Türk halkına devletlerarası hukuk açışından kabul edilmeyecek kadar ağır koşullar getiriyor; düşmana işgal hakkı verirken, buna karşı koyacak Türk ulusunun elinden tüm silahlarını alıyordu. Bu nedenle mütarekenin tarih önündeki anlamı; "ölüm kararı verilmiş bir milletin silahsız, eli kolu bağlı olarak dişinden tırnağına kadar silahlı düşmanların eline kurbanlık koyun gibi teslim edilmesi" demekti[2298]. Mahmut Esat, kişisel olan bu düşünceleri yanında bir hukukçu olarak yaptığı değerlendirmeyle de İmparatorluğun, mütareke ile işgal hakkı tanınan devletler karşısında hem güçsüz ve hak iddia edemeyecek bir duruma düşürüldüğü hem de işgalinin kolaylaştırıldığı tezini savundu[2299].

[2295] **Cumhuriyet**, 31 Mart 1935, No: 3904, s. 6, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders)
[2296] **Aynı.**
[2297] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934, No: 3546, s. 1-5; **H.M.**, 20 Mart 1934, No: 4548, s. 1-3, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders)
[2298] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934, No: 3546, s. 5; **H.M.**, 29 Nisan 1934, No: 4584, s. 1-2, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders); Mahmut Esat, **Türk İhtilâlinde: Vatan Müdafaası**, (İzmir Postası tarafından "İnkılâp kürsüsü" derslerinden tespit ve neşrolunmuştur), 1 inci forma, (İzmir: Ticaret Matbaası, 1934), s. 5.
[2299] **H.M.**, 4 Mayıs 1934, No: 4589, s. 6, (Ankara İnkılâp Kürsüsünde verdiği ders)

"...Nitekim, mütarekenin imzasından bir gün sonra, İngilizler Musulu işgal ediyorlardı. Edebilirler mi idi? Şüphe yok ki mütareke ile bunu kendilerine tanımış bulunuyorduk. Nasıl? Demeyiniz. Çünkü stratejik noktaları, iğtişaş çıkması melhuz olan yerleri işgal hakları vardır. Musul, stratejik bir nokta mıdır? Burada iğtişaş emmareleri var mı idi? Bunları sormayınız! Çünkü bütün bunları takdir hakkı müttefiklere tanınmıştı!!. Mondros mütarekesi devletlerarası hak tarihinde eşine tesadüf edilmeyen bir faciadır...."[2300].

"Öldürülmek istenen bir milletin iydam hücceti" olan mütarekeyi imzaya giden heyetin, bu koşulları kabul etmeyip ulusun kararına bırakması ve onun kararıyla hareket etmesi gerektiğini düşünen Mahmut Esat'a göre heyet üyeleri, "kendilerini milletin velisi ve vasisi farzederek" attıkları imza ile "büyük bir hata işlemiş"ti[2301].

"...Yapacakları sadece şu idi:
Mütarekeyi, reddederek İstanbula dönmek..
Bunların İstanbula dönmeleri, muhakkak ki, mütarekeyi kabul etmelerinden zararlı olamazdı. Hatta faydalı olabilirdi. Vakıa o günkü düşmanlarımız savaştan galip çıkmışlardı. Fakat çok yorgun düşmüşlerdi.! Harpten bıkmış, usanmışlardı.
Ahmed İzzet Paşa hükümeti biraz daha ayak direseydi, bence şüphesiz ki lehimizde bir çok tadiller yaptırmağa muvaffak olurlardı. Olmasalar bile, bu mütarekenin ihdas ettiği durumdan daha fenasını düşmanlarımız bile yaratamazlardı. Şu halde kaybedeceğimiz bir şey yoktu...."[2302]

Mütarekenin Osmanlı Meclisi tarafından kabul edilmeden uygulamaya konması ise doğrudan doğruya anayasaya "tecavüz"dü[2303].

"...Milletin silahlarını düşmana teslim eden, vatan parçalarının hatta lüzumunda bütün bir vatanın işgaline muvafakat gösteren bir mütarekeyi silâhların ve topların sahibine sormadan tatbik etmemesi icab ederdi. Bu bir mütareke değil hemen hemen bir muahede idi. Silâh ve vatan veren bir muahede.. ... Müttefikler mütarekeden tam manasile istifade etmesini bildiler. ... hukuku düvel bakımından onlar muaheze olunamazdı. ... Galib müttefikler kuvvetlerini [Mondros mütarekesi] ile de takviye etmiş bulunuyorlardı. Kuvvet hakla bezenmiş oluyordu...."[2304]

Mahmut Esat'a göre; Osmanlı Parlamentosu "padişahın nutkuna cevap hazırlamakla ve Türk olmıyan unsurların Türkiye aleyhindeki tahkirlerini dinlemekle" zaman geçirirken ve Anlaşma Devletleri mütarekenin kendilerine sağladığı olanakları kullanarak Anadolu'yu işgal ederken "esir olmak istemeyen" ulus; kendisine düşen "ilk işi" yapmış, teslim olmayı

[2300] M. E. Bozkurt, **Devletler Arası Hak...**, s. 405. Musul'un işgali ve sonraki gelişmeler için bkz. İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, (İstanbul: Otopsi Yalınları, 2003).
[2301] **H.M.**, 3 Mayıs 1934, No: 4588, s. 1-3, (Ankara İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders)
[2302] Mahmut Esat Bozkurt, "Lozan Barışı Önünde!!", **Anadolu**, 24 Temmuz 1942, No: 8952, s. 1-2.
[2303] **H.M.**, 3 Mayıs 1934, No: 4588, s. 1-3, (Ankara İnkılâp Kürsüsünde verdiği ders)
[2304] Mahmut Esat, **Türk İhtilâlinde Vatan Müdafaası**, s. 11-12.

reddetmiş[2305], kişisel iradesini egemen kılmak isteyen, ülkeyi ve ulusu yabancı egemenliğine teslim eden "zıllullahı filarzi vekâlem" sultan halifeye karşı ihtilâli başlatmıştı[2306].

15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunanlılar Anadolu içlerine ilerlerken, Türk halkı, kimsenin "irşad ve teşvikine" gerek görmeksizin silahına sarılmış[2307], "Türk genci", "Türk köylüsü"; "son kurşunlarını sarfedinceye kadar ana topraklarını" savunmuş, Maraş'ı işgal eden Fransızlara "sopa ile, satırla, bıçakla, tabanca ile, tüfekle" karşı koymuş, "aylarca başsız kumandansız" bir şekilde Fransızlara direnen Gaziantep'te "binlerce kadın, erkek, çocuk", özgürlük ve bağımsızlık yolunda "boğaz boğaza, gırtlak gırtlağa" vuruşmaya başlamış[2308], özgürlük yolunda atılan bu adım Erzurum ve Sivas'ta taçlanmıştı.

> "...İşte böyle bir günde silâhları alınmış, boynuna lâle, ellerine kelepçe ve ayaklarına bukağı vurulmuş olan Türk milleti, birdenbire ve bir fırlayışta, ayağa kalktı. Yapyalnız ve tek başına düşmanlarına karşı durdu. Ve bir kanlı boğazlaşmadır başladı. ... Bütün bir dünyaya hürriyet ve istiklâl aşkına kılıç çalıyordu"[2309].
>
> "Memleket, kendi kendine düşmana karşı ayaklanıyor ve çarpışmaya başlıyordu. Fakat onun her şeyden önce bir şefe bir başbuğa ihtiyacı vardı. Vaziyeti kavrıyacak ve onu gayeye götürecek yüksek bir zekâ istiyordu. Aynı günlerde Pangaltıdaki mütevazi evinde bir adam memleketini düşünüyordu. Bu adam Gazi Mustafa Kemaldi...."[2310]

Türk halkının başlattığı ihtilâle başlangıçta asker olarak önderlik yapan Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'ne "basit bir vatandaş" olarak katılmış ve onun önderliğinde kongrede alınan kararlarla Türk İhtilâli'nin yönü saptanmıştı: "Kongre, rejimin esaslarını ortaya koymakla kalmadı. Milliyetçi Türkiye devletinin bugünkü sınırlarını ve beynelmilel münasebatını da daha o zamandan teslim etti." Zira, kongrenin; "A- irade-i milliyeyi hâkim kılmak, B- kuvayi milliyeyi âmil yapmak, C- vatanın ve istiklâlin muhafazası için muvakkat bir hükümet kurmak" şeklindeki rejime yönelik üç ilkesi Osmanlı Anayasası ile çelişiyor, egemen unsurun halk olduğunu vurguluyordu: "Erzurum kongresi hâkimiyeti mutlak surette millete veriyordu. Bu karar Türk hukuku esasiye tarihinde bir dönüm noktası(ydı). Bu kararla millet artık hâkimiyetinde şerik tanımıyor, muasır hukuku esasiye rejiminin en basit icabatını yerine getiriyordu". Böylece; bireyler için kabul edilen egemenlik hakkı topluma mal edilerek, "millet camiasında millet hâkimiyetinden başka" bir ilke tanımayan aklın gereği

---

[2305] **H.M.**, 3 Mayıs 1934, No: 4588, s. 1-3.
[2306] **H.M.**, 3 Nisan 1934, No: 4558, s. 1-4, (Ankara İnkılâp Kürsüsünde verdiği dersi)
[2307] Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 2 İtilaf Devletlerinin Sulh Teklifleri Münasebetiyle", **AYG**, 30 Nisan 1338 (1922), No: 867-480, s. 1.
[2308] Mahmut Esat, **Türk İhtilâlinde Vatan Müdafaası**, s. 14-16.
[2309] Bozkurt, Mahmut Esat, "Lozan Barışı önünde!!", (1942).
[2310] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1934, No: 3579, s. 5; **H.M.**, 8 Mayıs 1934, No: 4593, s. 1-5, (İstanbul ve Ankara'da verdiği İnkılâp dersleri).

yerine getirilmiş oluyordu[2311]. Ulus iradesinin egemen kılınması kabul edildikten sonra, sarayın bu iradeyi kabule yanaşmayacağını göz önüne alan kongre üyeleri, ilkenin uygulamaya konabilmesi için ulusal güce dayanmayı ve bu gücü harekete geçirebilmek için de İstanbul'dan ayrı bir hükümet oluşturmayı zorunlu görüyordu[2312].

Mahmut Esat, Kongrenin dış politikada ortaya koyduğu ilkeleri ise şöyle sıraladı:

> "A-Anavatanın Türklerle meskûn yerleri Türk devletinde kalacaktır. B- Yeni Türkiye devleti için modern hukuku düvel prensipleri tatbik (edilecektir). C- Ekalliyetlerin daha doğrusu ekalli kalillerin, yeni Türk Devletinin inkişaf ve itilâlarına engel olacak imtiyazları tanınmayacaktır. D-Bizden ayrılacak unsurların da, başka devletlere geçerken reyleri alınacaktır"[2313].

Bu çerçevede kongrenin en önemli verimi Misak-ı Milli'nin alt yapısını saptamak olmuştu. Misak-ı Milli'yi "ihtilâlin ilk kıvılcımı" olarak değerlendiren Mahmut Esat, Türkiye'yi "yeni bir devlet halinde" ortaya çıkaran bu belgenin "Türk İhtilâli için olduğu kadar hukuk-u beynelmilel ve onun tarihi içinde Türkiye için yazılmış muazzam bir eser" olarak nitelendirdi. Bu belge ile toplumlar için bir "ideal" olan milliyet prensiplerine göre devlet oluşturma düşüncesinin gerçeğe dönüştürüldüğünü belirtti[2314]. Ayrıca, "her türlü ecnebi işgalini ve Türkiye'deki her türlü ecnebi müdahalesini red" konusundaki kararıyla hukuk açısından 1856 Paris Antlaşması ile geçersiz kılınan kapitülasyonların kaldırılacağının ilk kez dillendirildiğini[2315] ve "dünya emperyalistlerine Türkiye Türkiyelilerindir, biz hür yaşamak istiyoruz" mesajının verildiğini, böylece Türk ulusunun yabancı müdahalesini özgürlüğün baş düşmanı olarak gördüğünü açıkça ortaya koyduğunu vurguladı[2316]

Erzurum Kongresi'nde "ihtilâlin bütün prensiplerinin" saptandığını, Sivas Kongresi'nde bu kararların vatanın tümüne mâl edildiğini, manda ve Osmanlı meclisi konularının tartışıldığını belirten Mahmut Esat, kongrede ele alınan "Manda" idaresini; "emperyalist devletlerin kendi hasis menfaatleri için bir takım milletleri istismar etmelerinin vasıtası"

[2311] **H.M.**, 8 Mayıs 1934, No: 4593, s. 5.

[2312] **H.M.**, 21 Mayıs 1934, No: 4606, s. 1-5, (Ankara İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders). İnkılâp Enstitüsünde Erzurum ve Sivas Kongresi ile ilgili dersleri vermeden önce Cumhurbaşkanı'nın bu kongrelerle ilgili belgeleri kapsayan özel dosyalarını okuyan Mahmut Esat, Mazhar Müfit Bey'e yazdığı mektubunda "Neler olmuş, neler. Bütün bunları Türk gençliğine anlatmamak cidden günah olurdu." diyecektir. Bkz. Arıburnu, Kemal. **Sivas Kongresi-Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla**, Ankara: AAMY, 1997, s. 221-222.

[2313] **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1934, No: 3600, s. 3 (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).

[2314] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 2", **Sada-yı Hak**, 26 Mayıs 1924, No: 1343.

[2315] **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1934, No: 3600, s. 3; **H.M.**, 21 Mayıs 1934, No: 4606, s. 1-5; 24 Mayıs 1934, No: 4609, s. 1-5, (Ankara İnkılâp Kürsüsünde verdiği ders).

[2316] Mahmut Esat, "Emperyalistler- Hukuk-ı Düveli ve Türkiye'nin Mukadderâtı 5", **AYG**, 16 Şubat 1338 (1922), No: 805-418, s. 1.

olarak görüyor ve devletlerarası hukuk tarafından meşru kılınmak istenen bu idarenin uygarlık düşüncesi ile "asla" bağdaşmadığını vurguluyordu[2317]:

> "...Koruma yoliyle olsun, manda yoliyle olsun ileri sürülen teorilerin hepsi emperyalist ihtirasları gizlemek için icat edilmiş oyunlardan başka bir şey değildir. Diyorlar ki, manda ve koruma, eski deyimle himaye, geri kalmış milletleri ilerletmek için, yükseltmek için, medeniyete yetiştirip medenî kılmak için büyük devletlere düşürülen birer hizmettir! Fakat sorabilirmiyiz ki büyük devletlerden hangisi bu ödevini az çok başarmıştır. Hangisi bu yolda hesap vermiye muktedirdir. Büyük devletler mandaları, ve korumaları altına aldıkları milletleri ancak sömürmüşlerdir. Ve yalnız sömürmek düşünmüşlerdir. Her ne nam altında olursa olsun, bunların boyunduruğu altına giren uluslar hattâ eski bedavet hallerinin bile iştiyakını çekmektedirler...."[2318]

Sivas Kongresi'nin "farıkalarından" birinin de ulusun; kendisinin güvenini kazanan bir hükümeti iş başına geçirmek konusundaki istenci olduğuna işaret eden Mahmut Esat, kongreye; sarayın hükmünün kalmadığını, meclisin Anadolu'da toplanmasının zorunlu olduğunu, Anadolu'da bir Cumhuriyet kurulması gerektiğini savlayan bir önerge verilmiş olmasını da bu istencin kanıtı olarak görüyordu[2319].

> "...Erzurum'da olsun, Sivas'ta olsun yalnız ve sadece vatanı silâhla kurtarmak bahis konusu olmamıştır. Fakat aynı zamanda milletin, vatanın asırlardır çürümüş, kokmuş müesseselerden kurtarılması da esaslı olarak düşünülmüştü. ... [Kuvayımilliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır] prensibi vardır. Bundan ne anlaşılır? Kayıtsız şartsız millet hâkimiyeti.. Bu da, Padişahlığın kaldırılmasını, Cumhurluğun kurulmasını ifade etmez mi?..."[2320]

Mahmut Esat, kongrelerde beliren ulus egemenliğinin BMM'nin açılışı ile uygulamaya geçirildiği sıralarda İstanbul Hükümeti'nin de ulus iradesine karşı eylemler içine girdiğine ve emperyalist devletlerin daha Mondros Mütarekesi'nin "mürekkebi kurumadan" uzattığı Sevr Anlaşması ile Türkleri "Avrupadan çıkarmak" ve "varlıklarını tarihten silmek" istediklerine dikkati çekiyordu[2321]. Sevr'i; "kurûn-ı ûlâ zihniyetiyle yazılmış ve mağlub millete kararını

[2317] **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1934, No: 3601, s. 3; **H.M.**, 25 Mayıs 1934, No: 4610, s. 1-2, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).

[2318] M. E. Bozkurt, **Devletler Arası Hak...**, s. 33.

[2319] **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1934, No: 3601, s. 3; (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders). Bu belge üzerine "çok mühimdir, çok dikkate şayandır, vakti gelince yapılacaktır" kaydını koyan Mustafa Kemal Paşa önergeyi işleme koydurmamış olsa gerektir. Uluğ İğdemir tarafından yayınlanan Sivas Kongresi Tutanaklarında da söz konusu önergenin yer almaması bu savımızı güçlendirmektedir. Bkz. Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, (Ankara: TTK, 1986).

[2320] M. E. Bozkurt, "Cumhuriyet Halk Partisini hazırlayan olaylar", **Ulus**, 9 Eylül 1943 (Cumhuriyet Halk Partisinin kuruluşunun 20 nci yıldönümü dolayısıyla çıkarılan özel sayı), s. 1.

[2321] Mahmut Esat, "Türkiye'nin Hakkı-Yabancı Milletler Önünde", **AYG**, 8 Şubat 1338, (1922) No: 798-411, s. 1. Sevr Antlaşması ile ilgili olarak bkz. Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması; Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 409, 1977).

bilzat imzalatmak maksadıyla uzatılmış, hukuk-u düvel tarihinde siyah bir idam ilâmı"[2322], "vatanın idam kararnâmesi"[2323] olarak gören Mahmut Esat, onu onaylayan Saltanat Şurası'nı da "manası olmayan bir heyet" olarak niteledi. Vahdettin'in bu heyeti toplantıya çağırmasını ise anayasaya aykırı bulurken[2324] Sevr'in uzun ömürlü olmadığını da şu sözlerle vurguladı:

> "...Hain Vahidittin hükûmetinin [Sevr muahedesi] adını verdiği paçavra ile Türkiye ortadan kalkıyordu. Hatta bunun Vahidittin hükûmeti tarafından imza ve kabulünden sonra, düşmanlarımız artık hasta Türkiye öldü demişlerdi. Fakat merak etmeyiniz. Türkiye ölmiyecek, yaşıyacak ve Sevr paçavrasını, onu öldü zannedenlerin suratlarına gene parça parça edilmiş bir pis paçavra gibi atacaktır...."[2325]

TBMM bir yandan "hakimiyet bilakayd u şart milletindir. İdare usulü halkın bizzat ve bilfiil mukadderatını idare etmesi esasına müsteniddir" diyen Teşkilatı Esasiye Yasası ile "dahili cidalin en büyük hedefini" belirleyip "Türkiye Halk Devleti" tarihini başlatırken[2326] öte yandan Türk ulusu, iradesinin "paçavra" olmadığını kanıtlayarak Sevr Anlaşmasını "yırtmış", özgürlük ve bağımsızlığına "hürmet" istemiş, ancak yanıt alamayınca da silahına sarılmıştı[2327].

"Hakka dayanarak, yalın ayak baş açık, silâha sarılan bir milletin, hürriyet ve istiklâl elbette hakkıdır. Böyle bir millet yenilmez, yener" diyen ve İnönü, Sakarya, Dumlupınar meydan savaşları ile yeni Türkiye'nin "kan, duman ateş, dalgaları arasında" "Anadolu'nun göbeğinden" doğduğunu söyleyen Mahmut Esat, "hakkın zaferini" de şöyle anlatıyordu:

> "...Bütün bu seri savaşlardan ve hakikatlerden sonra bir de baktık ki, Mehmedcik cellâdlarını şimdi kanlı saçlarından yakalamış, şenliklerde yakılan çarkıfelekler gibi elinde çeviriyor!. Onu o kadar çevirdi ve öyle bir hızla fırlattı ki, denizlerin öbür taraflarına fırlatılıp, atılan düşman düşüp başını bir kerre daha vurduğu topraklarında bir daha Türkiye adını anmaz oldu. ... Lozan kapıları açıldı...."[2328]

Mahmut Esat, Türkiye'yi bağımsız tanımayan uluslara, Lozan'da yanıt verildiği kanısındaydı. "Tek cümle ile Lozan muahedesi, Türkiye'yi medenî devletlerle bir yapan eserdi"[2329].

[2322] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Davası 3-Hukuk-u Düvel ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 10 Teşrinievvel 1337 (1921), No: 318, s. 1.
[2323] Mahmut Esat, "Sarayın Günahları-Bâbıâlinin Notası Münasebetiyle", **AYG**, 5 Mayıs 1338 (1922), No: 862-484, s. 1.
[2324] M. E. Bozkurt, **Devletler Arası Hak...**, s. 407.
[2325] Mahmut Esat Bozkurt, "Lozan Barışı önünde!!", (1942).
[2326] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 2", (1924).
[2327] Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 2", (1922).
[2328] Mahmut Esat Bozkurt, "Lozan Barışı önünde!!", (1942).
[2329] Mahmut Esat Bozkurt, **Devletler Arası Hak...**, s. 429.

"...Orada beyazından, sarısından, siyahından, kırmızısından her çeşidinden bütün bir dünya ile, Türkiye adına Millî Şef İnönü karşı karşıya geldiler. Orada bugünkü yirmi milyonluk Türkiye ile milyardan fazla bir âlem karşı karşıya durmuştu. Uzun süren, sert, katı kafa kavgalarından sonra, İnönünün karşısındaki dünya yepyeni bir Türkiyenin kuruluşunu kabul etti. Ona baş eğdi.. ...duyunu umumiyesiyle, memleketi sömürge haline koyan kapitülasyonlariyle, her şeyi ile bütün bir Osmanlı imparatorluğu tasfiye edildi. ... Devletler arası hak karşısında, bugün İngiliz milleti, Alman milleti, Fransız milleti, Rus milleti, İtalyan milleti, milletlerin en medenilerinden sayılan Birleşik Amerika devletleri ve İsviçre devleti ne ise, Türk ulusu da odur. Ayni ödevlere, ayni haklara maliktir. Ne eksik, ne de fazla...."[2330]

Lozan zaferinin anlamı, Türk ulusunun modern dünya ile eşit olmasıydı. Yedi yüzyılın çözemediği sorunu Lozan'da "Millî Şef İnönü" çözmüş, "yedi asrın facialarına" son vermiş[2331], "Türkiyeliler" tarih ve insanlık önündeki "ahdını" yerine getirmiş ve "Türkler vatanının bir esirler ülkesi değil, hürriyet ve istiklâl aşıkı insanların memleketi" oluğunu kanıtlamıştı. Lozan Antlaşması ile Türkiye, uluslararası hukuka dahil edilmiş, böylece "Türkiye halkı", ihtilâlinin ilk "üs-ül harekesi" olan andını uygulama sahasına dökmüştü[2332].

Üstelik halk, özgürlük ve bağımsızlığı için verdiği mücadelesinde ihtilâl hakkını "suistimal" etmemiş, "basiretle" kullanmıştı:

"...Millet, Saray'ı ve İstanbul hükûmetini defatla iykaz etmiş; aklın, mantığın, haysiyet ve şerefin iycabatına uymasını istemiştir. Milletin bu iykazları hiçe sayılmıştır. Üstüne kuvvetler sevkedilmiştir, düşmanla birleşilmiştir, vatanı milleti kurtarmak istiyenler iydama mahkûm edilmiştir. Mücahitler aleyhinde fetvalar ıstar edilmiştir. Millet esarete sürüklenmek için ne lâzımsa yapılmıştır. O zaman millet kararını vermiş dahilî ve haricî düşmanlarına karşı koymuştur...."[2333]

Tüm bu gelişmeler; Türk İhtilâli'nin/Türkiye İnkılâbı'nın, "Türkiye halkının" eseri olduğunu ortaya koymuş ve ulusun egemen olduğu "Türkiye Halk Cumhuriyeti" kurulmuştur[2334].

Türk İhtilâli'ni; "emperyalist dünyaya" ve "onun işbirlikçisi olan saray"a karşı verilen mücadele olarak da tanımlayan Mahmut Esat, ihtilâl süreci içinde müttefiklerin ve sarayın Anadolu'ya yönelik tavırlarının hukuksal analizini de yaptı. Bağımsızlık mücadelesinin en yoğun günlerinde İtilaf Devletleri'nin Türkler hakkındaki düşüncelerinin haksızlığını, bütün zayıf ve yenik uluslar hakkında çağdaş hukuk ilkelerinden nasıl sapıldığını ortaya koymaya

---

[2330] Mahmut Esat Bozkurt, "Lozan Barışı önünde!!", (1942).
[2331] **Aynı.**
[2332] Mahmut Esat, "Türkiye İnkılâbının Hesabı" **AYG**, 7 Kanunusani 1340 (1924), No: 1380-1004, s. 1.
[2333] **H.M.**, 3 Nisan 1934, No: 4558, s. 1-4, (Ankara İnkılâp Kürsüsünde verdiği ders).
[2334] Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare-Hükümetin İdare Programı Münasebetiyle", **AYG**, 9 Teşrinievvel 1336 (1920), No: 431, s. 1; "Yeni Türkiye'nin Manası 1", **H.M.**, 9 Teşrinisani 1337 (1921), No: 348, s. 1; "Türkiye İnkılâbının Hesabı", (1924).

çalıştı. Türkiye, "elinde silahıyla hakkını ararken" İtilaf Devletleri'nin "hukuk esâsatını hukuk adına çiğneyerek" yol almakta olduğuna işaret etti. "Emperyalistler hukuku" adını verdiği bu siyasetle Avrupa'nın, zayıf düşen ulusları "en kanlı" yolları kullanarak nasıl yok etmeye çalıştığına dikkati çekti[2335]. Bu siyasete karşı, devletlerarası hukuka göre küçük-büyük millet olmadığına, bütün devletlerin birbiriyle eşit olduğuna işaret ederek Türkiye'nin uluslararası hukuk dışında bırakılırken Müslüman olmasının öne sürülmesini bilimselliğe aykırı buldu.

Mahmut Esat'a göre; devletlerarası hukuk, Avrupa diplomasisi elinde "işine geldiği zaman tatbik ettiği gelmediği zaman yüz çevirdiği" bir "oyuncak" olmuştu. Bundan yararlanabilmenin yolu ise "ya kuvvetli olmak yahud da herhangi bir kodamanın hidmetkârı olmak"tı[2336]. Batılı devletlerin, Türkiye'yi Avrupa'ya ayak bastığı günden itibaren yok etmeyi amaçladıklarını düşünen Mahmut Esat[2337]; bu amaca ulaşabilmek için uygulamaya koydukları plânlarını açıklamaya çalıştı. Avrupalı devletlerin Türkiye'nin iç işlerine karışmayı "moda" haline getirdiklerini, bu modanın Türkiye'yi "istilacılar ve himayeciler" hesabına bölme projesinin güçlü bir aracı olduğunu[2338], uluslararası hukukta böyle bir hakkın olmadığını belirtti. Bunları; anlamını Avrupa sermayesinin "istilacı emellerinden" alan ve Türkiye'nin varlığına indirilen "siyasal sille"ler olarak tanımladı[2339]. Ermeni sorununu yaratanın da, Türk halkını ekonomik yıkıma götürenin de aynı emperyalist siyaset olduğuna dikkati çekti[2340].

Bu iddialarını Türk tarihinden verdiği örneklerle destekledi. Kaynarca Antlaşması ile Türkiye'nin bir çeşit "müşterek ülke" yapıldığına[2341]; Batılı devletlerin Pasarofça ve Belgrat antlaşmalarıyla, 1740 kapitülasyonlarıyla Türkiye'nin iç işlerine karışma hakkına kavuşturulduğuna işaret etti. I. Dünya Savaşı sonunda Türklere kabul ettirilmek istenen anlaşmaların Dörtler'i, devletlerarası hukuk açısından "Mukaddes İttifakçılar"ın konumuna getirdiğini ve tıpkı onlar gibi "cihan umurunun nazımlığı davasını" güttüklerini ortaya koyduğunu vurguladı. Emperyalistlerin, bütün dünyayı "fetihçilere ve sermayecilere esir

---

[2335] Mahmut Esat, "Emperyalistler 1 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 12 Şubat 1338 (1922), No: 801-414.
[2336] Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 2", (1922).
[2337] Bu düşünce daha önce; "Şark Meselesi Türklerin Avrupa'da mevcudiyetleri ile başladı" diyen Albert Sorel tarafından ortaya atılmış; Fransız devlet adamı Louis Renault "buna, Türkleri Avrupa'dan atmak için hazırlanan projeler ve hatta girişilen teşebbüsler ilave edilebilir" demiş, 1914 yılına kadar olan bu projeler ise Romen siyaset adamı ve tarihçi T.G. Djuvara tarafından "Cent Project De Partage De la Turquie" (Türkiye'nin Yüz Paylaşım Projesi) adı ile kitaplaştırılmıştır. Bkz. T.G. Djuvara, "Türkiye'nin Taksimi Planları Onüçüncü Yüzyıldan Yirminci Yüzyıla" (Çev: Timurhan Sağlık, Yay. Haz: Doğu Araştırma Merkezi), **BTTD**, Temmuz: 1988, S. 4 vd. Djuvara (Çuvara) ve kitabı Mahmut Esat'ın atıf yaptığı kaynakların başında gelmektedir.
[2338] Mahmut Esat, "Emperyalistler 3 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 14 Şubat 1338 (1922), No: 803-416.
[2339] Mahmut Esat, "Emperyalistler 2 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 13 Şubat 1338 (1922), No: 802-415.
[2340] Mahmut Esat, "Emperyalistler 3...", (1922).
[2341] Mahmut Esat, "Emperyalistler 2...", (1922).

kılmak" için oluşturduğu bu yaklaşımla "hukuk maskesi" atında dünyayı kendisine boyun eğmeğe zorladığını[2342], Sevr Antlaşması'nın ise buna, "Türkiye'yi imha emelini" eklediğini belirtti[2343].

Mahmut Esat, kapitülasyonları da, Türkiye'nin iç işlerine karışma yollarından biri olarak görüyordu. Saray, "bol keseden ihsan ettiği" bu ayrıcalıklarla, Batılı devletlere "benim kanıma girin" demiş, Avrupa; bunu uygulamakta "kusur etmemiş"[2344], "Türkiye'nin biran evvel yıkılması, parçalanması" için araç olarak kullanmış ve bu nedenle kaldırılması yönündeki her girişimi engellemişti.

Bağımsızlık mücadelesinin en çetin günlerinde, yasaların çağın gereklerine göre kaldırılmasını ya da yeniden düzenlenmesini devletlerin en meşru hakkı olarak gören ve bu hakkın aynı zamanda iç egemenliğin göstergesi olduğuna işaret eden Mahmut Esat[2345] Türkiye'nin "elini ayağını bağla(yan)", Türkiye'yi "yabancılarla vatandaşlar arasında bir ülke" haline getiren; siyasal, yönetsel, hukuksal, ekonomik, mezhepsel ve malî konularda Türkiye'de ayrı bir devlet örgütü oluşturan kapitülasyonların devamına izin verilmeyeceğini ısrarla vurguladı. Ayrıcalıkların devam etmesinin "bekâ ve istiklâl haklarından feragat etmek, kendi kendini taksim eylemek, devlet olmaktan çıkmak" anlamına geleceğini, kapitülasyonları şer'i hukukun öngördüğü yasalar çerçevesinde ve o günün koşullarında veren Türkiye'nin, günün gereksinimleri doğrultusunda kaldırma hakkına sahip olduğunu, toplumların her gün değişen gereksinimleri ve değişen uluslararası ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir anlaşmanın "li-yevm-ül kıyama" devam etmesinin söz konusu olamayacağını, tarafları ortak yükümlülük altına sokan bir anlaşma, uygulamada kaldığı sürece taraflardan biri için yaşamsal bir zarar söz konusu olacaksa, zarar gören tarafın antlaşmayı tek taraflı olarak kaldırma hakkına sahip bulunduğunu, Türkiye'nin de; bağımsızlığını yok eden, kendisini çağdaş bir devlet olmaktan çıkaran ve geleceğini tehdit eden kapitülasyonları, uluslararası hukuk açısından, onlardan yararlanan devletlere danışma gereği duymaksızın sadece haberdar ederek her zaman geçersiz kılma hakkına sahip olduğunu belirtti[2346].

Hukukun ortaya koyduğu bu gerçek karşısında hiçbir şey yapamadığı için "Makyevelist" bir politika izleyerek Türkiye'yi "barbar ve gayri medeni" olmakla suçlayıp

---

[2342] Mahmut Esat, "Emperyalistler 1...", (1922).
[2343] Mahmut Esat, "Türkiye'nin Hakkı...", (1922).
[2344] Mahmut Esat, "Emperyalistler 4 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 15 Şubat 1338 (1922), No: 804-417.
[2345] **Aynı.**
[2346] Mahmut Esat bu konuda İtalyan hukukçu Paskal Fibore'nin de aynı kanıda olduğunu örnekleriyle açıklıyordu. Kapitülasyonlar hakkında düşüncesi için ayrıca bkz. Mahmoud Essad, **Du Régime des Capitulations Ottomanes leur caractère juridique d'après l'histoire et les textes**, Stamboul, 1928.

devletlerarası hukuktan tam anlamı ile yararlanamayacağını iddia eden İtilaf Devletleri'ne[2347] "uygarlık için ölçü nedir?" diye soran Mahmut Esat, Avrupalıların Türkiye'yi "medeniyetsizlik ve idaresizlikle" suçlarken ortaya koydukları delilleri, Türkiye'nin de Avrupa için öne sürebileceğine dikkati çekti[2348]. Türklerin; mimaride, devlet teşkilatında, askerlikte ortaya koyduğu eserleri tarihten örnekler vererek açıkladı. Hemen tüm Avrupa kütüphanelerinde bulunabilecek ve Batılıların kaleminden çıkan Türk ve Osmanlı uygarlığı ile ilgili basılı eserlere işaret etti; Hanri'yi, Leon Cahun'u, Hammer'i, Piyer Loti'yi örnek gösterdi. Avrupa'dan; Türklerin Selanik ve Kosova'da ortaya koyduğu eserlerden kaçının Sırp ve Yunan ülkelerinde yapılabildiğini[2349] İrlanda'da, Mısır'da, Hindistan'da, Fas'ta, Cezayir'de, Rumeli'de, Trablusgarp'ta "bütün bu yerlerde inleyen beşeriyet kitlesinin fecii vaziyetini, oralarda dökülen çoluk çocuk kanlarını", Yunan istilasına düşen Türklerden kaçının sağ haberinin verilebileceğini sordu[2350]. Macaristan'ın iki yüzyıl, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'ın beş yüz yıl Türk yönetimi altında yaşadığına dikkati çekerek; Fransızların Belçika ve Hollanda'da ne kadar tutunabildiğini, Fas'ta ve Cezayir'de ne kadar kalabileceklerini, İngiliz egemenliğine giren Hindistan ve Mısır'da yaşayan halkın özgürlüklerinin ne olduğunu ve buralarda ne kadar kalabileceklerini sorguladı. "Zayıf milletleri iktisaden esir ederek soymanın" yönetme yeteneği olmadığını, Türkleri "barbarlıkla" suçlayan Avrupa'nın "halkın ser iktisadiyâtını çalmakla" "en büyük barbarlığı" yaptığını belirtti[2351].

[2347] Mahmut Esat, "Emperyalistler 4...", (1922). Paris Konferansında 17 Haziran 1919'da barış konusunda Türkiye'nin isteklerini Yüksek Konsey önünde okuyan Damat Ferit'e ve onun nezdinde Türk halkına 25 Haziran tarihli mektubu ile seslenen Clamenceau şöyle diyordu: "... Ne Avrupa'da, ne Asya'da, ne de Afrika'da Türkiye yönetiminde hiçbir yer yoktur ki maddi değerlerini yitirmemiş, kültür düzeyi düşmemiş olsun. Yine hiçbir yer yoktur ki, Türk yönetiminden kurtulduktan sonra maddi değerlerde ve kültür düzeyinde yükselmemiş olsun. Ne Avrupa Hıristiyanları arasında, ne de Suriye'de, Arabistan ve Afrika'daki Müslümanlar arasında Türkler, ele geçirdikleri yerleri harabetmekten başka bir şey yapmamışlar, savaşla kazandıkları hiçbir şeyi barış içinde geliştirmemişlerdir; çünkü olanakları bu yönde gelişmemiştir." Bkz. Harry N. Howard, "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları-II", **BTTD**, c. 6 Eylül 1970, S. 36, s. 21.

[2348] Mahmut Esat, "Emperyalistler 3...", (1922).

[2349] Mahmut Esat, "Emperyalistler 5 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 16 Şubat 1338 (1922), No: 805-418.

[2350] Mahmut Esat, "Emperyalistler 3...", (1922).

[2351] Mahmut Esat'a göre; Türkleri "medeniyet eseri göstermemekle", "dünyanın ilerlemesine ayak uyduramamakla" ve "kabiliyetsizlikle" suçlayan Batılı devletlere sorulması gereken pek çok soru vardır: Osmanlı yönetimi altında mutlu ve zengin olan Sırp ve Yunanlılar, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yönetimleri altındaki Türk unsuru yarım yüzyıl içinde ne olmuştur? Hangi Türk mahkemesinde Jures'in "katledilmesi gibi cani" bir olay görülmüştür? İngilizlerin yaptığı gibi, Türkiye'nin hangi hapishanesinden masum kanına giren bir cani devlet eliyle çıkarılmıştır? Türkler, barış ortasında bile Yunanistan'da "boğazlanırken" "emperyalistler tebaası" Türkiye'de eskiden beri hürmet ve himayeden başka ne görmüşlerdir? Hangi Yunan mahkemesi bir Türk'ün hakkını iade etmiş, Yunan zabıtası hangi Türk'ün namus ve hayatını koruma sorumluluğunu duymuştur? Oralarda Türk'ün kanı ve malı helal değil midir? Mahmut Esat'a göre Avrupa'nın öne sürdüğü uygarlık göstergeleri bunlardır. Bkz. Mahmut Esat, "Emperyalistler 3..." (1922); "Emperyalistler Hukuk-u Düveli ve Türkiye'nin Mukadderâtı 5", (1922).

"Türkiye'de çoğunluğun Türklerde olmadığı" ve "Anadolu topraklarında tarihi haklarının bulunmadığı" yönündeki iddiaların Türkiye'yi parçalamayı amaçladığına, bu iddiaların milliyet ilkesinden kaynaklandığına ancak İtilaf Devletlerinden hiçbirisinin bu ilkeye uymadığına dikkati çekti. Türkiye'nin; emperyalistlerden daha fazla bu ilkelere bağlı olduğunu, bunun dışında bir uygulama kabul etmeyeceğini, çağdaş bir devlet sıfatıyla kendisine hukuk dışı ilkeler uygulayanlara aynı şekilde karşılık vereceğini[2352], Misak-ı Milli ile tüm emperyalist devletlere "Türkiye Türkiyelilerindir" diyerek "özgürlüğün baş düşmanı olan yabancı müdahalesine" karşı çıktığını ve bu çıkışının da meşru hakkı olduğunu vurguladı, Türkiye'nin bu hakkına kavuşabilmesi için de güçlü olması gerektiğine dikkati çekti[2353]. "Zayıflar ve yalnızlar, sermayecilerin ve emperyalistlerin mazlum avlarıdır. Haktan ve mantıktan anlamayanlara karşı haklı bir davayı kabul ettirmek için en kestirme yol hakkın istihsali uğrunda maddeten kuvvetli bulunmaktır"[2354] diyen Mahmut Esat, Marx'ın sözünü biraz değiştirerek "Şarkın mazlum milletleri"ni birleşmeye çağırdı[2355].

1922 yılı başında Üçler Konferansı, Türkiye'nin geleceğini belirleyecek barış ilkelerini, "emperyalist hukuk" içinde tutmak isterken ve Avrupa'da 'Türkiye'nin barış yanlısı olmadığı' yönünde propagandalar yapılırken, Mahmut Esat; Türklerin "bir sulh amili" olduğunu söyleyerek onu savaşa iten koşulların İtilaf Devletleri tarafından yaratıldığına dikkati çekti. Mondros Mütarekesi'nin "mürekkebi kurumadan" yırtıldığına, Türk halkına "Sevr idamnâmesi"nin uzatıldığına ve çağdaş hukukun kendisine tanıdığı bağımsızlık hakkını savunmak için savaşan Türkiye'den Sevr'i onaylamasının istendiğine işaret etti. Türkiye'nin barıştan yana olan tavrını Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya göndererek kanıtladığını, hiçbir zaman saldırgan olmadığını, aksine hakları çiğnendiği için savunmaya geçtiğini, Misak-ı Milli ve Teşkilatı Esasiye Yasası ile yeni bir dönemi açan Türkiye'nin İtilaf devletlerinden tek isteğinin "hayatına, hürriyetine ve dünya sulhuna hürmet" gösterilmesi olduğunu belirtti[2356].

1922 yılının ilk aylarında koşullar bu isteğinin kabul edilmesine uygun muydu? Barış "şayiaları"nın sürdüğü, Avrupa basınının yakın doğu işlerinin Türkiye lehinde çözümlenmesi yönünde yazılar yazdığı, Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'da Türkiye'nin haklarını dillendirdiği ve Yunan ordusunun Eskişehir-Afyon çizgisinde yerleştiği bu günlerde Mahmut Esat, Türkiye'nin; Misak-ı Milli'nin, Wilson İlkeleri'nin uğradığı "akıbete" uğratılmasına izin vermemesi, özgür ve bağımsız yaşamak yolundaki davasını sonuna kadar sürdürmesi

---

[2352] Mahmut Esat, "Emperyalistler 5...", (1922).
[2353] **Aynı.**
[2354] Mahmut Esat, "Emperyalistler 4...", (1922).
[2355] Mahmut Esat, "Emperyalistler 5...", (1922).
[2356] Mahmut Esat, "Türkiye'nin Hakkı...", (1922).

gerektiğini ısrarla yineledi. Hükümeti, kamuoyu ve hemen tüm basınıyla Türkiye'ye karşı ılımlı tavrını koruyan Fransa'nın Almanya önündeki durumunun onu İngiliz siyasetine bağımlı kıldığına[2357], bir koalisyon hükümeti kurma aşamasında olan İtalya'nın Türkiye'ye karşı izleyeceği siyasetin belirsiz olduğuna[2358], Türkiye'ye yönelik tüm olumsuz siyasetin "mercii" olan İngiltere'nin ise hâlâ düşmanca tutumunu sürdürdüğüne dikkati çekerek Türkiye'nin ancak, "Kral Konstantin'in, masum kanı sızan tacını yerlere çaldığı gün" Misak-ı Milli ile istediği yaşama hakkını elde edebileceğini savladı[2359].

Anadolu hareketine karşı hukuk dışı uygulamalarda bulunan emperyalist devletlerle işbirliği yapan sarayı da oldukça sert bir şekilde eleştirdi. Türkiye halkının, hakkı için verdiği savaşımda sarayı; "vatan düşmanlarının müttefiki", "memleketin kalbinde biten bir çıban", "ülkenin mübarek topraklarında akan bir irin", "mazinin üstünde kurulmuş bir baykuş yuvası", "Anadolu birliğinin imhası için casuslar(ın) tavzif olduğu" bir yer olarak nitelendirdi. Türk halkının büyüklüğü karşısında "günahlarını itiraf ile tövbe" etmesi gerekirken düşmanla birlik olan sarayın, bu tavrı ile devlet olma niteliğini yitirdiğini iddia etti[2360]. Bu nedenle daha Şubat 1922'de İstanbul Hükümeti'nin varlığını sürdürmesini "fuzuli" ve ulusal iradeye aykırı buldu. Ülkenin geleceği hakkında söz sahibi olmak istemesine; BMM'ni "çiğneyen bir siyasetle" ve "adeta zevk alırcasına" Harbiye Nazırı İzzet Paşa'yı Avrupa'ya göndermesine ve Türk halkını temsil ettiği izlenimi vermesine karşı çıkarak İstanbul Hükümeti'nden "haddini bilmesini", onu yaşatan zorunlulukları takdir etmesini istedi. Türkiye'nin "gayri mesuller" ülkesi olmadığını vurguladı[2361]. Meşruiyetini halktan alarak bir halk devleti kuran yeni Türkiye'de, Teşkilatı Esasiye Yasası ile "Türkiyelilerden" başka hiç bir gücün hükümet oluşturma hak ve yetkisinin olamayacağını, aksi bir hareketin hukuksal açıdan halkın iradesine karşı isyan sayılacağını, böyle bir hareketin "tenkili"nin ise "vacib" olacağını belirtti[2362]. Türk halkını temsil edecek tek gücün TBMM olduğunu vurguladı. Türk halkının, dışarıda emperyalistlere içeride onun işbirlikçilerine karşı haklı gerekçelerle başlattığı savaşta, TBMM aracılığı ile egemenliğine sahip çıktığını ve bu hakkını paylaşmamak konusundaki kararlılığını gösterdiğini belirtti.

[2357] Mahmut Esat, "Hazır Ol Cenge!", **AYG**, 22 Şubat 1338 (1922), No: 810-423.
[2358] **Aynı.**
[2359] **Aynı.**
[2360] Mahmut Esat, "İstanbul Hükümeti ve Hukuki Vaziyeti", **AYG**, 12 Mart 1338 (1922), No: 825-438.
[2361] Mahmut Esat, "İstanbul Hükümeti anlamalıdır ki bugünkü hayatı siyasî bir zarurettir. Zaruretler ise ancak kendi mikdarlarınca takdir olunurlar. ... Hukuk-u ammece İstanbul Hükümeti'nin, câmianın temsili olan Büyük Millet Meclisi'ne karşı memleketin herhangi bir yerinde türemiş asi ve mütegallib bir hükümetten farkı yoktur". Saray ve hükümetleri Türk halkının iradesini çiğnemektedir ve Türkiye halkının "iradesini çiğneyenlere hakkını soracağı hesap günleri yakındır" diyordu. Bkz. Mahmut Esat, "İstanbul Hükümeti ve Hukuki Vaziyeti", (1922).
[2362] **Aynı.**

2.2. Kemalizm'in Sistemleştirilmesi ve Mahmut Esat

Yeni Türk devletinin ideolojik niteliği[2363] ve dayandığı temel ilkeler ulusal kurtuluş savaşı ile birlikte gelişmeye başlamıştır. Bu nedenle ihtilâl ve devrim iç içedir. Türk halkına inanarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal'in önderliğinde "müdafaai milliye" amacıyla girişilen ulusal bağımsızlık savaşı, emperyalizme karşı bir başkaldırı olduğu için daha ilk adımda milliyetçilik ve halkçılık temeline oturtulmuştur. Amasya'da ortaya konan "hakimiyeti milliye" düsturu, "Misak-ı Milli" ile siyasal ilkelerini, "Kuvayı Milliye" ile eylemsel gücünü, "Büyük Millet Meclisi" ile de otoritesini ortaya koymuştur. Ulus temsilcilerinden oluşan ve kuruluşundan dokuz ay sonra adının önüne "Türkiye" sözcüğünü ekleyerek Türkiye Büyük Millet Meclisi adını alan ulusal meclis, ulusun geleceği hakkında karar verme yetkisine sahip tek organ kılınmıştır. Böylece otoritesini dinden değil Türk ulusundan alan bir meclisle laiklik konusunda da önemli bir adım atılmıştır[2364]. 1921'de egemenliğin kayıtsız şartsız "millette" ait olduğu, yönetim şeklinin ise "halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına" dayandığı anayasal güvenceye alınmış ve Tunaya'nın da belirttiği gibi "demokratik bir sistemin temeli bu yolla ve ilk kez bu tarihte atılmıştır"[2365]. 1922'de saltanatı kaldırarak egemenliği paylaşmayacağını ortaya koyan yeni Türkiye Devleti 1923'te "Halk idaresi olan Cumhuriyeti" benimsemiş, 1924 Teşkilatı Esasiye Yasası ile de Türkiye Devleti'nin Cumhuriyet, resmî dilinin Türkçe olduğu saptanmış, "Türk" tanımlanmış

[2363] Geniş bilgi için bkz. A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, (Ankara: TTK, 1988); Tekinalp, **Kemalizm**, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998); Mehmet Şerefi Aykut, **Ka[e]mâlizm: (C. H. Partisinin Programının İzahı)**, (İstanbul: Muallim Halit Kitap Evi, 1936); Falih Rıfkı Atay, **Babanız Atatürk Bayrak Atatürkçülük Nedir? Atatürk Ne İdi?**, (İstanbul: Bateş Yayınları, 1998); Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, (İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982); Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, (İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981); Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, (İstanbul: Ant Yayınları, 1970); Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981); Suna Kili, **Kemalizm**, (İstanbul: Menteş Matbaası, 1969); Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981); Suat Sinanoğlu, **Türk Hümanizmi**, (Ankara: TTK, 1980); Hamza Eroğlu, **Gerçek Yönüyle Atatürkçülük**, (Ankara: Kardeş Matbaası, 1965); Ahmet Mumcu, Ergun Özbudun, Turhan Feyzioğlu, Yüksel Ülken ve Agâh Çubukçu, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçük Düşünce Sisteminin Temelleri)**, (Ankara: YÖK Yayınları No: 5, 1986); Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000); Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996); **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm**, c. 2, (Editör: Ahmet İnsel), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

[2364] Kongar, dinden bağımsız bir biçimde kurulan TBMM ile "altı ok arasında uygulamaya ilk aktarılan ilke" nin laiklik olduğunu belirtmektedir. Bkz. E. Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 393-394. Laiklik konusunda ayrıca bkz. E. Kongar. **Demokrasi ve Laiklik**, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997); Mümtaz'er Türköne, **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi**, (Ankara: Ark Yayınevi, 1994); Gencay Şaylan, **Türkiye'de Laiklik**, (İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 1995); Ahmet Mumcu, **Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürgünün Yeri**, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991); Doğu Ergil, **Secularism in Turkey: past end present**, (Ankara: Foreign Policy Institute, 1987); Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyetinde Lâyiklik**, (Ankara: AÜSBFY, 1955); Orhan Koloğlu, Türk Çağdaşlaşması, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1995); Ercüment Demirer, **Din Toplum ve Atatürk**, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999).

[2365] Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde...**, s. 275.

ve "Türklerin" kamu hakları belirlenmiştir[2366]. Mustafa Kemal de 1927'de okuduğu büyük nutkunu milliyetçi ve halkçı bir söylem üzerine kurmuştur. Devrimin ideolojisini ortaya koyduğu Medeni Bilgiler'de ise "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir" diyerek, Türk ulusunun oluşumunda etkili olan "tabii ve tarihi vakialar"ı ; siyasal varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, tarihsel ve ahlaksal akrabalık olarak sıralamıştır[2367]. Ayrıca, "dünya yüzünde ondan daha büyük ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur" dediği Türk ulusunun dilinin Türkçe olduğunu, her Türk'ün dilini yükseltmek için çalışması gerektiğini, Türklerin "dünyaca tanınmış büyük bir vatanda" yaşadığını ve ona "[Türk Eli]" dendiğini de vurgulamıştır[2368].

Yeni devletin kurucuları; Anadolu İhtilâli ile emperyalist ve kapitalist Batıya karşı tam bağımsızlık için mücadele ederken aynı zamanda Aydınlanma Çağı'nın simgesi olan Batılı değerlere ulaşmayı, "muasır medeniyeti" yakalamayı hatta bu değerleri aşmayı da amaçlamışlardır. Yeni Türkiye Devleti'nin izleyeceği politika ise 1920'de "Halkçılık Beyannamesi" ile ortaya konmuş, bu belge ile TBMM; halkı "emperyalizm ve kapitalizmin tahakkümünden" kurtarmayı, tam bağımsızlık için dış ve iç düşmanlarla sonuna dek savaşmayı, halkı "sefalete" sürükleyen nedenleri ortadan kaldırarak eğitimi, adaleti, toprağı, maliyeyi, ekonomiyi ve toplumu ilgilendiren tüm konularda çağın gereklerine ve halkın gereksinimlerine göre "teceddüdat ve tesisat" yapmayı yükümlenmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinden sonra yeniden seçimlere gidilirken Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Nisan 1923'te yayınladığı ve Türk tarihinde "Dokuz Umde" olarak yer alan bildiride ise çağın gereğine ve halkın gereksinimlerine göre atılımların yapılacağı vurgulanmıştır[2369].

Nitekim kısa bir süre sonra çağın gereklerinden ve çağdaş uygarlığın göstergelerinden biri olan laik devlet yapısı benimsenmiş, 1924'te çıkarılan devrim yasalarıyla yalnızca siyaset değil eğitim de dinsel kurallardan arındırılmaya başlanmıştır. 1925'te Adliye Hukuk Mektebi ile laik eğitimin, 1926'da Medeni Yasa ile laik toplum yapısının oluşturulmasında ciddi adımlar atılmış, 1928'de anayasada yapılan değişiklerle de devlet laikleştirilmiştir.

CHP'nin 1927 kongresinde İsmet Paşa tarafından okunan Genel Başkanlığın "Fırkanın istikâmeti hakkındaki beyannamesi"nde partinin "Cuhmuriyetçi, Lâyik, Halkçı ve Milliyetçi"

[2366] 1924 Anayasası'nın 1. Maddesine göre; "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir". Değişiklik öncesi 2. maddesine göre; "Türkiye Devleti'nin dini, Din-i İslâmdır; resmî dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir". "Türklerin Kamu Hukuku" bölümünde yer alan 88. maddenin ilk paragrafına göre de "Türkiye'de din ve ırk ayırd edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir". Bkz. S. Kili, **Türk Anayasaları**, s. 41, 57-63.

[2367] A. Afetinan, **Medenî Bilgiler...**,s. 371.

[2368] **Aynı**, s. 351-353.

[2369] "Halk"tan kastedilen ise Türk ulusunun tümüdür. Ayrılık kabul edilmez. Mustafa Kemal'in Medeni Bilgiler'de " herkes kendi için' yerine, 'herkes, herkes için' " diyerek formüle ettiği bu düşüncede işbölümü esas alınmış bu yolla "Bağlılık [Solidarité]"a ulaşmak amaçlanmıştır. Bkz. A. Afetinan, **Medenî Bilgiler...**, s. 70-73.

olduğu vurgulanmış[2370], Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Nisan 1931'de seçim dolayısıyla ulusa yayınladığı beyannamede ise bu dört ilkeye Devletçilik ve İnkılâpçılık da eklenerek altı ilke ilk kez bir arada sayılmıştır[2371].

Halkçılığı; Devletinin temel dayanağı yapan, Türk halkını "kapitalizmin tahakkümünden" kurtarmayı amaçlayan ve tam bağımsızlığı hedefleyen yeni Türkiye için ekonomik bağımsızlık ve kalkınma da yaşamsal bir öneme sahip olmuştur. Yeni Türkiye, Türk ulusunun ekonomik kalkınmasının önündeki iç ve dış engellere izin vermeyeceğini ihtilâlin ilk gününden itibaren ortaya koymuş ve savaş koşullarında izlemeye başladığı "millileştirme" siyaseti ile devlet, ekonomik faaliyetleri yönlendirmiştir. TBMM'nin 1 Mart 1922'deki açılışında ise Mustafa Kemal Paşa ilk kez "devletleştirme"den bahsetmiş, böylece devlet eliyle ulusal ekonomi oluşturulmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren dünyanın gelişmiş pek çok ülkesinde saf bir liberalizm uygulamasının terk edildiği, devletlerin bir şekilde ekonomik müdahaleye yöneldiği dikkate alınacak olursa yeni Türkiye'nin izlediği millileştirme/devletleştirme siyasetinin çağdaşlarına koşut olduğu da ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti, 1923-1929 arasında devletçi bir söylem içine girmemiş hatta özel girişimi yasalarla teşvik etmiştir. Ancak ülke koşulları; girişimci azlığı, kapital birikiminin olmayışı, yabancı sermayenin çekimserliğini sürdürmesi gibi nedenlerle devlet gücü özellikle sanayi alanında kendisini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamadaki ekonomik siyasetin adını koyması ise hem dış hem de iç koşulların sonucudur. 1930'lara gelindiğinde; dünya ekonomik bunalımının Türk ekonomisini sarsması, SCF ile girişilen demokrasi deneyiminde muhalefet partisinin liberalizmi benimsemesi, iktidarı uyguladığı ekonomik programa isim vermeye itmiş ve Ağustos 1930'da İsmet Paşa bu siyaseti "mutedil devletçilik" olarak açıklamıştır. Atatürk de sınıfsız ve işbölümü esasına dayanan toplumsal yapıda amaçlanan bağlılığa ulaşabilmenin yolunun "içtimaî teminler" olduğunu, içtimaî teminlere ise "devlet sosyalistliğine yaklaşarak" varılabileceğini belirtilmiştir[2372]. 1935 CHP kurultayında ise uygulanan ekonomik siyaset İsmet Paşa tarafından "güdümlü ekonomi" olarak tanımlanmıştır[2373].

[2370] **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, (Ankara: TBMM Matbaası, 1927), s. 37.

[2371] Mustafa Kemal Paşa, seçim dolayısı ile "yeniden millete hatırlatmayı faydalı gördüğü" ilkeleri şöyle sıralıyordu: "Cumhuriyet Halk Fırkasının Cumhuriyetçi, milliyetçi halkı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmez bariz mahiyetidir." Bkz. **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, s. 606.

[2372] A. Afetinan, **Medenî Bilgiler...**, s. 71-72.

[2373] **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935**, (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), s. 16. Devletçilikle ilgili olarak bkz. Korkut Borotav, **Türkiye'de Devletçilik**, (Ankara: Savaş Yayınları, 1982); K. Borotav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974); Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, (İstanbul: Tituri Biraderler, 1940); Ekrem Özelmas, **Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından Sümerbank**, (Ankara: Sümerbank Yayınları, 1973); A. Afetinan. **Devletçilik İlkesi ve Türkiye**

Nisan 1931'de Mustafa Kemal Paşa'nın seçim beyannamesinde sıraladığı altı ilke CHP'nin Üçüncü Büyük Kurultayı'nın 17 Mayıs 1931'de yaptığı son toplantısında Parti Programına alınmış ve CHP'nin "ana vasıfları"; Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik olarak belirtilmiştir[2374]. 9 Mayıs 1935'te toplanan Dördüncü Büyük Kurultay da ise Türkiye'nin izleyeceği yol "Kamâlizm yolu" olarak ortaya konmuş[2375], 13 Mayıs'ta benimsenen CHP Program ve Tüzüğünde de "Partinin güttüğü bütün esaslar(ın), Kamâlizm prensibleri" olduğu saptanmış ve ilkeler şöyle tanımlaşmıştır[2376].

> "Parti, ulus egemenliği ülküsünü en iyi ve en sağlam surette imsileyen ve taplayan devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanığdır. Parti sarsılmaz kanağatla, Cumhuriyeti her tehlükeye karşı, bütün araçları ile korur" (Cumhuriyetçilik)
>
> "Parti, ilerleme ve gelişme yolunda ve arsıulusal değetlerde ve ilgilerde Türk sosyetesinin, çağdaş uluslarla yanyana ve bir uyumda yürümekle beraber, ... kendine özgü ıralarını ve erkin benliğini korumağı esas sayar"(Ulusçuluk)
>
> "İrde ve egemenlik kaynağı ulustur. Bu irde ve egemenliğin, Devletin yurddaşa ve yurddaşın Devlete karşı olan ödev ve yükümlerini tamamile yerine getirmek için kullanılması, Partinin başlıca prensiplerindendir. Kanun karşısında saltık bir eşitlik kabul eden, ve hiç bir ferde, hiçbir aileye, hiç bir klasa, hiç bir cemaata ayrılık tanımayan yurddaşları, halktan ve halkçı olarak kabul ederiz. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı, ayrı klaslardan karışıt değil, fakat, ferdiğ ve sosyal hayat için, işbölümü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük zanaat sahibleri, esnaf ve işçilerle, özgür ertik sahibleri, endüstrieller, tecimler ve işyarlar Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve genliği için bir zorağdır. Partimizin bu prensible amaçladığı gaye, klas kavgaları yerine sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek, ve asığlar arasında, birbirine karşıt olmıyacak surette, uyum kurmaktır. Asığlar, kapasite ve çalışma derecesine göre olur."(Halkçılık)
>
> "Özel kınav ve çalışma esas olmakla beraber, imkân olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa eriştirmek için, genel ve yüksek asığların gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, Devleti filiğ surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır. Devletin ekonomi işleri ile ilgisi filiğ surete yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmekdir. Devletin filiğ olarak, hangi ekonomik işleri yapacağının belirtilmesi, ulusun genel ve yüksek asığlarına bağlıdır. Bu lüzum üzerin, Devletin, filiğ olarak, kendi yapmağa karar verdiği iş, eğer, özel bir girişit elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişitin uğrayacağı zararın, Devlet

---

Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı-1933, (Ankara: TTK, 1972); Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Devletçilik**, (Ankara: Olgaç Matbaası, 1981).

[2374] **Cumhuriyet Halk Fırkası Programı**, (1931), s. 4-5.

[2375] Fuat Eğeman (Antalya) şöyle diyordu: "Bir vakitler çok ıstıraplı zamanlarımızda belki de yolumuzu şaşırdığımızı zannettikleri zamanlarda bizde bize yol arıyanlar vardı. Ey sevgili ülke sana yol nerede? Diyenler vardı. Biz yolu bulduk. Çok mesuduz ki o yolu bulduk. Bu yol, Kamâlizm yoludur. Bu programdır. Biz o programla büyük yola varacağız...." Bkz. **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 53.

[2376] **Aynı**, s. 77-78. Programda kullanılan dil öz Türkçe'dir. 1939'da yapılan Beşinci Büyük Kurultayda ilkeler aynen tanımlanmakla birlikte dilde eskiye dönüş vardır, kimi maddeler de değişmiştir. Bu değişiklikler için bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c. 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), s. 59-72.

tarafından ödem şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz" (Devletçilik)[2377]:

"Parti, bütün kanunların, tüzüklerin ve usullerin yapılışında ve taplanışında en son ilim ve teknik esasları ile, asrın ihtiyaçlarına uyulmasını prensip olarak kabul etmiştir. Din, bir vicdan işi olduğundan, Parti, dini, dünya ve devlet işleri ile siyasadan ayrı tutmağı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar."(Laiklik)

"Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendi bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak Parti için esastır." (Devrimcilik)

1930'lu yıllar yalnızca ilkelerin tanımlandığı yıllar değil aynı zamanda Kemalizm'in sistemleştirilmesine hız verildiği yıllar olmuştu. "İnkılâblarda muvaffakiyetsizlik ihtilâlcilerin beceriksizliği ve zihniyeti mes'elesidir. Önce bunu hazırlamak ve sonra işe başlamak lâzımdır. İşte halk ihtilâlinin ana hattı" diyen, devrimin ilkelerden uygulamaya geçmediği sürece "kıymetlerinin yarısını bile" ifade edemeyecekleri kanısında olan Mahmut Esat[2378]; ne Türkiye Halk Devleti'nin ne de Türkiye Halk Cumhuriyeti'nin kurulmuş olmasını yeterli bulmamış, ihtilâlin, "yürüyüşünü" ekonomik ve toplumsal alanlarda da devam ettirmesini zorunlu görmüştü. İşte bu düşünce O'nu, kurulduğu günden itibaren yeni Devletin uygulamaya koymakla yükümlü bulduğu ilkeleri belirlemeye, bu ilkeleri işlemeye itti. 1920'li yıllarda sıkça yazılar yazdığı İzmire Doğru, Anadolu'da Yeni Gün, Hakimiyeti Milliye, Sada-yı Hak ve Vatan gazeteleri adeta Kemalizm'in okulu oldu. 1930'larda bu gazetelere Anadolu, Akşam, Halk Dostu, Halkın Sesi, Son Posta, Tan, Vakit, Yeni Sabah ve Yeni Asır gazeteleri eklendi. Adliye Hukuk Mektebi ile başlayan hocalık yaşamında dünya ihtilâlleri ile birlikte Türk İhtilâli'nin felsefesini yaptı. 1930'lu yılların siyasal ve ekonomik koşullarında Türk gençliğini bilinçlendirmek için başlatılan İnkılâp dersleri çerçevesinde İstanbul ve Ankara İnkılâp Enstitülerinde verdiği derslerle de Kemalist ideolojinin sistemleştirilmesinde öncü oldu. 'Türk rejimi nedir? İdeolojisi, dayanakları nelerdir? Hareket ve vusul noktaları nedir, ne gibi ilkelere dayanır?' sorularına yanıt aradığı bu dersleri, Ankara ve İzmir Halkevlerinde geniş dinleyici kitlesi önünde yineleyerek aydın olmanın sorumluluğunu yerine getirdi ve "Atatürk İhtilâli" adlı kitabında toplayarak ölümsüzleştirdi.

İlk kez 1932 yılında Anadolu gazetesine yazdığı yazılarında Kemalizm terimini kullanan Mahmut Esat, CHP'nin 1935'te yaptığı Dördüncü Büyük Kurultayı'nın ardından da altı ilkeyi toplu olarak yorumladı. Dikkati çeken nokta, 1935'e gelindiğinde Türk rejiminin ortaya konamamış olduğunu iddia etmesiydi. Kemalizm'in 18. yüzyılın devlet felsefesiyle, Marksist yöntemlerle ya da kişisel düşüncelerle açıklanamayacağı, "realiteye" dayanılması gerektiği

---

[2377] **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, s. 78.

[2378] Mahmut Esat, "Bir Tablo-Fransız İhtilâli ve Türkiye İnkılâbından", **AYG**, 20 Nisan 1339 (1923), No: 1158-781, s. 1.

tezini savunan Mahmut Esat, bu yöntem kullanılmadığı için Kemalist ideolojinin açıklanamadığı kanısındaydı[2379].

> "...Yeni Türk rejimi bazılarının zannettikleri gibi ne on sekizinci asra, ne de komünizm prensiplerine benzer. Türk rejimi bu prensiplerden mülhem değildir", "Türk rejimi ne Monteskiyo, ne Ruso, ne Lenin, ne Troçki, ne de Stalinden mülhemdir. ...Yeni Türk Rejimi, Türk milletine dayanır ve Türke benzer...."[2380]

diyen Mahmut Esat, Kemalist ideolojiyi "kendi prensipleri içinde" değerlendirdi[2381]. Türk rejiminin esin kaynağının Kemalizm olduğuna, bu rejimin ancak Kemalizm ile kavranabileceğine dikkati çekti[2382]. Kemalist ideolojiyi ortaya koyacak temel belgeleri de; "1- Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri, 2- Büyük partinin benimsediği prensipler, 3- Türk Cumhurluğunun Ana Kanunu" olarak sıraladı[2383]. Tüm bu belgeler dikkate alındığında Kemalizm'in "baş prensibi"nin ulus egemenliği olduğunu savladı.

> "...Atatürk; her yerde, her vakit, her sözünde Türk ulusunun egemenliğini öne sürdü. Türk devrimi yürüyüş ve ilerleyişinde bu prensibe dayandı. Ulus egemenliği devrimin başında yükselen bayrak oldu: Hakimiyet milletindir. Egemenlik ulusundur: Erzurum Kongresi bunu söyledi. Sivas buna dayandı. Birinci Kamutay bunu Ana Kanuna koydu. İkinci Kamutay, ikinci Ana Kanuna geçirdi. Bu bugün başta gelen prensiplerdendir. Başta gelen, baş prensiptir. Egemenlik ulusundur. Dün Büyük Partinin karşısında duruyordu. Bugün Kamutayın başında..."[2384]

diyen Mahmut Esat, "Atatürk İhtilâli" adlı kitabında altı ilkeyi sıralarken de en başa "kayıtsız ve şartsız" ulus egemenliğini yerleştirdi[2385].

Mahmut Esat'a göre Kemalizm, Cumhuriyetçiydi. Bu ilke Erzurum ve Sivas Kongrelerinde "açığa vurulmadan" anlatılmış ve devrim bütün "yürüyüşünde" bu ilkeye doğru ilerlemişti[2386]. Kemalizm, devletçiydi. Zira, devrimi yapan CHP'nin tüzüğü Türkiye'nin ekonomide devletçi olduğunu belirtiyordu. Atatürk de bu partinin önderi olduğuna göre O da ekonomide devletçiydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasasında ise ekonomik devletçiliği yasaklayan bir hüküm bulunmuyordu. Kemalizm, halkçı ve milliyetçiydi. Bu özellikleri nedeniyle modern ulusların yaşama koşullarına ve modern tarihin akışına en uygun ideoloji

---

[2379] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", (1935).
[2380] **Kurun**, 12 Nisan 1935, No: 6199-137, s. 4, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2381] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", (1935).
[2382] **Kurun**, 12 Nisan 1935, No: 6199-137, s. 4, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2383] **Kurun**, 12 Nisan 1935, No: 6199-137, s. 4, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders); Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", (1935).
[2384] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", (1935).
[2385] Bkz. M.E. Bozkurt. **Atatürk İhtilali I**, s. 44.
[2386] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", (1935).

olarak Kemalizm'e işaret eden[2387] Mahmut Esat, Kemalist ideolojinin en belirgin özelliğinin de evrimcilik değil inkılâpçılık/devrimcilik olduğunu vurguluyordu[2388].

Türkiye Cumhuriyeti'nin hem kurtuluş hem de kuruluşunda etkin bir rol oynayan, Önder'in yanında, kurucu kadro içinde yer alan Mahmut Esat'ın[2389], 5 Şubat 1937'de Anayasaya alınan; Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik ilkelerine getirdiği yorum, kuşkusuz Kemalizm'i anlamlandırmak açısından büyük bir önem taşıyacaktır.

2.2.1. "Cumhuriyetçilik"

Bir devlet şekli olarak ilk kez Romalılarla birlikte ortaya çıkan Cumhuriyet düşüncesi[2390], Fransız İhtilâli ile birlikte modern bir içerik kazanmış; halk/ulus egemenliğine dayanan ve demokrasiyi de içeren bir kavram olarak kullanılmıştı. Cumhuriyet'in gereği olan halk egemenliği düşüncesi, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı aydınlarının da ilgisini çekmiş; Namık Kemal, Ali Suavi, Mizancı Murat gibi düşünürler "hâkimiyet-i ahali" ve "hâkimiyet-i millet"ten söz etmişti. Bu düşünce İkinci Meşrutiyet döneminde kimi fırkaların programlarında yer aldığı gibi "hakimiyet-i milliye" adlı bir gazete de çıkarılmış[2391] ve dönem içinde halk egemenliği demokrasi ile eş anlamda kullanılmıştı. Ancak egemenliğin Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcisi olarak halife/sultanın görüldüğü bir sistemde cumhuriyet "bi'at derecesine" indirilmiş, halkın hükümet etme yetkisinin bi'at yoluyla Osmanlı hanedanına bırakıldığı savunulmuş, Osmanlı İmparatorluğu için olanaksız görülen cumhuriyet yönetimine meşrutiyet tercih edilmiş ve yeni devletin kuruluşuna dek Cumhuriyet yönetimi dillendirilmemişti[2392].

Bu çerçevede daha 1909'da "hakimiyet-i milliye"den bahseden Mahmut Esat, TBMM'ne katıldıktan sonra da ulus egemenliğinin en güçlü savunucularından biri olmuştu. 1920'lerde kaleme aldığı "Sultanların Hukuku" ile "Osmanlı Tarihinde İdare" ve "Yeni

---

[2387] **Aynı.**
[2388] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", **Tan**, 28 Mayıs 1935.
[2389] Bu konuda bkz. H. Uyar, "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I", **Tarih ve Toplum**, c. 20, S. 119, Kasım 1993, s. 9-15; "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-II", **Tarih ve Toplum**, c. 20, S. 120, Aralık 1993, s. 9-16.
[2390] Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, (Ankara: Savaş Yayınları, 1990), s. 375.
[2391] 1909 yılında kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası ile 1910'da kurulan Ahali Fırkası'nın programlarında bu düşünceye yer verilmiştir. Başyazarlığını Bezmi Nusret (Kaygısız)'in yaptığı 1910'da çıkarılan gazetenin ismi ise "Hakimiyet-i Milliye"dir. Bkz. Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap (Birinci Bölüm), (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995), s. 19. Hükümet Programları için ayrıca bkz. T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c. I (İkinci Meşrutiyet Dönemi), (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), s. 179-181, 242-244.
[2392] Bkz. Ş. Turan, **a.g.e.**, s. 17-18.

Türkiye'nin Mânası" isimli dizi yazılarıyla, Türk ve Osmanlı tarihini incelemiş, yeni Türkiye'nin anlamını ortaya koymaya çalışmıştı. Hilafet kurumunun Osmanlı'ya girişine kadar olan dönemde Türklerin demokrat olduğuna, Türk tarihinde zadeganlık gibi unvanların bulunmadığına, kimseye ayrıcalık tanınmadığına, Türk ulusunun ve hükümetinin "halkçı" olduğuna, bununla birlikte "demokratlar idaresinin dizginleri" halka verilmediği için İmparatorluğun çöküşünün başladığına işaret ederek ulus egemenliğinin önemini vurgulamaya çalışmıştı. "Halkçılık Beyannamesi"nin ve Teşkilatı Esasiye Yasası'nın savunusunu yapmış, "yeni Türkiye'deki son hareket tamamen halk hareketidir" diyerek yeni devlete yöne verecek unsurun "Türkiye halkı" olduğuna, "Halk idaresi" ile ulusun maddî beklentilerine yanıt verileceğine, halkın artık saray için değil kendisi için çalışacağına dikkati çekmişti.

İhtilâli yapan unsurun Türkiye halkı, kurulan devletin de "halk devleti" olduğunu, bu nedenle yeni Türkiye'nin siyasal yönetiminin halka dayanması gerektiğini, halkın olmayan bir idarenin onun "saadetini" sağlamayacağını ve halkın "vasiye" gereksinimi olmadığını belirtmişti. İhtilâlin gaye edindiği ulus döneminin, ulusun egemenliğine sahip olması ile kurulabileceğine işaret etmiş, "biz halk hakimiyetini, hakiki millî devri, Türkiye halkının bilzat ve bilfiil bilakayd u şart mukadderâtına sahip olmasında görüyoruz. Bunu mutlak ve mutlak surette istiyoruz"[2393] diyerek ulus egemenliği konusundaki kararlılığı ortaya koymuştu.

> "...Halkın bizzat ve bilfiil mukadderatına, hakimiyetine sahib olmadığı bir memlekette ne milliyet esasatı dahilinde bir devlet ne de bir halk hükümeti teessüs edemez. İhtilâl bu yüksek mefkûresinden hiç bir fedakârlık kabul etmez. Aksine hareketi be-heme-hal imhası lâzım gelen bir irtica telakki eder.
>
> Orada mutlaka bir inhisar siyaseti, mutlaka bir inhisar devleti, bir oligarşi vardır. Tahakküm ve esaret vardır. Türk İhtilâli işte bunun yıkacak yedi asrı kıracaktı. Bu esası büyük bir aşk ve imanla Türk tarihini geniş bir görüşle kavrayarak tesbit eden, muarızların, hadisatın ve hakikatin belagatiyle iskat eyleyen Türk'ün dahi mürşidi büyük Gazi oldu...."[2394]

Mahmut Esat, Teşkilatı Esasiye Yasası ile sultanların hak ve yetkilerinin Türk halkına geçtiğini, halkın geleceğini "oyuncak edinen" saray döneminin son bulduğunu, Türk halkının "efendilik tacını" taktığını[2395] ve "Türk Cumhurluğu"nun resmen kurulduğunu ancak adının konmadığını belirtti[2396]. Cumhuriyeti "reşitim!" diyen ulusların idaresi olarak tanımladı. Türk

---

[2393] Mahmut Esat, "Türkiye Tarihinde-İnhitat Asırları", **AYG**, 6 Ocak 1340 (1924), No: 1379-1003, s. 1.
[2394] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 3", **Sada-yı Hak**, 27 Mayıs 1924, No: 1344.
[2395] Mahmut Esat, "Sultanları Hukuku", **AYG**, 26 Mayıs 1337 (1921), No: 619-239, s. 1.
[2396] Mahmut Esat Bozkurt, "Cumhuriyet Halk Partisini Hazırlayan Olaylar", **Ulus**, 9 Eylül 1943, s. 1, (CHP 20. Yıl Özel Sayısı).

İhtilâli'nin, kurtuluş savaşlarının ardından "dejenereliği ve ihaneti sabit hanedanı, saltanatı ve hilafet müessesesini" yerinde bırakmasının "ihtilâlin kendi kendine ihaneti" demek olacağı yargısına varan Mahmut Esat, bu nedenle hanedanı düşüren, saltanatı kaldıran ihtilâlin, hilafeti de bırakmadığını, Türk ulusunun "vasiye" gereksinimi olmadığı için de Cumhuriyeti ilân ettiğini belirtti.

> "...Bu kaldırılmış müessesenin yeniden ortaya çıkarılmasına, işi gücü bir yana bırakarak yeni bir hanedan araştırmaya lüzum yoktu. Esasen bir milletin kaderinin bir hanedanla idaresi modası çok geçmiş, hak bakımından anlamını kaybetmişti. Cumhuriyet çağdaş devletin en modern müessesesi olarak benimsendi ve Türk Cumhuriyeti ilân olundu. [29 Ekim 1923]"[2397].

Cumhuriyeti "hakiki milliyetçiliğin, hakiki halkçılığın hukukî ifadesi"[2398] olarak gören Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin siyasal rejiminin Cumhuriyet olacağının ilk işaretinin Erzurum Kongresinde verildiği; egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğunun ilke olarak kabul edilmesinin "adı verilmemiş bir Cumhuriyetten başka bir şey" olmadığı kanısındaydı[2399].

Bağımsızlık mücadelesi sırasında kimi devrim adımlarını güvendiği kişilerle paylaşan Mustafa Kemal Paşa da yeni devletin rejiminin Cumhuriyet olacağını, 1921 yılı Mayıs ayında Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin ulusal mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçtiği günlerde kendisine açıklamıştı. Mahmut Esat, Mustafa Kemal Paşa ile arasında geçen konuşmayı şöyle aktarıyordu:

> "Harekâtı milliye sırasında Şef bir gün beni çağırdı. İstasyonda mütevazı odasında oturuyordu.
> Zonguldağa Ömer Faruk gelmiş haberin var mı? diye sordu.
> Hayır! cevabını verdim.
> Buraya gelsin mi? dedi.
> Siz nasıl isterseniz öyle olur. Ben casus olmasından korkarım, dedim.
> İşte, o zaman bana bu hanedanı mevzuu bahsederek:

[2397] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 207, 210.
[2398] **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1341 (1925), No: 407, s. 1.
[2399] Mahmut Esat, İnkılâp derslerinde okutmak üzere "Cumhuriyet" sözünün "ilk önce nerede, ne biçimde ve kimler arasında" söylediğini Mustafa Kemal Paşa'ya sormuştur. Paşa, günü gününe bütün olayları not ettiğine dikkati çekerek yanıtı Mazhar Müfit Bey'den almasını isteyince Mahmut Esat kaleme aldığı mektubunda "Erzurum Kongresinde aşırı millet egemenliği pek açıktır. Cumhuriyet'e kadar yol veren bir millet egemenliği. Fakat o sırada Şef ne düşünüyordu. Bu konuda açık bilginiz var mıdır? Vermek lütfunda bulunacağınız karşılık tarihe yardımcı olacaktır." diyecek, Mazhar Müfit ise Mustafa Kemal Paşa'dan izin aldıktan sonra 20 Temmuz 1919'da Erzurum'da hükümetin Cumhuriyet olacağını öğrendiğini açıklayacaktır. Bkz. Arıburnu, **a.g.e.**, s. 221-224. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, (Ankara: TTK, 1986). Mahmut Esat, Mazhar Müfit ile aralarında geçen bu yazışmaları doğrulamıştır. Bkz, **Ulus**, 9 Eylül 1943 (CHP'nin 20. Yıl Özel Sayısı), s. 1

Bir daha bu milletin başına gelemiyeceklerdir. Çünkü Cumhuriyet olacaktır, demişti"[2400].

Mahmut Esat, aynı yıl içinde "herşeyin mutlak sahibi olan millet ve milli irade karşısında" Türkiye'nin, geleceğini "sarayın eline" veremeyeceğini, bu tür bir düşüncenin çağdaş hukukta yerinin olmadığını söyledi[2401]. 1921 Teşkilatı Esasiye Yasası ile "garb cumhuriyetlerinden daha çok manalı çok ince ve şümullü bir [halk cumhuriyeti]" kurulduğunu, Türk İhtilâli'nin Cumhuriyet'e yüklediği anlamın "halkın pürüzsüz bilakayd u şart hakimiyeti ve bunun en kısa yollardan tecellisi" olduğunu belirtti. 1924'te ise bu ilkeden hiç bir şekilde taviz verilemeyeceğine, yapılacak "tadilatın" ancak ileriye doğru olabileceğe işaret ederek saltanat ve hilafet makamlarının geri getirilmesinin söz konusu olmayacağını vurguladı[2402]. Türkiye'nin siyasal rejim olarak Cumhuriyet'i seçmesi ile "efendi" olan Türk ulusunun "efendilik rejimi" olan Cumhuriyet'i benimsediğini, başında "dejenere olmuş" bir hanedanı bulundurmayacağını ve kendi kendini idare edeceğini ortaya koyduğunu böylece kurtuluş savaşlarıyla ispat ettiği rüştünü teyit ettiğini belirtti[2403], halkçılığını ilân eden yeni rejim için ulus egemenliğinin de temel ilke olduğunu vurguladı. Bu nedenle TBMM'nin ulus egemenliğine dayanan yapısında en ufak değişiklikleri bile kabul etmedi. Meclis Hükümeti Sistemi'nden ve güçler birliği ilkesinden ödün vermedi. Bu yapı üzerine kurulmuş olan 1921 Anayasası'nı sonuna dek savundu. 1924 Anayasa görüşmeleri sırasında Cumhurbaşkanına yetkiler verilmek istenmesini ulus egemenliğinden sapma olarak değerlendirdi. Fesih yetkisi verilmemesine karşın Anayasayı eksik buldu. Ulusun, egemenliğini hiç bir kişi ya da kurumla paylaşmaması gerektiğini ısrarla savundu.

> "...Türk gençliği, millî hakimiyette her hangi bir kimseyi şerik kabul ettiğin gün esaret kabul ettin, demektir. Hür ve hâkim yaşamak Türk milletine has hasletlerden biri olduğunu unutma, Türk milletinin belli başlı vasfı hâkim olmak, hâkim olarak yaşamaktır. Bir fert hangi hakla, hangi salahiyetle ortaya çıkıp ben falan camianın, falan milletin hâkimiyetine şerikim, diyebilir. Bunun iyzahı yoktur. Bu insanlığın putlara taptığı devirlere dalalettir...."[2404]

Mahmut Esat, Cumhuriyetçiliğin; demokrasinin "belli başlı şartlarından biri" olduğunu, "Cumhurluğu" kabul etmemiş demokrasilerin "egemenlik yanları"nın "eksik" kaldığını

[2400] **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1934, No: 3579, s. 5, (İnkılâp Enstitüsü'nde verdiği ders).
[2401] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Davası 2-Hukuk-u Düvel ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 9 Teşrinievvel 1337 (1921), No: 317, s. 1.
[2402] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 7", **Sada-yı Hak**, 1 Haziran 1340 (1924), No: 1348, s.1; "Türk İhtilâlinin Düsturları 8", **Sada-yı Hak**, 2 Haziran 1340 (1924), No: 1349, s.1; "Türk İhtilâlinin Düsturları 9", **Sada-yı Hak**, 3 Haziran 1340 (1924), No: 1350, s.1
[2403] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1341 (1925), No: 413, s. 3 (Adliye Vekilimizin Bursa'da Bir Hitabesi); Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 207, 210.
[2404] **H.M.**, 8 Mayıs 1934, No: 4593, s. 5, (İnkılâp Enstitüsü'nde verdiği ders).

söylüyor, Kemalizm'in "cumhurcu" olmasını "tam demokratlığının" kanıtı olarak görüyor ve halkçılığı da bunun doğal bir sonucu olarak değerlendiriyordu[2405]. O'na göre Kemalizm, ulus egemenliğini temel aldığı için siyasal bakımdan demokrattı[2406]. Kemalizm ile diktatörlüğün bağdaşamayacağını söyleyen Mahmut Esat, içerden ve dışardan Türk rejiminin diktatörlük olduğunu iddia edenleri de şöyle yanıtlıyordu:

> "...En klâsik bilgilere göre, 'diktatörlük', bir zaman için, ulusal egemenliğin durması, bunun verimi olan bütün kanunların askıya alınması.. ...
> Acaba böyle bir halde miyiz? Daha açık soruyorum.. Acaba böyle bir hali andıran, böyle bir hale benzeyen yerimiz var mı? Ulusal egemenliğin mümessili olan Kamutay kapatıldı mı? Saylav seçimi kaldırıldı mı? Kanunlar askıya alındı ve bütün bunların yerine bir şahsın istekleri mi kondu?
> Bu sorulara evet diyebilmek için önce, realiteleri tanımamak gerektir. Bu realiteleri tanımamak için de herkesi kör, âlemi sersem sanmak lâzımdır. Halbuki âlemi böyle sananlardır ki kör ve sersemlerin başında gelirler. Kıvanca değen bir nokta varsa o da iki yabancıya, birkaç da yerlimize karşı, birçok yabancıların ve hemen bütün Türklerin hakikatleri görmüş olmalarıdır. ... Hadiselerin lojiği bize hakikatleri herşeyden doğru söyleyeceklerdir. Yeni Türk rejiminde diktatörlükten söz açanlara soruyoruz: Diktatör kim ve nerede?! Hangi yanımız ve işimiz diktatörlüğü andırıyor?. Kamutay mı? Kamutayın çıkardığı kanunlar mı? Hükûmetin Kamutay önündeki mes'uliyeti mi? Cumhurbaşkanının dört senede bir seçimle iş başına gelişi mi? Gerekince onun bile mes'ul edilebilmesi mi? Müstebit bir saltanatla hain hilâfetin ortadan kaldırılması, yerine ulusal egemenliğin şartlarından olan cumhuriyetin kurulması mı?..."[2407].

Rejimin diktatörlük olmadığını uygulamadaki sonuçları ile de değerlendiren Mahmut Esat, bu saptamalarında demokrasiyi, halkçılıkla eş anlamlı olarak kullanarak Cumhuriyetçilik ile halkçılığın ayrılmaz iki ilke olduğunu da ortaya koydu:

> "...Askerliğin bir buçuk seneye indirilmesi mi? Aşar denilen zulmün, belanın kaldırılması mı? Koskoca Osmanlı İmparatorluğunu müstemleke haline koyan kapitülasyonların yeni Türkiyeden kaldırılması, bugünkü Türkiyenin hak bakımından acunun en büyük devletlerine eş olması mı? Büyük Savaş sonunda yok edilmek istenen yurdun ve Türk ulusunun kurtuluşu mu? Ökonomsal alandaki faaliyet mi? Fabrikaların açılması, hemen her şeyimizin yurt içinde yapılması mı? Yurdun dört bir tarafının şimendifer yollariyle örülmesi mi? Vapurlarımızın denizlerde bayrağımızı dalgalandırmaları mı? Bütün ökonomsal işlerin öz Türklerin eline geçmesi mi? On beş sene önce kapkara bir bilgisizlik içinde kalan büyük Türk ulusunun yeni alfabe ile okur yazar hale girmesi mi? En ileri milletlerin en son nizamlarına, kanunlarına göre yurdun ve ulusun organize edilmesi mi? Bunların icabatına göre yeni bir hayata girilmiş olması mı? Kadınların saylav ve hâkim olması mı? Türk bankalarının yabancı kredi müesseselerine galebesi mi? Hangisi? Yok olmuş bir hale düştükten sonra şimdi acunun

---

[2405] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", (1935).
[2406] **Aynı.**
[2407] Mahmut Esat Bozkurt, "Yeni Türk Rejimi ve Diktatörlük", **Tan**, 29 Mayıs 1935.

saygile andığı dipdiri, güçlü kuvvetli, onurlu ve yepyeni bir Türkiyenin on senede kendi kendini yaratması mı?..."[2408]

Bu soruların yanıtlarının diktatörlük değil, demokrasi ile anlamlandırılabileceğini belirten Mahmut Esat, Kemalizm'in bir demokrasi rejimi olduğunu, yalnız sosyal haklara dayanmadığını, "hak nazariyesi" ve "teorisi"nin "tesanüdçü" olduğunu vurguladı ve bu düşüncesini "Fert, kamuğ.. Kamuğ fert içindir" ilkesi ile açıkladı. Kemalizm'de sınıf egemenliğinin olmadığını, proletarya diktatörlüğünü benimsemediğini yalnızca işbölümünün esas alındığını belirtti:

"...Kamâlizmde eski deyimle [millet hakimiyeti] vardır. Bütün millet hâkimdir. Herhangi bir sınıf değil!.. Çünkü: Kamâlizm, sınıfı kabul etmez. O yalnız iş bölümünü benimser. Ona göre, hayat bir iş bölümüdür. İşçenliktir. Orada herkesin rolü vardır...."[2409]

Cumhuriyet yönetimi seçimi de beraberinde getiriyordu. Türk Devrimi, Meşrutiyet dönemindeki seçim sistemini koruyarak iki dereceli seçim sistemini benimsemiş ve BMM bu sistem üzerine oturtulmuştu. Bununla birlikte farklı seçim yöntemleri de yeni devlette tartışılmıştı. Mahmut Esat da bu konudaki düşünceleri ile yeni devletin seçim konusunda izlemesi gereken siyasete yön vermeye çalıştı.

1920'li yıllardan başlayarak "Türkiye Halk Devleti"nde emeği ön plâna çıkaran, halk iradesinin ancak meslekler göz önüne alınarak BMM'ne yansıtılabileceğini savlayan Mahmut Esat, 1921 Teşkilâtı Esasiye yasa tasarının görüşmelerinde bu düşüncesini ısrarla savundu ve yazılarıyla destekledi. Parlamento ve seçim sistemlerinin amacının; "milleti hakim kılmak, mukadderatını eline vermek" olduğunu vurguladı. 1920 yılı ortalarında Türkiye'de uygulanmakta olan iki dereceli seçim sisteminin ulusu temsil etmekten "pek uzak" olduğuna, bir dereceli seçim yönteminin ise "memleketi iş başına" getirecek güçte olmadığına[2410] işaret ederek "İnkılâp kanunları(yla) iştigal edildiği bu günlerde" meslekî ve nisbî seçim konularını "bilhassa tetkik edilecek bir cihet" olarak göstermeye çalıştı. Korporasyonların henüz gündemden düşmediğine işaret etti[2411]. "Halk saltanatı"nın kurulabilmesi için atılması gereken ilk adımın, "memleketin iktisadiyatını" iş başına getirecek mesleki temsili kabul etmek olduğunu, bu şekilde temsil edilecek olan ulusun, "sergüzeşt siyasetten" de kurtarılmış olacağını savundu. Yeni devletin ilk anayasa tasarısı TBMM'nin gündemine geldiğinde de

---

[2408] **Aynı.**
[2409] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1935).
[2410] Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Mesleki İntihab", (1920).
[2411] Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare I...", (1920).

tasarıyı mesleki seçim yöntemini öngören dördüncü maddeye indirgedi. Bu maddeyi, "vatanı(n) iktisadîyâtını kavramış bir el", "işbaşından atılmış bir tabakaya" hakkının verilmesi ve ülkenin gerçek sahiplerine teslim edilmesi olarak değerlendirdi ve bu madde olmadığı sürece, "[idaremiz halk idaresidir] gibi cümlelerin mahiyeti birer yıldızlı hap olmaktan başka bir şey ifade etmez" diyerek mesleki temsili öngörmeyen anayasanın bir anlamı olmayacağı görüşünü savundu. Bu sistemin kabulü ile vatanın "selamete" kavuşacağını, "millet kürsüsünde" söz hakkının "vatana" verilmiş olacağını, mesleki temsil kabul edilmediğinde halkın esenliğe kavuşturulmayacağını ve ulus kürsüsünde ulusa söz hakkının verilmemiş olacağını savundu[2412]. Bu nedenle yeni devlet için "Türkiye Halk Devleti" ile "Türkiye Halk Cumhuriyeti" unvanlarını kullandı.

Mesleki temsil, 1921 Teşkilatı Esasiye Yasası'nda benimsenmedi[2413]. Mahmut Esat'ın, meslekleri temel alarak topladığı Türkiye İktisat Kongresi'nde mesleki temsil yönteminin kabul edilmesi ve seçim yasasının değiştirilmesi "temenni" edildiyse de[2414] bu yönde bir düzenleme de yapılmadı. Mahmut Esat, 1924'te kaleme aldığı bir makalesinde bunu, ulus egemenliği açısından bir eksiklik olarak değerlendiriyor ve şöyle diyordu:

> "...İnkılâb, milliyet esasatına ve halk hakimiyetine müstenit yeni bir idare tesisini esas olarak kabul etti. Ve bunu Türk'ün demir eliyle yazdı. Bu çok mühim umdenin noksan kalan ve fakat tam ve kâmil bir mâna ifade edebilmesi için itmamı mutlaka icab eden bir noktasını gözden uzak bırakmaması lâzımdır. Bu da halihazırda intihabat usullerinin ihtilâlin şümul ve ihatası dahilinde yeni bir şekil almasıdır. Millete doğru gitmesidir. Esasen bu cihet mevzuu bahs olmuş fakat katileşememişti. ... Şu kadar ki intihabat usullerimiz esaslı bir tahavvül, bir tashih ve tadile mazhar olmazsa son ihtilâlin hakimiyet bilakayd u şart milletindir esası tatbikatta eskilere nisbetle göz ve kanaat doldurabilecek bir faikiyet gösteremez. Hakikati halde millet idaresinin tecellisinde; bugünün dünden ayrılığı yokdur. Olamaz da. Çünkü bugünün intihabat mekanizması dünün aynıdır. Şüphe yok ki hudutsuz bir hakimiyeti milliye tıpkı izinsiz bir hürriyet gibi mevzuu bahs olamaz. ... Biliyoruz ki 93 Kanun-u Esasisi iki dereceli ve vergili bir intihabı ... kabul etmişti. 324 Meşrutiyeti vergiyi hazf etti: yeni inkılâb ufacık bir tahavvül müstesna bundan ileri gidemedi. Fakat aynı usulü ibka eyledi. Fark iki yüz erkek nüfusa bir müntehib-i sani kabul etmek gibi pek de ehemmiyetli olmayan bir tadilcikten ibarettir. ... intihabı bir dereceli olarak kabul etmek son inkılâbımızın şiar-ı muktezasıdır. İnkılâb nasıl vücud buldu? Bunu kimler vücuda getirdi. Bu yolda hangi kitle kanını döktü? En çok hangi zümrenin emeği geçti? Bunları düşünmek ihtilâlin esasatını nazar-ı itibara alarak bir dereceli intihabatı kabul etmek lâzım ve zaruridir. Muazzam ihtilali yapan halk için bu bir ganimet hakkıdır...."[2415].

[2412] Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Mesleki İntihab", (1920); "Halk Saltanatı 2-İdare Meseleleri", **AYG**, 1 Haziran 1337 (1921), No: 624-244, s. 1.
[2413] Bu konuda bkz. Bölüm I, s.
[2414] **AYG**, 28 Şubat 1339 (1923), No: 1113-736, s. 1.
[2415] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 4", **Sada-yı Hak**, 28 Mayıs 1340 (1924), No: 1345, s.1

Türkiye Halk Devleti'nde mesleki temsili benimsemeyen bir anayasanın halk yönetimini işlevsel kılmayacağını savunan Mahmut Esat, Türkiye Halk Cumhuriyeti'nin gerçek bir halk devleti olabilmesi için bir dereceli seçim sistemini kabul etmesini zorunlu gördü. Çağdaş hukuk anlayışında "halk ve devlet mefhumlarının birbiriyle mezc etmeğe karar vermiş" olduğuna işaret etti. Bu hedefe en uygun devlet ve hükümet şeklinin ise Cumhuriyet olduğunu vurguladı. Bununla birlikte, "memleketi en doğru temsil, onun iktisadiyâtında amil olan muhtelif meslek müntesiblerinin, iktisat zümrelerinin devletin en âli makinasının başında bulunmalarıyla ifade olunabilir" diyerek, mesleklere göre seçimden de vazgeçmedi[2416]. CHP'nin 12 Aralık 1932'de yapılan grup toplantısında ise, partinin bir dereceli seçime geçilmesini öngören 1931 programına atıf yaparak hızla uygulamaya konması için gerekli hazırlıkların yapılması istedi[2417]. Türk halkının bir dereceli seçimi kavrayabilecek olgunluğa ulaşmadığını, bu yöntemin ülke için zarar getireceğini iddia edenleri de sert bir şekilde yanıtladı:

> "...Unutmamak lâzımdır ki halkı daima dûn bir seviyede görenler, milletler üzerinde tahakküm ve ceberrut saltanatı sürmek sevdasında bulunan müstebitler oldu. Bunlar istibdatlarını yaşatmak, entrikalarını çevirebilmek için böyle bir yol tuttular. ... Cumhuriyeti tesbit eden Türk milleti hakkında böyle bir iddianın hiçbir kıymet ifade etmeyeceğine şüphe yoktur. Meselenin en çetin cebhesini halle liyakat gösteren bir milletin inkılabı hazm eden ve onu başaran bir camianın zorlukça ikinci derecede kalan bir kısımda haiz-i iktidar görülmemesi çok tuhaf bir şey olur. Bahusus müntehib-i saniyi intihaba muktedir addedilenler neden doğrudan doğruya mebus intihabına ... layık görülmesinler? ... [Bir dereceli intihab] halk ihtilâlinin âli menfaatleri hesabına süratle varılması lâzım gelen hedeflerin en parlaklarından en esaslılarından birisidir...."[2418]

Daha 1921'de seçime katılmayı "vatan ve millet müdafaası kadar âli bir vazife" gören ve bu görevi "bütün vatandaşlar" için kabul eden[2419] Mahmut Esat, Anayasada ve seçim yasasında yapılan değişikliklerle Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle Türk devriminin faşist ve komünist sistemlerden üstün bir konuma ulaştığını söyledi.

> "...Bugün faşist İtalya intihab hususunda millî hakimiyeti değil, mesleki temsili kabul etmiştir. Mussolini sisteminde bütün millet rey sahibi değildir. Ancak meslek mensupları kendi meslekleri için rey kullanabilirler. Yani İtalyan meclisi, millet meclisi değil, meslekler meclisidir ve İtalyaya bu meslekler meclisi değil, faşist partisi hâkimdir. Kralın bütün vazifesi hükümetin verdiği kararları tasdik etmekten ibarettir.

[2416] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 5", **Sada-yı Hak**, 29 Mayıs 1340 (1924), No: 1346, s.1; "Türk İhtilâlinin Düsturları 6", **Sada-yı Hak**, 30 Mayıs 1340 (1924), No: 1347, s.1

[2417] **Anadolu**, 13 Kanunuevvel 1932; 16 Kanunuevvel 1932. CHP'nin bir dereceli seçim sistemine geçilmesi yönündeki ilk ilke kararı 1927 kongresinde alınmıştır. Bkz. **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi**, (Ankara: TBMM Matbaası, 1927), s. 37.

[2418] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 4", **Sada-yı Hak**, 28 Mayıs 1340 (1924), No: 1345, s.1

[2419] Mahmut Esat, "Şura İntihabları...", (1921).

> Sovyet Rusyada ise millî iradenin tecellisi bambaşkadır. Komünizm mezhebine göre işçi hâkimiyeti şarttır. Orada çiftçi ve daha ziyade amele hâkim vaziyettedir. Hangi millete mensub olursa olsun her işçi, intihab hakkını haizdir.
> Türk devriminin intihab sistemi bunlara nazaran hele kadın da intihabata reyle iştirak ettikten sonra en öndedir...."[2420]

Aynı tarihte bir dereceli seçimin "hemen hemen günün meselesi" olduğuna işaret ettiyse de Türkiye 1946'ya kadar bu sisteme geçemedi.

Türk ulusunun "seviye ve tekâmülünün" Cumhuriyet yönetimine uygun olmadığı yolunda yapılan propagandaları da şiddetle eleştiren, bu düşünceyi savunanların ya "yeni medeniyetin zararını görecek" ya da "bundan faydalanamayacak"lar olduğunu belirten[2421] "bir devlet şekli ve sistemi" olan Cumhuriyetin partilerle ilişkilendirilemeyeceğine dikkati çeken[2422] Mahmut Esat için Cumhuriyet, halkçılığın ve demokrasinin gereği olduğu kadar Türk ulusunun değerleri ile de bütünleşen, bu nedenle de Türkiye için vazgeçilmez olan devlet şekliydi.

2.2.2. "Milletçilik"

Kimi yazarlarca "müfrit milliyetçi"[2423] olarak tanımlanan Mahmut Esat'ta Türklük bilinci ve milliyetçilik duygusunun ilk izleri çocukluk yıllarına kadar inmektedir. Mora'dan göçmek zorunda kalan aile büyüklerinin yurt hasreti ile dolu öyküleri ile büyüyen Mahmut Esat'ın, gençlik yılları da kültürel ve siyasal Türkçülüğün gelişmeğe başladığı İstanbul'da geçmiştir.

İzmir İdadisi'ne devam ettiği yıllarda limana demir atan İtalyan ve Fransız donanmaları karşısında yerli Rumların hatta Yahudilerin neşe ve gurur gösterileri karşısında "Beşiktaşta yatan Barbarosu" mezarından kaldırmak ve "bak pabucunu dama attığın [Anderya Dorya] nın çocukları şimdi senin sularında.. Büyük Amiral kalk ta gör!" demek isteyen Mahmut Esat[2424], Hukuk Mektebi'nde öğrenci iken, İstanbul ile İzmir arasında işleyen Türk vapurlarının olmadığı yıllarda Mesajeri Maritim ya da Romanya vapurları ile ancak ikinci mevkide yolculuk yapabilmiş ve "her vakit Türk diye hakarete" uğramıştır. Yine bir gün Mesajeri Maritim kumpanyasına ait vapurda bir Rum görevlinin Türk subaylarının taşıdığı kılıçları almasına karşı çıkmış, ancak; "vapur, Fransız toprağıdır.. Burada sizin zabitleriniz kılıç

[2420] **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1935. No: 3932, s. 7..
[2421] **Akşam.**, 11 Mart 1934, No: 5539, s. 2, (İnkılâp Enstitüsü'nde verdiği ders).
[2422] Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 2", (1931).
[2423] Bkz. Ali Agâh Dinel, "M.E. Bozkurt'un Tabutunun Arkasından Giderken", **Anadolu**, 27 İlkkanun 1943.
[2424] M.E. Bozkurt, "Türk Denizcileri", **Yeni Asır**, 4 Eylül 1938, No: 9955, s. 1-2.

takamaz" cevabını alınca "başından vurulmuşa" dönmüş ve kamarasında ağlamıştır[2425]. Türklerin "Etrâk-ı bî-idrak" olarak görüldüğü, bir annenin okula gitmeyen çocuğuna "kalın kafalı Türk, haylaz Türk" diyerek hakaret ettiği[2426], Çerkez'in Çerkez'im, Arnavut'un Arnavut'um, Arap'ın Arap'ım demekte duraksamadığı halde bir Türk'e milliyeti sorulunca; "Elhamdülillah Müslümanım! yahud; Muhammed ümmetindenim" dediği "moral bataklığında" teselliyi şiirlerde bulmuştur[2427].

Âşık Paşa'nın; "Türk diline kimesne bakmaz idi/ Türklere her kez gönül atmaz idi/Türk dahi bilmez idi bu dilleri/İnce yolu, ol ulu menzilleri!", Lâstik Said'in; "Arapça istiyen urbana gitsin/Acemce istiyen İrana gitsin/Frenkçe istiyen Firengistana gitsin/Ki biz Türküz bize Türkçe gerektir" mısraları, "Ben bir Türküm dinim cinsim uludur/ Sinem, özüm ateş ile doludur"diyen Mehmed Emin'in şiirleri "moralin bataklığında çırpınan" Mahmut Esat'ın "tek teselli ışıkları" olmuştur[2428].

Mahmut Esat'ın Hukuk Mektebi'nde öğrenci olduğu yıllarda izlenen Osmanlıcılık ve İslâmcılık politikası başarılı olamazken, Müslüman olmayan unsurların bağımsızlık mücadelesi İmparatorluğun egemen unsuru olan Türklerde milliyetçilik bilincini güçlendirmiş, II. Meşrutiyetle birlikte başlayan özgürlükçü yaşam; Genç Kalemler ve Türk Yurdu gibi dergilerin çıkışını, Türk Ocakları'nın kuruluşunu hazırlamış ve Türkçülük/Turancılık düşüncesi etkin olarak işlenmiştir. Aktif bir öğrencilik yaşamı sürdüğünü bildiğimiz Mahmut Esat'ın bu gelişmelerden etkilenmediğini söylemek güçtür[2429]. Yükseköğrenimini sürdürdüğü Lozan'da, Türk Yurdu Derneği'nin faal bir üyesi olması ve başkanlık yaptığı süre içinde Türklük ve Türkçülük konusundaki çalışmaları da İstanbul'daki yaşamının bir devamı olarak görülmelidir. Lozan Türk Yurdu ile ilişkilerini ülkeye döndükten sonra da koparmayan Mahmut Esat, gerek İstanbul'da gerekse Lozan'da geçirdiği yıllar süresince Türklerin, yalnızca "Türk" oldukları için hor görülmeleri[2430], basılı eserlerde

---

[2425] **Aynı.** Mesajeri Maritim kumpanyasının daha sonra Lotus'un işletmecisi konumunda bulunduğu dikkate alınacak olursa, Mahmut Esat'ın Bozkurt-Lotus davasını ulusal bir dava olarak algılaması ve yaptığı ateşli savunma da açıklık kazanmaktadır.

[2426] M.E. Bozkurt, "Öz Türklerin Hakları 1", **Anadolu**, 19 Eylül 1932, No: 5412, s. 1.

[2427] M.E. Bozkurt, "Moral Bakımından Kültürümüz", **Ulus**, 27 Ocak 1939, s. 1-7; "Moral Bakımından Kültürümüz", **Anadolu**, 31 Ocak 1939, No: 7803, s. 6.

[2428] **Aynı.**

[2429] Mahmut Esat, o günlere yönelik olarak şunları anlatıyordu: "Balkan muharebesi ki, tarihin hezeyanıdır; işte ondan sonra meşrutiyet millî bir yol tutmıya başlar gibi oldu. Fakat bu hareket moral, manevi sahada kaldı, iktisadî, siyasî cephe ile temasa gelemedi. Türk Ocakları, ocaklılar Türke kendini ve benliğini anlatmaya çalıştılar. Mücadele çok çetin oldu. Fakat bugünkü vaziyete âmil ve müessir oldu. Bunu kabul etmek gerekir. Gün geçtikçe millî duygular yükseliyor, kuvvetleniyordu. Cihan harbi bize bir kere daha isbat etti ki, bu memleket hesabına Türkten başka güvenilecek varlık yoktur..." Bkz. Mahmut Esat, "Öz Türklerin Hakları 2", **Anadolu**, 20 Eylül 1932, No: 5413, s. 1-2.

[2430] Mahmut Esat, İmparatorluk döneminde "Türküm" demenin ayıp sayıldığına, izlenen siyasetin "öz Türk oğullarını" başka ulusların mensubu görünmekle sevinecek hale getirdiğine, Türk dili, edebiyatı, tarihi, Türk

Türklerin "medeniyet düşmanı" ve "barbar" olarak nitelendirilmeleri karşısında "isyan" etmiş, isyanı hukuk eğitiminin verdiği bilinçle güçlenmiş ve hak savaşı içine girmiştir. Ulusal mücadele başlar başlamaz ülkeye dönmesi de bu çerçevede değerlendirilebileceği gibi yeni Türkiye'nin kuruluşundan yaşamının sonuna kadar güttüğü milliyetçilik savunusu da tüm bu birikimler göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

Mahmut Esat, Kuşadası ve çevresinde ulusal mücadeleye eylemsel olarak katıldığı cephenin kapanmasının ardından Ankara'ya dönüşü ile birlikte ulusal devlet düşüncesini işlemeye başlamıştır. Yok edilmek istenen unsurun Türkler ve Türk tarihi, parçalanmak istenen vatanın ise Türklerin vatanı olduğunu vurgulayan Mahmut Esat, Haçlı zihniyetini koruyan Avrupa diplomasisinin "Türkü imha etmek idealine" karşı "Türkiyeliler"in bağımsızlık mücadelesi verdiğine tanık olmuş, bu nedenle "Türkiye Türklerindir"[2431] demiş ve yaşamının sonuna dek siyasal, kültürel ve ekonomik milliyetçilik anlayışını savunmuştur.

Yeni Türkiye'nin ulusal bir devlet yaratma sürecinde devletleştirme/millileştirme ilkesi çerçevesinde başlayan ulusal ekonomiyi yaratma, Türk Ocakları ile birlikte tek kültürlülüğün simgesi uygulamalarla desteklenmiştir[2432]. Ocakların etkin üyelerinden biri olan Mahmut Esat da düşünceleri ile ulusal devletin ekonomik ve kültürel özelliklerini ortaya koymuştur. Devletin "Vatandaş Türkçe Konuş!" siyasetine ve Ocakların kapatılmasının ardından Halkevleri içinde Türk Tarihi ve Türk Dili ile ilgili tezlerin geliştirilmesine öncülük eden grubu yazılarıyla desteklemiş, Türk Tarihi'ni ve Türk Dili'ni ulusal birliğin simgesi olarak benimsetmeye çalışmıştır[2433]. Bununla birlikte emperyalist bir milliyetçilik anlayışı yerine "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesini prensip edinmiştir.

Milleti "aynı dili söyliyen, aynı tarihe mensup olan kültürü, dileği, duygusu bir, bir insan camiası" olarak tanımlayan ve "millet ne bir kişi, ne mahdud bir sınıf ne de bunların münfesitidir. Millet aynı dili söyleyen, aynı medeniyete, aynı tarihe, aynı menfaatlere sahip

---

egemenliği ve Türk varlığının küçük görüldüğüne dikkati çektikten sonra şu anısını anlatıyor: "on yedi on sekiz yaşlarında idim. Bir sabah hukuk fakültesine derse giriyordum. Mektebe gitmek istemiyen yavrusunu kulağından çekerek sürükleyen öz Türk anası, onu çimdikliye çimdikliye [Kalın kafalı Türk, haylaz Türk] diye tahkir ediyordu. Bu manzarayı yürek acılarile hâlâ hatırlarım." Bkz. Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 2", **Anadolu**, 24 Ağustos 1931; "Türk Hakimiyeti 5", **Anadolu**, 2 Eylül 1931, No: 5095, s. 1; "Öz Türklerin Hakları 1", (1932).

[2431] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 1", **Sada-yı Hak**, 25 Mayıs 1340 (1924), No: 1342, s. 1

[2432] Hükümet politikasının da bu yönde olduğu göz ardı edilmemelidir: Maarif Vekâleti 1925'te çıkardığı bir genelge ile; 1924 Teşkilatı Esasiye yasası gereğince, Türk siyasal birliğine dahil olan ve Türk harsını kabul eden her ferdin Türk olarak kabul edildiğine dikkati çekerek, yazışma ve işlemlerde isimlerin önüne Kürd, Çerkez, Laz gibi lakapların kullanılmamasını, Kürdistan, Lazistan, Ermenistan gibi "taksimat" yapılmamasını, Türkmen, Yörük gibi Türk kabile isimlerinin ayrı ayrı bir "kavmiyet ve siyasal birlik manasını izafeye çalışan ceryanlara karşı" mücadele edilmesini istiyordu. Bkz. **Akşam**, 18 Kanunuevvel 1341 (1925), No: 2580, s. 1.

[2433] Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeniyeti Tarihi-Türk Edebiyatı Tarihi", **Yeni Asır**, 16 Temmuz 1938, No: 9912, s. 1-2; "Türk Tarih Kongresi", **Yeni Sabah**, 15 İkinciteşrin 1943, No: 1970, s 1.

bir camiadır"[2434] diyen Mahmut Esat, devleti de "bu camianın maddî manevî varlığını korumak, onun inkişafına hâdim olmak için milletçe vücut verilmiş, milletçe kurulmuş bir cihaz, bir alet, bir makine"[2435] olarak algılamıştır. Milliyetçiliği ise; "kültürü, tarihi, dili ve âdetleri bir olan bir insanlık kütlesi"diye tanımlamıştır[2436].

"1- Tarih birliği, 2- Din, lehçe, 3- Hars birliği, işte Türk milletinin hayatiyâtı" diyen Mahmut Esat'a göre Türk milliyetçiliği "fütühatçılık" değil, "bir fikir cereyanı ve bir hars vahdeti" idi. Türk milliyetçiliği "şovenist" de değildi. Zira şoven bir milliyetçiliğin Batı'yı ve yenilikleri 'can atarak' alması olanaksızdı. Bununla birlikte Türkiye, örnek alınacak başarıları da yakalamalıydı.

> "...Biz Öz Türk'ler; büyük ve güzel hareketleri -Kimin olursa olsun- çok severiz. Bizim cibilliyetimizde güzellik aşkı vardır. Bu aşk bize her büyük faaliyeti alkışlatır. Yalnız dostun değil, düşmanların bile kahramanlarını severiz. Fakat dosttan da düşmandan da geri kalmaktan hiç haz duymayız. Bu da tabiatımız iktizasıdır. ... Büyüklükler karşısında yalınız takdirci ve seyirci kalmağa takatimiz yoktur...."[2437]

Türk milliyetçiliği, ne dincilik ne de dinsizlikti. Türk milliyetçiliği laiklik demekti. "Irkdaşın vicdanı bir kudsiyetdir ki onun harimine hiçbir el değemez. ... Herkes Allahını kendi idrak ve manasına göre arar ve bulur" diyen Mahmut Esat, mezhep çatışmalarını Türk ulusunun birliği ve yükselmesi önünde büyük bir engel olarak görüyordu. Türk milliyetçiliği ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda "içtimaî, halkçı" idi. "Milletdaşlar" arasında refahta eşitlik isteyen Türk milliyetçiliğinin hukuksal ifadesi ise cumhuriyetti. "Lâyik, halkçı, cümhuriyet sistemiyle samimi bir suretde mücehhez olmayan devletler(in) tam ve şamil manasıyla milliyetçiliği ifade edeme(yeceği)"ni vurgulayan Mahmut Esat, bu tür siyasal yapıların "Sezar zihniyeti ile kavranan milliyetçilikden" ileri geçemeyecekleri kanısındaydı[2438].

Fransız İhtilâli'nin ortaya koyduğu ve "tabiata" ve "hakikate" en uygun ilke olduğunu düşündüğü milliyet ilkesini; eski sistemlere karşı ihtilâlin en güçlü silahlarından biri olarak gören ve ortaya koyduğu anlayışın ulusların yüksek çıkarlarını temsil ettiğini, milliyetçilik hareketlerinin "maddî" olduğu kadar "psikolojik" de olduğunu, bu ilke olmadığı sürece Cumhuriyete ulaşılamayacağını vurgulayan Mahmut Esat, bu nitelikleri dolayısıyla milliyetçilik ilkesinin Türk İnkılâbı'nın dayanağı olduğunu belirtti.

[2434] Mahmut Esat, "Mehmetçiğin Hakkı", **AYG**, 8 Mayıs 1337 (1921), No: 603-223, s. 1.
[2435] **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1934, No: 3599, s. 3, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2436] **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1935, No: 3919, s. 2, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2437] Mahmut Esat, "Ceneral Balbo", **Anadolu**, 24 Temmuz 1933, No: 5665, s. 1-2.
[2438] **Cumhuriyet**, 10 Kanunusani 1928, No: 1320, s. 2, (Ankara Türk Ocağı'nda yaptığı konuşma).

"...Milliyetçilik cereyanları maddî olduğu kadar asla hatırdan çıkarmamalısınız ki psikolojiktir. İstibdâdın, saltanatın, başka milletler mukadderâtında hakim olmak isteyenlerin milliyetçilik cereyanından korkusunu kolaylıkla anlamanız lâzımdır. Çünkü milliyetçilik en dürüst mânasıyla Cumhuriyeti ifade eder. Niçin milliyetçi oluyorsunuz? Sizin kanınızı taşıyan, menâfiinizi ifade eden bir câmianın mukadderâtını yükseltmek ve onu mes'ud itmek için milliyetçi oluyorsunuz. Bunun en zarurî neticesi o câmiayı kendi iradesiyle idare etdirmekdir. O halde cumhuriyet milliyetçiliğin hukukî ifadesinden başka bir şey değildir...."[2439]

Yeni devletin kurulduğu günden itibaren, Türk ulusunun yüzde sekseninden fazlasını köylü ve işçilerin oluşturduğunu, Türk ihtilâlinin en büyük payını Türk köylüsüne borçlu olduğunu, bu nedenle kurulacak sistemin bu kesimin hak ve refahını sağlamaya yönelik olması gerektiğini vurgulayan Mahmut Esat, milliyetçilik düşüncesinde de -hepimiz milliyetçiyiz- vurgusunu yapmakla birlikte bu kesimi temel almış ve milliyetçilikte emek unsurunu öne çıkarmıştır[2440].

"Ben, yer, gök, dağ, taş.. deniz ağaç aşkına milliyetçi değilim" diyen Mahmut Esat, "neden milliyetçiyim? Ve kimin için?" sorularına şöyle yanıt vermiştir:

"...Ben, benim gibi bir dili söyleyen. Benim gibi bir tarihe bağlı. Benim gibi âdeti örfü bir, manevî saadet için milliyetçiyim. Bu hale göre, Türk milletinin yüzde 80 inden fazlası köylü ve işçi olunca köylü ve işçinin haklarını düşünmek, onları korumak ve istemek [Milliyetçiyim] diyen bir Türkün ilk ödevidir. Modern milliyetçiliğin belli başlı farikası da budur...."[2441]

Türk köylü ve işçisinin "Türk tarihinin temeli", "Türk milletinin kendisi" olduğunu, bu nedenle de haklarına bu kadar önem verdiğini[2442] belirten Mahmut Esat, köylü ve işçinin haklarını içermeyen bir sistemin, modern milliyetçiliğin ifadesi olamayacağını, Türk milliyetçiliğini değil, Karl Marx'ın ifade ettiği "kuvvetli tek bir sınıfın diğer zaif sınıfları esir sürüleri gibi kullanması, sömürmesi"ni esas alan bir sistem olacağını söyledi[2443].

İşçiyi; "ulusal, sosyal [içtimai] işleri başaran çalışkanlar"[2444], "iş"i ise "bir ulusun maddî ve moral bakımlarından, en yüksek bir tarzda benliğinin ifadesi" olarak gören, iş hakkının ve payının "çalındığı" yerde "milli varlığın" istismar edildiği kanısında olan ve çalışanlara

---

[2439] **H.M.**, 8 Mart 1926, No: 1679, s. 4; (1926'da Adliye Hukuk Mektebi'nde verdiği "İhtilallerde Milliyetçilik Cereyanları" konulu konferansı).
[2440] Bozkurt, Mahmut Esat, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 15 Mart 1939, c. 8, S. 185, s. 8-9; "Milliyetçilerin Cevabı!", **Gökbörü**, 1 Ocak 1943, S. 4, s. 12. Mahmut Esat'ın İşçiden kastettiği ise "farksız ve sınıfsız her 'çalışan' Türk"tür.
[2441] Mahmut Esat, "Türk İşçileri", (1931); Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 15 Mart 1939, c. 8, S. 185, s. 8-9; "Türk İhtilâlinde Milliyetçilik Prensibi", **Anadolu**, 25 Eylül 1934. (İzmir Halkevlinde verdiği konferansı)
[2442] Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 1 Nisan 1939, c. 8, S. 186, s. 8-9.
[2443] Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 15 Mart 1939, c. 8, S. 185, s. 10.
[2444] Mahmut Esat Bozkurt, "Ulusçuluk Prensipleri Ve İş Hakkı 2", **Tan**, 20 Haziran 1935.

paylarını vermenin modern milliyetçi devletin en başta gelen ödevi olduğunu belirten Mahmut Esat, bu düşüncelerinden dolayı Marksist olarak anılmaması gerektiğini de vurguladı[2445]. Köylü ve işçi haklarını savunmak, komünistlik ya da sosyalistlik değildi. Bu iddia ile ortaya çıkanlar, kişisel çıkarlarını çalışan kitlelerin zararlarında arayan kesimlerdi[2446].

Kemalizm; "Türk ulusunun maddiğ, tinel [manevî] bahtiyarlığı için ulusçu" idi ve bu "işçinin ve iş payının ekonomsal bakımlardan hakça bir öleştirmesini" gerekli kılıyordu[2447]. Dünyanın "enternasyonalizme" değil milliyetçiliğe doğru gittiğine, klasik milliyetçiliğin yani "başıboş kapitalist ... sadece ferdî menfaatlerin tatminini düşünmek ve [milliyetçiyim!]" demekten ibaret olan düşüncenin iflas etmiş olduğuna işaret eden Mahmut Esat, böyle bir davanın ardından koşmayı "gülünç" buldu ve gerçek milliyetçiliğin çalışana hakkını vermek olduğuna dikkati çekti. Zira, "milletin uzuvlarının yükselmesile millet ve ırk yükselebilirdi". Bu nedenle de Marksist ya da enternasyonalist değil, "tam nasyonalist"ti[2448].

İhtilâlin ilk günlerinden itibaren Mustafa Kemal ve İsmet paşalarca dile getirilen köylü ve işçi haklarının devrimle birlikte uygulamaya döküldüğüne; askerlik süresinin kısaltıldığına, Âşarın kaldırıldığına, köylerin okullarla donatıldığına, bataklıkların kurutulduğuna, yolların yapıldığına, güvenliğin sağlandığına, sağlık işlerine önem verildiğine, memurların baskıdan kurtarıldığına, borç için hapsin kaldırıldığına, köy ve iş yasaları çıkarılarak Türk köylüsünün ve işçisinin ekonomik ve sosyal kalkınmasında "en radikal" adımların atıldığına[2449] işaret eden Mahmut Esat, böylece CHP'nin milliyetçiliğini de vurguladı.

Mahmut Esat, milliyetçilik "gayreti"ni "aynı dili söyleyen, aynı mefkûrenin, aynı tarihin sahibi olan her hangi bir camia için" gerekli ve zorunlu bulurken devletlerin; meşru ve güçlü temeller üzerine oturabilmesinin koşulu olarak ya tek bir ulustan oluşmasını ya da rıza ve ortak çıkarlarda birleşmiş olmalarını zorunlu gördü:

> "...Ancak böyle bir câmiadadır ki iktisâdî, siyasî, harsî, mefkürevi vahdet ve tesanüd bağları pek sıkı olur. Millet, pek çok tarihî sebebler tahtında birbirine tıbkı bir vücudun âzaları gibi merbut bir küldür. Hilkat o parçaları pek uzun süren içtimaî inkılâblar

---

[2445] Mahmut Esat, Marksist olmadığını şu sözlerle açıkladı: "Şöyle bir misalle maksadımı daha iyi anlaşmış olacağımı zannediyorum: bir köylü hanımı doğururken, başında bir ebe bile bulamıyor. Halbuki bir tefeci bayanı doğururken, başucunda doktorlar, ebelelr, hastabakıcılar emrindedirler. Bunu kıskanmıyoruz. Allah versin! Fakat köylü hanımın emrinde de hiç olmazsa bir ebe bulunsun. Hasta köylüyü bakacak hiç olmazsa bir küçük sıhhiye memuru ve bir ecza kutusu bulunsun". Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Milliyetçilerin Cevabı!", **Gökbörü**, 1 Ocak 1943, S. 4, s. 12.

[2446] Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 15 Mart 1939, c. 8, S. 185, s. 10.

[2447] Mahmut Esat Bozkurt, "Ulusçuluk Prensipleri Ve İş Hakkı 2", **Tan**, 20 Haziran 1935.

[2448] Bozkurt, Mahmut Esat. "Milliyetçilerin Cevabı!", **Gökbörü**, 1 Ocak 1943, S. 4, s. 12. Mahmut Esat'a göre; Dara, Sezar, 14. Lui, Napolyon, Timurlenk, Emeviler hepsi ulusçu idi. Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Ulusçuluk Prensipleri Ve İş Hakkı 1", (1935).

[2449] Bozkurt, Mahmut Esat, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 15 Mart 1939, c. 8, S. 185, s. 11; "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 1 Nisan 1939, c. 8, S. 186, s. 8-9.

neticesinde, dil, hars, maddî ve manevî müşterek menfaatler ve bağlarla birbirine eklemiş, ondan bir vücud yaratmıştır. Bugün bu varlığın adına millet diyoruz...." [2450]

Mahmut Esat, bir ulusu yaşatacak "âmiller" arasında dil ve isme büyük önem verdi[2451]. Dili; "bir milletin hepsi ve herşeyi" olarak nitelendirdi. "Benliği bulmanın çaresi"nin ve kurtuluş yolunun; öz Türkçe yazmak ve konuşmak olduğunu belirtti[2452]. Türk ulusunun geri kalmasının temel nedenlerinden birinin Türk dilini "yazma ve söyletme kudretine" sahip olmayan Arap harfleri olduğuna dikkati çekti. "Atatürk İhtilâlinin, belki de en büyük eseri"nin Latin harflerinin kabulü olduğunu, bu devrimle "kaytaklık yollarının" kapandığını, inkılaba "sarsıntısız yarınlar" açıldığını savladı[2453]. Ancak bu yeterli değildi. "Dil; kelimelerile, sarfile, nahvile, edebiyatile" Türkçeleştirilmeliydi[2454]. "Bütün bir geçmiş ne olacak?", "yeni nesiller geçmişlerini bilmeyecek mi?" yolundaki endişeleri de yersiz bulan Mahmut Esat, aksine yeni nesillerin geçmişi, geçmiş nesillerden daha iyi bileceğini, üstelik bilginin "bir sınıfa değil, memlekete şâmil" olacağını, Türk edebiyatının ve Türk kültürünün de bu sayede gelişeceğini belirtti. Yeni harflerle birlikte "Türkler vatanında, okuma yazma bilmeyen tek bir insan(ın) kalmayacağı"nı düşünen ve Hasan Âli Yücel'i, bu düşüncesinin "garantisi" olarak gösteren Mahmut Esat[2455], "köyde, basık tavanlı odasında, ocakta yanan ışığında yeni harfler(le) tarihini anlamaya çalışan Türk köylü çocukları arasından çıkacak cumhurreislerini görür gibi" oluyordu[2456].

Atatürk'ün Türk dilini, Türk ulusuna yazdırdığına; Türk dilini canlandırmak yolunda attığı adımlar çerçevesinde Türk ulusundan, Türkçe'ye girmiş olan yabancı sözcüklere karşılık olabilecek Türkçe sözcükleri dil encümenine bildirmesini istediğine, önerilen sözcüklerin gazetelerde ilân edildiğine, bu sayede hem Türk dilinin ne kadar zengin olduğunun anlaşıldığına hem de ülkenin "Türk dili tarama dergilerine" kavuşturulduğuna dikkati çeken[2457], bu girişimi yasa dilinin Türkçeleştirilmesi yolunda yazdığı makaleleriyle destekleyen[2458] Mahmut Esat, Türk kültürü ile ilgili eserlerin toplanması için de aynı

[2450] Mahmut Esat, "Türk Birliği", **AYG**, 17 Mayıs 1337 (1921), No: 611-231, s. 1.
[2451] **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934, No: 3546, s. 5, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2452] Mahmut Esat, "Türk Dili İçin...", **Halkın Sesi,** 30 Ağustos 1934, No: 2258, s. 1.
[2453] M. E. Bozkurt, "Bir Kongreden Sonra", **Ulus**, 12 Mayıs 1939, s. 1-8.
[2454] Mahmut Esat, "Türk Dili İçin...(dünkü nüshadan devam)", **Halkın Sesi,** 1 Eylül 1934, No: 2259, s. 1.
[2455] Bozkurt, M. E. "Bir Kongreden Sonra", (1939).
[2456] Bozkurt, M. E. "Cümhuriyetten Önce ve Sonra Kültürümüz", **Ulus**, 21 Sonkanun 1939, s. 1-5. Süleyman Demirel, İslamköy'den çıkarak 17 Nisan 1993'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu.
[2457] Bozkurt, M. E. "Bir İki Düşünce", **Ulus**, 4 Temmuz 1939, s. 1-7.
[2458] Bu konuda bkz. M. E. Bozkurt, "Kanunlarımızı Türkçeleştirme", **Ulus**, 16 İkinciteşrin 1941, s. 2; "Türk Kanunlarında Dil İşi", **Ulus**, 4 Birincikanun 1941, s. 2-6; "Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Üslup ve Türk Dili", **Ulus**, 17 Birincikanun 1941, s. 2-5; "Mecelle Üslubu ve Türk Dili", **Ulus**, 19 Birincikanun 1941, s. 2-4; "Eski ve Yeni Ceza Kanunlarında Türkçe"; **Ulus**, 28 Birincikanun 1941, s. 2-5; "Türkçe Karşısında: Teşkilâtı

yöntemin örnek alınabileceği kanısındaydı. Zira bir ulusun, ulusal seviyesinin yükseklik ve genişliğinde, "folklor" önemli bir ölçüydü. Sayısız mânileri, atasözleri, hikâyeleriyle birlikte Nasrettin Hoca ve Bekri Mustafa gibi hazinelere sahip olan Türk ulusu bu eserlerini de toplamalı ve gelecek kuşaklara aktarmalıydı.

> "...Maarif vekilliği bir ve bir kaç ilân yapar. Bütün milletten bu hususta bildiklerini ister. En iyi malûmatı verenlere para mükâfatı ulaştırır.
> Gelen mâniler, atasözleri, hikâyeler mütehassıs bir heyetin elemesinden geçtikten sonra basılır. Güzel kitaplar halinde çıkar. ... Türk kültüriyle benlikleri süslemeğe, kuvvetlendirmeğe başlar...."

Bu girişimle, ulusal kültürün zenginleştirileceği ve Türk halkına okuma alışkanlığı kazandırılacağı kanısında olan Mahmut Esat[2459], aynı amaçla Türk Edebiyatı tarihinin ve bir Türk antolojisinin yapılmasını, burada "Türk dilinin, Türk şiirinin, Türk nesrinin tekâmül ve inkişaf safhalarının" gösterilmesini de gerekli gördü. Ulusal kurtuluşun, "öz dilde" ve onun yükselişinde olduğu konusunda "sarsılmaz inanı" olan, "dilini kaybetmiş tek bir millet gösterilemez ki [varım!] diyebilsin. Ulusal varlık ulusal dildedir" diyen Mahmut Esat, Türk Edebiyatı Tarihi'yle Türk Antolojisi'nin "Panteonuna girme hakkına sahip olanları" da; Mevlâna, Sultan Velet, Yunus Emre, Süleyman Çelebi, Âşık Paşazade, Hacı Bayram, Lütfi Paşa ve Rabia Hatun; Aşık Kerem, Ferhat ile Şirin, Aslı ile Kerem, Dadaloğlu, Köroğlu, Karacaoğlan, Mehmet Emin, Faruk Nafiz ve Nazım Hikmet olarak sıraladı[2460].

Mahmut Esat'a göre, ulus olmada dil kadar isim de önemliydi:

> "... 'İş isimlerde değil, şekillerde değil, esaslardadır' diyenler vardır. ... Günün birinde [Ernest Lavin]in [Umumu tarih]ini karıştırıyordum. Gözüme [Endülüs] facıaları ilişti. Alaka ile okudum. İspanyol'lar [Endülüs] Müslüman'larını Hıristiyan yapmak için önce Arap usulü zinetleri menetmişler. Sonra Arap mimarisinde ev yapanları tecziye etmişler. Sonra Arap'ça mektup yazmak yasak edilmiş ve en başta ve bilhassa [Arap isimleri] memnu sayılmış, Müslüman'lar çocuklarına islâm ismi verememişler ve git-gide tanassur etmişler. Bugün İspanya'da milliyetini bilen tek bir Müslüman yoktur!.
> Gene günün birinde [Cürci Zeydan]ın [Medeniyeti İslâmiye tarihi]ni okuyordum. Türkistan'a giren Arap'ların ilk işlerinden birinin Türk isimlerini değiştirerek Türk'lere Arap isimleri vermek olduğunu gördüm. Türk'leri Arap'laştırmak için tuttukları yollardan birisi de bu olmuş. Görülüyor mu? Bu teşebbüslerin hepsi de birer şekil, birer isim mes'elesidir. Fakat tarihin mukadderatını değiştirmiş, milyonlarca Müslüman'ı Hıristiyan yapmış, milyonlarca Türk'e Arap harsının nüfuzunda müessir olmuştur...."[2461]

Esasiye", **Ulus**, 31 Birincikanun 1941, s. 2; "Türkçe Karşısında: Teşkilâtı Esasiye ve Bazı Terimler", **Ulus**, 1 İkincikanun 1942, s. 2.

[2459] M. E. Bozkurt, "Bir İki Düşünce", (1939).

[2460] M. E. Bozkurt, "Edebiyat Tarihimiz ve Antolojimiz", **Ulus**, 19 Birincikanun 1939, s. 1-5.

[2461] Mahmut Esat, "Bir Türk Gencinin Mektubu", **Anadolu**, 22 Şubat 1933, No: 5442, s. 1-3.

Türklüğü; "kültür, vicdan Türklüğü" ve "kanun Türklüğü" olarak ikiye ayıran Mahmut Esat, evinde Türkçe konuşmayan, aile adı Türk olmayan vatandaşları "kanun Türk'ü" olarak niteledi ve bu çerçevede "Vatandaş Türkçe Konuş!" siyasetine destek verdi[2462]. Türk ulusu için tek çıkar yolun; "grameri, sentaksı, kelimeleri ter temiz bir Türkçe yazmak, bir Türkçe konuşmak"tan geçtiği kanısında olan Mahmut Esat[2463], dili, çağdaş milliyetçiliğin en belirgin kanıtı olarak gördü. Anadili Türkçe olan herkesi Türk olarak kabul etti. Anadolu'da yerleşmiş olup, Türkçe konuşan, Türkçe ibadet eden, anadilleri Türkçe olan Hıristiyanları da "örfen" Türk saydı[2464]. Bunun doğal sonucu olarak tek ve ulusal bir eğitim gerektiğini, hiçbir devletin vatandaşlarına ayrıca ulusal bir eğitim hakkı tanıyamayacağını belirtti[2465]. Dil ve kültür ayrılığını milliyetçiliği parçalayıcı bir unsur olarak gördü, Türk dili ve kültürünü benimsemeyen azınlıkların "öz Türk" sayılmasını akla ve bilme sığdıramadı:

> "...Türk Yahudi vatandaşların ibadetleri İbranice'dir. Haydi buna birşey demiyelim. Fakat dilleri İspanyolca, kültürleri ise İbranice ve İspanyolca'dır. Türk Hıristiyanlara, meselâ, Rum, Ermeni vatandaşlara gelince, bunlar da Rumca'yı, Ermenice'yi konuşuyorlar, ibadetleri, âyinleri de Lâtince veya konuştukları lisan üzeredir. Haydi bu dini cihete de karışmıyalım. Fakat dilleri ve kültürleri Türkçe değildir. Yabancıdır. Bu şartlar altında bu camiacıkların samimi olarak Türk milliyetini benimsemelerine aklen, mantıkan, hissen hele ilmen imkân var mıdır? ... Türklüğü duymaları, ... öz Türkün gözüne kestirebileceği fedakârlıkları yüklenebilmeleri mümkün müdür? Buna evet diyebilmek için, aklı ve ilmi bir tarafa koymak lazımdır...."[2466]

Şeyh Sait isyanının bastırılmasının ardından "Türkiye Cumhuriyeti'nde efendi olarak yaşamak hakkı Türklerin ve Türk olanlarındır"[2467] diyen Mahmut Esat, Osmanlı tarihinin "en derin yaralarından biri, belki birincisinin" Türk'ün geleceğinin Türk olmayanlara bırakılması olduğunu; "yüreğimizin eski acıları daha geçmedi", "Türkün en kötüsü, Türk olmıyanın en iyisinden iyidir" diyerek de ulusal işlerde Türk'ten başkasına inanılmaması gerektiğini öğütledi. Türk vatanında "hak sahibi olmak için tek yol"un Türk olmaktan geçtiğini, Türk olmanın ve Türk olarak ölmenin "bir şeref" olduğunu düşünen[2468] Mahmut Esat, bu düşüncelerini Ödemiş'te yaptığı konuşmada daha net bir şekilde ortaya koydu. Anayasa gereğince Türk olup da Türk'ten başka milliyet iddia edenleri eleştiren, Türk olmak için

---

[2462] Mahmut Esat Bozkurt, "Azınlıklar İşi 1", **Son Posta**, 16 Şubat 1936, No: 1991, s. 5.
[2463] Mahmut Esat Bozkurt, **Aksak Demir'in Devlet Politikası**, (İstanbul: Yeni Sabah Neşriyatı, 1943), s. 18. Ayrıca bkz. Cihan Yamakoğlu, **Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943**, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 831, 1987), 91-112.
[2464] Mahmut Esat, "Maarif Siyasetinde Anadolu Rumları", **AYG**, 3 Mayıs 1337 (1921), No: 599-219, s. 1.
[2465] Mahmut Esat, "Dahilî Siyasette Rum Meselesi", **AYG**, 5 Mayıs 1337 (1921), No: 601-221, s. 1.
[2466] Mahmut Esat, "Gizli Kastlar-Ekalliyetler Hakkında", **Anadolu**, 7 Mart 1933, No: 5553, s 1-2.
[2467] **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1341 (1925), No: 384, s. 2.
[2468] **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1935, No: 3919, s. 2, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders); Bozkurt, Mahmut Esat, "Milliyetçilerin Cevabı!", **Gökbörü**, 1 Ocak 1943, S. 4, s. 12.

"Türk harsını" samimi bir şekilde kabul etmeyi zorunlu bulan[2469] Mahmut Esat, bu konudaki düşüncelerin de açıkça ortaya konulmasından yanaydı.

> "...Osmanlı imparatorluğu yerini, Osmanlı cümhuriyetine değil, Türk cümhuriyetine bıraktı. Teşkilatı Esasiyeye göre Osmanlı yok, Türk vardır. Türklük vardır. Açık olmalıyız. Açık söylemeliyiz. Bu işlerde açık ve tereddütsüz yürümeliyiz. Bizim için tereddüd devirleri çoktan geçmiştir. Bu yerlerde öz Türk haklarına malik olmak istiyenler Türk olmalıdır. Türklüğü kabul etmez, onu küçük görür, ona ihanet eder, sonra da Türke tanınan haklardan, hattâ onlardan fazlasını ister bu olmaz. Buna [Yağma Yok] derler. Türk haklarından istifade edebilmek için Türklüğü benimsemek, Türk harsını kabul etmek, Türklüğü duymak, Türk menfeatlerini kendi menfaati yapmak, ona hürmet etmek, Türküm demek, Türklüğü harsîle, hissile kabul etmek lâzımdır. Bunları samimiyetle benimsiyenleri, yapanları Türk sayarız. Kim olursa olsun...."[2470]

"Koyu Türkçülere", "Türk ırkçılarına" Alman taklitçisi diyenleri "Türk milliyetçiliği, Türk milliyetçiliğidir" diyerek yanıtlayan, Alman "rasizmi" ile "Türk ırkçılığı" arasında derin farklar olduğuna işaret eden ve "biz, bizi korumak ve ilerletmek istiyoruz. Dilimizle, kültürümüzle ve herşeyimizle dünyanın en yüksek milleti olmak davasındayız" diyen Mahmut Esat; Alman olsun, İngiliz olsun her ulusun bu düşüncede birleşeceğini, "beyaza birkaç kişinin beyaz demesi ile" taklitçi olunamayacağını, milliyetçilikle ırkçılığın kimi zaman uzlaşabileceğini söyledi. "Kanı ve ana dili Türkçe olan, kendini Türklükte ve Türk tarihinde bulan, Türkün acılarını kendi acısı, saadetini kendi saadeti sayan, Türkle gülen, Türkle ağlıyan ve kültürü Türk olan" herkesi "Türk" olarak nitelendirdi ve bu yönüyle milliyetçilikle ırkçılığı uzlaştırdı[2471].

Irklar, değerce de birbirine eşit değildi. "Yüksekleri vardı" ki bu da ortaya koydukları eserleriyle, karakteriyle ve "morallerinin verimleriyle" ölçülebilirdi. "Türk milletinin tarihile hangi millet boy ölçüşebilir" diyen Mahmut Esat, Türk ulusunun üstünlüğüne işaret ediyordu.

Bununla birlikte, Alman milliyetçiliğinin emperyalist yönü Türk milliyetçiliğinde yoktu. Mahmut Esat, savaşı "insanlık için bir zaruret" olarak görüyor ancak, ulusların "hayat ve haklarını siyanet için bir vasıta" olarak kullanılabileceğini, yaşamsal bir hak olmadığı sürece savaşa başvurulmaması gerektiğini aksi halde "bir tecavüz silahı" olacağını vurgulayarak emperyalist savaşa karşı olan görüşünü de ortaya koyuyordu[2472].

[2469] **Anadolu**, 21 Eylül 1930.

[2470] Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 7", **Anadolu**, 4 Eylül 1931, No: 5097, s. 1. Mahmut Esat, Türk olmanın ayırdını da Çerkes Ethem tarafından Yunanistan'a çağrılan Demirci Mehmet Efe'nin "Ben hükümetimle dargın olabilirim. Milletimle, asla... Ben Yunanistan'da değil, Anadolu dağlarında ölürüm" yanıtı ile de örnekledi. Bkz. **Kurun**, 12 Nisan 1935, No: 6199-137, s. 4, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).

[2471] Bozkurt, Mahmut Esat, "Milliyetçilerin Cevabı!", **Gökbörü**, 1 Ocak 1943, S. 4, s. 12.

[2472] **Aynı.**

"...Biz sulhçuyuz. Sulh istiyoruz. Hiçbir milletin topraklarında gözümüz yoktur. O kadar ki ben şahsan iklim değil, iklimler almak için bir Türk'ün bile burnunun kanamasına razı olamam. Bunu günah sayarım. Fakat yuvasından, bu Türk elinden bir kaya parçası koparmak emelini güden yabancıların önce iki milyon Türk'ün silâhına cevap vermek mecburiyetinde bulunduklarını biran unutmamaları lâzımdır...."[2473]

Türk milliyetçiliğinin barışçı olması, silahsızlanmayı desteklemesi anlamına gelmiyordu. "Hazır ol cenge eğer ister isen sulh u salah" deyişine sıkı sıkıya bağlı olan ve "hak silahla aranıyor ve mutlaka silâhla bekleniyor. Onu korumanın başka yolu yok", "savaşa hazır olmayan bir millet ölüme mahkûmdur. Harp verem mikrobuna benzer, zayıfı, nerede görürse ona musallat olur, güçlüden kaçar" diyen Mahmut Esat, yaşamak isteyen Türkiye için silahlanmayı bir zorunluluk olarak görüyordu[2474].

Türkçülüğü "coğrafî hududlarla" sınırlamanın da "yanlış" olacağını kanısında olan Mahmut Esat şöyle diyordu:

"... 'Ben Anadolu, Kırım veya Kazan Türklüğü için çalışırım' demek yahud 'ben Osmanlı Türkçülüğü bilirim' tarzında bir iddia yürütmek, içtimaiyatta millet mefhumunun ifade ettiği manayla anlaşılması kabil olmayan çok garib bir fikirdir. Çünkü; dilde, mefkûrede, tarihte bir olan camia bir millettir, bir vücuttur, bir duygudur, bir kalb ve bir dimağdır. Onun hududları dağlar, taşlar, nehirler, göller değil; söylediği dilin nihayet bulduğu ülkeler, taşadığı mefkûrenin bittiği illerdir.

Böyle bir milli camianın içinde hiçbir hareket tasavvur olunamaz ki ondan, camiayı teşkil eden ve kan kardeşi denilen ferdlerin cümlesine tesir etmiş olmasın. Osmanlı Türkleri diyarında lisanda edebi bir hareket mutlak Azerbaycan, Türkistan edebiyatına tesir edeceği gibi evet, kabil midir ki bir Türk şairi yalnız Anadolu için yazdığını iddia ettiği eserinin bizim siyasi camiamız haricinde kalan diğer Türk kardeşlerimiz tarafından okunmasına mani olsun?! Ve bu kitab Türk dilinde yapacağı tesiri yalnız Anadolu'da yapsın?! İlh. Hayır! Hayır! Milli camia o vücud, o duygudur ki altun dağlarında, laleli, sümbüllü yamaçlarda yaşayan ırkımın herhangi bir ferdini bir bal arısı incitse bile ben burada onu tarihin, dilin, mefkûrenin ve daha bir çok lahuti ve manevi kuvvetlerin tesirinde duyar ve ağlarım...."[2475]

Bu düşüncenin Türkleri ulaştıracağı nokta, "Büyük Türk Halkı Kurultayı" idi. Mahmut Esat, bu birliktelikte Türk bayrağının çeşitli "Türk kabile ve oymaklarının gök, yeşil, kırmızı, sarı, mavi renkli yapraklarıyla" çevrili bir "Türk Konfederasyonu" olacağını savlıyordu. Nitekim, 1921 yılında Lozan'da toplanacak olan üçüncü Türk Kongresi'ne önerdiği program da bu düşüncesinin yansımasıydı. Türk dünyasında dil ve tarih birliği isteyen Mahmut Esat,

---

[2473] **Anadolu**, 30 Temmuz 1933, (Dolaplı Kuyu seçmenleri ile yaptığı söyleşi).

[2474] Mahmut Esat'ın silahlanma ile ilgili düşünceleri için bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Silâhlanacağız! Silâhlanacağı!", **Son Posta**, 23 Ağustos 1934, No: 2251, s. 1-12; "Hürriyet Yollarında Yalın Ayak!", **Yeni Asır**, 5 İkinciteşrin 1935, s. 1-2; "Silâhlı Türk!", **Yeni Sabah**, 2 Birincikanun 1935, s. 1-5; "Kendini Arpa Anbarında Sanan Bir Aç Tavuk", **Son Posta**, 9 Haziran 1936, No: 2102, s. 1-2; "Ordu, Gene Ordu, Hep Ordu!", **Son Posta**, 18 Ağustos 1936, No: 2172, s. 1-8; "İzmir Manevraları Münasebetiyle Türk Orduları", **Son Posta**, 24 Birinciteşrin 1936, No: 2239, s. 1-12.

[2475] Mahmut Esat, "Türk Birliği", **AYG**, 17 Mayıs 1337 (1921), No: 611-231, s. 1.

dil birliği için; Ankara'da ya da Avrupa'nın her hangi bir kentinde Türkistan, Rusya, Çin ve Türkiye'den dil alanında uzman bilim adamlarından oluşan bir kongre yapılmasını, ulusal dilbilgisi kurallarının belirlenerek Türklükle ilgili makamlara dağıtılmasını öngörmekteydi. Tarih konusunda da benzer bir kongre ile ortak bir "Türk Tarihi" ve "Türk Medeniyeti Tarihi" yazılması için programlama yapmayı öneriyordu[2476].

Bununla birlikte Türk birliğini yalnızca dil, tarih, hars birliği olarak algılıyor, emperyalizme neden olacağı için siyasal birliğe kesinlikle karşı çıkıyor ve bunu ilkçağ milliyetçiliği olarak niteliyordu:

> "...Şu ciheti ilave edelim ki, biz Türk birliğiyle siyasi birlik düşünmüyoruz. Bundan tarih ve dil birliği anlıyoruz. Hars birliği istiyoruz. Emperyalizme müncer olan ve Türk milleti hesabına bir şahıs veya sınıf saltanatı yaşamağa en müsaid bulunan siyasi birliği düşünmek bile istemeyiz. Biz buna kurûn-ı ûlâ milliyetçiliği diyoruz. Türk tarihi şimdiye kadar her yerde olduğu gibi bir şahıs veya bir sınıf hakimiyeti olarak tecelli etmedi. Bugün Türk dünyasına artık böyle bir boyunduruktan kurtulmasını camia hayatı devr ve tarihinin başlamasını temenni ederiz. Türk birliği, dil ve tarih birliğidir...."[2477]

Türk ulusunun dünyadaki her hangi bir ulusla aynı haklara sahip olduğu konusundaki görüşünü ısrarla savunan Mahmut Esat, hiç bir zaman başka uluslardan daha fazla hak ve ayrıcalık istemediğine işaret ederek[2478] Türk milliyetçiliğinin antiemperyalist niteliğini de vurguladı. Zira, Kemalizm'in temel prensiplerinden biri de "salgıncılığı" kabul etmemesiydi. "Türk yurdundan bir parça; onun bir kayasından küçük bir çakmak taşı" koparmak isteyen yabancının karşısına kadın, erkek bütün bir Türklüğü çıkaracak, "ortalığı kan ve ateşe verecek kadar da gözü pek" olan da yine Kemalizm'di[2479].

> "...Kimsenin toprağında gözümüz yoktur. Hürriyet, istiklâl her milletin hakkıdır. Fakat topraklarımızda gözü olanlara hadlerini bildirmek için bir dakika bile tereddüd edemeyiz. Bir gün bize 'dünyayı size vereceğiz, yalnız bir Türkün burnunu kanatınız' deseler dünyayı bile istemeyiz! Türk vatanından bir taş parçası koparmak istiyen bir millet dünyadan yok olacağını bilmelidir...."[2480]

diyen Mahmut Esat, bu düşüncesinde de samimiydi. 4 Ocak 1932'de Türkiye ile İtalya arasında yapılan ve Ege denizinde bazı adaları İtalya'ya bırakan antlaşmayı TBMM'de reddeden tek milletvekili oldu[2481]. Vatan toprağına bağlılığını Hatay siyasetini destekleyerek de ortaya koydu.

[2476] **Aynı.**
[2477] **Aynı.**
[2478] **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1934, No: 3600, s. 3, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2479] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1932).
[2480] **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1935, No: 3919, s. 2, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2481] **TBMM ZC**, D. IV, c. 12, s. 79-106. Antlaşma için bkz. **TBMM ZC**, D. IV, c. 12, S. Sayısı: 47.

Mahmut Esat'ın milliyetçilik anlayışı ve enternasyonalizm/beynelmilelciliğe karşı olması O'nu Mason locaları[2482] ile de karşı karşıya getirdi. Özellikle Cumhuriyetin "zeminini" hazırladığını düşündüğü, İnkılabın "fikir kaleleri" olarak tanımladığı[2483] ve manevi değerleri çatısı altında kazandığını açıkladığı[2484] Türk Ocakları'nın Nisan 1931'de kapatılmasının ardından[2485] Mason localarının da kapatılması yönünde yoğun bir kamuoyu oluşturdu[2486].

Mahmut Esat, Mason localarını milliyet ve ülke tanımayan, gizli ve siyasal bir cemiyet olmakla suçladı. Bu cemiyetin ilkelerinin ulusal duyguları yıprattığı kanısındaydı. Localara törenle kabul edilen üyelerin cemiyetin sırlarını vermemeye yemin etmelerini[2487], öncelikli olarak kendi üyelerinin çıkarlarını gözetmelerini, siyasal bir cemiyet olmadığını belirtmelerine karşın cumhuriyetçi ve laik olduklarını iddia etmelerini, törenlerinde İbrani dilini kullanmalarını ve programlarını Hükümete bildirmemelerini sert bir şekilde eleştirdi[2488].

[2482] Türkiye'de Masonluğun kökenleri Meşrutiyet dönemine kadar inmektedir. 1909-1935 tarihleri arası Türk Masonluğunun "ikinci dönemi" olarak adlandırılmakta ve 1935'ten sonra "uyku dönemine" geçtiği söylenmektedir. Döneminin ünlü Masonları arasında; Sadrazam Talat Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Riza Tevfik Bölükbaşı, Mithat Şükrü Bleda, Edip Servet Tör, Fuat Hulisi Demirelli, Mim Kemal Öke gibi isimler vardır. 1909-1923 arasında Türkiye'de kırk loca kurulmuş, Kurtuluş Savaşında pek çoğu kapanarak sayıları sekize inmiş, 1923-1935 arasında ise otuz bire çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde Cemiyetler Kanunu gereğince dernek statüsü kazanan "Türkiye Büyük Locası" 1927 de "Tekâmülü Fikrî Cemiyeti", 1929'da ise "Türk Yükselme Cemiyeti" adını almıştır. Bkz. **http:// www.mason.org.tr/tarih2.html.**

[2483] **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1341 (1925), No: 384, s. 2, (İzmir'de yaptığı konuşmadan).

[2484] **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1341 (1925), No: 404, s. 2, (Edirne'de yaptığı konuşmadan).

[2485] Türk Ocakları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiği: Türk Ocakları (1912-1931)**, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997); Yusuf Sarınay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994); François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, (İstanbul: TVYY, 1999); Jacob M. Landau, **Pantürkizm**, (Çev. Mesut Akın), (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999).

[2486] Ankara Türk Ocağının üyesi bulunan, Türk Ocağı Kurultaylarında başkanlık yapan ve Türk devriminin bekçileri olduğunu düşündüğü Ocaklara manevi bağlılığını sık sık vurgulayan Mahmut Esat, Ocakların kapatılmasından son derece rahatsız olmuş olsa gerektir.

[2487] Mahmut Esat, Masonların yemini ile ilgili şu saptamalarda bulunuyordu: "1)Farmasonluk sırlarını hakikî bir masondan başkasına açmamak.. 2) Masonların ve masonluğun müdafaası için hayat feda etmek.. 3) Masonların birbirini sevmesi, birbirine yardım etmesi., 4) Türkiye meşriki azamının kanunu esasisine ve nizamlarına riayet eylemek., 5) Yeminden ve vaitten dönmektense ölümü tercih etmek.. İşte bunları ve bu gibi şeyleri görüyoruz. Bu yemin, farmasonluğun merasim rehberinin 26ncı ve 27nci sahifelerinde yazılıdır. 1339 tarihinde İstanbulda (Tasovakalopolo) matbaasında basılmıştır. Yemindeki (Harici) tabirile, bizler, yani farmason olmıyanlar kastedilmektedir. (Birader) ise, farmasonluğa dahil olanlardır. Hangi milletten olursa olsun" bkz. Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır 1", **Anadolu**, 24 Teşrinievvel 1932, No: 5443, s 1-2.

[2488] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Esat, "Masonluğun Afarozu", **Anadolu**, 13 Teşrinievvel 1931; "Mason Tekkesinin İmtiyazı Nedir ki Hâlâ Duruyor?", **Anadolu**, 18 Teşrinievvel 1931; "Sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Beyin Masonlara Cevabı 2", **Anadolu**, 19 Teşrinievvel 1931; "Sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Beyin Masonlara Cevabı 3", **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1931; "Farmasonlar Dinleyiniz! 1", **Anadolu**, 22 Teşrinievvel 1931; "Farmasonluğa Son ve Kısa Cevaplarım: 1", **Anadolu**, 25 Teşrinievvel 1931; "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 2", **Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1931; "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 3", **Anadolu**, 27 Teşrinievvel 1931; "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 4", **Anadolu**, 28 Teşrinievvel 1931; "Masonlar Dinleyiniz ", **Anadolu**, 29 Teşrinievvel 1931; "Farmasonlar Dinleyiniz Teşkilatın Gizli Mahiyeti ve Kısa Tarihi", **Anadolu**, 30 Teşrinievvel 1931; "Farmasonluk Dağılmalıdır 1", **Anadolu**, 24 Teşrinievvel 1932; "Farmasonluk Dağılmalıdır 2", **Anadolu**, 25 Teşrinievvel 1932; "Farmasonluk Dağılmalıdır 3", **Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1932; "Farmasonluk Dağılmalıdır 4", **Anadolu**, 27 Teşrinievvel 1932; "Farmasonluk Dağılmalıdır 5", **Anadolu**, 28 Teşrinievvel 1932. Ayrıca bkz. Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", **ÇTTAD**,

Bu nitelikleri dolayısıyla da Mason localarını Türk milliyetçiliği için "zararlı ve çok tehlikeli" buldu[2489].

"Beynelmileliyetçi bir mezhep", olarak gördüğü Masonluğun[2490] "prensiplerine, tatbikatına, tecelliyatına" bir Türk olarak "düşman" olduğunu açıkladı. İngiliz casusu Lawrens'ın, Rahip Frew'un, Ağa Han'ın, Mustafa Sagir'in, Rıza Tevfik'in elinde "şer" aleti olarak kullanılan Mason ilkelerinin, emperyalistler tarafından "hukuk, istila, tahakküm ve soygunculuk" aracı olarak kullanıldığını, bu nedenle Türk ulusunun çıkarları ile bağdaşamayacağını vurguladı[2491]. Locaların, "Türk Yükselme Cemiyeti" unvanı ile Hükümete başvurmasını ise Türk ismini kullanarak gerçek amaçlarını gizleme isteği olarak yorumladı.

> "1-Masonluğun hedefi, gayesi, insanlık, beynelmilelcilik değil mi? Bu dava milliyetçiliğin nasıl dostu olabilir? Nasıl olur da buna milliyetçilik denir? Bu iki tez nasıl birleşebilir? Masonluk [Saniâzam] dediği Allahının himayesinde Yahudiyi, İngilizi, Ermeniyi, Türkü, Fransızı, Müslümanı, Rumu ila.. kardeş saymakta ve bunlarla beraber çalışmaktadır. Bu teze nasıl Türk milliyetçiliği diyebiliriz? ... Yoksa Türk milletinin aklı selimi hiç mi sayılıyor? ...
> 2- Masonluk emperyalist ve büyük sermayeli milletlerin elinde bir istilâ ve bir soygunculuk vasıtası oluyor. Milliyet duygularını uyuşturup öldürmek için kullanılıyor Siyonist Yahudilerin intikam aletidir"[2492].

CHP üyelerinin "yüzde doksanı farmasondur" yolundaki söylemlere katılmayan[2493], Masonların, Türkleri yükseltmek amaçlarında ve milliyetçilik düşüncelerinde samimi ise Halk Partisine katılmalarını, "ikilik" yaratmamalarını ya da muhalif bir parti içinde çalışmalarını öneren ve Türk Ocakları'nın "hakiki milliyetçi" olduğu halde ikilik olmasın diye Halk Partisi'ne katıldığına işaret eden Mahmut Esat, "Masonluk neden hâlâ ayrı bir teşekkül olarak duruyor? Tekkeler çok doğru ve çok isabetli olarak kapatıldı. Saniazam propagandasını yapan Mason tekkesinin imtiyazı nedir ki hâlâ duruyor?" diyerek locaların kapatılmasını istedi[2494].

Mason örgütünün cumhuriyetçi ve laik olduğu iddialarını ise şöyle yanıtladı:

> "...Farmasonluğun laik ve cumhuriyetçi olmasına gelince: Bu tatbikatla taban tabana zıttır. Bugün cumhuriyetçiyim diyen farmasonluk İngiliz krallarını baş farmason olarak

---

c. II, S. 4-5, Yıl: 1994-1995, İzmir: DEÜAİİTE Yayınları. 1995, s. 245; Hakkı Uyar, **"Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt (1892-1942)**, (İstanbul: Büke Yayınları, 2000).

[2489] Mahmut Esat'ın Masonlara yönelik iddiaları dönem içinde Yeni Asır ve Hizmet gazeteleri tarafından aynı sertlikte yanıtlanmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ergün Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar".

[2490] Mahmut Esat, "Masonluğun Afarozu", **Anadolu**, 13 Teşrinievvel 1931, No: 5129, s. 1.

[2491] **Anadolu**, 8 Teşrinievvel 1931; **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1931 (Sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Beyin Beyanatı).

[2492] Mahmut Esat, "Mason Tekkesinin İmtiyazı Nedir ki Hâlâ Duruyor?"**Anadolu**, 18 Teşrinievvel 1931, No: 5133, s. 1-5. Ayrıca bkz. "Masonluk Meselesi 1", **Hürriyet**, 7 Teşrinievvel 1931, No: 293; "Masonluk Meselesi 2", **Hürriyet**, 8 Teşrinievvel 1931, No: 294, s. 1.

[2493] Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevapların 4"**Anadolu**, 28 Teşrinievvel 1931 No: 5142, s. 1-3.

[2494] Mahmut Esat, "Mason Tekkesinin İmtiyazı Nedir ki Hâlâ Duruyor?"(1931).

> başında tutuyor!. Dün Abdülhamitle, meşrutiyette Sultan Reşatla, İttihat ve Terakkile, Vahidettinle, İtilâf ve hürriyetle hoş geçindi!. Şimdi de cumhuriyetle geçinmek istiyor. Hem de herkesten fazla, hattâ cümhuriyeti kurandan fazla cumhuriyetçi görünüyor!. Her devrin notası, makamı üzere teganni eden böyle bir teşkilâta yeni Türk rejimi ne dereceye kadar inanabilir? Ne dereceye kadar inanmalıdır. Bunun hükmünü akıl sahipleri versinler...."[2495]

Türk inkılâbında en büyük rolü Masonluğun yaptığı iddialarını ise "binlerce öz Türk şehidine" "hakaret" olarak algılayan, ulusal davanın; ulusun ve Gazi'nin eseri olduğuna, ne ulusun ne de Gazi'nin farmason olmadıklarına dikkati çeken Mahmut Esat[2496], Mason localarının kapatılması konusundaki çabalarının, üyelik için başvurduğu İzmir Güneş locasına kabul edilmemesinden kaynaklandığı yolundaki iddiaları da şu sözlerle yalanladı:

> "Şahsım için kin beslemek, şahsımın intikamını almak, beni tanıyanlar bilir ki hayatta en çok nefret ettiğim bir şeydir. Milletimin haklarına varlığına tecavüze gelence: Bunu asla affedemem. Her Türk gibi.. Tatbikatla isbat ediyorum ki masonluk Türk milletinin haklarına tecavüze vasıta oluyor. Onun için mücadele ediyorum. Farmasonluğa girmek için talepte bulunduğuma gelince, hiçbir gün hiçbir yerde böyle bir arzu izhar etmedim. Nitekim bu rivayetin asılsız olduğunu İzmir mason teşkilatı da ilân etti"[2497].

Mahmut Esat'ın, masonlara yönelik mücadelesi eyleme de döküldü. Parti grubunda Masonluk aleyhine bir "gensoru" verdi. 2-3 Ağustos 1933 günü sabaha karşı ise, Giritli Şevki Karşıyaka Mason Locası'nın önünde, içinde Mahmut Esat ve Torbalılı Emin'in de bulunduğu otomobilden ateş etti. Karşıyaka polisi ile savcılığın olaya el koyması ile Giritli Şevki; "Karşıyaka Mason Kulübüne silah atmak ve bu suretle gece vakti halkın huzur ve istirahatını bozmaktan" tutuklandı. 6 Ağustos'ta yapılan duruşmada Mahmut Esat ile Torbalılı Emin beyler tanık olarak dinlendi. Mahmut Esat, idadiden sınıf arkadaşı olan Giritli Şevki'yi Mustafa Kemal'e yapılan suikastı haber vermiş olmasından dolayı "çok sevdiğini" belirttikten sonra "havaya 3-4" el silah atan Şevki'nin elinden silahı aldığını zira, "farmasonluğu fikren mağlub etmek imkânının bulunduğunu" söyledi. Torbalılı Emin ise Mahmut Esat'ın silahı almak için mücadele ettiğini belirtti. Girişti Şevki ise savunmasında "yalan bilmeyen ve söylemeyen" Mahmut Esat'ın farmasonlukla ilgili makalelerinden etkilendiğini, vatan ve millet için "muzır" gördüğü Mason klüplerinin varlıklarını protesto etmek için ateş ettiğini söyledi. Duruşma sonunda Giritli Şevki beş gün hapis ve beş lira para cezasına çarptırıldıysa da cezası ertelenerek serbest bırakıldı. Ancak Mason derneklerince silahı ateşleyenin Mahmut

---

[2495] Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 3"**Anadolu**, 27 Teşrinievvel 1931, No: 5141, s. 1-5.
[2496] **Aynı.**
[2497] Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 2"**Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1931, No: 5140, s. 1-5. "Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Türkiye Büyük Locası"nın internet sayfasında Mahmut Esat'ın Mason olmak için 1925 yılında İstanbul-Necat Locası'na da başvurduğu ancak kabul edilmediği de belirtilmektedir. Bkz. **http:// www.mason.org.tr/tarih2.html.**

Esat olduğu iddia edildiği gibi olay da Türk Masonluğu tarihine "1933 Mahmut Esat Bozkurt Vak'ası" olarak geçti[2498]. Bu tarihten iki yıl sonra da Türk Mason Locaları kendi kendini fesh etti (1935)[2499].

Yirminci yüzyılın anlamının milliyetçilik olduğuna, milliyetlerinin bilincinde, özgür ve bağımsız olan ulusların milliyetçi düşüncede ilerlemiş olan uluslar olduğuna dikkati çeken Mahmut Esat, Türkiye'nin de "her yerden ve her günden fazla" milliyetçi olmak zorunda olduğuna "biz bir vatan istiyoruz ki orada yalnız Öz Türklük düşünülür. Orada yalnız Öz Türklük kokar; bu koku Ergenekonlardan gelir.. Biz bir vatan istiyoruz ki; ora da herşey, her renk ve her duygu Öz Türklükten nişan verir. Öz Türklüğü anlatır" diyerek işaret ediyordu[2500].

"Manevi sahada" Türk Ocakları ile gelişmeye başlayan Türk milliyetçiliğinin Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde olgunlaştırıldığını belirten Mahmut Esat; Türk harfleri, Türk tarihi, Türk dili etrafındaki çalışmalarla edebiyatın yabancı kural, sözcük ve etkilerden kurtulması yönünde atılan adımların Türk ulusu açısından önemine işaret ederken bu çabaların ilk "telkin" yeri olarak okulları gördü. Daha Lozan'da, milliyetçi düşüncenin gelişmesi için öğretmenlerin önemini kavrayan Mahmut Esat, öğretmenlerin "komünist, farmason, hilâfetçi, İslâm politikacısı" olmasını "öz Türklerin haklarına tecavüz" olarak algıladı ve öğreticilerin "kıpkızıl Türk milliyetçilerinden" seçilmesini zorunlu buldu[2501]. Türkiye'nin, sadece eğitim alanında değil, içinde bulunduğu yüzyılın "kavga asrı" olduğunu göz önüne alarak her alanda "kıp kızıl milliyetçi" olmak zorunda olduğuna dikkati çekti[2502]. Kıpkızıl milliyetçiliği ise; ihtilâlin ortaya koyduğu ilkeleri "can pahasına da olsa" korumak olarak tanımladı[2503].

"Yer-gök, su, ağaç, taş, toprak için değil; kanımızı taşıyan; Türk vatanı ve Türk milletinin varlığı önünde, kadın erkek kalbi bizler gibi vuran bir insan kütlesi için milliyetçiyiz" diyen, Türk ulusunun maddî, manevî varlığı "en az haklar" içinde olsun korunmadıkça Cumhuriyetin bir anlam ifade etmeyeceğini vurgulayan[2504], Türk olmayı şeref bilen, "Türk olmasaydım kendimi dünyanın en bahtsız insanı sayardım" diyebilen, milliyet hislerini Mehmet Emin'in "dünyanın herhangi bir ucundaki Türk'ü bir balarısı iğnesi incitse, ben bu incinişe dayanamam; incinirim, yanar, yıkılırım" deyişinde bulan, Abdülhak Hamit'in

---

[2498] **Anadolu**, 7 Ağustos 1933, No: 5677, s. 1-3; **http:// www.mason.org.tr/tarih2.html**.
[2499] E. Aybars. **a.g.m.**, s. 260-261; H. Uyar, **Tek Parti Dönemi...**, s. 322-323; H. Uyar, **Mahmut Esat Bozkurt**, s. 67.
[2500] Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır! 3"**Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1932, No: 5445, s. 1.
[2501] Mahmut Esat, "Öz Türklerin Hakları 2", **Anadolu**, 20 Eylül 1932, No: 5413, s. 1.
[2502] Mahmut Esat, "Kızıl Milliyetçilik", **Anadolu**, 8 Mart 1933, No: 5554, s. 1.
[2503] Mahmut Esat, "Türk Gençliği İleri!" **Anadolu**, 3 Mart 1933, No: 5550, s. 1.
[2504] Mahmut Esat, "En Az Haklar 1", **Anadolu**, 23 Mart 1933, No: 5567, s. 1; "En Az Haklar 2", **Anadolu**, 24 Mart 1933, No: 5568, s. 1.

vatan sevgisi ile özdeşleşerek "vatanını sevmiyen hiçbir şey sevmez, sevemez" diyen ve Türk gençliğine milliyetçiliğin; ihtilâlin yalnızca ilkesi olmadığını, bayrağı da olduğunu hatırlatan Mahmut Esat, gençlerden; yirminci yüzyılın "beynelmilel" akımlarına inanmamalarını istedi. "Farmasonluk, komünistlik, hilafetçilik, genç Hıristiyanlık propagandalarının" hem Türk İnkılâbı'na hem de milliyetine düşman olduğuna, yaşamak için bu akımlarla sürekli savaşması gerektiğine, gençliği ve inkılâbı yalnızca "kıpkızıl milliyetçiliğin" koruyabileceğine, silahları azaltma propagandalarının "birer masal" olduğuna dikkati çekerek Türk gençliğinden uyanık olmalarını istedi[2505].

2.2.3. "Halkçılık"

Halkçılık düşüncesi; Osmanlı aydınları arasında II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamında biri Fransız Solidarizmi diğeri Rus kaynaklı Narodnizm olmak üzere iki akımın etkisi ile gelişmeye başlamış, "Genç Kalemler", "Yeni Felsefe Mecmuası" ve "Yeni Mecmua" gibi dergiler aracılığı ile başta Ziya Gökalp[2506] olmak üzere dönemin aydınlarınca işlenmiş ve İttihat Terakki'nin "millî" politikalarıyla ivme kazandırılmış bir düşünce akımıydı. Solidarizm'in; siyasal açıdan ulus egemenliğini, ekonomik açıdan devlet müdahaleciliğini, toplumsal açıdan meslekî dayanışmayı öngören halkçılık anlayışı ile Narodnizmin; köylüyü temel alan ve kapitalist sistemin ortaya çıkardığı eşitsizlikleri önlemeyi amaçlayan halkçılık anlayışı Osmanlı aydınları üzerinde etkili olmuştu[2507].

Mahmut Esat'ın Meşrutiyet'in ilk yıllarında "hakimiyet-i milliye"yi savunması, bir ulusun diğer uluslara ve hükümetlere karşı 'ulusal egemenliğini tanıtmaktan', tanıtmanın koşulu olarak o ulusu oluşturan fertlerin "ittihat" etmesi zorunluluğundan, "müteferrik" bir halkın ulusal egemenliğini sağlayamayacağından bahsetmesi de dönemin halkçılık anlayışı ile

---

[2505] Mahmut Esat, "Türk Gençliği İleri!", (1933).

[2506] Ziya Gökalp'in düşünceleri için bkz. Ziya Gökalp. **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, (Sadeleştiren: Yalçın Toker), (İstanbul: Çetin Matbaacılık. 1992); **Türkçülüğün Esasları**, (İstanbul: Varlık Yayınları, 1977); Osman Tolga, **Ziya Gökalp ve İktisadî Fikirleri**, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Kürsüsü Yayınları, 1949).

[2507] Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", **Toplum ve Bilim**, (Bahar: 1977), s. 92-123. Ayrıca yazarın şu eserlerine bakılabilir: "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu 14-16 Ocak 1977**, (İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 1977), s. 13-31; "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", **Toplum ve Bilim**, (Kış: 1984), s. 69-81; "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2; "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2. Dönemin halkçılık anlayışı için bkz. İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", **Toplum ve Bilim**, (Yaz-Güz: 1978), s. 44-110; Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul: Yön Yayınları, 1965. Atatürk'ün halkçılık anlayışı için bkz. Cahit Tanyol, **Atatürk ve Halkçılık**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1981).

örtüşüyordu[2508]. Ulus olmanın koşullarından biri olarak tarihi ele alması, ulusal tarihi birleştirici bir unsur olarak görmesi[2509] ve"Çiftlik Mektupları" başlıklı dizi yazısında devlete, topluma ve bireylere düşen görevler arasında bir ayırıma giderek görev ve yükümlülükleri belirlemesi de halkçı, milliyetçi ve devletçi söylemi birleştiriyordu.

Mahmut Esat, bu birikimi ile yeni devletin ideolojisini ortaya koyarken ulus egemenliğini temel ilke olarak aldı. Bu nedenle de demokrasi ile halkçılığı eş anlamda kullandı[2510]. Türklerin demokrat olduğu, demokrat bir idarede yaşamaları gerektiği tezini sık sık işledi. O'na göre; Türk İhtilâli'nin "cezrî" anlamı; Türkiye'nin "Halk Devleti" oluşuydu. Yeni Türkiye "bir hâkimin, bir velinin hatta bir sınıfın malı değil" halkın malıydı. Emperyalist dünyaya "Türkiye Türkiyelilerindir" diyerek karşı çıkan Türk ulusuydu. Bu nedenle yeni Türkiye, halkın devletiydi. Yönetimini de halk devleti ilkelerine göre kurmalı ve bu idare halkın gereksinimlerine yanıt vermeliydi[2511]. Bu nedenle Halkçılık Beyannamesi'ni yeni devletin "idare programı" olarak benimsedi. Egemen tek unsur olarak ulusu tanıması, I. TBMM'nin güçler birliğini öngören sistemi korumak yolundaki çabalarına da yansıdı. Ulusu bağsız koşulsuz egemen kılan, ulus adına tek yetkili organ olarak TBMM'ni tanıyan 1921 Anayasası'ndan ve Meclis Hükümeti sisteminden ödün verilmemesi yönünde büyük bir çaba sarf etti.

Saltanatın kaldırılmasını, Osmanlı İmparatorluğu'nun "önemli bir hesabının tasfiyesi" olarak niteledi[2512]. Türkiye İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada egemenliğin gerek çağdaş hukukta, gerekse ulusal ve dinsel hukukta, doğrudan doğruya ulusa ait olduğuna işaret ederek sultanların ve halifelerin ulus iradesinden, arzusundan "bir karış ileri geçmek" hak ve yetkisine sahip olmadıklarını, bu tür bir girişimde bulunanların ya başlarını

[2508] Mahmut Esat şöyle diyordu: "Bir millet ki: müttehidküldür. Müteferrikdir, şübhesiz o milletin hakimiyet-i milliyesi de tehlikededir. İnhitât etmiş, inkıraz bulmuş, sonra belini doğrultmuş ve en müterakki bir hükümet âdâdına dahil olmuş veyahud inkıraza yüz yüz tutmuş hükûmetlerin sebeb-i inkırazları, sebeb-i inhitâtları tedkik edilecek olursa aralarında ittihadın mefkudiyyeti görülür. Çünkü, bir millet müttehid olmazlarsa şahsiyât ile uğraşarak, diğer birinin makul olan fikirlerini çekemeyerek red ve cerh ederse bir tefrika kapusu açılmış olurki işte o zaman o milletin reiskârına geçirilmiş şahsın fikrine, keyfine hareket edilmiş olacağından bu hal istibdadın envâına kapu açar bizi maziden haberdar eden ve bizim için bir ders-i ibret makamına kâim olan tarihine bir kere ircâı nazar edelim, göreceğiz ki: bugün en müterakki hükûmetlerde bile pek kanlı, pek mazlum safahat görülmüşdür". Bkz. Kuşadalı Mahmut Esat. "Bend-i Mahsus İttihadın Lüzumu", **Hizmet**, 23 Nisan 1909, No: 18-600, s. 3.

[2509] Bkz. Kuşadalı Mahmut Esat. "Mesail-i Tarihiye 'Tarih'in Lüzumu Tarih Okumalıyız", **İttihad**, 12 Mayıs 1909, s. 1-2.

[2510] Demokrasi ile halkçılık düşüncesini Mustafa Kemal Paşa da eş anlamda kullanmış ve Medeni Bilgiler de şöyle bir tanım yapmıştır: "Demokrasi [halkçılık]- Demokrasi esasına müstenit hükümetlerde, hâkimiyet, halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmıyacağını iltizam eder. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasî kuvvetin, hâkimiyetin, menşeine ve meşruiyetine temas etmektedir. Demokrasinin tam ve en bariz hükûmet şekli *Cumhuriyet*'tir". Bkz. Afetinan, A. **Medeni Bilgiler...**, s. 29.

[2511] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânası 1", **H.M.**, 9 Teşrinisani 1337 (1921), No: 348, s. 1; "Emperyalistler Hukuk-u Düveli ve Türkiye'nin Mukadderâtı 5", (1922).

[2512] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 7", **Sada-yı Hak**, 1 Haziran 1340 (1924), No: 1348.

kaybedeceklerini ya da ülkeden "firar" edeceklerini belirtti. Türkiye'nin yalnızca kişi değil sınıf ve grup egemenliğini de reddettiğini savundu. "Münevver oligarşisi" ya da "gözdeler idaresi" söylemlerine karşı çıktı; Türk halkına bu idarenin layık görülmesini "haksız ve tehlikeli" bulurken, bu düşünce arkasından gidenleri "manen" halktan aşağı, "maddeten" de halkı idare gücünden yoksun buldu[2513].

Bununla birlikte Mahmut Esat, egemenliğin ulusa verilmiş olmasını tek başına yeterli görmüyor, ulus iradesinin Meclise yansıması gerektiğini düşünüyordu. O'na göre, Osmanlı İmparatorluğu Türk halkının "sa'y"ı ile yükselmiş ancak bu yükselişten halka pay verilmemişti. Halka; geleceği hakkında söz söyleme, devletin ekonomik ve toplumsal siyasetine yön verme hakkı tanınmadığı için İmparatorluk çökmüştü. Yeni devlet, bu sonuçtan ders çıkarmalı, "Türk ve Türkiyeli müstahsiller devletini" kurmalıydı. Zira, "iktisat ve içtimaiyat" halka devredilmediği sürece devletin şekli ne olura olsun o devlet, halkın hakkını "gasb" etmiş olacaktı. Bunun için de yeni devletin siyaseti; genel işlerde devletleştirme, bütçede üretici kesimin kollanması, seçimde "iktisat amillerini" özellikle de çiftçiyi kollayan bir temsil hakkının verilmesi ve loncaların canlandırılması olmalıydı[2514]. Mahmut Esat, bu düşüncelerini 1921 Anayasa görüşmeleri sırasında Meclis'te yinelerken Mustafa Kemal Paşa da vekillerin görev ve sorumlulukları ile ilgili yasa tasarısı görüşülürken Türkiye Devleti'nin "sa'y-i halk devleti" olduğuna dikkati çekti. Ardından Mahmut Esat, bu devletten halkın neler beklediğini açıkladı. Beslenme ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, toplumsal ve ekonomik alanda örgütlenmeye gidilmesi, halktan alınan verginin halk yararına kullanılması ve üreticinin iç ve dış "soyguna" karşı korunması gerektiğini savundu. "Servetin" kaynağı olan "kara bahtlı" Anadolu köylüsünün "sa'y" devletinde bir sınıfın hesabına sömürülemeyeceğini vurguladı[2515]. Böylece, halkçı ve devletçi düşünceyi biraz daha kaynaştıran Mahmut Esat, halkın emeği ile kurulmuş bir devlette ulusal iradenin meslekler temel alınarak yansımasını, ulus egemenliği açısından en doğru yol olarak gösterdi. Cumhuriyetin ilânını ise Türkiye Halk Devleti'nde "pürüzsüz" bir halk egemenliğinin "en kısa yoldan" gerçekleştirilmesi olarak değerlendirdi[2516]. Ancak, halk cumhuriyetinin kurulmuş olması yeterli değildi. Türkiye Halk Cumhuriyeti gerekli örgütlenmeleri de hızla yapmalıydı. Kişi, zümre ve sınıf egemenliğinin

---

[2513] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 1", **AYG**, 31 Mayıs 1337 (1921), No: 623-243, s. 1.
[2514] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânası 7", **H.M.**, 16 Teşrinisani 1337 (1921), No: 354, s.1; "İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ile Mülakat", **AYG**, 31 Temmuz 1338 (1922), No: 932-555, s.1.
[2515] Mahmut Esat, "Kara Bahtlı İnsanlar-Yeni idare Önünde", **H.M.**, No: 22 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 385, s.1. Tekeli ve Şaylan, Türkiye'nin "halk emeği-[Sa-î Halk]" devleti olduğunun Mahmut Esat tarafından ileri sürüldüğünü, ardından Mustafa Kemal Paşa'nın bunu desteklediğini belirtmekte ve bu söylemin, Türkiye'nin Sovyet yardımına gereksinimi olduğu bir dönemde ve Frunze'nin Ankara'yı ziyaret ettiği bir sırada gerçekleşmiş olduğuna dikkati çekmektedir. Bkz. Tekeli ve Şaylan, **a.g.m.**, s. 70-71.
[2516] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 7", (1921).

ancak ulusal ekonominin kurulması ile mümkün alabileceğine inanan Mahmut Esat bu nedenle üreticileri birleşmeye çağırdı.

> "...Geçen teceddüd hareketleri daima yarım kaldı, topalladı. Son inkılabımız ise, büyük, çok esaslı, çok şuurlu bir kavrayışla vazifesini ikmal etti. [Türkiye Halk Cumhuriyeti] bunun eseridir.
>
> İnkılabı millileştirmek, [Türkiye Halk Cumhuriyeti]ni Türk milletine, Türk halkına esaslı bir surette mal etmek zamanı artık hulul etmiştir. Bunu başarabilecek müessesat ve teşkilatın ikmali lazımdır. Bugün bunlar Türk milleti, [Türkiye Halk Cumhuriyeti] hesabına hayati zaruretlerdir. Türk milleti, asri bir millet olarak yaşayabilir. Başka türlü kurtuluş ve halas yolu yoktur. [Halk Cumhuriyeti] bunun zaruri ve kat'i ve çok tabii neticesidir. Bunu yaşatmak lazımdır.
>
> Biz Türkler inkılabımızı takviye için asr-ı hazır medeniyetini milli şiarımıza göre zaruri neticeleri ile kabul etmek mecburiyetindeyiz. Bunlar milli bir Türk devleti, esaslı ve kuvvetli bir halk idaresi tesisi meselesinde mutlakıyet ifade eder.
>
> Süratle yürüyen ve yükselen inkılabımız sonunda bütün düsturlarıyla bir [Halk Cumhuriyeti] halinde belirdi ve durdu. Bunu millileştirmenin ve halka mal etmenin bize göre en kısa yolu, yine halka doğru iktisadi teşkiller, iktisadi taazzuvlardır. Bir asırlık teceddüt tarihimizin kapatamadığı yarının bizce ilk ve seri tedavisi budur. Bir kere daha sesimizi yükseltiyor ve bağırıyoruz: TÜRK MÜSTAHSİLLERİ BİRLEŞİNİZ...." [2517]

Mahmut Esat, uygulanan iki dereceli seçim sistemini ulusu temsil etmekten, meslekleri ve sanayii korumaktan uzak buluyordu. "Millete doğru giden" bir ihtilâlde en doğru temsil, ülke ekonomisinde etkin olan çeşitli meslek sahiplerini ülkenin "en âli makinasının" başına getirmekle olabilecekti[2518]. Yeni devlet, halkçı ve demokrat olabilmek için halka kendini yönetecekleri seçme olanağını vermeliydi[2519]. Zira, "Türk İhtilâlinin mefkuresi; yalnız ve yalnız Türk halkını, Türk müstahsillerini efendi yapmak, onları bilakayd u şart her şeye hakim kılmaktı" [2520]. Meclislerin varoluş amacının "milletleri ve memleketleri mümkün olduğu kadar ifade etmek, onları temsil etmek" olduğuna işaret eden Mahmut Esat, ekonomik "zümrelerin" ülkedeki değerleri, anlamları ve devlet hayatına katkıları oranında temsilinin zorunlu olduğunu, "iktisat zümreleri mecliste kifayet derecesinde bir mevcudiyet göstermedikçe" Türkiye'nin çıkarlarının temsil edilmemiş olacağını savladı[2521]. Meslekleri temel alarak topladığı İktisat Kongresi'nde de ulus egemenliğinin ancak ulusal ekonomi ile yükselebileceğini, devletin izleyeceği siyaseti "çiftçinin övenderesi, san'atkârın çekici, hülâsa iktisadiyatımızın menafi-i âliyesi göstermeli ve çizmelidir ki, hakikî, millî bir Türk [Halk

---

[2517] Mahmut Esat, "Türk Müstahsilleri Birleşiniz", **Sada-yı Hak**, 19 Eylül 1340 (1924), No: 1440. (Aktaran: Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938**, c. II, I. Kitap, (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003), s. 591-592.

[2518] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 4", (1924).

[2519] Bkz. Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Meslekî İntihab", (1920); **TBMM ZC**, D. I, c. 5, s. 359; **TBMM ZC**, D. I, c. 7, s. 307.

[2520] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 10", **Sada-yı Hak**, 4 Haziran 1340 (1924), No: 1351.

[2521] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 6", **Sada-yı Hak**, 30 Mayıs 1340 (1924), No: 1353.

Devleti] teessüs edebilsin" diyerek bu düşüncesini yineledi. Gerek anayasa görüşmeleri sırasında yapılan mesleki temsil tartışmalarında gerekse basındaki yazılarında loncaların canlandırılması, sendikaların, kooperatif şirketlerinin ve çiftçi derneklerinin oluşturulması düşüncesini ısrarla savundu. Böylece sömürüye olanak tanımayan bir düzenin kurulacağına, vatandaşlar arasında dayanışma duygusunun gelişeceğine ve halkın kendi geleceğini kurabileceğine işaret etti.

Kuşkusuz, ayrıcalıklı toplumsal bir yapıda halkçı bir devlet oluşturabilmek ve ulusun iradesini egemen kılmak olanaksızdı. Dolayısıyla yabancı ve gayrimüslim tebaya tanınmış olan kapitüler haklar yeni devlette varlığını koruyamayacaktı. Mahmut Esat, kapitülasyonların İmparatorluğun çöküşündeki etkilerini yaşayarak öğrenmiş, I. Dünya Savaşı içinde kaldırılması yönündeki girişimlerin "emperyalist hukuk" tarafından nasıl önlendiğine tanık olmuş ve tepkisini kapitülasyonlar konusunda doktora yaparak göstermişti. Tezi ile Türkiye'nin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırma hakkına sahip olduğunu kanıtlamıştı. Gayrimüslim unsurların devletin varlığını tehlikeye atacak şekilde eğitim görmelerine izin verilmeyeceğine, azınlık okullarında aldıkları eğitimle kendi vatanına ve ulusuna karşı "hain ve muzır insanlar olarak yaşamalarına" göz yumulmayacağına dikkati çekmiş, bu siyasetin azınlık haklarına aykırı olmadığını da vurgulamıştı[2522]. Azınlıkların iç siyasada devamını istedikleri ayrıcalıkların ise dört yüz yıl öncesinin koşullarında verildiğini belirterek, bu ayrıcalıkların devamı yolundaki isteklerin çağdaş hukuk düşüncesi ile bağdaşmadığına, azınlıkların bu isteklerle yeni Türkiye'de yaşamayı sürdüremeyeceklerine, ne özel ne de siyasal hiç bir ayrıcalığın tanınmayacağına dikkati çekmişti[2523]. Bu düşünceleri nedeniyle daha 1922'de eğitim birliğini, ulusal eğitimi ve eğitimde devletleştirmeyi savundu, çağdaş ve laik bir medeni yasa hazırlayarak da Lozan'da hukuksal ayrıcalıklar elde eden gayrimüslimlerin bu haklardan yine kendi istekleri ile vazgeçmelerinin zeminini hazırladı. Böylece, ülkede hukuk birliğini sağlayarak Türkiye'nin ulusal devlet olması için önündeki büyük bir engeli de kaldırmış oldu.

Mahmut Esat, modern devletin amacının, insanın mutluluğunu sağlamak olduğunu vurgulayarak bunu "her şey halk için ve halkla beraber" şeklinde formüle etti. Türk demokrasisini ulus egemenliği, bağsız koşulsuz halk egemenliği olarak nitelendirdi. Bu iradenin ancak Türk ulusunun çıkarları için "tezahür ve tecelli" etmesini istedi[2524]. Türk İhtilâli'ni; vatan, özgürlük ve bağımsızlık uğruna silaha sarılan Türk halkının "hakka doğru

---

[2522] Mahmut Esat, "Maarif Siyasetinde Anadolu Rumları", (1921).
[2523] Mahmut Esat, "Dahili Siyasette Rum Meselesi", (1921).
[2524] Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 3", (1931).

terakki ve tekamülü" olarak gördü. Türkiye'nin anlamının ise Misak-ı Milli'de ve Teşkilatı Esasiye Yasası'nda aranması gerektiğine dikkati çekti[2525] ve Türk İhtilâli'nin "tamamen halk hareketi" olduğunu vurguladı[2526].

"İhtilâl devresi"nin başarı ile aşıldığına, "inkılâp evresi"nin başladığına ve bu evrede "iktisat devleti" döneminin açıldığına işaret eden Mahmut Esat, bu dönemde savaş sonrası koşulların da göz önünde bulundurulmasını, halkın gereksinimlerinin saptanmasını ve bunlara yanıt verilmesini zorunlu buldu[2527].

Mahmut Esat'a göre halkçılık; bir sınıf çıkarı ve egemenliği değildi. Halkçılık; "herhangi siyasî bir camiayı teşkil eden ferdlerin camia hayatındaki siyasî, iktisadî, manevî, millî, dinî ilh. hareketlerdeki mânaları nisbetinde, camianın varlığıyla alakaları nisbetinde mesud olması, hakkına kavuşması"[2528], halkın yükseltilmesi ve mutlu kılınması demekti[2529]. Mahmut Esat, "Halk Cumhuriyeti"nin ve "halk hâkimiyeti"nin yaşaması ve anlamlı kılınabilmesi için ihtilâlin ekonomik ve toplumsal alanlarda da kendisini göstermesi gerektiğini söylerken de yine halkın mutluluğu ilkesine dayanıyordu. Bu ise ihtilâlin kuracağı sistemlerin, halkın gereksinimlerine yanıt vermesi ile olanaklıydı. Aksi halde yeni sistemin eskisinden tek farkı siyasal yapının değiştirilmesi olacaktı ki bu "inkılâb tarihinin asla ve kat'a af etmeyeceği bir günah, her vakit soracağı bir hesaptı"[2530]. Oysa, "milletler ve milliyetler için en hayırlı ve feyz-nâk olan" inkılâplar, hukuku kendisine dayanak yapanlardı[2531] İhtilâl ve inkılâbın "güzelliklerini" halk hissedebilmeli, yeniliklerde kendi "rahatını" görebilmeliydi. Halkın eğitilmesine önem verilmeliydi. "Zihniyet ikiliği"nin temel nedeni olarak gördüğü medrese-mektep ikiliğini anlamsız bularak ulusal çağdaş bir eğitimden yana tavır alan Mahmut Esat[2532] Adliye Vekilliği döneminde de "adaleti köylülerin kapılarına götürmeyi şiar" edindi. Bu amaçla sulh mahkemelerinin sayısını artırırdı. Hâkimsiz, savcısız mahkeme bırakmamaya, halkın sorunlarını kısa sürede ve ona yük getirmeden çözmeye çalıştı. Böylece halkçılık anlayışını teoride bırakmadı, uygulamalarıyla da gösterdi.

[2525] Mahmut Esat, "Türkiye'nin Hakkı-Yabancı Milletler Önünde", **AYG**, 8 Şubat 1338 (1922), No: 798-411, s. 1.

[2526] Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Mânası 2-Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 10 Teşrinisani 1337 (1921), No: 349, s. 1.

[2527] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu-1Tarihin İktisadî, Siyasî Mânası", **AYG**, 12 Mayıs 1338 (1922), No: 868-490, s. 1; "Osmanlı İmparatorluğu-2Tarihin İktisadî, Siyasî Mânası", **AYG**, 14 Mayıs 1338 (1922), No: 869-491, s. 1; "Sultanları Hukuku", **AYG**, 26 Mayıs 1337 (1921), No: 619-239, s. 1.

[2528] Mahmut Esat, "İdare Siyaseti", **AYG**, 8 Temmuz 1337 (1921), No: 654-274, s. 1.

[2529] **Aynı.**

[2530] Mahmut Esat, "Türkiye İnkılâbının Hesabı", **AYG**, 7 Ocak 1340 (1924), No: 1380-1004, s. 1.

[2531] **Cumhuriyet**, 13 Kanunusani 1341 (1925), No: 247, s. 1. (Eskişehir'de Temyiz Mahkemesi'nde yaptığı konuşma)

[2532] Mahmut Esat, "Cumhuriyetin Mekanizması", **AYG**, 1 Kanunusani 1340 (1924), No: 1375-999, s. 1; "Türkiye İnkılâbının Hesabı", (1924).

Mahmut Esat'ın halkçılık tanımında dikkati çeken nokta bireye; devlete ve topluma yaptığı katkı oranında hak tanımasıydı. Bu tanım Mahmut Esat'ı, yeni 'Türkiye Devleti'nin kuran, ihtilâli gerçekleştiren unsur üretici kesimdir, bu nedenle ihtilâlin ürünlerinden yararlanacak olan da bunlar olacaktır' sonucuna götürdü. Yeni Türkiye'nin kurduğu halk idaresinin sınıfsız bir yapı üzerine oturduğunu ve bu idarenin karşısında ekonomik ve toplumsal bir sınıfın bulunmadığını savundu. Bununla birlikte Türk İhtilâli gücünü, Türk köylüsünün "sabanından" ve "kağnısından" aldığı için idareye yön verecek temel unsurun Türk çiftçisi olması gerektiğini söyledi. "Teşekkür olunur ki bizde mütefekkirler, tüccarlar, çiftçiler ve köylüler, memurlar ayrı içtimai tabakalara mensub değildirler. Bunlar arasında derin iktisadî farklar da yokdur. Herkes halk ve müstahsildir" diyen Mahmut Esat, ihtilâle yardımcı olan asker, memur, tüccar, öğretmen gibi sınıfları da "halka mensup" saydı. Bu nedenle Türkiye'nin üretici sınıf diktatörlüğüne dayanan bir idare değil, halk idaresi kurduğunu tezini işledi[2533].

> "...Hakikatte halk idaresi, camia hayatının emeli olan müstahsil tabakayı, bizde Anadolu köylülerini, ... mazlum insan kütlesini mes'ud edecek olan idare ve teşkilatı kurmak demektir. Onu düşünecek kimseleri, onun mukadderatını idareye salâhiyet ve kudret sahibi kılmaktır. Halkçılık, bizdeki şu elim vaziyetine rücû' değil, halkı bahtiyar denilen tabakının haline manen ve maddeden inkılâb ettirmektir...."[2534]

İhtilâli başarıya ulaştıran halkın yüzde sekseninden fazlası köylü ve işçi olduğu için Türk İhtilâli'ne "Türk köylü ihtilâli" demeyi "haksız" bulmayan Mahmut Esat[2535], halk idaresinin de bu kesimin refahı göz önüne alındığında kurulmuş olacağını, bu düşüncenin önünde hiçbir gücün duramayacağını da vurguladı ve bu anlamda halkçılığın "içtimai misak"ın gereği olduğuna dikkati çekti[2536].

Mahmut Esat'ın, Türkiye Halk Devleti'nin kuruluşundan itibaren savunduğu halkçılık anlayışında üç temel nitelik göze çarpıyordu. Birincisi; halkçılığın siyasal boyutu olarak ulus egemenliğini ve ulusal iradenin meslekleri temel alan bir seçim sistemi ile yansıyabileceğini savunmasıydı. İkincisi; halkçılığın ekonomik boyutu olarak devletçiliği ele alması, diğer bir

---

[2533] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânası 2-Tarih-i Siyasî ve Hukuk-ı Amme Önünde", **H.M.**, 10 Teşrinisani 1337 (1921), No: 349, s. 1.

[2534] Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 1", **AYG**, 31 Mayıs 1337 (1921), No: 623-243, s. 1.

[2535] Mahmut Esat, köylü ve işçilerin ihtilâldeki paylarını şöyle açıklıyordu: "Köylü ve işçi Atatürk ihtilâlinde herşeydir dersem, kendimi mübalâğaya kaptırmadan hakikati söylemiş olacağımda şüphem yoktur. Köylü ve işçidir ki, kanı ve canı pahasına, Türkler vatanını bütün bir düşman dünyasından kurtardı. Bütün yoksulluk içinde, bütün müşkülat içinde kurtardı. Eğer Türk köylü ve işçilerinin kanı ve canı ve emeği bu memleketi kurtarmasaydı; memleketimizi on yılda bir yıl ileri götüren bir ihtilâl muvaffak olabilir miydi? Ve sonra Türk köylü ve işçisi bu ihtilâli beklemeseydi, ihtilâl bugünkü verimlerini verebilir miydi? Veremezdi, irticam elinde kurur giderdi..." Bkz. Mahmut Esat, Bozkurt, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 1 Nisan 1939, c. 8, S. 186, s. 11.

[2536] Mahmut Esat, "Halk Meşrutiyeti 1", **AYG**, 10 Temmuz 1337 (1921), No: 655-275, s. 1.

deyişle devletçiliği halkçılığın zorunlu bir sonucu olarak görmesiydi. Üçüncüsü halkçılığın toplumsal boyutu olarak; meslekleri temel alarak sınıfsız, ayrıcalıksız, eşitlikçi bir toplum yapısının kurulmasını öngörmesiydi. Bu yapıda en büyük payı köylüye/çiftçiye tanımakla birlikte diğer meslek gruplarını da dışlamayıp onları da halktan sayarak iş bölümü ve dayanışmaya işaret ediyordu. Bu da "kaynaşmış" bir Türk halkı demekti. Bu nedenle yeni devletin kurulduğu ilk yıllarda "Türkler" terimi ile birlikte "Türkiyeliler" terimini de sık sık kullandı.

Mahmut Esat'ın sınıfsız bir toplumda meslekleri temel alması, iş bölümünü ve dayanışmayı vurgulaması Ziya Gökalp'in halkçılık düşüncesi ile uyumluydu[2537]. Halk için devletçiliği savunması da Solidarizmin öngördüğü sosyal devlet ilkesiyle bağdaşıyordu. Köylüyü temel almasında ise Narodnik akımın izleri vardı.

1920'li yılların ikinci yarısından itibaren ulus iradesini Meclise yansıtma aracı olarak mesleki temsili değil, bir dereceli seçim sistemini savundu[2538]. İki dereceli seçimin egemenliği sınırladığına dikkati çekti. Halkın kendini yönetecekleri doğrudan seçebilmesi için yeterli bilinçte olmadığı yönündeki "seviye" teorilerini, "safsata" ve "tehlikeli bir kaytaklık" olarak nitelendirdi[2539]. Yine bu yıllarda, mesleki temsili öngörmemekle birlikte meslek birliklerinin oluşumunu desteklemeye devam etti. Bu çerçevede İş Yasası'nın çıkarılması yönünde yoğun bir çaba harcarken, bu çabasında sınıfsız toplum yapısı isteği etkin oldu.

Türklüğü ve Türk ulusunu yaşatmak isteyen devrimin; zaferi kazanarak tam bağımsızlığı sağladığını, saltanatı ve hilafeti kaldırdığını, Cumhuriyeti ilân ettiğini, Âşar vergisini ve rejiyi kaldırdığını, öğrenimi ve mahkemeleri birleştirdiğini ve Ankara'dan başlayarak ülkenin her tarafına demiryolu ağı kurulmaya başladığını ve bu adımlarla halkı "efendi" gibi yaşatmanın amaçlandığını[2540] belirten Mahmut Esat, bu yaklaşımıyla adeta 1930'lu yıllarda halkçılıkla devletçiliği bütünleştirmeye çalışan Kadroculların öncülüğünü yaptı.

Mahmut Esat'ın bu dönem içinde üzerinde durduğu konulardan biri de "zihniyet" sorunu idi. Demokrasinin "katili" olarak tanımladığı bürokrasinin, halkın işlerini

---

[2537] Ziya Gökalp şöyle diyordu: "Bir cemiyetin dahilinde birtakım tabakaların yahut sınıfların bulunması, dâhilî müsâvâtın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düstûrda icmâl eder: sınıf yok meslek var!". Bkz. Ziya Gökalp, "Milliyetçilik ve Beynelmilliyetçilik", **Yeni Mecmua**, S. 35, 14 Mart 1918, s. 162 Aktaran: Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", s. 92.

[2538] Atatürk İhtilali adlı kitabında da mesleki temsil düşüncesine yer vermedi.

[2539] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali II**, s. 364-365.

[2540] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1341 (1925), No: 413, s. 1. (Bursa'da yaptığı konuşma). Mahmut Esat, "seviye ve tekamül" konusunu gerek Halkevlerinde gerekse İstanbul ve Ankara'da verdiği derslerde de ayrıntılarıyla işledi. Bkz. **Cumhuriyet**, 20 Mart 1934, No: 3456, s. 5; **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-4.

geciktirmesini eleştirerek devletin bu soruna eğilmesini istedi[2541]. Modern devletin, ancak modern bir toplumla kurulabileceğine işaret etti. Osmanlı'dan devşirilen düşünce ve eylemlerin sürdürülmesine karşı çıkarak "görev duygusu" ve "ihmalkârlık" konularını işledi. Daha adliye vekilliği döneminde, yükseltilerek atamaları yapıldığı halde görevlendirildikleri bölgelere gitmek istemeyen kimi hâkimlerin tepkisini, devlet otoritesine karşı bir isyan olarak değerlendirdi ve bu konuda yasal önlem almaktan da çekinmedi. Hâkimlerin bu tavrını "eskiden kalma bir anlayışın ürünü" olarak gördü, modern insan olmak için "modern ahlâklı" olmak gerektiğini vurguladı. Maaşını günü gününe ve tam olarak almayı hak olarak gören memurun, halkın işi söz konusu olunca "aldırış etmediğine", görevi ile ilgilenmek yerine "arkadaşı ile sohbeti" tercih ettiğine dikkati çekerek bu tür düşünce ve davranışların, çağdaş bir devlet ve toplum yapısı kurmak isteyen Türkiye'de yerinin olmayacağını belirtti. Çağdaş devlet ve toplum anlayışının ancak okullarda verilebileceğine, ihmal suçlarında sorumluluğun aşama aşama amirlere kadar gitmesi gerektiğine işaret ederek de devletin görevini ortaya koydu[2542].

Mahmut Esat'ın halkçılık düşüncesi, 1920 yılının ikinci yarısından itibaren ulusçuluk ve devletçilik anlayışı ile ideolojik bir bütünlük gösterir. Bundan da ulusal-sosyal devlet anlayışı doğar. "Türk her şeyi kendi zekâsı, kendi dehâsıyla idare ediyor. Bayrağını kendi dalgalandırıyor. Türk vapurları en müşkülpesent ecnebilerin bile memnuniyetlerini kazanıyor"[2543] diyen Mahmut Esat, 1930'ların ekonomik koşullarında, halkın gereksinimlerine liberal politikalarla yanıt verilemeyeceğini, devletin; borçların taksitlendirilmesinde, kredi olanaklarının artırılmasında, halkın tefeci ve vurguncu zulmünden kurtarılmasında, "kravatlı eşkiyalar"ın yasal izlemeye alınmasında etkin olmasını istedi[2544]. Daha çok köylünün yaşam koşullarını iyileştirmeye yönelik bu istekleriyle köylücü bir anlayış sergiledi.

> "...Hani annelerimizden duyardık: Doğrulukla, sevgiyle Tanrıyı düşünmek, günde beş vakıt namazdan efdalmış. Bence, günde beş defa köylüyü düşünüp, onun yanık derdlerine çare bulmağa çalışmak ta, yukarıya kaydettiğimiz öğüdün tıpkısıdır. Türk köylüsü radikal bir surette elinden tutulup yükseltilmedikçe, Türk milletinin de hakikî yükselmesi imkânsızdır...."[2545]

[2541] Mahmut Esat, "İnkılâbın Eksiklikleri", **Anadolu**, 26 Ağustos 1931, No: 5089, s. 1.
[2542] Mahmut Esat Bozkurt, "Vazife Duyguları İhmal Cezaları", **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1943, No: 1846.
[2543] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1341 (1925), No: 413, s. 1. (Bursa'da yaptığı konuşma)
[2544] Mahmut Esat, "Bana Dediler ki 2", (1933).
[2545] Mahmut Esat Bozkurt, "Yine Bizim Türk Köylüleri", **Anadolu**, 10 Haziran 1943, No: 9268, s. 1-2.

"Milliyetçilik, halkçılık, işçiyi, müstahsili kurtarmak.. Bunlar, ihtilâli yapan büyük partinin en esaslı prensiplerindendir"[2546] diyen ve Türk köylüsünün "radikal kalkınması"nın köyden başlaması gerektiğine işaret eden Mahmut Esat'a göre; bütün kültürel, ekonomik, sosyal kurumlar; "revirler, okullar, kooperatifler, kredi müessesesi, idarî, malî, ziraî teşkiller, adalet kurumları" önce köylerde oluşturulmalıydı[2547]. Bunun için de "Örnekköy"ler kurularak sağlık ve adalet işleri örgütlenmeliydi.

> "...Bir gün [örnekköy] teşkilini yapabilirsek sıhhat işini, işlerin en başına koymak memleketimizin hayat meselelerinden sayılmalıdır. Küçük bir revir, küçük bir sıhhiye memuru, bir ebe, bol kinin,. [Örnekköy] denince hatıra ilk gelen şey bu olmalıdır. Bu yapılmadıkça, köy sıhhat işlerinin sembolü, eskiden sigortasız evlerin çatısına asıldığı gibi yırtık bir pabuçla, pabuca bağlı mavi boncuktur. Yahud köy odasının kapısına konacak bir kocaman [Tevekkeltü allah]dır. ... Revir, küçük sıhhiye memuru, ebe.. Ve lâzım olan acele ilâçlar, köyün hayat damarları arasındadırlar...."[2548]

Mahmut Esat, "Örnekköyler" için sulh mahkemelerini de zorunlu görüyor, bu mahkemelerle haksızlığın, zorbalığın, tefeciliğin önüne geçilebileceğini düşünüyordu. Adliye vekilliği döneminde sayıları üç yüzü bulan sulh mahkemelerinin kapatılmasının ardından halkın kaza merkezine gidemediğine, bu nedenle "zayıfların" haklarının kaybolduğuna dikkati çekerek devletin bu konudaki görevine işaret etti..

> "...Halbuki devletin en büyük rolü, bence, 'Kuvvetliyim, herşeyi yaparım. Ezerim!' dâvasını güdene: 'Bir şey yapamazsın!"; 'Zaifim hakkımı alamam!' diyene de 'Hayır! hakkın yerde kalmaz. Kuvvetlisin. Arkanda ben varım!' Demek olmalıdır. Lâfın kısası, devlet gözünde, haksız kuvvetli en zaif, haklı zaif en kuvvetli olmak gerektir. Köy sulh mahkemeleri bu prensibi gerçekleşdirecek müeyyidelerin başında görülmeğe değerler...."[2549]

Mahmut Esat, topraklandırmayı da Türk köylüsü için yapılacak en önemli işlerden biri olarak gördü. Bu konuda CHP'nin uygulamalarını destekledi, dağıtılan toprakları makalelerinde örnekledi. Bu "güzel ve büyük teşebbüs"ün "bir ayak önce" tamamlanmasını istedi. Bu sayede, köylü arasındaki anlaşmazlıkların önüne geçilebileceğini savladı. Bunun için de Örnekköylerde "küçük tapu daireleri" oluşturulmasını isteyerek "[Atatürk İhtilali]nin nimetlerinden" "biraz da" köylünün yararlandırılması gerektiğini vurguladı[2550].

[2546] Mahmut Esat, "Bana Dediler ki 2", (1933).
[2547] Mahmut Esat Bozkurt, "Her Şey Türk Köylüsü İçin", **Anadolu**, 17 Haziran 1943, No: 9275, s. 1-2.
[2548] **Aynı.**
[2549] **Aynı.**
[2550] **Aynı**; **Anadolu**, 17 Haziran 1943; "Örnek Nahiyeler: 1 Toprak İşi", **Yeni Sabah**, 26 Kanunuevvel 1943, No: 2011, s. 1.

Henüz gençliğe ilk adım attığı bir dönemde halkçı söylemi ile gazetecilik yaşamına adım atan, hemen tüm yaşamını Türk halkının sorunları üzerinde düşünerek geçiren, yetkili olduğu dönemlerde bu sorunları çözmek yönünde adımlar atan, söylem ve eylemleri ile halkçılığı bir üst ilke konumuna çıkaran Mahmut Esat, son yazısı olan "Yürekler Acısı"nda da yine halkın sorunlarına değinecekti.

2.2.4. "Devletçilik"

Mahmut Esat, Teşkilatı Esasiye Yasası ile açılan Halk Devleti'nin "iktisat devleti" dönemini başlattığını ve devlet yapısına buna göre bir şekil verilmesi gerektiğini vurgulamıştı[2551]. O güne değin devlet politikasına savaş ve fetihlerin yön verdiğini, bunun modern devlet anlayışı ile bağdaşmadığını belirten Mahmut Esat'ın, daha 1921'de yeni devletin öncelikli işlerinin başında devletleştirmeyi[2552] sayması hem "iktisat devleti", hem de "halk devleti" düşüncesine oldukça uygun düşüyordu. Mahmut Esat, Mustafa Kemal Paşa'nın Mart 1922'de ulusal ekonomiyi oluşturma yönünde zorunlu bir adım olarak gördüğü devletleştirmeyi, İktisat vekili olduğunda tarım ve ticarette kooperatiflerin örgütlenmesine öncelik vererek uygulamaya koydu. Böylece, bir yandan devletin yol göstericiliğinde halkı ekonomik faaliyetlerin içine çekerken öte yandan da onların ekonomik haklarını elde etme düşüncesine öncülük etti. Ulusal ekonominin temellerinin atıldığı bu dönemde, yabancı yatırıma karşı olmadığını da Chester projesine verdiği destek ve tarım aletleri konusunda takındığı tavırla ortaya koydu.

Halkın ekonomiye olan ilgisini artırmayı temel hedeflerinden biri yapan Mahmut Esat, bu amaçla 17 Şubat 1923'de Türkiye İktisat Kongresi'ni topladı. Kongrede yaptığı konuşmada; izlenen ekonomik politikalar sonucunda Osmanlı Devleti'nin Türklerin olmaktan çok yabancıların ülkesi durumuna düşürüldüğüne işaret etti. Ulusal egemenliğin temel koşulu olarak, ulusal ekonominin egemenliğini öne çıkardı ve ekonomik bağımsızlığını elde etmeyen bir devlet için ulusal egemenliğin bir "serap" olacağını vurguladı. Konuşmasında "Yeni Türkiye İktisat Mektebi" adını verdiği bir sisteme işaret eden Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin ekonomik yapılanmasının liberal, sosyalist, komünist, devletçi ya da himayeci olmadığını - belki olmaması gerektiğini- de ilk kez bu kongrede dillendirdi. Türkiye'nin ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak ortaya koyduğu bu sistemde; ekonomik girişimlerin kısmen devlet, kısmen de kişisel girişim tarafından üstlenileceğini açıkladı. Kongre

---

[2551] Mahmut Esat, "Sultanları Hukuku", (1921).
[2552] Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânası 7", **H.M.**, 16 Teşrinisani 1337 (1921), No: 354, s. 1.

sonrasında basına verdiği demeçte ise "bizde büyük teşebbüsat-ı iktisadiyede ve mesela kredi, sanayi, ziraat, işçi, ticaret işlerinde devletin himaye ve müdahalesi zarurî ve kat'idir" diyerek de açık bir şekilde devlet müdahaleciliğinden yana olduğunu ortaya koydu[2553].

Mahmut Esat, 1930'ların ekonomik ve siyasal koşullarında da devletçi düşüncenin en belirgin savunucularından biri hatta "ılımlı devletçilik"ten bahseden ilk kişi oldu. Şubat 1930'da Hukuk Mektebi'nde verdiği konferanslarından birinde "ılımlı devletçilik"i demokrasinin gereği saydı. Devletçiliğe; "yüzmeye meceli, takati" olmayanları devletin koruması gibi toplumsal bir içerik; "fertlerin ve camianın yükselmesi için" başarılması gereken "iktisadi hareketleri" devletin yapmasını söyleyerek de ekonomik bir içerik verdi[2554].

"Büyük ihtilâl partisi" olarak adlandırdığı CHP'nin ilkelerine "son nefesine kadar" bağlı kalacağını belirten Mahmut Esat, özellikle parti programına alınmasından sonra kaleme aldığı yazıları ile devletçiliğin düşünsel gelişiminde etkin bir rol oynadı. Ekonomik bunalımın Türkiye'yi etkisi altına aldığı bu dönemde, liberal ekonominin Türkiye'nin acılarını dindiremeyeceğine dikkati çekerek; iş bulmak, ticaretin önündeki engelleri kaldırmak, üretici kesimi zor durumda bırakan borçlardan kurtarmak için devlet müdahalesini savundu. Hatta Peyami Safa, Ağaoğlu Ahmet gibi dönemin liberal/serbestçi yazarları ile polemiğe girmekten kaçınmadı. Bu yazarlara karşı; ekonomik liberalizmin demokrasinin koşulu olmadığı, dolayısıyla ekonomik liberalizmi kabul etmeyen Kemalizm'i demokrasi dışında bırakmak yolundaki çabaların bilimsellikle bağdaşmadığı, modern demokrat ülkelerin hemen hiç birinde klasik anlamda bir ekonomik liberalizm uygulanmadığı halde bu ülkelerde demokrasinin sürekli gelişme gösterdiği, devlet ekonomiye karışmadığı sürece "kalın sermayenin cılız varlıkları ezmesinin" önüne geçilemeyeceği ve asıl bu durumda demokrasinin var olamayacağı görüşünü işledi[2555]. CHP'nin ortaya koyduğu ilkeleri; "Türk milletinin geçmişteki acılarından ders ve ibret alan, onlardan bu milleti ve gelecek nesilleri korumak isteyen prensipler" olarak gören, "bu prensipleri vakıalar ve hâdiseler doğurmuştur, keyifler ve şahsî arzular değil!" diyen Mahmut Esat, bilimselliğin bu ilkelere "muhalif" olamayacağını düşünmekle birlikte, ekonomik kısmına "sağdan liberallerin, soldan

---

[2553] Niyazi Berkes de, Mahmut Esat'ın Türkiye İktisat Kongresinde ilk kez devletçilik fikrini ortaya attığını; fakat fazla ilgi toplamadığını belirtmektedir. Bkz. Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, (Ankara: Bilgi Basımevi, 1975), s. 101.

[2554] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırapları", **H.M.**, 7 Şubat 1930, No: 3082, s. 2. Mustafa Kemal Paşa da Medeni Bilgiler'de benzer bir tanım yapacak ve Ağustos ayına gelindiğinde ise İsmet Paşa partisinin "mutedil devletçi" olduğunu açıklayacaktı.

[2555] Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Demokrasisi ve Ekonomsal Sistemi", **Tan**, 21 Mayıs 1935, s. 1-3; "Demokrasi ve Ekonomsal Liberallik", **Tan**, 22 Mayıs 1935, s. 1-6; "Taptama Alanında Demokrasiler", **Tan**, 24 Mayıs 1935, s. 1-3; "Ağaoğlunun Dedikleri", **Tan**, 23 Haziran 1935, s. 1-3; "Ağaoğlunun Anlattıkları", **Tan**, 7 Temmuz 1935, s. 1; "Ağaoğlu Ne Yazdı 1", **Tan**, 8 Temmuz 1935, s. 1; "Ağaoğlu Ne Yazdı 2", **Tan**, 8 Temmuz 1935, s. 1-3.

sosyalistlerin", ulusal kısmına ise Türk olmayanlarla birlikte, "milliyet tanımayan beynelmilelcilerin" karşı olabileceğini savladı[2556]. Mutlak bir özgürlük içinde herkesin başarılı olabilmesi için yine herkesin eşit koşullarda doğduğuna, büyüdüğüne, yaşadığına inanmak gerektiğine, oysa yaşamın içinde hem zayıfların hem de güçlülerin bulunduğuna ve devletin her ikisini de düşünmek zorunda olduğuna dikkati çekti. "Öyle işler yapmak, öyle tedbirler almak zarureti hasıl olur ki onlara devletin müdahalesi bir zaruret olur. Hele yirminci asrın dev adımlarile ilerleyen medeniyet önünde.." diyerek ekonomik bunalım içindeki Türkiye'nin koşullarına dikkati çekti:

> "...Biz bir lahza bugünkü iktisadî vaziyetimizi göz önüne getirelim. Müstahsillerimizin korkunç borçlar altında inlemelerinin önüne devlet işe karışmadıkça geçmek imkânı var mıdır? Liberaller gibi 'insanın başına gelen kendi ahmaklığının neticesidir!' diyerek eller kavuşuk bir halde, facialar seyircisi mi kalmalıdır?"
>
> "Devlet, iktisat işlerine karışmaz davası; Fiziyokratların, liberallerin [Bırakınız yapsınlar. Bırakınız geçsinler] prensibi, tarihe intikal etti. ... Dünyanın omuzundan çıkarıp atmakta olduğu bu eski elbisenin bizde az denmiyecek kadar müşterisi var!. Biz eskiler alıcısı değiliz!. Fakat bu meslekte inat ile sebat etmek istiyenlere san'atları kutlu olsun!. Biz yaşamak istiyoruz. Yaşıyacağız. Yaşamak için, yaşamanın bütün yeni şartlarile silâhlanacağız. Bu şartlar nedir? Nelerdir? İktisadî sahalardaki hayatî mes'elelerde, liberalizmi bir tarafa komaktır. Hem de göz kırpmadan.. Hakikatler göz çıkaracak kadar katıdır. Daha fazla düşünmelere, hele tereddütlere tahammülleri, takatleri yoktur...."[2557]

Bu koşullarda devlet müdahalesinin zorunlu olduğuna inanan Mahmut Esat, devletçiliğin liberalizme olan üstünlüğünü de şöyle açıkladı:

> "...Amerika gibi, İngiltere gibi, Fransa gibi, Almanya gibi, İtalya gibi, Hollanda gibi devletlere benzer sermaye memleketlerinde devletin iktisat işlerine karışması bir zaruret oldu. Henüz sermayesi teşekkül halinde bulunan Türkiye'mizi varın, düşünün artık.. Devletçiliğin suiistimalleri yok mu? Müdahalecilik zararlar vermiyor mu? Önce ben söyliyeyim: Bu, hem suiistimale, hem de zararlara meydan veriyor. Hele başlangıcında.. Fakat serbestçiliğin açtığı, açmakta olduğu yaralar o kadar derin, o kadar dayanılmaz bir hal alıyor ve aldı ki bütün bir beşeriyet inliyor. Kâr, zarar iki sistemin mukayesesile anlaşılır. Mutlak iyi yoktur. Nisbetle iyi vardır. Biz, bazı iktisadî sahalarda müdahaleciliği bu itibarladır ki serbestçiliğe tercih ediyoruz. Son asırda iktisadî serbestçilik verimi, işçinin ve müstahsilin birkaç sermayeciye esareti oldu. Son asırda mutlak iktisadî serbestçilik verimi, işçinin ve müstahsilin birkaç sermayeci uşağına esareti oldu. Son asırda mutlak iktisadî serbestçilik verimi birçok memleketleri, ve orada milyonlarca insanları yarı müstemleke, yahut tam müstemleke haline koymak oldu...."[2558]

[2556] Mahmut Esat, "C. H. Fırkası ve Hasımları", **Anadolu**, 18 Eylül 1932, No 5411, s. 1-2.
[2557] Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 3", (1932).
[2558] Mahmut Esat, "Serbestçilik Hailesi", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1933, No: 5729, s. 1-2.

Anadolu Üniversitesi
Kütüphanesi

Mahmut Esat, Osmanlı İmparatorluğu'nda dış devletlerin baskısı ile uygulamaya konan liberalizmin, Türk kaynaklarının sömürülmesi ile sonuçlandığını, fermanlarla Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda atılan adımların yeni devlette, Türkiye'nin gereksinimleri göz önüne alınarak atılması gerektiğini, ekonomik emperyalizmin/kapitalizmin önüne de ancak devletçi uygulamalarla geçilebileceğini, bu nedenle devlet müdahalesinin zorunlu olduğunu belirtti. Devletçiliğin önemini geriye dönük örneklerle de açıklayan Mahmut Esat, köylünün ve çiftçinin yanında olanın; köylüyü ezen tefecilere savaş açanın, kredi olanaklarını artırıp ziraat ve iş bankalarını ülke yüzeyine yayanın, tekel uygulaması ile köylü ve çiftçinin vergi yükünü hafifletenin "Devletçiler" olduğuna işaret etti.[2559]. Türk köylüsünün parası ile Hicaz'a yol götüren Meşrutiyet, Anadolu'ya "bir adım yol, bir kilometre şimendifer" yapamazken "Devletçilerin" dokuz yıllık bir süre içinde Anadolu'yu demiryolları ile donattığını da vurguladı[2560] ve 1930 öncesi uygulanan ekonomik politikanın da devletçi olduğu izlenimini verdi.

Mahmut Esat, verdiği kimi örneklerle de devletçiliğin siyasal ve toplumsal boyutlarına dikkati çekti: Tanzimat ve Meşrutiyet liberalizminin yapamadığını yeni Türkiye Devleti'nde "Devletçiler"in yaptığını; Dünya savaşının sonunda "serbestçiliğin elinde parçalana parçalana sonunda düşmana teslim edilen bir vatan parçası"nın kaldığını, devletçilerin hem iç hem de dış düşmanla savaşarak vatanı kurtardığını; "seksen senelik serbestçiliğin elinde ölü haline konmuş bir devletin yerine" Lozan'da "hukuken ve fiilen İngiltere'den, Fransa'dan, İtalya'dan farkı kalmamış bir Türk milleti ve bir Türk memleketi" yaratıldığını, devletçilerin bunu yeterli görmeyerek, "öz Türkler Türkiyesini yepyeni, yaşamıya çelik gibi kabiliyetli bir memleket yapmak için" Türklük adına yaşamsal kararlar aldığını; sultanın tahtına Türk'ü oturttuğunu, "Türk'ün başına bela olan" hilafeti yıktığını, askerlik süresini bir buçuk yıla indirdiğini belirtti[2561].

Yeni Türkiye'de sanayiden ticarete, tarladan çiftliğe kadar her şey devletçiler sayesinde "öz Türklerin" eline geçmişti. Demiryolu ve vapur işletmelerinde, ticaret ve sanayi kuruluşlarında çalışanlar da yine öz Türklerdi ve devletçilerden önce bunlardan bir tanesini buralarda görmek olanaksızdı. Türk ulusu, ülkedeki asayişin düzgünlüğünü, dış siyasetteki eşit ve onurlu yerini devletçilere borçluydu; "bir borç meselesinden dolayı Midillinin Fransızlarca işgali, Türk bayrağının estiği günlerde Selanik rıhtımında silâhlı nümayiş yapan İtalyan alayı bu memleketin yüzüne indirilen ve hâlâ acısı duyulan şamarlar" olarak tarihte

---

[2559] Mahmut Esat Bey'in Ödemiş Nutku, **Anadolu**, 18 Teşrinievvel 1930.
[2560] Mahmut Esat, "Devletçilerin Hesapları", **Anadolu**, 12 Teşrinievvel 1932, No: 5432, s. 1-2.
[2561] **Aynı.**

yerini alırken, Türk hâkiminin kararına müdahaleyi kabul etmeyen Türkiye Cumhuriyeti, Lotus davasında Fransa ile savaşı bile göze almıştı. Türk halkının Latin harfleri ile okuyup yazmasını, fes yerine şapka giymesini, borç yüzünden hapse girmemesini devletçiler sağlamıştı[2562].

Mahmut Esat, devletçiliği topyekün kalkınmanın temel unsuru olarak görüyordu. Daha 1922'de ulusal ekonomiyi oluşturmak, halkın refah düzeyini artırmak ve ihtilâli gerçekleştiren Türkiyelileri, ihtilâlin "ganimetlerine" kavuşturulabilmek için devletçiliği zorunlu bulmuş, halk ihtilâlinin halk için olabilmesi için sağlıkta, bayındırlıkta devletin kendisini göstermesini, vatandaşına haklarını vermesini istemişti. 1930'lu yıllarda da bu düşüncesini koruyan Mahmut Esat, köylünün hastalanan çocuğuna ilaç ve doktor bulabilmesi, köylü kadının çocuğunu hiç olmazsa bir ebenin gözetiminde doğurabilmesi, çiftçinin; tefeci, faizci elinden kurtarılması, iş olanaklarının artırılması, çocuklarını okutamayan, bakamayan, besleyemeyen ailelere yardım elinin uzatılması gibi hakların devlet tarafından sağlanmasını, devletin vatandaşının bu hakları karşısında "eli bağlı" durmamasını, Türk işçilerinin, Türk köylülerinin, düşkün vatandaşların toplumsal ve ekonomik yaşamları ile devletin yakından ilgilenmesini devlet olmanın gereği saydı. Bu çerçevede devletçiliği Türk milliyetçiliğinin zorunlu bir sonucu olarak gördü[2563]. Büyük şehirlerde; köprü altlarında, yıkıklarda, mağara içlerinde, sokak köşelerinde yaşama savaşı veren "avare çocuklar"a dikkati çekti. Bu toplumsal yaranın üstesinden de ancak devlet gücüyle gelinebileceğine işaret etti. "Kimsesizler" için bakımevleri kurulmasında, iş bulma kurumlarının oluşturulup, denetiminin yapılmasında devleti tek yetkin güç olarak gördü[2564].

> "...Bunları kim büyütecek, kim yetiştirecek?. Bir kelime ile: Devlet.. Her şeyi devlet mi yapacak? Evet ve şüphesiz.. ... Bunlar toplanacak yatılı okullara verilecek, kabiliyetlerine göre yetişeceklerdir. İçlerinden Mimar Sinanlar, şair Bakiler, Abdülhak Hâmidler, değerli hukukçular, hekimler ve nihayet Kara Mustafa Paşalar çıkacaklardır"[2565]. "Artık sokaklarda dilenenler, çarpık çurpuk, yamru yumru sürünenler, yangın yerlerinde yalın ayak, baş açık dolaşanlar görülmemelidirler. Okuma çağında, çalışma yaşında sokak başlarında, arsa aralarında paçavralara bürünmüş, koşuşanlar

---

[2562] **Aynı.**

[2563] Mahmut Esat, "En Az Haklar 1", **Anadolu**, 23 Mart 1933, No: 5567, s. 1; "En Az Haklar 2", **Anadolu**, 24 Mart 1933, No: 5568, s. 1.

[2564] Mahmut Esat bu düşüncesini İsviçre'den verdiği şu örnekle de destekledi: "...Orada polisin nezareti altında iş büroları vardır. işsizlerin oraya giderek kendilerini kaydettirmeleri şarttır. Kendisine hemen iş bulunur. Kaydedilmeyenler polisin elinden yakalarını kurtaramazlar. Sokaklarda ne bir serseriye, ne de bir dilenciye rastlanmaz. Darülacezeler, bu gibi çocukları okutan mektepler, iş büroları harıl harıl çalışırlar. İşsiz, güçsüzler, işi serseriliğe vuranlar yabancı ise İsviçre'den kapı dışarı atılırlar. Bizde bu teşekküllere, memleketin ihtiyaciyle uygun bir halde vücut vermek imkânı yokmudur? Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, "Kimsesizler", **Yeni Sabah**, s. 26 İkinciteşrin 1943, No: 1981, s. 1.

[2565] Mahmut Esat Bozkurt, "Avare Çocuklar", **Anadolu**, s. 23 Mayıs 1943, No: 9250, s. 1-2.

> göze çarpmamalıdır. Bunlar memleketin neresinden olursa olsun toplanmalı, okutulmalı, iş güç sahibi yapılmalıdırlar..."[2566]

diyen ve Devletçilik ilkesinin "bundan büyük anlamı" olmadığına da işaret eden Mahmut Esat, örtülü bir şekilde sosyal devlet düşüncesine vurgu yaptı. Uygulamadaki başarıları nedeniyle Türkiye'ye uyacak sistemin devletçilik, devlet sosyalistliği olduğu sonucuna vardı.

Dönem içinde kimi zaman devletçilik, devlet sosyalizmi ve devlet müdahaleciliğini eş anlamda kullanan Mahmut Esat, devlet sosyalizmini; "özel mülkiyeti tanıyan, fakat insanın insan tarafından sömürülmesini önlemek ve milli kalkınmayı başarmak için devlete ekonomik işlerde kontrol ve teşebbüs hak ve yetkilerini kabul eden bir sistem" olarak tanımladı[2567]. Ekonomide "mutedil devletçiliği" benimseyen Kemalizm'in, temelde "ferdiyetçi" olduğu, bununla birlikte "fert takatinin az geldiği işlerde cemiyeti ferde yardımcı" kıldığı, "ferdin haklayamıyacağı, yahut devletin haklaması icap eden büyük teşebbüsleri" devlet gücüyle başarmayı öngördüğü tezini işledi[2568] ve Kemalist devletçiliğin "insanın insan tarafından istismarını" önlediğine işaret etti[2569].

> "...Şu şartla ki: İnsanın insan tarafından istismarını, işletilmesini kabul etmez. Kamâlizmin devletçiliği bunu, böyle bir hali her vakit önleyebilir. Ökonomsal alanda tüzemizce bir öleştirme [adilâne bir dağıtım] onun asığlarından biridir. Kamâlizm tarihî maddiyetçiliği, hayatın biricik temeli görmez. Her şeyi bununla izaha kalkışmaz. Tarihî maddiyetçiliğin ehemmiyetini gözden kaçırmamakla beraber, hayatın bellibaşlı asığlarından birinin de tinel [manevî], ahlâksal ilkelerle [unsurlarla] ifade edilmesi lüzumuna inanır. 'Marksizm'in bir de 'temerküz kanunu- Loi de consentration' u vardır. Biliyoruz ki bunun anlamı: Büyük sermayenin, küçükleri yuta yuta yok etmesidir. Ve bu yoldan gizli bir kuvvet halinde devleti de, fertleri de kendine bağlaması, emri altına koyması, her ikisini de tutsak kılmasıdır. Kamâlizm bunun önüne devlet müdahalesi ile geçebilir. Tıpkı insanın insan tarafından işletilmesinin, kullanılmasının önüne geçebileceği gibi...."[2570]

Devlet sosyalizminin "hafif" ve "olgun" şekillerinin olduğunu; hafif şeklinin; özel mülkiyeti ve rekabeti tanıdığını, olgun şeklinin ise; özel mülkiyet ilkesini korumakla birlikte ortak bir mülkiyet oluşturulmasını ve özel ekonomik girişimlerde sıkı bir kontrol istediğini belirtti[2571]. Türk devletçiliğini, devlet sosyalizminin hafif şekli içinde değerlendirdi. Sistemin; insanın yaratılışına, uygarlığın ilerlemesine ve kalkınmak isteyen uluslara uygulamada en iyi

---

[2566] Mahmut Esat Bozkurt, "Yürekler Acısı", **Yeni Sabah**, s. 22 Birincikanun 1943, No: 1999, s. 1.
[2567] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 197.
[2568] Mahmut Esat, "Kemalizm 1", (1932).
[2569] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", (1935).
[2570] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1935).
[2571] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 197.

örnek olacağını, "ferdin fert tarafından sömürülmesinin önüne geçecek olan bütün tedbirlerle donanmış" bulunduğunu vurguladı[2572].

> "...Türk devrimi; vakıalarile tam ferdiyetçi ve liberal değildir. Tam ve kâmil manasile camiacı *sociale* dahi değildir. Türk devrimi benim anladığıma göre bu iki sistemi telif etmiştir. Onun kuvveti, isabeti de buradadır. Çünkü medeniyetin, tarihin bugünkü yürüyüşüne uygundur. Bu yürüyüş ne tam camiacı *Social* ne de tam fertçi *İndividualiste* dir. Demek oluyor ki Türk İhtilâli bakımından Önen; fertlere faaliyet sahası tanıyan devletçi bir Önendir. Buna daha ilmî bir tabirle *İnterventioniste* hukuk demek doğru olur. Yani bu hukua göre: Devlet münhasıran fert için değildir; *liberalisme* de olduğu gibi.. Fert de münhasıran devletin malı değilir; *Communisme* de olduğu gibi.. Türk ihtilâli görüşünden, devlet icabında fert, fert de luzumunda devlet içindir...."[2573]

Mahmut Esat'a göre, "hem dışa karşı himayeyi yapacak, hem parayı bulacak, hem bilgiyi getirecek, hem de muhtaç olduğu işleri başartacak" olan politika; devlet sosyalizmiydi.

> "...Yaptığımız yollar binlerce kilometreleri buldu. Demiryollarımız sekiz bir kilometreye ulaştı. Şeker, mensucat, kâğıt, cam, demir kumaş vs. fabrikalarımız harıl harıl işlemeye başladı. Bugün yiyeceğimiz, içeceğimiz, giyeceğimiz, hemen her şeyimiz memleketimizin yetiştirdiği, yarattığı şeylerdir..."

diyen Mahmut Esat, Türkiye'nin, güttüğü bu politika ile yakın bir gelecekte bütün komşu ulusları giydirip kuşatabilecek, bütün gereksinimlerine yanıt verebilecek bir güce kavuşabileceğini düşünüyordu. Yine, 20. yüzyılın "motor asrı" olduğuna işaret ederek, Türkiye'nin en büyük eksiğinin sanayisini kuramamak olduğunu belirten ve devletçiliğin "çok yakında" bu eksiği de kapatacağını savlayan Mahmut Esat[2574], böylece Türkiye'nin "Devletçilik"le sanayi devrimini de gerçekleştirebileceğine işaret ediyordu.

2.2.5. "Laiklik"

Grekçe'de "rahip olmayan, halktan olan" anlamına gelen laiklik terimi, Avrupa'da kişinin ibadetle birlikte tüm güncel yaşamına yönelik olarak kilisenin yönlendiriciliği ve baskısına karşı çıkan davranışları nitelemişti. Batıda, burjuva sınıfının din adamları ile feodal beylerin ittifakına karşı çıkması ile gelişmeye başlayan laik düşünce, zaman içinde önce eğitim, ardından hukuk alanında kendisini göstermiş, Fransız İhtilâli'nin ulus egemenliği ilkesi ile birlikte din, vicdan ve düşünce özgürlüğü çerçevesinde ele alınarak, dinin devlet

---

[2572] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 198.
[2573] Mahmut Esat Bozkurt, "Önen-Türk Devrimi Bakımından", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 1, No: 8, 31 Mart 1935, s. 3.
[2574] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 204-205.

işlerinden ayrılması yönünde bir gelişme göstermişti. Avrupa'da gelişen laiklik kavramı Osmanlı İmparatorluğu'na ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında girmiş; eğitim ve hukuk alanında atılan kimi laik adımlara karşın dinsel kurum ve yasalar da yaşamını sürdürmüştü. Bununla birlikte başta, "devlet işlerinin din işlerinden ayrılması gerektiği" düşüncesini işleyen Ali Suavi ile Pozitivist akımın Osmanlı Devleti'ndeki öncüsü olan ve "tam anlamıyla laik bir eğitim"i zorunlu gören Abdullah Cevdet'le birlikte laiklik kavramı yeni bir boyut kazanmıştı. II. Meşrutiyet döneminde de dinin devlet işlerinden ayrılması konusunda önemli tartışmalar yapılmış ise de egemenliğin Tanrısal niteliği nedeniyle İmparatorlukta, laik devlet düzeni düşüncesi uygulamaya geçirilememişti[2575].

Ulus egemenliğine dayalı çağdaş bir devlet kurmak amacıyla başlatılan Anadolu İhtilâli, bu niteliği dolayısı ile laik bir devlet ve dünya görüşünü de benimsemiş oluyordu. Mahmut Esat da ihtilâl günlerinde laikliği, ulusal bir devlet olarak yaşamanın temel koşullarından biri olarak gördü ve devletlerin, dine değil milliyete dayalı olarak kurulmasını zorunlu buldu. "Yalnız din üzerine kurulu siyasal varlıkların bekâsının olamayacağını", dinin ancak manevi alanda birlik sağlayabileceğini, siyasal birlik için yeterli gelmediğini ve milliyet duygusunun ağır bastığını belirtti. Bir din devleti olarak gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun, I. Dünya Savaşı sonunda Türk olmayan dindaşlarının kendisinden nasıl ayrıldığına ve geriye yalnızca Anadolu'da "Türk vahdeti" kaldığına dikkati çekti[2576].

> "...Cihan harbinde Çanakkale önünde Filistin cephelerinde, Irak çöllerinde Türk, karşısında her vakit Müslüman denilen yabancıları buldu. İngilizlerin, Fransızların çıkarına döğüşen adamlarla muharebe etmek mecburiyetinde kaldı ... Ordularımızın ric'atinde en büyük fenalıkları Suriye İslâmlarından gördük. Esasen [İttifak-ı İslâm Siyaseti] bir sergüzeşt, bir hülya idi. ... Başka bir tarihî, iktisadî, içtimaî, siyasî cereyanlar zihniyetler ifade eden İslâm milletlerini bir devlet, veya bir konfederasyon bayrağı altında toplamaya kalkışmak kadar mânasız ve cahilâne bir politikacılık olamaz. ... Hakiki vaziyeti Cihan Harbinde ve İstiklâl muharebelerinde gördük. Bize iyilik yine kendimizden geldi. En kara günlerimizde bizi kimse aramadı. Kendisine lâzım olan Türk milletini başkalarının uğruna sarf etmek artık memleketin ve tarihin af edemeyeceği cinayetlerdir...."[2577]

Kuşkusuz, bağsız koşulsuz ulus egemenliğini benimseyen yeni devlette hilafet kurumunun yaşaması da olanaksızdı. Mahmut Esat, daha 3 Mart 1924 tarihli yasalar

---

[2575] Bkz. Ş. Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3. Kitap, s. 40-44; N. Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, (İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982), s. 210-224; E. Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 394-397; S. Kili, **Atatürk Devrimi**, s. 237-243; İsmet Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, (İstanbul: İÜHFY, 1980), s. 89-90;

[2576] Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu-Tarihin Siyasî İktisadî Manası 3", **AYG**, 16 Mayıs 1338 (1922), No: 871-493, s. 1; "Osmanlı İmparatorluğu-Tarihin Siyasî İktisadî Manası 4", **AYG**, 18 Mayıs 1338 (1922), No: 873-495, s. 1 .

[2577] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları-9", **Sada-yı Hak**, 3 Haziran 1340 (1924), No: 1350.

çıkmadan önce, sultanların elinde siyaset aracı olarak kullanıldığına işaret ettiği hilafet kurumunu; "halkın ve millî şuurun sırtında amansız ezici bir yük" olarak değerlendirdi[2578]. Saltanat kaldırıldığı gibi hilafetin de "Türkiye işlerine en ufak bir müdahale ve salâhiyeti" kalmadığını, "mektep medrese ikiliği" ile oluşan "zihniyet ikiliğinin" gelişmeye doğru atılan adımların önünde yığılan "en bî-aman çığlar" olduğunu söyleyerek devrim yasalarının sözcülüğünü yaptı[2579]. Bu yasaların çıkarılmasının ardından kaleme aldığı yazılarıyla da din-devlet ayrımının gerekliliğini savundu. İslâm hukukuna göre "asrî bir devletin deruhte etmesi lâzım gelen işleri" yapmakla yükümlü bulunan ve bu anlamda hükümet yetkileri ile donanmış olan hilafet kurumunun "Hulefay-ı Raşidin"den sonra "hilafet değil, tahakküm ve tassallut vasıtası" ve "irtica müessesesi" olduğunu iddia etti.. Hilafetin kaldırılması ile halkın çıkarları doğrultusunda iç ve dış siyasete yön verebilmenin ve çağdaş bir Türkiye oluşturulabilmenin önündeki engelin 'çiğnendiğini', bu sayede Türkiye'nin güç kazandığını, "mektep-medrese" ikiliğine son verilerek de "zihniyet ve fikir tecanüsü"nün sağlandığını söyledi. Bununla birlikte, öğrenimin birleştirilmesini yeterli bulmadı. Kitapların ve ders programlarının ihtilâlin benimsediği ilkeler çerçevesinde yeniden ele alınması gerektiğini savundu. "Sultanların efkâr-ı umumiyeyi lehlerine iğfal için" bir araç olarak gördükleri Şeriye Vekâleti'nin ise İslâm kamu hukukunda yerinin olmadığını belirtti[2580].

Çağdaş bir halk devleti oluşturabilmenin yolunun, halkın isteklerinin pozitif hukuka aktarılması ile olabileceğini ve bu konuda "radikal" adımların atılması gerektiğini savunan Mahmut Esat, yeni devletin kuruluşu ile birlikte bu düşüncesini özenle işledi. Özellikle adalet ve eğitim örgütünde birliği öne çıkararak, bunları "ihtilâlin pek esaslı icabatından" gördü. Çağdaş olmadığı gibi "milli ve muhitî" de olmayan bu yasaların devamına izin verecek bir ihtilâlin, şekilden öteye geçemeyeceğini savladı. Adliye vekilliği döneminde açtığı çağdaş hukuk mektebi ve çıkardığı "Cumhuriyet yasaları" ile de düşüncesini eyleme geçirerek demokratik ülkelerin hukuk mevzuatını Türkiye'ye taşıdı. Medeni Yasa; hem gerekçesi hem de içeriği bakımından laik Cumhuriyetin simgesi oldu. Bizzat kaleme aldığı gerekçede din kurallarının değiştirilemezliğine karşın, toplumların sürekli değişim göstermek zorunda olduğunu, devletin ve toplumun yapısının dogmatik, katı kurallara bağlanamayacağını, yasalarını dinden alan devletlerin halkın isteklerine yanıt veremeyeceğini belirterek hem laikliğin açık bir tanımını yaptı hem de Aydınlanma düşüncesini yeni devlete taşıdı. 18 yaşını

[2578] Mahmut Esat, "Türkiye Tarihinde İnhitat Asırları", **AYG**, 6 Kanunusani 1340 (1924), No: 1379-1003, s.1.
[2579] Mahmut Esat, "Cumhuriyetin Mekanizması", **AYG**, 1 Kanunusani 1340 (1924), No: 1375-999, s.1.
[2580] Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 9"; "Türk İhtilâlinin Düsturları 10", (1924).

tamamlayan her Türk'ü dinini seçmekte özgür bırakan bu yasa ile vicdan özgürlüğünü sağladı[2581].

Vicdan özgürlüğünün çağdaş uygarlığın temel ilkesi olduğuna işaret eden Mahmut Esat, bu uygarlığa girmek için yapılan Türk İhtilâli'nde vicdanlara "tahakküm"ün söz konusu olamayacağını, aksi bir hareketin ihtilâlin "samimiyeti" ve "dürüstlüğü" ile bağdaşmayacağını da belirtti[2582].

> "...Türkiye'de Türk devletinin dinle alâkası yoktur. Lâiktir. Lâiklik dinsizlik değildir. Esasen bir devlet için din mevzuu bahsolamaz. Devlet efendi diye bir şahıs mutasavver değildir ki o oruç tutsun, zekât versin! Binaenaleyh Türkiye'nin dini yoktur. Devlet din meselelerile meşgul değildir demek eskiden olduğu gibi şu dini kabul edeceksin, demek salâhiyetini haiz değildir demektir. ... Türk lâik devleti istiyor ki insanın en aziz vicdanına şunun bunun eli değmesin. Kim oluyor o sultan ki insanın en kutsi vicdanına el değdirecek. Türk Cumhuriyeti dini kaldırmadı. Herkes kendi dinini intihapta hürdür. Buna karışan yoktur...."[2583]

Mahmut Esat, vicdan özgürlüğünün hiç bir devlette Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu kadar tam olmadığını, Türk İhtilâli'nin uzun deneyimler ve tarihin tanıklığı sonucu laikliği benimsediğini ve vicdan özgürlüğünü sağlayarak dinin "sarıklı yobazların, eşkiyanın" elinden kurtarıldığını düşünüyordu[2584]. Bu çerçevede, Cumhuriyeti; dinsizliği değil, dinle dünyayı karıştırmayan, dinlere taç ve taht olarak vicdanları tanıyan bir idare olarak tanımlayan Mahmut Esat, bu idarede "taassub ve irtica"nın her zaman şansını denemekte serbest olduğunu, ancak irticanın, "nâ-mağlub" Türk İnkılâbı'nın yaşadığını her zaman göreceğini belirtti. İrticanın Türkiye'de yaşama şansı olmadığını, zira, "Türk milleti için hayat ve memat meselesi"nin "irtica ve taassubun imhası meselesi" olduğunu vurguladı[2585]. Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Bursa'da halka şöyle seslendi:

> "...Şark'dan Garb'a sürüklenen siyah dava, intikam ve irtica davasıydı. Mürteciler: - Din elden gidiyor, dini yaratacağız diye bağırıyorlardı. Halbuki yalandı. İrticaın, taassubun şiârı yalandı, riyâydı, alçaklıkdı. Dini yaratacağız diye bağıranlar düşman parasıyle çalışdı. Düşmanla tevhid-i mesâi etdi. Elbette cezalarını çekeceklerdi. Çekdiler ve çekeceklerdir. Din nâmına bağıranlar dinsizlerle birleşmişlerdir. Hakikati bir kere daha gördük. Bir kere daha anladık. ... Türk milleti irticaı imha edecektir. Ve etmiştir. Din ile dünya ayrılmalıydı. ... Öyle oldu. İnkılâb ... dine müeyyed taç olarak vicdanları

[2581] Mahmut Esat, yasanın bu niteliği dolayısı ile daha hazırlık aşamasında pek çok eleştiri ile karşılaştı. Karşı çıkanların başında gelen ve o dönemde Adliye Encümeni üyesi bulunan Musa Kâzım Efendi "reşid, dinini intihapta hürdür" kaydının kaldırmak ve "Müslüman başka bir din intihabında hür değildir" kaydını koydurmak istemişti. Bkz. **Kurun**, 1 Mart 1935, No: 6160-98, s. 4.

[2582] **Kurun**, 1 Mart 1935, No: 6160-98, s. 4.

[2583] **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1934, No: 3601, s. 3 (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).

[2584] Mahmut Esat, "Yobazlar Elinde Din 2", **Anadolu**, 6 Mart 1933, No: 5552, s. 1.

[2585] **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1341 (1925), No: 404, s. 3 (Edirne'de yaptığı konuşmadan).

> tahsis etmişdir. Dinde yalan ve riyâ yokdur. Bunlar atılmıştır. Din kirli ve gizli maksadlardan kurtarılmıştır. Bu halden Allah da, Peygamber de memnundur...."[2586]

Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk ihtilâl ve inkılâbının yaşaması için "taassub ve irticanın" yok edilmesi zorunluluğuna inanan Mahmut Esat, adliye vekilliği sırasında bu inancını uygulamaya da döktü. 1925 yılında savcılara ve adliye müfettişlerine gönderdiği genelgeler ile Türkiye'nin "amansız düşmanı" gördüğü irticaya; dinin siyasete alet edilmesine, muhalefet görüntüsü altında yapılan "entrikalara" asla "nefes aldırılmaması" gerektiğini bildirdi ve bu gerekliliğin yerine getirilmesi için sahip oldukları geniş yetkileri kullanmalarını istedi[2587]. Ceza Yasası ile de bu düşüncesini pekiştirdi.

Devrimin en büyük başarısı olarak Cumhuriyeti ve laik ilkeleri gören Mahmut Esat[2588], laikliği; gelişmenin, din-devlet bütünlüğünü ise geriliğin temel unsuru olarak aldı. Zira tarih; dinin, devlet ile iç içe geçtiğinde "belli başlı inhitat nedeni" olduğunu ortaya koymuştu. Çünkü yeniliklere karşı çıkan "softalar", bunu din adına yaptıklarını söylüyorlardı. Oysa gerçek neden ekonomikti ve Türk tarihi bunun örnekleriyle doluydu:

> "...Türk milletini muasır hayatın icabatına göre yetiştirmek, bunların geçimine mâni olacaktı. Çünkü bilgileri para etmiyecekti. Mevkilerini kaybedeceklerdi. Bunun içindir ki herhangi bir teceddüt hareketini bu yobaz softalar küfürle itham ederler, tekfirle karşılarlardı. Din elden gidiyor diye şımarık yeniçerileri ayaklandırırlardı. Ortalığı ateşe, kana verirlerdi. Softalar ve bunları takip eden yeniçeri isyanları, hiç değilse Türk milletinin yüz sene geri kalmasına sebep oldu. Biz geri kalırken, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler bol bol ve rahat rahat ilerliyorlardı...."[2589]

Osmanlı İmparatorluğu'nda şeriat adına ekonomik çıkar elde eden din adamlarından örnekler veren, hacca gidip namaz kıldıkları halde "saf kalpli vatandaşları" aldatan "soygunculara" işaret eden Mahmut Esat[2590], her "Şeriat İsterük!" nidasının altında ulusun zayıf düşürüldüğünü savladı. Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, Derviş Vahdeti, Şeyh Sait ve Derviş Mehmet'in şeriat için ayaklanırken asıl amaçlarının ya bir rütbe ya da ekonomik çıkar

---

[2586] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1341 (1925), No: 413, s. 3.

[2587] **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1341 (1925), No: 488, s. 2. İrtica ile mücadele eden adliye personelini de ödüllendiren Mahmut Esat, Erzurum Cinayet Savcısı İbrahim Ethem Bey'e şu telgrafı göndermişti: "Türk milletinin inkılâb esaslarına ve bunların en büyük ve en feyizli semeresi olan cumhuriyetine karşı vukua getirilen mürteciâne ve hainâne hareketin süratle imhası husunda gösterdiğiniz cesaret ve fedakârlığı ve vukua faillerinin zâhire ihracında Türk Cumhuriyeti müddeiumumilerine yaraşacak suretde sebk eden (ilerleme) muvaffakiyetinizi takdir ile kademenize bir sene zam olunmuşdur. Zat-ı âlinizi ve beraberinizde çalışan mesai arkadaşlarımı tebrik eylerim efendim.

Adliye Vekili
Mahmut Esat"

Bkz. **H.M.**, 6 Kanunuevvel 1341 (1925), No: 1597, s. 1.

[2588] **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1341 (1925), No: 404, s. 3 (Edirne'de yaptığı konuşmadan).

[2589] Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 3", **Anadolu**, 25 Ağustos 1931, No: 5088, s. 2.

[2590] Mahmut Esat, "Soyguncular Elinde Din", **Anadolu**, 16 Mart 1933, No: 5561, s. 1-2.

elde etmek olduğuna, bunlar kişisel çıkarlarına ulaşamazken Türk ulusunun geri bırakıldığına ve bu ortamdan yararlananların yine Türk'ün düşmanları olduğuna dikkati çekti[2591]. Türkiye'nin; dinin siyasete alet edilmesinden çok acı çektiğini, "Şiîlik-Sünnilik" hareketlerinin buradan kaynaklandığını, ihtilâl günlerinde özgürlüğü için ayaklanan Anadolu halkına "Yunanlılar için silah kullanan kâtildir" fetvalarının yine din adına verildiğini belirtti[2592]. Dinin; "kirli ve gizli maksadlar" için kullanıldığını iddia etti.

> "...İslâm dininin devlet işlerinde nafiz ve âmil olmasının millete ne büyük ıztıraplar ve felâketlere mal olmuş olduğunu gören Türk milleti bilir ki din, devlet ve millet mukadderatına veçhe vermeye başladığı günü 20 asır veya 14 asır evel konmuş prensiplere bağlanmış olur. Bu kadar eski bir mazinin iytiyatlarına bağlanan hayat durur ve inkişaf etmez. Din asırlarca ahlâksız ve faziletsiz adamların elinde Türk milletini ezmek ve bir müstemleke haline koymak için bir vasıta gibi kullanılmıştır...."[2593]

Mahmut Esat, inkılâbın bu acı deneyimleri bir kenara itmesinin söz konusu olmadığını, bu nedenle Cumhuriyetin; dini "hiçbir elin değmeyeceği mukaddes yere: vicdanlara" bıraktığını[2594], "dini Türk'ün ilerleme adımlarının önünde engel olmaktan çıkarmak" ve "dinle devleti birbirinden ayıran modern bir cumhuriyet kurmak" için hilafet kurumunu kaldırdığını belirtti[2595]. Devleti laikleştirmeden ulusal bir politika izlenemeyeceğine, laik bir hükümetin kurulabilmesi için mutlak surette milliyetçi, -Türk milliyetçisi- olunması gerektiğine işaret etti. Zira O'na göre; "İslâm politikası", "İslâm'ın dünya düşüncesi"; Türk olmayan, zamana göre değişim kabul etmeyen ilkelerden oluşuyordu. Bu politika ile ne milliyetçi ne de laik olmak olanaklıydı[2596].

> "...Görülüyor ki din yalnız vicdan ve maneviyatda kaldıkça ahlâkı tehzîb ediyor, fakat hayat-ı ameliyeye karışdığı gün dünyayı kan ve yangına vermekden başka bir netice ihdas etmiyor. Tarihde muvaffakiyet doğrudan doğruya milletlere aiddir. Milletler kuvvetli olurlarsa dinleri yükselir. Zayıf olurlarsa din de alçalır...."[2597]

Türk İhtilâli; ulusçuluğu benimsediği için laiklikten ödün vermemiş, Medeni Yasa'nın kabulünün ardından 1928'de Anayasasını laikleştiren "Türk devleti yeşil sarıklı Cumhuriyet

---

[2591] Mahmut Esat, "Yobazlar Elinde Din 1", **Anadolu**, 24 Şubat 1933, No: 5544, s. 1-2; "Yobazlar Elinde Din 2", (1933); M. Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 175.
[2592] **Kurun**, 1 Mart 1935, No: 6160-98, s. 4, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2593] **H.M.**, 25 Mayıs 1934, No: 4610, s. 2, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2594] Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti-6", **Anadolu**, 3 Eylül 1931, No: 5096, s. 1; **H.M.**, 25 Mayıs 1934, No: 4610, s. 2.
[2595] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 218.
[2596] Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti-6", (1931).
[2597] **H.M.**, 8 Mart 1926, No: 1679, s. 4; (1926'da Adliye Hukuk Mektebi'nde verdiği "İhtilallerde Milliyetçilik Cereyanları" konulu konferansı).

olmaktan kurtularak, ... modern, laik halini almıştı" [2598]. Zira, "Devletin dini dini İslâmdır" hükmü "manasız"dı ve çağdaş kamu hukuku ilkelerine uymuyordu. Dinin tek koruyucu mevkii vicdanlar olmalıydı. Laik devlet; dini, devlet işlerine karıştırmamaktı. "Ne dincilik, ne de dinsizlikti", yalnızca vicdanları saldırıdan korumak demekti. Türkiye, yaşamını sürdürmenin koşulu olan yirminci yüzyılın ilkelerine aykırı hareket edemezdi ve etmedi[2599].

Laiklikle ulusçu düşünceyi birbirine koşut gören Mahmut Esat, ibadet dilinin Türkçe olmasını da savundu. Bursa'da ezanın Türkçe okunmasının ardından ayaklananlara karşı Bursa'lı ve İzmir'li "öz Türk" gençlerin Türkçe ibadet isteklerini "yerinde bir arzu" olarak değerlendirdi:

> "...Bir Türk anlamadığı yabancı bir dil ile Allah'a kalbini açamaz. Önce anlamak, sonra inanmak İslâm dininin ilk esasıdır. Koyun kaval dinler gibi dinlemek ve sonra gene öyle dinletmek Allah'ın huzurunda safsatacılığa kalkışmak olur. Gençlik safsatanın değil, akıl ve şuurun icabatını istiyor, kur'anı Arap'ça olarak yanlış yunluş okurken ne söylediklerini, Allah'ın ne dediğini anlamıyan cahil softaların bu tuhaf ibadet tarzında kutsiyet görmeleri fertle Allah arasına girerek cerrarlık menfaatlerini korumak istemelerinden başka birşey değildir. Gençlik Allah'la kendisi arasında vasıta görmek istemiyor. Buna kim mâni olabilir?.. Ve ne hakla mâni olunur? Türk gençliği, Allah'a doğrudan doğruya ve kendi öz dilile münasebete girişmek istiyor. Allah'a söylediğini ve Allah'a söyliyeceğini bilmek, anlamak arzu ediyor. Öz Türkçe'yi Allah'ın evine koymak orada da onu hâkim kılmak istiyor. Bu, onun hakkıdır. Bu hakkın yerine getirileceği gün elbette ki yakındır...."[2600]

Ezanın ardından Türkçe sala verilmeye başlandığında da bu girişimi "çok yerinde bir iş, çok isabetli bir görüş" olarak değerlendirerek Türkçe değil "Türk'çe" ibadeti savunan Mahmut Esat şöyle diyordu:

> "...Türk Milleti İslâmiyeti kabulü günlerinden bu ana kadar; 13 asırdır, kendi öz ana dilile Allahına, anlıyarak bilerek içini açamadı. Onunla doğrudan doğruya temasa gelemedi. Bütün dualarını, bütün ibadetlerini kendine yabancı bir dil ile; anlamadığı, bilmediği Arap dilile yaptı.
>
> Neden? Çünki sarıklı yobazlarla, bir takım yalancı dindarların mümaneatine uğradı.
>
> Neden? Çünki [Din]in [Dalını] bilmiyen bu cahil yalancılar Türk milletini din namına istismar etmek, onu soymak isterler de ondan!.
>
> Nasıl? Bakınız nasıl?! Türk milleti yabancı bir dil ile, yani Arap'ça ile kendisine din telkin edildikçe, şüphe yok ki onu anlamıyacaktır. Kendisine ne biçim söylenirse, ne tarzda anlatılırsa öyle kabul edecek ve anlatanlara ekseriya lâyik olmadıkları payeleri vererek onları besliyecektir. Bu gibiler patlayasıca kursaklarını doldurmak için Türk milletinin dinini anlamamasını bir geçim vasıtası olarak candan isterler. Milletin, dinini anlamak teşebbüslerinin önüne [Gâvurluktur, kâfirliktir] gibi yaygaralarla geçmekten, bu yolda çalışan idealistlerle elleri bıçaklı katiller halinde uğraşmaktan çekinmezler.

[2598] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 94.
[2599] **Kurun**, 1 Mart 1935, No: 6160-98, s. 4.
[2600] Mahmut Esat, "İhtilal Heyecanları", **Anadolu**, 16 Şubat 1933, No: 5538, s. 1; "Türk Gençliği İleri!.", (1933).

Esasen kur'anı ve dini kendileri de anlamazlar. Cahildirler. Bütün bir [Türk yenilik tarihi] bu cahil yobazlarla, sahte dindarların eşkıya baskınlarını andıran tecavüzlerile doludur...."[2601]

Mahmut Esat, anadilde ibadeti de milliyetçiliğin gereği olarak algıladı:

"...Türk milleti için kur'anı Türkçe okumak, camilerde bütün ibadeti, duaları Türkçe yapmak, yalnız dini bilip anlamak noktasından değil, fakat millî bakıma göre de bir zarurettir. Din Arap'ça telkin edildikçe Türk milliyetçiliği için daima bir zaaf olacaktır. Bunu halletmek lâzımdır. Alman milliyetçiliğine en büyük hizmet edenlerden birisi de [Lötr] olmuştur. Çünkü İncil'i Alman'ca okutmuştur...."

Türk ulusunun; "yobazların", "sahtekârların", "üfürükçülerin", "sihirbazların" "oyuncağı" olmak istemediğini, "dinini, dinayetini" ana dili ile anlamak ve bilmek istediğini söyleyen Mahmut Esat, İslâm dininin de bunu emrettiğine işaret etti:

"...Hiçbir din, anlamadan, bilmeden samimiyetle, vicdanla benimsenemez. Onu önce anlamak, bilmek lâzımdır. İslâm dini de zaten bunu emrediyor. Öyle ayetler var ki bunlara göre İslâmiyeti kabul eden her milletin ibadetini kendi ana dilile yapması farzdır; denebilir. Bu ayetlerden birisi hatırımdadır. Allah diyor ki: 'Biz kur'anı Arap'ça gönderdik, tâ ki Arap'lar emirlerimizi anlasınlar. Başka bir dil ile göndermiş olsaydık, o vakit bize; ne yapalım? Kuran ana dilimizle gönderilmedi. Anlıyamıyoruz, onun için bu dini kabul etmiyoruz, derler ve mazeret beyan ederlerdi. Bu mazerete mahal kalmasın diye onlara Arap'ça hitabettik.'

Arap'ların başka dili anlaması mümkün olmayınca, Türk'lerin Arap'çayı anlamaları mümkün olur mu? Mümkün olmayınca, ne hakla bu millete koyun kaval dinler gibi asırlarca ana dilinden başka bir dil ile din telkininde ısrar olunuyor?!

Cümhuriyet, hokkabazlıklara müsamaha edemez".

Mahmut Esat, din "haraçgüzarlığı"na karşı durmayı, "Cumhuriyet neslinin" "vatani ve milli" görevi olduğunu, laik Türkiye Cumhuriyeti'ni koruyacak gücün Türk gençliğinde bulunduğunu söylüyordu. Türk genci, laikliği savunurken vicdanları saldırılardan koruduğunu, din soyguncularını yok ettiğini bilmeli ve laik düşüncenin tam olarak yerleşmemiş olduğunu da göz önünde bulundurmalıydı. Öyle ki ihtilâli yapan CHP içinde dahi görünüşte laik olup, bu düşünceyi benimsemeyenler vardı[2602]. İnkılâbın ve laikliğin "en korkulacak hasımları" ise "sarıksız yobazlar"dı. "Sarıklı yobazlar"la "kafa birliği" içinde olan bu kesimin temel özellikleri; "yalancılık", "karaktersizlik", "kişisel çıkarlarına düşkünlük"tü.

Sarıksız yobazlar; Cumhuriyet'in ilânı, Medeni Yasa, şapka giyilmesi, Latin harflerinin kabul edilmesi, Türkçe ezan gibi temel devrim adımları atılmak istenirken; "dinsizliktir", "Türk milletinin seviyesi uygun değildir" diyerek önce karşı çıkmışlar, bunlar gerçekleştirildikten sonra kabul etmiş gibi görünmüşler, ancak daha sonra sarıklı yobazlarla el

[2601] Mahmut Esat, "Türk'çe İbadet", **Anadolu**, 20 Mart 1933, No: 5564, s. 1-2.
[2602] Mahmut Esat, "Yobazlar Elinde Din 2", (1933); "Soyguncular Elinde Din", (1933).

ve düşünce birliği etmekten çekinmemişlerdi. Bu nedenle O'na göre sarıksız yobazlar, inkılâbın baş düşmanıydı.

> "...Çünkü münafıktırlar. Çünkü gizlidirler. Bunlarla döğüşmek açık düşmanlarla mücadeleden daha çok çetindir. Çünkü bunları yakalamak zordur. Yağlı pehlivandan fazla kayarlar, ihtilâl bunlara demir elini değirince bir tilkinin arslan önündeki yılışması gibi yerlerde yuvarlanarak şaklabanlık ederler. Kurtulunca, gene tilkiliği elden bırakmazlar...."[2603]

Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamını güçlü bir şekilde sürdürebilmesi için laik yapısını koruması gerektiğini her fırsatta yineleyen Mahmut Esat, Atatürk'ün ortaya koyduğu eseri yaşatabilmek için de Türk gençliğine; "sarıklı" ve "sarıksız" yobazlara kanmamasını, aksine tüm güçleriyle mücadele etmesini ve devrim karşıtı hareketlere karşı uyanık olmasını öğütledi.

2.2.6. "İnkılâpçılık"

Kemalizm'in; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik ve Laiklikten oluşan ilk beş ilkesi birbirini tamamlayan, birbirinin nedeni ya da sonucu olan bir özellik taşırken Devrimcilik ilkesine, ilk beş ilke ile kurulan devlet ve toplum düzenini korumaya ve bu düzeni ileriye götürmeye yönelik bir anlam biçilmişti. Mustafa Kemal Paşa, 1933'te yaptığı tanımlamada; "İnkılâp mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktır"[2604] diyerek inkılâpçılığa/devrimciliğe süreklilik katarken, CHP'nin 1935 programında "Parti devlet yönetiminde, tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz. Ulusumuzun sayısız özverilerle başarmış olduğu devrimlerden doğan ve olgunlaşan prensiplere bağlı kalmak ve onları korumak Parti için esastır" denilerek hem koruma hem de sürekli gelişme olgusu bir kez daha vurgulanmıştı. Bu nedenle İnkılâpçılık/Devrimcilik, Kemalizm'in en dinamik ve en önemli ilkesiydi.

Yeni devletin oluşmaya başladığı andan itibaren devletin dayanması gereken ilkeler konusunda çeşitli yazılar yazan Mahmut Esat, bu yazılarında hem "ihtilâl" hem de "inkılâp" sözcüklerini iç içe kullanmış 1930'lu yıllardan başlayarak da bunlara "devrimcilik" sözcüğünü eklemişti. Ancak O, ihtilâli; Fransızca'daki "Revolution" sözcüğünün karşılığı

[2603] Mahmut Esat, "Yalancılar!?", **Anadolu**, 10 Mart 1933, No: 5556, s. 1-2.

[2604] A. Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1968), s. 259.

olarak kullanmıştı[2605]. Toplumlar için ihtilâlin bir hak olduğunu sürekli vurgulayan ve ihtilâli; "bir camianın, bir milletin devlet ve hükümet sistemlerinde ve prensiplerinde vukua gelen sert ve kuvvetli değişiklikler" olarak tanımlayan Mahmut Esat, Türk gençliğine verdiği derslerde "Atatürk İhtilâli" terimini benimseyerek ihtilâl ile devrimi eş anlamlı olarak kullandığını göstermişti[2606].

Mahmut Esat, kullandığı farklı terimlere karşın gerek ihtilâlin savunusunu yaparken gerekse eyleme dökerken hem koruma hem de ilerletme işlevlerine bağlı kaldı. Zira, Kemalizm'in ilk beş ilkesini birbirinin ya nedeni ya da sonucu olarak değerlendiriyordu. İnkılâpçılık söz konusu olduğunda da düşünceden çok eylem ön plândaydı. Daha öğrencilik yıllarında II. Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı çıkan Mahmut Esat, yeni devlette "topyekûn", "kül halinde" değişimden söz etti. Anadoluda Yeni Gün ve Hakimiyeti Milliye gazetelerindeki ilk yazılarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenlerini daha çok iç nedenlere; sultanların "zorbalığına", başta yeniçeriler ve ulema olmak üzere kimi devlet adamlarının kişisel çıkarları için yenilikler karşısında yer almalarına, devlet ve toplum yapısında çağdaş reformlar yapmak isteyen devlet adamlarının kararlı olamamasına, dinin ve dinsel duyguların sömürülmesine ve Türk halkının gereksinimlerinin dikkate alınmamasına bağladı[2607]. "Türk milleti için tereddüd devirleri çokdan geçmişdir"[2608] diyerek, yeni devletin yalnız şekilde değil, özde değişiklik yapması gerektiğini savundu. İnkılâpları; "zorba tacidarların" karşısında yaşamını ve geleceğini "bilzat ve bilfiil idare azminde bulunan beşeriyet-i mazlume" için "hürriyete ve hakka doğru" bir "ilerleme" olarak değerlendirdi[2609]. "Şu veya bu sahalarda ayrı ayrı" inkılâp değil, "Türk inkılâbı"nı bir bütün olarak algıladı[2610].

Medeni Yasa'nın gerekçesinde toplumların sürekli geliştiğine ve yasaların gelişen dünyaya ayak uydurması zorunluluğuna dikkati çekti. Çağdaş yasaları Türkiye'ye taşırken Osmanlı hukuk sistemini reddetti. Onu, "heyeti mecmua halinde tahakküm ve tasallut müeyyidesi", "Araplardan tevarüs edilmiş ve sanki Türk için bilenmiş bir intihar bıçağı" olarak nitelendirdi[2611]. Türk toplumunun demokratik bir mizaca sahip olduğu konusunda sonsuz bir inanç besleyen ve çağdaş olan her şeye lâyık olduğunu düşünen Mahmut Esat, yeni

---

[2605] Mahmut Esat, "İhtilâl Heyecanları", (1933).
[2606] Mahmut Esat, "Atatürk İhtilali" kitabında; inkılâp sözcüğünde "psikolojik bir sıkıntı" olduğuna, ihtilâlden korkan II. Abdülhamit'in kendini savunmak amacıyla yazdırdığı kitaba "Üssü İnkılap" adını verdirdiğine de dikkati çekmekte ve bu nedenle ihtilâl sözcüğünü yeğlemektedir. Bkz. M. E. Bozkurt, **Atatürk İhtilali I**, s. 138.
[2607] Suna Kili, Atatürk'ün de Türkiye'nin geri kalmasını daha çok iç nedenlere bağladığına dikkati çekmektedir. Bkz. S. Kili, **Atatürk Devrimi...**, s. 244.
[2608] Mahmut Esat, "Türkiyenin Mukadderatı- Türk Milletine:", **H.M.**, 14 Teşrinisani 1340 (1924), No: 1272, s. 1.
[2609] **Cumhuriyet**, 15 Kanunusani 1341 (1925), No: 249, s. 2; **H.M.**, 15 Kanunusani 1341 (1925), No: 1324, s. 2.
[2610] **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1928, No: 1527, s. 4 (Maraş'ta yaptığı konuşma)
[2611] **H.M.**, 7 Temmuz 1928, No: 2511, s. 1; **Akşam**, 7 Temmuz 1928, No: 3495, s. 1

yasaları yaparken uygar ve gelişmiş ülkelerin en yeni yasalarını almayı temel ilke edindi[2612]. Bunların; "göreneklerden en ziyade uzaklaşmış" yasalar olduğunu belirtti[2613]. Türk hukuk sistemine kazandırırken de "bu kanunlar bize uyar mı?" sorusunu hiç sormadığını, çağdaş uygarlığa uymayı bir zorunluluk olarak gördüğünü söyledi[2614].

> "...Şahsî kanaatime göre, Türk milleti için tek bir kurtuluş yolu vardır. O da Garb medeniyetini bilakayd u şart benimsemektir ... Bütün inkılâbların en esaslı hedefi mazi ile hesapları kesmek ve maziyi yıkmaktır. Türk inkılâbının en mühim vazifesi de bu sebeple maziyi en son telakkisine kadar söküp atmaktır. Bizim mazinin seyyiâtı ile alâkamız kalmamıştır. Kanunlarımızda onların düşünce ve usullerine yer yoktur. Biz onları bî-aman düşmanlarımız gibi memleketin en ücra köşelerine kadar kovalayarak imha eyledik. Onların bakayâsı yerin dibine gömülmüştür. Mazinin bu mezarı bir daha gömülecek, keskin silahı elinde olan bir nöbetçi tarafından bakayâsı bir daha mezarların altından yeni hayat fideleri üretemesin diye gece gündüz bekleyecektir ...."[2615]

İnkılâpların başarıya ulaşmasında "feragat" ve "inanma"nın önemine dikkati çeken Mahmut Esat, Türk inkılâbının başarıya ulaşmasında Mustafa Kemal'in sahip olduğu özelliklerin büyük rol oynadığı kanısındaydı. İnkılâbın başarıya ulaşması için "strategique [strateji] bakımından zamanı kollamak, azamî sürat göstermek, zemini fikir cihetinden hazırlamış olmak, devrimin icabatını pazarlıksız" olarak yerine getirmek, "tactique bakımından" da; "birlik, feragat, disiplin ve inanç" unsurlarına yer verilmesini gerekli görüyordu[2616].

> "...Son Türk verimi gerek 'strategique' ve gerek 'tactigue' şartlara riayet etmiştir, muvaffakiyetin büyük sebebi budur. ... Dünya ihtilâl tarihinde Türkün karşılaştığı müşkülât kadar güçlüklerle hiçbir ihtilâl karşılaşmamıştır. Türk devrimi başlarken Türk yurdunun akıbeti meçhuldü. Çünkü Türk milletine, galibler, hayat hakkı bile tanımıyorlardı. Halbuki 1789 Fransız ihtilâli patlak verdiği zaman bütün Fransa, Fransızların elinde idi. Rus ihtilâlinde, belki bir kısım arazi düşmanların elinde idi. Fakat ihtilâlcilerin çalışacağı geniş sahalar vardı. Türk ihtilâli Atatürkün Önderliğinde başarıldı. Atatürk faaliyet merkezi olarak İstanbulu kabul etmedi. Çünkü Türk devrimi burada tehlikeye düşebilirdi. Düşman, devrimcilerle değil, sarayla anlaşmak istiyecekti. İstanbulda Millet Meclisi dağıtıldı, eğer devrimciler de İstanbulda bulunmuş olsalardı, inkılâp Maltaya sürülecekti, işte Önder bu hatayı işlemedi. Ankarada hükûmet kurdu ve evvelâ bütün Anadoluyu dolaştı. Erzurumda, Sivasta, kongre kurdu. Fikirler bu suretle saçıldı. Ve nihayet Müdafaai Hukuk, devrimin propagandasına başladı. Bu suretle devrim, birkaç şefin değil Türk milletinin oldu...."[2617]

[2612] **Cumhuriyet**, 7 Teşrinievvel 1927, No: 2511, s. 1-2; **H.M.**, 7 Temmuz 1928, No: 2511, s. 1.
[2613] **TBMM ZC**, D. III, c. 9, s. 16, (4.4.1929).
[2614] **Akşam**, 6 Nisan 1928, No: 3406, s. 1.
[2615] **Açık Söz**, 26 Haziran 1928, No: 2281, s. 1.
[2616] **Cumhuriyet**, 30 Birincikanun 1934, No: 3818, s. 4, (İnkılap Enstitüsü'nde verdiği ders)
[2617] **Cumhuriyet**, 28 Birincikanun 1934, No: 3816, s. 3, (İnkılap Enstitüsü'nde verdiği ders)

Mahmut Esat, vatanın ve Türklüğün kurtarılması için Türk İnkılâbının "ilk savletlerini" siyasal sisteme yöneltmesinin de zorunluluk olduğunu düşünüyordu. "İnkılâb yürüyor geçdiği yollarda ric'at köprülerini yıkarak ilerliyor. Gerilerde uçurumlar. İlerilerde Türk'ün parlayan bahtı ve yıldızı vardır" diyerek, yürüyüşünü sürdüren devrim karşısında ona 'mâni olmak isteyenlerle' 'yabancı entrikalarına' karşı uyanık olunması gerektiğine de dikkati çekiyor ve bunların devrime karşı birleşeceklerini iddia ediyordu. Bu nedenle 1925'te Bursalılara hitaben yaptığı bir konuşmada, onlardan inkılâpta "düm-dâr (artçı) değil piş-dâr (öncü)" olmalarını istiyordu. Bu yapıldığı sürece devrim başarıya ulaşabilecekti.

> "...Mâğlub olmaları için sebeb yokdur. Galib gelmeleri için ise bir çok sebebler, bir çok vesileler vardır. Çünkü Arkadaşlar Türkler yaşayacaklardır. Yaşamak için Cumhuriyetleri vardır. Cumhuriyet'in evladları ve ordusu her vakit hazırdır. Türk nâ-mağlubdur. Türk sağdır, mefkûrelidir, şiârlıdır...."

diyen Mahmut Esat, "bir çoban yıldızı gibi parlayarak" Türk halkına yol gösteren Mustafa Kemal Paşa'nın izinden gidildiğinde başarıyı kesin görüyordu[2618]. 1928'de Gümüşhane'de yaptığı bir konuşmada ise; "geriye gitmeğe değil arkamıza bakmağa bile millet müsade edemez. Aksini düşünenin akıbeti hüsrandır. İnanmayanlar tâlilerini tecrübe edebilirler. Gerilerde ölüm vardır, hayat hep ve daima ileridedir!" diyor[2619], Antalya'da ise inkılâbı koruyacak ve yüceltecek, işlevsel kılacak örgütlenmelere gereksinim olduğunu ancak, bu örgütlenmede de geriye gidilemeyeceğini, ortaya konan "eserlerin çizdiği hatlardan daha ileriye, daha sollara gitmek" gerektiğini savunuyor ve "hiç kimse Türk milletini bir adım sağa, bir karış geriye götürmek hakkını hâiz değildir, Türk milletine bir karış gerilik tavsiye etmek ona ölüm teklif etmekdir, bunu teklif edenlerin kendileri ölecekdir!"[2620] diyordu.

Yüzlerce yıllık bir geçmişi tasfiye ederek yeni bir devlet ve yeni bir toplum yapısını ortaya koyan Türk Devrimi'nin henüz tamamlanmadığına dikkati çeken Mahmut Esat, bu süreç tamamlanıncaya kadar atılan adımlardan ödün verilmemesi gerektiğini de sürekli vurguluyordu.

> "...Türk inkılâbı muztariptir. İcabatının tamamlanamadığından.. Yapılan şeyler az mıdır? denecek. Hayır, çoktur. Fakat yapılanları beklemek, lehimlemek lâzımdır. Eksiklikleri de tamamlamak.. Bu ameliyeler henüz yapılmamıştır. Zaman, zaman vukua gelen sarsıntıların sebebini burada görmek hiç te hatalı sayılamaz. İnkılâbın ıstıraplarını bu sarsıntılarda aramak gerekir. Yeni rejim, yalnız Osmanlı İmparatorluğunun değil, İslâm tarihinin de tasfiyesi rolünü omuzlandı. Bir halde ki bunu en kısa yoldan ve en kısa zamanda yapmak şartlarile.

[2618] "Adliye Vekilimizin Bursa'da Bir Hitabesi", **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1341 (1925), No: 413, s. 3.
[2619] "Adliye Vekili Gümüşhane'de", **H.M.**, 25 Haziran 1928, No: 2499, s. 1-3.
[2620] **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1928, No: 1537, s. 4 (Antalya'da yaptığı konuşma)

> Demagojiye mahal yoktur. Vaz'iyeti olduğu gibi bilmek açık söylemek lâzımdır. İş bu kadar büyüktür, 'hikmeti hükûmet' 'icabatı maslahat' gibi bir takım klişelerle inkılâbın muazzam seyrini idare etmeği ummak, bir çocuk saffetinden ileri geçemez !.. Kat'iyetle yürümek, inkılâbın icabatını yerine koymak zarureti vardır. Meşrutiyet, eskilikten kuvvet almak, ona yaranmak sevdasile şapka giyenlere dayak attı. 'Nakzı sıyam' edenleri hapsettirdi. Böylelikle tutunacağını umdu. Hatta dün tevkif olunan tarikatı nakşibendiyeden kutbül'aktap Esat Efendinin elini öpecek, kadar düştü!.. Nihayet dervişlerin keşkülünde bir peşkeş oldu. Bu, Türk inkılâbı için ibret alınacak tarihi vakıalardandır ... Devlet teşkilâtının büyük bir kısmı istibdadı olduğu gibi tesellüm etmiş olan meşrutiyetin mirasıdır. Bunları eskiliklerden örnek alarak değil yeniliklerin lâzımelerine göre kurup faaliyete koymak zarureti vardır. İnkılâp, eskilikte değil, kuvvetini yenilikte bulmalıdır...."[2621]

Mahmut Esat, Kemalizm'in belirgin özelliklerinden birinin de evrimi kabul etmemek olduğuna, evrimciliğin ulusları aldatmak isteyen "kaytakların elinde bir alet" olarak kullanıldığına işaret etti. "Hayatın icaplarına göre yalnız devrimci" olan, "siyasal, ökonomsal, soysal, bakımlardan bir zincir, bir kaytaklık bağı olan evrimciliği yere çal(an)" Kemalizm'in, gücünün devrimcilik olduğunu savundu[2622]. 1931'de yazdığı bir makalede ise "yeni rejim ne kadar ileri gider, ne kadar radikal olursa kendisini kuşadacak hasımların o kadar sert ve çok olacağına şüphe edilmemelidir" diyerek halkı devrim düşmanları ile mücadeleye çağırdı[2623].

Mahmut Esat'ın inkılâp/devrim anlayışında ödüne yer yoktu. Adliye vekilliği dönemindeki uygulamaları, özellikle istifa eden hâkimler karşısında takındığı tavır bunun en güzel örneğiydi. İnkılâplarda "pazarlığın" tehlikelerine işaret eden Mahmut Esat, hem Rus hem de Türk ihtilâlinin buna izin vermediği için başarıya ulaştığı kanısındaydı. Türk İhtilâli zamanı kollayarak, strateji ve taktiğe önem vererek başarıya ulaşmıştı ve bu başarı tarihte belli başlı örneklerden biri olarak anılacaktı[2624].

İnsanlığın gerilemeğe değil, yalnız ilerlemeye hakkı olduğunu sürekli yineleyen[2625] "geri düşüncelerin" ve "geri görüşlerin" Türkiye'de yaşayamayacağını söyleyen Mahmut Esat, Türk Devrimi'nin korunabilmesi, "yeniliklerin iyice tutunabilmesi için" de eskiye ait olan her şeyin "yalnız cisimlerile değil, isimlerile beraber" yok edilmesi, "ayaklar altında çiğnenmesi" gereğine işaret etti[2626]. Rejimi korumak için devrim ateşi ve heyecanı mutlaka korunmalı, "yelesi dimdik dikilmiş bir arslan gibi" "saldırmaya hazır" bulundurulmalıydı[2627]. Bu görev ise Türk gençlerine aitti.

[2621] Halk Dostu, "İnkılâbın Istırapları", **Halk Dostu**, 30 Kanunuevvel 1930, No: 27, s. 1.
[2622] Bozkurt, Mahmut Esat, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1935).
[2623] Mahmut Esat, "İnkılâp İçinde Muhalefet", **Anadolu**, 9 Ağustos 1931, No: 5074, s. 1.
[2624] **Cumhuriyet**, 28 Birincikânun 1934, No: 3816, s. 3, (İnkılâp Enstitüsünde verdiği ders).
[2625] Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istarıbı", **H.M.**, 6 Şubat 1930, No: 3081, s. 2; **H.M.**, 5 Nisan 1934, No: 4560, s. 1-4, (Halkevinde verdiği İnkılâp dersi).
[2626] Mahmut Esat, "Bir Türk Gencinin Mektubu", (1933).
[2627] Mahmut Esat, "İhtilâl Heyecanları", (1933).

"...Gençliğe henüz mevkii verilmemiştir. Organizasyonsuzdur. Kendisini yetiştirecek müesseselerden mahrumdur, hele zihniyetlerden.. Demek ki Cumhuriyetin en büyük en cevherli en ateşli mesnedi dağınıktır. O kadar ateşli ki bir "Kubilây" tek başına bugün bir eskilikle, on dört asırla döğüşmek azmini kendinde buldu. Eskilikte hâlâ imrenecek meziyetler görenler, bu azametli levha önünde kızarsalar gerektir. Gençliğe yeri verilir, organizasyon altına alınırsa nelere kadir olacağını, kolaylıkla keşf edebiliriz. ... Türk inkılâbı kendisini düşünenlerin, kendisi için çalışanların malı olmalıdır. Bunlar yapıldığı gün, genç Kubilâyın kanlı başı Cumhuriyetin yüzüne atılmaz. Çünkü Derviş Mehmetler yaşayamaz..!"[2628]

Mahmut Esat'a göre gençlik, inkılâbın "pişvası" olmakla yükümlüydü[2629]. "Türk inkılâbının yere düşmeyen muzaffer bayrağı gençlerin elinde yükselecektir. Alınlar yüksekte, kalpler ve gözler ileride daima ileride gideceğiz. Bir daha dönmemek kararıyla yürüyeceğiz. [Yürüyoruz.] Geride ölüm vardır. Hayat ileridedir. İleride.."[2630]. "Hayat, harekettir", bu nedenle "Öz Türk gençliği" İnkılâp yolunda hareket halinde bulunmalıdır, diyen Mahmut Esat, 1930'un ilk yarısında gençliğin devrimi korumak konusundaki hassasiyetini de takdirle karşıladı ve gençliğe gelecek konusunda şu öğütleri verdi:

"...Türk gençliği!. Sen tuttuğun yoldan ayrılma.. Sen inkılâbı bu yol içinde yükseltecek, sen yarına şimdi içinde demir adımlarla yürümekte olduğun yol içinde kavuşacaksın. İnkılâbın esaslarını korumıyan usullere, formalitelere, bağlı kalmak ancak zaafın, ancak aczin kârıdır. Bunları âcizler düşünebilir. Sen öz Türklüğü, ihtilâli, cumhuriyeti zaaf ile değil, demir bilek, demir karakter, demir irade ile koruyacaksın.. Öz Türklük için tek yaşama şartı, kıp kızıl milliyetçilikde, ihtilâlin koyduğu prensipleri, esasları can pahasına olsa da korumaktır. Öz Türk genci! Bunları koruma davasında seni hiçbir mes'uliyet ürkütmiyecektir. İcap ederse bunlara karşı bütün dünya ateş kesilse, sen onu kanınla söndüreceksin ve söndürebilirsin?.. Gazi Şef'in sana bıraktığı büyük emanet, böyle yaşıyacak, böyle yaşatacak, icabında bütün bir düşman âlemini böyle öldürecektir...."[2631]

Farmasonluğun, komünistliğin, hilafetçiliğin, genç Hıristiyanlığın, yobazlığın ve "gizli kapaklı kastların" yaptıkları propagandaların hem "Türk inkılâbı" hem de "milliyeti" için tehlike oluşturduğuna işaret eden Mahmut Esat, Cumhuriyet neslinden bunlara karşı uyanık olmalarını istiyordu.

"...Bu memleket, bu millet için yobazlarla uğraşmak kadar lâzımlı bir hareket daha vardır. Bu hareket, Türk milliyeti vahdetine engel olanlara tevcih edilmelidir. Türk milliyeti vahdeti, belli-başlı iki esasa dayanır: Dil birliği, kültür birliği..

[2628] Halk Dostu, "İnkılâbın Istırapları", (1930).
[2629] **Açık Söz**, 26 Haziran 1928, No: 2281, s. 1.
[2630] Mahmut Esat bu konuşmayı Sivas Türk Ocağı'nde yapmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1928, No: 1494, s. 1; **H.M.**, 7 Temmuz 1928, No: 2511, s. 1; **Akşam**, 7 Temmuz 1928, No: 3495, s. 1. Ayrıca Doğu illerine yaptığı denetleme gezisinde de bu düşünceyi vurgulamıştır. Bkz. **Mamuratülaziz**, 11 Temmuz 1928, No: 1553, s. 2.
[2631] Mahmut Esat, "Türk Gençliği İleri!", (1933).

Şüphe yok ki hâlâ memleketimizin bazı kısımlarında yaşıyan Yahudi'ler, Ermeni'ler, Rum'lar Türk kanunlarına göre bizim vatandaşlarımızdırlar. Fakat vatandaşlar arasındaki kültür ve dil ayrılığının acılarını bizim tarihimiz, bizim milletimiz, bizim memleketimiz kadar çekmiş siyasî teşekküller çok değildir. ... Öz Türk ırkının ... tuz gibi dağılmasına sebeplerin en mühimi vatandaşlar arasındaki bu dil, bu kültür ayrılığı oldu. Bu kanlı tecrübeye şahit olan bugünkü nesil geçen facianın tekerrürüne katlanamaz.

Buna katlanmağa zaten hakkı da yoktur. Çünkü bu vatan, bugünkü Türk camiası, yalnız bu günkü neslin değil, yarınki, öbür günkü ve bütün yarınlardaki nesillerindir. Bugünkü varlık, bugünkü nesle bir vediadır. Bir emanettir. İhtilâle düşen vazife bu emaneti, bugünkünden daha kuvvetli, daha sağlam olarak yarına teslimdir...."[2632]

Devrimi korumak yolunda kimi adımların atılamadığını düşünen Mahmut Esat, Diyanet örgütünün "başı boş", "istikametsiz" ve devrimin "aksinde" olduğuna, vakıfların "keçekülâha dolanmış yeşil sarığıyle eskiliği beklediğine" dikkati çekti. "İnkılâbı demir çemberle ören" Türk işçisine "lâyık olduğu" önemin verilmesini istedi[2633]. Ama her şeyden önemlisi inkılâbın kendisini anlatması, ideolojisini ortaya koymasıydı. Rusya'nın "Çin, Maçinden tutunuz da, Kaf dağları sekenesine kadar" komünizm hakkında bilinmeyen hiçbir şey bırakmadığına, bu konuda yazılan eserleri Beyazıt Kütüphanesi'nin almayacağına, Alman Milli Sosyalist İhtilâli'ni anlatan eserlerin Sultanahmet Camii'nin sokaklarına taşacağına, Mussolini'nin yaptıkları ve faşist ihtilâli ile ilgili olanlarınsa "yüzlerce cilt" olduğuna işaret etti ve Türk İnkılâbı'nın bu konuda büyük eksiği olduğunu vurguladı:

"...İhtilâli yapan büyük Türk partinin başarıları, bence bu üçünden de üstündür. ... Fakat, büyük partinin, prensipleri ve başarıları, şefleri hakkında bu güne kadar ne yazıldı? Bunlara dair elimizde kaç eser var? Parti, prensipleri, ve başarıları hakkında Türk ihtiyarları, Türk gençleri ne biliyorlar?

Fakat ne yazıldı ki bilsinler? Ne anlatıldı ki bize söylesinler?

Bence hiç!.

İhtiyarından gencine kadar alacağımız cevap ta pek tabii olarak bir hiç!

Ben Türk İhtilâlile ilgili Türkçe yazılmış bir iki eserden başka bir şey görmedim ve okumadım. Yazanlar da, salahiyetli kimseler değillerdir. Biri, Yahudi vatandaşlardan [Tekin Alp] diğeri Edirne mebusu rahmetli [Mehmet Şeref], üçüncüsü de [Taç giyen millet] adlı kitabı çıkaran rahmetli [Celâl Nuri]dir. Belki bunlar kadar salahiyetsiz daha birkaç kişi bu yolda yazmışlardır. Hepsi bu!..."[2634]

Mahmut Esat; komünizm, faşizm ve milli sosyalizm ile ilgili kitaplar çevrildiği halde Türk İnkılâbı'na yönelik çeviri yapılmamasını da şu sözlerle eleştirdi:

"...O kadar ki, bugün, ihtiyarından gencine kadar bütün Türkler; komünistlik, Alman naziliği, Mussolini faşistliği hakkında az çok bir şeyler bilirler. Fakat, kendi büyük

---

[2632] Mahmut Esat, "Gizli Kastlar Ekalliyetler Hakkında", **Anadolu**, 7 Mart 1933, No: 5553, s. 1-2.
[2633] Halk Dostu, "İnkılâbın Istırapları", (1930).
[2634] Mahmut Esat, "Büyük Partinin Eksikleri". **Yeni Sabah**, 18 İkinciteşrin 1943, No: 1973, s. 1.

> ihtilâlleri, kendi büyük partileri, partilerinin prensipleri, şeflerinin düşünceleri hakkında bir fikir sahibi değildirler. 'Bir çiçekle bahar olmaz' meseli, milli edebiyatımızın güzel bir vecizesidir. ... İşin hazin ciheti şu ki:Yabancı dillerde, ihtilâlimize dair [560] eser yazılmıştır. Ne yalan söyliyeyim, bu eserlerin bibliyografyasını gözden geçirdiğim vakit, saçımın ucundan tırnağıma kadar kızardım. Yazmıyorsak, bari, yazılanların işe yarayanlarını dilimize çevirsek. ... İstediğim, büyük ihtilâli, Türk milletinin yardımıyla başaran büyük parti, şefleri, prensipleri; yaptıkları, kimdir ve nedir? Bunu dosta da, düşmana da bildirmeliyiz. Dost bilsin ve inansın. Düşman dilini tutsun. Hiç olmazsa propagandası tesirsiz kalsın. 'Yap ta söyleme' meseli yerine 'yap ve söyle'yi benimser isek şüphe yok ki kazanırız...."[2635]

İnkılâbın eksikliklerinin "devrimci nesil tarafından ortaya konması"nı bekleyen Mahmut Esat, devrimci kuşaklardan Türk ulusunun "sınır tanımayan gelişme isteğine uygun", "daima ileri eserler" vermelerini istedi[2636]. Devrimi bilmeyen, devrimin amacını anlamayan genç kuşakların onu koruyamayacağına inandığı için de, Atatürk İhtilali adlı kitabıyla Kemalizm'i devrimci kuşaklara aktarma sorumluluğunu yerine getirmeye çalıştı.

Mahmut Esat'a göre, altı ilke ile kendisini ortaya koyan Kemalizm; siyasal açıdan; "milliyetçi, cumhuriyetçi, lâik, parlamenter, sulhçu", ekonomik açıdan da "mutedil devletçi"ydi[2637]. Kemalizm, "Öz Türk tarihinin seyrinden ve icabatından" doğmakla birlikte "psikolojisi" dünyayı anlatacak kadar genişti. Bu nedenle 20. yüzyılın; ekonomik, siyasal ve toplumsal anlamını Kemalizm'de arayacağını, Kemalist sistemin "bocalayan dünyaya, tutunabileceği destekler" verebileceğini düşünüyordu[2638]. Kemalizm; yalnız Türkiye'ye hâs bir sistem olarak kalmayacak, dünya, Komünizm ve Faşizm'i değil, Kemalizm'i benimseyecekti. "Çünkü [Kemalizm] yirminci asırdı"[2639].

> "...[Kemalizm] tutunacaktır. Çünkü iktisadî, siyasî, içtimaî prensipleri yirminci asrın yeni düsturlarının ifadesidir. [Kemalizm] realisttir. Asrımızın en büyük derdi, sermaye ile iş kavgasının arasını bulmaktır. Bunu komünizm bulamadı ve geriledi. İyi ve samimî tatbik edilmek şartile sulhu [Kemalizm] yapacaktır. [Kemalizm] in en kuvvetli bir yeri de maziye karşı müsamaha etmemesi onu çiğneyerek ilerlemesidir. Hele milliyetçi, hürriyetçi, cumhuriyetçi parlımanter ve lâik oluşu devletçiliğin manevî cihetini tamamlamaktadır. Dünya [Kemalizm] prensiplerine doğru ilerliyor...." [2640]

Mahmut Esat, Kemalizm'in diğer ideolojilerden farkını ortaya koyarken Kemalizm'in neden geleceğe yön vereceğine de açıklık getiriyordu.

[2635] **Aynı.**
[2636] **Anadolu**, 28 Ağustos 1930.
[2637] Mahmut Esat, "Kemalizm 1", (1932).
[2638] **Aynı.**
[2639] **Aynı.**
[2640] Mahmut Esat, "Kemalizm 2", (1932).

Kemalizm, liberalizmi benimsemiyordu. 18 ve 19. yüzyılların devlet sistemlerinin ekonomik, sosyal, siyasal alanlarda kendilerini "serbestlik modası içinde" kaybettiğini, 20. yüzyılda bunun anlamının demokrasi değil, "deliler hürriyeti, özgenliği" olduğunu, bu tarz bir özgürlüğün, özellikle ekonomi anlamında "İnsanlar boğuşunuz! Kuvvetiler! Zayıfları sıkboğaz ediniz!" demek olduğunu, buna izin vermeyen Kemalizm'in; "sosyal fayda" ve "uyum"u ön plâna çıkardığını düşünüyordu[2641].

Türk rejiminin komünist ilkelerle açıklanamayacağını, Kemalizm'in kişisel girişimi kabul etmesi nedeniyle Komünizmle bağdaştırılamayacağını söyleyen Mahmut Esat[2642] iki ideoloji arasındaki temel farkları da şöyle sıralıyordu:

> "...Yeni Türk rejimi komünist prensiplerle de izah edilemez. Çünkü:
> Komünizm, enternasyonaldir, arsıulusaldır.
> Komünizm ökonomsal alanda insana faaliyet hakkı tanımaz. Onu inkâra kadar varır.
> İnsan bu sisteme göre ökonomsal bir alettir.
> Komünizm yalnız sosyal haklar tanır.
> Komünizm sınıf kavgası kabul eder.
> Komünizm diktatörlüğü benimser.
> Kamâlizm, arsıulusal değildir. Milliyetçidir. Ulusaldır.
> Kamâlizm ökonomsal alanda ferde de faaliyet hakları tanır. Gerekince bu hakları devlete de verir. Yahut fertle devleti ortak kılar. Bunun ölçüsü yaşama şartlarıdır. Kamâlizmin kamuğa [cemiyete] çok şeyler tanımakla beraber, ökonomsal alanda ferdi inkar etmemesi bence onun belli başlı kuvvetlerinden birisidir. Çünkü: Fert, bir realitedir. Ona; 'Yoksun! Yalnız kamuğ vardır!' demek, hakikatleri tanımamak olur. Realiteleri tanımayan sistemler, yalnız kendi kendilerini aldatırlar!. Bu bakımdan da Kamâlizm aldanmamıştır. Bence, üstün gelmiştir. ... Kamâlizm proletarya diktatörlüğü kabul etmez. O, diktatörlükler yerine ulus egemenliğini benimser...."[2643].

Mahmut Esat'a göre; Kemalizm milliyetçi iken Komünizm'de "teori olarak" Rus yoktu, uluslararasılık vardı. Kemalizm; ulusların kendi kaderini istediği gibi belirlemesi ilkesini kabul edip her tülü emperyalizmi reddederken, Komünizm; bütün insanlığı bir rejim içine almak, komünist federasyon halinde yaşatmak istiyordu. Türk rejimi ne şekilde olursa olsun diktatörlüğü reddederken, Komünizm; proleter diktatörlüğüne dayanıyordu. Kemalizm; devletçiliği, devlet sosyalistliğini kabul edip, bireye mülkiyet ve girişim hakkı tanırken, Komünizm; bireye mülkiyet hakkı ve ekonomik alanda girişim özgürlüğü tanımıyor, bireyi inkâr ediyordu. Her iki rejimin birleştiği tek nokta ise devlet şekli olarak Cumhuriyeti benimsemesiydi.[2644].

[2641] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1935).
[2642] **Aynı.**
[2643] **Aynı.**
[2644] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 192-193,

Kemalizm, Faşizm ile de bağdaşmıyordu. Zira Faşizm'in temel unsurları "a) Salgıncılık, İstilacılık, b) Dincilik, c) Diktatörlüktü". Oysa, Kemalizm bunların tümünü reddediyordu.

> "...Kamâlizm ... Dini, diyaneti bir devlet işi değil, fertlerin vicdanlariyle alâkadar bir hadise olarak tanır. Ve bu halde kaldıkça onu korur. Kamâlizm; salgıncılığı değil, erginliği, istiklali bütün uluslara hak olarak kabul eder. Façizm demokrasiyi, millet hakimiyetini açıkça reddeder. Kâmalizm ise ulus egemenliğini baş prensip olarak ileri sürer...."[2645]

Kemalizm ile Milli Sosyalizm'i de karşılaştıran Mahmut Esat'a göre; ekonomik açıdan her iki rejimde "esasta fark yok gibiydi". Her ikisi de devlet sosyalistliğine dayanıyor, mülkiyet hakkını ve bireyi tanıyordu[2646]. Ancak, Kemalizm bu konuda esnekti; büyük sanayi girişimlerini kişilere bırakabilirdi. Buna karşın Alman rejimi; büyük sanayinin mutlak surette devletleştirilmesini öngörüyordu[2647]. Yine her iki rejim de milliyetçi olmakla birlikte, Kemalizm ırkçı değildi. Alman rejiminde olduğu gibi kana değil, kültüre ve dile önem veriyordu. Alman rejimini Kemalizm'den ayıran iki temel nitelik Milli Sosyalizm'in; diktatörlüğü benimsemesi ve emperyalist olmasıydı. Zira, ulus egemenliğine dayanan Kemalizm, emperyalizmi reddediyor ve bu tür eğilimleri "suç" sayıyordu[2648].

Tüm bu açıklamaların sonunda "biz neyiz? kimiz? ve kime benzeriz" diye soran Mahmut Esat, bu soruları "biz modern hayatın anlamıyız. Biz modern hayatın ilimlerile anlatılabiliriz" diyerek yanıtladı. Ardından Mustafa Kemal Paşa'ya atıf yaparak "biz bize benzeriz"[2649] sonucuna ulaştı ve Kemalizm'in geleceğe de yön vereceğini vurguladı[2650].

İhtilâllerin; ihtilâle yön veren önderlerin özellikleriyle açıklanabileceğine işaret eden Mahmut Esat, bu çerçevede dünya liderleri ile Atatürk'ü karşılaştırarak onun kişiliğinin ve "Atatürk İhtilali"nin büyüklüğünü de vurguladı. Mahmut Esat'a göre; "bütün klâsik dâhiler"in; Anibal'in, İskender'in, Büyük Petro'nun Atatürk'ün yanında bir anlamı yoktu. Zira Atatürk; yalnız bir dâhi, bir komutan, bir ihtilâlci, bir devlet adamı değil bunların tümüydü. Tüm bu özellikleri kişiliğinde taşıyan Atatürk, yarınları kucaklayacak olan bir okulun, Kemalizm'in kurucusu olmuştu.

> "...Aniballer, İskenderler, Napolyonlar ve Sezarlar, her yönden Atatürkün yanında bir mâna değildirler. Anibalin Kan muharebelerinde başaramadığı neticeyi Dumlupınarda O

[2645] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1935).
[2646] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 193.
[2647] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1935).
[2648] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli I**, s. 193.
[2649] Mustafa Kemal Paşa bu düşüncesini, TBMM'nin 1 Aralık 1921'deki toplantısında Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkisini belirten yasa teklifi görüşülürken yaptığı konuşma sırasında açıklamıştı.
[2650] Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", (1935).

tamamladı ve bütün düşman, Türk davasının önünde orada dize geldi. İskenderin elinde dünyanın en kuvvetli orduları vardı. Bu kuvvetle dünyayı fethetti. Öldüğü zaman 30 yaşında idi. Kurduğu imparatorluk bir pars postu gibi kumandanların elinde dağıldı... bizimki, çiğnenen bir vatan, boynuna esaret kemendi atılmış bir ulus buldu. Bu kendi vatanı, kendi ulusu idi. Başına geçti. Bütün acuna bir devlet yarattı. Atatürk yoktan varetti, İskender varı yok etti. Sezar, Gölü zaptetti. Roma dünyaya hakim oldu, fakat tahakkümüne oğlu dayanamadı, ve babasını öldürdü. ... Atatürk, istiklâli, hürriyeti, benliği ile insanlığa örnek bir ulus yarattı. Atatürk, Türkün kılıcını dünyaya hakim kılmadı. Büyük Zaferin ertesi günü yolların Viyana kapılarına karşı açık olduğunu Parkiç [Yugoslavya baş vekili] söylüyordu. Atatürk Türk ulusuna ve Türk ulusunun şahsına bütün milletlere, hâkimiyete sahip olmak zevkini öğretti, milletlere mahkûmiyet değil hâkimiyet yolunu gösterdi.

Napolyon büyük bir ihtilâlin ateşinde tavlanmış bir Fransız milleti buldu, uyandırdı, organize etti. Fakat neyi?.. Çarlık rejimini, istibdadı organize etti, uyandırdı. ... Halk lehine bir değişiklik yapamadı. Sosyal devlet namına deli Petronun bütün yaptığı, Mujiklerin sakalını kesmek oldu. Ve çok kuvvetlendirdiği imparatorluğu [Prut] bataklığında sapladı. Atatürk büyük işe başladığı gün bir halk çocuğu idi. Ordu kumandanlığından çekilmiş, medenî haklarından düşürülmüş, ölüme mahkûm edilmiş bir halk çocuğu ve bütün kabahati Türk ulusunu kurtarmak istemesi idi. Fakat Atatürk bu anlardadır ki kendisini en kuvvetli bulmuştur. Çünkü bu anlarda milletin dilekleri, arzuları ile mücehhezdi. O milletin dileklerinin timsali idi. Ve bundan dolayı idama mahkûm olduğunu biliyordu. Fakat bu dilekler bir gün hayata hâkim olunca onu, idama mahkûm eden eşkiya bunlar altında ezildi, parçalandı...."[2651]

İnsanlığın kendisini anladığı günden itibaren uygun bir devlet sistemi aradığına; Atina'da Eflatun ve Aristo'nun, Roma'da Çiçeron'un, İngiltere'de Lock'un, Fransa'da Rousseau ve Montesquieu'nun, İtalya'da Makyavel'in, Almanya'da Hegel ve Marx'ın bu arayışı sürdürdüklerine işaret eden Mahmut Esat, "acun tarihinde ölçüsü olmayan bir dağ" olarak nitelediği Atatürk'ün, bunların hiç birini kendi eseri olan devlet sistemine " 'ide fiks' denilebilecek sabit bir fikir olarak mutlak surette" benimsemediğini, O'nun; Türk ulusunu "yürütecek" gerçekleri, olayların içinden sezip çıkardığını söyledi ve "Atatürk için en büyük ekol(ün), hayatî hadiseler" olduğunu vurguladı. Mahmut Esat'a göre, Atatürk "bütün bu fikirleri bir araya getiren hadiseleri" tutmuş, "bunları dâhiyane görüşlerile süzdükten sonra en iyilerini ortaya koyarak", örnek bir devlet sistemi yaratmıştı. "Atatürk, ne bir okulun mensubu, ne de sekenesidir. O Kemalizm okulunun sahibidir, ki bu okul, inkılâpçılık, cümhuriyetçilik, devletçilik, lâiklik, halkçılık, milliyetçilik mefhumları ile izah edilebilir" diyen Mahmut Esat, "bu kadar muazzam bir eseri başarmak için" dünya tarihinde en az kan döken ihtilâlin Türk İhtilâli, en az kan döken önderin de Atatürk olduğunu vurguladı.

"...Bütün bu baş döndürücü değişiklikler içinde ufak tefek kanlar döküldü ise bunlar diğer ihtilâllere nisbetle gayet âdil adlî vak'alardır. Bu kan normal zamanlarda nefsi

---

[2651] Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk", **Ergenekon**, Yıl. 1, S. 3, 10 Ocak 1939, s. 26; **Atatürk İhtilali I**, s. 83-85.

müdafaa için dökülen kandan başka bir kan değildir. Atatürk kalpleri fethederek ihtilâli yaptı...."[2652]

Kemalizm'in demokrasiler için örnek olacağını ısrarla savunan Mahmut Esat; bu düşüncesinin bir İngiliz gazetesi tarafından da onaylanmış olduğuna dikkati çekti. Zira gazete; Atatürk'ün, demokrasinin en büyük ızdırabı olan devlet otoritesini kurarak 20. yüzyıl demokrasisinin yarasını tedavi ettiğine, eğer tüm demokrasiler bu yöntemi uygulamış olsaydı "bugünkü diktatörlük-demokrasi ihtilâfı"nın olmayacağına ve "Atatürkün eseri(nin) yarın bütün demokrasiler tarafından benimseneceğine" işaret ediyordu[2653].

Mahmut Esat, Atatürk'ün çağdaşı olan devlet adamlarının da "hiç şüphesiz ve tereddüdsüz onunla boy ölçüşemeyecekleri" düşüncesindeydi. Türkiye'de elçilik yapmış olan ve "Üç Adam" adındaki eserinde Atatürk, Mussolini ve Roosevelt'i karşılaştıran General Sherrill'in de Atatürk'ün üstünlüğünü kabul ettiğine ve "o başka bir adamdır" sonucuna vardığına işaret eden Mahmut Esat, Mussolini ve Roosevelt'in "büyük şahsiyetler" olduğunu kabul etmekle birlikte, bunların, içinde bulundukları koşullarla Atatürk'ün içinde bulunup başarı kazandığı koşullar arasında "dağlar kadar" fark olduğu ve Atatürk'ün ortaya koyduğu eserlerin bunlarla karşılaştırılamayacak kadar yüksek olduğu kanısındaydı. Zira, Waşhington İngilizlere karşı bağımsızlık kazanırken, Atatürk yalnız bir düşmana değil bütün dünyaya karşı savaşmış ve kazanmış, Roosevelt; eserlerini "130 milyonluk" Birleşik Amerika'ya dayanarak ortaya koymuş, Hitler; "60 milyondan fazla" bir Alman ulusunu yanında bulmuş, Mussolini "muzaffer çıkmış, kılıcı keser bir" ulusun başına geçmişken Atatürk, "kılıçsız bir milletin imanile kılıçlı milletleri nasıl yeneceğini, mazlûm milletlere öğret(miş)ti"[2654].

Mahmut Esat'a göre; Atatürk'ün İhtilâli, "durdu" denilecek yerde yürüyen ve yürüyecek olan, gerçekçi ve dinamik bir ihtilâldi. Bunu sağlayan ise Kemalizm'in devrimcilik ilkesiydi. "Ne hayatın iki asır ilerisinde, ne de hayatın bir gün, iki saat gerisindeydi"[2655]. İhtilâlle birlikte ortaya konan Kemalizm ise halka dayanan, otoritesini halktan alan bir "Şef'in yönetiminde "otoriter bir demokrasi"den[2656] başka bir şey değildi.

[2652] **Aynı**, s. 27.
[2653] **Aynı**, s. 27-28.
[2654] **Aynı**, s. 28; Bozkurt, M. E. **Atatürk İhtilali I**, s. 87-88.
[2655] **Aynı**, s. 28.
[2656] Bozkurt, M. E. **Atatürk İhtilali I**, s. 88.

SONUÇ

18. yüzyıl, tüm dünyayı etkisi altına alacak Fransız İhtilâli'nin ortaya koyduğu ilkelerle kapanırken dünya da yeni bir çağa adım atıyordu. Her dinden ve her ulustan aydınlar İhtilâlin getirdiği eşitlik, özgürlük, laiklik, ulusal egemenlik, demokrasi, ulusçuluk gibi kavramlara sıkıca sarılırken, devlet yöneticileri bu kavramlara çekimser yaklaştılar. Özellikle ulusçuluk, imparatorluklar için büyük bir tehlike yaratıyordu. Nitekim 19. yüzyıl, imparatorluklar içinde yaşayan ulusların bağımsızlıklarını kazanmak yolundaki çabalarına karşı, siyasal erkin varolan statükoyu korumak yolunda aldığı bir dizi önlemlere sahne oldu. Hak talep eden azınlık unsurlara karşı, siyasal erke gölge düşürmeden taviz vererek kurulmaya çalışılan denge, büyük devletlerin siyasal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda ulusçu hareketlere verdiği destekle bozuldu.

Batılı devletler; Fransız İhtilâli ile birlikte siyasal haritası alt üst olan, güç dengeleri bozulan Avrupa'ya yeni bir düzen vermek için harekete geçtiği sıralarda Osmanlı İmparatorluğu üç kıtada ve Karadeniz, Marmara, Ege, Kızıldeniz ile Doğu Akdeniz'de tek egemen güçtü. Farklı din, mezhep ve kökenden gelen toplulukları bünyesinde barındıran İmparatorluk, bu yapısı ile 19. yüzyılın başına kadar büyük sorunlarla yüz yüze gelmedi. Ancak, ulusçu akımın etkisi ile azınlık unsurların önce eşit haklar, ardından özerklik ve bağımsızlık isteklerine siyasal ve askeri başarısızlıklarla ekonomik sıkıntılar da eklenince, denge bozuldu. Osmanlı yöneticileri bir yandan Osmanlıcılık ideolojisine sarılarak, öte yandan fermanlarla ve şeriatla bağdaştırabildikleri ölçüde batılı hukuk mevzuatını ülkeye taşıyıp azınlıkların dış devletlerce de desteklenen isteklerine yanıt vermeye çalışarak ayrılıkçı eylemleri durdurmaya çalıştıysa da, bu politika, ne toprak kayıplarını ne de devletin ekonomik açıdan yarı sömürge durumuna düşmesini engelleyemedi. Osmanlı aydınlarının umut bağladığı anayasalı parlamentolu sisteme geçiş de sorunları çözemedi. Devletin kurucu unsuru olan Türklerin hor görüldüğü, devletin dış siyasetinin gayrimüslim Osmanlı vatandaşları aracılığı ile yürütüldüğü, ekonominin yabancı devletlerle onların yerli aracılarına teslim edildiği, ayrılıkçı eylemlerin Osmanlı padişahına suikast girişiminde bulunabilecek kadar ilerlediği bu ortamda, pek çok Türk aydını mücadeleyi yurt dışına taşırken ülke baskıcı bir rejime teslim oldu. Özgürlüklerin yok edildiği, Türklüğün değil Müslümanlığın ön plâna çıkarıldığı bu ortam; aile ocağında yurt hasreti ve Türklük bilinci ile yetişen Mahmut Esat'ı derinden etkiledi. Bu nedenle 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânını coşku ile karşıladı. 31 Mart'ta özgürlüğe vurulmak istenen irtica darbesine şiddetle karşı koyarak Abdülhamit'in

tahttan indirilmesini istedi. Köylü sorunlarına getirdiği çözüm önerileri ile halkçı düşüncesinin ilk izlerini verdi. İstanbul'da Hukuk Mektebi'nde öğrenci olduğu, dış politikada ülkenin büyük sorunlarla yüzyüze geldiği, Trablusgarp'ın yitirildiği, Balkanlarda büyük kaynaşmaların olduğu, Arnavutluk'ta bağımsızlık isteyen seslerin yükseldiği, Arapların ayrılıkçı eylemlerinin hız kazandığı yıllarda Osmanlıcılık ve İslamcılık politikaları iflas ederken, pek çok aydın gibi Mahmut Esat da Türkçülüğü ülkü edindi. Dönem içinde Türkçü/Turancı dergiler ve Türk Ocakları tarafından işlenen bu düşünce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de desteğini aldı. Cemiyet, "milli" politikaları ile bu desteği uygulamaya dökerken Mahmut Esat da eğitimini sürdürmek amacıyla gittiği Lozan'da bir yandan öğrenimini sürdürürken, öte yandan Lozan Türk Yurdu Derneği'nin yeniden canlandırılmasında etkin rol oynadı. Avrupa'daki gerginliğin sıcak çatışmaya dönüştüğü ve başlangıçta yansızlığını ilân eden Osmanlı İmparatorluğu'nun İttihatçı önderlerce savaşa sürüklenmesiyle Avrupa'nın İmparatorluk üzerindeki emperyalist politikalarını uygulamaya koyduğu günlerde Lozan Türk Yurdu'nun başkanlığını üstelendi. Avrupa'nın emperyalist olduğu kadar Türkleri hor gören söylemleri karşısında, Türkiye'nin ve Türk ulusunun haklarını broşürlerle, mektuplarla savundu. Bu savunusunu, Fransızca kaleme aldığı yazılarla destekledi. Yurt üyelerini de başka dillerde yayınlar yapmaya özendirerek Avrupa'ya kendi dili ile ulaşmaya çalıştı. Türkiye'de çoğunluğun Türklerde olduğunu istatistiklerle ortaya koyarak Ermeni yurdu söylemlerine karşı çıktı. Uygulamalarıyla, önerileriyle, çeviri ve konferanslarıyla Türk milliyetçiliğini gerçekçi temeller üzerine oturtmaya özen gösterdi. Pantürkist ve Panislamist düşüncelerin çıkar bir yol olmadığını açıkça savunarak ulus egemenliğinin önemini vurguladı. Türklerin Osmanlı Devleti'nden önce de bir tarihi olduğu düşüncesini ilk kez bu dernek çatısı altında işledi. Türkler aleyhinde yazılan Türkçe ve yabancı dildeki eserlere reddiyeler yazılmasını sağladı. Örtünmenin ve çok eşle evliliğin kaldırılması, ulusal bir başlık kullanılması, dinin devlet işlerinden ayrılması gibi radikal isteklerle laik düşüncesini ortaya koydu. Türk köylü ve işçilerinin gayrimüslimler tarafından sömürülmesine engel olunmasını, bunun için bankaların ve sigorta kurumlarının oluşturulmasını isteyerek ekonomik bağımsızlığa vurgu yaptı. Bu konuda en büyük engel olarak gördüğü kapitülasyonları da doktorasında tez konusu olarak seçti ve Türkiye'nin, kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırabileceğini bilimsel olarak kanıtladı.

Avrupalı devletlerin hukuk adına hukuku çiğneyerek uyguladıkları emperyalist politika sonucunda; Limni adasının Mondros limanında imzalanan ateşkes ile altı yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkının yok edildiği, Sarayın ve İstanbul Hükümeti'nin ülkenin kurtuluşunu emperyalistlerle iyi geçinme siyasetinde aradığı, bu siyasetten ve ateşkes

hükümlerinden alınan güçle Türk vatanının işgal edildiği ortamda Türk halkı hem emperyalistlere hem de saraya başkaldırdı. Halkın; düzensiz, daha çok kendi bölgesini savunmaya yönelik olarak giriştiği bu direnci örgütleyecek olan Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı gün Mahmut Esat da öğrenim gördüğü Fribourg Üniversitesi'nden çıkış belgesini alarak Türklüğü ve haklarını bu kez silahıyla savunmak amacı ile kaçak olarak bindiği bir İtalyan gemisi ile Kuşadası'na geldi.

Haziran 1919'da Söke'de oluşturulan direniş örgütünde "çalıkuşu" parolası ile Türk halkının yerli Rumların saldırılarına karşı korunmasında görev aldı. Temmuz ayı sonlarında Kuşadası'ndaki direnişçilerin başına geçti. Yunanlılara verildiği takdirde yakmayı göze alacak kadar Kuşadası'na bağlı olan Mahmut Esat, bölgede; biri gezici, diğeri sürekli olmak üzere oluşturduğu müfrezelerle savunma yaptı. Kuşadası'nda işgalci konumunda bulunan İtalyanlarla iyi ilişkiler kurarak onlardan sağladığı malzemelerle yalnız kendisinin değil, bölgedeki 57. Tümen'in de gereksinimlerini karşıladı. İşgal güçlerince kışkırtılan yerli Rum çetelerine göz açtırmadı. Onların yıkıcı propagandalarına miting düzenleyerek yanıt verdi. İstanbul Hükümeti'nin ulusal mücadele aleyhinde bildiriler dağıtmak üzere gönderdiği görevlileri Kuşadası'na sokmadı. Ülkenin kurtuluşa ulaşacağı yolundaki ümitlerini hiçbir zaman yitirmeyen, belirli bir amaç uğrunda yapılan mücadelede ümitsizliği yersiz bulun Mahmut Esat'ın bu girişimleri, başta 57. Tümen komutanı Albay Şefik olmak üzere bölgedeki komutanlarca da takdirle karşılandı.

23 Nisan 1920'de açılan BMM'ne Kuşadası'ndan milletvekili seçilen Mahmut Esat, Meclis'in açılış törenin ardından yeniden cepheye döndü. Haziran 1920'de genel saldırıya geçen Yunan güçlerine karşı müfrezeleriyle ağır kayıplar verdirdi. Ancak bu baskınlar Yunanlıların İtalya üzerinde baskı uygulamasına ve İtalyan işgal güçlerinin o güne dek göz yumdukları direnişi sonlandırmalarına yol açtı. Bölgede yapılacak bir şey olmadığını gören Mahmut Esat da siyasal mücadelesini Ağustos ayından itibaren ulus temsilcisi olarak katıldığı BMM'de sürdürdü.

Eylem ve düşünceleriyle verdiği mücadelesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çeken Mahmut Esat, I. Grup'un idare heyetinde yer aldı. Mustafa Kemal tarafından kurulan resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın üyesi oldu. Mustafa Kemal'in sıcak bakmamasına karşın İttihatçı kimliğini de saklamadı, "sol cenahına" tam bir inançla bağlı olduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektupla vurguladı.

I. TBMM'ne katıldığı ilk günden itibaren gerek Meclis'te yaptığı konuşmalarda, gerekse kaleme aldığı yazınlarında yeni devletin tam bağımsızlıkçı tutumundan ödün vermedi. Akademik birikimi ile savaş içindeki Türkiye'nin sorunlarını çok yönlü olarak değerlendirdi.

Misak-ı Milli'ye dayanmayan bir barışın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından kabul edilmeyeceğini ısrarla vurguladı. Haçlı zihniyetini yeniden canlandıran ve Sevr projesi ile Türkiye'nin karşısına çıkan Müttefiklerin, hukuku çıkarlarına alet ettiklerine, bu nedenle de Şubat 1921'de toplanacak olan Londra konferansından olumlu bir sonuç çıkmayacağına dikkati çekti. Konferans çağrısının hem İstanbul hem de Ankara'ya yapılmasını İngilizlerin bir oyunu olarak değerlendirdi. 1922 Mart ayında Müttefikler tarafından yapılan mütareke ve barış önerileri üzerine Türkiye'nin mütarekeyi reddeden taraf olarak gösterilmemesi için çaba gösterdi. Mütareke isteğinin, Anadolu'nun İtilaf askerlerinden arındırılması koşulu ile kabul edilmesinde ısrar etti. Nitekim, TBMM'nin yanıtı da bu çerçevede hazırlandı.

Savaş koşulları içinde TBMM'nin; ihtilâli kalıcı, halkı mutlu kılıcı önlemleri de alması gerektiğini ısrarla vurgulayan Mahmut Esat, 1920-1921 yıllarında ortaya koyduğu düşünceleri ile yeni Türkiye'nin nasıl yapılandırılması gerektiği sorusuna da yanıt aramaya başladı. Daha Mustafa Kemal Paşa Halkçılık Programı'nı açıklamadan ihtilâli yaşatacak, halkın gereksinimlerinden doğacak, halka hakkını verecek, merkezle bağı koparmayarak yönetimde ademi merkeziyeti benimseyecek bir idare programına gereksimin olduğuna dikkati çekti. Türkiye'de kişi ve sınıf egemenliğinin değil, gücünü Türkiyeli üreticinin ekonomik ve toplumsal çıkarlarından alacak halk saltanatının kurulması tezini savundu. Halkı egemen kılacak sistemin de Meclis Hükümeti sistemi olduğunu belirtti. Vekiller Heyeti'nin görev ve sorumlulukları ile ilgili yasa tasarısını kabine sistemine geçilmesini öngördüğü için akademik bir üslupla eleştirdi. Güçler ayrılığı ile parlamentarizmin istibdada neden olacağını, parlamentarizmde gelecek her kabinenin farklı bir program uygulayacağını söyleyerek her iki sistemin de Türkiye koşullarına uymayacağını belirtti. Tek egemen gücün Türk ulusu olduğuna, onun dışında başka egemen güç tanımadığına, Türkiye'nin yaşama şansının devam ettirebilmesi için tüm gücün TBMM'de toplanması gerektiğine, sistemi belirleyecek olanın da ulusun gereksinimleri ve çağın gerekleri olduğuna dikkati çekti. Bu düşünceleri nedeniyle 1924 Anayasa tasarısında Cumhurbaşkanına fesih ve veto hakkı verilmesine karşı çıktı. Halkçı ve demokrat bir idare kurulabilmesi için meclisin, mesleki temsil sistemine göre oluşturulmasını istedi.

Yeni devletin ulus egemenliğine dayanan bir sisteme oturtulmasını öngören Mahmut Esat; eğitim, hukuk ve mali konularda da yine halkın gereksinimlerini öne çıkardı. 1921 yılı ortalarında ilköğretim zorunluluğundan ve eğitimin köye yaygınlaştırılması gerektiğinden söz etti. Köy için öngördüğü eğitim programı daha sonra Köy Enstitüleri ile uygulamaya geçirilecekti.

Yeni Türkiye'nin iktisat ve emek devleti olduğunu, ihtilâl günlerini yaşayan Türkiye'nin bir çiftçi siyaseti izlemesi gerektiğini, sosyal örgütlenmelere yer vermeyen bir devletin, devlet olma iddiasını sürdüremeyeceğini vurguladı. Âşar vergisinin kaldırılmasını, bürokrasiye karşı "az memur çok iş" ilkesinin temel alınmasını, bankaların, sendikaların ve sigorta kurumlarının oluşturulmasını istedi. Bu örgütlerin, Türkiye'yi düşmanları karşısında güçlendireceğini savundu. Bu düşüncelerini iktisat vekilli olunca uygulamaya koydu. Türkiye'nin Avrupa sermayesinin jandarması olmayacağını, yeni devlette hiç bir ayrıcalığa yer verilmeyeceğini net bir şekilde belirtti. Halkı şirketler kurarak yerli sanayiin geliştirilmesi yönünde özendirdi. Çoğunluğu oluşturan köylü ve çiftçinin sorunlarını gidermeye dönük önlemler aldı. Ziraat Bankası'nda yaptığı düzenlemelerle köylünün kredi olanaklarını artırdı. Savaş koşulları içinde köylüye önemli oranda tohumluk ve çift hayvanı dağıtılmasını sağladı. Ziraat okulları aracılığı ile uygulamalı eğitimi yeni devlete taşıdığı gibi bu okullarla iktisadi kuruluşlar arasında dayanışmaya giderek işbirliğini başlattı.

Köy Bankaları projesi ile halkı tefecinin elinden kurtarmayı, savaş içinde ve savaş sonunda üretimi artırmayı, köylülerin ekonomik ve toplumsal durumlarını düzeltmeyi, üretim güçlerini artırmayı, köyleri bayındırlaştırmayı hedefledi. Türkiye'de üretim, alım ve satım kooperatifleri ve bunların kredi örgütlerini oluşturma yönünde ciddi adımlar attı ve o güne değin ekonomiye yabancı kalan Türk ulusunun ticaret, sanayi ve ziraatte bu kooperatiflerle ülke ekonomisinde yerini almasını sağladı. Çitçiyi, Türkiye'nin kendi kendisine yetmesini sağlayacak temel unsur olarak gördü. Türk çiftçi ve köylüsünün çağdaş tarıma geçmesini istedi. Kennedy ile bir sözleşme yaparak devlet-özel sermaye ortaklığını yaşama geçirmeyi, taksitli satışla para bulmakta sıkıntı çeken halkın bu sıkıntısını azaltmayı, oluşturulacak atölyeleri kademeli olarak fabrika haline getirmeyi, sözleşme çerçevesinde oluşturulacak şirketi aynı zamanda bir kredi kurumu gibi çalıştırmayı amaçladı.

II. Meşrutiyet Döneminde başlayan ekonominin Türkleştirilmesi politikasını yeni devlette de sürdürebilmek için Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi'ni kurdurdu ve Türk ulusunu o güne kadar çekingen kaldığı ticari faaliyetlerin içine çekmeye çalıştı.

Yarı sömürge haline getirilmiş yurt topraklarını, emperyalizmin sömürüsünden kurtarıp ülkeyi ekonomik bağımsızlığa kavuşturabilmek için Türk tarihinde ilk kez, üretici güçleri Türkiye İktisat Kongresi'nde bir araya getirdi ve yapılması gerekenler konusunda uygar bir tartışma platformu oluşturdu. Ancak, devletçi uygulamaları ve grevlere verdiği destek iktisat vekilliğinden ayrılmasına yol açtı.

Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin adlî yapılanmasında da önemli rol oynadı. Halkın gereksinimlerini karşılamayan yeniliklerin, irticayı canlandıracağına dikkati çekerek,

yasalarda radikal değişikliklerin yapılmasını, kaynağını dinden değil, halkın gereksinimlerinden alan yasaların yapılmasını öngördü. İzleyeceği programı, uzman hukukçulardan oluşan bir grupla hazırladı. Karakteri demokrasi olan Türk İhtilâli'ni, demokrat yasalarla pekiştirmeye özen gösterdi. Bu nedenle çağdaş, halkçı ve uygar uluslarca kabul edilen yasaları almakta duraksamadı. 1926'da Medeni Yasa ile başlayan Borçlar, Ceza, Ticaret ve Usul yasaları ile devam eden süreci, 18 Nisan 1929'da kabul edilen İcra ve İflas Yasası ile tamamlayarak genç cumhuriyetin teokratik devletten laik hukuk devletine taşınmasında öncü oldu. Türkiye'yi çağdaş bir toplum yapısına taşıyacak olan Medeni Yasa'ya yazdığı gerekçede, laikliğin açık bir tanımını yaptı. Doğası gereği dinlerin değişime karşı olduklarını, bu nedenle de devlet yapısını belirlemede yeterli olamayacağını açıkça belirtti. Yalnızca yasa çıkarmakla yetinmedi, yasaların halka mal edilmesi, kavratılması için büyük bir özveri sergiledi ve yasa dilinin Türkçeleştirilmesini başlattı.

Adaleti halkın ayağına götürmeyi ilke edinen Mahmut Esat, mahkemeleri yeniden örgütlerken bu ilkesine bağlı kaldı. "Cezacıların gözlüğü" olarak nitelediği Adli Tıp Kurumu'nu çağdaş bir yasaya kavuşturdu. Ceza ve tutuk evlerini çağdaşlaştırmak için programlı çalışmalar içine girdi. Mahkûmları üretici konuma geçirecek önlemler aldı. Denetim mekanizmasını çalıştırarak tutuklu ve hükümlülerin sorunlarına çözüm bulmaya çalıştı. Bölge hapishanelerinin açılması yönündeki projeyi başlattı.

Adliye personelinin özlük haklarına yönelik önemli düzenlemeler yaptı. Suiistimallerin önüne geçmek amacıyla ekonomik durumlarında, olanaklar elverdiği ölçüde ve kademeli olarak bir iyileştirmeye gitti. Doğu vilayetlerinde görev almayı özendirmek üzere bölgeye gidecek personele kıdem ve maaş zammı öngördü. Avukatlık Yasası'nda yaptığı değişikliklerle, kimlerin avukatlık yapabileceğini yasal hükümlere bağladı. Çıkardığı Hâkimler Yasası ile atama, yükseltme ve görevden alma işlemlerini yasal güvenceye aldı. Türk kadınlarının mesleğe girmesine de olanak tanıyan bu yasa ile Türkiye, Almanya'dan sonra kadın hâkimi olma onuruna erişen ikinci ülke oldu.

Gerek çağdaş yasaların çıkarılmasında gerekse çağdaş bir adliye örgütünün oluşturulmasında sık sık geleneksel düşünce ve kişisel çıkarlarla mücadele etmek zorunda kaldı. Adiye Hukuk Mektebi'nin açılması ile Emlâk ve Eytam Bankası ile ilgili yasal düzenleme konusunda çetin mücadele verdi. Ankara Adliye Hukuk Mektebi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş yasalarını uygulayacak çağdaş hukukçularını yetiştirmesinde, Banka ile de yetim mallarının güvenceye alınmasında ve ülkenin bayındırlaştırılmasında öncü oldu.

Mahmut Esat'ın çağdaş hukuk sistemini kurmak yolunda yoğun bir çalışma sürdürdüğü günlerde, Bozkurt-Lotus davası Türkiye'nin gündemine oturdu. Başlangıçta adi bir deniz

olayı olarak değerlendirildiyse de Fransız kamuoyu ve hükümetinin tavrı karşısında olay siyasal bir zemine taşındı. Fransa'nın, Türkiye'de yitirmiş olduğu kapitüler haklara yönelik özleminin ifadesi olabilecek iddialarına karşı, sorunun Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesini öneren Mahmut Esat, çalışma arkadaşları ile yaptığı titiz bir hazırlıktan sonra yaptığı savunma ile Divan'da Türkiye'nin haklarını tanıttı.

Mahmut Esat'ın altı yıllık adliye vekilliği süresince attığı radikal adımlar, kimi çevrelerin tepkilerine neden oldu. Özellikle vekilliğinin son yılında rüşvet sorununa eğilmesi, bu konuda kovuşturmalar yapması ve yasal önlem alması tepkileri artırdı. Basın, Mahmut Esat aleyhine adeta bir karalama kampanyası başlattı. Serbest Cumhuriyet Fırkası yanlıları da O'na karşı saldırıya geçti. Mahmut Esat, SCF lideri ile girdiği polemikte yalnız vekilliği süresince attığı adımların değil, yapılan devrimlerin de savunusunu üstlendi. Fethi Bey'in İzmir'de yaptığı konuşmanın ardından çıkan olaylar ve daha sonra basına yönelik olarak yapılan kovuşturmalar Mahmut Esat'ı yıprattı. Devrime, Mustafa Kemal'e ve İsmet Paşa'ya yöneltilemeyen saldırılar Mahmut Esat'a yönlendirildi. Ödemiş'te yaptığı konuşmada "Öz Türk" kavramını kullanması da karşıtları için iyi bir silah oldu. Mahmut Esat, kendisine yapılan bu eleştirilerden CHP'nin zarar görmesi olasılığı karşısında istifa etme olgunluğunu gösterdi ve istifa mektubunda muhalefetle mücadelesini milletvekili olarak sürdüreceğini açıkladı.

1930'dan sonra kaleme aldığı yazılarında da liberalizme ve "serbestçilere", yolsuzluk yapanlara, masonlara, din istismarcılarına karşı yoğun bir savaş açtı. Kimi zaman eleştirilerini CHP'ye yöneltmekten de çekinmedi. Ekonomik bunalımı yoğun olarak hisseden Türkiye'de CHP'nin kredi sorununa çözüm bulamadığına, devrimi Türk halkına mâl edemediğine, mâl etmek için gerekli olan önlemleri almadığına, ekonomide ılmlı devletçiliği benimsemesine karşın bu söylemin dışına çıkarak istikrarsız bir politika izlediğine dikkati çekti. Her türlü ekonomik sıkıntının kaynağı olarak ekonomik bunalımın gösterilmesine karşı çıkarak böyle bir düşüncenin halkı rahatlatacak önlemleri almayı geciktirdiğini belirtti. Türkiye'nin kendi koşullarına uygun önlemleri alması, önlemleri belirleyebilmek için sorunların açıkça ortaya konması, bunun için de halka gerçeklerin anlatılması gerektiğine işaret etti. CHP'nin ihtilâli "halk için" yaptığını vurgulayarak, Hükümetten; üreticilerin sorunlarını bir an evvel çözmesini; borçları taksite bağlamasını, tefecilerle, vurguncularla mücadele etmesini ve işçi sorunlarına çözüm getirecek bir iş yasasını hemen çıkarmasını istedi. Bunalım koşullarının Parti'nin halktan yana olduğunu göstermesi, halkla bütünleşmeyi sağlayabilmesi için iyi bir fırsat olduğuna dikkati çekti.

İç politikada üreticiden yana tavır sergileyen Mahmut Esat, dış politikada ulusalcı tavrını sürdürerek Hatay sorununu Meclis ve kamuoyu önünde tartıştı. Hatay'da Türklere yapılan işkencelere dikkati çekerek; Hatay için tek çıkar yolun Anavatanla birleşmek olduğunu vurguladı.

1930'lu yıllar Avrupa'da gerginliğin doruk noktaya ulaştığı yıllardı. Mahmut Esat, devletlerin varolan gerginliğin sıcak çatışmaya dönüşmesini önlemek yolunda uygulamaya koydukları silahsızlanma politikalarını gerçekçi bulmadı. Aksine, her zamankinden fazla silahlandıklarını örnekleriyle ortaya koydu. Hitler'in, Avrupa'da işgallere başladığı ve savaş Mihver devletleri lehine geliştiği sırada bile galip çıkan tarafın İngiltere olacağı öngörüsünde bulundu. Savaşa girme konusunda Türkiye'ye yapılan baskılar karşısında tarafsızlığın korunmasından yana tavır aldı.

1930'lar aynı zamanda Mahmut Esat'ın akademik ve devrimci kimliğini bütünleştirdiği yıllar oldu. Kemalizm'in sistemleştirilmesinin hız kazandığı bu yıllarda; İstanbul İnkılâp Enstitüsü ile Ankara İnkılâp Kürsüsü'nde inkılabın hukuksal tarihini anlatmakla görevlendirildi. Bir yandan arı Türkçe'si, heyecanlı ve coşkun anlatımı ile kendisini dinlemeye gelen binlerce öğrenciye yeni Türkiye Devleti'nin kuruluş ve kurtuluş aşamalarını geniş bir perspektifle anlatıp devrimin ideolojik yapısını ortaya koymaya çalışırken, öte yandan da aynı dersleri Halkevlerinde yineleyerek devrimin yığınlara aktarılmasında etkin rol oynadı. Hukuk Fakültesi'nde verdiği Devletler Genel Hukuku ve İnkılâp Tarihi dersleri ile Siyasal Bilgiler Okulu'nda verdiği Anayasa Hukuku derslerinde de aynı coşku ve heyecanını korudu. 1941'de milletvekillerinin öğretim üyeliği yapamayacağına ilişkin olarak alınan karar üzerine öğretim üyeliği görevinden ayrıldı. Bu tarihten sonra "Atatürk İhtilâli" adını verdiği kitabının ikinci cildini tamamlamaya yöneldi. İlk gençlik yıllarından itibaren gündeminden düşürmediği Türklük ülküsü ile ülke sorunlarına eğilmeyi sürdürdü. Toplumsal bir yaraya değindiği "Yürekler Acısı" adlı makalesini tamamladıktan beş dakika sonra geçirdiği beyin kanamasının ardından yaşamdan ayrıldı.

Mahmut Esat, tam bağımsız yeni Türkiye Devleti'nin kuruluşunda ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yapılanmasında düşün ve eylem adamı olarak etkin bir rol oynadı. Atatürk İhtilâli'nin demokrat olduğunu savundu. Demokrasiyi döneminin anlayışına paralel olarak halk egemenliği olarak algılamakla birlikte yalnız siyasal alanda değil, ekonomik ve toplumsal alanlarda da halkın egemen olmasını gerekli gördü. Halkın siyasal egemenliği, ekonomik gücü elde etmek için kullandığını, ekonomik açıdan halkı mutlu etmeyecek bir sistemin demokrasi olamayacağını savladı. Liberalizmi benimseyen bir devletin demokrat olamayacağı gibi emperyalist düşüncenin de demokrasi ile bağdaştırılamayacağını savundu.

O'na göre demokrat devletler, ekonomiye müdahale eden devletler olabilirdi, zira eşitlik ancak bu şekilde sağlanabilirdi. CHP'nin halkçı ve devletçi olması, cumhuriyeti benimsemesi Türk rejiminin demokratik olduğunun göstergesiydi. Eskiyi hızla tasfiye eden ve yerine modern bir devlet ve modern bir ulus koyan, insanlar arasında sınıf, ayrıcalık, fark tanımayan bir sistem yalnızca demokrasi olabilirdi. Mahmut Esat, çok partili yaşamı da demokrasiler için bir zorunluluk olarak görmedi. Hatta Türkiye için sakıncalı buldu. Türkiye'nin devrim sürecini tamamlamadığına, bu süreç tamamlanmadan ortaya çıkacak muhalefetin tüm iyi niyetine karşın devrim düşmanlarının ocağı durumuna geleceğine ve devrimden ödün verileceğine dikkati çekti. Türkiye'nin çok partili yaşamı benimsemesinden sonraki gelişmeler bu öngörüdeki haklılığı ve 1946'nın erken bir tarih olduğunu ortaya koydu. Bununla birlikte Mahmut Esat için "tek partililik" de kalıcı değildi.

Demokrasinin özgürlükler rejimi olduğunu vurgularken, kişisel özgürlüklerin toplumun özgürlüklerinin önüne geçmemesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, bu düşünceleri ile insanların özgürlüklerini sağlayabilmek için, kendi kişisel özgürlüklerinin önemli bir kısmını devlete vermeleri gerektiğini savunan Alman İdealistçilerine yakın durdu.

Demokrasilerin karşısında yer alan rejimlere getirdiği yorumlar ise oldukça dikkat çekiciydi. Marx'ı dava adamı, hukuk ve ekonomi "dahisi"; Mussolini'yi yüzyılın büyük adamlarından biri olarak değerlendiren Mahmut Esat, gerek Komünist gerekse Faşist ideolojinin en güçlü olduğu bir dönemde daha 1931'de, her iki rejimin de yıkılacağını, Komünizm'in belki "sol bir demokrasi" olacağını ama Faşizm'in demokrasiye teslim olup tarihin sayfalarına gömüleceğini savundu. Sosyal devlet ilkesini göz ardı eden, güçlü ülkeler karşısında güçsüzleri esir konuma getiren ve her türlü suiistimallere açık olan saf bir liberalizmin de yaşamını sürdüremeyeceğini, sosyalizmin etkileri ile pek çok öğretisinin aşındırılacağını savladı. Mahmut Esat'a göre, geleceğe yöne verecek tek ideoloji Kemalizm'di. Zira Kemalizm, bir devletin yaşamını sürdürmesi için gerekli olan tüm donanıma sahipti.

Atatürk'e ve onun önderliğinde girişilen İhtilâle yürekten inanmış bir devrimci olan Mahmut Esat, Türk İhtilâli'ni sistemleştirmeye 1920'de Anadoluda Yeni Gün ve Hakimiyeti Milliye gazetelerinde yazdığı ilk yazıları ile başladı ve yaşamının sonuna dek sürdürdü. Kemalizm kavramını ise ilk kez 1932 yılında kullandı. Bu çabaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde; 1920-1923 yılları arasında ulus egemenliği ile tam bağımsızlıkçı düşünce ve antiemperyalist tavrı ön plâna çıkardı. Arka plânda ise Türkiye Halk Devleti'nin laik ve ulusal bir devlet olarak yapılanmasını öngördü. Cumhuriyetin ilânı ile birlikte 1930'a kadar olan dönemde düşünce ve eylemi bir arada işleyerek modern devlet ve toplum yapısının

kurulması yönünde etkin rol oynadı. 1931'den sonra ise ihtilâlle birlikte altı ilkeyi açıklamaya, dolayısıyla da Kemalizm'i doğru yorumlamaya çalıştı.

Jakoben Cumhuriyet anlayışını benimseyen Mahmut Esat, halkın egemen olmadığı bir devlette ne milliyetçilikden ne de halkçılıktan söz edilemeyeceğini, Cumhuriyetin gerçek halkçılığın ve gerçek milliyetçiliğin hukuksal ifadesi olduğunu ve Türkiye'nin daha Erzurum Kongresi'nde bu konudaki kararlılığını ortaya koyduğunu düşünüyordu. O'na göre; Cumhuriyetçiliğin benimsenmesi Kemalizm'in demokrat olduğunun da kanıtıydı.

Kemalizm; kültürü, tarihi, dili ve âdetleri bir olan ulus için ve o ulusun yükseltilmesi için milliyetçiydi. Mahmut Esat, devletin güçlü ve meşru temellere oturabilmesi için ya tek bir ulustan oluşmasını ya da rıza ve ortak çıkarlarda birleşmesini zorunlu gördü. Milliyetçilikte emek unsurunu öne çıkardı. Kemalist milliyetçiliğin "salgıncı" olmadığını sık sık vurguladı. Kemalist Türkiye'nin başkasının topraklarında gözü olmadığını, ancak bir karış toprağı için savaşı göze alabilecek kadar da korkusuz olduğunu belirtti. Bununla birlikte Türk dünyası ile kültürel bir birliğe değer verdi. Mahmut Esat, Kemalist milliyetçilikte dile ve kültüre büyük önem verdi. Türk olmak ve haklarından yararlanmak için de "Türk harsının" samimi olarak benimsenmesini istedi. Öz Türkçe konuşmayı ve yazmayı ulusun benliğini bulması için gerekli gördü, ulusal birliğin simgesi olarak niteledi̇ği Türk Tarihi ve Türk Dili'ne yönelik çalışmaları yazılarıyla destekledi. Türk'e ve Türklüğe duyduğu büyük aşkla ve yarattığı değerlere bakarak Türk ırkının üstün ırk olduğunu savundu. Ulusal bir nitelik taşımadığı gerekçesi ile Mason localarının kapatılması yönünde yoğun bir uğraş verdi.

Demokrasi ile halkçılığı eş anlamda kullanan Mahmut Esat, halkı geleceği hakkında karar verme yetkisi ile donatan Kemalizm'in temel özelliğinin Halkçılık olduğu kanısındaydı. Cumhuriyetin ilânı ise halkın egemen olduğunun ifadesiydi. Sosyal sözleşmenin gereği olan Kemalist Halkçılık, halkın yalnızca siyasal değil, ekonomik egemenliğini de öngörüyordu. "Her şey halk için ve halkla beraber" ilkesinden yola çıkarak halkın mutluluğunun devletin müdahalesi ile sağlanacağı kanısındaydı. Bu yaklaşımıyla 1930'lu yıllarda halkçılığı devletçilikle bütünleştirmeye çalışan Kadroculara adeta öncülük etti. O'na göre halkçılık; bir sınıf çıkarı ve egemenliği değildi. Kemalizm; sınıfsız bir toplum yapısı üzerinde oturmuştu. Esas olan işbölümü ve dayanışmaydı. Sınıfsız, kaynaşmış bir Türk halkı tanımlarken de "Türkler" ve "Türkiyeliler" kavramlarını yan yana kullandı. "Sa'y" devletinde Anadolu köylüsünün bir sınıfın hesabına sömürülmesine izin verilmeyeceğini vurguladı. Kemalist halkçılığın; siyasal boyut olarak ulusun egemenliğini, ekonomik boyut olarak devletçiliği ve toplumsal boyut olarak da sınıfsız, ayrıcalıksız eşitlikçi bir toplum yapısını öngördüğünü belirtti.

Daha ihtilâl günlerinde Türkiye için devlet sosyalizmini/devletçiliği/devlet müdahaleciliğini öngören Mahmut Esat, Kemalist devletçiliğin yalnızca ekonomik olarak algılanmasına karşı çıktı. Devletçiliği; halkçılığın ve milliyetçiliğin zorunlu bir sonucu olarak gördü. Kemalist devletçiliğin hem toplumsal hem de ekonomik bir içeriğe sahip olduğunu; eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya, eğitimden sağlığa, bayındırlıktan toplumsal hizmetlere kadar tüm yurttaşları eşit olanaklarla donatmaya dönük bir işleve sahip olduğunu vurguladı ve sanayi devriminin de bu anlayışla gerçekleştirilebileceğini öngördü.

İlk gençlik yıllarından itibaren laik düşüncesini ortaya koyan, laik devlet ve toplum yapısına olan özlemini dile getiren Mahmut Esat; ihtilâlin ilk günlerinden itibaren yeni devletin dinden arındırılmasını savundu. Daha hilafetin kaldırılmadığı, kaldırılmasının bile dillendirilmediği bir ortamda ısrarla Hilafet kurumunun halkın ve ulusal bilincin üzerinde bir yük olduğuna, mektep-medrese ikiliği ile ulusal bir devletin kurulamayacağına, çağdaş uygarlığa girmek amacı ile başlatılan Türk İhtilâli'nde vicdan özgürlüğünün sağlanmamasının, ihtilâlin amacına ters düşeceğine dikkati çekti. 1924'te Türkiye'yi laikliğe taşıyan yasaların çıkarılmasının ardından, irticanın Türkiye'de yaşama şansı olmadığını vurguladı. Laiklik olmaksızın ulusal bir politika izlenemeyeceğini, laik hükümet kurabilmek için de Türk milliyetçiliğini mutlak benimsemek gerektiğini belirtti. Bu nedenle ibadet dilinin Türkçe olmasını zorunlu gördü. Kuran'ın Arapça olarak yanlış okunduğuna, dinleyenlerin anlamadığına, Türk halkının aklı ve bilinci gereği Allah'a söyleyeceğini bilmek ve Allah'ın söylediğini anlamak istediğine, İslâm dininin de bunu emrettiğine dikkati çekti. "Sarıklı Yobazlar"ın Türkçe ibadete karşı çıkmalarının nedeninin Türk ulusunu din adına sömürmek isteği olduğunu vurguladı. İhtilâli benimsemiş gibi görünüp sarıklı yobazlarla el ve gönül birliği yapan "sarıksız yobazlar"ın ise Kemalist devrimin en büyük düşmanı olduğuna, bunların CHP'nin içinde bile önemli sayıya ulaştıklarına dikkati çekti.

Devrimcilik, Mahmut Esat'ın kişiliği ile özdeşleşmişti. Yeni devletin yalnız şekilde değil özde de değişiklik yapması gerektiği tezini işledi. Türk Devrimi'ni bir bütün olarak gördü, devrimin ortaya koyduğu ilkelerin birbirinden ayrılamayacağını ve Türk Devrimi'nin henüz tamamlanmadığını belirtti. Türk halkına yol gösteren Mustafa Kemal Paşa'nın izinden gidildiğinde başarıyı kesin gördü. Devrimin hedefinin daima ileride olduğunu, eskiye dönmek düşüncesinin Türk ulusu için ölüm ile eş anlama geldiğini, hiç kimsenin Türk ulusunu geriye, sağa götürmeye hakkı olmadığını, Türk ulusunun yalnızca ileriye, sola götürülebileceğini ısrarla savundu. Kemalizm; geriye dönmemeyi, kesin adımlarla ilerlemeyi öğütlüyordu. Devrim; gücünü eski olandan değil, yeni olandan almalıydı. Devrimin, yeniliklere doğru ilerledikçe düşmanlarının da artacağına dikkati çeken Mahmut Esat, devrimi koruyacak

önlemlerin alınmasını, halkın ve gençliğin bu konuda bilinçlendirilmesini, devrimden asla ödün verilmemesini, devrim adımları üzerinde pazarlık yapılmamasını ve yapılmasına izin verilmemesini istedi. Bunun için de Türk gençliğine organize olmasını ve kendisini yetiştirmesini öğütledi.

İhtilâlin ilk gününden itibaren Mahmut Esat'ın öne çıkardığı ilke ulusal egemenlik oldu. Demokrasi ile eş anlamda kullandığı ulus egemenliğini ise halkçılığın gereği olarak gördü. Cumhuriyeti benimsemeyen bir sistemin demokrasiyi yürütemeyeceğini, laikliği temel almayan bir sistemin ise ulusal olamayacağını savladı. Bu yapı temel alınarak oluşturulan bir devletin yaşamını sürdürebilmesi için de temeli koruyarak sürekli gelişmeyi hedeflemesi gerektiğini belirtti. Halkla beraber halk için kurulan bu sistemde halkın mutluluğunun ise ekonomik ve toplumsal alanlarda devletçiliğin benimsenmesi ile olanaklı olabileceğini, bunun da sosyal devlet olmanın gereği olduğunu vurguladı ve Kemalizm'in ulusal sol bir ideoloji olduğunu ortaya koydu.

Mahmut Esat, kaynağını Türk tarihinden alan Kemalizm'in, kendisinden önce varolan tek bir düşünce sistemine dayandırılmadığı; Türk ulusunun gereksinimlerine, çağın gereklerine göre varolan tüm sistemlerin geliştirilmiş bir sentezi olduğu, siyasal açıdan; milliyetçi, cumhuriyetçi, laik; ekonomik açıdan ise devletçi ve halkçı aynı zamanda devrimci ilkelere dayanan, meşruiyetini halktan alan otoriter bir demokrasi olduğu, bu özellikleriyle de geleceğe yön verebilecek, çeşitli uluslara örnek olacak gerçekçi ve dinamik bir ideoloji olduğu kanısındaydı.

EKLER

Sayfa

Ek 1: Fotoğraflarla Mahmut Esat.....523

Ek 2: Mahmut Esat'ın Kişisel Belgeleri.....537

Ek 3: Lozan Türk Yurdu ile İlgili Belgeler.....541

Ek 4: Ulusal Mücadele İle İlgili Belgeler.....544

Ek 5: Düşün ve Eyleme Yönelik Seçilmiş Belgeler.....547

Ek 6: Mahmut Esat Bozkurt'un Eserleri.....553

Ek:1 Fotoğraflarla Mahmut Esat

Babası Hasan Bey

Kayınpederi Menekşelizade Dr. Hüsnü Bey

Eşi Hatice Feheda Hanım

Çocukları; Gün, Ay ve Yüksel

Mahmut Esat Bozkurt
29 Haziran 1913

Lozan'da hukuk öğrenimi sırasında arkadaşları ile

Ulusal Mücadele sırasında. Soldan sağa; kardeşi Faruk, Mahmut Esat, Teğmen Ugo Luca ve Saraçoğlu Şükrü

Kuşadası Müfreze Kumandanı Mahmut Esat, Şükrü Saraçoğlu ile birlikte

Mahmut Esat İktisat Vekili iken

İsmet Paşa ve çiftçilerle. Selçuk, 23 Mart 1926.

Mahmut Esat, Lotus-Bozkurt Davası için Lahey Adalet Divanı'na giderken – 1927.

Bozkurt-Lotus davası için Lahey'de iken, 28 Ağustos 1927.

Adliye Vekili iken kendisi için verilen bir yemekte

Adliye Vekili Mahmut Esat,Yüksek Hukuk Şurası'na Başkanlık ederken

1928 Türk Ocakları Kurultayı: Mustafa Kemal ve Afet Hanım ile birlikte

İsmet Paşa ile Efes harabelerinde

Hukuk Mektebi'ndeki profesör arkadaşları ile

Öğretim üyesi arkadaşları ve öğrencileri ile birlikte

1937-38 öğretim yılında Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki öğrencileriyle

İstanbul'da Beyazıt'ta bir kahvehanede
Soldan sağa: Asım Us, Yusuf Ziya Ortaç ve Mahmut Esat Bozkurt

İstanbul'daki evlerinde çocukları ile birlikte

İstanbul Büyükada: Oğlu Yüksel ile birlikte çalışma odasında

Kuşadası'nda çiftliğinde

Mahmut Esat Bozkurt'un nâşı İstanbul'dan İzmir'e gönderilmek üzere
Tırhan Vapuru'na çıkarılırken

Ek:2 Mahmut Esat'ın Kişisel Belgeleri

تورکیه جمهوریتی استانبول دار الفنونی

حقوق فاکولته سی ماذونیت ورقه سی

السنه دار الفنون حقوق فاکولته سنه تحصیلی اکمال ایدرک حسینی بکا محرری بیان اولوندیغی وجهله
قوسه آده و سوید محمود اسعد افندی تشکیل ایدن هیئت محترمه حضورنده نطق نامه و محرر دروسدن امتحانلری بالاجرا
علی الحد علی درجه ماذونیه رؤسی اخذ ایلمش اولدقلرندن حقوق فاکولته سی مستحق اولدقلری علامه دار درس و معلمی طرفندن
ویریلن مضبطه وجهله کوسترلن اقتضا ایلدیکندن بو شهادتنامه ماذونیه رؤسی اعطا قلندی ۱۵ ایلول ۱۹۲۷

فاکولته کاتب عمومیسی — فاکولته رئیسی — دار الفنون امینی — معارف وکیلی

Duplicata!

Q. F. F. F. Q. S.

SUMMIS AUSPICIIS

SENATUS POPULIQUE FRIBURGENSIS

NOS

UNIVERSITATIS FRIBURGENSIS H. T RECTOR MAGNIFICUS

ET

ORDINIS IURISCONSULTORUM H. T. DECANUS

IN VIRUM CLARISSIMUM

Mahmoud Esad Bey

Oriundum ex Smyrne

postquam examinibus legitimis cum laude superatis in iurisprudentia doctrinam ingeniumque probavit, IURIS LICENTIATI nomen et honores, iura et privilegia contulimus in eiusque rei fidem hasce litteras Universitatis sigillo sanciendas curavimus.

Dabamus Friburgi Helvetiorum die XV mensis Maji MDCCCC*XVIII*.

Rector,

Decanus,

H. Legras

DECANUS
ORDINIS
JURISCONSULTORUM
UNIVERSITATIS FRIBURGENSIS

Friburgi Helvetiorum, die 19 *mensis* mai 19

Le soussigné déclare que Monsieur Mahmud Ossad a présenté à la faculté de droit de l'Université de Fribourg une thèse intitulée : du régime des capitulations ottomanes. Cette thèse a été acceptée avec la note cum laude. M. Mahmud a également subi avec succès les épreuves orales et écrites pour le doctorat. Son diplôme et le titre de docteur en droit lui sera délivré dès qu'il aura remis à la Chancellerie de l'Université le nombre réglementaire d'exemplaires imprimés de sa thèse.

ORDINIS JURISCONSULTORUM

Dr F. Aebi
doyen de la faculté de droit

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ADLİYE VEKÂLETİ

Avukat rusatnamesi

Mahmut Esat Bozkurt

Müddeti hizmet cetveli

Dosya No.

Memurun Adı	Babasının Adı	Doğum tarihi	Devlet hizmetine girdiği tarih	Son hizmetten ayrılmasının Sebebi	Son hizmetten ayrılmasının Tarihi	Hizmet müddeti zarfında mahkûmiyeti olup olmadığı	Maaş tahsisi hakkında verdiği arzuhalin havale tarihi	Öldüğü tarih	Borcu Lira	Borcu K.	Nev'i	Tahsis edilecek maaşı nereden almak istediği
Mahmut Esat Bey efendi	Ölü Hasan Bey	1308	20 Ağustos 336			Yoktur	10.5.984					Ankara emanetinden

Bulunduğu memuriyetler	Maaşı	An	İLA	Memuriyet hizmetleri sene	ay	gün	Her memuriyetten infikâki sebebi	Mülâhazat
İzmir mali müdürlüğünde		20 Ağustos 336	18 Temmuz 338				Vekilliğe	Mali müdürlüğünün 9.6.937 tarihli ve 3994 numaralı telgrafnamesi mucibince Vekâlet'e kabul edilmiştir. M. 9.6.937
" " nezdinde İktisat Vekilliğine		18 Temmuz 338	23 eylül 339				Vekillikten	
İzmir mali müdürlüğünde		23 eylül 339	23 Teş-rinisani 340				Adliye ve Vekilliğine	
" " nezdinde Adliye Vekilliğine		23 Teş-rinisani 340	27 eylül 930				Vekillikten	Notifoser
" mali müdürlüğünde		27 eylül 930						
Avukat rusatnamesinin tanzim ve tasdik kılındı			21. 6. 931					
Bakiyef		Esat						

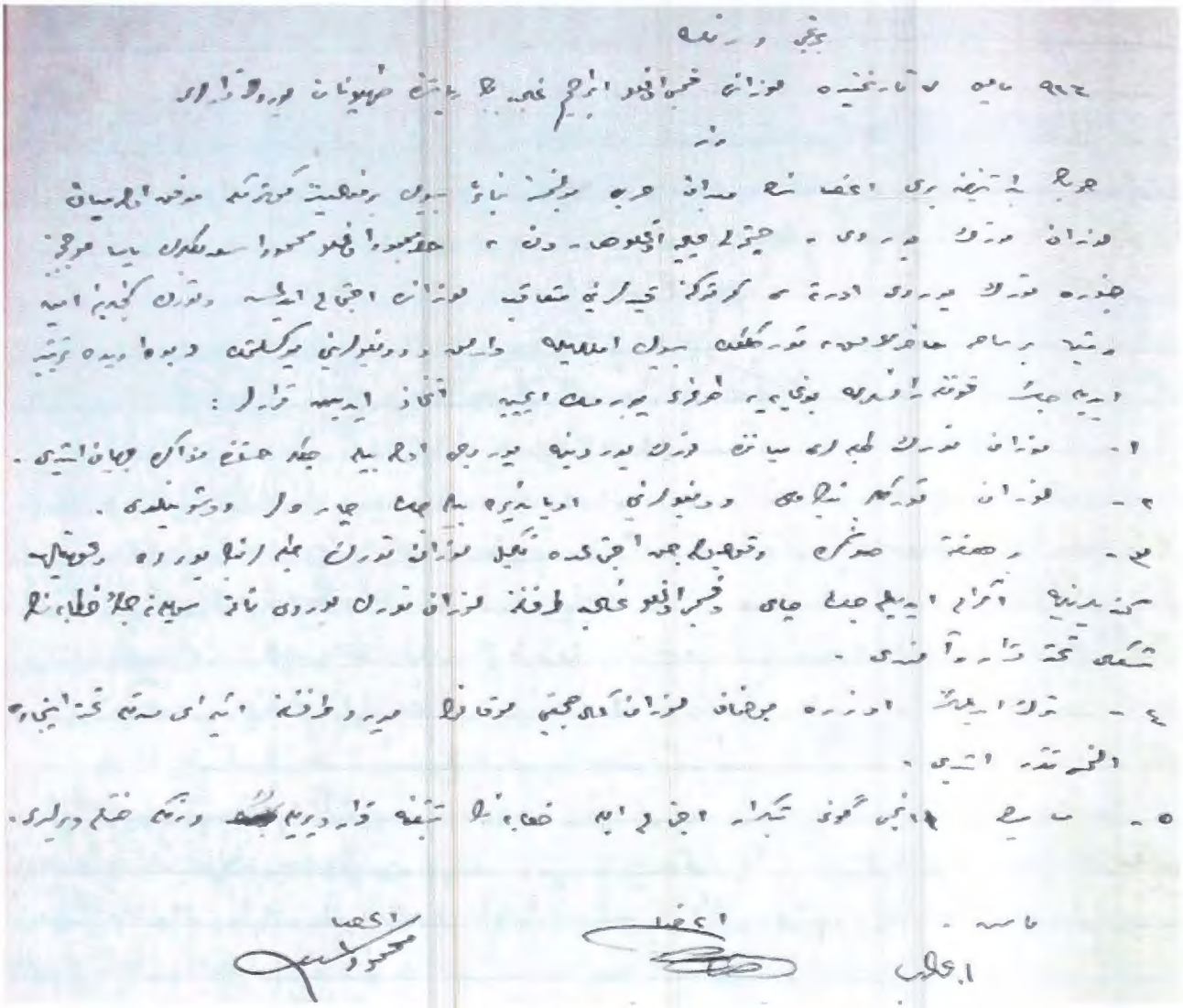
[**Emekli Sandığı Arşivi**: Mahmut Esat Bozkurt dosyası]

Ek: 3 Lozan Türk Yurdu İle İlgili Belgeler

لوزان تورك يوردى

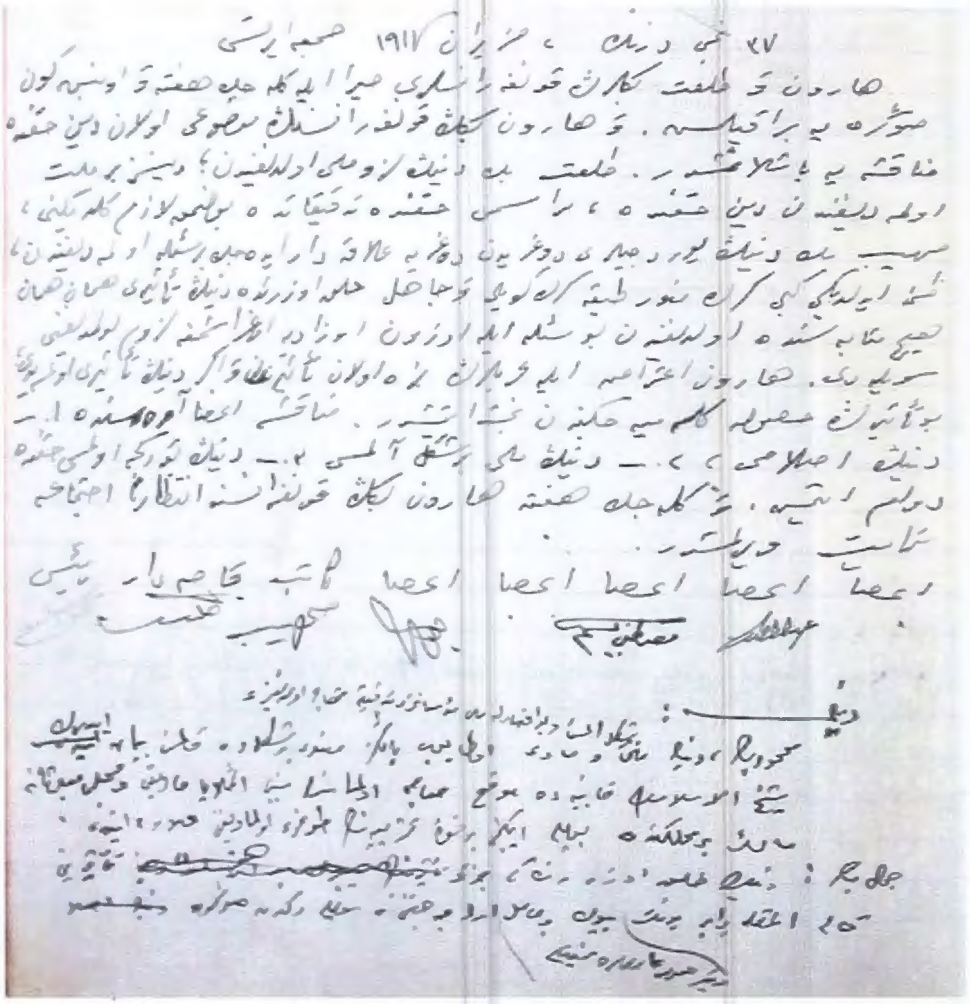
TURC YOURDOU

LAUSANNE

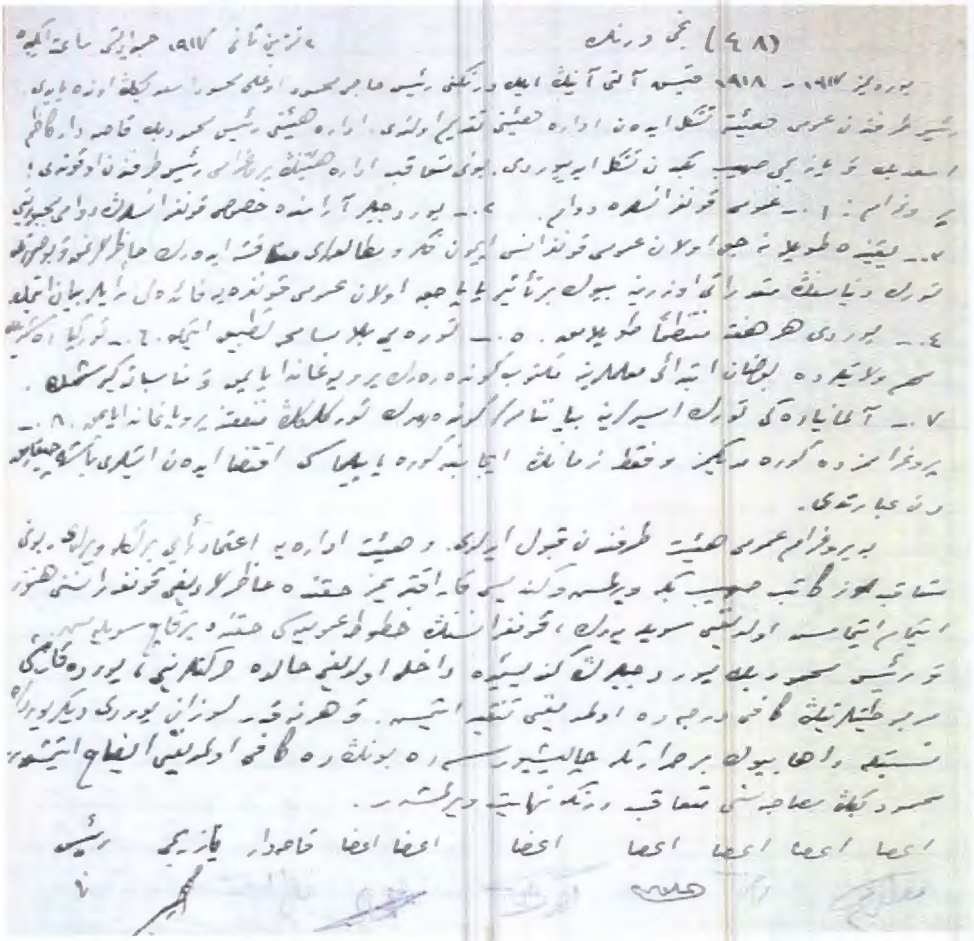

7 Mayıs 1916: Mahmut Esat'ın Lozan Türk Yurd'u Kütüğüne kaydı ve alınana ilk kararlar
[**TTK Arşivi**: DN: Y/653]

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

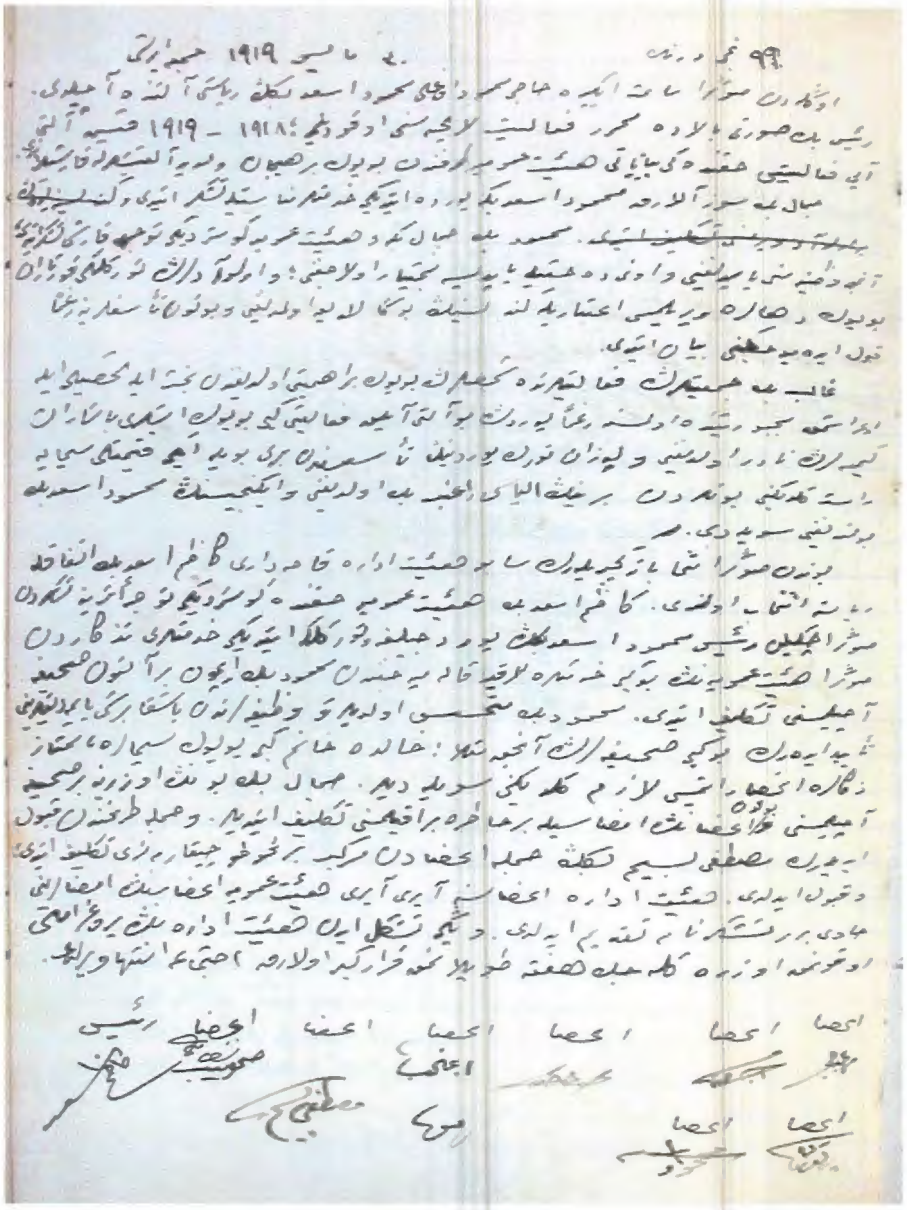

2 Haziran 1917
Mahmut Esat, dinin ulusal bir şekil almasını istiyor.

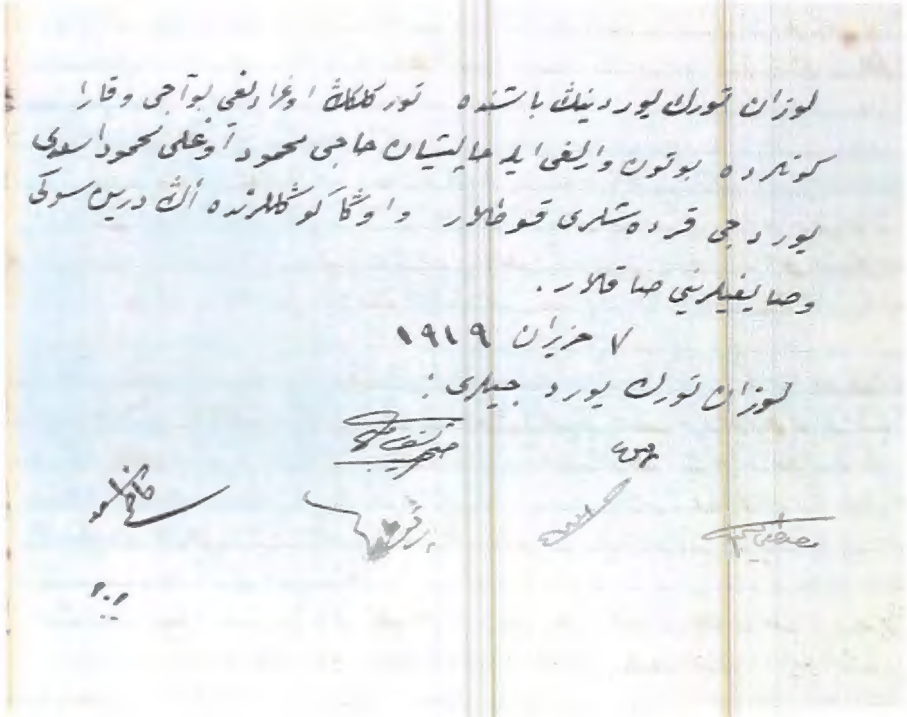

3 Teşrinisani 1917
Mahmut Esat'ın Lozan Türk Yurdu'na sunduğu program.

[**TTK Arşivi**: DN: Y/653]

20 Mayıs 1919
Yurd üyeleri, Lozan Türk Yurdu'na ve Türklüğe hizmetlerinden dolayı Mahmut Esat'a teşekkürlerini sunuyor.

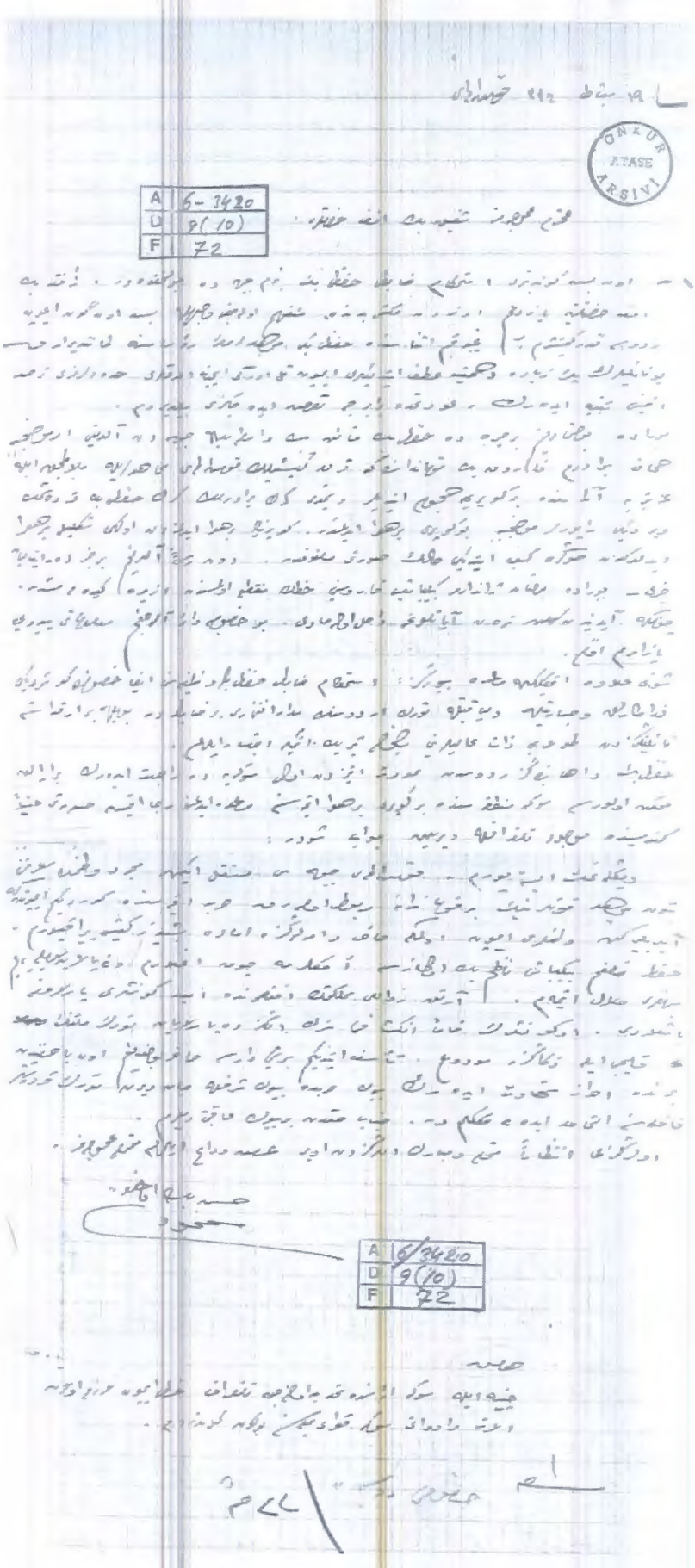
7 Haziran 1919
Mahmut Esat, Lozan Türk Yurdu'ndan uğurlanıyor.

[**TTK Arşivi**: DN: Y/653]

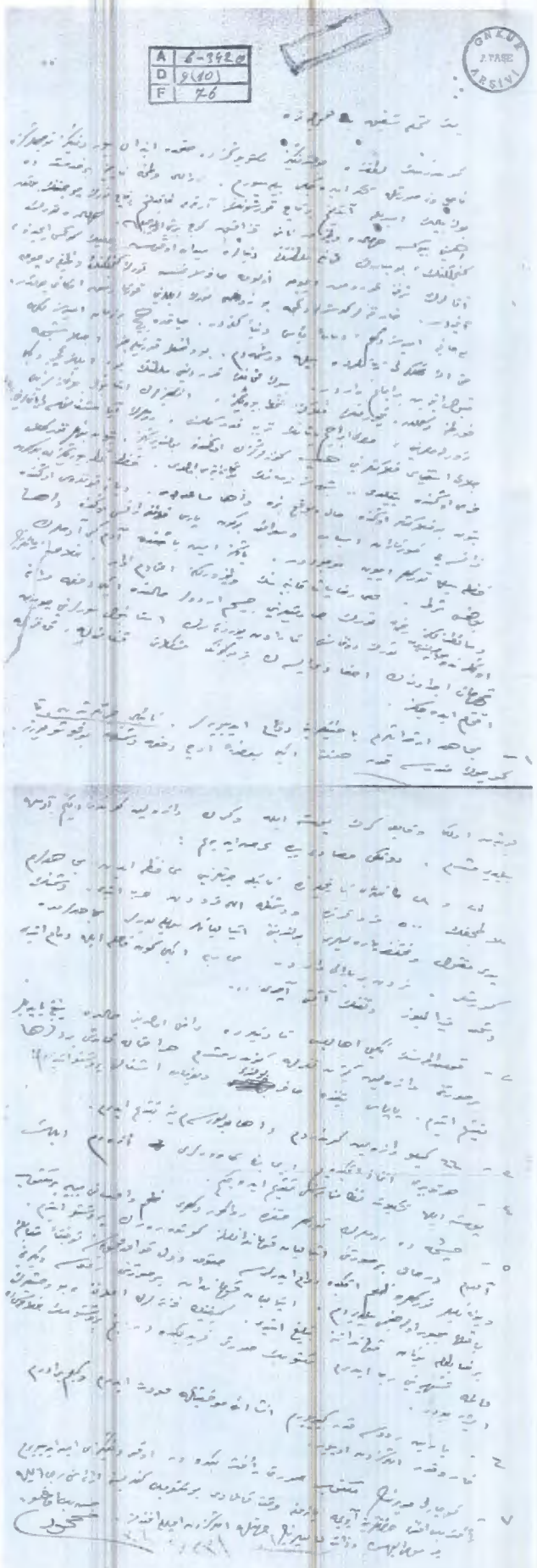
Ek: 4 Ulusal Mücadele İle İlgili Belgeler

Mahmut Esat'ın Yunan güçlerine karşı mücadele verdiği Kuşadası ve Söke Mıntıkası [**ATESE Arşivi**]

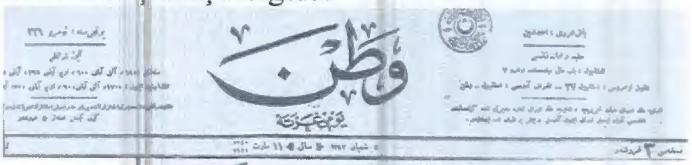

Mahmut Esat Bey'in 57.Tümen Kumandanı Şefik Bey'e yazdığı 19 Şubat 1920 tarihli mektup.[**ATESE Arşivi**, İSH, KN: 439, GN: 122, BN: 122-1]

Mahmut Esat Bey'in 57. Tümen Kumandanı Şefik Bey'e yazdığı 25 Şubat 1920 tarihli mektup. [**ATESE Arşivi**, İSH, KN: 439, GN: 126, BN: 126-1]

Ek: 5 Düşün ve Eyleme Yönelik Seçilmiş Belgeler

وطن

حکومت مجلسی - مجلس حکومتی

[بو یولده ملت مجلسی ، تشکیلات اساسیه قانونلرنك مذاکره سنه باشلاندیغی صره ده ، بر مذاکره یی انتشاره ازدیر مجبوری محمود اسعد بك فیصله سی جلسه کمیونلرنه یالکز قلم دائی جلب ایتمشدر . محمود اسعد بك بو خصوصه ك نقطه نظرینی اجتماع مقصدیله نشره آیده ك مطالعه لری کوزه چارپمقده اولدیغندن بو یازیمیزی درج ایدیورز]

بیك قانون اساسی لایحه سی جمهوریت ریاسته ملت مجلسی فیصل حقی ویرمیور . قورتولوش و جمهوری و سلامتی ، حکومتمك مرکزینك آنقره ده بولونمسیله قابل آدمدن صوکره استصال ایدیلمکدر .

(تشکیلات اساسیه) یه علاوه ایدیلن یکی ماده نك اساسلی موجبنجه ، منوع اولمیان بر یکی شیء یوقدر که یاپیلمیه جق و توزیع اولنه جق قانون اساسی لایحه سنده یوق ؟ دیمکدیر . کوسترمك ایستدیکمز مطالعاتی اولدیغی کبی قبول ایتمك ایچون ، (تشکیلات اساسیه) و (ماکیت علیه) اصطلاحلرینك قابلیتی بر ایکی اولاجقدر .

(پارلامنتر) سیستمی قبول ایدن اوروپا دولتلرنده حکومت دیشلری یو ملاحیتی حائز بولونمزلر . اسوچره ، غیاب تصرفاتی دیوانی ده یوق ایدیلمش ، انکلتره نك قانون اساسیلری ایسه یوك برحال ماده لردر . مجلس ماکیت سندن تشکیلات اساسیه ده سنه لرجه برحال کان اولابیلیر یکیلمز ؟ بزه کوره مطلقا خیر ! (ماکیت علیه) نك غلبه سنه دلیل تشکیل ایتمش دیکدر . بونك ایچون ماکیت تحدیدی لازمدر . مجلس حکومتی دیوانی اختلال تهلکه سی جلب ایدر ، یولده آکلاشیلیور ؟ حتی تعریف اولنه جق قانون اساسیلرده درجه مقدار تأثیر قابل رعایت دکدر ؟

قانون اساسیه نظریاتنه نسبتله فیصل تأمل اولنه ایدیلیور ؟ ! بو سوردیغمز سؤالرك اولی اولدیغی کبی ثانیه یوزده یوز جوابی ویرمك کوچ دکلدر . ایکنجی واقعه جهارت کوسترمه یه یکز . قرائن ، آکلاتیلیجی دولتلر ایچون مشروطیت فیصل حقی اصول حکومت اولدیغی حالده ، بیله بو حقدن بیله بعض آنلاشی اجناب ایچون یه ورتمکدن چکینمکدرلر . حتی بو اصول حکومت ، ترك انقلابی (ماکیت علیه) اساساتنه بالکلیه وضد طرفیانه حرکتلرده ، حصول اساسیه دائما تأخیر ایچون بهانه اولمقده ، هیچ بر یازیلمامش یازه یوك یورولمیورلر . نصل اولسه اولسون ، یوك شئ صایلمکدر . (فیصل) حقوق اساسیه مجلسه مه وقت آیری دوشمش ، زمانیمزده بزه کوره ایجرا هیئت وکالتی (ماکیت علیه) نك انقلابیلرك برقاچ سنه لك مساعی جمیله لری نتیجه سی اولدیغی حالده ،

Hâkimler Yasası ile benimsenen çağdaş giysiler

ANADOLU

Mahmut Esat Bey Cümhuriyet Halk Fırkasının bu memlekete ifa ettiği hizmetleri birer birer sayıyor

İzmir, 17 (A.A.) — Ödemiş'te hükûmet dairesinde Adliye Vekili Mahmut Esat Beyin söylediği ve kesif bir halk kitlesi tarafından derin alâka ile dinlenen ve şiddetle alkışlanan nutuk berveçhi atidir.

Aziz Ödemiş'liler, Muhterem müntehiplerim:

Hazır şurada birbirimizi bulmuşken Adliye Vekili olarak değil, meb'usunuz sıfatile konuşmamızı yersiz bulmıyorum. Bozdağı'nın hür havası altında sizlere şunu haber vermek isterim ki Cümhuriyet Halk Fırkasının namzeti olarak meb'usluğunuza intihap ettiğiniz Kuşadalı Mahmut Esat gene o fırkanın âzat kabul etmez bir azası olarak karşınızdadır. Meb'usunuzun bütün maddi varlığı son nefesi ile beraber Cümhuriyet Halk fırkasının malıdır. Mah olarak ta kalacaktır.

Meb'usunuz günde iki elbise değiştirenler gibi milli kanaatlerini değiştürecek cibilliyette bir adam değildir.

Muhalefet fırkasının İzmir'de kuruluşu günlerinde fırkanızın uğradığı hakaret faizle iade edilebilirdi. İade edilmedi ise Cümhuriyet Halk fırkası basımlarından değil, tarihten kaynaklanıyordu. Aldatılmış, temiz yürekli vatandaşların kanından korktu. Vatandaş kanı ile resmî kâşat yapmaktan asla kaçındı. Onun için öcünü tarihe ve cümhuriyet kanunlarına bıraktı. Bir kısım vatandaşlar hakikatin nerede olduğunu yakında anlıyacaklar, aldatılmış olduklarını görüp anlıyacaklardır.

Benim bunda şüphem yoktur.

Niçin Cümhuriyet Halk fırkasındanım, niçin orada kalacağım, çünkü ben sizden meb'uslük için rey alırken Cümhuriyet Halk fırkası azası olarak aldım. Sizi bugün aldatmazdım ve aldatamam. Onun için Cümhuriyet Halk fırkası azası olarak kaldım ve kalacağım. Cümhuriyet Halk fırkası azasındanım, çünkü bu fırka en büyük Türk'ün, Gazinin fırkasıdır. Bugün onun âli idaresi altındadır. Yarın fiilen idaresi altında çalışacaktır.

Cümhuriyet Halk Fırkası azasındanım, çünkü bu fırka vatanın kurtulma siyaseti mesuliyetini yüklenen vatanı kurtaran fırkadır. Bu fırka dünyanın en büyük inkılâbını yapmış ve öldüğü zannedilen Türk milletini bugün dünyanın en medeni milletleri sırası meyanına dizmiştir. C. H. Fırkası azasındanım. Çünkü bu fırka bu vatanın maddî, manevî varlıklarını yabancıların ellerinden alarak Türk milletine verdi. Ellerinizi vicdanlarınıza koyarak düşünelim, hatta dünü, bugüne kadar C. H. Fırkasından olup da bugün nedense dönmüş olanlara sordım, ilmî mütalea diye C. H. Fırkasına sövdükleri şu anda taşıdıkları sanadeti hangi fırkanın siyaseti sayesinde edindiler? Düne kadar vapurlarda, şimendiferlerde, memleketimizin bugün ticarî ve malî müesseselerinde kimler çalışıyordu, ve bunlar kimlerin ellerinde bulunuyordu? Türk olmıyanların değil mi? Bugün kimin elindedir. Türklerin,.

Bütün bunlar Cümhuriyet Halk Fırkasının mahsulüdür. Bağlar, bahçeler, hatta dağlar, ovalar, mal, mülk memleketin iktisadiyatı baştan başa Türk olmıyanların elinde değil mi idi? bugün bütün bunlar Türklerin eline geçti, bu da Cümhuriyet Halk Fırkasının siyasetinin semeresidir.

Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan binlerce Türk'ün bağ, bahçe, mülk sahibi olduğunu az mı görüyoruz.

C. H. Fırkasındanım, çünkü bu fırka bugüne kadar yaptıklarile esasen efendi olan Türk Milletine mevkini inde etti. Benim fikrim, kanaatim şudur ki, dost ta düşman da bilsin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Öz Türk olmıyanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır. Köle olmaktır. Dünyanın en hür bir memleketindeyiz. Onun adına Türkiye diyorlar. Meb'usunuzun samimî kanaatini söylemesi için bundan daha münasip yer bulunamazdı. Onun için duygularımı saklıyamıyacağım.

Ben C. H. Fırkasındanım. Benim sebeplerimden birisi de şimendifer siyasetidir.

Türkler vatanın belli başlı kurtarıcılarından birini de büyük İsmet Paşanın şimendifer siyasetinde görüyorum. Geçen idare, milleti gurbetçiliğa kadar borca soktukları halde C. H. Fırkası hariçten bir para almaksızın eski idarelerinin yedi senede yaptıkları için tahmin Türk parasile, Türk işçisile yedi senede yaptı. Vatanın yarısından fazlasını yedi sene içerisinde demir çemberle ördü.

Şimendiferler lâzım mı değil mi?

Rus çarlarının vaktile bu memleketin şimendifer yaptırmamak için Osmanlı hükûmetini silâhla tehdit ettiklerini söylersem bunun nekadar lâzım olduğunu kolaylıkla anlıyacağız. Bu memleketin bütün düşmanları Türkiye'de şimendifer istememişlerdir. Çünkü Türk vatanını müdafaasız bir çöl halinde bırakmak istiyorlardı. Şimendifersiz, bir memleket nasıl müdafaa olunur? Orada zenginlik nasıl yaratılır. Muhaliflerimiz biraz sükûnetle buraları düşünseler, fırkamızın şimendifer siyasetini candan kabul etmeleri lâzımdır.

Fırkamızın muarızları gelecek nesillerin işini bu neslе yükletmeyiniz. Diyorlar. Cetlerimiz Viyana kapıları önünde kılıçlarını sallarken, kan dökerken yalnız kendilerini değil bugünü de düşünüyorlardı. Dünyada vatanperver, milliyetperver geçinen bir nesil yalnız kendisini düşünemez. Gelecek nesilleri de düşünmek mecburiyetindedir. Hürriyet ve istiklâl yolunda bütün bir neslin hem kendisi, hem ilerideki nesiller için kan döktüklerini az mı görüyoruz.

Bugünkü şimendifer siyaseti yalnız gelecek nesillerin değil, bugünkü nesillerin de yaşaması, istiklâl ve hürriyetini müdafaa etmesi için lâzımdır. Avrupadan para alıp niçin yapmıyorsun deyenlere: İnsaf ediniz; Avrupa verinceye kadar memleketin müdafaasını unutalım mı? deriz. Avrupa Türk milletinin şerefile, istiklâlile ikrazatta bulunmak istiyorsa Fethi bey bu kadar zamandır Paris sefiridir. Bu kadar kolay bulunacak parayı niçin vazifesini yaparak hükûmete bildirmedi? Memleketin şerefini istiyen bir paraya bu memleketin kapıları kapalıdır ve daima kapalı kalmalıdır.

Cümhuriyet halk fırkasındanım, çünkü bu fırka çiftçi ve köylü fırkasıdır. Aşarı kaldırdı, askerliği bir buçuk seneye indirdi, yolları yapıyor, koyunun sırtındaki vergi kuvvetleri kaldırdı, mütemadiyen kredi açıyor, ziraat bankası, iş bankası başta olmak üzere bugün yalnız Ödemiş'in içinde bulunan beş Banka vardır. Hepsine güveniyoruz, hepsi çalışıyor.

Hangi devirde, hangi idare içinde bu kadar iktisadi yardım müesseseleri kurulmuştur. Hiçbir devirde.. Bütün bunlar C. H. Fırkasının siyasetinin mahsulüdür. Hangi devirlerde bütün vergi yükünü köylünün ve çiftçinin sırtında kaldığını biliyoruz. Tütüne, içkiye inhisar koymayı ve Türk köylüsünün omuzunda âşar baltasını bırakmağa vicdan razı olur mu?

Ordu istiyoruz, adliye istiyoruz, maarif istiyoruz, şimendifer istiyoruz, hastaneler istiyoruz. Bütün bunları devlet vergisiz mi yapacaktır.

Hürriyet, medeniyet, istiklâl ucuz alınır şeylerden değildir. Bunlar can, mal bahasına elde edilir. Dünyanın ecnebi boyunduruğu altında kalan milletlerdir ki vergi vermezler. Muhalefet partisinin lideri şurada, burada mütemadiyen vergilerin ağırlığından, bunları hafifleteceğinden bahsediyor. Fakat bütün söylediği şeyleri nasıl yapacağını bize bugüne kadar bir tek kelime ile bildirmedi.. Hep vadediyor.

Eğer Türkiyede vaitlerle, hayallerle hükûmeti ele almak kolay birşey olsaydı daha fazlasını vadedecekler bulunurdu.

Fakat Türk milletini hayal ve vait peşinde ele almak mümkün değildir. Onun aklı selimi herşeye hâkimdir. Hâkim kalacaktır.

Fethi Bey vergileri endireceğim demekle hükûmeti elde edebilecekse yarın diğer

Fethi Bey vergileri endireceğim demekle hükûmeti elde edebilecekse yarın diğer

birisi çıkar, vergileri büsbütün kaldıracağım, hatta daha bir başkası çıkar hem vergileri kaldıracağım hem de herkese para dağıtacağım diyebilir. Bütün bunların hepsi hükûmeti ele mi alacaklardır? Hükûmete geçmek bukadar kolay birşey midir. Türk milletinin hükûmeti bukadar kolaylıkla ele geçirilebilir bir oyuncak mıdır?

Muhalefet partisi içinde bugün inhisarlara muhalif olanlardan öylelerini tanıyorum ki daha dün bana inhisar idarelerine yerleştirilmeleri için mektup yazıyorlardı. Arzuları yapılmayınca bugün inhisara [illegible] yorlardı. Buralardan çıkarılınca inhisar aleyhtarı oldular. İşte bütün bunlar bugün muhalefet partisi namına çalışanlardan birçoklarının kanaatlerinde samimî olmadıklarını göstermeğe kâfidir.

Muhalefet partisi lideri Fethi Bey şurada burada söylediği lâflar arasında biraz da Türk adliyesine ilişmek lûtfkârlığında bulundu. Eğer Fethi Beyin samimiyetine inanmasaydım bunu gülmeğe değer bir lâtife olarak telâkki ederdim. Fethi Bey bazı gazetelere beyanatında; Türk adliyesinin istiklâlinden tereddütle bahseder gibi şeyler söyliyor.

Türk Adliyesinin istiklâli yalnız teşkilâtı esasiyi ile, kanunlarla değil, Türk hâkiminin el değmez vicdanı ve yüksek şerefile teminat altındadır. Fedakârlık içinde

Mahmut Esat'ın Ödemiş'te Yaptığı Konuşma, **Anadolu**, 18 Eylül 1930.

çalışan bütün Türk Hâkimlerini rencide edecek bu sözleri Fethi Beyin ağzından beklemezdim.

Fethi Bey emin olsun ki bir selâm ile ve selâm ediyorlarla Hüküm verilecek devirler çoktan geçmiştir.

Hazır hatıma gelmişken şunu da söyliyeyim ki Bozkurt—Lotüs davasında Türk Adliyesi Enginde dokuz Türkün ölümüne sebep olan bir Fransız kaptanını tevkif etmişti. Fethi Bey o zaman Paris Sefiridi. Hükümete çektiği telgrafta hâkime emir verilerek kaptanın tahliyesini temin ettirmek istemişti. Hükümet Fransızlarla harbi bile göze alarak Fethi Beyin teklifini reddetti. Ve hâkimi, hertürlü müdahaleden âzade bulundurdu. Adaletin istiklâl devri kimin kime verilmekte haklı olduğunun milletin hâkim efkârına bırakıyorum. Fethi Bey Bahkesir'den geçerken yeni icra kanununun memlekette iktısadi buhranın başlıca âmillerinden olduğunu söyledi. Biz memleketin ihtiyacını Paris'ten değil, vatanın dört bucağını karış karış gezerek tetkik ettik. Gördük ki yeni icra kanunu eskiyi aratıracak bir mahiyette değildir.

İstatistiklerle sabittir ki bu günkü tahsilât dünkü tahsilâttan hattâ biraz da fazladır. İcra kanunu şunun bunun şahsî menfaatine dokunmuş olabilir. Fakat bütün Türk milletinin umumî menfaatine uygundur. Dünyanın hiçbir medeni memleketinde şahsî borç için hapis yoktur. Fransa bundan 63 sene evel bu usulü kaldırmıştır. Dünyanın en geri memleketi, dünyanın en geri milleti Türk milleti midir ki borç için hapis vatanımızda yer bulsun.

Borcuna en sadık millet şüphe edilmesin ki Türk milletidir. Muhalefet liderinin beyanatından Türk milletini hapis etmek istediği anlaşılıyor. Milletin Adliye vekâleti emaneti elinde kaldıkça yüzde beşyüz alan faizciler için İstanbul, İzmir sokaklarında dolaşan Tefeciler uğrunda Türk milleti hapis edilmiyecektir. Millet faizcilerin, müteşebbisin Tefecilerin elinde hapis oyuncağı değildir.

Bir gün Adliye vekili olmazsam bile bu hür vatanda kızgın güneş altında alınteri ile çalışan milleti borç için hapis ettireceklerle uğraşacak kadar zindeliyi ve kuvveti kendimde buluyorum.

Tire'den geçerken muhalefet ocağı heyeti bana hoş geldine geldiği zaman kanunlarımızın sertliğinden bahsederek hürriyetin lâzım olduğu gibi tevzi edilmediğinden şikâyet etti. Size şu kanaatimi söylemeliyim ki, hürriyet şuna buna taarruz ve tecavüz ederek gazeteciliğin para kazanmak vasıtası değildir. Hürriyet Türk milletinin Türk vatanının malıdır. Bu mal şunun bunun elinde para kazanmak matası değildir. Bozdağın hür havasını teneffüs etmekte bulunduğum eteklerinde bir kere daha sesimi yükselterek diyeceğim ki, muarızlarımın tecavüzleri, taarruzları benim neşem ve hazımdır.

Bu taarruz ve tecavüzleri nekadar artarsa neşem kuvvetinde o kadar artacaktır. Memleketimin ve milletimin uğrunda uğrayacağım taarruz ve tecavüzler benim için bulunmaz bir neşe ve keyif mevzuu olarak kalacaktır. Tecavüzlerinde devam edecek muarızlarıma şimdiden teşekkür ederim. Muhaliflerime müsaade ederlerse şunu hatırlatmak isterim ki, bu memleketin samimî, ciddî bir fikir mücadelesi ihtiyacı çoktur. Fakat muhalefet partisi harekete geçerken onun namı gayri samimî hareketle şahsî endişelerle vaki tecavüzler fırkaları için şeref olmıyacaktır.

Bundan sakınılırsa hem kendilerine ve hem de memlekete etmiş olur. Sağ olsun Türk milleti, Yaşasın Gazi reisicümhur Hazretleri.

BUGÜN 20 SAYFA

TAN

Kamâlizm'in İdeolojisi

Yazan:
Mahmut Esat BOZKURT

— 1 —

Bu konuda (1) faydalı şeyler söylendi ve yazıldı.

Şu var ki, [illegible]n ideolojisi ortaya konamazdı.

Çünkü:

Kamâlizm, ne on sekizinci asır devlet felsefesile, ne de marksist metotlarla anlatılamazdı.

Hele şahsiğ anlamlarla hiçbir vakitl.

Kamâlizm ancak kendi bakımlarından söylenebilir.

Çünkü:

Her sistemin önce kendi asıllarından etüt edilmesi, gerektir.

Yalnız bu yoldur ki hakikatlere ulaştırır.. hakikatleri ortaya koyabilir.

İnsan vardır ki kendi görüşlerini çok beğenir. O, erdeline (2) sunulan herbir hadiseyi dileğince eğilmeğen eğtir.

Ben, buna çok sakat bir metot [illegible]rum. Bununla, realiteleri ortaya konması imkânsızdır.

Bir insanın bilgileri çok yüksek, arzuları pek parlak olabilir. Anlamları geniş olabileceği gibi, düşük, dar da olur.

Halbuki herhangi bir sistemin ideolojisi, iç yüzile gösterilebilmek için, şahsiğ görüşlerin şahsiğ kanaatlerin bir yana bırakılması gerektir.

Herhangi bir sistemin olduğu gibi görünmesi için, onun dayandığı prensiplerin asıllarını bozmamak gerektir.

Düşünülmelidir ki, aranılan şey, şahsiğ anlamlar değil, sistemin kendi tutumu ve anlamıdır.

Bunlar biribirine karıştırılmamalıdır.

Ben, Kamâlizmi olduğu gibi anlatabilmek için, kendi düşüncelerimi bir yana koyuyorum. Onu kendi prensipleri içinde anlatmak istiyorum:

Bu; Kamâlizmin ideolojisi olacaktır. Şunun, bunun değil!..

Belgelerim (3) şunlardır:

a) Türk devrimi şefinin direktif söylevleri.

b) Büyük Partinin benimsediği prensipler.

c) Türk Cumurluğunun Ana Kanunu (4).

Atatürk; her yerde, her vakit, her sözünde Türk ulusunun egemenliğini öne sürdü.

Türk devrimi yürüyüş ve ilerleyişinde bu prensipe dayandı.

Ulus egemenliği devrimin başında yükselen bayrak oldu:

Hakimiyet milletindir. Egemenlik ulusundur:

Erzurum Kongresi bunu söyledi. Sıvas buna dayandı. Birinci Kamutay bunu Ana Kanununa koydu. İkinci Kamutay, ikinci Ana Kanununa geçirdi.

Bu, bugün başta gelen prensiplerdendir.

Başta gelen, taş prensiptir.

Egemenlik ulusundur.

Dün Büyük Partinin karşısında duruyordu. Bugün Kamutayın başında..

Demek ki siyasal bakımdan Kamâlizm demokrattır.

Devrimi yapan Büyük Partinin özüğüne (5) göre ökonomsal alanda devletçiyiz. Ve unutmayacağız ki Atatürk bu Partinin önderidir.

Demek ki Türk devrimine önderlik yapan büyük adam, ökonomsal alanda devletçidir.

Türk Cumurluğunun Ana Kanununa gelince, bu da devletçiliği yasak etmemiştir.

Demek ki ökonomsal bakımdan, Kamâlizm devletçidir. Devletin ökonomsal işlere karışmasını ister.

Kamâlizm, cumuriyetçidir.

Bu hakikat Erzurum, Sıvas Kongrelerinde, açığa vurulmadan anlatıldı.

Devrim bütün yürüyüşünde hep buraya doğru yanaştı ve vardı.

Cumuriyetçilik demokrasinin, başlıbaşlı şartlarından biridir.

Cumurluğu kabul etmemiş demokrasiler vardır. Fakat onların bu yanları eksik kalmıştır. Egemenlik yanları..

Bu tezimizi başka bir yazımızda izaha çalışacağız.

Demek ki Kamâlizmin cumurcu olması, onun tam bir demokratlığına da kanıttır (6).

Her yerde dedim; yine diyorum ki:

Yeni Türk rejiminin esin kaynakları (7) Kamâlizmdir. Yeni re[illegible]i ancak Kamâlizmin ideolojisile kavrıyabiliriz.

Kamâlizmin diğer iki büyük prensipi de laiklik ve milletçiliktir.

Ben Kamâlizmi, modern ulusların yaşama şartlarına, modern tarihin yürüyüşüne en uygunu olarak buluyorum..

Komünizm;

O, insanlığın ötesinde yaşıyor!..

Bunu iki bin yıllık sosyalist tarihi de gösteriyor.

Bu tarih, biribiri ardınca düşen denemelerin bir verimidir.

Zamanımızdaki son denemeler de; hem siyasal, hem ökonomsal bakımlardan hep ve yine o..

Yine o düşüşler!

Faşizme gelince:

Bu da tıpkı ökonomsal liberallik gibi, tarihin ve insanlığın ardında kalan kaptakliklardır (8).

Mahmut Esat BOZKURT

(1) Mevzuda.
(2) Mütalealarına.
(3) Vesikalarım.
(4) Teşkilâtı Esasiye.
(5) Nizamnamesine.
(6) Delilin.
(7) İlham kaynakları.
(8) İrticalardandır.

* * *

[Not: Yarınki sayımızda (Kamâlizmin ideolojisi) adlı bu serinin ikinci cüzünü koyacağız.]

"Kamâlizm'in İdeolojisi", **Tan**, 27 Mayıs 1935.

Yeni Sabah
GÜNDELİK SİYASİ HALK GAZETESİ

Merhumun Son Yazısı

Yürekler Acısı

Mahmut Esat Bozkurt "Yeni Sabah" daki çalışma odasında hastalanmadan evvel üç yarı yazmış bulunuyordu. "Yürekler acısı" bunların sonuncusudur. Merhum bu yazısını bitirdikten beş dakika sonra ölümüne sebep olan krize uğramış ve Sıhhat Yurdu'na kaldırılmıştı.

Yazan : **Mahmut Esat Bozkurt**
(İzmir Reb'usu ve eski Adliye Vekili Merhum)

Geçenlerde, "Kimsesizler" başlığı altında bir makale yazmıştım. Bunun üzerine iki mektup aldım. Anlaşılan ki parmağı yaraya basmışım.

I

Mektuplarına birincisi, ince hastalığın pençesinde kıvranan bir vatandaşın müttesidir. Çahşamıyor. Nereye gitse, herkes yanından kaçıyor. Kendisi de hastalığı başkalarına vermek korkusile kimseye sokulmak istemiyor. Hastahanelerde yer yok. Bir yerde barınamıyor. Ölmek istiyor. Ölmüyor. Yer sağır, gök sağır!..

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, hastanın çok fakirdir. Geçinemiyor. İki bükülüm sürüyor..

Fakat ben ne yapabilirim?

Şu birkaç, kırık dökük satırı karalamaktan başka ne yapabilirim?!

Düşünün bir tane olsa, kuş sütüyle beslerdim.. Ne yazık ki bir tane değil, yüz değil, bin değil! Binlercedir.

Mektubu bir zarfa koydum, ilgili makama gönderdim.

Hastanın bana bildirdiği bu vaziyet karşısında makam ne yapacak? Ne yapabilir?

Onunu Allah bilir!

Hasta ne olacak?

Onu da Allah bilir.

II

İkinci mektuba gelince, bu da, başlı başına bir yürekler acısıdır. Bunu, bir mahkûm vatandaş yazıyor. Şimdi İstanbul hapishanesindedir.

Bana:

"Ne yapayım, diyor. Talihsizlik yüzünden buralara düştüm. Bahtımdan başka kimseden şikâyetim yok.. Bir gün buradan çıksam bile artık ne yapabilirim?! Fakat bakılmağa muhtaç bir karımla, üç tane çocuğum var. Bunlar sokak ortasında sürünür bir haldedirler. Oğlum mektebe gideceği yerde şimdi kahveci çırağı. Kızım da mektep çağındadır. Fakat şimdi sırada burda.. Anası dilenecek bir haldedir.

Çocukların yarını nasıl kurtuluyacaklar?

Bunlar, yarına nasıl girecekler?

Şüphe yok ki oğlum, kahve köşesi terbiyesini ala ala, azılı bir serseri olacak..

Kızım da kimbilir?.."

Bu mektubu da, âdet üzere alâkalı makama gönderdim. Himayelerini rica ettim.

Bir şey olacak mı? Bir şey çıkacak mı?

Ne bileyim?!

Fakat bir şey çıkmazsa, makamı ne yapsın?.

Derdi bir olsa, Lokman hekimle tedavi edilir. Bir değil, bin değil, Binlerce..

III

Bana geliyor ki, biz bu işlerin içinden, şu (Kimsesizler) meselesinden, kuvvetli teşkilâtlar kurmak yoluyla çıkabiliriz. Demek istiyor ki: "Ne yapabiliriz?!" sorusunu ikide bir ortaya atmak zorunda değiliz. Ve bunu her dağınıkça çıkarana ileri sürmekle kendimizi haklı gösteremeyiz. Biz medeni bir milletiz. Bütün medeni milletlerin başardığı işleri başarmak zorunda ve borcundayız.

(Kimsesizler) i koruma teşkilâtlarına vücut vermek zor bir şey de değildir. Nerede kaldı ki bundan dolayı medeniyete borçlu kalalım!

Türk milletinin bütün bir tarih boyunca, başardığı insanlığa işler gözönünde tutulunca, (Kimsesizler) i koruma işi, bir çocuk oyuncağından başka bir şey değildir. Ve bu, bir çocuk muhakemesine sığacak kadar kolaydır. Yeter ki, buna karar verilsin..

Eğer hatırlıyorsam, (Şarl Jid), hayli eski bir kitabında, (Asrımızın sosyal müesseseleri) nde: "Medeni hayata, bir, dersek, bunun yarısı teşkilâtlardır." diyordu.

Ne kadar doğru ve ne kadar yerinde bir hatırlatış.

İtiraf etmeliyiz lâzımdır ki, bizim en eksik yanlarımızdan birisi, işte bu, sosyal müesseseler, —daha türkçe bir deyimle— bu sosyal kurulşlardır. Bu kuruluşların başında kimsesizlerin, kimseli yapılması işi gelir. Bu "kimse", Devlettir. Türk devletidir.

IV

Bana denebilir ki:

— Para lâzım!..

Evet. Bunda şüphe yok. Bir milyarlık bütçeye sahip Türk milleti elbette bu iş için de birkaç milyon bulabilir. Hem de zorluksuz.

Adam ister.

Evet. Bunda da şüphe yok. En güç işlerini başarmakta, adam bulan Türk milletinin, bu işte güçlük çekeceği akla gelebilir mi?

V

Artık sokaklarda dilenenler, çarpık çurpuk, yamru yumru sürünenler, yangın yerlerinde yalın ayak, baş açık dolaşanlar görülmemelidirler. Okuma çağında, çalışma yaşında sokak başlarında, arsa aralarında parçavralara bürünmüş koşuşanlar göze çarpmamalıdırlar. Bunlar memleketin neresinde olursa olsun toplanmalı, kurtulmalı, iş güç sahibi yapılmalıdırlar.

Hele o köprü altlarındakiler, hele onlar!..

Gönül istiyor ki:

Bundan on beş yıl sonra, yetişecek yeni nesiller, kendileri, ne "Kimsesizler" den bahsedildiği vakit, yüzlere hayretle bakacaklar ve deyecekler ki:

"Ha, biliyoruz!... Vaktiyle "Kimsesizler" varmış değil mi?!."

Ben haber vereyim:

Böyle bir gün geliyor. Ve çok yakın..

Mahmut Esat BOZKURT

Mahmut Esat Bozkurt'un son yazısı: "Yürekler Acısı" **Yeni Sabah**, 22.12.1943.

Ek: 6 MAHMUT ESAT BOZKURT'UN ESERLERİ

1. Kitaplaştırılmış Eserler

Mahmoud Essad, **Du Régime des Capitulations Ottomanes leur caractère juridique d'après I'histoire et les textes.** Stamboul, 1928.

Mahmut Esat, **Türk İhtilâlinde: Vatan Müdafaası**. (İzmir Postası tarafından "İnkılâp kürsüsü" derslerinden tespit ve neşrolunmuştur), 1 inci forma, İzmir: Ticaret Matbaası, 1934.

Mahmut Esat Bozkurt, **Hukuku Düvel, Yardımcı Talebe El Notu.** Ankara: 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, **Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları.** İzmir: 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, **Devletler Arası Hak "Hukuku Düvel".** Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi, 1940.

Mahmut Esat Bozkurt, **Aksak Demir'in Devlet Politikası.** İstanbul: Yeni Sabah Neşriyatı, 1943.

Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II.** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

2. Makaleler

Kuşadalı Mahmut Esat, "Bend-i Mahsus-İttihadın Lüzumu", **Hizmet**, 23 Nisan 1909, No: 18-160.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Mesâil-i Tarihiye-'Tarihin Lüzumu'-Tarih Okumalıyız", **İttihad**, 12 Mayıs 1909, No: 37-179.

Kuşadalı Mahmut Esat, "İktisat-(İlm-i İktisat Nasıl Teessüs Etti)", **Hizmet**, 21 Kanunusani 1324 (3 Şubat 1909), No: 2561.

Kuşadalı Mahmut Esat; "İktisad-(İhtiyaç)", **Hizmet**, 23 Şubat1324 (8 Mart 1909), No; 2589.

Kuşadalı Mahmut Esat, "İnkılâb-ı Kebirde Sonra", **İttihad**, 15 Mayıs 1909, No: 40-182.

Kuşadalı Mahmut Esat,"Köylü Emmilerle Bir Derdleniş-Ormanlar", **Köylü**, 3 Ağustos 1326 (1910), No: 595.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Köy Yolları", **Köylü**, 11 Ağustos 1326 (1910), No: 602.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Köylü Çocukları Neden Okuyamıyor", **Köylü**, 19 Ağustos 1326 (1910), No: 609.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Koruculuk", **Köylü**, 31 Ağustos 1326 (1910), No: 619.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-1", **Köylü**, 7 Teşrinisâni 1326 (1910), No: 675.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-2", **Köylü**, 9 Teşrinisâni 1326 (1910), No: 676.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-3", **Köylü**, 12 Teşrinisâni 1326 (1910), No: 679.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Çiftlik Mektupları-5", **Köylü**, 26 Teşrinisâni 1326 (1910), No: 691.

Kuşadalı Mahmut Esat, "Mehmet Çavuş", **Anadolu**, 2 Kanunuevvel 1327 (1911), No: 8.

Mahmut Esat, "Memleketin Büyük Derdi", **AYG**, 12 Eylül 1920, No: 408-28.

Mahmut Esat, "İdare Sanatı", **AYG**, 21 Eylül 1920, No: 416-36.

Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde İdare I -Hükümetin İdare Programı Münasebetiyle", **AYG**, 9 Teşrinievvel 1336 (1920), No: 431-51.

Mahmut Esat, "Maarif Siyaseti", **AYG**, 18 Teşrinievvel 1336 (1920), No: 440-60.

Mahmut Esat, "Maarif İşleri", **AYG**, 20 Teşrinievvel 1336 (1920), No: 442-62.

Mahmut Esat, "Yeşil Elma", **AYG**, 20 Teşrinievvel 1336 (1920), No: 442-62.

Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Halkçılar-Bedel-i Nakdi Kanunu Münasebetiyle", **AYG**, 28 Teşrinievvel 1336 (1920), No: 446-66.

Mahmut Esat, "Büyük Millet Meclisinde Mesleki İhtihab", **AYG**, 24 Teşrinisani 1336 (1920), No: 463-83.

Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde Anadolu Köylüleri 1", **AYG**, 6 Kanunuevvel 1336 (1920), 472-92.

Mahmut Esat, "Osmanlı Tarihinde Anadolu Köylüleri 2", **AYG**, 8 Kanunuevvel 1336 (1920), 474-94.

Mahmut Esat, "Bugünkü Anadolu Köylüsü", **AYG**, 10 Kanunuevvel 1336 (1920), 476-496.

Mahmut Esat, "Türkiye Halk Devleti 1-Büyük Millet Meclisine Armağan", **AYG**, 11 Kanunusani 1337 (1921), No: 502-122.

Mahmut Esat, "Türkiye Halk Devleti 2", **AYG**, 12 Kanunusani 1337 (1921), No: 503-123.

Mahmut Esat, "Devletimizin 1336 Senesi Bütçesi", **AYG**, 14 Kanunusani 1337 (1920?), No: 506-136.

Mahmut Esat, "Adliyemizde Teceddüd-Muhterem Mahalli Adliye Encümenine", **AYG**, 20 Kanunusani 1337 (1920?), No: 511-131.

Mahmut Esat, "Hukuk Siyaseti", **AYG**, 31 Kanunusani1337 (1920?), No: 520-140.

Mahmut Esat, "Hukuk Saltanatı", **AYG**, 1 Şubat 1337 (1920?), No: 521-141.

Mahmut Esat, "Maarif Siyasetinde Anadolu Rumları", **AYG**, 3 Mayıs 1337 (1921), No: 599-219.

Mahmut Esat, "Dahilî Siyasette Rum Meselesi", **AYG**, 5 Mayıs 1337 (1921), No: 601-221.

Mahmut Esat, "Mehmetçiğin Hakkı", **AYG**, 8 Mayıs 1337 (1921), No: 603-223.

Mahmut Esat, "Türkiye Devletinde İdare Siyaseti", **AYG**, 12 Mayıs 1337 (1921), No: 607-227.

Mahmut Esat, "Yeni Camia İdarisi", **AYG**, 15 Mayıs 1337 (1921), No: 609-229.

Mahmut Esat, "Türk Birliği", **AYG**, 17 Mayıs 1337 (1921), No: 611-231.

Mahmut Esat, "Yeni Vekiller Heyeti", **AYG**, 22 Mayıs 1337 (1921), No: 615-235.

Mahmut Esat, "Sultanların Hukuku", **AYG**, 26 Mayıs 1337 (1921), No: 619-239

Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 1-Cesur ve Fedakâr Türk Gençliğine", **AYG**, 31 Mayıs 1337 (1921), No: 623-243.

Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 2", **AYG**, 1 Haziran 1337 (1921), No: 624-244.

Mahmut Esat, "Halk Saltanatı 3", **AYG**, 5 Haziran 1337 (1921), No: 627-247.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiye Adliyesi", **AYG**, 7 Haziran 1337 (1921), No: 629-249.

Mahmut Esat, "Halk Maarifi", **AYG**, 15 Haziran 1337 (1921), No: 634-254.

Mahmut Esat, "Türkiyeli Çiftçinin Siyasi İktisadi Hakkı", **AYG**, 17 Haziran 1337 (1921), No: 636-256.

Mahmut Esat, "Türkiye Devletinin Çiftçilik Siyaset ve Hukuku", **AYG**, 19 Haziran 1337 (1921), No: 637-257.

Mahmut Esat, "İdare Siyaseti", **AYG**, 8 Temmuz 1337 (1921), No: 654-274.

Mahmut Esat, "Halk Meşrutiyeti I", **AYG**, 10 Temmuz 1337 (1921), No: 655-275.

Mahmut Esat, "İleri!", **AYG**, 11 Temmuz 1337 (1921), No: 656-276.

Mahmut Esat, "Bayram Çıkarken", **AYG**, 19 Ağustos 1337 (1921), No: 700-311.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Davası 1-Hukuk-u Düvel ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 7 Teşrinievvel 1337 (1921), No: 315.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Davası 2-Hukuk-u Düvel ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 9 Teşrinievvel 1337 (1921), No: 317.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Davası 3-Hukuk-u Düvel ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 10 Teşrinievvel 1337 (1921), No: 318.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Mânası 1-Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 9 Teşrinisani 1337 (1921), No: 348.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Mânası 2-Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 11 Teşrinisani 1337 (1921), No: 349.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Mânası 3-Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 12 Teşrinisani 1337 (1921), No: 350.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Mânası 4-Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde" **H.M.**, 13 Teşrinisani 1337 (1921), No: 351.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Mânası 5- Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 14 Teşrinisani 1337 (1921), No: 352.

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Mânası 6- Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 15 Teşrinisani 1337 (1921), No: 353

Mahmut Esat, "Yeni Türkiyenin Mânası 7- Tarih-i Siyasî ve Hukuk-u Amme Önünde", **H.M.**, 16 Teşrinisani 1337 (1921), No: 354.

Mahmut Esat, "Şura İntihabları-Halk İdaresi", **AYG**, 24 Teşrinisani 1337 (1921), No: 734-347

Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 1- Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 5 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 370.

Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 2- Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 6 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 371.

Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 3- Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 7 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 372.

Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 4- Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 8 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 373.

Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5- Teşkilatı Esasiye Kanununa Göre", **H.M.**, 9 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 374.

Mahmut Esat, "Kara Bahtlı İnsanlar-Yeni idare Önünde", **H.M.**, No: 22 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 385.

Mahmut Esat, "Halkın Alın Yazısı", **H.M.**, 23 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 386.

Mahmut Esat, "Türkiye Rusya Dostluğu", **H.M.**, 29 Kanunuevvel 1337 (1921), No: 391.

Mahmut Esat, "Türkiye'nin Hakkı-Yabancı Milletler Önünde", **AYG**, 8 Şubat 1338, (1922) No: 798-411

Mahmut Esat, "Emperyalistler 1 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 12 Şubat 1338 (1922), No: 801-414.

Mahmut Esat, "Emperyalistler 2 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 13 Şubat 1338 (1922), No: 802-415.

Mahmut Esat, "Emperyalistler 3 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 14 Şubat 1338 (1922), No: 803-416.

Mahmut Esat, "Emperyalistler 4 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 15 Şubat 1338 (1922), No: 804-417.

Mahmut Esat, "Emperyalistler 5 Hukuk-u Düvel ve Türkiye'nin Mukadderâtı", **AYG**, 16 Şubat 1338 (1922), No: 805-418.

Mahmut Esat, "Hazır Ol Cenge!.", **AYG**, 22 Şubat 1338 (1922), No: 810-423.

Mahmut Esat, "Irkımın Yasaları 1", **AYG.**, 26 Şubat 1922, No: 813-426.

Mahmut Esat, "Halk-Saray", **AYG.**, 28 Şubat 1922, No: 815-428.

Mahmut Esat, "İstanbul Hükümeti ve Hukuki Vaziyeti", **AYG**, 12 Mart 1338 (1922), No: 825-438.

Mahmut Esat, "Mütareke Meselesi", **AYG**, 27 Mart 1338 (1922), No: 838-451.

Mahmut Esat, "Mütarekenin İç Yüzü", **AYG**, 29 Mart 1338 (1922), No: 840-453.

Mahmut Esat, "Türkler Tarih Önünde-Cevabî Notamız Münasebetiyle", **AYG**, 6 Nisan 1338 (1922), No: 847-460.

Mahmut Esat, "Yeni Nota", **AYG**, 18 Nisan 1338 (1922), No: 857-470.

Mahmut Esat, "Notalar Etrafında", **AYG**, 20 Nisan 1338 (1922), No: 859-472.

Mahmut Esat, "Büyük Günler-İkinci Cevabî Notamız Münasebetiyle", **AYG**, 25 Nisan 1338 (1922), No: 863-476.

Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 1-İtilaf Devletlerinin Sulh Teklifleri Münasebetiyle", **AYG**, 28 Nisan 1338 (1922), No: 866-479.

Mahmut Esat, "[Sevr]den Sonra 2-İtilaf Devletlerinin Sulh Teklifleri Münasebetiyle", **AYG**, 30 Nisan 1338 (1922), No: 867-480, s. 1

Mahmut Esat, "Cevabları Ne Olacak? **AYG**, 3 Mayıs 1338 (1922), No: 870-482.

Mahmut Esat, "Sarayın Günahları-Bâbıâlinin Notası Münasebetiyle", **AYG**, 5 Mayıs 1338 (1922), No: 862-484.

Mahmut Esat, "[Yakın Şark] Sulhu", **AYG**, 8 Mayıs 1338 (1922), No: 866?- 486.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin İktisadî, Siyasî Mânası 1", **AYG**, 12 Mayıs 1338 (1922), No: 868-490.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin İktisadî, Siyasî Mânası 2", **AYG**, 14 Mayıs 1338 (1922), No: 870-492.

Mahmut Esat, "İzmir İçin", **AYG**, 15 Mayıs 1338 (1922), No: 871-493.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin Siyasî İktisadî Manası 3", **AYG**, 16 Mayıs 1338 (1922), No: 871-493.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin Siyasî İktisadî Manası 4", **AYG**, 18 Mayıs 1338 (1922), No: 873-494.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin Siyasî İktisadî Manası 5", **AYG**, 21 Mayıs 1338 (1922), No: 875-497.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin Siyasî İktisadî Manası 6", **AYG**, 23 Mayıs 1338 (1922), No: 877-499

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin Siyasî İktisadî Manası 7", **AYG**, 25 Mayıs 1338 (1922), No: 879-501.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin İktisadî, Siyasî Mânası 8", **AYG**, 4 Haziran 1338 (1922), No: 884-507.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin İktisadî, Siyasî Mânası 9", **AYG**, 7 Haziran 1338 (1922), No: 887-510.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin İktisadî, Siyasî Mânası 10", **AYG**, 12 Haziran 1338 (1922), No: 891-514.

Mahmut Esat, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinin İktisadî, Siyasî Mânası 11", **AYG**, 15 Haziran 1338 (1922), No: 894-517.

Mahmut Esat, "Türkiye Devletinde Eski Siyaset, Yeni Siyaset-Halkçılık Görüşüyle Tahlil", **AYG**, 3 Temmuz 1338 (1922), No: 909-532.

Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 1" **AYG**, 24 Kanunusani 1339 (1923), No:1083-706.

Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 2" **AYG**, 25 Kanunusani 1339 (1923), No:1084-707.

Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 3" **AYG**, 28 Kanunusani 1339 (1923), No:1086-709.

Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 4" **AYG**, 29 Kanunusani 1339 (1923), No:1087-710.

Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 5" **AYG**, 30 Kanunusani 1339 (1923), No:1088-711.

Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 6" **AYG**, 31 Kanunusani 1339 (1923), No:1089-712

Mahmut Esat, "Halk Devleti Düsturları 7" **AYG**, 2 Şubat 1339 (1923), No:1091-714.

Mahmut Esat, "Bir Tablo-Fransız İhtilâli ve Türkiye İnkılâbından", **AYG**, 20 Nisan 1339 (1923), No: 1158-781.

Mahmut Esat, "Vahdet-i Kuvva Tefrik-i Kuvva Nazariyeleri-Dahiliye Vekili Fethi Bey Efendi Hazretlerine Armağan" **AYG**, 23 Nisan 1339 (1923), No:1160-783.

Mahmut Esat, "Parlamentarizm Nazariyesi" **AYG**, 25 Nisan 1339 (1923), No: 1162-785.

Mahmut Esat, "Türkiye Halk Meşrutiyeti Nazariyesi-Dahiliye Vekili Fethi Bey Efendi Hazretlerine Armağan", **AYG**, 29 Nisan 1339 (1923), No: 1165-788.

Mahmut Esat, "Meclis ve İcra Vekilleri: Türkiye Halk Meşrutiyeti Nazariyâtından", **AYG**, 7 Mayıs 1339 (1923), No: 1171-794.

Mahmut Esat, "Türkiye Halk Cumhuriyeti", **AYG**, 30 Kanunuevvel 1339 (1923), No: 1373-997.

Mahmut Esat, "Cumhuriyetin Mekanizması"**AYG**, 1 Kanunusani 1340 (1924), No: 1375-999.

Mahmut Esat, "Türkiye Adliyesi", **AYG**, 3 Kanunusani 1340 (1924), No: 1377-1001.

Mahmut Esat, "Türkiye Tarihinde İnhitat Asırları", **AYG**, 6 Kanunusani 1340 (1924), No: 1379-1003.

Mahmut Esat, "Türkiye İnkılâbının Hesabı" **AYG**, 7 Kanunusani 1340 (1924), No: 1380-1004.

Mahmut Esat, "Sabanın Hakkı", **AYG**, 9 Kanunusani 1340 (1924), No: 1982-1006.

Mahmut Esat, "Cumhuriyet Kanunu Esasîsi", **Vatan**, 21 Şubat 1340 (1924), No: 312.

Mahmut Esat. "Hükümet Meclisi - Meclis Hükümeti", **Vatan**, 11 Mart 1340 (1924), No: 331.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 1", **Sada-yı Hak**, 25 Mayıs 1340 (1924), No: 1342.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 2", **Sada-yı Hak**, 26 Mayıs 1340 (1924), No: 1343.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 3", **Saday-ı Hak**, 27 Mayıs 1340 (1924), No: 1344.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 4", **Sada-yı Hak**, 28 Mayıs 1340 (1924), No: 1345.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 5", **Sada-yı Hak**, 29 Mayıs 1340 (1924), No: 1346.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 6", **Sada-yı Hak**, 30 Mayıs 1340 (1924), No: 1347.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 7", **Sada-yı Hak**, 1 Haziran 1340 (1924), No: 1348.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 8", **Sada-yı Hak**, 2 Haziran 1340 (1924), No: 1349.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 9", **Sada-yı Hak**, 3 Haziran 1340 (1924), No: 1350.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 10", **Sada-yı Hak**, 3 Haziran 1340 (1924), No: 1351.

Mahmut Esat, "Türk İhtilâlinin Düsturları 11", **Sada-yı Hak**, 3 Haziran 1340 (1924), No: 1352.

Mahmut Esat, Türk İhtilâlinin Düsturları 12", **Saday-ı Hak**, 6 Haziran 1340 (1924), No: 1353.

Mahmut Esat, "Türkiyenin Mukadderatı- Türk Milletine:", **H.M.**, 14 Teşrinisani 1340 (1924), No: 1272.

Mahmut Esat, "Türk Milliyetçiliği", **Türk Yurdu**, c. 21-7, S. 195-1, Kanunusani 1928.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **Ayın Tarihi**, c. 21, S. 71, Şubat 1930.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 4 Şubat 1930, No: 3079.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 5 Şubat 1930, No: 3080.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 6 Şubat 1930, No: 3081.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 7 Şubat 1930, No: 3082.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 8 Şubat 1930, No: 3083.

Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin Istırabı", **H.M.**, 9 Şubat 1930, No: 3084.

Mahmut Esat, "Dahiliye İşleri", **Halk Dostu**, 12 Kanunuevvel 1930, No: 9.

Mahmut Esat, "Muhalefetin Armağanları", **Anadolu**, 6 Ağustos 1931, No: 5072.

Mahmut Esat, "Muhalefetin İçyüzü", **Anadolu**, 7 Ağustos 1931, No: 5073.

Mahmut Esat, "İnkılâp İçinde Muhalefet", **Anadolu**, 9 Ağustos 1931, No: 5074.

Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 1", **Anadolu**, 11 Ağustos 1931, No: 5076.

Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar 2", **Anadolu**, 12 Ağustos 1931, No: 5077.

Mahmut Esat, "Birlik Bayrağı Altında", **Anadolu**, 13 Ağustos 1931, No: 5078.

Mahmut Esat, "Türk İşçileri", **Anadolu**, 14 Ağustos 1931, No: 5079.

Mahmut Esat, "Birlik Olacaktır", **Anadolu**, 19 Ağustos 1931, No: 5083.

Mahmut Esat, "Türk İşçilerinin Hakları", **Anadolu**, 20 Ağustos 1931, No: 5084.

Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 1", **Anadolu**, 23 Ağustos 1931, No: 5086.

Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 2", **Anadolu**, 24 Ağustos 1931, No: 5087.

Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 3", **Anadolu**, 25 Ağustos 1931, No: 5088.

Mahmut Esat, "Fırka Blânçoları" **Anadolu**, 25 Ağustos 1931, No: 5088.

Mahmut Esat, "İnkılabın Eksikleri", **Anadolu**, 26 Ağustos 1931, No: 5089.

Mahmut Esat, "Muarrızlara Notlarım", **Anadolu**, 27 Ağustos 1931, No: 5090.

Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 4", **Anadolu**, 27 Ağustos 1931, No: 5090.

Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 5", **Anadolu**, 2 Eylül 1931, No: 5095.

Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 6", **Anadolu**, 3 Eylül 1931, No: 5096.

Mahmut Esat, "Türk Hakimiyeti 7", **Anadolu**, 4 Eylül 1931, No: 5097.

Mahmut Esat, "Türk Tütüncüleri", **Anadolu**, 4 Teşrinievvel 1931, No: 5121.

Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 1", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1931, No: 5123.

Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 2", **Anadolu**, 7 Teşrinievvel 1931, No: 5124.

Mahmut Esat, "Masonluk Meselesi 1", **Hürriyet**, 7 Teşrinievvel 1931, No: 293.

Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 3", **Anadolu**, 8 Teşrinievvel 1931, No: 5125.

Mahmut Esat, "Masonluk Meselesi 2", **Hürriyet**, 8 Teşrinievvel 1931, No: 294.

Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 4", **Anadolu**, 9 Teşrinievvel 1931, No: 5126.

Mahmut Esat, "Türk-Yunan Dostluğu", **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1931, No: 5127.

Mahmut Esat, "Masonluğun Afarozu", **Anadolu**, 13 Teşrinievvel 1931, No: 5129.

Mahmut Esat, "Mason Tekkesinin İmtiyazı Nedir ki Hâlâ Duruyor? 1"**Anadolu**, 18 Teşrinievvel 1931, No: 5133.

Mahmut Esat, "Sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Beyin Masonlara Cevabı 2", **Anadolu**, 19 Teşrinievvel 1931, No: 5134.

Mahmut Esat, "Sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Beyin Masonlara Cevabı 3", **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1931, No: 5135.

Mahmut Esat, "Farmasonlar Dinleyiniz! ", **Anadolu**, 22 Teşrinievvel 1931, No: 5137.

Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 1", **Anadolu**, 25 Teşrinievvel 1931, No: 5139.

Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 2", **Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1931, No: 5140.

Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 3", **Anadolu**, 27 Teşrinievvel 1931, No: 5141.

Mahmut Esat, "Farmasonluğa: Son ve Kısa Cevaplarım 4", **Anadolu**, 28 Teşrinievvel 1931, No: 5142.

Mahmut Esat, "Masonlar Dinleyiniz!", **Anadolu**, 29 Teşrinievvel 1931, No: 5143.

Mahmut Esat, "Farmasonlar Dinleyiniz! Teşkilatın Gizli Mahiyeti ve Kısa Tarihi", **Anadolu**, 30 Teşrinievvel 1931, No: 5144.

Mahmut Esat, "Silâhlı Medeniyet.. Sulh Propagandaları!.", **Akşam**, 8 Kanunusani 1932, No: 4759.

Mahmut Esat, "Silâhlı Medeniyet.. Sulh Propagandaları!.", **Anadolu**, 13 Kanunusani 1932, No: 5267.

Mahmut Esat, "Milletin Acısı", **Anadolu**, 12 Eylül 1932, No: 5406.

Mahmut Esat, "Ne Yapmalıyız?." **Anadolu**, 13 Eylül 1932, No: 5407.

Mahmut Esat, "Ne Yapmalı 2", **Anadolu**, 14 Eylül 1932, No: 5408.

Mahmut Esat, "Yananların Hakları", **Anadolu**, 15 Eylül 1932, No: 5409.

Mahmut Esat, "C.H. Fırkası ve Hasımları" **Anadolu**, 18 Eylül 1932, No: 5411.

Mahmut Esat, "Öz Türklerin Hakları 1", **Anadolu**, 19 Eylül 1932, No: 5412.

Mahmut Esat, "Öz Türklerin Hakları 2", **Anadolu**, 20 Eylül 1932, No: 5413.

Mahmut Esat, "Milletin Hali-1" **Anadolu**, 21 Eylül 1932, No: 5414.

Mahmut Esat, "Milletin Hali-2" **Anadolu**, 22 Eylül 1932, No: 5415.

Mahmut Esat, "Fırka Prensipleri ve Şahıslar" **Anadolu**, 26 Eylül 1932, No: 5418.

Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 1", **Anadolu**, 2 Teşrinievvel 1932, No: 5423.

Mahmut Esat, " 'Milliyet' Diyor ki!", **Anadolu**, 3 Teşrinievvel 1932, No: 5424.

Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 2", **Anadolu**, 4 Teşrinievvel 1932, No: 5425.

Mahmut Esat, "Liberallik Masalı 3", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1932, No: 5427.

Mahmut Esat, "İktisat Vekili Diyor ki", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1932, No: 5427.

Mahmut Esat, "Herkes 'Öz Türküm!' Diyecek", **Anadolu**, 7 Teşrinievvel 1932, No: 5428.

Mahmut Esat, "Liberalliğin Ölümü 4", **Anadolu**, 9 Teşrinievvel 1932, No: 5429.

Mahmut Esat, "Serbestçiliğin Kanlı Tarihi", **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1932, No: 5430.

Mahmut Esat, "Devletçilerin Hesapları", **Anadolu**, 12 Teşrinievvel 1932, No: 5432.

Mahmut Esat, "İncirlerimizin Hali", **Anadolu**, 13 Teşrinievvel 1932, No: 5433.

Mahmut Esat, "Liberalliğin Ölümü 4", **Anadolu**, 13 Teşrinievvel 1932, No: 5433.

Mahmut Esat, "Muhalifler Diyor ki", **Anadolu**, 14 Teşrinievvel 1932, No: 5434.

Mahmut Esat, "Haftada Bir!.. Muhterem Muhaliflere", **Anadolu**, 16 Teşrinievvel 1932, No: 5435.

Mahmut Esat, "[Yeni Asır] Çıkmaz Yollarda", **Anadolu**, 17 Teşrinievvel 1932, No: 5436.

Mahmut Esat, "Yarı Açlar!.. 1", **Anadolu**, 18 Teşrinievvel 1932, No: 5437.

Mahmut Esat, "Yarı Açlar!.. 2", **Anadolu**, 19 Teşrinievvel 1932, No: 5438.

Mahmut Esat, "Yarı Açlar!.. 3", **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1932, No: 5440.

Mahmut Esat, "Matbuat Hürriyeti", **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1932, No: 5442.

Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır!. 1", **Anadolu**, 24 Teşrinievvel 1932, No: 5443.

Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır!. 2", **Anadolu**, 25 Teşrinievvel 1932, No: 5444.

Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır!. 3", **Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1932, No: 5445.

Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır!. 4", **Anadolu**, 27 Teşrinievvel 1932, No: 5446.

Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır!. 5", **Anadolu**, 28 Teşrinievvel 1932, No: 5447.

Mahmut Esat, "Başı Alevli Dağ", **Anadolu**, 30 Teşrinievvel 1932, No: 5448.

Mahmut Esat, "Anane Dostluğu Modern Dostluk Türkiye-Fransa Hakkında", **Anadolu**, 1 İkinciteşrin 1932, No: 5450.

Mahmut Esat, "Kemalizm 1", **Anadolu**, 3 İkinciteşrin 1932, No: 5452.

Mahmut Esat, "Kemalizm 2", **Anadolu**, 4 İkinciteşrin 1932, No: 5453.

Mahmut Esat, "Acılar İçinde", **Anadolu**, 14 İkinciteşrin 1932, No: 5460.

Mahmut Esat, "Öz Türk Köylüleri 1", **Anadolu**, 15 İkinciteşrin 1932, No: 5461.

Mahmut Esat, "Yaşasın İzmir Gençliği", **Anadolu**, 14 Şubat 1933, No: 5536.

Mahmut Esat, "İhtilal Heyecanları", **Anadolu**, 16 Şubat 1933, No: 5538.

Mahmut Esat, "Bir Türk Gencinin Mektubu", **Anadolu**, 22 Şubat 1933, No: 5542.

Mahmut Esat, "Yobazlar Elinde Din 1", **Anadolu**, 24 Şubat 1933, No: 5544.

Mahmut Esat, "Türk Gençliği İleri!" **Anadolu**, 3 Mart 1933, No: 5550.

Mahmut Esat, "Yobazlar Elinde Din 2", **Anadolu**, 6 .Mart 1933, No: 5552.

Mahmut Esat, "Gizli Kastlar-Ekalliyetler Hakkında", **Anadolu**, 7 Mart 1933, No: 5553.

Mahmut Esat, "Kızıl Milliyetçilik", **Anadolu**, 8 Mart 1933, No: 5554.

Mahmut Esat, "Yalancılar!?", **Anadolu**, 10 Mart 1933, No: 5556.

Mahmut Esat, "Soyguncular Elinde Din!", **Anadolu**, 16 Mart 1933, No: 5561.

Mahmut Esat, "Türk'çe İbadet", **Anadolu**, 20 Mart 1933, No: 5564.

Mahmut Esat, "En Az Haklar!? 1", **Anadolu**, 23 Mart 1933, No: 5567.

Mahmut Esat, "En Az Haklar!? 2", **Anadolu**, 24 Mart 1933, No: 5568.

Mahmut Esat, "İki Konferans -Cenevre ve Londra-", **Anadolu**, 18 Temmuz 1933, No: 5660.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ceneral Balbo", **Anadolu**, 24 Temmuz 1933, No: 5665.

Mahmut Esat, "Yemiş Çarşısı Faciası", **Anadolu**, 4 Teşrinievvel 1933, No: 5727.

Mahmut Esat, "İncir Üzüm Hesapları", **Anadolu**, 5 Teşrinievvel 1933, No: 5728.

Mahmut Esat, "Serbestçilik Hailesi", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1933, No: 5729.

Mahmut Esat, "Kravatlı Eşkiyalar 1", **Anadolu**, 9 Teşrinievvel 1933, No: 5731.

Mahmut Esat, "Kravatlı Eşkiyalar 2", **Anadolu**, 10 Teşrinievvel 1933, No: 5732.

Mahmut Esat, "Bana Dediler Ki.. 1", **Anadolu**, 22 Teşrinievvel 1933, No: 5742.

Mahmut Esat, "Bana Dediler Ki.. 2", **Anadolu**, 23 Teşrinievvel 1933, No: 5743.

Mahmut Esat, "Bana Gücenenlere", **Anadolu**, 26 Teşrinievvel 1933, No: 5746.

Mahmut Esat, "Düşen Medeniyet", **Akşam**, 17 Ağustos 1934, No: 5695.

Mahmut Esat, "Sanayileşen Türkiye", **Son Posta**, 17 Ağustos 1934, No: 2246.

Mahmut Esat Bozkurt, "Silâhlanacağız! Silâhlanacağı!", **Son Posta**, 23 Ağustos 1934, No: 2251.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Dili İçin", **Halkın Sesi**, 30 Ağustos 1934, No: 2258.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Dili İçin", **Halkın Sesi**, 1 Eylül 1934, No: 2259.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk İhtilâlinde Milliyet Prensipleri", **Anadolu**, 18 Eylül 1934, No: 6016.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk İhtilâlinde Milliyetçilik Prensibi", **Anadolu**, 25 Eylül 1934, No: 6022.

Mahmut Esat Bozkurt, "Önen-Türk Devrimi Bakımından" **Hukuk Gazetesi**, S. 1, No: 8, 31 Mart 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Demokrasisi ve Ekonomsal sistemi", **Tan**, 21 Mayıs 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Demokrasi ve Ekonomsal Liberallik", **Tan**, 22 Mayıs 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Taptama Alanında Demokrasiler", **Tan**, 24 Mayıs 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 1", **Tan**, 24 Mayıs 1935

Mahmut Esat Bozkurt, "Kamâlizm'in İdeolojisi 2", **Tan**, 28 Mayıs 1935

Mahmut Esat Bozkurt, "Yeni Türk Rejimi ve Diktatörlük", **Tan**, 29 Mayıs 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Egemen Olmak İstiyoruz", **Tan**, 1 Haziran 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı 1", **Tan**, 19 Haziran 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ulusçuluk Prensipleri ve İş Hakkı 2", **Tan**, 20 Haziran 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ağaoğlunun Dedikleri", **Tan**, 23 Haziran 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Ailesi", **Tan**, 25 Haziran 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ağaoğlunun Anlattıkları", **Tan**, 7 Temmuz 1935, No: 76-3379.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ağaoğlu Ne Yazdı?! 1-Devletçilik Hakkında-", **Tan**, 8 Temmuz 1935, No: 77-3380.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ağaoğlu Ne Yazdı?! 2-Devletçilik Hakkında-", **Tan**, 9 Temmuz 1935, No: 78-3381.

Mahmut Esat Bozkurt, "Karl Marx ve Türkler", **Tan**, 26 Temmuz 1935, No: 95-3398.

Mahmut Esat Bozkurt, "Hürriyet Yollarında Yalın Ayak!", **Yeni Asır**, 5 İkinciteşrin 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk'ü Öldüreceklerdi", **Yeni Asır**, 6 İkinciteşrin 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Silâhlı Türk!", **Yeni Sabah**, 2 Birincikanun 1935.

Mahmut Esat Bozkurt, "Azınlıklar İşi 1", **Son Posta**, 16 Şubat 1936, No: 1991.

Mahmut Esat Bozkurt, "Azınlıklar İşi 2", **Son Posta**, 17 Şubat 1936, No: 1992.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kendini Arpa Anbarında Sanan Bir Aç Tavuk", **Son Posta**, 9 Haziran 1936, No: 2102.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Ceza Kanunu; Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 2, No: 14, 10 Haziran 1936.

Mahmut Esat Bozkurt, "Orano Sözünden Döndü!", **Son Posta**, 13 Haziran 1936, No: 2106.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yuha Yirminci Asıra 1", **Anadolu**, 13 Haziran 1936, No: 6637.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yuha Yirminci Asıra 2", **Anadolu**, 14 Haziran 1936, No: 6638.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ordu, Gene Ordu, Hep Ordu!", **Son Posta**, 18 Ağustos 1936, No: 2172.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ölüm Padişahlara!", **Son Posta**, 20 Ağustos 1936, No: 2174.

Mahmut Esat Bozkurt, "Tarihin Yürüyüşünü Kimse Durduramıyacaktır", **Son Posta**, 1 Birinciteşrin 1936, No: 2216.

Mahmut Esat Bozkurt, "Hukuku Düvel Bakımından Antakya İskenderun-Bilân", **Son Posta**, 3 Birinciteşrin 1936, No: 2218, s. 1-11.

Mahmut Esat Bozkurt, "İzmir Manevraları Münasebetile Türk Orduları", **Son Posta**, 24 Birinciteşrin 1936, No: 2239.

Mahmut Esat Bozkurt, "Jüri Meselesi", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 2, No: 16, 1 İkinciteşrin 1936.

*Mahmut Esat Bozkurt, "Jüri Meselesi Etrafında", **Yeni Asır**, 10 İkinciteşrin 1936.

Mahmut Esat Bozkurt, "Jüri Meselesi", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 3, No: 17-18, 11 İkincikanun 1937.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kanunu Medeni İçin", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 3, No: 23-24, 16 Eylül 1937.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Kanunu Medenisi Hakkında: Kritikler", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 3, No: 25-26, 6 Birincikanun 1937.

Mahmut Esat Bozkurt, "Medeni Hukuk ve Medeni Kanun", **Fikirler**, c. 8, S. 172, 1 Temmuz 1938.

Mahmut Esat Bozkurt, "18 Yıl... Hatay Davası Ardında 1", **Yeni Asır**, 12 Temmuz 1938, No: 9908.

Mahmut Esat Bozkurt, "18 Yıl... Hatay Davası Ardında 2", **Yeni Asır**, 13 Temmuz 1938, No: 9909.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeniyeti Tarihi-Türk Edebiyatı Tarihi", **Yeni Asır**, 16 Temmuz 1938, No: 9912.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ellerimiz Tefecilerin Yakalarında 1", **Yeni Asır**, 18 Ağustos 1938, No: 9940.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ellerimiz Tefecilerin Yakalarında 2", **Yeni Asır**, 19 Ağustos 1938, No: 9941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Celal Bayar'ın Hizmetleri", **Yeni Asır**, 21 Ağustos 1938, No: 9943.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Denizcileri", **Yeni Asır**, 4 Eylül 1938, No: 9955, s. 1-2.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yine Türk Denizcileri İçin", **Yeni Asır**, 6 Eylül 1938, No: 9955(7).

Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk İçin Türk Orduları İçin", **Yeni Asır**, 9 Eylül 1938, No: 9958.

Mahmut Esat Bozkurt, "Harp Olacak Mı? 1", **Anadolu**, 16 Eylül 1938, No: 7631.

Mahmut Esat Bozkurt, "Harp Olacak Mı? 2", **Anadolu**, 17 Eylül 1938, No: 7632.

Mahmut Esat Bozkurt, "Milliyet Prensiplerinin Zaferi", **Yeni Asır**, 4 Birinciteşrin 1938, No: 9978.

Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk", **Ergenekon**, Yıl. 1, S. 3, 10 Sonkanun 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Cümhuriyetten Önce ve Sonra Kültürümüz", **Ulus**, 21 Sonkanun 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Moral Bakımından Kültürümüz", **Ulus**, 27 Sonkanun 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Moral Bakımından Kültürümüz", **Anadolu**, 31 İkincikanun 1939, No: 7803.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Hakimleri", **Ulus**, 14 Şubat 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Ahlak Düşkünleri", **Ulus**, 7 Mart 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Şef Söylüyor", **Ulus**, 10 Mart1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 15 Mart 1939, c. 8, S. 185.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kemalist Demokrasi..", **Ulus**, 20 Mart 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları", **Fikirler**, 1 Nisan 1939, c. 8, S. 186.

Mahmut Esat Bozkurt, "Bir Kongreden Sonra", **Ulus**, 12 Mayıs 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Akıl Politikası", **Ulus**, 16 Mayıs 1939, s. 1-9.

Mahmut Esat Bozkurt, "Barış Politikamızın Anlamı", **Ulus**, 26 Mayıs 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Hatay Dâvasının Sonu", **Ulus**, 2 Temmuz 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Bir İki Düşünce", **Ulus**, 4 Temmuz 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "İnönü'nün Etrafından Kaya Gibi", **Ulus**, 10 Birincikanun 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "Edebiyat Tarihimiz ve Antolojimiz", **Ulus**, 19 Birincikanun 1939.

Mahmut Esat Bozkurt "Hakimler Kanunu ve Hakimlerimiz Hakkında Düşünceler", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 5, No: 39-40, 1939.

Mahmut Esat Bozkurt, "İnönün'nün Resimlerine Bakarken", **Ulus**, 5 Sonkanun 1940.

Mahmut Esat Bozkurt, "Serbest Boşanma Hakkında", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 6, No: 43-44, 1940.

Mahmut Esat Bozkurt, "Bugünkü Savaşın Anlamı", **Anadolu**, 31 Ağustos 1940, No: 8279.

Mahmut Esat Bozkurt, "Savaşın Amacı", **Anadolu**, 2 Eylül 1940, No: 8281.

Mahmut Esat Bozkurt, "Refik Saydam", **Anadolu**, 16 Eylül 1940, , No: 8295.

Mahmut Esat Bozkurt, "Fransanın Yıkılışı", **Anadolu**, 17 Eylül 1940, No: 8296.

Mahmut Esat Bozkurt, "İngiltere Mutlaka Yenecektir", **Anadolu**, 19 Eylül 1940, No: 8297.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yükselen Türkiye", **Anadolu**, 1 Teşrinievvel 1940, No: 8310.

Mahmut Esat Bozkurt, "Çalışan Türkiye", **Anadolu**, 5 Teşrinievvel 1940, No: 8314.

Mahmut Esat Bozkurt, "Üçler Anlaşması", **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1940, No: 8315.

Mahmut Esat Bozkurt, "Serbest Boşanma Aleyhinde", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 7, No: 47-48, 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yine ve Daima...Serbest Boşanma Aleyhinde", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 7, No: 49-50, 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Façistlik Yıkılacaktır", **Anadolu**, 10 Şubat 1941, No: 8437.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kılıç Elde!.", **Anadolu**, 6 Mart 1941, No: 8461.

Mahmut Esat Bozkurt, "Değerli Kitaplar Arasında", **Anadolu**, 7 Mart1941, No: 8462.

Mahmut Esat Bozkurt, "İnön[ü]lerde", **Ulus**, 2 Nisan 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kanunlarımızı Türkçeleştirme", **Ulus**, 16 İkinciteşrin 1941.

Mahmut Esat, "Haydut Muhtekirler", **Anadolu**, 1 Birincikanun 1941, No: 8719.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Kanunlarında Dil İşi", **Ulus**, 4 Birincikanun 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Tanzimat ve Islahat Fermanlarında Üslup ve Türk Dili", **Ulus**, 17 Birincikanun 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Mecelle Üslubu ve Türk Dili", **Ulus**, 19 Birincikanun 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Eski ve Yeni Ceza Kanunlarında Türkçe", **Ulus**, 28 Birincikanun 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türkçe Karşısında: Teşkilâtı Esasiye", **Ulus**, 31 Birincikanun 1941.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türkçe Karşısında: Teşkilâtı Esasiye ve Bazı Terimler", **Ulus**, 1 İkincikanun 1942.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türklük Davası", **Anadolu**, 14 Haziran 1942, No: 8912.

Mahmut Esat Bozkurt, "Bir Milletin Yıkılışı", **Anadolu**, 18 Haziran 1942, No: 8916.

Mahmut Esat Bozkurt, "Şükrü Saraçoğlu İçin", **Anadolu**, 14 Temmuz 1942, No: 8942.

Mahmut Esat Bozkurt, "Lozan Barışı Önünde!!", **Anadolu**, 24 Temmuz 1942, No: 8952.

Mahmut Esat Bozkurt, "Şükrü Saraçoğlu'ya: Başvekilimize", **Yarım Ay**, c. 8, S. 154, 1 Ağustos 1942.

Mahmut Esat Bozkurt, "Milliyetçilerin Cevabı!", **Gökbörü**, c. I, S. 4. Yıl 1, 1 İkincikanun 1943.

Mahmut Esat Bozkurt, "Hakkı Baha Pars İçin", **Anadolu**, 23 İkincikanun 1943, No: 9130.

Mahmut Esat Bozkurt, "İki Bando Sesi", **Anadolu**, 24 Şubat 1943, No: 9132.

Mahmut Esat Bozkurt, "Jiro-Dögol Anlaşmazlığı", **Anadolu**, 13 Mayıs 1943, No: 9240.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Köylüsü Zengin Olmuş!", **Anadolu**, 19 Mayıs 1943, No: 9246.

Mahmut Esat Bozkurt,"Avare Çocuklar", **Anadolu**, s. 23 Mayıs 1943, No: 9250.

Mahmut Esat Bozkurt, "Moskof Politikası", **Anadolu**, 1 Haziran 1943, No: 9259.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yine Bizim Türk Köylüleri", **Anadolu**, 10 Haziran 1943, No: 9268.

Mahmut Esat Bozkurt, "Her Şey Türk Köylüsü İçin", **Anadolu**, 17 Haziran 1943, No: 9275.

Mahmut Esat Bozkurt, "Demiryolu Politikamız", **Yeni Sabah**, 29 Haziran 1943, No: 1833.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Denizleri", **Yeni Sabah**, 1 Temmuz 1943, No: 1835.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türklük Davamız", **Yeni Sabah**, 10 Temmuz 1943, No: 1844.

Mahmut Esat Bozkurt, "Vazife Duygusu, İhmal Cezaları", **Yeni Sabah**, 12 Temmuz 1943, No: 1846.

Mahmut Esat Bozkurt, "Saylavlıktan Düşürme", **Yeni Sabah**, 15 Temmuz 1943, No: 1849.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yollarımız", **Yeni Sabah**, 19 Temmuz 1943, No: 1853.

Mahmut Esat Bozkurt, "Lozan Barışı Önünde Şef İnönü", **Anadolu**, 24 Temmuz 1943, No: 9312.

Mahmut Esat Bozkurt, "Haydut Tefeciler", **Anadolu**, 26 Temmuz 1943, No: 9314.

Mahmut Esat Bozkurt, "Cumhuriyet Halk Partisini Hazırlayan Olaylar", **Ulus**, 9 Eylül 1943; (Cumhuriyet Halk Partisinin kuruluşunun 20 nci yıldönümü dolayısıyla çıkarılan özel sayı).

Mahmut Esat Bozkurt, "Tefeci Baskını ", **Yeni Sabah**, 8 İkinciteşrin 1943, No: 1963.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Tarih Kongresi", **Yeni Sabah**, 15 İkinciteşrin 1943, No: 1970.

Mahmut Esat Bozkurt, "Büyük Partinin Eksikleri", **Yeni Sabah**, 18 İkinciteşrin 1943, No: 1973.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 1", **Yeni Sabah**, 21 İkinciteşrin 1943, No: 1976.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kaybolan Haklar", **Yeni Sabah**, 22 İkinciteşrin 1943, No: 1977.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 2", **Yeni Sabah**, 22 İkinciteşrin 1943, No: 1977.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 3", **Yeni Sabah**, 23 İkinciteşrin 1943, No: 1978.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 4", **Yeni Sabah**, 24 İkinciteşrin 1943, No: 1979.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 5", **Yeni Sabah**, 25 İkinciteşrin 1943, No: 1980.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 6", **Yeni Sabah**, 26 İkinciteşrin 1943, No: 1981.

Mahmut Esat Bozkurt, "Kimsesizler", **Yeni Sabah**, 26 İkinciteşrin 1943, No: 1981.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 7", **Yeni Sabah**, 27 İkinciteşrin 1943, No: 1982

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 8", **Yeni Sabah**, 28 İkinciteşrin 1943, No: 1983.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 9", **Yeni Sabah**, 29 İkinciteşrin 1943, No: 1984.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 10", **Yeni Sabah**, 30 İkinciteşrin 1943, No: 1985.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 11", **Yeni Sabah**, 1 Birincikanun 1943, No: 1986.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 12", **Yeni Sabah**, 2 Birincikanun 1943, No: 1987.

Mahmut Esat Bozkurt, "Silahlı Türk", **Yeni Sabah**, 2 Birincikanun 1943, No: 1987.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 13", **Yeni Sabah**, 3 Birincikanun 1943, No: 1988.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 14", **Yeni Sabah**, 4 Birincikanun 1943, No: 1989.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk-İngiliz İttifak Muahedesi.", **Yeni Sabah**, 4 Birincikanun 1943, No: 1989.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 15", **Yeni Sabah**, 5 Birincikanun 1943, No: 1990.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 16", **Yeni Sabah**, 6 Birincikanun 1943, No: 1991.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 17", **Yeni Sabah**, 7 Birincikanun 1943, No: 1992.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 18", **Yeni Sabah**, 8 Birincikanun 1943, No: 1993.

Mahmut Esat Bozkurt. "Türk-İngiliz İttifak Muahedesi", Anadolu, 8 Birincikanun 1943, No: 9448.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 19", **Yeni Sabah**, 12 Birincikanun 1943, No: 1997.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 20", **Yeni Sabah**, 13 Birincikanun 1943, No: 1998.

Mahmut Esat Bozkurt, "Aksak Demir'in Devlet Politikası 21", **Yeni Sabah**, 14 Birincikanun 1943, No: 1999.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yürekler Acısı", **Yeni Sabah**, 22 Birincikanun 1943. No: 2007.

Mahmut Esat Bozkurt, "Yürekler Acısı", **Anadolu**, 25 Birincikanun 1943, No: 9402.

Mahmut Esat Bozkurt, "Topyekûn Türkçülük", **Yeni Sabah**, 26 Birincikanun 1943, No: 2008.

Mahmut Esat Bozkurt, "Örnek Nahiyeler: 1 Toprak İşi", **Yeni Sabah**, 26 Birincikanun 1943, No: 2008.

Mahmut Esat Bozkurt, "Topyekûn Türkçülük", **Anadolu**, 26 Birincikanun 1943, No: 9463.

Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı", **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul Üniversitesi Yayınları**, İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.

Halk Dostu, "Şehir Eşkiyaları", **Halk Dostu**, 8 Kanunuevvel 1930, No: 5.

Halk Dostu, "Milliyet Gazetesinin Fıkrasına", **Halk Dostu**, 9 Kanunuevvel 1930, No: 6.

Halk Dostu, "Memleketin Istırapları", **Halk Dostu**, 10 Kanunuevvel 1930, No: 7.

Halk Dostu, "Hırsızlar Teslim Olunuz!.. 1", **Halk Dostu**, 13 Kanunuevvel 1930, , No: 10.

Halk Dostu, "Türk Genci Hükmünü Ver", **Halk Dostu**, 13 Kanunuevvel 1930, No: 10.

Halk Dostu, "Hırsızlar Teslim Olunuz!.. 2", **Halk Dostu**, 14 Kanunuevvel 1930, No: 10(?).

Bozkurt, "Notlar: Bazı Cevapçıklara ", **Halk Dostu**, 15 Kanunuevvel 1930, No: 12.

Boz Kurt, "Notlar: Gürültüler Etrafında", **Halk Dostu**, 16 Kanunuevvel 1930, No: 13.

Boz Kurt, "Notlar: C. H. Fırkası", **Halk Dostu**, 18 Kanunuevvel 1930, No: 15.

Halk Dostu, "Borç Hapsi", **Halk Dostu**, 20 Kanunuevvel 1930, No: 17.

Boz Kurt, "Notlar: Günün Meseleleri", **Halk Dostu**, 20 Kanunuevvel 1930, No: 17.

Halk Dostu, "Hırsızlar Kim?. ", **Halk Dostu**, 21 Kanunuevvel 1930, No: 18.

Bozkurt, "Notlar: Bir Dram", **Halk Dostu**, 23 Kanunuevvel 1930, No: 20.

Bozkurt, "Notlar: Bir Mukayese", **Halk Dostu**, 24 Kanunuevvel 1930, No: 21.

Bozkurt, "Ateş İçinde İnkılap", **Halk Dostu**, 25 Kanunuevvel 1930, No: 22.

Bozkurt, "Notlar", **Halk Dostu**, 26 Kanunuevvel 1930, No: 23.

Halk Dostu "Türk Genci!..", **Halk Dostu**, 28 Kanunuevvel 1930, No: 25.

Halk Dostu "Dervişler Baskını", **Halk Dostu**, 29 Kanunuevvel 1930, No: 26.

Halk Dostu, "İnkılâbın Istırapları", **Halk Dostu**, 30 Kanunuevvel 1930, No: 27.

Halk Dostu, "Öztürkler Hakimiyeti", **Halk Dostu**, 31 Kanunuevvel 1930, No: 28.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Abel, Olivier ve Arkoun, Mohammed ve Mardin, Şerif. **Avrupa'da Etik, Din ve Laiklik.** İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

Afetinan, A. **Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün El Yazıları.** Ankara: TTK, 1988.

..... **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler.** Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1968.

..... **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı-1933.** Ankara: TTK, 1972.

Ağaoğlu, Ahmet. **Serbest Fırka Hatıraları.** İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1950.

Ahmad, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme.** (Çev: Fatmagül Berktay (Baltalı)), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.

..... **İttihad ve Terkakki.** (Çev: Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.

Aker, Mehmet Şefik. **İstiklâl Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali.** c. I-II-III, Askeri Mecmua-Tarih Kısmı, Ankara, 1937.

Akşin, Sina. **Şeriatçı Bir Ayaklanma-31 Mart Olayı.** Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi.** İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.

..... **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu.** Ankara: TTK, 1988.

Apak, Rahmi. **Garp Cephesi Nasıl Kuruldu.** Ankara: TTK, 1990.

Arai, Masami. **Jön Türk Dönemi ve Türk Milliyetçiliği.** (Çev. Tansel Demirel), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Ardıç, Nurettin. **Antakya-İskenderun Etrafındaki Türk Davasının Tarihi Esasları.** İstanbul: 1937.

Arıburnu, Kemal. **Atatürk ve Çevresindekiler.** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995.

..... **Sivas Kongresi-Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla.** Ankara: AAMY, 1997.

Arıkan, Zeki. **İzmir Basınından Seçmeler 1923-1938**, c. II, I. Kitap, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2003.

..... (Proje Yöneticisi), Sürgevil, Sabri. (Proje Yönetici Yardımcısı), Martal, Abdullah. Gökdemir, Oktay. Yetkin, Sabri. Çetin, Türkan. Uyar, Hakkı. Aslan, Erdal. Yıldırır, Özlem. (Araştırma Ekibi), **Tariş Tarihi.** İzmir, 1993.

Armaoğlu, Fahir. **Siyasi Tarih (1789-1960).** Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.

..... **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1980).** c. I, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989.

Arslan, Ali. **Darülfünun'dan Üniversite'ye.** İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1995.

Atasagun, Yusuf Saim. **Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939.** İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası. c. 2, Kültür Bakanlığı Atatürk Dizisi Yayınları, Yayın No: 34, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1992.

Atay, Falih Rıfkı. **Atatürçülük Nedir?.** İstanbul: Ak Yayınları, 1966.

..... **Babanız Atatürk Bayrak Atatürkçülük Nedir? Atatürk Ne İdi?.** İstanbul: Bateş Yayınları, 1998.

..... **Batış Yılları.** İstanbul: Bateş Atatürk Dizisi, 2000.

Avcıoğlu, Doğan. **Türkiyenin Düzeni.** c. I, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971.

Avşar, Abdülhamit. **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası.** İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri 1920-1927.** İstanbul: Milliyet Yayınları, 1997.

Aydınel, Sıtkı. **Güneybatı Anadolu'da Kuvâyı Millîye Harekâtı.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Kaynak Eserler Dizisi: 40, 1990.

Aykut, Mehmet Şerefi. **Ka[e]mâlizm: (C. H. Partisinin Programının İzahı).** İstanbul: Muallim Halit Kitap Evi, 1936.

Barutçu, Faik Ahmet. **Siyasi Hatıralar-Milli Mücadeleden Demokrasiye.** Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.

Bayar, Celal. **Ben de Yazdım.** c. VI, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.

Baykal, Bekir Sıtkı. **Heyet-i Temsiliye Kararları.** Ankara: TTK, 1989.

Baytok, Taner, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı.** Ankara: Başnur Matbaası, Tarihsiz.

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılâbı Tarihi.** c. I. K. II, c. II, K. I-II, c. III, K. I-IV, Ankara: TTK, 1991.

..... **Türkiye Devletinin Dış Siyasası.** Ankara: TTK, 1995, s.82.

Beer, Max. **Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi.** (Çev: Zühtü Uray), İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, 1941.

Berkes, Niyazi. **Türk Düşününde Batı Sorunu.** Ankara: Bilgi Basımevi, 1975.

..... **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler.** Yön Yayınları, 1965.

..... **Atatürk ve Devrimler.** İstanbul: Adam Yayıncılık, 1982.

..... **Türkiye'de Çağdaşlaşma.** İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, 1978.

Bilge, Suat. **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964.** Ankara: 1992.

Bilmez, Bülent Can. **Demiryolundan Petrole Chester Projesi 1909-1923**, İstanbul: TVYY, 2000.

Bilsel, Cemil. **Lozan.** c. II, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998.

Borotav, Korkut. **Türkiye'de Devletçilik.** Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

..... **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik.** İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974.

Bostancı, Naci. **Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri.** Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Bozkurt, Gülnihal. **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi.** Ankara: TTK, 1996.

Cin, Halil. **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme.** Ankara: AÜHFY, 1974.

Cin, Halil ve Akgündüz Ahmet. **Türk Hukuk Tarihi.** c. I, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950.** Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Çelebi, Mevlüt. **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri.** Ankara Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 1999.

Çoker, Fahri. **Türk Parlamento Tarihi-Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923.** Ankara: TBMM Vakfı Yayınları,1995.

Daver, Bülent. **Türkiye Cumhuriyetinde Lâyiklik.** Ankara: AÜSBFY, 1955.

Demirer, Ercüment. **Din Toplum ve Atatürk.** İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999.

Derin, Haldun. **Türkiye'de Devletçilik.** İstanbul: Tituri Biraderler, 1940.

Duverger, Maurice. **Siyasal Partiler.** (Çev: Ergun Özbudun), İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

Eliçin, Emin Türk. **Kemalist Devrim İdeolojisi.** İstanbul: Ant Yayınları, 1970.

Erem, Faruk. **50. Yıl ve Mahmut Esat Bozkurt.** Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.

Ergil, Doğu. **Secularism in Turkey: past end present.** Ankara: Foreign Policy Institute, 1987.

Ergin, Osman. **Türk Maarif Tarihi.** c.3-4, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi 1899-1980.** Ankara: Başnur Matbaası, 1968.

Eroğlu, Hamza. **Türk İnkılâp Tarihi.** Ankara: Savaş Yayınları, 1990.

..... **Gerçek Yönüyle Atatürkçülük.** Ankara: Kardeş Matbaası, 1965.

..... **Atatürk ve Devletçilik.** Ankara: Olgaç Matbaası, 1981.

Eski, Mustafa. **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati.** Ankara: AAMY, 1999.

Evans, Laurence. **Türkiye'nin Paşlaşılması 1914-1924.** (Çev: Tevfik Atanay), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.

Fromkin, David. **Barışa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922.** (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları, 1994.

Gençosman, Kemal Zeki. **Yakın Tarihimizde Yolsuzluk ve Rüşvet Olayları.** İstanbul, 1976.

Georgeon, François. **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935).** İstanbul: TVYY, 1999.

Giritli, İsmet. **Kemalist Devrim ve İdeolojisi.** İstanbul: İÜHFY, 1980.

Gökbel, Asaf. **Milli Mücadelede Aydın.** Aydın: Coşkun Matbaası, 1964.

Gönlübol, Mehmet. **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma.** Ankara, AÜSBFY, 1964.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası.** Ankara, 1990.

Gülmez, Mesut. **Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi).** Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 236, 1991.

Güneş, İhsan. **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923).** Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1997.

..... **Türk Parlamento Tarihi-Meşrutiyete Geçiş Süreci: I ve II Meşrutiyet**, c. I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1997.

Gürkan, Kâzım İsmail. **Darülfunun Grevi.** İstanbul: Harman Yayınları, 1971.

Gürün, Kâmuran. **Savaşan Dünya ve Türkiye.** İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997.

..... **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası.** Ankara: 1983.

Hart, Liddell. **II. Dünya Savaşı Tarihi.** (Çev: Kerim Bağrıaçık), c. I, İstanbul: YKY, 2003.

Helmreich, Paul C. **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi.** (Çev: Şerif Erol), İstanbul: Sabah Yayınları, 1996.

Hüseyin Rıfat. **İzmir 1914.** (Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe), İzmir: Akademi Kitabevi, 1997.

Işıtman, Tarık Ziya. **Mahmut Esat Bozkurt, Hayatı ve Hatıraları 1892-1943.** İzmir: Güneş Basım ve Yayınevi, 1944.

İğdemir, Uluğ. **Sivas Kongresi Tutanakları.** Ankara: TTK, 1986.

Jaeschke, Gotthard. **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri.** (Çev: Cemal Köprülü), Ankara: TTK, 1986.

Kansu, Mazhar Müfit. **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber.** Ankara: TTK, 1986.

Karabekir, Kâzım. **İstiklâl Harbimiz**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1969.

..... **Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi.** (Yay. Haz: Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp), İstanbul: Emre Yayınları, 2001.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, c. V-VI-VII-IX, Ankara: TTK, 1988-1994-1996.

Kaymaz, İhsan Şerif. **Musul Sorunu.** İstanbul: Otopsi Yalınları, 2003.

Kili, Suna. **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli.** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.

..... **Kemalizm.** İstanbul: Menteş Matbaası, 1969.

..... **Türk Anayasaları.** İstanbul: Tekin Yayınları, 1982.

Kitsikis, Dimitri. **Yunan Propagandası.** İstanbul: Meydan Neşriyat, Tarihsiz.

Koçer, Hasal Âli. **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923).** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Koçak, Cemil. **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939); İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler.** Ankara: TTK, 1991.

..... **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945).** c. II, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996

Koloğlu, Orhan. **Türk Çağdaşlaşması.** İstanbul: Boyut Kitapları, 1995.

Kongar, Emre. **Atatürk ve Devrim Kuramları.** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.

..... **Demokrasi ve Laiklik.** İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.

Köker, Levent. **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi.** İletişim Yayınları, 2000.

Kuran, Ahmet Bedevi. **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler.** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.

Kurat, Akdes Nimet, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959).** Ankara: 1959.

Kurat, Yuluğ Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması.** Ankara: Turhan Kitabevi, 1986.

Kuruç, Bilsay. **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası.** c. 1 (1929-1932), Ankara: AÜSBFY No: 569, 1988.

Kutay, Cemal. **Cumhuriyet Döneminde Suistimaller, Meclis Tahkikatı Divan-ı Âliler.** İstanbul: Ercan Matbaası, 1958.

Landau, Jacob M. **Pantürkizm.** (Çev. Mesut Akın), İstnbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Lenczowski, George. **The Middle East in World Affairs.** New York: Cornel University, 1987.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu.** (Çev: Metin Kıratlı), Ankara: TTK, 1991.

Makal, Ahmet. **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946.** İstanbul: İmge Kitabevi, 1999.

Mazıcı, Nurşen. **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926).** İstanbul: Dilmen Yayınları, 1984.

Mehmet Ali Aynî, **Darülfünun Tarihi.** İstanbul: Yeni Matbaa, 1927.

Melek, Abdurrahman. **Hatay Nasıl Kurtuldu.** Ankara: 1966.

Meray, Seha L. ve Olcay, Osman. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması; Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler).** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 409, 1977.

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm. c. 2, (Editör: Ahmet İnsel), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Moralı, Nail. **Mütarekede İzmir Olayları.** Ankara: TTK, 1973.

Mumcu, Ahmet. **Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürgünün Yeri.** Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.

..... **Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975).** Ankara: Sevinç Matbaası, 1977.

Mumcu, Ahmet. Özbudun, Ergun. Feyzioğlu, Turhan. Ülken, Yüksel ve Çubukçu, Agâh **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II Atatürkçülük (Atatürkçük Düşünce Sisteminin Temelleri).** Ankara: YÖK Yayınları No: 5, 1986.

Oba, Ali Engin. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu.** İstanbul: İmge Yayınları, 1994.

Olcay, Osman. **Sevr Andlaşmasına Doğru.** Ankara: SBFY, 1981.

Ökçün, Gündüz. **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar.** Ankara: AÜSBFY, 1971.

..... **1909-1930 Yılların Arasında Türkiye'de Bankacılık Alanında Kurulan Anonim Şirketler.** Türk İktisat Tarihi Semineri, 8-10 Haziran 1973.

Özalp, Kâzım. **Millî Mücadele (1919-1922).** c. I, Ankara: TTK, 1971.

Özelmas, Ekrem. **Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından Sümerbank.** Ankara: Sümerbank Yayınları, 1973.

Öztürk, Kâzım. **Türk Parlamento Tarihi: TBMM III. Dönem 1927-1931.** c. 2, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları No: 9, 1995.

Pommery, Louis. **Yeni Zamanların İktisat Tarihi (1890-1939).** (Çev: Cahit Talas), Ankara: SBF Yayınları, Yeni Matbaa, 1956.

Renouvin, Pierre. **Birinci Dünya Savaşı.** (Çev. Adnan Cemgil), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982.

Safa, Peyami. **Türk İnkılabına Bakışlar.** İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1990.

Sagay, Reşat. **XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler.** Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih (1918-1994).** Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Sarc, Ömer Celâl. **Ziraat ve Sanayi Siyaseti.** İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1934.

Sarıdal, Mehmet Vehbi. **Sosyal Ekonomi Takrirleri Birinci Kitap: Dar Mânasile İçtimai Mesele: İşçi Meseleleri.** İstanbul: Arkadaş Matbaası, 1941.

Sarıhan, Zeki. **Kurtuluş Savaşı Günlüğü.** I-IV, Ankara: TTK, 1993.

Sarınay, Yusuf. **Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931).** İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.

Shaw, Stanford ve Shaw, Ezel Kural. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye.** c. II, İstanbul: e Yayınları, 1983.

Shaw, Stanford J. **From Empire to Republic The Turkish War of National Liberation 1919-1923 Documentary Study.** Volume III, Part I, Ankara: TTK, 2000.

Selek, Sabahattin. **Milli Mücadele-Ulusal Kurtuluş Savaşı.** c. II, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002.

Sinanoğlu, Suat. **Türk Hümanizmi.** Ankara: TTK, 1980.

Sonyel, Salâhi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika.** c. I, Ankara: TTK, 1987.

Soysal, İ. **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları.** Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1965.

Soysal, İsmail. **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları.** c. I (1920-1945), Ankara: TTK, 1983.

Sökmensüer, Cevat. **Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi, Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler, Hatıralarım.** İzmir: Karınca Matbaacılık, 1978.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, **İkinci Dünya Savaşı'nda Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları.** İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.

Strupp, Karl. **Avrupa ve Amerika Umumî Hukuk-ı Düvel Mebdeleri.** İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929.

Sürmeli, Serpil. **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri.** Ankara: AAMY, 1998.

Şapolyo, Enver Behnan. **Kuvayı Millîye Tarihi, Gerilla.** Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957.

Şaylan, Gencay. **Türkiye'de Laiklik.** İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 1995.

Şimşir, Bilâl. **Malta Sürgünleri.** İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.

Taçalan, Nurdoğan. **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken Hasan Tahsin.** İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.

Tanör, Bülent. **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920).** İstanbul: YKY, 1998.

Tanyol, Cahit. **Atatürk ve Halkçılık.** Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1981.

Taşçıoğlu, Halit. **Ziraî Krediler.** Ankara: 1959.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü.** Ankara: TTK Yayınları, 1993.

..... **Egede Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyeti Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey.** Ankara: TTK, 1989.

..... **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 2: 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları.** Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 30, 1982-1983.

..... **Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 3: Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu.** Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 39, 1982.

..... **Bir Cumhuriyet Öyküsü-Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak.** İstanbul, TVYY, 2003.

Tekinalp. **Kemalizm.** İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası.** İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2001.

Türk İstiklâl Harbi-Güney Cephesi. c. IV, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.

Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi. c. II, K. I-II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1963-1965.

Türk İstiklâl Harbi -Kütahya, Eskişehir Muharebeleri. c. II, K. IV, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1974.

Tolga, Osman. **Ziya Gökalp ve İktisadî Fikirleri.** İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Kürsüsü Yayınları, 1949.

Toprak, Zafer. **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918).** Ankara: Yurt Yayınları, 1982.

Turan, Şerafettin. **Türk Devrim Tarihi.** Kitap 1-3, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991-1995-1996.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiyede Siyasi Partiler (1859-1952).** İstanbul, 1952.

..... **Türkiye'de Siyasal Partiler.** c. I İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

..... **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük.** İstanbul, Turhan Kitabevi, 1981.

Tunçay, Mete. **Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925).** İstanbul: BDS Yayınları, 2000.

..... **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması.** İstanbul: TVYY, 1999.

Tutsak, Sadiye. **İzmirde Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950).** Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl-İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946). Ankara: T.C. Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, 1973.

Türkeş, Mustafa. **Kadro Hareketi Ulusçu Sol Bir Akım.** Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

Türköne, Mümtaz'er. **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi.** Ankara: Ark Yayınevi, 1994.

Uçarol, Rıfat. **Siyasi Tarih (1789-1999).** İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.

Ulubelen, Erol. **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye.** İstanbul: Ataç Kitabevi, 1967 .

Ulutan, Burhan. **Bankacılığın Tekamülü.** Ankara: 1957.

Unat, Faik Reşit. **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış.** Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Uyar, Hakkı. **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi.** İstanbul: Boyut Yayınları, 1999.

..... **"Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını Mahmut Esat Bozkurt (1892-1942).** İstanbul: Büke Yayınları, 2000.

Üçok, Coşkun ve Mumcu, Ahmet. **Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı.** Ankara: Sevinç Matbaası, 1976.

Üstel, Füsun. **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiği: Türk Ocakları (1912-1931).** İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis-Milli Mücadele'de Anadolu.** İstanbul: 1990.

Yalman, Ahmet Emin. **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim.** (Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç), c. I, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Yayınları, 1997.

Yamakoğlu, Cihan. **Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943.** Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları No: 831, 1987.

Yanardağ, Merdan. **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi.** İstanbul: Yalçın Yayınları, 1988.

Yavuz, Bilge. **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922.** Ankara: TTK, 1994.

Yazman, M. Öğüt. **Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi.** Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayii, 1973.

Yetkin, Çetin. **Serbest Cumhuriyet Fırkası.** İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

Yüzyıllık Teşkilâtlı Zirai Kredi 1863-1963. İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları, 1964.

Ziya Gökalp. **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak.** (Sadeleştiren: Yalçın Toker), İstanbul: Çetin Matbaacılık, 1992.

Ziya Gökalp. **Türkçülüğün Esasları.** İstanbul: Varlık Yayınları, 1977.

MAKALELER

Abadan, Yavuz. "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri", **AÜHFD**, c. 14, S. 1-4 (1957), Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1959.

Ağaoğlu, Ahmet. "Hakimler Kanunu", **H.M.**, 25 Şubat 1926, No: 1668.

..... "Adliyemiz", **H.M.**, 29 Teşrinievel 1926, No: 1908.

..... "Hukuk Mektebinin Bir Kararı", **H.M.**, 3 Kanunusani 1342 (1926), No: 1973.

Akgün, Seçil ve Şeker, Nesim. "Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Cumhuriyet Tarihi Öğretimi İçindeki Yeri, 1942-1980", **Bilanço 1923-1998**, (Editör: Zeynep Rona), c. 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

Akşin, Sina. "Bozkurt ve Peker'in Devrim Tarihi Ders Kitapları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. 2, S. 4-5, Yıl: 1994-1995, İzmir: 1995.

Antel, Sadrettin Celâl. "Tanzimat Maarifi", **Tanzimat 2**, İstanbul: MEB Yayınları (Tıpkı Basım), 1999.

Arık, Fikret. "Profesör Mahmut Esat Bozkurt ve Bir Yabancı Gözü İle Türk Hukuk İnkılâbı", **Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944.

Arıkan, Baha. "Kendi Sözlerile Mahmut Esat Bozkurt", **Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, S. 1, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 6-25.

Arıkan, Zeki. "Kuşadalı Mahmut Esat Bozkurt", **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu**, (Editör:Ayşe G. Şerifoğlu), 23-26 Şubat 2000, İzmir, 2001.

..... "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", **ÇTTAD**, c. II, S. 4-5, Yıl. 1994-1995, İzmir: DEÜAİİTEY, 1995.

Aruoba, Çelik. "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: AÜSBF Yayınları 513, 1982.

Atay, Falih Rıfkı. "Bir İnkılâpçının Ölümü", **Ulus**, 23 İlkkanun 1943.

Audeoud, Pierre. "Konuşmalar" (Çev: Naim Zeki Yamaner), **İstanbul Barosu Dergisi, Medeni Kanunun 40. Yıldönümü Özel Sayısı, (4.10.1926-4.10,1966)**, c. XL-Ekim 1966.

Aybars, Ergün. "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", **ÇTTAD**, c. II, S. 4-5, Yıl: 1994-1995, İzmir: DEÜAİİTE Yayınları, 1995.

Ayıter, Kudret. "Türk Medeni Kanununun 40 ıncı Yılı 4 Ekim 1966", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 24, S. 1-4, Ankara: Sevinç Matbaası,, 1968.

Bayur, Yusuf Hikmet. "İkinci Meşrutiyet Devri ÜzerineBazı Düşünceler", **Belleten**, c. 2, S. 90, Nisan: 1959.

Belgesay, Mustafa Reşit. "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", **Tanzimat 1**, İstanbul: MEB Yayınları (Tıpkı Basım), 1999.

Bilgişin, Şevket Memedali. "İnkılâpçı (Mahmut Esat Bozkurt) ve Türk Hukukunda İnkılâp", **AÜHFD**, c. I, S. 3, Ankara: Maarif Matbaası, 1944.

Bilsel, Cemil. "Heyecan, İnan ve İnkılâp adamı: Mahmut Esat", **Ulus**, 23 Birincikanun 1943.

..... "Heyecan, İnan ve İnkılâp Adamı: Mahmut Esat", **Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944.

Birsen, Kemaleddin. "Medenî Kanunu Lâfzile Tatbikte Hâkimin Takdir Salâhiyeti ve Hukukî Mesuliyetine Dair Düşünceler", **Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin-İstanbul Üniversitesi Yayınları**, İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.

Bozkurt, Gülnihal. "Alman Arşiv Belgelerine Göre Alman Hukukunun Türk Hukukuna Etkisi", **AÜHFD**, c. 45, S. 1-4 (1996), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998.

Burhan Asaf, "İnkılâbımızın Sesi", **Kadro**, İkinciteşrin-1932.

Çavdar, Tevfik. "Serbest Fırka", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** c. 8, İstanbul: İletişim yayınları.

Çınar, Bedirhan. "Türkiye İçin Dövüşen İtalyan Generali-2,3,5" **Milliyet**, 5,6,9 Ocak 1959.

Çınar, Murat. "M. Esat Bozkurdun Ölümü- Vatan mahzun, biz mahzun", **Adliye Dergisi-Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944.

Demirelli, Fuad Hulûsi. "Türk Kanunu Medenisine Neler Borçluyuz?" **Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin-İstanbul Üniversitesi Yayınları**, İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.

Dinel, Ali Agâh. "M.E. Bozkurt'un Tabutunun Arkasından Giderken", **Anadolu**, 27 İlkkanun 1943.

Djuvara. T.G. "Türkiye'nin Taksimi Planları Onüçüncü Yüzyıldan Yirminci Yüzyıla" (Çev: Timurhan Sağlık, Yay. Haz: Doğu Araştırma Merkezi), **BTTD**, Temmuz: 1988.

Ecevit, Fahri. "Ölümü Dolayısiyle: Mahmut Esat Bozkurt", **Ulus**, 23 Birincikanun 1943.

Erim, Nihat. "Gençlik ve M. E. Bozkurt", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. I, S. 3, Ankara: Maarif Matbaası, 1944.

..... "Mahmut Esat Bozkurt'un Meslek Hayatına Kısa Bir Bakış", **Ulus**, 24 Birincikanun 1943.

Falih Rıfkı, "İnkılap Enstitüsü", **H.M.**, 3 Mart 1934, No: 4531.

..... "Kanunu Ceza", **H.M.**, 2 Mart 1926, No: 1673.

Güneş, İhsan, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na Geçiş", **AAMD**, c. III, S. 8, Mart 1987.

Göyünç, Nejat. "Milli Mücadele ve Çağdışı Avrupa Basınında Yankıları", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Ankara: AAMY, 1994.

Howard, Harry N. "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları-I", (Çev: Müge Yılmaz), **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, c. 6, S. 35, Ağustos 1970.

..... "Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları-II", (Çev: Müge Yılmaz), **BTTD**, c. 6, S. 36, Eylül 1970.

İlkin, Selim. "Türkiye Milli İthalât ve İhracat Anonim Şirketi", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S. 2, İlkbahar 1971, Ankara: TTK, 1971.

İsmail Hüsrev, "Dünya Bunalımı Ne Halde?", **Kadro**, c. 1 , 1932 (Tıpkı Basım), Ankara: Ankara Üniversitesi Ticari İlimler Akademesi Yayın No: 121, 1978.

İzmir Mebusu Tahsin, "İzmir İktisat Kongresi I", **H.M.**, 6 Şubat 1339 (1923), No: 732.

..... "İzmir İktisat Kongresi II", **H.M.**, 7 Şubat 1339 (1923), No: 733.

Karaoğlan, Fahrettin. "Mahmut Esat Bozkurt", **Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, S. 1, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 2-5.

Kaya, Şükrü. "Mahmut Esat Bozkurt", **Cumhuriyet**, 23 Birincikanun 1943, No: 6950.

Kaymaz, Nejat. "TBMM'de Misâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu" **Tarih ve Toplum**, (Temmuz: 1985), s. 47-51; (Ağustos 1985), s. 50-54; (Eylül 1985), s. 33-35, 38-41; (Ekim 1985), s. 59-64; (Kasım 1985), s. 50-55.

Kocatürk, Utkan. "Atatürk'ün Üniversite Reformu İle İlgili Notlar", **AAM Dergisi**, c. I, S. I, Ankara: 1984.

Korum, Uğur. "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: AÜSBF Yayınları 513, 1982.

Kunter, Nurullah. "Ceza Mevzuatımız ve Mahmut Esat Bozkurt", **Adliye Dergisi Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, S. 1, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 34-36.

Mehmet Asım, "Emlâk Bankası", **Vakit,** 22 Mayıs 1926 , No: 3014.

..... "Yeni Kanunu Medenimiz", **Vakit**, 10 Teşrinievvel 1341 (1925), No: 2794.

Necmettin Sadak, "Teceddüdün Mânası", **Akşam**, 24 Teşrinisani 1340 (1924), No: 2198.

..... "Hakiki İnkılâp", **Akşam**, 19 Şubat 1926, No: 2643.

..... "Bir Hadise Münasebetiyle", **Akşam**, 3 Eylül 1926, No: 2834.

..... "Milli Mücadelenin İkinci Sayfası 1", **Akşam**, 23 Şubat 1930, No: 4084.

Neşet Halil, "İnkılap ve Kadro", **Kadro**, Birinciteşrin-1932.

Özbey, Cevat Hakkı. "Mahmut Esat Bozkurt'tan Muazzez Hatıralar", **Hukuk Gazetesi**, Sene: 10, No: 61-62.

Özkaya, Yücel. "İstanbul'un İşgali Üzerine Aydınların İstanbul'dan Ankara'ya Kaçış Olayı", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Ankara: AAMY, 1994.

Özsoy, Rıfat. "D.arülfünun, 1933 Üniversite Reformu", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu 3-6 Ekim 1995**, Ankara: AAMY, 1998.

Öztoprak, İzzet. "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c. XI, S. 33, Kasım 1995.

Öztürk, Cemil. "İhsan Raif Hanım'ın Yayınlanmamış Şiirleri", **Toplumsal Tarih**, c. 10, S. 57, Eylül: 1998.

Pamuk, Şevket. "Dünya İktisadi Bunalımı ve 1930'la Yeniden Bakış", **Bilanço 1923-1998**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Serçe, Erkan. "1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi: Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üçgeni Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, S. 66, Bahar 1995.

Şahingöz, Mehmet. "Lozan Türk Yurdu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara:, AAMY, Mart 1997.

Tezcan, Durmuş. "Bozkurt-Lotus Davasının Önemi ve Yeri", **ÇTTAD** c. II, S. 4-5, Yıl: 1994-1995, İzmir: DEÜAİİTE Yayınları, 1995.

Şevket Süreyya. "İnkilâp Kürsülerinde İnkilâp İlmileşmelidir", **Kadro Aylık Fikir Mecmuası**, c. 3, S. 28, Nisan 1934-Tıpkı Basım, (Yayına Haz. Cem Alpar), Ankara:Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980.

..... "Gençnesil Meselesi", **Kadro**, Nisan-1932.

..... "Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı", **Kadro**, Şubat 1933.

Tanör, Bülent ve Toprak, Zafer ve Berktay, Halil. **"İnkilap Tarihi" Dersleri Nasıl Okutulmalı?**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

Tekeli, İlhan ve Şaylan, Gencay. "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", **Toplum ve Bilim**,Yaz-Güz: 1978.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim. "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Mesleki Programı", **Atatürk Dönemini'nin Ekonomik ve Toplumsal Tarihi İle İlgili Sorunlar, 14-16 Ocak 1977, Tebliğler-Tartışmalar**, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayınları, 1977.

Toprak, Zafer. "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", **Toplum ve Bilim**, Bahar: 1977.

..... "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu**, İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, 1977.

..... "Osmanlı Narodnikleri: 'Halka Doğru' Gidenler", **Toplum ve Bilim**, Kış: 1984.

..... "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. 2.

..... "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.2.

Tokgöz, Erdinç. "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: AÜSBF Yayınları-513, 1982.

Töre, Nahit. "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: AÜSBF Yayınları-513, 1982.

Turan, Şerafettin. "Devrim Tarihi", **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim "Sosyal Bilimler" II**, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını, 1998.

Türel, Ali Rıza. "İnkılâp Adliyesi ve Mahmut Esat", **Adliye Dergisi-Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1944.

Uluğ, Naşit. "Sakarya Zaferi-Yeni Türk Devletinin Kuruluşuna Etkisi-II", **BTTD**, c. 6, S. 36, Eylül: 1970.

Unat, Faik Reşit, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupunun Kurulması ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, c. 3, S. 13, Ağustos: 1944.

Uyar, Hakkı. "Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt I", **Tarih ve Toplum**, S. 99, Mart 1992.

..... "Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt II", **Tarih ve Toplum**, S. 100, Nisan 1992.

..... "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I", **Tarih ve Toplum**, c. 20, S. 119, Kasım 1993.

..... "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-II", **Tarih ve Toplum**, c. 20, S. 120, Aralık 1993.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", **Tanzimat 1**, İstanbul: MEB Yayınları (Tıpkı Basım), 1999.

..... "İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu", **Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin, İstanbul Üniversitesi Yayınları**, İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.

Yalman, Ahmet Emin. "Meb'usluk ve Hocalık", **Vatan**, 29 Eylül 1941,No: 395.

Yaltkaya, M. Şerafettin. "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", **Tanzimat 2**, İstanbul: MEB Yayınları (Tıpkı Basım), 1999.

Yavuz, Erdal. "Sanayideki İşgücünün Durumu, 1923-40", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, (Der: D. Quataert ve E. J. Zürcher), (Çev: Cahide Ekiz), İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

Yılmaz, Serap. "Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası'nın Yeri (XVII-XIX. Yüzyılları)", **Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu**, (Editör:Ayşe G. Şerifoğlu), 23-26 Şubat 2000, İzmir, 2001.

Yunus Nadi. "îktisadiyâtımızda Mühim Bir Teşebbüs: İthalat ve İhracat", **AYG.**, 28 Temmuz 1338 (1922), No: 930-553, s. 1.

..... "İthalat ve İhracat", **AYG**, 11 Kanun-ı Evvel 1338 (1922), No: 1045-668.

..... "Hakimiyeti Milliye'ye İlk Darbe!", **AYG**, 24 Mart 1340 (1924), No: 1446-1070.

..... "Türk Kanunu Medenisi", **Cumhuriyet**, 9 Teşrinievvel 1341 (1925), No: 510.

..... "Yeni Büyük Kanunlarımız", **Cumhuriyet**, 30 Kanunuevvel 1341 (1925), No: 591.

..... "Türk Ceza Kanunu", **Cumhuriyet**, 2 Mart 1926, No: 653.

..... "Yeni İcra Kanun Muamelatı Karıştırmış, İtiyadı Bozmuş ve Galiba İşleri Biraz Çıkmaza Sokmuştur", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1930, No: 2138.

Zeki Mesut. "İnkılâp Maarifi", **H.M.**, 27 İkincikanunun 1933, No: 4143.

Zarakolu, Avni. "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara: AÜSBF Yayınları-513, 1982.

ARŞİVLER

Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Emekli Sandığı Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Türk Tarih Kurumu Arşivi

BELGESEL KAYNAKLAR

Atatürk, Mustafa Kemal. **Nutuk**, c. I-II, Ankara: TTK, 1986.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal. **Söylev**, c. I -1920, Ankara: TTK, 1986.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal. **Söylev-Belgeler**, c. III, Ankara: TTK, 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: TTK, 1991.

Beynelmilel Bozkurt-Lotus Davasında Türk-Fransız Müdafaaları, Ankara: Türk Ocakları Matbaası, 1927.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Ankara: TBMM Matbaası, 1927.

Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, Ankara: TBMM Matbaası, 1931.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9-16 Mayıs 1935, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

Düstur, I. Tertip. c. I.
..... II. Tertip, c. 6, 9.
..... III. Tertip c. 3.

Kooperatif Şirketler. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumîyesi Neşriyâtı: 24, Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339 (1923).

İstihsal ve Alım ve Satım Ortaklık [Kooperatif] Nizamname Numunesi. Türkiye Büyük Millet Meclisi İktisat Vekâleti, Ankara: Yeni Gün Matbaası, 1339 (1923).

İzmir İktisad Kongresi [Heyeti Faâle Raporu]. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbuası, Şubat 1339 (1923).

İktisad Esaslarımız; 17 Şubat 339 (1923): 3 Mart 339 (1923) Tarihine Kadar İzmir'de Toplanan İlk Türk İktisad Kongresinde Kabul Olunan Esaslar ve İrad Olunan Nutuklar. İzmir: Anadolu Matbaası, 1339 (1923).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre: I-II-III-IV-V-VI.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları. C. I-II-III, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

15 Mart Sene 1329-27 Mart Sene 1913 Cuma Günü Cenevre Yakınında Peti Lans Köyü'nde Kurulan İkinci "Yurdcular Derneği"nin Mevcud Nizamnameden Tadil İle Vücuda Getirdiği Yurdcular Yasası. Dersaadet: Yeni Turan Matbaası, Tarihsiz.

GAZETELER

Açık Söz, Akşam, Anadolu, Anadoluda Yeni Gün, Hakimiyet-i Milliye, Halk Dostu, Halkın Sesi, Hizmet, İleri, İttihad, Kurun, Milliyet, Senin, Son Posta, Takvim-i Vekâyi, Tan, Tanin, Mamuratülaziz, Milliyet, Yeni Asır, Yeni Sabah, Yeni Tasviri Efkar, Vakit, Vatan.

DERGİLER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Adliye Dergisi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Belleten, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul Barosu Dergisi, Kadro Aylık Fikir Mecmuası, ODTÜ Gelişme Dergisi, Toplumsal Tarih, Tarih Vesikaları, Toplum ve Bilim, Türkiye İktisat Mecmuası, Ülkü.

TEZLER

Böke, Pelin. **Mahmut Esat Bozkurt ve Hukuk Reformu**. (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1988), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Elmacı, Mehmet Emin. **II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar.** İzmir: DEÜAİİTE, 2001 (Basılmamış Doktora Tezi).

Halıcı, Şaduman. **Yüzellilikler.** (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

İNTERNET

Christine.fracheboud@ unifr.ch; Christine Fracheboud Responsable des archives Rectorat de l'Université de Fribourg.

http:// www.mason.org.tr/tarih2.html.